ФЛОРА УРСР

XI

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
ІНСТИТУТ БОТАНІКИ

ФЛОРА УРСР

Том XI

Редактор тома
доктор біологічних наук О. Д. ВІСЮЛІНА

Опрацювали:

А. І. Барбарич, О. Д. Вісюліна, Д. М. Доброчаєва, З. Ф. Катіна, М. В. Клоков, Є. М. Кондратюк, М. І. Котов, Є. В. Міндерова

ВИДАВНИЦТВО АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
КИЇВ — 1962

581.5
Ф73

Друкується за постановою вченої ради Інституту ботаніки Академії наук Української РСР

Редакційна колегія:
академік АН УРСР *Д. К. Зеров* (відповідальний редактор), доктор біологічних наук проф. *М. І. Котов*, доктор біологічних наук проф. *М. В. Клоков*, доктор біологічних наук *О. Д. Вісюліна*, кандидат біологічних наук *А. І. Барбарич* (секретар).

ПЕРЕДМОВА

В XI томі «Флори УРСР» вміщено початок опису родини складноцвітих від роду агератум до роду татарник включно.

Всього у цьому томі описано 82 роди і 327 видів.

Том ілюстровано 106 рисунками, виготовленими художниками А. П. Савчуком, О. В. Стекленєвим та С. С. Янчуком.

В роботі по підготовці цього тома до друку подали допомогу В. В. Протопопова, С. С. Смолко і Л. Г. Оляніцька.

Редакція тома

РОДИНА **СКЛАДНОЦВІТІ — COMPOSITAE** P. F. GMELIN[1]

Квітки дрібні, зібрані на спільному квітколожі в кошики; кошики при основі обгорнуті зміненими верхівковими листочками, які утворюють так звану обгортку. Чашечка відсутня або перетворена в невисоку облямівку (коронку), зазублені щетинки або волоски прості або перисті. Віночок зрослопелюстковий, актиноморфний або зигоморфний, у брунькотворенні стулчастий, трубчастий, трубчасто-дзвониковидний, трубчасто-лійковидний, нитковидний та язичковий, різного забарвлення. Тичинок 5; вони чергуються з частинами віночка і прикріплені нитками до його трубочки. В неплідних і маточкових квітках тичинки редуковані. Пиляки двогнізді, лінійні або видовжені, відкриваються всередину подовженими щілинами, звичайно зрослі краями у так звану пилякову трубочку, через яку проходить стовпчик маточки (лише у трибі Ambrosiae пиляки вільні). Пилкові зерна звичайно кулясті, кулясто-сплюснуті або еліпсоїдні, звичайно з триборозенчастими порами (рідко 2—4—6-борозенчастопорові); екзина двошарова або багатошарова, з виростами у вигляді шипів на поверхні. Гінецей з двох плодолистиків, які зростаються між собою і утворюють одну маточку. Зав'язь нижня, одногнізда, з одним анатропним насінним зачатком (рідко насінних зачатків два), що має один інтегумент. Стовпчик один, нитковидний, на верхівці звичайно двороздільний; у багатьох представників основа стовпчика переходить в б.-м. добре помітний нектароносний диск. Плід — сім'янка, різної форми, частіше видовжена, зовні гола або б.-м. волосиста, часто вгорі з волосистим чубком або з плівчастим окрайком. — Однорічні, дворічні, багаторічні трав'янисті рослини або півкущі (в тропіках також кущі та дерева). Листки чергові, рідше супротивні або кільчасті, іноді всі листки зібрані у прикореневу розетку.

Представники цієї родини поширені по всій земній кулі і ростуть у різноманітних екологічних умовах. До складу родини входить близько 1000 родів, що об'єднують до 30000 видів.

Складноцвіті є характерними рослинами нашої флори, особливо степової її частини. Серед них є ряд видів, ендемічних для півдня УРСР. Деякі складноцвіті (наприклад, види полину) є ландшафтними рослинами степу і напівпустель.

Чимало видів цієї родини мають господарське значення. Так, на-

---

[1] Опрацювала О. Д. Вісюліна.

приклад, соняшник (*Helianthus annuus* L.) є цінною олійною рослиною; топінамбур (*Helianthus tuberosus* L.) є відомою харчовою та кормовою рослиною; салат латук (*Lactuca sativa* L.), цикорій (*Cichorium intybus* L.), артишок (*Cynara scolymus* L.), острогін (*Artemisia dracunculus* L.), кануфер (*Tanacetum balsamita* L.) вживаються як пряноші; ромашка (*Matricaria chamomilla* L.), арніка (*Arnica montana* L.), полин цитварний (*Artemisia cina* Berg.), нагідки (*Calendula officinalis* L.) є відомими лікарськими рослинами; з сафлору (*Carthamnus tinctorius* L.) здобувають фарбу; деякі види, зокрема кок-сагиз (*Taraxacum kok-saghyz* Rod.), тау-сагиз (*Scorzonera tau-saghys* Lipsciz et Bosse), містять каучук. Багато видів складноцвітих є цінними декоративними рослинами, як наприклад жоржина, китайська айстра, хризантема, чорнобривці, цинерарії, цинії, стокротки та ін.

Деякі види складноцвітих є бур'янами. Саме до них належать такі злісні, здатні вегетативно розмножуватись, що утруднює боротьбу з ними, багаторічники, як осот (*Cirsium arvense* L.), жовтий осот (*Sonchus arvensis* L.) та гірчак (*Acroptilon picris* C. A. M.).

1. Всі квітки в кошику трубчасті або ж серединні квітки трубчасті, а крайові з язичковим, на верхівці тризубчастим віночком або лійковидні (Підродина I. **Carduoideae** Kitam.) . . . . . 2.
— Всі квітки в кошику з язичковим, на верхівці п'ятизубчастим віночком (Підродина II. **Cichorioideae** Kitam.) . . . . . 106.
2. Крайові квітки з язичковим віночком, серединні — з трубчастим . . . . . 53.
— Всі квітки в кошику з трубчастим віночком, іноді віночок крайових квіток збільшений, лійковидний . . . . . 3.
3. Квітки зібрані в чималі кулясті суцвіття, в яких кожна квітка оточена окремою обгорточкою з черепичастих листочків . . . . . **908. Головатень — Echinops** L.
— Кошики оточені обгорткою, але окремі квітки обгорточок не мають . . . . . 4.
4. Кошики одностатеві; рослини однодомні; кошики з маточковими квітками двоквіткові або одноквіткові; обгортка у них замкнута і при плодах твердіє; квітки без оцвітини; кошики з тичинковими квітками багатоквіткові . . . . . 5.
— Кошики звичайно однакові, двостатеві; всі квітки з віночком; обгортка не буває замкнутою і не твердіє . . . . . 6.
5. Кошики з маточковими квітками, двоквіткові. Листки трилопатеві або трироздільні . . . . . **867. Нетреба — Xanthium** L.
— Кошики з маточковими квітками, одноквіткові. Листки перисторозсічені . . . . . **866. Амброзія — Ambrosia** L.
6 (4). Крайові квітки в кошику зі збільшеним лійковидним віночком, неплідні, серединні з трубчастим віночком, двостатеві, плідні . . . . . 7.
— Крайові квітки в кошику незбільшені, трубчасті, плідні . . 10.
7. Чубок складається з щетинок, які легко відпадають, або чубок

зовсім не розвинутий . . . . . 8.
— Чубок з щетинок, які залишаються . . . . . 9.
8. Чубок зовсім не розвинутий . . . . . **929. Лисосім'яник — Phalacrachena** Iljin.
— Чубок з шорстких, легко опадаючих щетинок . . . . . **927. Псефелус — Psephellus** Cass.
9. Чубок складається з кількох рядів щетинок і внутрішнього ряду коротеньких плівок . . . . . **928. Волошка — Centaurea** L.
— Чубок без внутрішнього ряду плівок . . . . . **926. Феопапус — Phaeopappus** Boiss.
10 (6). Вічнозелений, білоповстистий, дуже запашний півкущ з дрібними, майже лусковидними листками і кулястими кошиками жовтих квіток . . . . . **883. Сантоліна — Santolina** L.
— Трав'янисті рослини . . . . . 11.
11. Внутрішні листочки обгортки довші за зовнішні, здебільшого відігнуті, білі або забарвлені в рожевий або жовтуватий колір . 12.
— Внутрішні листочки майже не відрізняються від зовнішніх . 14.
12. Спільне квітколоже кошика вкрите лінійними приквітками . . . . . **909. Безсмертки — Xeranthemum** L.
— Спільне квітколоже кошика вкрите волосками . . . . . 13.
13. Чубок з зазублених щетинок . . . **922. Серпій — Serratula** L.
— Щетинки чубка у верхній частині перисті, при основі зрослі пучечками . . . . . **910. Одкасник — Carlina** L.
14 (11). Спільне квітколоже кошика м'ясисте . . . . . **918. Артишок — Cynara** Vaill.
— Спільне квітколоже кошика нем'ясисте . . . . . 15.
15. Листочки обгортки майже цілком плівчасті, забарвлені (жовті, червоні, рожеві або білуваті) . . . . . 16.
— Листочки обгортки трав'янисті, іноді на верхівці з плівчастим придатком . . . . . 19.
16. Кошики зібрані в щільну головку, оточену зірчасто розчепіреними покривними листками . . . **855. Білотка — Leontopodium** R. Br.
— Суцвіття неголовчасті, іноді китицевидні, частіше густощитковидні . . . . . 17.
17. Кошики одностатеві, рослини дводомні . . . . . **854. Котячі лапки — Antennaria** Gaertn.
— Кошики з тичинковими і маточковими квітками . . . . . 18.
18. Крайові маточкові квітки розміщені в один ряд . . . . . **857. Цмин — Helichrysum** Mill.
— Крайові маточкові квітки розміщені в кілька рядів . . . . . **856. Сухоцвіт — Gnaphalium** L.
19 (15). Усі листочки обгортки з плівчастим придатком на верхівці або по всьому краю з широкою плівчастою облямівкою . . . 20.
— Усі листочки обгортки без плівчастого придатка на верхівці й широкої облямівки по краю . . . . . 22.
20. Стебло крилате. Квітки жовті . . . . . **924. Хартолепіс — Chartolepis** Cass.

— Стебла некрилаті. Квітки рожеві . . . . . 21.
21. Кошики численні, невеличкі . . **925. Гірчак — Acroptilon** Cass.
— Кошик один, чималий . . **923. Рапонтикум — Rhaponticum** Hall.
22 (19). Рослини з колючими листками і зовнішніми листочками обгортки, іноді також з колючокрилатими міжвузлями . . . . 23.
— Рослини неколючі . . . . . 32.
23. Міжвузля стебла колючокрилаті . . . . . 24.
— Міжвузля стебла некрилаті . . . . . 25.
24. Крайові квітки в кошиках неплідні . . . . . **Нотобазис — Notobasis** Cass.[1]
— Всі квітки в кошику плідні, двостатеві . . . . . **914. Будяк — Carduus** L.
25 (23). Спільне квітколоже кошика коміркове, краї комірок зубчасто-війчасті . . . . . **920. Татарник — Onopordon** L.
— Спільне квітколоже некоміркове, вкрите щетинками або волосками . . . . . 26.
26. Чубок з перистих волосків, з'єднаних при основі колечком . 27.
— Чубок з простих колосків або плівчастих щетинок, або ж чубка немає зовсім . . . . . 29.
27. Сім'янки довгасто-оберненояйцевидні, грубенькі, з міцним оплоднем . . . . . **916. Ляміра — Lamyra** Cass.
— Сім'янки видовжені, стислі . . . . . 28.
28. Листочки обгортки з перистою колючкою . . . . . **915. Пікномон — Picnomon** Adans.
— Листочки обгортки з колючим вістрячком або простою колючкою . . . . . **917. Осот — Cirsium** Adans.
29 (26). Кошики оточені великими верхівковими листками . . 30.
— Кошики не оточені верхівковими листками . . . . . 31.
30. Сім'янки чотиригранні, без чубка або з чубком з багатьох щетинок . . . . . **930. Сафлор — Carthamus** L.
— Сім'янки багаторебрі, з зубчастим колечком на верхівці . . . . . **931. Хрестовий корінь — Cnicus** Gaertn.
31. Листочки обгортки трав'янисті, закінчуються міцною відігнутою колючкою, по краях колючовійчасті . . . . . **919. Росторопша — Silybum** Vaill.
— Листочки обгортки з невеличким колючим кінчиком . . . . . **914. Будяк — Carduus** L.
32 (22). Квітконосне стебло несе лише лусковидні, буруваті листочки . . . . . 33.
— Квітконосне стебло несе зелені листки . . . . . 34.
33. Кошики поодинокі . . . . **901. Підбілик — Homogyne** Cass.
— Кошики численні у волотистому суцвітті . . . . . **900. Кремена — Petasites** Gaertn.

[1] *N. syriaca* (L.) Cass., колись наводився для Криму (Паллас), але ця вказівка не підтверджується.

34. Обгортка з одного ряду листочків, іноді оточена ще кількома дрібненькими листочками . . . . . 35.
— Обгортка з черепичасто розміщених листочків або дворядна 36.
35. Квітки жовті . . . . . **906. Жовтозілля — Senecio** L.
36. Квітки рожеві . . . . **841. Аденостилес — Adenostyles** Cass.
36 (34). Обгортка дворядна . . . . . 37.
— Обгортка черепичаста . . . . . 39.
37. Внутрішні листочки обгортки човникоподібні, охоплюють крайові кіткви . **852. Бомбицилена — Bombycilaena** (DC.) Smoljan.
— Листочки обгортки не бувають човникоподібні . . . . . 38.
38. Кошики дрібні, зібрані у велике волотевидне суцвіття. Сім'янка без чубка . . . . . **865. Циклахена — Cyclachena** Fres.
— Кошики чималі, розміщені по одному на верхівці стебла і його гілок. Сім'янка з чубом з 2—4 зазублених щетинок . . . . . **877. Череда — Bidens** L.
39 (36). Листки супротивні . . . . . 40.
— Листки чергові . . . . . 41.
40. Листки цілісні, яйцевидні. Квітки голубі . . . . . **839. Агератум — Ageratum** L.
— Листки трійчасті. Квітки рожеві . . . . . **840. Сідач — Eupatorium** L.
41 (39). Кошики дрібні, до 5 *мм* завд. . . . . 42.
— Кошики більші, з видовженими обгортками . . . . . 44.
42. Сім'янка без чубка . . . . . **898. Полин — Artemisia** L.
— Сім'янки з чубком . . . . . 43.
43. Густо-білувато-опушена рослина . . . . . **853. Грудна травка — Filago** L.
— Зелені, негустоволосисті рослини . . . . . **850. Злинка — Erigeron** L.
44 (41). Сім'янки без чубка або замість чубка є плівчастий окрайок. Квітки жовті або зеленувато-жовті . . . . . 45.
— Сім'янки з чубком . . . . . 48.
45. Листки розсічені. Сім'янки з плівчастим окрайком на верхівці 46.
— Листки цілісні, по краю іноді зубчасті . . . . . 47.
46. Кошики в щитковидному суцвітті . . . . . **896. Пижмо — Tanacetum** L.
— Кошики розміщені по одному на верхівці стебла та його гілок. . . . . **893. Ромашка — Matricaria** L.
47 (45). Кошики розміщені по одному на верхівці стебла та його гілок, пониклі . . . . . **860. Карпезій — Carpesium** L.
— Кошики в щитковидному суцвітті, прямостоячі . . . . . **895. Маруна — Pyrethrum** Zinn.
48 (44). Листки обгортки з гачкуватим чіпким кінчиком. Чубок з коротких, легко опадаючих щетинок. Нижні листки широкояйцевидні, дуже великі . . . . . **911. Лопух — Arctium** L.
— Листочки обгортки не закінчуються гачечком . . . . . 49.

49. Квітки жовті . . . . . 848. **Грудниця — Linosyris** Cass.
— Квітки пурпурові або рожеві . . . . . 50.
50. Кошик з 3—5 квітками. Чубок сім'янки чорний . . . . . **921. Крупина — Crupina** Cass.
— Кошики багатоквіткові. Чубок сім'янки не буває чорним . . 51.
51. Сім'янка з косим рубчиком при основі . . . . . **922. Серпій — Serratula** L.
— Сім'янка з прямим рубчиком, що утворює основу сім'янки . . 52.
52. Чубок сім'янки з перистих волосків . . . . . **912. Сосюрея — Saussurea** DC.
— Чубок сім'янки з зазублених щетинок . . . . . **913. Юринея — Jurinea** Cass.
53 (2). Крайові язичкові квітки в кошику маточкові, неплідні, серединні трубчасті квітки двостатеві, плідні . . . . . **881. Гайлардія — Gaillardia** Foug.
— Язичкові квітки в кошику маточкові, плідні, серединні трубчасті квітки тичинкові або ж трубчасті квітки двостатеві . . . . 54.
54. Язичкові квітки маточкові, плідні, трубчасті — тичинкові . . 55.
— Трубчасті квітки в кошику двостатеві, як і язичкові, плідні . 56.
55. Сім'янки прямі, тригранні . **Диморфотека — Dimorphotheca** Vaill.[1]
— Сім'янки дуговидно зігнуті . . . **907. Нагідки — Calendula** L.
56. Чубок складається з волосків . . . . . 92.
— Чубка зовсім немає або замість нього плівчастий окрайок або плівчасті щетинки . . . . . .
57. Стебло вкрите листям . . . . . 58.
— Стебло безлисте, всі листки прикореневі. Квітки рожеві або білі . . . . . **844. Стокротки — Bellis** L.
58. Листки супротивні . . . . . 59.
— Листки (інколи, крім нижніх) чергові . . . . . 67.
59. Листочки обгортки зрослі . . . **882. Чорнобривці — Tagetes** L.
— Листочки обгортки вільні . . . . . 60.
60. Спільне квітколоже кошика щетинисто-волосисте . . . . . **903. Арніка — Arnica** L.
— Спільне квітколоже кошика вкрите плівчастими приквітками . 61.
61. Листочки обгортки вкриті залозистими волосками . . . . . **870. Сигезбекія — Siegesbeckia** L.
— Листочки обгортки без залозистих волосків . . . . . 62.
62. Обгортка черепичаста . . . . **868. Майорці. Цинія — Zinnia** L.
— Обгортка з одного-двох рядів листочків . . . . . 63.
63. Кошики дрібненькі (до 3 *мм* завд.); язичкових квіток в кошику 5, білих . . . . . **879. Галінсога — Galinsoga** Rutz. et Pav.
— Кошики значно крупніші; язичкові квітки численніші . . 64.
64. Сім'янка з окрайком з щетинок на верхівці . . . . . 65.
— Чубка немає зовсім . . . . . 66.

[1] Дивись примітку на сторінці 413 до роду **Calendula** L.

65. Щетинок 2—4, зазублених . . . . . **877. Череда — Bidens** L.
— Щетинок 5—20, гострих . . . . **839. Агератум — Ageratum** L.
66 (64). Кошики до 2 *см* у діаметрі; квітки жовті . . . . . **875. Кореопсис — Coreopsis** L.
— Кошики дуже великі; квітки різного забарвлення . . . . . **876. Жоржина — Dahlia** Cav.
67 (58). Півкущ, густо-притиснуто-сріблясто-опушений. Рослина з молочним соком, що витікає при пораненні стебла . . . . . **964. Партеніум — Parthenium** L.
— Трав'янисті рослини голі або б.-м. опушені, але негусто-сріблясті. Рослини без молочного соку . . . . . 68.
68. Листки глибокороздільні або розсічені . . . . . 69.
— Листки цілісні або неглибоколопатеві . . . . . 79.
69. Сім'янка без чубка з волосків . . . . . 70.
— Сім'янка з щетинками або плівчастим окрайком на верхівці . 73.
70. Язички крайових квіток коротші за обгортку . . . . . **888. Деревій — Achillea** L.
— Язички крайових квіток довші за обгортку або принаймні дорівнюють їй . . . . . 71.
71. Сім'янки сплюснуті; крайові сім'янки крилаті . . . . . **886. Анацикл — Anacyclus** L.
— Сім'янки конічні, гранчасті . . . . . 72.
72. Плівки, що вкривають спільне квітколоже кошика, гострі . . . . . **884. Роман — Anthemis** L.
— Плівки спільного квітколожа кошика тупі . . . . . **885. Хамемелюм — Chamaemelum** Mill.
73 (69). Спільне квітколоже кошика вкрите плівчастими приквітками . . . . . **878. Космос — Cosmos** Cav.
— Спільне квітколоже кошика голе . . . . . 74.
74. Окрайок сім'янок складається з кількох легко опадаючих щетинок. Листочки обгортки залозисто-волосисті . . . . . **842. Гринделія — Grindelia** Willd.
— Сім'янки з плівчастим окрайком або зовсім без нього . . . 75.
75. Сім'янка з 5—10 (12) рівномірно розміщеними реберцями і боросенками . . . . . 76.
— Сім'янка з 3—5 реберцями, зближеними на внутрішньому боці 78.
76. Всі квітки жовті. Крайові язичкові квітки з вкороченими, 1—3 *мм* завд., язичками. Сім'янка з 5 ледве помітними ребрами, без окрайка . . . . . **896. Пижмо — Tanacetum** L.
— Крайові язичкові квітки білі, рожеві або червоні, рідше жовті, з видовженими до 15 *мм* завд. язичками. Сім'янки з 5—10 (12) виступаючими ребрами і коротким окрайком на верхівці або без нього . . . . . 77.
77. Язичкові квітки білі або рожеві. Сім'янки на верхівці з зубчастим або лопатевим окрайком, б.-м. призматичні, з 5—10 (12) ребрами,

у крайових квіток зсунутими на черевний бік . . . . . **895. Маруна — Pyrethrum** Zinn.
— Язичкові квітки білі, рожеві або жовті. Сім'янки без окрайка, довгасті, з 5—8 менш помітними ребрами . . . . . **897. Дендрантема — Dendranthema** (DC.) Des Moul.
78 (75). Сім'янки з 5 реберцями. Запашні рослини . . . . . **893. Ромашка — Matricaria** L.
— Сім'янки з 3 реберцями. Рослини без запаху . . . . . **894. Триплеуроспермум — Tripleurospermum** Schultz Bip.
79 (68). Спільне квітколоже кошика вкрите плівчастими приквітками . . . . . 80.
— Спільне квітколоже кошика голе . . . . . 89.
80. Чубка зовсім немає. Кошики дрібні . . . . . **887. Птарміка — Ptarmica** Neck.
— Сім'янка з коротеньким окрайком, що складається з кількох щетинок . . . . . 81.
81. Серединні квітки неплідні . . . . **863. Сильфій — Silphium** L.
— Серединні квітки плідні . . . . . 82.
82. Крайові квітки залишаються при плодах . . . . . **869. Геліопсис — Heliopsis** Pers.
— Крайові квітки опадають . . . . . 83.
83. Спільне квітколоже кошика опукле, конічне . . . . . 84.
— Спільне квітколоже кошика плоске або лише трохи опукле . . 85.
84. Язичкові квітки жовті . . . . . **871. Рудбекія — Rudbeckia** L.
— Язичкові квітки рожево-пурпурові . . . . . **872. Ехінацея — Echinacea** Moench.
85. Кошики дрібненькі, майже сидячі . . **880. Мадія — Madia** Mol.
— Кошики чималі або великі, на б.-м. довгих ніжках . . . . . 86.
86. Зовнішні листочки обгортки колючі, горизонтально розпростерті . . . . . **861. Паленіс — Pallenis** Cass.
— Листочки обгортки неколючі . . . . . 87.
87. Сім'янки крилаті . . . . . **874. Ксименезія — Ximenesia** Cav.
— Сім'янки некрилаті . . . . . 88.
88. Сім'янка на верхівці з 2—4 лусочками . . . . . **873. Соняшник — Helianthus** L.
— Сім'янка на верхівці з зубчастим окрайком . . . . . **862. Крем'яник — Telekia** Baumg.
89 (79). Крайові сім'янки крилаті. Квітки жовті . . . . . 90.
— Сім'янки без крилець. Квітки білі . . . . . 91.
90. Сім'янки трубчастих квіток з 5—8 поздовжніми ребрами, з яких найбільш виступає одне черевне ребро . . . . . **889. Аргірантемум — Argyranthemum** Webb.
— Сім'янки трубчастих квіток з 5—8 однаковими реберцями . . . . . **890. Хризантема — Chrysanthemum** L.
91. Сім'янки з зубчастим окрайком. Язичкові квітки неплідні . . . . . **892. Левкантемела — Leucanthemella** Tzrvel.

— Сім'янки без окрайка або з окрайком, але язичкові квітки плідні . . . . . **891. Королиця — Leucanthemum** Mill.
92 (56). Стебло з лусковидними буруватими листочками. Листки прикореневі . . . . . **899. Підбіл — Tussilago** L.
— Стебло з розвинутими листками . . . . . 93.
93. Чубок з волосків, оточених при основі зубчастим окрайком . . . . . **859. Блошниця — Pulicaria** Gaertn.
— Чубок з волосків не оточений при основі окрайком . . . . 94.
94. Обгортка з 2—3 рядів майже однакових листочків або черепичаста . . . . . 95.
— Обгортка з одного ряду однакових листочків, при основі яких іноді є дрібненькі листочки . . . **906. Жовтозілля — Senecio** L.
95. Обгортка з двох-трьох рядів майже однакових листочків . . 96.
— Обгортка черепичаста . . . . . 98.
96. Язичкові квітки білі. Однорічні рослини . . . . . **851. Стенактис — Stenactis** Cass.
— Язичкові квітки жовті. Багаторічники . . . . . 97.
97. Спільне квітколоже кошика напівкулясте, шорстке . . . . . **904. Сугайник — Doronicum** L.
— Спільне квітколоже кошика плоске, голе . . . . . **905. Язичник — Ligularia** Cass.
98 (95). Язичкові та трубчасті квітки кошика жовті . . . . . 101.
— Язичкові та трубчасті квітки кошика білі, рожеві або лілові, чи голубуваті, або іноді трубчасті квітки жовті . . . . . 99.
99. Кошики з численними язичковими квітками, поодинокі або у щитковидному суцвітті . . . . . 100.
— Кошики з 5—8 язичковими квітками, зібрані у видовжені волоті . . . . . **843. Золотушник — Solidago** L.
100. Листки еліптичні . . . . . **858. Оман — Inula** L.
— Листки видовжено-яйцевидні або видовжено-ланцетні . . . . . **902. Ерехтитес — Erechtites** Rafin.
101 (98). Трубчасті квітки майже такого кольору, що і язичкові . 102
— Трубчасті квітки жовті, язичкові — лілові, рожеві або білі . 103.
102. Язичкові квітки дворядні, вдвоє довші за обгортку . . . . . **851. Стенактис — Stenactis** Cass.
— Язичкові квітки багаторядні, лише трохи довші за обгортку . . . . . **850. Злинка — Erigeron** L.
103 (101). Язичкові квітки неплідні. Листки лінійні або ланцетні . . . . . **847. Солонечник — Galatella** Cass.
— Язичкові квітки плідні. Листки довгасті або довгасто-оберненояйцевидні . . . . . 104.
104. Зовнішні листочки обгортки листовидні, крупніші за інші її листочки . . . . . **845. Китайська айстра — Callistephus** Cass.
— Зовнішні листочки обгортки нелистовидні . . . . . 105.
105. Листочки обгортки притиснені, майже плівчасті, голі . . . . . **849. Солончакова айстра — Tripolium** Nees.

— Листочки обгортки відігнуті, трав'янисті, по краях війчасті . . . . . **846. Айстра — Aster** L.
106 (1). Всі сім'янки з чубком або крайові сім'янки без чубка, або з зубчастим окрайком . . . . . 112.
— Всі сім'янки без чубка . . . . . 107.
107. Кошики обгорнені жорстко-колючими верхівковими листками . . . . . **932. Сколімус — Scolymus** L.
— Кошики не обгорнені верхівковими листками . . . . . 108.
108. Квітконосне стебло лише з дрібненькими верхівковими листочками . . . . . **936. Арнозерис — Arnoseris** Gaertn.
— Квітконосне стебло безлисте або улиснене . . . . . 109.
109. Квітконосне стебло безлисте; листки прикореневі . . . . . **935. Апозерис — Aposeris** Neck.
— Стебло улиснене . . . . . 110.
110. Зовнішні сім'янки зірчасто розходяться, обгорнені внутрішніми листочками обгортки . . **938. Рагадіолюс — Rhagadiolus** Tourn.
— Сім'янки однакові, не обгорнені листочками обгортки . . . 111.
111. Обгортка з одного ряду листочків . **934. Празелень — Lampsana** L.
— Обгортка з зовнішніх відігнутих і внутрішніх притиснених до кошика листочків . . . . . **933. Цикорій — Cichorium** L.
112 (106). Крайові сім'янки без чубка, оточені твердіючими внутрішніми листочками обгортки . **939. Гедіпноїс — Hedypnois** Tourn.
— Всі сім'янки з чубком з волосків . . . . . 113.
113. Крайові сім'янки обгорнені потовщеними внутрішніми листочками обгортки . . . . . **937. Засінта — Zacyntha** Tourn.
— Сім'янки не обгорнені внутрішніми листочками обгортки . . 114.
114. Волоски чубка перисті . . . . . 115.
— Волоски чубка прості . . . . . 121.
115. Спільне квітколоже кошика вкрите плівчастими приквітками 116.
— Спільне квітколоже кошика не вкрите приквітками . . . . 117.
116. Чубок складається з зовнішніх зазублених і внутрішніх перистих волосків . . . . . **940. Поросинець — Hypochoeris** L.
— Чубок складається з одного ряду перистих волосків . . . . . **942. Ахіропфорус — Achyrophorus** Scop.
117. Обгортка однорядна, іноді з кількома листочками при основі . 118.
— Обгортка чередничаста або дворядна . . . . . 119.
118. Обгортка складається з одного ряду однакових листочків. Сім'янки на верхівці звужені в носик . **946. Козелець — Tragopogon** L.
— Обгортка однорядна з кількома дрібними листочками при основі; крайові сім'янки з зубчастим окрайком, всі інші звужені в тоненький носик . . . . . **944. Тринція — Thrincia** Roth.
119. Волоски чубка з'єднані між собою поперечними розгалуженнями волосків . . . . . **947. Скорзонера — Scorzonera** L.
— Волоски чубка вільні . . . . . 120.
120. Квітконосне стебло несе лише дрібненькі верхівкові листочки . . . . . **943. Любочки — Leontodon** L.

— Стебло улиснене . . . . . **945. Гіркуша — Picris** L.
121 (114). Сім'янки звужені в тоненький носик . . . . . 122.
— Сім'янки не звужені в носик . . . . . 127.
122. Квітконосне стебло порожнисте, безлисте, з одним кошиком на верхівці . . . . . **951. Кульбаба — Taraxacum** L.
— Стебло непорожнисте . . . . . 123.
123. Основа носика сім'янки оточена плівчастими зубчиками . . . . . **950. Хондрила — Chondrilla** L.
— Сім'янки без плівчастих зубчиків на верхівці . . . . . 124.
124. Сім'янки циліндричні, з 10—20 поздовжніми реберцями . . . . . **960. Баркгаузія — Barkhausia** Moench.
— Сім'янки лінійно-веретеновидні або сплюснуті, шипуваті, горбочкуваті або з 2—5 реберцями . . . . . 125.
125. Сім'янки лінійно-веретеновидні, з 5 реберцями . . . . . **955. Цефалоринхус — Cephalorrynchus** Boiss.
— Сім'янки сплюснуті . . . . . 126.
126. Кошики багатоквіткові. Квітки розміщені в 1—2 ряди . . . . . **954. Латук — Lactuca** L.
— Кошики 3—5-квіткові. Квітки розміщені в 1—3 ряди . . . . . **958. Міцеліс — Mycelis** Cass.
127 (121). Спільне квітколоже кошика несе нечисленні довгі волоски . . . . . 128.
— Спільне квітколоже кошика голе або короткощетинисте . . 129.
128. Квітки жовті . . . . . **948. Лагозерис — Lagoseris** M. B.
— Квітки голубувато-пурпурові . . **949. Інтибелія — Inthybellia** DC.
129. Квітки блакитні або пурпурові . . . . . 130.
— Квітки жовті . . . . . 132.
130. Кошики п'ятиквіткові. Сім'янка циліндрична . . . . . **961. Пренант — Prenanthes** L.
— Кошики багатоквіткові. Сім'янки стислі . . . . . 131.
131. Сім'янки з добре помітним носиком . . . . . **952. Молокан — Agathyrsus** D. Don.
— Сім'янки без носика . . . **956. Цицербіта — Cicerbita** Wallr.
132 (129). Листки колючозубчасті. Сім'янки трохи стислі . . . . . **953. Жовтий осот — Sonchus** L.
— Листки неколючі. Сім'янки циліндричні . . . . . 133.
133. Сім'янки до верхівки звужені. Чубок з білих волосків . . . . . **959. Скереда — Crepis** L.
— Сім'янки не звужені доверху, тупі. Чубок з жовтуватих ламких волосків . . . . . **962. Нечуй-вітер — Hieracium** L.

ПІДРОДИНА I. CARDUOIDEAE KITAM. (TUBIFLORAE DC.)

Всі квітки в кошику здебільшого трубчасті, двостатеві, як правило, п'яти-, рідше чотиризубчасті, або квітки двогубі; язичкові квітки цілком відсутні або розміщені лише по зовнішньому краю спільного

квітколожа, а в його центральній частині відсутні; коли язичкові квітки є в кошику, то їх язичок на верхівці з трьома б.-м. виявленими зубчиками. Рослини без молочного соку.

В межах СРСР до підродини належить 13 триб, кожна з яких, за винятком триби Mutisieae Cass., має представників і у флорі УРСР.

Триба 1. **Eupatorieae** Cass.[1]

Кошики завжди гомогамні, тобто всі сім'янки достигають одночасно, відповідно одночасному достиганню всіх пиляків і приймочок маточки. Всі квітки у кошику трубчасті, двостатеві, плідні. Квітколоже плоске або б.-м. опукле, рівне або ямчасте, голе або вкрите невеликою кількістю опадних плівчастих приквітків. Пиляки при основі округлі, тупі, без виступів або (дуже рідко) стріловидні. Приймочки напівциліндричні, рідше циліндричні або булавовидні, голі або вкриті короткими сосочками. Квітки переважно голубуваті або брудно-рожеві. Листки супротивні або зібрані в кільце, рідше — чергові.

На території СРСР триба представлена 5 родами, з них представники 3 родів є у флорі УРСР; вони належать до двох різних підтриб.

Підтриба 1. **Ageratinae** O. Hoffm.

Пиляки на верхівці з придатками. Сім'янки ребристі, з 3—5 різко виступаючими ребрами та кількома малопомітними реберцями між ними.

Рід 839. Агератум — **Ageratum** L.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 839.

Всі квітки в кошику трубчасті, плідні; кошики середнього розміру або дрібні, майже кулясті, зібрані у щитковидне або волотевидне суцвіття. Обгортка черепичаста, з лінійних загострених листочків. Спільне квітколоже голе. Сім'янки п'ятигранні, на верхівці з 5—10 (20) вільними, інколи щільно складеними келихом плівками. — Трав'янисті, півкущові або кущові рослини з цілісними яйцевидними черешковими листками.

Рід охоплює близько 30 видів, поширених переважно в Північній та Центральній Америці та Східній Індії.

На Україні культивується 1 вид.

3034[1] **(1). A. Houstonianum** Mill. — **Агератум Гаустона.** Кущова або півкущова, а в культурі і трав'яниста, багаторічна, б.-м. опушена рослина. Листки цілісні, широко-яйцевидно-серцевидні або ромбовидні, коротко загострені, по краю зубчасті, з верхнього боку пластинки темно-зелені, зі спіднього — світло-зелені; середні стеблові листки 4—5 *см* завд., 4,5—5 *см* завш., верхні — 1,5—2,5 *см* завд., 1,2—1,5 *см* завш.,

[1] Опрацювала Д. М. Доброчаєва.

всі на досить густо опушених, жолобчастих черешках; черешки середніх листків 1,5—2 *см* завд., верхніх — 0,5—0,7 (1) *см* завд. Квітки у майже кулястих кошиках, 4—5 *мм* завш., зібраних густим щитком. Ніжки під кошиками вкриті довгими переплутаними волосками до 3—5 *мм* завд. Обгортка багаторядна, листки її лінійно-ланцетні, загострені, з помітно виступаючими жилками, верхні біля основи довговолосисті, вгорі вкриті коротшими волосками. Віночки сині, рідше білі або карміново-червоні, трубчасті, 3—3,5 *мм* завд., з п'ятьма дуже короткими зубцями, зверху коротко опушені. Приймочка дволопатева, яскраво забарвлена, помітно виступає з віночка. Тичинки заховані в трубочку віночка. Сім'янки чорні, з гострими поздовжніми реберцями, 1,75—2 *мм* завд., 0,5—0,6 *мм* завш., з дуже короткими (0,2—0,3 *мм* завд.) лусочками на верхівці. ♄, ♃. Цв. V—IX.

Mill., Gard. Dict., ed. 8 (1768) № 2. Bailey, The standard cyclopedia of horticulture, I (1944) 239. Катіна у Визн. росл. УРСР, 521. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 371. Тамамшян во Фл. СССР, XXV, 17.

— *A. mexicanum* Sims in Bot. Mag., 52 (1824) 2524, p.p.

Рисунки: Bailey, l. c., fig. 145.

Широко розводиться по квітниках.

Загальне поширення. Батьківщина — Мексіка і Перу. В культурі поширена в тропічній, субтропічній та помірній зонах земної кулі.

Господарське значення. Декоративна рослина, яка рясно і довго (з червня до пізньої осені) цвіте і тому в квітництві має назву «довгоцвітки». Розводиться у багатьох високорослих (до 60 *см* завв.), середньорослих (до 30 *см* завв.) і карликових (до 12—15 *см* завв.) сортах з яскравими, від сніжно-білих до рожевих і синіх, квітками. Найбільшої уваги заслуговують карликові форми (сорти Голуба зірочка і Маленька Дорріт), що вважаються найкращими квітучими декоративними рослинами для килимового оздоблення. Добре переносить стрижку і тому може бути використана у створенні бордюрів різної форми і висоти. Розмножується насінням і пасинками, які легко вкорінюються.

Рід 840. Сідач — **Eupatorium** L.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 836.

Всі квітки трубчасті, двостатеві, зібрані по 4—6 у численних невеличких кошиках, розміщених на верхівках стебел та їх гілок щитковидно-волотевидним суцвіттям; обгортки довгасто-циліндричні, черепичасті. Віночки поступово звужені до основи, брудно-пурпурові. Спільне квітколоже голе. Лопаті стовпчика досить довгі, нитковидні, тупі. Сім'янки циліндричні, п'ятигранні, з чубком, утвореним одним рядом волосків. — Багаторічні трав'янисті рослини з супротивними, глибоко розсіченими на 3—5 лопатей листками.

Рід охоплює близько 450 видів, поширених переважно в Америці. В Європі та Азії росте приблизно 20 видів сідача (головно, в Японії, Західній Індії та на Філіппінах), з них до флори СРСР входить 3 види: *E. cannabinum* L., *E. syriacum* Jacq. і *E. kirilovi* Turcz.

В УРСР дико росте лише перший з них.

3035 (1). E. cannabinum L. — **Сідач конопляний.** Трав'яниста рослина з міцним циліндричним коренем. Стебло прямостояче, 50—150 *см* завв., лише в суцвітті розгалужене, коротко опушене, густо улиснене. Стеблові листки супротивні, нижні з них короткочерешкові, верхні — сидячі; всі листки три-, рідше п'ятипальчасті, з ланцетними, загостреними, по краю нерівно-велико-зубчастими, голими або трохи опушеними частками, 4,5—15 *см* завд., 1—3,5 *см* завш. Кошики численні на верхівках стебел та гілок, у густому щитковидно-волотевидному суцвітті, дрібні, 5—6 *мм* завд., 1,5—2 *мм* завш., 4—6-квіткові, на коротких (2—10 *мм* завд.) товстих ніжках. Листків обгортки небагато, до 8—10 (12), вони черепичасто розміщені в 2—3 ряди, нерівні, довгасті, 1—1,5 *мм* завш., тупі, по краю з перетинчастою облямівкою, голі або зовні коротко опушені. Всі квітки в кошику двостатеві, трубчасті, з лійковидним відгином, 5-членні, від брудно-рожевих до темно-червоних або майже білі. Тичинки з короткими нитками і довгастими, біля основи тупими, на верхівці загостреними і з невеличким придатком пиляками, зв'язаними між собою і складеними конусом навколо стовпчика маточки; маточка з довгастою зав'яззю, тонким, 3—4,5 *мм* завд., циліндричним стовпчиком і глибокодвороздільною приймочкою; лопаті приймочки шорсткі, 3—4 *мм* завд., дуговидно розходяться в різні боки. Сім'янки довгасті, 2—3 *мм* завд., близько 0,5 *мм* завш., гостроребристі, достиглі — чорні з чубком білих шорстких волосків 3,5—4 *мм* завд. ♃. Цв. VI—VIII (IX).

L., Sp., pl., ed. I (1753) 838. Besser, Enum. (822) 32, № 1056. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II (1897) 38. Пачосский, Фл. Полесья, II (1897) 50. Опред. раст. Херсонск. губ., III (1917) 118—119, 146—147, 165. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 604. Катіна у Визн. росл. УРСР, 521. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 371. Цветкова во Фл. СССР, XXV, 19.

— *E. ponticus* Pall. ex Georgi, Beschr. Russ. Reich., VIII (1797—1800) 306.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI tab. 892, III, 11—22.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 22!. Pl. polon. exsicc., № 371! Fl. polon. exsicc., № 649!

По берегах річок, у вогких лісах і по чагарниках. — У більшості районів УРСР звичайно, але частіше у лісових та лісостепових районах, у Злаковому Степу — зрідка, в Полинковому Степу — відсутня.

Зак. Л., К.Л., Пр.Л., Р.-О.Л., З.П., П.П., Л.П., В.Л.-С., З.Л.-С., П.Л.-С., Л.Л.-С., Д.Л.-С. Досить часто. — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ (герб. Срединського); Софіївський рн, Лошкарівка (Григор'єв!). — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл., лівий берег Дніпра (Олексієнко!).— Донецька обл.: Приморський рн, Кременівка (Клеопов!). — Запорізька обл.: Андріївка

(Клеопов!); Приморський рн, Юр'ївка (Срединський). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (Федорова!, герб. Траутфеттера!, Федосеєв!). — Одеська обл.: Одеса (Шестериков!, Пачоський!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Кам'янсько-Дніпровський рн, Водяне (Козлов!). — Херсонська обл.: Скадовський рн, о. Джарилгач (Левіна!, Давидич!, Дзевановський!, Побєдімова!); Голопристанський рн, Буркутські плавні (Дзевановський!, Свистунова!), між Збур'ївкою і Голою Пристанню (Куксін!, Козлов!); Іванівські піски (Порецький!); Цюрупинський рн, Олешківські піски (Порецький!). — **Кр. З.-Л.С.** Кримська обл.: окол. Старого Крима (Циріна). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: Сімферополь (!) — **Передг. Кр.** Кримська обл.: Білогірський рн, Карасівка (Анісімова і Циріна!); Куйбишевський район, Соколине (Дзевановський!), Байдарська долина, берег р. Чорної (Криштофович!). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Алуштинський рн, Ізобільне (Андреєв!), Кримський державний заповідник, центральна улоговина (Юзепчук!, Федченко!, Олексієнко!); Ялтинський рн, Ай-Петрі (Танфільєв!). — **Півд. Кр.** Кримська обл.: Алушта (Штекерс!); Ялтинський рн, Данилівка (Дзевановський), Нікіта (Графф!), Нікітський ботанічний сад (Станков!), Сімеїз (Гольде!), окол. Оползневого (Станков!), водопад Ялтинський (Мілютін!), Алупка — Міскхор (Спригін!), Алупка (Спригін!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: всі райони, крім Кар.-Лапл. і Дв.-Печ. (півн. ч.); Кавказ: всі райони до середньої гірської смуги.

Загальне поширення. Південна, Середня та Східна Європа, на півночі до південної частини Скандінавії, Північна Африка, Західна Азія, Австралія, Кавказ, Європейська частина СРСР.

Господарське значення. Красильна рослина; стебла та листки дають синю фарбу. Листки, крім того, містять глюкозид еупаторін і від цього гіркі на смак. З давніх часів рослина вважається лікарською: корені і листки її застосовуються в народній медицині для виготовлення ліків від водянки і опухів.

Примітка 1. Поряд з типовою формою, що має пальчасто-3—5-розсічені листки, описана ще особлива варіація цього виду — var. *inciso-serratum* Novopokr., що має листки трохи надрізані, по краю пилчасто-зубчасті. Нами досліджені екземпляри цієї форми з таких місцезнаходжень: **П.П.** Житомирська обл.: Олевський рн, окол. кол. Рудньо-Радовельської болотної станції (Д. Зерова!). — **Л.П.** Київська обл.: Бориспільський рн, Воронків (Клеопов!). — Чернігівська обл.: Остерський рн, берег р. Смоленки (Ракочі!).

Примітка 2. На території України — на Журалівському дослідному полі лікарських рослин під Харковом 13. IX 1937 р. М. Апрелевою та 15. X 1937 р. М. Михайленко і у Львівському ботанічному саду 6.X 1866 р. Коспареком був зібраний другий вид цього роду *E. urticaefolium* Reichard., Syst., III (1780) 719 (*E. ageratoides* L. f., Suppl. (1781) 355). Збори М. Апрелевої і М. Михайленко зберігаються в гербарії Інституту ботаніки АН УРСР і досліджені нами. Вид цей північноамериканський і на території дослідного поля та ботанічного саду являв собою випадково занесену рослину. Не виключена можливість, що з цих місць він поширився десь в околицях Харкова та Львова, але ніхто з дослідників пізнішого часу не збирав його там.

E. urticaefolium Reichard. характеризується довгочерешковими (черешки 0,6—5,5 *см* завд.), цілісними, широкояйцевидними, по краю нерідко-велико-зубчастими листками 6—8 *см* завд., 2,5—6,5 *см* завш., більшими, ніж у *E. cannabinum* L., кошиками (до 10 *мм* завд. і 3—3,5 *мм* завш.), з більшою кількістю (до 15) завжди чистобілих квіток.

Підтриба 2. **Adenostylinae** O. Hoffm.

Пиляки на верхівці з придатками. Сім'янки з 8—10 виступаючими ребрами, між якими є добре помітні ребра другого порядку.

Рід 841. Аденостилес — **Adenostyles** Cass.[1]

Cass. in Dict. Sc. nat., I (1826) 59.

Кошики в зонтиковидних суцвіттях з дзвониковидною однорядною обгорткою. Спільне квітколоже голе. Всі квітки трубчасті, двостатеві. Віночок рожево-червонуватий. Сім'янки довгасті, десятиреберні, з чубком, який складається з простих волосків, розміщених у 2—3 ряди. — Багаторічні трав'янисті рослини з великими трикутними або серцевидно-нирковидними листками.

З 4—5 видів, поширених в горах Європи та Малої Азії, в СРСР зустрічається лише 1 вид, який росте й на Україні.

3036 (1). A. alliariae (Gouan.) Kern. — **Аденостилес сіролистий.** Рослина з коротким товстим кореневищем. Стебло прямостояче, 60—150 (200) *см* завв., товсте, ребристе, внизу розсіяно-пухнасте, вгорі опушене густіше короткими волосками. Прикореневі листки з видовженими (13—53 *см* завд.) павутинисто-повстистими черешками; пластинка листків округло- або трикутно-нирковидна, 6—15 *см* завд., 12—20 (27) *см* завш., з округлими лопатями при основі, по краю нерівно-гостро-зубчаста, зверху зелена, розсіяноволосиста, зісподу сіруватоповстиста; середні стеблові листки короткочерешкові, з вушками при основі, більш загострені, набагато дрібніші; верхівкові листки майже сидячі, видовжено-трикутні, дуже здрібнені. Кошики дрібні, 3—6 *мм* завд., зібрані в зонтиковидне суцвіття; обгортка звичайно однорядна, дзвониковидна; листочки обгортки в кількості 5—6, ланцетні, 5—6 *мм* завд., 1—1,8 *мм* завш., кілюваті, фіолетово-пурпурові, на верхівці коротко опушені, інколи при основі обгортки є зовнішні лінійні дрібні листочки; квітки в кількості 4—8, з фіолетово-пурпуровим п'ятизубчастим, на $^1/_4$ надрізаним віночком, 7,7—8 *мм* завд.; стовпчик бурувато-червонуватий, з дволопатевою приймочкою, лопаті приймочки довгі, звужені на кінцях. Сім'янки довгасті, 4—4,5 *мм* завд., з добре виявленими гранями, голі, з чубком з простих зазублених волосків. ♃. Цв. VI—VIII.

Kern. in Oesterr. Bot. Zeitschr., XXI (1871) 12. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 633. Катіна у Визн. росл. УРСР, 552. Тамамшян во Фл. СССР, XXV, 22.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1 (1929), Fig. 209.

По гірських лісах, чагарниках субальпійського поясу. — У Карпатських лісах звичайно.

[1] Опрацювала Є. В. Мінделова.

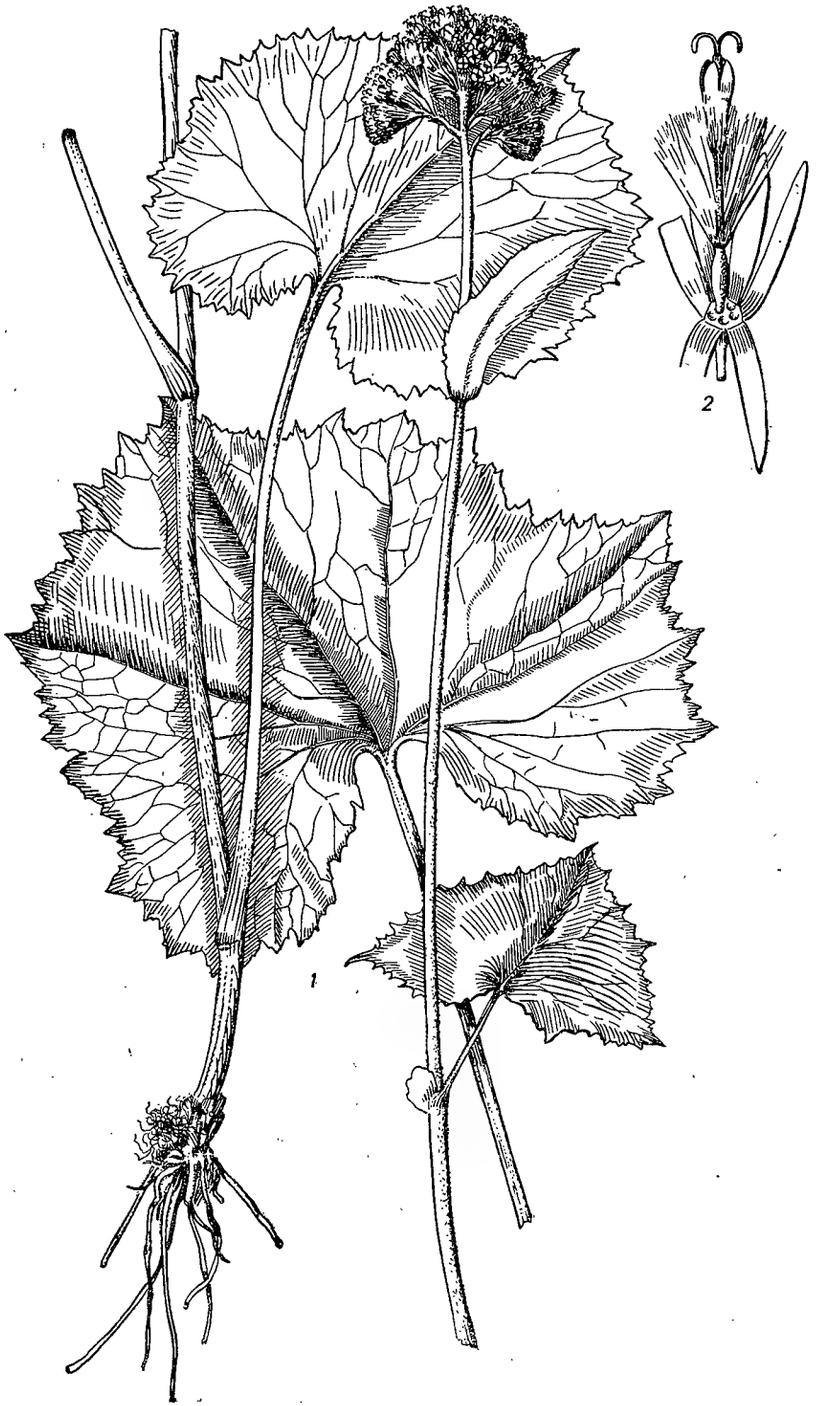

Рис. 1. Аденостилес сіролистий — *Adenostyles alliariae* (Gouan.) Kern.

1 — загальний вигляд; *2* — квітка.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, Гуцульсько-Мармароські Альпи, на г. Піп Іван (Брадіс!, Барбарич!, Косець!), г. Говерла (Хржановський!, Котов!), Ясиия (Ігошина!), г. Менчул (Хржановський!, Попов!, Косець!), г. Петрос (Грубов!, Рачковська!), г. Близниця (Попов!), г. Стіг (Попов!); Свалявський рн, г. Великий Верх (Грубов і Сочава!); Перечинський рн, Лумшур, г. Дуплавий камінь (Косець!), Тур'е-Полянське л-во, г. Рівня (Доброчаева!), полонина Рівна (Запятова!, Котов!, Гринь!). — Станіславська[1] обл.: Жаб'ївський рн, Устеріки (Гринь!), г. Чивчин (!!), г. Говерла (Пояркова!, Рожевич і Шишкін!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати). Загальне поширення. Гори Середньої Європи.

Триба **2. Astereae** Cass.[2]

Кошики здебільшого гетерогамні, тобто містять язичкові маточкові квітки по краю спільного квітколожа і трубчасті, двостатеві в центральній частині квітколожа або всі квітки у кошику трубчасті; часом внаслідок редукції крайових квіток кошики гомогамні. Спільне квітколоже рівне або ямчасте, голе або вкрите приквітками у вигляді щетинок або лінійно-ланцетних опадних плівочок. Пиляки при основі здебільшого тупі, без виступів. Приймочки з зовнішнього боку з волосистим придатком. Серединні трубчасті квітки у кошику завжди жовті, а крайові язичкові жовті (кошик гомохромний) або білі, синьо-голубі або рожеві (гетерохромні кошики). — Трав'янисті рослини, півкущі або кущі з черговими листками.

Види цієї триби поширені по всій земній кулі, але найбільш у помірній смузі Америки.

У межах СРСР триба представлена 26 родами, а в УРСР є представники 9 родів, які належать до трьох підтриб.

Підтриба **1. Solidagininae** O. Hoffm.

Крайові квітки у кошику язичкові, маточкові, забарвлені, як і серединні трубчасті квітки, в жовтий колір.

Рід **842. Гринделія — Grindelia** Willd.

Willd. in Gesell. Nat. Fr. Berl. Mag., I (1807) 259.

Кошики досить великі, поодинокі на кінцях стебел та їх численних гілок, складені у півзонтиковидні або волотевидні суцвіття. Обгортка дзвониковидна або напівкуляста, її листочки розміщені в кілька або багато рядів, звичайно з відігнутими донизу кінчиками, ззовні клейкі. Спільне квітколоже плоске або опукле, голе, фіолетувате. Квітки жовті, крайові — язикові, неплідні, серединні — трубчасті, двостатеві або деякі лише тичинкові; пиляки тупі, без придатків біля основи. Стовпчик маточки тоненький, плоский; приймочка дволопатева, лопаті лінійні або ланцетні. Сім'янки короткі, товстуваті, трохи сплюснуті, гладенькі, з 4—5 реберцями. Чубок з 2—8 волосків або щетинок, які легко відламуються. — Багаторічні або дворічні трав'янисті рослини, рідше кущі, з цілісними дрібно-гостро-зубчастими сидячими або напівстеблообгортними листками.

До складу роду входить понад 30 видів, поширених в Північній Америці.

В Європі види гринделії зустрічаються лише в культурі або здичавіло.

На Україні культивується та подекуди дичавіє 1 вид роду.

3037 (1). G. squarrosa (Pursh.) Dunal. — **Гринделія розчепірена.** Стебло блідо-зелене, голе, досить розгалужене, прямостояче або висхідне, 25—60 *см* завв. Листки довгасті або довгасто-лопатковидні, тупі, сидячі, б.-м. стеблообгортні, по краю дрібно-гостро-пилчасті або майже лопатеві, нижні — 6—8 *см* завд., 1,5—2 *см* завш., середні та верхні — 2,6—3,9(5) *см* завд., 5—13 *мм* завш., з численними крапчастими залозками з верхнього боку і меншою кількістю їх зісподу. Кошики великі, під час цвітіння до 2,5—3 *см* у діаметрі, поодинокі, на кінцях стебел та гілок утворюють волотевидне або щитковидне суцвіття. Обгортка багаторядна, гола, клейка, її листочки лінійно-шиловидні, 7—10 *мм* завд., 0,5—1 *мм* завш., нещільно прилеглі, після цвітіння з відігнутими донизу кінчиками, від чого обгортка здається кучерявою. Крайові язичкові квітки у кошику неплідні, 7—12 *мм* завд., язичок 1—2 *мм* завш., серединні трубчасті квітки двостатеві, з коротко-5-зубчастим відгином, всі — світло-жовті. Сім'янки пірамідальні, із зовнішніх квіток звичайно товстіші, ніж з внутрішніх; чубок з 2—3 щетинок. ♃. Цв. VI—IX (X).

Dunal. in Mém. Mus. d'hist. natur. Par., V (1819) 50—50d. Britton and Brown, Ill. Fl. of Northern United States and Canada, III (1898) 371. Білик у Бот. журн. АН УРСР, VII, № 2, 76. Катіна у Визн. росл. УРСР, 521. Тамамшян во Фл. СССР, XXV, 30.

— *Donia squarrosa* Pursh., Fl. Amer. Septen., II (1814) 559.

Рисунки: Britton et Brown, l. c., fig. 4192. Dietrich, Fl. Universalis, II, Abt. 47, tab. 1040.

Адвентивний бур'ян, який зрідка зустрічається на пасовищах та вздовж доріг деяких південних степових районів; в Лісостепу подекуди розводиться і дичавіє.

Л.Л.-С. Харківська обл.: Зміївський рн, Аксютівка і Чугуївський рн, Кам'яна Яруга (Цвельов); Харків, розсадник лікарських рослин (Осадча!). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Щорсівський рн, Ерастівка (Ларіонов!). — Кіровоградська обл.: Долинський рн, дендропарк «Веселі Боковеньки» розводиться (Котов!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: Баштанський рн, Баштанка, випас колгоспу «Червона Баштанка», біля залізниці (Білик!), на степо-

[1] Нині Івано-Франківська.

[2] Опрацювала Д. М. Доброчаева.

вих перелогах (Гринь!), понад залізницею Знам'янка—Миколаїв (Гринь!), по дорозі на Долинську (Гринь!), між станціями Явкіно—Новополтавка (Білик!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн. (зах. ч.), Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон.

Загальне поширення. Походить з Північної Америки. В Європі трапляється як адвентивна рослина.

Господарське значення. За наведеними в літературі даними, гринделія розчепірена в Північній Америці вважається лікарською рослиною (*Herba Grindeliae*). Вживається в медицині як рослина, що має гіркі властивості і збуджує апетит. Містить гіркий алкалоїд гринделін, сапонін, цукор, ефірну олію, мурашину, оцтову і вищі жирні кислоти та ряд інших речовин.

Г. І. Білик, спостерігаючи рослину в Миколаївській області, з'ясував, що худоба на пасовищах її не поїдає, тому вона може бути небезпечним бур'яном на степових пасовищах, швидко поширюючись звідти і на орні землі. Тому з нею потрібно вести рішучу боротьбу, виполювати та систематично скошувати, щоб не дати їй розмножуватись насінням та поширюватись далі.

Рід 843. Золотушник — Solidago L.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 878.

Кошики дрібні або середнього розміру (до 12—20 *мм* завш.), численні на кінцях стебел та їх гілок, зібрані у видовжене кінцеве волотевидне суцвіття. Обгортка видовжена, дзвониковидно-циліндрична, черепичаста. Крайові квітки у кошику язичкові, маточкові, у кількості 5—10 (12), жовті, розміщені в один ряд, серединні — трубчасто-лійковидні, двостатеві, також жовті. Спільне квітколоже голе, ямчасте. Пиляки біля основи тупі, без придатків; стовпчик з глибокодворозділь-ною приймочкою. Сім'янки циліндричні, ребристі, коротко-шерстисто-волосисті, з чубком з одного ряду шорстких волосків. — Багаторічні трав'янисті рослини з цілісними листками.

До роду належить близько 120 видів, поширених в помірній зоні північної півкулі, переважно в Америці.

В СРСР рід представлений 23 видами. З них в УРСР росте 7 видів.

1. Кошики середнього розміру, до 7—8 *мм* завд. і 10—18 (20) *мм* в діаметрі. Загальне суцвіття волотевидне або китицевидне, з порівняно короткими і спрямованими вгору галузками, що відходять від головної осі в усі боки, або суцвіття щитковидне і тоді кошики дрібніші . . . . . 2.
— Кошики дрібні, до 5—6 *мм* завд. і 3—4 *мм* у діаметрі. Суцвіття китицевидне або широковолотевидне, з довгими, дуговидно загнутими донизу галузками . . . . . 6.
2. Загальне суцвіття щитковидне, утворене багатьма несправжніми зонтиками, кожен з яких містить кілька невеличких, 4—6 *мм* завд.,

2—3 *мм* у діаметрі, майже сидячих кошиків . . . . . **(7). З. злаколистий — S. graminifolia** (L.) Elliot.
— Загальне суцвіття волотевидне або китицевидне, видовжене, рідше коротке, компактне, майже головчасте . . . . . 3.
3. Суцвіття з короткими гілочками, компактне, майже головчасте або просте, у вигляді верхівкової колосовидної, б.-м. розсунутої або короткої, стиснутої китиці . . . . . 4.
— Суцвіття волотевидне або китицевидне з багатьма б.-м. видовженими гілочками . . . . . 5.
4. Приземкувата, але міцна рослина з густо улисненими стеблами. Листки широкояйцевидні, всі великозубчасті. Суцвіття галузисте, багатоголове, компактне, з вкороченими гілочками або майже головчасте. Обгортка 4-рядна, її листочки тупі . . . . . **(3). З. яйлинський — S. jailarum** Juz.
— Стебла негусто улиснені. Листки невеличкі, довгасті або яйцевидні, тупувато- або гостропилчасті. Суцвіття просте, з кількох або багатьох кошиків, рідко або густо розміщених на верхівці стебла у вигляді колосовидної китиці. Обгортка 2-рядна, її листочки на верхівці загострені . . . **(4). З. альпійський — S. alpestris** W. K.
5 (3). Рослини рівнинних місць. Стебла до 100 *см* завв., здебільшого негусто улиснені, листки тонкі, голі або розсіяно опушені. Суцвіття складне, довге, густе або розсунуте, вузькокитицевидне, циліндричне, з короткими малокошиковими гілочками або волотевидне, з довгими, багатокошиковими гілочками . . . . . **(1). З. звичайний — S. virgaurea** L.
— Гірсько-лісові рослини. Стебла до 35 *см* завв., дуже густо улиснені, листки б.-м. шкірясті, голі або лише з країв жорстковолосисті. Суцвіття здебільшого досить галузисте, з видовженими багатокошиковими гілочками, нижні з яких недорозвинуті . . . . . **(2). З. кримський — S. taurica** Juz.
6 (1). Стебло по всій довжині опушене. Крайові язичкові квітки майже однакової довжини з серединними трубчастими . . . . . **(6). З. канадський — S. canadensis** L.
— Стебло при основі голе, вгорі опушене. Крайові язичкові квітки довші за серединні трубчасті . . . . . **(5). З. пізній — S. serotina** Ait.

Підрід 1. Virgaurea D C. (pro sect.)

Язичкових квіток у кошику небагато, здебільшого вони розміщені по краю квітколожа в один ряд, зрідка (внаслідок редукції) язичкові квітки відсутні. Трубчастих квіток багато, вони займають майже все квітколоже. Кошики на розвинутих, дуже коротких або досить довгих ніжках, утворюють колосовидне, китицевидне або волотевидне суцвіття.

На території СРСР підрід має представників двох секцій, що об'єднують види, поширені й на Україні.

Секція **1. Thyrsiflora** A. Gray. Кошики середнього розміру або порівняно великі, здебільшого 7—8 *мм* завд., зібрані в б.-м. вузьке і довге прямостояче волотевидне або колосовидне, рідше майже головчасте суцвіття.

В межах СРСР секція об'єднує 16 лісових та лучних видів, що зустрічаються в альпійських і субальпійських смугах Криму, Кавказу, Середньої Азії, в лісах і на луках Європейської частини СРСР, Арктики, Сибіру і Далекого Сходу.

В УРСР секція представлена 4 видами.

3038 (1). S. virgaurea L. — **Золотушник звичайний.** Рослина з міцним, 5—8 *мм* у діаметрі, косим, нерідко вгорі розгалуженим кореневищем і численними коренями. Стебла поодинокі або їх кілька, прямостоячі або висхідні, (10) 30—60 (100) *см* завв., внизу майже голі, вгорі (переважно в суцвітті) коротко опушені. Прикореневі та нижні стеблові листки яйцевидні або еліптичні, тупі, по краю пилчасті, 7—12 *см* завд., 2,5—5,5 *см.* завш., до основи звужені у вузькокрилаті черешки 3—12 *см* завд.; середні стеблові листки 6—14 *см* завд., 2,5—3,5 *см* завш., тупуваті, дрібнопилчасті, сидячі або звужені в дуже короткі, 5—10 *мм* завд., ширококрилаті черешки; верхні стеблові листки помітно менші від середніх, 1,5—4,5 *см* завд., 0,6—1,8 *см* завш., загострені, сидячі; листочки, що розміщені на гілках суцвіття, трав'янисті, зелені, дрібні, 5—7 *мм* завд., 1—2 *мм* завш., ланцетні, загострені. Суцвіття волотевидне або китицевидне, 10—25 *см* завд.; ніжки кошиків 3—5 *мм* завд., густо- и коротковолосисті. Кошики 10—15 *мм* завш. Обгортка багаторядна, черепичаста, її листочки нерівні, найменші зовнішні, найбільші внутрішні, що мають 3—4,5 *см* завд., 1—1,5 *мм* завш.; всі листочки по краю широкоплівчасті. Зовнішні квітки у кошику язичкові, значно довші за обгортку, їх язички 6—7 *мм* завд., 1,5—1,7 *мм* завш., з дуже малою виїмкою на верхівці; трубочка віночка 2,5—3 *мм* завд., серединні трубчасті квітки 4,5—5 *мм* завд., з п'ятьма добре помітними зубчиками відгину. Сім'янки розсіяно-коротко-волосисті, бурі, 3—3,6 *мм* завд.; чубок білий, 4,5—5 *мм* завд. ♃. Цв. VII—IX.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 880. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 38. Катіна у Визн. росл. УРСР, 522. Юзепчук во Фл. СССР, XXV, 34.

Рисунки: Dietrich, Fl. Boruss., XII (1844), tab. 833. Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, tab. 911. Сорн. раст. СССР, IV, 191, фиг. 443. Фл. СССР, XXV, табл. 1, рис. 3.

Видані зразки: Fl. polon. exsicc., № 186. — Fl. exsicc. Austro-Hung., № 3768! Fl. exsicc. reip. Bohem.-Sloven., № 9171.

По узліссях, в лісах та чагарниках. — Розсіяно майже по всій УРСР.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Кар.-Лапл., Лад.-Ільм.; Дв.-Печ., Волзьк.-Кам., Прибалт., Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Бессараб., Причорн., Крим. (півн. ч.), Волзьк.-Дон., Ниж.-Дон., Заволзьк.; Кавказ: Передкавк., Даг., Схід. і Зах. Закавк.; Зах. Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт., Алт.

Загальне поширення. Вся Західна Європа, Європейська частина СРСР, Кавказ, Західний Сибір.

Господарське значення. Красильна рослина, з квіток якої добувають жовту фарбу. Корені містять дубильні речовини.

Примітка. Цей вид надзвичайно поліморфний і дуже варіює за розмірами та формою листків, будовою суцвіть і розмірами кошиків, що відмічає С. В. Юзепчук, який опрацював цей рід для «Флоры СССР».

3039 (2). S. jailarum Juz. — **Золотушник яйлинський.** Рослина з міцним, коротким кореневищем і довгими тонкими коренями. Стебла (15) 20—30 *см* завв., прямостоячі або висхідні, внизу голі, вгорі розсіяно-коротко-волосисті. Листки зверху майже голі, зісподу опушені по жилках, по краю густо і коротковійчасті. Нижні стеблові листки еліптичні або довгасто-яйцевидні, 7,5—12 *см* завд., 3—6 *см* завш., звужені у вузькокрилаті досить довгі (4—10 *см* завд.) черешки; середні стеблові листки помітно менші від нижніх, 6—9 *см* завд., 2—2,8 *см* завш., звужені в короткі ширококрилаті черешки 1—2,5 *см* завд., верхні стеблові листки 2—4 *см* завд., 0,5—1,6 *см* завш., великозубчасті, рідше майже цілокраї, загострені, сидячі. Суцвіття густе, компактне, 5—8 *см* завд., ніжки кошиків 3—5 *мм* завд., коротковолосисті. Кошики 12—14 *мм* завд., обгортка багаторядна, черепичаста, її листочки нерівні, зовнішні менші, 1,5—2 *мм* завд., ∓ 0,5 *мм* завш., внутрішні — 3—5 *мм* завд., 1—1,2 *мм* завш. Квітки яскраво-жовті; язичкових квіток у кошику небагато, вони значно довші за обгортку, їх язички довгасті, 6—7 *мм* завд., 1,6—2 *мм* завш., на верхівці з малою виїмкою, до основи звужені в тонку трубочку 3—3,5 *мм* завд. Серединні трубчасті квітки 5—6 *мм* завд., з коротким 5-зубчастим відгином. Сім'янки конічні, тонкоребристі, бурі, 4—5 *мм* завд., 0,6—1 *мм* завш., з чубком білих тонких волосків, 5—5,5 *мм* завд. ♃. Цв. VII—IX.

Juz. (Юзепчук) во Фл. СССР, XXV, 39; Addenda, XXIV, 575.
— *S. virgaurea* L., Sp. pl., ed. I (1753) 880, p.p.

Високогірні луки-яйли і їх лісові схили. — В Криму.

Г.Кр. Кримська обл.: Ялтинський рн, верхів'я Ай-Петрі (Гольде!, Ільїн!), гори над Алупкою (герб. Стевена!); Алуштинський рн, Бабуган-Яйла (Поплавська!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим.
Загальне поширення. Ендем Криму.

Примітка. Яйлинські рослини, що належать до цього виду, раніше визначались як різні форми *S. virgaurea* L. Так, за даними гербарію Ботанічного інституту АН СРСР, Жюсьє відносив їх до *S. virgaurea* var. *alpestris*, Гольде їх визначав за *S. virgaurea,* var. *maxima,* Ільїн — за var. *capitatus*, а Поплавська — за *virgaurea* var. *congestis* (in herb.).

Вони дійсно відрізняються нижчим ростом, компактним суцвіттям та рядом інших ознак. Тому, зрозуміло, що С. В. Юзепчук виділив їх в окремий вид.

3040 (3). S. taurica Juz. — **Золотушник кримський.** Стебло 30—35 *см* завв., від основи до верху майже голе, лише в суцвітті трохи опу-

шене. Прикореневі листки дрібні, 1—2 *см* завд., 0,5—1 *см* завш., рано засихають. Нижні стеблові листки еліптичні, 4—9 *см* завд., 1,5—2,5 *см* завш., тупуваті, по краю нерівнозубчасті, до основи звужені в черешки 3—5 *см* завд.; середні стеблові листки 7—10 *см* завд.; 2—3 *см* завш., на коротших (0,5—2 *см* завд.), ширококрилатих черешках; верхні листки сидячі, майже цілокраї, 1,7—4 *см* завд., 0,5—1,5 *см* завш.; всі листки слабо, переважно зісподу по жилках, опушені, по краю коротковійчасті. Суцвіття густе, 10—13 *см* завд. Ніжки кошиків короткі, 3—5 *мм* завд., коротко опушені. Кошики 10—12 *мм* завд.; обгортка багаторядна, її листочки нерівні, як і у попереднього виду, зовнішні дрібніші за внутрішні. Язичкові квітки довші за обгортку, 9—10 *мм* завд., довжина самого язичка (3—5) 6—7 *мм* завд., 2 *мм* завш. Серединні трубчасті квітки та сім'янки такої ж будови та розмірів, як і *S. jailarum*. ♃. Цв. VII—VIII.

Juz. (Юзепчук) во Фл. СССР, XXV, 36; Addenda, XXIV, 575.
— *S. virgaurea* L., Sp. pl., ed. I (1753) 880, p.p. — *S. virgaurea* L. *vulgaris* Ledeb., Fl. Ross., II (1844—1846) 493, p.p.

По гірських лісах. — В Криму.

Передг. Кр. Кримська обл.: Куйбишевський рн, Соколине (Дзевановський!); Зуйський рн, Красногорське (Андреєв!). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Алуштинський рн, Кримський державний заповідник (Олексієнко!, Станков!, Поплавська!, Сокольникова!, Гольде!), Чатир-Даг (Олексієнко!). — **Півд. Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, водопад Ялтинський (Гольде!), Красний Камінь (Станков!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим.
Загальне поширення. Ендемічний кримський вид.

Примітка. Описаний вище гірсько-лісовий кримський вид відрізняється від материкового *S. virgaurea* L. нижчим ростом та більш коротким, але густішим (компактнішим) суцвіттям.

3041 (4). S. alpestris W. K. — **Золотушник альпійський.** Рослина з міцним, близько 4—5 *мм* у діаметрі, довгим, косим або майже горизонтальним кореневищем, вгорі густо вкритим залишками торішніх листків, корені тонкі, довгі. Стебла 15—35 *см* завв., по всій довжині тонкоребристі, внизу розсіяно, а від середини до верху густо вкриті тонкими білуватими, близько 1 *мм* завд., волосками. Прикореневі листочки дрібні, обернено-довгасто-яйцевидні або майже овальні, 7—15 *мм* завд., 3—8 *мм* завш., до основи звужені в довші від пластинки, 1,5—3 *мм* завд., широкі черешки, рано засихають; нижні стеблові листки добре розвинуті, овальні, 3,5—11 *см* завд., 2—4 *см* завш., по краю гостропилчасті, на верхівці коротко загострені, до основи звужені у вузькокрилаті черешки 3—8 *см* завд.; листкова пластинка з обох боків, але густіше по головній жилці та по краю, коротковолосиста, крила на черешках також війчасті; нижні та середні стеблові листки трохи вужчі від прикореневих, довгасто-овальні або довгасто-ланцетні, 3—4,5 *см*

Рис. 2. Золотушник альпійський — *Solidago alpestris* W. K.
1 — загальний вигляд; *2* — кошик; *3* — кошик у поздовжньому розрізі; *4* — язичкова квітка; *5* — трубчаста квітка.

завд., 1—1,2 *см* завш., дрібно-гостро-пилчасті, загострені, на довгих (2—5 *см* завд.) черешках, опушені однаково з прикореневими; верхні листки (приквітні) сидячі або майже сидячі, 1—3 (4, 5) *см* завд., 4—10 *мм* завш., в основному цілокраї, всі листки зверху темно-, зісподу сіро-зелені. Суцвіття китицевидні, 3—6 (при плодах до 12) *см* завд.; кошики 6—12 *мм* завд., 10—18 *мм* завш., на густо опушених, спрямованих вгору, 5—15 *мм* завд. ніжках. Обгортка 2—3-рядна, її листочки лінійно-ланцетні, нерівні, 4—6,5 *мм* завд., 1—1,2 *мм* завш., загострені, по краю плівчасті, на спинці коротко опушені. Язичкові квітки золотисто-жовті, їх у кошику 10—12, 7—8 *мм* завд., в тому числі язичок 4—5 *мм* завд., трубчасті квітки 4,5—5 *мм* завд., жовті, але менш яскраві. Сім'янки ребристі, 1,5—2 *мм* завд., циліндричні, густо опушені, з чубком білих, зазублених волосків, 4—5 *мм* завд. ♃. Цв. VII—VIII.

W. K. apud Willd., Sp. pl., ed. 4, III, 3 (1804) 2065. Катіна у Визн. росл. УРСР, 522. Юзепчук во Фл. СССР, XXV, 39.

— *S. virgaurea* ssp. *alpestris* Gaud. in Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 110. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 606.

Рисунки: W. K. Pl. rar. Hung., III (1812) 208. Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, tab. 911 et tab. 913.

Видані зразки: Fl. Austro-Hung. exsicc., № 3767! Fl. Germ. exsicc., № 2423. Sieber., Herb. austr. exsicc., № 260.

В альпійському поясі. — Лише в Карпатах.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, г. Говерла, хр. Чорногора (Комендар!, Пригродський!, Ігошина!, Блоцький!, Хржановський!), хр. Свидовець, г. Близниця (Брадіс!, Гринь!), окол. с. Богдан, г. Піп Іван Мармароський (Барбарич!, Хржановський!), Богдан, Білотиське л-во (!!), г. Піп Іван Чорногорський (Котов!), г. Петрос (Гринь!); Воловецький рн, г. Великий Верх (Білик!); Перечинський рн, полонина Рівна (Запятова!, Гринь!); Свалявський рн, полонина Боржава (Запятова!). — Станіславська обл.: Жаб'ївський рн, г. Сивуля (Волощак!), Чорногора (Реман!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.

Загальне поширення. Гори Середньої Європи, головно Балкани, Карпати.

Секція **2. Paniculatae** A. Gray. Кошики звичайно дрібні, 5—6 *мм* завд., усі спрямовані в один бік на осі суцвіття, утворюють широке волотевидне або галузисте китицевидне суцвіття.

Секція об'єднує велику кількість північноамериканських видів. Деякі з них на території СРСР культивуються як декоративні або гутаперчоносні рослини, іноді дичавіють.

3041[1] (5). S. serotina Ait. — **Золотушник пізній.** Стебло 50—120 (250) *см* завв., прямостояче, просте, лише у суцвітті розгалужене, внизу голе, червонясте, вгорі (разом з гілками суцвіття) коротко опушене, по всій довжині густо улиснене. Листки сидячі, середні та верхні стеблові ланцетні, 5—10 *см* завд., 0,5—2 *см* завш., до верху поступово звужені і загострені, до основи також звужені, по краю гостропилчасті і коротковійчасті, зверху — темно-зелені, голі, зісподу — світло-зелені, з дуже виступаючою середньою жилкою, вкритою короткими волосками; іноді добре виступає і нижня пара бокових жилок. Листочки, що вкривають гілки суцвіття, дрібні, 7—15 *мм* завд., 1—3 *мм* завш. Суцвіття волотевидне, утворене довгими, закрученими донизу китицями — боковими верхівковими гілками стебла, на яких густо розміщені кошики. Ніжки під кошиками короткі, 1—2 *мм* завд., густо опушені, спрямовані в один бік. Кошики не дуже дрібні, під час цвітіння 5—6 *мм* завд.; обгортка 2—3-рядна, 3,5—4 *мм* завд., її листочки світло-зелені, лінійно-ланцетні, тупуваті, 1,5—2,5 *мм* завд., 0,5—0,6 *мм* завш. Всі квітки у кошику плідні, жовті і майже однакової довжини, близько 3—3,5 *мм*, але зовнішні з них — язичкові, маточкові, внутрішні — трубчасті, двостатеві. Сім'янки 0,7—1 *мм* завд., близько 0,2 *мм* завш., з довгим (3—4 *мм* завд.) чубком білих волосків. ♃. Цв. VIII—X.

Aiton in Hort. Kew., III (1789) 211. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 605. Катіна у Визн. росл. УРСР, 522. Юзепчук во Фл. СССР, XXV, 48.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur. VI, 1, 412, Fig. 212 d. Britton and Brown., Ill. Fl. of Northern United States and Canada, III (1898) 342.

Видані зразки: Fl. polon. exsicc., № 447.

Культивується як декоративна рослина. — Зрідка трапляється здичавіло.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Мукачево, берег Латориці (Білик!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (здичавіло).

Загальне поширення. Батьківщина — Південна Америка. Занесена в Європу.

3041[2] (6). S. canadensis L. — **Золотушник канадський.** Стебло прямостояче, 60—120 (250) *см* завв., лише в суцвітті розгалужене, по всій довжині густо улиснене і вкрите короткими волосками, рідше при основі майже голе. Стеблові листки довгасто-ланцетні або ланцетні, нижні 9—12,5 *см* завд., 1,3—2,5 *см* завш., по краю гостропилчасті і коротковійчасті, до верху поступово звужені і загострені, до основи також звужені в дуже короткі (2—5 *мм* завд.) черешки; верхні листки 3—6,5 *см* завд., 5—10 *мм* завш., майже або й зовсім цілокраї, сидячі; всі листки зісподу блідо-зелені, з дуже виступаючими жилками і переважно по жилках або й по всій поверхні коротко опушені, зверху — темно-зелені, розсіяно опушені або майже голі. Суцвіття широковолотевидне, 10—25 *см* завд., його гілки довгі, донизу закручені. Кошики численні, дрібні, 2,5—3(5—6) *мм* завд., на коротких, 3—5(10) *мм* завд., спрямованих в один бік ніжках. Обгортки 2,5—3 *мм* завд., 2—3-рядні; листочки обгортки лінійно-ланцетні, 1,5—2 *мм* завд., 0,2—0,3 *мм* завш., тупі, блідо-зелені. Всі квітки у кошику плідні, жовті; крайові квітки язичкові, 2—2,5 *мм* завд. (окремо язички 1,2—1,3 *мм* завд. і близько 0,5 *мм* завш.); серединні — трубчасті, 2,5—3 *мм* завд., з 5 виразними зубцями. Сім'янки 0,5—0,6 *мм* завд., з чубком білих волосків. ♃. Цв. VII—VIII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 879. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 39. Катіна у Визн. росл. УРСР, 522. Юзепчук во Фл. СССР, XXV, 48.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 412, Fig. 212. Britton and Brown, Ill. Fl. of Northern United States and Canada, III (1898) 344.

Видані зразки: Fl. polon. exsicc., № 447.

Зрідка культивується та зустрічається як здичавіла рослина. — Переважно в районі лісової та лісостепової смуг.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, Солотвин (Барбарич!). — **Р.-О.Л.** Тернопільська обл.: Великодедеркальський рн, Підлісне (Барбарич!). — **П.Л.-С.** Хмельницька обл.: Ізяслав (Барбарич!). — Вінницька обл.: Вінницький рн, Селище (Осадча!); Уланівський рн, Лозна (Осадча!). — Київська обл.: Тараща (Данилевська!). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: Харківський рн, Буда (Козлов!), Харків (Котов!, Ширяєв!).

Поширення по СРСР. Культивується та зрідка трапляється здичавіло.

Загальне поширення. Батьківщина — Північна Америка. В Європі — лише в культурі.

Господарське значення. Здавна культивується як декоративна рослина. Є також гутаперчоносною рослиною.

Підрід 2. **Eutomia** Elliot

Язичкових квіток у кошику більше, ніж серединних трубчастих. Кошики сидячі, зібрані в щільне суцвіття. Листочки обгортки приплюснуті, трохи клейкі.

В СРСР культивується і легко дичавіє 1 вид, який походить з Північної Америки.

3041[3] (7). S. graminifolia (L.) Elliot. — **Золотушник злаколистий.** Рослина з міцним циліндричним, повзучим, розгалуженим кореневищем. Стебла прямостоячі, 60—70 *см* завв., лише в суцвітті розгалужені, тонкоребристі, голі або внизу розсіяно вкриті короткими жорсткими волосками, по всій довжині густо улиснені. Стеблові листки лінійно-ланцетні, 3—7 *см* завд., 3—5 *мм* завш., до основи трохи звужені, сидячі, загострені, цілокраї, з 3 випнутими паралельними жилками, зверху майже голі, зісподу по жилках, як і по краю, коротко-жорстко-волосисті, майже всі горизонтально відлеглі від стебла або навіть трохи відігнуті донизу. Кошики невеличкі, 4—5 (6) *мм* завд., 1,5—2 (3) *мм* у діаметрі, біля основи конічні, сидячі, скупчені по 4—5 на верхівках коротких галузок, утворюють багато окремих густих щитковидних суцвіть на кінцях довгих густо улиснених гілок. Обгортка черепичаста, нещільна, її листочки довгасто-ланцетні, тупі, блідо-зелені, трав'янисті, нерівні; зовнішні — 2—2,5 *мм* завд., 0,6—0,7 *мм* завш., внутрішні — 3—3,2 *мм* завд., близько 0,5 *мм* завш. Квітки жовті; зовнішні — язичкові, маточкові, 2,5—3 *мм* завд., їх більше, ніж двостатевих серединних; останні коротші, 2—2,5 *мм* завд. Сім'янки дрібні, 0,5—0,6 *мм* завд., з довгим, 2,5—3 *мм* завд., чубком. ♃. Цв. VII—X.

Elliot, Sketch, Bot. South. Carol., II (1824) 391. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 605. Катіна у Визн. росл. УРСР, 522. Юзепчук во Фл. СССР, XXV, 50.

— *Chrysocoma graminifolia* L., Sp. pl., ed. I (1753) 841.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 413, Fig. 214.

Культивується як декоративна рослина. — Наводиться для західних районів УРСР як здичавіла рослина (береги річок, канави), але в переглянутих нами гербаріях зразків її ми не бачили.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: поширена в культурі. Зрідка трапляється здичавіло (Верх.-Дністр.).

Підтриба 2. **Bellidinae** O. Hoffm.

Крайові язичкові маточкові квітки з білим або рожевим віночком, здебільшого в один ряд. Середні трубчасті квітки численні, жовті, чубок у сім'янок відсутній або дуже редукований, у вигляді коронки.

На території СРСР підтриба представлена 2 родами, причому представники роду *Myriactis* Less. поширені на Кавказі і в Середній Азії, а роду *Bellis* L. — і на Україні.

Рід 844. Стокротки — **Bellis** L.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 886.

Кошики середнього розміру, багатоквіткові, поодинокі на верхівках численних неулиснених стебел (квіткових стрілок). Обгортка напівкуляста, дворядна, з трав'янистих видовжених листочків. Спільне квітколоже конічне, голе. Крайові квітки у кошику маточкові, язичкові, однорядні, білі або рожеві, серединні — двостатеві, трубчасті. Сім'янки сплюснуті, гладенькі, довгасто-оберненояйцевидні, без чубка, рідше з чубком з коротких товстуватих волосків. — Трав'янисті рослини, звичайно з розеткою прикореневих листків.

Рід охоплює близько 75 видів, поширених в Європі, деяких районах Азії, Середземномор'я, Америці і позатропічній частині Австралії.

З 10 видів, поширених в Європі і Середземномор'ї, у флорі СРСР є 2 види, в тому числі у флорі УРСР — 1 вид.

3042 (1). B. perennis L. — **Стокротки багаторічні.** Рослина з коротким косим кореневищем і багатьма, досить міцними, до 8—10 *см* завд. та 1—1,2 *мм* завт. коренями. Всі листки зібрані в прикореневу розетку, лопатчасто-яйцевидні, 1,5—4,5 *см* завд., 0,6—1,5 *см* завш., тупі, вгорі зарубчасто-зубчасті або майже цілокраї, до основи раптово звужені в широкі, до 2—4 (5) *мм* завш., здебільшого довші за листкову пластинку черешки, 1,8—5,5 *см* завд.; листкова пластинка з виразною середньою жилкою та двома-трьома парами ледве помітних бокових жилок; листки з обох боків, але густіше зі спіднього (особливо по середній жилці) та по черешках, вкриті прилеглими або напівприлеглими 1—1,5 *мм* завд. волосками. Стебла поодинокі або їх по 2—5, прямостоячі, 6—

24 *см* завв., всередині порожнисті, під кошиками потовщені і густіше, ніж в іншій частині стебла, відстовбурченоволосисті. Кошики на верхівках квіткових стрілок поодинокі, напівкулясті, до 2—2,5 *см* в діаметрі; обгортка дворядна, її листочки трав'янисті, темно-зелені, ланцетні, 4—5 *мм* завд., 1,2—1,5 *мм* завш., тупуваті, з верхнього боку (переважно при основі) негусто вкриті такими ж, як і на стеблі, довгими (1—1,5 *мм* завд.) сріблясто-білуватими волосками, вгорі по краю — коротковійчасті. Крайові язичкові квітки білі або рожеві, 7—9 *мм* завд., 1—2,3 *мм* завш., з короткими нігтиками, в два рази довші від листочків обгортки; серединні трубчасті квітки короткоп'ятизубчасті, 1,5—1,6 *мм* завд. (без зав'язі), білі, а вгорі по зубчиках зеленуваті. Спільне квітколоже гостре, конічне, при плодах близько 5—6 *мм* завв., голе, дрібногорбочкувате. Насінини довгасто-оберненояйцевидні, дуже сплюснуті, близько 1,5 *мм* завд., 0,6—1 *мм* завш., з потовщеним віликом навколо, по всій поверхні коротко опушені, без чубка. ♃ Цв. IV—VI (VIII).

L., Sp. pl., ed. I (1753) 886. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 39. Катіна у Визн. росл. УРСР, 522. Тамамшян во Фл. СССР, XXV, 53.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, Taf. 258, Fig. 4, Фл. СССР, XXV, табл. II, рис. 2.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 975! Fl. poloп. exsicc., № 538!

На луках, в гаях, по схилах. — Лісові та лісостепові райони. Широко розводиться також в садах як декоративна рослина по всій УРСР.

Зак. Л., К.Л., Пр.Л., Р.-О.Л., З.П. Звичайно. — **П.П.** Київська обл.: окол. Києва, Сирець (Семенкевич!), схили над Дніпром (Оксіюк!), окол. Києва (Васильєв-Яковлєв!). — **В.Л.-С.** Волинська обл.: Устилуг (Роговіч!). — **З.Л.-С.** Звичайно. — **П.Л.-С.** Черкаська обл.: **окол. Умані (Вишницький!);** Звенигородський рн, Козацьке (Підоплічко!). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: окол. Харкова (Котов!, Осадча!). — Сумська обл.: Тростянець (Кожевников!). — **Передг. Кр.** Кримська обл.: Ялта, Севастополь, (Косинський!), Севастополь, луки по р. Чорній (Криштофович!); Балаклавський рн, Байдарська долина (Григор'єв!, Арсеньєв!, Криштофович!). — **Півд. Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Нікітський ботанічний сад (Станков!), Ореанда (Гольде!), Алупка (Григор'єв!), Міехор (Кауфман!, Григор'єв!), Масандра (Пурінг!, Смирнов!, Кауфман!), Магарач (Гладченко і Станков!), Сімеїз (Петунніков!), Лівадія (Гольде!), Ялта (Гольде!), Ласпі (Штукенберт!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Крим (гірськ. ч.); Кавказ: Схід і Зах. (?) Закавк.; Серед. Азія: зрідка як здичавіла рослина.

Загальне поширення. Західна Європа, Балканський півострів, Мала Азія, Європейська частина СРСР, Кавказ.

Господарське значення. Розводиться в садах і парках як декоративна рослина; рясно цвіте і дуже невибаглива до умов вирощування. В культурі найбільш поширеним сортом стокроток є стокротки велетенські (f. *monstrosa* hort.) з густомахровими кошиками білих, рожевих або червоних квіток. Висаджується на клумбах, рабатках, бордюрах, на відкритих зелених галявинах. Вирощується для букетів.

Примітка. В Криму, на трав'янистих схилах передгірської і гірської смуг, зустрічаються стокротки, дещо відмінні від описаної вище рослини. Вони характеризуються меншим розміром усіх вегетативних частин, кошиків, густішим опушенням та трохи іншою формою листків.

Ледебур (Fl. Ross., II, 1844—1846, 492), а за ним і деякі інші автори, наприклад, Семченко (in herb.), Зефіров (in litt.), визначали ці рослини як середземноморський вид — *B. silvestris* Cyrill. У нас поки що немає підстави погоджуватись з таким визначенням кримських рослин, оскільки подібні до кримських можна зустріти і в інших районах УРСР, наприклад в околицях Києва; всі вони дійсно відрізняються від культивованих форм стокроток меншими розмірами кошиків, листків, квіткових стрілок тощо, але це, мабуть, є наслідок давнього здичавіння культивованих стокроток, а внаслідок цього і зменшення їх розмірів або, швидше, навпаки: наші стокротки є на Україні природно дикорослими, а введення їх в культуру сприяло збільшенню та покращанню їх загального вигляду.

Підтриба **3. Asterinae** O. Hoffm.

Крайові квітки у кошику маточкові, здебільшого язичкові, білі, рожеві, голубуваті, значно рідше жовті; інколи всі квітки в кошику трубчасті, жовті. Чубок сім'янок з щетинок або волосків, розміщених в один-два і більше рядів, рідше чубок диморфний — складається з волосків і плівок, часом зовсім відсутній (редукований).

Одна з найбільших підтриб триби Astereae Cass. В межах СРСР вона об'єднує 23 роди, представники яких поширені по всій Європейській частині СРСР, на Кавказі, в Середній Азії та Сибіру, на Далекому Сході. На Україні підтриба представлена 8 родами.

Рід **845. Китайська айстра — Callistephus** Cass.

Cass. in Dict. Sc. nat., XXXVII (1825) 464, 469.

Кошики великі, поодинокі на верхівках стебел та їх гілок, з напівкулястою багаторядною обгорткою. Листочки обгортки двоякі: зовнішні, що розміщені в 3—4 (5) ряди, більші за внутрішні, трав'янисті, зелені, внутрішні 1—2 ряди — перетинчасті. Спільне квітколоже голе, ямчасте. Всі квітки у кошику плодючі; крайові — язичкові, маточкові, забарвлені у різний колір (рожевий, синій, білий тощо), внутрішні — трубчасті, двостатеві, жовті. Сім'янки довгасті, трохи сплюснуті, пухнасті, з чубком, що складається з зовнішнього ряду коротких і внутрішнього — довших зазублених волосків. — Трав'янисті однорічні рослини з черговими, цілісними листками. До роду належить 1 вид, поширений в культурі у багатьох формах і сортах в Азії, Європі і Америці.

3042[1] (1). C. chinensis (L.) Nees — **Китайська айстра садова.** Короткощетиниста рослина. Стебло прямостояче, 10—60 (80) *см* завв., просте або вгорі (рідше від основи) розгалужене, із спрямованими вгору гілками, по всій довжині негусто вкрите крихкими, ∓ **1,5** *мм* завд., щетинками. Листки голі, лише по краю короткощетинисті; нижні листки черешкові, лопатковидні, велико-зубчасто-пилчасті; середні — сидячі, довгасто-ромбічні, до основи клиновидно звужені, вгорі зубчасті; верхні — дрібніші, ланцетні, цілокраї. Кошики великі, під час

цвітіння до 8—10 *см* в діаметрі, поодинокі на верхівках стебел та довгих гілок. Обгортка багаторядна, черепичаста; зовнішні листочки її трав'янисті, цілокраї, до 5—6 *мм* завш., тупуваті, у нижній частині по краю, як і стеблові листки, жорстковійчасті, на верхівці зовсім голі; внутрішні — 1—2 (3) ряди листочків обгортки дрібніші, перетинчасті, прозорі, з виразним сітчастим жилкуванням; жилки, як і верхівка листочка, трохи забарвлені в той же колір, що й язичкові квітки. Квітки білі, червоні, сині, фіолетові, з коротким (3—5 *мм* завд.), майже завжди блідим нігтиком і великим (1,5—3 *см* завд., 5—7 *мм* завш.) тупуватим яскравим язичком; язичкові квітки складають багато рядів або й займають весь кошик (махрові квітки); серединні квітки, коли вони є, трубчасті, з 5-зубчастим відгином, 5—10 *мм* завд., жовті. Сім'янки оберненояйцевидні, сплюснуті, густо- і коротковолосисті, близько 5 *мм* завд. Чубок дворядний, 5—6 *мм* завд., волоски зовнішнього ряду коротші, ніж внутрішнього, при основі зрослі між собою, всі шорсткі. ☉. Цв. VII—IX (X).

Nees, Gen. et Spec. Aster (1832) 222. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 44. Катіна у Визн. росл. УРСР, 524. Голубкова во Фл. СССР, XXV, 73.

— *C. hortensis* Cass. in Dict. Sc. nat., XXXVII (1825) 491, p.p. — *Aster chinensis* L., Sp. pl., ed. I (1753) 877.

Рисунки: Nees, Rev. Hort., ser. IV, VII (1858) 98, 99! Belg. Hort., XXIII (1873) 85—92.

Розводиться по всій УРСР в садах, парках, на квітниках як декоративна рослина.

Поширення по СРСР. Лише в культурі.

Загальне поширення. Батьківщина — Китай та Японія. Культивується у всіх країнах світу.

Господарське значення. Дуже поширена декоративна рослина.

Примітка. Китайська айстра садова розводиться у багатьох формах, що мають найрізноманітніший колір квіток. Ці форми групуються в такі три різновидності:

Var. *tubifloris* hort. Кактусові махрові айстри з трубчастими або шиловидними квітками.

Var. *liguliflоris* hort. Язичкові махрові айстри з плоскими язичковими квітками.

Var. *simplicifloris* hort. Немахрові айстри з язичковими квітками, розміщеними в один ряд.

В межах кожної різновидності розрізняють садові форми за ростом:

f. *elata* — високі айстри;

f. *neutra* — айстри середньої висоти;

f. *nana* — низькі, карликові айстри.

Рід 846. Айстра — Aster L.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 872.

Кошики багатоквіткові, дрібні, середнього розміру або великі, поодинокі на верхівках стебел або у волотевидному чи щитковидному суцвітті. Обгортка дзвониковидна, багаторядна, черепичаста, з тупуватими трав'янистими, по краю перетинчастими листочками; внутрішні листочки обгортки на верхівці забарвлені і завжди довші від зовнішніх. Спільне квітколоже голе, ямчасте. Крайові квітки у кошику маточкові або неплідні, язичкові, однорядні, світло- або темно-голубі, здебільшого помітно довші за обгортку. Серединні квітки двостатеві, трубчасті, жовті. Пиляки при основі з придатками. Сім'янки сплюснуті, коротковолосисті; чубок з одного або кількох рядів волосків. — Одно-, дво- або багаторічні, голі або довговолосисті рослини з цілісними, черговими листками.

Представники роду *Aster* L. (понад 200 видів) поширені майже у всіх частинах світу, але найбільше в Центральній і Північній Америці. Обсяг цього роду багато авторів розуміють по-різному, а саме: до роду *Aster* на правах підродів або секцій нерідко відносять види близьких родів, зокрема *Galatella, Linosyris* та ін., у зв'язку з чим кількість видів роду збільшується до 600 і навіть до 1000 видів.

В СРСР поширено 26 видів, переважна більшість яких властива районам Сибіру, Далекого Сходу і Кавказу.

В УРСР росте 6 видів, з них 4 дикорослі, а 2 в культурі.

1. Рослина гола, з вузьколанцетними листками. Листочки обгортки ланцетні, довго загострені . . . . . **(2). А. вербовидна — A. salignus** Willd.
— Рослини б.-м. сірувато опушені, з ширшими листками. Листочки обгортки тупі або коротко загострені . . . . . 2.
2. Рослини вкриті довгими відстовбурченими волосками. Кореневище повзуче, розгалужене . . . . . 3.
— Рослини коротковолосисті. Кореневище коротке, неповзуче . . 4.
3. Стебло по всій довжині вкрите відлеглими, у верхній частині стебла залозистими волосками. Квітки дуже ароматні . . . . . **(3). А. американська — A. Novae-Angliae** L.
— Стебло вкрите лише простими волосками, в нижній частині його розміщеними 4 рядами, вгорі стебло суцільно повстисте, квітки менш ароматні . . . . . **(1). А. віргінська — A. Novi-Belgii** L.
4. Стебло з одним, дуже рідко двома-трьома великими кошиками. Листочки обгортки майже однакової довжини. Гірська рослина . . . . . **(6). А. альпійська — A. alpinus** L.
— Кошики зібрані густим верхівковим щитковидним або б.-м. волотевидним суцвіттям. Зовнішні листочки обгортки помітно коротші від внутрішніх . . . . . 5.
5. Рослина зелена, розсіяно опушена. Листочки обгортки на верхівці здебільшого розширені, тупі, по краю з червоною плівчастою облямівкою, на спинці майже голі . . . . . **(4). А. степова — A. amellus** L.
— Рослина сірувата. Всі листочки обгортки коротко загострені, без червонястої облямівки, на спинці опушені . . . . . **(5). А. заміщуюча —A. amelloides** Bess.

Секція **1. Genuini** Nees. Обгортка багаторядна, черепичаста, її листочки блідо-зелені, здебільшого густо вкриті простими і залозистими волосками, по краю з б.-м. широкою перетинчастою облямівкою, що майже цілком закриває основу наступного листочка. Сім'янка гола або розсіяноволосиста; чубок багаторядний. Спільне квітколоже ямчасте. Стебла міцні, при основі здерев'янілі, вгорі щитковидно розгалужені.

В межах СРСР секція об'єднує 4 види, два з яких — *A. parviceps* (Burg.) Mackenzie et Buch і *A. laevis* L. зустрічаються лише на Кавказі, а два інших поширені й на Україні як культурні та здичавілі рослини.

3042[2] (1). A. Novi-Belgii L. — **Айстра віргінська.** Рослина з міцним розгалуженим повзучим кореневищем. Стебла 80—160 *см* завв., прямостоячі або висхідні, прості, вгорі дуже розгалужені, в нижній частині майже голі, вгорі по реберцях опушені, незалозисті. Стеблові листки від яйцевидних до вузьколанцетних, середні з них 4—8 *см* завд., 7—15 *мм* завш., нижні до основи звужені і короткочерешкові, середні та верхні сидячі, напівстеблообгортні, всі майже голі, цілокраї або подекуди дуже дрібно-зарубчасто-зубчасті (пилчасті); листочки, що вкривають гілки суцвіття, дрібні, 1—1,5 *см* завд., 2—3 *мм* завш. Кошики численні на верхівках стебел та гілок, у волотевидному суцвітті, під час цвітіння 2,5—3 *см* завш. Обгортка 2—3-рядна, 10—12 *мм* завш.; її листочки трав'янисті, зелені, лише при основі трохи шкірясті, зовнішні — 2,5—3 *мм* завд., 0,5—0,6 *мм* завш., внутрішні — 5—6 *мм* завд., 0,6—0,7 *мм* завш. Зовнішні язичкові квітки у кошику маточкові, 10—12 *мм* завд. (сам язичок $\mp$1 *мм* завш.), фіолетуваті, рідше рожеві або білі; серединні квітки двостатеві, жовті, 4—5 *мм* завд. Сім'янки 1 *мм* завд., 0,2—0,3 *мм* завш., коротко опушені, з чубком рудуватих волосків, близько 5 *мм* завд. ♃. Цв. VIII—IX.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 877. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 607. Катіна у Визн. росл. УРСР, 523. Тамамшян во Фл. СССР, XXV, 77.

Розводиться як декоративна рослина в садах і парках. — Подекуди (переважно у західних районах УРСР) дичавіє і зустрічається по берегах річок, у вогких заростях.

Поширення по СРСР. Лише в культурі та зрідка здичавіло.

Загальне поширення. Дико росте у Північній Америці. Широко культивується в Європі.

Господарське значення. Одна з найбільш пізньоцвітих декоративних квіткових рослин, що знаходить досить широке застосування на квітниках, в садах, парках, скверах. Зрідка вирощується також для букетів.

3043 (2). A. salignus Willd. — **Айстра вербовидна. Мороз.** Рослина з міцним повзучим галузистим кореневищем. Стебло голе, 80—120 *см* завв., прямостояче або висхідне, просте, внизу циліндричне, вгорі

ребристе, у суцвітті дуже розгалужене. Стеблові листки ланцетні, 4—9,5 *см* завд., 1—1,5 *см* завш., загострені, здебільшого дуже дрібнопилчасті; нижні — звужені в короткі черешки; середні та верхні — сидячі, напівстеблообгортні; листки на гілках суцвіття численні, значно дрібніші від стеблових, 1,5—3 *см* завд., 3—4 *мм* завш., цілокраї, з просвічуючими жилками. Кошики великі, 2,5—4 *см* завш., у китицях, що утворюють верхівкове волотевидне суцвіття. Листочки обгортки ланцетні, трав'янисті, коротко загострені, 4,5—5 *мм* завд., близько 1 *мм* завш., вістрячко (переважно у зовнішніх листочків) бурувате. Зовнішні язичкові квітки маточкові, 15—18 *мм* завд., окремо язичок 10—12 *мм* завд., 1—3 *мм* завш., на верхівці з трьома маленькими зубчиками; спочатку язичкові квітки білі, пізніше блідо-голубі або лілові; серединні квітки двостатеві, 5—7 *мм* завд., жовті. Сім'янки 1,5—2 *мм* завд., 0,2—0,3 *мм* завш., з чубком 5,5—6 *мм* завд. ♃. Цв. VII—VIII (IX).

Willd., Sp. pl., III (1800) 2040. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 607. Тамамшян во Фл. СССР, XXV, 84.

— *A. salicifolius* Scholl., Fl. Barb., Suppl. (1787) 328, non Lam. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 42. Катіна у Визн. росл. УРСР, 523.

Рисунки: Hegi, Ill., Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, Fig. 221.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 2762!

На берегах річок, в чагарниках, на схилах, головним чином як здичавіла. Розводиться дуже часто також на квітниках, по садибах. — Розсіяно по всій УРСР.

З.П. Волинська обл.: Володимир-Волинський (Шмальгаузен!). — Житомирська обл.: Житомир (Шмальгаузен!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Чернігів (!); Остер (Барбарич!). — **П.Л.-С.** Хмельницька обл.: Антонівський рн, Якимівці (!). — Київська обл.: окол. Білої Церкви, Олександрія (**Рогович!**). — Вінницька обл.: Теплинський рн, Степанівка (Севастьянов!). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ (Олексієнко!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова, зоопарк (Дзевановський!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Дв.-Печ., Прибалт., Лад.-Ільм., Верх.-Волзьк., Волзьк.-Кам., Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Причорн.; Зах. Сибір: Обськ. (рідко в окол. Томська), Ірт.

Загальне поширення. Дико росте у Північній Америці. В Європі здавна культивується та зрідка зустрічається здичавіло.

Господарське значення. Поширена у декоративному квітництві рослина, що цвіте пізно восени. Тому ще зветься «осінньою айстрою», «морозом», а в західних областях та на Поділлі просто «осінники». Восени широко використовується на букети.

Секція **2. Amellus** Nees. Обгортка три-, рідше чотирирядна, її листочки густо вкриті відстовбурченими простими і залозистими волосками, зовнішні листочки коротші від внутрішніх, трав'янисті, з такими ж трав'янистими, нерідко забарвленими придатками, що збігають на краї листочка; внутрішні — цілком або лише на верхівці перетинчасті, здебільшого фіолетові. Сім'янки густо-жорстко-волосисті, дуже

рідко голі. Чубок багаторядний, з майже рівних між собою волосків. Спільне квітколоже ямчасто-коміркове, з цілісним або розірванозубчастим окрайком. Кошики порівняно великі, зібрані у складний верхівковий щиток, рідше у волотевидне або китицевидне суцвіття.

В СРСР секція представлена 11 видами, з них в УРСР росте 2 види.

Ряд **1. Novae-Angliae** Tamamsch. Листочки обгортки клейкі від розміщених на їх поверхні залозок.

Ряд об'єднує 7 північноамериканських видів, з них 1 вид культивується в СРСР.

3043 (3). A. Novae-Angliae L. — **Айстра американська.** Рослина з повзучим галузистим кореневищем. Стебла до 1 *мм* завв., відстовбурчено-жорстко-волосисті, вгорі (в суцвітті), крім того, залозисті, по всій довжині густо улиснені. Листки цілокраї, зверху темно-, зісподу світло-зелені, з обох боків розсіяно-коротко-волосисті, по краю жорстковійчасті; нижні стеблові листки до основи трохи звужені, сидячі або короткочерешкові; середні — з широкою основою, сидячі, напівстеблообгортні, довгасті або ланцетні, 4—6 *см* завд., 7—12 *мм* завш., поступово загострені; всі листки розміщені майже горизонтально або під значним кутом відхилені від стебла; листки на гілочках суцвіття значно дрібніші від стеблових, 1—2,5 *см* завд., 2—5 *мм* завш. Кошиків на верхівці розгалуженого стебла багато, вони у розлого-щитковидному суцвітті, під час цвітіння 2—4 *см* завш.; обгортка напівкуляста, близько 1,5 *см* завш., її листочки лінійно-шиловидні, всі майже однакового розміру, 10—12 *мм* завд., 0,5—1 *мм* завш., клейкі від густих залозистих волосків. Крайові язичкові квітки у кошику маточкові (їх налічується до 40—50), 12—15 *мм* завд., язички близько 1,5 *мм* завш., голубі або фіолетові; серединні квітки двостатеві, жовті, 4—6 *мм* завд. Сім'янки дрібні, 1,5—2 *мм* завд., 0,4—0,5 *мм* завш., густоволосисті, з чубком волосків 5—6 *мм* завд. ♃. Цв. IX—XI.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 875. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 607. Катіна у Визн. росл. УРСР, 523. Тамамшян во Фл. СССР, XXV, 86.

Рисунки: Dietrich, Fl. Universalis, Abt. II, H. 47, Taf. MXLIV. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, Fig. 219.

Широко розводиться як декоративна рослина, зокрема по ботанічних садах та парках.

Поширення по СРСР. Лише в культурі, часом дичавіє.

Загальне поширення. Дико росте в Північній Америці. В Європі культивується.

Господарське значення. Декоративна рослина, яка цвіте до пізньої осені.

Ряд **2. Amelliae** Tamamsch. Листочки обгортки опушені простими незалозистими волосками, трав'янисті, на верхівці з б.-м. забарвленим придатком.

Ряд представлений в межах СРСР 3 видами, один з яких — *A. ibericus* Stev. властивий виключно Кавказу, два інших поширені і на Україні.

3044 (4). A. amellus L. — **Айстра степова.** Рослина з коротким косим розгалуженим кореневищем. Стебла 25—50 *см* завв., поодинокі або їх кілька, висхідні, прості, лише вгорі розгалужені, біля основи, а нерідко і по всій довжині, червонясті, разом з листками вкриті короткими жорсткими волосками, густо улиснені. Листки цілокраї або часом нижні листки нерівно-виїмчасто-зубчасті, з дуже виступаючими зісподу жилками, з обох боків (але густіше по жилках) коротковолосисті, по краю з жорсткими, доверху загнутими війками, самі нижні стеблові листки з еліптично-лопатовидною, тупою, 1—4 *см* завд., 0,6—1 *см* завш., пластинкою, звуженою в довший за неї (3—6 *см* завд.) черешок, рано засихають; слідуючі за ними стеблові листки оберненояйцевидні або довгасто-еліптичні, 3—10 *см* завд., 1,5—3 *см* завш., тупі або трохи загострені, до основи звужені в короткі (1—2,5 *см* завд.) черешки або майже сидячі; самі верхні з них (ті, що вкривають гілки суцвіття та в пазухах яких розміщені ці гілки) довгасто-ланцетні, 1—4 *см* завд., 2,5—10 *мм* завш., трохи загострені, сидячі. Кошики зібрані на верхівці стебла у щитковидне суцвіття, відносно великі, під час цвітіння 4—5 *см* завш.; ніжки під ними густо- і коротковолосисті, 3—6 *см* завд., майже не потовщені; обгортка близько 1 *см* завд., 1—1,5 *см* завш., черепичаста, її листочки нещільно налягають один на другий; зовнішні та середні листочки 4—5 *мм* завд., 1,5—2 *мм* завш., тупі, округлі, часто вгорі лопатовидно розширені, по краю з бурувато-червоною перетинчастою облямівкою, на спинці майже голі; внутрішні листочки обгортки ланцетні, 5—6 *мм* завд., 1—1,5 *мм* завш., з широким червонуватим трикутником на верхівці. Язичкові квітки у кошику голубувато-фіолетові, 1,5—2 *см* завд., окремо язичок 1,5—1,7 *см* завд., 2—3 *мм* завш., на верхівці з 2—3 ледве помітними зубчиками; серединні квітки двостатеві, жовті, 5—7 *мм* завд., глибоко-5-зубчасті, з них висуваються на 0,5—1 *мм* складені конусом пиляки. Сім'янки конічні, 2—2,5 *мм* завд. і 0,5—0.6 *мм* завш., густо-коротко-волосисті, з чубком рудуватих зазублених волосків 5—6 *мм* завд. ♃. Цв. VII—VIII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 1226. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 41, p.p. Катіна у Визн. росл. УРСР, 523. Тамамшян во Фл. СССР, XXV, 86.

Рисуики: Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, Taf. 259, 3.

Видаі зразки: Fl. polon. exsicc., 49 і 49b! Fl. exsicc. reip. Bohem.-Sloven., № 731. Гербр. русск. фл., № 671! і № 2759в!

Степові схили, кам'янисті та вапнякові місця, узлісся, чагарники.— Лісові та лісостепові райони (переважно в їх південно-західній частині), зрідка.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, Чорногора (Реман). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Вінниківський рн, Вінники (Лобаржевський!, Реман!), там же (Малиновський!); Золочів (Труш!); Перемишлянський рн, Неділиська (Фотенюк!); Львівський рн, Великі Грибовичі (Раціборський!), Івана Франка (Волощак!). — **В.Л.-С.,** Львівська обл.: Сокаль (Дзидушицький!).

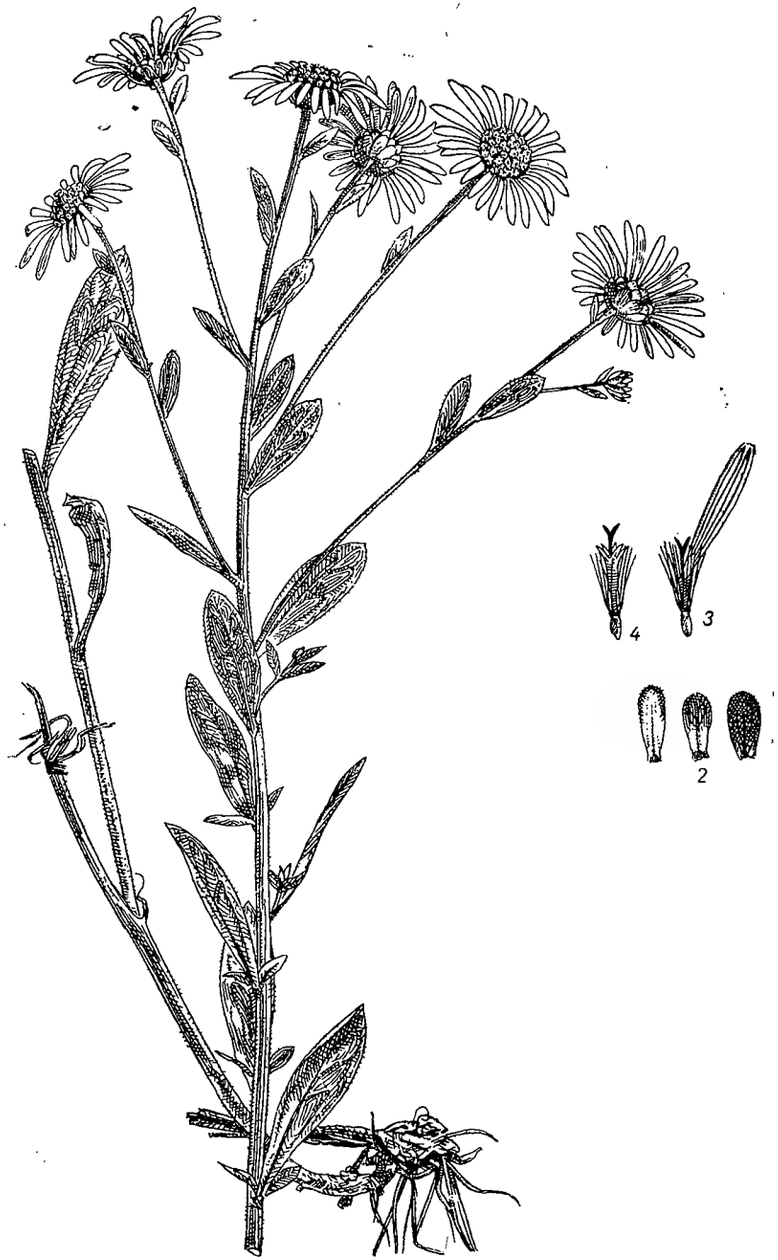

Рис. 3. Айстра степова — *Aster amellus* L.

1 — загальний вигляд; *2* — листочки обгортки; *3* — язичкова квітка; *4* — трубчаста квітка.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Прибалт., Лад.-Ільм., Карп., Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Верх.-Волзьк., Волзьк.-Кам., Волзьк.-Дон., Заволзьк.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб.

Загальне поширення. Атлантична, Середня та Південна Європа, Середземномор'я, Європейська частина СРСР.

Господарське значення. Декоративна рослина, яка досить довго рясно цвіте і може вирощуватись на квітниках поряд з іншими видами айстр, введеними в культуру.

3045 (5). A. amelloides Bess. — **Айстра заміщуюча.** Рослина з коротким, вгорі розгалуженим кореневищем, від якого відходить багато тонких і довгих коренів. Стебла прямостоячі або висхідні, поодинокі або їх кілька, 30—50 *см* завв., циліндричні, вгорі досить розгалужені, по всій довжині густо вкриті короткими жорсткими волосками і густо улиснені. Листки цілокраї або нижні вгорі з кількома нерівними зубцями, з обох боків густо- і коротко-жорстко-волосисті, особливо густо опушені зісподу по дуже виступаючих жилках, по краю жорсткові-йчасті, війки кінцями зігнуті доверху; всі листки спрямовані вгору і б.-м. прилеглі до стебла; самі нижні з них оберненояйцевидні, довгочерешкові, рано засихають; середні та верхні листки сидячі, овальні, довгасто-еліптичні або (самі верхні) ланцетні, 3—8 *см* завд., 5—16 *мм* завш., більш вузькі і загострені, ніж у попереднього виду. Кошиків багато на верхівках стебел та гілок, у щитковидному або китицевидному суцвітті, під час цвітіння 2,5—3,5 *см* у діаметрі, обгортка 0,6—1 *см* завд., ∓1,5 *см* завш., черепичаста, її листочки вгорі не розширені, всі загострені, без червоної облямівки, на спинці опушені; зовнішні та середні — 5—6 *мм* завд., 1,5—2 *мм* завш.; внутрішні — 7—8 *мм* завд., 1—1,5 *мм* завш. Зовнішні язичкові квітки у кошику маточкові, 12—15 *мм* завд., 1—1,5 *мм* завш., голубувато-фіолетові; серединні квітки двостатеві, 5—6 *мм* завд., жовті. Сім'янки трохи сплюснуті, густоволосисті, 3—3,5 *мм* завд., 1—1,3 *мм* завш., з чубком рудуватих зазублених волосків 6—6,5 *мм* завд. ♃. Цв. VIII.

Bess., Enum. pl. Volhyn. (1822) 33. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 609. Катіна у Визн. росл. УРСР, 523. Тамамшян во Фл. СССР, XXV, 87.

— *A. amellus* L. β. *amelloides* (Bess.) Schmalh. Фл. Ср. и Ю. Р., II (1897) 41. — *A. amellus* var. *bessarabicus* DC., Prodr., V (1836) 231.

Видані зразки: Pl. polon. exsicc., № 269 (sub *A. amellus* L.).

Степи, степові схили, на сухих місцях по чагарниках. — Степові, рідше лісостепові та південні лісові райони.

З.П. Волинь (Бессер!). — **П.П.** Київська обл.: Київ, схили до Дніпра (Цингер!). — **Л.П.** Чернігів (!). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Заліщики (**Шафер і Сродонь!**). — Хмельницька обл.: Кам'янець-Подільський рн, Вихватнівці (Роговичі!). — Вінницька обл.: Чечельницький рн, Вербка (Роговичі!). **П.Л.-С.** Кіровоград (Ліндеман!, Пачоський!). — **Л.Л.-С.** Сумська обл.: Краснопільський рн, Гребениківка (Андросов!). — Київська обл.: Переяслав-Хмельницький (Пачоський!). — **Д.Л.-С.** Донецька обл.:

Рис. 4. Айстра заміщуюча — *Aster amelloides* Bess.

1 — нижня частина рослини; *2* — верхня частина стебла; *3* — листочки обгортки.

Краснолиманський рн, Святогорськ (Мілютін!), біля Горлівки (Срединський!). — **Л.З.-Л.С.** Луганська обл.: Біловодський рн, Деркульська цілина (Шираєвський!, Дмитрієв!), Міловський рн, Стрілецький степ (Еттінген!, Саричева!); окол. Старобільська (Шираєвський!); окол. Містків (Мілютін!). — Донецька обл.: Ольгинський рн, Велико-Анадольське л-во (Висоцький!, Граффі); Дніпропетровськ (Граффі, Олексієнко!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Одеса (герб. Нордмана!), Куяльник (Севастьянов!). — Миколаївська обл.: Варварівський рн, берег р. Бугу, за Варварівкою (Федосєєв!). — **Кр. Л.-С.** Кримська обл.: Сімферополь (Олексієнко, Чугаєвич!); Білогорськ (!). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Алуштинський рн, Кримський державний заповідник, центральна улоговина (Григор'єв!, Юзепчук!, Станков!), хр. Інжерсирт (Юзепчук!), хр. Веселий, відріг г. Чорної (Юзепчук і Голубкова!), Ялтинський рн, Уч-Кош (Мілютін!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон., Причорн., Крим, Бессараб., Ниж.-Дон., Ниж.-Волзьк., Заволзьк.; Кавказ: Передкавк., Даг., Півд. Закавк.; Серед. Азія: Гірськ. Туркм. (рідко).

Загальне поширення. Європейська частина СРСР і Кавказ, Середня Азія (рідко). Поза межами СРСР поширення не виявлено.

Примітка. Кримські гірські (яйлинські) рослини, віднесені до цього виду, відрізняються низьким, до 25 *см* завв., ростом, малою кількістю кошиків (не більше 2—3(5) на рослині) та більшим їх розміром — під час цвітіння вони досягають 4,5—5 *см* у діаметрі, тоді як максимальний розмір кошиків степових рослин *A. amelloides* Bess. дорівнює 3—3,5 *см* у діаметрі. Треба думати, що кримські яйлинські рослини являють собою особливу гірську расу, близьку до гірських видів — *A. alpinus* L. та *A. ibericus* Stev. У всякому разі вони вимагають дальшого дослідження в природі та більш докладного порівняння зі згаданими вище видами інших гірських систем.

Секція **3. Alpinaster** Tamasch. Стебла прості, поодинокі, рідше їх кілька, всі з поодинокими великими кошиками. Обгортка складається з кількох рядів листочків, розміщених нечерепичасто; всі вони майже однакової довжини, трав'янисті, зелені, часом на верхівці і по краю забарвлені в бурий або червонуватий колір, зовні по спинці б.-м. густо вкриті довгими відстовбурченими або прилеглими волосками. Сім'янка оберненояйцевидна, плоска, густо опушена. Чубок з однакових волосків.

С. Г. Тамамшян до секції відносить 5 видів, з них 4 поширені у північних і східних районах СРСР, а *A. alpinus* L. поширений і в Карпатах.

3046 (6). A. alpinus L. — **Айстра альпійська.** Рослина з міцним, 3—6 *мм* у діаметрі, циліндричним, косим, вгорі розгалуженим кореневищем, від якого відходить багато тонких довгих коренів. Стебла висхідні або прямостоячі, 5—20 (50) *см* завв., поодинокі, рідше їх по 2—3, прості, всередині порожнисті, під самими кошиками потовщені, по всій довжині густо вкриті відстовбурченими або б.-м. прилеглими білими волосками, близько 1 *мм* завд. і улиснені. Від кореневища, крім квітучих стебел, відходять і вкорочені, неплідні пагони з розеткою

Рис. 5. Айстра альпійська — *Aster alpinus* L.

1 — загальний вигляд; *2* — кошик; *3* — язичкова квітка; *4* — трубчаста квітка.

листків. Всі листки цілокраї, з виразною середньою жилкою та нижньою парою бокових жилок, з обох боків розсіяно-прилегло-волосисті, по краю довговійчасті, війки — 1—1,5 *мм* завд. Листки неплідних пагонів, як і нижні стеблові, оберненояйцевидні або лопатовидні, тупі, 2—6 *см* завд., 1—1,8 *см* завш., до основи звужені в ширококрилаті черешки 1—2 *см* завд.; вище розміщені стеблові листки (їх на стеблі налічується 2—10) довгасто-ланцетні, 1,2—3,5 *см* завд., 3—8 *мм* завш., коротко загострені, сидячі; нижні — з вузькою основою, верхні — з більш широкою основою. Кошики поодинокі, на кінцях стебел, великі, під час цвітіння 3—4,5 *см* в діаметрі. Всі листочки обгортки майже однакового розміру, ланцетні, 8—9 *мм* завд., 1,5—1,6 *мм* завш., трав'янисті (зелені), нещільно налягають один на другий, з б.-м. відхиленими назовні верхівками, по краю густовійчасті, вгорі трохи забарвлені в пурпуровий колір, на спинці з виступаючою середньою жилкою. Крайові язичкові квітки у кошику (їх налічується до 20—40) маточкові, значно довші за обгортку (10) 15—20 *мм* завд., 1,5—3,5 *мм* завш., з неглибокою виїмкою на верхівці, голубувато-фіолетові, рідше рожеві або білі; серединні трубчасті квітки двостатеві, золотисто-жовті, 5,5—8 *мм* завд., їх відгин досить глибоко надрізаний на 5 тупих зубців. Сім'янки конічні, 3—4 *мм* завд., 0,6—0,7 (1,5) *мм* завш., густо опушені, з чубком зазублених білих волосків 5—6 *мм* завд. ♃. Цв. VII—VIII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 872. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1953) 662. Катіна у Визн. росл. УРСР, 523. Тамамшян во Фл. СССР, XXV, 105.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, Fig. 426.

Сухі вапняки, скелі. — Лише в Карпатах.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, хр. Свидовець, г. Близниця (Гринь!, Брадіс і Запятова!, Хржановський!, Косець!, Комендар!, Ігошина!, Малиновський!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Заволзьк. (Півд. Урал), Карп.; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах., Схід. і Півд. Закавк., Зах. Сибір; Верх.-Тоб.

Загальне поширення. Гори Середньої і Південної Європи, Кавказ, Півд. Урал, Західний Сибір (Алтай).

Господарське значення. Декоративна рослина, що рано цвіте, може бути ширше впроваджена у квітництво.

Примітка. Із впроваджених у культуру форм айстри альпійської найбільш відомі у нас, як вказує Г. Є. Кисельов («Цветоводство», стор. 353), такі айстри, як айстра прегарна (*A. alpinus* L. var. *superbus* hort.), що має фіолетуваті квітки, і айстра біла (*A. alpinus* var. *albus* hort.) з білими квітками. Крім них культивується ще кілька декоративних, переважно північноамериканських видів айстр.

Рід 847. Солонечник — Galatella Cass.

Cass. in Dict. Sc. nat., XXXVII (1825) 463.

Кошики невеличкі, поодинокі на верхівках стебел та гілок, утворюють щитковидне суцвіття. Обгортка багаторядна, її листочки, крім самих внутрішніх, трав'янисті або лише з країв перетинчасті, зов-

нішні б.-м. загострені, середні та внутрішні тупуваті. Крайові язичкові квітки неплідні, збільшені, синювато-фіолетові, розміщені в один ряд або й відсутні; серединні трубчасті квітки плодючі, жовтуваті, їх тичинки без додатків при основі пиляків, лопаті приймочки вгорі густо опушені. Квітколоже голе, ямчасте. Сім'янки б.-м. опушені, чубок з простих шорстких волосків, розміщених в кілька рядів. — Багаторічні трав'янисті рослини з цілісними вузькими, з країв гостро-шорсткими, на поверхні нерідко з крапчастими залозками листками, що густо вкривають стебла.

Рід охоплює близько 45 видів, поширених в країнах Середземномор'я, а також в Південній і Середній Європі, Західній і Центральній Азії та в деяких районах Сибіру. В СРСР налічується 24 види, з них в УРСР — 4 види.

1. Листки довгасто-ланцетні, відносно широкі (до 12 *мм* завш.), коротко загострені або й тупі, з малопомітними крапчастими залозками. Язички крайових квіток 0,5—1,2 *мм* завш. . . . . **(4). С. естрагоновидний — G. dracunculoides** (L a m.) N e e s ab E s e n b.
— Листки лінійно-ланцетні, вужчі, до 5—7 *мм* завш., довго загострені, з численними добре помітними крапчастими залозками. Язички у крайових квіток 1,5—2 *мм* завш. або відсутні . . . . . 2.
2. Листки тонкі, з дуже просвічуючими залозками. Обгортки майже напівкулясті, з темно-зелених листочків . . . . . **(2). С. крапчастий — G. punctata** (W. K.) N e e s ab E s e n b.
— Листки тверді, щільні, залозки слабо просвічуються. Обгортки конічні, із світло-зелених, по краю перетинчастих листочків . . 3.
3. Листочки обгортки з добре вираженим кілем, смолисті. Крайові язичкові квітки здебільшого відсутні . . . . . **(1). С. Новопокровського — G. Novopokrovskii** Z e f i r.
— Листочки обгортки з малопомітним кілем і майже не смолисті. Крайові язичкові квітки завжди присутні, здебільшого в кількості 5—6 . . . . . **(3). С. російський — G. rossica** N o v o p o k r.

С е к ц і я **1. Galatella.** Кошики здебільшого численні, з язичковими квітками або без них, зібрані б.-м. густим щитком, рідко поодинокі на прямих гілочках. Обгортки від оберненоконічних до майже напівкулястих, їх зовнішні листочки від яйцевидно-ланцетних до ланцетних. Високі (до 100—120 *см* завв.), б.-м. опушені, рідко майже голі рослини з лінійно-ланцетними листками, на яких просвічують крапчасті залозки, рідше залозки відсутні; нижні та середні листки з трьома поздовжніми жилками, верхні — з однією.

Ряд **1. Pallescentes** N o v o p o k r. Кошики майже завжди без язичкових квіток, широко-обернено-конічні, з 8—30 трубчастими квітками.

Рис. 6. Солонечник російський — *Galatella rossica* N o v o p o k r.

1 — нижня частина рослини; *2* — верхня частина стебла з суцвіттям; *3* — язичкова квітка.

Рослини вкриті короткими сосочковидними волосками і дрібними гачечками, іноді майже голі.

3047 (1). G. Novopokrovskii Zefir. — **Солонечник Новопокровського.** Рослина з міцним, вгорі розгалуженим кореневищем. Стебла прямостоячі, 25—50 (80) *см* завв., поодинокі або їх кілька, прості, лише вгорі (в суцвітті) розгалужені, коротко-шерстисто-опушені, від середини до верху густо улиснені. Листки сидячі, жорсткі, коротко-щетинисто-опушені, виразно трижилкові, лінійно-ланцетні, загострені, 2—7 *см* завд., 2,5—5 *мм* завш., з них верхні зменшені, а ті, що вкривають ніжки суцвіття, зовсім дрібні — 3—8 (12) *мм* завд., 0,5—1 *мм* завш. Кошики численні на верхівках стебел та гілок, зібрані у щитковидне суцвіття, кожне з 7—8 (10) квітками; під час цвітіння кошики вузькодзвониковидні, 8—10 *мм* завд. Обгортка 4—5 *мм* завд., 3,5—4 *мм* завш., черепичаста, її листочки трав'янисті, блідо-зелені, вгорі буруваті, по краю вузькоплівчасті, на спинці кілюваті, зовнішні листочки довгасто-яйцевидні, 2—2,5 *мм* завд., 0,5—0,8 *мм* завш., внутрішні — довгасто-ланцетні, 3—3,5 (6) *мм* завд., близько 1 *мм* завш. Язичкові квітки у кошику здебільшого відсутні; трубчасті квітки жовті, 5,5—6 *мм* завд., глибоко-5-роздільні, їх зубчики 2,5—3 *мм* завд. Сім'янки циліндричні, 2,5—3,5 (4,5) *мм* завд., 0,8—1,3 *мм* завш., густо вкриті спрямованими вгору тонкими і довгими волосками; чубок 5—6 *мм* завд., з рудуватих простих зазублених волосків. ♃ Цв. VII—VIII (IX).

Zefir. (Зефиров) в Бот. матер. герб. Бот. ин-та им. В. Л. Комарова АН СССР, XVIII (1957) 249. *G. rigidula* Novopokr. in herb. et ex Zefir., l. c. in Syn. — *G. biflora* Nees ab Esenb., Gen. et Spec. Aster (1833) 159, p. p. Новопокровский в Изв. Росс. Акад. наук, сер. 6, XII (1918) 2277, p. p. Цвелев во Фл. СССР, XXV, 151, p.p. — *G. dracunculoides* (Lam.) Nees ab Esenb. var. *discoidea* DC., Prodr., V (1836) 256. — *Chrysocoma biflora* L., Sp. pl., ed. I (1753) 841, p. p. — *Aster acer* var. *discoideus* Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 42. — *Crinitaria biflora* (L.) Cass in Dict. Sc. nat., XXXVII (1825) 476.

Рисунки: Новопокровский в Тр. Бот. ин-та АН СССР, сер. I, VII (1948) 125, табл. IV, фиг. 1; 129; табл. V, фиг. 2.

В степах, на степових схилах, в заростях кущів. — На півдні Лісостепу, в Степу.

П.Л.-С. Черкаська обл.: Чорнобаївський рн, Велика Бурімка (Ярмолович!). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: Харківський рн, між Мерефою і Комарівкою (Білокоченко!), Харків, ботсад (Лавренко!). — Полтавська обл.: Хорольський рн, окол. Бригадирівки (Роговичі!). — **Д.Л.-С.** Донецька обл.: окол. Горлівки (Срединський!); Мар'їнський рн, Костянтинівка (Клеопов!); Харцизький рн, Нижня Кринка (Степанов!), Верхня Кринка, х. Розівка (Наконечна!), Іловайськ (Морозова!); Авдіївський рн, Яснобродівка (Котов!); Амвросіївський рн, Велико-Мішкове (Котов і Карнаух!); Біленьке (Лавренко!). — Луганська обл.: Свердловський рн, Провальський степ (Лавренко!, Постриганьі!); Ровеньківський рн, Картушине (Гребеньова!); окол. Лисичанська (Білик!). — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Межівський рн, Новотроїцьке (Зоз!); Перещепинський рн, Василівка (Клеопов!); Дніпропетровськ (Рашедт!). — Полтавська обл.: Карлівка (Роговичі!). — Харківська обл.: Лозовський рн, Краснопавлівка (Козлов!); Куп'янський рн, Кислівка (Лавренко!). — Луганська обл.: Біловодський рн, Деркульський степ (Юнацький!); Міловський рн, Стрілецький степ (!!, Лавренко!, Дубовик!, Кузнецова!, Саричева!. Бауман!); Нижньо-Дуванський рн, Ново-Никанорівка (Клоков!, Котов!); Біловодський рн, Лимарівка (Котов!); Новоастраханський рн, Олександрівка (Черняєв!). — Донецька обл.: Володарський рн, Назарівка, Кам'яні могили (Вісюліна!, Кузнецова!); окол. Жданова (Вержбицький!); Новоазовський рн, Хомутівський степ (Кузнецова!); Тельманівський рн, Морвине (Клеопов!); Амвросіївський рн, Амвросіївка (Клеопов!); Краснолиманський рн, Студенок (Черняєв!); Волноваський рн, Андріївка (Клеопов!); Першотравневий рн, Мелекине (Клеопов!). — **П.З.С.** Херсонська обл.: Білозірський рн, Ново-Дмитрівка (Куксін!); Херсонський рн, Дар'ївка (Пачоський!). — Миколаївська обл.: Привільнянський рн, Ново-Полтавка (Левандовський!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Скадовський рн, о. Джарилгач (!); Ново-Троїцький рн, Ново-Троїцьке × Захарівку (Свистунова!). — Запорізька обл.: окол. Мелітополя (Олексіїв!). — **П.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, о. Чурюк (Левіна!, Котов!). — Кримська обл.: Красно-Перекопський рн, Перекоп (Єгорова!). — **К.С.** Кримська обл.: Ленінський рн, між мисом Каракубун і Заводським (Клопотов!); Приморський рн, Юраково (Шифферс!). — **Кр.З.С.** Кримська обл.: Євпаторія (Левандовський!). — **Кр.З.-Л.С.** Кримська обл.: Старокримський рн, Планерське (Юнге!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон. (півд. і зах. частини), Заволзьк., Бессараб., Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волзьк., Крим.

Загальне поширення. Перелічені вище райони СРСР.

Примітка. Велика синонімика цього виду свідчить про те, що в різний час різні автори відрізняли без'язичкові форми цього виду від тих, що мають язичкові квітки у кошику, і що без'язичковість є сталою ознакою. М. М. Цвєльов у «Флоре СССР» (ц. м.) визначає всі без'язичкові солонечники за *G. biflora* (L.) Nees і пише, що *G. biflora* є рослиною відкритих, дещо засолених луків, у той час як *G. punctata* (L.) Nees, так само як і *G. dracunculoides* (Lam.) Nees, є рослинами лісів, чагарників або незасолених луків, тобто й екологічно вони добре різняться. *G. biflora* (L.) Nees описана в Сибіру і, мабуть, властива лише північно-східній частині Європейської частини СРСР та різним районам Сибіру. Наші українські рослини помітно відрізняються від сибірських меншим розміром кошиків та меншою кількістю квіток у них (у сибірських рослин квіток у кошику до 20(25), у наших, як видно з вищенаведеного опису, — до 8(10)) і рядом інших ознак, тому ми й залишаємо за видом назву, дану Б. М. Зефіровим у 1957 році.

Ряд **2. Obconicae** Novopokr. Кошики завжди з язичковими квітками, середнього розміру, оберненоконічні або широко-обернено-конічні, з 15—25 квітками. Рослини вкриті дрібними шипиками і короткими сосочковидними волосками, рідко майже голі.

3048 (2). G. punctata (W. K.) Nees ab Esenb. — **Солонечник крапчастий.** Короткошерстиста рослина з міцним, розгалуженим кореневищем, від якого відходять численні тонкі корені. Стебла прямостоячі або висхідні, 25—60 *см* завв., поодинокі або їх кілька, тонкоребристі, вгорі густіше, ніж внизу, вкриті короткими шорсткими волосками, по всій довжині розсіяно вкриті темними крапчастими залозками і густо улиснені. Листки сидячі, цілокраї, коротко загострені, з 3 виразними жилками, шорсткі, по краю дуже коротковійчасті; середні — довгасто-ланцетні, 3—6 *см* завд., 6—7 *мм* завш., б.-м. відлеглі

від стебла, верхні — лінійно-ланцетні, 2—3 *см* завд., 2,5—3 *мм* завш., всі спрямовані вгору і прилеглі до стебла; листочки, які вкривають гілки суцвіття, 0,5—2,5 *см* завд., 1—3 *мм* завш. Кошики у верхівковому щитковидному суцвітті, з 5—6 (10) язичковими голубуватими квітками і багатьма серединними трубчастими пурпуровими квітками; розквітлі кошики до 12 *мм* завш., разом з обгорткою 7—7,5 *мм* завд., язичкові квітки лінійно-ланцетні, 10—12 *мм* завд., окремо язичок 7—8 *мм* завд., 1,5—2,5 *мм* завш., серединні квітки 5,5—7 *мм* завд., глибоко-5-зубчасті, з 5 тупими трикутними зубчиками. Обгортка оберненоконічна, відносно широка, 6—7 (9) *мм* завд., 5—6 (7) *мм* завш., черепичаста, нещільна, її листочки трав'янисті, темно-зелені; зовнішні листочки дрібніші за внутрішні, ланцетні, 1,5—2 *мм* завд., 0,5—0,6 *мм* завш., з вузькою плівчастою облямівкою; внутрішні — довгасто-ланцетні, 4—5 *мм* завд., 0,6—0,8 (1) *мм* завш., на верхівці з пурпуровим трикутничком, а навколо з широкою плівчастою облямівкою. Сім'янки 2,5—3 *мм* завд., ∓ 1 *мм* завш., густо-довго-волосисті, чубок багаторядний, густий, 5—6 *мм* завд., його волоски по краю зарубчасті. ♃. Цв. VII—VIII(IX).

Nees ab Esenb., Gen. et Spec. Aster (1833) 161. Катіна у Визн. росл. УРСР, 524, р.р. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 373, р. р. Цвелев во Фл. СССР, XXV, 154, р. р.

— *Aster punctatus* W. K., Pl. rar. Hung., II (1805) 113, tab. 109. *A. acer* Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 42, р. р.

Рисунки: Nees, Rat. Reg., XXI (1835) tab. 1818. W. K., l. c., tab. 109. Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, tab. 908.

Видані зразки: Fl. Roman. exsicc., № 691b (sub *Aster punctatus* W. K.)! Fl. exsicc. reip. Bohem.-Sloven, № 632 (sub *Aster punctatus* W. K.).

Узлісся, степові схили, чагарники. — Зрідка у південно-західній частині УРСР.

П.З.С. Миколаївська обл.: Варварівський рн, Солониха — Трихати, уроч. Пристіння (Ната!). — Одеська обл.: південно-західні райони (Зефіров!).

Крім цитованих екземплярів, нами досліджені ще рослини з сусідніх районів Молдавської РСР: Котовський рн, с. Логанешти, долина р. Когильник, різнотравно-злакова лука, 8.IX 1951 р. Л. і М. Пожарські.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн. (зах. ч.), Бессараб.

Загальне поширення. Середня Європа (головно Угорщина), південно-західна частина Європейської частини СРСР (Причорн., Бессараб.).

Примітка. Наведений вище опис виду складено за добре зібраними повними екземплярами з Молдавської РСР. Рослини з інших районів СРСР, визначені М. М. Цвельовим за *G. punctata* (W. K.) Nees, мають не такі тонкі, як у типової *G. punctata* (W. K.) Nees, і довго загострені листки, помітко вужчі обгортки і ряд інших відмінних ознак. Всі вони віднесені нами до *G. rossica* Novopokr.

3049 (3). G. rossica Novopokr. — **Солонечник російський.** Рослина з міцним повзучим розгалуженим кореневищем. Стебла прямостоячі або б.-м. висхідні, 55—90 *см* завв., дуже густо улиснені, при основі округлі, вгорі ребристі, по всій довжині коротко-жорстко-волосисті. Листки сидячі, спрямовані вгору і б.-м. прилеглі до стебла, тонкі, лінійно-ланцетні, довго загострені, трижилкові, шорсткі, середні з них 2—6 *см* завд., 3—5 *мм* завш., а ті листочки, що густо вкривають гілочки суцвіття, лінійно-шиловидні, 0,5—2 *см* завд., 1—1,5 *мм* завш. Кошики невеличкі, 6—8 *мм* завд., 4—4,5 *мм* завш., у кінцевому щитковидному суцвітті. Обгортка черепичаста, її листочки трав'янисті, зелені, тупуваті, зі слабо вираженим кілем; зовнішні — 2—3 *мм* завд., 0,6—0,7 *мм* завш., дрібніші за внутрішні, поступово сходять на ніжку кошика; внутрішні — 5—6 *мм* завд., 1—1,2 *мм* завш. Язичкових квіток у кошику 5—6, вони синювато-фіолетові, 10—12 *мм* завд., сам язичок 1,6—2 *мм* завш.; серединні трубчасті квітки глибоко-5-зубчасті, жовті, 5,5—6 *мм* завд. Сім'янка 3—3,5 *мм* завд., близько 1 *мм* завш., густовідлегло-волосиста. Чубок багаторядний, 5—5,5 *мм* завд. ♃. Цв. VII—IX.

Novopokr. (Новопокровский) в Бот. матер. герб. Бот. ин-та им. В. Л. Комарова АН СССР, XI (1949) 213. Катіна у Визн. росл. УРСР, 524. Кирпичников в кн.: Маевский, Фл. средн. полосы Европ. ч. СССР, 565.

— *G punctata.* Цвелев во Фл. СССР, XXV, 155, р. р., non Nees.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 619!, 619a (sub *Aster acer* L. var. *typicus*).

Степи, схили. — Лісостепові та степові райони, головно Лівобережжя.

З.Л.-С. Одеська обл.: Великомихайлівський рн, Великокомарівка (Білик!). — **П.Л.-С.** Кіровоградська обл.: Ульянівський рн, Грушка (Рогович!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Хорольський рн, біля Бригадирівки (Рогович!); Великобагачанський рн, окол. Білоцерківки (Рогович!); Зіньківський рн, Борки (Барсуков!). — **Д.Л.-С.** Луганська обл.: Свердловський рн, Провальський степ (Гринь і Романова!). — Донецька обл.: Ольгинський рн, Ново-Михайлівка, верхів'я балки Яли (Клеопов!). — **Л.З.-Л.С.** Луганська обл.: Міловський рн, Стрілецький степ (!!, Лавренко!, Барбарич!, Кузнецова!, Саричева!, Дубовик!, Гринь і Угляренко!); Кремінна (Клоков!). — Харківська обл.: Печенізький рн, Печеніги (Черняєв!), Печеніги — Леб'яже (Лавренко!) — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Скадовський рн, о. Джарилгач (Победімова!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Дв.-Печ. (наводиться для району р. Північної Двіни), Верх.-Дніпр., Верх.-Волзьк., Волзьк.-Кам., Волзьк.-Дон., Заволзьк., Середн.-Дніпр., Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волзьк.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб. (півд. ч.), Ірт., Алт. (зах. ч.); Серед. Азія: Дж.-Тарб., Тянь-Шан. (хребти Заїлійського Ала-Тау і Киргизький).

Загальне поширення. Європейська частина СРСР, Західний Сибір, Середня Азія (вказані райони).

Примітка. М. М. Цвельов, опрацьовуючи рід *Galatella* для «Флоры СССР» (т. XXV, стор. 154—155), прийшов до висновку, що описаний В. І. Новопокровським вид з середньої смуги Європейської частини СРСР (окол. Уфи) під назвою *G. rossica* Novopokr. є не що інше, як уже відомий раніше солонечник крапчастий — *G. punctata* Nees, описаний з Угорщини. Ми не можемо поділити думку М. М. Цвельова відносно об'єднання цих, як видно з наведених вище описів, без сумніву, відмінних видів. Один з них — *G. punctata* Nees — на території УРСР дуже рідко зустрічається лише в південно-західних районах, а другий — *G. rossica*

Novopokr., що так добре відрізняється вужчими кошиками і дуже загостреними листками, — головно у східних районах республіки, звідки ареал його поширюється в районі середньої смуги Європейської частини СРСР, Західного Сибіру і Середньої Азії. На відміну від *G. dracunculoides* (Lam.) Nees ab Esenb., що є широколистою з дрібними кошиками лісостеповою расою, *G. rossica* Novopokr. є вузьколистою степовою расою з більшими кошиками.

Ряд 3. **Armenae** Tzvel. Кошики завжди з язичковими квітками, середнього розміру, широко-обернено-конічні, з 15—25 квітками. Рослини вкриті короткими гачкуватими шипиками і, крім того, негустим шаром тонких павутинистих волосків.

3050 (4). G. dracunculoides (Lam.) Nees ab Esenb.— **Солонечник естрагоновидний.** Рослина з видовженим повзучим кореневищем і великою кількістю довгих коренів. Стебла висхідні або прямостоячі, 50—80 *см* завв., поодинокі або частіше їх кілька, розгалужені лише у верхній частині (в суцвітті), при основі бурі або червонясті, голі, вище блідо-зелені, тонкоребристі і по ребрах шорсткі, густо улиснені. Листки довгасто-ланцетні, тупі або коротко загострені, сидячі, всі з трьома, а деякі середні з п'ятьма виступаючими жилками та з малопомітними крапчастими залозками, з обох боків шорсткі, по краю гостро-шорсткі; нижні листки 4—8,5 *см* завд., 5—11 *мм* завш., середні 3,5—6,5 *см* завд., 5—12 *мм* завш., верхні — 1,5—3 *см* завд., 3—6 *мм* завш.; листочки, які густо вкривають гілки суцвіття, значно дрібніші від стеблових, здебільшого загострені, 6—15 *мм* завд., 1—4 *мм* завш. Кошики поодинокі на коротких (5—15 *мм* завд.), шорстких ніжках, вузькоконічні, невеликі, розквітлі 10—15 *мм* завд., 15—17 *мм* в діаметрі, зібрані у щільні щиткоподібні суцвіття, 7—22 *см* завш. Обгортка багаторядна, черепичаста, нещільна, її зовнішні листочки дрібніші за внутрішні, 1,5—2 *мм* завд., 0,6—0,8 *мм* завш., трохи загострені або тупі, середні та внутрішні 3,5—4 *мм* завд., 1—1,2 *мм* завш., всі блідо-зелені, на спинці з помітною буруватою жилкою. Кошики з крайовими язичковими квітками, у кількості 3—6 (7); язички голубувато-сині, 10—13 *мм* завд., 0,5—1,2(1,5) *мм* завш.; серединних трубчастих квіток по 5—6 у кошику, вони блідо-жовті, 6—7 *мм* завд., з глибоко-5-зубчастим відгином. Сім'янки трохи сплюснуті, 3,5—4 *мм* завд., 1,2—1,5 *мм* завш., довговолосисті; чубок багаторядний, 5—7 *мм* завд. ♃. Цв. VIII—IX.

Nees ab Esenb., Gen. et Spec. Aster (1833) 164. Катіна у Визн. росл. УРСР, 524. Цвелев во Фл. СССР, XXV, 162.

— *Aster dracunculoides* Lam., Encycl. (1783) 303. — *Aster acer* Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 42, p. p.

Рисунки: Gmelin, Pl. Sibir., II (1749) tab. 82, fig. 1. Новопокровский во Фл. Юго-Вост., VI, фиг. 666.

Видані зразки: Herb. Fl. Cauc., № 350!

Степи, схили, чагарники, луки. — Лісостеп, Степ, переважно східні райони.

П.Л.-С. Житомирська обл.: Троянівський рн, Озерянка (Козлов!). — Київська обл.: Ставище (Андржієвський!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: окол. Полтави (Іллічевський!). — Харківська обл.: Харків, Хутори

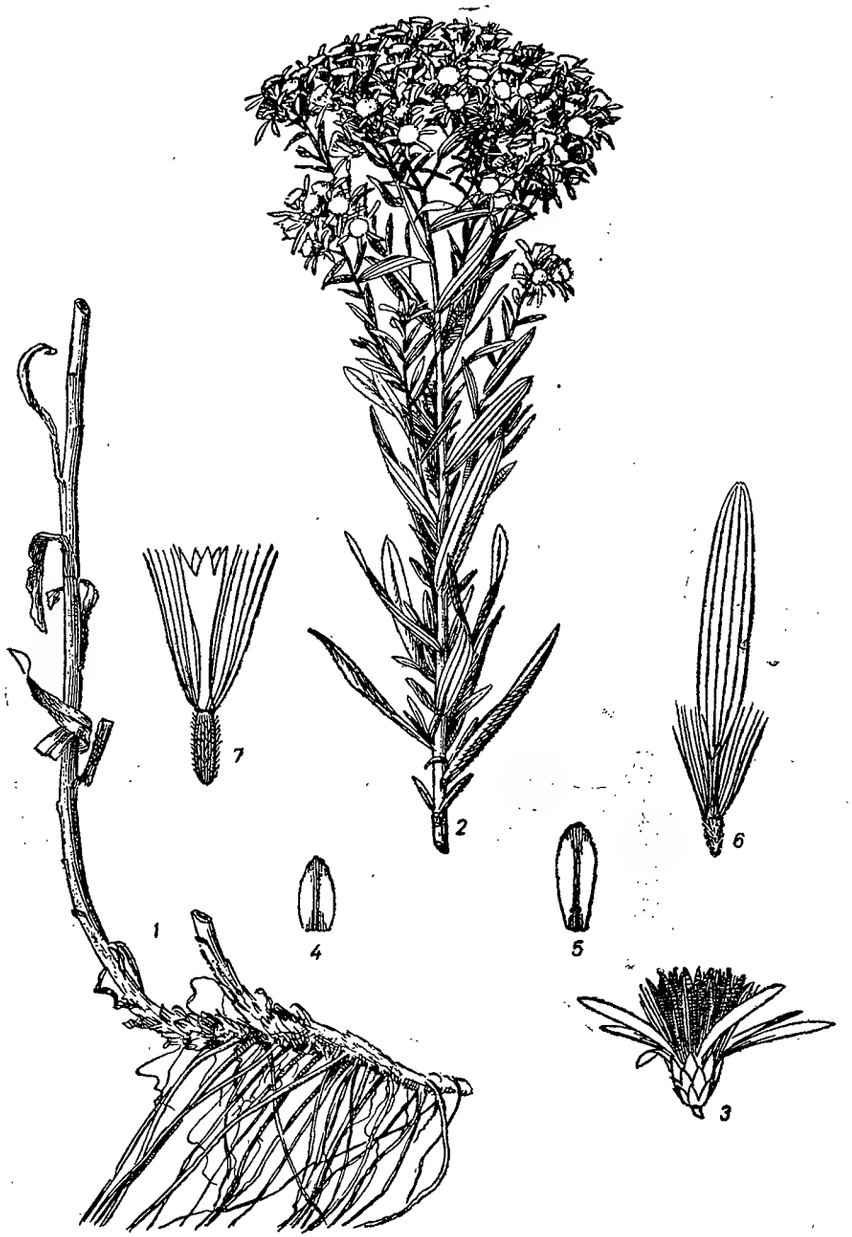

Рис. 7. Солонечник естрагоновидний — *Galatella dracunculoides* (Lam.) Nees.

1 — нижня частина рослини; *2* — верхня частина стебла з суцвіттям; *3* — кошик; *4* — зовнішній листочок обгортки; *5* — внутрішній листочок обгортки; *6* — язичкова квітка; *7* — трубчаста квітка.

(Ширяєв!, Тимофеєв!), Померки, Сокольники і Покотилівка (Котов!). — **Д.Л.-С.** Луганська обл.: окол. Луганська (Кожевников!); Свердловський рн, Провальський степ (Постриганъ!, Лавренко!, Гринь і Романова!); Ровеньківський рн, Шляхтине, Картушине (Гребеньова!); Успенський рн, Кам'янка (Гребеньова!); Ново-Світлівський рн, Миколаївка (Постриганъ!); Лисичанський рн, Серебрянка (Котов!, Гринь і Романова!). — Донецька обл.: Харцизький рн, Велика Кринка (Морозова!, Наконечна!), Іловайськ (Морозова!), Липове (Степанов!), Зуївка (Наконечна!); Ольгинський рн, Велико-Анадольське л-во (Черняєв!, Граффъ!, Висоцькій!, Котов!); Артемівський рн, Часів Яр (Оксіюк!, Гринь!); Амвросіївський рн, Амвросіївка — Білярівка (Котов і Карнаух), Успенка (Лавренко!); Андріївський рн, Варварівка (Клеопов!); Краснолиманський рн, схили Дінця біля Святогорська (Мілютін!); Костянтинівський рн, Диліївка (Олексієнко!); Горлівка (Срединський!); Чистякове (Клеопов!), радгосп «Гірник» (Страшко!); окол. Донецька (Карнаух!); Мар'їнський рн, Старо-Михайлівка (Карнаух). — **Л.З.-Л.С.** Донецька обл.: Старо-Бешівський рн, Мар'янівка (Клеопов!), Новокатеринівка (Котов і Карнаух!); Ново-Азовський рн, Хомутівський степ (Кузнецова!); Першотравневий рн, Юр'ївка (Клеопов!); Володарський рн, Назарівка, Кам'яні Могили (Колесников!); Волноваський рн, Старогнатівка (Клеопов!); Красноармійський рн, Гришине (Липа!). — Луганська обл.: Біловодський рн, Лимарівка (Котов!); окол. Старобільська (Шираєвський!); Міловський рн, Стрілецький степ (!!, Еттінген!, Зоз!, Котов!, Кузнецова!, Дубовик!); Нижньодуванський рн, Ново-Никанорівка (Клоков!). — Полтавська обл.: Карлівський рн, Карлівка (Рогович!), Тагамлик (Монтрезор!); Кобеляки (Монтрезор!). — Харківська обл.: Красноградський рн, Варварівка (Цингер!); Куп'янський рн, Кислівка (Лавренко!); Нововодолазький рн, Бірки (Котов!); Богодухівський рн, Мар'їне (Лавренко!). — Дніпропетровська обл.: Дніпропетровський рн, Селецьке (Давидич!); Павлоград (Олексієнко!); Перещепинський рн, Надеждівка (Кондратюк!); Новомосковський рн, Хащеве (Котов!); Дніпропетровський рн, Йосипівка — Новомосковська мр, Животилівка, долина р. Самари (Котов!). — Запорізька обл.: Осипенківський рн, берег р. Берди (Полонська!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (Ната!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Якимівський рн, правий берег р. Тащенак (Шостенко!). — **Кр.З.-Л.С.** Кримська обл.: Судацький рн, Планерське (Гольде!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: Білогорськ (Гольде!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: Куйбишевський рн, Фруктове (Левандовський!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Судак (Стевен!), в долині Судака (Федченко!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Середн.-Дніпр., Причорн., Бессараб., Крим, Нижн.-Дон., Волзьк.-Дон. (півд. ч.), Заволзьк. (в районі м. Уральська), Нижн.-Волзьк. (півн.-зах. ч.); Кавказ: Передкавк., Даг., Східн. і Зах. Закавк.

Загальне поширення. Південна Європа (Іспанія, Франція, Італія, Балканський півострів), східна частина Туреччини, Північно-Західний Іран та перелічені райони СРСР.

Рід 848. **Грудниця — Linosyris** Cass.

Cass. in Dict. Sc. nat., XXXVII (1825) 460.

Кошики дрібні, вузькоциліндричні, багатоквіткові, у щитковидному суцвітті. Обгортка багаторядна, черепичаста, її листочки трав'янисті, загострені. Всі квітки у кошику трубчасті, двостатеві, жовті, з глибоко-

5-зубчастим відгином; язичкових квіток немає. Спільне квітколоже плоске, ямчасте, ямки з м'ясистими зубчастими краями. Сім'янки б.-м. сплюснуті, довгасті, без носика, вкриті тонкими і довгими притиснутими волосками. Чубок 2(3)-рядний, трохи довший від сім'янки, його волоски білі, шорсткуваті, при основі з'єднані кільцем. Сірувато опушені або голі рослини з густо улисненими стеблами і вузьколінійними або довгасто-ланцетними листками.

До роду належить 6 видів, які ростуть у лісостеповій та степовій зонах Середньої і Південної Європи та в помірній зоні Азії. В СРСР поширено 5 видів роду, з них в УРСР — 2 види. Вони належать до двох різних секцій — Linosyris O. Hoffm. і Crinitaria (Cass.) Kem.-Nat., кожну з яких, як правильно вказує у «Флоре СССР» М. М. Цвельов, можна було б визнати за самостійний рід, коли б була докладніше розроблена, на широкому географічному матеріалі, родова систематика в межах родини в цілому. У всякому разі представники цих секцій морфологічно дуже різняться між собою.

1. Рослина гола. Стеблові листки вузьколінійні, шиловидно загострені, верхні — шиловидні. Листочки обгортки довгасті або вузьколінійні, гострі, нещільно прилеглі, зовнішні з відхиленими назовні верхівками . . . . . **(1). Г. звичайна — L. vulgaris** Cass.
— Рослина шерстисто-повстиста. Стеблові листки довгасто-ланцетні, тупуваті або коротко загострені. Листочки обгортки щільно прилеглі, тупі, зовнішні — еліптичні або яйцевидні, середні та внутрішні довгасті або довгасто-яйцевидні . . . . . **(2). Г. шерстиста — L. villosa** DC.

3051 (1). L. vulgaris Cass. — **Грудниця звичайна.** Гола рослина з коротким товстим кореневищем, від якого відходить багато тонких і довгих (до 20 *см* завд.) коренів. Стебел кілька; вони прямостоячі, 25—60 *см* завв., розгалужені лише в суцвітті, голі, при основі бурі, майже не улиснені, вище світло-зелені, дуже густо улиснені. Листки вузьколінійні, шиловидно загострені, 2—6 *см* завд., 1—1,5 *мм* завш., з однією жилкою і трохи загорнутими краями, голі, всі спрямовані вгору і б.-м. прилеглі до стебла. Кошики 10—12 *мм* завд., 8—10 *мм* завш., поодинокі на довгих (2—4 *см* завд.) ніжках, вкритих дрібними, лінійно-шиловидними, 5—15 *мм* завд., 0,4—0,5 *мм* завш., трав'янистими листочками, зібрані у щільні щитковидні суцвіття. Обгортка конічна, 5—7 *мм* завд., 4—5 *мм* завш., багаторядна, черепичаста, нещільна, її листочки лінійно-ланцетні, всі загострені; зовнішні листочки трав'янисті, зелені, 5—6 *мм* завд., 0,5—0,6 *мм* завш., з відігнутими назовні верхівками, внутрішні — 6—7 *мм* завд., 0,6—0,8 *мм* завш., б.-м. перетинчасті, з вузькою плівчастою облямівкою по краю та зеленим кілем посередині. Квіток у кошику багато, до 30—40, всі квітки трубчасті, плодючі, 5—6 *мм* завд., жовті, з глибоко-5-зубчастим відгином. Сім'янки 4,5—5 *мм*

завд., близько 1 *мм* завш., трохи сплюснуті і дрібноребристі, вкриті довгими білими волосками. Чубок дворядний, 5—6 *мм* завд., з простих шорсткуватих волосків. ♃. Цв. VII—IX.

Cass. ex Less., Synops. Gen. Comp. (1832) 195. Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 611. Цвелев во Фл. СССР, XXV, 175.

— *Aster linosyris* Bernh., Syst. Verz. Erf. (1800) 151. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 43. — *Crinitaria linosyris* (L.) Less., l. c., 195. — *Galatella linosyris* Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, 8. Катіна у Визн. росл. УРСР, 524.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, tab. 910. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., 951, рис. 946. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., V, 1, Taf. 259, Fig. 2.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 571! Fl. exsicc. Austro-Hung., № 3805. Fl. exsicc. reip. Bohem.-Sloven., № 71 і № 921. Fl. Čechoslov. exsicc., № 196, Fl. polon. exsicc., № 161, Fl. Bohem. et Morav. exsicc., № 391. A. Gallier, Fl. Siles. exsicc., № 40. Dörfler, Herb. norm., № 5109.

Узлісся, степові схили. — Лісостеп, північна частина Степу, дуже рідко в лісовій смузі.

Зак.Л. Закарпатська обл.: окол. Виноградова (Ігошина!); Берегівський рн, Квасове (Ігошина!). — **П.П.** Київська обл.: окол. Києва, Мостище (Монтрезор!), Пирогів (Монтрезор!); Фастівський рн, Млинок, на р. Ірпені (Белінг!); Київ, Поділ (Лоначевський!). — **Л.П.** Київська обл.: Бровари (Васильєв-Яковлєв!). — **З.Л.-С.** Вінницька обл.: Яришівський рн, Грабарівка (Янковський!), Юрківці (Кузнецова!); Ямпільський рн, Велика Кісниця (Кузнецова!). — Тернопільська обл.: Гримайлівський рн, Вікно (Гринь!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Обухівський рн, Трипілля (Монтрезор!); Біла Церква (Оксіюк!, Гродзинський!); окол. Ставища (Андржієвський!); Київ, Голосієве (Шмальгаузен!). — Черкаська обл.: Смілянський рн, Велика Яблунівка (Клеопов!); Умань (Пачоський!). — Кіровоградська обл.: Кіровоград (Ліндеман!). — Одеська обл.: Ананьївський рн, Байтали (Білик!). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Переяслав-Хмельницький (Монтрезор!, Пачоський!); Баришівський рн, Бзів (Клеопов!). — Полтавська обл.: Полтава (Монтрезор!, Ліндеман!); Лубни (Августинович!). — Харківська обл.: Харківський рн, Мерефа (Налнвайко!), окол. Харкова (Котов!, Ліндеман!); Рогань (Черняєв!). — Сумська обл.: Охтирка (Ширяєв!). — **Д.Л.-С.** Донецька обл.: Слов'янський рн, гори Артема (Мілютін!); біля ст. Горлівка (Срединський!). — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Новомосковський рн, Орлівщина (Білик!), Піщанка (Білик!); Дніпропетровськ (Олексієнко!). — Полтавська обл.: Кобеляцький рн, Грицаївка (Білик!); Карлівка (Роговичі!). — Харківська обл.: Куп'янський рн, Кислівка (Клоков!, Котов!, Лавренко!); Нововодолазький рн (Лавренко!). — Луганська обл.: Міловський рн, Стрілецький степ (Саричева!); Нижньодуванський рн, схили до р. Дуванки (Клоков!), Верхня Дуванка (Лавренко!), Ново-Никанорівка (Клоков!); Старобільський рн, Солончаки між селами Лиман і Проїжджа (Мілютін!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Одеса (герб. Нордмана!). — Херсонська обл.: Ново-Воронцовський рн, Ново-Архангельське (Августинович!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: Бахчисарайський рн, в долині р. Качі (Федченко).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (півд. ч.), Верх.-Дніпр. (півд. ч.), Серед.-Дніпр., Причорн., Бессараб., Крим, Ниж.-Дон., Волзьк.-Дон.; Кавказ: всі райони, крім Тал.

Загальне поширення. Скандінавія (південна частина), Середня і Атлантична Європа, Західне Середземномор'я (крім Африки), Балканський півострів, Мала Азія та перелічені райони СРСР.

3052 (2). L. villosa DC. — **Грудниця шерстиста.** Білувато-шерстисто-повстиста рослина з товстим горизонтальним кореневищем і численними тонкими довгими (до 15—20 *см* завд.) коренями. Стебел багато, всі вони прямостоячі, 10—40 *см* завв., вгорі розгалужені, біля основи буруваті і слабо опушені, від середини до верху блідо-зелені, шерстисто-повстисті і густо улиснені. Листки довгасто-ланцетні, 1,5—2,5 *см* завд., 3—6 *мм* завш., цілокраї, коротко загострені або тупуваті, з однією жилкою, без помітних крапчастих залозок, з обох боків шерстисто-повстисті, густо розміщені на стеблі, всі спрямовані вгору; листочки, що вкривають гілки суцвіття, дрібні, 5—10 *мм* завд., 1—1,5 *мм* завш., коротко загострені. Кошики вузькоконічні, під час цвітіння 10—12 *мм* завд., 4—5 *мм* завш., зібрані у щільні верхівкові щитковидні суцвіття. Обгортка багаторядна, черепичаста, близько 3 *мм* завш., її листочки блідо-зелені, щільно прилеглі, зовнішні — еліптичні або яйцевидні, тупі, трав'янисті, б.-м. повстисті, дрібніші за внутрішні, 2—2,5 *мм* завд., 0,8—1,2 *мм* завш., при основі та по середній жилці здебільшого буруваті, внутрішні — довгасті або довгасто-яйцевидні, ланцетовидно загострені, 5—6 *мм* завд., близько 1,5 *мм* завш., по краю перетинчасті. Кошики без язичкових квіток, всі квітки трубчасті, з глибоко-5-розділь-ним відгином, двостатеві, жовті, зубці відгину довгасті, тупуваті, 2,5—3 *мм* завд., а вся квітка близько 7 *мм* завд. Спільне квітколоже ямчасте, голе. Сім'янки довгасті, 3,5—4 *мм* завд., близько 1 *мм* завш., сплюснуті, ребристі, вкриті довгими білими волосками, спрямованими вгору і притиснутими до сім'янки; чубок дворядний, 6—7 *мм* завд., його волоски спочатку білі, пізніше трохи рудуваті, шерстисті. ♃. Цв. (VII) VIII—IX.

DC., Prodr., V (1836) 352. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 611.

— *Aster villosus* (L.) Schultz Bip. in F. Schultz, Arch. Fl., I (1855) 130. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 43. — *Crinitaria villosa* Cass. in Dict. Sc. nat., XXXVII (1825) 475. — *Galatella villosa* Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, 8. Катіна у Визн. росл. УРСР, 524.

Рисунки: Reichenb., l. c., tab. 910.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1366 і № 3258 а, в, с (sub *Galatella villosa*). Fl. exsicc. Austro-Hung., № 3806.

Сухі степові схили, засолені місця. — Лісостеп, Степ (крім крайнього заходу).

П.Л.-С. Черкаська обл.: Смілянський рн, Велика Яблунівка, схил Чорнечої гори (Клеопов!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Полтава (Монтрезор!); Новосанжарський рн, Лисівка (Монтрезор!). — Харківська обл.: Харківський рн, між станціями Мерефа і Карачевка (Білоконенко!), Харків (Срединський!), Рогань (Черняєв!). — Сумська обл.: Велика Писарівка (Ширяєвський!); Охтирка (Ширяєв!). — **Д.Л.-С.** Донецька обл.: Краснолиманський рн, Святогорське × Слов'янський рн, Сидорове (Мілютін!); Яма (Лазаренко!, Оксіюк!); Єнакіївський рн, Ольховатка (Талієв!); Авдіївський рн, окол. Ясинуватої (Котов!); Сергіївка (Залеський!); Слов'янський рн, Водяний (Залеський!). — Луганська обл.: Свердловський рн, Провальський степ (!!, Постри-

ганы!, Соколовський!); Лисичанський рн, Серебрянка (Котов!). — **П.З.-Л.С.** Кіровоградська обл.: Долинський рн, «Веселі Боковеньки» (Борисова!), Олександрівка (Пачоський!). — Одеська обл.: Березівський рн, вапнякові схили по р. Тилігулу (Гринь!). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Карлівка (Роговичі!). — Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ (Пачоський!). — Запорізька обл.: Осипенківський рн, Старопетрівка (Васильев-Яковлєв!). — Харківська обл.: Нововодолазький рн, Бірки (Ширяєв!, Лавренко!); Куп'янський рн, Кисилівка (Лавренко!). — Луганська обл.: Біловодський рн, Городище (Танфільєв!, Дмитрієв!, Шираєвський!), Деркульська цілина (Лавренко!, Шираєвський!); Міловський рн, Стрілецький степ (!!, Котов!, Лавренко і Зоз!, Ширяєв!, Саричева!); Євсузький рн, Ново-Олександрівська цілина (Ширяєв!). — Донецька обл.: Ольгинський рн, Велико-Анадоль (Висоцький!, Граффі!); Амвросіївський рн, цілина по схилу до р. Сухого Єланчика (Клеопов!); Новоазовський рн, Хомутівський степ (!!, Кузнецова!). — **П.З.С.** Херсонська обл.: Калінінський рн, Ново-Полтавка (Левандовський!); Білозірський рн, Ново-Дмитрівка, Широка Балка, Олександрівка (Пачоський!); Ново-Воронцовка (Муравйов!). — Дніпропетровська обл.: Томашківський рн, Тарасівка (Куксін!). — Миколаївська обл.: берег р. Південного Бугу (Федосєєв!). — Одеська обл.: Одеса (Нордман!), Приморські горби (Васильєв!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Ново-Василівський рн, Новоспаське (Васильєв-Яковлєв!). — Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Дзевановський!, Порецький!, Шалит!, Окснер!, Пачоський!, Свистунова!, !!). — **П.С.** Херсонська обл.: Генічеський рн, о. Куюк-Тук (Білик!); Ново-Троїцький рн, о. Чурюк (Левіна!); Сивашський рн, Новомихайлівка (Левіна!). — Кримська обл.: Красно-Перекопський рн, Перекоп, на валу (Єгорова!); Джанкойський рн, Придорожне (Дзевановський!). — **Т.С.** Кримська обл.: Чорноморський рн, мис Тарханкут, плато біля Джангуля (Дзенс-Литовська). — **К.С.** Кримська обл.: Ленінський рн, східна частина Казантипу (Клопотов!); Приморський рн, Керч, полинковий степ біля Малого Тарханського валу (Клопотов!), мис Карабурун (Клопотов!). — **Кр. З.С.** Кримська обл.: Сацький рн, на солончаках біля оз. Сасик (Ізвєкова!); Євпаторія (Левандовський!). — **Кр. З.-Л.С.** Кримська обл.: Кіровський рн, окол. Феодосії (Станкові, Сарандінакі!), Феодосія (Гольде!); Судацький рн, Планерське (Гольде!). — **Кр. Л.-С.** Кримська обл.: Сімферополь, «Дубки» (Андреєв!). — **Передг. Кр.** Кримська обл.: Севастополь (Дзевановський!, Траутфеттер!), бувш. Георгієвський монастир на схилах до моря (Коржинський!); Сімферопольський рн, Краснолісся (Федченко!). — **Півд. Кр.** Кримська обл.: Судацький рн, Судак (Стевен!), Карадаг (Криштофович!); Куйбишевський рн, Ласпі (Криштофович!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр. (півд.-східн. ч.), Причорн., Крим, Ниж.-Дон., Ниж.-Волзьк.; Кавказ: всі райони; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт.; Серед. Азія: Арало-Касп. (півн. ч.), Прибалх.

Загальне поширення. Середня і Східна Європа (крім півночі), Південно-Західна Азія.

Господарське значення. Застосовується в народній медицині при застудних та грудних хворобах як «грудний чай».

Рід 849. Солончакова айстра — Tripolium Nees

Nees, Gen. et Spec. Aster (1833) 152.

Кошики численні, до 10 *см* завш., в щитовидному або волотевидно-щитковидному суцвітті. Листочки обгортки перетинчасті, до 3 *мм* завш., тупі, голі, щільно прилеглі, зовнішні значно дрібніші за внутрішні. Язичкові квітки маточкові, голубі, вдвоє довші за обгортку; серединні квітки двостатеві, трубчасті, жовті. Спільне квітколоже голе, ямчасте. Сім'янки довгасті, сплюснуті, опушені, чубок багаторядний, з м'яких волосків. — Голі рослини з цілісними, цілокраїми або невиразнозубчастими, трохи м'ясистими, трижилковими, довгастими або довгасто-ланцетними листками.

До роду належить 2 види, які поширені в Європі, Північній Азії і Америці.

В СРСР і УРСР є обидва види; вони поширені на засолених грунтах.

1. Стебло від основи дуже розгалужене, гілки простерті. Листки вузьколанцетні, 5—6 *мм* завш., відлеглі від стебла. Листочки обгортки довгасто-еліптичні, тупі . . . . . **(2). С. а. паннонська — T. pannonicum** (Jacq.) Dobrocz.
— Стебло лише у верхній частині розгалужене, гілки спрямовані вгору. Листки широколанцетні, до 8 *мм* завш., спрямовані вгору і прилеглі до стебла. Листочки обгортки довгасто-ланцетні, загострені . . . . . **(1). С. а. звичайна — T. vulgare** Nees.

3053 (1). T. vulgare Nees — **Солончакова айстра звичайна.** Майже гола рослина з товстим, близько 10 *мм* у діаметрі, коротким, циліндричним коренем, від якого відходять донизу численні міцні, до 2 *мм* у діаметрі, корінці, а вгору — лише квітконосні стебла; прикореневих розеток немає. Стебла висхідні або прямостоячі, 10—70(90) *см* завв., прості і лише вгорі дуже розгалужені або (часом) розгалужені і від основи, внизу циліндричні, голі, нерідко червонясті, вгорі зелені, тонкоребристі і по ребрах трохи шорсткі. Нижні стеблові листки еліптичні або довгасті, тупуваті, 5—9 *см* завд., 5—15 *мм* завш., з 1—3 паралельними жилками, поступово звужені в довгі (3—10 *см* завд.) черешки; середні стеблові листки вузьколанцетні, загострені, 3—12,5 *см* завд., 4—17 *мм* завш., верхні 1—3,5 *см* завд., 1,5—2 *мм* завш., з 3 виразними жилками; всі листки голі і лише по краю шорсткі, дуже коротковійчасті. Кошиків на верхівках стебел та гілок багато (від 40 до 100 і більше), вони утворюють верхівкове щитковидне суцвіття; ніжки під кошиками 4—8 *мм* завд.; кошики під час цвітіння 1,5—2(2,5) *см* завш., їх обгортка дворядна, щільна, 6—8 *мм* завш.; листочки обгортки голі, трав'янисті, на спинці зелені; зовнішні — дрібніші, ланцетні, 2,5—4,5 *мм* завд., 1—1,5 *мм* завш., з вузькою червонуватою плівчастою облямівкою навколо; внутрішні — довгасто-ланцетні, 6—7 *мм* завд., 1,2—1,5 *мм* завш., з більш широкою плівчастою облямівкою. Зовнішні язичкові квітки (їх у кошику налічується 12—15) маточкові, 10—12 (а у культивованих екземплярів 20—30) *мм* завд.; окремо язичок 6—8(11) *мм* завд., 0,6—2(2,5) *мм* завш., блідо-голубі або лілові, рідше білі; серединні двостатеві квітки жовті 4,5—5 *мм* завд. Сім'янки 1,5—2(3) *мм* завд., 0,5—0,6 *мм* завш., густоволосисті. ☉. Цв. VI—X.

Рис. 8. Солончакова айстра звичайна — *Tripolium vulgare* Nees.
1 — загальний вигляд; *2* — язичкова квітка; *3* — трубчаста квітка.

Nees, Gen. et Spec. Aster (1833) 153. Катіна у Визн. росл. УРСР, 524, p.p. — *Aster tripolium* L., Sp. pl., ed. I (1753) 872. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, p.p.

Рисунки: Nees, Gen. pl., fasc. XXII (1843) tab. 14.
Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, tab. 16, fig. 1—10.

На солончаках та б.-м. засолених грунтах. — Лісостеп (південь), Степ.

П.П. Київська обл.: Київ, Либідь (Роговичі). — **П.Л.-С.** Кіровоградська обл.: Кіровоград (Ліндеман!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Полтавський рн, Вільховий Ріг (Севастьянова!), Полтава (Августинович!); Лохвицький рн, Свиридівка (Левандовський!). — Київська обл.: Переяслав-Хмельницький (Пачоський!). — Черкаська обл.: Золотоніський рн, Піщане (Роговичі!). — Харківська обл.: Харків (Наливайко!, Котов!, Срединський!). — **П.З.-Л.С.** Кіровоградська обл.: Долинський рн, «Веселі Боковеньки» (Борисова!). — **Л.З.-Л.С.** Донецька обл.: Ольгинський рн, Велико-Анадоль (Висоцький!, Хржановський!). — Запорізька обл.: Червоноармійський рн, Новогупалівка (Олексієнко!). — Луганська обл.: Старобільський рн, окол. Старобільська, Байдівка (Шираєвський!), Лиман, Чмирівка, Підгорівка (Мілютін!); Біловодський рн, Городище (Танфільєв!, Степанов!). — Полтавська обл.: Кобеляцький рн, Павлівка (Монтрезор!); Карлівка (Роговичі!). — Дніпропетровська обл.: Павлоград (!); Перещепине, околиці (Левандовський!); Царичанський рн, Рудка (Танфільєв!), солонці по р. Орелі (Танфільєв!). — **П.З.С.** Херсонська обл.: Білозерський рн, Софіївка — Станіслав, Олександрівка (Пачоський!). — Миколаївська обл.: Миколаїв (герб. Ледебура!, Пачоський!, Федосєєв!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Василівський рн, Плавні (Ренський!). — Херсонська обл.: Голопристанський рн, Солоноозерна дача (Порецький!), Іванівські піски (Порецький!), Гола Пристань (Іллічевський!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Кар.-Лапл., Лад.-Ільм., Прибалт., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Причорн., Бессараб., Ниж.-Дон., Волзьк.-Дон., Волзьк.-Кам., Заволзьк., Ниж.-Волзьк.; Зах. Сибір: Ірт., Верх.-Тоб. (півд.-зах. ч.); Серед. Азія: Арало-Касп., Прибалх.; Схід. Сибір: Ірт., Даур.; Далек. Східн.: Уссур., Сах.

Загальне поширення: Європа, Північна Африка, Азія, Північна Америка.

3054 (2). T. pannonicum (Jacq.) Dobrocz. — **Солончакова айстра паннонська.** Рослина з міцними і довгими коренями та з досить галузистими, в середині порожнистими стеблами, 10—25(50) *см* завв., при основі стебла досягають 6—7 *мм* у діаметрі, трохи буруваті, по всій довжині тонко-ребристо-борозенчасті, їх гілки розлогі, майже сланкі. Листки вузьколанцетні, не більше 5—6 *мм* завш., короткозагострені, прикореневі звужені в короткі черешки, середні та верхні стеблові — сидячі, всі б.-м. відлеглі від стебла. Кошики поодинокі на кінцях стебел та гілок, утворюють волотевидне суцвіття, розквітлі близько 15 *мм* у діаметрі. Обгортка оберненоконічна, 6—7 *мм* завд., близько 5 *мм* завш., дворядна, її листочки трав'янисті, блідо-зелені, по краю і на верхівці з перетинчастою, бурувато-пурпуровою облямівкою, голі, тупі, зовнішні 2,5—3,5 *мм* завд., 1—1,2 *мм* завш., з гостро виступаючою середньою жилкою, особливо помітною при основі листочка; внутрішні листочки

Рис. 9. Солончакова айстра паннонська — *Tripolium pannonicum* (Jacq.) Dobrocz.

1 — загальний вигляд; *2* — язичкова квітка; *3* — трубчаста квітка.

значно більші від зовнішніх, 5—6 *мм* завд., 1,5—2 *мм* завш., плоскі, з ледве помітними поздовжніми жилками. Крайові язичкові квітки розміщені в один ряд, у кількості 10—15, маточкові, плодючі, з жовтуватою тонкою трубочкою 3—3,5 *мм* завд., з якої висувається дворозділький стовпчик, і з вузьколінійним блідо-голубуватим язичком 5—7 *мм* завд., 0,8—1 *мм* завш.; серединні трубчасті квітки двостатеві, 5,5—6 *мм* завд., жовті, з тонкою циліндричною трубочкою і глибоко-5-роздільним відгином. Спільне квітколоже плоске, дрібногорбочкувате. Сім'янки — циліндричні, близько 1,5 *мм* завд., 0,5—0,6 *мм* завш., тонкоребристі, б.-м. густо вкриті короткими білими волосками, спрямованими до верхівки сім'янки. Чубок 4,5—5 *мм* завд., з крихких білих волосків, залишається при плодах. ⊙,⊙. Цв. VII—X.

Dobrocz. hoc. loco. — *T. vulgare* β. *pannonicum* DC., Prodr., V (1836) 253. — *T. vulgare* c *pannonicum* Schur., Enum. plant. Transsilv. (1866) 304. — *T. vulgare* Тамамшян во Фл. СССР, XXV, 184, p.p. — *Aster pannonicus* Jacq., Hort. Vindob., I (1770) 3, tab. 8. Зефиров в Мат. Герб. Бот. ин-та им. В. Л. Комарова АН СССР, т. XV, III (1957) 247. — *Aster Tripolium* β. *pannonicus* Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, 6. Hegi, Ill. Fl. Mitt. Eur., VI, 424.

Рисунки: Jacq., l. c., tab. 8. Reichenb., l. c., tab. 16, fig. 111.

Видані зразки: Fl. Hung. exsicc., № 572 (sub *A. pannonicus* Jacq., Fl. exsicc. reip. Bohem.-Sloven., № 74 (sub *A. tripolium* β. *pannonicus* Beck.).

Приморські береги. — Причорноморські степові райони.

Л.З.-Л.С. Донецька обл.: окол. Новоазовського (Вісюліна!), Ждановський рн, Крива коса (Постригань!); Першотравневий рн, Білосарайська коса (Клеопов!). — **Л.З.С.** і **П.С.** Херсонська обл.: пів-в Молоканський і пів-в Чонгар (Котов!), пів-в Тюбек (Олексіїв!), Тендерівська коса (Давидич!), о. Бирючий (Котов!, Левіна!), Арабатська стрілка (Білик!), о. Долгий і о. Орлов (Левіна!); Скадовський рн, о. Джарилгач (Пачоський!, Дзевановський!, Давидич!), Скадовськ (Пачоський!); Геніческий рн, Новодмитрієвка (Олексіїв!); Ново-Троїцький рн, о. Чурюк (Дзевановський!). — **П.С.** Кримська обл.: Джанкойський рн, Солоне озеро (Зеленецький!), Сиваш (Дойч!). — **К.С.** Кримська обл.: Ленінський рн, мис Казантип (Клопотов!); Приморський рн, берег Чокрацького озера (Клопотов!), Керч (Клопотов!). — **Кр. З.С.** Кримська обл.: Чорноморський рн, оз. Донузлав (Дзевановський!); Євпаторійський рн, Уютне (Андреєв!). — **Кр. Л.-С.** Кримська обл.: окол. Сімферополя (Андреєв!). — **Передг. Кр.** Кримська обл.: окол. Севастополя (Траншель!). — **Півд. Кр.** Кримська обл.: Судацький рн, Морське (Васильєв!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Крим.

Загальне поширення. Європейська частина СРСР (згадані райони), Угорщина (північна частина), Румунія.

Примітка. С. Г. Тамамшян, на наш погляд, даремно об'єднала цей вид з *T. vulgare* L. Жакен (1770), а за ним і багато інших дослідників більш пізнього часу розрізняли обидва види як самостійні. Вони, дійсно, добре відрізняються один від одного не лише морфологічними ознаками, а й географічно: *T. pannonicum* Jacq. займає більш південне положення та екологічно поширений виключно на приморських, дуже засолених берегах степової смуги, в той час як *T. vulgare* L., що має більш високі і прямостоячі стебла та ширші листки, росте на менш засолених ґрунтах лісостепової та степової зони.

Рід 850. Злинка — Erigeron L.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 863.

Кошики невеликі, багатоквіткові, зібрані у щитковидне суцвіття. Обгортка дзвониковидна або напівкуляста, черепичаста, з ланцетними шкірястими прямими листочками. Спільне квітколоже плоске, голе, ямчасте. Крайові квітки у кошику маточкові, розміщені у кілька рядів, дуже вузькоязичкові або самі внутрішні з них трубчасто-нитковидні, рожеві, лілові або білі; рідко язичкові квітки відсутні; серединні квітки двостатеві, трубчасті, жовті. Пиляки без додатків при основі. Сім'янки трохи сплюснуті, коротко опушені, їх чубок однорядний, з крихких волосків, що легко відламуються. — Одно- або багаторічні, жорстко- або шерстисто-волосисті, трав'янисті рослини з цілісними черговими листками.

До роду належить близько 170 видів, поширених в Північній і Південній Америці, Азії і (частково) в Європі та Австралії.

З них в СРСР поширено 72 види. В УРСР відомо 6 видів, але можливе знаходження ще *E. uniflorus* L.

1. Зовнішні язичкові квітки в кошику в два або майже два рази довші від квіток серединних, простерті. Кошики на верхівках стебел поодинокі. Виключно гірсько-карпатські рослини . . . . . 2.
— Зовнішні язичкові квітки майже однакової довжини з серединними або незначно від них довші, всі спрямовані вгору. Кошики численні, у довгих китицях, утворених волоттю або щитком . . . . 3.
2. Квітки у кошику трьох видів: крайові-маточкові, язичкові, з довшим рожевим язичком, далі за ними також маточкові, вузькотрубчасті, незабарвлені, а серединні квітки — трубчасті, двостатеві. Стебла поодинокі або б.-м. розгалужені. Листочки покривала негустоповстисті, зелені . . . . . **(6). З. альпійська — E. alpinus** L.
— Квітки у кошику двох типів: крайові маточкові — язичкові, серединні — трубчасті, двостатеві. Стебла постійно з одним кошиком. Листочки обгортки густоповстисті, сірі . . . . . **(2). З. однокошикова — E. uniflorus** L.
3 (1). Кошики дрібні, 3—5 *мм* завш., дуже численні, у довгих китицях. Язичкові квітки брудно-білуваті . . . . . **(1). З. канадська — E. canadensis** L.
— Кошики більші, 6—15 *мм* завш. Язичкові квітки голубуваті, рожеві або лілові . . . . . 4.
4. Стебло густо улиснене; листки спрямовані вгору, налягають один на другий і цілком його закривають. Вся рослина сіро-зелена . . . . . **(4). З. подільська — E. podolicus** Bess.
— Стебло негусто улиснене, стеблові листки відлеглі. Рослини б.-м. зелені або стебла часом червонясті . . . . . 5.

5. Кошики в щитковидному або в щитковидно-волотистому суцвітті. Стебла і чашолистики червонувато-коричневі . . . . . **(5). З. видовжена — E. elongatus** Ledeb.
— Кошики у волотевидному або китицевидному суцвітті. Рослини зелені . . . . . 6.
6. Рослина дворічна, з тонким стрижневим головним коренем. Кошики численні, у волотевидному суцвітті . . . . . **(3). З. гостра — E. acer** L.
— Рослина багаторічна з міцним розгалуженим кореневищем. Кошики нечисленні, у китицевидному або щитковидно-китицевидному суцвітті . . . . . **(7). З. східна — E. orientalis** Boiss.

Підрід I. Euerigeron (DC.) M. Pop.

Квітки у кошиках двох типів, звичайно різнокольорні (гетерохромні), крайові — маточкові, язичкові, лілові, фіолетові, сині, голубі, рожеві або білі, серединні квітки — двостатеві, жовті, з голими, рідше опушеними зубцями відгину; рідше усі квітки одноколірні (гомохромні), жовті, оранжеві, фіолетові або лілові; колір квіток після цвітіння не змінюється. Сім'янки значно (в півтора—три рази) коротші від чубка, рідше майже однакової з ним довжини, розвиваються у всіх квіток кошика. Обгортка майже куляста. — Трав'янисті багаторічні або однота дворічні рослини, рідше півкущі.

Секція **1. Caenotus** Nutt. Кошики дрібні, зібрані у порівняно щільні китицевидні суцвіття. Крайові квітки маточкові, язичкові, багаторядні; язички білі, після цвітіння часом набувають блідо-фіолетового кольору, дуже короткі, на верхівці з виїмкою, невідігнуті. Серединні трубчасті квітки нечисленні, з голими зубчиками відгину. Чубки однакові у всіх сім'янок — однорядні, довгі. — Однорічні рослини, вкриті шорсткими, спрямованими вгору волосками.

В межах СРСР секція представлена лише двома, здавна занесеними з Америки в Європу видами, один з яких (*E. bonariensis* L.) зустрічається виключно на Кавказі, а другий зараз є досить поширеним бур'яном багатьох районів СРСР.

3055 (1). E. canadensis L. — **Злинка канадська.** Одно- або дворічні рослини з тонкими веретеновидними розгалуженими коренями. Стебла 10—100 *см* завв., круглясті, здебільшого прості і лише вгорі дуже розгалужені, негусто вкриті жорсткими, 1—1,5 *мм* завд., білими волосками; по всій довжині густо улиснені. Листки ланцетні або лінійно-ланцетні, цілокраї, загострені, розсіяно-коротко-волосисті і довго-жорстко-війчасті, 2,5—10 *см* завд., 2—10 *мм* завш., нижні до основи звужені в вузькокрилаті черешки 1—2 *см* завд., всі останні до основи також звужені, сидячі. Суцвіття — щільна розгалужена волоть. Кошики численні, дрібні, 3—5 *мм* завд., 3—4(8) *мм* завш., на дуже тонких, 0,5—1,5 *см*

завд., ніжках. Обгортка дво-трирядна, нещільна; її листочки нерівні, зовнішні дрібніші, 1—1,5 *мм* завд., близько 0,2 *мм* завш., внутрішні більші, 3—3,5 *мм* завд., 0,3—0,4 *мм* завш., всі з плівчастою облямівкою навколо, майже голі, на верхівці трохи забарвлені; крайові язичкові квітки у кошику маточкові, білі або червонуваті, короткі, майже не перевищують довжини обгортки і однакової довжини з серединними трубчастими двостатевими квітками. Сім'янки трохи сплюснуті, 1—1,5 *мм* завд., 0,3—0,4 *мм* завш., розсіяно-коротко-опушені, чубок однорядний, в три рази довший від сім'янки, з тонких білих волосків 3—3,5 *мм* завд. ⊙, ⊙. Цв. VII—IX.

L., Sp., pl., ed. I (1753) 863. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 40. Катіна у Визн. росл. УРСР, 524. Бочанцев во Фл. СССР, XXV, 239.

Рисунки: Сорн. раст. СССР, IV, 197, фиг. 447. Hegi, Ill., Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, Taf. 260.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1026!, Fl. polon. exsicc., № 955!

Бур'яни по відкритих (головно піщаних) грунтах, на полях, городах. — Розсіяно по всій УРСР.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: всі райони, крім Крайньої Півночі; Кавказ; Серед. Азія: всі райони; Зах. Сибір: всі райони; Схід. Сибір: Анг.-Саян.; Далек. Схід.: Уссур., Сахал., Куріл. о-ви.

Загальне поширення. Походить з Північної Америки. Занесена й поширена у всіх країнах світу.

Секція **2. Siphonoglossa** Botsch. Язичкові квітки розміщені в два-три ряди; язички не відігнуті, у сухому стані скручені вздовж у трубку. Пиляки не висуваються з серединних трубчастих квіток. Чубки у всіх сім'янок однакові. — Трав'янисті багаторічні, рідше дворічні рослини, вкриті простими волосками з домішкою головчастих залозистих волосків на ніжках або коротких притиснутих волосків; рідше рослини майже зовсім голі. Листки цілокраї.

Велика секція, яка в СРСР представлена 18 видами, найбільше поширеними в районах Сибіру і Середньої Азії, Кавказу і Арктики. В флорі УРСР можливим є знаходження 1 виду — *E. uniflorus* L.

3056 (2). E. uniflorus L. — **Злинка однокошикова.** Кореневище розгалужене. Стебел кілька, прямих або висхідних, 2—8(15) *см* завв., при основі 0,7—1,5 *мм* у діаметрі, червонуватих, по всій довжині, але густіше вгорі вкритих довгими м'якими відстовбурченими і, крім того, короткими, спрямованими вгору і притиснутими волосками, без залозок. Листки зелені, цілокраї, розсіяно вкриті такими ж довгими, відстовбурченими білими волосками, по краю шорсткі; прикореневі листки оберненояйцевидно-клиновидні, дуже тупі або навіть з виїмкою на верхівці, 1—4,5 *см* завд., 2—11 *мм* завш., звужені в довгі черешки; стеблові листки ланцетні, 0,7—4 *см* завд., 1—7 *мм* завш., сидячі, коротко загострені. Кошики завжди поодинокі на кінцях стебел, 1—2,8 *см* завш., 0,8—1,3 *см* завв. Листочки обгортки зелені або по краю б.-м. фіолетуваті, лінійно-ланцетні, 6—10 *мм* завд., 1—1,2 *мм* завш., загострені, з б.-м.

відхиленими назовні верхівками, густо вкриті білими м'якими переплутаними волосками. Квітки у кошику двох типів: зовнішні язичкові — маточкові, 6—8 *мм* завд., у тому числі язичок 3,5—5,5 *мм* завд., 0,3—0,6 *мм* завш., рожевий, а трубочка близько 2,5 *мм* завд., блідо-жовтувата, по всій довжині коротковолосиста; серединні квітки — двостатеві, трубчасті, 3,5—4,3 *мм* завд., з циліндричною трубочкою, при основі звуженою, вище — трохи розширеною і зовні розсіяноволосистою; їх відгин короткоп'ятизубчастий, зубчики рожеві. Сім'янки довгасто-ланцетні, б.-м. сплюснуті (1,2)2,7—3 *мм* завд., густо вкриті довгими, напівприлеглими волосками; чубок в два рази довший від сім'янок, дворядний, волоски його зовнішнього ряду дуже короткі, внутрішнього — 3,5—4,3 *мм* завд. ♃ Цв. VII—VIII(IX).

L., Sp. pl., ed. I (1753) 864. Ledeb., Fl. Ross., II, 490, p.p. Polívka, Klič. k. uplné květ. Č.S.R. (1928) 668. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 610 et (1953) 666. Бочанцев во Фл. СССР, XXV, 227.

На вологих альпійських луках і скелях. — Карпати. Наводиться для високогірних районів Карпат (Татр). Можливе знаходження цього виду і у районах Східних Карпат, на території Радянського Союзу.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр.; Кавказ: всі райони.

Загальне поширення. Середня Європа, Західне Середземномор'я, Балканський півострів, Мала Азія, Кавказ.

Підрід **II. Trimorpha** (Cass.) M. Pop.

Квітки різнобарвні, трьох типів: зовнішні маточкові — язичкові, з голубими, фіолетовими, ліловими або рожевими язичками, у сухому стані вздовж згорнутими у трубку; внутрішні маточкові квітки — трубчасті, безбарвні або з ледве помітним, забарвленим у той же колір, що й крайові квітки, язичком; серединні квітки трубчасті, вузьконіжкові, жовті, з голими зубцями відгину. Забарвлення квіток після цвітіння не змінюється. Сім'янки в два—чотири рази коротші від чубка, розвиваються у всіх квіток кошика. Обгортка приплюснуто-куляста або куляста, рідше довгасто-куляста.

Секція **1. Brachyglossa** Vierh. Язички дорівнюють спільному квітколожу або трохи довші. Чубок в три-чотири рази довший від сім'янки. Обгортка коротша від спільного квітколожа. — Дворічні або багаторічні трав'янисті рослини.

В СРСР є 5 видів секції, з них в УРСР росте 3 види.

3057 (3). E. acer L. — **Злинка гостра.** Рослина з міцним циліндричним, косим коренем. Стебла прямостоячі або висхідні, 10—50(100) *см* завв., поодинокі або від кореня їх відходить по 2—3, нерідко червонясті, тонкоребристі, розсіяно-жорстко-волосисті, вгорі (в суцвітті) досить розгалужені і густіше, ніж біля основи, опушені, по всій

довжині улиснені. Листки зісподу густіше, зверху рідше прилегловолосисті, по краю довговійчасті, цілокраї або подекуди з кількома нерівними дрібними зубцями, на верхівці тупуваті; прикореневі та нижні стеблові листки оберненояйцевидні або обернено-довгасто-клиновидні, 2,5—5 *см* завд., 5—10 *мм* завш., до основи звужені в вузькокрилаті, відстовбурченоволосисті черешки 1,5—3 *см* завд.; стеблові листки лінійно-ланцетні, 1,5—5,5 *см* завд., 2,5—7 *мм* завш., до основи звужені, сидячі, менш опушені; листочки, в пазухах яких розміщені кошики, дрібні, ланцетні або лінійно-ланцетні, 5—15 *мм* завд., 1—3 *мм* завш. Кошики зібрані волотевидним суцвіттям, бокові гілочки суцвіття 0,7—5 *см* завд., густо опушені, при плодах кошики 10—12 *мм* завд. Обгортка майже куляста, 4—5 *мм* завд., дворядна, її листочки лінійно-ланцетні, 3—5 *мм* завд., 0,2—0,5 *мм* завш., загострені, на верхівці трохи забарвлені в фіолетуватий колір, зовні довго- і густоволосисті. Зовнішні квітки у кошику язичкові, маточкові, фіолетового кольору, 5—6(7) *мм* завд., язичок близько 0,5 *мм* завд., серединні трубчасті квітки двостатеві, жовті, лише на 0,5—1 *мм* коротші від язичкових. Сім'янки 1—2 *мм* завд., 0,2—0,4 *мм* завш., коротко опушені, із однорядним чубком білих зазублених волосків, 5—7 *мм* завд. ☉. Цв. VI—IX.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 863. Шмальгаузен, Фл. Ср и Ю. Р., II, 39. Катіна у Визн. росл. УРСР, 525 Бочанцев во Фл. СССР, XXV, 246.

Рисунки: Сорн. раст. СССР, IV, 194, фиг. 444.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 3661.

В степах, по схилах, на луках як бур'ян. — По всій УРСР б.-м. звичайно, в Карпатах — до смуги криволісся.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Прибалт., Лад.-Ільм., Верх.-Волзьк., Волзьк.-Кам., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон., Заволзьк., Верх.-Дністр., Бессараб., Причорн., Крим, Ниж.-Дон., Ниж.-Волзьк.; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах., Схід. і Півд. Закавк.; Зах. Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Схід. Сибір: Єніс., Лен.-Кол., Анг.-Саян., Даур; Далек. Схід: Камч., Охот., Зеє-Бур., Удськ. (?), Уссур.; Серед. Азія: Арало-Касп., Прибалх., Дж.-Тарб., Пам.-Ал., Тянь-Шан.

Загальне поширення. Скандінавія, Атлантична і Середня Європа, Західне Середземномор'я, Балканський півострів, Мала Азія, Монголія, Китай, Японія, Північна Америка і перелічені райони СРСР.

3058 (4). E. podolicus Bess. — **Злинка подільська.** Стебла поодинокі, рідше їх кілька, прямостоячі або підведені, 15—30(100) *см* завв., розгалужені лише у верхній частині, майже до самих кошиків улиснені, при основі до 5—6 *мм* у діаметрі і б.-м. бурувато-червонуваті, вище сірувато-зеленуваті, по всій довжині тонко-ребристо-борозенчасті та вкриті жорсткими, відстовбурченими волосками 1—1,5 *мм* завд. Листки жорсткі, сірувато-зелені, з обох боків, але густіше зісподу по жилках вкриті досить довгими відстовбурченими жорсткими волосками 0,5—1 *мм* завд., з сильно виступаючою середньою жилкою і менш помітною

Рис. 10. Злинка подільська — *Erigeron podolicus* Bess.

1 — нижня часина рослини; *2* — верхня частина стебла з суцвіттям; *3* — кошик; *4* — язичкова квітка; *5* — трубчаста квітка.

парою бокових жилок; прикореневі та нижні стеблові листки оберненодовгасто-яйцевидні або довгасто-ланцетні, тупі або коротко загострені, (2)5 13,5 *см* завд., (3)10—15 *мм* завш., до основи клиновидно звужені в черешки 10—15 *мм* завд., прикореневі на час цвітіння рослини засихають; середні та верхні стеблові листки — сидячі, густо розміщені на стеблі і прилеглі до нього, лінійно-ланцетні, загострені, найнижчі з них 2,5—7 *см* завд., 4—8 *мм* завш., верхні трохи менші — 1,5—2 *см* завд., 2—3 *мм* завш., а прицвітні листочки зовсім дрібні — 5—10 *мм* завд., 1—2 *мм* завш. Кошики здебільшого зібрані у щільні щитковидні суцвіття 3,5—15 *см* завд., 5—15 *см* завш.; ніжки під кошиками 5—15 *мм* завд., тонкоребристі і жорстковолосисті; під час цвітіння кошики 7—9 *мм* завв., 12—15 *мм* завш. Обгортка багаторядна, її листочки жорсткі, сірувато-зелені, лінійно-ланцетні, загострені, нерівні, зовнішні і середні 2,5—3,5 *мм* завд., 0,5—0,6 *мм* завш., внутрішні 5—5,5 *мм* завд., близько 0,5 *мм* завш., перші зовні по всій поверхні щетинисті, другі опушені лише вздовж середньої жилки, всі по краю тонкоплівчасті. Крайові квітки у кошику маточкові, різної форми: зовнішні язичкові, 4—6(7) *мм* завд. з блідорожевим тупуватим язичком 0,2—0,3 *мм* завш. і тонкою трубочкою 2,5—3(3,5) *мм* завд., внутрішні квітки — трубчасті, блідожовтуваті, 2,5—4,5 *мм* завд., з піднятим над відгином на висоту 1—1,5 *мм* стовпчиком; серединні квітки у кошику двостатеві, трубчасті, жовті, 3,5—4,5(5) *мм* завд., з 5-зубчастим, зовні коротко опушеним відгином. Сім'янки овальні, близько 2 *мм* завд. і 0,3 *мм* завш., коротко опушені, з чубком рудуватих, зовнішніх коротких, внутрішніх довгих (5—6 *мм* завд.) волосків. Спільне квітколоже опукле, голе, ямчасте. Після осипання насіння листочки обгортки відігнуті донизу і залишаються біля квітколожа. ☉. Цв. VII—VIII.

Bess., Enum. pl. Volhyn. (1822) 76. Катіна у Визн. росл. УРСР, 524. Бочанцев во Фл. СССР, XXV, 249.

— *Erigeron acer* L. β *podolicus*. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 40.

Видані зразки: Fl. polon. exsicc., № 448.

Алювіальні піски, луки, степи. — Зрідка у лісостепових і степових районах.

П.Л.-С. Черкаська обл.: Чигирин (Кременецький!). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Переяслав-Хмельницький (Пачоський!). — **Д.Л.-С.** Донецька обл.: Ольгинський рн, Велико-Анадоль (Висоцький!). — Луганська обл.: Фрунзенський рн (Крестлінг!). — **Л.З.** Херсонська обл.: Цюрупинський рн, Олешківські піски (Порецький!, Траншель!, Пачоський!, Єгорова!); Скадовський рн, Виноградове, Чалбаські піски (Порецький!), о. Джарилгач (Побєдімова!, Дзевановський!); Голопристанський рн, Буркутські плавні (Дзевановський!), Гола Пристань (Пачоський!). — **Півд. Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Нікітська яйла (Новопокровський!, Кримова!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Волзьк.-Кам., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Заволзьк., Верх.-Дністр., Бессараб., Причорн., Крим., Ниж.-Дон., Ниж.-Волзьк.; Кавказ: Передкавк., Даг., Схід. Закавк.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб. (півд. ч.), Ірт.; Серед. Азія: Арало-Касп., Прибалх., Дж.-Тарб., Кара-Кум., Пам.-Ал., Тянь-Шан.

Загальне поширення. Середня і Східна Європа, Західний Сибір, Середня Азія.

Примітка. *Erigeron podolicus* Bess. добре відрізняється від *E. acer* L. більшим ростом, густішим розміщенням листків на стеблах, більш щільним суцвіттям, більшими квітками та сім'янками і, безумовно, заслуговує на бінарну назву, як це прийнято у «Флоре СССР» та інших флористичних працях останнього часу. Його незаслужено довгий час залишали підвидом у *E. acer* L., з яким у місцях спільного зростання він гібридизує.

3059 (5). E. elongatus Ledeb. — **Злинка видовжена.** Стебла прямостоячі, 40—60(80) *см* завв., червонясті, гостроребристі, розсіяно вкриті покрученими білими волосками близько 1 *мм* завд. або й зовсім голі, поодинокі або від кореня відходять паралельно до головного стебла ще по 2—3 трохи тонші від нього галузки, які майже досягають висоти стебла і також закінчуються суцвіттям. При основі стебла є добре розвинута розетка прикореневих листків, які 1,5—4,5 *см* завд., 6—10 *мм* завш., довгасто-ланцетні, тупуваті, до основи звужені у вузькокрилаті черешки, 1,5—2,5 *см* завд.; зісподу прикореневі листки разом з черешками довго- і густоволосисті; волоски білі, близько 1 *мм* завд. Стеблові листки до основи також звужені, але майже сидячі, за винятком самих нижніх, що мають широкі черешки 1—2 *см* завд., цілокраї або лише подекуди з 2—3 дрібними зубцями, з поверхні розсіяноволосисті, по краю довговійчасті, 2,5—4,5 *см* завд., 2—7 *мм* завш., приквітні листочки дрібні, 0,6—2,5 *см* завд., 1—2 *мм* завш. Кошики на густо опушених, 0,5—3 *см* завд. ніжках, зібрані у волотевидні суцвіття, при плодах 7—10 *мм* завд. Обгортка дворядна, майже куляста, 5—6 *мм* завд., 5—8 *мм* завш., її листочки лінійно-ланцетні, загострені, червонувато-коричневі, рідше зелені, зовні густо вкриті залозистими головчастими на ніжках волосками з домішкою довгих відстовбурчених простих волосків; зовнішні листочки в два рази коротші від внутрішніх, останні 4,5—5(9) *мм* завд., 0,5—0,8(1) *мм* завш. Маточкові квітки двох типів: зовнішні — язичкові, 4—6,5(8) *мм* завд., у тому числі язичок 2,8—4(5,5) *мм* завд., 0,3—0,5 *мм* завш., рожеві або лілові; внутрішні маточкові квітки — трубчасті, безбарвні, 2,5—4,5 *мм* завд., з них висувається рожевий або ліловий стовпчик, що перевищує трубочку на 1—1,5(1,7) *мм*; серединні квітки — двостатеві, трубчасті, 3,5—5,2 *мм* завд., жовті, опушені у верхній частині трубочки короткими притиснутими волосками, зубці їх відгину темно-лілові. Сім'янки довгасто-ланцетні, б.-м. сплюснуті, 1,5—2,5 *мм* завд., густо вкриті короткими прилеглими волосками. Чубок з коротких зовнішніх і довгих (4,5—6(7,3) *мм* завд.) волосків. ☉, ♃. Цв. VI—VIII(IX).

Ledeb., Icon. pl. Ross., I (1829) 9, tab. 31; Fl. Ross., II, 487. Бочанцев во Фл. СССР, XXV, 251.

— *E. acer* L. γ. *elongatus* Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 40.

Рисунки: Фл. СССР, ц. м., табл. XVI, рис. 3.

На луках, в лісах, по чагарниках. — Знайдено в Ростоцько-Опільських лісах і на Правобережному Поліссі.

Р.-О.Л. Львівська обл.: Перемишлянський рн, Тучне (Фотинюк!). — **П.П.** Київ (Шмальгаузен!).

Поширення по СРСР. Арктика: Аркт. Європ., Аркт. Сиб., Чукот., Анад.; Європ. ч.: Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Лад.-Ільм., Верх.-Волзьк, Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Волзьк.-Кам., Волзьк.-Дон.; Кавказ: Передкавк., Зах. і Схід. Закавк.; Зах. Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Схід. Сибір: Єніс., Лен.-Кол., Анг.-Саян., Даур.; Далек. Схід: Камч., Охот., Зее-Бур., Удськ., Уссур., Сах.; Серед. Азія: Дж.-Тарб., Тянь-Шан.

Загальне поширення. Скандінавія, Середня і Східна Європа, Західне Середземномор'я, Північно-Західний Китай, Монголія, район Берінгова моря, Північна Америка.

Секція **2. Macroglossae** Vierh. Язички крайових квіток значно довші від спільного квітколожа, рідше лише трохи більші від нього. Чубки в два — два з половиною рази довші від сім'янок. Обгортка коротша від спільного квітколожа або йому дорівнює. — Трав'янисті багаторічні рослини.

В межах СРСР секція об'єднує 12 видів, поширених переважно на Кавказі, в Середній Азії і в різних районах Сибіру, з них в УРСР є 2 види.

3060 (6). E. alpinus L. — **Злинка альпійська.** Рослина з циліндричним косим кореневищем. Стебла поодинокі або їх кілька, прості або від основи чи лише вгорі розгалужені, прямостоячі або висхідні, (2)10—22(40) *см* завв., по всій довжині, але густіше біля основи та під самими кошиками вкриті простими, ∓ 1 *мм* завд., білими відстовбурченими волосками. Листки зверху рідше, зісподу густіше прилегловолосисті, по краю війчасті; прикореневі листки довгасто-оберненояйцевидні або довгасто-лопатчасті, 1—3 *см* завд., 5—10 *мм* завш., тупі, до основи звужені у вузькокрилаті, 1—2,5 *см* завд., волосисті черешки; стеблові листки довгасто-оберненояйцевидні або довгасто-ланцетні, 1,5—8 *см* завд., 5—10 *мм* завш., тупуваті, до основи звужені, сидячі. Кошики поодинокі на верхівках стебел та гілок, майже кулясті, під час цвітіння 10—15 *мм* завд. і 15—20 *мм* завш., обгортка дворядна, її листочки лінійно-ланцетні, 6—7 *мм* завд., ∓ 0,5 *мм* завш., тонко загострені і на верхівці, фіолетові, ззовні густо вкриті м'якими довгими простими волосками і розсіяно короткими залозистими. Зовнішні язичкові квітки маточкові, фіолетові, в два рази довші за внутрішні, 7—8 *мм* завд., окремо язичок 4,5—5 *мм* завд., 0,4—0,5 *мм* завш.; серединні трубчасті квітки двостатеві, жовті або лише на верхівці фіолетуваті; між ними трапляються поодинокі маточкові квітки. Сім'янка 1,5—2(3) *мм* завд., 0,5—0,7 *мм* завш., коротко опушена, чубок однорядний, 3—4 *мм* завд. ♃. Цв. VII—IX.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 864. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 609. Катіна у Визн. росл. УРСР, 524. Бочанцев во Фл. СССР, XXV, 252.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 2775.

Вапнякові скелі, криволісся (верхній пояс лісу). — Дуже рідко в Карпатах.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, пасмо Чорногора (Козій!), г. Піп Іван Мармароський (Козій!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати); Кавказ: Перекавк., Даг., Схід. Закавк.

Загальне поширення. Атлантична і Середня Європа, Середземномор'я, Балканський півострів, Мала Азія, Кавказ.

3061 (7). E. orientalis Boiss. — **Злинка східна.** Кореневище до 8—10(30) *мм* у діаметрі, майже завжди розгалужене. Стебел по 2—3(8), рідше вони поодинокі, прямостоячі або висхідні, (3)10—40(60) *см* завв., розгалужені лише у верхній частині, при основі до 3—4 *мм* у діаметрі, бурувато-вишневі, вище блідо-зелені, по всій довжині тонкоребристі, то більш, то менш густо вкриті довгими жорсткими відстовбурченими білими волосками і короткими притиснутими, а вгорі під кошиками ще й залозистими головчастими волосками на ніжках. Листки не дуже густо розміщені на стеблі і б.-м. відлеглі від нього, жорсткі, цілокраї, сірувато-зелені, з обох боків густо вкриті відстовбурченими білими волосками 0,5—1 *мм* завд., рідше розсіяноволосисті, прикореневі листки обернено-довгасто-ланцетні, коротко загострені або тупуваті, (2)5—10(15) *см* завд., 3—16 *мм* завш., звужені в густо-відстовбурчено-волосисті черешки 2—7 *см* завд.; стеблові листки сидячі, довгасто- або лінійно-ланцетні, 1—10(12) *см* завд., 3—5(12) *мм* завш.; самі верхні стеблові листки дрібніші, 3—10 *мм* завд., 1,5—5 *мм* завш., всі коротко загострені. Кошики у щитковидно-китицевидному суцвітті, нечисленні, на стеблі їх до 3—6(12), 7—13 *мм* завв., 12—18 *мм* завш.; ніжки під кошиками густо-відстовбурчено-волосисті, 2—7 *см* завд. Листочки обгортки лінійно-ланцетні, загострені, сірувато-зелені або червонуваті, густо вкриті спрямованими вгору і б.-м. відстовбурченими багатоклітинними волосками з домішкою залозистих волосків на коротких ніжках; внутрішні листочки 4,5—7,5 *мм* завд., 0,5—1 *мм* завш., зовнішні майже в два рази від них коротші. Крайові квітки у кошику маточкові, двох видів: зовнішні — язичкові, 5,5—8,5 *мм* завд., з блідою трубочкою 2,5—3,5 *мм* завд. і рожевим язичком 0,4—0,6 *мм* завш.; трубочка у верхній частині і язичок у нижній опушені; деякі з цих квіток мають вкорочені язички; внутрішні маточкові квітки — трубчасті, безбарвні, 2,5—5 *мм* завд., вкриті у верхній частині довгими притиснутими волосками, над трубочкою цих квіток підноситься на (0,8)1—1,3 *мм* рожевий стовпчик маточки; серединні квітки у кошику — двостатеві, трубчасті, 3,5—5 *мм* завд., їх трубочка безбарвна, по всій довжині вони вкриті короткими притиснутими волосками. Сім'янки довгасті, б.-м. сплюснуті, (1,7)2—2,5 *мм* завд., 0,4—0,5 *мм* завш., притиснуто-коротко-волосисті; чубок дворядний, з багатьох коротких зовнішніх і довгих внутрішніх волосків 4,5—5,8 *мм* завд. ♃. Цв. VII—IX.

Boiss., Diagn., ser. II, 3 (1856) 7. Бочанцев во Фл. СССР, XXV, 261.
— *E. acre* β. *confertum* Boiss., Fl. orient., III (1875) 166.

На степових схилах і лісових галявинах. — У гірських районах Криму.

Передг. Кр. Кримська обл.: Куйбишевський рн, Соколине (Гольде!), р. Чорна (Криштофович!). — **Г. Кр.** Кримська обл.: Алуштинський рн, Чатир-Даг (Ф. Олексієнко!, Траутфеттер!, Граффі, Юзепчук!), державний лісовий заповідник (Троїцький!, Поплавська!, Сапожникова!, Юзепчук і Голубкова!), Роман-Кош (Юзепчук!), Демерджі-Яйла (Юзепчук!); Ялтинський рн, окол. Ялти (Гольде!), Ай-Петрі (Левандовський!, Кутова!. Голубкова!), Бабуган-Яйла (Юзепчук!, Голубкова!, Троїцький!, Котов!). — **Півд. Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Красний Камінь (Станков!), Ялта (Дзевановський!), Нікітська яйла (Юзепчук!), Судак (Стевен!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим; Кавказ: всі райони; Серед. Азія: Гірськ. Туркм. (Копет-Даг).

Загальне поширення. Іран, Мала Азія (Турецька Вірменія і Курдистан) та згадані райони СРСР.

Примітка. Кримські яйлинські рослини відрізняються нижчим ростом (не більше 15—25 *см* завв.), великою кількістю листків, зібраних розеткою при основі стебла і густішим опушенням усіх листків. Крайових язичкових квіток, забарвлених у яскраво-рожевий колір, у них багато. Цей вид вимагає дальшого дослідження.

Рід 851. Стенактис — **Stenactis** Cass.

Cass. in Dict. Sc. nat., XXXVII (1825) 462 et 485.

Кошики середнього розміру, багатоквіткові, зібрані у щитковидне суцвіття; обгортка напівкуляста, з 2—3 рядів майже однакових лінійно-ланцетних трав'янистих листочків. Спільне квітколоже голе, горбочкувате. Крайові квітки у кошику маточкові, лінійно-язичкові, білі, дворядні; серединні квітки двостатеві, трубчасті, жовті. Сім'янки б.-м. сплюснуті, голі, чубок у двох рядів крайових сім'янок простий, однорядний, складається з коротких щетинок, що легко відламуються; чубок у серединних сім'янок із коротких (зовнішній ряд) і довших (внутрішній ряд) шорстких волосків, причому у зовнішньому ряді волосків багато, у внутрішньому — всього кілька. — Однорічні або дворічні, б.-м. опушені рослини з цілісними листками.

Рід походить з Америки. У Північній Америці він представлений 9—10 видами. У флорі УРСР зустрічається здичавіло 1 вид.

3062 (1). S. annua Nees — **Стенактис однорічний.** Рослина з міцним веретеновидним галузистим коренем. Стебло прямостояче, 20—90 *см* завв., від основи до середини просте, вгорі розгалужене, по всій довжині розсіяно вкрите тонкими білими відстовбурченими волосками близько 1 *мм* завд., густо улиснене. Листки з обох боків розсіяно вкриті такими ж тонкими, б.-м. прилеглими волосками 1—1,5 *мм* завд.; нижні стеблові листки оберненояйцевидні, 3—6 *см* завд., 1—2,5 *см* завш., тупуваті, вгорі по краю зарубчасто-зубчасті, до основи поступово

звужені в досить довгі (2—4,5 *см* завд.) вузькокрилаті черешки; середні стеблові листки на коротших, 1—1,5 *см* завд., більш ширококрилатих черешках, довгасто-яйцевидні, 3—4,5 *см* завд., 1,5—2 *см* завш., по краю з дрібнішими зубцями; верхні листки сидячі, ланцетні, 1,5—3 *см* завд., 2—5 *мм* завш., цілокраї, коротко загострені. Кошики численні, під час цвітіння 15—20 *мм* завш., на довгих (1,5—4,5 *см* завд.) густо опушених ніжках, зібрані на верхівці стебла щитковидним суцвіттям. Обгортки майже кулясті, 2—3-рядні, їх листочки лінійно-ланцетні, загострені, 2,5—3,5 *мм* завд., 0,5—0,6 *мм* завш., розсіяноволосисті або майже голі, залишаються після опадання плодів і відігнуті донизу. Всі квітки у кошику плідні; зовнішні (2 ряди) квітки язичкові, маточкові, значно довші за обгортку, 6—7 *мм* завд., 0,5—0,6 *мм* завш., голубуваторожеві або й білі; серединні квітки у кошику трубчасті, двостатеві, 1,5—2 *мм* завд., дорівнюють обгортці, жовті. Спільне квітколоже опукле, ямчасто-горбочкувате. Сім'янки 0,8—1(1,5) *мм* завд., близько 0,5 *мм* завш., трохи сплюснуті, розсіяно опушені, чубок у сім'янок зовнішніх язичкових квіток однорядний, короткий, близько 1 *мм* завд., у серединних двостатевих квіток він складається з двох рядів тонких зазублених білих волосків 1,5—2 *мм* завд.☉, ☉. Цв. VIII—IX.

Nees, Gen. et Spec. Aster (1823) 273., DC., Prodr., V (1837) 298. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 40. Катіна у Визн. росл. УРСР, 525.
— *Erigeron annuus* Pers., Syn. pl., 2 (1807) 431. Бочанцев во Фл. СССР, XXV, 244. — *Aster annuus* L., Sp. pl., ed. I (1753) 875.
Рисунки: Nees, Gen. pl., fasc. XXI (1841), tab. 4. Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, tab. 912.

Ліси, узлісся, поруби, береги річок і луки. — Трапляється в різних районах УРСР як здичавіла рослина.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Ужгород (Дженюк!). — **К.Л.** Закарпатська обл.: Воловец (!). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: окол. Львова (Крулі!, Лабаржевський!, Гербіх!); Золочівський рн, Заріччя (Шауері). — **З.П.** Волинська обл.: Турійський рн, Оса (Контний!). — **П.П.** Київ (Шмальгаузен). — **В.Л.-С.** і **П.Л.-С.** Звичайно. — **Л.Л.-С.** Зрідка.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Кар.-Лапл., Прибалт., Верх.-Дніпр., Верх.-Волзьк., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон., Бессараб., Причорн.; Кавказ: Передкавк., Зах. Закавк.

Загальне поширення. Дико росте у Північній Америці. В Європі — лише у здичавілому стані.

Триба **3. Inuleae** Cass.

Кошики гетерогамні або гомогамні, квітки в них трубчасті або нитковидно-трубчасті, крайові нерідко язичкові. Квітколоже голе, гладеньке чи ямчасте або квітколоже вкрите плівчастими лусочками. Пиляки при основі з довгими придатками. Галузки стовпчика здебільшого лінійні, на верхівці притуплені або зрізані; у неплідних квіток стовп-

[1] Опрацювала Д. М. Доброчаєва.

чик не галузистий. Крайові язичкові квітки жовті або рідше інакше забарвлені, серединні трубчасті — завжди жовті. Трав'янисті рослини, кущі або півкущі з черговими цілісними листками.

Рід 852. Бомбицилена — Bombycilaena (D C.) Smoljan.

Smoljan. в Бот. матер. герб. Бот. ин-та им. В. Л. Комарова АН СССР, XVII (1955) 448.

Кошики дрібні, небагатоквіткові, зібрані пучечками на верхівках та в розвилках стебел і гілок, а також в пазухах верхівкових листків. Обгортка дворядна, її листочки тупі; внутрішні — щільно обгортають квітки зовнішнього ряду. Зовнішні квітки у кошику маточкові, плодючі, нитковидні, розміщені по одній в пазухах внутрішніх листочків обгортки і складають один зовнішній ряд у кошику; середні квітки у кошику тичинкові, неплідні, трубчасті, з 5-зубчастим віночком; центральна частина спільного квітколожа гола. Пиляки біля основи з придатками. Сім'янки оберненояйцевидні, сплюснуті, голі, без чубка, опадають разом з човникоподібними листочками обгортки. — Білошерстисто-повстисті однорічні рослини з довгастими суцільними листками.

Рід охоплює близько 10 видів, поширених в Північній Америці та Європі, переважно на півдні її.

У флорі СРСР рід представлений 1 видом, поширеним на Україні.

3063 (1). B. erecta (L.) Smoljan. — **Бомбицилена пряма.** Білошерстиста рослина з тонким стрижневим малорозгалуженим коренем. Стебло 5—25 *см* завв., вгорі або частіше від основи розгалужене, з прямостоячими або розпростертими гілками, густо вкрите (особливо у верхній частині) довгими переплутаними білими волосками. Листки сидячі, довгасті або довгасто-ланцетні, цілокраї або по краю трохи хвилясті, до основи звужені, на верхівці тупі, 6—10 *мм* завд., 1—6 *мм* завш.; верхівкові — довші за розміщені в їх пазухах пучечки кошиків. Кошики дрібні, 4—6 *мм* завд., сидячі. Листочки обгортки перетинчасті, зовні — шерстисто опушені, довгасто-лінійні, тупі; внутрішні — на спинці човниковидно-опуклі, на верхівці з косим дзьобовидним зубчиком, при плодах шкірясті, щільно оточують сім'янку. Квітки зовнішнього ряду маточкові, плодючі, нитковидні; внутрішні — трубчасті, тичинкові, неплідні. Сім'янки сплюснуті, щільно оточені внутрішнім шерстисто-повстистим листочком обгортки, що опадає разом з сім'янкою і має нирковидну форму, близько 2 *мм* завд. і близько 1,5 *мм* завш. ⊙ Цв. VI—VII(IX).

Smoljan. в Бот. матер. герб. Бот. ин-та им. В. Л. Комарова АН СССР, XVII (1955) 448, во Фл. СССР, XXV, 302.

— *Micropus erectus* L., Sp. pl., ed. I (1753) 927. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 44. Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 613.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 1819!

На піщаних і кам'янистих місцях, у степах. — В Криму.

Т.С. Кримська обл.: Чорноморський рн, балка Аблогаджанська (Дзенс-Литовська!), балка Кипчак (Дзеис-Литовська!). — **К.С.** Кримська обл.: Приморський рн, Керч × Синягіно (Левандовський!). — **Кр.З.С.** Кримська обл.: Саки (Ліндеман!). — **Кр.З.-Л.С.** Кримська обл.: Судацький рн, Планерське (Гольде!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: Сімферопольський рн, Сімферополь (Олексієнко!), окол. Сімферополя, Стевенський горб (Андреєв!), Дубки (Дзевановський!); Білогірськ (Федоров!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: Севастополь (Олексієнко!, Буш!, Федосеєв!, Федченко!); Бахчисарайський рн, між Бахчисараєм і Качі-Кальйоном (Буш!), дорога з Бахчисарая до Кріпкого (!), Самохвалово (!!, М. Попов!, Барбарич!), окол. Плодового (!!, М. Попов!, Барбарич!). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Куйбишевський рн, окол. Соколиного (Гольде!); Байдарські ворота, яйла (О. і Б. Федченко). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Алуштинський рн, Алушта × Кутузівка (Буш!), Ялтинський рн, окол. Алупки (Гольде!, Молюшко!), Сімеїз (Гольде!), Міхор (Гольде!), Ялта, Боткінська тропа (Траншель!), Алупка — Сімеїз (Гольде!), окол. Гурзуфа, Піонерське (Попов!); Судак (Стевен!), окол. Карадагської біостанції (Траншель!).

Рис. 11. Бомбицилена пряма — *Bombycilaena erecta* (L.) Smoljan. (загальний вигляд).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим, Ниж.-Дон.; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах., Схід. і Півд. Закавк., Тал.

Загальне поширення. Середня Європа, південна частина Східної Європи, Західне і Східне Середземномор'я, Кавказ, Балканський півострів, Мала Азія.

Примітка. Як з'ясувала Л. О. Смольянінова (Бот. матер. герб. Бот. ин-та им. В. Л. Комарова АН СССР, XVII (1955) 447), рід *Micropus* L., який характеризується дуже дрібними, тонкими, ледве помітними зовнішніми листочками обгортки і порівняно великими, шоломиковидними, здавленими з боків, на спинці з поздовжніми зубчастими виступами внутрішніми листочками, є монотипним родом з одним лише кавказьким видом — *M. supinus* L. Інші, близькі до нього види, належать до встановленого Л. С. Смольяніновою роду *Bombycilaena* (DC.) Smoljan., що характеризується більшими, при основі трав'янистими зовнішніми листочками обгортки і округлими, без гострого ребра, гладенькими, шерстисто опушеними внутрішніми листочками. До цього роду в межах флори СРСР належить лише один вид — *B. erecta* (L.) Smoljan.

Рід 853. Жабник. Грудна травка — Filago L.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 927.

Кошики дрібні, до 5 *мм* завд., скупчені на верхівках і в розвилках стебел та в пазухах верхівкових листків. Обгортка довгасто-яйцевидна, черепичаста, біла, а на верхівці б.-м. оранжева; зовнішні листочки обгортки трав'янисті, шерстисто опушені; внутрішні — перетинчасті, голі; спільне квітколоже циліндричне, у центральній частині голе. Крайові нитковидно-трубчасті квітки маточкові, з 2—3-зубчастим відгином, розміщені в кілька рядів в пазухах внутрішніх листочків обгортки. Серединні квітки у кошику двостатеві, трубчасті, з 4—5-зубчастим відгином. Пиляки при основі з придатками; лопаті стовпчика нитковидні. Сім'янки яйцевидні, гладенькі, зовнішні без чубка, внутрішні з чубком тонких, ламких щетинок, розміщених у 1—2 ряди. — Однорічні, біло- або жовтувато-шерстисто-повстисті рослини з цілокраїми вузькими листочками.

За сучасними даними, рід охоплює 37 видів, поширених в Європі, Азії, Північній Африці і Америці.

В СРСР зустрічається 9 видів, з них 4 види в УРСР.

1. Кошики зібрані по 10—30 в головки, розміщені в розвилках стебел і на верхівках гілок. Обгортка три-, п'ятирядна, її листочки довго загострені, на спинці з випнутими жилками, на верхівці з голим жовтуватим блискучим вістрям, при плодах стулені . . . . 2.
— Кошики зібрані по 2—10 в головки, розміщені в розвилках і на верхівках стебел та в пазухах верхніх листків. Обгортка дво-, трирядна, її листочки тупі або коротко загострені, до самого верху шерстисто-волосисті або з короткою голою блискучою верхівкою, при плодах простерті . . . . . 3.
2. Стебло від основи або від середини вилчасто розгалужене, негусто улиснене, листки б.-м. відлеглі від нього. Головки кулясті, їх на рослині налічується до 25 . . . . . (1). **Ж. німецький — F. germanica** L.
— Стебло вилчасто розгалужене лише у верхній частині, густо улиснене, листки прилеглі до нього. Головки яйцевидні, їх на рослині небагато, 3—8 . . . . . (2). **Ж. шерстистоголовий — F. eriocephala** Guss.
3 (1). Рослина негусто-шерстисто-повстиста. Листочки обгортки притиснутоповстисті, з помітними жилками на спинці, внутрішні — з короткою солом'яно-жовтуватою блискучою верхівкою . . . (3). **Ж. малий — F. minima** (Smith) Pers. . . . . .
— Рослина густо-шерстисто-волосиста. Всі листочки обгортки до самого верху відлегло-шерстисто-повстисті (без оголеної верхівки) . . . . . (4). **Ж. польовий — F. arvensis** L.

Рис. 12. Жабник німецький — *Filago germanica* L.
1 — загальний вигляд; *2* — кошик.

Секція **1. Gifola** (Cass.) DC. Кошики майже п'ятикутні, численні, зібрані по 20—30 в густі кулясті, напівкулясті або яйцевидні головки, розміщені на верхівках гілок та в розвилках стебел. Листочки обгортки три-, п'ятирядні, майже супротивні, з довгим шиловидним вістрям, при плодах прямі, стулені. Спільне квітколоже циліндричне. Зовнішні маточкові квітки без чубка, у внутрішніх маточкових квіток і у серединних двостатевих квіток він складається з небагатьох щетинок.

В межах СРСР секція об'єднує 4 види, з них 2 види зустрічаються і на території УРСР.

3064 (1). F. germanica L. — **Жабник німецький.** Білоповстиста рослина. Стебла (5)10—30(40) *см* завш., прямостоячі або висхідні, від середини або від основи неправильно-вилчасто (несправжньо-дихотомічно)-розгалужені, гілки під кутом або дуговидно відхилені від стебла, як і основна його вісь, негусто улиснені. Листки білоповстисті, лише з голим зубчиком на верхівці, сидячі, спрямовані вгору і б.-м. прилеглі до стебла, довгасто-ланцетні, коротко загострені або (головним чином нижні) тупуваті, 1—2 *см* завд., 1—2,5 *мм* завш. Кошики дрібні, 4—5 *мм* завд., 2—2,5 *мм* завш., зібрані по 10—30 в щільні, кулясті, 6—10(14) *мм*

завш. головки, що розміщені на верхівках гілок та при основі вилчастих розгалужень. Листочки обгортки вузьколанцетні, шиловидно загострені; зовнішні на спинці блідо-зелені, по краю з плівчастою облямівкою, 2,5—4 *мм* завд., 0,5—0,7 *мм* завш., зовні густо-повстисто-опушені; середні та внутрішні листочки обгортки шкірясті, голі, 3,5—4 *мм* завд., близько 1 *мм* завш., на спинці з зеленуватою жилкою, по краю з широкою блідою плівчастою облямівкою, вгорі з солом'яно-жовтим або червонуватим блискучим вістрям; всі листочки прямостоячі, щільно стулені і утворюють головку (особливо при плодах), забарвлену в солом'яно-жовтий колір. Квітки у кошику дрібненькі, майже нитчасті, близько 3 *мм* завд. Сім'янки довгасто-яйцевидні, близько 0,5 *мм* завд., 0,1—0,2 *мм* завш.; чубок сім'янки багаторядний, майже однакової з квіткою довжини, 2,5—3 *мм* завд., легко відламується. ⊙. Цв. VII—IX.

L., Syst. nat., ed. 10 (1753) 1235; Sp. pl., ed II (1763) 1811. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 45. Катіна у Визн. росл. УРСР, 526. Смольянинова во Фл. СССР, XXV, 316.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1 (1915), Taf. 260, Fig. 5.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 980! Fl. polon. exsicc., № 356! Fl. Roman. exsicc., № 1571a і 1571b!

Сухі узгір'я, вапнякові скелі, піщані місця. — Лише західні, головно лісові райони.

К.Л. Львівська обл.: Добромиль (Ремаи!). — **Пр.Л.** Львівська обл.: Підбуж (Турчинський!). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Рава-Руський рн, Немирів (Лобаржевський!); Львів (Гербіх!). — Тернопільська обл.: Почаївський рн, Кримиця (Волощак!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Причорн. (зах. ч.); Серед. Азія: наводиться для Гірськ. Туркм., Аму-Дар., Пам.-Ал.

Загальне поширення. Середня і Південна Європа, Мала Азія до Індії, Канарські острови, Середня Азія.

Примітка. Як з'ясував О. А. Гроссгейм («Опред. раст. Кавказа»), *F. germanica* L на Кавказі відсутній. Там росте другий, близький вид — *F. eriocephala* Guss. Наше дослідження матеріалів по цій групі з Криму показало, що й для Криму *F. germanica* L. наводиться у «Флоре СССР» (т. XXV, стор. 317) та в інших флористичних виданнях помилково. В Криму, як і на Кавказі, росте з цієї секції лише *F. eriocephala* Guss.

3065 (2). F. eriocephala Guss. — **Жабник шерстистоголовий.** Рослина сіра від густого шерстисто-повстистого опушення. Стебла прямі, 10—17(50) *см* завв., поодинокі або у кількості 2—3, у верхній частині вилчасто розгалужені, по всій довжині шерстисто-повстисті і густо улиснені. Листки вузьколінійні або лінійно-ланцетні, 10—12(20) *мм* завд., 2—2,5(8) *мм* завш., коротко загострені, по краю б.-м. хвилясті, з обох боків з густим сірим шерстисто-повстистим опушенням, всі спрямовані вгору і прилеглі до стебла. Кошики скупчені по 20—30 в розвилках стебел і на кінцях гілок, утворюючи щільні шерстисто-повстисті клубочки (головки) 8—12 *мм* у діаметрі; всього на рослині налічується

від 3 до 8 таких клубочків; приквітні листочки коротші від цих суцвіть. Кошики дрібні, пірамідальні, їх обгортка п'ятирядна. Зовнішні листочки обгортки близько 4 *мм* завд. і 1 *мм* завш., ланцетні, шиловидно загострені, плівчасті, світло-рудуваті, вгорі по середній лінії зеленуваті, від основи і більше ніж до середини шерстисто-повстисті, вгорі цілком голі, на обгортці вздовж згорнуті; внутрішні листочки ланцетні або широколанцетні, коротко загострені, плоскі, 3—3,5(4) *мм* завд., близько 1 *мм* завш., блідо-рудуваті, прозорі, блискучі, голі. Зовнішні квітки у кошику маточкові, серединні квітки двостатеві, всі вони, крім квіток зовнішнього кола, з 12—14 жорсткими волосками біля основи. Сім'янки довгасто-яйцевидні, 0,5—0,8 *мм* завд., дрібногорбочкуваті. ⊙. Цв. V—VII.

Guss., Plant. rar. (1826) 394. Смольянинова во Фл. СССР, XXV, 317.
— *F. germanica* var. *lanuginosa* DC., Prodr., VI (1838) 247. — *F. germanica* var. *eriocephala* Boiss., Fl. orient., III (1875) 245.

Рисунки: Guss., l. c., tab. 69. Фл. СССР, ц. м., табл. XX, рис. 1.

Видані зразки: Herb. Graecum norm., № 880!

На сухих, переважно піщаних місцях. — Передгірські та гірські райони Криму.

Півд.Кр. Кримська обл.: Алуштинський рн, Аю-Даг (Пачоський!); Ялтинський рн, Магарач (Пачоський!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим; Кавказ: всі райони.
Загальне поширення. Середземномор'я, Балканський півострів, Мала Азія, Іран, Кавказ, Європейська частина СРСР (Крим).

Секція **2. Oglifa** (Cass.) DC. Кошики пірамідальні або яйцевидні, зібрані по 2—10 в щільні головки, розміщені на верхівках стебел та гілок, в розвилках стебел та в пазухах верхніх стеблових листків, утворюючи волотевидне, китицевидне або колосовидне суцвіття. Спільне квітколоже коротке, плоске, майже кулясте. Листочки обгортки дво-, трирядні, чергові, після цвітіння зірчасто простерті. У всіх квіток є чубок з небагатьох щетинок.

В межах СРСР до секції належить 4 види, два з них властиві гірським районам Кавказу і Середньої Азії, два інших поширені переважно у північних або гірських районах, у тому числі в УРСР.

3066 (3). F. minima (Smith) Pers. — **Жабник малий.** Тонкошерстисто-повстиста рослина з веретеновидним коренем. Стебла прямостоячі або висхідні, (3)8—25(30) *см* завв., поодинокі або, частіше, їх кілька (до 10), вилчасто розгалужені, по всій довжині густо улиснені. Листки лінійно-ланцетні, цілокраї, загострені, 4—8 *мм* завд., 0,5—1,2 *мм* завш., з обох боків, але густіше зісподу притиснуто-шерстисто-повстисті, всі спрямовані вгору і щільно притиснуті до стебла. Кошики дрібні, 2,5—3 *мм* завд., 1,5—2 *мм* завш., сидячі, скупчені по 3—6 в розвилках галузок і на їх верхівках, утворюючи таким чином численні окремі головки 3—5 *мм* завд., 4—7 *мм* завш. Обгортка дво-, трирядна, нещільна,

її листочки на спинці зелені, навколо з плівчастою облямівкою, довгасто-яйцевидні, тупі; зовнішні — 1,5—2,5 *мм* завд., 0,6—1 *мм* завш., по всій зовнішній поверхні повстисті; внутрішні — 2,5—3 *мм* завд., 0,4—0,5 *мм* завш., на верхівці голі, блискучі, шкірясті, солом'яно-жовті; до цвітіння листочки обгортки верхівками зближені і обгортка має вигляд конуса, після цвітіння і осипання плодів листочки зірчасто простерті. Квітки дуже дрібні, 1,5—1,6 *мм* завд., коротші від чубка сім'янки. Сім'янка близько 0,5 *мм* завд., коротко опушена, чубок близько 1 *мм* завд., легко відламується. ☉. Цв. VII—VIII.

Pers., Syn. pl. II (1807) 422. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 45. Катіна у Визн. росл. УРСР, 526.

— *Gnaphalium minimum* Smith, Fl.-brit., II (1800) 873.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1 (1915) Taf. 260, Fig. 6.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 114! Fl. exsicc. reip. Bohem.-Sloven., № 279!

Піщані та глинисті місця. — Зрідка в лісових і лісостепових (переважно західних) районах.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Іршавський рн, Осій (Ігошина!); Виноградівський рн, г. Керек-Хат, біля Букового (Ігошина!). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Яворівський рн, Шкло (Лобаржевський!), Яворів (Гербіх!). — **З.П.** Волинська обл.: Овадніський рн, Верба (Пачоський!, Барбарич!). — **П.П.** Київська обл.: окол. Києва (Семенкевич!). — Житомирська обл.: Радомишльський рн, Радомишльська с.-г. дослідна станція (Оксіюк!, Лазаренко!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Носівський рн, Мрин (Прозина!); Чернігів (Кречетович!, Борщов!); окол. Козельця (Сластьяненко!). — Київська обл.: Вищедубечанський рн, Жукинська лісова дача (Фомін!). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Збаразький рн, Синява (Блоцький!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Лад.-Ільм., Верх.-Волзьк., Волзьк.-Кам., Волзьк.-Дон., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Верх.-Дністер.

Загальне поширення. Скандінавія, Атлантична, Середня і Східна Європа, Західне Середземномор'я, Балкани, Мала Азія.

3067 (4). F. arvensis L. — **Жабник польовий.** Густо-шерстисто-повстиста рослина з веретеновидним коренем. Стебла прямостоячі, (10)15—30(45) *см* завв., прості і лише в суцвітті вилчасто розгалужені або від основи розгалужені, з спрямованими вгору або б.-м. дуговидно відлеглими численними гілками, по всій довжині густо-шерстисто-повстисті і густо улиснені. Листки ланцетні, загострені, 1—2 *см* завд., 3—4 *мм* завш., з обох боків густо-біло-шерстисто-повстисті; всі листки сидячі, спрямовані вгору і б.-м. притиснуті до стебла. Кошики 3,5—4(5) *мм* завд., 2,5—3 *мм* завш., зібрані пучками по 3—7 на верхівках галузок, що виходять з пазух верхніх листків і утворюють китицевидне або волотевидне суцвіття. Обгортка дво-трирядна, нещільна, її листочки лінійно-ланцетні, тупі, на спинці блідо-зелені, по краю плівчасті, на верхівці трохи забарвлені в блідо-жовтий колір, зовні до самого верху біло-шерстисто-повстисті, зовнішні — дрібніші, 2,5—3 *мм* завд., 0,3—0,4 *мм* завш., внутрішні — 3,5—4 *мм* завд., близько 0,5 *мм* завш., при плодах залишаються зірчасто простерті або відігнуті донизу. Квітки

жовті, 2,5—3 *мм* завд., зовнішні — маточкові — розміщені в пазухах внутрішніх листочків обгортки і разом з ними дуговидно зігнуті, серединні — двостатеві, прямостоячі. Сім'янки 0,5—0,6 *мм* завд., 0,1—0,2 *мм* завш., бурі, коротко опушені; чубок 2,5—3 *мм* завд., дуже легко відламується. ☉. Цв. VII—VIII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 1312. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 45. Катіна у Визн. росл. УРСР, 526. Смольяниинова во Фл. СССР, XXV, 322.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1 (1915), Fig. 228, 229, 230. Фл. СССР, ц. м., табл. XX, фиг. 2.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 770! Fl. polon. exsicc., № 537!

В соснових борах, на піщаних місцях, по схилах. — По всій УРСР б.-м. звичайно.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: всі райони, крім Аркт.; Кавказ: всі райони (до середньої гірської смуги); Зах. Сибір: півд. ч., Обськ., Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Серед. Азія: всі райони.

Загальне поширення. Майже вся Європа, за винятком півночі, Азія, крім самої східної частини.

Господарське значення. Яровий однорічний бур'ян, який засмічує парові поля та посіви поливних (у Середній Азії) і богарних культур, головно пшениці.

Рід 854. Котячі лапки — Antennaria Gaertn.

Gaertn., De fruct. et sem., II (1791) 410.

Рослини дводомні. Кошики багатоквіткові, дрібні, напівкулясті або яйцевидні, нечисленні, зібрані на верхівці стебла в щільну щитковидну волоть. Обгортка черепичаста, її листочки нерівні, зовнішні коротші від внутрішніх, всі перетинчасто-плівчасті, тупі, при основі зеленувато-білі, на верхівці б.-м. забарвлені у коричнюватий, рожевий або бурий колір, зовнішні у нижній частині шерстисто-волосисті. Квітки у кошиках на різних рослинах різні: або лише маточкові, плідні, з нитковидним трубчастим білим або червонуватим п'ятизубчастим віночком і з чубком рівних, непотовщених, при основі зрослих нитковидних волосків, або квітки у кошику лише тичинкові (двостатеві, але з нерозвинутою зав'яззю), неплідні, з широкотрубчастим або трубчасто-лійковидним п'ятизубчастим віночком і з чубком волосків, на кінцях булавовидно потовщених. Сім'янки дрібні, до 1 *мм* завд., довгасто-циліндричні, гладенькі або дрібногорбочкуваті. Спільне квітколоже опукле, ямчасте або горбочкувате, голе, без приквітників. — Багаторічні шерстисто-повстисті рослини з вузьколанцетними цілокраїми листками.

Рід охоплює понад 100 видів, поширених в Європі, Азії, Австралії, Північній Африці, Північній і Південній Америці — переважно в арктичній смузі і в гірських районах. В СРСР рід представлений 9, головно арктичними, видами, з них в УРСР є 2 види, які належать до двох різних секцій.

1. Рослина з розвинутими повзучими неплідними пагонами, які закінчуються розеткою листків. Листочки обгортки рожеві або білі . . . . . **(1). К. л. дводомні — A. dioica** (L.) Gaertn.
— Рослина без повзучих надземних пагонів. Листочки обгортки коричневі . . . . . **(2). К. л. карпатські — A. carpatica** (Wahlenb.) R. Br.

Секція **1. Catipes** DC. Кореневище горизонтальне, гонке; неплідні пагони повзучі, вкорінюються, з невеликими залишками старих листків. Листки здебільшого лопатовидні, ланцетні або ланцетно-лінійні, але не більше 2 *см* завд. Листочки обгортки рожеві або буруваті. Спільне квітколоже опукле, трохи загострене, ямчасте.

Секція об'єднує три ряди, види яких поширені в межах СРСР в Арктиці, в Європейській частині, на Далекому Сході і на Кавказі. Наш вид належить до ряду Dioicae Boriss.

Ряд **1. Dioicae** Boriss. Листочки обгортки білі або рожеві, тупі або тупуваті, цілокраї. Кошики 5—6 *мм* завш., по кілька в суцвітті або поодинокі. Прикореневі листки лопатовидні, тупі або коротко-загострені, зверху здебільшого голі; стеблові листки часом з вістряком. Сім'янки гладенькі.

3068 (1). A. dioica (L.) Gaertn. — **Котячі лапки дводомні.** Білоповстиста рослина з циліндричним повзучим галузистим кореневищем. Стебла висхідні, прямостоячі, 6—20(35) *см* завв., поодинокі або їх по кілька, до самого суцвіття прості, лише в суцвітті розгалужені; крім квітконосних стебел від кореневища відходить багато неплідних вкорочених густо улиснених пагонів, 2,5—5 *см* завд. Листки неплідних пагонів оберненояйцевидні або лопатовидні, тупі, 1,5—2 *см* завд., 3—8 *мм* завш., до основи звужені в черешки 5—10 *мм* завд. Стеблові листки вузьколанцетні, загострені, 0,5—2 *см* завд., 1,5—2 *мм* завш., у напрямі до верху поступово зменшені; всі листки зверху зелені, зісподу, як і стебло, білоповстисті. Кошики 6—8(10) *мм* завд., зібрані по 3—12 у щільну китицевидну волоть, несуть різні квітки: в одних кошиках містяться лише маточкові квітки, у других — квітки двостатеві. У кошиків з маточковими квітками листочки обгортки при основі повстисті, вгорі плівчасті, рожеві, рідше білі, загострені, часто довші за квітки, 8—12 *мм* завд., 0,5—0,8 *мм* завш.; самі квітки в цих кошиках жовтуваті, 4—5 *мм* завд.; у кошиків, де містяться двостатеві квітки, листочки обгортки тупі, внизу по спинці повстисті, з широкою плівчастою облямівкою навколо та плівчастим, близько 3 *мм* завд. придатком, коротші від білих квіток, що є в кошику; квітки ці 6—6,5 *мм* завд. Спільне квітколоже глибокоямчасте; сім'янки 0,8—1 *мм* завд., 0,3—0,4 *мм* завш., з довгим (7—8 *мм* завд.) чубком тонких білих волосків, що легко відламуються. ♃. Цв. V—VII.

Gaertn., Fruct. et sem., II (1791) 410. Катіна у Визн. росл. УРСР, 526. Борисова во Фл. СССР, XXV, 329.

— *Gnaphalium dioicum* L., Sp. pl., ed. I (1753) 850. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 46.

Рисунки: Gaertn., l. c., tab. 167. Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, 951. Федченко и Флеров, Флора Европ. Росс., рис. 954.

Видані зразки: Fl. Romanic. exsicc., № 298! Dörfler, Herb. norm., № 5107. Pl. Finl. exsicc., № 1379. Fl. Stiriaca exsicc., № 298.

Соснові й мішані ліси, узлісся, схили. — Лісові райони, Лісостеп і Степ, переважно в північно-східній частині, в Криму — на яйлах.

К.Л. Закарпатська обл.: Перечинський рн, полонина Рівна (Ігошина!, Грины!, Косець!), Тур'ї Ремети (Харкевич!); Рахівський рн, хр. Свидовець, г. Близниця (Грины!); Воловецький рн, г. Великий Верх (Грубов і Рачковська!). — Львівська обл.: Славський рн, гори Горгани між Климцем і Тухольською (!). —**З.П.** Житомирська обл.: Житомирський рн, Житомир (герб. Траутфеттера, Шмальгаузен), Крошня (Левандовський!). — **П.П.** Київська обл.: Київ (Шмальгаузен!), окол. Києва, Дарниця (Морозов!). — Житомирська обл.: Малин (герб. Траутфеттера!). — **Л. П.** Чернігівська обл.: Чериігів (герб. Траутфеттера!); Добрянський рн, Аткильня (Коровін!). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Збаразький рн, Максимівка (Міхельсон!). — **П.Л.-С.** Хмельницька обл.: Вовковинці (герб. Срединського!). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Переяслав-Хмельницький (Пачоський!). — Харківська обл.: Богодухівський рн, Гути (Криштофович!). — Полтавська обл.: окол. Полтави (Іллічевський!). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Ай-Петрі (Гольде!, Гаешин!, Левандовський!, Криштофович!, Федченко!), Нікіта (Пачоський!); Алуштинський рн, Лучисте (Олексієнко!), Чатир-Даг (Федченко!, Монюшко!, Буш!, Гольде!, Стевен!), державний лісовий заповідник (Поплавська!, Сапожникова!), г. Мала Чучель (Вульф!, Богомазов!).

Поширення по СРСР. Арктика: Аркт. Європ., Н. Зем., Аркт. Сибір, Чукот., Анад.; Європ. ч.: всі райони; Кавказ: Передкавк.; Зах. Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Схід. Сибір: Єніс., Лен.-Кол., Анг.-Саян., Даур.; Далек. Схід.: Сах., Камчат., Охот., Зеє-Бур., Удськ., Уссур.

Загальне поширення. Майже вся Європа і Азія.

Господарське значення. Лікарська рослина, яка використовується в народній і офіційній медицині для виготовлення кровоспинних ліків.

Секція **2. Urolepis** Boriss. Кореневище тонке або досить міцне, вертикальне, галузисте, густо вкрите чорно-бурими залишками старих торішніх листків; пагони прямостоячі, не стеляться і не вкорінюються. Листки лінійні або лінійно-ланцетні, 1,5—7(10) *см* завд., до 3—7 *мм* завш. Листочки обгортки майже плівчасті, буруваті. Спільне квітколоже опукле, складчасто-зморшкувате або горбочкувато-ямчасте.

Секція об'єднує два ряди. Наш вид належить до ряду Carpaticae Boriss.

Ряд **1. Carpaticae** Boriss. Прикореневі листки 5—7(10) *см* завд., гострі або тупуваті, без вістрячка, ланцетні або лінійно-ланцетні, звужені до основи і до верху, з найбільшою шириною по середині або вище середини листкової пластинки, нижні стеблові листки 2—3 *см* завд., спільне квітколоже складчасто-зморшкувате.

Рис. 13. Котячі лапки карпатські — *Antennaria carpatica* (Wahlenb.) R. Br.

1 — загальний вигляд; *2* — кошик з маточковими квітками; *3* — кошик з тичинковими квітками; *4* — листочки обгортки; *5* — маточкова квітка; *6* — тичинкова квітка.

3069 (2). A. carpatica (Wahlenb.) R. Br. — **Котячі лапки карпатські.** Білоповстиста рослина з висхідним або вертикальним, густо вкритим бурими залишками торішніх листків, простим або вгорі здебільшого розгалуженим кореневищем, від якого відходять численні тонкі корені. Квітконосні стебла поодинокі, рідше від кореневища відходить їх кілька, прості, прямостоячі, разом з суцвіттям 8—19 *см* завв., густо-біло-повстисті. Прикореневі листки лінійно-ланцетні або ланцетні, коротко загострені, 1,5—5 *см* завд., 4—9 *мм* завш., до основи поступово звужені в широкі черешки, 0,5—2 *см* завд.; стеблові листки дрібніші, спрямовані вгору і прилеглі до стебла, майже лінійні, 1,5—2,5 *см* завд., 2—3 *мм* завш.; всі листки зісподу біло-повстисті, зверху зелені, майже голі, з трьома добре помітними жилками. Кошики зібрані у щільне щитковидне суцвіття на верхівці стебла на тонких, 2—5 *мм* завд., повстистих ніжках, майже кулясті, 5—7 *мм* завд. і завш. Обгортка багаторядна, її листочки довгасто-оберненояйцевидні або довгасті, внизу повстисті, вгорі голі, перетинчасті, буруваті, у кошиків з маточковими квітками — тупі, у кошиків з двостатевими квітками — загострені. Квітки жовтувато-білі. Сім'янки овальні, бурі, 1,5—1,6 *мм* завд., близько 0,5 *мм* завш.; чубок з дуже ніжних, тонких, зірчастопростертих волосків, які легко відламуються. ♃. Цв. VI—VIII.

R. Br. in Trans. Linn. Soc., XII (1818) 123. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk., (1924) 608. Polivka, Kl. k upll. květ ČSR (1928) 659. М. Попов, Очерк раст. и фл. Карпат, 244. Катіна у Визн. росл. УРСР, 526. Борисова во Фл. СССР, XXV, 338.

— *A. carpatica* Bluff. et Fing., Compend. Fl. Germ., II (1825) 348, p.p. — *A. alpina* Ledeb., Fl. Ross., II, 2 (1845—1846) 612, p.p. — *Gnaphalium carpaticum* Wahlenb., Fl. Suec., II (1826) 515.

Рисунки: Wahlenb., Fl. Carp. (1814), tab. 3 (sub *Gnaphalium carpaticum*). Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, 951. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1 (1915), Fig. 234.

Видані зразки: Fl. polon. exsicc., № 646! Fl. Hung. exsicc., № 573. Fl. Gall. et Germ. exsicc., № 391.

Вологі гірські кам'янисті схили. — Лише в Карпатах.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, хр. Чорногора, г. Піп Іван (Слободян!), хр. Свидовець, г. Близниця (Хржановський!, Ігошина!, Грубов і Рачинська!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати). Загальне поширення. Гори Середньої Європи (Альпи і Карпати).

Примітка. Описаний вище карпатський вид відрізняється від рослин цього роду, поширених в помірно-арктичній області, які в деяких флористичних виданнях визначались за *A. carpatica*. Арктичні рослини характеризуються нижчим ростом і сіроповстистими з обох боків листками; маточкові квітки у них коротші від чубка, стовпчик маточки також короткий. Вони тепер визначаються як *A. villifera* Boriss., що також належить до ряду Carpaticae Boriss.

Рід 855. Білотка. Едельвейс — Leontopodium R. Br.

R. Br. in Transact. Linn. Soc., XII (1818) 124.

Кошики дрібні, зібрані на верхівках стебел у щільні головки, які оточені густоповстистими верхівковими листками, що горизонтально розходяться. Обгортка черепичаста, її листочки трав'янисті, густо вкриті довгими м'якими переплутаними волосками, з країв і на верхівці перетинчасті. Крайові квітки у кошику маточкові, трубчасто-нитковидні, з дворозділь ною приймочкою, розміщені в один або кілька рядів; серединні квітки з трубчастим, вгорі розширеним віночком, двостатеві, з цілісною, на верхівці трохи потовщеною приймочкою; іноді внаслідок недорозвинення зав'язі серединні квітки неплідні або їх у кошику зовсім немає і є лише маточкові квітки, тобто рослина стає дводомною. Спільне квітколоже плоске, голе, дрібноямчасте. Сім'янки довгасто-циліндричні, з однорядним чубком білих, довгих, при основі б.-м. з'єднаних між собою волосків. — Багаторічні біло-повстисто-шерстисті рослини з черговими цілісними листками.

До роду належить понад 30 видів, поширених на гірських луках європейської і азіатської гірських смуг. З них в СРСР зустрічається 10 видів, в УРСР — 1 вид.

3070 (1). L. alpinum Cass. — **Білотка альпійська. Едельвейс альпійський.** Шерстисто-біло-повстиста рослина, з міцним, до 10 *мм* в діаметрі, косим кореневищем, від якого відходять численні тонкі корені; кореневища та стебла при основі густо вкриті бурими залишками торішніх листків. Стебла висхідні, поодинокі або від кореня відходить їх кілька, 3—25 *см* завв., білоповстисті, до самого суцвіття улиснені. Всі листки зісподу білі від густого шерстисто-повстистого опушення, зверху зелені, не так густо вкриті спрямованими вгору довгими білими волосками; прикореневі листочки численні, зібрані в розетку, 1—5,5 *см* завд., 4—12 *мм* завш., довгасто-ланцетні, до основи звужені в черешки, 0,5—5 *см* завд. Стеблові листки чергові, сидячі, спрямовані вгору і б.-м. прилеглі до стебла, лінійні або лінійно-ланцетні, 1,5—5 *см* завд., 3—8 *мм* завш., тупуваті. Квітки у невеличких, 5—7 *мм* у діаметрі, напівкулястих кошиках, зібраних по 5—10 у щільні головки, які оточені кількома рядами довгасто-ланцетних, 1,5—3 *см* завд., 3—5 *мм* завш., горизонтально відлеглих приквіткових листочків, білих з фосфоричним відтінком від густого шерстисто-повстистого опушення. Обгортка кошиків 2—3-рядна; її листочки яйцевидно-ланцетні, 3—3,5 *мм* завд., 0,5—1,5 *мм* завш. (трав'янисті, а по краю з перетинчастою бурою розірванозубчастою облямівкою 0,2—0,3 *мм* завш.). Крайові квітки у кошику трубчасто-нитковидні, маточкові, серединні — трубчасті, двостатеві; часом всі квітки у кошику маточкові. Сім'янки довгасто-циліндричні, бурі, 1—1,5 *мм* завд.; чубок однорядний, з довгих, білих зазублених волосків, 3,5—4 *мм* завд. ♃. Цв. VII—VIII.

Cass. in Dict. Sc. nat., XXV (1822) 474. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 612. Катіна у Визн. росл. УРСР, 526. Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 375. Грубов во Фл. СССР, XXV, 360.

— *Gnaphalium leontopodium* L., Sp. pl., ed. I (1753) 855, exscl. pl. Sibir.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, tab. CMXLVII, 2. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, Taf. 261, 3-3d.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 3778.

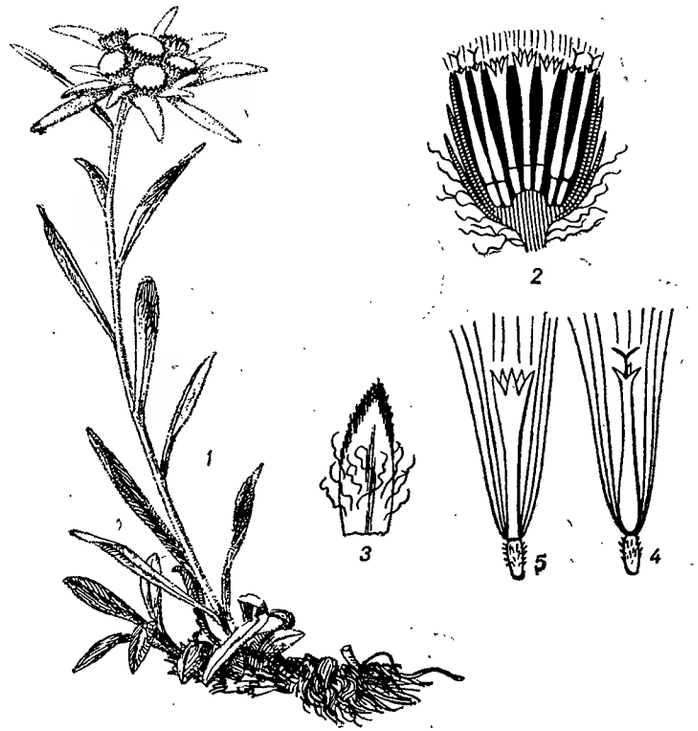

Рис. 14. Білотка альпійська. Едельвейс — *Leontopodium alpinum* Cass.

1 — загальний вигляд; *2* — кошик у поздовжньому розрізі; *3* — листочок обгортки; *4* — крайова квітка; *5* — серединна квітка.

На вапнякових скелях. — В Карпатах.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, г. Петрос (Філарський і Яворка!), хр. Свидовець (Станков і Таліев), г. Близниця (Косець!, Кікнадзе і Игошина!), г. Ненеска (Брадіс і Запятова!), Богдан, г. Межипотоки (Косець!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати).

Загальне поширення. Середня Європа, Західне Середземномор'я, Балканський півострів.

Рід 856. Сухоцвіт — Gnaphalium L.

L., Gen., ed. I (1737) 250; Sp. pl., ed. I (1753) 850.

Рослини однодомні, в кошиках є одностатеві і двостатеві квітки. Кошики дрібні, зібрані на верхівках стебел або й гілок у щільні волотевидні або майже головчасті суцвіття. Обгортка довгаста або напів-

куляста, черепичаста, її листочки буруваті або жовтуваті, жорсткі, з країв і на верхівці перетинчасті, зовнішні — коротші від внутрішніх, волосисті, внутрішні — голі. Крайові квітки у кошику маточкові, з трубчасто-нитковидним віночком, розміщені в кілька рядів, рідше в один ряд; серединні квітки — двостатеві, трубчасті, з 5-зубчастим відгином. У кошику їх менше, ніж крайових маточкових квіток. Спільне квітколоже плоске або трохи опукле. Сім'янки довгасті, їх чубки з одного ряду білих ламких волосків. Шерстисто-повстисті одно- та багаторічні рослини з цілісними листками.

До роду належить близько 300 видів, поширених у всіх частинах світу, але більше половини з них є виключно центрально- і південноамериканськими видами. Ареали інших видів простягаються по всій помірній і тропічній зонах обох півкуль або обмежені Середньою Європою, Євросибірською чи аркто-альпійською областями тощо.

У складі флори СРСР налічується 12 видів, з них в УРСР є 6 видів роду.

1. Однорічні рослини з галузистими стеблами і зібраними пучками, рідше поодинокими дрібними кошиками. Листочки обгортки буруваті, солом'яно-жовті або білі . . . . . 2.
— Багаторічники з простими або б.-м. розгалуженими стеблами і поодинокими або зібраними у волотевидне чи колосовидне суцвіття кошиками. Листочки обгортки темно-коричневі до чорнуватих, рідше блідо-буруваті . . . . . 4.
2. Листочки обгортки плівчасті, блискучі, солом'яно-жовті або білуваті. Пучки кошиків не обгорнуті листками, утворюють верхівкове щитковидне суцвіття. Стебла прямостоячі, їх гілки спрямовані вгору . . . **(3). С. жовтувато-білий — G. luteo-albium** L.
— Листочки обгортки трав'янисті, сіруваті або коричнювато-бурі. Густі пучки кошиків обгорнуті верхівковими листками. Стебло від основи розгалужене, з широкорозхідними, здебільшого лежачими гілками . . . . . 3.
3. Стебло густо-біло-повстисте, досить розгалужене, з розлогими гілками. Листки довгасто-оберненояйцевидні або довгасто-лопатовидні. Маточкових нитковидних квіток у кошику до 150. Рослина степових і південних лісостепових районів . . . . . **(1). С. російський — C. rossicum** Kirp.
— Стебло негусто-відстовбурчено-волосисте або нерівноклочкувате, просте або слабо розгалужене з б.-м. рівними, спрямованими вгору гілками. Листки лінійно-ланцетні. Маточкових нитковидних кліток у кошику до 75. Рослина лісових і північних лісостепових районів . . . . . **(2). С. болотний — G. uliginosum** L.
4(1). Зовнішні листочки обгортки довші, ніж половина кошика. Обгортка на час плодоношення зірчасто простерта. Стебла низенькі, до 10—12 *см* завв., тоненькі, майже нитковидні. Кореневище повзуче; рослина дерниста . . . . . **(6). С. малий — G. supinum** L.

— Зовнішні листочки обгортки не перебільшують третини довжини кошика. Обгортка на час цвітіння дзвониковидна, її листочки непростерті. Стебла міцні, до 30—70 *см* завв., прямостоячі . . 5.
5. Листки ланцетні, трижилкові, з обох боків тонко-повстисто-волосисті. Середні стеблові листки такої довжини, як і нижні, або довші від них, суцвіття просте, колосовидне . . . . . **(5). С. норвезький — G. norvegicum** Gunn.
— Листки лінійні або лінійно-ланцетні, з однією жилкою, у напрямі до верху поступово зменшуються. Суцвіття б.-м. галузисте . . . . . **(4). С. лісовий — G. silvaticum** L.

Підрід 1. Gnaphalium

Кошики зібрані клубочками, які здебільшого утворюють колосовидне або щитковидне суцвіття, дуже рідко кошики поодинокі або по 2—3 в пазухах верхівкових листків та на кінцях стебел і гілок. Чубок з тонких нитковидних, не з'єднаних біля основи волосків, що опадають по одному або групами. Пилкові зерна 14,5—15,5 (рідко до 17) *мк* у діаметрі, з вузькими і неглибокими борозенками, овальними порами і короткими та широкими горбочками (шипиками). — Однорічні, рідше дворічні рослини, головно рівнинних місць.

З 9 видів підроду, поширених на території СРСР, найбільше у різних районах Сибіру, Далекого Сходу і Кавказу, в УРСР ростуть 3 види, які належать до двох різних секцій.

Секція **1. Gnaphalium.** Листочки обгортки трав'янисті, сіруваті або коричнювато-бурі.

3071 (1). G. rossicum Kirp. — **Сухоцвіт російський.** Шерстисто-біло-повстиста рослина. Стебло (5)10—20(30) *см* завв., від самої основи досить розгалужене, з розхідними, простертими, рідше спрямованими вгору гілками, густо вкрите (особливо у верхній частині) переплутаними притиснутими волосками, від чого має цілком білий колір. Листки вузькі, довгасто-лінійні або довгасто-лопатовидні, 1—5 *см* завд., (2)3—6(8) *мм* завш., тупуваті або з коротеньким вістрячком на верхівці, до основи трохи звужені, з обох боків б.-м. густо опушені, зеленувато-сірого кольору; верхні стеблові листки дрібніші від нижніх та середніх, оточують суцвіття і помітно довші від нього. Кошики дрібні, 4—6 *мм* у діаметрі, близько 3 *мм* завв., на коротеньких (2—3 *мм* завд.) густо-біло-повстистих ніжках, зібрані по 7—10 у щільний клубочок, оточений верхівковими листками; частина квіток у клубочку часом не цілком розвинута; обгортка 2—3-рядна, 2,5—3 *мм* завв. і завш., її листочки буруваті; зовнішні — яйцевидні або яйцевидно-овальні, при основі перетинчасті і павутинисто-шерстисті по краю з білуватою плівчастою облямівкою, в два рази коротші від внутрішніх; останні — довгасто-яйцевидні, при основі з невеличким перетинчастим непрозорим трикутничком, вище плівчасті, прозорі, загострені, трохи довші від кві-

ток. Спільне квітколоже плоске або незначно підняте з країв, голе, з глибокими ромбічними ямочками. Крайових маточкових квіток у кошику близько 150, з нитковидними, майже циліндричними віночками, розширеними при основі, а наверху з помітними залозками; серединних двостатевих квіток 8—10, вони з жовтуватою або коричнюватою циліндричною, вгору поступово розширеною трубочкою і п'ятизубчастим відгином; зубці відгину трикутні, зірчасто простерті. Сім'янки дрібні, близько 0,5 *мм* завд. і 0,1 *мм* завш., овально-циліндричні або веретеновидні, густо вкриті спрямованими вгору горбочками, а сім'янки двостатевих квіток, крім того, ще з помітними гранями; чубок з 5—8, не з'єднаних між собою, по краю зазублених волосків. ⊙. Цв. VI—VIII(X).

Кігр. (Кирпичников) в Бот. матер. герб. Бот. ин-та им. В. Л. Комарова АН СССР, XIX (1959) 349. Кирпичников во Фл. СССР, XXV, 389.

— *G. uliginosum* L., Sp. pl., ed. I (1753) 856, p.p. Ledeb., Fl. Ross., II, 60, p.p. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 44, p.p. Катіна у Визн. росл. УРСР, 527, p.p. — *G. uliginosum* L. *a. stricta,* b. *pumila* c. *racemosa* et d. *intermedia* Sukacz. в Тр. О-ва испыт. природы Харьк. ун-та XXXVII (1903) 352. — *G. uliginosum* var *tomentosum* auct. fl. Ucr.

Рисунки: Фл. СССР, ц. м., табл. XXIV, рис. 1.

По берегових пісках, піщаних наносах, на піскуватих днищах висохлих водойм, рідше біля доріг, на полях. — Степові та південні лісостепові райони.

З.Л.-С. (півд.-східн. ч.). — **П.Л.-С., Л.Л.-С., Д.Л.-С.** Досить часто. — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Дніпропетровський рн, Волоське і Старі Кодаки (Давидич!); Ново-Покровський рн, Орлове (Соколовський!). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Кишеньківський рн, Орлик (Цінгер!). — Дніпропетровська обл.: Новомосковський рн, Знаменівка (Білик!). — Харківська обл.: окол. Куп'янська (Лавренко!, Клоков!); Ізюм (Дашкова!); Зміївський рн, Лиман (Лавренко!). — Донецька обл.: Олександрівський рн, Нижнє (Підоплічко!). — Луганська обл.: Біловодський рн, Данилівка (!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Біляївський рн, Троїцьке (Лавренко!). — Запорізька обл.: Верхньохортицький рн, Біленьке (Лавренко!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Верхньорогачицький рн, Бабине (Соколовський!); Іванівський рн, Агайманський під (Олексеєв!). — Запорізька обл.: Кам'янсько-Дніпровський рн, Водяне (Козлов!), окол. Кам'янки-Дніпровської (Козлов!); окол. Запоріжжя (!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Магарач (Граф ф!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон., Заволзьк., Бессараб., Причорн., Крим., Ниж.-Дон., Ниж.-Волзьк.; Кавказ: зрідка у всіх районах (крім Тал.) як занесена (?) рослина; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт., Алт. (захід. ч.); Схід. Сибір: Анг.-Саян. (крайн. зах. ч.); Серед. Азія: Арало-Касп., Прибалх. (зрідка).

Загальне поширення. Ендем СРСР.

Примітка. М. Є. Кирпичников вказує, що *G. rossicum* Кігр. легко гібридизує з *G. sibiricum* Кігр. та з *G. uliginosum* L., утворюючи проміжні форми, що важко піддаються визначенню.

3072 (2). G. uliginosum L. — **Сухоцвіт болотний.** Сірувато-зелена, сіра або білувата рослина з відстовбурченим або нерівно-клочкуватошерстистим опушенням, найбільш виявленим у верхній частині стебла, під суцвіттям. Стебло 5—20(30) *см* завв., просте або від основи б.-м. розгалужене, з спрямованими вгору, рідше розлогими гілками. Листки (1) 2—5 *см* завд., 1,5—3(5) *мм* завш., довгасто-лінійно-ланцетні, на верхівці коротко загострені, до основи звужені в коротенькі черешки, нерідко серповидно зігнуті, верхівкові обгортають суцвіття і довші від нього. Кошики дрібні, близько 5 *мм* у діаметрі і 3 *мм* завв., розміщені на коротких павутинисто-шерстисто-опушених ніжках і зібрані по 3—10 в клубочки, обгорнуті верхівковими листами; зрідка кошики поодинокі на верхівках стебел, гілок та в пазухах верхніх листків. Обгортка 2—3-рядна, її листочки білуваті; зовнішні — яйцевидні, при основі шерстисто-волосисті, непрозорі, по краю — плівчасті, значно коротші від внутрішніх; останні — широколанцетні, майже цілком плівчасті, блискучі. Спільне квітколоже плоске, голе, з глибокими широкоромбічними ямочками. Маточкових нитковидних квіток у кошику до 75, всі вони прозорі або жовтуваті, на верхівці коричнюваті, з помітними залозками; двостатевих квіток 8—10, з жовтуватою циліндричною трубочкою й 5-зубчастим відгином; зубці відгину трикутні, коричневі. Сім'янки дрібні, близько 0,5 *мм* завд., 0,1—0,2 *мм* завш., овально-циліндричні, гранчасті, дрібногорбочкуваті або з рівною поверхнею; чубок з 8—10 тонких зазублених волосків, не з'єднаних в кільце. ⊙. Цв. VI—VIII(X).

L., Sp. pl., ed. I (1753) 1856, p.p. Ledeb., Fl. Ross., II, 609, p.p. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 46, p.p. Катіна у Визн. росл. УРСР, 527, p.p. Кирпичников во Фл. СССР, XXV, 391.

Рисунки: Javorka et Czapody, Icon. Fl. Hung. (1933), tab. 512, fig. 3668. Dostal, Klíč. (1954), fig. 2305.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1116. Fl. exsicc. Austro-Hung., № 1789. Pl. polon. exsicc., № 164 a, b.

На вологих, болотистих місцях, по берегах річок, озер, канав. — Лісові і північні лісостепові райони.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Берегівський рн, Зміївка, уроч. Чорний Мочар (Білик!). — **З.П.** Ровенська обл.: Дережнянський рн, окол. Майдана (А. і О. Барбаричі!). — Житомирська обл.: Баранівський рн, окол. Заремлі (А. і О. Барбаричі!). — **П.П.** Київська обл.: окол. Києва (Семенкевич!). — **Л.П.** Київська обл.: Вищедубечанський рн, окол. Новосілок-на-Дніпрі (Ракочі!). — Чернігівська обл.: Михайло-Коцюбинський рн, окол. Навози, Ковпитське болото (Д. і К. Зерови!); Куликівський рн, окол. Дроздівки (Левіна!). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Борщівський рн, ліс Турильче біля Вовківців (Грииь!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Прибалт., Лад.-Ільм., Верх.-Волзьк., Волзьк.-Кам., Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон.; Далек. Схід: Камч.

Загальне поширення. Західна Європа (крім Арктики) і перелічені райони Східної Європи, Далекий Схід, Гренландія і Північна Америка (занесено).

Примітка. Залежно від умов місцезростання (вологості ґруиту, густоти трав'янистого покриву тощо) рослина дуже варіює, найперше, у ступені опушення

стебел та листків, висоті стебел та характері їх галуження. Сім'янки також бувають або цілком голі, гладенькі, або вкриті дрібними горбочками і короткими волосками.

Господарське значення. Сухоцвіт болотний (*G. uliginosum* L. s. l.) здавна використовується в народній медицині, а зараз використовується і в офіційній медицині при лікуванні гіпертонії та виразок шлунку і дванадцятипалої кишки, застарілих свищів і зовнішніх виразок та різних ран.

Секція **2. Calolepis** Кіг р. Листочки обгортки плівчасті, блискучі, солом'яно-жовті, золотисті або білуваті.

3073 (3). G. luteo-album L. — **Сухоцвіт жовтувато-білий.** Біло-шерстисто-повстиста рослина, з тонким веретеновидним коренем. Стебла прямостоячі, 10—50 *см* завв., прості або часом від основи розгалужені, з спрямованими вгору гілками. Листки сіроповстисті, сидячі, напівстеблообгортні і, за винятком самих нижніх, б.-м. прилеглі до стебла; прикореневі — довгасто-лопатковидні, 2—5 *см* завд., 5—7 *мм* завш., тупі або трохи загострені; стеблові — лінійно-ланцетні або лінійні, загострені, 1—2 *см* завд., 2—3 *мм* завш.; верхні — віддалені один від одного. Кошики дрібні, 4—5 *мм* завд., 3—4 *мм* у діаметрі, зібрані по 4—12 в щільні головки 10—18 *мм* у діаметрі, що загалом утворюють щільне щитковидне суцвіття. Обгортка 3,5—4 *мм* завш., дво- трирядна, її листочки довгасто-яйцевидні, 2,5—4 *мм* завд., 0,8—1 *мм* завш., при основі блідо-зелені, шкірясті, на верхівці плівчасті, солом'яно-жовті або білуваті, блискучі, голі, лише зовнішні при основі повстисті. Спільне квітколоже дрібно-ямчасто-горбочкувате, голе. Квітки жовтуваті; крайові маточкові — нитковидні, 2,5—3 *мм* завд.; серединні — майже однакової з ними довжини, трубчасті, двостатеві. Насінини дрібні, 0,5—0,6 *мм* завд., 01,—0,2 *мм* завш., коротковолосисті. Чубок однорядний, з дуже тонких гладеньких волосків, 2,5—3 *мм* завд., легко відламується. ☉. Цв. VI—VIII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 851. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II; 46. Катіна у Визн. росл. УРСР, 527. Кирпичников во Фл. СССР, XXV, 395.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., 16, tab. 948, fig. I, 1—5. Javorka et Czapody, Icon. Fl. Hung. (1933) tab. 513, fig. 3669 (вона). Dostal, Klič. (1954), fig. 2304.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1023! Fl. polon. exsicc., № 355! H. exsicc. Austro-Hung., № 1793. Fl. exsicc. reip. Bohem.-Sloven., № 929. Pl. polon. exsicc., № 163.

По вогких, головно прибережних, піщаних місцях, часом як бур'ян на полях, городах, порубах лісу. — Розсіяно майже по всій УРСР, крім гірських районів Карпат і Криму.

К.Л., Пр.Л. і Р.-О.Л. Розсіяно по знижених місцях (Шафер, Кульчинський і Павловський). — **З.П.** Волинська обл.: Ратнівський рн, Сільце (Барбарич!). — Житомирська обл.: Олевський рн, Рудия-Радовельська (Д. Зеров!). — **П.П.** Житомирська обл.: Потіївський рн, окол. Потіївки (Чорноголовко!); окол. Чаповичів (Чориоголовко!); окол. Радомишля (Монтрезор!); Житомирський рн, Вереси (Козаченко!); Малинський рн,

Рис. 15. Сухоцвіт жовтувато-білий — *Gnaphalium luteo-album L.*

1 — загальний вигляд; *2* — кошик; *3* — листочки обгортки; *4* — крайова квітка; *5* — серединна квітка.

окол. ст. Ірша (Чорноголовко!). — Київська обл.: окол. Києва (Семенкевич!, Д. Зеров і Оксіюк!, Лазареико!). — **Л.П.** Київська обл.: Вищедубечанський рн, Хотянівка (Васильєв-Яковлєв!, Ракочі!). — Чернігівська обл.: Тупичівський рн, Бурівка (Чорноголовко!); Чернігівський рн, Іванівка (Неводовський!). — **П.Л.-С.** Черкаська обл.: Чигиринський рн, Кожарки (Д. Зеров!). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: окол. Переяслава-Хмельницького (Монтрезор!, Д. Зеров і Оксіюк!); Баришівський рн, Бзів (Кравченко!). — Полтавська обл.: Оболонський рн, Наріжжя (Ярмолович!); окол. Полтави (Іллічевський!). — Харківська обл.: Харківський рн, окол. Мерефи, Жихор, Основа (Козлов!), окол. Харкова (Паршина!); Нововодолазький рн, Рокитне (Козлов!). — **Д.Л.-С.** Донецька обл.: Слов'янський рн, Райгородок (Лавренко!). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Кобелякн (Монтрезор!). — Харківська обл.: Зміївський рн, ст. Лиман (Котов!, Лавренко!); окол. Куп'янська (Котов!, Клоков!, Лавренко!). — Луганська обл.: окол. Станично-Луганського (Лавренко!), Болотенка (Клеопов!, Гринь!, Косець!); Ново-Астраханський рн, Єпіфанівка (Шираевськнй!). — Дніпропетровська обл.: Новомосковський рн, Знаменівка (Клеопов!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Кілійський рн, Вилкове (Романова!). — Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (Ната!, Кржижевський!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Цюрупинський рн, Козачі Лагері (Косець!), окол. Цюрупинська (Козлов!, Лавренко!); Голопристанський рн, окол. Голої Пристані, Нової Збур'ївки, Олешківських хуторів (Козлов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Прибалт., Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волзьк. (?); Кавказ: Передкавк., Зах. і Схід. Закавк., Даг., Тал.; Серед. Азія: Арало-Касп., Гірськ. Туркм., Пам.-Ал.

Загальне поширення. Середня і Атлантична Європа, Середземномор'я, Балканський півострів, Мала Азія, Іран, Китай (?), Америка (?), Австралія.

Підрід **2. Synchaeta** Кіг р.

Кошики зібрані у густі або б.-м. розріджені колосовидні суцвіття. Чубок з волосків або щетинок, з'єднаних при основі в кільце. Пилкові зерна з широкими борозенками, округлими порами і тонко-відігнутозагостреними, часом сидячими конічними горбочками (шипиками). — Багаторічні рослини, поширені в гірському лісовому, субальпійському і альпійському поясах, а також в лісових районах на рівнині.

3074 (4). G. silvaticum L. — **Сухоцвіт лісовий.** Рослина з косим, товстим і коротким кореневищем. Стебла поодинокі або їх кілька, прямостоячі або висхідні, 15—40(60) *см* завв., прості або від основи розгалужені, біло-повстисто-волосисті, густо улиснені, при основі з короткими неплідними пагонами. Листки зверху зелені, розсіяно-притиснуто-опушені або майже голі, зісподу білувато- або сіруватоповстисті, прикореневі — ланцетовидні, 4—8(10) *см* завд., 5—6(7) *мм* завш., до основи звужені в широкі черешки 2—5,5 *см* завд., стеблові майже лінійні, 3,5—10 *см* завд., 1,5—3(5) *мм* завш., до основи також б.-м. завужені, але цілком сидячі; приквіткові листки, в пазухах яких розмі-

щені кошики, дрібніші від стеблових, 1,5—5,5 *см* завд., 1—2 *мм* завш., найдовші з них листки нижньої частини суцвіття (вони значно перевищують кошики). Кошики довгасті, дрібні, 5—6 *мм* завд., під час цвітіння 4—6 *мм* в діаметрі, на коротеньких (2—10 *мм* завд.) білоповстистих ніжках, зібрані по 2—3 в пазухах верхівкових листків і загалом утворюють нещільне колосовидне або китицевидне суцвіття 3—10 *см* завд. Обгортка 2,5—3 *мм* завш., 2—3-рядна; листочки її зовнішнього ряду яйцевидні, тупуваті, 2,5—3,5 *мм* завд., 1,2—1,5 *мм* завш., майже цілком перетинчасті, блідо-буруваті, по краю плівчасті, лише при основі з маленьким зеленуватим трикутничком; листочки внутрішнього ряду — лінійно-ланцетні, 5—5,5 *мм* завд., 0,5—1 *мм* завш., на 3—3,5 *мм* своєї довжини трав'янисті, блідо-зелені, по краю тонкоплівчасті (облямівка з блідо-рожевим відтінком), на верхівці з великим яйцевидним, ложковидно увігнутим плівчастим буруватим придатком 2—2,5 *мм* завд., 1—1,5 *мм* завш., при основі якого є темно-бурий трикутничок. Квіток у кошику багато; крайові — маточкові, нитковидні, 3,5—4 *мм* завд., у великій кількості, розміщені у кілька рядів; серединних двостатевих трубчастих квіток мало (не більше 3—4), всі вони з блідою трубочкою і жовтуватим відгином. Сім'янки овально-яйцевидні, 0,6—1(1,5) *мм* завд., 0,2—0,3 *мм* завш., трохи сплюснуті, коротковолосисті. Чубок однорядний, з тонких гладеньких білих волосків 3,5—4 *мм* завд. ♃. Цв. VI—VIII(IX).

L., Sp. pl., ed. I (1753) 856. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 46. Катіна у Внзн. росл. УРСР, 527. Кирпичников во Фл. СССР, XXV, 397.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., 16, tab. 949, fig. 1. Javorka et Czapody, Icon Fl. Hung. (1933), tab. 513, fig. 3672 (bona). Dostal, Klič. (1954), fig. 2300.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 821. Fl. polon. exsicc., № 184 a та № 184 b. Fl. exsicc. Austro-Hung., № 1790. Fl. exsicc. reip. Bohem.-Sloven., № 927 і 928. Fl. Bohem. et Morav. exsicc., № 1091. Pl. polon. exsicc., № 165.

По лісах, узліссях, чагарниках. — Лісові та лісостепові райони, рідше в Степу.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, окол. Богдана (Гринь!, Білик!, Комендар!), схили Говерли (Барбарич!), Чорногора, г. Шешуй (Комендар!); Воловецький рн, Верхні Ворота (Білик!); г. Плай (Білик!). — Станіславська обл.: Яремчанський рн, схили Говерли (Катіна!). — **Пр.Л.** Львівська обл.: Дрогобицький рн, окол. Трускавця (Котов!). — Чернівецька обл.: Вижницький рн, окол. Петрашів (Котов!), Бочків (Котов!). — **Р.-О.Л.** Тернопільська обл.: Почаївський рн, окол. Почаєва (Монтрезор!). — **З.П.** Волинська обл.: Ковельський рн, Мислина (Барбарич!). — Ровенська обл.: Рафалівський рн, Нова Рафалівка (Барбарич!). — Житомирська обл.: Черняхівський рн, Пекарщина (Чорноголовко!); Довбиський рн, Шереметів, Любарська Гута (Барбарич!); Баранівський рн, Ольхівка (Козаченко!), Зелена Поляна (Бачуріна!); Червоноармійський рн, Цвітянка (Піонтковський!). — **П.П.** Київська обл.: Київ (Семенкевич!), окол. Києва (Ната!, Лоначевський!, Д. Зеров!). — **Л.П.** Київська обл.: окол. Києва, Дарниця (Бордзиловський!). — Чернігівська обл.: Коропський рн, Гута (Барбарич!); Носівський рн, окол. Мрина (Гродзинський!); Городнянський рн, Петрівка (Попович!), Дроздовиця, Моложава (Левіна!);

Куликівський рн, Дроздівка (Левіна!); Михайло-Коцюбинський рн, Слабине (Неводовський!); Тупичівський рн, Невкля, Бурівка, Тупичів (Левіна!); Сосницький рн, Чорнотичі (Левіна!). — Сумська обл.: Глухівський рн, окол. Глухова (Левіна!). — **В.Л.-С.** Львівська обл.: Нестерівський рн, Поляни (!). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Борщівський рн, Вовківці (Гринь!, Данилевська!); Копичинський рн, Яблунів (Гринь!). — Хмельницька обл.: Новоушицький рн, Струга (Кузнецова!); Кам'янець-Подільський рн, Лісківці (Косець!); Станіславський рн, Іванківці (Бурчак-Абрамович!). — Вінницька обл.: Чернівецький рн, Моївка (Кузнецова!). — **П.Л.-С., Л.Л.-С.** Звичайно. — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: окол. Куп'янська (Клоков!). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Алуштинський рн, Кримський лісовий заповідник, центральна улоговина (Шмальгаузен, Федосєєв!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: майже всі райони, крім Крайньої Півночі; Кавказ: всі райони; Зах. Сибір: всі райони; Схід. Сибір: Лен.-Кол. (зрідка), Анг.-Саян., Даур.; Далек. Схід.: Сах., Курільські о-ви; Серед. Азія; Арало-Касп., Прибалх.

Загальне поширення. Скандінавія, Атлантична, Середня і Східна Європа, Середземномор'я, Балканський півострів, Мала Азія, Північна та Середня Азія, Північна Америка.

3075 (5). G. norvegicum Gunn. — **Сухоцвіт норвезький.** Білоповстиста рослина з міцним косим кореневищем. Стебла (5—10) 12—25(30) *см* завв., прості, повстисті, до верху негусто улиснені. Листки ланцетні, цілокраї, 3-жилкові, зверху зелені, розсіяноволосисті, зісподу білі від густого повстистого опушення; прикореневі та нижні стеблові листки 2—7 *см* завд., 5—7(20) *мм* завш., на верхівці загострені, до основи звужені в помітні черешки; середні стеблові листки 3—12 *см* завд., 2—6 *мм* завш., до основи також звужені, але на коротших черешках, верхівкові 1—2 *см* завд., 1,5—2 *мм* завш., сидячі. Кошики дрібні, 5—7 *мм* завд., 4—5 *мм* у діаметрі, поодинокі або по 2—3 розміщені в пазухах верхівкових листків на дуже коротких (1—2 *мм* завд.) ніжках, всі разом утворюють щільне верхівкове колосовидне суцвіття, 2—10 *см* завд. Обгортка близько 5 *мм* завд., черепичаста, її листочки ланцетні, 2,5—4 *мм* завд., 1—1,5 *мм* завш., трав'янисті, блідо-зелені, розсіяно опушені, з темно-бурою блискучою плівчастою облямівкою по краю. Квітки блідо-коричнюваті, крайові — маточкові, нитковидні, близько 4,5 *мм* завд., розміщені в кілька рядів. Сім'янки 1,2—1,5 *мм* завд., близько 0,5 *мм* завш., коротковолосисті. Чубок близько 4 *мм* завд., з тонких білих волосків. ♃. Цв. VII—IX.

Gunn., Fl. Norv., II (1766) 105. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 613. Катіна у Визн. росл. УРСР, 527. Кирпичников во Фл. СССР, XXV, 399.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, 949, fig. II. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., фиг. 956 (sub *G. silvaticum* var. *norvegicum* (Gunn.) B. Fedtsch. et Fler.). Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, Fig. 234, d—h.

Видані зразки: Pl. poloп. exsicc., № 166. Fl. Bohem. et Morav. exsicc., № 792. Fl. exsicc. reip. Čechoslov., № 1374.

Зустрічається в світлих гірських лісах, на скелях. — Карпати.

Рис. 16. Сухоцвіт норвезький — *Gnaphalium norvegicum* Gunn.

1 — загальний вигляд; *2* — кошик; *3* — листочок обгортки; *4* — крайова квітка; *5* — серединна квітка.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, г. Піп Іван (Брадіс!, Барбарич!), г. Стіг (Брадіс!), Чорногора, полонина Гути (Комендар!), Воловецький рн, полонина Боржава (Запятова!); Перечинський рн, по р. Звору (Хржановський!). — Станіславська обл.: Яремчанський рн, г. Говерла (Катіна!), Чивчинські гори, г. Чурус (Катіна!); Жаб'ївський рн, Чивчинські гори, г. Пелесата (Катіна!).

Поширення по СРСР. Аркт.: Аркт. Європ., Аркт. Сиб. (крайн. захід); Європ. ч.: Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Волзьк.-Кам., Верх.-Дністр. (Карпати); Зах. Сибір: Обськ. (крайн. півд. схід), Ірт., Алт., Схід. Сибір: Лен.-Кол. (півд. захід), Анг.-Саян., Даур.; Серед. Азія: Прибалх. (зрідка у східн. ч.), Дж.-Тарб., Тянь-Шан. (східн. ч.).

Загальне поширення. Гори Європи і Азії, від Арктики (Гренландії) і Скандінавії на півночі до Піренеїв, Альп, Балкан, Карпат і Кримських гір на півдні та до Алтаю і Тянь-Шаню на сході; Північна Америка (Канада).

Підрід 3. **Omalotheca** Endl.

Кошики зібрані у щільне або б.-м. рідке колосовидне суцвіття, дуже рідко поодинокі на верхівках стебел та в пазухах листків. Крайові маточкові квітки здебільшого розміщені в один ряд. Чубок з міцних вільних (нез'єднаних при основі) волосків, опадають по одному. Пилкові зерна за формою подібні до пилкових зерен видів підроду *Synchaeta* Кігр.

Підрід представлений на території СРСР, у тому числі в УРСР, 1 видом.

3076 (6). G. supinum L. — **Сухоцвіт малий.** Рослина з тонким галузистим, густо вкритим бурими залишками торішніх листків кореневищем, від якого відходять і квітконосні стебла і густо улиснені вкорочені неплідні пагони. Стебла (2)6—15 *см* завв., тонкі, прості, висхідні або прямостоячі, біло-повстисто-волосисті, з віддаленими один від одного листками. Листки вузьколінійні або лінійно-ланцетні, загострені, до основи звужені, 1—2(3) *см* завд., 0,5—2(2,5) *мм* завш., зісподу біло-повстисто-волосисті, зверху зеленуваті, тонкоповстисті. Кошики 5—6 *мм* завд., 6—7 *мм* у діаметрі, поодинокі на дуже коротких (2—4 *мм* завд.), біло-повстисто-волосистих ніжках, утворюють коротке, майже головчасте, щільне або б.-м. розсунуте китицевидне суцвіття 2—4 *см* завд. Обгортка дворядна, при плодах зірчасто простерта, 10—12 *мм* завш., її зовнішні листочки лише трохи коротші від листочків внутрішнього ряду, довгасто-яйцевидні, тупуваті, 3,5—4 *мм* завд., 1—1,5(2) *мм* завш., зелені, по краю і на верхівці, як і листочки внутрішнього ряду, що 4—5 *мм* завд. і 0,8—1,2 *мм* завш., з бурою плівчастою облямівкою, зовні біля основи пухнасті. Спільне квітколоже голе, дрібноямчасте. Крайові маточкові квітки нитковидні, 3—3,5 *мм* завд., розміщені в один ряд, коричнюваті, серединні двостатеві квітки з блідою трубочкою і трохи розширеним коротко-5-зубчастим жовтуватим відгином. Насінини близько 1,5 *мм* завд., 0,4—0,5 *мм* завш., світло-бурі, коротковолосисті, чубок однорядний з тонких і довгих (до 3 *мм* завд.) білих волосків. ♃. Цв. VI—IX.

L., Syst. nat., ed. 12, III (1768) 234. Ledeb., Fl. Ross., II, 610. Катіна у Визи. росл. УРСР, 527. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 375. Кирпичников во Фл. СССР, XXV, 402.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., 16, tab. 952, fig. II. Hegi, Ill. Fl. I. Mitt.-Eur., VI, 1, Fig. 236.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 1792, Pl. polon. exsicc., № 168.

Вогкі місця, на бідних вапнякових, кам'янистих місцях. — Карпати, від підніжжя гір до субальпійського гірського поясу.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, хр. Чорногора, г. Піп Іван (М. Попов!, Косець!, Комендар!), полонина Рогнеска (Комендар!); Козі Улоги (Мондальський!), між горами Петрос і Круглою (Брадіс!), на полонині Свидовець (Гриць!), окол. Богдана, Білотиське л-во (!!), окол. Ясині (Барбарич!), г. Петрос (Комендар!); Перечинський рн, Лумшур, полонина Рівна (Косець!). — Станіславська обл.: Яремчанський рн, схили Говерли (Пояркова, Рожевіц і Шишкін!); Жаб'ївський рн, г. Чивчин (Барбарич!).

Поширення по СРСР. Арктика: Аркт. Європ., Аркт. Сиб. (зрідка по крайн. зах.); Європ. ч.: Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Волзьк.-Кам. (Полярний і Північний Урал); Верх.-Дністр. (Карпати); Кавказ: всі райони, крім Тал.; Зах. Сибір: Обськ. (півн. зах. ч.), Алт.; Серед. Азія: Дж.-Тарб., Пам.-Ал., Тянь-Шан.

Загальне поширення. Арктика, Скандінавія, Атлантична і Середня Європа, Балканський півострів, Мала Азія, Північна Америка.

Примітка. Карпатські рослини, що належать до цього виду, не цілком тотожні з тими, що ростуть на острові Колгуєв, в Фінляндії, Швеції і Норвегії. Ті відрізняються нижчим ростом (їх стебла 1,5—7 *см* завв.), густіше опушені і мають коротші і ширші, 1—1,5 *см* завд. і 1,5—2 *мм* завш., прикореневі листки. Дволопатева приймочка їх квіток завжди виступає далеко з віночка, в той час як у карпатських рослин вона ледве помітна. Отже, вид вимагає дальшого дослідження з метою виявлення більш конкретних природних рас.

Рід 857. **Цмин — Helichrysum** DC.

DC., Fl. Franc., IV (1805) 132; Prodr., VI (1837) 169.

Кошики дрібні, майже кулясті, багатоквіткові, зібрані на верхівках стебел у щільні щитковидні суцвіття. Обгортка багаторядна, черепичаста, її листочки жорсткоплівчасті, яскраво-жовті або оранжеві. Крайові квітки у кошику маточкові, з трубчасто-нитковидним віночком, нечисленні, розміщені в один ряд, рідше вони відсутні; серединні квітки — двостатеві, трубчасті, з 5-зубчастим відгином. Спільне квітколоже плоске, голе. Сім'янки довгасті, з однорядним чубком білих зазублених волосків. — Багаторічні, біло-павутинисто-повстисті рослини з цілісними черговими листками.

Рід об'єднує понад 500 видів. Найбільша кількість з них (близько 150 видів) поширена в Південній Африці, яка вважається центром виникнення роду в цілому. Понад 60 видів зростають в Австралії і в Новій Зеландії і лише близько 25 видів — в країнах Середземномор'я, в Європі і (частково) в Азії.

В СРСР поширено 16 видів, з них в УРСР — 5 видів, у тому числі 3 дикорослих види і 2 види в культурі.

1. Рослина одно- або дворічна. Листочки обгортки жорсткі, перетинчасті, зовнішні на верхівці буруваті, середні — солом'яно- або золотисто-жовті, рідше білі, пурпурово- або яскраво-червоні, фіолетові або рожеві . . . . . **(5). Ц. приквітковий — H. bracteatum** (Vent.) Willd.
— Багаторічні трав'янисті рослини або півкущі . . . . . 2.
2. Півкущі з сріблястоповстистими стеблами і округлими, до 2,5 *см* завш., листками та зібраними в щільні повстисті клубочки кошиками . . . . . **(4). Ц. черешковий — H. petiolatum** (L.) DC.
— Багаторічні трав'янисті рослини. Стебла при основі часом здерев'янілі. Кошики у б.-м. щільному щитковидному суцвітті . . 3.
3. Рослина білоповстиста. Щиток не щільний. Сім'янки голі, гладенькі. Росте лише на приморських пісках . . . . . **(2). Ц. щитконосний — H. corymbiformis** Opperm.
— Рослини сірувато-зелені або сірі, шерстисто-повстисті. Кошики в щільному, майже кулястому щитку. Сім'янки плівчасто-горбочкуваті. Ростуть на схилах і борових пісках . . . . . 4.
4. Листочків обгортки багато (до 50), вони черепичасто розміщені, зовнішні в багато разів коротші за внутрішні . . . . . **(1). Ц. пісковий — H. arenarium** (L.) DC.
— Листочків обгортки менше (до 25), зовнішні у 2—3 рази коротші за внутрішні . . **(3). Ц. запашний — H. graveolens** (M.B.) Sweet.

Ряд **1. Arenaria** Kirp. Листочки обгортки нещільно розміщені, забарвлені в сірчано-жовтий, блідо- або солом'яно-жовтий колір або ж вони рожеві чи оранжеві. Щиток з (5)10—30(100) кошиків. Шерстисто-повстисті рослини.

До ряду належить у межах СРСР 5 видів, з них три зв'язані у своєму поширенні з горами (передгір'ям і середнім гірським поясом) Кавказу і Середньої Азії, а два інших види, які поширені і на території УРСР, є рівнинними рослинами.

3077 (1). H. arenarium (L.) DC. — **Цмин пісковий.** Шерстисто-сірувато-повстиста рослина з міцним здерев'янілим розгалуженим кореневищем, від якого підіймається кілька прямостоячих, простих або лише в суцвітті розгалужених, сіроповстистих, густо улиснених стебел, 10—30(50) *см* завв. Листки цілокраї, з обох боків прилегло-сіро-повстисті; нижні — оберненояйцевидно-ланцетні, звужені в короткі черешки; середні та верхні — довгасто- або лінійно-ланцетні, 2—6 *см* завд., 2—5 *мм* завш., з широкою основою, сидячі. Кошики майже кулясті, 5—6(7) *мм* завш., зібрані на верхівках стебел у щільні щитки, до яких входить від 2—3 до 20 кошиків. Обгортка складається з великої кількості (до 50) листочків, голих, блискучих, яйцевидних або довгастих, яскраво-лимонно-жовтого або оранжевого кольору, черепичасто розміщених; зовнішні листочки обгортки набагато коротші від внутрішніх. Крайові маточкові нитковидні квітки майже повністю відсутні. Трубчасті двостатеві квітки з оранжевим віночком, вкритим вгорі золотистими залозками. Сім'янки довгасті, близько 1 *мм* завд., з плівчасто-горбочкуватою або шипуватою поверхнею. Чубок однорядний, з зазублених волосків, рівних за довжиною віночку. ♃. Цв. VI—IX(X).

DC., Fl. Franc., IV (1805) 132. Ledeb., Fl. Ross., II, 2, 607. Катіна у Визн. росл. УРСР, 528. Кирпичников во Фл. СССР, XXV, 410.

— *Gnaphalium arenarium* L., Sp. pl., ed. I (1753) 184. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 47.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., 16, tab. 950, fig. I, I—II. Визн. росл. УРСР, 528, мал. 284.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 179. Pl. polon. exsicc., № 169. Fl. exsicc. Austro-Hung., № 238 (sub *Gnaphalium arenarium* L.). Fl. Hung. exsicc., № 905. Fl. exsicc. reip. Bohem.-Sloven., № 930. Fl. Bohem. et Morav. exsicc., № 259.

На пісках, переважно борових, по степових схилах, на відслоненнях, в сухих лісах, між заростями. — По всій УРСР звичайно, крім високогір'їв Карпат і Криму.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: майже всі райони, крім Арктики, Кар.-Лапл. і Дв.-Печ.; Кавказ: Передкавк., Даг.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Схід. Сибір: Лен.-Кол. (рідко), Анг.-Саян; Серед. Азія: Арало-Касп., Прибалх., Дж.-Тарб., Тянь-Шан.

Загальне поширення. Скандінавія, Атлантична і Середня Європа, Балканський півострів, Європейська частина СРСР, Кавказ, Мала Азія, Монголія, Китай, Західний і Східний Сибір, Середня Азія.

Господарське значення. Декоративна і лікарська рослина. Цмин, який часто в народі називається безсмертник, вживається для лікування хвороб печінки. Крім того, рослина містить антибіотичну речовину — аренарин, який використовується для боротьби з бактеріозами культурних рослин.

3078 (2). H. corymbiformis Opperm. — **Цмин щитконосний.** Рослина з галузистим кореневищем і міцним, до 15 *мм* у діаметрі, сторчовим розгалуженим коренем, від якого відходять численні довгі, тонкі бокові корені. Вся рослина притиснуто-біло-повстиста. Стебла численні, висхідні, (10)20—30(40) *см* завв., при основі трохи здерев'янілі, до самого суцвіття густо улиснені. Прикореневі та нижні стеблові листки довгасто-оберненояйцевидні, поступово звужені в короткі черешки, здебільшого серповидно відхилені від стебла; середні та верхні стеблові листки лінійно-ланцетні або лінійні, сидячі, б.-м. спрямовані вгору. Суцвіття нещільне, щитковидне. Кошики дрібні, трохи видовжені або кулясті, 4—5 *мм* у діаметрі. Сім'янки голі, гладенькі. ♃. Цв. VI—VIII.

Рис. 17. Цмин щитконосний — *Helichrysum corymbiformis* Oppert.

1 — загальний вигляд; *2* — кошик; *3* — листочки обгортки; *4* — квітка.

Oppert. (Опперман) ex Катіна у Визн. росл. УРСР, 523 (descr. brev. ucr.); в Бот. журн. АН УРСР, IX, 3 (1952) 87 (descr. latina). Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 375.

— *Helichrysum arenarium* DC., Fl. Franc., IV (1805) 132, p. p. Кирпичников во Фл. СССР, XXV, 410, p. p.

На приморських пісках. — Степ (Чорноморське узбережжя).

Л.З.-Л.С. Запорізька обл.: Ногайський рн, коса Обіточна (Опперман!, Попович!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: Очаківський рн, окол. Парутина (Вісюліна!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Скадовський рн, о. Джарилгач (Давидич!, Побєдімова!); Голопристанський рн, Кардашинка (Окснер!), Бехтери (Гринь!), Буркути (Свистунова!, Котов! і Карнаух!), о. Тендер (Шостенко!), Солонозерна дача, на березі Ягорлицької затоки (Гринь!); окол. Шюрупинська (!!, Вісюліна!); Горностаївський рн, Середнє (Побєдімова!). — **П.С.** Запорізька обл.: Якимівський рн, о. Бирючий (Прянишников!, Левіна!). — Херсонська обл.: Сивашський рн, Маячка (Побєдімова!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн.

Загальне поширення. Причорноморський ендем України.

Ряд **2. Plicata** Kirp. Листочки обгортки сірчано-лимонно- або золотисто-жовті, рідко молочно-білі. Квітконосні пагони здебільшого борозенчасті, разом з листками завжди вкриті залозистими волосками. Складне суцвіття у молодому стані обгорнуте кількома верхівковими листками.

В межах СРСР до ряду належить 4 види; всі вони є рослинами субальпійської та альпійської смуг Кавказу, Криму і Середньої Азії. В УРСР з них трапляється один.

3079 (3). H. graveolens (M. B.) Sweet. — **Цмин запашний.** Густошерстисто-повстиста рослина з квітучими стеблами і неплідними вкороченими гілочками при їх основі. Стебла прямостоячі, 20—30 *мм* завв., густо улиснені. Листки з обох боків переплутано-волохато-повстисті, прикореневі — довгасто-лопатовидні, 4—5 *см* завд., 7—10 *мм* завш., до основи звужені; стеблові — лінійні, 2—4 *см* завд., 3—5 *мм* завш., сидячі; верхні загострені; всі спрямовані вгору і б.-м. прилеглі до стебла. Кошики кулясті, 5—6 *мм* завд., 6—8 *мм* завш. (трохи більші, ніж у *H. arenarium* L.), зібрані дуже густим щитком, що нерідко нагадує головку; гілочки суцвіття переплутано-довго-павутинисто-повстисті. Листочків обгортки до 25, вони не дуже відігнуті, яскраво-жовтого кольору; зовнішні листочки обгортки 4—5 *мм* завд., 1,5—2 *мм* завш., досягають половини або й $^3/_4$ довжини внутрішніх листочків, що мають 5—6 *мм* завд., $\mp$ 1 *мм* завш.; після осипання плодів листочки обгортки зірчасто простерті. Спільне квітколоже дрібногорбочкувате. Квіток у кошику 50—65, вони ледве виступають з обгортки. ♃. Цв. VI—VIII(IX).

Sweet, Hort. Brit., ed. I (1827) 223. Станов—Талиев. Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 375. Кирпичников во Фл. СССР, XXV, 421; в Бот. матер. герб. Бот. ин-та им. В. Л. Комарова АН СССР, XX (1960) 329.

— *H. graveolens* (M. B.) DC., Prodr., VI (1837) 184. Ledeb., Fl. Ross., II, 2, 607. Boiss., Fl. orient., III, 232 (saltem pro max. parte). — *Gnaphalium graveolens*

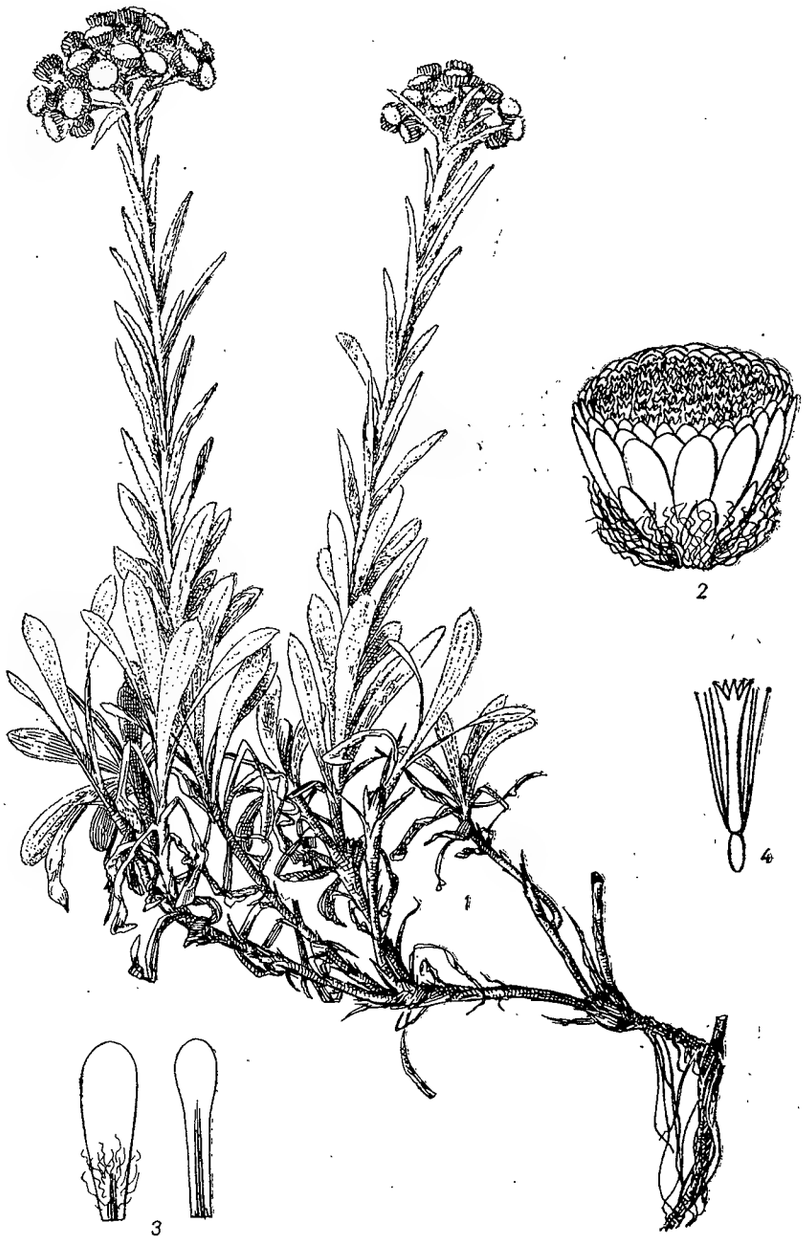

Рис. 18. Цмин запашний — *Helichrysum graveolens* (M. B.) Sweet.

1 — загальний вигляд; *2* — кошик; *3* — листочки обгортки; *4* — серединна квітка.

M. B., Fl. taur.-cauc., II (1808) 299 et III (1819) 567, № 1703. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 47.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 420 и 3948.

Яйли і скелясті гірські схили. — Лише в Криму.

Кр.З.С. Кримська обл.: Сацький рн, Скворцово (Котов!). — **Кр.Л.С.** Кримська обл.: окол. Білогірська (Котов!), Сімферополь, Ближні Дубки (Траншель!). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Алуштинський рн, Кримський державний заповідник, Бабуган-Яйла (Котов!, Гизенко!, Буш!, Криштофович!, Поплавська!, Гербрандт!, Юзепчук!), схили Роман-Кошу (Юзепчук!), Демерджі-Яйла (Федченко!, Юзепчук!), Чатир-Даг, яйла (Ф. Алексєєнко!, Графф!, Юзепчук і Голубкова!, Клинге!, Котов!, Гринь!), Алабач (Юзепчук!); Ялтинський рн, Ай-Петрі (Гольде!, Коржинський!, Буш!, Федченко!, Радде!. Спригин, Криштофович!, Мілютін!, Саранді-накі!, Голубкова!), Нікітська яйла (Котов!, Юзепчук!), окол. Гурзуфа (Вовчанецький!), яйла над Гурзуфом (Григор'єв!). — **Півд. Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, окол. Оползневого (Криштофович!), яйла над Голубим Заливом (Ганешин!); окол. Судака.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим; Кавказ: Закавк. (зах., схід. і півд.).

Загальне поширення. Крим, Кавказ, Мала Азія.

Господарське значення. Красива декоративна рослина, яка успішно може бути запроваджена в культуру для створення золотисто-жовтого фону на газонах, по квітниках.

Ряд **3. Petiolata** Dobrocz. hoc loco. Листочки обгортки білуваті. Галузисті, півкущикові рослини з сріблястим білоповстистим опушенням. Листки не збігають на стебло, здебільшого до основи звужені в короткі черешки.

В межах СРСР ряд представлений 1 видом, досить поширеним в культурі.

3079[1] (4). H. petiolatum (L.) DC. — **Цмин черешковий.** Сланкий білий півкущик з сріблясто-білими галузистими стеблами 50—100 *см* завв.; гілки вгорі неулиснені. Листки короткочерешкові, овальні або майже серцевидні, 1,5—2,5 *см* завд. і завш., сріблясто-біло-повстисті. Кошики яйцевидно-кулясті, зібрані густими білоповстистими клубочками 2,5—1 *см* завш. ♃. Цв. VII—VIII.

DC., Prodr., VI (1837) 208. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 470. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 375.

— *Gnaphalium petiolatum* L., Sp. pl., ed. I (1753) 854. — *Gnaphalium lanatum* hort.

Широко культивується на газонах як коврова декоративна рослина, що дає красивий сріблястий фон.

Поширення по СРСР. Лише в культурі.

Загальне поширення. Дико росте в Південній Африці; культивують в різних країнах.

Ряд **4. Bracteata** Dobrocz. hoc loco. Листочки обгортки яскраво-жовті, голі, блискучі, простерті, до основи трохи звужені, на верхівці

коротко загострені. — Однорічні або дворічні рослини з прямостоячими слабогалузистими стеблами.

В СРСР широко культивується 1 вид цього ряду.

3079[2] (5). H. bracteatum (Vent.) Willd. — **Цмин приквітковий. Безсмертник. Іммортель.** Гола або трохи шорстка рослина. Стебла прямостоячі, 20—100(120) *см* завв., вгорі розгалужені. Листки ланцетні, загострені, по краю нерівно-виїмчасто-зубчасті або трохи хвилясті. Кошики 2—5 *см* завш., ширина їх більша за довжину, утворюють нещільні верхівкові щитковидні суцвіття. Листки обгортки жорсткі, перетинчасті; зовнішні — короткояйцевидні, тупуваті, на верхівці буруваті; середні — ланцетні, з розширеною верхівкою і широко розставлені, блискучі, при плодах солом'яно- або золотисто-жовті, рідше фіолетові, білі, рожеві, пурпурово- або яскраво-червоні; самі внутрішні листочки обгортки коротші від середніх, загострені. Крайові квітки маточкові, нечисленні; серединні — двостатеві, у великій кількості. Сім'янки довгасто-яйцевидні, голі, гладенькі або дрібногорбочкуваті. Чубок однорядний, з шорстких, довгих, волосків. ⊙, ⊙. Цв. VI—IX.

Willd., Enum. Hort. Berol. (1806) 869. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 469—470. Станков — Талиев, Опред. высш. раст., 375. Кирпичников во Фл. СССР, XXV, 406.

— *Xeranthemum bracteatum* Vent., Jard. Malm., 2 (1803) tab. 2.

Рисунки: Hegi, l. c., 470, Fig. 237.

Широко культивується на газонах, в садах і парках як декоративна квіткова рослина.

Поширення по СРСР. Лише в культурі, часом дичавіє.

Загальне поширення. Дико росте в Австралії, звідки давно завезена в різні країни світу.

Господарське значення. Є однією з улюблених декоративних квіткових рослин (садових сухоцвітів), з якої складають сухі букети на зиму.

Примітка. Культивується у багатьох сортах, що різняться насамперед кольором листочків обгортки.

Рід 858. Оман — Inula L.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 881.

Кошики багатоквіткові, поодинокі або у щитковидних суцвіттях. Обгортка напівкуляста, багаторядна, черепичаста, її зовнішні листочки здебільшого трав'янисті, коротші від перетинчастих внутрішніх або однакової з ними довжини, всі загострені або внутрішні на верхівці лопатковидно розширені; зовнішні і середні листочки обгортки зверху по всій поверхні, а внутрішні лише вгорі вкриті білими, бурими або червонуватими волосками, часом з домішкою залозистих волосків, або лише по краю листочки війчасті. Всі квітки у кошику плідні, крайові — язичкові, маточкові, розміщені в один ряд, яскраво-жовті або лілувато-червонуваті, значно довші від обгортки, рідше однакової з нею довжини; серединні квітки трубчасті, двостатеві, багаторядні, менш яскраві. Спільне квітколоже плоске або б.-м. опукле, голе або по краю ямочок залозисте. Стовпчик маточки з глибокодволопатевою приймочкою, лопаті приймочки на верхівці розширені, тупі, опушені. Пиляки при основі з хвостовидними додатками. Сім'янки призматичні або циліндричні, чотиригранні або ребристі, по всій довжині або лише вгорі вкриті короткими притиснутими волосками. Чубок складається з одного ряду трохи нерівних білуватих, дрібнозазублених волосків. — Багаторічні, рідше одно- або дворічні трав'янисті рослини з черговими звичайно цілісними листками.

До роду належить близько 120 видів, поширених в Європі, Азії і Африці, найбільше в гірських районах.

На території СРСР рід представлений 33 видами, з них в УРСР росте 11 видів.

1. Дуже великі рослини з міцними стеблами до 2,5 *м* завв., широкими, до 18—28 *см* завш., з серцевидною напівстеблообгортною основою, листками і великими, до 6—8 *см* у діаметрі, кошиками. Внутрішні листочки обгортки на верхівці лопатковидно розширені, тупі . . . . . **(1). О. високий — I. helenium** L.
— Рослини у всіх своїх частинах дрібніші, з стеблами 15—70(120) *см* завв., кошиками до 3—5(5,5) *см* у діаметрі. Внутрішні листочки обгортки у напрямі до верхівки поступово звужені і загострені . 2.
2. Крайові язичкові квітки жовті або лілувато-червонуваті, майже однакової довжини з трубчастими квітками, не перевищують обгортку і тому мало помітні . . . . . 3.
— Крайові язичкові квітки яскраво-жовті, добре розвинуті, в півтора—два рази довші від листочків обгортки і значно довші від серединних трубчастих квіток . . . . . 4.
3. Рослина дворічна. Крайові язичкові квітки лілувато-червонуваті, однакової довжини, з буруватими трубчастими квітками . . . . . **(10). О. блошиний — I. conyza** DC.
— Рослина багаторічна. Всі квітки у кошику з жовтими віночками, крайові — язичкові, дорівнюють внутрішнім листочкам обгортки і на третину довші від серединних трубчастих квіток . . . . . **(11). О. дивиновидний — I. thapsoides** (Willd.) DC.
4 (2). Листки лінійно-ланцетні, вузькі, до 3—7 *мм* завш., поступово загострені, з 5—7 майже паралельними жилками . . . . . **(3). О. мечолистий — I. ensifolia** L.
— Листки довгасті, довгасто-ланцетні або довгасто-яйцевидні, ширші, до 3—4,5 *см* завш., з перистими жилками . . . . . 5.
5. Рослини м'яко-шерстисто-повстисті або жорстковолосисті . . 6.
— Майже голі або тільки шершаві рослини, або лише листки у них по краю і зісподу по жилках б.-м. опушені . . . . . 9.

6. Вся рослина до верху вкрита довгими, б.-м. відлеглими, рудуватими жорсткими волосками. Кошики порівняно великі, розквітлі, до 5—5,5 *см* у діаметрі, поодинокі, рідко їх по 2—3 . . . . . **(2). О. шершавий — I. hirta** L.

— Рослини м'яко-шерстисто-повстисті або м'яковолосисті. Кошики дрібніші, утворюють щитковидне суцвіття, дуже рідко поодинокі . 7.

7. Кошики численні, невеличкі, під час цвітіння близько 10 *мм* у діаметрі, зібрані у щільний щиток. Крайові язичкові квітки лише трохи довші від обгортки. Зав'язь і сім'янки гладенькі, голі або лише у верхній частині розсіяно-коротко-волосисті. Зелена або сіро-зелена рослина, вкрита довгими м'якими волосками. Стебла густо улиснені . . . . . **(4). О. німецький — I. germanica** L.

— Кошиків на рослині кілька, у б.-м. нещільному щитку, рідше вони поодинокі, під час цвітіння до 2,5—3,5 *см* у діаметрі. Крайові язичкові квітки в півтора—два рази довші від обгортки. Зав'язь і сім'янки волосисті. Рослини притиснуто-м'яко-шерстисто-волосисті . 8.

8. Шовковисто-біло-повстисто-волосиста рослина з горизонтальним повзучим кореневищем. Верхні стеблові листки з серцевидною основою, без вушок при основі. Зовнішні листочки обгортки значно коротші від внутрішніх. Крайові язичкові квітки зовні вкриті білими волосками і дрібними золотистими залозками . . . . . **(8). О. очний — I. oculus-Christi** L.

— Сіро-зелена або зеленувата, тонко-шерстисто-повстиста рослина з тонким косо повзучим кореневищем. Верхні стеблові листки з серцевидною стеблообгортною основою, нерідко з вушками. Зовнішні й внутрішні листочки обгортки майже однакової довжини. Крайові язичкові квітки голі, гладенькі . . . . . **(9). О. британський — I. britannica** L.

9 (5). Кошики поодинокі або в нещільному щитку, розквітлі до 3,5 *см* у діаметрі. Стеблові листки великі, до 12 *см* завд., відлеглі від стебла . . . . . **(7). О. верболистий — I. salicina** L.

— Кошики дрібніші, розквітлі 2—2,5 *см* в діаметрі, в густому щитку. Стеблові листки менші, до 7—9 *см* завд., спрямовані вгору і б.-м. притиснуті до стебла . . . . . 10.

10. Кореневище коротке. Стебло розгалужене лише у верхній частині. Листки довгасто-ланцетні або довгасто-яйцевидні, тупуваті або коротко загострені, майже цілокраї. Степова рослина . . . . . **(5). О. шорсткий — I. aspera** Poir.

— Кореневище довге, повзуче. Стебло розгалужене від основи або від середини. Листки довго загострені, по краю дрібно-пилчастозубчасті. Рослина пісків . . . **(6). О. пісковий — I. sabuletorum** Czern.

Секція **1. Corvisartia** (Mérat) Dumort. Спільне квітколоже по краю ямочок густозалозисте. Крайові язичкові квітки в два—два з половиною раза довші від обгортки. Додатки пиляків довговійчасті, в два-три рази коротші від самих пиляків. Сім'янки ребристі, з 5, рідше

4 гранями, гладенькі, на верхівці зрізані, їх чубок з довгих буруватих, при основі з'єднаних між собою щетинок.

В межах СРСР секція представлена 3 видами, з яких один (*I. grandis* Schrenk) — поширений виключно в Середній Азії, другий (*I. magnifica* Lipsky) — лише на Кавказі, а третій (*I. helenium* L.) має більш широкий ареал, зустрічається в багатьох районах СРСР, у тому числі і на Україні.

3080 (1). I. helenium L. — **Оман високий.** Рослина з товстим м'ясистим кореневищем. Стебла міцні, прямостоячі, 60—150(250) *см* завв., прості або вгорі б.-м. розгалужені, помітно борозенчасті, внизу розсіяно-, вгорі густо-жорстко-волосисті. Листки великі, зверху темно-зелені, майже голі, зісподу сірі від густого короткого опушення, по краю нерівно-дрібно-зубчасто-пилчасті; прикореневі та нижні стеблові листки довгасто-еліптичні, 15—45 *см* завд., 6—28 *см* завш., поступово звужені у вузькокрилаті, 8—20 *см* завд., черешки, які своєю основою майже цілком обгортають стебло; середні стеблові листки довгасто-яйцевидні, загострені, 10—30 *см* завд., 3,5—14 *см* завш.; верхні — 5—11 *см* завд., 1—3,5 *см* завш., як і середні, сидячі, з серцевидною основою. яка б.-м. обгортає стебло, трохи збігають на нього. Кошики великі, під час цвітіння 6—7,5(8) *см* у діаметрі, поодинокі на верхівках стебел та бокових неулиснених гілок, що виходять з пазух верхніх листків; на одній рослині буває від 2—3 до 20 і більше кошиків. Обгортка напівкуляста, 3—3,5 *см* завш., багаторядна, черепичаста; її зовнішні листочки яйцевидні, тупуваті, трав'янисті, сіроповстисті, 12—15 *мм* завд., 5—10 *мм* завш., середні — довгасті, 15—17 *мм* завд., 2—4 *мм* завш., шкірясті, жовтуваті, вгорі розширені, перетинчасті, темніші, ніж листочок, внутрішні — лінійні, 18—20 *мм* завд., 1—1,5 *мм* завш., на верхівці лопатовидно розширені, темні, перетинчасті. Всі квітки у кошику плідні; зовнішні — язичкові, маточкові, 20—35 *мм* завд., з лінійним на верхівці тризубчастим язичком 1—2,5 *мм* завш.; серединні трубчасті квітки двостатеві, 10—12 *мм* завд., лише трохи підіймаються над обгорткою. Сім'янки вузькоциліндричні, тонкоребристі, голі, 3—3,5 *мм* завд., близько 0,5 *мм* завш., з чубком довгих (7—9 *мм* завд.) білих волосків. ♃. Цв. VI—VIII(IX).

L., Sp. pl., ed. I (1753) 881. DC., Prodr., V (1836) 463. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 49. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 614. Катіна у Визн. росл. УРСР, 529. Горшкова во Фл. СССР, XXV, 440.

— *Aster helenium* Scop., Fl. carn., ed. 2, II (1772) 171.

Рисунки: Комаров, Сбор, сушка и развед. лекарств. раст. в России (1915), табл. 11. Ларин и др., Кормовые раст. сенокос. и пастб. (1937) 792, рис. 759. Павлов, Дикие полезн. и техн. раст. СССР (1942) 345, рис. 92. Землинский, Лекарств. раст. СССР, изд. III (1958) 108. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 475, Fig. 240.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 1824.

Узлісся, чагарники, лісові луки, береги річок, на вогких місцях. — Розсіяно майже по всій УРСР.

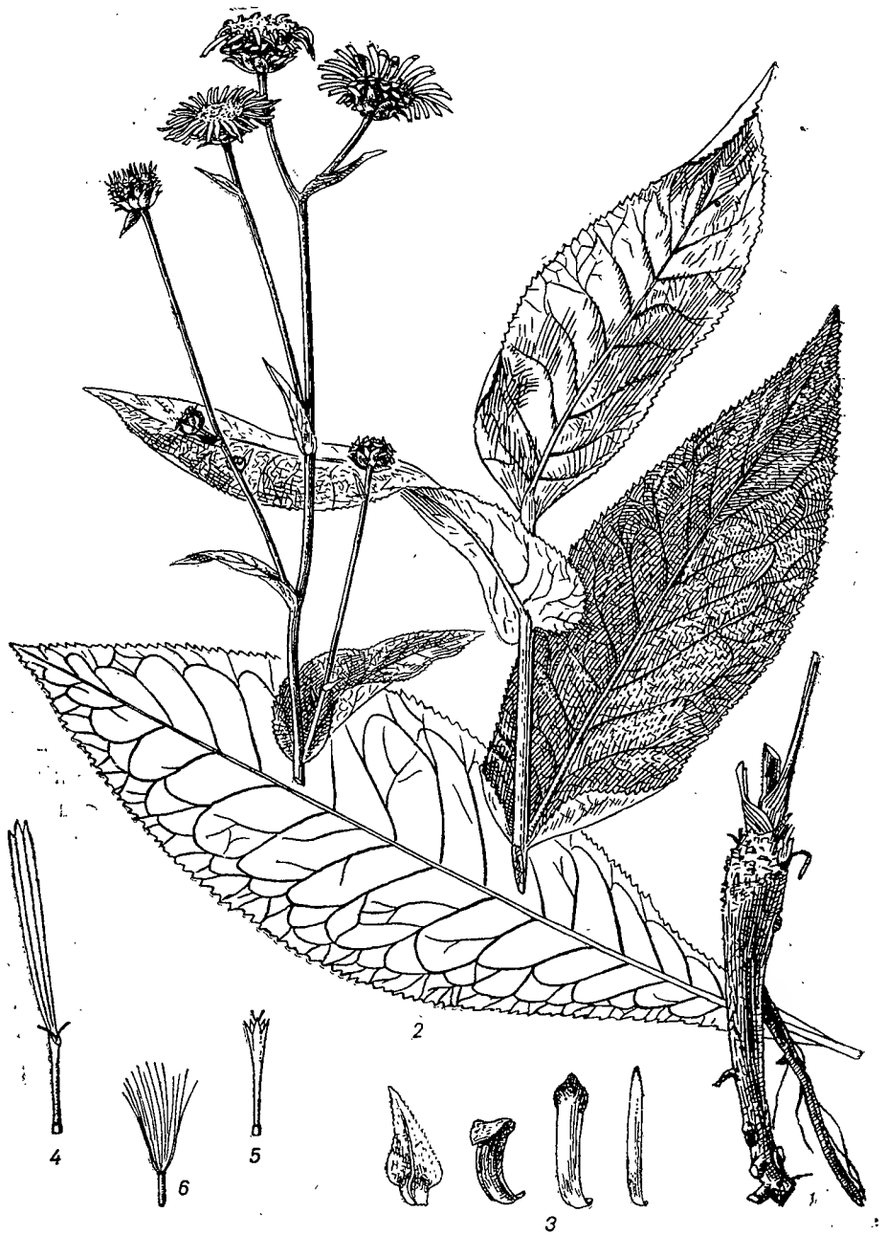

Рис. 19. Оман високий — *Inula helenium* L.

1 — нижня, середня і верхня частини рослини; *2* — нижній листок; *3* — листочки обгортки; *4* — крайова язичкова квітка; *5* — серединна трубчаста квітка; *6* — сім'янка з чубком.

Зак.Л. Закарпатська обл.: окол. Мукачевого, г. Велика (Ігошина). — **Пр.Л.** Станіславська обл.: Косівський рн, Бабин (Гербіх!). — Чернівецька обл.: Чернівецький рн, Михальча, Кам'янка (Гербіх); Сторожинецький рн, Буденець (Гербіх). — **Р.-О.Л.** Тернопільська обл.: Бережанський рн, Нараїв, Писарівка (Кнапп). — Львівська обл.: Яворівський рн, Шкло (Томашек). — **З.П.** Хмельницька обл.: Березdівський рн, Малий Правутин (Морозова!). — Житомирська обл.: Черняхівський рн, Щербини (Зикеєв!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Тупичівський рн, Бурівка (Дзюбенко і Левіна!). — **В.Л.-С.** Львівська обл.: Броди, Лиса Гора (Клобер); Нестерів (Томашек); Новояричівський рн, Журавники (Завадський). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: окол. Тернополя (Томашек); Мельнице-Подільський рн, Нивра (Ленц), Кудринці (Сюзев!); Борщівський рн, ліс Турильче в окол. Вовківців (Гринь!), Вишнівецький рн, Кривчики (Бессер!); Золотниківський рн, Золотники, Зарваниця, Вишнівчик (Кнапп); Підгайці (Гельцль). — Чернівецька обл.: Кельменецький рн, Топорівка (Гербіх), Заставнівський рн, Веренчанка (Гербіх). — Хмельницька обл.: Кам'янець-Подільський рн, Вербецьке л-во, між Гуменцями і Шатавою (Кузнецова!), Гуменці (Косець!), берег р. Студениці (Кузнецова!). — Вінницька обл.: Шпиківський рн, Сільниця (Кучерява!). — Одеська обл.: Красноокнянський рн, Чорна (Білик!); Котовський рн, Розалівка (Білик!). — **П.Л.-С.** Ровенська обл.: Ровенський рн, Шпанів (Барбарич!); Острозький рн, окол. Черняхова (Барбарич!). — Хмельницька обл.: Летичівський рн, Ріжни (Козлов!), Вербка (Осадча!); Білогір'є (Кучерява!). — Вінницька обл.: Літинський рн, Требухи (Осадча!), Майдан-Стасів (Котов!); Вінницький рн, Стрижавка (Левіна і Білозір!); Тульчинський рн, Гуральня (Котов!). — Черкаська обл.: Монастирищенський рн, Івахни (Кучерява!); Сміла (!); Черкаський рн, понад р. Ірдинем (Д. Зеров!). — Київська обл.: Миронівський рн, Козин (Семенкевич!); окол. Києва, Пирогів (Лоначевський!). — Одеська обл.: Савранський рн, Гетьманівка (Бараненко!). — Кіровоградська обл.: Кіровоград (Черняєв!). — **Л.Л.-С.** Черкаська обл.: Золотоніський рн, Деньги (Брадіс!), Піщане (Полонська!); Іркліївський рн, Скородистик (Котов і Карнаух!). — Київська обл.: Яготинський рн, Нечипорівка (Підоплічко!). — Чернігівська обл.: Ніжин (Михайлівський!). — Полтавська обл.: Сенча (Барецков!); Оболонський рн, Дем'янівка (Ярмолович!); Комишнянський рн, Черевки (!). — Полтавська обл.: Полтава (!), окол. Полтавської с.-г. станції (Ленченко!). — Харківська обл.: Дергачівський рн, Феськи (Лавренко!); Харківський рн, Рогань (Котов!), окол. Харкова (Осадча). — **Д.Л.-С.** Харківська обл.: окол. Ізюма, Придонецьке л-во (Котов і Карнаух!). — Донецька обл.: Чистяківська мр, радгосп «Гірник» (Страшко!); Харцизький рн, Нижня Кринка (Степанов!), Зуївка (Наконечна!); Макіївська мр, Холодна Балка (Наконечна!); Амвросіївський рн, Успенка (Липа!); Авдіївський рн, Ясинувата (Клеопов!); Слов'янський рн, Гола Долина (Котов!). — Луганська обл.: Лисичанський рн, Мирна Долина (Гринь!); Ново-Світлівський рн, Іванівка (Лавренко!); Ровеньківський рн, Шляхтине (Гребеньова!); Свердловський рн, Провальський степ (Постригань!, Лавренко і Олексеєв!, Гринь і Романова!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Боровський рн, Гороховатка (Осадча!). — Луганська обл.: Міловський рн, Заплава р. Мілової (Косець!). — Донецька обл.: Приморський рн, Старий Крим (!); Володарський рн, Кам'яні Могили (Гринь!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: Варварівський рн, Ігнатівка (Клеопов!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Голопристанський рн, Буркути (Гринь!). — **Півд. Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Краснокам'янка (Котов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Кар.-Лапл. (наводиться для окол. Повенця Карельської АРСР), Дв.-Печ., Прибалт., Лад.-Ільм., Верх.-Волзьк., Волзьк.-Кам., Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр.,

Волзьк.-Дон., Заволзьк., Бессараб., Причорн., Крим., Ниж.-Дон., Ниж.-Волзьк.; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах., Схід. і Півд. Закавк.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Серед. Азія: Арало-Касп., Прибалх., Дж.-Тарб., Тянь-Шан., Пам.-Ал.

Загальне поширення. Скандінавія, Атлантична і Середня Європа, Європейська частина СРСР, Кавказ, Середземномор'я, Мала Азія, Іран, Північна Монголія, Західний Сибір, Середня Азія.

Господарське значення. Оман високий є декоративною, медоносною і лікарською рослиною. Його кореневища з коренями здавна вживають в народній медицині як відхаркувальний (при бронхіальних катарах, туберкульозі легенів тощо), сечогінний і тонізуючий засіб. Вони містять до 44% інуліну та ряд інших полісахаридів, гірку речовину, слиз і 1—3% твердої ефірної (так званої алантонової) олії з головною складовою частиною алантолактоном і незначною кількістю алантонової кислоти і алантолу. Зварені в цукрі кореневища можуть замінити імбир. Завдяки цьому вони використовуються для настоювання горілки, виготовлення лікерів, а також у кондитерському виробництві. Крім того, з сухих коренів оману високого можна одержувати досить стійку синю фарбу. Листки оману містять 39 *мг*% вітаміну С. Спиртовий настій з них вживається також як бактерицидний засіб.

Секція **2. Enula** Duby. Спільне квітколоже голе. Додатки пиляків війчасті, в три (п'ять) разів коротші від самих пиляків. Сім'янки ребристі, з п'ятьма гранями, на верхівці зрізані або б.-м. відтягнуті, гладенькі або волосисті, з чубком, складеним довгими вільними або при основі з'єднаними в кільце волосками.

У складі секції відрізняють кілька рядів. Види, які поширені на території УРСР, належать до 6 різних рядів.

Ряд **1. Hirtae** Gorschk. Кошики нечисленні або поодинокі, 2,5—7 *см* у діаметрі; обгортка 1,5—1,8 *см* завш., зовнішні листочки обгортки широколанцетні, 1,2—1,5 *мм* завш., дорівнюють або трохи довші від внутрішніх лінійно-ланцетних або лінійних листочків.

3081 (2). I. hirta L. — **Оман шершавий.** Рослина з косим повзучим кореневищем, від якого відходить багато тонких і довгих коренів. Стебла прямостоячі, 30—65 *см* завв., рідко поодинокі, а частіше їх підіймається від кореня кілька або й багато, при основі вкриті бурими лусочками, вище (особливо під кошиками) жорстко-волохаті, помітно потовщені, від нижньої третини до самого верху густо улиснені. Листки довгасто-яйцевидні або довгасто-ланцетні, тупуваті або коротко загострені, цілокраї або віддалено-дрібно-зубчасті, зверху темно-зелені і розсіяноволосисті, зісподу блідо-зелені і густоволосисті (особливо по виступаючих жилках і по краю), 2,5—8,5 *см* завд., 8—15 *мм* завш. (найменші з них і найбільш загострені верхівкові листки), нижні до основи звужені, середні та верхні з округлою основою, сидячі, напівстеблообгортні. Кошики поодинокі на верхівках стебел, великі, під час цвітіння

до 5—5,5(7) *см* у діаметрі, рідше є ще 2—3 кошики на бокових гілках і всі разом утворюють нещільне щитковидне суцвіття. Обгортка напівкуляста, 10—15 *мм* завв. і до 15—20 *мм* завш., багаторядна, черепичаста, її зовнішні та середні листочки лінійно-ланцетні, шиловидно загострені, трав'янисті, зелені, щетинисто-волосисті, при самій основі перетинчасті, блідо-зелені і голі, 8—15 *мм* завд., 1,25—1,5(2) *мм* завш., з дуже виступаючою середньою жилкою; внутрішні листочки лінійні, повністю перетинчасто-шкірясті, блідо-солом'яно-жовті, голі, майже однієї довжини з середніми листочками, але помітно вужчі від останніх, до 1 *мм* завш. Квітки золотисто-жовті, язичкових квіток багато, 2—3 *см* завд., язичок 1—2,5 *мм* завш., на верхівці з 2—3 маленькими зубчиками або цілокраї, в два—два з половиною раза довший від обгортки. Серединні трубчасті квітки численні, 6—7 *мм* завд., їх трубочка вгорі трохи розширена, відгин з п'ятьма гострими зубчиками. Сім'янки циліндричні, 1,5—2 *мм* завд., 0,2—0,3 *мм* завш. Чубок 5—6 *мм* завд., білий, однорядний. ♃. Цв. (V)VI—VII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 883. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 50. Катіна у Визн. росл. УРСР, 529. Горшкова во Фл. СССР, XXV, 448.

— *Aster hirsutus* Scop., Fl. carn., ed. 2, II (1772) 173.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., 16, tab. 927. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, Taf. 262, Fig. 2—26.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 724. Herb. norm., № 684. Fl. Gall. et Germ. exsicc., № 385. Fl. Siles. exsicc., № 833.

Степи, степові схили і луки, узлісся. — По всій УРСР, розсіяно.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Берегове (Білик!). — **Пр.Л.** Чернівецька обл.: Вашківецький рн, Зеленів (Горохова!). — **З.П.** Волинська обл.: Киверцівський рн, Киверцівське л-во (Косець!). — Житомирська обл.: Житомирський рн, Гадзинка (Євтушенко!). — **П.П.** Житомирська обл.: Черняхівський рн, Сліпчиці (Катіна і Піонтковський!). — Київська обл.: Димерський рн, Демидів (Барбарич!); окол. Києва (Клеопов!, Семенкевич!); окол. Києва, ст. Боярка-Будаївка (Оксіюк!), Біличі (Гержедович!), Святошино (Гринь і Косець!). — **Л.П.** Київська обл.: Броварський рн, Літки (Сележинський!). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Теребовля (Гринь!). — Вінницька обл.: Чернівецький рн, Моївське л-во, Шендерівка (Кузнецова!). — Одеська обл.: Краснооктянський рн, Флора (Білик!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Калинівський рн, Медвідський ліс (Гринь!). — Одеська обл.: Ананьївський рн, Жеребково (Котов!). — Київська обл.: Богуславський рн, Богуслав, Чайки-Лютарі (Клеопов!); Таращанський рн, Лука (Клеопов!); Васильківський рн, Дзвонкове (Клеопов!); Глеваха (Барбарич!); Біла Церква (Єлін!); Рокитнянський рн, Любка (Семенкевич!). — Кіровоградська обл.: Підвисоцький рн, Нерубайка (Гринь!). — **Л.Л.-С.** Черкаська обл.: Звенигородський рн, Гусакове (Підоплічко!). — **Д.Д.-С.** Донецька обл.: Авдіївський рн, Ясинувата (Косець і Клеопов!); Слов'янський рн, Богородичне (Гринь!), Краснопілля (!!, Гринь!); Сніжнянський рн, Саурів (Котов і Карнаух!). — Луганська обл.: Свердловський рн, Провальський степ (Гринь і Романова!, Барбарич і Денчик!). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Жовтневий рн, Жовтень; Цебриківський рн, Розкішне (Котов і Кузнецова!). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Карлівка, окол. Липʼянки (Полонська!). — Харківська обл.: Куп'янський рн, Сенькове (Осадча!). — Луганська обл.: Міловський рн, Стрілецький степ (!!, Котов!, Карнаух і Кузнецова!, Гринь

і Угляренко!, Бауман і Кузнецова!, Саричева!); Біловодський рн, Лимарівка (Котов!); Містки (Сова!); Старобільський рн, Вишневий (Осадча і Михайленко!); — Донецька обл.: Краснолиманський рн, Святогорськ (Липа!); Володарський рн, Кам'яні Могили (Білик!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Бородинський рн, Лісне (Котов і Кузнецова!). — Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (Крижевський!); Сиігурівський рн, радгосп (Білик!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Судацький рн, Карадаг (Котов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Кар.-Лапл. (занесено, біля ст. Хібіни), Верх.-Волзьк., Волзьк.-Кам., Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон., Заволзьк., Бессараб., Причорн., Крим., Ниж.-Дон., Кавказ: Передкавк.; Зах. Сибір: Обськ., Верх.-Тоб. (зах. ч.), Ірт.; Серед. Азія: Арало-Касп. (півн. ч.).

Загальне поширення. Атлантична і Середня Європа, Східна Європа і Західна Азія, Середземномор'я (зах. ч.), Мала Азія.

Ряд 2. **Ensifolia** Gorščhk. Листки вузькі, лінійно-ланцетні або лінійно-довгасті, з 5—7 паралельними жилками, сидячі, спрямовані вгору і б.-м. притиснуті до стебла.

3082 (3). I. ensifolia L. — **Оман мечолистий.** Рослина з повзучим розгалуженим кореневищем. Стебла прямостоячі або висхідні, (7) 15—20(60) *см* завв., поодинокі або від кореневища підіймається їх кілька, прості, рідше вгорі розгалужені, голі, лише під кошиками трохи опушені, до самого верху густо улиснені. Листки лінійно-ланцетні, нижні та середні 4—9,5 *см* завд., 4—7 *мм* завш., верхні 1,5—2 *см* завд., 2,5—3 *мм* завш., всі загострені, з 5—7(9) дуже виступаючими паралельними жилками, по краю війчасті, нерідко по середній жилці згорнуті вдвоє, до основи б.-м. звужені, сидячі, напівстеблообгортні, всі спрямовані вгору або нижні та середні серповидно відхилені від стебла. Кошики під час цвітіння 3—3,5 *см* у діаметрі, поодинокі на верхівках стебел, рідше стебло на самій верхівці розгалужене і крім основного кошика на рослині є ще кілька дрібних кошиків на бокових гілках, що разом утворюють нещільний верхівковий щиток. Обгортка напівкуляста, 20—25 *мм* завш., багаторядна, черепичаста, з щільно прилеглими листочками; її зовнішні листочки 5—7 *мм* завд., 2—2,5 *мм* завш., трав'янисті, ланцетні, загострені, лише при основі б.-м. перетинчасто-шкірясті і блідо-зелені, на верхівці темно-зелені, з випнутими поздовжніми жилками, внутрішні — лінійно-ланцетні, 7—11 *мм* завд., 1—1,5 *мм* завш., на верхівці розірванозубчасті або ж повністю бахромчасті. Всі квітки у кошику плідні, жовті; крайові — язичкові, маточкові, 12—20 *мм* завд., в півтора—два рази довші від листочків обгортки, язичок 1—1,5 *мм* завш., майже однієї довжини з трубочкою квітки, на верхівці тризубчастий; серединні квітки трубчасті, 6—8 *мм* завд. Сім'янки 2,5—3 *мм* завд., близько 0,3 *мм* завш., з довгим (7—8 *мм* завд.) чубком білих волосків. 4. Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 883. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 51. Катіна у Визн. росл. УРСР, 529. Горшкова во Фл. СССР, XXV, 450.

— *Aster ensifolius* Scop., Fl. carn., 2, II (1772) 174.

Рис. 20. Оман мечолистий — *Inula ensifolia* L.

1 — нижня частина рослини; *2* — верхня частина стебла; *3* — листочки обгортки; *4* — крайова язичкова квітка; *5* — серединна трубчаста квітка.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., 16, tab. 928, fig. III, 7—10 Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 448, Fig. 244, e—k.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 246! Fl. exsicc. reip. Bohem.-Sloven., № 75. Herb. norm., № 2647.

На степах, по сонячних і сухих, кам'янистих та вапнякових схилах, на пісках, в заростях кущів. — Розсіяно по всій УРСР.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Берегове (Білик!); Ужгородський рн, Холмець (Білик!, А. і О. Барбаричі!). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Нестерів (Реман), окол. Львова (Бессер). — **Л.П.** Київська обл.: Броварський рн, Літківське л-во (Сележиицький!). — Сумська обл.: Глухів (Іллічевський!). — **З.Л.-С.** Станіславська обл.: Обертинський рн, Лиса Гора (Клобер), між Чортовцем і Герасимовом (Катіна!). — Тернопільська обл.: Чортківський рн, Чортків, Улашківці (Гринь!). — Хмельницька обл.: Кам'янець-Подільський рн, Гуменці (Котов!), Китайгород (Клеопов!); Староушицький рн, Студениця (Клеопов!). — Вінницька обл.: Яришівський рн, Юрківці (Кузнецова!). — Одеська обл.: Красноокнянський рн, Флора (Клеопов!, Білик!), Артирівка (Білик!). — **П.Л.-С.** Ровенська обл.: Мізоцький рн, Буща (Барбарич!). — Київська обл.: Васильківський рн, Дзвонкове (Клеопов!). — **Л.З.-Л.С.** Луганська обл.: Міловський рн, Стрілецький степ, уроч. Хомутець (!!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (Яната!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: окол. Бахчисарая (Котов!); окол. Сімферополя (Гринь!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: Севастополь—Інкерман (Ширяєв!); Білогірський рн, уроч. Каракуш (Гринь!). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, г. Ай-Петрі (Білик!, Угляренко!, Котов!); Алуштинський рн, Кримський державний заповідник, Алабач (Гизенко!), г. Чорна (Гринь!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтииський рн, окол. Гурзуфа, окол. Краснокам'янки (Котов!), окол. водопаду Ялтинського (Мілютін!), Кастрополь (Савенков!), Сімеіз (Савенков!, Котов!); Судацький рн, Судак (Савенков!), Карадаг (Котов і Карнаух!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон., Бессараб., Причорн., Крим., Ниж.-Дон.; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах. Закавк.

Загальне поширення. Середня та частково Південна Європа, Східна Європа (крім півночі), Балканський півострів, Мала Азія.

Примітка. Відомі гібриди *I. ensifolia* L. з *I. germanica* L., *I. salicina* L. та *I. hirta* L.

Ряд **3. Germanicae** Gorschk. Кошики невеличкі, 7—10 *мм* в діаметрі, численні, у щільному щитковидному суцвітті. Обгортка 5—7 *мм* завш., її зовнішні листочки яйцевидні або трикутно-яйцевидні, в півтора—два рази коротші від лінійних внутрішніх листочків.

3083 (4). I. germanica L. — **Оман німецький.** Рослина з повзучим кореневищем. Стебла висхідні або прямостоячі, 15—25(60) *см* завв., тонко-ребристо-борозенчасті, по всій довжині, але найбільше вгорі пухнасто-волохаті і б.-м. сріблясті, здебільшого розгалужені лише в суцвітті, до самих кошиків густо улиснені. Листки зверху зелені, розсіяно-коротко-волосисті, зісподу світло-зелені, з сіткою рельєфно виступаючих жилок, густіше опушені такими ж короткими, а по жилках ще й довгими волосками, по краю віддалено-дрібно-зубчасті або цілокраї,

шорсткі, на верхівці коротко загострені або тупуваті; нижні листки довгасті, звужені в короткі черешки, на час цвітіння рослини повністю засихають; середні та верхні — довгасто-еліптичні або ланцетні, 3—9 *см* завд., 7—20 *мм* завш., сидячі, з широкосерцевидною основою, що наполовину обгортає стебло; листки, які вкривають гілочки суцвіття, дрібніші від стеблових, 1,5—2,5 *см* завд., 2,5—6 *мм* завш.; всі листки спрямовані вгору і б.-м. прилеглі до стебла, часом по середній жилці згорнуті вдвоє. Кошики дрібні, під час цвітіння 10—11 *мм* у діаметрі, численні на кінцях коротких (5—10 *мм* завд.), густо-повстисто-волосистих ніжок, зібрані у щільний щиток. Обгортка яйцевидна або дзвониковидна, 7—8 *мм* завд., близько 5 *мм* завш., багаторядна, черепичаста, її зовнішні листочки дрібніші від внутрішніх, яйцевидні, близько 2,5 *мм* завд. і 2 *мм* завш., внутрішні — ланцетні, довші і вужчі від зовнішніх, всі біля основи шкірясто-перетинчасті, вгорі трав'янисті, зовні повстисто-волосисті, подекуди з загорнутими донизу верхівками. Квітки золотисто-жовті; крайових язичкових квіток небагато, вони розміщені в один ряд, в півтора раза довші від листочків обгортки, їх трубочка близько 5 *мм* завд., язичок близько 4 *мм* завд. і 1 *мм* завш., на верхівці з трьома маленькими зубчиками. Приймочки глибокодволопатеві, значно висуваються з трубочки віночка і досягають половини довжини язичка. Трубчастих квіток багато, 6—7 *мм* завд., з маленьким п'ятизубчастим відгином; дволопатева приймочка їх маточки підіймається на 1 *мм* над віночком. Сім'янки дрібні, циліндричні, бурі, тонкоребристі, голі, 1—1,2 *мм* завд., близько 0,3 *мм* завш., з чубком довгих (5—6 *мм* завд.) білих зазублених волосків. ♃. Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 823. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 49. Катіна у Визн. росл. УРСР, 529. Горшкова во Фл. СССР, XXV, 451.

— *Pulicaria germanica* Presl, Fl. Čech. (1819) 178.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, tab. 931. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 478, Fig. 242, a—c.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 244. Herb. norm., № 76, Fl. Gall. et Germ. exsicc., № 1227.

Степові схили, луки, сонячні узлісся, чагарники. — Лісостепові і степові райони.

З.Л.-С. Одеська обл.: Красноокнянський рн (Клеопов!, Білик!). — **П.Л.-С.** Одеська обл.: Ананьївський рн, Жеребково (Котов!). — **Д.Л.-С.** Донецька обл.: окол. Артемівська (Оксіюк!). — Луганська обл.: Ново-Світлівський рн, окол. Самсонівки (Котов, Карнаух і Кузнецова!); Свердловський рн, Провальський степ (Гринь і Романова!). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Цебриківський рн, Жовтневий — Розкішне (Котов і Кузнецова!); Троїцький рн, Мар'янівка (Осадча!). — Кіровоградська обл.: Долинський рн, Гурівка (Гринь!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Куп'янський рн, Сеньково (Осадча!). — Дніпропетровська обл.: Новомосковський рн, між Новомосковськом і Вільним (Д. Зеров!). — Луганська обл.: Біловодський рн, Городище (Котов, Карнаух і Кузнецова!); Лимарівка (Барбарич і Денчик!); Старобільський рн, Лиман (!), Балакирівка (Осадча і Михайленко!); Міловський рн, Стрілецький степ (!!, Марікуца!, Котов, Карнаух і Кузнецова!). — Донецька обл.: Першотравневий рн, Юр'ївка (Клеопов!); Волно-

васький рн, Старогнатівка (!); Новоазовський рн, Хомутівський степ (!!, Гринь і Угляренко!, Кузнецова!), Широкине (!); Володарський рн, Кам'яні Могили (!!, Кузнецова!, Гринь і Угляренко!, Білик!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (Ната!); Баштанка (Гринь!); Володимирівський рн, Володимирівська дослідна лісова станція (Гринь!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Голопристанський рн, Буркути (Гринь!). — Запорізька обл.: окол. Запоріжжя, о. Хортиця (!), Ново-Васильківський рн, Ново-Пилипівка (Котов і Карнаух!); Веселівський рн, Сіткулі (Білик!). — **К.С.** Кримська обл.: Приморський рн, Героївське (Ткачева). — **Кр.З.-Л.С.** Кримська обл.: Судацький рн, окол. Планерського (Котов!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Кастрополь (Савенков!), Масандра (Графф), окол. Ялти (Мілютіна!), Гурзуф (Ширяєв!, Котов!); — Судацький рн, Судак (Савенков!), Карадаг (Котов і Карнаух!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Волзьк.-Кам., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон., Заволзьк., Бессараб., Причорн., Крим., Ниж.-Дон., Ниж.-Волзьк.; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах., Схід. і Півд. Закавк.; Тал.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб. (рідко); Серед. Азія: Арало-Касп.

Загальне поширення. Середня Європа (Середня і Південна Германія, Австрія, Угорщина), Східна Європа (середні і південні райони). Крайній південний захід Азії.

Примітка. *I. germanica* L. легко гібридизує з іншими близькими видами роду, найперше з *I. salicina* L. і *I. ensifolia* L. Гібрид *I. germanica* L. × *I. salicina* L. (= *I. media* M. B., Fl. taur.-cauc., III (1819) 576) спорадично зустрічається у всіх районах спільного зростання цих видів.

Ряд **4. Salicinae** Gorschk. Кошики 1—4 *см* в діаметрі, б.-м. численні, зібрані нещільними щитками; обгортка 0,7—2,3 *см* завш., її зовнішні листочки довгасті, ланцетні або яйцевидно-ланцетні, б.-м. розширені, з ромбовидною, довгасто-яйцевидною або лопатковидною верхівкою, на третину коротші від внутрішніх лінійних листочків.

В межах СРСР ряд об'єднує 4 види, з них три поширені у багатьох районах СРСР, у тому числі і на Україні, а четвертий вид (*I. kitamurana* Tatew.) зустрічається на Далекому Сході та в Японії.

3084 (5). I. aspera Poir. — **Оман шорсткий.** Рослина з тонким коротким кореневищем. Стебла поодинокі або частіше їх відходить від кореневища кілька, прямостоячі, 25—60 *см* завв., вгорі розгалужені, по всій довжині розсіяно вкриті напівприлеглими жорсткими волосками або майже голі, густо улиснені. Листки жорсткі, товстуваті, довгасто-яйцевидні або ланцетовидні, 3,5—9 *см* завд., 1,2—2,5 *мм* завш., коротко загострені або тупуваті, цілокраї або нерівно-дрібно-зубчасті і, крім того, по краю з густими короткими щетинками, зверху голі, зісподу, головно по жилках, розсіяно-коротко-волосисті або ж з обох боків вкриті короткими жорсткими волосками і, крім того, ще дрібними залозками; всі листки сидячі, нижні до основи трохи звужені, середні й верхні біля основи серцевидні, стеблообгортні, спрямовані вгору і б.-м. притиснуті до стебла; верхівкові листочки (ті, що вкривають гілки

Рис. 21. Оман шорсткий — *Inula aspera* Poir.

1 — нижня частина рослини; *2* — верхня частиіа стебла; *3* — листочки обгортки; *4* — крайова язичкова квітка; *5* — середнина трубчаста квітка.

суцвіття) дрібніші від стеблових, 0,5—2 *см* завд., 2—6 *мм* завш., цілокраї. Кошики поодинокі на верхівках стебел та улиснених гілок, розквітлі, 2—2,5 *см* у діаметрі, зібрані у щільні верхівкові щитки, до яких входить від 2—3 до 10 і більше кошиків. Обгортка 10—12 *мм* завш., багаторядна, черепичаста, її зовнішні та середні листочки довгасто-яйцевидні, 4—6 *мм* завд., 2—2,5 *мм* завш., по краю коротковійчасті і трохи червонуваті, на верхівці з розширеними темно-зеленими трикутничками; внутрішні листочки лінійні, 8—9 *мм* завд., близько 0,5 *мм* завш., загострені, вгорі волосисті. Крайові язичкові квітки 12—13 *мм* завд., близько 0,5 *мм* завш., маточкові; серединні — трубчасті, двостатеві, 6—7 *мм* завд., з глибокоп'ятизубчастим відгином. Сім'янки довгасто-циліндричні, близько 2 *мм* завд., 0,2—0,3 *мм* завш.; чубок 6—7 *мм* завд., складається з одного ряду тонких білих волосків. ♃. Цв. VI—VIII.

Poir. in Lam., Encycl. meth., Suppl., III (1813) 154. Катіна у Визн. росл. УРСР, 530. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 377. Горшкова во Фл. СССР, XXV, 452.

— *I. salicina* β. *aspera* Beck., Inulae Eur. (1881) 22. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 51 (pro synon.). — *I. cordata* Шмальгаузен, l. c., 51 et auct., non Boiss. — *I. squarrosa* Ledeb., Fl. Ross., II, 503, non L.

Рисунки: Фл. Юго-Вост., VI, фиг. 671.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 3801 et 3802. Pl. Hercegov. exsicc., № 201.

Степові схили, відслонення, сухі луки, зарості кущів. — Лісостеп, Степ.

Л.Л.-С. Сумська обл.: Лебединський рн, Михайлівська цілина (!!, Вісюліна!). — Харківська обл.: Зміїв, заплава р. Сіверського Дінця (Білик!). — **Д.Л.-С.** Донецька обл.: Артемівський рн, Часів Яр (Гринь!); Сніжнянський рн, Саурів (Котов і Карнаух!); Авдіївський рн, Ясинувата (Клеопов!). — Луганська обл.: Свердловський рн, Провальський Степ (Гринь і Романова!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Куп'янський рн, Пристін (Білик!); Ізюм (Білик!). — Луганська обл.: Євсузький рн, Ново-Олександрівський кінний завод (Барбарич і Денчик!); Міловський рн, Стрілецький степ (!!, Котов і Карнаух!, Кузнецова!, Гринь і Угляренко!, Марікуца!). — Донецька обл.: Ждановська мр, Старий Крим (Осадча!); Володарський рн, Кам'яні Могили (!!, Кузнецова!); Новоазовський рн, Хомутівський степ (!!, Котов і Карнаух!, Гринь і Угляренко!, Кузнецова!), Широкине (!); Волноваський рн, Свободне (!); Ольгинський рн, Велико-Анадольське л-во (Котов!); Краснолиманський рн, Ямпіль (Білик!); Добропільський рн, Завидо-Кудашів (Липа!); — Запорізька обл.: Осипенківський рн, Бердянська Коса, Карла Маркса (Клеопов!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (Ната!); — Херсонська обл.: Бериславський рн, Ново-Каїр (Білик!). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Алуштинський рн, Кримський державний заповідник (Гринь!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Нікітська дача (Граффі), Сімеіз (Тутковський!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Волзьк.-Кам. (півд. ч.), Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон., Заволзьк., Бессараб., Причорн., Крим, Ниж.-Дон., Ниж.-Волзьк. (півн. ч.); Кавказ: Передкавк., Даг., Зах. Схід. і Півд. Закавк., Тал.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Серед. Азія: Арало-Касп., Сир-Дар., Прибалх., Пам.-Ал., Тянь-Шан. та зрідка в Гірськ. Туркм. і Дж.-Тарб.

Загальне поширення. СРСР (вище перелічені райони); Балканський півострів, Мала Азія.

Примітка. Вид близький до *I. salicina* L., з яким у місцях контакту гібридизує.

Господарське значення. За літературними даними, листки оману шорсткого містять від 50 до 84 *мг*% вітаміну С.

3085 (6). I. sabuletorum Czern. — **Оман пісковий.** Рослина з повзучим кореневищем. Стебла прямостоячі або висхідні, 30—50 *см* завв., від середини або й нижче розгалужені, з тонкими і довгими гілочками, до самого верху густо улиснені, майже голі. Всі листки сидячі, напівстеблообгортні, спрямовані вгору, б.-м. відлеглі від стебла, вузьколанцетні, довго загострені, по краю дрібно-пилчасто-зубчасті, зверху темно-зелені, зісподу світло-зелені, з сіткою виступаючих жилок, голі, лише по жилках і по краю коротко-щетинисто-волосисті; нижні та середні 4—7 *см* завд., 5—12 *мм* завш.; верхні 1,5—3,5 *см* завд., 1,5—4,5 *мм* завш. Кошики 2—2,5 *см* у діаметрі, поодинокі на кінцях стебел і улиснених бокових гілок, зібрані щитковидним суцвіттям. Обгортка майже куляста, 6—9 *мм* завд. і завш., багаторядна, черепичаста, її зовнішні листочки довгасто-ланцетні, коротші від внутрішніх, 5—6 *мм* завд., 1,5—2 *мм* завш., при основі перетинчасті, жовтуваті, вгорі зелені, трав'янисті, з відігнутою назовні верхівкою, по краю коротко-торочкувато-війчасті; внутрішні листочки цілком перетинчасті, вужчі і довші від зовнішніх, 7—9 *мм* завд., 1—1,3 *мм* завш., на верхівці фіолетуваті, по краю, як і зовнішні та середні листочки, торочкуваті. Квітки світло-жовті; язичкових квіток у кошику небагато, 10—14 *мм* завд., язичок 0,5—0,6 *мм* завш., на верхівці з 2 гострими зубчиками майже однієї довжини з трубочкою язичкової квітки; приймочка глибокодволопатева, на 1,5—2 *мм* висувається з трубочки. Серединні трубчасті квітки численні, 7—8 *мм* завд. Сім'янки циліндричні, 1—1,5 *мм* завд., 0,2—0,3 *мм* завш. Чубок однорядний, з білих волосків 5—6 *мм* завд. ♃. Цв. VI—VIII.

Czern. ex Lavr. in Index semin. Hort. bot. Charjkov, (1925—1926) 7—8. Катіна у Визн. росл. УРСР, 530. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 377. Бочанцев (V. Botschantzev) в Бот. матер. герб. Бот. ин-та им. В. Л. Комарова АН СССР, XIX (1959) 636. Горшкова во Фл. СССР, XXV, 453.

— *I. cordata* Pacz. в Изв. Гос. степн. запов. Аскания-Нова, I (1922) 112 etc. nom. nud., non Boiss. — *I. Schmalhausennii* Pacz. в Изв. Гос. степн. запов. Аскания-Нова, II (1923) 58, 60 etc. nom. nud., non Winkl.

На річкових пісках, здебільшого в заростях. — Степ, зрідка.

Л.З.-Л.С. Харківська обл.: Ізюм, уроч. Чепель (Черняєв!); Боровський рн, Гороховатка (Клоков!). — Луганська обл.: Станично-Луганський рн, Болотенка (Клеопов!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Голопристанський рн, Гола Пристань (Пачоський!); Іванівка × Рибальче (Гринь!); окол. Цюрупинська (Пачоський).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Ниж.-Дон.,

Ниж.-Волзьк., Серед. Азія: Арало-Касп., Прибалх., Тянь-Шан.

Загальне поширення. Ендем СРСР.

Примітка. Вид близький до *I. aspera* Poir., але відрізняється від останнього довгим повзучим кореневищем, сильною галузистістю стебла і більш вузькими та численними листками на стеблах.

3086 (7). I. salicina L. — **Оман верболистий.** Рослина з повзучим галузистим кореневищем і великою кількістю тонких довгих коренів, що від нього відходять. Стебла висхідні або прямостоячі, 30—60(80) *см* завв., прості, рідше вгорі з 2—3 галузками, тонко-ребристо-борозенчасті, розсіяно-відстовбурчено-волосисті або цілком голі, до самих кошиків густо улиснені. Листки жорсткі, темно-зелені, довгасті або ланцетні, 4,5—12 *см* завд., 10—25 *мм* завш., загострені, цілокраї або дуже дрібнозубчасті, голі або по краю і зі спіднього боку, головно по жилках, коротко опушені, з сіткою виступаючих жилок, сидячі, з широконапівстеблообгортною основою, верхівками відхилені від стебла. Кошики 2,5—3,5(4) *см* у діаметрі, поодинокі на верхівках стебел та бокових гілок. Обгортка майже куляста, 12—15 *мм* завш., 4—5-рядна, листочки зовнішнього ряду 6—8 *мм* завд., 1,5—2 *мм* завш., біля основи шкірясто-перетинчасті, жовтуваті, з бурою, коротковійчастою облямівкою, на верхівці ланцетовидно розширені, трав'янисті, зелені, довговійчасті; листочки внутрішнього ряду цілком шкірясті, 10—12 *мм* завд., 1—1,5 *мм* завш., зі звуженою верхівкою і перетинчастою облямівкою. Крайові язичкові квітки золотисто-жовті, 15—20 *мм* завд., окремо язичок 10—15 *мм* завд. і близько 1 *мм* завш.; приймочки глибокодволопатеві з розхідними лопатями близько 2 *мм* завд., що виступають з трубочки віночка; серединні трубчасті квітки 6,5—7 *мм* завд., з виступаючою над відгином віночка дволопатевою приймочкою. Сім'янки 1,5—2 *мм* завд., близько 0,5 *мм* завш., з чубком білих волосків 6—7 *мм* завд. ♃. Цв. VI—VIII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 822. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 50. Катіна у Визн. росл. УРСР, 529. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 377. Горшкова во Фл. СССР, XXV, 454.

— *Inula glabra* Gilib., Fl. Lithuan., III (1781) 208 et Exerc. Phytolog., I (1792) 170. — *Aster salicinus* Scop., Fl. carn., ed. 2, II (1772) 172.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., 16, tab. 928, fig. I, II, 1—6. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, Taf. 262 1—1d et 480, Fig. 243. Визн. росл. УРСР, 530, рис. 286.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 418. Fl. exsicc. reip. Bohem.-Sloven., № 1183. Fl. exsicc. Austro-Hung., № 3800. Fl. Bohem. et Morav. exsicc., № 794. Pl. Finl. exsicc., № 1382 et 1383.

По світлих лісах, узліссях, між чагарниками, на лісових луках. — По всій УРСР, б.-м. звичайно.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Прибалт., Лад.-Ільм., Верх.-Волзьк., Волзьк.-Кам., Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон., Заволзьк., Бессараб., Причорн., Крим., Ниж.-Дон., Ниж.-Волзьк.; Кавказ: Передкавк.; Зах. Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Схід. Сибір: Єніс., Лен.-Кол., Анг.-Саян.,

Даур.; Далек. Схід: Зеє-Бур., Уссур.; Серед. Азія: Арало-Касп., Прибалх., Гірськ. Туркм., Пам.-Ал., Тянь-Шан. (рідко).

Загальне поширення. Скандінавія, Атлантична, Середня і Східна Європа, Середземномор'я, Західна, Середня та Східна Азія.

Господарське значення. Листки використовуються у народній медицині для загоювання ран.

Примітка. Гібридизує з *I. hirta* L. і *I. ensifolia* L. у місцях спільного зростання.

Ряд **5. Caspicae** Gorschk. Кошики 2—4 *см* у діаметрі, зібрані у нещільні щитки; обгортка 1—2,3 *см* завш., її зовнішні листочки ланцетно-лінійні, 1—1,3 *мм* завш., трохи коротші від вузьколінійних внутрішніх листочків обгортки.

Ряд представлений в СРСР 3 видами, один з яких поширений і на Україні.

3087 (8). I. oculus-Christi L. — **Оман очний.** Рослина з горизонтальним тонким, 3—5 *мм* у діаметрі, повзучим розгалуженим і густо вкритим темно-бурими лусочками кореневищем. Стебла прямостоячі або висхідні, 25—45(60) *см* завв., прості або вгорі незначно розгалужені, б.-м. густо вкриті довгими відхиленими білими шовковистими волосками. Листки з обох боків досить густо-шовковисто-волосисті, цілокраї або віддалено-дрібно-зубчасті, тупуваті або коротко загострені; прикореневі та нижні стеблові оберненояйцевидно-ланцетні, 7—14 *см* завд., 2—3,5 *см* завш., до основи поступово звужені в вузькокрилаті черешки 3—10 *см* завд.; середні стеблові листки 8—9 *см* завд., 1,5—2 *см* завш., звужені в коротші (1—3 *см* завд.) черешки; верхні — ланцетні, 2,5—4 *см* завд., 5—10 *мм* завш., коротко загострені, сидячі, з серцевидною напівстеблообгортною основою. Кошики поодинокі на верхівках стебел та бокових гілок, зібрані у нещільні щитки з 2—7 кошиків, під час цвітіння 2,5—3,5 *см* у діаметрі. Обгортка майже напівкуляста, 10—13 *мм* завш., багаторядна, черепичаста, її зовнішні листочки коротші від внутрішніх, лінійно-ланцетні, біля основи шкірясто-перетинчасті, на верхівці трав'янисті і густо-шовковисто-волосисті; внутрішні — лінійні, 7—8 *мм* завд., близько 1 *мм* завш., шкірясті, на верхівці часто червонуваті, війчасті і здебільшого дрібно-залозисто-волосисті. Квітки золотисто- або оранжево-жовті; крайові язичкові квітки 12—15 *мм* завд., близько 1 *мм* завш., зовні вкриті білими та дрібнішими золотистими волосками, розміщені в один ряд, в два рази довші від обгортки, внутрішні 7—8 *мм* завд., з невеличким п'ятизубчастим відгином. Сім'янки дрібні, 1,5—2,5 *мм* завд., 0,2—0,3 *мм* завш., чубок з довгих (до 7 *мм* завд.) білих волосків. ♃. Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 881. Bess., Enum. pl. Volhyn. (1822) 33, p. p. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 51. Катіна у Визн. росл. УРСР, 529. Горшкова во Фл. СССР, XXV, 461.

— *I. suaveolens* Pall., Ind. Taur. ex M. B., Fl. taur.-cauc., II (1808) 317, non L. — *I. montana* M. B., Fl. taur.-cauc., II (1808) 317, non L. — *I. campestris* Bess., Enum. pl. Volhyn. (1822) 108.

Рис. 22. Оман очний — *Inula oculus-Christi* L.

1 — нижня частина рослини; *2* — верхня частина стебла; *3* — листочки обгортки; *4* — крайова язичкова квітка; *5* — серединна трубчаста квітка.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., 16, tab. 924, fig. II, 3—4. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 484, Fig. 245, g—k. Визн. росл. УРСР, рис. 285.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 1820. Fl. Čechosl. exsicc., № 93. Pl. Hercegov. exsicc., № 200. Herb. norm., № 2453. Pl. Graeca exsicc., № 89 et 1146.

По степах і схилах, в заростях кущів. — Лісостепові та степові райони.

З.Л.-С. Одеська обл.: Краснооктянський рн, Дубове (Котов і Кузнецова!). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: Харківський рн, Рогань (Черняєв!), р. Рогань (Черняєв!). — **Д.Л.-С.** Донецька обл.: Сніжнянський рн, Саурів (Котов і Карнаух!). — Луганська обл.: окол. Луганська (Підоплічко!); Свердловський рн, Провальський степ (Гринь і Романова!). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Жовтневий рн, Жовтень — Розкішне (Котов і Кузнецова!); Троїцький рн, Мар'янівка (Осадча!). — Миколаївська обл.: Братський рн, Крива Пустош (Котов!). — Дніпропетровська обл.: Криворізький рн, Софіево-Гейківка (Котов!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Лозовський рн, окол. Краснопавлівки (Козлов!); Куп'янський рн, Кислівка (Котов!). — Луганська обл.: Нижньо-Дуванський рн, Верхня Дуванка (Клоков!); Біловодський рн, Деркульська цілина (Ширяєв); Старобільський рн, Вишневий (Сова!); окол. Бутківки (!); Міловський рн, Стрілецький степ (!!, Котов і Карнаух!, Кузнецова!, Марікуца!, Саричева!, Бауман!). — Донецька обл.: Володарський рн, Кам'яні Могили (!!, Кузнецова, Гринь і Угляренко!); Новоазовський рн, Хомутівський степ (!!, Кузнецова!, Гринь і Угляренко!); Тельманівський рн, Самсонове — Хомутове (Котов і Карнаух!), р. Кальміус (Клеопов!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (Яната!); Новоодеський рн, Троїцьке (Котов!), між Михайлівкою і Білоусівкою (Катина!). — Одеська обл.: Новоіванівський рн, Оріхівка (Білик!). — **Т.С.** Кримська обл.: окол. Чорноморського (Котов!). — **К.С.** Кримська обл.: Приморський ри, Героївське (Ткачова!); Ленінський рн, Мисове (!!, Барбарич і Кукало!). — **Кр.З.С.** Кримська обл.: Сацький рн, Скворцово (Білик!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: Севастополь (Свистунов!); Куйбишевський рн, Байдарські ворота (Ширяєв!); біля Орлиного (Гринь!). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Алуштинський рн, Кутузовка (Білик і Угляренко!), Ялтинський рн, Гурзуфське Сідло, Нікітська яйла (Котов!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Масандра (Савенков!); Судак (Савенков!), Судацьке л-во (!), окол. Карадагської біостанції (!!, Котов і Карнаух!, Барбарич і Кукало!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон., Заволзьк., Бессараб., Причорн., Крим, Ниж.-Дон., Ниж.-Волзьк.; Кавказ: Передкавк., Даг., Схід. і Півд. Закавк., Тал.; Серед. Азія: Гірськ. Туркм.

Загальне поширення. Середня Європа, середні та південні райони Східної Європи, Балканський півострів, Кавказ, Іран, Мала Азія, Середня Азія (Туркменія).

Примітка. Ще Бессер (Besser, Enum. pl. Volhyn., 33, 108) відмічає, що кримські та подільські рослини цього виду відрізняються від австрійських голим квітколожем та коротшим і менш густим опушенням, яке в австрійських рослин довше і густіше.

Українським рослинам Бессер дає назву — *I. campestris* Bess., яка вжита Шмальгаузеном (ц. м.), Гегі (Hegi, l. c., 485) і Горшковою (ц. м.) як синонім до *I. oculus christi* L.

Поки у нашому розпорядженні немає достатньої кількості порівняльного матеріалу по цьому виду з Австрії і поки нам не пощастило знайти автентичні екзем-

пляри Бессера по *I. campestris* Bess., ми також залишаємо за нашими рослинами загальновживану назву — *I. oculus christi* L.

Ряд **6. Britannicae** Gorschk. Кошики (0,8)2,5—5 *см* у діаметрі. Обгортка 1—2,2 *см* у діаметрі; її зовнішні листочки ланцетні або лінійно-ланцетні, дорівнюють або на третину коротші від внутрішніх лінійних листочків.

В межах СРСР до ряду належить 4 види, три з яких зв'язані у своєму поширенні з районами Середньої Азії і Далекого Сходу.

В УРСР росте 1 вид ряду.

3088 (9). I. britannica L. — **Оман британський.** Рослина з тонким повзучим кореневищем. Стебла висхідні, прямостоячі, 15—18 *см* завв., вгорі досить розгалужені і під кошиками білоповстисті, внизу розсіяно-м'яко-опушені, до самого верху улиснені. Листки довгасто- або широколанцетні, коротко загострені, по краю дрібнозубчасті або й цілокраї, зверху голі або розсіяноволосисті, зісподу густіше вкриті прилеглими довгими тонкими білими волосками і, крім того, дрібними жовтими залозками; нижні — 5,5—11 *см* завд., 1—2 *см* завш., до основи поступово звужені в крилаті черешки 1—1,5 *см* завд., середні — 6—12,5 *см* завд., 1,5—3 *см* завш., як і верхні, що мають 3,5—5 *см* завд., 5—7 *мм* завш., сидячі, напівстеблообгортні. Кошики поодинокі на верхівках стебел та гілок, утворюють нещільне щитковидне суцвіття, до якого входить 2—25 кошиків; під час цвітіння кошики 2,5—3(4,5) *см* у діаметрі; обгортка 1,2—2 *см* завш., дво-трирядна, всі її листочки майже однакової довжини, 6,5—8 *мм* завд., 0,5—1,2 *мм* завш., лінійні, загострені; зовнішні густо вкриті довгими тонкими волосками, трав'янисті; внутрішні — перетинчасті, блідо-зелені, голі, блискучі, на верхівці трохи темніші і гачкувато зігнуті. Всі квітки плідні, блідо-жовті; крайові язичкові — маточкові, 12—14 *мм* завд., ∓ 1 *мм* завш., голі, гладенькі, на верхівці тризубчасті; серединні — трубчасті, 5—5,5 *мм* завд. Сім'янки дрібні, тонкоребристі, розсіяно опушені, довгасто-яйцевидні, близько 1 *мм* завд., 0,2—0,3 *мм* завш. Чубок однорядний, 4—5 *мм* завд., його волоски крихкі, легко відламуються. ♃. Цв. VI—IX.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 888. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 51. Катіна у Визн. росл. УРСР, 529. Горшкова во Фл. СССР, XXV, 465.

— *Aster britannicus* Allioni, Fl. Pedem., I(1785) 197. — *Conyza britannica* Morison ex Rupr., Fl. Ingr. (1860) 569.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., 16, tab. 929. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 484, Fig. 245, a—f. Сорн. раст. СССР, IV, 211, фиг. 456. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 376, рис. 346.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 620. Fl. exsicc. Austro-Hung., № 1822. Fl. exsicc. reip. Bohem.-Sloven., № 931 et 932. Fl. Gall. et Germ. exsicc., № 1229. Fl. Bohem. et Morav. exsicc., № 392. Fl. Čechoslov. exsicc., № 94.

По берегах річок, канав, на луках, в заростях кущів і як бур'ян на вогких місцях вздовж доріг, по засмічених місцях, рідше на полях.— По всій УРСР, крім високогір'їв Криму і Карпат, досить звичайно.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Ужгородський рн, Середнє (Білик!); Берегове (Запятова!); Мукачівський рн, Ліскове (Білик!). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Яворівський рн, біля Наконечного Першого (Косець!), окол. Львова (Клоков!); Перемишлянський рн, Брюховичі (Косець); — Тернопільська обл.: Бережанський рн, Нараїв (Гринь!). — **З.П., П.П.Л.П., В.Л.-С., З.Л.-С., П.Л.-С., Л.Л.-С., Д.Л.-С.** Звичайно. — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Березівський рн, заплава р. Тилігулу (Гринь!). — **Л.З.-Л.С.** Звичайно. — **П.З.С.** Дніпропетровська обл.: Марганецька мр, Знам'янка (Зоз!); між Покровським і Ушкалкою (Куксін!); Апостолівський рн, біля Вільного (Зикін!). — Миколаївська обл.: Очаківський рн, окол. Парутиного (Вісюліна!); Снігурівський рн, Ново-Петрівка, Єлисаветівка (Куксін!). — Одеська обл.: Ренійський рн, плавні дельти Дунаю (Романова!); Кілійський рн, Вилкове (Романова!); Новоіванівський рн, Орієвка (Білик!). — Херсонська обл.: Білозерський рн, Ново-Дмитрівка (Куксін!); Херсонський рн, плавні Дніпра, в окол. Херсона (Дука!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Свистунова!, Осадча!, Левіна!); Голопристанський рн, Буркути (Гринь!); Ягорлицький півострів (Шостенко!, Левіна!); Іванівський рн, Шатове (Шостенко!, Шалит!). — Запорізька обл.: Запоріжжя (Свистунова!); Приазовський рн, Приморський Посад і Ново-Костянтинівка (Левіна!); Якимівський рн, Вовчанське (Шостенко, Шалит!). — **П.С.** Херсонська обл.: Каланчацький рн (Білик!); Геніческий рн, Нова Праця (!); Ново-Троїцький рн, між Воскресенкою і Захарівкою (Свистунова!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: Сімферополь (!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: Куйбишевський рн, окол. Соколиного (Гринь!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Прибалт., Лад.-Ільм., Верх.-Волзьк., Волзьк.-Кам., Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон., Заволзьк., Бессараб., Причорн., Крим., Ниж.-Дон., Ниж.-Волзьк.; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах. і Півд. Закавк., Тал.; Зах. Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Схід. Сибір: Єніс., Лен.-Кол., Анг.-Саян., Даур.; Далек. Схід: Камч., Охот., Зее-Бур., Удськ., Уссур., Сах.; Серед. Азія: Арало-Касп., Прибалх., Дж.-Тарб., Гірськ. Туркм., Сир.-Дар., Пам.-Ал., Тянь-Шан.

Загальне поширення. Скандінавія, Атлантична, Середня і Східна Європа, Балканський півострів, Середземномор'я, Кавказ, Мала Азія, Іран, Північна Азія, Монголія, Китай, Японія.

Примітка. Залежно від умов місцезростання (ступеня вологості грунту, густоти травостою, кліматичних умов того чи іншого району) рослина досить варіює у розмірі всіх вегетативних частин, формі листків, розмірі та кількості кошиків, характері опушення тощо. Різними авторами і в різний час описано, переважно на основі морфологічних даних, близько 15 різновидностей оману британського, головніші з яких наводяться С. Г. Горшковою у «Флоре СССР». При цьому С. Г. Горшкова вказує, що ці різновидності географічно не досить окреслені. Треба сказати, що й на українському матеріалі можна помітити деякі коливання в густоті опушення окремих частин рослини, їх розмірі, але ці зміни також зв'язані з екологічними умовами існування рослини і не є сталими.

Господарське значення. Листки оману британського використовуються у народній медицині як засіб для загоювання ран.

Секція **3. Breviligulatae** (Beck) Gorschk. Крайові квітки з маленькими, не довшими від обгортки язичками або б.-м. нитковидно-трубчасті, без язичків, часом з 1—4 стамінодіями; пиляки з гострими додатками, в три рази коротшими від самих пиляків.

В межах СРСР до секції належить 4 види, з них *I. decurrens*

M. Pop. і *I. multicaulis* Fisch. et Meg. властиві виключно Середній Азії, а два інших поширені і на території УРСР.

3089 (10). I. conyza DC. — **Оман блошиний.** М'яко опушена рослина з неприємним запахом. Кореневище міцне, косе. Стебла висхідні або прямостоячі, 25—100(120) *см* завв., вгорі досить розгалужені, по всій довжині тонко-повстисто-волосисті. Листки довгасто-яйцевидні або ланцетні, цілокраї або з ледве помітними дрібними зубчиками, зверху зелені, розсіяно-коротко-волосисті, зісподу з дуже виступаючими жилками, блідо-зелені або й сірі від густого шерстисто-повстистого опушення; прикореневі листки 5—15 *см* завд., 3—7 *см* завш., до основи звужені в широкі (5—10 *см* завд.) черешки; середні стеблові листки звужені в коротші (0,5—2 *см* завд.) крилаті черешки або майже сидячі, 4—20 *см* завд., 1,5—6,5 *см* завш., коротко загострені; верхівкові листки (ті, що вкривають гілки суцвіття) значно дрібніші від стеблових; 1—2,5 *см* завд., 2—7 *мм* завш., цілком сидячі. Кошики невеличкі, розквітлі близько 1 *см* в діаметрі, зібрані на кожній гілочці у щільні щитки, а на всій рослині утворюють розкидисту або б.-м. стислу щитковидну волоть. Обгортка 5—7 *мм* завш., багаторядна, черепичаста, її листочки нещільно прилеглі, блідо-зелені, зовні опушені; зовнішні листочки ланцетні, 2,5—4 *мм* завд., 1—1,2 *мм* завш., коротко загострені, з трав'янистими темно-зеленими відлеглими верхівками; внутрішні листочки — лінійні, 7—9 *мм* завд., 0,5—1 *мм* завш., прямостоячі, цілком перетинчасті, на верхівці з антоціановим забарвленням. Крайові квітки у кошику маточкові, розміщені в кілька рядів, з дуже вузьким і коротким лілувато-червонуватим язичком, не перевищують обгортки і мало помітні, серединні трубчасті квітки двостатеві, 6,5—7,5 *мм* завд., бурувáті, з коротко-5-зубчастим відгином. Сім'янки 2—2,5 *мм* завд., 0,3—0,4 *мм* завш., тонкоребристі, коротко опушені, з чубком білих зазублених волосків 6—7 *мм* завд. ☉, 4. Цв. VI—VIII(IX).

DC., Prodr., V (1836) 464. Ledeb., Fl. Ross., II (1844) 501. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 52. — *Inula squarrosa* (L.) Bernh. non L. — *Inula vulgaris* Горшкова во Фл. СССР, XXV, 473. — *Conyza squarrosa* L., Sp. pl. (1753) 861.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., 16, tab. 923, fig. II, 5—16. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, Taf. 262, Fig. 3 (sub *Inula squarrosa* Bernh.).

Видані зразки: Pl. Abchas. exsicc., № 479. Fl. Gall. et Germ. exsicc., № 2090. Fl. Siles. exsicc., № 614. Fl. Bohem. et Morav. exsicc., № 495.

Сухі схили, вапнякові скелі, зароєті, поруби, інколи як бур'ян. — Полісся (Волинська обл.), Західний Лісостеп (головно, Поділля), Крим.

З.П. Волинська обл.: (Станков — Таліев, ц. м.). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Золотопотіцький рн, (Данилевська!). — **Кр.З.-Л.С.** Кримська обл.: Старий Крим (Циріна). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: Сімферополь (Левандовський!); Бахчисарай (Левандовський!), біля р. Бельбек (Дзевановський!, Левандовський!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: Бахчисарайський рн, в долині р. Качі, між Дачним і Качі-Кальйоном (Федченко!); Куйбишевський рн, Мангуп-Кале (Федченко!, Дзевановський!), Соколине×

Рис. 23. Оман блошиний — *Inula conyza* DC.

1 — нижня частина рослини; *2* — верхня частина стебла; *3—6* — листочки обгортки; *7* — крайова нитковидно-трубчаста квітка; *8* — серединна трубчаста квітка.

Ай-Петринська яйла (Дзевановський!); Севастополь, мис Феолент (Срединський!), Інкерманська бухта (Герб. Турінга!, Коржинський!). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Куйбишевський рн, Орлине, Байдарські ворота (Ф. Олексієнко!); Алуштинський рн, Кримський державний заповідник, центральна улоговина (Гольде!); Ялтинський рн, біля водопаду Ялтинський (Смирнов!). Ай-Петрі (Танфільєв!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Судак (Стевен!); Ялтинський рн, мис Мартьян (Котов!), Нікітський ботанічний сад (Граффф!, Станков!), Масандра, Айвазовська, Ісар (Гольде!), Ореанда (Гольде!, Ширяєвський!), Міскор (Спригін!).

Крім того, нами досліджені екземпляри цього виду з сусідніх з Україною районів Молдавської РСР: Каларашський рн, на південний схід від с. Речула, в долині р. Речула, Кодри (Борисова і Ільїнська!); Ниспоренський рн, на захід від с. Юргень, долина Мирзоя (Борисова і Семенова!); Страшенський рн, долина р. Катарджі, нижче Кондриці (Борисова!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Бессараб., Причорн. (зах. ч.), Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах. і Схід. Закавк., Тал.

Загальне поширення. Атлантична Європа (південь). Середня Європа і Східна Європа (півд. захід), Балканський півострів, Мала Азія (Туреччина).

3090 (11). I. thapsoides (Willd.) DC. — **Оман дивиновидний.** Сірувато-сріблясто, повстисто-волосиста рослина, з міцним, здерев'янілим ароматичним коренем. Стебла прямостоячі, 30—60(85) *см* завв., тонко-ребристо-борозенчасті, при основі б.-м. здерев'янілі, прості або вгорі щитковидно розгалужені. Прикореневі та нижні стеблові листки довгасті або довгасто-ланцетні, 18—22 *см* завд., 5—8 *см* завш., звужені в короткі (до 6 *см* завд.) черешки; середні та верхні стеблові листки яйцевидні або еліптичні, 8—20 *см* завд., (3)4,5—7 *см* завш., сидячі, широкою основою збігають на стебла, утворюючи на них досить помітні крила; всі листки тупуваті або коротко загострені, по краю війчасто-пилчасті, рідше цілокраї. Кошики дрібні, 10—12 *мм* завд., під час цвітіння 8—15 *мм* у діаметрі, розміщені на коротких ніжках і скупчені по 5—15 в щільні, подібні до головок (пучків) щитки, кожен з яких оточений дрібними, 10—15 *мм* завд., 3—4 *мм* завш., верхівковими листками, які дорівнюють щиткові або лише трохи від нього довші. Обгортка багаторядна, черепичаста, її листочки щільно прилеглі, зовнішні помітно коротші від внутрішніх, трав'янисті, лінійно-ланцетні, загострені, 6—7 *мм* завд., 1,2—1,5 *мм* завш., із зовнішнього боку по всій поверхні густоволосисті; внутрішні листочки лінійні, майже нитковидні, 8—10 *мм* завд., 0,5—0,7 *мм* завш., при основі б.-м. перетинчасті, голі, гладенькі, вгорі густоволосисті; всі листочки по краю війчасті. Квітки жовті, крайові язичкові — маточкові, розміщені в один ряд, з короткою (до 6 *мм* завд.) трубочкою і маленьким (близько 3 *мм* завд. і 0,5 *мм* завш.), не довшим від внутрішніх листочків обгортки, лінійним, на верхівці двотризубчастим язичком, з зовнішнього боку розсіяно-довго-волосистим; приймочка дволопатева, досягає половини довжини язичка; серединні трубчасті квітки коротші від крайових квіток або однакової з ними

довжини, з коротенькою тонкою трубочкою і 5-зубчастим відгином, зубці відгину розсіянозалозисті, по краю війчасті. Сім'янки довгасто-лінійні, дрібні, 2—2,5 *мм* завд., близько 0,3 *мм* завш., з ледве помітними поздовжніми борозенками, бурі, вгорі коротковолнисті; чубок 6—7 *мм* завд., з багатьох рижуватих або майже білих волосків. ♃. Цв. VI—VII(VIII).

DC., Prodr., V (1836) 464. Ledeb., Fl. Ross., II, 502. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 52. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 376. Горшкова во Фл. СССР, XXV, 474.

— *Conyza trapsoides* Willd., Sp. pl., III, 3 (1800) 1949. M.B., Fl. taur.-cauc., II (1808) 304 et III (1819) 569.

Рисунки: Reichenb., Pl. Crit., IV, tab. 347.

На вогких, затінених місцях. — Лише в горах Криму.

Г.Кр. Кримська обл. (герб. Бессера!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим; Кавказ: Передкавк., Зах. Закавк.

Загальне поширення. Європейська частина СРСР (Крим), Кавказ, Мала Азія (півн.-зах. ч.), Північний Іран.

Примітка. Крім наведених вище 11 дикорослих видів роду оману, в ботанічних садах України, наприклад, у Київському ботанічному саду АН УРСР, можна зустріти в культурі кавказький вид — *Inula glandulosa* Willd. Відрізняється він високими стеблами, надто великими стебловими листками (самі верхні з них до 20 *см* завд. і до 8 *см* завш., сидячі, напівстеблообгортні), великими, до 5 *см* у діаметрі, кошиками, розміщеними на стеблах та бокових пазушних гілках, що утворюють верхівкове волотисте суцвіття.

Рід 859. Блошниця — Pulicaria Gaertn.

Gaertn., De fruct. et sem., II (1791) 461.

Кошики дрібні, напівкулясті, поодинокі на кінцях численних гілок. Обгортка багаторядна, зовнішні листочки її коротші від внутрішніх, на верхівці з країв довговійчасті. Крайові квітки у кошику короткоязичкові, маточкові, плідні, жовті, серединні — трубчасті, двостатеві або тичинкові. Пиляки з довгими додатками при основі. Спільне квітколоже плоске, голе. Сім'янки довгасті, коротко опушені, їх чубок дворядний; зовнішній ряд чубка з дуже коротких, з'єднаних основами щетинок, що загалом нагадує зубчасту облямівку, внутрішній — з більш довгих, але все ж коротших від стовпчика маточки зазублених вільних волосків. — Однорічні та багаторічні сірувато-шерстисто-повстисті рослини з цілісними сидячими листками.

Рід близький до роду *Inula* L. і різниться в основному будовою чубка, який у роду *Inula* складається з одного ряду волосків.

До роду належить близько 50 видів, поширених в Європі, Азії і Африці.

В СРСР зустрічається 5 видів цього роду, з них в УРСР — 3 види. Всі вони належать до секції Eupulicaria Hoffm.

1. Однорічна рослина. Стеблові листки при основі округлі, несерцевидні і дуже мало обгортають стебло. Язички крайових квіток майже не перевищують обгортку, спрямовані вгору . . . . . **(1). Б. простерта — P. prostrata** (Gilib.) Aschers.
— Рослини багаторічні. Стеблові листки з глибокосерцевидною основою, що обгортає стебло. Язички крайових квіток значно перевищують обгортку, відігнуті донизу . . . . . 2.
2. Кошики численні, від 15—20 до 50—70 на рослині, дрібні, розквітлі до 1 *см* у діаметрі. Язички крайових квіток 2—4 *мм* завд., а разом з трубочкою 6,5—8 *мм* завд., в півтора раза довші від обгортки. Стебло дуже галузисте . . . . . **(3). Б. болотна — P. uliginosa** Stev.
— Кошиків на рослині менше, 3—15(20), вони більші за розміром, розквітлі 1,5—2(3) *см* у діаметрі. Язички крайових квіток 4—7 *мм* завд. Стебло менш розгалужене . . . . . **(2). Б. різачкова — P. dysenterica** (L.) Gaertn.

3091 (1). P. prostrata (Gilib.) Aschers. — **Блошниця простерта.** Шерстисто- або повстисто-волосиста рослина з довгим веретеновидним коренем і великою кількістю тонких і довгих бічних корінців. Стебла (7)15—30(45) *см* завв., прямостоячі або б.-м. висхідні, майже від основи (рідше від середини) дуже розгалужені, внизу з антоціановим забарвленням і розсіяноволосисті, вгорі густо-повстисто-волосисті, вкриті довгими тонкими білими волосками і, крім того, короткими жовтуватими залозистими волосками, по всій довжині досить густо улиснені. Листки з обох боків, але густіше зісподу повстисто-волосисті і коротко-залозисті, з прозорими золотисто-жовтими залозками, розміщеними на дуже коротких волосках; нижні листки довгасті, 2,5—5 *см* завд., 1—1,5 *см* завш., до основи звужені в дуже короткий черешок; середні та верхні — довгасто-яйцевидні або довгасто-ланцетні, 0,7—3 *см* завд., 0,2—0,8 *см* завш., сидячі, з округлою, але не серцевидною, напівстеблообгортною основою, на верхівці загострені, по краю б.-м. хвилясті і нерівно-виїмчасто-зубчасті, рідко майже цілокраї. Кошики поодинокі на кінцях стебел і численних різної довжини улиснених гілок, на одній рослині їх налічується від 10—20 до 70—80 (100), напівкулясті, розквітлі 7—10 *мм* завд., усі разом утворюють напівщитковидне або волотевидне суцвіття. Обгортка напівкуляста, 5—8 *мм* завш., багаторядна, її листочки лінійні, внутрішні — трохи довші від зовнішніх, усі шиловидно загострені, з жорсткуватою, відхиленою назовні верхівкою, зовні і по краю густо вкриті тонкими рижуватими простими відстовбурченими волосками і, крім того, майже або цілком сидячими залозками. Всі квітки у кошику світло-жовті; крайові — язичкові, короткі, лише на 1,5—2 *мм* підіймаються над обгорткою, їх віночок 2,5—3,5 *мм* завд., язичок вузьколінійний, 0,5—0,6(1) *мм* завш., спрямований вгору, на верхівці розсіяноволосистий і залозистий; серединні трубчасті квітки 1,8—2 *мм* завд., як і віночок язичкових квіток, зовні вкриті простими і залозистими волосками. Сім'янки 1,5—1,8 *мм* завд., 0,5—0,6 *мм* завш., б.-м. здавлені з боків, з помітними поздовжніми реберцями, коротко опушені. Чубок подвійний; зовнішній ряд його зі зрослих у кільце коротких щетинок, близько 0,3 *мм* завд., внутрішній — з вільних білих волосків, рівних по довжині сім'янці. ☉. Цв. VI—IX.

Aschers., Fl. Brand., I (1864) 304. Катіна у Визн. росл. УРСР, 530. Голубкова во Фл. СССР, XXV, 489.

— *P. vulgaris* Gaertn., Fruct. et sem., II (1791) 461. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 52, Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 116. Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 377. — *Inula pulicaria* L., Sp. pl., ed. I (1753) 882. — *I. prostrata* Gilib., Fl. Lithuan., III (1787) 205. — *Aster pulicarius* Scop., Fl. carn., II (1772) 172.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, Fig. 246. Фл. СССР, XXV, табл. XXX, рис. 4.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 177! (sub. *P. vulgaris* Gaertn.) Fl. exsicc. Austro-Hung., № 3799! Fl. Siles. exsicc., № 1307.

На вогких луках, по берегах річок, по балках, на вигонах та інших вологих місцях, головно піщаних. — По всій УРСР, б.-м. звичайно.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Прибалт., Волзьк.-Кам., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Причорн., Бессараб., Крим, Волзьк.-Дон., Заволзьк., Ниж.-Дон., Ниж.-Волзьк.; Кавказ: Передкавк., Даг., Схід. і Півд. Закавк., Тал.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Далек. Схід: Уссур.; Серед. Азія: Арало-Касп., Прибалх., Дж.-Тарб., Гірськ. Туркм., Сир-Дар. (?), Тянь-Шан. (?).

Загальне поширення. Скандінавія, Атлантична, Середня і Східна Європа, Середземномор'я, Балканський півострів, Мала Азія, Іран, Китай (півн. захід), Монголія, Північна Азія (південь).

Господарське значення. Подібно до блошниці дизентерійної застосовується у народній медицині як засіб проти дизентерії.

3092 (2). P. dysenterica (L.) Gaertn. — **Блошниця різачкова.** Рослина з міцним циліндричним розгалуженим кореневищем. Стебла висхідні або прямостоячі, 20—60 *см* завв., жорстко-повстисто-волосисті, вгорі або й від середини трохи розгалужені, під кошиками густіше, ніж в останній частині, опушені. Листки зверху темно-зелені, розсіяно опушені або майже голі, зісподу сірі від густого, нерідко повстистого опушення, цілокраї або часом виїмчасто-зубчасті, загострені; нижні — довгасті або ланцетні, до основи звужені, сидячі, нерідко відігнуті донизу; середні та верхні — довгасто-яйцевидні або довгасті, 2,5—7 *см* завд., 0,6—2,5 *см* завш., сидячі, з серцевидною стеблообгортною основою, спрямовані вгору; листки, що вкривають гілочки суцвіття, помітно дрібніші від стеблових, 5—15 *мм* завд., 1—3 *мм* завш. Кошики середнього розміру, розквітлі 15—20(30) *мм* у діаметрі, поодинокі на кінцях стебел і численних гілок, усі разом утворюють щитковидне суцвіття. Обгортка напівкуляста, 6—7 *мм* завд., 5—6 *мм* завш., 2—3-рядна, її листочки лінійні, шиловидно загострені, 4—6 *мм* завд., зовні коротковолосисті, на верхівці шкірясті. Квітки золотисто-жовті; крайові —

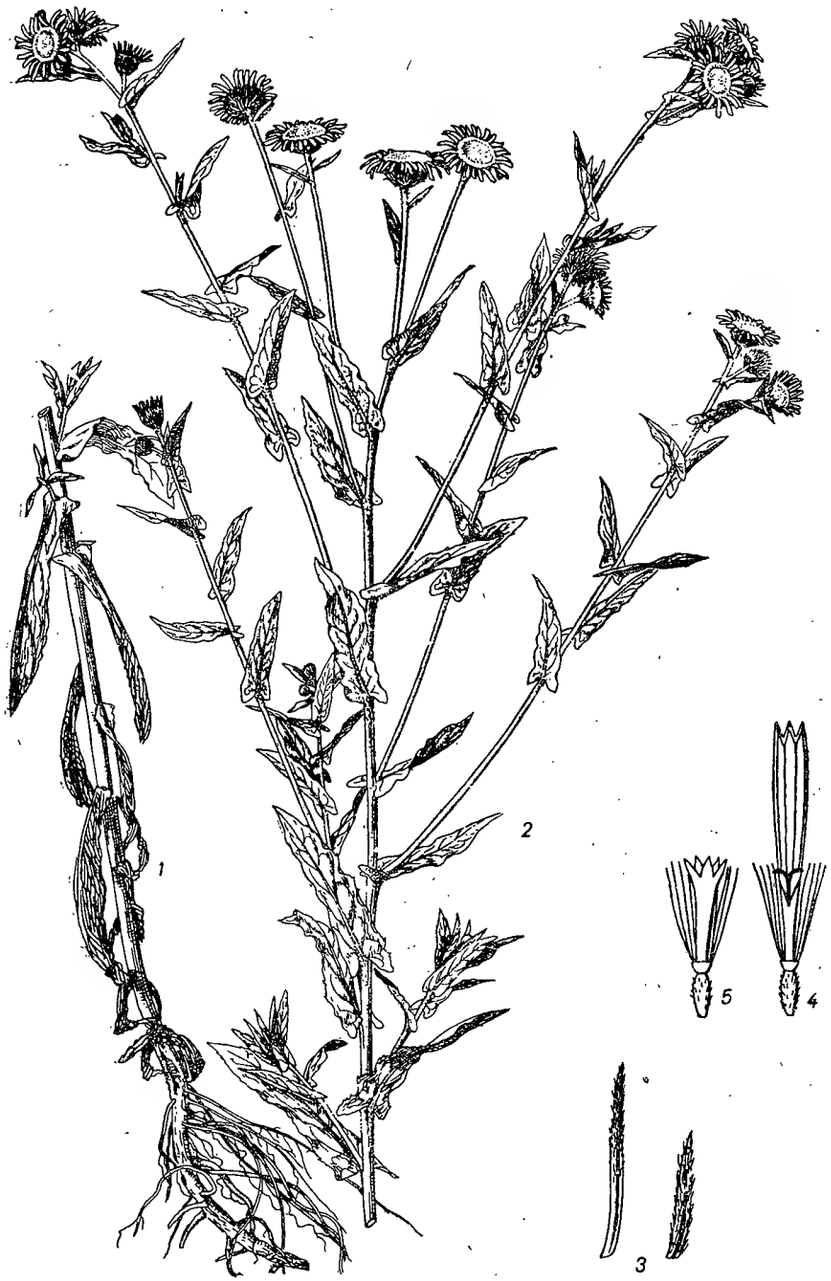

Рис. 24. Блошниця різачкова — *Pulicaria dysenterica* (L.) Gaertn.

1 — нижня частина рослини; *2* — верхня частина стебла; *3* — листочки обгортки; *4* — крайова язичкова квітка; *5* — серединна трубчаста квітка.

язичкові маточкові, в два рази довші від обгортки, розміщені в один ряд, 7—8 *мм* завд. (окремо язичок близько 5 *мм* завд., 1—1,2 *мм* завш.), їх приймочка дволопатева, з лопатями 0,6—0,7 *мм* завд.; серединні квітки численні, трубчасті, 3,5—4 *мм* завд., з 5-зубчастим відгином. Сім'янки циліндричні, 1—1,5 *мм* завд., 0,1 *мм* завш., коротші від чубка; чубок дворядний, зовнішній ряд у вигляді плівчастої облямівки близько 0,2 *мм* завд., утвореної внаслідок зростання зовнішнього ряду коротких волосків, внутрішній ряд з довгих білих волосків, 3—3,5 *мм* завд. ♃. Цв. VII—IX.

Gaertn., Fruct. et sem., II (1791) 462. Ledeb., Fl. Ross., II, 510. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 53, р. р. Катіна у Визн. росл. УРСР, 530. Голубкова во Фл. СССР, XXV, 490.

— *Inula dysenterica* L., Sp. pl., ed. I (1753) 882. — *Aster dysentericus* Scop., Fl. carn., II (1772) 172.

Рисунки: Фл. СССР, XXV, табл. XXX, рис. 3. Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, tab. 993, I, 1—5. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, Taf. 262, Fig. 4—4c.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 3798! Fl. exsicc. reip. Bohem.-Sloven., № 1180. Fl. Ital. exsicc., № 380.

Зарості кущів, вологі луки, по краю боліт, берегах річок та інших вологих місцях як бур'ян. — Зрідка у південно-західній та південній частинах Степу.

П.З.С. Одеська обл.: окол. Одеси (Рябков!); Лиманський рн, Шабо (Липський!), Білгород-Дністровський (Липський!). — Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (Крижевський!, Яната!). — Херсонська обл.: окол. Херсона (Рябков!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Бессараб., Причорн.

Загальне поширення. Атлантична і Середня Європа, південний захід Європейської частини СРСР, Середземномор'я, Мала Азія.

Примітка. Вид західноєвропейський і заходить лише у крайні південно-західні райони нашої республіки. У всіх інших районах, головно у Кримській області, звідки він раніше наводився, зустрічається близький вид — *P. uliginosa* Stev. У «Флоре СССР» *P. dysenterica* наводиться також для Верхньо-Дністровського, Верхньо-Дніпровського і Середньо-Дніпровського флористичних районів. Але не було матеріалів ні літературних, ні гербарних, які б підтверджували ці вказівки.

3093 (3). P. uliginosa Stev. — **Блошниця болотна.** Рослина з товстим, б.-м. галузистим, повзучим кореневищем і досить міцними коренями. Стебла прямостоячі, 30—60(70) *см* завв., від середини або лише вгорі досить розгалужені, з горизонтально відігнутими, коротко-повстисто-волосистими гілками; в нижній частині стебло менш опушене. Листки цілісні, ланцетні або довгасто-ланцетні, 6—15 *см* завд., 0,4—2 *см* завш., на верхівці тупуваті або загострені, по краю нерівномірно-дрібно-пилчасто-зубчасті, часом майже цілокраї, трохи хвилясті; нижні — б.-м. звужені до основи; середні та верхні — довгасто-яйцевидні або довгасті, сидячі, з глибокосерцевидною, напівстеблообгортною основою; всі листки зверху розсіяноволосисті або майже голі, зісподу густо-

волосисті, майже цілком повстисті. Кошики численні, від 15 до 50—70 на одній рослині, дрібні, 7—8(10) *мм* у діаметрі (значно дрібніші, ніж у близького виду блошниці — *P. dysenterica* (L.) Gaertn.), з короткими, 6—7 *мм* завд., язичковими квітками, язичок яких досягає 2—4 *мм* завд., 1—1,2 *мм* завш., лише у півтора раза перевищує обгортку, складену лінійними загостреними листочками; серединні трубчасті квітки 3—3,5 *мм* завд., з коротким 5-зубчастим відгином. Сім'янки близько 1 *мм* завд. і 0,3—0,4 *мм* завш. Чубок дворядний, зовнішній ряд у вигляді плівчастої облямівки, близько 0,2 *мм* завш., утвореної внаслідок зростання зовнішніх волосків, внутрішній ряд з вільних білих волосків близько 3 *мм* завд. ♃. Цв. VII—IX.

Stev. in DC., Prodr., V (1836) 478. Ledeb., Fl. Ross., II, 510. Катіна у Визн. росл. УРСР, 531. Голубкова во Фл. СССР, XXV, 491.

— *P. dysenterica* (L.) Gaertn. var. *uliginosa* Hohenack., Enum. Talusch. (1837) 58. — *P. dysenterica* (L.) Gaertn. β. *uliginosa* Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 53. — *P. dysenterica* (L.) Gaertn. β. *microcephala* Boiss., Fl. orient., III (1875) 202.

Рисунки: Фл. СССР, XXV, табл. XXX, рис. 1.

Видані зразки: Герб. русск., фл., № 1777, а, в.

На вогких, заболочених місцях. — Степ (південна частина), Південний берег Криму.

П.З.С. Одеська обл.: Кілійський рн, Вилково, дельта Дунаю, Білгородська коса та о. Кубань, гирло Бистре (Романова!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Херсон (Пачоський!); Голопристанський рн, Іванівка—Рибальче, берег оз. Оджиголь (Лавренко!), Тендерівська коса (Шостенко!, Левіна!, Давидич!), о. Джарилгач (Давидич!), Стара Збур'ївка (Исполітов!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: окол. Севастополя (Графф!, Семенкевич!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Алуштинський рн, Кипарисне (Оксіюк!); Ялтинський рн, Кастрополь (Савенков!), Нікіта (Графф!, Шмальгаузен!), Сімеіз (Котов!, Тутковський!), Алупка (!), окол. Гурзуфа (Котов!), Гурзуф (Ширяев!); Судацький рн, окол. Лагерного (Котов і Карнаух!), Судак (Графф!, Котов і Карнаух!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Крим; Кавказ: всі райони; Серед. Азія: Гірськ. Туркм., Сир.-Дар., Пам.-Ал., Тянь-Шан.

Загальне поширення. Крім згаданих районів СРСР, ще в країнах Середземномор'я, Малій Азії, Ірані, на Балканському півострові.

Примітка. Вид близький до *P. dysenterica* (L.) Gaertn., в зв'язку з чим він довгий час визначався багатьма авторами за різні відміни останнього. Стевен показав, що наявність дуже великої кількості кошиків на рослині і дрібніший їх розмір, більш галузисте стебло і вужчі загострені листки та ряд інших ознак допомагають легко відрізнити цей вид від *P. dysenterica* (L.) Gaertn., ареал якого простягається по Західній Європі і заходить лише на крайній південний захід України.

Рід 860. Карпезій — Carpesium L.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 859.

Кошики невеличкі, до 20 *мм* в діаметрі, поодинокі на кінцях стебел та гілок, пониклі. Обгортка напівкуляста, з кількох рядів листочків. Усі квітки в кошику трубчасті, жовті; крайові маточкові квітки з більш

тонким, ніж серединні, віночком, розміщені у кілька рядів; серединні квітки — двостатеві, нечисленні. Спільне квітколоже плоске, голе. Пиляки при основі з додатками; приймочка дволопатева, лопаті лінійно-лопатовидні. Сім'янки веретеновидні, з поздовжніми реберцями, звужені в короткий горбочкуватий носик, що закінчується гладеньким кільцевидним диском, без чубка. — Багаторічні рослини з цілісними черговими листками.

До роду належить близько 18 видів, найбільш поширених в Південній і Середній Європі, помірній і субтропічній зонах Азії.

В СРСР, головно на Далекому Сході і Кавказі, зустрічається 4 види роду, з них в УРСР — 1 вид, який належить до секції Conyzoides D C.

Секція 1. **Conyzoides** D C. Зовнішні листочки обгортки б.-м. відігнуті. Кошики поодинокі на кінцях стебел та гілок, пониклі, щільно оточені порівняно великими, відігнутими донизу приквітними листками.

В межах СРСР секція об'єднує 3 види, з них 2 є виключно далекосхідними видами, ареал третього простягається від західної частини УРСР до Далекого Сходу.

3094 (1). C. cernuum L. — **Карпезій пониклий.** Рослина з веретеновидним галузистим коренем. Стебла 35—40(80) *см* завв., прямостоячі, вгорі розгалужені, по всій довжині розсіяно-коротко-волосисті. Листки чергові, по краю нерівно-дрібно-зубчасті, верхні — цілокраї; всі листки зверху темно-зелені, зісподу світло-зелені, з обох боків вкриті короткими, спрямованими до верхівки листка і притиснутими волосками; прикореневі листки більші за стеблові, довгасто-яйцевидні, 10—18 *см* завд., 4—6 *см* завш., до основи звужені в короткі й широкі напівстеблообгортні черешки 1,5—7 *см* завд.; стеблові листки вужчі, короткочерешкові (їх черешки 0,5—1 *см* завд.); самі верхні листки — сидячі, 4,5—10 *см* завд., 1,5—3 *см* завш. Кошики поодинокі на кінцях стебел та небагатьох бокових гілочок, що виходять з пазух верхніх листків, невеликі, 7—12 *мм* у діаметрі, підперті одним-двома верхівковими листками 2—4 *см* завд., 3—10 *мм* завш. Обгортки кулясті, 3—4-рядні, черепичасті, 7—10 *мм* завш.; зовнішні листочки обгортки ланцетні, трав'янисті, 5—8 *мм* завд., 2—2,5 *мм* завш., ззовні шерстисто-волосисті; середні та внутрішні листочки обгортки цілком перетинчасті, на верхівці плівчасті, ланцетовидно розширені, 7—8 *мм* завд., близько 2,5 *мм* завш. Всі квітки у кошику трубчасті, не перевищують обгортки, 1,5—2 *мм* завд., з вузькою трубочкою близько 0,5 *мм* завд. і розширеним 5-зубчастим відгином близько 1—1,2 *мм* завд. Приймочка двороздільна, її лопаті на верхівці булавовидно-розширені. Сім'янки конічні, сплюснуті, тонкоребристі, 4—4,5 *мм* завд., ∓ 0,5 *мм* завш., з залозистим носиком 0,5—0,6 *мм* завд., без чубка, на верхівці притуплені. ♃. Цв. VII—IX.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 859. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 48. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 616. Катіна у Визн. росл. УРСР, 531. Голубкова во Фл. СССР, XXV, 501.

Рис. 25. Карпезій пониклий — *Carpesium cernuum* L.
1 — загальний вигляд; *2* — листочки обгортки; *3* — квітка.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, tab. 92, fig. III, 18—25. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 489, Fig. 247.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1733. Fl. exsicc. Austro-Hung., № 3442. Fl. Gall. et Germ. exsicc., № 256. Fl. Ital. exsicc., № 1375.

Ліси, чагарники, на порубах лісу. — Карпати, Лісостеп (західна частина), рідко.

К.Л. Наводиться для знижених місць Карпатського Покуття (Szaf., Kulcz., Pawł., l. c.). — **З.Л.-С.** Чернівецька обл.: Хотинський рн, Рухотинська лісова дача, між Рухотином і Блищаддю (Косець!). — Вінницька обл.: Мурованo-Куриловецький рн, Березова, уроч. Дубина (Кузнецова!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (півд. ч.), Серед.-Дніпр. (крайн. захід); Кавказ: Даг., Зах., Схід. і Півд. Закавк., Тал.; Далек. Схід: Уссур.; Серед. Азія: Сир-Дар.

Загальне поширення. Середня і Південна Європа, Західне Середземномор'я, Балканський півострів, Мала Азія, Індія, Кавказ, Європейська частина СРСР (згадані райони).

Рід 861. **Паленіс — Pallenis** Cass.

Cass. in Dict. Sc. nat., XXIII (1822) 566; XXXVII (1825) 275.

Кошики середнього розміру, поодинокі, на кінцях стебла та гілок. Обгортка напівкуляста, багаторядна, черепичаста; її зовнішні листочки довші від крайових язичкових квіток, ланцетні, трав'янисті, на верхівці з міцною колючкою, б.-м. відлеглі; внутрішні листочки дрібніші, перетинчасті, довгасто-яйцевидні, загострені, але не колючі, спрямовані вгору. Квітки жовті, зовнішні — маточкові плідні, з тригранно-крилатою трубочкою і коротким, на верхівці тризубчастим язичком; серединні — двостатеві, трубчасті, їх трубочка біля основи розширена, з одним крилом на внутрішньому боці. Стовпчик маточки дволопатевий, лопаті лінійні, на верхівці притуплені. Пиляки у тичинок при основі з двома додатками. Спільне квітколоже опукле, вкрите приквітками, що оточують сім'янки. Сім'янки крайових квіток тригранні, по гранях крилаті, серединних — сплюснуто-тригранні. Чубок являє собою зубчасто-вій-часту коронку, утворену зрослими короткими волосками. — Однорічні рослини з довгасто-лопатовидними черешковими нижніми листками і ланцетними сидячими напівстеблообгортними верхніми.

До роду належить 4 види, три з яких поширені в Північній Африці, а четвертий, крім того, зустрічається ще в деяких районах Європи, на Кавказі, в Малій Азії, в Ірані і Середній Азії.

В УРСР, як і в СРСР в цілому, зустрічається один вид.

3095 (1). P. spinosa (L.) Cass. — **Паленіс колючий.** Шерстисто-волосиста рослина з міцним вертикальним коренем. Стебла поодинокі або частіше від кореня підіймається їх кілька (тоді кожен екземпляр рослини нагадує кущик), висхідні або прямостоячі, 20—40 *см* завв.,

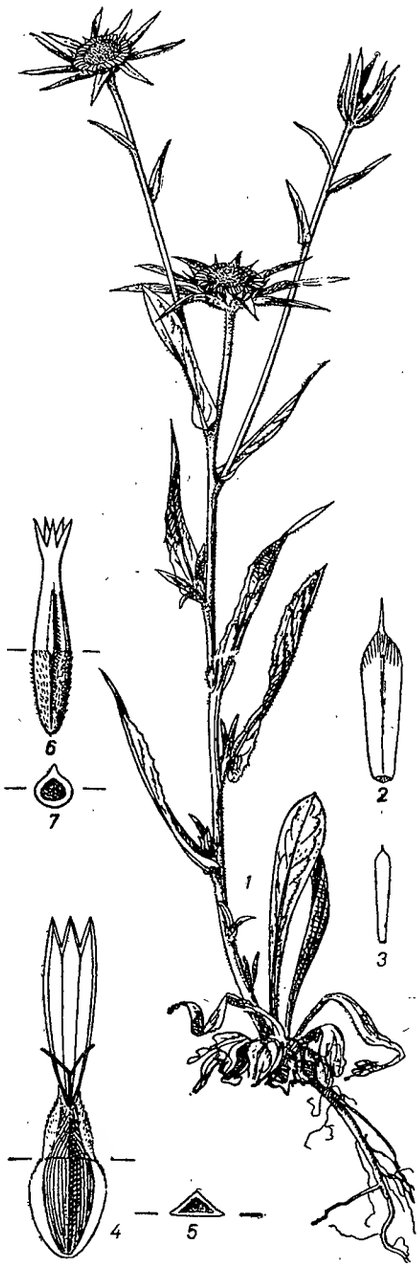

Рис. 26. Паленіс колючий — *Pallenis spinosa* (L.) Cass.

1 — загальний вигляд; *2* — зовнішній листочок обгортки; *3* — внутрішній листочок обгортки; *4* — крайова язичкова квітка; *5* — поперечний розріз її трубочки; *6* — серединна трубчаста квітка; *7* — поперечний розріз її трубочки.

вгорі вилчасто розгалужені, по всій довжині густо вкриті довгими, до 3,5 *мм* завд., білими крихкими щетинками, розміщеними на гострих горбочках. Листки чергові, з обох боків довго-щетинисто-волосисті, прикореневі — довгасто-лопатовидні, 4—8 *см* завд., 0,8—2 *см* завш., до основи звужені в широкі черешки 1—3 *см* завд. Стеблові листки сидячі, довгасто-ланцетні, 2—5 *см* завд., 0,5—1,5 *см* завш., при основі з стеблообгортними краями, на верхівці з твердим і коротким вістрячком; з пазух листків часом виходять коротенькі бокові гілочки і завжди скупчені пучки довгих білих волосків. Квітки зібрані у порівняно великі, до 2,5 *см* у діаметрі, кошики, які розміщені на верхівках стебел та гілок і загалом утворюють верхівкове щитковидне суцвіття. Ніжки під кошиками, як і вся обгортка при основі, дуже густоволохаті. Обгортка напівкуляста, багаторядна, черепичаста. Листочки обгортки ланцето-шиловидні, з випнутою середньою жилкою; зовнішні — 1,5—3 *см* завд., 2—5 *мм* завш., зелені, трав'янисті, з колючкою на верхівці; внутрішні — ланцетні, 6—10 *мм* завд., 1,5—3 *мм* завш., також з вістрям. Спільне квітколоже густо вкрите лінійно-ланцетними перетинчастими лусочками, між якими розміщені невеличкі жовті квітки; зовнішні квітки у кошику маточкові, язичкові, ледве перевищують внутрішні листочки обгортки; серединні квітки двостатеві, трубчасті. Сім'янки різнорідні: крайові — тригранні і по гранях крилаті, серединні — сплюснуто-тригранні, безкрилі. Чубок у вигляді зубчасто-війчастої коронки. ⊙. Цв. VI—VII.

Cass. in Dict. sc. nat., XXXVII (1825) 276. Ledeb., Fl. Ross., II, 512. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 53. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 378. Голубкова во Фл. СССР, XXV, 508.

— *Buphtalmum spinosum* L., Sp. pl., ed. I (1753) 274.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, tab. 938, 939.

На кам'янистих місцях. — В гірській частині Південного Криму.

Півд.Кр. Кримська обл.: Ялтинський рн, Аю-Даг (Пачоський!), Ялта, Місхор (Арсеньєв!, Спригін!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим; Кавказ: Схід. Закавк., Тал.; Серед. Азія: Гірськ. Туркм.

Загальне поширення. Південна та Південно-Східна Європа (Крим), Північна Африка, Кавказ, Західна Азія до Ірану, Середня Азія (Гірська Туркменія).

Рід 862. Крем'яник — Telekia Baumg.

Baumg., Enum. stirp. Transsilv., III (1816) 149.

Кошики великі, поодинокі на кінцях стебел та гілок, нечисленні. Обгортка напівкуляста, 20—25 *мм* завш., багаторядна, черепичаста. Спільне квітколоже трохи опукле, вкрите приквітками. Квітки жовті, крайові — язичкові, маточкові, однорядні. Стовпчик маточки з дволопатевою приймочкою, лопаті лінійні, на верхівці закруглені. Серединні квітки у кошику трубчасті, з поступово звуженим донизу віночком, двостатеві. Пиляки при основі з двома додатками. Сім'янки крайових квіток тригранні, серединних — циліндричні, ребристі. Чубок у сім'янок відсутній, замість нього є зубчастий окрайок, подібний до коронки.— Багаторічні високорослі рослини з великими зубчастими та двоякозубчастими, нижніми черешковими, верхніми сидячими листками.

До роду належить 2 види, з яких у СРСР, у тому числі і в УРСР, зустрічається 1 вид.

3096 (1). T. speciosa (Schreb.) Baumg. — **Крем'яник гарний.** Рослина з веретеновидним косим вузлуватим кореневищем. Стебла міцні, 7—8 *мм* у діаметрі, прямостоячі, 60—200 *см* завв., вгорі б.-м. розгалужені, коротко-повстисто-волосисті, внизу бурувато-червонуваті. Листки великі, нерівно-гостро-зубчасті, широкояйцевидні, з відтягнутою верхівкою; нижні — 15—25 *см* завд., 14—23 *см* завш., на черешках 15—20 *см* завд.; середні — на коротших (1—5 *см* завд.) черешках, що мають напівстеблообгортну основу, 15—22 *см* завд., 11—18,5 *см* завш.. самі верхні — сидячі, 8—20 *см* завд., 8,5—17 *см* завш., всі — з обох боків розсіяно-коротко-волосисті або зверху майже голі. Кошики 6—8 *см* у діаметрі, поодинокі, на довгих (від 2 до 20 *см* завд.), густо і коротко опушених, під самим кошиком потовщених ніжках; всього на рослині кошиків буває від 2 до 10 у щитковидному суцвітті. Обгортка куляста, 2—2,5 *см* завш., 4—5-рядна, черепичаста, її зовнішні листочки яйцевидно-ланцетні, 8—15 *мм* завд., 4—5 *мм* завш., при основі шкірясті,

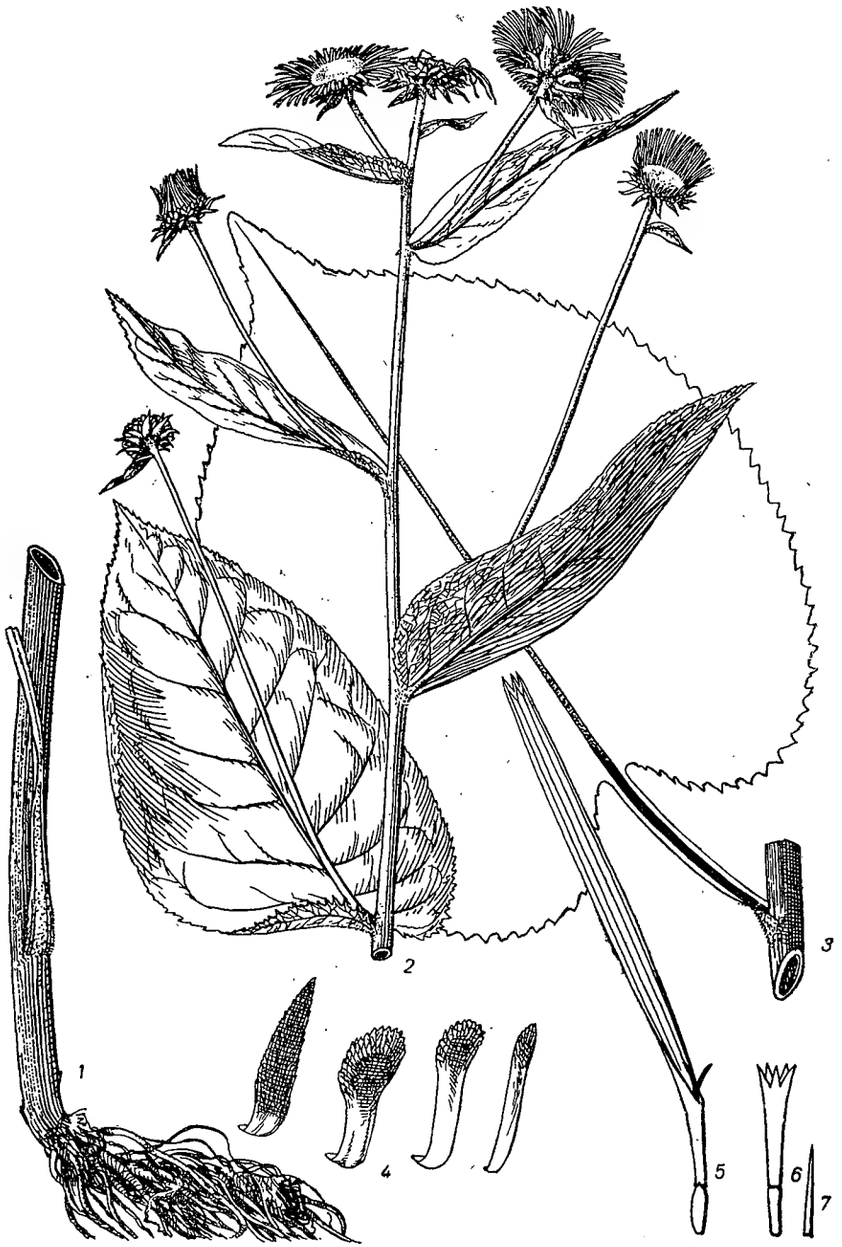

Рис. 27. Крем'яник гарний — *Telekia speciosa* (Schreb.) Baumg.

1 — нижня частина рослини; *2* — верхня частина стебла з суцвіттям; *3* — частина стебла з листком; *4* — листочки обгортки; *5* — крайова язичкова квітка; *6* — серединна трубчаста квітка; *7* — лусочка квітколожа.

вгорі трав'янисті, зелені, коротко загострені; внутрішні — широко-лінійно-ланцетні, 8—10 *мм* завд., 1—2 *мм* завш., на верхівці перетинчасті, округлі або ланцетовидно загострені. Крайові квітки язичкові, маточкові, 2,5—3,5 *см* завд., з короткою, близько 2 *мм* завд., трубочкою і довгим, 2,3—2,5 *см* завд., вузьколінійним, близько 1 *мм* завш., яскраво-жовтим язичком, посмугованим кількома темнішими паралельними жилками. Серединні квітки численні, трубчасті, 7—8 *мм* завд., з глибоко п'ятизубчастим відгином. Сім'янки близько 6 *мм* завд., голі. ♃. Цв. VI—VII.

Baumg., Enum. stirp. Transsilv., III (1816) 150. Ledeb., Fl. Ross., II, 511. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 616. Катіна у Визн. росл. УРСР, 530. Голубкова во Фл. СССР, XXV, 510.

— *Buphthalmum speciosum* Schreb., Icon. et descr. plant. minus cognit Dec., I (1766) 11. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 53.

Рисунки: Schreb., l. c., tab. VI. Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, tab. 937. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, Fig. 248 і 249 (c, d).

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1778. Fl. cauc. exsicc., № 299. Fl. exsicc. Austro-Hung., № 661. Fl. exsicc. reip. Bohem.-Sloven., № 77.

Узлісся, лісові галявини, поруби, береги річок, схили. — Карпати, Лісостеп (західна частина).

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, Богдан — Луги (Комендар!), Луги (Котов!), Богдан (Гринь!, А. і О. Барбаричі, Доброчаєва!), Чорногора (Гіршвельд!); Свалявський рн, в долині р. Ждимира (Гринь!); Тячівський рн, Лопухів (Гержедович!, Гринь!); Великоберезнянський рн, Чорноголова (Косець!). — Станіславська обл.: Жаб'ївський рн, над Чорним Черемошем (Шафран!). — **Пр.Л.** Чернівецька обл.: Вижницький рн, Розтоки (Котов!, Катіна!), Підзахаричі (Барбарич, Гончаров, Кукало!). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: окол. Вінників (Мондальський!, Малиновський!); Перемишляни (Фотинюк!). — Тернопільська обл.: Кременецький рн, окол. Веселівки (Заверуха і Шуляк!), окол. Кременця (Шмальгаузен!); Вишнівець (Шмальгаузен!). — **З.Л.-С.** Хмельницька обл.: Сатанів (Шмальгаузен!). — Чернівецька обл.: Вашківський рн, Бережниця (Горохова!). — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ (Беккер).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Лад.-Ільм., Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр. (зах. ч.); Кавказ: Передкавк., Зах., Східн. і Півд. Закавк.

Загальне поширення. Середня Європа (переважно в горах), Східна Європа (захід), Балканський півострів, Кавказ, Мала Азія.

Триба **4. Ambrosieae** Cass.

Кошики гетерогамні або одностатеві. Квітколоже голе або вкрите плівками чи нитковидними виростами. Маточкові квітки без оцвітини або з малорозвинутою оцвітиною. Сім'янки голі, без чубка, вільні або заховані всередині зрослолистої, твердіючої обгортки.

Рід 863. Циклахена — Cyclachena Fresen[1]

Fresen in Ind. Sem. Horti Frankof (1836) 4.

Трави з великим, розгалуженим, волотевидним суцвіттям. Кошики дрібні, напівкулясті, з обгортками з 5 зовнішніх, еліптичних, трав'янистих і 5 внутрішніх, оберненояйцевидних, майже перетинчастих листочків. Спільне квітколоже плоске, вкрите лінійно-лопатковидними лусочками. Крайові маточкові квітки в кількості 5, без оцвітини, плідні; серединні — двостатеві, з 5-лопатевим віночком і майже вільними пилячками, безплідні. Листочки обгортки дворядні; зовнішні — еліптичні, трав'янисті; внутрішні — оберненояйцевидні, перетинчасті. Сім'янки довгасто-оберненояйцевидні або клиновидні, сплюснуто-тригранні, без летучки.

Рід складається з 15 видів, які дико ростуть в Америці. З них 1 вид, описаний нижче, занесений в Європу.

3097 (1). C. xanthifolia (Nutt.) Fresen — **Циклахена нетреболиста. Чорнощир.** Стебло прямостояче, вгорі опушене, 50—200 *см* завв., розгалужене. Листки супротивні і яйцевидні, 5—15 *см* завд. і 3—7 *см* завш., зубчасто-пилчасті, при основі закруглені або серцевидні; на верхівці відтягнуто загострені, черешкові; вгорі шорсткі від коротких товстих волосків, знизу сіруваті від короткого опушення. Кошики численні, дрібні, 2—4 *мм* у діаметрі, майже сидячі, повислі, зібрані в колосовидні суцвіття, які розміщені волоттю. Обгортка 4 *мм* завш., опушена. Сім'янки 2 *мм* завд. і 1,2—1,5 *мм* завш., голі, клиновидні, з численними рядками дрібних волосків, на верхівці закруглені, із залишком стовпчика посередині. ♃. Цв. VIII—X.

Fres. in Ind. Sem. Horti Frankof. (1836) 4. Рогович, Обозр. раст. Киевск. учебн. окр., 1869. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 54. Котов в Тр. с.-г. Ботан. I, 2 (1926) 139. Смольянинова во Фл. СССР, XXV, 515. — *Iva xanthifolia* Nutt., Gen., I (1818) 185. Котов в Укр. бот. журн., I, 1—2 (1921) 25; в Журн. Ін-та бот. ВУАН, 3 (11), (1934) 100; в Бот. журн. СССР, VI, 1 (1949) 77. Britton and Brown, Ill. fl. North. United States, III (1943) 340. Голицын в Сов. бот., XV, 2 (1947) 94, карта. Катіна у Визн. росл. УРСР, 531. Кирпичников в кн. Маевский, Фл. средн. полосы Европ. ч. СССР, 378.

Рисунки: Britton and Brown., l. c., fig. 4124.

Видані зразки: Герб. Русск. фл., № 1329!

Здичавіла рослина, яка зростає на насипах залізниць, на смітниках. В більшій частині УРСР, але в західних областях рідко.

Пр.Л. Станіславська обл.: Станіслав (!!). — Чернівецька обл.: Чернівці (Артемчук!, !!); Садгірський рн, ст. Магала (Артемчук); Новоселиця (Артемчук). — **З.П.** Ровенська обл.: Острог (!!). — **П.П.** Київська обл.: Фастів (Пачоський, !!). — **Л.Л.-С.** Чернігівська обл.: Ніжин (!!). — **В.Л.-С.** Ровенська обл.: Червоноармійськ (!!); ст. Дубно (!!). — **З.Л.-С.** Хмельницька обл.: Дунаївецький рн, Михайлівка (!!), Хмельницький (!!). — Чернівецька обл.: Сокирянський рн, Сокиряни (Артемчук!), ст. Романківці (Артемчук); Кельменецький рн, ст. Ларга-Хотин (Артемчук!). — Вінницька обл.:

[1] Опрацював М. І. Котов.

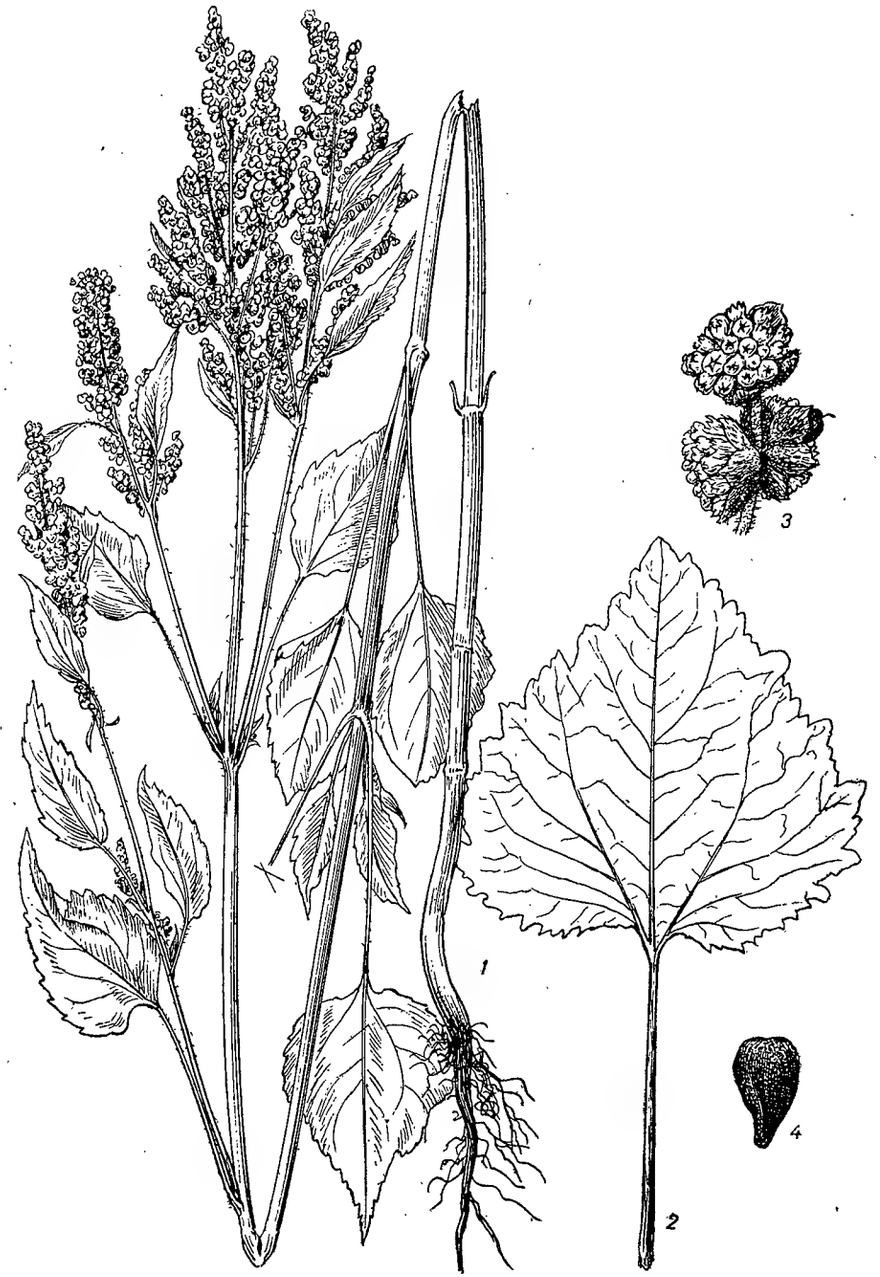

Рис. 28. Чорнощир — *Cyclachaena xanthifolia* (Nutt.) Fresen.

1 — загальний вигляд; *2* — листок; *3* — верхівка гілочки суцвіття; *4* — сім'янка.

Муровано-Кириловецький рн, Котюжани (Кузнецова); Томашпільський рн, Вапнярка (!!). — Одеська обл.: Котовськ (Михайленко!). — **П.Л.-С.** Ровенська обл.: Здолбунів (!!). — Вінницька обл.: Вінниця (Янківський!, !!); Гайсинський рн, ст. Зятківці (М. Кучерява!), ст. Губник (!!); ст. Козятин (!!); Калинівка (Білозір!, Богацький!!!). — Київська обл.: Київ (Рогович!, Траутфеттер!, Монтрезор!, Бордзиловський, !!, Семенкевич!, Оксіюк і Лазаренко!, Барбарич!, Сележинський!, Васильєв-Яковлєв); окол. Києва, Феофанія (Косець!, Хржановський!, Доброчаєва!), ст. Миронівка (Чорноголовко!); Біла Церква (!!, Борисова!). — Черкаська обл.: Сміла (Клеопов!); Умань (Михайленко!). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Бориспіль (Д. Зеров). — Черкаська обл.: Гельмязівський рн, Прохорівка (Монтрезор!). — Полтавська обл.: Гребінківський рн, Гребінка (!!); Миргородський рн, ст. Ромодан (!!); Шишацький рн, ст. Яреськи (!!), ст. Сагайдак (!!). — Сумська обл.: ст. Ромни (!!). — Харківська обл.: Харків (!!), Люботин (!!); Валківський рн, Огульці (!!); ст. Коломак (!!); Чугуївський рн, Есхар (Цвельов!). — **Д.Л.-С.** Донецька обл., Чистяківська мр, Глухівське л-во (!!). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: ст. Роздільна (!!). — Дніпропетровська обл.: П'ятихатки (!!). — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Павлоград (Котов, Карнаух і Кузнецова!). — Донецька обл.: Амвросіївка (Котов і Карнаух); Жданів (!!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Рені (Соболевський!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Запоріжжя (!!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон., Причорн., Ниж.-Дон.; Далек. Схід: Уссур.

Загальне поширення. Батьківщина — Північна Америка. Занесена в Західну Європу і південно-західну частину СРСР.

Примітка. В УРСР чорнощир здичавів у Київському ботанічному саду в 1842 р., звідки поширився особливо по насипах залізниць. Ст. Київ виявилась вузлом, звідки ця рослина поширилась вздовж залізниць, частково внаслідок того, що провідники вагонів робили віники з неї. Особливо чорнощир поширився в УРСР і зайшов в центральні області РРФСР під час Вітчизняної війни в 1941—1945 рр. Він був занесений у Львів, Чернівці, Рені, де раніше не зростав. Останнім часом цю рослину знайшли в Польщі, в окол. Кракова (Карчмару, Куу, 1957; Войчик, 1959).

Рід 864. Амброзія — Ambrosia L.[1]

L., Sp. pl., ed. I (1753) 987.

Кошики дрібні, одностатеві, зібрані у верхівкові, грониовидні або колосовидні суцвіття на розгалуженнях стебла. Кошики з маточковими квітками розміщені на верхівках нижніх гілочок суцвіть. Тичинкових квіток в кошику багато. Обгортка кошика сплюснута, з 5—12 зрослих листочків. Квітки трубчасті, вгорі 5-зубчасті. Спільне квітколоже щетинисте або голе. Маточкові квітки без оцвітини, містяться по одній в зрослій догори яйцевидній обгортці. Сім'янки без чубка, містяться всередині зрослої і затверділої обгортки, яка звичайно вкрита по краю шипиками. — Переважно трав'янисті рослини, рідко півкущі.

Рід складається з 30 видів, які поширені в Америці, крім 2 видів — *A. maritima* L. і *A. senegalensis* D C., які поширені в Середземномор'ї і в Африці. В СРСР занесено 4 види: *A. artemisiifolia* L., *A. trifida* L., *A. psilostachya* D C. і *A. aptera* D C., з них в УРСР занесено 2 перших види.

[1] Опрацював М. І. Котов.

1. Листки перистороздільні, з вузькими частками. Спільне квітколоже щетинисто-плівчасте . . . . . **(1). A. полинолиста — A. artemisiifolia** L.
— Листки глибоко-3—5-лопатеві. Спільне квітколоже голе . . . . . **(2). A. трироздільна — A. trifida** L.

3098 (1.) A. artemisiifolia L. — **Амброзія полинолиста.** Стебло прямостояче, 50—180 *см* завв., розгалужене щетинисто-сірувато-опушене. Листки багаточисленні, прилегло-сірувато-волосисті, 4—15 *см* завд., черешкові; верхні — темно-зелені, перистороздільні, нижні — світло-зелені, двоперистороздільні з лінійно-ланцетними або ланцетними, на верхівці загостреними або гострими, по краю зубчастими частками. Кошики з тичинковими квітками напівкулясті або яйцевидні, 4—5 *мм* у діаметрі, з голими пониклими квітконіжками, 2—3 *мм* завд. Обгортка кошиків зрослолиста, суцільна, по краю ледве зубчаста, з рідким дрібним щетинистим опушенням. Спільне квітколоже щетинисто-плівчасте. Тичинкові квітки в кількості 10—15 в кошику, голі, світло-жовті, 2 *мм* завд.; трубочка віночка 1 *мм* завш. Обгортка сім'янки 4—5 *мм* завд. і 2—2,5 *мм* завш., оберненояйцевидна або яйцевидно-довгаста, на поверхні виразно сітчаста, чорна або коричнева, з 4—6 короткими, гострими, шиповидними виростами. На верхівці з коротким конусовидним вістрям, гола або в нижній частині з рідким щетинистим опушенням. ☉. Цв. VIII—X.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 324. A. Gray, Syn. Fl. North. Amer., I, 2 (1884) 249. Крашенинников в Сорн. раст. СССР, IV, 214. Котов у Вісн. природознавства, 5—6 (1925) 272; в Бот. журн. АН УРСР, VI, I (1949) 77. Катіна у Визн. росл. УРСР, 532. Котт, Карантинные сорн. раст. (1953) 69. Ларіонов, Амброзія полинолиста і боротьба з нею (1952). Макодзеба, Амброзия полыннолистная и меры борьбы с ней, 1955. Ларіонов і Макодзеба, Бур'яни і боротьба з ними (1957) 116. Смольянинова во Фл. СССР, XXV, 519.

Рисунки: Котов у Вісн. природознавства, ц. м. Котт, ц. м., рис. 10. Ларіонов, ц. м. Макодзеба, ц. м. Ларіонов і Макодзеба, ц. м., рис. 63 і 64.

Заносний бур'ян. — При дорогах, по рівчаках, може заходити в посіви.

П.П. Київська обл.: Київ (Лепченко!, Доброчаєва!), окол. Києва (Лепченко!, Князєв і Левитський!); окол. Києва, Ворзель (Левитський!, Ларіонов!). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: Харків (Центилович!). — **Д.Л.-С.** Донецька обл.: Артемівськ (Котов і Карнаух). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Щорсівський і П'ятихатський рни (!, Ларіонов); Криворізький рн, Ново-Лозоватка (!!). — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Юр'ївський рн, Варварівка (Котов, Карнаух, Кузнецова!). — Запорізька обл.: Осипенківський рн, Нововасилівка (Білик!), Миколаївка (Березовська). — Донецька обл.: Володарський рн, Назарівка (Окснер!, Кузнецова!), Республіка (Кузнецова!), Кам'яні могили (Доброчаєва!, Кузнецова!).

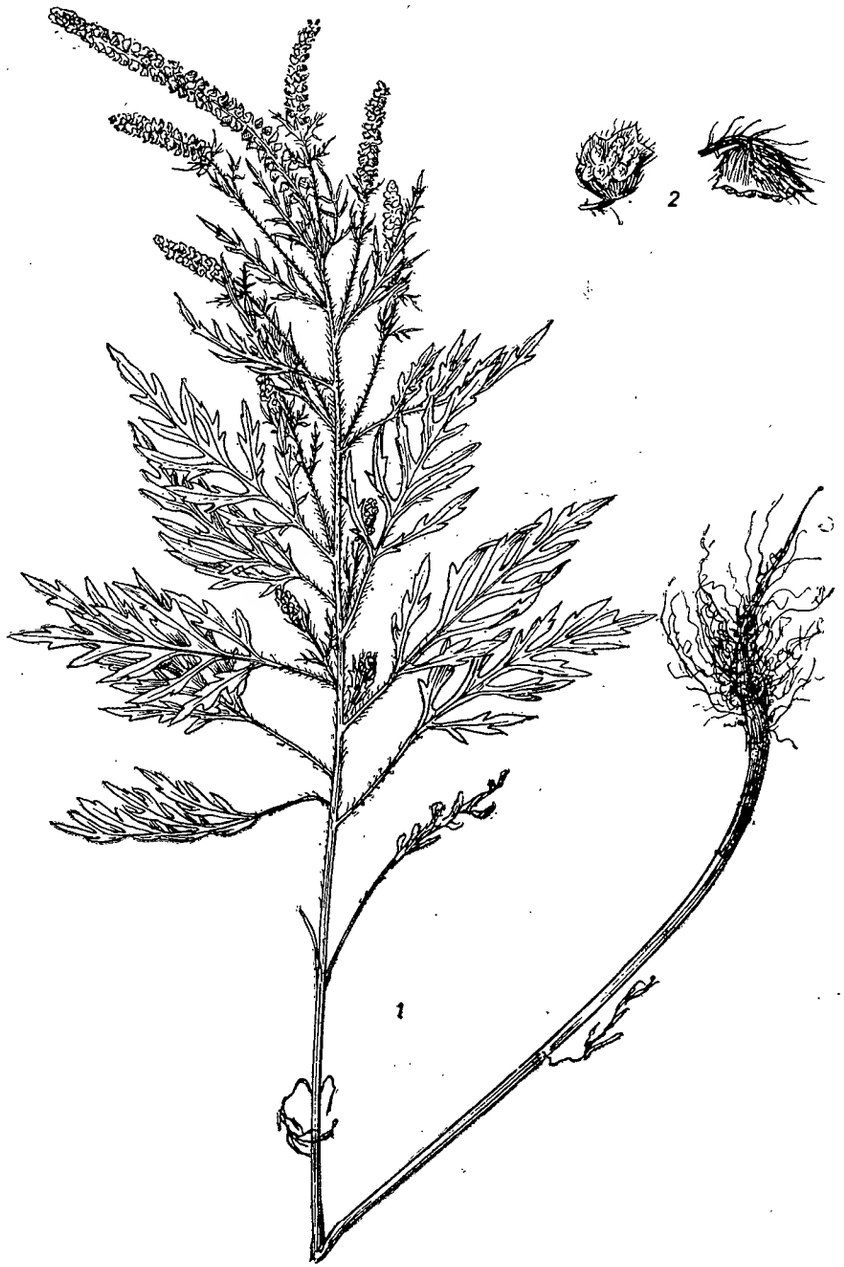

Рис. 29. Амброзія полинолиста — *Ambrosia artemisiifolia* L.

1 — загальний вигляд; *2* — кошики.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Заволзьк., Причорн., Ниж.-Дон.; Кавказ: всі райони; Серед. Азія: Тянь-Шан. (Алма-Ата).

Загальне поширення. Батьківщина — Північна та Середня Америка. Занесено в Європу, в Азію, в Африку, в Австралію.

Примітка. Амброзія полинолиста в СРСР вперше була знайдена в окол. Ставрополя в 1918 р., а в УРСР вперше вказана М. Котовим у 1925 р.; пізніше вона дуже поширилася, особливо під час Великої Вітчизняної війни. Агроном Крикер ще в 1914—1918 рр. недалеко від ст. Кудашевки Щорсівського рну Дніпропетровської обл. займався вирощуванням амброзії полинолистої як лікарської рослини. Вона містить гірку речовину в стеблі і листках і використовується як засіб проти пропасниці. Амброзія — злісний карантинний бур'ян. В польових умовах засмічує всі культури, утворюючи до 1000 сходів на 1 кв. *м*. Худоба її не поїдає. Непридатна також для силосування, тому що листки її містять гірку речовину і ефірні олії (від 0,07 до 0,15% на вологу вагу), при випадковому з'їданні коровами надає молоку і молочним продуктам неприємний запах і присмак.

Амброзія полинолиста засмічує різні культури: зернові озимі та ярі, кормові трави, технічні, просапні та інші, а також полезахисні смуги. Вона дуже висушує і виснажує грунт. Найвищу ефективність в боротьбі з амброзією дає застосування системи заходів, куди входять винищувальні і запобіжні заходи боротьби. Основними засобами боротьби з амброзією на оброблюваних землях є засоби обробітку грунту, які здійснюються як на полях вільних від культурних рослин — основний і передпосівний обробіток, так і в посівах. Тільки правильне чергування рослин в сівозміні дає можливість застосовувати систему найбільш ефективних заходів обробітку грунту. Для знищення амброзії в посівах просапних культур вирішальне значення має своєчасне і доброякісне проведення перших двох прополювань. Високу ефективність у боротьбі з амброзією дає також застосування хімічних заходів, зокрема обприскування посівів зернових культур, засмічених амброзією, розчинами препаратів 2,4-ДУ та 2М-4Х. Особливо ж велике значення в боротьбі з амброзією має очищення насінного матеріалу, яке треба починати ще в полі, провадячи ряд заходів тоді, коли рослини стоять на пні.

3099 (2). A. trifida L. — **Амброзія трироздільна.** Стебла прямостоячі, 50 *см* завв., розгалужені, коротко-щетинисто-волосисті. Листки супротивні, черешкові, глибоко-3—5-лопатеві, з яйцевидно-ланцетними гострими або загостреними, по краях пилчастими частками, до основи коротко-клиновидно-звужені, 6—14 *мм* завд., жорсткуваті від дрібних щетинистих волосків, зверху з рідкими довгими залозистими волосками. Черешки 2—3,5 *см* завд., при основі розширені, по краю вузькокрилаті, з довгими війчастими волосками. Кошики з тичинковими квітками округлі, 5 *мм* у діаметрі, з блюдцеподібною, зубчастою, з зовнішнього боку з трьома ребрами обгорткою; квітки 1—2 *мм* завд., дзвониковидні, світло-жовті, в кількості до 25; тичинки вільні, з короткими, голими нитками. Обгортка сім'янки 6—12 *мм* завд. і 4—5 *мм* завш., опушена, оберненояйцевидна, з 5—7 ребрами, причому кожне ребро закінчується горбиком з дзьобовидною верхівкою. ⊙. Цв. VII—IX.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 987. Torr. et Gray, Fl. North. Amer., II (1841) 290. Britton and Brown, Ill. fl. North. United States, III (1943) 341. Катіна у Визн. росл. УРСР, 532. Котт, Карантинные сорн. раст. (1953) 78. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 378. Смольянинова во Фл. СССР, XXV, 520.

Рисунки: Britton and Brown, l. c., fig. 4126. Котт, ц. м., рис. 12.

Заносний бур'ян. — Відомий лише з півдня Степу.

П.С. Херсонська обл.: Каланчацький рн, Порт Хорли (Медведев!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Заволзьк., Причорн., Ниж.-Дон.; Кавказ: Зах., Схід. і Півд. Закавк.

Загальне поширення. Північна Америка; занесена в Європу.

Примітка. Амброзія трироздільна — злісний карантинний бур'ян. Заходи боротьби з нею ті ж, що і з амброзією полинолистою.

Рід 865. **Нетреба — Xanthium** L.[1]

L., Sp. pl., ed. I (1753) 987.

Кошики одностатеві. Кошики з тичинковими квітками, багатоквіткові, майже кулясті, розміщені на верхівці стебла або його гілок, при основі кошика обгортка з одного ряду видовжених листочків; віночок трубчасто-дзвониковидний, 5-зубчастий, тичинки зі зрослими нитками і вільними пиляками; спільне квітколоже циліндричне, вкрите розширеними доверху приквітками. Кошики з маточковими квітками двоквіткові, вкриті зрослолистою обгорткою з гачкуватими шипиками і на верхівці з 2 роговидними виступами; всередині кошик розділений перегородкою на 2 гнізда з одною квіткою в кожному. Віночок у маточкових квіток нитковидно-трубчастий, мало помітний, одна квітка ніби складається лише з однієї маточки з яйцевидною гладенькою зав'яззю, яка містить один насінний зачаток; зав'язь з коротким стовпчиком і 2 довгими нитковидними лопатями приймочки, які виступають з обгортки. При плодах обгортка маточкових квіток розростається і твердіє, утворюючи твердий несправжній плід, вкритий гачковидними шипами. — Однорічні трави з черговими листками і поодинокими або скупченими у пазухах листків кошиками, причому кошики з маточковими квітками розміщені в нижній частині суцвіття.

Рід складається з 10 видів, які ростуть в теплій і помірній зонах майже по всьому світу. Багато американських видів зараз поширилось по Європі. В СРСР росте 6 видів, з них в УРСР — 4 види.

1. При основі листків на стеблі розвивається 1—2 трироздільні міцні жовті колючки . . . . . **(1). Н. колюча — X. spinosum** L.
— При основі стеблових листків колючок немає . . . . . 2.
2. Черешки і жилки листків найчастіше зелені. Обгортка сім'янок яйцевидно-овальна або широкоовальна, до основи і до верхівки звужена, 10—15 *мм* завд. і 5—9 *мм* завш., на верхівці з прямими розставленими або зближеними колючками, вкрита рідкими шипами, які не доходять до верхівки обгортки, при плодах сіро-зелена . . . . . **(2). Н. звичайна — X. strumarium** L.
— Черешки і жилки листків найчастіше червонуваті. Обгортка сім'янки довгаста, 18—28 *мм* завд. і 5—8 *мм* завш., на верхівці з зігнутими всередину, б.-м. гачковидними дзьобиками, при плодах бура або коричнева . . . . . 3.
3. Обгортка сім'янки 18—22 *мм* завд. і 5—8 *мм* завш., між шипиками майже гола, з негустим залозистим опушенням, на верхівці з міцними, серповидно зігнутими до середини дзьобиками, 3—4 *мм* завд. . . . . **(3). Н. західна — X. occidentale** Bert.
— Обгортка сім'янки з б.-м. густим і залозистим опушенням, коричнева або бура, 22—28 *мм* завд., 7—8 *мм* завш., вкрита гачковидно зігнутими шипиками 4—6 *мм* завд., на верхівці з дзьобиками, від основи або від середини серповидно зігнутими всередину . . . . . **(4). Н. каліфорнійська — X. californicum** Greene.

Секція **1. Acanthoxanthium** DC. Черешки листків при основі з однією або двома міцними трироздільними жовтими колючками. Листки виїмчасто-перисті, до основи клиновидно звужені.

3100 (1). X. spinosum L. — **Нетреба колюча.** Стебло прямостояче, 30—50 *см* завв., при основі розгалужене, тонкоребристе, вкрите короткими притиснутими волосками. Листки на коротких (в 3—5 разів коротші за пластинки) черешках, 3-, рідше 5-лопатеві або цілісні, клиновидно звужені, 1—8 *см* завд., зісподу білоповстисті, зверху зелені, притиснутоволосисті, по жилках білоповстисті, бокові лопаті трикутні або довгасто-трикутні; більш короткі, 2—10 *мм* завд., середня лопать значно крупніша за бокові, довгаста або довгасто-ланцетна, коротко загострена або тупувата, 1,5—4 *см* завд. і 1—4 *мм* завш. При основі листків розвинуті одна або дві 2—3-роздільних, 1—2,5 *см* завд., міцних солом'яно-жовтих гострих колючки. Кошики з маточковими квітками звичайно поодинокі. Обгортки при плодах довгасто-еліптичні, велико-комірчасто-ребристі, вкриті міцними колючими шипами і між ними короткими, заплутаними волосками без залозок, на верхівці з 1—2 прямими тонкими колючками. ♃. Цв. VII—VIII.

L., Sp. pl., ed. I (1753). Ledeb., Fl. Ross., II, 514. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 55. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., 964. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., III, 1, 602. Крашенинников, Ильин и Васильченко в Сорн. раст. СССР, IV, 217. Гроссгейм, Фл. Кавк., IV, 12. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1953) 675. Катіна у Визн. росл. УРСР, 532. Маевский, Фл. средн. полосы Европ. ч. СССР, 573. Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 378. Смольянинова во Фл. СССР, XXV, 523.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 502, Fig. 254. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., рис. 963. Фл. СССР, XXV, табл. XXXII, рис. 2.

На засмічених місцях біля доріг, на смітниках, по берегах річок. — Дуже поширилися в останній час на рівнинній частині УРСР.

Не вказана для **К.Л.**

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Бессараб., Серед.-Дніпр., Причорн., Верх.-Волзьк., Верх.-Дон., Крим.,

[1] Опрацював М. І. Котов.

Ниж.-Дон., Заволзьк., Ниж.-Волзьк.; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах. Закавк., Півд. Закавк.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб.; Серед. Азія: всі райони, крім Арало-Касп., Гірськ. Туркм., Пам.-Ал. (Самарканд); Далек. Схід: Уссур.

Загальне поширення. Південна, Середня і Східна Європа, Кавказ, Західний Сибір, Америка, Південна Африка, Австралія, Нова Зеландія.

Господарське значення. Висушені надземні частини вживаються як ліки проти дизентерії і холери. Насіння містить 29,8% олії.

Примітка 1. Батьківщина — Тропічна Африка, в Середню Європу (в Монпелье) занесена в 1695 р., а на півдні УРСР відома з 1769 р.

Примітка 2. Відомі гібриди між *X. spinosum* L. × *X. occidentale* Bert.

Секція **2. Euxanthium** DC. Колючки на стеблі при основі листків відсутні. Листки серцевидні, при основі клиновидні або ромбічно-довгасті, 3-лопатеві, рідше цілісні, зубчасті, пилчасті або зарубчасті. Обгортка сім'янки на верхівці з двома дзьобиками, б.-м. гачкувато зігнутими, рідше прямими, вкрита гачкувато-зігнутими колючками.

Підсекція **1. Orthorrhyncha** Wallroth. Рослина з м'яко опушеними листками. Плоди дрібні. Обгортка сім'янки зеленувата, сіро-зелена або жовтувата, інколи трохи червонувата, з коротким м'яким опушенням, з дзьобиками найчастіше прямими, рідше трохи серповидними, на верхівці прямими або негачкувато зігнутими.

3101 (2). X. strumarium L. — **Нетреба звичайна.** Рослина сіруватозелена від коротких жорстких притиснутих волосків. Стебло прямостояче, розгалужене, 20—30 *см* завв. Листки на черешках, які майже дорівнюють довжині пластинки, округло-трикутні або яйцевидні, 4—12 *см* завд. і завш., при основі серцевидні, нерівнодвоякозубчасті, часто 3—7-лопатеві, на гілках значно тонші, зверху більш темні, коротко опушені притиснутими, щетиновидними жовтими залозками і, крім того, сидячими жовтими залозками. Кошики з маточковими квітками зібрані пучками в пазухах листків. Обгортки сім'янок широкоовальні або яйцевидно-овальні, сіро-зелені, 10—15 *мм* завд., 5—9 *мм* завш., на верхівці з 2 і більше великими, нерідко нерівними за довжиною шипами, на поверхні з численними, поступово звуженими до верхівки і тут гачкуватими шипами, між ними густо-коротко-опушені. ☘. Цв. VII—X.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 987. Ledeb., Fl. Ross., II, 514. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 54. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 499. Крашенинников, Ильин и Васильченко в Сорн. раст. СССР, IV, 216. Гроссгейм, Фл. Кавк., IV (1934) 112. Катіна у Визн. росл. УРСР, 532. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1953) 675. Ярошенко і Іваницький, Бур'яни зах. обл. УРСР, 153. Маевский, Фл. средн. полосы Европ. ч. СССР, 574. Гейдеман, Опред. раст. Молд. ССР, 272. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 378. Смольянинова во Фл. СССР, XXV, 524.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, Fig. 252. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1953) 1469. Маевский, Фл. средн. полосы Европ. ч. СССР, рис. 213.

Гейдеман, Опред. раст. Молд. ССР, рис. 34. Станков — Талиев, Опред. высш раст. Европ. ч. СССР, рис. 350. Фл. СССР, XXV, 524, 527, табл. XXXII, 1.

На засмічених місцях, бур'ян, особливо по берегах річок і по залізничних насипах. — По всій УРСР звичайно, рідко в гірських районах.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: всі райони, крім північних; Кавказ: всі райони; Зах. Сибір: Верх.-Тоб.; Серед. Азія: всі райони.

Загальне поширення: Європа (крім півночі), Сибір, Мала Азія, Афганістан, Індія, Цейлон, Монголія, Маньчжурія, Китай, Корея, Північна Африка, Північна Америка.

Господарське значення. Вся рослина містить йод; сік її, насіння і корені застосовуються в медицині. З листків і коренів можна одержати жовту фарбу. Насіння містить 38—40,5% олії, яку застосовують в техніці.

Примітка. Дуже поширилась в УРСР по середній і нижній течії Дніпра. В посівах і по городах легко знищується своєчасним шаруванням, прополкою і пророрюванням. Батьківщина — Америка. В Європі відома з 1542 р.

Підсекція **2. Campylorrhyncha** Wallroth. Рослини жорстковолосисті. Обгортка, що охоплює сім'янки, світлого або темно-коричневого кольору або коричнювато-червоно-бура, дуже рідко жовтувато-зелена, гола або б.-м. жорстковолосиста і залозиста, на верхівці з видовженими конусовидними, прямими або серповидно всередину зігнутими дзьобиками, найчастіше гачкуватими або прямими.

Ряд **1. Glabrata** Widder. Обгортка, що охоплює сім'янки, гола або майже гола, зі слабим щетинистим і залозистим опушенням.

3102 (3). X. occidentale Bert. — **Нетреба західна.** Стебло прямостояче, 30—100(120) *см* завв., розгалужене. Листки великі, 7—10 *см* завд. і 8—10 *см* завш., при основі серцевидні, гостро-3—5-лопатеві, зубчасті, щетинисто опушені, з домішкою рідких залозок, з черешками 5—10 *см* завд. Обгортка сім'янок довгаста, здута, до основи і до верхівки поступово звужується, 18—23 *мм* завд. і 5—8 *мм* завш., коричнева, майже гола, з рідкими жорсткими і залозистими волосками, рівномірно вкрита шипиками, 2—4,5 *мм* завд., прямими, міцними, на кінці завжди гачкуватими, голими, дуже рідко при основі трохи залозисто опушеними; дзьобики 3—4 *мм* завд., дуже міцні, при основі потовщені, розбіжні, майже від основи до верхівки поступово витончені, б.-м. серповидно зігнуті, нахилені один до одного, на верхівці завжди короткогачкуваті, голі або з рідким жорстким опушенням. ⊙. Цв. V—VIII.

Bertol., Lucubr., II (1882) 36. Widder in Fedde, Repert., XX (1923) 60. Гроссгейм, Опред. раст. Кавк. (1949) 460. Катіна у Визн. росл. УРСР, 532. Смольянинова во Фл. СССР, XXV, 525.

Рисунки: Widder in Fedde, Repert., XX, tab. 1, 16, 17.

Видані зразки: Eggers, Fl. exsicc., Ind. occid., № 797, 199, 133. Woloszczak, Fl. polon. exsicc., № 654 (sub *X. italicum* Moretti).

Біля доріг, по берегах річок. — Заносна рослина.

Л.Л.-С. Харківська обл.; Чугуїв, біля р. Сіверського Дінця (Цвельов!). — **Д.Л.-С.** Луганська обл.: Олександрівський рн, Весела Гора, піски по р. Сіверському Дінцю (!!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Ниж.-Дон.; Кавказ: Зах. Закавк., Схід. Закавк.

Загальне поширення. Бермудські острови, Багамські острови, Великі і Малі Антільські острови і узбережжя Венесуели. Занесена в Європу.

Ряд **2. Hispida** Widder. Обгортка охоплює сім'янки, її шипики і дзьобики б.-м. жорстковолосисті і залозисті.

3103 (4). X. californicum Greene — **Нетреба каліфорнійська.** Стебло 50—200 *см* завв., прямостояче, просте або розгалужене, з дуже шорстким щетинистим опушенням, червонувате. Листки трикутні, 5—11 *см* завд. і 6—11 *см* завш., серцевидні, на верхівці коротко загострені, двозубчасті або нерівно-пилчасто-зубчасті, шерстисто-волосисті, з черешками 4—14 *см* завд. і 2—3 *мм* завш. Обгортка, яка охоплює сім'янки, нерівнобока, довгаста або довгасто-яйцевидна, коричнева або бура, 22—28 *мм* завд. і 7—8 *мм* завш., рівномірно вкрита шипиками 4—6 *мм* завд., прямими, на верхівці завжди гачкуватими, від основи до половини і вище густо, шорстко і залозисто опушеними, дзьобики на верхівці обгортки міцні, до половини довжини прямі і розбіжні, далі серповидно зігнуті всередину, на верхівці гачкуваті, рівні за довжиною шипам, з густим залозистим опушенням. ⊙. Цв. VII—X.

Greene in Pittonia, IV (1899) 62. Widder in Fedde, Repert., XX (1923) 110 і 86. Катіна у Визн. росл. УРСР, 532. Смольянинова во Фл. СССР, XXV, 526.

Рисунки: Widder, l. c., tab. III, fig. 37—38.

Вздовж доріг, по піщаних берегах річок, по насипах залізниць. — Заносний бур'ян.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Ужгород (!!). — **К.Л.** Закарпатська обл.: Тячів (!!). — **П.П.** Київська обл.: Труханів острів, біля берега Дніпра (!!), окол. Києва, Борщагівка (Барбарич!). — **З.Л.-С.** Хмельницька обл.: Кам'янець-Подільський (Кузнецова!). — Вінницька обл.: Могилів-Подільський (Балковський!). — **Л.З.-Л.С.** Донецька обл.: Володарський рн, Назарівка, Кам'яні Могили (Кузнецова!); Новоазовський рн, Хомутівський степ (Кузнецова!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Кілійський рн, Вилкове, дельта р. Дунаю (Романова!); Одеса (Шперк). — Дніпропетровська обл.: Томаківський рн, Вище-Тарасівка (!!). — Миколаївська обл.: Варварівський рн, Мала Кореніха (Опперман і Чешко!); Жовтневе (Чешко!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Іванівський рн, Агайманський під (Давидич!), балка Сирогори (Шалит!). — **П.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, пів-в Тюбек (Олексієв, Давидич!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: Сімферополь (Рябін!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялта (!!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон., Бессараб., Причорн., Крим, Ниж.-Дон.

Загальне поширення. Захід Північної Америки. Занесена в Європу.

Рис. 30. Нетреба каліфорнійська — *Xanthium californicum* Greene.

1 — нижня частина рослини; *2* — верхня частина стебла; *3* — обгортка з двома сім'янками (у поздовжньому розрізі); *4* — окрема сім'янка.

Примітка. *X. californicum* Greene занесена в УРСР, мабуть, вже давно, але наводилася в літературі під невірними назвами: *X. italicum* у Шмальгаузена, Фл. Ср. и Ю. Р., II (1897) 55; Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс. (1910) 964, p.p. Savulescu et Zahariadi, Plantes nouvelles et rares pour la Flore de Bessarabie (1928) 2, non Moretti — *X. orientale* Котов в Бот. журн. АН УРСР, VI, 1 (1949) 77, non L. Вперше під вірною назвою *X. californicum* Greene ця рослина в УРСР вказана у «Визначнику рослин УРСР» в 1950 р.

Триба 5. **Heliantheae** Cass.[1]

Кошики гетерогамні або гомогамні, здебільшого з крайовими язичковими квітками. Спільне квітколоже вкрите перетинчастими або плівчастими лусочками, зрідка (коли всі квітки у кошику неплідні) лусочки відсутні. Пиляки при основі тупі або округлі. Лопаті стовпчика на верхівці зрізані, часом з коротким додатком; у неплідних квіток стовпчик звичайно цілісний. Віночки здебільшого жовті, рідше крайові квітки інакше забарвлені (пурпурові, рожеві, лілові тощо). Листки супротивні, рідше чергові. — Трави або півкущі, рідше кущі або дерева (в тропіках).

Рід 866. Сильфій — Silphium L.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 919.

Кошики великі, поодинокі на кінцях стебел і гілок, зібрані у щитковидне або волотевидне суцвіття, багатоквіткові, з жовтими крайовими язичковими і серединними трубчастими квітками. Обгортка напівкуляста або б.-м. дзвониковидна, черепичаста, щільна, з фіолетуватими листочками; спільне квітколоже плоске або трохи опукле. Крайові язичкові квітки маточкові, розміщені в 2—3 ряди, плодючі, їх язички лінійні, на верхівці короткозубчасті. Серединні трубчасті квітки з тонкою трубочкою і коротким 5-зубчастим відгином, двостатеві, але неплідні. Тичинки з цілісними або 2—3-зубчастими пиляками. Сім'янки широкі, сплющені з боків, з двома виїмками на верхівці. Чубок відсутній або у вигляді 2 шиловидних волосків, з'єднаних з крилами сім'янки. — Високорослі міцні багаторічні трави або кущі. Листки довгочерешкові, перисті або двічі перисто розділені на нитковидні частки.

До роду належить до 25 видів, поширених дикорослo лише в Північній Америці. В Європі культивується і часом дичавіє 1 вид.

3096[1] **(1). S. perfollatum** L. — **Сильфій пронизанолистий.** Рослина з розгалуженим повзучим кореневищем. Стебла прямостоячі, 1—2,5 *мм* завв., ребристі, голі або б.-м. опушені, вгорі розгалужені або рідше прості, до самого верху улиснені. Листки супротивні, яйцевидні або трикутно-яйцевидні, загострені, по краю віддалено-виїмчасто-великозубчасті, зверху темно-зелені, шорсткуваті, зісподу блідо-зелені, шерстисто-павутинисті; нижні листки на довгих (до 30 *см* завд.) черешках;

[1] Опрацювала Д. М. Доброчаєва.

слідуючі за ними — до основи звужені, з широкими короткими черешками; самі верхні — сидячі, з стеблообгортною, зрослою в чашу основою. Кошики 5—8 *см* у діаметрі, на досить довгих ніжках, утворюють волотевидне суцвіття. Обгортка черепичаста, з кількох рядів, її листочки перетинчасті, широкояйцевидні, тупуваті, з відігнутими донизу верхівками. Квітки золотисто-жовті; крайові — язичкові, маточкові, близько 3 *см* завд. і 4 *мм* завш., більш ніж в два рази довші за обгортку, язички зісподу з випнутими поздовжніми жилками. Серединні квітки двостатеві, трубчасті. Спільне квітколоже плоске, вкрите плівчастими приквітками. Сім'янки плоскі, здавлені з боків і крилаті. Чубок з двох шиловидних волосків. ♃. Цв. VII—X.

L., Sp. pl., ed. II (1763) 1301. Britton and Brown, Ill. fl. North. United States, III (1943) 467. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 496.

Рисунки: Britton and Brown, l. c., fig. 4421. Dostal, Květ. ČSR (1950) 1569, obr. 513, 2.

Розводиться в садах і парках, часом дичавіє.

Відомі такі місцезнаходження, де ця рослина зустрічається здичавіло.

П.Л.-С. Київська обл.: Біла Церква, дендропарк «Олександрія» (Балковський!). — **П.З.-Л.С.** Кіровоградська обл.: Долинський рн, «Веселі Боковеньки» (Балковський).

Поширення по СРСР. Лише в культурі у більш південних районах.

Загальне поширення. Дико росте в Північній Америці. В Європі культивується і часом дичавіє.

Господарське значення. Сильфій є декоративною рослиною для створення живоплотів. Заслуговує на більш широке розведення.

Рід 867. Гвайюла — Parthenium L.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 288.

Кошики дрібні, багатоквіткові, гетерогамні, зібрані у щитковидно-півзонтиковидне суцвіття, рідше поодинокі. Обгортка напівкуляста або широкодзвониковидна, дво-трирядна, її зовнішні листочки яйцевидні, внутрішні — широко-оберненояйцевидні або майже округлі. Спільне квітколоже опукле, конічне або циліндричне, вкрите дрібними плівчастими лусочками. Квітки дрібні, білі або жовті; п'ять крайових квіток у кошику — короткоязичкові, маточкові, плідні, розміщені по одній у пазухах внутрішніх листочків обгортки і складають один ряд; приймочка їх маточки дволопатева, з напівокруглими лопатями, язичок з виїмкою на верхівці. При основі внутрішніх листочків обгортки з обох боків від маточкових квіток розміщено по одній двостатевій квітці, кожна з яких оточена лусочкою спільного квітколожа. Серединні квітки двостатеві, численні, трубчасті, неплідні, розміщені у пазухах

плівчастих лусочок квітколожа; відгин їх віночка 5-зубчастий, приймочка маточки цілісна, тичинки прикріплені біля основи квітколожа. Сім'янок у кошику п'ять, відповідно п'яти крайовим плідним квіткам, всі вони овальні або оберненояйцевидні, трохи сплюснуті, кілюваті, на верхівці з потовщеним валиком і чубком з 2—3 коротких остючків; кожна сім'янка своєю основою зростається з прилеглим до неї листочком обгортки, а верхнім валиком з'єднана тяжами з лусочками, які трубочкою оточують прилеглі до сім'янки двостатеві квітки, внаслідок чого утворюється так званий насіннєвий комплекс. — Багаторічні, рідше однорічні трав'янисті рослини або півкущики з повстистим або волосистим, сріблястим або сірим опушенням, черговими, цілісними, по краю дрібно-пилчасто-зубчастими або майже перисторозсіченими листками і з великою кількістю каучуконосного молочного соку, що міститься у тканевих клітинах всієї рослини.

За новішими підрахунками, до роду належить 24 види, поширених у Північній і Центральній Америці, Мексіці та на Антільських островах. З них 2 види ростуть і в Південній Америці, а три інших — на півдні і південному заході Сполучених Штатів Америки.

В СРСР (на Кавказі і, рідше, в Криму) культивується 1 вид роду — *P. argentatum* A. Gray.

3096[2] (1). P. argentatum A. Gray — **Гвайюла срібляста.** Невисокий півкущик зі здерев'янілими при основі, дуже розгалуженими стеблами 30—100 *см* завв. і густо-сріблясто-повстистими молодими гілками. Листки від довгасто-яйцевидних до лінійних, 5—8 *см* завд., 8—15 *мм* завш., цілісні, по краю виїмчасті, з 2—3 парами бокових зубців або перисторозділні, з 3—5 парами загострених бокових лопатей, до основи звужені, зверху розсіяноволосисті, зісподу з густим сірим щетинистим опушенням, від чого вони сіро-зелені або сріблясті. В паренхімних клітинах усіх вегетативних частин рослин є молочний сік з великим вмістом каучуку. Кошики дрібні, близько 6 *мм* у діаметрі, розміщені на кінцях густо опушених стебел та гілок, і утворюють досить щільне, з 10—20 кошиків, волотевидне або щитковидне суцвіття. Обгортка широкодзвониковидна, дво-трирядна, її 5 зовнішніх листочків зелені, яйцевидні, близько 2 *мм* завд.; внутрішні листочки обгортки майже округлі, тупі, з двома неглибокими виїмками на верхівці, б.-м. увігнуті, 3—3,5 *мм* завд., 3,5—4 *мм* завш., з зеленим трикутничком посередині і плівчастою, прозорою нерівнозубчастою облямівкою навколо, зовні — залозисто-волосисті. Крайові маточкові квітки жовті, з голим дволопатевим язичком близько 2 *мм* завд. і 1 *мм* завш.; стовпчик маточки у них один, приймочка дволопатева. Серединні двостатеві квітки у великій кількості (18—32), неплідні, близько 2,5 *мм* завд., з короткою трубочкою і 5-зубчастим відгином; нитки їх тичинок плоскі, голі, 0,5—1 *мм* завд., вільні, пиляки овально-довгасті, коротко загострені, 1 *мм* завд., зрослі у трубку, що оточує стовпчик маточки, який досягає 1,5 *мм* завд.; приймочка серединних квіток цілісна, майже головчаста, зав'язь редукована. Сім'янки близько 2,5 *мм* завд., 1,5—1,8 *мм* завш., овальні, до основи трохи звужені, з 4 реберцями, по ребрах і на верхівці з коротким сірим притиснутим опушенням, майже чорні, на верхівці з язичковою квіткою, що залишається при плодах, і двома дрібними, близько 1 *мм* завд. і 0,3 *мм* завш., опушеними бурими, а по краю світлими, зазубленими ланцетними лусочками, розміщеними з боків сім'янки, і третьою більш короткою лусочкою, розміщеною з черевного боку сім'янки. ♄. . Цв. VI—VIII.

A. Gray, Syn. Fl. North. Amer., I, 2 (1884) 245. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 379. Смольянинова во Фл. СССР, XXV, 530.

Рисунки: A. Gray, Agric. Prat. Pays Chands, I (1901) 108. Hook, Icon. Pl., XXX (1913) tab. 2998.

Випробується в культурі як каучуконосна рослина у Кримській області.

Поширення по СРСР. Лише в культурі в Криму і на Кавказі, де часом зустрічається здичавіло.

Загальне поширення. Дико росте в посушливих, пустинних місцях Техасу і Північної Мексіки.

Господарське значення. Гвайюла містить до 15—18% каучука, а в окремих випадках і до 25% на суху вагу всієї маси рослини. Вона є дуже перспективною каучуконосною рослиною для розведення в крайніх південних районах України, Кавказу, Середньої Азії.

Рід 868. **Майорці. Цинія — Zinnia** L.[1]

L., Syst., pl., ed. 10 (1759) 1221.

Кошики великі, 5—12 *см* у діаметрі, на потовщених під обгорткою ніжках, з яскравими, золотисто-жовтими, оранжевими, червоними, рожевими, ліловими, фіолетовими або двоколірними квітками. Обгортка овально-циліндрична або дзвониковидна, трирядна або (частіше) багаторядна, черепичаста, з широкими, тупуватими або заокругленими, по краю б.-м. забарвленими листочками. Всі квітки у кошику плідні, їх пелюстки товстуваті; зовнішні язичкові — маточкові, розміщені в один ряд; серединні трубчасті — двостатеві, численні. Спільне квітколоже конічне або циліндричне, вкрите перетинчастими приквітками. Сім'янки сплюснуто-тригранні, серединні з двома-трьома зубцями або остючками на верхівці, крайові здебільшого без остючків. — Одно та багаторічні трави або півкущі з супротивними б.-м. стеблообгортними цілокраїми листками.

Рід об'єднує близько 20 видів, поширених у Північній Америці, головним чином в Мексіці, де представлені багаторічними або півкущико-

[1] Опрацювала Д. М. Доброчаєва.

вими видами. На Україні, як і в СРСР взагалі, найбільше культивується *Z. elegans* Jacq. (рослина однорічна).

3103[1] (1). Z. elegans Jacq. — **Майорці.** Рослина з міцними, прямостоячими, 20—90(100) *см* завв., коротковолосистими вилчасто розгалуженими стеблами і з ламкими гілками. Листки супротивні, сидячі, з серцевидною напівстеблообгортною основою, яйцевидні, довгасто-яйцевидні або еліптичні, цілокраї, трохи шорсткі, з 3—7 поздовжніми жилками. Кошики великі, до 12 *см* у діаметрі, поодинокі на верхівках потовщених ніжок. Обгортка дзвониковидна або циліндрична, 10—15 *мм* завш., багаторядна, черепичаста, її листочки яйцевидні або широкоовальні, на верхівці заокруглені, тупі б.-м. волосисті, по краю з чорною облямівкою. Язичкові квітки — маточкові, розміщені в один ряд (немахрові форми — f. simplex) або багаторядні (махрові форми — f. fl. plenissima), самого різноманітного забарвлення: червоні, рожеві, лілові, фіолетові. Трубчасті квітки двостатеві, жовті або оранжеві. Спільне квітколоже конічне або циліндричне, вкрите перетинчастими, яйцевидно-ланцетними, до верхівки звуженими і б.-м. зігнутими, по кілю вздовж човниковидно складеними навколо серединних трубчастих квіток прикві тками, на спинці волосистими, на верхівці торочкуватими. Сім'янки сплюснутотригранні або (у серединних квіток) плоскі, по краю з вузькими перетинчастими крилами, з боків — дрібногорбочкуваті і коротковолосисті або голі, темно-сірі, коричнюваті або бурі, (5)10—12 *мм* завд., (2)3—6 *мм* завш., на верхівці з 2—3 зубцями чи остючками або (крайові) без остючків. ☉. Цв. VI—X.

Jacq., Coll. bot., III (1789) 152. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 55. Катіна у Визн. росл. УРСР, 533. Васильченко во Фл. СССР, XXV, 532.

Рисунки: Jacq., Icon. Pl. rar., II (1786—1795) 589. Bailey, The standard cyclopedia of horticulture, fig. 4048.

Широко культивується в садах, парках і скверах, як одна з красивих декоративних рослин, що довго і пізно цвіте.

Загальне поширення. Дико росте в Мексіці. Культивується здавна у всіх частинах світу.

Примітка 1. Майорці є однією з невибагливих до умов існування посухостійких декоративних рослин, яка культивується у багатьох (високорослих, низькорослих і карликових, немахрових і махрових) сортах та формах.

Усі садові форми майорців у практиці квітництва поділено на такі групи:

1. Високі майорці. Стебла досягають 90 *см* завв. (var. *grandiflora robusta plenissima* hort.). Сюди належать хризантемовидні, гайлардієвидні та нагідковидні майорці.

2. Жоржиновидні майорці. Стебла до 80 *см* завв., кошики з великою кількістю язичкових квіток і нагадують суцвіття жоржин (var. *dahliaeflora pleno* hort.).

3. Низькорослі або напіввисокі майорці. Стебла до 40 *см* завв. (var. *pumila flore pleno* hort.).

4. Карликові майорці або майорці-ліліпути. Стебла 20—30 *см* завв., кошики щільні, кулясті (var. *pomponica flore pleno* hort.).

Примітка 2. Крім *Z. elegans* Jacq., заслуговує уваги для культури ще *Z. haageana* Regel. і її гібридні форми з яскравими оранжевими квітками.

Рід 869. **Геліопсис — Heliopsis** Pers.[1]

Pers., Syn., 2 (1807) 473.

Кошики досить великі, до 3—4 *см* у діаметрі, поодинокі на верхівках стебел та гілок, здебільшого вгорі потовщених. Обгортка півкуляста або широкодзвониковидна, дво-трирядна. Всі квітки у кошику жовті, різних відтінків, зовнішні — язичкові, маточкові, розміщені в один-два ряди, серединні — трубчасті, двостатеві, у великій кількості. Спільне квітколоже опукле до конічного, у центральній частині, де розміщені двостатеві квітки, вкрите перетинчастими приквітними лусочками. Сім'янки клиновидні, циліндричні або з 3—4 тупими реберцями, на верхівці зрізані; чубок відсутній або виявлений у вигляді невеличкої коронки. — Одно- або багаторічні трав'янисті рослини з супротивними цілісними, яйцевидними або довгасто-яйцевидними, по краю пилчасто-зубчастими листками з трьома добре виявленими поздовжніми жилками, що відходять від основи листкової пластинки.

Рід американський, де він представлений 6—10 видами. В Європі культивується як декоративна рослина, а подекуди зустрічається здичавіло 1 вид — *H. scabra* Dun.

3103[2] (1). H. scabra Dun. — **Геліопсис шорсткуватий.** Стебло прямостояче, 50—75(100) *см* завв., просте або вгорі розгалужене, шорсткувате. Листки супротивні, яйцевидні або довгасто-яйцевидні, 3—15 *см* завд., 1,5—7 *см* завш., по краю велико-пилчасто-зубчасті, на верхівці загострені, до основи клиновидно звужені в короткі черешки або з слабо виявленою серцевидною основою біля черешків; зверху листки зелені, зісподу блідо-зелені, з обох боків шорсткуваті, з трьома однаковими найбільш виявленими поздовжніми жилками, які відходять від основи листкової пластинки і майже досягають її верхівки. Кошики поодинокі на верхівках стебел та гілок, 2—4 *см* у діаметрі. Обгортка напівкуляста, її листочки довгасті, густо вкриті короткими і тонкими волосками, при основі хрящуваті, з потовщеними жилками, вгорі трав'янисті, зелені, з тонкими жилками. Крайові язичкові квітки довгастолінійні, 2—2,5 *см* завд., яскраво-жовті, серединні трубчасті — буруватожовті, оточені перетинчастими, голими, солом'яно-жовтими приквітними лусочками, прикріпленими до опуклого квітколожа і човниковидно складеними навколо квіткової трубочки. Сім'янки тупо-4-гранні, 3,5—4,5 *мм* завд., 1—1,5 *мм* завш., темно-коричневі, дрібногорбочкуваті, нестиглі по ребрах волосисті, пізніше — голі, на верхівці з дрібнозубчастою коронкою замість чубка. ♃. Цв. VII—VIII.

Dun. in Mém. Mus. Paris, 5 (1819) 56. Britton and Brown, Ill. fl. North. United States, III (1943) 467. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 528. Оксіюк в Науков. зап. н.-д. катедр (1924) 120. Котов, в Бот. журн. АН УРСР, VI, 1 (1949) 75. Васильченко во Фл. СССР, XXV, 535.

---

[1] Опрацювала Д. М. Доброчаєва.

Рисунки: Britton and Brown, l. c., fig., 4438.

Розводиться. Зрідка дичавіє.

П.Л.-С. Київська обл.: Біла Церква, здичавіло (Оксіюк!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр.

Загальне поширення. Дико росте у Північній і Середній Америці. Культивується в Європі як декоративна рослина і подекуди зустрічається здичавіло.

Рід 870. **Сигезбекія — Siegesbeckia** L.[1]

L., Sp. pl., ed. I (1753) 900.

Кошики невеличкі, поодинокі на кінцях стебел та численних гілок. Обгортка дзвониковидна, дворядна; листочків в зовнішньому ряді 5, вони лінійно-лопатковидні, помітно довші від внутрішніх, трав'янисті, простерті, з зовнішнього боку та по краю густо вкриті клейкими залозистими волосками; листочки внутрішнього ряду довгасто-оберненояйцевидні, перетинчасті, оточують квітки, а пізніше залозисті сім'янки. Всі квітки у кошику жовті, крайові — маточкові, з короткоязичковим віночком, серединні — трубчасті, двостатеві. Пиляки без додатків. Спільне квітколоже плоске, вкрите перетинчастими приквітками. Сім'янки довгасто-клиновидні, чотиригранні, на верхівці притуплені, без чубка і зубців. — Однорічні рослини з трикутно-яйцевидними, великозубчастими супротивними листками.

Монотипний рід, властивий лише Європі.

3104 (1). S. orientalis L. — **Сигезбекія східна.** Рослина з міцним вертикальним коренем, від якого відходить багато бокових коренів. Стебла близько 5 *мм* у діаметрі, прямостоячі, 50—60 *см* завв., від основи або лише вгорі дуже розгалужені, з тонкими супротивними гілками, по всій довжині відстовбурчено-коротко-волосисті. Листки супротивні, яйцевидно-ромбовидні, зверху темно-зелені, зісподу світло-зелені, з обох боків негусто вкриті короткими жорсткими притиснутими волосками, по краю нерівно-велико-зубчасті, стеблові листки 4—15 *см* завд., 3—10 *см* завш., їх пластинка найширша у нижній частині, звідки раптово звужена у вузькокрилатий черешок, 1,5—3 *см* завд.; листки, в пазухах яких сидять верхні гілки, трохи менші, майже сидячі, здебільшого з залозистими волосками по жилках і по краю. Кошики невеличкі, 5—7 *мм* у діаметрі, поодинокі на верхівках численних тонких густоволосистих 1,5—3 *см* завд. гілок, загалом утворюють розложисте волотевидне суцвіття; при плодах кошики легко відламуються. Обгортка дзвониковидна, дворядна, зовнішніх листочків 5, вони довгасто-лінійні, на верхівці лопатовидно розширені, 6—10 *мм* завд., 0,5—0,6 *мм* завш., густо вкриті залозистими волосками близько 0,5 *мм* завд.; при плодах

[1] Опрацювала Д. М. Доброчаєва.

Рис. 31. Сигезбекія східна — *Siegesbeckia orientalis* L.

1 — нижня частина рослини; *2* — верхня частина стебла; *3* — зовнішній листочок обгортки; *4* — внутрішній листочок; *5* — квітка; *6* — сім'янка.

листочки обгортки зірчасто простерті або цілком відігнуті донизу; листочки внутрішнього ряду яйцевидні, близько 4 *мм* завд., близько 1 *мм* завш., значно коротші від листочків зовнішнього ряду, також, як і останні, залозисто-волосисті, при плодах щільно прилягають до насіння. Квітки жовті, близько 1,5 *мм* завд., ледве підіймаються над внутрішніми листочками обгортки; маточка з дволопатевою приймочкою, довшою за відгин віночка. Сім'янки 4—4,5 *мм* завд., близько 1 *мм* завш., чорнувато-бурі, довгасто-яйцевидні, з трохи увігнутим черевним боком і опуклим спинним, до якого щільно прилягають листочки обгортки.⊙. Цв. VI—VIII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 900. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 56. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 379. Васильченко во Фл. СССР, XXV, 536.

— *S. iberica* Willd., Sp., pl., III (1798) 2220. — *S. caspica* Fisch. et Mey in Hoh. Enum. pl. Talysch. (1838) 54.

Рисунки: Hoffm. in Pflanzenfam., IV, 5, 231.

На схилах, насипах. — Рідко, головно в Криму.

Л.П. Чернігівська обл.: Семенівка, занесено (Балковський!). — **Півд. Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Ялта (герб. Нетубського!). Алупка (Шмальгаузен!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр. (Чернігівська обл., занесено), Причорн. (?), Крим; Кавказ: всі райони; Далек. Схід: Зее-Бур., Уссур.; Серед. Азія: Прибалх., Сир-Дар., Пам.-Ал.

Загальне поширення. Більш південні райони Азії, Кавказ, південь Східної Європи. Поширюється далі як занесена рослина.

Примітка. І. Шмальгаузен (ц.м.) вказує, що сигезбекія східна, крім Криму, один раз була знайдена на Поділлі. Мабуть, на цій підставі у «Определителе высших растений Европейской части СССР» Станкова і Таліева (ц.м.), С. Станков наводить сигезбекію для Хмельницької області. Тим часом нам не пощастило знайти ні в особистому гербарії. І. Шмальгаузена, ні в жодному іншому гербарії Інституту ботаніки АН УРСР екземплярів рослини, про яку веде мову І. Шмальгаузен. До того ж він не вказує ні конкретного місцезнаходження виду, ні прізвища збирача його. Цієї рослини не збирав ніхто і з більш пізніх дослідників флори України. Ось чому ми гадаємо, що вказівка І. Шмальгаузена, а за ним і С. Станкова або є помилковою, або ж рослина ця на Поділлі була занесеною і швидко зникла. Безсумнівне її існування на території України лише в Кримській області, та останнім часом Б. Балковським вона знайдена на залізничному насипу ст. Семенівка Чернігівської області (**Л.П.**), де є, мабуть, зовсім недавно занесеною рослиною.

Рід 871. **Рудбекія — Rudbeckia** L.[1]

L., Sp. pl., ed. I (1753) 906.

Кошики великі, поодинокі або часом по два на кінцях довгих, вгорі неулиснених ніжок. Обгортка напівкуляста, дворядна, її листочки трав'янисті, блідо-зелені, розсіяно або густо опушені. Спільне квітколоже дуже опукле, майже конусовидне або циліндричне, вкрите перетинчастими лусочками. Крайові квітки у кошику неплідні, довгоязичкові, жовті, оранжеві або червоні, інколи рано опадають. Серединні квітки забарвлені темніше, ніж крайові, двостатеві, з короткою трубочкою віночка. Сім'янки призматичні, з чотирма б.-м. помітними реберцями або циліндричні, з боків б.-м. здавлені. Чубок відсутній або у вигляді коротенької коронки. — Однорічні, дворічні або багаторічні трав'янисті, б.-м. опушені рослини з прямостоячими, розгалуженими стеблами і черговими або супротивними, цілісними або нижніми перисторозсіченими, а верхніми трійчастими листками.

Рід охоплює близько 45 видів, поширених у Північній Америці, два з них на півдні доходять до Мексіки. В Європі кілька видів широко культивується як декоративні рослини. Місцями вони зустрічаються здичавіло.

1. Усі листки перисторозсічені або нижні розсічені, а верхні трійчасті. Рослина гола або розсіяноволосиста . . . . . **(1). Р. розсічена — R. laciniata** L.
— Усі листки цілісні, цілокраї або лише верхні з кількома великими зубцями. Рослини густо- або розсіяноволосисті, рідше майже голі . . . . . 2.
2. Одно- або дворічна коротко-щетинисто-волосиста рослина. Листки виразно трижилкові, нижні — довгасті, верхні — ланцетні. Чубок у сім'янок відсутній . . . . . **(2). Р. волосиста — R. hirta** L.
Багаторічна, розсіяно-притиснуто-м'яковолосиста або майже гола рослина. Нижні листки яйцевидні. Чубок у вигляді коротенької коронки (окрайка) . . . **(3). Р. красива — R. speciosa** Wender.

3104[1] (1). R. laciniata L. — **Рудбекія розсічена.** Рослина з циліндричним галузистим повзучим кореневищем. Стебло прямостояче, 50—200(300) *см* завв., сизо-зелене, голе, вгорі розгалужене. Листки чергові, голі або розсіяно опушені; нижні — черешкові, прості або (частіше) перисторозсічені, з довгасто-ланцетними, загостреними, нерівномірно-надрізано-зубчастими або майже до основи розсіченими боковими частками у кількості 2—3 пар і трироздільною кінцевою часткою; середні листки перисто-розсічені або двоперисторозсічені, з великими, 4—12 *см* завд., 1,5—3 *см* завш., частками; верхні листки 2—3-лопатеві, кожна лопать на короткому черешку; самі верхні листки — прості, яйцевидні, загострені, цілокраї або з кількома нерівними великими зубцями по краю. Кошики поодинокі на довгих, вгорі здебільшого неулиснених або лише з кількома цілісними листками ніжках, великі, під час цвітіння 7—12 *см* завш. Обгортка черепичаста, її листочки розміщені в кілька рядів, довгасто-яйцевидні, загострені, верхівки їх дуговидно відігнуті донизу. Язичкові квітки золотисто-жовті, їх язички до 6—8 *см* завд. і до 10 *мм* завш., здебільшого відігнуті донизу, в два рази довші від листочків обгортки. Серединні трубчасті квітки численні, темно-коричневі або зеленувато-жовті, з коротко-5-зубчастим відгином (у махрових

[1] Опрацювала Д. М. Доброчаєва.

форм усі квітки бувають золотисто-жовтими). Спільне квітколоже колічче, підіймається в час цвітіння до 1,5—2 *см* над обгорткою, а при плодах досягає 3—4 *см* завв., щільно вкрите перетинчастими, на верхівці нерівно-виїмчасто-зубчастими (начеб обірваними), вгорі опушеними лусочками, рівної з сім'янками довжини. Сім'янки голі, слабо-4-гранчасті, з боків трохи здавлені, до основи звужені, 5—6 *мм* завд., на верхівці з чубком у вигляді 4-зубчастого окрайка. ☉, ♃. Цв. VI—X.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 906. Hoffm. in Pflanzenfam., IV, 5 (1894) 233. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 57. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 618. Катіна, у Визн. росл. УРСР, 534. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 379. Васильченко во Фл. СССР, XXV, 540.

Рисунки: Britton and Brown, Ill. fl. North. United States, III (1943) 473. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, Fig. 256.

Культивується як декоративна рослина по всій УРСР. Здебільшого розводяться форми з махровими квітками. Часом дичавіє (західні райони УРСР: окол. Львова, біля Заболотова, над Прутом — збори Турчинського, Пригродського!).

Поширення по СРСР. Культивується майже у всіх районах СРСР.

Загальне поширення. Дико росте у Північній Америці. Культивується у всіх частинах світу.

3104[2] (2). R. hirta L. — **Рудбекія волосиста.** Стебло прямостояче, (10)30—60(120) *см* завв., просте або вгорі розгалужене, по всій довжині щетинисто-жорстко-волосисте. Листки чергові, цілісні, виразно трижилкові; нижні — довгасті або лопатовидні, звужені в крилатий черешок; верхні — ланцетні, сидячі; всі листки цілокраї або з рідкими зубчиками, з обох боків коротко-щетинисто-жорстко-волосисті. Кошики поодинокі на довгих ніжках, досить великі, на час цвітіння 6—8 *см* завш. Зовнішні листочки обгортки довгасті, трав'янисті, б.-м. відігнуті донизу, внутрішні коротші, лінійно-ланцетні або лінійні, всі жорстко-волосисті, нещільно прилеглі. Крайові язичкові квітки золотисто-жовті, 2—4 *см* завд.; серединні трубчасті квітки темно-коричневі, з коротким, близько 1 *мм* завд., 5-зубчастим відгином. Спільне квітколоже конічне, густо вкрите лінійними, на верхівці волосистими лусочками. Сім'янки 4-гранні, коротко опушені, без чубка, рідко ☉, ♃, рідко ☉. Цв. (VI) VII—IX(X).

L., Sp. pl., ed. I (1753) 907. Катіна у Визн. росл. УРСР, 535. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 618. Васильченко во Фл. СССР, XXV, 539.

Рисунки: Britton and Brown, Ill. fl. North. United States, III (1943) 470. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, Fig. 255.

Широко культивується як декоративна рослина. Часом зустрічається здичавіло або випадково як бур'ян на полях.

Поширення по СРСР. Культивується майже у всіх районах СРСР.

Загальне поширення. Дико росте в Північній Америці. Культивується у всіх частинах світу.

3104[3] (3). R. speciosa Wender. — **Рудбекія красива.** Стебло прямостояче, галузисте, 30—100 *см* завв., негусто вкрите довгими м'якими волосками або майже голе. Нижні листки яйцевидні, довгочерешкові, верхні — вузьколанцетні, всі листки цілокраї або з поодинокими великими зубцями по краю. Кошики великі, під час цвітіння близько 4 *см* завш. Крайові язичкові квітки жовті, серединні — трубчасті, темно-коричневі. Чубок сім'янки у вигляді короткого окрайка (коронки) ♃. Цв. VII—IX(X).

Wender. in Flora, XII (1829) I. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 504.

Культивується як декоративна рослина.

Загальне поширення. Дико росте у Північній Америці. Культивується в Європі, в тому числі і на Україні.

Рід 872. Ехінацея — Echinacea Moench.[1]

Moench, Meth. (1794) 591.

Кошики великі, на довгих, гостро-шорстких ніжках; обгортка стиснуто-напівкуляста, її листочки ланцетні, нещільно прилеглі або їх верхівки відігнуті донизу, розміщені в 2—4 ряди. Спільне квітколоже конічне, ямчасте. Крайові квітки у кошику довгоязичкові, пурпурові різних відтінків, темно-червоні або жовті, неплідні, часом з недорозвинутою маточкою, горизонтально відлеглі або відігнуті донизу. Серединні квітки двостатеві, плодючі, трубчасті, з циліндричною трубочкою і коротко-5-зубчастим відгином. Сім'янки довгасто-циліндричні, з 4 тонкими реберцями. Чубок у вигляді зубчастої перетинчастої коронки. — Багаторічні, трав'янисті рослини з товстим чорним коренем, розгалуженими або простими стеблами і товстуватими, шорсткими цілісними, 3—5-жилковими, цілокраїми або зубчастими, черговими або супротивними листками.

До роду належить 4 види, в дикому стані поширені в східній і центральній частинах Північної Америки. В Європі культивується як декоративна, а також як лікарська рослина 1 вид.

3104[4] (1). E. purpurea (L.) Moench. — **Ехінацея пурпурова.** Стебла прямостоячі, 50—150 *см* завв., міцні, тонко-ребристо-борозенчасті, галузисті, внизу голі, гладенькі, вгорі здебільшого розсіяно вкриті короткими жорсткими волосками, під кошиками потовщені. Листки чергові, прикореневі та нижні стеблові-довгочерешкові, овальні, 7,5—20 *см* завд., 2,5—7,5 *см* завш., здебільшого 5-жилкові, коротко загострені або з відтягнутою верхівкою, до основи поступово звужені або б.-м. серцевидні, по краю дрібно-зарубчасто-зубчасті. Їх черешки під

[1] Опрацювала Д. М. Доброчаєва.

пластинкою крилаті; верхні стеблові листки ланцетні або овально-ланцетні, 3-жилкові, сидячі або короткочерешкові, здебільшого цілокраї. Кошики поодинокі на кінцях стебел та гілок, великі, під час цвітіння до 10 *см* у діаметрі, обгортки притиснуто-напівкулясті, близько 3 *см* у діаметрі, їх листочки ланцетні, на верхівці звужені і коротко загострені, зовні розсіяно опушені, по краю коротковійчасті. Крайових язичкових квіток у кошику 12—30, вони неплідні, пурпурові, темно-червоні або жовтуваті, 3,5—7,5 *см* завд., 5—7 *мм* завш., на верхівці з б.-м. глибокою виїмкою, горизонтально відлеглі або пониклі. Серединні квітки трубчасті, двостатеві, темно-пурпурові, коротші від перетинчастих, так само як і квітки забарвлених, лінійно-ланцетних, загострених лусочок, що густо вкривають конічне квітколоже. Сім'янки дрібні, циліндричні; чубок на них у вигляді зубчастої перетинчастої коронки. ♃. Цв. VIII—X.

Moench, Meth. (1794) 591. Britton and Brown, Ill. fl. North. United States, III (1943) 475. Киселев, Цветоводство (1952) 400. Васильченко во Фл. СССР, XXV, 540.

— *Rudbeckia purpurea* L., Sp. pl., ed. I (1753) 907.

Рисунки: Britton and Brown, l. c., fig. 4456.

Культивується в багатьох районах Європейської частини СРСР.

Поширення по СРСР. Лише в культурі.

Загальне поширення. У дикому стані зустрічається в Північній Америці, де зветься «Red sunflower» — «червоний соняшник».

Господарське значення. Розводиться як декоративна рослина в садах і парках; найкраще росте у південних районах. Крім того, рослина має лікарське значення, оскільки містить у собі речовини з високими бактерицидними властивостями. Препарати з свіжих квітучих рослин застосовують в гомеопатії при запальних і гнійних процесах. Офіційною медициною рекомендується для більш досконалого фармакологічного дослідження як рослина, що прискорює загоювання ран. Розмножується насінням і вегетативно.

Примітка. Заслуговують на введення в культуру і інші види цього роду: *E. angustifolia* DC. — з красивими світло-пурпуровими або рожевими квітками у великому кошику, що теж має лікарські властивості і зараз вирощується як дослідна культура на полях Закавказької дослідної станції, та *E. pallida* (Nutt.) Britt. — з красивими рожевими квітками і *E. paradoxa* (Norton.) Britt. — з жовтими пониклими язичковими квітками, зібраними у великі кошики.

Рід 873. **Соняшник — Helianthus** L.[1]

L., Sp. pl., ed. I (1753) 904.

Кошики досить великі, від 3—6 *см* до 25—30(70) *см* у діаметрі, поодинокі на верхівках стебел та їх гілок, прямостоячі або пониклі. Обгортка напівкуляста або б.-м. приплюснута, її листочки черепичасто

[1] Опрацювала Д. М. Доброчаєва.

розміщені в два або кілька рядів, ланцетні, загострені, зовнішні цілком трав'янисті, внутрішні б.-м. перетинчасті. Спільне квітколоже плоске або трохи опукле, вкрите плівчастими, ланцетовидно загостреними або нерівно-2—3-зубчастими приквітками, що обгортають навколо кожну квітку. Всі квітки у кошику жовті або у деяких видів серединні пурпурові; крайові квітки завжди язичкові, неплідні, серединні — трубчасті, двостатеві, плодючі; замість чашечки при основі кожного віночка є по 2 або по 1—4 ланцетно-шиловидні плівчасті лусочки. Опушена приймочка висувається з трубочки віночка. Тичинки з чорнуватими пиляками. Плоди довгасті, 4-гранні або здавлені з боків, на верхівці з чубком з 2 або 1—4 щетинок чи шиловидних плівок, що легко опадають. — Багаторічні або однорічні трав'янисті рослини з високими, простими або розгалуженими стеблами і простими цілокраїми або зубчастими супротивними або черговими, сидячими або черешковими листками.

До роду належить близько 50 видів, поширених, головним чином, у Північній Америці і менше у Південній. Що стосується Європи, то представники роду тут поширені лише в культурі або рідше зустрічаються як здичавілі.

1. Рослини однорічні. Кошики великі, до 25—30(70) *см* у діаметрі, пониклі. Розводиться як олійна рослина . . . . . **(1). С. однорічний — H. annuus** L.
— Рослини багаторічні, з бульбовидними потовщеннями на підземних пагонах. Кошики дрібніші, до 3—6 *см* у діаметрі, прямостоячі. Розводяться як кормові або декоративні рослини . . . . . 2.
2. Бульби на коренях великі, округлені або яйцевидні, картоплеподібні, концентруються в грунті біля основи підземного стебла. Рослини з міцними до 3—5 *см* у діаметрі густо улисненими стеблами. Розводиться як кормова рослина . . . . . **(2). С. бульбистий. Земляна груша. Топінамбур — H. tuberosus** L.
— Бульби дрібні, довгасті, майже веретеновидні, утворюються на кінцях розбіжних коренів. Стебла тонші, до 1—1,5 *см* у діаметрі, не так густо улиснені. Розводиться як декоративна рослина . . . . . **(3). С. десятипелюстковий — H. decapetalus** L.

3104[5] (1). H. annuus L. — **Соняшник однорічний.** Жорстко опушена рослина з міцними, до 5—10 *см* у діаметрі, прямостоячими, здебільшого простими або мало розгалуженими стеблами, 1—2,5 *м* (в сприятливих умовах культури до 4—5 *м*) завв. Листки чергові, з обох боків вкриті короткими жорсткими волосками, нижні та середні — трикутні або серцевидно-яйцевидні, верхні — еліптичні, всі на верхівці загострені, по краю зарубчасто-зубчасті, до основи раптово звужені в досить довгі черешки. Кошики поодинокі на кінцях стебел та деяких бокових пазушних гілок, великі, 10—30(70) *см* у діаметрі, пониклі. Обгортка багаторядна, черепичаста, її листочки яйцевидні або яйцевидно-ланцетні, довго загострені, по краю війчасті, зовнішні — трав'янисті, блідо-зелені,

внутрішні — б.-м. шкірясті; всі листочки нещільно прилеглі. Спільне квітколоже плоске, вкрите плівчастими, на верхівці з трьома нерівними загостреними зубчиками приквітками, що охоплюють квітки, а пізніше плодики. Крайові язичкові квітки розміщені в один ряд, неплідні, 6—10 *см* завд., до 2 *см* завш., золотисто-жовті; серединні квітки жовті або пурпурові, двостатеві, плодючі, трубчасті, з 5-зубчастим відгином і з завуженою шийкою при основі, яка раптово розширена у валик, що разом з шийкою густо вкритий довгими волосками; маточка з тонким стовпчиком і дволопатевою густо опушеною приймочкою; тичинки з чорнуватими пиляками. Плоди з міцним, шкірястим перикарпієм, оберненояйцевидні або конусовидні, б.-м. чотиригранні і здавлені з боків, 7,5—20 *мм* завд., 3,5—10 *мм* завш., тонкоребристі, дуже коротко опушені, білі, солом'яно-жовті, посмуговані (білі з чорними смужками) або зовсім чорні, вгорі з коронкою з 2 опадних плівочок. ⊙. Цв. VI—VII(X).

L., Sp. pl., ed. I (1753) 904. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 56. Катіна у Визн. росл. УРСР, 533. Васильченко во Фл. СССР, XXV, 542.

— *H. cultus* Wenzl. (Венцлавович) в Культ. фл. СССР, VII (1911) 382. — *H. ruderalis* Wenzl., l. c., 430.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, tab. 49, 1. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, fig. 259. Britton and Brown, Ill. fl. North. United States, III, (1943), fig. 4461.

Культивується по всій УРСР у багатьох сортах і відмінах як цінна олійна, кормова та декоративна рослина.

Поширення по СРСР. Культивується у всіх південних областях СРСР.

Загальне поширення. Культивується майже у всіх країнах світу. Походить з Північної Америки.

Господарське значення. Одна з основних олійних культур. Відходи, що отримуються при здобуванні олії (макуха), є добрим кормом для свиней. Вегетативна маса соняшника використовується на силос. Під час цвітіння соняшник є доброю медоносною рослиною. В листках та стеблах містяться вітаміни з груп A, D, K і найбільше C, що ще більше підвищує його значення як кормової рослини.

3104[6] (2). H. tuberosus L. — **Соняшник бульбистий. Земляна груша. Топінамбур.** Жорстко опушена рослина з численними картоплевидними бульбами на коротких або б.-м. видовжених підземних пагонах; на кожній бульбі є по 10 і більше випнутих горбочками вічок. Стебла поодинокі або по 3—4(8—10), прямостоячі, 2—2,5 *м* (в сприятливих умовах культури до 3,5—4 *м*) завв., міцні, 3—4 *см* у діаметрі, майже циліндричні, досить галузисті, дуже густо улиснені (на одній рослині налічується від 300 до 1000 листків). Листки яйцевидні, серцевидно-яйцевидні або б.-м. ромбовидні, 12—20 *см* завд., 6,5—15 *см* завш., по краю зарубчасто-зубчасті, на верхівці загострені; їх пластинки до основи поступово звужені в черешки 8—10 *см* завд. і трохи збігають на них, зверху вкриті короткими жорсткими білуватими волосками, зісподу во-

лоски розміщені переважно по виступаючих жилках; нижні листки на стеблі супротивні або й кільчасті; середні та верхні — чергові. Кошики поодинокі на кінцях стебел та гілок, невеликі, 3—4 *см* у діаметрі (нагадують маленькі кошики соняшника однорічного). Обгортка черепичаста, її листочки трав'янисті, зелені, ланцетні, з загостреною верхівкою, по краю війчасті. Крайових язичкових квіток у кошику 15—20, вони яскраво-жовті, 2—2,5 *см* завд., неплідні, серединні квітки трубчасті (їх трубочки близько 6 *мм* завд.), двостатеві, плодючі. Спільне квітколоже вкрите плівчастими приквітками. Тичинки з буруватими пиляками. Стовпчик маточки з дволопатевою, коротко опушеною приймочкою, кожна лопать якої спірально закручена. Плід — сім'янка, що має на верхівці коронку з 2 шиловидних плівочок. ♃. Цв. VIII—IX(XI), але частіше у наших умовах зовсім не цвіте.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 905. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 56. Катіна у Визн. росл. УРСР, 533. Васильченко во Фл. СССР, XXV, 544.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, tab. 49, II. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, Fig. 261. Britton and Brown, Ill. fl. North. United States, III, (1943) fig. 4486.

Культивується у багатьох сортах і відмінах заради бульб та вегетативної маси. Нерідко зустрічається здичавіло.

Поширення по СРСР. Культивується в південних районах Європейської частини СРСР (Україна, Білорусія, прибалтійські республіки, на Дону, в Поволжі), в Сибіру і на Далекому Сході.

Загальне поширення. Дико росте у Північній Америці, де також широко культивується. В Європі відомий в культурі з початку XVII ст.

Примітка. **Топінамбур** габітуально нагадує звичайний широко культивований у нас соняшник однорічний, але відрізняється від останнього меншими у п'ять—шість разів кошиками і відповідно меншими плодиками, більш галузистими і густіше улисненими стеблами і меншим розміром листків та переважно тим, що на підземних стеблах топінамбура утворюються бульби. В природних умовах і в культурі топінамбур досить варіює.

Коккерелем (Cockerell) описано 7 різновидностей цього виду, поширених у Північній Америці:

— Var. **typicus** Cock. (in Amer. Natur., vol. 53, 1919) — з дуже галузистим стеблом, численними дрібними кошиками на бокових гілках.

— Var. **nebrascensis** Cock. (ц. м.) — менш галузиста, скоростигла форма з глянцевитими листками, довгими столонами і відхиленими листочками обгортки.

— Var. **Alexandri** Cock. (ц. м.) — рослина з булавовидними бульбами.

— Var. **purpurellus** Cock. (ц. м.) — листки матові, з вузькокрилатими черешками; бульби дрібні.

— Var. **fusiformis** Cock. (ц. м.) — листки до основи клиновидно звужені; бульби великі, б.-м. веретеновидні, з рожевим забарвленням.

— Var. **albus** Cock. (ц. м.) — листки з крилатими черешками. Стебла тонкі, мало розгалужені; бульби дуже дрібні, кулясті, на коротких столонах, скупчені групою біля основи стебла, білі.

— Var. **purpureus** Cock. (ц. м.) — бульби великі, рожево-лілуваті. Є найбільш поширеною в культурі.

Господарське значення. Цінна кормова рослина, що дає 700—1000 *ц* зеленої маси і 200—300 *ц* бульб з гектара. Зелена маса —

добрий матеріал для силосу. Бульби містять до 20% інуліну і можуть успішно використовуватись для виробництва спирту і цукру-фруктози. Крім того, топінамбур є добрим харчовим і кормовим продуктом. Бадилля і бульби топінамбура можуть бути використані для виробництва кормових дріжджів.

3104[7] **(3). H. decapetalus** L. — **Соняшник десятипелюстковий.** Рослина з довгастими бульбами на кінцях численних, міцних, розбіжних коренів. Стебла шорсткі, циліндричні, до 2,5 *м* завв., близько 1(1,5) *см* у діаметрі, з пухкою білою паренхімою всередині, вгорі розгалужені; кожна гілочка закінчується невеликим кошиком. Листки яйцевидно-ромбовидні, жорсткі, з рельєфно виступаючою сіткою жилок, зверху темно-зелені, з ледве помітними щетинками на дрібних горбочках, зісподу блідо-зелені, з довшими і густими щетинками, по краю неглибоко-зарубчасто-зубчасті, до основи клиновидно звужені, до верхівки також звужені і загострені; нижні та середні листки супротивні, 12—20 *см* завд., 5,5—8 *см* завш., на черешках 2,5—4 *см* завд.; верхні листки чергові, 4—9 *см* завд., 1,5—4 *см* завш., на черешках 0,8—1 *см* завд. Кошики на час цвітіння 8—10 *см* у діаметрі (без крайових квіток 1,5—2 *см* у діаметрі). Обгортка багаторядна, її листочки трав'янисті, зелені, лінійно-ланцетні, до верхівки поступово звужені і загострені, всі майже однакові, 7—15 *мм* завд., 1,5—2 *мм* завш.; зовнішні — з відлеглими або й відігнутими донизу кінчиками, з обох боків вкриті коротенькими білуватими щетинками, по краю довговійчасті, майже до основи вільні. Всі квітки у кошику золотисто-жовті; крайові — язичкові, неплідні, 2,5—5 *см* завд., 6—12 *мм* завш., з коротеньким нігтиком і виразними поздовжніми жилками, зі спіднього боку по жилках, головно при основі коротко опушені, розміщені в один ряд; серединні квітки численні, плідні, трубчасті, з п'ятьма зірчасто простертими (розхідними) зубцями; їх трубочка при основі на 0,5—1 *мм* своєї довжини звужена в шийку, а трохи вище над шийкою має здуту перемичку, з внутрішнього боку цієї перемички прикріплені тичинки та маточка; пиляки довгі, 3,5—4 *мм* завд., бурі, з загостреними жовтуватими верхівками, що виступають з віночка. Стовпчик маточки циліндричний, 7—8 *мм* завд., з довгою дволопатевою приймочкою, лопаті якої закручені назовні і разом з верхівками пиляків виступають з віночка. Спільне квітколоже майже плоске, вкрите блідими, 8—9 *мм* завд., близько 1 *мм* завш., лінійно-ланцетними, на верхівці тризубчастими лусочками. Середній зубець лусочок більший від бокових, забарвлений в темно-зелений колір і по спинці з війчастим гребінчиком. Сім'янки довгасто-яйцевидні або овальні, близько 6 *мм* завд. і 2 *мм* завш., чорні, тонкоребристі, вгорі по реберцях коротковолосисті, з косим рубчиком при основі і двома плівчастими щетинками на верхівці. ♃. Цв. VIII—X.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 905. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 509. Britton and Brown, Ill. Fl. North. United States, III (1943) 484. Bailey, The standard cyclopedia of Horticulture, II (1944) 1448.

Рисунки: Britton and Brown, l. c., fig. 20. Bailey, l. c., рис. 1796.

Розводиться біля садиб, у скверах як декоративна рослина, що цвіте до осінніх заморозків. Легко дичавіє і зараз здичавіло трапляється по квітниках і попід парканами.

Поширення по СРСР. Лише в культурі, рідко як здичавіла рослина.

Загальне поширення. Дико росте у Північній Америці.

Примітка. Крім описаних вище трьох видів роду *Helianthus*, можна згадати ще про *H. rigidus* Desf. (*Harpalium rigidum* Cass.), який здичавіло зустрічається на території Сирецького квітництва у Києві, де раніше культивувався. Вид цей відрізняється від соняшника десятипелюсткового широкими і тупими листочками обгортки, у зовнішнього ряду при основі зрослими між собою, досить опуклим спільним квітколожем і коротшими, тому зовсім захованими у трубочку віночка пиляками та приймочками. Стебла у *Helianthus rigidus* Desf. під кошиками помітно потовщені.

Рід 874. Ксименезія — Ximenesia Cav.[1]

Cav., Icon., II (1793) 60.

Кошики поодинокі на кінцях стебел та їх гілок, середнього розміру. Обгортка трохи приплюснута, з вузькими, видовженими листочками. Спільне квітколоже опукле, порожнисте. Всі квітки у кошику плідні; крайові язичкові — маточкові, жовті, розміщені в один ряд; серединні квітки численні, двостатеві. Нитки тичинок з б.-м. стріловидною основою. Стовпчики маточки з трохи опушеними приймочками. Сім'янки приплюснуті, крилаті; чубок з коротких прямих волосків. — Трав'янисті рослини з прямостоячими опушеними стеблами і черговими або рідше супротивними, простими, зубчастими або б.-м. розсіченими листками.

До роду належить 4 види, поширених в Америці. У флорі України відома як адвентивна рослина ксименезія енцеліївидна.

3105 (1). X. encelioides Cav. — **Ксименезія енцеліївидна.** Стебло густо опушене, дуже розгалужене, 30—60 *см* завв. Листки трикутно-овальні або трикутно-ланцетні, тонкі, 3,5—7,5 *см* завд., 3—5,5 *см* завш., доверху поступово звужені і загострені або на верхівці тупі, грубо зубчасті або навіть розсічені, зверху зелені і розсіяно-коротко-опушені, зісподу сірі, густо опушені; всі листки чергові або самі нижні супротивні; пластинки їх звужені до основи в безкрилі або крилаті черешки, 1,5—3 *см* завд., які при основі розширені у напівстеблообгортні вушка. Кошиків кілька або багато, 1,8—3,5(6) *см* завш.; обгортки напівкулясті, близько 10 *мм* завд.; їх листочки ланцетні, сірі від густого опушення. Крайових язичкових квіток 12—15, вони яскраво-золотисто-жовті, тризубчасті, 10—12 *мм* завд., 4—7 *мм* завш.; серединних трубчастих квіток багато, 5—6 *мм* завд., вони також жовті. Сім'янки серединних трубчастих квіток оберненояйцевидні, крилаті, опушені, їх чубок складається

[1] Опрацювала Д. М. Доброчаєва.

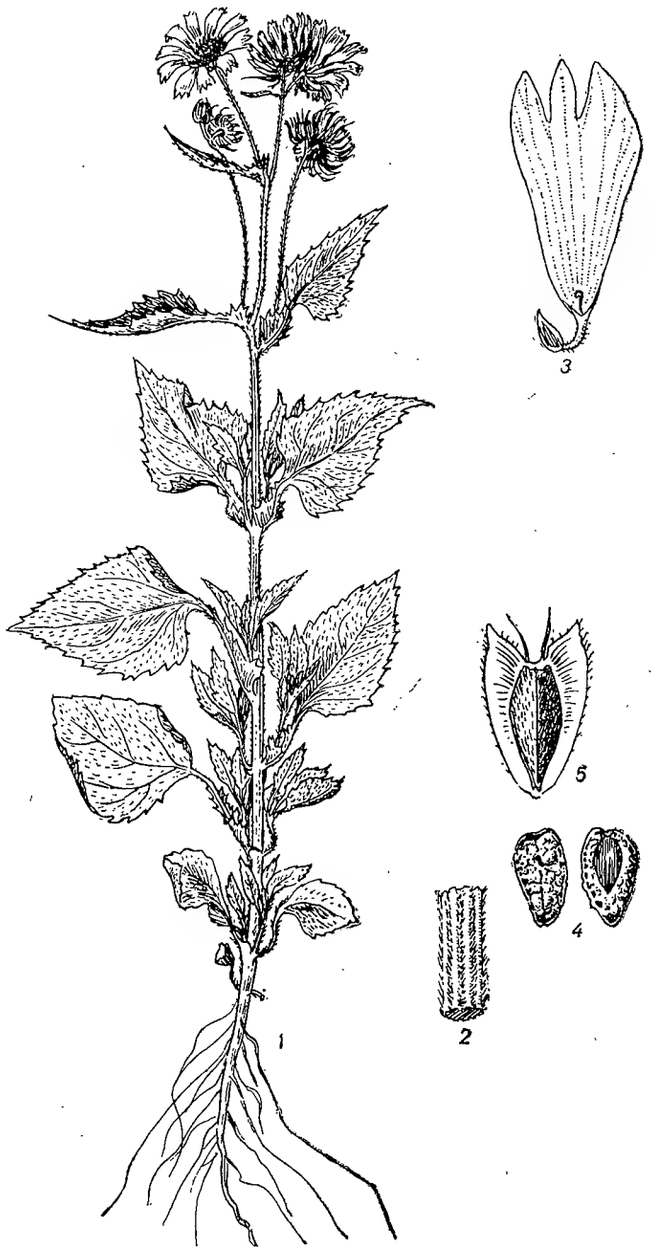

Рис. 32. Ксименезія енцеліевидна — *Ximenesia encelioides* Cav.

1 — загальний вигляд; *2* — частина стебла; *3* — крайова язичкова квітка; *4* — сім'янки крайовнх квіток з спиного і черевного боку; *5* — сім'янка серединної трубчастої квітки.

з 2 шиловидних остючків; сім'янки крайових язичкових квіток не такі сплюснуті, товстіші, зморшкуваті, часто безкрилі. ⊙. Цв. VII.

Cav., Icon., II (1793) 178. Britton and Brown, Ill. fl. North. United States, III (1943) 489. Доброчаєва у Бот. журн. АН УРСР, т. XV, № 3 (1958) 87.
— *Verbesina encelioides* A. Gray, Syn. Fl. North. Amer., I, 2 (1884) 288.
Рисунки: Cav., l. c., tab. 178. Доброчаєва, ц. м., рисунок на стор. 88.

Адвентивна рослина. Відомо поки що одне місцезнаходження, де зустрічається у великій кількості в дворах, на пустирях, вздовж залізниць, по краях доріг.

П.З.-Л.С. Дніпропетровська обл.: окол. Дніпропетровська, Стара Ігрень (Липа, 1934!, Р. Сидельник, 1957!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн. (окол. Дніпропетровська).

Загальне поширення. Дико росте у Північній Америці на всьому просторі від штату Канзас до Техасу і Арізони та в Мексіці.

Рід 875. Кореопсис — Coreopsis L.[1]

L., Sp. pl., ed. I (1753) 907.

Кошики середнього розміру, під час цвітіння 2,5—5 *см* у діаметрі, поодинокі на кінцях видовжених гілок та стебел. Обгортка напівкуляста, дворядна, її листочки зрослі при основі, зовнішні — трав'янисті, відхилені, коротші від внутрішніх, внутрішні — б.-м. перетинчасті, прямостоячі. Квітки жовті, здебільшого при основі коричнюваті; крайові — язичкові, неплідні; серединні — трубчасті, з тонкою трубочкою і розширеним 5-зубчастим відгином, двостатеві, плідні. Спільне квітколоже плоске або б.-м. конічне, вкрите плівчастими приквітками. Сім'янки довгасті, сплюснуті з боку спинки, крилаті або безкрилі, без чубка або замість нього з двома короткими остючками. — Однорічні та багаторічні рослини, з високими, прямими стеблами і з перисторозсіченими або двоперисторозсіченими супротивними або часом верхніми черговими листками.

До роду належить 75 видів, поширених в Америці (20 з них властиві виключно південній і західній частинам Сполучених Штатів), Південній Африці і Австралії, де носять назву кліщонасінника (tickseed), тому що насіння кореопсису дійсно дуже нагадує форму тіла кліща.

Деякі з дикорослих американських видів давно введені в культуру в країнах Європи і Азії як декоративні рослини. На Україні, як і в СРСР в цілому, найбільше відомі в культурі 2 види: кореопсис красильний (*C. tinctoria* Nutt.) і кореопсис великоцвітий (*C. grandiflora* Hogg.).

1. Кошики невеликі, 2,5—3 *см* у діаметрі. Крайові язичкові квітки жовті або оранжеві, при основі часом коричнюваті; серединні труб-

[1] Опрацювала Д. М. Доброчаєва.

частi квітки здебільшого темно-червоні, оточені коричневим кільцем. Сім'янки вузькі і довгі, веретеновидні . . . . . **(1). К. красильний — C. tinctoria** Nutt.

— Кошики більші, до 5 *см* у діаметрі, з золотисто-жовтими квітками. Сім'янки овальні або оберненояйцевидні, опукло-ввігнуті . . . . . **(2). К. великоцвітий — C. grandiflora** Hogg.

3105[1] (1). C. tinctoria Nutt. — **Кореопсис красильний.** Стебла прямостоячі, 15—100 *см* завв., голі, досить розгалужені, з спрямованими вгору або б.-м. розлогими гілками. Листки супротивні, прикореневі; нижні стеблові листки здебільшого розділені на лінійні або лінійно-ланцетні дуже розсунуті частки; середні стеблові — частіше двічі перисторозсічені на лінійні, загострені частки; самі верхні листки — цілісні. Кошики 2,5—3 *см* у діаметрі, на досить довгих тонких ніжках, утворюють щитковидне або щитковидно-волотевидне суцвіття. Обгортка напівкуляста, 8—12 *мм* завш., дворядна, листочки її зовнішнього ряду довгасто-ланцетні або майже трикутні, 1,5—2 *мм* завд., загострені, темно-зелені, з світло-зеленою тонкою облямівкою, листочки середнього ряду яйцевидні, тупуваті, значно більші від зовнішніх, 5—9 *мм* завд., 3—4 *мм* завш., темно-оранжеві, з густою сіткою поздовжніх паралельних жилок і з світліше забарвленою перетинчастою облямівкою. Крайових язичкових квіток небагато, до 8—10, розміщені вони в один ряд, на кінець цвітіння язички відігнуті донизу; їх нігтики вузькі і короткі, коричнювато-бурі; язички крайових квіток 10—15 *мм* завд., 6—8 *мм* завш., з розширеною 3—4-зубчастою верхівкою, при основі також бурі або коричневі, вгорі яскраво-оранжеві; серединні трубчасті квітки численні, 3—4,5 *мм* завд., темно-червоні, з виступаючою дволопатевою приймочкою. Спільне квітколоже плоске або трохи опукле, дрібногорбочкувате, вкрите довгими, лінійними, 3,5—5 *мм* завд., близько 0,5 *мм* завш., перетинчастими, блискучо-сріблястими, з темно-бурою смужкою посередині лусочками. Сім'янки веретеновидні, б.-м. зігнуті, опукло-увігнуті, 2—2,5(2,7) *мм* завд., близько 1 *мм* завш., чорні або темно-бурі, дрібногорбочкуваті, на верхівці з двома короткими, 0,3—0,5 *мм* завд., щетинками, що легко відламуються. ⊙. ♃. Цв. (V)VI—IX.

Nutt. in Journ. Acad. Sc. Philadelph., 10 (1821) 114. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 57. Britton and Brown, Ill. fl. North. United States, III (1943) 493. Катіна у Визн. росл. УРСР, 534. Васильченко во Фл. СССР, XXV, 547.

Рисунки: Hoffm. in Pflanzenfam., IV, 5 (1890), Fig. 118. Britton and Brown, l. c., fig. 4503.

Культивується як декоративна рослина в садах і парках, на квітниках, по газонах.

Загальне поширення. Дико росте в Північній Америці — від штату Міннесота до провінції Альберта (Канада), в штатах Небраска, Луїзіана і Арізона. Культивується в багатьох інших місцях Америки, в Європі і Азії.

3105[2] (2). C. grandiflora Hogg. — **Кореопсис великоцвітий.** Рослина з прямостоячими, 20—100 *см* завв., голими, невиразно-ребристо-борозенчастими, дуже галузистими стеблами. Листки супротивні, сидячі, нижні та середні перисто- або двоперисторозсічені, з вузьколінійними або лінійно-ланцетними цілокраїми частками, 1—5 *мм* завш.; прикореневі листки часом бувають цілісні, а самі верхні — один раз розділені на 3—5 лінійних цілокраїх часток. Кошики поодинокі на довгих, 10—15 *см* завд., прутовидних ніжках, великі, під час цвітіння до 5 *см* у діаметрі, утворюють щитковидне або волотевидне суцвіття. Обгортка напівкуляста; листочки її зовнішнього ряду ланцетно-шиловидні, загострені, по краю війчасті, здебільшого коротші від яйцевидних або яйцевидно-ланцетних листочків внутрішнього ряду. Крайові язичкові квітки маточкові, неплідні, 1,3—2,5 *см* завд., золотисто-жовті, язички на верхівці нерівнозубчасті; серединні трубчасті квітки двостатеві, плідні, також жовті, з виступаючою дволопатевою приймочкою. Спільне квітколоже трохи опукле, вкрите перетинчастими приквітками, 6—7 *мм* завд. Сім'янки овальні або оберненояйцевидні, 2,5—3 *мм* завд., темно-бурі, дрібногорбочкуваті, з обох боків опуклі, по краю ширококрилаті, на верхівці з двома короткими щетинками. ♃. ⊙. Цв. VI—VIII.

Hogg. in Sweet, Brit. Fl. Gard., 2 (1825—1827) 175. Britton and Brown, Ill. fl. North. United States, III (1943) 491. Васильченко во Фл. СССР, XXV, 547.

Рисунки: Hoffm. in Pflanzenfam., IV, 5, (1890), Fig. 118a. Britton and Brown, l. c., fig. 4495.

Культивується як декоративна рослина в садах і парках.

Загальне поширення. Північна Америка — в штатах Канзас і Міссурі до Техасу. Культивується в багатьох країнах світу.

Примітка. Крім описаних вище двох видів кореопсису, добре відомих у нашому квітництві, спеціалістами рекомендуються для більш широкої культури ще такі види цього роду: кореопсис ланцетиолистий (*Coreopsis lanceolata* L., Sp. pl., ed. I (1753) 908) — багаторічна рослина з цілісними лінійними листками і численними кошиками яскраво-жовтих квіток; кореопсис серцевиднолистий (*C. cardaminiofolia* Torr. et Gray, Fl. North. Amer., 2 (1842) 346) — однорічна рослнна, що утворює широкі кущики і має яскраві коричюватo-червоиі і криваво-червоні квітки. Кореопсис віночковий (*C. coronata* Hook., Bot. Mag. (1853) 3460) — однорічна рослина з жовтими квітками і кореопсис Друммонда (*C. Drummondii* Torr. et Gray, l. c., 345) — однорічна рослина, яскраво-жовті язичкові квітки якої мають коричневу облямівку.

Три перших види успішно можуть бути використаиі для групових насаджень на рабатках, газонах, два остаиніх йдуть на зріз для букетів. Всі вони легко культивуються.

Рід 876. Жоржина — Dahlia Cav.[1]

Cav., Icon. et descr. pl., I (1791) 56.

Кошики великі, до 10—12 *см* у діаметрі або й більші, поодинокі на кінцях стебел та гілок, пониклі, з великою кількістю язичкових і трубчастих квіток різних кольорів і відтінків, від білих і жовтих до рожевих та темно-червоних (здебільшого кошики мають вигляд вели-

[1] Опрацювала Д. М. Доброчаєва.

кої махрової або напівмахрової квітки, якщо язичкові квітки закривають усе або майже все спільне квітколоже, рідше кошики немахрові, якщо язичкові маточкові квітки розміщені по краю в один—три ряди, а всі серединні квітки — трубчасті, двостатеві). Обгортка трирядна, її зовнішні листочки дрібніші від внутрішніх, трав'янисті, відгорнуті, внутрішні — довгасті, перетинчасті, прямостоячі, при основі б.-м. зрослі, розміщені в два ряди. Спільне квітколоже плоске, вкрите великими перетинчастими приквітками. Сім'янки оберненояйцевидні, сплюснуті, без чубка, часом з двома зубчиками на верхівці. — Багаторічні трав'янисті високостеблові рослини з перистими, супротивними листками.

До роду належить 9 мексіканських видів, що понад 150 років культивуються в багатьох сортах і формах в Європі та на інших континентах. В СРСР, у тому числі і на Україні, всі сорти жоржин належать до одного виду — *Dahlia pinnata* Cav.

3105[3] (1). D. pinnata Cav. — **Жоржина.** Трав'яниста рослина з бульбовидно потовщеними коренями і міцними до 3—4 *см* у діаметрі, всередині порожнистими, при основі трохи здерев'янілими стеблами, від 35 *см* до 2 *м* завв., простими або (частіше у верхній частині) досить розгалуженими, з багатьма гілками, що виходять з пазух листків. Листки черешкові, супротивні, перисті, з яйцевидними або довгасто-яйцевидними, на верхівці загостреними, по краю зарубчасто-пилчастими, частіше п'ятьма листочками; верхні стеблові листки товстуваті, цілісні, нерівно-велико-зубчасті, короткочерешкові. Кошики великі, до 10—12 *см* у діаметрі, поодинокі на довгих тонко-ребристо-борозенчастих ніжках, б.-м. пониклі. Обгортка куляста, 3—3,5 *см* завш., дво-трирядна, листочки її зовнішнього ряду трав'янисті, зелені, близько 15—17 *мм* завд., 4—6 *мм* завш.; внутрішнього ряду — перетинчасті, бурувато-солом'яного кольору, з більш світлою облямівкою, значно довші і ширші від листочків зовнішнього ряду, 20—25 *мм* завд., 8—10 *мм* завш. Серединні квітки двостатеві, трубчасті, жовті, близько 10 *мм* завд., крайові — язичкові, великі, з коротеньким нігтиком і широким язичком, 3,8—4 *см* завд., 2,3—2,5 *см* завш., розміщені в один-два ряди (немахрові форми) або займають усе спільне квітколоже (махрові форми) і бувають плоскі або по-різному скручені у трубочку (спірально тощо). Сім'янки яйцевидно-клиновидні, 9—12 *мм* завд., 3—4 *мм* завш., б.-м. сплюснуті. ♃. Цв. VII—IX(X).

Cav., Icon. et descr. pl., I (1791) 57. Bailey, The standard cyclopedia of horticulture (1922) 952. Васильченко во Фл. СССР, XXV, 548.

— *D. purpurea* Poir., Encycl. méth. Suppl., II (1811) 444. — *D. variabilis* (Willd.) Desf., Cat. pl. hort. Paris, ed. 3 (1829) 182. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 57. Катіна у Визн. росл. УРСР, 554. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 379.

— *Georgina variabilis* Willd., Sp. pl., III (1800) 2124.

Рисунки: Cav., l. c., I, tab. 80 et III, tab. 265 (sub *D. rosea* Cav.).

Широко культивується по всіх садах і парках УРСР як одна з найбільш декоративних квіткових рослин, що цвіте майже до морозів.

Загальне поширення. Дико росте у Мексіці. З кінця XVIII ст. культивується майже у всіх країнах світу.

Примітка. За довгі роки культури жоржин, під впливом різних умов вирощування та внаслідок відбору і гібридизації, дуже змінено і покращено сортовий склад жоржин. Зараз відомо близько 3000 сортів цієї чудової декоративної культури. Всі садові форми жоржин об'єднані в певні групи (їх ще називають сортотипи), які найбільш повно охарактеризовані в праці Є. В. Липинської (Е. В. Липинская, Георгины в Главном ботаническом саду, «Бюлл. Гл. бот. сада». вып. 6, 1950), а за нею в працях М. Шаронової (М. Шаронова, Георгины, 1952), Г. Є. Киселькова (Г. Е. Киселев, Цветоводство, 1952) та деяких інших авторів. В цих працях дано таку класифікацію жоржин:

1. Звичайні або немахрові жоржини. До цієї групи належить понад 20 сортів, у яких суцвіття-кошики мають лише один ряд язичкових квіток, розміщених по зовнішньому краю спільного квітколожа; численні ж трубчасті квітки, жовті або оранжеві, займають усю його поверхню.

2. Напівмахрові жоржини. До них належать: а) комірцеві жоржини, суцвіття яких подібне до немахрових жоржин, але має між язичковими квітками і серединкою трубчастих ще ряд перехідних квіток від язичкових до трубчастих; б) анемоновидні жоржини, суцвіття яких дуже подібне до квітки анемони. Язичкові квітки у них розміщені в три ряди по зовнішньому колу квітколожа, а серединні трубчасті квітки різні за розміром: ті, що біля язичкових, більші, а ті, що в центрі квітколожа, дрібніші; в) подвійні жоржини, суцвіття яких має два ряди язичкових квіток.

3. Махрові жоржини. До них належать: а) кулясті жоржини, суцвіття яких подібне до кулі. Трубчастих квіток у ньому небагато, вони розміщені лише в центральній частині спільного квітколожа, вся остання частина якого цілком зайнята язичковими квітками, розміщеними в багато рядів; б) помпонні жоржини — подібні до кулястих, але суцвіття дрібне — кошики 3—5 *см* у діаметрі; в) декоративні жоржини — кошики від 7 до 40 *см* у діаметрі, з великою кількістю плоских язичкових квіток, розміщених концентричними рядами по колу; г) німфейні жоржини характеризуються правильною симетричною будовою кошиків, в яких численні язичкові квітки розміщені на диску правильними концентричними рядами, мають ввігнутоовальну форму; д) кактусові жоржини — їх кошики містять велику кількість довгих язичкових квіток, по-різному скручених, зігнутих, завдяки чому суцвіття має дуже декоративну форму і дуже подібне до хризантем. Трубчасті двостатеві квітки в таких суцвіттях стають помітними лише на кінець цвітіння. Кожна з перелічених груп жоржин об'єднує велику кількість сортів, які культивуються на зріз для букетів, в групових насадженнях, поодинокими екземплярами на газонах (так звані солітерні насадження) і як бордюрні рослини, що мають тривалий і найбільш пізній час цвітіння, тим самим прикрашають до самих заморозків наші парки, сади, сквери тощо.

Рід 877. **Череда — Bidens** L.[1]

L., Sp. pl., ed. I (1753) 832.

Кошики поодинокі або зібрані у китицевидні чи щитковидні суцвіття. Обгортка яйцевидна або напівкуляста, дворядна, її зовнішні листочки трав'янисті, зелені, внутрішні — солом'яно-жовті, з темно-зеленими смужками посередині і перетинчастою облямівкою навколо. Спільне квітколоже плоске або трохи опукле, вкрите лінійними при-

[1] Опрацювала Д. М. Доброчаєва.

квітками, подібними до внутрішніх листочків обгортки, які опадають разом з сім'янками. Всі квітки у кошику жовті; крайові — язичкові, розміщені в один ряд, неплідні; серединні — трубчасті, двостатеві, численні або ж усі квітки в кошику трубчасті, двостатеві, з вузькою короткою трубочкою і келеховидно розширеним 5-зубчастим відгином. Сім'янки обернено-клиновидні, тригранно-сплюснуті, з виступаючими ребрами і 2—4 міцними щетинками, які разом з реберцями сім'янок густо вкриті спрямованими донизу гачкуватими зубчиками. — Однорічні рослини з супротивними (або лише у верхній частині стебла черговими), цілісними, 3—5-пальчастороздільними або перистороздільними листками.

Рід охоплює близько 130 видів, найбільш поширених в Америці. В Європі зустрічається 8 видів цього роду, і всі вони поширені і на території СРСР. На Україні є 4 види роду.

1. Листки сидячі, цілісні, довгасто-ланцетні, по краю пилчасто-зубчасті. Кошики пониклі, сім'янки 3—4-ребристі, з 4 міцними щетинками . . . . . **(1). Ч. пониклa — B. cernuus** L.
— Листки до основи звужені в крилатий черешок, всі розділені на 3—5 ланцетні, по краю зубчасті частки або лише нижні стеблові листки цілісні. Кошики прямостоячі, сім'янки плоскі, з 2—3 щетинками . . . . . 2.
2. Ширина і висота кошиків майже однакові або їх ширина трохи менша за висоту. Зовнішні листочки обгортки довгасто-еліптичні, до основи звужені, у кількості 5—8; внутрішні листочки обгортки чорно-зелені . . . . . **(3). Ч. трироздільна — B. tripartitus** L.
— Кошики приплюснуті, їх ширина в два-три рази більша за висоту. Зовнішні листочки обгортки лінійно-довгасті або довгасто-ланцетні, у кількості 9—14; внутрішні листочки жовтуваті або рудувато-бурі . . . . . 3.
3. Зовнішні листочки обгортки лінійно-довгасті, у кількості 9—14; внутрішні листочки обгортки жовтуваті. Приквітні лусочки вузьколінійні, помітно довші від сім'янок. Стебло лише вгорі розгалужене. Листки глибоко-3—5-роздільні або (лише у пригнічених екземплярів) нижні цілісні **(2). Ч. променистa — B. radiatus** Thuill.
— Зовнішні листочки обгортки довгасто-ланцетні, у кількості 9—12; внутрішні листочки обгортки рудувато-буруваті. Приквітні лусочки лінійні або лінійно-довгасті, однієї довжини з сім'янкою або лише трохи довші від неї. Стебло майже від основи щитковидно розгалужене. Нижні листки завжди цілісні, верхні — трійчасті . . . . . **(4). Ч. східна — B. orientalis** Vel.

3106 (1). B. cernuus L. — **Череда пониклa.** Рослина з веретеновидним коренем, від якого відходять численні волокнисті корінці. Стебло прямостояче, 10—50(100) *см* завв., просте або вгорі розгалужене, здебільшого жовтувато-зелене, голе або вгорі розсіяно вкрите короткими

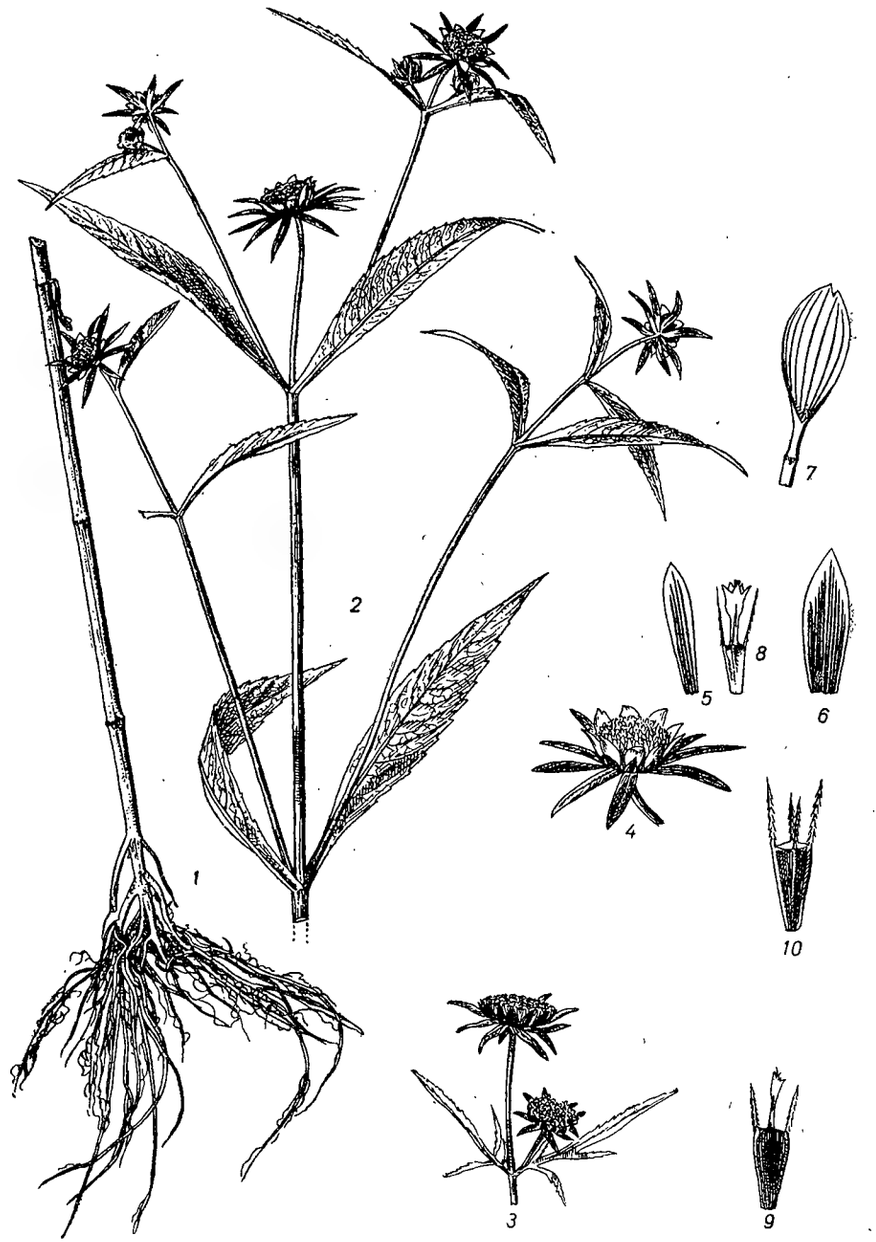

Рис. 33. Череда пониклa — *Bidens cernuus* L.

1 — нижня частина рослини; *2* — верхня частина стебла; *3* — окрема гілочка з кошиками; *4* — кошик; *5—6* — листочки обгортки; *7* — крайова язичкова квітка; *8—9* — серединні трубчасті квітки; *10* — сім'янка.

залозистими волосками. Листки супротивні, сидячі, жовтувато-зелені, цілісні, ланцетні або довгасто-ланцетні, 4—12 *см* завд., 4—25 *мм* завш., на верхівці загострені, по краю віддалено-пилчасто-зубчасті, до основи б.-м. звужені і своїми супротивними основами попарно трохи зрослі, з обох боків голі або зверху розсіяно опушені. Кошики поодинокі на кінцях досить довгих стебел та гілок, 10—15(20) *мм* завш., сплюснуті, тобто їх ширина перебільшує довжину, пониклі. Обгортка дворядна, листочки її зовнішнього ряду у кількості 5—9, зелені, листоподібні, довгасто-лінійні, значно довші від внутрішніх, голі, лише при основі з країв жорстко-коротко-війчасті; листочки внутрішнього ряду широкояйцевидні, бурувато-зелені, майже однакової довжини з квітками. Крайові язичкові неплідні квітки здебільшого у кошику присутні, їх золотисто-жовтий язичок 10—15 *мм* завд., близько 5 *мм* завш.; коли ж вони відсутні, тоді всі квітки у кошику трубчасті, двостатеві. Приквітки, що вкривають спільне квітколоже, довгасто-клиновидні, однакової довжини з квітками. Сім'янки обернено-клиновидні, з 4 поздовжніми ребрами і такою ж кількістю остючків на верхівці, наполовину коротших від сім'янок і вкритих спрямованими донизу жорсткими волосками; сім'янки внутрішнього ряду в поперечному розрізі мають ромбічну форму, зовнішнього ряду — трикутну форму. ☉. Цв. VII—VIII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 832. Ledeb., Fl. Ross., II, 517. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 58. Катіна у Визн. росл. УРСР, 534. Васильченко во Фл. СССР, XXV, 555.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., 16, tab. 941, fig. II, et tab. 942, fig. 1—3. Britton and Brown, Ill. Fl. North. United States, III (1943) 495, fig. 4506. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 521. Фл. СССР, ц. м., табл. XXXIII, рис. 2.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1074.

Береги річок, озер, болiт. — По всій УРСР, б.-м. звичайно, в Карпатах — до середнього лісового поясу.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: всі райони; Кавказ: Передкавк., Зах. і Півд. Закавк.; Зах. Сибір: всі райони; Схід. Сибір: Анг.-Саян., Даур.; Дал. Схід: Зее-Бур., Удськ., Уссур.; Серед. Азія: Арало-Касп., Прибалх., Дж.-Тарб., Тянь-Шан.

Загальне поширення. Майже вся Європа, Середня і Південна Азія, Північна Америка.

3107 (2). B. radiatus Thuil. — **Череда промениста.** Рослина з веретеновидним коренем. Стебла прямостоячі, 15—60(80) *см* завв., прості або вгорі розгалужені, з спрямованими вгору гілками, жовтуваті, голі або у верхній частині розсіяноволосисті. Листки жовтувато-зелені, голі або розсіяно опушені, на досить довгих черешках, глибоко-3—5-роздільні, з ланцетними або яйцевидно-ромбічними, по краю гостропилчастими частками, з яких кінцева частка значно більша від бокових; часом нижні листки бувають цілісні. Кошики поодинокі на кінцях стебел та гілок, прямостоячі, багатоквіткові, 12—15(20) *мм* завш., їх ширина в два рази більша за довжину. Зовнішні листочки обгортки у кількості (9)10—14, зелені, листкоподібні, довгасто-лінійні або лінійно-ланцетні,

по краю з жорсткими короткими волосками, значно перевищують кошик, оточуючи його у вигляді променів, внутрішні листочки овальні, набагато коротші від зовнішніх, жовтуваті. Язичкові квітки відсутні, всі квітки у кошику трубчасті, плодючі. Приквітки, які вкривають спільне квітколоже, вузьколінійні, дорівнюють довжині сім'янок разом з остюками. Сім'янки клиновидні, голі, здавлені з боків, на верхівці з двома остюками, які дорівнюють довжині сім'янки або незначно коротші від них; часом остюків буває чотири, але два з них завжди довші від двох інших. ☉. Цв. VI—IX.

Thuill., Pl. envir. Paris, ed. II (1799) 432. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 57. Катіна у Визн. росл. УРСР, 533. Васильченко во Фл. СССР, XXV, 558.

— *B. cernuus* β. *radiatus* Ledeb., Fl. Ross., II, 517.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, tab. 941, fig. III (sub. *Bidens cernuus* L. var. *radiatus*).

Видані зразки: Estonian plants, № 25, a. Lindberg, Pl. Find. exsicc., № 973.

Береги річок, озер, по краю болiт на вологих луках. — Розсіяно майже по всій УРСР.

Л.П. Чернігівська обл.: Любецький рн, Любеч (Монтрезор!). — **Л.Л.-С.** Київ, Труханів острів (Шмальгаузен!). — **Д.Л.-С.** Луганська обл.: Ровеньківський рн, Шляхтине (Гребенькова!). — **П.З.-Л.С.** Кіровоград (Шмальгаузен!). — **Л.З.-Л.С.** Донецька обл.: Амвросіївський рн, Успенка (Лавренко!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: всі райони, крім Крайньої Півночі; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт., Алт. (до 60° півн. ш.); Схід. Сибір: Анг.-Саян., Лен., Кол., Даур.; Далек. Схід: всі райони; Серед. Азія: Арало-Касп., Прибалх., Тянь-Шан., Пам.-Ал.

Загальне поширення. Майже вся Європа і Азія (крім Крайньої Півночі).

Примітка. На тій підставі, що листки *B. radiatus* Thuill. розсічені, як у *B. tripartitus* L., а кошики дещо нагадують *B. cernuus* L., ряд авторів (Павлов, Фл. Центр. Казахст., III, 236, Васильченко, ц. м.) вважають, що *B. radiatus* Thuill. має гібридогенне походження або навіть є безпосереднім гібридом *B. tripartitus* L. × *B. cernuus* L.

3108 (3). B. tripartitus L. — **Череда трироздільна.** Рослина з веретеновидним коренем і великою кількістю тонких мичкуватих корінців на ньому. Стебло прямостояче, 15—60(100) *см* завв., майже від основи досить розгалужене, з супротивно розміщеними гілками, голе або розсіяно опушене, часто при основі коричнювато-червоне. Листки темно-зелені, зверху голі, зісподу розсіяноволосисті, супротивні (лише самі верхні часом чергові), до основи звужені в короткі, крилаті, по краю жорстковійчасті черешки; в загальному обрисі листки широкояйцевидні, 3—7 *см* завд., 1—4 *см* завш., розсічені на 3—5 яйцевидно-ромбічні або лінійні, по краю зарубчасто-зубчасті, на верхівці загострені частки; середня кінцева частка більша за бокові, 5—10 *см* завд., 1,5—2,5 *см* завш., часто трироздільна; бокові частки — цілісні, 2—3 *см* завд.,

5—10 *мм* завш.; зрідка (у пригнічених екземплярів), всі листки бувають цілісні, по краю зарубчасто-зубчасті. Кошики поодинокі на кінцях стебел та гілок, прямостоячі або пониклі, (6)10—15(25) *мм* завд. і завш., тобто їх довжина майже дорівнює ширині; обгортка дворядна, її зовнішні листочки у кількості 5—8, листкоподібні, зелені, довгасті або довгасто-лінійні, 1,2—2,5 *см* завд., 2,5—5 *мм* завш., до основи звужені, по краю жорстко-щетинисто-волосисті, дорівнюють кошикам або помітно, в 2—3 рази довші від них; внутрішні листочки обгортки значно коротші від зовнішніх, овальні, буро-жовті, з численними поздовжніми темно-бурими жилками на спинці і вузькою плівчастою облямівкою по краю. Крайові язичкові квітки здебільшого відсутні; всі квітки у кошику трубчасті, жовто-коричневі. Лусочки, що вкривають спільне квітколоже, широколінійні, майже однієї довжини з сім'янками, не враховуючи довжини щетинок, що є на верхівці сім'янки; останні голі, клиновидні, 5—8(10) *мм* завд., 2—3 *мм* завш., на їх плоских боках посередині є по одному поздовжньому ребру, що вкрите, як і бокові ребра, жорсткими, відігнутими донизу щетинками; на верхівці бокові ребра сім'янок продовжені в 2 жорсткі щетинки 3—3,5 *мм* завд., які також вкриті відігнутими донизу щетинками; часом щетинок буває 3—4, але дві основні завжди довші від останніх. ⊙. Цв. VII—IX.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 830. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 57. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 618. Сорн. раст. СССР, IV, 218. Катіна у Визн. росл. УРСР, 534. Васильченко во Фл. СССР, XXV, 557.

Рисунки: Сорн. раст. СССР, IV, фиг. 458. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., V, 1, 517, Fig. 262. Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, tab. 941, fig. 1 et tab. 942, fig. 4—14.

По берегах річок, озер, канав, на луках і як бур'ян по городах. — По всій УРСР, за винятком південних районів Кримської обл., б.-м. звичайно.

Р.О.Л. Львівська обл.: Івано-Франківський рн, Мальчиці (Косець!). — **З.П.** Житомирська обл.: Житомирське л-во (!); Олевський рн, Рудня-Радовенська (Д. Зеров!). — **П.П.** і **Л.П.** Звичайно. — **З.Л.-С.** Хмельницька обл.: Староушицький рн, Студениця (Клеопов!); Кам'янець-Подільський рн, Рихта (Косець!). — **П.Л.-С** і **Л.Л.-С.** Звичайно. — **Д.Л.-С.** Донецька обл.: Мар'їнський рн, Старо-Михайлівка (Карнаух!); Харцизький рн, Іловайськ (Морозова); Амвросіївка (Клеопов); Дзержинський рн, Залізне (Олексієнко!). — Луганська обл.: Ровеньківський рн, Шляхтине (Гребеньова!). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Дніпропетровський рн, Сурсько-Покровське (Давидич!); Солонянський рн, Антонівка (Давидич!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Боровський рн, Гороховатка (Сова!); Ізюм (Беніке!); Зміївський рн, Лиман (Лавренко!); Куп'янський рн, Куп'янськ (Клоков), Голубівка (Клоков!). — Луганська обл.: Євсузький рн, Новоолександрівка (Котов!); Біловодський рн, Деркульський кінний завод (Зоз); Містки (Осадча!); Донецька обл.: Волноваський рн, Старо-Ігнатівка і Свободне (Осадча!); Першотравневий рн, Ялта (Осадча!); Володарський рн, Назарівка, Кам'яні Могили (Кузнецова!); Ново-Азовський рн, Хомутово, Хомутівський степ (Кузнецова!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (Ната!); Березиговатський рн, Яковлівка (Дика!). — Одеська обл.: Біляївський рн, Троїцьке (Опперман!); Роздільняиський рн, Рибальське (Опперман!); Килійський рн, Вилкове (Рома-

нова!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Цюрупиииський рн, Стара Маячка — Козачі Лагері (Прянишников!); Верхньорогачицький рн, Ушкалка (Куксін!); Ново-Троїцьке (Левіна). — Запорізька обл.: Кам'янсько-Дніпровський рн, Водяне (Козлов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: всі райони; Кавказ: всі райони до середнього гірського поясу; Зах. і Східн. Сибір: всі райони; Далек. Схід: всі райони; Серед. Азія: всі райони.

Загальне поширення. Майже вся Європа і Азія, Північна Америка, Австралія.

Примітка. На Україні зустрічаються дрібні екземпляри цього виду, що мають всі або лише нижні цілісні листки. Їх висота не перебільшує 10—20 *см* і, мабуть, є наслідком того, що вони росли на сфагновому болоті, бідному поживними речовинами. Нами досліджені такі екземпляри з Харківської обл.: Боровський рн, Гороховатка (Сова!); Зміївський рн, Лиман (Лавренко!); Стара Маячка × Козачі Лагері (Лавренко!). В гербаріях вони визначались збирачами за var. *pumilus* Roth., а останній екземпляр — за var. *integer* C. Koch.

Господарське значення. Череда трироздільна є лікарською рослиною. Відвар з неї застосовується при різних захворюваннях шкіри, а при золотусі вживається як напій.

3109 (4). B. orientalis Vel. — **Череда східна.** Стебло 20—40 *см* завв., пряме, зеленувате або трохи бурувате, щитковидно розгалужене, галузки довгі, тонкі, розлогі і, в свою чергу, розгалужені, кожна закінчується кошиком. Листки світло-зелені, черешкові, нижні — цілісні, ланцетні, зарубчасто-зубчасті, верхні — трійчасті, їх бокові частки довгасті, тонко загострені, по краю з 3—4 гострими, спрямованими догори і загнутими всередину зубцями; кінцева частка проста або при основі з двома великими цілокраїми зубцями, або ж кожен зубець ще має по 1—2 менших зубчики; самі верхні листки — ланцетні, прості або трійчасті; всі листки зісподу розсіяно-коротко-волосисті, по краю війчасті. Кошики поодинокі на кінцях стебел та гілок, без крайових язичкових квіток (дисковидні), під час цвітіння близько 1 *см* завш., при плодах до 2,5 *см* завш., їх ширина втроє більша за висоту кошика. Зовнішніх листочків обгортки до 9—12, вони трав'янисті, зелені, довгасто-ланцетні, до верху звужені і загострені, по краю щетинисто-війчасті, розчепірені, помітно довші від самого кошика; внутрішні листочки рудувато-буруваті, по краю перетинчасті, широкоеліптичні, на верхівці заокруглені, тупі. Сім'янки ребристі, вгорі з 2—3 остючками; сім'янки зовнішнього ряду ледве довші за свою ширину, при основі з 5-жилковою, вузько-довгастою перетинчастою лусочкою, довжина якої дорівнює довжині сім'янки разом з остюками; сім'янки внутрішніх рядів в два рази довші за свою ширину, з лінійними, трижилковими, лише трохи довшими від сім'янок лусочками при основі. ⊙. Цв. VII—VIII.

Vel. in Flora bulgarica (1891) 250. Зефиров в Бот. матер. герб. Бот. ин-та им. В. Л. Комарова АН СССР, XVI (1954) 373.

— *B. tripartitus* L. var. *orientalis* (Vel.) Stojan. et Steph. (Стоянов и Стефанов), **Фл.** на България (1948) 1144.

Береги річок та інші вологі місця, здебільшого по краю лісу. — Крим.

Кр.Л.-С. Кримська обл.: Сімферополь, по р. Салгиру (Чугаєвич, Андрєєв, Зеленецький). — **Кр.З.-Л.С.** Кримська обл.: Судацький рн, Планерське (Гольде). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: Куйбишевський рн, Соколине (Гольде.) — **Г.Кр.** Кримська обл.: Алуштинський рн, Ізобільне (Гольде!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Алуштинський рн, г. Кастель (Алексеєнко!); Ялтинський рн, біля Нікітського ботанічного саду (Гольде); Масандра (Граффі!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн. (півд. ч.), Крим; Кавказ: Закавк. (?).

Загальне поширення. Південна Європа, Болгарія, Крим, Кавказ (?).

Примітка. Цей вид для території України було вперше відмічено Б. Зефіровим (в Бот. матер. герб. Бот. ин-та им. В. Л. Комарова АН СССР, т. XVI, 1954, ц.м.). Крім Кримської області, Зефіров наводить *B. orientalis* Vel. для інших районів півдня України (треба думати для Херсонської області) та для Закавказзя, але, на жаль, матеріалів з цих районів нам не довелося бачити. Що ж стосується череди східної з Криму, то вона, без сумніву, заслуговує уваги як самостійний вид, цілком відмінний від поширеної у більш північних районах череди трироздільної — *B. tripartitus* L. У останньої всі листки розсічені, а у *B. orientalis* Vel., як видно з наведеного вище опису, нижні листки завжди цілісні. Кошики у неї більш широкі (ширина їх втрое більша, ніж висота, а у *B. tripartitus* ширина дорівнює висоті або й трохи менша), і внутрішні листочки обгортки забарвлені у рудувато-бурий колір (у *B. tripartitus* вони чорио-зелені). Зовнішніх листочків обгортки у *B. orientalis* L. до 9—12, у *B. tripartitus* їх 5—8 і вони помітно коротші, ніж у першого виду.

Рід 878. **Космос — Cosmos** Cav.[1]

Cav., Icon. et descr. pl., I (1791) 9.

Кошики великі, поодинокі, на довгих ніжках. Обгортка напівкуляста, дворядна, з трав'янистих, до верхівки звужених і загострених листочків. Крайові квітки у кошику маточкові, з великими, лопатовидно-широкоовальними, рожево-пурпуровими, рожевими або білими язичками. Серединні квітки численні, трубчасті, з 5-зубчастим відгином, двостатеві. Спільне квітколоже трохи опукле, вкрите перетинчастими приквітками. Сім'янки вузькі, трохи зігнуті, з тонким довгим носиком. Чубок з 2—4 прямостоячих жорстких щетинок. — Однорічні рослини. Листки супротивні, двоперисторозсічені, з тонкими нитковидними частками.

До роду належить близько 20 видів, поширених майже виключно в Південній Америці. В Європі культивується 2 види, з них в УРСР в культурі зустрічається один вид.

3109[1] (1). C. bipinnatus Cav. — **Космос роздільнолистий.** Рослина з прямостоячими галузистими стеблами, 80—125 *см* завв., двічі перисто

[1] Опрацювала Д. М. Доброчаєва.

розсіченими на лінійні частки листками. Кошики великі, 5—6,5 *см* у діаметрі, на довгих ніжках. Обгортка 12—15 *мм* завш., дворядна, її зовнішні листочки трав'янисті, довгасто-яйцевидні, відтягнуті в довгий зубець, 10—12 *мм* завд., 3,5—4 *мм* завш., внутрішні — тупуваті або незначно відтягнуті у зубчик, перетинчасті, з світлішою, ніж біля основи, плівчастою облямівкою, однієї з зовнішніми листочками довжини, але ширші від них, 5,5—6 *мм* завш. Язичкові крайові квітки великі, 3—4 *см* завд., 10—15 *мм* завш., розміщені в один ряд, рожеві, рожево-пурпурові або білі. Серединні трубчасті квітки жовті, глибокоп'ятизубчасті, близько 7 *мм* завд.; пиляки з плівчастими прозорими придатками на верхівці. Сім'янки довгасті, з вузькими носиками. ⊙. Цв. VII—X.

Cav., Icon. et descr. pl., I (1791) 9. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 532. Катіна у Визн. росл. УРСР, 534. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 379. Васильченко во Фл. СССР, XXV, 562.

Рисунки: Cav., l. c., tab. 14, 79. Hegi, l. c., Fig. 269, a—c.

Розводиться у садах і парках як декоративна рослина.

Поширення по СРСР. Лише в культурі.

Загальне поширення. Дико росте у Мексіці. Широко культивується майже у всіх країнах світу.

Господарське значення. Декоративна рослина, що прикрашає сади, парки, палісадники. Відрізняється цінною особливістю — пізнім часом цвітіння.

Рід 879. **Галінсога — Galinsoga** Ruiz et Pav.[1]

Ruiz et Pav., Prodr. Fl. Peruv. (1794) 110.

Кошики дрібні, поодинокі на кінцях б.-м. видовжених, густо- або розсіяно-залозисто-волосистих, при основі улиснених ніжок, усі разом утворюють півзонтиковидне суцвіття. Обгортки напівкулясті або вузькі, дзвониковидні, дворядні, з п'яти майже рівних між собою овальних, по краю перетинчастих листочків. Спільне квітколоже конічне або напівкулясте, вкрите довгасто-лінійними плівчастими приквітками. Крайові маточкові квітки у кошику білі, короткоязичкові, плідні, у кількості 4—5, серединні квітки — трубчасті, з коротким 5-зубчастим відгином, жовті, двостатеві. Пиляки при основі стріловидні. Сім'янки пухнасті, крайові — здавлені з боків, їх чубок з коротких волосків, серединні — гранисті, їх чубок з довгасто-лінійних, короткозубчастих або війчастих плівок. — Однорічні рослини з галузистими, по всій довжині або лише вгорі шерстисто-волосистими стеблами і супротивними, здебільшого черешковими, зубчастими або цілокраїми листками.

До роду належить 9 видів, поширених в тропічній і субтропічній зонах Америки — від Мексіки до Аргентіни. В Європі зустрічаються як адвентивні бур'яни 2 види.

[1] Опрацювала Д. М. Доброчаєва.

1. Рослини майже голі, лише у верхній частині розсіяноопушені. Стебло під кошиками зовсім або майже зовсім без залозистих волосків. Листки дрібно- й тупозубчасті . . . . . **(1). Г. дрібноцвіта — G. parviflora** Cav.
— Рослини густо-відстовбурчено-волосисті. Стебла під кошиками б.-м. густо-залозисто-волосисті. Листки велико-пилчасто-зубчасті . . . . . **(2). Г. чотирипроменева — G. quadriradiata** Ruiz et Pav.

3110 (1). G. parviflora Cav. — **Галінсога дрібноцвіта.** Розсіяно-коротко-притиснуто-волосиста, вгорі з домішкою залозистих волосків рослина з коротким, 5—8 *см* завд., вертикальним коренем і численними, довгими, до 15 *см* і більше завд., тонкими, мичкуватими боковими коренями. Стебла 10—70(100—130) *см* завш., майже від основи, але більше вгорі дуже розгалужені, з слабкими, погнутими гілками, внизу стебло глибокоборозенчасте з 6 добре помітними реберцями, розсіяно-волосисте або майже голе, вгорі округле, як і гілки, вкрите короткими притиснутими простими волосками з невеликою домішкою залозистих. Листки супротивні, короткочерешкові, тонкі, цілісні, з трьома поздовжніми паралельними жилками, яйцевидні або довгасто-яйцевидні, при основі клиновидні, на верхівці коротко загострені, по краю дрібно-зарубчасто-зубчасті або хвилясті; зісподу по жилках опушені, середні 4—7 *см* завд., 2—4 *см* завш., їх черешки 10—20 *мм* завд., верхні листки 1—2,5 *см* завд., 3,5—10 *мм* завш., їх черешки 1—3 *мм* завд. Кошики численні (на рослині їх можна налічувати від 4—5 до 100 і більше), дрібні, близько 5 *мм* у діаметрі, на тонких, різної довжини (від 1 до 3 *см* завд.) ніжках, що сидять у пазухах верхівкових листків, усі разом утворюють півзонтиковидне суцвіття. Обгортка довгасто-напівкуляста, 3—5 *мм* завд. і завш., дворядна, її листочки довгасто-яйцевидні, 2—3 *мм* завд., 1—1,5 *мм* завш., зелені, з темнішими поздовжніми жилками, по краю з вузькою плівчастою облямівкою. Язичкових квіток здебільшого 5, вони досягають 2,5—3 *мм* завд., дуже мало перевищують обгортку, білі. Трубчасті квітки лише трохи коротші від язичкових, жовті, їх чашечка складається з майже рівних між собою і з віночком ланцетних лусочок. Спільне квітколоже ширококонічне, дрібногорбочкувате, вкрите тонкими, плівчастими ланцетними приквітками, що опадають разом з сім'янками. Сім'янки темно-бурі, майже чорні, 1—1,5 *мм* завд., близько 0,5 *мм* завш., вкриті білуватими короткими волосками, у крайових язичкових квіток б.-м. здавлені з боків, тупотригранні, у серединних трубчастих — чотири-п'ятигранні, з слабо виявленими поздовжніми борозенками. Чубок у крайових сім'янок складається з коротких щетинок, що легко відламуються, у серединних — з 10 довгасто-ланцетних, на верхівці розширених війчастих лусочок, складених коронкою, яка рівної з сім'янкою довжини. ⊙. Цв. VII—IX.

Cav., Icon. et descr. pl., III (1794) 41. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 58. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 619. Катіна у Визн. росл. УРСР, 535. Васильченко во Фл. СССР, XXV, 563.

Рисунки: Britton and Brown, Ill. Fl. North. United States, (1943) fig. 4522. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, Fig. 265. Фл. СССР, XXV, табл. XXXIV, рис. 1.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 2035! Fl. polon. exsicc., № 645! Fl. exsicc. reip. Bohem.-Sloven., № 78, № 936! Fl. exsicc. Austro-Hung., № 1784!! Fl. Bohem. et Morav. exsicc., № 1976!

Бур'ян на полях, городах, в садах, вздовж доріг, на засмічених місцях. — Розсіяно майже по всій УРСР, але частіше у лісових і лісостепових районах. Занесено з Південної Америки.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Прибалт., Лад.-Ільм., Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Карпат., Верх.-Волзьк., Волзьк.-Дон., Серед.-Дніпр., Причорн., Бессараб., Крим, Нижн.-Дон.; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах., Півд. і Східн. (?) Закавк.; Далек. Схід: Уссур.

Загальне поширення. Походить з Південної Америки. Давно занесена в Європу, де поширилась як звичайний бур'ян.

3111 (2). G. quadriradiata Ruiz et Pav. — **Галінсога чотирипроменева.** Рослина, густо вкрита довгими, відстовбурченими, білими, простими волосками, а у верхній частині ще й коротшими залозистими. Стебло 7—20(75) *см* завв., від основи розгалужене, молоді його гілки густоволохаті від жорсткуватих білих, 1—1,5 *мм* завд., переплутаних волосків. Листки супротивні, всі на коротких, 3—7 *мм* завд., черешках, широкояйцевидні або широко-овально-ромбовидні, при основі б.-м. клиновидні, на верхівці відтягнуті в короткий зубчик, по краю неглибоко-велико-зарубчасто-зубчасті, (1,2)1,5—7 *см* завд., (1)1,5—5 *см* завш., шорсткі, з обох боків негусто вкриті жорсткуватими білими відстовбурченими волосками 1—1,5 *мм* завд., трохи коротшими на черешках листків. Кошики на густо- і довговолосистих з домішкою короткозалозистих ніжках, 5—25 *мм* завд., що виходять із пазухи листка, дрібні, напівкулясті, 3—5 *мм* у діаметрі, утворюють півзонтиковидне суцвіття. Обгортка дворядна, її листочки широколанцетні, блідо-зелені, волосисті, по краю вузькоплівчасті. Крайові язичкові квітки трохи перевищують обгортку, 3—4 *мм* завд., трубчасті квітки помітно від них коротші, жовті. Спільне квітколоже конічне, до 1,5 *мм* завв. і при основі близько 0,5 *мм* завш., вкрите лінійно-ланцетними, плівчастими приквітками 2,5—3 *мм* завд. Сім'янки довгасті, до основи клиновидно звужені, зовнішні б.-м. сплюснуті, серединні — гранисті, сірі або майже чорні, густо вкриті спрямованими вгору і притиснутими волосками. Чубок у крайових сім'янок з коротших від сім'янки крихких волосків, що легко відламуються, у серединних — з вузько-ланцетних, на верхівці розширених, коротковійчастих лусочок, майже однакової з сім'янкою довжини. ⊙. Цв. VI—IX.

Ruiz et Pav., Syst. veg. Peruv. (1798) 178. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 523. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1953) 679. Васильченко во Фл. СССР, XXV, 564.

— *G. parviflora* γ. *hispida* DC., Prodr., V (1836) 677, non *G. hispida* Benth.

— *G. hispida* Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 619. Катіна у Визн. росл. УРСР, 535, non Benth.

Рис. 34. Галінсога чотирипроменева — *Galinsoga quadriradiata* Ruiz et Pav.

1 — загальний вигляд; *2* — кошик; *3* — крайова язичкова квітка; *4* — серединна трубчаста квітка; *5* — лусочка квітколожа; *6* — сім'янка з чубком.

Рисунки: Hegi, l. c., Fig. 265.
Видані зразки: Герб. русск. фл., № 2026.

Бур'ян в садах, городах, біля тинів, на засмічених місцях. — Зрідка, головно в західних лісових і лісостепових районах, на Лівобережжі відоме лише одне місцезнаходження. Занесено з Південної Америки.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Ужгород, Ботанічний сад (Кудрявцева); Перечинський рн, за ст. Перечин (Дженюк!). — **Пр.Л.** Львівська обл.: Трускавець, Нещивичі (Котов!). — Чернівецька обл.: Сторожинець (Котов і Омельчук!). — Львівська обл.: Львів, на багатьох вулицях міста біля квітників (Котов і Омельчук). — Ровеиська обл.: Костопіль (Котов і Омельчук). — **Л.Л.-С.** Сумська обл.: Суми (Котов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх-Дністр., Серед.-Дніпр., Бессараб.

Загальне поширення. Північна і Південна Америка. В Європі як адвентивний бур'ян.

Рід 880. Мадія — **Madia** Molina[1]

Molina, Sagg. Chile, ed. I (1782) 136.

Кошики невеликі, на коротких ніжках, обгортка багаторядна, зелена, її листочки своєю основою щільно прилеглі до спільного квітколожа. Крайові квітки у кошику розміщені між щільними внутрішніми листочками обгортки, від чого їх сім'янки дуже сплюснуті; серединні квітки розміщені на вільній частині плоского квітколожа, по краю вкритого плівчастими приквітками, їх сім'янки циліндричні, довгасті, не сплюснуті; усі сім'янки без чубка. — Однорічні, зелені, густо-залозисто-опушені, клейкі й ароматичні рослини з цілісними, сидячими, широколанцетними або лінійно-ланцетними листками. Квітки відкриваються вранці та увечері, а на день, коли яскраво світить сонце, закриваються.

До роду належить близько 12 видів, поширених головно на пасовищах у сухій зоні Південної Америки. В Європі культивується як ароматична, олійна рослина (1 вид).

3111[1] (1). M. sativa Molina — **Мадія посівна.** Залозисто-волосиста і липка зелена рослина. Стебла прямостоячі, 30—100 *см* завв., здебільшого прості або не дуже розгалужені, густо улиснені; листки, як і стебла, густо-залозисто-волосисті з 3—5 виразними паралельними жилками, від широколанцетних до лінійно-ланцетних, цілокраї, коротко загострені, сидячі, з напівстеблообгортною основою, нижні — супротивні, верхні — чергові; середні стеблові листки 10—15 *см* завд., 12—20 *мм* завш., верхні — 3—7 *см* завд., 4—12 *мм* завш. Кошики невеликі, 15—20 *мм* у діаметрі, гетерогамні, на дуже коротких, 3—5(15) *мм* завд., спрямованих косо вгору ніжках, поодинокі або скупчені по кілька в пазухах верхніх листків, помітно довших за кошики. Обгортка майже

[1] Опрацювала Д. М. Доброчаєва.

куляста, 15—20 *мм* завд., її листочки розміщені в кілька рядів, лінійно-ланцетні, 12—20 *мм* завд., 2,5—4 *мм* завш., зелені, з обох боків (особливо вгорі) густо-залозисто-волосисті. Спільне квітколоже плоске, по краю вкрите поодинокими округлими або широколанцетними плівчастими приквітками. Крайові квітки у кошику трубчасто-лійковидні, 10—12 *мм* завд., у кількості 5—12, світло-жовті, з опушеною зовні трубочкою і глибоко-5-зубчастим широким відгином, майже дорівнюють довжині обгортки, розміщені між її внутрішніми листочками і щільно ними притиснуті, від чого сім'янки крайових квіток дуже сплюснуті і трохи зігнуті, 4,5—5(7,5) *мм* завд., близько 2—2,5 *мм* завш., на верхівці більш розширені; серединні квітки жовті або білуваті, вільно розміщені на плоскому квітколожі, близько 5 *мм* завд., з опушеною зовні трубочкою і коротко-5-зубчастим вузьким відгином, над яким трохи підіймається дволопатева, коротковолосиста приймочка; сім'янки серединних квіток 3—3,5 *мм* завд., 1—1,2 *мм* завш.; несплюснуті, циліндричні, як і зовнішні, у молодому віці сірі, стиглі — чорні, голі, без чубка. ☉. Цв. VII—VIII.

Molina, Sagg. Chile, ed. I (1782) 136. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 58. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 532. Bailey, The standard cyclopedia of horticulture, II, (1944) 1964. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 380. Васильченко во Фл. СССР, XXV, 567.

Рисунки: Hegi, l. c., Fig. 270.

Культивується як ефіроолійна рослина.

Поширення по СРСР. Культивується зрідка у південних районах як цінна ефіроолійна культура.

Загальне поширення. Дико поширена в Америці (Орегон, Каліфорнія і Чілі).

Господарське значення. Олійна рослина, насіння якої містить 35—40% цінної олії. Заслуговує на випробування в посушливих районах степової зони, оскільки на батьківщині росте майже виключно в умовах сухого і жаркого клімату.

Примітка. Опис складено по екземплярах, зібраних 20.VI 1951 р. М. І. Котовим, Є. Д. Карнаух і Г. О. Кузнецовою в Полтавській обл. на Лубенській станції лікарських рослин.

Триба **6. Helenieae** Cass.

Кошики гетерогамні або гомогамні, здебільшого з язичковими крайовими квітками. Спільне квітколоже голе, гладеньке або часом ямчасте. Пиляки при основі цілісні, тупуваті. Галузки стовпчика на верхівці зрізані або з додатками. Віночки в основному жовті. — Однорічні (у нас) трав'янисті рослини з супротивними або черговими, перисто-розсіченими листками.

Рід 881. Гайлардія — **Gaillardia** Foug.[1]

Foug. in Mem. Acad. Sc. Paris (1786) 5.

Кошики на довгих ніжках, досить великі, розквітлі до 10—11 *см* у діаметрі, з язичковими крайовими і трубчастими серединними квітками, або крайові квітки часом відсутні. Обгортка сплюснуто-напівкуляста або цілком плоска, її листочки ланцетні, на верхівці звужені або б.-м. розширені. Спільне квітколоже опукле або кулясте, вкрите щетинками або тонкими волосками, часом майже голе. Крайові язичкові квітки розміщені в один або кілька рядів, маточкові, неплідні, на верхівці розширені, 3-зубчасті або 3-лопатеві, до основи клиновидно звужені, забарвлені в червоний різних відтінків, оранжевий або жовтий колір, але частіше різноколірні: при основі червонувато-коричневі, вгорі — жовті. Серединні трубчасті квітки двостатеві, плідні, їх віночок з тонкою блідо-фіолетуватою трубочкою і розширеним 5-зубчастим, здебільшого темно-пурпуровим відгином, зубці якого вузькі і довгі, вкриті переплутаними волосками. Пильники при основі стріловидні або вушкоподібні. Лопаті приймочки закінчуються нитковидними додатками, то більш довгими, то зовсім короткими. Сім'янки циліндричні, з п'ятьма реберцями, густо опушені, принаймні при основі. Чубок з 6—12 одножилкових, довго загострених лусочок, довших від сім'янки. — Однорічні та багаторічні, здебільшого досить опушені трав'янисті рослини з галузистими або простими стеблами і черговими або зібраними при основі листками.

До роду належить 15 видів, поширених в південній і центральній частинах Сполучених Штатів Америки та в Мексиці, а один з них — в південній частині Південної Америки. Типом роду вважається *G. pulchella* Foug., яка в штаті Техас носить назву «шерстистої квітки» («blanket-flower»). На Україні найбільше розводиться гайлардія красива — *G. pulchella* Foug.

3111[2] (1). G. pulchella Foug. — **Гайлардія красива.** Блідо-зелена густо опушена рослина до 60 *см* завв. Стебла від основи розгалужені, з численними вихідними галузками. Листки цілісні, ланцетні, довгасті або б.-м. лопатковидні, 6—12 *см* завд., 5—20 *мм* завш., по краю дрібно- або виїмчасто-зубчасті, нижні до основи звужені в широкий черешок до 5—7 *см* завш., середні та верхні — сидячі. Кошики поодинокі на кінцях стебел та гілок, великі, розквітлі, 5—6 *см* у діаметрі, ніжки під ними неулиснені, довгі. Обгортка напівкуляста, її листочки ланцетні, довго загострені, шерстисті або більш м'яко опушені. Крайових язичкових квіток 10—20, вони двоколірні: біля основи темно-пурпурові, від середини до верху золотисто-жовті, на верхівці з (2)3 великими зубцями. Трубчасті квітки 8—9 *мм* завд., вузько-лійковидні, з блідо-фіолетовою трубочкою і темно-пурпуровим, густо-залозисто-волосистим 5-зубчастим відгином. Сім'янки 3—5 *мм* завд., а разом з чубком до

[1] Опрацювала Д. М. Доброчаєва.

10—13 *мм* завд. Чубок являє собою коронку, яка складається з п'яти перетинчасто-плівчастих листочків до 8—9 *мм* завд., темно-бурих лише при основі і прозорих, білуватих по краю; на верхівці кожен листочок закінчується тонким перетинчастим вістрям до 6 *мм* завд., яке дорівнює довжині трубчастих квіток, при основі сім'янки є кільце з густих рудих і довгих волосків. ⊙. Цв. VI—IX.

Foug. in Mém. Acad. Sc. Paris (1786) 5. Britton and Brown, Ill. Fl. North. United States, III (1943) 512. Bailey, The standard cyclopedia of horticulture (1944) 1307.

Рисунки: Britton and Brown, l. c., fig. 4547.

Розводиться як декоративна рослина в садах і парках.

Загальне поширення. Дико росте в Північній Америці. Культивується в Європі.

Примітка. Крім гайлардії красивої у нас нерідко розводять ще гайлардію Лоренца (*G. Lorenziana* hort.) — однорічну рослину, кошики якої складені виключно язичковими квітками (махрові кошики) різноманітного забарвлення — від жовтих і оранжевих до червоних та темно-бурих. Розводяться також деякі багаторічні гайлардії, найбільше різні відміни гайлардії великоцвітої (*G. grandiflora* hort.), висота якої досягає 90 *см*, а розмір кошиків — 10—12 *см* у діаметрі. Яскраве забарвлення квіток і високі стебла дають можливість вважати гайлардію однією з кращих квіткових культур, що йдуть на зріз для букетів. Крім того, гайлардія придатна для створення широких рабаток, для насадження перед високими багаторічниками, по краю чагарникових груп тощо. Розмножують гайлардію насінням і живцями, а багаторічні — висаджуванням підземних частин рослини, які взимку зберігають у приміщенні (підвалах).

Рід 882. Чорнобривці — Tagetes L.[1]

L., Sp. pl., ed. I (1753) 887.

Кошики середнього розміру або досить дрібні, поодинокі на кінцях стебел та гілок; стебла під самими кошиками б.-м. здуті, порожнисті. Обгортка циліндрична, однорядна, її листочки зрослі між собою, лише вгорі з вільними трикутними зубчиками. Спільне квітколоже плоске, голе. Крайові язичкові квітки маточкові, неплідні, розміщені в один або кілька рядів, жовті або оранжеві; серединні квітки трубчасті, двостатеві, плідні, жовті. Сім'янки лінійні, до основи звужені, чубок у них з неоднакових тупих і тонко загострених блискучих плівочок. — Однорічні рослини з перистороздільними супротивними листками, на яких нерідко просвічують залозки.

До роду належить 26 видів, поширених в Америці від штату Арізона і Мексіки на півночі до Аргентіни на півдні. В Європі культивується 3—4 види як декоративні рослини. На Україні дуже широко розводяться 2 види — *T. erecta* L. і *T. patula* L., третій — *T. signata* Bartl. зустрічається рідше.

1. Рослина з спрямованими вгору гілками. Стебла під кошиками дуже потовщені. Обгортка близько 15 *мм* завш., трохи граниста. Язички жовті або яскраво-жовті, багаторядні . . . . . **(1). Ч. прямостоячі. Повняки — T. erecta** L.
— Рослини з розлогими гілками. Стебла під кошиками мало потовщені або й зовсім не потовщені. Обгортки дрібніші, циліндричні. Язички темно-оранжеві або бурувато-червоні . . . . . 2.
2. Обгортка 7—10 *мм* завш., на трохи потовщених вгорі стеблах. Частки перисторозсічених листків 5—7 *мм* завш., гострозубчасті . . . . . **(2). Ч. розлогі — T. patula** L.
— Обгортка 4—5 *мм* завш. Стебла під кошиками не потовщені. Частки перисторозсічених листків 2—2,5 *мм* завш., дрібно-гостро-зубчасті . . . . . **(3). Ч. відзначені — T. signata** Bartl.

3111[3] (1). T. erecta L. — **Чорнобривці прямостоячі. Повняки.** Малокущиста, б.-м. опушена рослина з прямостоячими, 50—150 *см* завв., від середини розгалуженими стеблами і нечисленними, спрямованими догори гілками. Листки супротивні, нижні — короткочерешкові, середні та верхні — сидячі, всі перистороздільні, з більшою кінцевою і трохи меншими боковими, ланцетними або широколанцетними, по краю нерівно-гостро-зубчастими частками; при розтиранні листки дуже ароматні. Кошики поодинокі на кінцях булавовидно потовщених стебел та гілок, великі (розквітлі до 5—6 *см* у діаметрі), густомахрові. Обгортка з 5 зрослих, на верхівці трикутно загострених листочків, близько 20 *мм* завд., 10—15 *мм* завш., довгасто-циліндрична, трохи граниста, блідо-зелена; язичкові квітки у кошику від блідо-жовтих до темно-оранжевих, 2,5—3 *см* завд., розміщені по краю квітколожа у кілька рядів (від того кошик має вигляд густомахрової квітки); їх язички оберненояйцевидні, близько 1,5 *см* завд., 1,2 *мм* завш.; трубчасті (9—10 *мм* завд.) з 5-зубчастим відгином жовті квітки займають лише центральну частину спільного квітколожа. Сім'янки лінійні, 8—11 *мм* завд., близько 1 *мм* завш., чорні або бурі, вкриті короткими буруватими, спрямованими вгору волосками, до основи звужені, на верхівці з чубком, утвореним плівочками — зрослими тупими і вільними загостреними. ⊙. Цв. VII—VIII (IX).

L., Sp. pl., ed. I (1753) 887. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 59. Катіна у Визн. росл. УРСР, 536. Горшкова во Фл. СССР, XXV, 571.

Рисунки: Bailey, The standard cyclopedia of horticulture (1944) 3305. Киселев, Цветоводство (1952), рис. 217.

Дуже здавна розводиться в садах, парках, скверах, на городах, як холодостійка, витривала, невибаглива до умов декоративна рослина з запашними квітками.

Поширення по СРСР. Широко культивується, за винятком Крайньої Півночі.

Загальне поширення. Дико росте в Америці. Культивується у всіх частинах світу, насамперед у південних районах.

3111[4] (2). T. patula L. — **Чорнобривці розлогі.** Розсіяно опушена рослина. Стебла прямостоячі, 30—80(100) *см* завв., від самої основи

[1] Опрацювала Д. М. Доброчаєва.

дуже розгалужені, розлогогіллясті (завдяки чому кожен екземпляр рослини являє собою широкий і густий «кущик»). Листки супротивні; нижні — короткочерешкові, середні та верхні — сидячі, всі листки, за винятком першої пари молодих листочків, перисторозсічені, з лінійно-ланцетними, на верхівці загостреними, по краю гостро-пилчасто-зубчастими частками, 5—7 *мм* завш. Кошики поодинокі на кінцях стебел та гілок, на рослині загалом їх дуже багато; ніжки під кошиками трохи потовщені, голі. Обгортка блідо-зелена, зрослолиста, 15—20 *мм* завд., 7—10 *мм* завш., з вільними, ланцетними, загостреними зубчиками на верхівці. Квітки у кошику темно-оранжеві або бурувато-червоні; крайові — язичкові, розміщені по краю спільного квітколожа в один — три ряди; серединні трубчасті квітки займають плоску центральну частину його. ☉. Цв. VII—IX.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 887. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 68. Катіна у Визн. росл. УРСР, 535. Горшкова во Фл. СССР, XXV, 571.

Рисунки: Bailey, The standard cyclopedia of horticulture (1944) 3305. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 534, Fig. 271, h—t. Киселев, Цветоводство (1952), рис. 217.

Дуже широко розводиться в садах, парках, на газонах, в палісадниках, на городах тощо як запашна декоративна рослина.

Поширення по СРСР. Культивується у всіх районах, за винятком Крайньої Півночі.

Загальне поширення. Дико росте лише в Південній Америці. Розводиться майже у всіх країнах світу в багатьох сортах і формах.

Примітка. По характеру росту чорнобривці діляться на три групи:
1. Високі чорнобривці — висотою 75—100 *см* завв.;
2. Середні — 30—40 *см*;
3. Низькі — 20 *см* завв. Всі вони відзначаються рясним цвітінням і вирощуються — перші на зріз для букетів або для фону на задньому плані, для рабаток, а низькі сорти — для бордюрів, групових насаджень на передньому плані.

3111[5] (3). T. signata Bartl. — **Чорнобривці відзначені.** Рослина 15—20 *см* завв. з розлогими гілками. Листки перисто розсічені здебільшого на 12 дрібних лінійних або довгастих, по краю дрібно-гостро-зубчастих часток, 10—18 *мм* завд., 2—2,5 *мм* завш. Кошики на тонких ніжках, невеличкі, 12—20 *мм* у діаметрі, загалом на рослині численні. Обгортка вузькоциліндрична, 10—12 *мм* завд., 4—5 *мм* завш., зрослолиста, з маленькими, широкотрикутними зубчиками на верхівці. Крайових язичкових квіток 5, вони розміщені в один ряд, золотисто-жовто-оранжеві; серединні трубчасті квітки від них помітно коротші, жовті. ☉. Цв. VI—VIII.

Bartl., Ind. Sem. Hort. Gotting (1837) 7. Bailey, The standard cyclopedia of horticulture (1944) 3305.

Розводиться в садах і парках, по квітниках.

Поширення по СРСР. Лише в культурі.

Загальне поширення. Дико росте в Америці. Розводиться

у багатьох частинах світу і, особливо їх карликова форма (var. *pumila* hort. (Киселев, Цветоводство (1952) 446), є незамінною рослиною для вузьких квіткових смужок, низьких бордюрів та ін.

Примітка. Опис складено за екземплярами, зібраними 18.VI 1951 р. М. І. Котовим, Є. Д. Карнаух і Г. О. Кузнецовою в Чернігівській обл. на Прилуцькій дослідній станції ефіроолійних рослин, де розводиться як декоративна рослина.

Триба **7. Anthemideae** Cass.

Кошики майже завжди гетерогамні, рідко гомогамні, однодомні. Крайові квітки однорядні, рідше дворядні, маточкові або дуже рідко безстатеві, язичкові, трубчасті або іноді двогубі. Серединні квітки трубчасті, з 4—5-зубчастим відгином, двостатеві або рідше тичинкові; пиляки без хвостовидних додатків, приймочки на верхівці обрублені, рідше конусовидні, завжди дрібногорбочкуваті (бородчасті). Сім'янки гранисті, циліндричні або у крайових квіток плоскувато стиснуті. Чубок відсутній або дрібний, у вигляді плівчастої коронки або ледве помітних вушок. Листки здебільшого чергові.

Триба об'єднує багато видів, поширених у Європі, Азії, Африці.

Підтриба **1. Anthemidinae** O. Hoffm.

Спільне квітколоже вкрите лусковидними приквітками.

Рід **883. Сантоліна — Santolina** L.[1]

L., Sp. pl., ed. I (1753) 842.

Кошики дрібні, близько 1 *см* у діаметрі, майже кулясті, поодинокі на кінцях довгих гілок. Обгортка здебільшого дзвониковидна, черепичаста, з щільно прилеглими листочками. Всі квітки у кошику приблизно однакові — трубчасті або трубчасто-лійковидні, невеличкі (2—3 *мм* завд.), не довші від обгортки, жовті або зеленуваті, рідше червонуваті. Чашечка у вигляді маленької плівчастої коронки або не розвинута. Кущі або півкущі, рідше багаторічні трав'янисті рослини з черговими, дрібними, по краю зубчастими (з залозками на зубцях) або перисто розділеними на лінійні частки, крихкими, ароматними листками.

До роду належить близько 30 видів, поширених у Південній Європі і в Північній Африці (найбільше у районах, прилеглих до Середземного моря). — Деякі з них є декоративними рослинами і широко культивуються як в Середземномор'ї, так і в більш південних районах Східної Європи. Часом зустрічаються здичавіло. В СРСР найбільше культивується 1 вид — *S. chamaecyparissus* L., відомий у квітництві під назвою кипарисна трава.

[1] Опрацювала Д. М. Доброчаєва.

3111[6] (1). S. chamaecyparissus L. — **Сантоліна кипарисовидна. Кипарисна трава.** Вічнозелений, біло-сріблясто-повстистий півкущик, 50—120 *см* завв., з дуже розгалуженими стеблами і прямими, 4-гранними, ламкими, густо улисненими гілками. Листки дрібні, сріблястоповстисті, ароматичні, прикореневі, зібрані розеткою, стеблові — чергові, вузьколінійні, 2—3(6) *мм* завш., б.-м. м'ясисті, по краю глибоко- і тупозубчасті, з трохи розширеними біля основи черешками. Кошики поодинокі на кінцях стебел та гілок, невеличкі, близько 1 *см* у діаметрі. Обгортка дзвониковидна або майже куляста, черепичаста, її листочки щільно прилеглі. Квітки жовті, здебільшого тільки трубчасті, з 5-зубчастим простертим відгином і горбочкувато-залозистою трубочкою. Сім'янки голі, без чубка. ♄. Цв. VI—VIII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 842. Dostal, Květ. ČSR (1950) 1589. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 380. Цвелев во Фл. СССР, XXVI, 126.

Рисунки: Boiss., Fl. Eur., III (1806) tab. 542. Engl. in Pflanzenfam., IV, 5 (1890) 269.

Культивується у садах і парках, на квітниках як декоративна і ароматична рослина.

Загальне поширення. Дико росте у Західному Середземномор'ї (на сході досягає Югославії).

Господарське значення. Вирощується при створенні бордюрів, літніх зелених площадок, коврових клумб. Добре переносить зрізування (стрижку). Легко вкорінюється на піщаному грунті. Листки містять 1,15% санталової олії, мають приємний запах.

Примітка. У більш південних районах (головне, Кримська обл.) поряд з *S. chamaecyparissus* L. культивується ще й другий вид цього роду — *S. viridis* Willd. (Sp. pl., III (1803) 1798), який відрізняється цілковитою відсутністю опушення і більш вузькими (1—3 *мм* завш.) листками. У практиці квітництва цей вид, як і *S. incana* Lam., здебільшого розглядається як підвид *S. chamaecyparissus* L.

Рід 884. Роман — Anthemis L.[1]

L., Sp. pl., ed. I (1753) 893.

Кошики великі або середнього розміру, поодинокі на кінцях довгих ніжок, усі разом утворюють рідке щитковидне суцвіття. Обгортка напівкуляста, черепичаста, її листочки розміщені в кілька рядів, тупі або коротко загострені, по краю перетинчасті, нерідко буруваті. Спільне квітколоже опукле, конусовидне або довгасто-конусовидне, цілком або лише на верхівці вкрите плівчастими або б.-м. перетинчастими, ланцетними, лінійними або щетиновидними приквітками. Крайові маточкові квітки у кошику язичкові, плодючі, рідше неплідні, білі або жовті, розміщені в один ряд, часом відсутні; серединні квітки двостатеві, трубчасті, з коротким 5-зубчастим відгином і сплюснутою трубочкою, жовті. Лопаті стовпчика на кінцях плоскі, розширені і торочкуваті. Сім'янки довгасті, чотиригранні або циліндричні, ребристі, на верхівці тупі, з перетинчастим, часом однобоким окрайком. — Багаторічні або однорічні трав'янисті рослини з глибокозубчастими, перистими або двоперисторозсіченими, черговими, довгочерешковими нижніми і сидячими середніми та верхніми листками.

[1] Опрацювала Д. М. Доброчаєва.

Рід охоплює близько 150 видів, поширених в Європі, Азії і Африці, головно в країнах Середземномор'я. Крайніх північних, східних і південних районів досягають лише поодинокі види, такі, як *A. tinctoria* L. s. l., *A. cotula* L. В Америці рід представлений лише кількома видами, що зустрічаються як адвентивні бур'яни. В СРСР є 51 вид роду, з них в УРСР — 15 видів.

1. Крайові язичкові квітки жовті — різних відтінків, дуже рідко відсутні. Спільне квітколоже напівкулясте або слабо опукле, майже плоске . . . . . **2.**
— Крайові язичкові квітки білі. Спільне квітколоже здебільшого дуже опукле, конусовидне, рідше напівкулясте . . . . . 5.
2. Кошики порівняно великі, на час цвітіння 2,5—3(3,5) *см* у діаметрі. Рослини 25—60 *см* завв. . . . . 3.
— Кошики значно дрібніші, на час цвітіння 1,2—1,8 *см* у діаметрі. Рослини 10—25 *см* завв. . . . . 4.
3. Рослина сіро-зелена від густого опушення. Стебла здебільшого розгалужені, розміщені на їх верхівках кошики утворюють щиток. Частки перисторозсічених листків частіше по середній жилці згорнуті всередину. Язичкові квітки у кошику світло, рідше золотисто-жовті . . **(6). P. напівкрасильний — A. subtinctoria** Dobrocz.
— Рослина менш опушена, зеленувата. Стебла прості, з поодинокими кошиками. Частки листків плоскі. Язичкові квітки у кошику дуже блідо-жовті . . . **(7). P. однокошиковий — A. monantha** Willd.
4 (2). Стебла від основи досить розгалужені, здебільшого простерті, майже лежачі, по всій довжині улиснені. Росте на крейді . . . . . **(8). P. крейдяний — A. cretacea** Zefir.
— Стебла прямостоячі, прості, при основі неулиснені, листки зібрані лише у середній і верхній частинах стебла, спрямовані вгору й до нього прилеглі. Росте на степових кам'янистих схилах . . . . . **(9). P. Зефірова — A. Zephyrovii** Dobrocz.
5 (1). Приквітки, що вкривають спільне довгасто-конічне квітколоже, тупі, по краю і на верхівці плівчасті . . . . . 6.
— Приквітки спільного квітколожа на верхівці загострені, без плівчастої облямівки по краю . . . . . 7.
6. Вся рослина сіра від густого притиснутого опушення. Стебла 20—25 *см* завв., від основи дуже розгалужені, з розлогими гілками. Кошиків на рослині до 35—50 . . . . . **(12). P. сумнівний — A. dubia** Stev.

— Рослина сіро-зелена. Стебла 40—80 *см* завв., з прямостоячими і спрямованими вгору гілками. Кошиків на рослині до 10—15 . . . . . **(11). Р. чагарниковий — A. dumetorum** Sosn.

7 (5). Крайові язичкові квітки неплідні. Спільне квітколоже довгасто-конічне. Приквітки лінійно-шиловидні, гострі, дуже тонкоплівчасті. Сім'янки ребристо-дрібно-горбочкуваті . . . . . **(15). Р. собачий — A. cotula** L.

— Крайові язичкові квітки маточкові, плодючі. Спільне квітколоже конічне, менш видовжене. Приквітки ланцетні або довгасті, поступово переходять у вістря. Сім'янки ребристі, без горбочків . 8.

8. Гірські рослини з невисокими, до 30 *см* завв., стеблами і перисто розсіченими на 5—9 часток листками . . . . . 9.

— Рівнинні, рідше гірські рослини з високими, а якщо до 30 *см* завв., то при основі здерев'янілими стеблами і дво-три-перисторозсіченими листками . . . . . 10.

9. Розсіяно опушена рослина з прикореневими і стебловими глибокоперисторозділь ними листками, що мають лінійні, тупуваті, на верхівці трохи розширені частки. Листочки обгортки по краю з широкою чорно-бурою облямівкою. Росте в Карпатах . . . . . **(1). Р. карпатський — A. carpatica** W. K.

— Сріблястоповстиста рослина з перисто розсіченими на довгасто-лінійні частки листками, зібраними лише при основі стебла. Листочки обгортки з світло-бурою облямівкою. Росте в Криму . . . . . **(2). Р. неплідний — A. sterilis** Stev.

10 (8). Багаторічні, трав'янисті рослини або півкущі . . . . . 11.

— Рослини однорічні . . . . . 12.

11. Сіро-зелений від густого притиснутого опушення півкущ із здерев'янілими і улисненими лише при основі стеблами . . . . . **(3). Р. Траншеля — A. Tranzscheliana** A. Fed.

— Рослина трав'яниста, зелена, менш опушена. Стебла більш ніж до середини улиснені; листки двоперисторозсічені, з розсунутими частками першого порядку . . . . . **(10). Р. яйлинський — A. jailensis** Zefir.

12 (10). Рослина майже гола. Кошики великі, 3,5—5 *см* у діаметрі, на кінець цвітіння ніжки під ними потовщені. Обгортка до 18 *мм* завш. Приквітки з довгими, жорсткими вістрями, які дорівнюють самим приквіткам . . . . **(13). Р. високий — A. altissima** L.

— Рослини шерстисто опушені або білоповстисті. Кошики менші, під час цвітіння 1,5—2,5 *см* у діаметрі, ніжки під ними не потовщені. Обгортки до 10 *мм* завш. Приквітки з дуже короткими вістрями . 13.

13. Листки перисторозсічені, з гребінчастими частками. Спільне квітколоже напівкулясте. Приквітки довгасті, раптово звужені у вістрячко. Густо-шерстисто-повстиста рослина . . . . . **(14). Р. австрійський — A. austriaca** Jacq.

— Листки двоперисторозділь ні, з лінійними частками. Спільне квітколоже у вигляді конуса або циліндра. Приквітки ланцетні, поступово звужені у вістрячко. Рослини шерстисто-волосисті . . . **14.**

14. Слабо-шерстисто-волосиста рослина. Спільне квітколоже у вигляді конуса. Зовнішні сім'янки на верхівці з ледве помітним гострим окрайком. Приквітки ланцетні, цілокраї, коротко загострені . . . . . **(4). Р. польовий — A. arvensis** L.

— Густо-шерстисто-волосиста рослина. Спільне квітколоже у вигляді циліндра. Зовнішні сім'янки на верхівці з косо зрізаним окрайком. Приквітки довгасто-оберненояйцевидні, на кінці зубчасті й тонко загострені . . . . . **(5). Р. руський — A. ruthenica** M. B.

Секція **1. Rumata** Fed. Сім'янки оберненоконічні або оберненопірамідальні, не сплюснуті, у поперечному розрізі — кутасті. Спільне квітколоже б.-м. увігнуте або напівкулясте, лусочки (приквітки), які розміщені на ньому, кілюваті і здебільшого загострені. Листочки обгортки блідо-зелені або з чорнуватою перетинчастою облямівкою по краю. — Багаторічні трав'янисті рослини або півкущі, з міцним кореневищем або зі здерев'янілим коренем і простими або слабо розгалуженими стеблами з поодинокими на них кошиками. Листки лопатеві або перисторозсічені, зібрані при основі стебла розеткою.

Ряд **1. Saportanae** Fed. Листочки обгортки з широкою темно-бурою або чорнуватою війчастою перетинчастою облямівкою по краю. Листки перисторозсічені, з нечисленними частками першого і другого порядку. Кошики великі, до 3—4 *см* у діаметрі, з білими язичковими квітками. Гірські рослини.

Ряд представлений цілою групою кавказьких видів і одним видом, поширеним в горах Західної Європи і Середземномор'я, на схід він доходить до Карпат.

3112 (1). A. carpatica W. K. — **Роман карпатський.** Світло-зелена, б.-м. дерниста рослина з міцним, косим, розгалуженим кореневищем, від якого відходять і квітконосні стебла і вкорочені, улиснені неплідні пагони. Стебла (10)15—25 *см* завв., висхідні або прямостоячі, тонкоребристі, від основи до середини улиснені, по всій довжині (але густіше при основі і під кошиками) вкриті б.-м. прилеглими тонкими білими волосками близько 1 *мм* завд. Всі листки зверху зелені, розсіяно опушені, зісподу сіруваті від більш густого довговолосистого прилеглого опушення, глибоко перисто розділені на 5—7 лінійних, 1—1,5 *мм* завш., тупуватих часток; неплідні пагони несуть по 3—7 листків, що в обрисі мають довгасту форму, 10—15 *мм* завд., 6—10 *мм* завш., і розміщені на довгих, відстовбурчено-тонко-волосистих черешках 1,5—4 *см* завд.; прикореневі та нижні стеблові листки на коротших, 0,5—1,5 *см* завд., черешках, майже однакового з листками неплідних пагонів розміру; верхні стеблові листки сидячі, здебільшого дрібніші, 8—10 *мм* завд., 6—8 *мм* завш. Кошики поодинокі на верхівках стебел, під час цвітіння 2,5—3(4,5) *см* у діаметрі. Обгортка напівкуляста, багаторядна, черепичаста, її листочки ланцетні, трав'янисті, блідо-зелені, з темно-

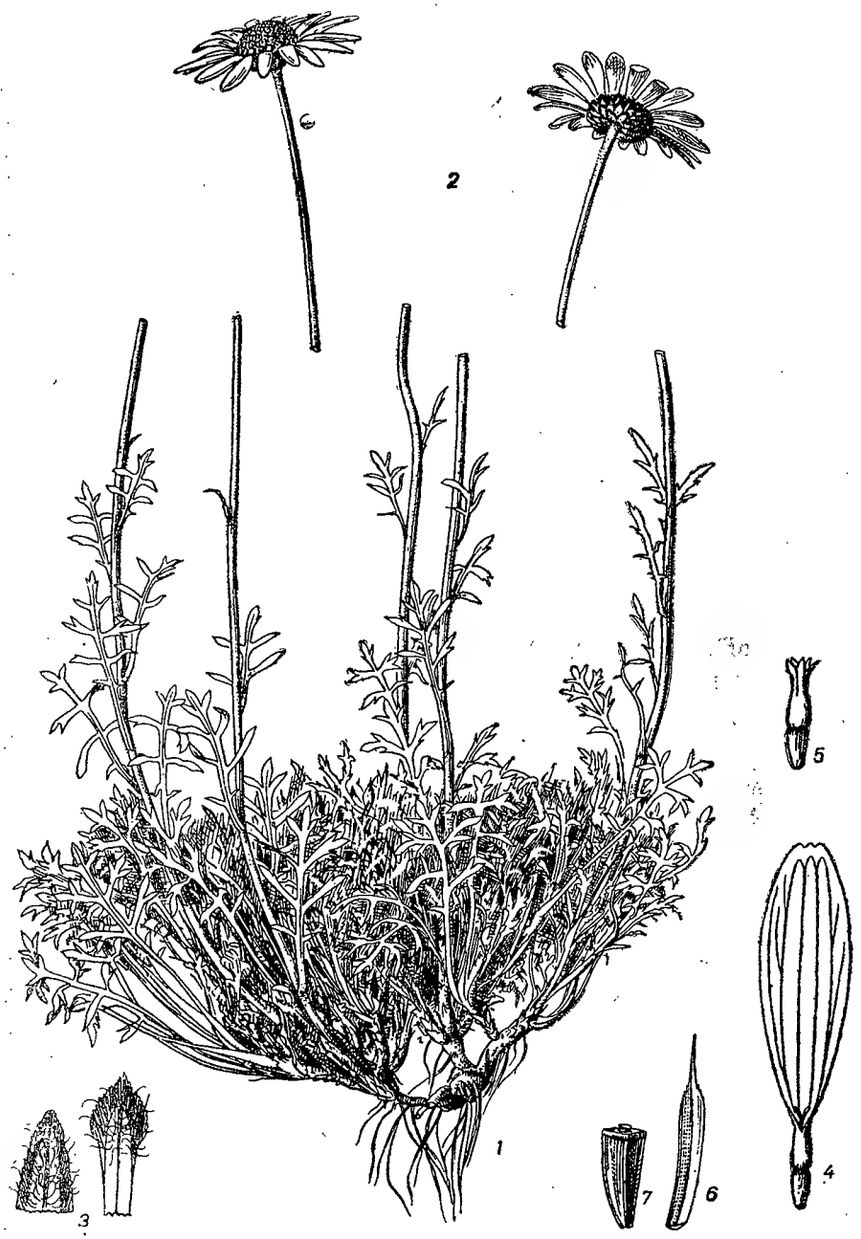

Рис. 35. Роман карпатський — *Anthemis carpatica* W. K.

1 — нижня частина рослини; *2* — кошики; *3* — листочки обгортки; *4* — крайова язичкова квітка; *5* — серединна трубчаста квітка; *6* — лусочка квітколожа; *7* — сім'янка.

зеленою жилкою посередині і чорно-бурою плівчастою облямівкою навколо. Крайові язичкові квітки розміщені в один ряд, білі, 7—10 *мм* завд., 3—4 *мм* завш.; серединні квітки яскраво-жовті, трубчасті, 2,5—3 *мм* завд., з розширеною трубочкою і коротким 5-зубчастим відгином. Спільне квітколоже опукло-конічне, під час цвітіння з розміщеними на ньому трубчастими квітками, 9—12 *мм* завв. Сім'янки дрібні, близько 2 *мм* завд., вузько-обернено-конусовидні, 4-гранні, між гранями гладенькі, з коротким, нерівновиїмчастим окрайком.

W. K. ex Willd., Sp. pl., III (1800) 2179. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 540. Катіна у Визн. росл. УРСР, 536. Ан. Федоров во Фл. СССР, XXVI, 20.

Видані зразки: Fl. Roman. exsicc., № 1575! (sub. *A. montana* L. f. *Kitaibelii* Sprengel). Fl. exsicc. Austro-Hung., № 1002!

Гірські кам'янисті схили, скелі. — Лише в Карпатах.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, схили г. Піп-Іван Мармароський, на висоті 1800—1900 *м* над р. м. (Маргитай!, Попов!, Грины!, Брадіс і Запятова!, Косець!, Хржановський!, Барбарич!, Слободян!, Харкевич!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати). Загальне поширення. Альпи, Карпати і Балкани.

Ряд **2. Analiticae** Fed. Листочки обгортки бліді, з вузькою, б.-м. перетинчастою облямівкою по краю. Листки перисторозсічені, зі зближеними або розсунутими дрібними лінійними частками. Кошики дрібні, крайові язичкові квітки білі. — Рослини скелястих місць середнього і нижнього поясів гір Криму і Кавказу.

3113 (2). A. sterilis Stev. — **Роман неплідний.** Рослина сріблясто-сіра від густого притиснутого опушення. Стебла 10—12 *см* завв., розгалужені, з підведеними, улисненими лише при основі пагонами, кожен з яких закінчується поодиноким кошиком. Листки перисторозсічені, з 5—9 довгасто-лінійними частками; бокові частки цілокраї, кінцева — здебільшого трироздільна. Кошики на довгих неулиснених ніжках, невеличкі. Обгортка б.-м. шерстисто-волосиста, близько 7 *мм* завш., її листочки яйцевидні, по краю з широкою перетинчастою буруватою облямівкою. Крайові язичкові квітки овальні, білі, в два рази довші за обгортку; серединні квітки жовті, їх трубочка при основі розширена. Спільне квітколоже конусовидне, вкрите довгастими, плівчастими, на верхівці загостреними і зубчастими приквітками. Сім'янки 4-гранні, з боків тонкоребристі, з добре помітним вушковидним окрайком. ♃. Цв. VII—VIII.

Stev. in Bull. Soc. Nat. Mosc., XXIX (1856) II, 379. Verzeichn. d. auf d. taur. Halbins. (1875) 205. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 60. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., 968. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 381. Н. Рубцов в Тр. Никитск. бот. сада, XXIX (1959) 51. Ан. Федоров во Фл. СССР, XXVI, 25.

— *A. saxatilis* M. B., Fl. taur.-cauc., III (1819) 581, 648 et auct. fl. ross., non DC. — *A. fruticulosa* M. B., Fl. taur.-cauc., II (1808) 329, quad pl. taur., non M. B.

in Tabl. prov. Casp. (1798). — *A. fruticulosa* auct., non M. B. Spreng., Syst. Veg., III (1826) 593, quad pl. taur. Ledeb., Fl. Ross., II (1844—1846) 521, quad pl. taur. — *A. montana* Ledeb., Fl. Ross., II (1844—1846) 523, non DC. Федченко и Флеров, ц. м., quad non.

На кам'янистих місцях. — Гори Криму. Рідко.

Г.Кр. Кримська обл.: Судацький ри, Веселе, між Морським і Привітним Алуштинського рну (Шмальгаузен!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим.
Загальне поширення. Ендем Криму.

Примітка. Раніше у багатьох флористичних виданнях, крім *A. sterilis* Stev., для Криму наводився ще й *A. fruticulosa* M. B., що належить до однієї з *A. sterilis* Stev. секції. Нам довелось з'ясувати, що *A. fruticulosa* M. B. є виключно кавказьким видом і для Криму наводився помилково. В гербарії Біберштейна є тип його *A. fruticulosa* M. B. з Кавказу (circa Kurt-Bulak). Чомусь у II томі своєї флори (Fl. taur.-cauc., II, 1902, стор. 329) Біберштейн при описі *A. fruticulosa* M. B. посилається поряд з Кавказом і на район Криму (circa Kutlak), хоч рослини з Кутлака в гербарії немає. Пізніше (Fl. taur.-cauc, III, 1819, стор. 581), зустрівши дійсно кримську рослину з цієї групи, Біберштейн сам її відрізнив і дав їй назву *A. saxatilis* M. B. non DC.). Стевен (1856, ц. м.), мабуть, на тій підставі, що назва *A. saxatilis* вживалась Декандолем для іншої, не кримської рослини, назвав кримську *A. sterilis* Stev. Цю назву ми й зберігаємо за низькорослим багаторічним білоцвітим романом, який має при основі квітучих стебел вкорочені неплідні пагони. Найближче до *A. sterilis* Stev. стоїть *A. Tranzscheliana* A. Fed. Цікаво відмітити, що Шмальгаузен (1897) правильно вважав *A. fruticulosa* M. B. лише кавказьким видом, але чомусь ботаніки пізнішого часу наводили помилково його і для Криму.

3114 (3). A. Tranzscheliana Fed. — **Роман Траншеля.** Рослина з міцним стрижневим кореневищем до 6—10 *мм* у діаметрі і небагатьма тонкими корінцями. Стебла висхідні, від основи здебільшого піднімається їх багато, від 3—5 до 25—30, всі прості, 20—40 *см* завв., лише при основі улиснені, в нижній частині густоволосисті, вгорі розсіяно опушені, по всій довжині тонко-ребристо-борозенчасті. Листки з обох боків густоволосисті, у молодих сходів цілком сірі, всі двоперисторозсічені, з супротивними, у загальному обрисі широко- або довгасто-яйцевидними, до основи звуженими частками першого порядку і вузьколінійними, 0,5—1 *мм* завш., цілокраїми частками другого порядку; прикореневі листки на черешках 2—5 *см* завд., стеблові — сидячі. Кошики поодинокі на кінцях численних стебел, під час цвітіння 2—2,5(3) *см* у діаметрі. Обгортка сплюснуто-куляста, 5—6 *мм* завв., 8—10 *мм* завш., багаторядна, її листочки ланцетні, блідо-зелені з темно-зеленою жилкою посередині і вузькою бурою облямівкою по краю; всі листочки на обгортці трохи опуклі, зверху волосисті, зісподу голі. Крайові язичкові квітки розміщені в один ряд, білі, з довгасто-лінійним, 7—12 *мм* завд., 2—3 *мм* завш., язичком і буруватою, 5—7 *мм* завд. трубочкою, з якої трохи висувається приймочка. Серединні трубчасті квітки жовті, численні, 3—3,5 *мм* завд., з 5-зубчастим, зірчасто простертим, яскравіше, ніж трубочка, забарвленим відгином. Сім'янки тригранно-конусовидні, до 2 *мм* завд., на верхівці з перетинчастою зубчастою коронкою 0,5—

0,6 *мм* завд. Лусочки, які щільно розміщені на трохи опуклому, дрібногорбочкуватому спільному квітколожі, ланцетні, загострені, б.-м. опуклі, 5—5,5 *мм* завд., близько 1 *мм* завш., з буруватою жилкою посередині і тонкоплівчастими краями; ці лусочки рівної з трубчастими квітками довжини. ♃. Цв. 2/2 V—VI(VII).

A. Fed. (Ан. Федоров) in Addenda XXV, ad Fl. URSS, XXV, (1961) 866; во Фл. СССР, XXVI, 27.
— *A. sterilis* auct., non Stev.

На гірських схилах. — Східний Крим.

Півд.Кр. Кримська обл.: Судацький рн, окол. Карадагської біостанції, хр. Карагач (Траншель!, Федоров!, Котов, Протопопова і Страшко!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим (півд.-схід. ч.).
Загальне поширення. Ендем східної частини Криму.

Примітка. Вид близький до кримського виду *A. sterilis* Stev. і кавказького *A. fruticulosa* M. B., але добре від обох відрізняється значно вищими стеблами, густішим опушенням усіх частин рослини та рядом інших ознак.

Секція **2. Anthemis.** Сім'янки з заокругленою або обрубленою верхівкою, без коронки або лише з вушковидними часточками розвинутої коронки, не сплюснуті. Лусочки спільного квітколожа довгасті або ланцетні. Кошики нерідко без язичкових квіток. — Однорічні або дворічні рослини з двічі перисто розсіченими на лінійні частки листками і досить розгалуженими стеблами.

Ряд **1. Arvenses** Fed. Внутрішні листочки обгортки тупі з перетинчастою облямівкою по краю. Стебла досить високі, 20—30(50) *см* завв., галузисті. Рослини притиснуто- або відстовбурченоволосисті.

В межах СРСР ряд об'єднує 5 видів, два з яких поширені на значній території Європи і Азії, два інших властиві лише Кавказу і один — Середній Азії.

3115 (4). A. arvensis L. — **Роман польовий.** Негусто-шерстисто-волосиста зелена рослина з тонким веретеновидним коренем. Стебла прямостоячі (10)20—50 *см* завв., здебільшого від основи дуже розгалужені, з розлогими підведеними гілками, по всій довжині розсіяноволосисті, під самими кошиками з більш густим притиснутим опушенням. Листки сидячі, зелені, голі або розсіяноволосисті, двічі перисто розсічені на вузьколінійні, 0,5—3 *мм* завш., загострені частки. Кошики поодинокі, на довгих, неулиснених, вгорі трохи потовщених ніжках, під час цвітіння 18—25(35) *мм* у діаметрі. Обгортка напівкуляста, 6—7(10) *мм* завш., 2—3-рядна, її листочки ланцетні або довгасті, блідо-зелені, з темнішою жилкою посередині і з тонкоплівчастою білою або буруватою облямівкою на верхівці і по краю, ззовні б.-м. повстисто-волосисті. Спільне квітколоже у вигляді конуса, вкрите ланцетними, цілокраїми, вгорі трохи розширеними і з коротким вістрям перетинчастими приквітками. Крайові язичкові квітки білі, лінійно-довгасті, 8—

10(13) *мм* завд., 2—3(4) *мм* завш., розміщені в один ряд, нечисленні, до 8—13 *мм* в кошику. Серединні трубчасті квітки золотисто-жовті, з розширеною при основі трубочкою. Сім'янки сірі, 1,5—2(3) *мм* завд., 0,6—0,7 *мм* завш., у крайових язичкових квіток — майже 4-гранні, з 8 реберцями і ледве помітним гострим окрайком, у серединних квіток — циліндричні, з 10 реберцями і тупим окрайком.☉. Цв. V—IX.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 894. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 60. Катіна у Визн. росл. УРСР, 537. Ан. Федоров во Фл. СССР, XXVI, 35.

— *A. agrestis* Wallr., Sched. crit. de pl. fl. Halensis selectis (1822) 484.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, tab. 1004. Сорн. раст. СССР, IV (1935) 223, фиг. 460. Britton and Brown, Ill. fl. North. United States, III (1943) 517, fig. 4557.

Видані зразки: Fl. polon. exsicc., № 641!

Бур'ян. — Зустрічається переважно у західних лісостепових і лісових районах.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Ужгородський рн, окол. Ужгорода, правий берег р. Ужа (Павлова!), окол. Холмеця (Барбарич!); окол. Мукачевого (Білик!); Виноградівський рн, окол. Севлюша, берег р. Тиси (Білик!). — **К.Л.** Закарпатська обл.: Воловецький ри, Воловець, східна околиця міста (Мельничук!), Скотарське, верхів'я вододілу (Білик!); окол. Хуста (Білик!); Рахівський рн, хр. Чорногора, г. Туркул, біля дороги (Ко́мендар!). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Івано-Франківський рн, біля с. Івана Франка (Козій!), Страдче, Майорівка, окол. Пасіки, Підзамче (Малиновський!), окол. Золочева (Мандальський!). — Тернопільська обл.: Почаївський рн, окол. Почаєва (Котов і Омельчук!, Монтрезор!). — **З.П.** Ровенська обл.: Костопільський рн, окол. Берестовець, Мащанське л-во (Котов і Омельчук!); окол. Клесіва (Барбарич!). — Хмельницька обл.: Полонський ри, окол. Липівки (Котов!). — Житомирська обл.: Черняхівський рн, Сліпчиці (Циганков!); окол. Олевська (Монтрезор!); Новоград-Волиський рн, Яворівка (Жило!); Радомишльський рн, Радомишльська с.-г. дослідна станція; Малинський рн, Ірша (Лазаренко!). — **П.П.** Київська обл.: окол. Голосіївського лісу (Л'оначевський!); Обухівський рн, Козин (Монтрезор!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Остерський рн, берег р. Десни (Камень!). — **З.Л.-С.** Хмельницька обл.: окол. Хмельницька (Котов!, Чешко!). — **П.Л.-С.** Хмельницька обл.: Волочиський рн, Федірки (Козлов!); Вовковинецький рн, Макарозе (Котов!); окол. Кушнірівки (Котов!); Волочиський рн, окол. Старокостянтинова (М. Зерова!); Чорноострівський рн, Польові Гринівці (Котов!).

Поширення по СРСР. Європ ч.: Кар.-Лапл., Лад.-Ільм., Верх.-Волзьк., Верх.-Дніпр., Волзьк.-Дон. (півн.-зах. ч.), Серед.-Дніпр. (півн. і зах. ч.).

Загальне поширення. Середня, Південна і Східна Європа.

3116 (5). A. ruthenica M. B. — **Роман руський.** Рослина з міцним веретеновидним коренем, цілком сиза від густого шерстисто-волосистого опушення. Стебла прямостоячі, 10—45 *см* завв., притиснуто-шерстисто-волосисті, здебільшого від самої основи розгалужені, з розлогими або косо спрямованими вгору гілками. Листки в загальному обрисі довгасті, двоперистороздільні, з розсунутими, обернено-довгасто-яйцевидними або майже клиновидними, глибокозубчастими, 2—4 *мм* завш.,

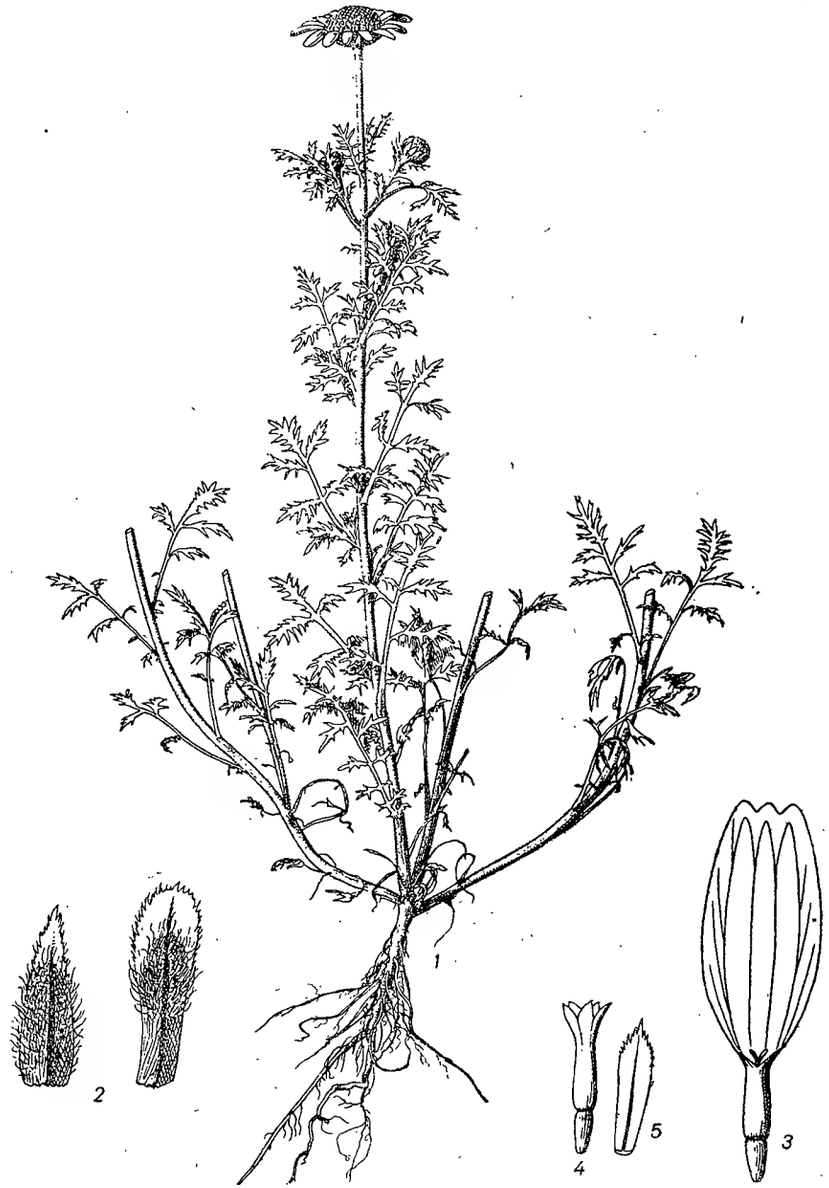

Рис. 36. Роман руський — *Anthemis ruthenica* M. B.

1 — загальний вигляд; *2* — листочки обгортки; *3* — крайова язичкова квітка; *4* — серединна трубчаста квітка; *5* — лусочка квітколожа.

частками першого порядку і ланцетними, коротко загостреними частками другого порядку (зубчиками). Кошики поодинокі, на довгих, неуличнених, притиснутоволосистих ніжках, утворюють щитковидне суцвіття, на час цвітіння 15—25 *мм* у діаметрі. Обгортка 8—10 *мм* завш., її листочки повстисті, блідо-зелені, з темно-зеленою жилкою посередині і вузькою плівчастою облямівкою по краю, зовнішні — ланцетні, загострені, внутрішні — довгасті, 3—5 *мм* завд., 1—1,5 *мм* завш., на верхівці розірваноторочкуваті. Крайові язичкові квітки маточкові, плодючі, білі, 10—12 *мм* завд., язичок 2—3,5 *мм* завш., його нігтик близько 2 *мм* завд. і 1 *мм* завш., серединні квітки трубчасті, двостатеві, жовті, 1,2—1,55 *мм* завд. Спільне квітколоже у вигляді циліндра, вкрите довгасто-ланцетними, кілюватими, плівчастими, тонко загостреними і зубчастими приквітками 3—3,5 *мм* завд. Сім'янки бурі, тонко-ребристі, б.-м. клиновидні, в поперечному розрізі ромбовидні, на верхівці з косим, однобоким плівчастим окрайком; у крайових квіток сім'янки близько 2 *мм* завд., 0,5 *мм* завш., у серединних — коротші і товстіші, близько 1,5 *мм* завд. і до 0,7 *мм* завш. ⊙. Цв. VI—VIII.

M. B. Fl. taur.-cauc., II (1808) 330. Катіна у Визн. росл. УРСР, 537. Ан. Федоров во Фл. СССР, XXVI, 36.

— *A. arvensis* L. β. *ruthenica* Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 61. Федченко і Флеров, Фл. Европ. Росс. (1910) 968. — *A. pontica* d'Urv., Enumer. pl. Orient. (1822) 114. DC., Prodr., VI (1836) 6.

Видані зразки: Fl. exsicc. reip. Bohem.-Sloven., № 1275. Dörfler, Herb. Normale, № 5275!

Сухі степові схили, піски, засмічені місця і як бур'ян на полях. — Майже по всій УРСР, але найбільше в лісостепових і степових районах. В Карпатах відсутня.

З.П. Волинська обл.: Ківерці (А. і О. Барбаричі!). — Житомирська обл.: окол. Черняхова (Кочерьожко!); Баранівський рн, окол. Першотравенська (Левіна!). — **П.П.** Київська обл.: окол. Києва (К. Зеров!, Д. Зеров!, М. Підоплічко!, Косець!, А. Барбарич!, Семенкевич!, Матюшенко!, Клеопов!, Оксіюк!); Києво-Святошинський рн, між ст. Ірпінь і Буча (Д. Зеров!), біля Ірпеня (М. Дубовик!); Пост-Волинський (Оксіюк та Лазаренко!); Димерський рн, Катюжанка (А. і О. Барбаричі). — **Л.П.** Київська обл.: окол. Києва, Дарниця (Васильєв-Яковлєв!, Клеопов!, Оксіюк!, М. Зерова!, Котов!), за Слобідкою (Дубовик!). — **З.Л.-С.** окол. Хмельницького (Козлов!). — **П.Л.-С.** і **Л.Л.-С.** Звичайно. — **Л.Л.-С.** Донецька обл.: Слов'янський рн, гори Артема (Лавренко!); Горлівська мр, окол. Зайцевого (Олексієнко!); Краматорська мр, Кушнарівка (Козлов і Котов!); Єнакіївський рн, заплавина Дінця (Білик!); Авдіївський рн, Скотовата (Клеопов!).— Луганська обл.: Серебрянка (Лавренко!). — **П.З.-Л.С.** Кіровоградська обл.: Долинський рн, «Веселі Боковеньки» (Гринь!). — Дніпропетровська обл.: Криворізький рн, Ново-Михайлівка, балка Євменова (Кукуш!). — Одеська обл.: Великомихайлівський рн, Гребеники (Білик!), Ново-Савицьке (Опперман!, Котов!). — Миколаївська обл.: окол. Кривого Озера (Монтрезор!). — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Перещепинський рн, Андріївка (!), Новомосковський рн, Самарський бір (Зоз!). — Полтавська обл.: Кобелецький рн, Білики (Цінгер!); Кишенківський рн, Орлик (Цінгер!). — Запорізька обл.: Чернігівський рн, Чернігівка, по р. Токмаку (Білик!), Калинівка (Ширяєв!); Осипенківський рн, окол. Осипенко (Полонська!), Радивонівка (Ширяєв!). — Харківська обл.: окол. Красноград (Марков!). — Луганська обл.: окол. Кремінної (Лавренко!). — Донецька обл.: Волноваський рн, Стара Гнатівка (Котов!); Приморський рн, Кременівка (Клеопов!); Будьоннівський рн, Крива Коса (Котов і Кариаух!); Тельманівський рн, Григорівка (Лавренко!), окол. Жданова (Клеопов!); Першотравневий рн, Білосарайська коса (Постриганы!, Карнаух!). — **П.З.С.** і **Л.З.С.** Часто. — **П.С.** Херсонська обл.: Геніческий рн, півічний берег Сиваша, о. Куюк-Тук (Прошкина!, Прянишников!), Чурюк—Тюк (Прянишников!, Левіна!); Ново-Троїцький рн, Молокаиський пів-в (Пряиишников!), пів-в Чонгар (Пряишиков!); Сивашський рн, окол. Ново-Михайлівки (Левіна!). — Запорізька обл.: Якимівський рн, о. Бирючий (Левіна!, Прянишиков!). — **К.С.** Кримська обл.: Ленінський рн, окол. Ленінська та Горностаївка (Котов і Омельчук!), біля Петровського (Клеопов!). — **Кр.З.С.** Кримська обл.: окол. Євпаторії (Білик!); Роздольнянський рн, Орлівка (Котов!). — **Кр.З.-Л.С.** Кримська обл.: Кіровський рн, окол. Феодосії (!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: окол. Сімферополя (Савенков!); окол. Білогірська (!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтиіський рн, Гурзуф (Ширяєв!, Котов!), Судацький рн, Карадаг (Котов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр. (півд. ч.), Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон. (півд. ч.), Ниж.-Дон., Причорн., Крим; Кавказ: майже всі райони.

Загальне поширення. Південна частина Західної і Східної Європи, Кавказ.

Секція **3. Cota** (J. Gay ex Guss.) Rupr. Сім'янки чотиригранні, з гострими ребрами, досить сплюснуті. Лусочки спільного квітколожа кілюваті. Кошики порівняно великі, до 2,5—3,5 *см* у діаметрі. — Багаторічні або дворічні трав'янисті рослини з слабо галузистими стеблами і перисторозсіченими на б.-м. широкі частки листками.

Ряд **1. Tinctoriae** Fed. Листочки обгортки бліднуваті. Крайові язичкові квітки золотисто-жовті. Стебла б.-м. розгалужені або прості. Листки сіро-зелені, опушені або зелені майже цілком голі.

В межах СРСР ряд об'єднує 8 видів, з них в УРСР росте 4 види: *A. monantha* Willd., *A. cretacea* Zefir. і *A. Zephyrovii* Dobrocz. є кримськими ендемами, а *A. subtinctoria* Dobrocz. поширюється від південно-західних районів Європейської частини СРСР до Кавказу, Сибіру і Середньої Азії.

3117 (6). A. subtinctoria Dobrocz. — **Роман напівкрасильний.** Сиза від густого притиснутого опушення рослина з міцним розгалуженим кореневищем і стрижневим коренем. Стебла 25—60 *см* завв., прямостоячі або висхідні, прості або здебільшого від середини досить розгалужені, при основі буруваті, майже голі або розсіяно опушені, вгорі — блідо-зелені, з густим сірим опушенням, по всій довжині тонкоребристі. Листки у загальному обрисі довгасті або яйцевидні, 2—5 *см* завд., 1—2,5 *см* завш., двоперисторозсічені, з віддаленими, вузьколінійними, по середній жилці здебільшого згорнутими всередину частками першого порядку, 5—15 *мм* завд., 1,5—3 *мм* завш., і з цілокраїми або нерівно-віддалено-зубчастими, довгастими, на верхівці коротко загостреними,

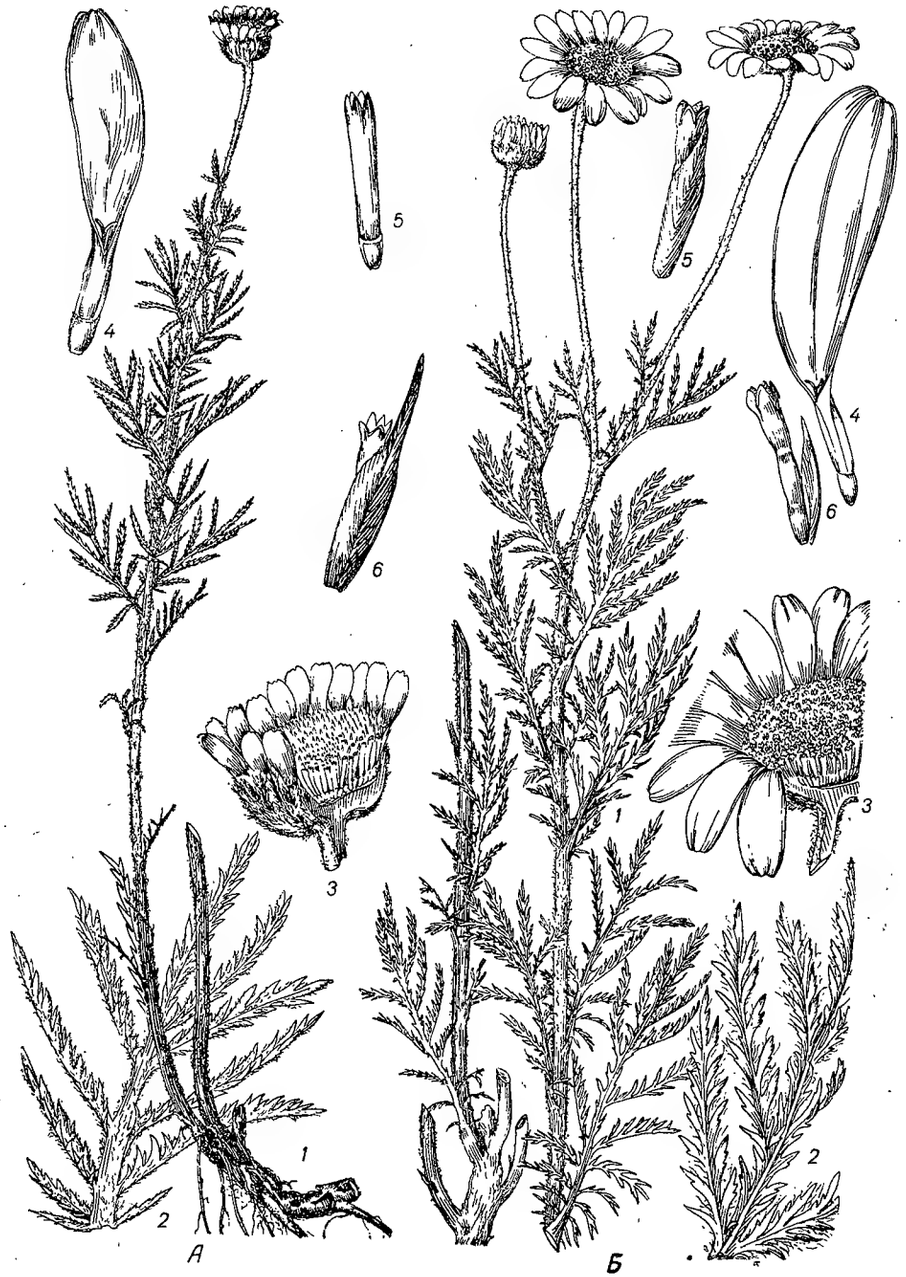

Рис. 37. *А* — роман Зефірова — *Anthemis Zephyrovii* Dobrocz.

1 — загальний вигляд; *2* — стебловий листок; *3* — кошик; *4* — крайова язичкова квітка; *5* — середнінна трубчаста квітка; *6* — лусочка спільного квітколожа з трубчастою квіткою.

Б — роман напівкрасильний — *Anthemis subtinctoria* Dobrocz.

1 — загальний вигляд; *2* — стебловий листок; *3* — кошик; *4* — крайова язичкова квітка; *5—6* — серединні трубчасті квітки з лусочками квітколожа.

до основи трохи звуженими частками другого порядку, 1,5—2,5 *мм* завд., 0,5—0,8 *мм* завш., косо спрямованими вгору; зверху листки зелені, розсіяно опушені, зісподу сірі від густого довговолосистого опушення; прикореневі листки на досить довгих черешках, прикріплених до стебла досить широкою основою; середні та верхні стеблові листки сидячі. Кошики поодинокі на кінцях стебел та гілок, здебільшого зібрані щитком, ніжки під ними на довжині 5—12 *см* неулиснені, під самими кошиками трохи потовщені. Під час цвітіння кошики 2,5—3(3,5) *см* у діаметрі. Обгортка сплюснуто-куляста, 12—15 *мм* завш., 3—4-рядна, її листочки щільно притиснуті, блідо-зелені, з темно-зеленою жилкою посередині, зовнішні — ланцетні, загострені, з твердою перетинчастою верхівкою, внутрішні — довгасті, по краю і на верхівці вузькоперетинчасті, усі зовні густо-повстисто-волосисті. Язичкові квітки світло-, рідше золотисто-жовті, їх у кошику 20—30, розміщені в один-два ряди, 9—10 *мм* завд., у тому числі язичок 7—8 *мм* завд., 3—3,5 *мм* завш., на верхівці з 2—3 нерівними зубчиками; трубочка язичкових квіток тонка, 2—2,5 *мм* завд., ∓ 0,5 *мм* завш.; трубчастих квіток у кошику багато, 3,5—4 *мм* завд., з білуватою доверху лійковидною розширеною трубочкою і блідо-жовтим зірчасто відігнутим назовні відгином. Спільне квітколоже слабо опукле, дрібногорбочкувате, вкрите перетинчастими, лінійно-ланцетними, 4,5—5,5 *мм* завд., ∓ 1 *мм* завш., довго загостреними, кілюватими приквітними лусочками, тупувате вістря яких на верхівці забарвлене в жовтий колір; при основі лусочок помітні два нерівних зубчики; зовні лусочки матові, зсередини блискучі. Сім'янки циліндричні, 2—2,5 *мм* завд., 0,8—1 *мм* завш., глибоко-борозенчасто-ребристі, без чубка, з низьким перетинчастим окрайком на верхівці. ♃. Цв. VI—VIII.

Dobrocz. (Доброчаєва) в Укр. бот. журн. АН УРСР, т. XVIII, № 12 (1961) 67. Ан. Федоров во Фл. СССР, XXVI, 40.

— *A. tinctoria* L., Sp. pl., ed. I (1753) 896, p. p. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 61, p. p. Катіна у Визн. росл. УРСР, 536, p. p. — *A. monantha* Зефиров в Бот. матер. герб. Бот. ин-та им. В. Л. Комарова АН СССР, XVI (1954) 370, 371, p. p. non Willd.

Рисунки: Укр. бот. журн. АН УССР, ц. м., рис. № 2 на стор. 68.

Видані зразки: Fl. exsicc. reip. Bohem.-Sloven., № 937! Fl. Hung. exsicc., № 693 sub *A. tinctoria* L.!

Степи, степові схили, відслонення і як бур'ян на полях. — По всій УРСР звичайно, в Карпатах і Криму — лише до підніжжя гір.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: всі райони (крім півночі); Кавказ: всі райони до підніжжя гір; Зах. Сибір: Обськ. (південь); Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Схід. Сибір: Анг.-Саян.; Серед. Азія: Прибалх.

Загальне поширення. Середня і Південна Європа, Східна Європа (крім півночі), Північна Азія (півд. зах.), Мала Азія, Іран.

Примітка 1. Типової *A. tinctoria* L., яка описана Ліннеєм з Швеції і властива Скандіавії в цілому та деяким північно-західним районам СРСР (на південь доходить до Ленінграда), на Україні немає. Скандінавські рослини, видані, наприклад, Ліндстремом (Pl. Finl. exsicc., № 975, leg. Edit Lindström),

також, як і екземпляри, зібрані Біннінгом (Plantae Scandinavicae. Vastmanland, Jämbris. Axel Binning, 7.VI 1921), Ланге (Plantae Scandinavicae. Gotl. Endre viv Bačko, Th. Lange, 6.VI 1909), Шипчинським (Flora Fenniса. Перкярва, дер. Нихкола, 20.VI 1906; Флора Нюландской обл., ст. Карва 7.VII 1911 Н. В. Шипчинский), Фрісом (Upland. Upsala. Salnecke. E. Fries), Теландером (Plantae. Suecicae. Skåne Ibåstad, 1893, leg. Rud. Thelander), Техвером (Естонская ССР, уезд Валгамга, вол. Тахева, Лаанеметса: 31.VI 1949 А. Техвер) та іншими, відрізняються від нашої лісостепової і степової, тобто, від *A. subtinctoria* Dobrocz., слабшим опушеним усіх частин рослини, від чого вона має зелений, а не сизий колір, крім того, перисторозсічені листки скаидінавських рослин мають ширші і майже або й цілком плоскі (незгорнуті) частки та значно більші кошики (на час цвітіння 3,5—4,5 *см* у діаметрі) з золотисто-жовтими квітками. Про те, що північний жовтоцвітий романи добре відрізияється від нашого південного, писав ще у 1954 р. Б. Зефіров (Бот. мат. герб. Бот. ин-та им. В. Л. Комарова АН СССР, XVI (1954) 370), але він помилково відніс усі кримські, як і інші степові рослини, до *A. monantha* Willd. Пізніше нам довелося з'ясувати, що назва Вільденова відноситься лише до гірських кримських рослин з простими або лише при основі трохи розгалуженими стеблами і поодинокими на иих кошиками. Всі інші наші рослини, що визначалися раніше за *A. tinctoria* L. є саме *A. subtinctoria* Dobrocz., ареал якої простягається до Кавказу, а на схід до Сибіру і Середньої Азії.

Примітка 2. За літературними даними, наведеними у киизі «Сорные растения СССР» (т. IV, стор. 221), роман красильний (мова йде про *A. subtinctoria* Dobrocz.) репродукує велику кількість насіння, яке легко проростає при б.-м. сприятливих умовах. Кожна рослина його дає до 11500 і навіть до 40000 насінин.

Господарське значення. З квіток жовтоцвітих романів можна отримувати жовту фарбу, придатну для крашення тканин. В народній медицині вважається лікарською рослиною. Як рослина, що має яскраві жовті квітки та рясно цвіте, використовується і в декоративному квітництві.

3118 (7). A. monantha Willd. — **Роман однокошиковий.** Рослина зеленувата, стебла прямостоячі або висхідні, 25—40 *см* завв., тонкі, 1,5—2 *мм* у діаметрі, поодинокі або від основи їх підіймається три-чотири, усі прості, тонкоребристі, б.-м. густо опушені, особливо між ребрами, від основи до середини улиснені. Листки у загальному обрисі довгасто-яйцевидні, від основи доверху поступово зменшені, нижні — 2,5—4 *см* завд., 1—1,5 *см* завш., верхні — 1—1,5 *см* завд., 5—10 *мм* завш., усі перисторозсічені, з лінійними, плоскими, глибоко-загостреними частками 2—3 *мм* завш., зверху зелені, розсіяно опушені, зісподу — густо вкриті довгими, притиснутими волосками. Кошики поодинокі на кінцях простих, вгорі неулиснених стебел, під час цвітіння 2,5—3 *см* у діаметрі. Обгортка сплюснуто-куляста, 5—7 *мм* завв., 10—12 *мм* завш., багаторядна, її листочки бліді, з темно-зеленою середньою жилкою і бурим війчастим краєм, зовні густо опушені. Всі квітки у кошику дуже блідо-жовті; крайові язичкові у кількості 22—25, розміщені в один ряд, з довгастим язичком 7—10 *мм* завд., 2,5—3 *мм* завш. і коротенькою, 2—2,5 *мм* завд., трубочкою; серединні трубчасті квітки численні, дрібні, 3—3,5 *мм* завд., з розширеною при основі білуватою або зеленуватою трубочкою і жовтим глибокозубчастим, зірчасто простертим відгином. Лусочки, які щільно вкривають спільне напівкуляcте квіт-

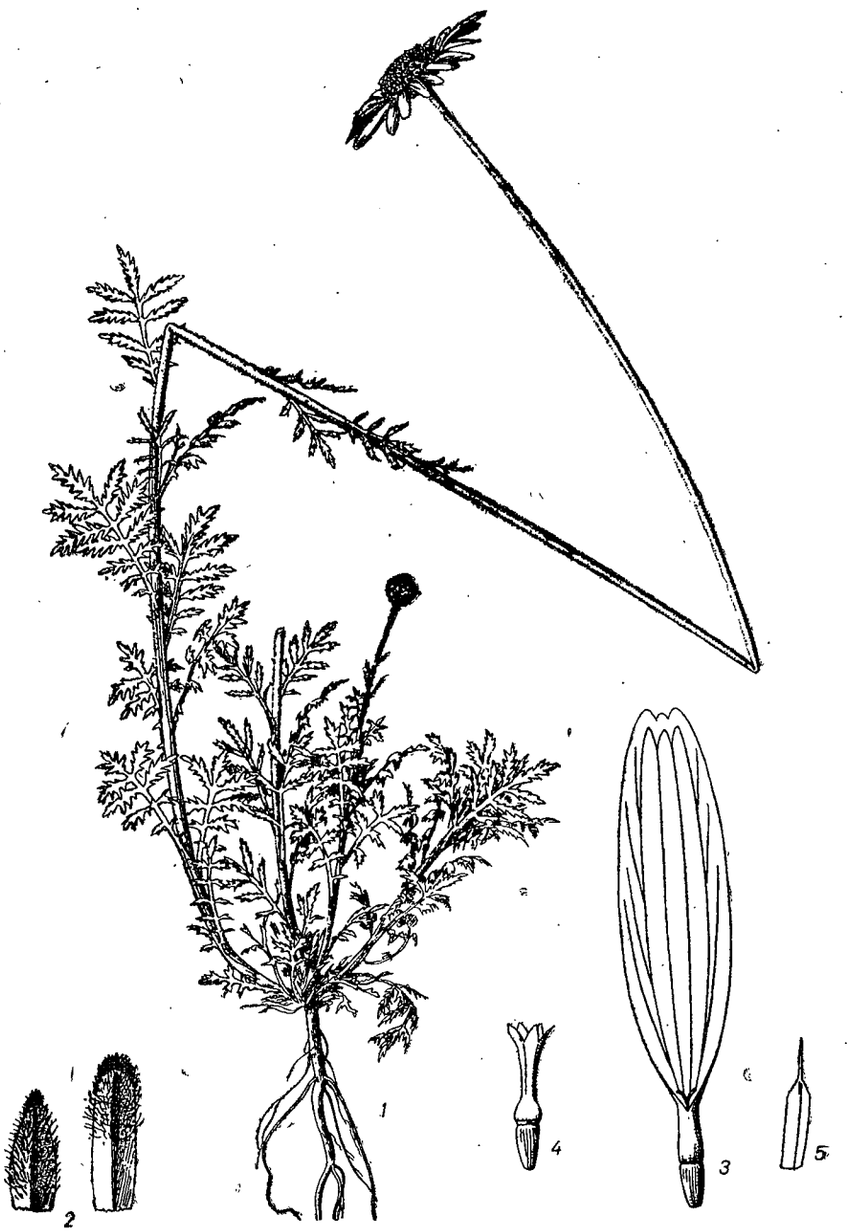

Рис. 38. Роман однокошиковий — *Anthemis monantha* Willd.

1 — загальний вигляд; *2* — листочки обгортки; *3* — крайова язичкова квітка; *4* — серединна трубчаста квітка; *5* — лусочка квітколожа.

коложе, рівної з трубчастими квітками довжини, на верхівці також забарвлені в жовтий колір. Сім'янки циліндричні, борозенчасті, 2—2,5 *мм* завд., близько 0,5 *мм* завш. ♃. Цв. VI—VII.

Willd., Sp. pl., III (1800) 2187. Зефиров в Бот. матер. герб. Бот. ин-та им. В. Л. Комарова АН СССР, XVI (1954) 370—372. Зефиров в Бот. матер. герб. Бот. ин-та им. В. Л. Комарова, АН СССР, XVIII (1957) 253, 254. Рубцов в Тр. Никитск. бот. сада, XXIX (1959) 50, in obs. Ан. Федоров во Фл. СССР, XXVI, 43.

По гірських, переважно вапнякових схилах. — Крим, в горах.

Г.Кр. Кримська обл.: Ялтинський рн, Ай-Петрі (Зедельмейер), Алупка (Косинський), Голубий Залив (Станков), окол. Нікітського ботанічного саду (Станков); Алуштинський рн, Кримський державний заповідник, Бабуган-Яйла, г. Чучель, Грушева Поляна (Котов!); Бахчисарайський рн, Мангуп-Кале (Буш).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим (гірські райони). Загальне поширення. Ендем Криму.

3119 (8). A. cretacea Zefir. — **Роман крейдяний.** Стебел від кореневища відходить здебільшого велика кількість, вони висхідні, підведені або майже лежачі, простерті, від основи дуже розгалужені, 10—20 *см* завв., густоповстисті і по всій довжині улиснені. Листки двоперисторозсічені, в загальному обрисі округло-яйцевидні до яйцевидних, звичайно не більше 10—15 *мм* завд., з вузьколанцетними, по 3—5 з кожного боку, 4—10 *мм* завд., 2—3 *мм* завш., частками першого порядку і довгасто-ланцетними, 1—1,5 *мм* завд., близько 0,5 *мм* завш., загостреними частками другого порядку; зверху листки зелені, майже голі, зісподу шерстисто-повстисті, крім кінчиків часток другого порядку, що з обох боків голі. Кошики поодинокі на кінцях всіх гілок, під час цвітіння 12—18 *мм* у діаметрі, ніжки під ними не улиснені. Обгортка б.-м. павутиниста, черепичаста, її листочки блідо-зелені, посередині з темно-зеленою смужкою, по краю з плівчастою блідою облямівкою, зовнішні — ланцетні, коротко загострені, внутрішні — довгасті, тупуваті, з буруватою розірваноторочкуватою верхівкою. Спільне квітколоже напівкулясте, вкрите довгастими, коротко загостреними перетинчастими приквітками. Язичкові квітки блідо-жовті, 4—6 *мм* завд., здебільшого коротші від обгортки. Сім'янки 4-гранні, трохи сплюснуті і незначно зігнуті, з коротким, косим і нерівнозубчастим окрайком. ♃. Цв. VIII—IX.

Zefir. (Зефиров) в Бот. матер. герб. Бот. ин-та им. В. Л. Комарова АН СССР, XVI (1954) 371. Рубцов в Тр. Никитск. бот. сада, XXIX (1959) 50. Ан. Федоров во Фл. СССР, XXVI, 43.

На крейдяних, кам'янистих схилах. — Рідко в західній частині Криму.

Передг.Кр. Кримська обл.: Балаклавський рн, Мангул-Кале (Дзевановський, Зефіров), долина Чорної річки (Баженов!); окол. Севастополя, бувш. Георгієвський монастир, Херсонес, Інкерманська бухта (Коржинський!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим. Загальне поширення. Ендем Криму.

Примітка. Б. М. Зефіров вказує, що *A. cretacea* Zefir. є ендемічним кримським видом, поширеним на крейдяному субстраті; являє собою своєрідну еколого-географічну расу, близьку до *A. monantha* Willd. (мова йде про *A. subtinctoria*), від якого відрізняється дрібнішими кошиками, більш округлими в загальному обрисі листками і дуже галузистими, підведеними або розлого-сланкими стеблами.

3120 (9). A. Zephyrovii Dobrocz. — **Роман Зефірова.** Рослина з темно-бурим міцним, 5—7 *мм* у діаметрі, розгалуженим кореневищем і довгими коренями близько 1,5 *мм* у діаметрі. Стебла поодинокі або від кореневища підіймається їх по 2—3, прості, прямостоячі або б.-м. висхідні, 20—25 *мм* завв., тонкі, 1,5—1,8 *мм* у діаметрі, при основі буруваті і розсіяноволосисті, вище блідо-зелені, густо вкриті довгими білими, прилеглими або б.-м. відстовбурченими волосками, по всій довжині тонко-ребристо-борозенчасті. Листки сидячі, зібрані лише у середній і верхніх частинах стебла, спрямовані вгору і б.-м. прилеглі до нього, зверху зелені, розсіяноволосисті, зісподу сірі від густого довговолосистого опушення, у загальному обрисі довгасті або довгасто-яйцевидні, середні з них найбільші, 2,5—2,8 *см* завд., 12—15 *мм* завш., нижні і самі верхні — дрібніші, 10—15 *мм* завд. (5)8—10 *мм* завш., всі глибокоперисторозсічені, з віддаленими, по 5—6 з кожного боку, лінійними, зарубчасто-зубчастими, по середній жилці згорнутими всередину частками 5—12 *мм* завд., 2—3 *мм* завш. Кошики поодинокі на кінцях стебел та нечисленних гілок, невеличкі, розквітлі 15—17 *мм* у діаметрі, ніжки під ними лише на довжину 2,5—5 *мм* не улиснені, під самими кошиками трохи потовщені. Обгортка сплюснуто-куляста, 5—7 *мм* завд., 7—10 *мм* завш., багаторядна, черепичаста, її листочки блідо-зелені, з буруватою середньою жилкою, по краю б.-м. перетинчасті, зовнішні трикутно-ланцетні, загострені, 3—4 *мм* завд., при основі 1,5—2 *мм* завш., до верхівки поступово звужені, до 0,5 *мм* завш.; внутрішні листочки лінійно-ланцетні, 4,5—6 *мм* завд., 1,5—2 *мм* завш., найбільш розширені на верхівці, де закінчуються досить довгими, до 1,5 *мм* завд., війочками; зовні листочки довговолосисті. Всі квітки у кошику золотисто-жовті, крайові язичкові у кількості 15—20, розміщені в один-два ряди, з коротенькою, 1,5—2 *мм* завд., трубочкою, з якої висувається двороздільна приймочка, і овальним язичком 5—6 *мм* завд., 2—2,5 *мм* завш., трохи довшим від обгортки; серединні трубчасті квітки 3,5—4 *мм* завд., з довгою тоненькою трубочкою і 5-зубчастим відгином. Спільне квітколоже майже плоске, гладеньке, вкрите перетинчасто-плівчастими, голими, блискучими, при основі буруватими, на верхівці забарвленими у жовтий колір лінійно-ланцетними загостреними лусочками 6—6,5 *мм* завд., 0,5—0,8 *мм* завш., які на спільному квітколожі перевищують трубчасті квітки. Сім'янки оберненоконічні, 1,5—2 *мм* завд., до 1 *мм* завш., буруваті, коротковолосисті, з перетинчастим, білуватим окрайком 0,2—0,3 *мм* завд. ♃. Цв. VI—VII.

Dobrocz. (Доброчаєва) в Укр. бот. журн., т. XVIII, № 2 (1961) 70; Ан. Федоров во Фл. СССР, XXVI, 45.

— *A. monantha* Willd. var. *orientalis* Zephyr. in Бот. матер. герб. Бот. ин-та им. В. Л. Комарова АН СССР, XVIII (1957) 253, 254.

Рисунки: Укр. бот. журн., ц. м., рис. № 1 на стор. 68.

На степових, кам'янистих схилах. — Лише в Кримській області.

Т.С. Кримська обл.: Чорноморський рн, Чорноморське, по балці Ярилгач (Дзевановський!). — **К.С.** Кримська обл.: Приморський рн, Марфовка (Клопотов!), півд. схил. г. Михалкіна (Клопотов!). — **Кр.З.С.** Кримська обл.: Сакський рн, Скворцово (Криштофович). — **Кр.З.-Л.С.** Кримська обл.: Кіровський рн, окол. Феодосії (Сарандінакі!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: Сімферопольський рн, біля Такмані (Дзевановський!). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Ай-Петрі (Зедельмейер), г. Кошка (Гольде), окол. Нікітського ботанічного саду (Станков), Гурзуфське сідло (Котов!); Судацький рн, Дачне (Федоров). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Алуштинський рн, Ялтинський рн, окол. Ялти (Таліев!), біля Кипарисного (Білик і Угляренко!), Алупка (Косинський!); Судацький рн, окол. Карадага, схил Карагачу (Котов і Карнаух!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим.
Загальне поширення. Ендем Криму.

Примітка. Кримські рослини, що належать до цього виду, різними авторами визначались по-різному: то за *A. tinctoria* L. (у нас це *A. subtinctoria* Dobrocz.), що, як видно з наведеного в діагнозі опису, цілком різниться від рослин з Криму, то за *A. rigescens* Willd., що є виключно кавказьким видом, до того ж має білі, а не жовті квітки і належить до іншої секції, то за *A. monantha* Willd., що, як видно з опису Вільденова, має іншу морфологічну будову: насамперед прості, майже не галузисті і улиснені в нижній частині стебла. Останнім часом Б. Зефіров (ц. м.) відрізнив кримський жовтоцвітий роман, визначивши його як окрему варіацію, яку він наводить лише для східних районів Криму. Порівняння гербарних матеріалів з інших районів Кримської обл. з тими, які Б. Зефіров вважає за *A. monantha* var. *orientalis* Zefir. впевнило нас у тому, що тут мова може йти лише про один вид, близький до *A. subtinctoria* Dobrocz., а саме про *A. Zephyrovii*.

Ряд **2. Rigescens** Fed. Листочки обгортки зеленуваті або білуваті, без темної облямівки. Крайові язичкові квітки білі. Стебла слабо розгалужені або прості. Листки зелені, майже голі або сіруваті, з розсіяним або б.-м. густим опушенням.

В СРСР ряд представлений 7 видами, з яких чотири властиві виключно Кавказу, три інших є кримсько-кавказькими або лише кримськими видами.

3121 (10). A. jailensis Zefir. — **Роман яйлинський.** Рослина з міцним, часом вгорі розгалуженим кореневищем. Стебла поодинокі або їх відходить від кореня 2—3, прості, висхідні або прямостоячі, притиснутоволосисті, улиснені лише від основи до середини. Листки сидячі, у загальному обрисі овальні або широкояйцевидні, 1,5—2,5(5) *см* завд., 1—2 *см* завш., двоперисторозсічені, з косо спрямованими вгору, правильно-гребінчасто-зубчастими частками першого порядку 2—4(5) *мм* завш., і дрібними, близько 0,5 *мм* завш., частками другого порядку (зубчиками); зверху листки зелені, розсіяно опушені, зісподу сіруваті від б.-м. густого притиснутого опушення. Кошики порівняно великі, під час цвітіння 2,5—4(5) *см* у діаметрі, ніжки під ними на висоті 10—20 *см* не улиснені і під самими кошиками потовщені. Обгортка сплюснуто-куляста, 5—7 *мм* завв., 10—12 *мм* завш., багаторядна, б.-м. павутинисто-волосиста, її листочки довгасто-яйцевидні, блідо-зелені, з темно-зеленою жилкою посередині і перетинчастою бурою облямівкою по краю, яка у внутрішніх листочків на верхівці розірвано-торочкувата. Язичкові квітки у кількості 20—25, чисто-білі, 10—12 *мм* завд., 2,5—3(3,5) *мм* завш., розміщені в один ряд, цілокраї, тупуваті або на верхівці з двома нерівними зубчиками; їх трубочки короткі, до 2 *мм* завд. Серединні трубчасті квітки жовті, численні, 3—4 *мм* завд. Спільне квітколоже трохи опукле, вкрите перетинчастими, на верхівці забарвленими у жовтуватий або буруватий колір, довгастими, тупуватими приквітками майже рівної з трубчастими квітками довжини. Сім'янки дрібні, 2—2,5 *мм* завд., ∓ 0,5 *мм* завш., 4-гранні, б.-м. сплюснуті і трохи зігнуті, бурі, з добре помітним косим, цілокраїм або невиразнозубчастим окрайком. 4. Цв. VII—VIII.

Zefir. (Зефиров) в Бот. матер. герб. Бот. ин-та им. В. Л. Комарова АН СССР, XVIII (1957) 251. Рубцов в Тр. Никитск. бот. сада, XXIX (1959) 51. Ан. Федоров во Фл. СССР, XXVI, 47.

— *A. rigescens* auct taur. mult., non Willd.

На кам'янистих і степових схилах. — Лише в гірській частині Криму.

Г.Кр. Кримська обл.: Алуштинський рн, Кримський державний лісовий заповідник, центральна улоговина (Гізенко і Котов!), Чучельський перевал, підйом на г. Мала Чучель (Гукалі), між Великою Чучеллю і г. Чорною (Вульф), луговина на г. Чорній (Вульф), Чатир-Даг (Пожидаєва), Демерджі (Остерман), схили Роман-Кошу (Симанська), г. Велика Чучель (Франц); Ялтинський рн, поблизу Ай-Петрі (Федоров), Дерекойська яйла, низина Уч-Кош (Кржевський), Нікітська яйла (Вульф, Станков, Симанська), Мартин-Кош, ущелина Авинді (Станков), Гурзуфське сідло (Вульф).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим.
Загальне поширення. Ендем Криму.

Примітка. Як вказує Б. М. Зефіров, описаний вище вид близький до кавказького *A. rigescens* Willd., за який раніше його і визначали. Все ж від *A. rigescens* кримський *A. jailensis* Zefir. добре відрізняється рядом ознак, насамперед, тупими приквітками і ширшим диском кошика. Від досить поширеного в передгірській частині Криму *A. dubia* Stev. він відрізняється більш короткими листками, в цілому ширшими їх частками першого порядку, ширшим стриженем, більшим розміром кошиків і темнішим забарвленням облямівки.

3122 (11). A. dumetorum Sosn. — **Роман чагарниковий.** Сіро-зелена рослина з прямостоячими, 40—80 *см* завв., від основи б.-м. розгалуженими стеблами і прямими, спрямованими вгору гілками, стебла і гілки тонко-ребристо-борозенчасті, внизу з антоціановим забарвленням, вище сіро-зелені, по всій довжині, б.-м. густо-відлегло-волосисті, від основи до середини улиснені, вгорі на висоті 15—25 *см* без листків.

Листки двоперисторозсічені, з вузькими, 2—4 *мм* завш., надрізаними майже до основи і розсунутими по осі частками, які в свою чергу розсічені на лінійно-ланцетні, 0,5—1 *мм* завш., цілісні або з 1—2 зубчиками при основі загострені часточки, кожна з яких закінчується твердим білуватим вістрячком; зверху листки розсіяноволосисті, зісподу більш густо вкриті довгими, напіввідлеглими білими волосками. Кошики поодинокі, на кінцях стебел та гілок порівняно великі, під час цвітіння 3—3,5 *см* у діаметрі. Обгортка приплюснуто-куляста, близько 1,5 *см* завш., павутинисто-волосиста, черепичаста, її зовнішні листочки ланцетні, доверху поступово звужені і загострені, світло-зелені, з виступаючою темно-зеленою середньою жилкою; середні та внутрішні листочки обгортки лінійно-ланцетні, з світло-бурою облямівкою по краю і на верхівці. Крайові язичкові квітки однорядні, жовтувато-білі, в 1,5 раза довші від обгортки, з яйцевидно-овальним тупуватим язичком 9—12 *мм* завд., 2,5—5 *мм* завш., серединні квітки — жовті, трубчасті, 2,5—3 *мм* завв., однієї довжини з тупуватими перетинчастими лусочками, які щільно вкривають спільне напівкулясте квітколоже. Сім'янки буруваті, тригранні, близько 2 *мм* завд., без чубка. 4. Цв. VII—VIII.

Sosn. (Сосновский) в Вестн. Тифл. бот. сада, 3, сер. 2 (1927) 160. Гроссгейм, Фл. Кавк., IV, 118. Сосновский во Фл. Грузии, VIII, 309. Ан. Федоров во Фл. СССР, XXVI, 47.

— *A. triumfetti* Ledeb., Fl. Ross., II (1844—1846) 525, p. p. (non All., Fl. Pedem., I, 187). — *A. collina* var. *intermedia* Sosn. в Сосновский и Гроссгейм, Опред. раст. Тифл. (1920) 285, nom. nud. — *A. rigescens* auct. fl. ucr., non Willd., Hort. Berol., I (1806), tab. 62.

Видаві зразки: Pl. orient. exsicc., № 274.

В середньому гірському поясі. — Крим, рідко.

Півд.Кр. Кримська обл.: Ялтинський рн, Ялта × Красний Камінь (Таліев!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим (півд. ч.), Кавказ: всі райони, крім Тал.

Примітка. Рослини, які належать до цього виду, дослідниками флори Криму здебільшого визначались за *A. rigescens* Willd. Д. І. Сосновський (ц. м., 1927) показав, що *A. rigescens* Willd., описаний з Кавказу, є виключно кавказьким гірським видом. Він характеризується досить широкими, злитими при основі частками перисторозсічених листків. Кошики у них великі, крайові язичкові квітки у 1,5—2 рази довші від обгортки. Внутрішні листочки обгортки на верхівці чорнуваті.

Роман, який росте у передгір'ях Кавказу на сухих схилах, галявинах і узліссях, відрізняється досить вузькими частками перисторозсічених листків, надрізаними до основи і розсунутими по осі, та меншим розміром кошиків. Внутрішні листочки обгортки у них на верхівці блідо-буруваті. Сосновський визначив ці рослини за *A. dumetorum* Sosn. і вважав, що цей роман, подібно до *A. rigescens* Willd., також властивий лише Кавказу. Його думку поділив і В. М. Зефіров (1954), який цілком правильно поновив забутий кримський вид *A. dubia* Stev., вважаючи його вікаріантом передгірського кавказького роману. — *A. dumetorum* Sosn. По *A. dubia* Stev. з Криму зараз зібрані великі матеріали, надруковача стаття М. І. Котова (1958), а *A. dumetorum* Sosn. дійсно був відомий лише з Кавказу. Та останнім часом нам пощастило знайти матеріали по цьому виду і з території Криму. Вони зберігаються

в гербарії Інституту ботаніки АН УРСР і раніше були визначені за *A. rigescens* Willd. Таким чином, *A. dumetorum* Sosn. слід вважати кримсько-кавказьким ендемічним видом.

3123 (12). A. dubia Stev. — **Роман сумнівний.** Рослина сиза від густого повстисто-волосистого опушення. Корінь галузистий з численними тонкими і довгими корінцями. Стебло 20—25 *см* завв., від основи дуже розгалужене, гілки косо підіймаються вгору і закінчуються кошиками, яких на рослині налічується від 10—15 до 25—50; усі кошики разом утворюють щитковидне суцвіття. Листки міцні (товстуваті), зверху світло-зелені, негусто опушені, зісподу сірі від густого опушення, в обрисі довгасті, 1,5—3 *см* завд., 0,8—1,5 *см* завш., перисторозсічені, з глибокозубчастими частками, 3,5—4 *мм* завш., а їх зубчики 0,8—1 *мм* завш., здебільшого загнуті всередину. Кошики великі, 2,5—3 *см* у діаметрі, неулиснені, ніжки під ними міцні, до 2 *мм* у діаметрі, 5—10 *см* завд., притиснуто-сіро-повстисто-волосисті. Обгортка напівкуляста, 3—4-рядна, 12—15 *мм* завш., її листочки повстисті, блідо-зелені, по краю з вузькою перетинчастою білуватою облямівкою, внутрішні листочки на кінець цвітіння з бурою перетинчастою верхівкою. Спільне квітколоже конічно-опукле, вкрите міцними перетинчастими ланцетовидними лусочками, видовженими в тупувате коротке (0,5—1 *мм* завд.) вістря. Крайові язичкові квітки білі, 9—12 *мм* завд., окремо язичок 7—8 *мм* завд., 2,5—3 *мм* завш., а його нігтик 2—3 *мм* завд., 0,5—0,6 *мм* завш.; на кінець цвітіння язичкові квітки відігнуті донизу так, що цілком закривають обгортку, а кошик має в цей час вигляд жовтої кулі близько 1,5 *см* у діаметрі. Серединні трубчасті квітки жовті, 3—3,5 *мм* завд. Сім'янки дрібні, тонкоребристі. 4. Цв. VII.

Stev. in Bull. Soc. Nat. Mosc., XXIV (1856) II, 380. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 61. Зефиров в Бот. матер. герб. Бот. ин-та им. В. Л. Комарова АН СССР, XVI (1954), 369. Котов в Укр. Бот. журн., XV, № 2 (1958) 73. Ан. Федоров во Фл. СССР, XXVI, 51.

Рисунки: Котов, ц. м., рис. 4.

На сухих, мергелистих схилах, приморських черепашниках і пісках. — В Криму, рідко.

Кр.З.С. Кримська обл.: окол. Євпаторії, Чорноморське узбережжя (Котов!), Євпаторія × Сакі (Котов!). — **Кр.З.-Л.С.** Кримська обл.: Кача (Андреєв!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: Білогірський рн, схили Білої Скелі (Зефіров!), Карасьовка, берег р. Карасу (Анісимова і Циріна!). — **Перед.-Кр.** Кримська обл.: Сімферопольський рн, схили до р. Альми (Стевен!, Андреєв!, Зефіров!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим.
Загальне поширення. Ендем Криму.

Примітка. Описаний Стевеном ще у 1857 р. роман сумнівний був, як вказує Б. Зефіров, незаслужено забутий ботаніками. Він, безумовно, має своєрідну морфологічну будову і свій цілком визначений ареал. Найближче *A. dubia* Stev. стоїть до *A. dumetorum* Sosn., від якого відрізняється дрібнішими кошиками, нижчим ростом, більш густим опушенням стебел, листків і обгортки і розсіченими на вужчі частки листками. Рослини, що належать до *A. dubia* Stev., раніше визначались бота-

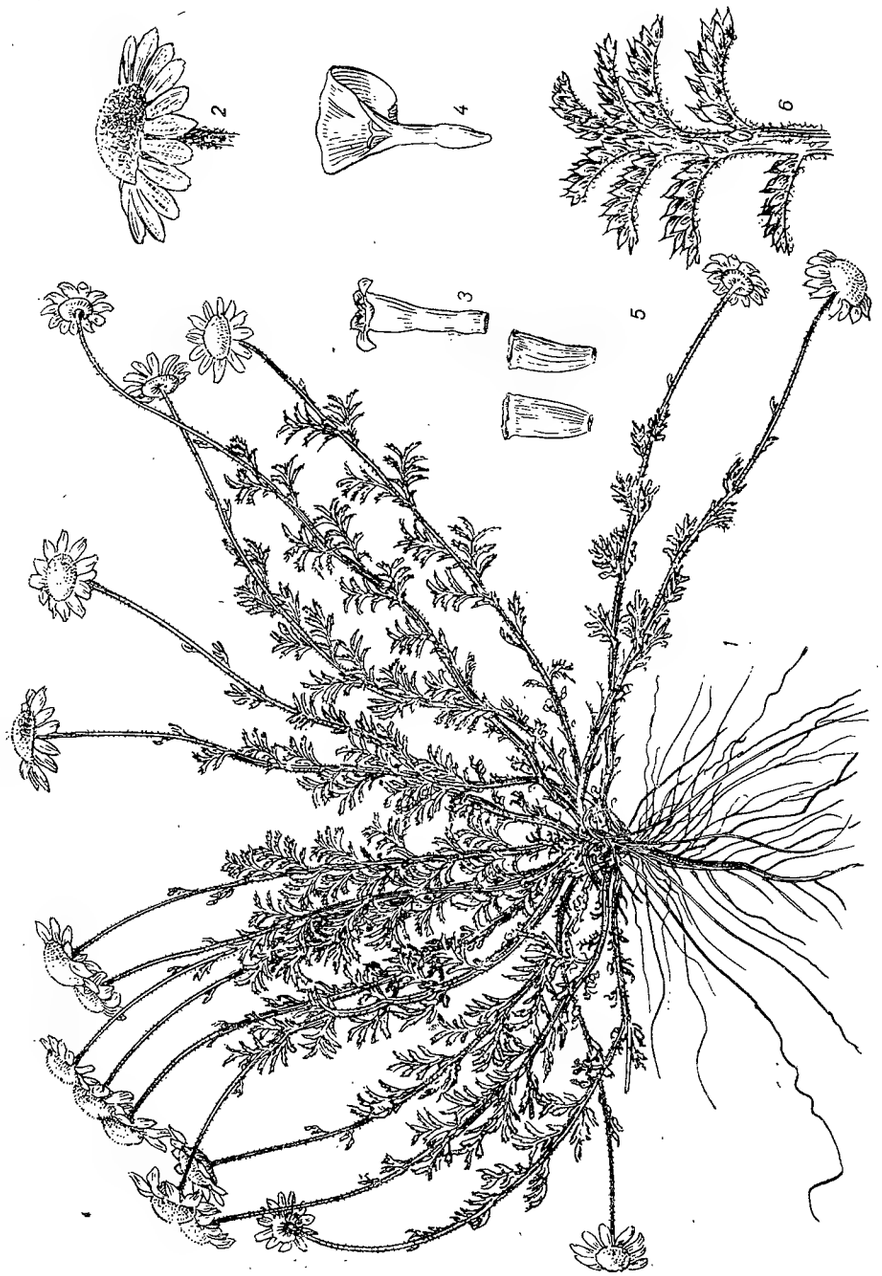

Рис. 39. Роман сумнівний — *Anthemis dubia* Stev.
1 — загальний вигляд; *2* — кошик; *3* — серединна трубчаста квітка; *4* — крайова язичкова квітка; *5* — сім'янки; *6* — листок.

ніками або за *A. rathenica* М. В., або за *A. rigescens* Willd. і під такими назвами зберігались в гербаріях.

Ряд **3. Altissimae** Fed. Листочки обгортки бліді, одноколірні, крайові язичкові квітки білі. Стебла прямі, дуже галузисті. Листки зелені, негусто вкриті прямими волосками, перисторозсічені, з лінійними сегментами. — Однорічні рослини.

В СРСР ряд представлений 3 видами, один з яких (*A. coelopoda* Boiss.) поширений лише на Кавказі, два інших (*A. altissima* L. та *A. austriaca* Jacq.) мають більш широкий ареал, зустрічаючись і на Україні.

3124 (13). A. altissima L. — **Роман високий.** Майже гола, рідше б.-м. опушена рослина. Стебла 30—80 *см* завв., прямостоячі, від основи або лише вгорі розгалужені, з розлогими гілками, внизу трохи павутинисто-волосисті, вгорі — розсіяно-коротко-волосисті. Листки в обрисі довгасто-яйцевидні, дво- або триперисторозсічені, з розсунутими ланцетними, гребінчасто-гостро-зубчастими частками, зісподу сірі від густого повстисто-волосистого опушення, зверху — зелені, розсіяно опушені. Кошики великі, під час цвітіння 3,5—5 *см* у діаметрі, поодинокі на кінцях стебел та розлогих гілок, на кінець цвітіння помітно потовщених під самими кошиками. Обгортка куляста, 10—15(18) *см* завш., її зовнішні листочки ланцетні, коротко загострені, внутрішні — довгасті, на верхівці перетинчасті. Спільне квітколоже напівкулясте, вкрите плівчастими, вгорі лопатовидно розширеними, тупуватими лусочками, що раптово переходять у довге, майже однакової довжини з самою лусочкою, вістря, яке трохи перевищує трубчасті жовті квітки, розміщені на квітколожі. Крайові язичкові квітки білі, в два рази довші від обгортки. Сім'янки 2—2,7 *мм* завд., 1,5 *мм* завш., здавлено 4-гранні, з вузькокрилатими боковими гранями і з 10 тоненькими реберцями з кожного боку, голі, з коротким гострим окрайком. ☉. Цв. VII—VIII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 893. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 61. Катіна у Визн. росл. УРСР, 537. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 381. Ан. Федоров во Фл. СССР, XXVI, 58.

Chamaemelum cota C. A. Mey., Verzeichn. (1831) 75, non *A. cota* L. — *Cota altissima* J. Gay, ex Guss., Fl. Sic. Syn. II (1842—1844) 867.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ., et Helv., XVI, tab. 1008 (sub *A. cota* L.).

Бур'ян. — На півдні УРСР, рідко.

П.С. Наводиться для Херсонської обл.: (Ледебур, ц. м.). — **Півд. Кр.** Кримська обл.: окол. Гурзуфа (Шмальгаузен, ц. м.; Вовчанецький!). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Алуштинський рн, Кримський державний заповідник, г. Чорна (Гриньї).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Крим; Кавказ: всі райони; Серед. Азія: Кара-Кум (півд. зах.), Гірськ. Туркм.

Загальне поширення. Південна Європа (до Південної Франції, Італії і Югославії), Західна Азія (до Ірану і Закаспійської обл.), Європейська частина СРСР (південь), Кавказ.

3125 (14). A. austriaca Jacq. — **Роман австрійський.** Білувато-шерстисто-повстиста рослина з неприємним запахом. Стебла прямостоячі, 20—60 *см* завв., від основи галузисті. Листки в загальному обрисі довгасті, перисторозсічені, з зубчастим стриженьком і розсунутими, гребінчасто-перистороздільними сегментами і лінійними, хрящувато-загостреними частками на кожному з сегментів. Кошики середнього розміру, під час цвітіння 20—25 *мм* у діаметрі, поодинокі на довгих, непотовщених ніжках. Обгортка білувато-шерстиста, напівкуляста, близько 9 *мм* завш., черепичаста, її зовнішні листочки ланцетні, загострені, внутрішні — довгасті, всі по краю з вузькою плівчастою облямівкою. Крайові язичкові квітки білі, майже рівної з обгорткою довжини, однорядні, серединні трубчасті квітки жовті, численні. Спільне квітколоже конічне, вкрите перетинчастими, довгастими, на верхівці раптово звуженими в коротке вістря приквітками, які дорівнюють трубчастим квіткам. Сім'янки 2—2,5 *мм* завд., стиснуті з боків, 4-гранні, на верхівці з гострим перетинчастим окрайком у вигляді коронки. ⊙. Цв. V—VIII.

Jacq., Fl. Austr. Icon. et descr., V (1778) 22. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 61. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 620. Катіна у Визн. росл. УРСР, 537. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 381. Зефиров в Бот. матер. герб. Бот. ин-та им. В. Л. Комарова АН СССР, XVIII (1957) 254. Ан. Федоров во Фл. СССР, XXVI, 59.

— *Cota austriaca* J. Gay ex Guss., Fl. Sic. Syn., II (1842—1844) 866.

Рисуики: Jacq., l. c., tab. 444.

Видані зразки: Fl. exsicc., reip. Bohem.-Sloven., № 278.

На полях, по засмічених місцях. — Зрідка у західній частині УРСР і в Кримській обл.

Наводиться для **Пр.Л.** Станіславської обл., **З.П.** Волинської обл. і **Р.-О.Л.** Львівської обл. (Катіна, ц. м., Станков, ц. м.). — **Кр.З.С.** Кримська обл.: Радянський рн, між селами Надежда і Карабай (Дойч). — **Кр.З.-Л.С.** Кримська обл.: Старокримський рн, г. Агармиш, уроч. М. Чокран (Буш). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: Бахчисарайський рн, долина р. Бельбек (Гольде); Білогірський рн, Олександрівка (Бойко). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: окол. Севастополя (Буш); Балаклавський рн, Балаклавська долина (Буш). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Ай-Петринська дослідна ділянка (Крижевський!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, у підніжжя Аю-Дагу, біля Артека (Траншель); Алуштинський рн, між Алуштою і Кутузовкою (Буш).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр. Бессараб., Крим; Кавказ: Передкавк., Схід. Закавк. (південь), Тал.

Загальне поширення. Південна Європа (північна частина Італії, південь Німеччини, Австрія, Балканський півострів — до Румунії), Мала Азія та названі вище райони СРСР.

Секція 4. **Maruta** (Cass.) Boiss. Сім'янки на верхівці зрізані, без коронки або з розвинутою, зубчастою перетинчастою коронкою. Лусочки спільного квітколожа вузьколанцетні, загострені. — Однорічні рослини з галузистими стеблами і перисто розсіченими на лінійні частки листками.

Ряд **1. Cotulae** Fed. Листки двічі перисто розсічені на численні лінійні або нитковидні частки. Стебла 15—50 *см* завв., дуже розгалужені. Рослини розсіяноволосисті або майже голі.

Ряд представлений в СРСР 2 видами — досить поширеним романом собачим (*A. cotula* L.) і поширеним лише в північно-західній частині Європейської частини СРСР романом литовським (*A. lithuanica* (DC.) Trautv.).

3126 (15). A. cotula L. — **Роман собачий.** Розсіяно опушена або майже гола рослина з неприємним запахом. Стебла 15—20 *см* завв., від самої основи дуже розгалужені, з прямостоячими, розлогими або навіть лежачими гілками, улисненими майже до самих кошиків. Листки сидячі, двічі або тричі перисто розсічені на вузьколінійні, 0,1—0,2 *мм* завш., цілокраї або зубчасті частки. Кошики на коротких, розсіяноволосистих ніжках, численні, утворюють щитковидне суцвіття, під час цвітіння 12—25 *мм* у діаметрі. Обгортка напівкуляста, 5—8 *мм* завш., 2—3-рядна, її листочки опушені або майже голі, 2,5—3,5 *мм* завд., 0,6—1 *мм* завш., еліптичні, блідо-зелені, з бурою або темно-зеленою середньою жилкою, по краю — вузькоплівчасті. Крайові язичкові квітки неплідні, білі, в два рази довші від обгортки, 8—10 *мм* завд., близько 3 *мм* завш., з тоненьким нігтиком близько 2 *мм* завд. і 0,2 *мм* завш. Серединні трубчасті квітки двостатеві, плодючі, жовті. Спільне квітколоже висококонічне, на кінець цвітіння, коли язичкові квітки відігнуті донизу, воно 8—10 *мм* завв. і 6—7 *мм* завш. (коли на ньому розміщені трубчасті квітки) або 5—7 *мм* завв. і 2—3 *мм* завш. (коли вони обсипаються). Перетинчасті приквітки вкривають лише верхню частину квітколожа; крайові з них вузькі, лінійно-ланцетні, шиловидно загострені, 2,5—3 *мм* завд., 0,1—0,2 *мм* завш., внутрішні — трохи ширші. Сім'янки жовтувато-бурі, овальні, 1,5—1,75 *мм* завд., 0,5—0,7 *мм* завш., вгорі тупуваті, до основи звужені, невиразно-4-гранні, по всій поверхні тонкоребристі і гострогорбочкуваті. ⊙. Цв. VI—VIII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 894. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 62 (excl. var.). Катіна у Визн. росл. УРСР, 536. Ан. Федоров во Фл. СССР, XXVI, 63.

— *A. foetida* Lam., Fl. Franc., II (1778) 164.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, tab. 1000. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., 969, рис. 957.

Видані зразки: Fl. polon. exsicc., № 179! Callier, Iter taur.-terrium (1900) № 629 (sub *A. arvensis*). Herb. Fl. Ingrica, № 310.

По засмічених місцях, біля жител, вздовж доріг і на полях. — По всій УРСР звичайно, за винятком високогір'їв Криму і Карпат.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: всі райони (крім Крайньої Півночі); Кавказ: всі райони, крім гір; Серед. Азія: Тянь-Шан. (Чимкент).

Загальне поширення. Майже вся Європа, Африка, Середня (захід) і Мала Азія, Австралія, Нова Зеландія, Північна Америка (занесено).

Примітка. Як свідчать літературні дані, одна рослина дає до 1200 насінин, які легко проростають, за будь-яких умов.

Рід 885. Хамемелюм — Chamaemelum Mill.[1]

Mill., Gard. Dict. Abridg., ed. 4 (1754).

Кошики багатоквіткові, середнього розміру, їх обгортка близько 8 *мм* завш., черепичаста, з довгасто-яйцевидними, по краю широкоплівчастими листочками. Крайові язичкові квітки білі, маточкові, однорядні. Серединні квітки — жовті, трубчасті, двостатеві, численні. Спільне квітколоже здебільшого досить опукле, довгасто-конічне, вкрите тупими, по краю і на верхівці плівчастими, приквітними лусочками. Сім'янки голі, гладенькі, майже тригранні, без чубка. — Багаторічні, зелені, ароматичні рослини з м'яким відлеглим опушенням. Листки сидячі, з стеблообгортними вушками при основі, всі двоперисторозсічені, з лінійними, загостреними частками.

Монотипний європейський рід; в культурі або здичавіло зустрічається і в інших частинах світу.

3127 (1). Ch. nobile (L.) All. — **Хамемелюм римський. Римська ромашка.** Рослина з міцним, розгалуженим кореневищем і довгими повзучими коренями, вся м'яко-пухнасто-волосиста, дуже ароматична. Стебла прямостоячі, 15—30 *см* завв., розгалужені, як і листки, м'яковолосисті, вгорі неулиснені. Листки двоперисторозсічені, їх сегменти цілісні або двічі або тричі розділені на лінійні загострені частки. Кошики середнього розміру, на час цвітіння 1,5—2(2,5) *см* у діаметрі, поодинокі на довгих неулиснених ніжках. Обгортка близько 8 *см* завш., черепичаста, її листочки довгасті, блідо-зелені, по краю з вузькою плівчастою облямівкою. Крайові квітки язичкові, білі, однорядні; серединні — трубчасті, жовті, численні. Спільне квітколоже видовжено-конусовидне, цілком вкрите перетинчастими довгастими або ланцетовидними, на верхівці тупозубчастими, без вістря приквітками. Сім'янки оберненояйцевидні, з трьома реберцями на внутрішньому боці, без чубка і окрайка. ♃. Цв. VII—VIII.

All., Fl. Podem., I (1785) 185. Ан. Федоров во Фл. СССР, XXVI, 67.

— *Anthemis nobilis* L., Sp. pl., ed. I (1753) 894. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 60. Катіна у Визн. росл. УРСР, 536. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 381.

Рисунки: Комаров, Сбор, сушка и развед. лекарств. раст., изд. 3 (1917), табл. 34. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 531, Fig. 272, a—g. Землинский, Лекарств. раст. СССР (1951) 435.

Культивується як лікарська і декоративна рослина. Зустрічається здичавіло на полях, біля доріг, по садибах майже по всіх областях УРСР.

Поширення по СРСР. Як культурна або здичавіла рослина зустрічається в Європ. ч.: Прибалт., Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Бессараб., Причорн., Крим.

Загальне поширення. Дико росте в Середземномор'ї. Культивується майже по всій Європі, заноситься і в інші частини світу.

Господарське значення. Кошики хамемелюма римського містять до 0,5% ефірної ароматичної олії. Їх використовують у медицині (відвари і настої як пом'якшувальний засіб для полоскання, примочок).

[1] Опрацювала Д. М. Доброчаєва.

Рід 886. Анацикл — Anacyclus L.[1]

L., Sp. pl., ed. I (1753) 892.

Кошики великі, багатоквіткові, поодинокі на кінцях стебел та гілок, трохи потовщених під самими кошиками. Обгортка напівкуляста, до 15 *мм* завш., черепичаста, її листочки трав'янисті, зверху шерстисто-повстисті, по краю білуватоперетинчасті, на верхівці буруваті. Крайові квітки — язичкові, маточкові, білі, зісподу трохи посмуговані (білі з пурпуруватими смужками); серединні — трубчасті, двостатеві, жовті. Спільне квітколоже опукле, вкрите плівчастими приквітками. Сім'янки сплюснуті, крайові — з плівчастими, непрозорими крилами, які на верхівці продовжуються у вушка; серединні — чотиригранні, безкрилі. — Однорічні рослини з двічі перисто розсіченими на лінійні частки листками.

До роду належить близько 15 видів, поширених переважно в країнах Середземномор'я. В СРСР зустрічається кілька видів в культурі або здичавіло, в тому числі в УРСР 2 види.

1. Рослина зелена, розсіяноволосиста . . . . . **(1). А. лікарський — A. officinarum** Hayne.
— Рослина сіро-зелена, густо-мохнато-повстиста . . . . . **(2). А. булавовидний — A. clavatus** (Desf.) Pers.

3127[1] (1). A. officinarum Hayne — **Анацикл лікарський. Німецька ромашка. Слиногін.** Розсіяноволосиста рослина. Стебла прямостоячі, 15—30 *см* завв., трав'янисті, прості або розгалужені. Листки довгасті, двічі перисто розсічені на лінійні або нитковидні частки, які закінчуються білими колючими вістрячками. Кошики великі, поодинокі на кінцях стебел та гілок, трохи потовщених під самими кошиками; обгортки 10—15 *мм* завш., її листочки довгасто-ланцетні, по краю білуватоперетинчасті, на верхівці буруваті. Спільне квітколоже вкрите клиновидно-оберненояйцевидними приквітками. Крайові квітки у кошику язичкові, білі, зісподу посмуговані, пурпуруваті, часом зовсім відсутні. Серединні трубчасті квітки з 5-зубчастим відгином, жовтуваті. Сім'янки крайових квіток з широкими непрозорими крилами, плоскі, здавлені з боків, серединних квіток — чотиригранні. ☉. Цв. VI—VIII.

Hayne, Getreue Darst. Arzn. Gewächse, IX (1825), Tab. 46. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 62. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., 969. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 2, 673. Катіна у Визн. росл. УРСР, 540. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 381. Ан. Федоров во Фл. СССР, XXVI, 69.

[1] Опрацювала Д. М. Доброчаєва.

Рисуики: Haупе. 1, с., Taf. 46. Федченко и Флеров, ц. м., рис. 968, Hegi, 1 с., 674, Fig. 382. Землинский, Лекарств. раст. СССР (1958) 526.

Розводиться, головно у південних районах, часом дичавіє.

Як здичавіла наводиться (Шмальгаузеном, ц. м. Станковим і Таліевим, ц. м.) для Волинської і Полтавської обл.

Поширення по СРСР. Лише в культурі, зрідка як здичавіла.

Загальне поширення. Культивується у Західній і Східній Європі (переважно на півдні) як лікарська рослина.

Господарське значення. Корінь використовується у народній медицині у вигляді настою проти зубного болю, часом у вигляді порошків при паралічах і ревматизмі.

3127[2] (2). A. clavatus (Desf.) Pers. — **Анацикл булавовидний.** Мохнато-повстиста рослина з досить галузистими стеблами 15—20 *см* завв. Листки двічі або тричі перисто розсічені на лінійні частки, прикореневі — короткочерешкові, стеблові — сидячі. Кошики поодинокі на кінцях стебел та гілок, порівняно великі. Обгортка черепичаста, близько 15 *мм* завш., її листочки вгорі буруваті, з світлішою перетинчастою облямівкою по краю, повстисто-волосисті, зовнішні — ланцетні, внутрішні — довгасті, тупі. Крайові язичкові квітки білі, коротші від обгортки, серединні — трубчасті, жовті. Спільне квітколоже ширококонічне, вкрите плівчастими оберненояйцевидними загостреними лусочками. Сім'янки клиновидні, б.-м. сплюснуті, без чубка. ⊙. Цв. VI—VIII.

Pers., Synops. pl., II (1807) 465. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 2, 674. Ан. Федоров во Фл. СССР, XXVI, 70.

— *A. tomentosus* DC., Fl. Fr., V (1815) 481. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 63. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс. (1910) 969. — *Anthemis clavata* Desf., Fl. Atlant., II (1808) 287.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, tab. 999, II, 4—11.

Культивується, зрідка дичавіє. — Як здичавіла (бур'янова) рослина наводиться для Криму — окол. Севастополя (Шмальгаузен, ц. м., Федченко и Флеров, ц. м.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: у південних районах лише в культурі.

Загальне поширення. Дико у західній частині Середземномор'я. Культивується у Західній і Східній (південь) Європі як лікарська рослина.

Рід 887. **Чихавка — Ptarmica** Neck[1]

Necker., Elem., I (1790) 15.

Кошики зібрані в щитковидні суцвіття, дрібні. Листочки обгортки яйцевидно-ланцетні, опадні. Спільне квітколоже з опадними приквітковими лусочками. Крайові язичкові квітки в кількості 6—14, білі.

[1] Опрацював Є. М. Кондратюк.

Сім'янки сплюснуті, крилаті, з товстуватим, зубчастим крилом. — Багаторічні трав'янисті рослини з повзучим кореневищем і суцільними, довгасто- або лінійно-ланцетними, пилчастими листками. В іншому як *Achillea* L.

Рід охоплює понад 20 видів, з яких в СРСР росте 12, а в УРСР 4.

1. Листки з тупою, закругленою або виїмчастою верхівкою. Стебла 20—40 *см* завв. Гірська рослина . . . . . **(4). Ч. язиколиста — P. lingulata** DC.
— Листки загострені. Стебла більш високі, до 100—150 *см* завв. . 2.
2. Язичкові квітки в кількості 8—14. Листки голі або мало опушені, без залозок . . . **(1). Ч. звичайна — P. vulgaris** Blakw ex DC.
— Язичкові квітки в кількості 7—8. Листки сіро-зелені, дуже коротко опушені, вгорі з крапчастими залозками, хрящувато-гостропилчасті . . . . . 3.
3. Обгортки кошиків напівкулясті, 3,5—4,5 *мм* завш., листочки обгортки світло-зелені, без помітної темної смужки по краю. Язички крайових квіток овальні, 2,5—3 *мм* завд. і 2,2—2,8 *мм* завш. . . . . **(2). Ч. дніпровська — P. borysthenica** Klok. et Sakalo.
— Обгортки кошиків помітно витягнуті, широкояйцевидні, 6—8 *мм* завш.; листочки її з помітною темною смужкою по краю. Язички крайових квіток широкоеліптичні, 3,5—4,5 *мм* завш. і майже такі завдовжки . . . **(3). Ч. хрящувата — P. cartilaginea** Ledeb.

3128 (1). P. vulgaris Blakw. ex DC. — **Чихавка звичайна.** Стебла поодинокі, 20—150 *см* завв., при основі здерев'янілі, у верхній половині розгалужені, досить густо вкриті листками. Стебла голі або трохи у верхній частині опушені короткими притиснутими волосками. Стеблові листки сидячі, лінійно-ланцетні, гострі, тонко- двопилчастозазублені, голі чи розсіяноволосисті, до 8 *см* завд. і 3—6 *мм* завш., без ямчастих крапок на листковій пластинці; зубчиків другого порядку по краю листка багато і вони дуже маленькі. Кошики в широкому складному щитку, з розкритими язичковими квітками, досягають 13—20 *мм* у діаметрі, обгортка напівкуляста, листочки обгортки 3—4 *мм* завд. і 1,3—1,6 *мм* завш., з довгими розчепіреними волосками, зелені, по краю з добре помітною брунастою і шкірястою смужкою. Язички крайових квіток в кількості 8—14, білі, впоперек еліптичні, 3,3—4,5 *мм* завш. і 4,3—5,2 завд., з 3 заокругленими зубцями на краю, трубочка язичкових квіток дорівнює довжині сім'янки, трубчасті квітки брудно-білі, близько 3 *мм* завд. Сім'янка стиснута, 1,5 *мм* завд., без чубка. ♄. Цв. VII—IX.

Blakw. ex DC., Prodr., VI (1837) 23, p.p. Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 382.

— *Achillea ptarmica* L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 898. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 970. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 621. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 2, 563. Клоков у Визн. росл. УРСР, 543. Бочанцев во Фл. СССР, XXVI, 108. — *Ptarmica integrifolia* Gilib., Fl. Lithuan. III (1782) 216.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, 123. Станков — Талиев, ц. м., рис. 353.

Видані зразки: Fl. exsicc., Austro-Hung., № 987 (sub *Ach. ptarmica* L.). Fl. exsicc. reip. Bohem.-Sloven., № 944, 945. Герб. русск. фл., № 672.

На луках. — В західній частині УРСР.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Ужгородський рн, Вовкове, на пониженій частині долини р. Солотвинської (Білик!); Тячево (Білик!); Хустський рн, Кошелево (Білик!). — **З.П.** Житомирська обл.: Барашівський рн, Радецька Болярка (Бачуріна!); Довбиський рн, Калинівка (Барбарич!), Ожгів (!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Волзьк., Волзьк.-Кам., Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон, Урал.

Загальне поширення. Європа та Середземномор'я.

Примітка. *Pt. vulgaris* Blakw. ex DC. в межах Української РСР досить рідко зустрічається. Вказівки цього виду здебільшого стосуються до *Pt. borysthenica* Klok. et Sakalo, яка часто приймалась за *Pt. vulgaris* Blakw. ex DC.

3129 (2). P. borysthenica Klok. et Sakalo — **Чихавка дніпровська.** Стебла поодинокі, прямостоячі, 30—120 *см* завв., у нижній частині голі, вище б.-м. густо разом з листками опушені досить короткими напівпритиснутими чи напіввідлеглими дещо кучерявими волосками, вгорі б.-м. розгалужені, звичайно з короткими майже притиснутими до стебла гілками і, крім того, з вкороченими гілочками в пазухах середніх листків; листки довгасто-ланцетні, 3—10 *см* завд., по середині пластинки 5—15 *мм* завш., сидячі, з б.-м. стеблообгортною основою, по краю гостро-двоякопилчасті, поверхня пластинки листка з обох боків густо вкрита крапчасто-ямчастими залозками. Обгортки кошиків напівкулясті, а в молодому віці майже кулясті, 3,5—4,5 *мм* завд. і завш., з довгасто-яйцевидними або довгасто-яйцевидно-ланцетними, зеленими, без помітної темної смужки по краю, волосистими, близько 3,5 *мм* завд. і 1,5 *мм* завш. листочками; язичкові квітки білі, частіше у кількості 8, язички їх майже овальні, дрібні, 2,5—3 *мм* завд.; сім'янка 1,5 *мм* завд. ♃. Цв. VI—X.

Klokov et Sakalo apud Клоков в Бот. матер. герб. Бот. ин-та им. В. Л. Комарова АН СССР, XVI (1954) 357. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 382.

— *Achillea borysthenica* Klok. у Визн. росл. УРСР, 543. — *A. cartilaginea* ssp. *borysthenica* Sakalo, l. c., et in schedis. — *A. salicifolia* an Bess. Бочанцев во Фл. СССР, XXVI, 112 p.p.

На луках низького рівня і біля води. — Часто на вологих піщаних грунтах в басейнах Дніпра і Дону.

З.П. Волинська обл.: Головнянський рн, Опалин (А. і О. Барбаричі). — **П.П., Л.П., П.Л.-С., Л.Л.-С.** Звичайно. — **П.Л.-С.** Київська обл.: Обухівський рн, Козин (Монтрезор!), Підгірці (Липський і Базикевич!). — Кіровоградська обл.: Кіровоград (Черняєв!). — Черкаська обл.: Канів (Осадча!), Корсунь-Шевченківський рн, (Шалит!); Шполянський рн, Ярошівка. — **Д.Л.-С.** Луганська обл.: Луганськ, окол. (Кожевников!); Лисичанський рн, Серебрянка (Гринь і Романова!); Новосвітлівський рн, Червоний Яр (Підоплічко!). —

Донецька обл.: Макіївка, Горіхова балка (Наконечна!); Слов'янський рн, гори Артема (Лавренко!, Котов!), Тетяніівка (Липа!), Богородичне (Котов, Карнаух і Кузнецова!), Райгородок (Лавренко!), Баннівське (!); Харцизьк (Бівалькевич!). — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Новомосковський рн, Новоселівка (Котов!), Піщане (Білик!). — Полтавська обл.: Кишеньківський рн, Крамареве (Цінгер!). — Донецька обл.: Великоновосілківський рн, луки на другій терасі р. Вовчої (Клеопов!), Багатир (Клеопов!); Ольгинський рн, Велико-Анадольське л-во (Граффі!). — Луганська обл.: Старобільський рн, Курачівка (Контрольський!). — Харківська обл.: Куп'янськ, берег. р. Осколу (Клоков!); Зміївський рн, Лиман (Лавренко!), Вовчанськ (Заблоцький!); Ізюм (Горницький!). — **П.З.С.** Дніпропетровська обл.: Базавлуцькі плавні (Рижутін!, Куксін!); Нікопольський рн, р. Чортомлика (Рижутін!). — Запорізька обл.: Верхньохортицький рн, Біленьке (Кукуш!), Розумівка (Кукуш!). — Одеська обл.: Роздільнянський рн, Рибальське (Опперман!). — Херсонська обл.: Херсонський рн, Садове (Дука!); Ново-Воронцовський рн, Ново-Воронцовка (Муравйов!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Василівський рн, Кінські плавні біля Попова (Свистунова!); Кам'янсько-Дніпровський рн, Водяне (Козлов!), Іванівка (Козлов!); Запоріжжя (!!); Комишеваський рн, Кінські плавні (Зоз!). — Херсонська обл.: Гола Пристань (Куксін!); Каховський рн, Чорна Долина (Прянишников!); Цюрупинський рн, Козачо-Лагерські піски (Косець!, Прянишников!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон., Ниж.-Дон., Причорн.

Загальне поширення. Східна Європа (переважно на півдні).

3130 (3). P. cartilaginea Ledeb. — **Чихавка хрящувата.** Стебла 30—120 *см* завв., у верхній половині розгалужені, внизу рідко-, а в верхній частині густо-коротко-волосисті. Стеблові листки сидячі, коротковолосисті, лінійно-ланцетні, 3—12 *см* завд., 3—12 *мм* завш., при основі трохи звужені, двоякопилчасті, зубці першого порядку хрящувато-потовщені, не щільно прилягають, а помітно відхилені від пластинки листка. На верхньому і нижньому боках листка багато крапчастих залозок. Кошики зібрані в складний щиток; обгортка кошиків широкояйцевидна, 6—8 *мм* завш., але помітно витягнута, листочки обгортки вкриті волосками, бліді, з добре помітною червонувато-брунастою шкірястою смужкою по краю, 2,5—3 *мм* завд. і близько 1,5 *мм* завш. Язичкових квіток 7—8; язички їх білі, широкоеліптичні, майже округлі, 3,5—4,5 *мм* завд. і майже такі ж або трохи більші завширшки. Трубчасті квітки брудно-білі, з плівчастими на кінці кошлатими луската ми. Сім'янки блискучі, близько 2 *мм* завд. ♃. Цв. VII—IX.

Ledeb., Fl. Ross., II (1845) 530. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, вид. II, 382.

— *Achillea ptarmica* L. var. *cartilaginea* Schmalh. (Шмальгаузен), Фл. Ю.-З. Росс. (1886) 294; Фл. Ср. и Ю. Р., II, 63. — *Ach. ptarmica* L. var. *salicifolia* in Bess. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс. (1910) 970. — *Ach. cartilaginea* Ledeb., Ind. Hort. dorpat. sec. Ledeb., Fl. Ross., II (1845) 530. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 565. Клоков у Визн. росл. УРСР, 543. Бочанцев во Фл. СССР, XXVI, 114, pro max parte. — *Ach. salicifolia* Bess. Suppl. Catal. pl. Jard. Botan. Krzemieniec (1812) 3 et in DC. Prodr., VI (1837) 23. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 621.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, 123. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI. 2, 556.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 822.

На луках. — В Поліссі, Лісостепу та Степу; рідко.

П.П. Київська обл.: Полісся (Монтрезор!), окол. Києва (Лоначевський!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Тупичівський рн, Пекурівка (Левіна!); Чернігівський рн, Анисів (Михайленко!). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: Харківський рн, Хорошеве (!), Харків (Черняєв!), Покотилівка (Шмальгаузен!); Зміїв (Черняєв!, Свиренко!). — Сумська обл.: Охтирка (Ширяєв!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Шевченківський рн, Мирна Долина (Прянишников!); Ізюм (Горницький!, Ширяєв!, Савенков!). — Луганська обл.: Кремінна (Клоков!). — Донецька обл.: Ольгинський рн, Велико-Анадоль (Графф!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: переважно в лісових районах, Сибір: всі райони.

Загальне поширення. Скандінавія, Східна Європа, Сибір.

Примітка. *P. cartilaginea* Ledeb. має значну синоніміку, і часто важко визначити, як розумів цей вид той чи інший автор, особливо це стосується літературних джерел. Тому ми обмежились наведенням конкретних місцезнаходжень зразків, які були нами проглянуті.

3131 (4). P. lingulata DC. — **Чихавка язиколиста.** Стебла прості, 20—40 *см* завв., вгорі разом з листям рудувато-волохаті, трохи ребристі; листки сидячі, язиковидні, довгасті, по краю пилчасто зазублені, внизу майже цілокраї, війчасті, на верхівці заокруглені або з невеликою виїмкою, вкриті з обох боків крапчастими ямочками, неопушені, 2—5 *см* завд. та 7—15 *мм* завш. Кошики зібрані в напівкулясті щитки; обгортки утворені дуже волосистими листочками з кілюватою виразною центральною жилкою на спинці та чорною облямівкою по краю, 1,5—1,8 *мм* завш. та 2—4 *мм* завд., крайові язичкові квітки білі, близько 4 *мм* та 2,5—3,5 *мм* завд. Сім'янки близько 1,5 *мм* завд. ♃. Цв. VII—VII.

DC., Prodr., VI (1837) 24. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 382.

— *Achillea lingulata* Waldst. et Kit., Descr. et Ic. Pl. rar. Hung., I (1799) 2, tab. 2. Клоков у Визн. росл. УРСР, 543. Бочинцев во Фл. СССР, XXVI, 105.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, 124 sub *Ach. lingulata* Wald et Kit. Schur in Verh. Siebend. Ver. IV (1853) 94, f. 1. sub *Achillea alpina* Lerchenf.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 660; Fl. Hung. exsicc., Cent. VI, 385 sub *Achillea lingulata* Waldst. et Kit.

На скелях і полонинах. — В Карпатах.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, г. Піп Іван Чорногорський, субальпійський пояс (Котов!); хр. Чорногора, г. Петрос (Грины!, Комендар!), Говерла (Грины!, Білик!), Рогнеска (Комендар!), г. Гутин (Комендар!), г. Ненеску (Брадіс!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати).

Загальне поширення. Карпати.

Рід 888. Деревій — Achillea L.[1]

L., Sp. pl., ed. I (1753) 896.

Кошики багатоквіткові, численні, зібрані в щитковидні суцвіття, дрібні, рідко поодинокі на верхівці стебла й крупніші. Обгортка кошиків, звичайно, довгасто-яйцевидна, з черепичасто- розміщених, по краю плівчастих листочків. Спільне квітколоже плоске або опукле, з приквітковими лусочками. Крайові язичкові квітки маточкові, звичайно в кількості 5, рідко більше, з білими, пурпуровими або жовтими коротенькими язичками; серединні квітки двостатеві, трубчасті, п'ятизубчасті; трубочка віночка сплюснута. Сім'янки сплюснуті, звичайно безкрилі. — Багаторічні трави з перисто-роздільними або розсіченими листками.

Рід охоплює понад 150 видів, з яких в СРСР дико росте близько 50, в УРСР — 19.

Господарське значення. Види деревію з білими квітками використовуються як лікарські, але не диференційовано, а під загальною назвою *Herba millefolii,* яка включена до фармакопеї VIII, бо трава містить ефірну олію, азулен, вітамін К і гіркі ще недостатньо вивчені речовини. Вживається як кровозупинний засіб, входить до складу гіркого і протигеморойдального чаю. Худобою поїдається погано, при поїданні призводить до специфічного запаху і гіркого смаку молока.

Примітка. Види роду *Achillea* L. досить поліморфні і легко між собою утворюють гібриди, окремі з них відносно сталі і заслуговують визнання їх видової самостійності. Звичайно, ця обставина дуже утруднює обробку матеріалу.

1 Язичкові квітки білі чи рожеві, часто довші за обгортку[2] . . . 2.
— Язичкові квітки жовті, коротші за обгортку або дорівнюють їй . . 14.
2. Стебла лише з одним верхівковим кошиком; язички крайових квіток значно довші за обгортку, білі, в кількості більше 10. Гірська рослина . . . . . **(9). Д. Шура, д. східнокарпатський — A. Schurii** Sch. Bip.
— Стебла з б.-м. численними кошиками; язичкові квітки білі, жовтуваті чи рожевуваті . . . . . 3.
3. Листки перисторозсічені з широким центральним стрижнем і розсунутими цілісними сегментами (нагадують гребінці) . . . . . **(18). Д. Кітайбеля — A. Kitaibeliana** Soo.
— Листки дво- трирозсічені . . . . . 4.
4. Центральний стрижень листків між сегментами з проміжними частками чи зубцями . . . . . 5.
— Центральний стрижень без проміжних часток чи зубців . . . 8.
5. Кореневище вкорочене, без підземних пагонів. Стебла виходять пучками по 3—10. Листки двоперисторозсічені, короткі, довгасто-еліптичні . . . . . **(11). Д. благородний — A. nobilis** L.
— Кореневище видовжене, з підземними пагонами. Стебла поодинокі . . . . . 6.

[1] Опрацював Є. М. Кондратюк.

[2] Див. також *A. micranthoides* Klok.

6. Листки триперисторозсічені, довгі (до 25 *см*), яйцевидно-довгасті, центральний стрижень листка вузький, напівокруглий, з проміжними частками, сегменти другого порядку розташовані майже супротивно, листочки обгортки з жовтувато-бурою облямівкою . . . . . **(5). Д. стиснутий — A. stricta** Schleich.
— Рослина з іншими ознаками . . . . . 7.
7. Рослина б.-м. густо опушена, іноді з рудуватими волосками, листки в обрисі довгасті, центральний стрижень листка широкий, сегменти розташовані негусто, неглибоко-роздільні, кінці часток з добре помітним хрящуватим вістрям . . . . . **(6). Д. розсунутий — A. distans** Waldst. et Kit.
— Рослина гола або слабо опушена, стебла часто коричнево-червоні. Листки в обрисі широколанцетні; сегменти розташовані густо, частки сегментів широкі з міцним гострячком . . . . . **(7). Д. аспленієлистий — A. asplenifolia** Vent.
8(4). Кошики дрібні, 4 *мм* завд. і 2 *мм* завш., на б.-м. тонких ніжках, тісно зібрані. Язички крайових квіток дуже маленькі (0,6—0,8 *мм* завд.), світло-жовті **(12). Д. подовий — A. micranthoides** Klok.
— Кошики більших розмірів. Язички крайових квіток крупніші, білі або іноді рожеві . . . . . 9.
9. Рослина густо опушена, з еліптично-ланцетними до 12 *см* завд. листками; листочки обгортки з добре виявленою темною облямівкою і невеличким чубком товстих волосків на верхівці. Гірська рослина . . . . . **(10). Д. судетський — A. sudetica** Opiz.
— Рослина не так густо опушена. Листки довгасто- або лінійно-ланцетні, у 4 рази довші за ширину. Листочки обгортки без помітної темної облямівки . . . . . 10.
10. Листки плоскі з вузьким стрижнем і лінійно-ланцетними кінцевими частками. Рослина розсіяно опушена . . . . . **(1). Д. тисячолистий — A. millefolium** L.
— Листки звичайно згорнуті (сегменти їх згорнуті вверх від стрижня листка та тісно зближені), а якщо плоскі, то з широким стрижнем і широкотрикутними частками. Рослини здебільшого густо опушені . . . . . 11.
11. Кінцеві частки листків щетиновидно-лінійні, дуже вузькі, близько 0,2 *мм* завш., порівняно довгі; обгортки яйцевидно-циліндричні, 1,5—3,5 *мм* завд. та близько 1 *мм* завш.; язички 0,9—1,3 *мм* завд., жовтувато-білі . . . . . **(2). Д. щетинистий — A. setacea** Waldst. et Kit.
— Останні частки листків на верхівці нещетиновидні, без вістря, трикутні або ланцетні . . . . . 12.
12. Кошлатоповстиста (особливо у молодому віці) рослина, останні частки листків широколанцетні. Язички жовтувато-білі . . . . . **(3). Д. паннонський — A. pannonica** Scheele.
— Рослини з рідшим притиснутим опушенням, язички білі або рожеві . . . . . 13.

13. Листки плоскі, 0,5—4 *см* завш., двоперисторозсічені, з помітно широким стрижнем і широкотрикутними кінцевими частками. Рослина в усіх частинах порівняно крупна; щитки широкі, сильно розгалужені . . . . . **(4). Д. заплавний — A. inundata** Kondr.
— Листки 1—15 *мм* завш., перисторозсічені з перисторозділь-ними сегментами, повернутими вгору від вузького стрижня, і вужчими, ланцетними або трикутними кінцевими частками. Менш крупна в усіх частинах рослина з більш стиснутими щитками. . . . . **(8). Д. чорноморський — A. euxina** Klok.
14(1). Листки перисторозділь-ні, з суцільними або трохи надрізаними сегментами; стрижень листка б.-м. широкий, довгастий . . . 15.
— Листки двоперисторозділь-ні, стрижень листка вузьколінійний . 16.
15. Рослина цілком гола; язичкові квітки яскраво-жовті . . . . . **(14). Д. голий — A. glaberrima** Klok.
— Опушена, сіро-повстиста рослина, листки дуже нагадують гребінець, часто назад загнуті, сегменти розсунуті; язичкові квітки блідо-жовті . . . . . **(18). Д. Кітайбеля — A. kitaibeliana** Soo.
16. Стрижень листка з проміжними ланцетними частками між сегментами; щитки дуже густі, напівкулясті. Ніжки кошиків та обгортка вкриті густими коричневими, вовнистими волосками . . . . . **(19). Д. скупчений — A. coarctata** Poir.
— Центральний стрижень листків без проміжних часток між сегментами; щитки менш густі, ніжки кошиків та обгортка з білуватим опушенням . . . . . 17.
17. Вушка при основі листків добре розвинуті, опушення б.-м. відлегле. Рослини кам'янистих місць і південних злакових степів . . . . 18.
— Вушка відсутні або слабо виявлені на окремих листках, опушення б.-м. притиснуте. Рослини піскових степів . . . . . 19.
18. Стебла від середини б.-м. розгалужені; сегменти листків звичайно трироздільні, частки їх оберненояйцевидні . . . . . **(15). Д. м'яколистий — A. leptophylla** M. B.
— Стебла менш розгалужені, часто прості; сегменти листків 4—5-роздільні, частки їх майже лінійні . . . . . **(16). Д. кримський — A. taurica** M. B.
19(17). Сегменти дво-трироздільні; щиток негустий; ніжки кошиків тоненькі. Рослина річкових та суходільних пісків . . . . . **(13). Д. дрібноквітковий — A. micrantha** Willd.
— Сегменти листків здебільшого перисторозділь-ні, з 7—13 частками; щиток густий, компактний, ніжки кошиків коротші і в 2—3 рази товщі (0,6—0,8 *мм*). Літоральна рослина . . . . . **(17). Д. бірючанський — A. birjuczensis** Klok.

3132 (1). A. millefolium L. — **Деревій тисячолистий.** Стебла прямі, 20—60 *см* завв., нерозгалужені, поодинокі або в кількості 3—5, разом з листками негусто опушені; листки в обрисі довгасто-ланцетні, прикореневі досягають 15—20 *см* завд., нижні стеблові листки поступово

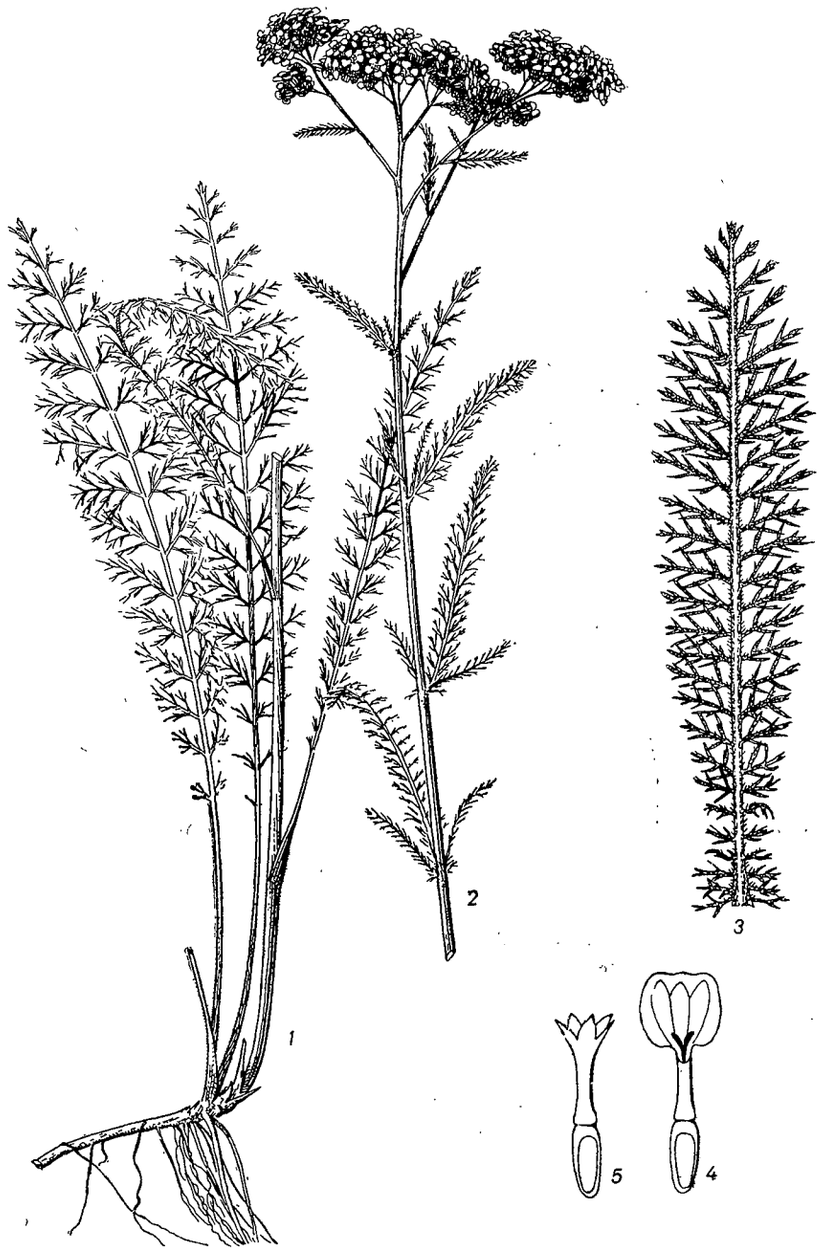

Рис. 40. Деревій тисячолистий — *Achillea millefolium* L.

1 — нижня частина рослини; *2* — верхня частиина стебла; *3* — верхній стебловий листок; *4* — крайова язичкова квітка; *5* — серединна трубчаста квітка.

переходять в черешок, верхні — сидячі, з невеличкими вушками при основі, двоперисторозсічені, стрижень листка вузький, 0,6—1 *мм* завш.; сегменти першого порядку розташовані на центральному стрижні черго́во на відстані 3—4 *мм*, сегменти другого порядку б.-м. супротивно; кінцеві частки листків лінійно-ланцетні, вузькі. Кошички близько 5 *мм* завд., зібрані в негусті щитки, 2—5 (6) *см* у діаметрі; обгортка кошичка довгасто-яйцевидна, близько 4 *мм* завд. і 2,5 *мм* завш.; листочки її до 1 *мм* завд., негусто опушені; язички крайових квіток білі або трохи рожеві, півкруглі, 2,5—2,9 *мм* завд. і майже такі ж завширшки, чітко на верхівці тризубчасті. Сім'янка 1,5—1,8 *мм* завд. ♃. Цв. VI—XI.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 899. DC., Prodr., VI, 24. Ledeb., Fl. Ross., II, 531. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 64. Клоков у Визн. росл. УРСР, 543. Стаиков — Талиев, Опред высш. раст. Европ. ч. СССР, Афанасьев во Фл. СССР, XXVI, 78.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 368. Fl. exsicc. Austro-Hung., № 988.

На луках, галявинах, схилах. — В лісових та лісостепових районах.

К.Л. Закарпатська обл.: Велико-Березнянський рн, схил хр. Яворник (Доброчаєва!); Рахівський ри, окол. Ділового (!!); Свалявський рн, біля Вовчого, в долиі Ждимир (Гринь!), Боржавська полонина (Запятова!); Хустський рн, окол. Хуста (Білик!). — Чернівецька обл.: Путильський рн, Шепіт (Котов!). — **Р.-О.Л.** Тернопільська обл.: Бережанський рн, Раїв (Данилевська!), Нараїв (Данилевська!), Тросяиець (Даиилевська!); Заложцівський рн, біля Турчина (Данилевська!). — **З.П.** Волинська обл.: Луківський рн, біля Зілова (Полуєктова!). — Житомирська обл.: Житомирський рн, Буки (!). — **П.П.** Житомирська обл.: Коростенський рн, Лісовищина, Ушомирська лісова дача (Шварцман!). — Київська обл.: окол. Киева (Д. Зеров!, Оксіюк!, Лоначевський!, Семенкевич!, Доброчаєва!). — **Л.П.** Київ-ська обл.: гирло р. Десни (Клоков, Кондратюк і Кузнецова!). — Сумська обл.: окол. Глухова (Львів!). — Чернігівська обл.: Батуринський рн, Головенка (Михайленко!). — **З.Л.-С.** Віниицька обл.: Копайгородський рн, уроч. Подунайчик (Косець!). — Тернопільська обл.: Великоглибочицький рн, Федірки (Котов!); Кам'янець-Подільський ри, Кубачівка (Кузнецова!). — **П.Л.-С.** Віпницька обл.: Брацлавський рн, Бугаків (Кучерява!); Комсомольський рн, Великі Кутища (Михайленко!); Шпиківський ри, Жабокрич (Осадча!). — Київська обл.: Вільшанський рн, Вільшаии (!). — Хмельницька обл.: Гриціівський рн, Новоселицьке (Морозова!); Плужнянський рн, Велика Гнійиица (Котов!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Лубни (Нетубський!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: в північно-західних районах.

Загальне поширення. Середня Європа, занесено в Північну Америку.

Примітка. Цей вид не досить поширений иа території УРСР, як це вважалось досі, і зустрічається в не цілком типовій формі. На території УРСР найбільш поширений близький вид — *A. pannonica* Scheele. В Сибіру, на Кавказі та в Середній Азії теж ростуть інші близькі види.

3133 (2). A. setacea Waldst. et Kit. — **Деревій щетинистий.** Стебла поодинокі або нечисленні, 30—50 *см* завв., сизо-зелені, з добре помітним шовковистим опушенням, нерозгалужені; листки в обрисі

лінійні або вузьколанцетні, середні стеблові листки 4—6 *см* завд. і 0,8—1,2 *см* завш., двічі перисто розсічені на вузькі, нитковидні частки 1—1,5 *мм* завд. і 0,1—0,2 *мм* завш.; сегменти першого порядку розташовані по центральній жилці на відстані 2,2—4 *мм*, товщина центральної жилки близько 0,5 *мм*, лише прикореневі листки з невеликим черешком, всі останні сидячі. Кошики 4—4,5 *мм* завд. і 1,7—2,5 *мм* завш.

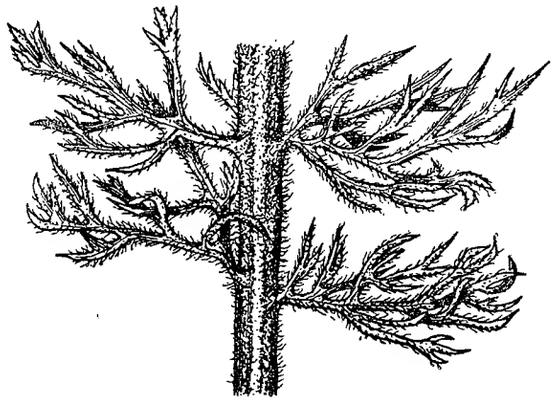

Рис. 41. Деревій щетинистий — *Achillea setacea* Waldst. et Kit.

Частина листка.

з квітками, зібрані в щитки 3—7 *см* у діаметрі; обгортка кошика яйцевидно-циліндрична, жовто-зелена, світла, 1,5—3,5 *мм* завд. та близько 1 *мм* завш.; язички крайових квіток широкоовальні, 1,9—2,2 *мм* завш. і лише 0,9—1,3 *мм* завд., білі або трохи жовтуваті, з трьома невеличкими тупими частками на верхівці. Сім'янка 1—1,2 *мм* завд., без чубка. 4. Цв. VII—IX.

Waldst. et Kit., Pl. rar. Hung., I (1802) 80, 82. Клоков у Визн. росл. УРСР, 544. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 384. Афанасьев во Фл. СССР, XXVI, 83.

— *Achillea odorata* Willd., Tract. de Achilleis (1789) 42. *A. odorata* Reichenb., Fl. exsicc. (1830) 229, non L. — *A. millefolium* var. *setacea* Koch, Syn., ed. I (1837) 373. Neilr., Fl. N. Osst. (1859) 342. Шмальгаузен, Фл. Ю.-З. Росс., 235; Фл. Ср. и Ю. Р., II, 64. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., 971.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, 137. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 2, 574.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 993. Fl. exsicc. reip. Bohem.-Sloven., № 939.

На відкритих місцях. — В степовій та лісостеповій частинах УРСР, рідше в лісових районах.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Берегівський рн, Нове Село (А. і О. Барбарич!); Свалявський рн, Уклін (!!); Ужгородський рн, окол. Ужгорода (Білик!), Горяни (Білик!); Ужоцький перевал (!!); окол. Хуста (Білик!). — **Пр.Л.** Львівська обл.: Рудки (!!). — Станіславська обл.: Долинський рн, Людвиківка (!!). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: окол. Львова (Клоков!). — **З.П.** Житомирська обл.: Черняхів (Копачевська!). — Хмельницька обл.: Полонський

рн, Воробйовка (Кучерява!). — **П.П.** Київська обл.: Київ (Монтрезор!, Лоначевський!, Бордзіловський!, Оксіюк!, Сенченко!); Києво-Святошинський рн, Буча (Семенов!); Димер (Чорноголовко!). — **Л.П.** Київська обл.: Бориспільський рн, Бориспіль (Лоначевський!); Іванків (Зоз!), Воронків (Котов і Карнаух!); Броварський рн, Залісся (Сележинський!). — Сумська обл.: Глухівський рн, лівнй берег Клевані (Левіна!); Конотопський рн, Вирівка (Левіна!). — Чернігівська обл.: Тупичівський рн, Бурівка (Левіна!); Козелець (Сележинський!); Куликівський рн, Дроздівка (Левіна!); Чернігівський рн, Єньків (Левіна!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Тростянецький рн, Тростянець (Котов!), Ладижин (Котов!), Цибулівка (Прянишников!); Уланівський рн, Лозна (Михайленко!), Хмельницький рн, Сьомаки (Михайленко!). — Київська обл.: Біла Церква (Фомін!, М. Гродзінський!). — Хмельницька обл.: Ізяслав (Дудик!). — Черкаська обл.: Шполянський рн, Лозоватка (М. Підоплічко!); Монастирищенський рн, Аитоніна (Осадча!); Банаський ри, Заячківка (Осадча!); Звенигородський рн, Козаче (М. Підоплічко!, Бараненко!), Чигиркозівка (М. Підоплічко!), Каменський рн, Каменка (Клеопов!), Сміла (М. Гродзінський!); окол. Умані (Кушакевич!.) — Кіровоградська обл.: Єлисаветградський рн, Плішки (Кукуш!). — **Л.Л.-С.** Чернігівська обл.: Прилуцький ри, Прилуки (Левенець!), Дідівці (Дубовик!). — Сумська обл.: Сумський рн, Караван (Шкорботов!); Лебединський рн, Михайлівська цілина (Є. Лавренко і Зоз!). — Полтавська обл.: Диканський рн, Диканька (Краснов!, Сова!, Макуха!); Зінківський рн, Лютенські Будища (Осадча!); окол. Лубен (Монтрезор!); Глобинський рн, Устимівка (Лавренко!); Комишненський рн, Черевки (Осадча!); Опішнянський рн, Хижняківка (Сова!); Полтава (Монтрезор!, Іллічевський!); Шишацький рн, Шишаки (Падалка!). — Харківська обл.: Валківський рн, Валки (Горницький!); Дергачівський рн, Дергачі (Лавренко!, Клоков!, Котов!), окол. Харкова (Черняєв!, Ширяєв!, Таліев!, Савенков!, Шишкіна!, Котов!); Нововодолазький рн, Бірки (Прошкіна!, Котов!). — **Д.Л.-С.** Луганська обл.: окол. Луганська (Постриганы!, Шевченко!); Свердловський рн, Провальський степ (Постриганы!). — Донецька обл.: окол. Артемівська (Лавренко!); Макіївка (Страшко!); Дзержинський рн, Магдалинівка (Давидич!); Слов'янський рн, гори Артема (Котов і Карнаух!, Сова!); Сніжнянський рн, Розсипна, біля Грабової Балки (Котов!). — **П. З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Криворізький рн, Ново-Петрикове (Кукиш!), Софієво-Гейківка (Котов!). — Кіровоградська обл.: окол. Кіровограда (Куксін!); Тишківський рн, Тернівка (Куксін!). — Одеська обл.: Любашівський рн, Бобрик (Бараненко!); Троїцький рн, Мар'янівка (Михайленко!); Цебриківський рн, Розкішне (Котов і Кузнецова!). — Дніпропетровська обл.: Синельниківський рн, Варварівка (Котов!). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Карлівський рн, Карлівський заповідний степ (Зерові Оксіюк!). — Харківська обл.: Куп'янський рн, Сеньково (Шлях ова!, Михайленко!), окол. Куп'янська (Клоков!). — Луганська обл.: Міловський рн, Стрілецький степ (Лавренко!, Доброчаєва!, Саричева!, Котов!, Карнаух!, Кузнецова!); Старобільський рн, Балакирівка (Михайленко!, Сова!), Станично-Луганське (Білик!), Вишневий (!), Містки (!). — Запорізька обл.: Осипенківський рн, Трояни (!). — Донецька обл.: Будьонівський рн, Хомутово, Хомутівський заповідний степ (Гринь!, Кузнецова!, Углярейко!, Доброчаєва!, Білик!, Карнаух!); Ольгинський рн, Великоанадольське л-во (Графф!); Жданов (Клеопов!); Приморський рн, Заможне (!); Першотравневий рн, Ялта (Білик!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (!); Баштанський рн, Піски (Білик!); Снігурівський рн, 3-є відділення радгоспу «Снігурівський» (Білик!). — Одеська обл.: окол. Одеси (Черняєв!, Васильєв!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Мелітопольський ри, Ново-Павлівка (Білик!); Приазовський рн, Приморський посад (Левіна!). — Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, заповідник Асканія-Нова (Клоков!, Окснер!, Сви-

стунов!, Котов!). — **П.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, о. Чурюк (Клоков!); Сивашський рн, Ново-Михайлівка (Левіна!). — **Кр.З.-Л.С.** Кримська обл.: Старокримський рн, біля Планерського (Котов і Карнаух!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: Бахчисарайський рн, Ново-Павлівка (Котов!); Сімферопольський рн, Піонерське (Білик і Угляренко!). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Ай-Петрі (Котов!), Гурзуфське сідло ((Котов!), Алуштинський рн, Демерджі-Яйла (Савенков!), г. Роман-Кош (Гізенко і Котов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Волзьк.-Дон., Заволзьк., Причорн., Крим, Ниж.-Дон., Ниж.-Волзьк.; Кавказ: Передкавк., Даг., Схід. Закавк.

Загальне поширення. Південна та Середня Європа до Південної Німеччини і Франції, Східна Європа, Кавказ.

Примітка. Як і інші види роду, вільно гібридизує, особливо з *A. pannonica*, Scheele, про що свідчить наявність ряду перехідних форм з проміжними ознаками.

3134 (3). A. pannonica Scheele — **Деревій паннонський.** Стебла прості, нерозгалужені, 25—75 *см* завв., разом з листками, шерстисто-мохнаті, часто трохи рожево-фіолетові; нижні листки з черешками, решта — сидячі, при основі з вушками 2—20 *см* завд. та 0,4—2 *мм* завш., в обрисі лінійно-ланцетні, триперисторозсічені, сегменти листків розташовані на центральному стрижні чергово, в обрисі яйцевидні або довгасто-яйцевидні, кінцеві частки широколанцетні чи яйцевидні або довгасто-яйцевидні, закінчуються невеликим (0,3 *мм* завд.) вістрям. Кошички дрібні, до 5 *мм* завд., зібрані в негусті щитки; обгортка кошичка 3—4 *мм* завд., утворена волосистими листочками близько 1 *мм* завш., листочки на верхівці з невеличким чубком товстих волосків, без темної облямівки по краю; крайові язичкові квітки в кількості 5, язички білі або жовтуваті чи рожевуваті, широкоовальні, близько 1,5 *мм* завд. і 1,3—1,8 *мм* завш. Сім'янка 1—1,5 *мм* завд. ♃. Цв. VI—X.

Scheele, Linn., XVIII (1844) 471. Клоков у Визн. росл. УРСР, 544. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР. Афанасьев во Фл. СССР, XXVI, 82.

— *Achillea millefolium* L. *lanata* Koch. Syn. Fl. Germ., ed. I, (1837) 373. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 64.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 992. Fl. Hung exsicc., № 575.

На степових схилах і сухих луках. — У лісостеповій і степовій частинах УРСР і є найбільш поширеним видом деревію.

Зак.Л. Закарпатська обл.: в Притисянській низовині досить часто; Берегівський рн, Гать (Білик!); Мукачівський рн, Кольчине, правий берег р. Візниці (!!); окол. Виноградова (Білик!). — **К.Л.** Всюди в нижній зоні гір на відкритих місцях. — **Пр.Л.** Львівська обл.: окол. Трускавця (Котов!). — Станіславська обл.: Печеніженський рн, Верхнє (!!). — **Р.-О.Л.** Звичайно. — **З.П.** Досить звичайно. — Волинська обл.: Камінь-Каширський рн, Сошичне (О. та А. Барбаричі!); окол. Любомля (О. та А. Барбаричі!); Ківерцівський рн, л-во (О. та А. Барбаричі!). — Ровенська обл.: Клесівський рн, Клесів (О. та А. Барбаричі!); Висоцький рн, Іванчиці (О. та А. Барбаричі!). — Житомирська обл.: Житомирський рн, Буки (!), Смоківка (Ілляшенко!); Новоград-Волинська мр, Чижівка (!!). —

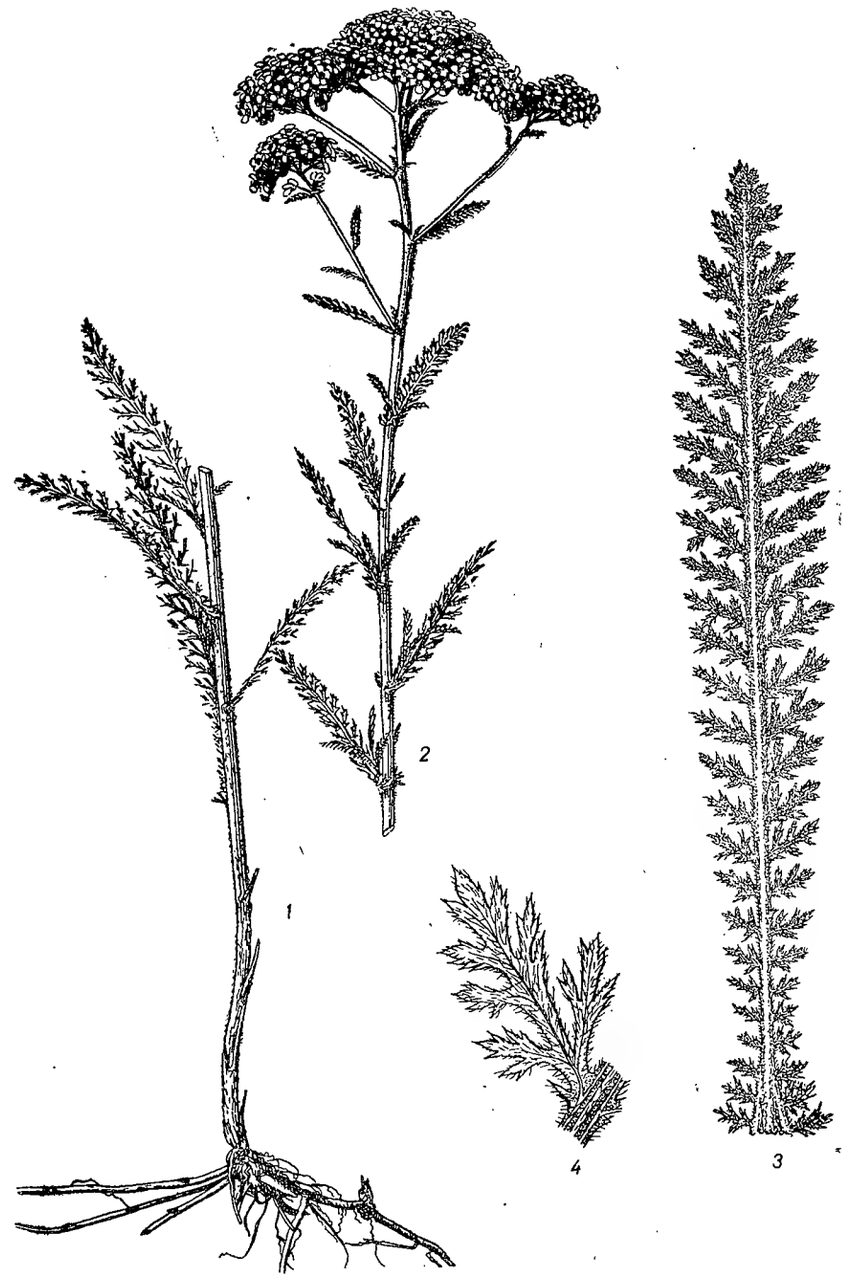

Рис. 42. Деревій паннонський — *Achillea pannonica* Scheele.

1 — нижня частина рослини; *2* — верхня частина стебла; *3* — листок; *4* — сегмент листка (збільшено).

П.П. Житомирська обл.: Коростенський рн, кол. Рудьо-Радовельська досл. станція (Д. Зеров!); Радомишльський рн, Радомишль (Лазаренко та Оксіюк!). — Київська обл.: Досить звичайно. — **Л.П.** Сумська обл.: Конотопський рн, Вирівка (Левіна!). — Чернігівська обл.: Чернігівський рн, окол. Чернігова (Лазаренко!), заплава р. Десни (Куксін!), Анисів (Лазаренко!); Михайло-Коцюбинський рн, Шульгівка (Д. і К. Зерови!); Тупичівський рн, окол. Бурівки (Дзюбенко!, Левіна!). — **В.Л.-С.** Звичайно. — **З.Л.-С.** Житомирська обл.: Бердичівський рн, Дубівка (!). — Станіславська обл.: Городенківський рн, ст. Вікно (Катіна!). — Хмельницька обл.: Досить звичайно. — **П.Л.-С.** Досить звичайно. — **Л.Л.-С., Д.Л.-С., П.З.-Л.С., Л.З.-Л.С., П.З.С., Л.З.С., П.С.** Досить звичайно, зустрічається у великій кількості, а також в степовій і передгірній частинах Криму.

Поширення по СРСР. Європ. ч. Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон., Причорн., Крим, Ниж.-Дон.

Загальне поширення. Середня Європа, Балканський півострів, Середземномор'я (схід), південь Європейської частини СРСР.

3135 (4). A. inundata Kondr. sp. nova in. Addenda, IX. — **Деревій заплавний.** Стебло пряме, 60—110 *см* завв., негусто вкрите м'якими волосками. Прикореневі та нижні стеблові листки черешкові, разом з черешком досягають 35—45 *см* завд., починаючи від середини стебла сидячі з вушками та пагінцями з пучком дрібних листків, пластинка листка 0,5—4 *см* завш., двічі розсічена на широкі оберненояйцевидні сегменти, останні частки широкотрикутні, з вістрячком, центральний стрижень широкий, 1,5—3,8 *мм* завш., листки верхньої частини стебла у більшості екземплярів перисті, з більш широким центральним стрижнем. Кошики зібрані в досить широкі (8—22 *см* завш.) щитки, утворені багатьма гілками, окремі з яких досягають 19—22 *см* завд. Обгортки еліптично-яйцевидні, 4—6 *мм* завд., листочки слабо опушені, язички крайових квіток білі або рожеві, близько 3 *мм* завш. та 2,5 *мм* завд., верхівкові зубці не завжди добре виявлені. Сім'янка близько 1,5 *мм* з крилом близько 0,5 *мм*. ♃. Цв. VII—X.

— *Achillea millefolium* var. *magna* Schmalh. (Шмальгаузен), Фл. Ср. и Ю. Р., II (1897) 64.

На заплавних луках і при берегах. — В центральній і східній частинах УРСР та в Криму.

З.П. Хмельницька обл.: Славута (!). — **П.П.** Житомирська обл.: Радомишльський рн, Візня (Лазаренко!). — Київська обл.: в заплавах річок звичайно. — **Л.П.** Київська обл.: в заплавах річок. — Чернігівська обл.: Батуринський рн, Головеньки (Бараненко!); Куликівський рн, Дроздівка (Левіна!). — **З.Л.-С.** Хмельницька обл.: Кам'янець-Подільський рн, Врублівці, берег р. Тернави (Кузнецова!). — **П.Л.-С.** Житомирська обл.: Бердичівський рн, Дубівка (!). — Вінницька обл.: Брацлавський рн, біля Самчинці (Кучерява!); Гайсинський рн, Зятківці (Кучерява!); Шпиків (Кучерява!). — Черкаська обл.: Монастирищенський рн, Попудня (Кучерява!), Покровка (Кучерява!), Завалля (Кучерява!); Черкаський рн, Будище (Михайленко!). — Кіровоградська обл.: Кіровоград (Окснер!); Чигирин (!!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Гадяцький рн, Млини (!); Зіньків (Д. Зеров!); Пирятинський рн, Яцини (Баранова!); Лубни, над р. Сулою (Лоначевський!,

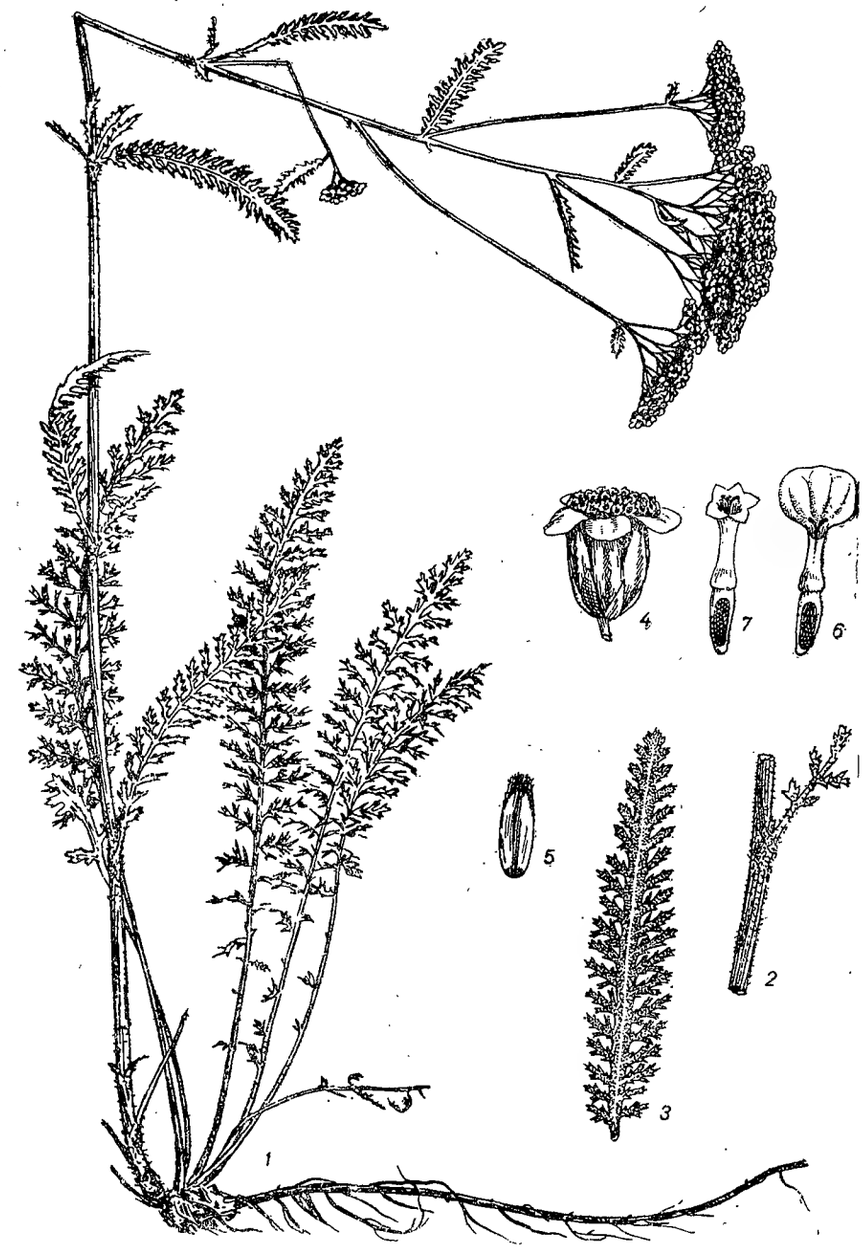

Рис. 43. Деревій заплавний — *Achillea inundata* Kondr.

1 — загальний вигляд; *2* — частина стебла з листком; *3* — верхній стебловий листок; *4* — кошик; *5* — листочок обгортки; *6* — крайова язичкова квітка; *7* — серединна трубчаста квітка.

Оксіюк!); Полтава (Д. Зеров!, Іллічевський!); Оржицький рн, р. Оржиця (Брадіс!). — Харківська обл.: окол. Харкова (Черняєв!, Наливайко!. Ширяєв, Савенко!, Опперман!, Котов!); Дергачі (Лавренко!); Валки (Горицький!); Печеніги (Сова!). — Черкаська обл.: Золотоніський рн, Піщане (Пслонська!); Гельмязівський ри, Софіївка (Білик!). — **Д.Л.-С.** Луганська обл.: Свердловський рн, Провальський степ (Гринь і Романова!). — Донецька обл.: Слов'янський рн, Банне (!). — **Л.З.-Л.С.** Луганська обл.: Мостківський рн, Мостки (Буланкова!, Михайленко!); Карлівський рн, Карлівка (Монтрезор!), Климівка (Цінгер!). — Харківська обл.: Зміїв (Ширяєв!, Гребеньова!); Савинці (Крашенинников!); Куп'янський рн, Сенькове (Шлякова!). — Запорізька обл.: Осипенківський рн, Новопетрівка (Васильєв-Яковлєв!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: Миколаїв (Криж евський!); Снігурівський рн (Куксін!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Мелітопольський рн, Мордвинівка (Клоков!). — Херсонська обл.: Голопристанський рн, Збур'ївка (Куксіи!). — **П.С.** Запорізька обл.: Якимівський рн, о. Бирючий (Котов!). — **Кр.З.-Л.С.** Кримська обл.: Старокримський рн, Планерське (Клоков!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Причорн., Крим. Недостатньо вивчене.

Загальне поширення. Південь Східної Європи.

3136 (5). A. stricta Schleich. — **Деревій стиснутий.** Рослина 25—85 *см* завв. Стебла прямостоячі, 25—85 *см* завв., прості, разом з листками розсіяно опушені довгими м'якими волосками; листки в обрисі яйцевидно-довгасті, 3—25 *см* завд., 1,5 *см* завш., триперисторозсічені, нижні поступово звужуються в черешок, у верхній частині стебла листки сидячі, при основі з вушками, центральний стрижень вузький і товстий, майже круглястий, близько 1 *мм* у діаметрі, у верхніх стеблових листків б.-м. крилатий і з проміжними частками між сегментами; сегменти першого порядку в обрисі довгасто-яйцевидні, утворені вузькими, близько 1—1,5 *мм* завш. сегментами другого порядку, які розташовані на стрижні сегментів першого порядку майже супротивно, частки третього порядку коротко-трикутно-загострені, закінчуються хрящуватим вістрячком. Кошики зібрані в б.-м. стиснуте щитковидне суцвіття, що іноді досягає 10 *см* у діаметрі; обгортка кошика довгасто-овальна, близько 6 *мм* завд. та 2,5 *мм* завш., утворена блідо-зеленими листочками з жовто-бурою облямівкою по краю, розсіяноволосиста або майже гола. Крайові язичкові квітки білі, язички близько 3 *мм* завд. та 2—2,5 *мм* завш. ♃. Цв. VII—IX.

Schleich., Cat. omn. plant. in Helv. nasc., ed. 4 (1821) 5, nom. nud. Heimerlin in Kern., Schedae ad Fl. exs. Austro-Hung. III (1884) 118. Клоков Визн. росл. УРСР, 543. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 383. Афанасьев во Фл. СССР, XXVI, 88.

— *Achillea tanacetifolia* var. *stricta* V. Koch, Syn., ed. 1 (1837) 374. Hayek in Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 575.

Видаиі зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 994.

В нижньому лісовому поясі. — Карпати.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Мукачеве, правий берег р. Латорнці біля мосту (!!); Ужгород, правий берег р. Уж (Дженюк!). — **К.Л.** Закарпатська

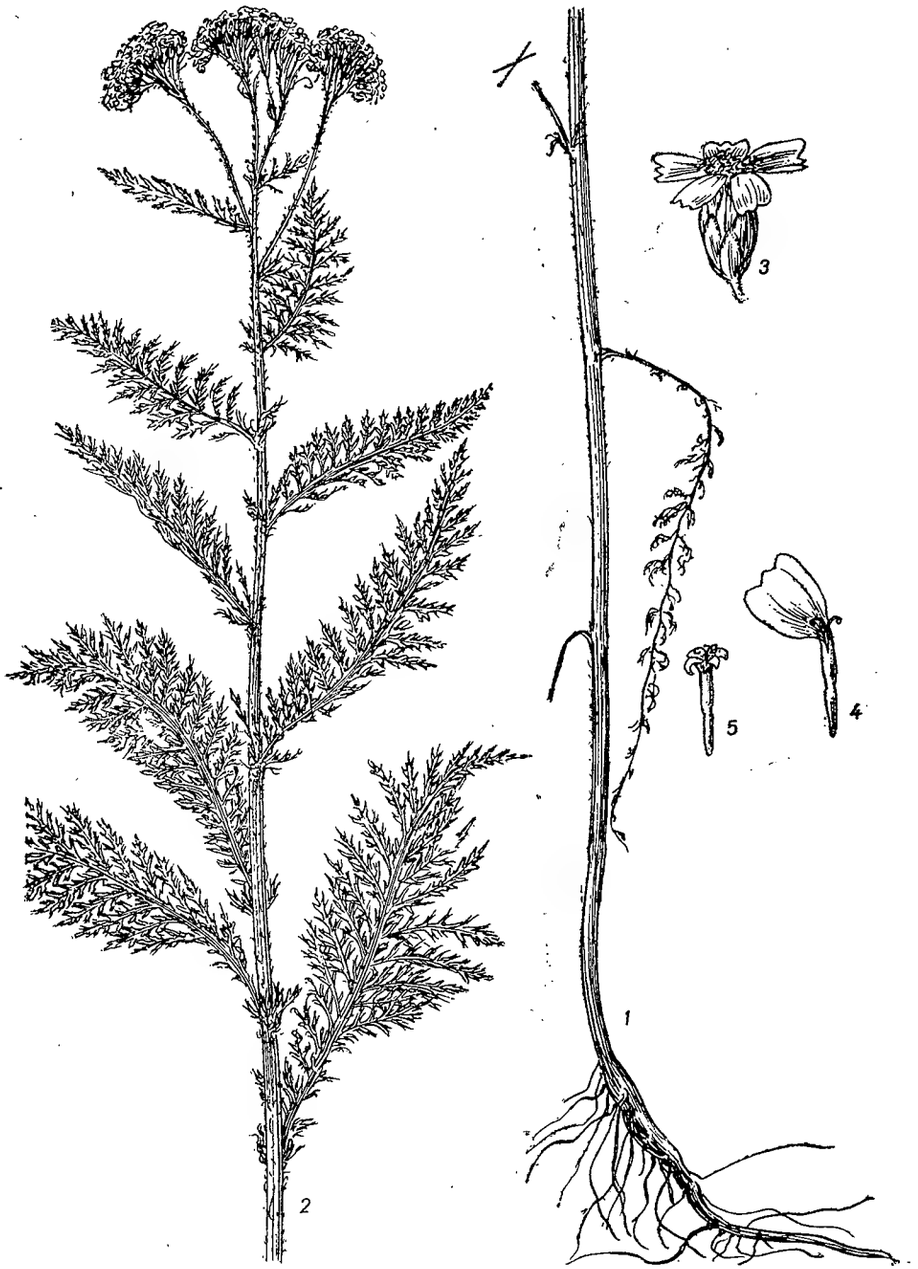

Рис. 44. Деревій стиснутий — *Achillea stricta* Schleich.

1 — нижня частина рослини; *2* — верхня частина стебла; *3* — кошик; *4* — крайова язичкова квітка; *5* — серединна трубчаста квітка.

обл.: Рахівський рн, Кобилецька Поляна, уроч. Довге, в буковому лісі (Косець!). — **Пр.Л.** Станіславська обл.: Печеніжинський рн, Верхнє, уроч. Княж-Двір (!!, Котов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати).

Загальне поширення. Гори Середньої Європи, Карпати, Балкани.

3137 (6). A. distans Waldst. et Kit. — **Деревій розсунутий.** Рослина з прямостоячими простими стеблами, 30—80 *см* завв., вкрита білими чи трохи рудуватими волосками; листки в обрисі довгасті, 2,5—18 *см* завд., 0,5—3 *см* завш., в нижній частині стебла черешкові, решта — сидячі, з добре розвинутими вушками, стрижень листка б.-м. широкий, 1,5—2,5 *см* завш., з численними гостротрикутними зубцями, сегменти листків в обрисі довгасто-яйцевидні, неглибокороздільні, до 1'3 *мм* завд. та 2,5—6 *мм* завш.; кінці часток з добре помітними хрящуватими вістрячками. Кошики зібрані в великі (6—8 *см* у діаметрі) щитки; обгортка кошичка яйцевидна, 4—6 *мм* завд. та 2,5—3 *мм* завш., язички крайових квіток білі або рожеві, майже округлі, 2,5—3 *мм* завд. та завш. ♃. Цв. VII— IX.

Waldst. et Kit. in Willd., Sp. pl., III (1800) 2207. Szaf., Kulcz., Pawl., Rośl. polsk., ed. I, 623. Клоков у Визн. росл. УРСР, 543. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 383. Афанасьев во Фл. СССР, **XXVI**, 88. — *A. dentifera* DC., Fl. Franc., VI (1815) 485. — *A. tanacetifolia* var. b. *distans* Rochel, Pl. Banat. rar., XXXIII (1828) 74. — *A. dentifera* b. *distans* Heuff., Enum. plant. Banat. (1858) 98. Hayek in Hegi, Ill. Fl., Mitt.-Eur., VI, 2, 575.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 995.

Вказана для Покутських Карпат (Szaf., Kulcz., Pawl., l. c.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати).

Загальне поширення. Гори Південної та Середньої Європи.

Примітка. Цей вид досить близький до *A. sudetica* Opiz, хоча і відрізняється будовою стрижня, сегментів листків та більшими розмірами. Гербарних зразків його з території УРСР ми не бачили. Польські автори вказують місцезнаходження цієї рослини в Покутських Карпатах, що є цілком імовірним.

3138 (7). A. asplenifolia Vent. — **Деревій аспленієлистий.** Рослина з повзучим кореневищем. Стебла поодинокі, прямі, стоячі, 20—70 *см* завв., трохи опушені, часто коричнево-червоні. Стеблові листки в обрисі широколанцетні, тричіперисторозсічені, голі чи негусто опушені, зверху вкриті ямчасто-крапчастими залозками, нижні листки з черешками, решта — сидячі, з вушками при основі, стрижень листка б.-м. широкий (близько 2 *мм*), між густо розміщеними сегментами містяться проміжні частки; частки сегментів широкі, з міцним хрящуватим вістрям 0,3—0,4 *мм* завд., верхні стеблові листки менш розсічені і густіше опушені. Кошики зібрані в щільні, широкі (6—9 *см* у діаметрі) щитки, обгортка кошика до 4 *мм* завд., листочки обгортки блідо-жовтувато-зелені з дуже вузенькою рудуватою облямівкою, голі або трохи волосисті. Крайові

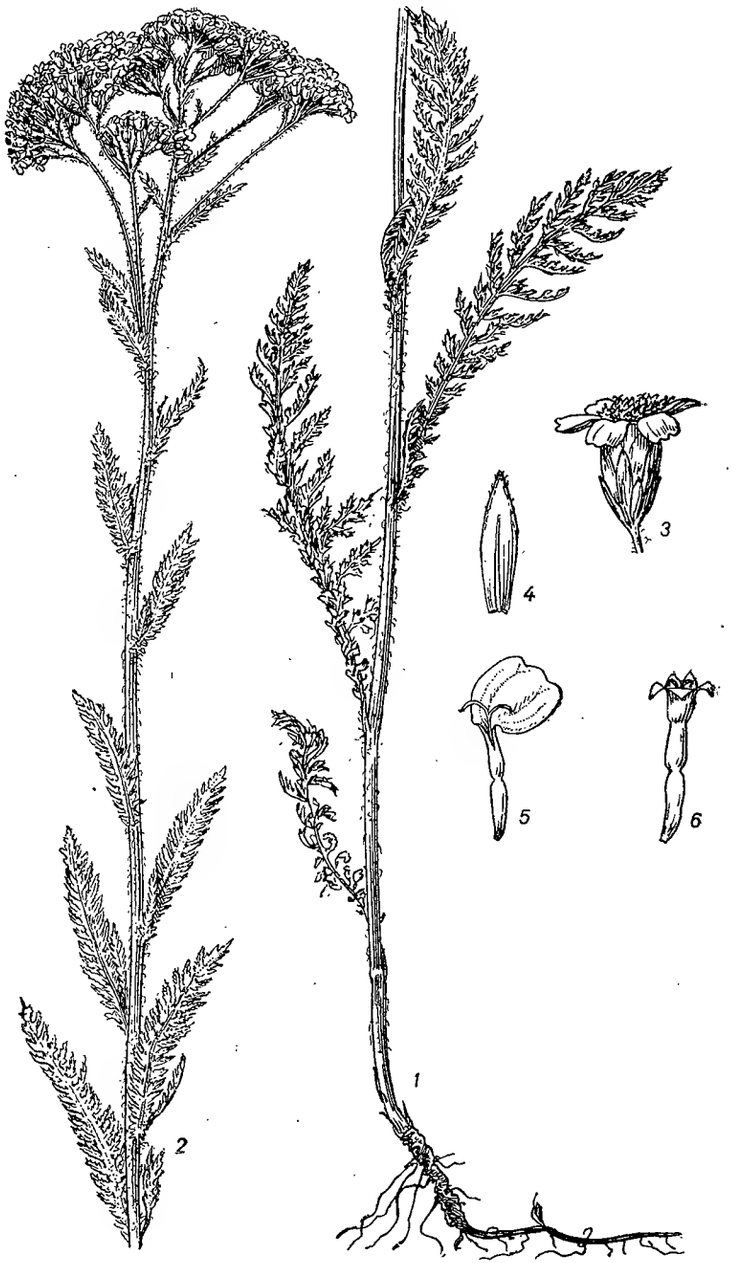

Рис. 45. Деревій аспленієлистий — *Achillea asplenifolia* Vent.

1 — нижня частина рослини; *2* — верхня частина стебла; *3* — кошик; *4* — листочок обгортки; *5* — крайова язичкова квітка; *6* — серединна трубчаста квітка.

язичкові квітки рожево-червоні або білі, 2—2,2 *мм* завд. та 1,5—2 *мм* завш., сім'янка близько 1,8 *мм* завд. ♃. Цв. VI—VIII.

Vent., Descript. d. pl. nouv. du jard. de M. Cels. (1800) 95.
— *Achillea millefolium* var. *rubra* Sadl., Fl. Pesth., II (1826) 286.
Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 990. Fl. Hung. exsicc., № 574.

В гірських лісах. — Карпати.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Ужгородський рн, Холмці (Білик!, А. та О. Барбаричі!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати).
Загальне поширення. Гори Південно-Західної Європи, Карпати.

3139 (8). A. euxina Klok. — **Деревій чорноморський.** Темно-зелена рослина з повзучим кореневищем, помітно, але негусто опушена; стебла поодинокі, 35—65 *см* завв., прості, лише з вкороченими пазушними гілочками, разом з листками негусто-притиснуто-повстисті; листки в обрисі лінійні чи вузько-довгасто-еліптичні, 1—26 *см* завд., 1—15 *мм* завш. (середні стеблові менше 10 *мм* завш.); прикореневі і нижні стеблові листки з б.-м. довгим черешком, інші сидячі, вушка помітно виявлені лише у листків верхньої половини стебла; всі листки перисторозсічені з б.-м. перисторозділь ними сегментами, які у живих рослин стоять майже перпендикулярно до стрижня листка, кінцеві частки листків широколанцетні або трикутні, короткі, але здебільшого відносно широкі, закінчуються дуже коротким мозолистим вістрям; верхня сторона листків вкрита крапчасто-ямчастими залозками. Обгортки яйцевидні, 3,5—5 *мм* завд., 2—3 *мм* завш.; язички крайових квіток білі, рідше трохи рожеві, майже овальні, 1,5—1,8 *мм* завд. та близько 2 *мм* завш. ♃. Цв. VI—IX.

Klok. (Клоков) в Визн. росл. УРСР (1950) 544; в Бот. матер. герб. Бот. ин-та им. В. Л. Комарова АН СССР, XVI (1954) 359. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, вид. II, 384.

На приморських пісках. — Чорноморське і Азовське узбережжя.

Л.З.С. Херсонська обл.: Голопристанський рн, Тендрівська коса (Давидич!, Куксін!); Скадовський рн, о. Джарилгач (Зоз, Побєдімова, Давидич!). — **П.С.** Запорізька обл.: Якимівський рн, о. Бирючий (Чича, Парнаський!, Клоков!, Котов!, Левіна!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн.
Загальне поширення. Східнопонтичний літоральний ендем.

Примітка. Цей вид являє собою чорноморсько-азовську літоральну расу із групи Millefolium і росте у відсутності інших близьких видів. Найближчим до нього видом є *A pannonica* Scheele, але останній характеризується помітно довшим і густішим опушенням, досить добре виявленими вушками у всіх листків і особливою характерною будовою сегментів листків. Утворює гібриди з *A. birjuczensis* Klok.

3140 (9). A. Schurii Sch. Bip. — **Деревій Шура. Деревій східнокарпатський.** Рослина 5—20 *см* завв., стебла поодинокі, прямі чи трохи висхідні: нерозгалужені, разом з листками розсіяноволосисті; листки в обрисі яйцевидні, трохи при основі звужені, сидячі, без вушок, 1,5—5 *см* завд. та 1—2 *см* завш.; сегменти листка вузькі (1,0—1,5 *мм* завш.), тонколінійні, останні частки гостроланцетні, сидять на центральному стрижні рідко, на відстані 4—6 *мм;* на верхівці стебла розвивається всього один кошик 1,0—1,5 *см* у діаметрі; обгортка напівкуляста, 5—6 *мм* завд., утворена оберненояйцевидно-ланцетними листочками з чорною або чорнобурою зверху широкою облямівкою, зовнішні листочки трохи волосисті; язичкові квітки білі, язички майже оберненояйцевидні, близько 6—8 *мм* завд. та 4—4,5 *мм* завш., верхівкові зубчики виявлені слабо. Сім'янка близько 2 *мм* завд. ♃. Цв. VII—IX.

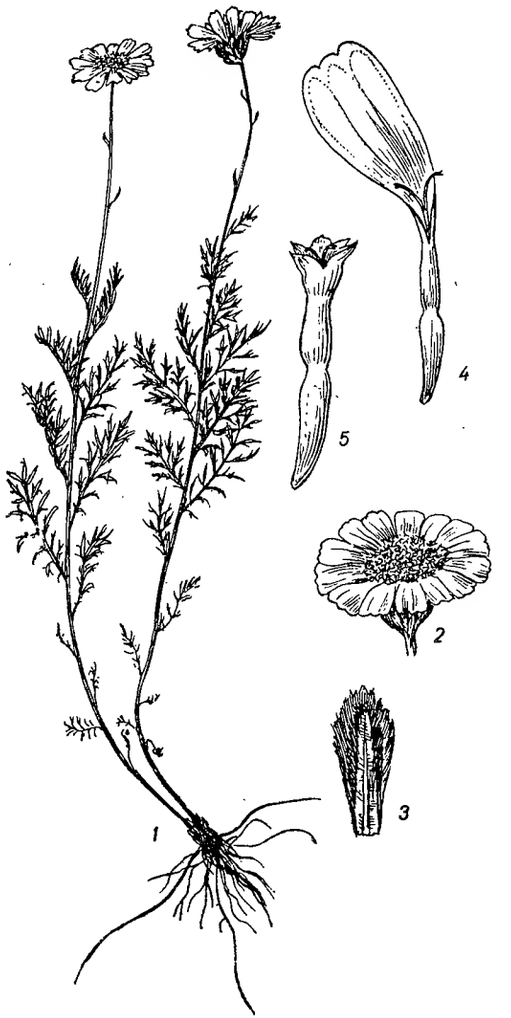

Рис. 46. Деревій Шура — *Achillea Schurii* Schultz Bip.

1 — загальний вигляд; *2* — кошик; *3* — листочок обгортки; *4* — крайова язичкова квітка; *5* — серединна трубчаста квітка.

Sch. Bip., in Oest. bot. Wochenbl., VI, № 38, (1856) 300. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 621. Клоков у Визн. росл. УРСР, 543. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 382. Бачанцев во Фл. СССР, XXVI, 123.
Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 982. Fl. exsicc. reip. Bohem.-Sloven., № 938.

На виходах вапняку. — У високогір'ї Карпат.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, г. Близниця (О. та А. Барбаричі!, Брадіс!, Гринь!, Косець!, Хржановський!), г. Петрос (Хржановський!), Піп Іван Чорногорський (Котов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати).
Загальне поширення. Східнокарпатський ендем.

3141 (10). A. sudetica Opiz. — **Деревій судетський.** Стебла поодинокі, прямі, нерозгалужені, 20—50(60) *см* завв., разом з листками досить густо опушені довгими м'якими білими волосками. Листки в обрисі еліптично-ланцетні, 4—15 *см* завд. і 1—3 *см* завш., триперисторозсічені, стрижень листка без проміжних часток між сегментами, частки сегментів гостроланцетні, непомітно переходять в коротенький гострячок; нижні листки черешкові, починаючи з середини стебла сидячі, при основі з вушками; обгортка кошика овальна, близько 4 *мм* завд., 3—3,5 *мм* завш., утворена широколанцетними листочками з добре окресленою темно-бурою облямівкою з невеличким чубком товстих волосків, на верхівці; язичкові крайові квітки білі, блідо- чи яскраво-рожеві, 2,5—2,8 *мм* завд., 2,8—3,2 *мм* завш. Сім'янки близько 1,5—2 *мм* завд. ♃. Цв. VII—IX.

Рис. 47. Деревій судетський — *Achillea sudetica* Opiz.

1 — загальний вигляд; *2* — частина стебла з листком; *3* — кошик; *4* — листочок обгортки; *5* — крайова язичкова квітка; *6* — серединна трубчаста квітка.

Opiz in André, Hesperus (1812), in Flora, V (1822) 635; Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk., ed. I, 624. Клоков у Визн. росл. УРСР, 543. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 383. Афанасьєв во Фл. СССР, XXVI, 80.

— *A. magna* Hänke, Iter Sud. (1791) 105, non L. — *A. hänkeana* Tausch. Fl., IV (1821) 567. — *A. millefolium* var. *alpestris* Wim. et Grab.), Fl. Sil., II (1829) 169. — *A. millefolium* subsp. *sudetica* (Opiz) Weiss in Koch Syn. Fl. Germ. ed. III (1902) 1404. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 571.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 989. Pl. polon. exsicc., № 174.

На полонинах і скелястих схилах. — В субальпійському поясі Карпат.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, Богдан, на г. Піп Іван Мармароський (Барбарич!, Коссць!, Брадіс!), Білотисське л-во, на г. Вихід (Доброчаєва!); Тячівський рн, Лопухів, уроч. Артична (Гринь!); Перечинський рн, полонина Рівна (Котов!); хр. Чорногора (Комендар!), г. Говерла (М. Попов!, Комендар!), г. Петрос (М. Попов!, Комендар!, Брадіс і Запятова). — Станіславська обл.: гірська частина окол. Ворохти (Катіна!). — Чернівецька обл.: Вижницький рн, окол. Петреші, г. Бучків (Котов!), Шепіт (Котов!); Путильський рн, Верхній Яловець, г. Яровиця (Котов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати). Загальне поширення. Гори Середньої Європи (схід).

Примітка. Для території Українських Карпат в деяких літературних джерелах (Rośl. polsk. — перше вид.; Визн. росл. УРСР; Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 1954) наводиться ще й другий близький вид — *Achillea tanacetifolia* All. s. str., але, як показала перевірка, цей вид у нас не росте, він є характерним для Альп, взагалі для більш західної частини Європи. Тому ми вважаємо, що він для Українських Карпат наводився помилково.

3142 (11). A. nobilis L. — **Деревій благородний.** Сірувато-повстиста рослина з короткими кореневищами і б.-м. численними стеблами 20—50 *см* завв., 2—2,5 *мм* завт.; стебла прямі або трохи галузисті, завжди опушені. Листки двоперисторозсічені, в обрисі довгасто-еліптичні, листочки (сегменти першого порядку) в числі 5—10 пар, віддалені один від одного на 2—4 *мм;* центральний стрижень листка, починаючи від середини до верхівки, несе між сегментами додаткові зубчасті частки. Кошики 2,2—3 *мм* завш. і до 4 *мм* завд., зібрані в складні щитки, обгортка кошика яйцевидна, близько 3 *мм* завд. Листочки обгортки опушені, зеленувато-жовті, по краю війчасто-волосисті. Крайові язичкові квітки білі або трохи жовтуваті, язички ширші ніж довші, їх ширина дорівнює 1,6—2,5 *мм*, довжина — до 1,5 *мм*. Сім'янка довгаста, близько 1 *мм* завд. ♃ Цв. VI—IX.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 899. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 65. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk., ed. I, 622. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., 971. Клоков у Визн. росл. УРСР, 543. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, вид. II, 383. Афанасьев во Фл. СССР, XXVI, 76.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI 133. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 2, 568.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1069. Fl. exsicc. reip. Bohem.-Sloven, № 943.

По степах, на степових схилах. — Степ, рідше в Лісостепу, рідко в південній частині Полісся та в Криму.

З.П. Житомирська обл.: окол. Овруча (Д. Воробйов!). — **П.П.** Київська обл.: Київ (Бордзіловський!, Лоначевський!, Оксіюк!, Семенкевич!, Васильєв-Яковлєв!, Монтрезор!, !, Сенченко!); Києво-Святошинський рн, Біличі (Д. Зеров!). — **Л.П.** Київ, біля Дарниці (Бордзіловський!). — **З.Л.-С.** Станіславська обл.: Обертинський рн, Чортовець (Катіна!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Брацславський рн, Самчинці (Кучерява!); Тростянецький рн, Скибинці (Котов!). — Кіровоградська обл.: Тишковський рн, Марківка (Васильєв-Яковлєв!); Кіровоград (Черняєв!, Котов!). — Київська обл.: Миронівський рн, Миронівка (Вісюліна!). — Черкаська обл.: Звенигородський рн, Хлипнівський ліс (М. Підоплічко!); Умань (Гродзінський!), Кам'янка (Клеопов!); Корсунь-Шевченківський (М. Підоплічко); Бабанський рн, Заяківка (Луганська!, !); Черкаський рн, Степанки (Клеопов!). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Чорнобильський рн, Мала Бурімка (Зоз!); Згурівський рн, Гречана Гребля (Дубовик!). — Сумська обл.: Білопільський рн, Гороб'ївка (Залеський!); Суми (Калениченко!); Лебединський рн, заповідник Михайлівська цілина (Лавренко і Зоз!, Рошаль!). — Полтавська обл.: Велико-Багачанський рн, Білоцерківка (Монтрезор!), Диканський рн, Диканька (Павличек!, Сова!); Зіньківський рн, Лютенські Будища (Д. Зеров!), Зіньків (Д. Зеров!); Лубни, чагарники над р. Сулою (Оксіюк!); Опішнянський рн, Мало-Будищанська с/р, Хижняківка (Дубовик!); Полтава (Іллічевський!, Краснов!, Монтрезор!, Лепченко!); Сенча (Борецков!); Гоголівський рн, Шишаки (Падалка!). — Харківська обл.: Дергачівський рн, Дергачі (Лавренко!, Кудрявцев!), між Степанівкою і Пересічним (Лавренко!), Пересічне (Паршина!), Феськи (Лавренко!); Зміїв (Свиренко!); Валківський рн, Зайцівка; Валки (Горницький!); Печенізький рн, Печеніги (Сова!); Харківський рн, Харківська прнміська смуга (Васенко!, Шишкіна!), по Чугуївському шляху біля с. Рогань (Козлов!), Харків (Черняєв!, Павлович!). — Чернігівська обл.: Прилуцький рн, Дідівці (Дубовик!). — **Д.Л.-С.** Луганська обл.: Свердловський рн, Провальський степ

Рис. 48. Деревій благородний — *Achillea nobilis* L.

Частина листка.

(Гринь і Романова!, Барбарич!); Ровеньківський рн, Картушино (Гребеньова!). — Донецька обл.: Артемівський рн, Володарське (Котов, Карнаух, Кузнецова!); Слов'янський рн, гори Артема (Котов!); Харцизький рн, Зуївка (Страшко!), окол. Харцизька (Котов і Карнаух!); Чистяківська мр, окол. ст. Розсипна (Котов!); Макіївка (Котов!); Горлівська мр, Горлівка (Давидич!), Чагарі (Давидич). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Троїцький рн, Мар'янівка (!). — Миколаївська обл.: Троїцький рн, Мар'янівка (!). — Миколаївська обл.: Братський рн, Крива Пустиш (Котов!); Доманівський рн, Богданівський радгосп (Гринь!). — Дніпропетровська обл.: Апостолівський рн, колгосп «Червона зірка» (Олексієнко!), заплава р. Кам'янки (Рижутін!); Криворізький рн, Ново-Петрикове (Кукуш!), Криворізька мр, Веселі Терни (Кукуш!). — **Л.З.-Л.С.** Луганська обл.: Станично-Луганське (Підоплічко!); Євсузький рн, Ново-Олександрівський кінний завод (Котов!); Нижньодуванський рн, Ново-Никанорівка (Клоков!); Міловський ри, Стрілецький степ (Лавренко!). — Дніпропетровська обл.: Дніпропетровський рн, Ракшівка, Сурсько-Покровське, Сурсько-Литовське (Давидич!). — Запорізька обл.: Осипенківський рн, Осипенко (!), Трояни (!). — Полтавська обл.: Карлівський рн, Карлівський степ (Д. Зеров і Оксіюк!); Кишеньківський рн, Крамареве (Цінгер!). — Донецька обл.: Володарський рн, Кам'яні Могили (Білик!, Гринь!, Кузнецова!, Доброчаєва!); Волноваський рн, Старо-Гнатівка (Котов!); Приморський рн, Старий Крим (Клоков!); Першотравневий рн, Юр'ївка (!). — Харківська обл.: Петрівський рн, Лозовенька (Карюк!); Вовчанськ (Заблоцький!); Шевченківський рн, Сергіївка, Семенівка (Залеський!), Мирна Долина (Прянишников!). — **П.З.С.** Запорізька обл.: Верхньохортицький рн, Біленьке (Кукуш!). — Миколаївська обл.: Баштанський рн, Баштанка (Гринь!); Березнеговатський рн, біля дороги Снігурівка — Березнеговате (Білик!); Володимирівський рн, дослідна станція (Гринь!); Миколаїв (Катіна!); Снігурівський рн, Трудолюбівка (Білик!), Галаганівка (Білик!). — Одеська обл.: Біляївський рн, Кагарлик (Опперман!); Одеса (Васильєв!). — Херсонська обл.: Херсон (Олійник!); Ново-Воронцовка (Муравйов!). — Запорізька обл.: Запоріжжя (Олексіїв!). — Херсонська обл.: Голопристанський рн. Бехтерський ліс (Гринь!); Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Клоков!, Свистунова!). — **П.С.** Херсонська обл.: Генічеський рн, пів-в Чонгар (Білик!), о. Куюк-Тук (Білик!). — **Т.С.** Кримська обл.: Чорноморське (Котов!). — **К.С.** Кримська обл.: Приморський рн, Керч (Черняєв!). — **Кр.З.С.** Кримська обл.: Сацький рн, Скворцове (Білик і Угляренко!). — **Кр.З.-Л.С.** Кримська обл.: Старокримський рн, Планерське (Котов!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Новий Сімеіз (Тутковський!); Судацький рн, Карадаг (Котов і Карнаух!).

Поширення по СРСР. Верх.-Дніпр., Верх.-Волзьк., Волзьк.-Кам., Волзьк.-Дон., Серед.-Дніпр., Ниж.-Дон., Ниж.-Волзьк., Бессараб., Крим; Кавказ: Передкавк.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт., Алт.

Загальне поширення. Середня Європа, Балканський півострів, Європейська частина СРСР, Кавказ, Західний Сибір, Мала Азія.

3143 (12). A. micranthoides Klok. — **Деревій подовий.** Рослина з коротким повзучим кореневищем; стебла нечисленні, прямостоячі, 10—45 *см* завв., прості або лише вгорі трохи розгалужені, разом з листками негусто-волохато-повстисті; листки в обрисі довгасті або здебільшого довгасто-еліптичні, 1,5—9 *см* завд. та 0,4—2 *см* завш., перисторозсічені, з б.-м. роздільними або інколи з цілісними сегментами; кінцеві частки сегментів лінійно-ланцетні, коротко загострені і закінчуються невеличким хрящуватим вістрям; стрижень листка біля середини з нечислен-

ними проміжними частками між основними сегментами; нижні листки з черешками, без вушок (перед цвітінням в'януть), середні й верхні — сидячі, з перистороздільними вушками при основі; поверхня листків з обох боків вкрита крапчасто-ямчастими залозками. Кошики досить численні, в негустих складних щитках; обгортка кошичка яйцевидна, 3—4 *мм* завд. і 2—2,5 *мм* завш.; язички крайових квіток дрібненькі, близько 0,6—0,8 *мм* завд. і 1 *мм* завш., світло-жовті. ♃. Цв. VI—VII.

Klok. (Клоков) у Визн. росл. УРСР (1950) 544; в Бот. матер. герб. Бот. ин-та им. В. Л. Комарова АН СССР, XVI (1954) 360. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 382. Афанасьев во Фл. СССР, XXVI, 100.

— *Achillea micrantha* auct. fl. ucr., non M. B., nec Willd.

По степових зниженнях (подах). — Причорномор'я.

П.З.С. Херсонська обл.: Бериславський рн (Білик!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Веселівський рн, х. Сіткулі (Білик!). — Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Ново-Троїцьке (!, Свистунова!, Білик!), Асканія-Нова (Пачоський!, Лавренко!, Клоков!, Котов! і Карнаух!, Левіна!, Окснер!, Стахорський!, Свистунова!, Барбарич і Денчик!, !, Шалит!). — **П.С.** Херсонська обл.: Сивашський рн, Веленнівка (Білик!). — Кримська обл.: Арабатська стрілка (Котов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн.

Загальне поширення. Ендемічний вид, поширений на обмеженій території причорноморських степів, приблизно між Дніпром і Молочною.

Примітка. *A. micranthoides* Klok. добре відрізняється від *A. Biebersteinii* Afan. (*A. micrantha* auct.), характерної для району Передньої Азії, більш притиснутим і рідким опушенням всієї рослини, іншим характером розсіченості листків, блідішим забарвленням квіток. *A. micranthoides* Klok. дає гібриди з *A. pannonica* Scheele, відомі з Молочного лиману Запорізької обл. (Котов!).

3144 (13). A. micrantha Willd. — **Деревій дрібноквітковий.** Стебла поодинокі або в кількості 2—3, прямостоячі або висхідні, 10—30(45) *см* завв., разом з листками вкриті притиснутими тонкими волосками, від чого вся рослина тонко-сірувато-повстиста. Листки в обрисі лінійні або ланцетні, близько 4,5 *см* завд. і 3—4 *мм* завш., звичайно, крім верхівкових, до основи звужені в черешок, перисторозсічені на б.-м. широкі, коротко розставлені сегменти першого порядку, які, в свою чергу, приблизно на одну третину надрізані й утворюють 2—3 частки, що закінчуються невеличким (0,2 *мм* завд.) вістрям, часто всередину згорнуті. Кошики 3,5—4,5 *мм* завд., на тонких, 2—6 *мм* завд., ніжках, зібрані в піхві, плоскі щитковидні суцвіття; обгортки 3—3,5 *мм* завд., листочки їх волосисті, лусковидні, 2,5—3,2 *мм* завд. і близько 1 *мм* завш.; язички крайових квіток жовто-білі, 1 *мм* завд. і 1,5 *мм* завш., з 3 або 2 зубцями по краю, трубочка квіток 1,5 *мм* завд., помітно поговщена при основі. Сім'янка 1,5—1,7 *мм* завд., стиснута. ♃. Цв. VII—VIII.

Willd., Tract. de Achilleis (1789) 33, non *A. micrantha* Willd., Sp. pl., III, 3 (1804) 2209. Афанасьев в Бот. матер. герб. Бот. ин-та им. В. Л. Комарова АН СССР, XIX (1959) 361; во Фл. СССР, XXVI, 96.

— *A. Gerberi* Willd., Sp. pl., III, 3 (1804) 2196; M. B., Fl. taur.-cauc., II, 334; Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 65, excl. β. *leptophylla* (M. B.) Schmalh. Клоков у Визн. росл. УРСР, 541.

— *A. Cancrini* Grun. in Bull. Soc. Nat. Mosc., XVI, 4 (1896) 417.

На пісках. — В Лісостепу і Степу, переважно на Лівобережжі.

П.П. Київ (Лоначевський!). — **Л.П.** Київська обл.: Дарниця (Михайличенко!). — **П.Л.-С.** Черкаська обл.: Чигиринський рн, Бужин (Постригань!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Кременчук (!!); Полтавський рн, ст. Головач (Завгородній!), Микольське (Іллічевський!). — Харківська обл.: Зміївський рн, Зміїв (Ролл!), Коробові хутори (Гребеньова та Лепченко!); Печенізький рн, Печеніги (Черняєв!, Лавренко!); Нововодолазький рн, ст. Борки (Котов і Лавренко!); Харківський рн, Харків (Савенков!, Котов!, Козлов!), Куряж (Котов!), ст. Жихор (Козлов!); Мерефа (Козлов!), ст. Хорошеве (Козлов!); Чугуївський рн, ст. Кочеток (!), Чугуїв (Черняєв!, Котов!, Калениченко!). — **Д.Л.-С.** Луганська обл.: Лисичанський рн, Серебрянка (Гринь і Романова!), Боровське (Черняєв!); Ново-Світлівський рн, Червоний Яр (М. Підоплічко!). — Донецька обл.: Слов'янський рн, Баннівське (Сова!), Райгородок (Гринь і Доброчаєва!, Козлов!), Богородичне (Ширяєв!), гори Артема (Лавренко!); Краснолиманський рн, Закітне (Котов, Карнаух, Кузнецова!); Костянтинівський рн, Кіндратівка (М. Підоплічко!), Чистякове (!); Ямський рн, Яма (Оксіюк!). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ (Липа!, Гроссгейм!). — **Л.З.-Л.С.** Луганська обл.: Станично-Луганський рн (Гринь і Косець!); Білокуракинський рн, Білокуракине (Черняєв!); Євсузький рн, Садки (М. Підоплічко!); Кремінне (Черняєв!, Лавренко!); Містки (Красюкова!), Ново-Псковський рн, Йосипівка (Черняєв!, Залеський!); Новий Айдар (!); Старобільський рн, Лиман (Сова!), Старобільськ (Ширяєвський!). — Дніпропетровська обл.: Новомосковський рн, Піщанка (Білик!); Перещелинський ри, Андріївка (Остроухова!). — Полтавська обл.: Кишеньківський рн, Орлик (Цінгер!), Кобеляцький рн, Білики (Цінгер!), Кобеляки (Рогович!). — Донецька обл.: Великоновосілківський рн. по р. Вовчій (Клеопов!), Краснолиманський рн, Святогорськ (Козлов!). — Харківська обл.: Дворічанський рн, Вільшана (Пискунов!), Дворічна (Черняєв!); Вовчанськ (Заблоцький!); Боровський рн, Гороховатка (!); Ізюм (Ширяєв!, Черняєв!, Котов!); Куп'янський рн, Сенькове (Михайленко!), Куп'янськ (Лавренко!); Олексіївський рн, Маслівка (Ширяєв!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: Снігурівський рн, Павлінка (Білик!.) — Херсонська обл.: Берислав (Білик!); Велико-Олександрівський рн, радгосп (Білик!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Запоріжжя (!); Мелітопольський ри, Мордвинівка (Білик!). — Херсонська обл.: Цюрупинськ (Доброчаєва!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон., Заволзьк., Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волзьк.

Загальне поширення. Степові райони Європейської частини СРСР.

3145 (14). A. glaberrima Klok. — **Деревій голий.** Кореневище вкорочене, розгалужене. Квітконосні стебла в кількості 1—15, рідше до 15, прямостоячі або при основі трохи висхідні, 15—35 *см* завв.; як і вся рослина, цілком голі; неплідні пагони численні, вкорочені; листки черешкові або вгорі майже сидячі, перисторозділені, прямі або пониклі, але не відігнуті донизу, верхівкові листки цілісні, цілокраї або зубчасті; сегменти листків суцільні або лише окремі дволопатеві, довгасто-оваль-

ні чи коротколінійні, до 3,5 *мм* завд. та близько 1 *мм* завш., тупі, майже заокруглені, коротко-гострокінцеві, часто білувато-мозолисті; черешки листків 4,5 *см* завд., вузькі, при основі розширені, біля стебла трохи перистороздільні (з вушками). Щиток утворений кошиками в кількості до 10. Обгортка кошика еліпсоїдальна, близько 4 *мм* завд. та 2,5—3,5 *мм* завш., гола; листочки обгортки овальні або довгасто-еліптичні, 2,5—3 *мм* завд. і близько 1 *мм* завш., блідо-зелені, перетинчасті, зеленувато-жовтуваті. Квітки яскраво-жовті, крайові язичкові в кількості 5—6, язички їх трохи тризубчасті, напівеліптичні або майже округлі, 2,5—3 *мм* завд. та 2,2—2,8 *мм* завш. Сім'янка близько 1,25 *мм* завд. та 0,5 *мм* завш. ♃. Цв. VI—IX.

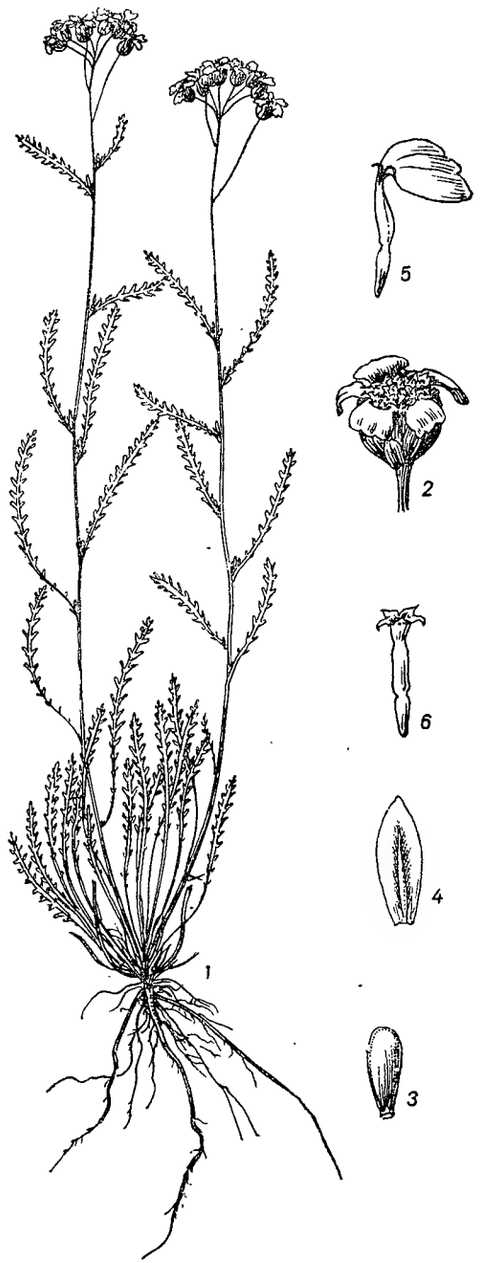

Рис. 49. Деревій голий — *Achillea glaberrima* Klok.

1 — загальний вигляд; *2* — кошик; *3—4* — листочки обгортки; *5* — крайова язичкова квітка; *6* — середнина трубчаста квітка.

Klok. (Клоков), Ind. sem. Hort. Bot. Charjkov. (1925) 6; в Укр. бот. журн., III (1926) 20; у Визн. росл. УРСР, 544. Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 382. Repet. in Бат. матер. герб. Бот. ин-та им. В. Л. Комарова АН СССР, XXIX (1959) 622. Афанасьев во Фл. СССР, XXVI, 95.

Рисунки: Клоков і Лавренко в журн. «Червоний шлях» (1929) 210.

Видані зразки: Герб. фл. УРСР, № 99.

На гранітних схилах. — В заповіднику Кам'яні Могили.

Л.З.-Л.С. Донецька обл.: Володарський рн. Назарівка, Кам'яні Могили (Клоков!, Доброчаєва!, Білик!, Гринь і Угляренко!, Вісюліна!, Кузнецова!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн. (схід).

Загальне поширення. Східнопонтичний (меотичний) вузький ендем.

3146 (15). A. leptophylla M. B. — **Деревій м'яколистий.** Вся рослина м'яко-мохнато-повстиста, зеленувато-сіра. Стебла зібрані пучками (по 10—15), від середини розгалужені, 10—40 *см* завв.; листки лінійні або довгасті, 6—8 *см* завд., 5—7,5 *мм* завш., розсічені на сегменти, утворені в більшості з трьох оберненояйцевидних часток (чим чіткіше відрізняються від *A. taurica* M. B.), ширина листків 4,5—5,5 *мм;* частки 2,2—3 *мм* завд., 0,5—0,7 *мм* завш.; нижні частки листка зсунуті до основи черешка і охоплюють стебло, утворюючи вушка, кошики яйцевидно-овальні, на б.-м. довгих (до 8—18 *мм* завд.) тонких (до 0,3 *мм* завт.) ніжках; обгортка кошика 3,5—4 *мм* завд. та близько 4 *мм* завш., утворені лусковидними листочками, вкритими б.-м. прямими волосками. Язички крайових квіток яскраво-жовті, 1,5—1,8 *мм* завд. та 2—2,3 *мм* завш. ♃. Цв. V—VII.

M. B., Fl. taur.-cauc., II (1808) 335. Клоков у Визн. росл. УРСР, 544. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, изд. II, 383. Афанасьев во Фл. СССР, XXVI, 94.

— *Achillea Gerberi* M. B. var. *leptophylla* (M. B.) Schmalh. (Шмальгаузен), Фл. Ср. и Ю. Р., II, 66. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., 971. — *Achillea leptophylla* M. B. var. *granitica* Pacz. (Пачоський) в Вестн. русск. фл., III, 4 (1917) 155.

Рисунки: Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 383. Фл. юго-востока Европ. ч. СССР, VI, 340.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 820.

На гранітних і вапнякових відслоненнях, по кам'янистих степах. — У Степу і на південному сході Лісостепу.

Д.Л.-С. Луганська обл.: Краснодонський рн, Королівка (Постриганы!); Ровеньківський рн, Ребрикове (Лавренко!), Картушино (Гребеньова!), Шляхтине (Гребеньова!); Свердловський рн, Провальський степ (Постриганы!, Лавренко!); Успенський рн, Кам'янка, пісковик (Гребеньова!). — Донецька обл.: Макіївка, балка Холодна (Олексіїв!); окол. Артемівська (Давидич!); Сніжнянський рн, Дмитрівка (Котов, Карнаух, Кузнецова!); Ольгинський рн, Велико-Анадольське л-во (Графф!); Харцизький рн, Іловайська (Морозова!), Зуївка (Наконечна!), Харцизьк (Котов і Карнаух!). — **Л.З.-Л.С.** Запорізька обл.: Червоноармійський рн, Тернівка (Котов і Карнаух!); Осипенкове (!); Приморський рн, Петрівка (Васильєв!). — Дніпропетровська обл.: Дніпровські пороги, на гранітах, поблизу гирла р. Вороної (тепер озеро ім. Леніна) (Котов!). — Донецька обл.: Ждановська мр, Жданов (Котов!), між Ждановом і Кременівкою (Черняєв!), Ляпине (!); Волноваський рн, Старо-Гнатівка (Котов!); Старо-Бешівський рн, Роздольне (Котов!), над р. Калміусом (Оксіюк!); Будьоннівський рн, Седово-Василівка (Котов і Карнаух!); Тельманівський рн, Самсонове (Дубовнк!), Гранітне (Клеопов!); Володарський рн, Мало-Янісоль (Клеопов!); Амвросіївський рн, Білоярівка (Клеопов!); Приморський рн, Старий Крим (Котов!), Заможне (Котов!), степи над р. Кальчиком (!). — **П.З.С.** Херсонська обл.: Херсон (Зоз!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Приазовський рн, Гірсівка (Білик!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Ниж.-Дон.

Загальне поширення. Понтичний ендем.

3147 (16). A. taurica M. B. — **Деревій кримський.** Рослина помітно менша від попереднього виду, 6—30 *см* завв., густіше волохатоповстиста.

Стебла поодинокі або нечисленні (не більше 5—8), мало розгалужені; листки звичайно в обрисі довгасто-ланцетні, в середній частині стебла 3,5—4,5 *см* завд., 6—8 *мм* завш., сегменти і частки їх звичайно довгасті і вужчі, ніж у попереднього виду, 3,5—4,5 *мм* завд., 0,3—0,5 *мм* завш.; сегменти звичайно з 4—5, майже лінійними або лише трохи на верхівці потовщеними частками, що іноді переходять у ледве помітне вістря. Щиток з гілочками, що несуть один або небагато кошиків; гілочки помітно коротші і товщі, ніж у попереднього виду, близько 5—10 *мм* завд., 0,4—0,5 *мм* завт. Кошики напівкулясті; обгортка кошика дуже густововниста, 3,5—4 *мм* завд. та 4—4,5 *мм* завш.; язички крайових квіток 1,7—1,9 *мм* завд. та близько 2,3 *мм* завш., глибоковиїмчасті, жовті (трохи блідіші, ніж у попереднього виду). ♃. Цв. V—VII.

M. B., Fl. taur.-cauc., II (1808) 334. — *Achillea leptophylla* M. B. var. *taurica* M. B., Fl. taur.-cauc., III (1819) 564. — *A. leptophylla* f. *desertorum* Pacz. (Пачоский) в Вестн. русск. фл., III, 4 (1917) 155. — *A. leptophylla* Klok. (Клоков) у Визн. росл. УРСР, 544, р. р.

Видані зразки: Герб. фл. УРСР, № 98 (sub *Achillea leptophylla* M. B.).

На злакових і полинових степах. — На півдні Степу.

Л.З.-Л.С. Донецька обл.: Першотравневий рн, Старо-Дубівка (Клеопов!). — Запорізька обл.: Чернігівський рн, Чернігівка, р. Токмак (Білик!); Андріївський ри, Софіївка (Клеопов!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: Миколаїв (Котов!); Снігурівський рн, Афанасіївка (Білик!), Павлівка (Білик!). — Херсонська обл.: Херсоиський рн, Херсон (Зоз!, Котов!), Тягинка (Мороч-ковськнй!), Дар'ївка (Доброчаєва), Садове (Дика!); Ново-Воронцовський рн, Ново-Воронцовка (Муравйов!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Мелітопольський рн, Мордвинівка, Ново-Павлівка (Білик!); Великий Токмак (Олексієнко!); Якимівський рн, р. Тащенак (Шалит!, Котов!), Степок (Котов!). — Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Окснер!, Левіна!, Гринь!, Клоков!, Шалит!, Стахорський і Лепченко!, Свистунова!); Каланчацький рн, колгосп (Білик!). — **П.С.** Херсонська обл.: Геніческий рн, Миколаївка (!), Зелений Гай (Клоков!), Нова Праця (!); Ново-Троїцький рн, півн. берег Сиваша (Левіна!, Прянишников!), Благовіщенка, колгосп «Червонй сивашець», Ново-Троїцьке (Білик!); Сивашський рн, Ново-Михайлівка (Левіна!, Свистунова!).— Кримська обл.: Роздольнянський рн, Стерегущий (Котов!), Комунар (Білик і Угляренко!). — **Т.С.** Кримська обл.: Чорноморський рн, Міжводне (Котов!). — **Кр.З.С.** Кримська обл.: Євпаторія (Білик!, Угляренко!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волзьк., Крим (північ); Серед. Азія: Арало-Каспійська.

Загальне поширення. Південь Східної Європи. Заходить в Азію. Понтично-каспійський ендем.

Примітка. Відновлений нами вид *A. taurica* M. B. дуже близький до попереднього *A. leptophylla* M. B., але є самостійною географічною расою, хоча і зв'язаною з *A. leptophylla* M. B. численнимн перехідними лапками, особливо на межі їх ареалів, що часто утруднює безпомилкове визначення, але таких помилок завжди можна уникнути, коли ми звернемось до живої природи чи продивимось цілу серію екземплярів. Звичайно це молоді види, але їх не можна змішувати, бо насправді роздвоєння колись єдиного виду вже давно розпочалось, і ми на сьогодні розрізняємо їх б.-м. сталу морфологічну різницю, не говорячи вже про різницю фізіологічну і біохімічну,

яка є суттю явища і, як правило, випереджує форму. Ще в свій час видатний флорист М. Біберштейн, не дивлячись на панівні тоді концепції крупних видів, відрізняв свій вид *A. taurica* від попереднього свого ж виду *A. leptophylla* за такими основними ознаками: «Рослина на зріст нижча, не розгалужена, вся одягнута дуже густою вовнистою повстю, листки звичайно з довшими та вужчими сегментами і частками. Щиток менш складний, з гілочками, що несуть один або небагато кошиків. Кошики напівкулясті, обгортки дуже густововнисті. Язички довші та блідіші» (M. B., Fl. taur.-cauc., II, (1808) 334). Пізніше (1819) його впевненість у видовій самостійності цієї риси трохи похитнулась, але й при цьому він змушений був визнати *Achillea taurica* за окрему різновидність — *A. leptophylla* var. *taurica* M. B. Другий відомий флорист Й. К. Пачоський в статті «Желтоцветные расы *Achillea* в степях Причорноморья» (Вестн. русс. фл., III, 4 (1917) 155) писав: «Цікаво відмітити, що *A. leptophylla* з гранітів дещо відрізняється від звичайної напівпустинної своєї форми. ...Не знаю, чи є *A. leptophylla* з гранітів особливою расою (місцезнаходження на гранітах у нас ізольовані від інших місцезнаходжень), але вважаю доречним позначити її назвою f. *granitica* на відміну від звичайної f. *desertorum*, що росте в напівпустинних умовах майже на всьому півдні Росії до Кавказу і Прикаспійських степів. Західніше ця рослина ізольовано з'являється в Румуиії і Добробуджі». Ознайомлення з великим колекційним матеріалом і ознайомлення в природі переконує нас в самостійності згаданих вище видів деревію.

3148 (17). A. birjuczensis Klok. in Addenda, IX, p. 554 — **Деревій бірючанський.** Корінь неглибокий, розгалужений. Стебла поодинокі або в кількості 2—3, від основи висхідні або прямостоячі, 10—30 *см* завв., звичайно прості, рідко вгорі з 1—2 короткими квітконосними гілками, сіруваті від густого шерстисто-повстистого й почасти мохнатого, б.-м. відлеглого опушення, б.-м. густо улиснені. Стеблові листки перисто- або майже двоперисторозсічені, в обрисі довгасті або довгасто-ланцетні, 1—6 *см* завд., 2—12 *мм* завш., волохато-шерстисті, під опушенням вкриті малопомітними ямчастими залозками; нижні листки з черешком близько 1—2 *см* завд., при основі черешка без вушок; решта коротко-черешкові до сидячих, які при основі теж без вушок або деякі з вушками у вигляді небагатьох довгасто- або лінійно-ланцетних часток; середні листки з укороченими гілочками в пазусі, що несуть пучок листків, ледве дрібніших за стеблові; сегменти стеблових листків трохи розсунуті або щільно зближені, у верхівкових листків під щитком суцільні, довгасто-оберненояйцевидні з дуже дрібним насадженим вістрям або 2—3-роздільні, в решти три- або багатороздільні, здебільшого перистороздільні до розсічених, часто з 2—3-роздільними, в свою чергу, нижніми частками, в обрисі яйцевидні або частіше довгасто-яйцевидні; кінцеві частки сегмента в кількості 3—13, довгасто- або лінійно-ланцетні, з дрібним голим вістрям на верхівці, іноді під вістрям з помітним білуватим мозолистим потовщенням; бокові частки 0,5—2,5 *мм* завд., 0,2—0,6 *мм* завш., верхівкові — до 1,5—4 *мм* завд. і 0,6—0,9 *мм* завш.; найнижчі сегменти на більшості листків здрібнені й недорозвинуті. Щиток густий, компактний, зверху помітно опуклий, близько 1—3 *см* завд. і 1,5—4 *см* завш., гілочки його потовщені, шерстисто-волохаті; ніжки кошиків 1—4 *мм* завд., 0,6—0,8 *мм* у діаметрі, обгортка яйцевидно-довгаста, 3,5—4,5 *мм* завд., 2—3 *мм* завш., волохато-шерстиста; листочки її 1,2—4,5 *мм* завд.; язички крайових квіток упоперек

овальні, 0,9—1,6 *мм* завд., 1,5—2,0 *мм* завш., сірчано-жовті, трубчасті квітки жовті з віночком 2,2—2,5 *мм* завд. Сім'янка яйцевидно-ланцентна, близько 1,5 *мм* завд. і 0,5 *мм* завш. 4. Цв. VI—IX.

Klok. (Клоков) у Визн. росл. УРСР, 544. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 382.

На приморських черепашкових пісках. — По узбережжю Азовського моря.

П.С. Запорізька обл.: Якимівський рн, о. Бирючий (Парнаський!). — Херсонська обл.: Геніческ (Клоков!). — Кримська обл.: Арабатська стрілка, Щасливцеве (Клоков!), Ражкове (Котов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн. (півд. схід), Крим (півн. схід).

Загальне поширення. Південнопонтичний (меотичний) ендем УРСР.

Примітка. Цей вид у дуже стислій формі описаний М. В. Клоковим вперше у «Визначнику рослин УРСР». Тут ми публікуємо більш докладний опис, складений на підставі нового матеріалу та проведених у природі спостережень, які нам люб'язно представив автор виду М. В. Клоков. Досі можна було б вважати, що вид *A. birjuczensis* Klok., надто близький до *A. micrantha* Willd., але останній зустрічається лише на пісках у долинах річок та ще на виходах третинних пісків і невідомий з літоралі. Так його екологію характеризував і И. К. Пачоський у своїй відомій статті «Желтоцветные расы *Achillea* в степях Причорноморья» (1917). Як повідомив М. В. Клоков, за його спостереженнями на літоральних пісках зустрічається лише ця форма, що габітуально більш схожа з *A. micrantha* Willd., але відрізняється від неї такими ознаками, що наближають її до *A. leptophylla* M. B., поширеної на степах і кам'янистих відслоненнях півдня України. На зріст вона помітно нижча, опушення в неї на стеблі, листках та обгортках кошиків густіше й б.-м. відлегле, майже таке, як у типової форми *A. leptophylla* M. B., хоч і не таке густе й волохате, як у *A. taurica* M. B. Листки у літоральної раси набагато більш розсічені, як у піскової *A. micrantha* Willd. В останньої сегменти середніх і нижніх стеблових листків здебільшого пальчастотрироздільні[1], тимчасом як у *A. birjuczensis* Klok., вони перистороздільні і часто з трироздільними нижніми частками. Кінцеві частки сегментів більш численні, до 7—13, а не до 3, рідко 5, і відмінні за формою. Кошики помітно більші. Обгортка в *A. micrantha* Willd., 2—4 *мм* завд. і 1,5—2,5 *мм* завш., а в *A. birjuczensis* Klok., відповідно 3,5—4,5 і 2—3 *мм*, помітно більші й трохи яскравіші язички крайових квіток: 0,7 *мм* завд. і 0,9—1,5 *мм* завш. у *A. micrantha* Willd. і 1,6 *мм* завд. і 2 *мм* завш. — у *A. birjuczensis* Klok.

Характерною ознакою літоральної раси є компактні суцвіття й потовщені ніжки кошиків. Останні в *A. micrantha* Willd. 1—6 *мм* завд. і 0,2—0,3 *мм* завт., а в *A. birjuczensis* Klok. 1—4 *мм* завд. і 0,6—0,8 *мм* завш., тобто майже втроє товстіші. Відповідно й щиток в цілому густіший та компактніший, зверху не плоский, а помітно опуклий.

Від степової *A. leptophylla* M. B. літоральна *A. birjuczensis* Klok. відрізняється простими чи мало розгалуженими стеблами й більш видовженими, ніколи не напів-

[1] Багатороздільні або перисторозсічені сегменти зустрічаються лише у гібридів *A. micrantha* Willd., з білоквітковими видами роду *Achillea*. Такі гібриди також відрізняються більшим ростом і густим опушенням стебла, довшими і вужчими кінцевими частками листків та блідішими язичками крайових квіток. До них належить зокрема *A. Gerberi* var. *bipinnata* Schmalh. з Херсона.

кулястими ебгортками кошиків. Також у неї багато товстіші ніжки кошиків і компактніший щиток, який нагадує щиток вже середземноморської жовтоквіткової раси *A. compacta* W. K. Можна помітити, що *A. birjuczensis* Klok. у якійсь мірі об'єднує в собі ознаки різних близьких видів, що відповідно до висловлених В. Л. Комаровим принципів філогенетичної побудови видового ряду, ставить її в основі природного ряду жовтоквіткових степових деревіїв. Зростання цього виду саме на літоралі, де, на думку М. М. Ільїна, зберігаються давні типи, вихідні для суходолу, теж стверджує її первісність. Переходячи з літоралі на третинні, а згодом і на річкові піски, з одного боку, а з другого — на відслонення й чорнозем, така форма, дивергуючи, справді могла б дати початок і пісковій (*A. micrantha* Willd.) і степовій (*A. leptophylla* M. B.) расі, від якої також відокремилась своєрідна *A. glaberrima* Klok. Дещо окремо від інших наших жовтоквіткових деревіїв стоїть *A. micranthoides* Klok.

Треба зауважити, що між собою всі жовтоквіткові раси досить чітко розмежовані, але заплутану картину створюють численні гібридні форми, що з більшою чи з меншою легкістю виникають при контакті жовтоквіткових і білоквіткових видів деревію. Між жовтоквітковими такі гібриди не помічені, за винятком дуже рідкого гібриду *A. glaberrima* Klok. × *A. leptophylla* M. B. з великою перевагою ознак першого виду. *A. birjuczensis* Klok. іноді гібридизує з *A. euxina* Klok.

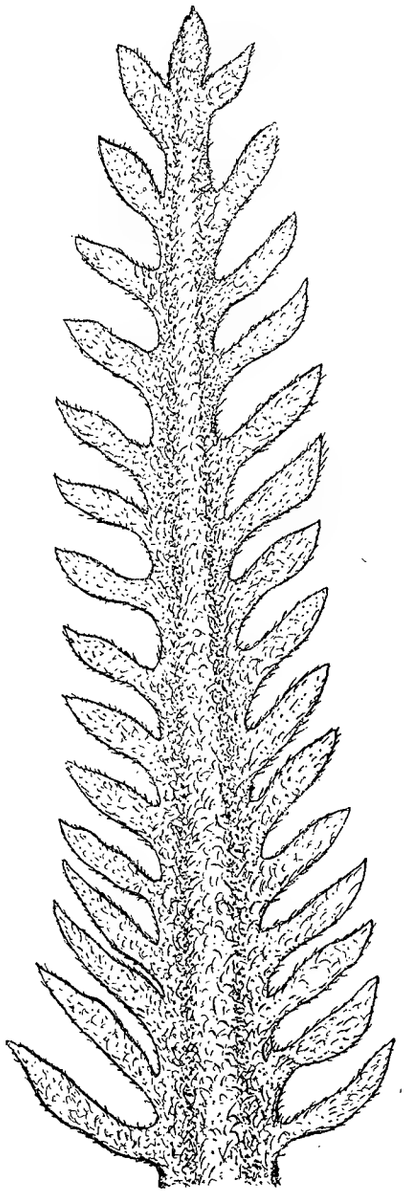

Рис. 50. Деревій Кітайбеля — *Achillea Kitaibeliana* Soo.

Стебловий листок.

3149 (18). A. Kitaibeliana Soo — **Деревій Кітайбеля.** Кореневище повзуче. Стебло висхідне, від 10 до 40 *см* завв., повстисто-сіре, волоски м'які. Листки перисторозсічені (дуже нагадують гребінець), з розсунутими суцільними сегментами і помітно широким стрижнем (іноді при основі приблизно на третину довжини листка без сегментів, а у вигляді черенка), в обрисі довгасті, часто назад загнуті, опушені притиснутими м'якими волосками; поверхня сегментів у центрального стрижня з крапчастими залозками. Кошики зібрані в щитки, які по краях помітно загинаються донизу. Обгортка кошика близько 3 *мм* завд., 2—2,5 *мм* завш., утворена волосистими ланцетними листоч-

ками близько 1 *мм* завш.; крайові язичкові квітки білі або жовтуваті, язички їх невеликі, в обрисі майже округлі або широкоовальні, 1,1—1,4 *мм* завд., 1,2—1,6 *мм* завш., на верхівці з не досить чіткими 3 зубцями. Сім'янка з боків стиснута, до 1 *мм* завд. ♃. Цв. V—VIII.

Soo in Soo — Javorka, A. Magyar növenyvilag kezikönyve, II (1951) 679. — *A. pectinata* Willd., Sp. pl., III, 3 (1800) 2197, non Lam. (1893). Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 65. Клоков у Визн. росл. УРСР, 554. — *A. ochroleuca* Waldst. et Kit., Descr. et Icon. pl. rar. Hung., I (1802) 33, non Ehrh. (1792) nec Willd. (1804). Афанасьев во Фл. СССР, XXVI, 93.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung. № 999 (sub *A. ochroleuca* Ehrh.). Fl. Hung. exsicc., № 579 (sub *A. pectinata* Willd.).

П.З.-Л.С. Миколаївська обл.: Первомайський рн, долина р. Кодими біля Кримки (Левіна!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (Крижевський!); по р. Березівці, недалеко від гирла при злитті її з р. Інгулом, вище с. Розанівки Новобузького рну (Котов!). — Крим (Шмальгаузен).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Бессараб., Причорн., Крим. Загальне поширення. Балканський півострів, південь УРСР.

Примітка. За роз'ясненням Філарського і Куммерле у цитованих вище егикетках до виданих екземплярів, назва *Achillea ochroleuca* Ehrh., не може бути віднесена до нашої рослини тому, що описаний Ергардтом вид характеризується перисторозсіченими сегментами листків, тоді як у нашої рослини сегменти завжди суцільні.

3150 (19). A. coarctata Poir. — **Деревій скупчений.** Стебла прості, 20—65 *см* завв., разом з листками густо вкриті шерстистими волосками; листки в обрисі довгасті, двоперисторозсічені, 7—20 *см* завд. та 0,4—1,2 *мм* завш., нижні з черешками, середні листки сидячі, з добре розвинутими вушками; стрижень листка відносно тонкий, густо вкритий волосками, між сегментами на стрижні розміщені 2—3 ланцетні частки; сегменти розміщені стисло. Кошики зібрані в стислі, зверху напівкулясті суцвіття, ніжки яких разом з верхівкою стебла та обгортками густо вкриті коричневими вовнистими волосками, від чого здаються іржаво забарвленими, язички крайових квіток жовті, 1,2—1,5 *мм* завд., 1,5—2,0 *мм* завш. ♃. Цв. VI—VII.

Poir. in Lam., Encycl. meth. Suppl., I (1810) 94. Афанасьев, во Фл. СССР, XXVI, 97.

— *Achillea compacta* Willd., Sp. pl., III (1800) 2206, non Lam. (1783). Шмальгаузен, Фл. Ю.-З. Росс., 296; Фл. Ср. и Ю. Р., II, 64. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., 971. Клоков у Визн. росл. УРСР, 544. — *A. glomerata* M. B., Fl. taur.-cauc., III (1819) 585. — *A. sericea* Janka in Linnaea, XXX (1859) 579. — *A. tomentosa* Stankov, Опред. раст. (1949) 626, non L. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, изд. II, 382.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, 131, sub *A. compacta* Willd.

Видані зразки: Fl. Hung. exsicc., № 80. Fl. exsicc. Austro-Hung., № 1825 (sub *A. compacta* Willd.).

П.З.С. Одеська обл.: Татарбунарський рн, Татарбунари (Липський!), Приморське (Липський!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Бессараб., Причорн. (захід).

Загальне поширення. Балканський півострів, Причорномор'я.

Примітка. *A. coarctata* Poir. зустрічається на Україні лише в західній частині Одеської обл. Місцезнаходження, наведені І. Ф. Шмальгаузеном для південної Подолії, імовірні, але потребують перевірки, що ж до інших його вказівок (Херсон, Дніпропетровськ), то вони безперечно є помилковими. Що ж до *A. tomentosa* L., то для території УРСР знаходження цього виду не підтверджується.

Рід 889. Аргирантемум — **Argyranthemum** Webb. ex Sch. Bip.[1]

Sch. Bip. in Webb. et Berth., Phyt. Canar., II (1842) 258.

Кошики гетерогамні, з 10—25 маточковими крайовими язичковими квітками, розміщеними в один ряд і численними двостатевими трубчастими квіточками. Обгортка мисочковидна, черепичаста, її листочки шкірясто-трав'янисті, зовнішні — зі світлою перетинчастою облямівкою, внутрішні на верхівці з великим цілокраїм або розірванозубчастим перетинчастим придатком, який збігає на краї листочка. Спільне квітколоже дуже опукле, тупоконічне, без лусок, дрібно-горбочкувато-ямчасте. Крайові язичкові квітки білі, з сплюснутою трубочкою і довгасто-лінійним язичком. Серединні трубчасті квітки жовті, з раптово розширеною у верхній частині трубочкою і коротким 5-зубчастим відгином. Пиляки на верхівці з помітними ланцетно-яйцевидними тупуватими придатками. Стовпчик маточки на верхівці двороздільний, його галузки (приймочки) лінійні, зрізані. Сім'янки голі, різнорідні: у крайових квіток з трьома крилатими ребрами, у трубчастих квіток — сплюснуті з боків, з 5—8 поздовжніми ребрами, з яких найбільш видається одне черевне реберце, інші — менш помітні. — Голі або майже голі, дуже галузисті півкущі зі здерев'янілими гілками і черговими, б.-м. розсіченими або лопатевими листками. До роду належить 12—15 видів, поширених майже виключно на Канарських островах. В СРСР культивується як декоративна рослина 1 вид.

3150[1] **(1). A. frutescens** (L.) Sch. Bip. — **Аргирантемум кущовий. Ромашка.** Міцний дуже галузистий півкущ, 30—100(150) *см* завв., з прямостоячими, на значну висоту здерев'янілими гілками. Листки б.-м. м'ясисті, з малопомітними крапчастими залозками, у загальному обрисі до 10—12 *см* завд. і 4—5 *см* завш., на досить довгих, вузькокрилатих черешках, кожен з яких часто має з боків 1—2 невеличкі листовидні частки (вушка); пластинки листків трохи розсічені, з лінійними частками, самі верхні — цілісні, лінійні або трилопатеві. Кошиків на рослині до 50 і більше, вони поодинокі на кінцях вгорі неулиснених стебел та численних гілок. Обгортка 10—18 *мм* завш., 4—6 *мм* завв., черепичаста; її листочки розміщені в 3—4 ряди, шкірясто-трав'янисті, зовнішні — ланцетно-яйцевидні, тупуваті, з досить широкою світлою перетинчастою облямівкою, внутрішні довгасті, у 2—2,5 раза довші від

[1] Опрацювала Д. М. Доброчаєва.

зовнішніх, на верхівці з досить великими, широкоовальними, збіжними на краї листочків, цілісними або розірванозубчастими, перетинчастими придатками. Спільне квітколоже дуже опукле, голе, дрібно-горбочкувато-ямчасте. Крайові язичкові квітки чисто-білі (але у деяких садових форм бувають і жовтуваті), з дуже сплюснутою безкрилою трубочкою 1,5—2,5 *мм* завд. і лінійним, 8—15 *мм* завд., язичком. Серединні трубчасті квітки жовті, 2,5—3,5 *мм* завд., з трубочкою при основі вузенькою, вгорі раптово розширеною і коротким 5-зубчастим відгином, зубці якого відігнуті назовні. Нитки тичинок угорі потовщені; пиляки на верхівці з ланцетно-яйцевидним, тупуватим придатком. Сім'янки різнорідні, у крайових язичкових квіток 3—4,5 *мм* завд., 2,5—3,5 *мм* завш., з трьома крилатими ребрами у серединних трубчастих квіток 1,8—2,5 *мм* завд., 0,8—1,2 *мм* завш., б.-м. сплюснуті з боків, з 5—8 поздовжніми ребрами, з яких найбільш видається одне черевне ребро. ♄. Цв. VII—IX (XI).

Sch. Bip. in Webb. et Berth., Phyt. Canar, II (1842) 264. tab. 91. Цвелев во Фл. СССР, XXVI, 130.

— *Chrysanthemum frutescens* L., Sp. pl., ed. I (1753) 877. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 2, 596. — *Pyrethrum frutescens* (L.) Willd., Sp. pl., III (1803) 2150.

Розводиться як декоративна рослина.

Поширення по СРСР. Культивується на півдні у грунті, у більш північних районах — як оранжерейна і кімнатна рослина.

Господарське значення. Є однією з улюблених декоративних рослин, яка культивується у багатьох сортах і формах. В кімнатних і оранжерейних умовах після зрізування легко відростає і може цвісти протягом всієї зими.

Рід 890. Хризантема — Chrysanthemum L.[1]

L., Sp. pl., ed. I (1753) 887, p.p.

Кошики великі, 2,5—4 *см* у діаметрі і більші, поодинокі на кінцях видовжених, угорі під кошиками потовщених стебел та гілок. Обгортка напівкуляста, черепичаста, з щільно прилеглими, блідо-жовтувато-зеленими листочками; зовнішні листочки з вузькою плівчастою облямівкою, внутрішні — з широким білуватим або буруватим перетинчастим придатком на верхівці, який трохи збігає на краї листочків. Спільне квітколоже плоске, голе, без лусочок. Крайові квітки у кошику язичкові, маточкові, однорядні, жовті різних відтінків або білі, однієї довжини з обгорткою або значно довші від неї. Серединні квітки трубчасті, жовті, зеленуваті або темно-червоні. Сім'янки у кошику різнорідні: у крайових квіток з 2—3 випнутими, крилатими ребрами, у серединних квіток без крил, з 5—10 однаковими реберцями, солом'яно-жовті. — Однорічні рослини з досить міцними стеблами і цілісними, нерівно-виїмчасто-зубчастими або перисторозсіченими на лінійні частки листками; всі листки сидячі, нижні б.-м. звужені до основи, верхні — з напівстеблообгортною широкою основою.

[1] Опрацювала Д. М. Доброчаєва.

До роду належить 5 видів, поширених у країнах Середземномор'я, з яких 4 широко культивуються у багатьох країнах світу як декоративні рослини. Подекуди вони зустрічаються здичавіло як бур'яни.

В СРСР рід представлений 4 видами, з них в УРСР є 3 види, які належать до трьох різних секцій.

1. Сім'янки крайових язичкових квіток з трьома (одним черевним і двома боковими) поздовжніми, ширококрилатими ребрами. Середні та верхні листки один раз або двічі перисто розсічені на лінійні або довгасті частки . . . . . 2.
— Сім'янки крайових язичкових квіток з двома виступаючими крилатими поздовжніми ребрами. Листки цілісні, нерівно-виїмчасто-зубчасті або перистолопатеві . . **(3). Х. посівна — Ch. segetum** L.
2. Сім'янки з 2—3 ширококрилатими ребрами і майже непомітними поздовжніми реберцями у проміжках між крилатими ребрами. Серединні трубчасті квітки з темно-червоним відгином . . . . . **(1) Х. кілювата — Ch. carinatum** Schousb.
— Сім'янки з добре помітними поздовжніми реберцями у проміжках між крилатими ребрами. Серединні трубчасті квітки з жовтим, різних відтінків, відгином . . **(2) Х. увінчана — Ch. coronarium** L.

Секція 1. Ismelia (Cass.) DC.

3150[2] (1). Ch. carinatum Schousb. — **Хризантема кілювата.** Сірувато-зелена рослина з міцними галузистими стеблами 40—80 *см* завв. Листки трохи м'ясисті, двоперисторозсічені з майже лінійними по краю зубчастими, на верхівці загостреними частками. Кошики поодинокі на кінцях стебел та гілок, великі. Обгортка черепичаста, її листочки на спинці б.-м. кілюваті, внутрішні на верхівці з широким перетинчастим придатком, який збігає на край листочка. Крайові язичкові квітки здебільшого дво-триколірні, білі з жовтою основою, золотисто-жовті або червонуваті, цілокраї або (частіше) на верхівці з кількома зубчиками. Серединні трубчасті квітки темно-червоні; часом язичкові квітки білого, жовтого або червоного кольору, займають усе спільне квітколоже (махрові кошики). Сім'янки крайових квіток з трьома ширококрилатими ребрами і майже непомітними поздовжніми реберцями між ними; сім'янки серединних трубчастих квіток дуже здавлені, з двома ширококрилатими ребрами з боків. ⊙. Цв. VI—VIII.

Schousb., Vextr. Morokko (1800) 198, tab. 6. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 2, 593. Цвелев во Фл. СССР, XXVI, 133.

Рисунки: Schousb., l. c., tab. 6. Hegi, l. c. Fig. 309, a—g.

Розводиться в садах і парках як декоративна рослина.

Поширення по СРСР. Культивується у багатьох районах.

Загальне поширення. Дико росте у північно-західній частині Африки. Культивується в Європі

Секція **2. Chrysanthemum.** В СРСР секція представлена 2 видами: далекосхідним — *Ch. Roxburghii* Cass. і європейським — *Ch. coronarium* L.

3150[3] (2). Ch. coronarium L. — **Хризантема увінчана.** Майже гола трав'яниста рослина з прямостоячим, 30—60 *см* завв., галузистим стеблом, густо улисненим майже до самих кошиків. Листки в загальному обрисі широкоромбічні, середні та верхні 4—7 *см* завд., 2,5—4,5 *см* завш., сидячі, більш ніж до середини двоперисторозсічені, з довгастими, виїмчасто-тупо-зубчастими частками першого порядку і довгастими цілокраїми частками другого порядку (зубчиками); верхні листки з напівстеблообгортною основою. Кошики поодинокі на кінцях улиснених стебел та гілок, під час цвітіння 4—5 *см* у діаметрі. Обгортка напівкуляста, черепичаста, її листочки блідо-зелені, зовнішні ланцетні, 3—3,5 *мм* завд., 2—2,5 *мм* завш., з вузькою, близько 1 *мм* завш. прозоро-плівчастою облямівкою по краю, внутрішні довгасто-яйцевидні, до 10 *мм* завд., 3,5—4 *мм* завш., з перетинчастим до 5 *мм* завш. придатком на верхівці, який збігає на краї листочків. Крайові язичкові квітки розміщені в один ряд, золотисто-жовті, оранжувато-жовті, рідко білі, з розширеннями до верху, на верхівці 5-зубчастими язичками 12—15 *мм* завд. Серединні трубчасті квітки темно-жовті, 4,5—5 *мм* завд., з раптово розширеною вгорі трубочкою і широко-5-зубчастим відгином; часом усі квітки в кошику язичкові (махрові кошики). Сім'янки у крайових язичкових квіток 3-гранні, крилаті, до основи звужені, з найбільш виступаючим черевним реберцем; поздовжні реберця, які розміщені у проміжках між гранями (основними ребрами), добре помітні. Сім'янки серединних трубчастих квіток округло-яйцевидні, з боків трохи здавлені, також з найбільш виступаючим черевним реберцем; усі сім'янки без чубка. ⊙. Цв. VI—VIII.

L., Sp. pl., ed. I (1750) 890. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 68. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 2, 592. Цвелев во Фл. СССР, XXVI, 134.

Рисунки: Hegi, l. c., Fig. 306.

Розводиться як декоративна рослина у садах і парках, на квітниках; часом зустрічається здичавіло (Харків, Шмальгаузен, ц. м.).

Поширення по СРСР. Культивується у багатьох районах, переважно на півдні.

Загальне поширення. Середземноморська рослина. Культивується як декоративна рослина у більшості районів Європи і Азії.

Секція **3. Xanthophtalmum** (Sch. Bip.) Tzvel. Монотипна секція.

3151 (3). Ch. segetum L. — **Хризантема посівна.** Гола, блідо-зелена рослина з прямостоячими, тонкоребристо-борозенчастими, простими або дихотомічно розгалуженими стеблами 20—60 *см* завв., майже до самого верху улисненими. Нижні стеблові листки на широких, 1—2,5 *см* завд., черешках, цілісні, довгасто-ромбовидні, до основи б.-м. звужені, 3—6 *см* завд., 1,5—2,5 *см* завш., нерівно-виїмчасто-зубчасті, середні та

верхні стеблові листки перисторозсічені, сидячі, з напівстеблообгортною основою, спрямовані вгору, самі верхні листки найдрібніші, 1—1,5 *см* завд., 3—5 *мм* завш., цілокраї або дуже дрібнозубчасті. Кошики поодинокі на верхівках стебел, під самими кошиками потовщених, неулиснених, порівняно великі, під час цвітіння 2,5—4 *см* у діаметрі. Обгортка напівкуляста, 10—13 *мм* завш., черепичаста, її листочки яйцевидні, тупуваті, 5—6 *мм* завд., 3—4 *мм* завш., блідо-зелені, зовнішні — з вузькою плівчастою облямівкою по краю, внутрішні — з широким перетинчастим білуватим придатком на верхівці. Крайові язичкові квітки золотисто-жовті, майже в два рази довші від обгортки, рідше однієї з нею довжини; їх язичок 5—8 *мм* завд., 2,5—3 *мм* завш., на верхівці з однією виїмкою або 3—6 зубчиками, рідше цілокраї; серединні трубчасті квітки — численні, золотисто-жовті. Сім'янки різнорідні, у крайових язичкових квіток здавлені з боків, з двома дуже виступаючими ширококрилатими ребрами, у серединних трубчастих квіток — циліндричні, з 10 однаковими реберцями; всі сім'янки без чубка. ⊙. Цв. VI—VII (VIII—X).

L., Sp. pl., ed. I (1753) 889. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 67. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 625. Катіна у Визн. росл. УРСР, 537. Цвелев во Фл. СССР, XXVI, 136.

— *Leucanthemum segetum* (L.) Stank. в Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 385.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 2, 602.

Бур'ян на полях. — Рідко, переважно у західній частині УРСР.

Р.-О.Л. Львівська обл.: Львів, Голоска (Труш!). — **З.Л.-С.** Вінницька обл.: окол. Вінниці (Білозір!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Лубни (Шмальгаузен).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Кар.-Лапл., Лад.-Ільм., Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр.; Кавказ: Передкавк., Закавк.

Загальне поширення. Майже вся Європа, Західна Азія, Північна і Південна Америка (занесено).

Господарське значення. Декоративна рослина. З квіток можна отримувати жовту фарбу.

Рід **891. Королиця — Leucanthemum** Mill.[1]

Mill., Gard. Dict. Abridg., ed. IV (1754)

Кошики великі, під час цвітіння 3—6 *см* у діаметрі, поодинокі на кінцях стебел та нечисленних гілок. Обгортка напівкуляста, черепичаста, її листочки яйцевидні, тупуваті, щільно складені, по краю перетинчасто-плівчасті, світло- або темно-бурі. Квітки у кошику гетерогамні: крайові язичкові — маточкові, однорядні, з сплюснутою трубочкою і довгими довгастими або лінійними білими язичками. Серединні трубчасті

[1] Опрацювала Д. М. Доброчаєва.

квітки двостатеві, жовті, дуже рідко всі квітки у кошику двостатеві. Спільне квітколоже напівкулясте, голе, без лусочок. Сім'янки дрібні, прямі, гладенькі, з 5—10 однаковими тонкими ребрами, без чубка, з нерівнозубчастим окрайком або без нього. — Багаторічні трав'янисті рослини з прямостоячими простими або незначно розгалуженими стеблами і черговими цілісними або б.-м. надрізанозубчастими листками.

До роду належить близько 20 видів, поширених переважно у гірських районах Середньої і Південної Європи.

В СРСР є 3 види роду, два з яких є виключно представниками флори України (Карпат), а один має широкий ареал.

1. Сім'янки на верхівці з добре помітним перетинчастим, на верхівці зубчастим окрайком. Прикореневі та нижні стеблові листки округлі або округло-яйцевидні . . . . . **(1). К. круглолиста — L. rotundifolium** (W a l d s t. et K i t.) D C.
— Сім'янки без окрайка. Прикореневі та нижні стеблові листки довгасті або оберненояйцевидні . . . . . 2.
2. Кошики (3) 4,5—6 *см* у діаметрі. Листочки обгортки з буруватою плівчастою облямівкою. Стебла до 60 *см* завв. . . . . **(2). К. звичайна — L. vulgare** L a m.
— Кошики дрібніші, 3—3,5 *см* у діаметрі. Листочки обгортки з коричневато-чорною плівчастою облямівкою. Стебла до 30 *см* завв. . . . . **(3). К. Раціборського — L. Raciborskii** M. P o p. et C h r s h a n.

Ряд **Rotundifolia** T z v e l. Сім'янки язичкових квіток з добре виявленим 0,5—0,8 *мм* завд. нерівнозубчастим окрайком. Сім'янки трубчастих квіток з окрайком у вигляді тупуватих зубчиків до 0,3 *мм* завд.

3152 (1). L. rotundifolium (W a l d s t. et K i t.) D C. — **Королиця круглолиста.** Рослина гола. Стебла прямостоячі, 30—70 *см* завв., прості або лише вгорі трохи розгалужені, при основі буруваті, вище — світло-зелені, по всій довжині улиснені. Листки цілісні, по краю гостро-пилчасто-зубчасті, прикореневі та нижні стеблові — округлі або округло-яйцевидні, 1,5—3,5 *см* завд. і завш., на довгих (1,5—6 *см* завд.) плоских і б.-м. широких черешках; середні стеблові листки еліптичні або довгасто-еліптичні, 3—7 *см* завд., 1,5—3,5 *см* завш., з відтягнутою верхівкою і загострені, на коротких (до 1—1,5 *см* завд.) широких черешках або майже сидячі, самі верхні листки найдрібніші, ланцетні, 1,5—4 *см* завд., 4—6 *мм* завш., дрібнопилчасті або й цілокраї; всі листки голі, зісподу світло-зелені, зверху — темно-зелені. Кошики поодинокі на верхівках стебел та поодиноких бокових гілках, під час цвітіння 3—6,5 *см* у діаметрі. Обгортка напівкуляста, черепичаста, її листочки розміщені в 3—4 ряди, ланцетні, зелені, з темно-коричневою перетинчастою облямівкою по краю. Крайові язичкові квітки однорядні, білі, їх язички 1,5—2,5 *см* завд., 2—4 *мм* завш., тупі, цілокраї; серединні, квітки трубчасті, жовті, численні. Всі сім'янки однакові, з добре виявленим перетинчастим окрайком, трохи довшим у крайових квіток і коротшим у серединних. ♃. Цв. VII—VIII.

Рис. 51. Королиця круглолиста — *Leucanthemum rotundifolium* (W a l d s t. et K i t.) D C.

1 — нижня частина рослини; *2* — верхня частина стебла; *3* — листочки обгортки; *4* — крайова язичкова квітка; *5* — серединна трубчаста квітка.

DC., Prodr., VI (1837) 46. Катіна у Визн. росл. УРСР, 538. Цвелев во Фл. СССР, XXVI, 142.

— *Chrysanthemum rotundifolium* Waldst. et Kit. in Willd., Sp. pl., III (1803) 2144. — *Pyrethrum rotundifolium* Waldst. et Kit. ex M. Pop. (Попов), Очерк раст. и фл. Карпат (1949) 248.

Видані зразки: Pl. polon. exsicc., № 172, № 743. Fl. Roman. exsicc., № 1394 a і 1394 b.

Рисунки: Waldst. et Kit., Icon. et Descr. pl. rar. Hung., III (1812) 262.

На гірських луках, на галявинах і в лісах. — Карпати.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, г. Шешул (Брадіс!, Запятова!, Комендар!), окол. Ясині, хр. Свидовець, полонина Драгобрат (А. і О. Бар-баричі!, Малиновський!), Чорногора, Богдан, Щаульське л-во (Гриньі, Косець!, Комендар!), г. Піп Іван (Косець!), над Білим Потоком (!!, Гриньі!), г. Менчул (Хржановський!), г. Гутин (Комендар!), Луги, гирло Говерли (Комендар!), г. Говерла (Ігошина!); Тячівський рн, полонина Буштул, схили до р. Мокрянки (Гринь!), схили Странджула над р. Брустуркою (Брадіс і Запятова!), Мокре, г. Передня (Ігошина!). Свалявський рн, полонина Боржава, між горами Великий Верх і Темнатик (Запятова!); Воловецький рн, г. Великий Верх (Хржановський!, Мельничук!). — Станіславська обл.: Яремчанський рн, окол. Ворохти, Говерлянське л-во (Котов!, Омельчук!), між Ворохтою і г. Говерлою (Котов і Омельчук!, Пояркова!, Рожевіц і Шишкін!); Жаб'ївський рн, Буркут, Чивчинські гори (Барбарич!), Прилучна (Катіна!); Яремчанський рн, г. Говерла (Катіна!), полонина Пожижевська (Волощак!, Козій!). — Закарпатська обл.: Славський рн, г. Лиса (Косець!). — Чернівецька обл.: Путильський рн, Верхній Яловець (Котов!), Шеліт, (Котов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати).

Загальне поширення. Гори Середньої Європи (Карпати).

Ряд 2. **Vulgaria** Tzvel. Сім'янки без окрайка або лише у крайових язичкових квіток з ледве помітним однобоким окрайком.

3153 (2). L. vulgare Lam. — **Королиця звичайна.** Рослина майже гола. Стебла прямостоячі, 20—65 (100) *см* завв., прості або б.-м. розгалужені, тонко-ребристо-борозенчасті, розсіяно-коротко-волосисті, майже до верху улиснені. Прикореневі листки менші від стеблових, обернено-яйцевидні, 1—4 *см* завд., 5—15 *мм* завш., по краю зарубчасто-зубчасті, до основи звужені в тонкі і довгі (2,5—8 *см* завд.) черешки; нижні стеблові листки 5—8 *см* завд., 10—12 *мм* завш., здебільшого зубчасті лише на верхівці, до основи клиновидно звужені, сидячі або на коротких (до 4 *см* завд.) широких черешках. Середні та верхні стеблові листки дрібніші від нижніх, сидячі, 2,5—4 *см* завд., 5—7 *мм* завш., нерідко (особливо самі верхні) цілокраї. Кошики великі, під час цвітіння до (3) 4,5—6 *см* у діаметрі, поодинокі на кінцях стебел та нечисленних бокових гілок, причому кошики стеблові більші за ті, що утворюються на гілках. Обгортка багаторядна, її листочки довгасто-ланцетні, середні з них 5—7 *мм* завд., 1,5—2 *мм* завш., блідо-зелені з буруватою перетинчастою облямівкою по краю. Крайові язичкові квітки білі, великі, язичок 1,5—2,5 *см* завд., 3—5 *мм* завш. Серединні квітки трубчасті, жовті, численні. Сім'янки 2,5—3 *мм* завд., всі без окрайка. ♃ Цв. (V) VI—VIII (IX).

Lam., Fl. Franc., II (1778) 137. Катіна у Визн. росл. УРСР, 538. Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 385. Цвелев во Фл. СССР, XXVI, 143.

— *Leucanthemum leucanthemum* (L.) Rydb., N. Am. Fl. XXXIV (1916) 235. — *Chrysanthemum leucanthemum* L., Sp. pl., ed. I (1753) 488. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 68. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 2, 609. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 626.

Рисунки: Сорн. раст. СССР, IV (1935) 239. фиг. 464. Hegi, l, c., Fig. 325.

Видані зразки: Fl. polon. exsicc., № 171 b, № 181 a і 181 b.

Сухі луки, узлісся, чагарники. — По всій УРСР звичайно.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: всі райони (крім Крайньої Півночі); Кавказ: всі райони (крім Тал.); Зах. Сибір: всі райони (крім півночі); Схід. Сибір.: Єніс. (півд. ч.), Анг.-Саян., Даур. (зах. ч.), Лен.-Кол. (занесено); Дал. Схід: Уссур. і Курільські острови (рідко); Середня Азія: Арало-Касп., Прибалх. (півн. ч.,рідко).

Загальне поширення. Майже вся Європа і Азія (крім Крайньої Півночі), Північна Америка (занесено і здичавіло).

Господарське значення. Декоративна, морозостійка рослина. Молоді стебла використовуються в їжу як салат. Насіння містить 11% олії, з йодним числом 125. З квіток можна отримувати жовту фарбу.

3154 (3). L. Raciborskii M. Pop. et Chrsan.—**Королиця Раціборського.** Кореневище косе. Стебла прямостоячі, прості (10)20—30 *см* завв., дрібно-ребристо-борозенчасті, при основі розсіяно-коротко-волосисті, вгорі майже голі. Листки зібрані переважно у нижній частині стебла, обернено-довгасто-яйцевидні, по краю зарубчасто-зубчасті, з обох боків голі, сизуваті, прикореневі — 1,5—7 *см* завд., 8—15 *мм*

Рис. 52. Королиця Раціборського — *Leucanthemum Raciborskii* M. Pop. et Chrshan.

1 — загальний вигляд; *2* — листочки обгортки; *3* — крайова язичкова квітка; *4* — серединна трубчаста квітка.

завш., до основи звужені в широкі черешки 2—4 *см* завд., стеблові листки 2,5—4 *см* завд., 3—10 *мм* завш., сидячі. Кошики поодинокі на верхівках стебел, під час цвітіння 2,5—4 *см* у діаметрі. Обгортка куляста, багаторядна, її листочки довгасто-яйцевидні, тупі, трав'янисті, блідо-зелені, по краю з перетинчасто-плівчастою, коричнювато-чорною облямівкою. Крайові язичкові квітки білі, значно довші від обгортки, їх язички 1,5—2 *см* завд., 3—5 *мм* завш., тупі. Серединні квітки трубчасті, жовті, численні. Сім'янки близько 3 *мм* завд., у крайових квіток з ледве помітним окрайком, у серединних — без нього. 4. Цв. VII—VIII.

M. Pop. et Chrsan. (Попов и Хржановский) в кн.: М. Попов, Очерк раст. и фл. Карпат (1949) 248. Катіна у Визн. росл. УРСР, 539. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 385.

— *Chrysanthemum leucanthemum* var. *subalpina* Schür in Verh. und Mitth. Siebenb. Ver., X (1859) 137, p.p. — *Tanacetum subalpinum* (Schur) Simonkai, Enum. Fl. Transsilv. (1886) 313 p. p. — *Leucanthemum subalpinum* (Simonk.) Tzvel. (Цвелев) во Фл. СССР, XXVI, 145.

Рисунки: М. Попов, ц. м., 249.

Гірські схили, скелі. — Прикарпаття, Карпати.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, Ясиия, г. Близниця (Попов, Косець, Малиновський, Ігошина). — **Пр.Л.** Чернівецька обл.: Вижницький рн, Шепіт, схили до р. Серету (Котов і Омельчук), Вашківецький рн, Бережниця, схили до р. Черемошу (Горохова).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати). Загальне поширення. Гори Середньої Європи (Карпати).

Рід 892. Левкантемела — Leucanthemella Tzvel.[1]

Tzvel. (Цвелев) in Фл. СССР, XXVI (1961) 137.

Кошики поодинокі на кінцях до самого верху улиснених стебел та нечисленних гілок, гетерогамні, великі, до 4—5,5 *см* у діаметрі. Обгортка мисочковидна, черепичаста, її листочки трав'янисті, блідо-зелені, розміщені в 2—3 неправильних ряди: зовнішні — ланцетні або широколінійні, тупуваті, з вузькою білуватою перетинчастою облямівкою; внутрішні — лінійні або лінійно-ланцетні, в 1,5—2 рази довші від зовнішніх, з досить широкою темно-бурою перетинчастою облямівкою, розширеною на верхівці у вигляді неправильно-розірвано-зубчастого придатка. Крайові язичкові квітки білі, в кількості 10—30, розміщені в один ряд, маточкові, але внаслідок часткової редукції стовпчика завжди неплідні; серединні квітки жовті, численні, трубчасті, двостатеві; нитки тичинок угорі б.-м. потовщені, пиляки на верхівці з довгасто-яйцевидним плівчастим придатком. Стовпчик маточки дворозділький, його галузки (приймочки) лінійні, на верхівці зрізані. Спільне квітколоже дуже опукле, майже напівкулясте, голе, без лусочок, дрібно-горбочкувато-ямчасте. Сім'янки всі однакові, овальні, до основи трохи звужені, з 8—

[1] Опрацювала Д. М. Доброчаева.

10 (12) виступаючими поздовжніми реберцями і короткою перетинчастою нерівнозубчастою коронкою на верхівці. — Багаторічні трав'янисті рослини з довгим галузистим кореневищем і міцними прямими малорозгалуженими, до самих кошиків улисненими стеблами. Листки чергові, цілісні, ланцетні, загострені, віддалено-великопилчасто-зубчасті.

До роду належить 2 види, спорадично поширених у країнах Південно-Східної Європи і Східної Азії. Обидва вони є на території СРСР. З них один (*L. serotina* (L.) Tzvel.) зустрічається в УРСР, другий (*L. linearis* (Matsum.) Tzvel.) — на Далекому Сході.

3155 (1). L. serotina (L.) Tzvel. — **Левкантемела пізня.** Рослина з довгим повзучим кореневищем. Стебла висхідні, прямі, 20—120(150) *см* завв., внизу голі, циліндричні, вище — розсіяно-коротко-волосисті, тонкоребристі, лише у верхній частині незначно розгалужені, до самих кошиків улиснені. Листки сидячі, цілісні, довгасто-ланцетні, загострені, до основи б.-м. звужені, нижні та середні — віддалено-зарубчасто-зубчасті, 3—8 *см* завд., 0,6—2 *см* завш., самі верхні — цілокраї, дрібніші, 1—2,5 *см* завд., 2—8 *мм* завш.; майже всі листки при основі з однією парою невеличких зубчиків (вушок), спрямовані вгору і б.-м. прилеглі до стебла. Кошики поодинокі на кінцях стебел та нечисленних гілок, утворюють негустий щиток, у якому налічується від 2—3 до 9—10 кошиків; на час цвітіння кошики досить великі, 4—6 *см* у діаметрі. Обгортка напівкуляста, черепичаста, 2—3-рядна, 10—20 *мм* завш.; її листочки трав'янисті, блідо-зелені, зовнішні — ланцетні або широко-

Рис. 53. Левкантемела пізня — *Leucanthemella serotina* (L.) Tzvel.

1 — загальний вигляд; *2* — крайова язичкова квітка; *3* — серединна трубчаста квітка; *4* — сім'янка.

лінійні, тупуваті, з вузькою перетинчастою бурою облямівкою по краю, внутрішні — лінійні або лінійно-ланцетні, тупуваті, 7—10 *мм* завд., 2,5—3,5 *мм* завш., в 1,5—2 рази довші від зовнішніх, з широкою (1—2 *мм* завш.) перетинчастою буруватою або темно-бурою, на верхівці ланцетовидно загостреною і розірваноторочкуватою облямівкою по краю. Спільне квітколоже дуже опукле, майже напівкулясте, голе, без лусочок, дрібно-горбочкувато-ямчасте. Крайові язичкові квітки білі, в 2—3 рази довші від обгортки, розміщені в один ряд, з дуже сплюснутою безкрилою або вузькокрилатою трубочкою 1,3—2 *мм* завд. і лінійним або довгасто-лінійним відгином; їх язичок 10—25 *мм* завд., 4—5 *мм* завш.; на верхівці з мілкою виїмкою або цілокраїй, коротко загострений. Серединні трубчасті квітки численні, жовті, 2—3 *мм* завд., з вузькою у нижній частині і раптово розширеною вгорі трубочкою і коротко-5-зубчастим відгином. Сім'янки дрібні, 2—3 *мм* завд., 0,7—0,8 *мм* завш., овальні, до основи трохи звужені, з 8—10 (12) виступаючими поздовжніми ребрами; у крайових язичкових квіток сім'янки не розвиваються. 4. Цв. VIII—IX.

Tzvel. (Цвелев) во Фл. СССР, XXVI, (1961) 139.

— *Chrysanthemum serotinum* L., Sp. pl., ed. I (1753) 888. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 68. — *Leucanthemum serotinum* (L.) Stank. в кн.: Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 385. — *Pyrethrum uliginosum* W. K. in Willd., Sp. pl., III (1803) 2152. Катіна у Визн. росл. УРСР, 539.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 2, 594, Fig. 309, i—k.

По заболочених місцях. — Рідко в Поліссі і в Степу.

П.П. Київська обл.: Поліське, берег р. Ужа (Монтрезор!, Фінн!, Левітський!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Кілійський рн, Вилкове, плавні р. Дунаю (Романова!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр. (Правобережне Полісся), Причорн. (дельта Дунаю).

Загальне поширення. Середня Європа і південний захід Східної Європи.

Рід 893. Ромашка — Matricaria L.[1]

L., Sp. pl., ed. II (1763) 1256.

Кошики поодинокі на кінцях досить довгих стебел та їх гілок (тоді кошики середнього розміру з крайовими язичковими маточковими білими квітками і серединними трубчастими жовтими квітками) або на дуже коротких до самого верху улиснених гілках (тоді вони дрібні, всі квітки у кошику трубчасті, двостатеві, жовті). Обгортка напівкуляста, черепичаста, небагаторядна, з плівчастими по краю листочками. Спільне квітколоже конічне або напівкулясте, голе, всередині здебільшого порожнисте. Сім'янки довгасті, часом трохи зігнуті, з внутрішнього боку з 3—5 наближеними одне до одного реберцями, без чубка, часом

[1] Опрацювала Д. М. Доброчаєва.

з плівчастим окрайком у вигляді коронки. — Однорічні, дуже розгалужені рослини з сильним ароматичним запахом.

Рід охоплює до 70 видів, найбільше поширених в країнах Середземномор'я, головне в Південній Європі і Африці. Батьківщиною деяких видів є Північна Америка. На Україні рід представлений 3 видами, в СРСР — 4 видами.

1. У кошику крайові квітки язичкові, білі серединні — трубчасті, жовті . . . . . 2.
— Крайові язичкові квітки відсутні. Всі квітки у кошику гомогамні, трубчасті . . . **(3). Р. запашна — M. matricarioides** (Less.) Porter ex Britton.
2. Вся рослина гола. Стебла прямі, 10—40 (55) *см* завв. Листки двічі або тричі перисто розсічені на лінійні частки. Кошики 12—25 *мм* у діаметрі . . . . . **(1). Р. обідрана — M. recutita** L.
— Вся рослина б.-м. опушена. Стебла висхідні, 8—15 *мм* завв. Листки розділені на більш широкі частки. Кошики дрібніші, 7—10 *мм* у діаметрі . . . . **(2). Р. Цвельова — M. Tzvelevii** Pobed.

Секція **1. Matricaria.** Кошики з гетерогамними квітками; крайові квітки язичкові, білі, серединні — трубчасті, жовті, з 5-зубчастим відгином. Чубок у сім'янок відсутній, рідше він у вигляді ледве помітної перетинчастої зазубленої коронки.

В СРСР секція представлена 2 видами, які поширені і на території УРСР, причому один з них є вузьким кримським ендемом.

3156 (1). M. recutita L. — **Ромашка обідрана.** Ароматична, майже цілком гола рослина з тонким веретеновидним коренем. Стебла прямостоячі, 10—40 (55) *см* завв., гостро-ребристо-борозенчасті, від середини або від основи дуже розгалужені, росіяно-коротко-волосисті, до самого верху густо улиснені. Листки сидячі, нижні з напівстеблообгортною основою, усі двічі або тричі перисто розсіяні на вузьколінійні (до 0,5 *мм* завш.) шиловидно загострені частки, темно-зелені, розсіяноволосисті або (частіше) голі. Кошики поодинокі на кінцях численних досить довгих тонких непотовщених гілок, під час цвітіння (12)18—25 *мм* у діаметрі. Обгортка напівкуляста, 7—8 *мм* завш., багаторядна, гола, її листочки довгасті, тупі, з блідо-зеленою середньою смужкою і плівчастою буруватою облямівкою навколо; зовнішні листочки вужчі і трохи коротші за внутрішні. Крайові язичкові квітки маточкові, білі, в два рази довші від обгортки, 8—14 *мм* завд. (окремо язичок 6—9 *мм* завд.), 2,5—3 *мм* завш., на кінець цвітіння відігнуті донизу. Серединні квітки золотисто-жовті, 2—2,5 *мм* завд., трубчасті, двостатеві, з широкою короткою трубочкою і дуже коротким 5-зубчастим відгином, щільно розміщені на довгому і вузькоконічному, всередині порожнисто-спільному квітколожі. Сім'янки довгасто-яйцевидні; ± 1 *мм* завд., 0,2—0,3 *мм* завш., трохи зігнуті, з зовнішнього боку гладенькі, з внутрішнього — з 5 поздовжніми білими реберцями і жовтувато-сірими гранями між

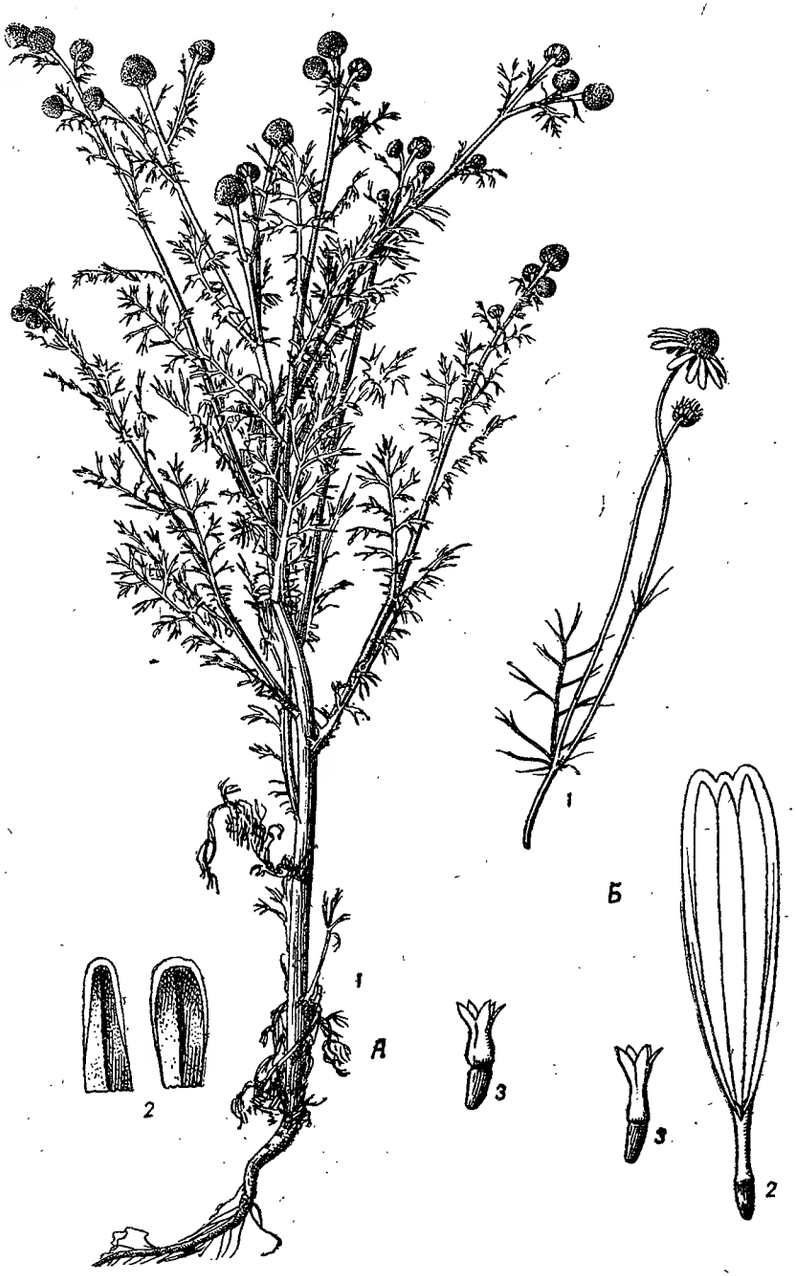

Рис. 54. *А* — ромашка запашна — *Matricaria matricarioides* (Less.) Porter ex Britton.

1 — загальний вигляд; *2* — листочки обгортки; *3* — трубчаста квітка.

Б — ромашка обідрана — *Matricaria recutita* L.

1 — гілочка з кошиками; *2* — крайова язичкова квітка; *3* — серединна трубчаста квітка.

ними, на верхівці косо зрізані, без коронки, але з 5 ледве помітними зубчиками. ☉. Цв. VI—VIII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 811. Победимова во Фл. СССР, XXVI, 148.

— *M. chamomilla* L., Sp. pl., ed. II (1763) 1256. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 624. Катіна у Визн. росл. УРСР, 537. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 384. — *Chrysanthemum chamomilla* Patze, Mey, Elkan., Fl. Prov. Preuss. (1850) 30. Шмальгаузеи, Фл. Ср. и Ю. Р., 67. — *M. deflexa* Gilib., Fl. Lithuan., III (1785) 221.

Рисунки: Маевский, Фл. средн. полосы Европ. ч. СССР, 580, рис. 216 (sub *M. chamomilla* L.). Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., 973.

Видані зразки: Fl. poloп. exsicc., № 744. Fl. Austro-Hung., № 3788. Fl. exsicc. reip. Bohem.-Sloven., № 946, 1276. Fl. Stiriac. exsicc., № 687. Fl. Gal. et Germ. exsicc., № 1235.

Нерідко культивується як лікарська рослина, легко дичавіє і зустрічається як бур'ян на полях, городах, смітниках, вздовж доріг.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: всі райони, крім Крайньої Півночі; Кавказ: Передкавк., Даг.; Зах. Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Алт.; Схід. Сибір: Еніс., Лен.-Кол., Анг.-Саян., Даур.; Далек. Схід: Охотськ., Удськ., Уссур. (рідко); Серед. Азія: Арало-Касп. Прибалх., ТяньШан.

Загальне поширення. Майже вся Європа і Азія, Північна Америка, Австралія.

Примітка. За літературними даними, ромашка обідрана занесена в Росію наприкінці минулого століття з Германії, де культивувалась як лікарська рослина. Репродукуючи велику кількість насіння (одна рослина дає понад 5000 сім'янок), вона швидко вийшла з культури і поширилась як бур'ян.

Господарське значення. Насіння містить до 0,2% ефірної олії. Настої з її надземних частин широко використовуються у народній медицині як пом'якшувальний засіб.

3157 (2). M. Tzvelevii Pobed. — **Ромашка Цвєльова.** Корінь короткий. Стебло тонке, від самої основи дуже розгалужене, 8—15 *см* завв., у молодому віці розсіяно вкрите щетинистими відстовбурченими волосками, пізніше опушено лише під кошиками. Листки довгасті, 15—20 *мм* завд., 3—5 *мм* завш., непарноперисті, з 3—4 парами простих товстуватих овальних листочків, які мають коротенькі білі вістрячка на кінчиках, коротко- і тонко-щетинисто-волосисті або майже голі, негусто розміщені на стеблах та гілках, самі верхні стеблові листки з однією-двома парами листочків або цілісні, лінійні. Кошики поодинокі на кінцях стебел та гілок, 7—10 *мм* у діаметрі. Обгортка майже однорядна, її листочки широкоеліптичні, з широко-біло-плівчастою, часто розірваною облямівкою по краю. Спільне квітколоже вузькоконічне, всередині порожнисте, по всій поверхні з дрібними білими горбочками. Крайові язичкові квітки маточкові, з короткими (1,5—3 *мм* завд., близько 1,5 *мм* завш.) білими, на верхівці з трьома нерівними зубчиками язичками, на кінець цвітіння відігнутими донизу; серединні квітки трубчасті, з зеленуватою, перехваченою посередині трубочкою і п'ятизубча-

стим жовтим відгином. Пиляки з дуже маленькими ланцетними придатками на верхівці. Стовпчик маточки у крайових язичкових квіток значно висувається з трубочки віночка, на верхівці дволопатевий, у серединних трубчастих квіток він майже цілком захований у трубочку. Сім'янка близько 1,5 *мм* завд., 0,5 *мм* завш., сплюснута з боків, з 5 тонкими поздовжніми реберцями, на верхівці зрізана, без чубка. ☉. Цв. VIII.

Pobed. (Победимова) in Addenda XXV ad Fl. URSS, XXVI (1961) 871; во Фл. СССР, XXVI, 149.

— *M. chamomilla* L., Sp. pl., ed. II (1763) 1256, p.p. et auct. fl. Ucr. p.p.

На щебенистих схилах гір. — Крим.

Півд.Кр. Кримська обл.: Судацький рн, г. Болван (Цвельов).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим.
Загальне поширення. Ендем Криму.

Секція **2. Anactidea** D C. Кошики лише з трубчастими квітками, відгин їх віночка 4-зубчастий. Чубок у сім'янок відсутній або є дуже коротка цілокрая коронка. В межах СРСР секція представлена 1 видом, дуже поширеним і на Україні.

3158 (3). M. matricariodes (Less.) Porter ex Britton — **Ромашка запашна.** Дуже ароматична гола рослина, що утворює густі зарості. Стебла (5)15—30(40) *см* завв., прямостоячі, від основи дуже розгалужені, голі, до самих кошиків густо улиснені. Листки двічі або тричі перисто розсічені на лінійно-ланцетні, 0,5—1 *мм* завш., шиловидно загострені частки. Кошики на кінцях коротких, вгорі потовщених стебел та гілок, дрібні, 5—8 (10) *мм* у діаметрі, без язичкових квіток. Усі квітки в кошику трубчасті, двостатеві, зеленувато-жовті, з коротким 4-зубчастим відгином. Обгортка напівкуляста, черепичаста, її листочки довгасто-яйцевидні, тупуваті, з вузькою зеленою трав'янистою смужкою посередині і широкою плівчастою білою облямівкою по краю, майже всі однакової довжини. Спільне квітколоже опукле, конічне. Сім'янки довгасто-яйцевидні, 1,2—1,5 (2,5) *мм* завд., 0,3—0,4 *мм* завш., трохи зігнуті, з боків здавлені, до основи дещо звужені, на верхівці косо зрізані, з невисоким білим плівчастим окрайком; з зовнішнього боку сім'янки опуклі, гладенькі, з внутрішнього — з 3 поздовжніми реберцями, з боків з 2 смолистими рівчачками. ☉. Цв. VI—VIII.

Porter ex Britton in Mem. Torrey Bot. Club, V (1884) 341. Маевский, Фл. средн. полосы Европ. ч. СССР, 580. Победимова во Фл. СССР, XXVI, 150.

— *Artemisia matricarioides* Less. in Linnaea, VI (1831) 210 (excl. syn.). — *Matricaria discoidea* D C., Prodr., VI (1837) 50. Ledeb., Fl. Ross., II, 544. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 2, 584. Szaf., Kulcz., Pawł., Rósl. polsk. (1924) 625. Катіна у Визн. росл. УРСР, 537. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 384.

— *Chamomilla discoidea* Gay ex A. Br. in Bot. Zeit., X (1852) 650. — *Chrysanthemum suaveolens* Aschers., Fl. Brandenb. (1864) 332. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 68.

Рисунки: Сырейщиков, Илл. фл. Моск. губ., III (1910) 270. Hegi, l. c., Fig. 301.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 464 а, 464 в! Fl. polon. exsicc., № 180.

Росте по засмічених місцях, вигонах, дорогах і в посівах. — По всій УРСР звичайно, але найбільше у західних і північних районах.

Поширення по СРСР. Арктика; Європ. ч.: всі райони; Кавказ: Захід. і Схід. Закавк.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт.; Схід. Сибір: Сах., Курільські острови, Лен.-Кол., Анг.-Саян., Даур.; Далек. Схід: всі райони; Серед. Азія: Прибалх.

Загальне поширення. Походить з Північної Америки. В Південній Америці, в Європі і Північній Азії поширена як адвентивна рослина.

Примітка. Літературні дані свідчать, що ромашка запашна в Європу занесена порівняно недавно. В 40-х роках минулого століття в Росії вона лише культивувалася в Ленінградському ботанічному саду як рідка рослина. Репродукуючи велику кількість насіння (одна рослина дає понад 500 сім'янок, що легко проростають) вийшла з культури і швидко поширилась як бур'ян, спочатку у північних і західних районах а пізніше і на півдні та сході СРСР.

Рід 894. Триреберник — **Tripleurospermum** Schultz Bip.[1]

Schultz Bip., Ueb. die Tanacet. (1844) 31.

Кошики поодинокі на кінцях стебел та гілок, великі, під час цвітіння до 4 *см* у діаметрі, гетерогамні. Обгортка напівкуляста, 8—12 *мм* у діаметрі, її листочки блідо-зелені, по краю з буруватою перетинчастою облямівкою. Крайові язичкові квітки маточкові, білі, однорядні, серединні трубчасті — двостатеві, жовті, численні. Спільне квітколоже ширококонічне або напівкулясте, всередині не порожнисте. Сім'янки обернено-пірамідальні або з боків трохи здавлені, на спинці з широкою плоскою або трохи опуклою площинкою без ребер, з черевного боку з трьома виступаючими ребрами і двома трохи увігнутими площинками; всі площинки сім'янок впоперек зморшкуваті, темні, ребра — світлі; на верхівці сім'янки з коротким перетинчастим окрайком. — Одно- або дворічні рослини з прямостоячими б.-м. галузистими стеблами і двічі або тричі перисто розсіченими на лінійно-нитковидні частки черговими листками.

В СРСР рід представлений 22 видами, поширеними переважно на Кавказі і в деяких північних та південно-східних районах. В УРСР є 1 вид роду.

Ряд **Inodora** Pobed. Листочки обгортки по краю з вузькою білою або світло-бурою облямівкою.

3159 (1). T. inodorum (L.) Schultz Bip. — **Триреберник непахучий.** Гола, неароматична рослина з прямостоячими 15—60 (100) *см* завв. стеблами, від середини або лише вгорі досить розгалуженими і майже до самих кошиків улисненими. Листки двічі або тричі перисто

[1] Опрацювала Д. М. Доброчаєва.

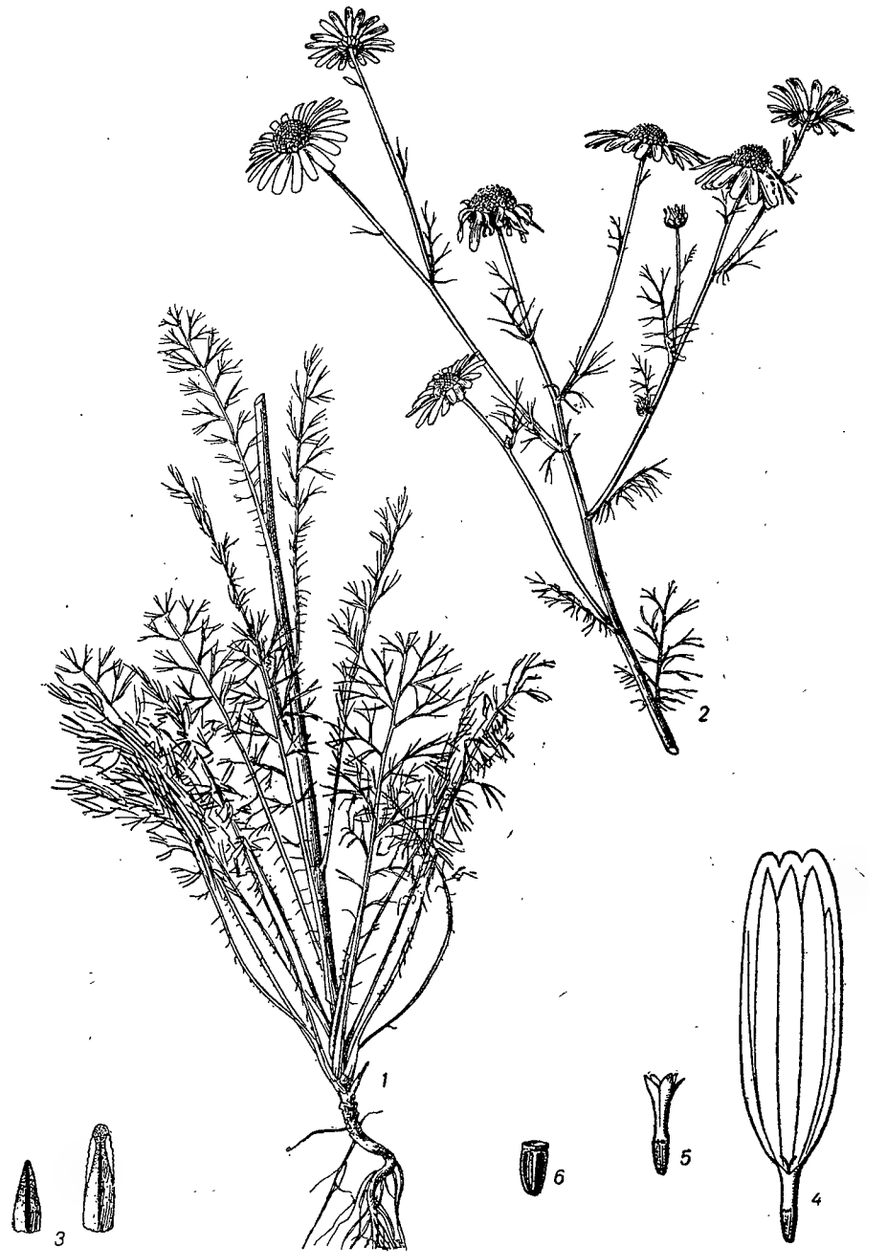

Рис. 55. Трирeберник непахучий — *Tripleurospermum inodorum* (L.) Schultz Bip.

1 — нижня частина рослини; *2* — верхня частина стебла; *3* — листочки обгортки; *4* — крайова язичкова квітка; *5* — серединна трубчаста квітка; *6* — сім'янка.

розсічені на лінійно-нитковидні (0,3—0,5 *мм* завш.), загострені, зісподу борозенчасті частки, нижні — короткочерешкові, середні та верхні — сидячі. Кошики поодинокі на кінцях стебел та видовжених гілок, під час цвітіння 1,5—4 *см* у діаметрі. Обгортка напівкуляста, 8—12 *мм* завш., її листочки тупі, блідо-зелені, по краю з перетинчастою буруватою облямівкою, зовнішні — ланцетні, внутрішні — довгасто-яйцевидні. Крайові язичкові квітки маточкові, білі, у кількості 15—20, однорядні, з цілокраїм або (частіше) виїмчасто-зубчастим, 10—20 *мм* завд., 3—5 *мм* завш. горизонтальним язичком, помітно довшим від обгортки; серединні трубчасті квітки двостатеві, жовті, з розширеною догори трубочкою і глибоко-5-зубчастим відгином. Спільне квітколоже ширококонічне, дрібно-горбочкувато-ямчасте, всередині непорожнисте. Сім'янки обернено-пірамідальні, прямі, 1,7—2,2 *мм* завд., 0,7—1 *мм* завш., чорнуваті, впоперек зморшкуваті, на спинці з широкою плоскою або трохи опуклою, без ребер площинкою, вгорі з двома ямочками (залозками) на ній, а з черевного боку — з трьома світло-жовтуватими ребрами і двома трохи увігнутими, овальними площинками, на верхівці сім'янок є коротенькі, перетинчасті, нерівнохвилясті окрайки. ⊙, ⊙. Цв. V—X.

Schultz Bip., Ueb. die Tanacet. (1844) 32. Lindemann, Prodr. Fl. Cherson. (1872) 106. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1953) 685. Победимова во Фл. СССР, XXVI, 175.

— *Matricaria inodora* L., Fl. Suec., ed. II (1755) 765. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 385. — *M. chamomilla* L., Sp. pl., ed. I (1753) 891. — *Chrysanthemum inodorum* L., Sp. pl., ed. II (1763) 1253. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 68. — *Chamomilla inodora* Gilib., Exerc. phytol., I (1792) 179. — *Chamaemelum inodorum* Vis., Osserv. Matric. an. I, 2 (1844) 24, non Müll. Катіна у Визн. росл. УРСР, 537.

Рисунки: Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., рис. 971. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 2, 303 і 304. Сорн. раст. СССР, IV, фиг. 459, 9 і 462.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 824. Fl. exsicc. Austro-Hung., № 3789.

Бур'ян на полях, городах, вздовж доріг по засмічених місцях. — По всій УРСР б.-м. звичайно.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: всі райони; Кавказ: Передкавк., Даг., Схід. Закавк.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт.; Дал. Схід: Уссур. (занесено); Серед. Азія: Арало-Касп. (рідко), Сир.-Дар.

Загальне поширення. Майже вся Європа, Західна і Північна (півд. ч.) Азія, Північна Америка (як адвентивний бур'ян).

Примітка. Рослина репродукує дуже велику кількість насіння (одна рослина дає до 5000 насінин), яке у грунті зберігає схожість до 6 років.

Рід 895. Маруна. Піретрум — Pyrethrum Zinn.[1]

Zinn., Catal. pl. Gotting. (1757) 414.

Кошики багатоквіткові, зібрані негустим щитком. Обгортка напівкуляста або вгорі б.-м. розширена, а до основи конусовидно звужена, черепичаста, її листочки по краю з перетинчастою облямівкою. Спіль-

[1] Опрацювала Д. М. Доброчаєва.

не квітколоже плоске або б.-м. опукле, голе. Крайові квітки у кошиках язичкові, короткі й широкі, білі, часом відсутні. Серединні трубчасті квітки численні, з циліндричною трубочкою, жовті. Сім'янки призматичні, з 5—10 поздовжніми, рівномірно розміщеними реберцями та борозенками, без чубка, з цілісним або зубчастим перетинчастим окрайком. — Багаторічні трав'янисті рослини з глибокороздільними або розсіченими, рідше цілісними листками.

Види цього роду поширені в помірній зоні всієї Європи і Азії, особливо в країнах Середземномор'я і Близького Сходу (Передньої Азії). Всього він об'єднує близько 100 видів. На території Радянського Союзу зустрічається 56 видів роду, у тому числі в УРСР — 9 видів.

1. Листки цілісні, довгасто-еліптичні, по краю зарубчасто-пилчасто-зубчасті . . . . . 2.
— Всі листки перисто- або дво-триперисторозсічені або лише самі верхні цілісні . . . . . 3.
2. Крайові квітки у кошику язичкові, білі, серединні — трубчасті, жовті . . . . . **(2). M. бальзамічна — P. balsamita** (L.) Willd.
— Всі квітки у кошику трубчасті, жовті . . . . . **(3). M. велика — P. majus** (Desf.) Tzvel.
3. Рослина до 15 *см* завв., з простими стеблами і поодинокими на них кошиками. Листочки обгортки з чорно-бурою облямівкою . . . . . **(7). M. альпійська — P. alpinum** (L.) Schrank.
— Рослини 30—150 *см* завв., у верхній частині розгалужені, кошики утворюють б.-м. густий щиток, рідше їх 2—3 на рослині. Листочки обгортки з буруватою або блідою плівчастою облямівкою . . 4.
4. Листки в обрисі широкояйцевидні, дво-триперисторозсічені, їх частки з тупими зубчиками . . . . . 5.
— Листки в обрисі довгасті, перисто- або двоперисторозсічені, з б.-м. гострими зубчиками . . . . . 7.
5. Дуже ароматична, шовковисто-сіроповстиста рослина. Язичкові квітки з 4 добре помітними поздовжніми жилками, на верхівці тупуваті, цілокраї або з 2—3 ледве помітними зубчиками . . . . . **(6). M. цинераріелиста — P. cinerariifolium** Trev.
— Менш ароматичні рослини з незначним м'якоповстисто-волосистим опушенням. Язичкові квітки з 5 поздовжніми жилками, на верхівці виїмчасті . . . . . 6.
6. Розсіяноволосиста або майже гола рослина. Язички крайових квіток оберненояйцевидні, в 2 рази довші від обгортки . . . . . **(5). M. дівоча — P. parthenium** (L.) Sm.
— Густо опушена, принаймні у молодому віці, рослина. Язички крайових квіток довгасті, в 3 рази довші від обгортки . . . . . **(4). M. партенієлиста — P. parthenifolium** Willd.
7 (4). Листки до 25—30 *см* завд. і 15—16 *см* завш., перисторозсічені, з довгасто-ланцетними, по краю нерівно-велико-зубчастими частками. Кошики, дрібні, під час цвітіння 4—6 (8) *мм* у діаметрі, численні, зібрані густим щитком. Язичкові квітки 5—6 *мм* завд. . . . . **(1). M. великолиста — P. macrophyllum** (W. K.) Willd. Листки менші, двоперисторозсічені, з довгасто-ланцетними частками першого порядку, розсіченими на яйцевидно-ланцетні, по краю зубчасті частки другого порядку. Кошиків на рослині небагато — 2—10(16), під час цвітіння вони 2,5—5,5 *см* у діаметрі утворюють розлогий щиток. Язичкові квітки 10—18 *мм* завд. . . . . 8.
8. Обгортка сплюснуто-куляста, її ширина в 2—3 рази більша за довжину, при основі широко заокруглена. Зубчики перисторозсічених листків тупуваті . . . . . **(8). M. щиткова — P. corymbosum** (L.) Willd. Ширина обгортки не більше як у 1,5 раза більша за довжину, при основі обгортка конусовидно звужена. Частки і зубчики перисторозсічених листків загострені . . . . . **(9). M. Клюза — P. Clusii** Fisch. ex Reichenb.

Секція **1. Gymnoclines** (Cass.) DC. Кошики численні — (5) 10—100(150), зібрані на верхівці стебла в густе або розлоге щитковидне суцвіття. Зовнішні листочки обгортки в два рази коротші від внутрішніх. Спільне квітколоже трохи опукле. Сім'янки з 5—8 поздовжніми ребрами.

3160 (1). P. macrophyllum (Waldst. et Kit.) Willd. — **Маруна великолиста.** Стебла прямостоячі, 40—100 (150) *см* завв., міцні, 5—6 *мм* у діаметрі, з губчастою паренхімою всередині, зовні ребристо-борозенчасті, між ребрами густо-коротко-волосисті, біля основи червоні, вище — блідо-зелені, гладенькі, до самого суцвіття улиснені. Листки великі (до 25—30 *см* завд. і 15—16 *см* завш.), у загальному обрисі широкояйцевидні або довгасті, перисторозсічені, з 3—5 парами ланцетних, широких, по краю зарубчасто-зубчастих часток, які збігають на ширококрилатий стриженьок; нижні стеблові листки на довгих, 7—12 *см* завд., подібно до стебел ребристо-борозенчастих і коротко-волосистих черешках з напівстеблообгортною основою; пластинка нижніх листків у загальному обрисі довгаста, 25—30 *см* завд., 15—16 *см* завш., їх частки першого порядку розсунуті, лінійно-ланцетні, 7—10 *см* завд., 2,5—3 *см* завш., коротко загострені, частки другого порядку (зубці) б.-м. відлеглі, 5—15 *мм* завд., 4—5 *мм* завш., по краю пилчасті; верхні стеблові листки сидячі, менші за розміром, 9—18 *см* завд., 3,5—10 *см* завш., з спрямованими догори широко-лінійно-ланцетними, по краю нерівно-зарубчасто-зубчастими частками 4—7 *см* завд., 0,6—1,5 *см* завш.; самі верхні стеблові листки найдрібніші і менш розсічені; всі листки тонкі, зісподу (особливо по жилках) коротковолосисті, сизуваті, зверху майже цілком голі. Кошики дрібні, 4—6 (8) *мм* у діаметрі, численні, на тонких, 6—7 *мм* завд., коротковолосистих гілочках, зібрані густим складним щитковидним суцвіттям, близько 6 *см* завш. Обгортка майже куляста, дво-трирядна, її листочки блідо-зелені, зовні коротковолосисті, з ребристо виступаючою середньою жилкою, по краю з перетинчастою,

буруватою, розірванозубчастою облямівкою. Крайові язичкові квітки у кількості 5—6, розміщені в один ряд, коротші від обгортки, з тонкою, 1,5—2 *мм* завд., жовтуватою трубочкою, з якої висувається двороздільний стовпчик з майже округлим, 2,5—3 *мм* завд. і завш., білим, на верхівці дво-тризубчастим язичком, відігнутим донизу; серединні трубчасті квітки у великій кількості, жовті, близько 2,5 *мм* завд., з тонкою трубочкою і коротким 5-зубчастим відгином. Сім'янки циліндричні, 1,8—2 *мм* завд., близько 0,5 *мм* завш., буруваті, коротко-залозисто-волосисті, на верхівці з дуже коротким перетинчастим окрайком. ♃. Цв. VI—VIII.

Willd., Sp. pl., III (1803) 2184. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 385. Цвелев во Фл. СССР, XXVI, 194.

— *Chrysanthemum macrophyllum* Waldst. et Kit., Pl. rar. Hung., I (1802) 97, tab. 94.

Рисунки: Waldst. et Kit., l. c., tab. 94. Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, tab. 995. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 2, 616, Fig. 329.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 659. Fl. Bohem. et Morav. exsicc., № 395.

По лісах і чагарниках. — Рідко в Лісостепу (можливо, як здичавіла рослина).

П.Л.-С. Київська обл.: Біла Церква, Олександрія, широколистяний ліс (Балковський!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр. (зах. ч.); Кавказ: Зах. Закавк., Півд. Закавк. (півн. і зах. ч.), Схід. Закавк. (зах. ч.), Даг. (півд. ч.).

Загальне поширення. Скандінавія (рідко), Середня Європа, Східна Європа (захід), Балкани, Кавказ, Мала Азія.

Господарське значення. Суцвіття містять до 0,2% інсектицидної речовини — піретрину.

Секція **2. Balsamita** (Mill.) DC. Листки цілісні. Листочки обгортки по краю з буруватою облямівкою. Сім'янки з 5—10 однаковими ребрами, циліндричні.

3160[1] (2). P. balsamita (L.) Willd. — **Маруна бальзамічна.** Стебла 30—60 (80) *см* завв., прямі, розгалужені. Листки цілісні, еліптичні, тупуваті, рівномірно-дрібно-пилчасто-зубчасті, прикореневі на черешках, при основі б.-м. серцевидні, верхні — сидячі, дрібніші, всі — коротко-сіро-повстисті. Кошики 6—8 *мм* у діаметрі, численні, у негустому щитку. Листочки обгортки довгасті, з чорною перетинчастою облямівкою по краю. Крайові язичкові квітки завжди присутні, білі, в два рази довші від обгортки. Сім'янки дрібні, циліндричні, з 5 реберцями, з залозистими ямочками на поверхні і коротким перетинчастим окрайком на верхівці. ♃. Цв. VII—VIII (IX).

Willd., Sp. pl., III (1803) 2153. Ledeb., Fl. Ross., II, 558. Гроссгейм, Фл. Кавк. IV (1934) 134. Цвелев во Фл. СССР, XXVI, 196.

— *Chrysanthemum balsamita* L., Sp. pl., ed. II (1763) 1252.

Зустрічається в культурі, головно в ботанічних садах.

Поширення по СРСР. Дико росте лише на Кавказі.

Загальне поширення. Мала Азія, Кавказ, Іран.

Примітка. Від близького виду — *P. majus* (Desf.) Tzvel., що розводиться на Україні як лікарська рослина, відрізняється наявністю язичкових квіток у кошиках, менш густим суцвіттям, нижчим ростом та рядом інших ознак.

Господарське значення. Декоративна, лікарська і ефіроолійна рослина.

3160[2] (3). P. majus (Desf.) Tzvel. — **Маруна велика. Кануфер (колуфер).** Притиснуто-білувато-повстиста рослина з міцним, повзучим, розгалуженим кореневищем. Стебла підведені або прямостоячі, 50—120 *см* завв., притиснуто-повстисто-волосисті, у верхній частині досить розгалужені. Листки шкірясті, цілісні, довгасто-еліптичні, тупі, по краю зарубчасто-пилчасті, при основі з кількома зубчиками (вушками), нижні та середні — черешкові, верхні — сидячі, всі — на поверхні з притиснутими білуватими волосками і крапчастими ямочками, ароматичні. Кошики невеличкі, близько 7 *мм* у діаметрі, поодиноко розміщені на кінцях стебел та гілок, загалом на рослині численні, утворюють зонтиковидно-волотисте суцвіття. Листочки обгортки блідо-зелені, зовнішні — ланцетні, внутрішні — довгасті, всі по краю і на верхівці з перетинчастою чорнуватою облямівкою. Всі квітки у кошику трубчасті, жовті. Сім'янки дрібні, циліндричні, з 5 реберцями, буруваті, з залозистими ямочками на поверхні і низеньким перетинчастим окрайком на верхівці. ♃. Цв. VIII—IX.

Tzvel. (Цвелев) во Фл. СССР, XXVI, 198.

— *P. tanacetum* DC., Prodr., VI (1837) 63. — *Tanacetum balsamita* L., Sp. pl., ed. I (1753) 845. Катіна у Визн. росл. УРСР, 538. — *Chrysanthemum balsamita* Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 69, excl. var. auct. all. non L. — *Leucanthemum balsamita* (L.) Stank. в кн.: Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 385.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, 995. Сырейщиков, Илл. фл. Моск. губ., III (1910) 267. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 2, 599, Fig. 314.

Розводиться в садах і городах як лікарська та овочева культура. Часом дичавіє.

Поширення по СРСР. Культивується у більш південних районах (Крим, Кавказ, Середня Азія), де часом зустрічається і здичавіло.

Загальне поширення. Культивується по всій Європі (крім півночі) та багатьох районах Азії.

Господарське значення. Рослина містить 0,4% ефірної олії, яка складається з парафіну і різних кетонів. Раніше вона широко використовувалась як пряноші. В народній медицині трава кануфера використовується як болезаспокійливий засіб і для виведення глистів.

Секція **3. Parthenium** (Briq.) Tzvel. Листки перисторозсічені. Кошики з язичковими квітками.

Одна з найбільших секцій роду, яка об'єднує 15 видів, поширених в районах Передньої Азії, на Кавказі і один в горах південної Європи і Азії. Секція представлена двома рядами. Наші види належать до ряду *Parthenifolia* Sosn.

Ряд **Parthenifolia** Sosn. Спільне квітколоже дуже опукле, конічне, напівкулясте. Частки перисторозсічених листків від довгастих до майже напівокруглих.

3161 (4). P. parthenifolium Willd. — **Маруна партенієлиста.** Трав'яниста, в молодому віці густо опушена, пізніше розсіяноволосиста зелена рослина. Стебла прямі, 40—60 (80) *см* завв., вгорі дуже розгалужені, з спрямованими догори, циліндричними або тонкоребристими, трохи шорсткими гілками.

Листки в загальному обрисі довгасто-яйцевидні, середні 3—8 *см* завд., 2—4 *см* завш., усі перисторозділені, з вузьким цілокраїм стриженьком і з віддаленими, ромбовидними, 1,5—3 *см* завд., 6—10 *мм* завш., глибокозубчастими частками першого порядку, яких буває на пластинці 2—4 пари; непарна кінцева частка на верхівці з 2—3 зубчиками або майже цілокрая; частки другого порядку (зубчики) довгасті, тупі, або довгасто-ланцетні, коротко загострені, 5—8 *мм* завд., 3—6 *мм* завш.; нижні та середні стеблові листки черешкові, самі верхні — сидячі. Кошики багатоквіткові, поодинокі, на кінцях неулиснених, ребристо-борозенчастих, розсіяно-коротко-волосистих або майже голих ніжок, 3,5—6 *см* завд., утворюють негусте щитковидне суцвіття; розквітлі кошики 1,5—2 *см* у діаметрі, обгортка напівкуляста, 8—9 *мм* завш., черепичаста, її листочки довгасто-ланцетні, 3,5—5 *мм* завд., 1 *мм* завш., перетинчасті, блідо-зелені або майже солом'яно-жовті, з темно-зеленим павутинистим кілем по спинці і тонкоплівчастою облямівкою навколо, на верхівці торочкувато розірваною. Язичкових квіток багато, розміщені у кілька рядів, від чого кошик здається «повною квіткою», язички білі, довгасті, 6—7 *мм* завд., 3,5—4 *мм* завш., з п'ятьма поздовжніми жилками, тупі, на верхівці зморшкуваті, майже однакової довжини з їх трубочками, крайові з них відігнуті донизу, в три рази довші від обгортки і цілком її закривають. Серединні квітки блідо-жовтуваті, трубчасто-лійковидні, до верху розширені, 4—4,5 *мм* завд., квітколоже плоске, голе. Сім'янки дрібні, з цілокраїм перетинчастим окрайком. ♃. Цв. VIII—X.

Willd., Sp. pl., III (1803) 2156. Bess., Cat. hort. Cremenec. (1816) 113. M. B., Fl. taur.-cauc., III (1819) 579. Ledeb., Fl. Ross., II, 1, 522. Цвелев во Фл СССР, XXVI, 203.

— *Chrysanthemum parthenifolium* (Willd.) Pers., Syn. pl., II (1807) 462. — *Chrysanthemum parthenium* var. *parthenifolium* (Willd.) Schmalh. во Фл. Ср. и Ю. Р., II, 69. — *Tanacetum parthenifolium* (Willd.) Schutz Bip., Ueb. die Tanacet. (1844) 56.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, fig. 992, III.

Видані зразки: Callier, Iter taur.-terrium, № 636. P. Sintenis, Iter transcasp. pers., № 1727.

Розводиться в садах і парках, часом дичавіє. — Дико росте лише в гірських лісах Криму.

Як здичавіла відома з таких місць: **Р.-О.Л.** Тернопільська обл.: Кременець (Бессер!). — **П.П.** Київська обл.: окол. Києва, кол. садівництво Крістера (Липа!), Ботсад АН УРСР (Липа).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим (гірські ліси); Кавказ: всі райони, але в Півд. Закавк. рідко; Серед. Азія: Дж.-Тарб., Тянь-Шан., Аму-Дар. (гірські райони), Пам.-Ал., Гірськ. Туркм.

Загальне поширення. Середземномор'я, Південна Європа (півд.-схід. ч.), південь Східної Європи та Північної Азії.

Господарське значення. Рослина містить 0,99% піретрину і 0,7—0,9% ефірної олії з високим вмістом (24—50%) камфори. В листках є 65,8 *мг*% вітаміну С.

3162 (5). P. parthenium (L.) Sm. — **Маруна дівоча.** Розсіяноволосиста або майже гола рослина з міцним, веретеновидним, галузистим, ароматичним коренем. Стебла 30—80 *см* завв., прямі, у верхній частині розгалужені, голі, при основі часто червонуваті. Листки тонкі, голі або розсіяноволосисті, у загальному обрисі широкояйцевидні, 2,5 *см* завд., 1,5—3,5 *см* завш., перисторозсічені з 2—5 парами досить широких, цілісних, зубчастих або глибоконадрізаних часток; нижні листки черешкові, середні та верхні — сидячі з напівстеблообгортною основою. Кошики під час цвітіння невеличкі, 15—18 *мм* у діаметрі, поодинокі на кінцях тонких, майже до самого верху улиснених тонкоребристих і розсіяноволосистих стебел та гілок, утворюють досить густий щиток. Обгортка напівкуляста, 6—7 *мм* завш., черепичаста, її зовнішні листочки ланцетні, внутрішні — довгасті, 3,5—4 *мм* завд., близько 1,5 *мм* завш., блідо-зелені, з виступаючою темно-зеленою жилкою посередині, зовні павутинисті, по краю з світлуватою перетинчастою облямівкою. Крайові язичкові квітки білі, однорядні, їх язичок 4,5—7 *мм* завд., 2,5—4 *мм* завш., з п'ятьма поздовжніми жилками, тупуватий, в два рази довший від обгортки; серединні трубчасті квітки численні, 2,5—3 *мм* завд., з розширеною до верху трубочкою і глибоко-5-зубчастим відгином. Спільне квітколоже напівкулясте, голе, дрібногорбочкувате. Сім'янки циліндричні, близько 1,5 *мм* завд., з 8—10 реберцями, між ребрами з залозистими ямочками, на верхівці з коротким перетинчастим окрайком. ♃. Цв. VI—VII.

Sm., Fl. Brit., II (1800—1804) 900. Цвелев во Фл. СССР, XXVI, 204. — *Matricaria parthenium* L., Sp. pl., ed. I (1753) 890. — *M. latifolia* Gilib., Fl. Lithuan., I (1781) 220. — *Chrysanthemum parthenium* (L.) Pers., Syn. pl., II (1807) 462. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 69, excl. var. Катіна у Визн. росл. УРСР, 539. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 385.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, tab. 992, II. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., 975, рис. 976. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 2, 617, Fig. 330, 618, Fig. 331.

Часто розводиться у садах, парках, нерідко дичавіє.

П.П. Київська обл.: окол. Киева, Лук'янівка (Семенкевич!), Пост-Волинський (Лазаренко і Оксіюк!). — **З.Л.-С.** Вінницька обл.: Томашпільський рн, Янушівка (!). — Одеська обл.: Котовськ (Осадча!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Шпиківський рн, Сільниця (Кучерява!). — Хмельницька обл.: Летичівський рн, Вербка (Осадча!); Красилівський рн, Западинці і Цицинівка (Осадча!), Красилів (Кучерява!); Старокостянтинівський рн, Сьомаки, Жеребки (Осадча!), Семиреньки (Морозова!); Теофіпольський рн, Поляхівка (Морозова)!; Полонський рн, Майдан × Лабунь (Кучерява!); Грицівський рн, Великі Мацевичі (Осадча!). — Одеська обл.: Балтський рн, Смолянка (Осадча!). — Черкаська обл.: Звенигородський рн, Козацьке (Підоплічко!); Монастирищенський рн, Івахни (Кучерява!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Диканський рн, Диканька (Осадча!); Лубенський рн, Сміливе (Андрієвський!). — Харківська обл.: окол. Харкова, Сокольники (Котов!), Харків (Черняєв!), Журавлинське дослідне поле (Михайленко!, Апрелева!). — Сумська обл.: Улянівський рн, х. Терещенки (Волошкевич!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: Куйбишевський лісгосп (Грины!). — **Півд. Кр.** Кримська обл.: окол. Судака, уроч. Карагач (Дойч!); Гурзуф (Вовчанецький!).

Поширення по СРСР. Розводиться і часто зустрічається здичавілою у більш західних і південних районах (Україна, Кавказ, Захід і Схід. Сибір).

Загальне поширення. Розводиться у багатьох районах Західної і Східної Європи і Передньої Азії, в Північній Америці, де зустрічається також здичавілою.

Господарське значення. Широко культивується в садах, парках, біля садиб як ароматична рослина.

Секція **4. Cinerariifolia** (Heyw.) Tzvel. Лустки дво-триперисторозсічені.

3162[1] (6). P. cinerariifolium Trev. — **Маруна цинераріелиста. Далматська ромашка.** Дуже ароматична, шовковисто-сіро-повстиста рослина з прямостоячими, 20—30 *см* завв., тонко-ребристо-борозенчастими стеблами; від середини стебла досить розгалужені, з струнками, довгими, вгорі неулисненими гілками, кожна з яких закінчується кошиком. Листки дво-триперисторозсічені, з вузькими, розсунутими, нерівними, загостреними частками 1—1,5 *мм* завш. Кошики поодинокі на довгих (до 25 *см* завд.) неулиснених гілках, під час цвітіння 3—3,5 *см* у діаметрі. Обгортка слабопавутиниста, широконапівкуляста, черепичаста, її листочки трав'янисті, блідо-зелені або жовтуваті, з темно-зеленою жилкою посередині, зовнішні — довгасто-ланцетні, коротко загострені, 3,5—4 *мм* завд., 1—1,2 *мм* завш., помітно менші від внутрішніх, останні — довгасті, 6,5—10 *мм* завд., 1,5—1,6 *мм* завш., з широко-тонко-плівчастим, до 1,5—2 *мм* завд., закінченням (облямівкою) на верхівці, яка збігає на краї листочків. Крайові язичкові квітки однорядні, густо розміщені і налягають один на другий, білі, 12—20 *мм* завд., 2—5 *мм* завш., в два рази довші від обгортки, зовні — з 4 поздовжніми жилками, зсередини — гладенькі, на верхівці тупуваті, з 2—3 ледве помітними зубчиками. Серединні трубчасті квітки численні, 3—3,5 *мм* завд., яскраві, жовті, з вузенькою трубочкою і розширеним

5-зубчастим відгином. Спільне квітколоже плоске або б.-м. конусовидне, голе, дрібноямчасте. Сім'янки з 5 ребрами, довгасті, 3,5—4 *мм* завд., до основи звужені, на верхівці потовщені, з добре виявленим, близько 1 *мм* завд., перетинчастим, цілокраїм або зубчастим окрайком. 4. Цв. VI—VII.

Trev., Ind. sem. Hort. Vratisl. App., II (1820) 2 et in Nov. Act.-Nat. Cur., XIII (1826) 204. Катіна у Визн. росл. УРСР, 539. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 385. Цведев во Фл. СССР, XXVI, 213.

— *Tanacetum cinerariifolium* (Trev.) Schultz Bip., Ueb. die Tanacet. (1844) 58.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, tab. 993. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 2, 597, Fig. 312. Jav. et Csap., Icon. fl. Hung. (1933) 524. Землинский, Лекарств. раст. СССР, изд. 2 (1951) 230 и 231.

Видані зразки: Fl. Ital. exsicc., № 179. Fl. exsicc. Austro-hung., 239.

Культивується як лікарська та інсектицидна рослина, часом дичавіє.

Поширення по СРСР. Культивується у більш південних районах України, на Кавказі, в Середній Азії.

Загальне поширення. Дико росте на Балканському півострові.

Господарське значення. Рослина містить складну інсектицидну речовину — піретрин, препарати з якої (порошок «піретрум» та ін.) широко використовуються для знищення шкідливих комах. Далматська ромашка є однією з основних рослин, яка культивується у багатьох південних районах заради отримання піретрину.

Примітка 1. Опис складено за екземплярами, зібраними 19.VI 1951 р. М. І. Котовим, Е. Д. Карнаух і Г. О. Кузнецовою на дослідній станції лікарських та ефіроолійних рослин в Лубнах Полтавської області, де вона вирощується.

Примітка 2. Крім далматської ромашки, добре відомої в культурі, з метою отримання піретрину подекуди розводять ще так звану іранську ромашку (*P. carneum* M. B.) з червоними квітками і перисторозсіченими листками та кавказьку ромашку (*P. roseum* M. B.) — з рожевими квітками і двоперисторозсіченими листками. Обидва ці види є багаторічними рослинами, з прямостоячими стеблами — поодинокими, досить великими кошиками на верхівках стебел та гілок.

Секція **5. Leucanthemopsis** (Giroux) Tzvel. Прикореневі і нижні стеблові листки перистолопатеві, з 2—5 лопатями з кожного боку. Високогірські рослини. Для України наводиться 1 вид.

3163 (7). P. alpinum (L.) Schrank. — **Маруна альпійська.** Стебла 5—15 *см* завд., висхідні або прямостоячі, з неплідними пагонами при основі, прості, улиснені лише в нижній частині або лише з поодинокими листками у середній частині стебел. Прикореневі та нижні стеблові листки в загальному обрисі довгасті або округло-яйцевидні, до основи клиновидно звужені в короткі черешки, рівномірно-перисторозсічені або лопатеві, з 2—5 частками з кожного боку, з'єднаними між собою при основі, зверху голі, зісподу коротковолосисті; середні стеблові листки лінійні, цілокраї або нижні з них з кількома зубцями на верхівці. Кошики перед цвітінням б.-м. звужені, під час цвітіння 2—

3,5(4) *см* у діаметрі, поодинокі на стеблах. Листочки обгортки блідо-зелені, з широкою чорно-бурою розірваноторочкуватою облямівкою по краю. Язичкові квітки 8—12 *мм* завд., білі, однорядні, з язичками в два-три рази ширшими за свою довжину. Серединні трубчасті квітки золотисто-жовті, численні. Спільне квітколоже напівкулясте. Сім'янки близько 3 *мм* завд., всі з перетинчастим окрайком на верхівці, в 4—5 разів коротшим від сім'янки. 4. Цв. VII—VIII.

Schrank., Prim. Fl. Salisb. (1792) 215. DC., Prodr., VI (1837) 54. Цвелев во Фл. СССР, XXVI, 228.

— *Chrysanthemum alpinum* L., Sp. pl., ed. I (1753) 889. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 625 et (1953) 686. — *Leucanthemum alpinum* (L.) Lam., Fl. Franc., II (1778) 138. — *Tanacetum alpinum* (L.) Schultz Bip., Ueb. die Tanacet. (1844) 61.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, tab. 990. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 2, 604, Fig. 319, 320.

Видані зразки: Fl. polon. exsicc., № 353. Pl. polon. exsicc., № 173. Fl. exsicc. reip. Bohem.-Sloven., № 80. Fl. Ital. exsicc., № 1157. Schultz, Herb. norm., nov. ser., № 2203.

Гірські луки, лісові галявини до поясу криволісся. — Карпати.

Поширення по СРСР. Верх.-Дністр. (Карпати).

Загальне поширення. Середня Європа, Середземномор'я, Балкани, Карпати.

Примітка. М. Цвельов («Флора СССР», XXVI) відмічає, що цей вид досить поліморфний і розпадається на кілька еколого-географічних рас, які різняться між собою, головним чином, формою листків, розмірами кошиків, характером опушення. Він описує дві такі карпатські раси: *P. alpinum* ssp. *tatrae* (Vilrh.) Tzvel. — більш північну і більш високогірну расу, що характеризується більш густим опушенням і дрібнішими розмірами усіх частин рослини і *P. alpinum* ssp. *cuneifolium* (Murr.) Tzvel. — більш південну і низькогірну расу з рідшим опушенням (рослини майже голі).

Секція **6. Pyrethrum.** Листки двічі-тричі перисторозсічені, нижні з черешками, їх кінцеві частки і лопаті від широкояйцевидних до ланцетних.

3164 (8). P. corymbosum (L.) Willd. — **Маруна щиткова.** Неароматична, високорosла трав'яниста рослина, з косим розгалуженим кореневищем. Стебла міцні, до 5 *мм* у діаметрі, прямостоячі, 30—150 *см* завв., розсіяноволосисті, вгорі щитковидно-розгалужені, дуже рідко прості. Листки товстуваті, довгасті, великі, до 15—20 *см* завд. і 6—7 *см* завш., прикореневі та нижні стеблові на довгих (15—20 *см* завд.) черешках, середні та верхні — сидячі, з напівстеблообгортною основою; всі листки перисторозсічені, з 5—7(15) парами довгасто-ланцетних, тупуватих, 3—4 *см* завд., 10—15 *мм* завш., часток першого порядку, в свою чергу розсічених на яйцевидно-ланцетні, тупозубчасті частки другого порядку, 5—15 *мм* завд., 2—5 *мм* завш.; зверху листки зелені, голі або розсіяноволосисті, зісподу сіруваті, розсіяно вкриті довгими прилеглими волосками. Кошики поодинокі на верхівках стебел і небагатьох тонких гілочок, утворюють густий щиток з (3)8—10(16) коши-

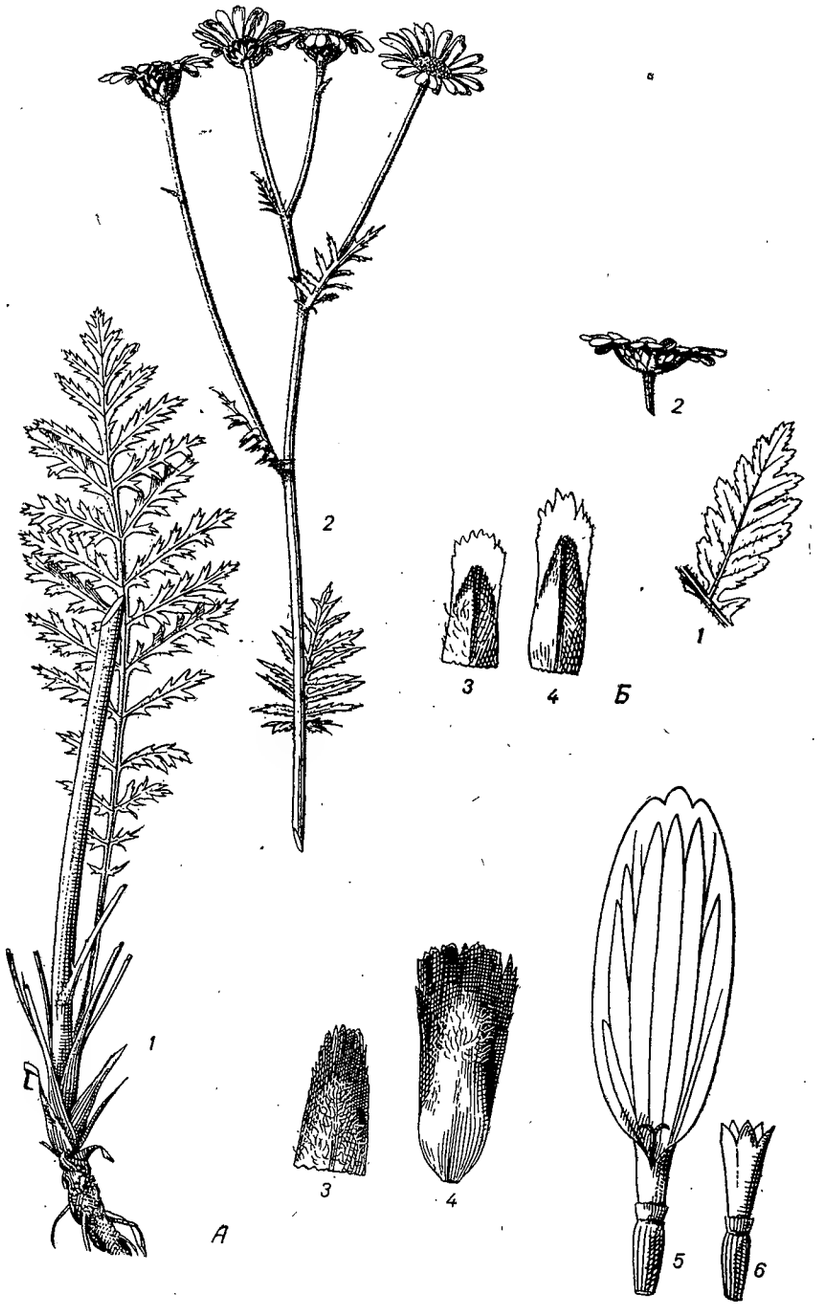

Рис. 56. *А* — маруна Клюза — *Pyrethrum Clusii* Fisch. ex Reichenb.

1 — нижня частина рослини; *2* — верхня частина стебла; *3* — зовнішній листочок обгортки; *4* — внутрішній листочок обгортки; *5* — крайова язичкова квітка; *6* — серединна трубчаста квітка.

Б — маруна щиткова — *Pyrethrum corymbosum* (L.) Willd.

1 — сегмент листка; *2* — кошик; *3* — зовнішній листочок обгортки; *4* — внутрішній листочок обгортки.

ків, під час цвітіння 2,5—4(9) *см* у діаметрі. Обгортка широко напівкуляста, 10—12(15) *мм* завш., в два-три рази ширша за свою довжину, черепичаста, її листочки 3—5 *мм* завд., близько 1,5 *мм* завш., блідо-зелені, зовні павутинисто-волосисті, на спинці з кілювато виступаючою темно-зеленою жилкою, по краю зовнішні з вузькою, а внутрішні з широкою буруватою перетинчастою облямівкою. Язичкові квітки білі, однорядні, їх язички тупуваті, цілокраї або з 2—3 зубчиками на верхівці, 10—15(21) *мм* завд., 2,5—5 *мм* завш. Серединні квітки трубчасті, золотисто-жовті, численні. Сім'янки циліндричні, до основи трохи звужені, близько 3 *мм* завд., з 5 рівними ребрами і дрібненькими ямочками на поверхні, всі з перетинчастим окрайком (чубком), в три-чотири рази коротшим від сім'янки 4. Цв. V—VII.

Willd., Sp. pl., III (1803) 2155. Ledeb., Fl. Ross., II, 581. Катіна у Визн. росл. УРСР, 540. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 386. Цвелев во Фл. СССР, XXVI, 232.

— *P. tauricum* Zelenetzky (Зеленецький) Матер. фл. Крима (1906) 296. — *Chrysanthemum corymbosum* L., Sp. pl., ed. I (1753) 890. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 69. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 627.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, tab. 993. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 2, Taf. 265, Fig. 2, a—c.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 3265. Fl. exsicc. Austro-Hung., № 3782. Fl. exsicc. reip. Bohem.-Sloven., № 288 і 947. Pl. polon. exsicc., № 273 (sub *Tanacetum corymbosum* (L.) Schult. Bip.). Fl. polon. exsicc., № 741 (sub *Chrysanthemum corymbosum* L.).

Узлісся, лісові галявини, чагарники, сухі луки. — По всій УРСР б.-м. звичайно.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Лад.-Ільм., Волзьк.-Кам., Верх.-Волзьк., Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Бессараб., Причорн., Крим., Волзьк.-Дон., Заволзьк., Нижн.-Дон., Нижн.-Волзьк. (півн. ч.); Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт., Алт., (півн. зах. передгірські райони); Кавказ: Передкавк., Даг., Зах. Закавк., Східн. Закавк. (півн. ч.), Півд. Закавк. (півн.-зах. ч.).

Загальне поширення. Майже вся Європа і Північна Азія (півд. зах.).

3165 (9). P. Clusii Fisch. ex Reichenb. — **Маруна Клюза.** Рослина з міцним, галузистим кореневищем і великою кількістю довгих коренів. Стебла поодинокі або їх по 2—3 і більше, прямостоячі, 25—70 (100) *см* завв., тонко-ребристо-борозенчасті, негусто вкриті тонкими і довгими білими волосками або майже голі і лише в місцях прикріплення листкових пластинок б.-м. опушені, вгорі розгалужені і кожна галузка закінчується великим кошиком. Листки зверху майже голі або розсіяноволосисті, зісподу досить густо опушені, у загальному обрисі довгасті, самі нижні — найбільші, 5—25 *см* завд., 2—8 *см* завш., на черешках 2—8 *см* завд., або майже рівної з пластинкою довжини; середні та верхні листки сидячі, 3—15 *см* завд., 3—5 *см* завш., самі верхні — помітно дрібніші, 1—4 *см* завд., 0,5—2 *см* завш. Всі листки двопе-

ристорозсічені, з довгасто-ланцетними, загостреними, по краю нерівно-гостро-зарубчасто-зубчастими частками першого порядку, у середніх листків до 10—15 з кожного боку і довгасто-лінійними, загостреними, цілокраїми або з кількома гострими дрібними зубчиками по краю, частками другого порядку. Кошики поодинокі на кінцях неуліснених, притиснуто-білувато-волосистих, під самим кошиком б.-м. потовщених гілочок 2—15 *см* завд., складають щиток з (2)3—10 кошиків, під час цвітіння 2,5—3,5(5,5) *см* у діаметрі. Обгортка ширококуляста, до основи трохи конусовидно звужена, в півтора раза ширша за свою довжину, черепичаста, її листочки павутинисто-волосисті, зовнішні — ланцетні, 2—5 *мм* завд., 1,5—2 *мм* завш., внутрішні — довгасто-ланцетні, 5—7 *мм* завд., 1,5—2,5 *мм* завш., всі блідо-зелені, з виступаючою темно-зеленою жилкою на спинці і перетинчастою темно-бурою 0,1—2 *мм* завш. облямівкою по краю. Крайові язичкові квітки білі, з лінійним тупуватим 12—15(20) *мм* завд., 3—6 *мм* завш. язичком, в два — два з половиною раза довші за обгортку. Серединні трубчасті квітки численні, жовті, 2—2,5 *мм* завд. Сім'янки циліндричні, до основи трохи звужені, з 5 реберцями, дрібнокрапчасті, близько 2,5 *мм* завд., 0,5 *мм* завш., на верхівці з коротким перетинчастим окрайком. 4. Цв. VII—VIII.

Fisch. ex Reichenb., Fl. Germ. exscurs., II (1830) 231, Цвелев во Фл. СССР, XXVI, 234.

— *P. subcorymbosum* (Schur) Schur, Enum. pl. Trans. (1866) 337. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 627. М. Попов, Очерк раст. и фл. Карпат (1949) 250. Катіна у Визн. росл. УРСР, 540. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 386. — *Chrysanthemum subcorymbosum* Schur in Verh. und Mitth. Sieben. Ver., X (1859) 146. — *Tanacetum subcorymbosum* (Schur) Simonk., Enum. Fl. Trans. (1886) 312.

Видані зразки: Fl. polon. exsicc., № 472 (sub *Chrysanthemum subcorymbosum* Schur). Fl. exsicc. Austro-Hung., № 3783. Pl. polon. exsicc., № 274.

По схилах і сухих гірських луках, від підніжжя гір до поясу криволісся і субальпійських луків. — Карпати.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Мукачівський рн, г. Пікуй (Хрижановський!); Ужгородський рн, окол. Холмці (Барбарич!). — **К.Л.** Закарпатська обл.: Рахівський рн, Чорногора, схили Говерли (Малиновський!), Брескул (Гутенталь!, Козій!), Рогнеска (Малиновський!), Свидовець, Близниця (Коліщук!, Малиновський!), г. Петрос (Брадіс і Запятова!); Перечинський рн, Ломшур, полонина Рівна (Косець!; Воловецький рн, Тумнак (Малиновський!). — Львівська обл.: Сколівський рн, Сколе, г. Параска (Волощак!, Іваницький!). — Станіславська обл.: Яремчанський рн, Пожижевська (Козій!), окол. Ворохти (Катіна!). — Чернівецька обл.: Путильський рн. Шепіт (Котов!). — **Пр.Л.** Станіславська обл.: Косівський рн, Косів (Слободян!). — Чернівецька обл.: окол. Вижниці, г. Гуцулова (Котов і Омельчук!). — **Р.-О.Л.** Станіславська обл.: Рогатинський рн, Рогатин, Чортова гора (Іваницький!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати, Прикарпаття).

Загальне поширення. Середня Європа, Балкани, Карпати.

Рід 896. Пижмо — Tanacetum L.[1]

L., Sp. pl., ed. I (1753) 845, emend. Tzvel.

Кошики невеликі, 4—12 *мм* у діаметрі, широкі, дисковидно сплюснуті, багатоквіткові, зібрані густим плоским щитковидним суцвіттям. Обгортка багаторядна, черепичаста. Всі квітки у кошику жовті; крайові — маточкові, язичкові, з трьома зубчиками на верхівці, однорядні; серединні— двостатеві трубчасті, з 5-зубчастим відгином, або всі квітки у кошику трубчасті, зовнішні з них — маточкові, з трьома зубчиками на верхівці, однорядні, останні — двостатеві, з п'ятьма зубчиками; часом усі квітки з 5-зубчастим відгином. Спільне квітколоже голе, трохи опукле. Сім'янка без чубка, гладенька, 5-гранна, на верхівці з плівчастим окрайком або окрайка немає, тоді сім'янки довгасті, вузькі, дуже зігнуті і залозисто-горбочкуваті. — Багаторічні рослини з міцним галузистим кореневищем і прямими або висхідними стеблами. Листки щільні, перисто- або двоперисторозсічені, майже голі, зелені, з крапчастими ямочками, ароматичні або сіро-зелені від б.-м. густого опушення, без специфічного запаху.

До роду належить понад 50 видів, поширених в помірній зоні майже всієї північної півкулі.

В СРСР є 34 види роду, в УРСР — 5 видів.

1. Рослини б.-м. зелені, голі або розсіяно вкриті простими волосками. Листки перисто- або двоперисторозсічені . . . . . 2.
— Рослини майже цілком сірі від густого притиснутого опушення. Листки дво-триперисторозсічені . . . . . 3.
2. Листки у загальному обрисі довгасто-яйцевидні, їх частки широкі, гребінчасто-зубчасті. Кошики без язичкових квіток. Стебла 50—150 *см* завв. Рослина майже цілком гола, зелена, дуже ароматична . . . . . **(1). П. звичайне — T. vulgare** L.
— Листки у загальному обрисі довгасто-лінійні, їх кінцеві частки вузьколінійні, дрібні. Кошики з дуже короткими язичковими квітками. Стебла 20—50 *см* завв. Рослина сірувато-зелена, розсіяно опушена . . . . . **(4). П. Пачоського — T. Paczoskii** (Zefir.) Tzvel.
3 (1). Стебел багато, 4—5 і більше, до 20 *см* завв. Листки в обрисі лінійні, триперисторозсічені, їх частки лінійно-ланцетні, дуже дрібненькі. Кошики дрібні, 4—6 *мм* у діаметрі, численні, у густому щитковидному суцвітті. Рослина сіроповстиста . . . . . **(5). П. деревієлисте — T. achilleifolium** (M. B.) Schultz. Bip.
— Стебла поодинокі або їх по 2—3, до 50 *см* завв. Листки в обрисі довгасто-лінійні, двоперисторозсічені, їх частки більші, довгасті або широколінійні. Кошики більші, 7—12 *мм* у діаметрі, менш численні, у розлогому щитку . . . . . 4.
4. Сірувато-тонко-повстиста рослина. Частки листків здебільшого по краю зазублені, б.-м. широкі. Кошики 6—10 *мм* у діаметрі, у рідкому щитку . **(3). П. кучеряве — T. millefolium** (L). Tzvel.
— Рослина жорсткувато-густо-повстиста. Частки листків здебільшого цілокраї. Кошики 8—12 *мм* у діаметрі, у б.-м. щільному щитку . . . . . **(2). П. одеське — T. odessanum** (Klok.) Tzvel.

[1] Опрацювала Д. М. Доброчаєва.

Секція **1. Tanacetum.** Кошики без справжніх язичкових квіток, зібрані в щитковидні суцвіття, обгортки чашовидні. Рослини з укороченими вегетативними пагонами.

Ряд **Vulgaria** Tzvel. Листки перистороздільні або перисторозсічені. В опушенні рослини переважають прості волоски.

В межах УРСР до ряду належить 1 вид.

3166 (1). T. vulgare L. — **Пижмо звичайне.** Майже гола рослина з коротким, міцним і досить розгалуженим кореневищем. Стебла прямостоячі, 50—150 *см* завв., голі або розсіяно опушені, у верхній частині галузисті. Листки у загальному обрисі довгасто-яйцевидні, нижні — черешкові, середні та верхні — сидячі, усі щільні (жорсткі), зверху з численними крапчастими залозками, перисто- або двоперисторозсічені, гребінчасто-зубчасті з розширеним угорі, крилатим, по краю надрізано-зубчастим стриженьком і довгасто-ланцетними, перистонадрізаними частками, зубчики яких яйцевидно-ланцетні, загострені, дрібно-пилчасто-зубчасті. Кошики невеличкі, 7—10(12) *мм* у діаметрі, зібрані густим, плоским щитком. Обгортка 6—7 *мм* завш., її листочки сіро-зелені, голі, по краю плівчасті, зовнішні — яйцевидно-ланцетні, загострені, внутрішні — довгасто-яйцевидні, тупі. Всі квітки у кошику трубчасті, жовті, крайові — маточкові, з тризубчастим відгином, розміщені в один ряд, всі інші — двостатеві, на верхівці з п'ятьма зубчиками. Сім'янки буруваті або зеленовато-сірі, 5-гранні, трохи зігнуті, 1,5—1,7 *мм* завд., 0,4—0,5 *мм* завш., з коротким зазубленим окрайком, 2. Цв. VI—IX.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 845. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 628. Катіна у Визн. росл. УРСР, 538. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 387. Цвелев во Фл. СССР, XXVI, 326.

— *Chrysanthemum tanacetum* Vis., Fl. Dalm., II (1847) 84. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 70.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, fig. 996. Сорн. раст. СССР, IV, 237, фиг. 463. Землинский, Лекарств. раст. СССР (1951) 211.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 974 и 974a. Fl. polon. exsicc., № 535. Pl. polon. exsicc., № 275.

Сухі луки, береги річок, узлісся, чагарники і як бур'ян біля доріг, канав, по межах, на полях. — По всій УРСР б.-м. звичайно, в Криму і Карпатах — до підніжжя гір.

Поширення по СРСР. Арктика: рідко як занесена; Європ. ч.: всі райони; Кавказ: Передкавк., Даг., Закавк. (рідко); Зах. і Схід. Сибір: всі райони, крім Крайньої Півночі; Далек. Схід: всі райони до Амурської обл. і Якутська, о. Сахалін; Серед. Азія: Арало-Касп., Прибалх., Дж.-Тарб., Тянь-Шан.

Загальне поширення. Майже вся Європа, крім південної

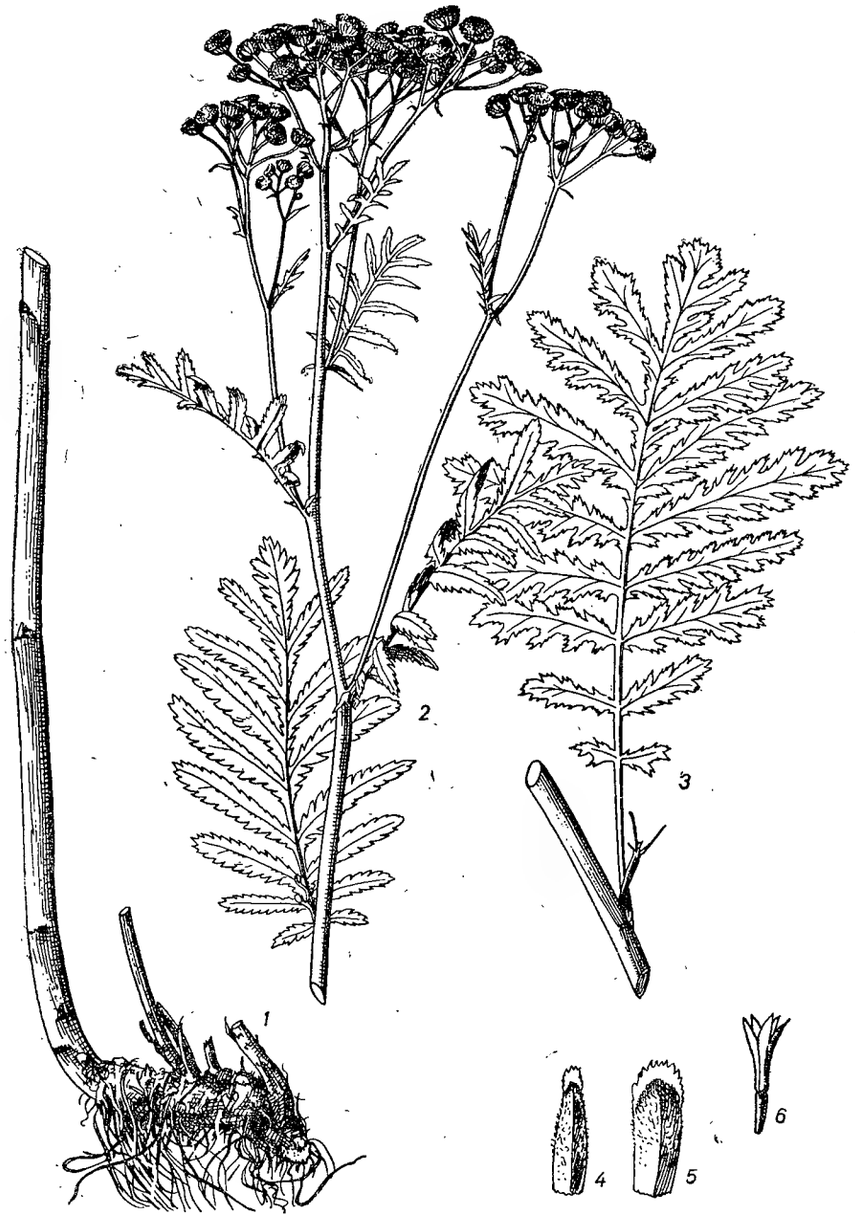

Рис. 57. Пижмо звичайне — *Tanacetum vulgare* L.

1 — нижня частина рослини; *2* — верхня частина стебла; *3* — окремий листок; *4* — зовнішній листочок обгортки; *5* — внутрішній листочок обгортки; *6* — окрема квітка.

частини Піренейського півострова і прилеглих до нього островів, Західна і Північна Азія.

Господарське значення. Рослина містить ефірну олію з туйоном, завдяки чому вона часто використовується для надання пряного смаку пиву і частково замінює хміль. Кошики пижма здавна використовуються у народній медицині як протиглистний засіб та при пониженій кислотності шлунка. Останнім часом рослина досліджується на вміст гіркої речовини — танацетину, що має інсектицидну дію. Надземні органи пижма містять у великій кількості дубильні речовини, а у плодах їх 10—12%.

Секція **2. Xanthoglossa** (DC.) Schultz Bip. Кошики з язичковими квітками або без них, зібрані в щитковидні суцвіття; обгортки чашовидні. Рослини до 40 (60) *см* завв., завжди з укороченими вегетативними пагонами.

Ряд **Millefoliata** Sosn. Кошики з б.-м. розвинутими язичковими квітками, часом переходячими в трубчасті, в кількості (1)2—15(20), зібрані в густий або рідкий щиток, не завжди правильний. Спільне квітколоже опукле, часто тупоконічне. — Трав'янисті рослини з двоперисторозсіченими листками.

В межах УРСР до ряду належить 4 види.

3167 (2). T. odessanum (Klok.) Tzvel. — **Пижмо одеське.** Рослина з міцним галузистим кореневищем, здебільшого утворює нещільні дернинки, вся сіра від густого білуватого або жовтуватого притиснутого опушення. Стебла поодинокі або в кількості 2—3, прямі або від основи підведені, (10)15—35(50) *см* завв., майже до самого верху улиснені. Листки двічі, а самі верхні один раз перисторозсічені на довгасті, 3,5—10 *мм* завд., 1—3 *мм* завш., глибокозубчасті частки першого порядку і лінійно-ланцетні, загострені, 1—3,5 *мм* завд., 0,5—0,7 *мм* завш., цілокраї частки другого порядку; прикореневі листки у загальному обрисі довгасті або довгасто-ланцетні, 3—18 *см* завд., 1—3 *см* завш., на черешках 1,5—6 *см* завд., які дорівнюють третині довжини пластинки; стеблові листки короткочерешкові, а самі верхні з них — сидячі, всі — в обрисі довгасто-еліптичні, 1,5—5,5 *см* завд., 4,5—18 *мм* завш. Кошики невеличкі, під час цвітіння 8—12(13) *мм* у діаметрі, поодинокі на кінцях стебел та видовжених гілок, зібрані б.-м. щільним щитком, який досягає 4,5—5,5(8) *см* довжини і утворений (2)3—7(10) кошиками; верхівки стебел та гілок під кошиками на довжину 1—3,5(5) *см* не улиснені. Обгортка напівкуляста, черепичаста, її листочки 2,5—4,5 *мм* завд., 1,2—2,7 *мм* завш., зовнішні — широкотрикутні, коротші від середніх та внутрішніх, середні — еліптичні, внутрішні — довгасті, вузькі, всі — по краю з білуватою плівчастою облямівкою, яка на верхівці середніх та внутрішніх листочків трохи видовжена і розширена у вигляді придатка. Квітки світло-жовті; крайові язичкові 3,5—4 *мм* завд., з яйцевидно-трикутним язичком 1,7—2 *мм* завд. і завш., в чотири рази коротшим від обгортки; віночок серединних трубчастих квіток близько

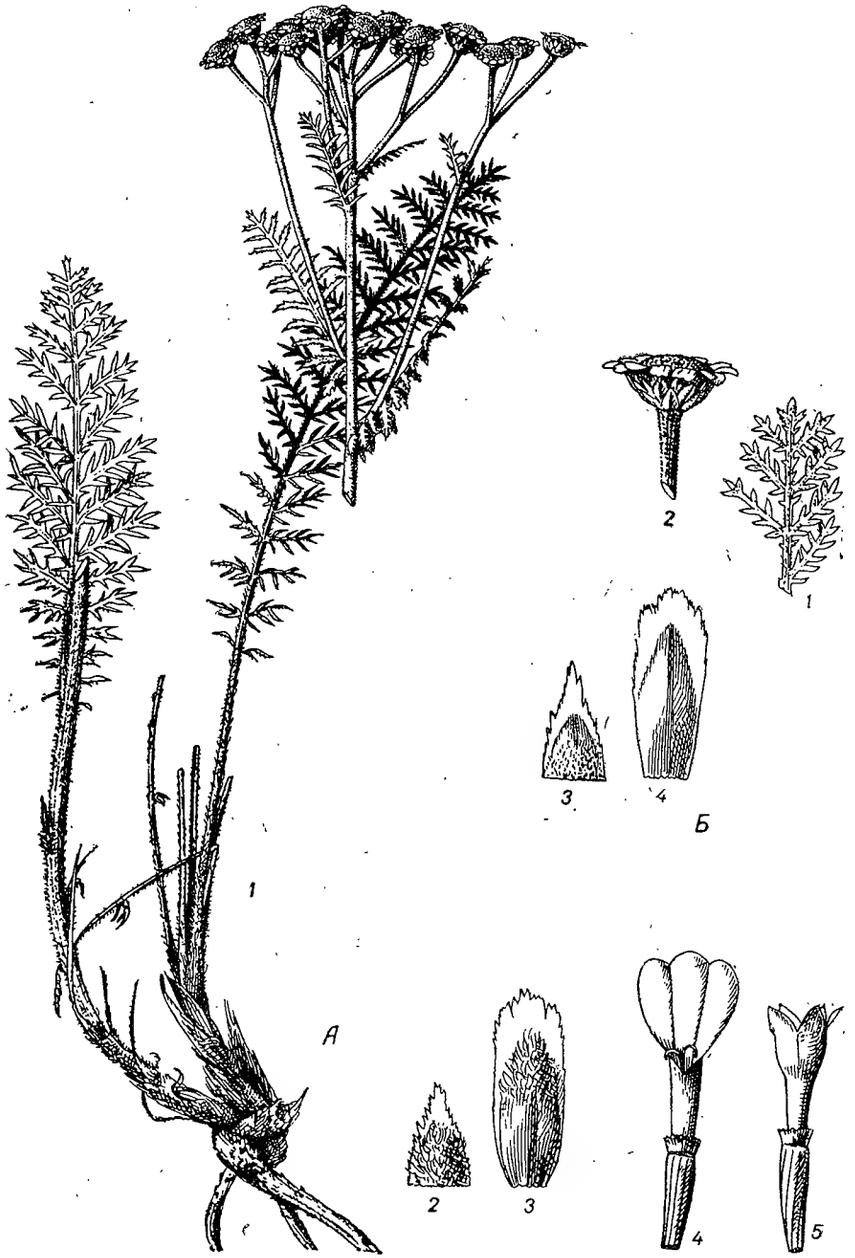

Рис. 58. *А* — пижмо одеське — *Tanacetum odessanum* (Klok.) Tzvel.

1 — загальний вигляд; *2* — зовнішній листочок обгортки; *3* — внутрішній листочок обгортки; *4* — крайова язичкова квітка; *5* — серединна трубчаста квітка.

Б — пижмо кучеряве — *Tanacetum millefolium* (L.) Tzvel.

1 — частина листка; *2* — кошик; *3* — зовнішній листочок обгортки; *4* — внутрішній листочок обгортки.

2,5 *мм* завд., їх відгин 5-зубчастий, зубці спрямовані вгору. Сім'янки 2,2—3 *мм* завд., з тупуватою основою і коротким перетинчастим окрайком на верхівці. ♃. Цв. V—VII.

Tzvel. (Цвелев) во Фл. СССР, XXVI, 348. — *T. incanum* Ledeb., Fl. Ross., II, 604 et auct., non Willd. — *Pyrethrum millefoliatum* var. *macrocephalum* Ledeb., Fl. Ross., II, 557, p. p. — *P. odessanum* Klok. in Ind. Sem. Hort. Bot. Charkow. (1926) 7. Катіна у Визн. росл. УРСР, 540. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 387. — *Chrysanthemum millefoliatum* L., Syst. veg., ed. 12 (1767) 563, p. p. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 69, p. p.

Степові схили, кам'янисті і вапнякові відслонення. — Степ, переважно Правобережний, від Дністра до Дніпра. На схід доходить до р. Молочної.

П.З.С. Одеська обл.: Болградський рн, ст. Болград, схили до р. Ялпуху, Табаки (Білик!). — Одеська обл.: окол. Одеси (Клоков!, Башина!); Роздільнянський рн, Кучурган (Опперман!). — Миколаївська обл.: Очаківський рн, Парутино (Вісюліна!); окол. Миколаєва, схили до р. Південного Бугу (Катіна!); Варварівський рн, Варварівка, схили до Бузького Лиману (Котов!); Березнеговатський рн, схили до р. Інгульця, балка Артаковка (Котов!), Березнеговате × Білу Криницю (Гринь!); Тернівка (Ната!). — Херсонська обл.: Херсонський рн, Садове, балка Дряпачиха (Дука!), біля Микольського (Котов!), окол. Херсона (Лавренко!). — Дніпропетровська обл.: Широкинський рн, Михайлівка над р. Інгульцем (Котов!), Широке, Андріївка, ст. Миколо-Козельськ (Котов!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Якимівський рн, Радивонівка (Білик!); Приазовський рн, Ново-Костянтинівка (Левіна!). — **П.З.-Л.С.** Кіровоградська обл.: Петрівський рн, вище Привільного (Котов!). Крім того, досліджені екземпляри з сусідньої Молдавської РСР: Тираспольський рн, Ново-Краснянське (Білик!); Чавлівка (Клеопов!), Красна Горка (Опперман!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр. (півд.-зах. ч.), Бессараб., Причорн. (Правобережжя і прилеглі до нього західні райони Лівобережжя), Крим (?).

Загальне поширення. Європейська частина СРСР (півд. захід.), Румунія.

3168 (3). T. millefolium (L.) Tzvel. — **Пижмо кучеряве.** Сіруватотонко-повстиста рослина з повзучим кореневищем. Стебла здебільшого поодинокі, рідше їх по 2—3, прямі або підведені, 12—50 *см* завв., вгорі трохи розгалужені. Листки у загальному обрисі довгасті або довгастолінійні, нижні 6—12 *см* завд., 1—2 *см* завш., верхні — 2—4 *см* завд., 5—8 *мм* завш., всі двоперисторозсічені, з довгастими або лінійними, по краю зазубленими частками першого порядку, 6—10 *мм* завд., 3—6 *мм* завш., і загостреними, 2—3 *мм* завд., 0,5—1 *мм* завш. частками другого порядку (зубчиками); прикореневі та нижні стеблові листки на черешках 2—4 *см* завд., середні та верхні — сидячі. Кошики невеличкі, 6—10(12) *мм* у діаметрі, поодинокі на кінцях стебел та нечисленних гілок, у верхній частині на довжину 2—5 *см* не улиснені, утворюють рідкий щиток з 3—5 кошиків. Обгортка черепичаста, 6—8 *мм* завш., її листочки по краю з білуватою плівчастою облямівкою, розширеною до 2—2,5 *мм* завд. у внутрішніх листочків. Крайові язичкові квітки яскра-

во-жовті, до основи звужені, на верхівці розширені, тризубчасті, коротші від обгортки. Сім'янки циліндричні, до основи звужені, чотиригранні, з 8 рівними ребрами, на верхівці з коротким перетинчастим нерівнозубчастим окрайком. ♃. Цв. VI—VII.

Tzvel. (Цвелев) во Фл. СССР, XXVI, 348, non Fisch. et Mey. ex Aitch. in Journ. Linn. Soc., XIX (1882) 169.

— *Anthemis millefolia* L., Sp. pl., ed. (1753) 896. — *Chrysanthemum millefoliatum* L., Syst. veg., ed. 12 (1767) 563, nom. nov. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 69, excl. var. — *Pyrethrum millefoliatum* Willd., Sp. pl., III (1803) 2160. Катіна у Визн. росл. УРСР, 539. Станков — Талиев. Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 387.

Рисунки: Фл. Юго-Вост., VI, 346, рис. 681. Станков — Талиев, ц. м., рис. 358. Визн. росл. УРСР, ц. м., мал. 290.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 881 і № 3268 в. Fl. Roman. exsicc., № 479 (sub *Chrysanthemum millefoliatum* L.).

Степи, степові схили, кам'янисті, вапнякові і крейдяні відслонення. — Лісостеп, Степ, б.-м. звичайно (крім крайніх західних районів).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр. (півд. і східн. ч.), Волзьк.-Дон. (півд. ч.), Заволзьк. (рідко), Бессараб., Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волзьк. (півн.-зах. ч.), Крим.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб. (півн. ч.); Кавказ: Передкавк., Даг. (півн. ч.); Серед. Азія: Арало-Касп. (півн. ч.).

Загальне поширення. Ендем СРСР.

Примітка. М. Цвельов (ц. м.) вважає, що описаний Стевеном (Steven in Bull. Soc. nat. Mosc., XXIX (1856) 283) з Гурзуфа Кримської обл.: *Pyrethrum Baumannii* Stev. слід відносити до цього виду, оскільки оригінальний опис виду Стевена відповідає діагнозові *T. millefolium*. Ми не мали нагоди бачити типовий матеріал, з яким працював Стевен, і тому не змогли з'ясувати остаточно це питання.

3169 (4). T. Paczoskii (Zefir.) Tzvel. — **Пижмо Пачоського.** Рослина з кількома прямими, біля основи здерев'янілими, як у півкущів, опушеними стеблами 20—50 *см* завв. Листки двоперистороздільні, у загальному обрисі довгасто-лінійні, голі або майже голі, 3—9 *см* завд., 0,8—1,2 *см* завш., з коротко загостреними вузьколінійними кінцевими частками і численними крапчастими залозками. Кошики поодинокі на кінцях стебла та гілок, напівкулясті, 4,5—6 *мм* завд., 4,5—5,5 *мм* у діаметрі, зібрані складним щитком. Обгортка напівкуляста, черепичаста, її листочки зеленувато-жовті, при основі буруваті, по краю і на верхівці з перетинчастою, буруватою, у внутрішніх листочків нерівноторочкуватою, у зовнішніх цілокраєю облямівкою. Язичкові квітки дуже короткі, майже однакової довжини з внутрішніми листочками обгортки. Сім'янки неправильночотиригранні, з 8 ребрами, трохи зігнуті, з великою кількістю крапчастих ямочок на площинках між ребрами, на верхівці з вузьким нерівнозубчастим перетинчастим окрайком. ♃. Цв. VI—VII.

Tzvel. (Цвелев) во Фл. СССР, XXVI, 349.

— *Pyrethrum discoideum* M. B. in herb., non Ledeb., Fl. Ross., II, 556. *P. paczoskii* Zefir. (Зефиров) в Бот. матер. герб. Бот. ин-та им. В. Л. Комарова АН СССР, XVIII (1957) 255. — *P. achilleifolium* ssp. *wisockianum* Pacz. ex Zefir., l. c., in syn.

Кам'янисті і щебенисті схили, степи. — Крим.

Т.С. Кримська обл.: Чорноморський рн, Ак-Мечетська балка (Дзенс-Литовська!), між Чорноморським і Оленівкою (Дзевановський!), біля мису Карабурун (Дзенс-Литовська!); між Морським і Красносельським (Дзевановський!); між Артемівкою і Кузнецьким (Дзевановський!). — **Кр.З.С.** Кримська обл.: Первомайський рн, Південне (Дзевановський!); Євпаторійський рн, Власне — Запорізька (Дзевановський!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: окол. Сімферополя (Ледебур), Сімферополь і Перекоп (Біберштейн), Загорське (Дзевановський!); Бахчисарайський рн, по р. Альмі (Шнитников!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим.
Загальне поширення. Ендем Криму.

Примітка. Вид близький до *T. achilleifolium* (M. B.) Schultz Bip., але разом з тим добре відрізняється від останнього більш вузькими, майже лінійними, дуже слабо опушеними листками, трохи видовженими кошиками, більш вузькою облямівкою листочків обгортки і дуже короткими язичковими квітками. На відміну від *T. odessanum* (Klok.) Tzvel., який є найбільш густо опушеним видом в ряді *Millefoliata* Sosn., *T. paczoskii* (Zefir.) Tzvel. є найменш опушеним видом цього ряду.

3170 (5). T. achilleifolium (M. B.) Schultz Bip. — **Пижмо деревієлисте.** Сіроповстиста рослина, у всіх своїх частинах дрібніша від попередніх видів. Стебла 10—20 *см* завв., прямі або піднесені, у великій кількості, вгорі здебільшого розгалужені. Листки в обрисі лінійні, тричі перисто розсічені на дрібні лінійно-ланцетні частки. Кошики 4—6 *мм* у діаметрі, численні, утворюють густий щиток. Всі квітки у кошику жовті; крайові — язичкові, ледве висуваються з обгортки. Сім'янки дрібні, з 8 однаковими поздовжніми реберцями. ♃. Цв. VI—VII.

Schultz Bip., Tanacet. (1844) 47.

— *Pyrethrum achilleifolium* M. B., Fl. taur.-cauc., II (1808) 327 та III (1919) 580. Ledeb., Fl. Ross., II, 554. — *Chrysanthemum millefoliatum* var. *achilleifolium* (M. B.) Schmalh., Фл. Ю. З. Росс. (1886) 299; Фл. Ср. и Ю. Р., II, 70.

Рисунки: Gmelin, Fl. Sib., II (1749), t. 86, fig. 2, Фл. Юго-Вост., VI (1936) 347, рис. 682. Станков — Талиев, ц. м., рис. 357.

Засолені степи, степові схили. Наводиться для крайнього півдня.

П.З.-Л.С. Дніпропетровська обл.: окол. Дніпропетровська (Пачоський!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (Пачоський). — Херсонська обл.: окол. Херсона (Рябков, Пачоський). — **К.С.** Кримська обл.: півн. ч. (Цвельов). Але ці вказівки потребують перезірки.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим (півн. ч.), Причорн. (півд. ч.), Ниж.-Дон., Ниж.-Волзьк., Заволзьк. (півд. ч.); Зах. Сибір: Верх.-Тоб. (півд. ч.), Ірт. (південь, рідко), Алт. (західне передгір'я, рідко); Кавказ: Передкавк., Даг. (півн. ч.); Серед., Азія: Арало-Касп. (півн. і східн. ч.), Прибалх. (північ).

Загальне поширення. Південь Східної Європи і південний захід Північної Азії. За межами СРСР поширена лише в Румунії (?).

Рід. 897. Дендрантема — **Dendranthema** (DC.) Des Moul.,[1] emend. Tzvel.

Des Moul. in Act. Soc. Linn. Bord., XX (1855) 561, p. p. emend. Tzvel.

Кошики здебільшого великі, до 7,5—10 *см* у діаметрі, а у форм з слабо розгалуженими стеблами до 20 *см* у діаметрі, рідше 3—6 *см* у діаметрі, прості або махрові, з багаторядно розміщеними язичковими квітками різноманітного розміру і забарвлення. Обгортка черепичаста, її листочки по краю плівчасті. Спільне квітколоже плоске, без лусочок, всі сім'янки, розміщені на ньому, майже однакові, довгасті, з 5—10 реберцями. — Півкущі, кущі або багаторічні трав'янисті рослини з дуже галузистими, розсіяно- м'яко-опушеними стеблами і гілками. Листки здебільшого черешкові, округло-яйцевидні, виїмчасто-зубчасті або б.-м. лопатеві, самі верхні майже цілокраї, з тонкими або (частіше) товстими, майже шкірястими зеленими або сіро-зеленими пластинками.

До роду належить близько 50 видів, поширених переважно у Китаї, Японії, Кореї і Монголії. В СРСР росте 15 видів роду, які зустрічаються майже виключно у прилеглих до цих країн районах Радянського Союзу. В УРСР дико росте 1 вид у Східних Карпатах і 2 види поширені в культурі.

1. Листки (принаймні прикореневі і нижні стеблові) двоперисторозсічені, з вузько- або довгасто-лінійними, розсунутими по осі частками. Язичкові квітки рожеві різних відтінків або лілуваті . . . . . **(3). Д. Завадського — D. Zawadskii** (Herb.) Tzvel.
— Листки перисто- або пальчасто-лопатеві, зі з'єднаними при основі, більш широкими, довгастими або яйцевидними частками. Язичкові квітки жовті, білі або рожеві різних відтінків . . . . . 2.
2. Язичкові квітки жовті. Листки досить глибокоперисторозділені . . . . . **(1). Д. індійська — D indicum** (L.) Des Moul.
— Язичкові квітки білі або рожеві різних відтінків. Листки перисто- або пальчасто-лопатеві, розділені не більше ніж до середини . . . **(2). Д. шовковицелиста — D. morifolium** (Ramat.) Tzvel.

Ряд **1. Indica** Tzvel. Багаторічні трав'янисті рослини з б.-м. глибокоперисторозсіченими, нерідко зісподу сіруватоповстистими листками. Язичкові квітки жовті.

3170[1] (1). D. indicum (L.) Des Moul. — **Дендрантема індійська. Хризантема дрібноквіткова.** Рослина з м'яко опушеними молодими гілками. Стебла галузисті, 25—100 *см* завв. Листки глибокоперисторозділені, з широкими великозубчастими частками, верхні майже цілісні; всі листки зелені або світло-зелені, тверді. Кошиків на рослині може бути до 100 і більше, вони поодинокі на кінцях стебел і численних (різної довжини) гілок. Язичкові квітки жовті, здебільшого широкі

[1] Опрацювала Д. М. Доброчаева.

і плоскі, прямостоячі, незначно довші від обгортки, розміщені в один — кілька рядів (тоді це прості суцвіття з численними, жовтими або оранжевими трубчастими квітками у центральній частині спільного квітколожа), або язичкові квітки займають все квітколоже (тоді це махрові суцвіття). Сім'янки довгасті, майже всі однакові за розмірами та формою. ♃. Цв. (VII)VIII—IX(XI).

Des Moul. in Act Soc. Linn., Bord., XX (1855) 561. Цвелев во Фл. СССР, XXVI, 371.

— *Chrysanthemum indicum* L., Sp. pl., ed. I (1753) 889. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 389, р. р. — *Tanacetum indicum* (L.) Schultz Bip., Ueb. die Tanacet. (1844) 50.

Розводиться як декоративна рослина у багатьох сортах як у відкритому грунті — в садах і парках (на півдні), так і в кімнатах та оранжереях.

Поширення по СРСР. Розводиться майже у всіх районах у багатьох сортах і формах.

Загальне поширення. Дико росте у Китаї (східн. ч.), Кореї, Японії. Культивується по всій Азії і Європі.

Господарське значення. Декоративні рослини з довгим періодом цвітіння, які дуже широко культивуються у садах і парках, біля садиб, в оранжереях і в кімнатних умовах.

Ряд **2. Sinensia** Tzvel. Трав'янисті багаторічні рослини. Листки звичайно не більше ніж до середини перисто- або пальчасторозсічені або лопатеві, з широкими яйцевидними або довгастими, по краю б.-м. зубчастими частками або лопатями. Язичкові квітки білі або рожеві різних відтінків.

3170[2] (2). D. morifolium (Ramat.) Tzvel. — **Дендрантема шовковицелиста. Хризантема великоквіткова або китайська.** Стебла незначно або й дуже галузисті, 26—100 *см* завв., з м'яко опушеними, сіро-зеленими молодими гілками. Листки сірувато-зелені, тверді, перисто- або пальчасто-лопатеві, з широкими, по краю зубчастими частками або лопатями. Кошики поодинокі на кінцях стебел та гілок, дуже великі, до 20 *см* у діаметрі (коли стебла мало розгалужені і кошиків на рослині 1—4) або трохи менші (коли стебла досить розгалужені і їх на рослині багато). Язичкові квітки у кошику білі або рожеві різних відтінків (до темно-червоних), самої різноманітної форми: широкі і плоскі, прямостоячі, незначно довші від обгортки або довгі, вузькі, вздовж або спірально покручені, іноді трубчасті, з широким 5-зубчастим відгином, що також нагадує язичок; язичкові квітки розміщені в один — кілька рядів (прості суцвіття) або займають все квітколоже (махрові суцвіття). Сім'янки довгасті, з 5—10 дрібними реберцями. ♃. Цв. VII—IX.

Tzvel. (Цвелев) во Фл. СССР, XXVI, 373.

— *Chrysanthemum morifolium* Ramat. in Journ. Hist. Nat., II (1792) 240. — *Ch. indicum* auct., non L. Thunb., Fl. Jap. (1784) 320. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 384, р. р. — *Tanacetum sinense* (Sabine) Schultz Bip., Ueb. die Tanacet. (1894) 50.

Поширення по СРСР. Широко розводиться майже у всіх районах СРСР як кімнатна та оранжерейна культура, а на півдні також у відкритому грунті.

Загальне поширення. Культивується майже у всіх країнах світу. У дикому стані невідома.

Господарське значення. Культивується у багатьох сортах і формах під назвою великоквіткових японських або китайських хризантем.

Примітка. За забарвленням квіток, формою суцвіття, ступенем махровості кошиків та іншими ознаками, всі сорти наведених двох видів дендрантемй (хризантем), у практиці квітництва об'єднують у такі групи:

I. Немахрові хризантеми, що мають 1—5 рядів язичкових квіток у кошику по краю спільного квітколожа, а на цеитральній частині його розміщені трубчасті квітки;

II. Помпонні хризантеми, які характеризуються численними і щільно складеними кулястими кошиками;

III. Анемоновидні хризантеми, що мають у кошиках серединні квітки трубчасті, короткі, а крайові широкі, плоскі і горизонтально відхилені;

IV. Японські хризантеми з кошиками дуже великих і різноманітних квіток. Їх поділяють на такі групи:

1) сорти з кошиками б.-м. розложистих, відігнутих назовні квіток;
2) сорти з кошиками загнутих всередину квіток;
3) сорти з кошиками відігнутих донизу квіток;
4) сорти з кошиками середнього розміру, але з дуже великою кількістю квіток.

Кожна з груп має багато сортів, що відрізняються в першу чергу різноманітним забарвленням квіток.

Ряд **3. Zawadskiana** Tzvel. Трав'янисті багаторічні рослини. Листки (принаймні прикореневі і нижні стеблові) значно більше ніж до середини, часто до самої основи перисто- або пальчастороздільні або розсічені, з вузькими, лінійними або довгасто-лінійними частками або лопатями, нерідко в свою чергу б.-м. розсіченими або розділеними. Язичкові квітки білі або рожеві різних відтінків.

3171 (3). D. Zawadskii (Herb.) Tzvel. — **Дендрантема Завадського.** Ароматична рослина. Стебла 26—60 *см* завв., прямостоячі або висхідні, при основі червонуваті, вище — блідо-зелені, по всій довжині негусто улиснені, під кошиками зовсім без листків. Листки сіруватозелені, у загальному обрисі нерівно-5-лопатеві, нижні та середні двоперисторозсічені, з досить розсунутими по осі вузькими лінійними або довгасто-лінійними, тупуватими або загостреними частками, частина з яких по краю має по 1—3 зубчики; верхні листки менш розсічені, часом майже цілісні; всі листки з крапчастими залозками. Кошики поодинокі на кінцях стебел та гілок, 3—6 *мм* у діаметрі. Внутрішні листочки обгортки з широкою плівчастою, часом буруватою облямівкою по краю. Крайові язичкові квітки здебільшого блідо-рожеві або лілові. Сім'янки довгасті, без чубка. 4. Цв. VII—IX.

Tzvel. (Цвелев) во Фл. СССР, XXVI, 376.

— *Chrysanthemum Zawadskii* Herb., Addit. ad Fl. Galic. (1831) 44, tab. 1. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 627. — *Tanacetum Gmelinii* Schultz Bip., Ueb. die Tanacet. (1844) 35, p.p. nom. nov. — *T. Zawadskii* (Herb.) B. Pawł., Ochron. Przyr. (1934) 14. — *Pyrethrum Zawadskii* (Herb.) Nym., Syll. fl. Eur. (1854—1855) II.

Рисунки: Herb., l. c., tab. I.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 2673. Fl. exsicc. reip. Bohem.-Sloven., № 1098. Fl. Hung. exsicc., № 82. Fl. polon. exsicc., № 182. Pl. polon. exsicc., № 272. Герб. русск. фл., № 419.

На кам'янистих, вапнякових схилах. — В Карпатах, до середнього гірського поясу.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати). Дв.-Печ., Волзьк-Кам., Волзьк.-Дон. (вапняки по Дону і Осколу), Заволзьк., (східн. ч.); Зах. Сибір: Обськ. (півд. ч.), Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Східн. Сибір.: Єніс. (півд. ч.), Анг.-Саян., Лен.-Кол., Даур; Дал. Схід.; Зее-Бур., Уссур. (Буринськ. хр.).

Загальне поширення. Середня Європа (Карпати) і Східна Європа, Північна Азія (півд. ч.), Монголія, Китай.

Примітка. Гербарних матеріалів та літературних даних, які свідчили б про певні місцезиаходження цього виду в районі Східних Карпат, у нашому розпорядженні не було. Але оскільки вид описаний саме з Карпат, де, як пишуть Шафер, Кульчинський і Павловський (ц. м.), зустрічається часто, є підстава вважати, що він може зустрічатися і в Радянських Карпатах. Поширення виду по СРСР подаємо за М. Цвельовим (ц. м.), який вважає, що різниці між карпатськими, уральськими і байкальськими рослинами, що віднесені до цього виду, немає.

Рід 898. Полин — Artemisia L.[1]

L., Sp. pl. ed. I (1753) 845.

Кошики порівняно дрібні, майже кулясті, напівкулясті або яйцевидні, з обгорткою з дво-трирядних або черепичасто розміщених, по краю або майже цілком плівчастих листочків. Спільне квітколоже б.-м. опукле або плоскувате, волосисте або здебільшого голе. Крайові квітки в кошику маточкові, з нитковидно-трубчастим, безколірним плівчастим, 2—3-зубчастим віночком, або ж їх немає; серединні двостатеві або тичинкові (з редукованою маточкою), з трубчасто-лійковидним, угорі розширеним і п'ятизубчастим забарвленим віночком. Пиляки при основі тупі, з придатками. Приймочка звичайно дволопатева, з тупими на кінці лопатями. Сім'янки видовжено-обернено-яйцевидні, дрібні, на верхівці закруглені, без чубка. — Трав'янисті, багаторічні, рідше дворічні й однорічні рослини або півкущики й майже кущі, з черговими, здебільшого розсіченими, рідко суцільними й цілокраїми листками, звичайно опушені.

Великий і, безперечно, збірний рід, в якому налічують понад 400 видів, поширених переважно в помірній зоні Євразії та Північної Америки. Для території Радянського Союзу відомо близько 180 видів. Для УРСР ми наводимо 23 види.

Загальній систематиці роду присвячена стаття П. П. Полякова

[1] Опрацював М. В. Клоков.

«Материалы к систематике рода полынь — *Artemisia* L.», надрукована в «Трудах Института ботаники Академии наук Казахской ССР», (т. 11, 1961) П. П. Поляков звужує об'єм роду й розглядає групу *Dracunculus* Bess., як самостійний рід *Oligosporus* Cass., відносячи цей рід до окремої підтриби Oligosporinae P. Pol. Відповідно він подає нові комбінації видових назв: *Oligosporus dracunculus* (L.) P. Pol. in Тр. Ин-та бот. АН Каз. ССР, 11 (1961) 166; *O. scoparius* (W. K.) P. Pol., ib., 167; *O. campestris* (L.) Cass. in Dict. Sc. nat., XXXVI (1826) 25; *O. Trautvetterianus* (Bess.) P. Pol., ib., 168; *O. arenarius* DC.) P. Pol., ib., та інші. В цілому роді він налічує 62 види. Групу Seriphidium Bess. П. П. Поляков теж приймає за самостійний рід *Seriphidium* (Bess.) P. Pol., відносячи його знову-таки до окремої підтриби *Seriphidinae* P. Pol. Він наводить список 59 видів цього роду, поширених в Радянському Союзі. Нові комбінації для згадуваних у нашій роботі видів: *Seriphidium maritimum* (L.) P. Pol., ib., 172; *S. monogynum* (W. K.) P. Pol., ib.; *S. tauricum* (Willd.) P. Pol., ib., 173; *S. cina* (Berg. ex Pol.) P. Pol., ib., 177.

Ми не можемо погодитися з трактуванням видової диференціації в роді *Artemisia* L. s. l., що його подає в своїх працях П. П. Поляков, але його розробка філогенетичної системи роду, на наш погляд, загалом правильна й дуже докладно мотивована.

1. Квітки в кошику різнорідні, але всі плідні; крайові — маточкові, з нитковидно-трубчастим віночком; серединні — двостатеві, з трубчасто-лійковидним віночком, відокремленим перетяжкою від розвинутої зав'язі, і двороздільною приймочкою; віночки голі або мохнато-волосисті; спільне квітколоже кошика голе або волосисте. Зовнішні та внутрішні листочки обгортки здебільшого майже однакової довжини. Півкущики, багаторічники, здебільшого з розвинутим кореневищем або ж одно-дворічники без кореневища . . . . . **Підрід Artemisia** Zess. 3
— Квітки в кошику або всі однорідні, двостатеві, плідні або різнорідні, але тоді лише крайові маточкові плідні, а серединні квітки тичинкові, з трубчасто-дзвониковидним віночком, редукованою маточкою, без зав'язі і з нероздільною рудиментарною приймочкою. Спільне квітколоже голе. Зовнішні листочки обгортки набагато коротші від внутрішніх. Півкущики або багаторічники . . . . 2.
2. Обгортка з 4—7 рядів черепичасто розміщених листочків. Всі квітки в кошику однакові, двостатеві, з трубчасто-дзвониковидним віночком. Павутинисто-повстисті солончакові півкущики з міцним гострим запахом **Підрід Seriphidium** (Bess.) Rouy. . . . 19.
— Обгортка з 2—3 рядів листочків. Квітки в кошику різнорідні: крайові — маточкові, плідні; серединні — тичинкові, з редукованою маточкою. Шерстисто-волосисті або голі несолончакові півкущики або багаторічники, звичайно без запаху або зі слабким запахом . . **Підрід Dracunculus** (Bess.) Rydb. . . . . 13.

3(1). Спільне квітколоже кошика густоволосисте . . . . . 4.
— Спільне квітколоже кошика голе . . . . . 6.
4. Висока трава з великими двічі або тричі перистороздільними на порівняно широкі частки стебловими листками. Віночки голі . . . . . **(1). П. гіркий — A. absinthium** L.
— Низенькі півкущики з невеликими, коротко і перистороздільними на вузенькі частки, переважно прикореневими листками. Віночки мохнато-волосисті . . . . . 5.
5. Кримська гірська або передгірська рослина з рудувато-сіруватим, рідко цілком білим, дуже густим опушенням. Листки неплідних пагонів до 45 *мм* завд. і 38 *мм* завш., з кінцевими частками до 23 *мм* завд. і 2,5 *мм* завш., в кількості до 21; стеблові листки перисторозсічені до пальчастих або трійчастих на верхівці суцвіття. Кошики до 6 *мм* завд. і завш., віночки серединних квіток 2,2—2,5 *мм* завд., до основи мохнато-волосисті . . . . . **(2). П. вовнистий — A. lanulosa** Klok.
— Приазовська степова рослина з білувато-сріблястим опушенням. Листки неплідних пагонів до 18 *мм* завд. і 19 *мм* завш., з кінцевими частками до 10 *мм* завд. і 1,8 *мм* завш., в кількості до 31; стеблові листки майже пальчастороздільні до суцільних, лінійно- або довгасто-ланцетних (у верхній частині суцвіття). Кошики до 4 *мм* завд. і завш.; віночки серединних квіток близько 2 *мм* завд., лише на верхівці мохнато-волосисті . . . . . **(3). П. посріблений — A. argentata** Klok.
6(3). Однорічна рослина з приємним запахом. Стеблові листки двоперистороздільні з перистонадрізаними частками . . . . . **(11). П. однорічний — A. annua** L.
— Багаторічні рослини, півкущі або півкущики. Листки інакше розсічені . . . . . 7.
7. Цілком трав'яниста рослина. Листки перистороздільні з широкими частками, зісподу білоповстисті, зверху темно-зелені, виразно двоколірні . . . . . **(4). П. звичайний — A. vulgaris** L.
— Рослини з розвинутим здерев'янілим кореневищем, або півкущі чи півкущики. Листки б.-м. розсічені, з вузькими кінцевими частками, недвоколірні . . . . . 8.
8. Високі (до 100—170 *см*) майже до верхівки здерев'янілі півкущі з міцним ароматичним запахом . . . . . 9.
— Невисокі рослини з трав'янистим стеблом і здерев'янілим кореневищем або півкущики без запаху або з інакшим, слабшим запахом . . . . . 10.
9. Культурна рослина. Стеблові листки без вушок при основі, зверху цілком голі, зісподу волосисті . . . . . **(8). П. боже дерево — A. abrotanum** L.
— Дика рослина річкових або приморських пісків (але зустрічається і в культурі). Стеблові листки з вушками, з обох боків волосисті . . . . . **(7). П. високий — A. elatior** Klok.

10 (8). Півкущик, що зустрічається виключно на крейдяних відслоненнях, з численними густо улисненими вкороченими неплідними пагонами, до кінця вегетації білуватий від густого павутинисто-повстистого опушення. Листки перисто- або (неповно) двоперисторозсічені, з гребінчасто розміщеними нечисленними сегментами, які, в'янучи, не складаються . . . . . **(10). П. суцільнобілий — A. hololeuca** M. B.

— Багаторічники з трав'янистими або ледве здерев'янілими при основі стеблами та здерев'янілим кореневищем, з сіруватим і непавутинистим опушенням. Листки інакше розсічені . . . . . 11.

11. Листки зверху зеленуваті, зісподу тонко-сірувато- або (спочатку) білувато-повстисті. Квітки голі . . . . . **(9). П. понтійський — A. pontica** L.

— Листки з обох боків сіруваті від однаково густого опушення. Квітки на верхівці волосисті . . . . . 12.

12. Кінцеві частки листків, здебільшого вузьколінійні, 0,3—1,2 *мм* завш.; кошики 2—3,5 *мм* завд. . . . . **(6). П. повзучий — A. repens** Pall.

— Кінцеві частки листків здебільшого лінійно-довгасті, 0,5—2 *мм* завш.; кошики 3—4 *мм* завд. . . . . **(5). П. вірменський — A. armeniaca** Lam.

13 (2). Озимий однорічник або дворічник без кореневища. Нижні листки з лінійно-ланцетними або лопатковидними кінцевими частками, верхні з багато вужчими, нитковидними. Кошички дуже дрібні, зібрані на гілках суцвіття в однобічні грона. Бур'ян . . . . . **(18). П. мітлистий — A. scoparia** Waldst. et Kit.

— Багаторічники з дерев'янистим кореневищем або півкущики чи півкущі. Частки всіх листків приблизно однакові. Кошички більші, зібрані на гілках суцвіття не однобічно . . . . . 14.

14. Листки суцільні, довгасто- або лінійно-ланцетні або лише нижні на верхівці надрізані, з 2—3 лопатями. Трав'яниста, цілком гола рослина з дерев'янистим кореневищем . . . . . **(12). П. естрагон — A. dracunculus** L.

— Листки перисторозсічені або трійчасті. Півкущі, досить високо здерев'янілі, або півкущики, б.-м. опушені, рідко цілком голі . 15.

15. Листки трирозсічені або лише деякі нижні перисто-5-роздільні. Опушення з розсіяних зірчастих волосків, помітне лише в нижній частині рослини. Півкущ або півкущик, що зустрічається тільки на крейдяних відслоненнях . . . . . **(17). П. донський — A. tanaitica** Klok.

— Листки б.-м. перисторозсічені. Опушення незірчасте або іноді відсутнє. Піскові або степові рослини . . . . . 16.

16. Півкущики або півкущі, здерев'янілі при самій основі. Листки переважно двоперисторозсічені з численними вузьколінійними кінцевими частками. Кошики сидячі або майже сидячі, густо скупчені на кінцях гілок суцвіття першого порядку або пучечками на гілочках другого; обгортка кошиків 2—3 *мм* завд.; з плоскуватими або трохи здутими на спинці зовнішніми листочками . . . . . 17.

— Високо здерев'янілі півкущі. Листки менш розсічені, з нечисленними (до 15—22) вузьколінійними або лінійними до лопатковидних кінцевими частками. Кошики або сидячі й густо скупчені (але тоді частки листків ширші й самі кошики довші), або на добре помітних ніжках і нескупчені; обгортка кошиків 2,5—4 *мм* завд. з горбочкувато здутими на спинці зовнішніми листочками . . 18.

17. Обгортки сіруваті чи білуваті від густого прилеглого опушення. Вся рослина б.-м. густо опушена, здебільшого сірувата або білувата від опушення (принаймні до цвітіння), рідко зеленувата. — Лісостепові та степові райони . . . . . **(13). П. Маршаллів — A. Marschalliana** Spreng.

— Обгортки цілком голі. Вся рослина, принаймні на час цвітіння, теж гола. — Полісся . . . . . **(14). П. дніпровський — A. dniproica** Klok.

18 (16). Рослина спочатку повстисто-шерстиста, під час цвітіння б.-м., (але ніколи не цілком) оголена. Кінцеві частки листків лінійні або частково довгасто-лопатковидні, 0,7—3 *мм* завш.; кошики сидячі або майже сидячі досить густо скупчені; обгортка їх і на час цвітіння помітно опушена . . . . . **(15). П. пісковий — A. arenaria** DC.

— Рослина спочатку трохи опушена, під час цвітіння майже цілком гола. Кінцеві частки листків вузьколінійні до нитковидних, 0,4—0,9 *мм* завш.; кошики на ніжках 0,5—5 *мм* завд., негусто або рідкувато розміщені на гілках суцвіття; обгортка їх лише при основі з малопомітним дуже дрібним опушенням . . . . . **(16). П. Черняєва — A. Tschernieviana** Bess.

19 (2). Стебла й під час цвітіння білуваті від дуже густого павутинисто-повстистого опушення; листки сірувато-зеленуваті, двоперисторозсічені, здебільшого з трійчастими сегментами другого порядку; кінцеві частки їх нитковидні до вузьколінійних, 1—10 *мм* завд., 0,1—0,5 *мм* завш. верхівкові листки при кошиках трійчасті, з вушками при основі; гілки та гілочки суцвіття випростані, непохилі, як і сидячі або майже сидячі кошики . . . . . **(19). П. кримський — A. taurica** Willd.

— Стебло та листя приблизно однаково опушені, разом білуваті, сіруваті або зеленуваті; листки дво- або іноді триперисторозсічені, з лінійними або вузьколінійними кінцевими частками, 0,3—1,5 *мм* завш.; верхівкові листки при кошиках суцільні, лінійні, без вушок; гілки та гілочки суцвіття, як і самі кошики, звичайно б.-м. пониклі . . . . . 20.

20. Гілки та гілочки суцвіття, як і кошики, випростані; кінцеві частки листків частково нитковидні. Проміжна форма між попереднім і наступним видом . . . . . **(20). П. несправжньозапашний — A. pseudofragrans** Klok.

— Гілки та гілочки суцвіття разом із кошиками б.-м. пониклі, рідко в окремих ухильних екземплярів випростані; кінцеві частки листків не бувають нитковидні . . . . . 21.

21. Рослина спочатку білувата або сірувата від дуже густого опушення, що б.-м. зберігається й на час цвітіння, рідко ще до цвітіння зеленувата, з менш розвинутим опушенням. Стебло 35—70 *см* завв., кінцеві частки листків звичайно лінійні до вузьколінійних, 1—10 *мм* завд., 0,4—1,5 *мм* завш., тупуваті або частіше коротко-відтягнуто-загострені; обгортка кошиків еліпсоїдальна, 3,2—4 *мм* завд., 1,7—2,5 *мм* завш., до розкриття білувата або (рідше) сірувата від густого опушення. — Південні степові райони . . . . . **(21). П. бошняківський — A. Boschniakiana** (Bess.) DC.

— Рослина або до цвітіння сірувата від помірно густого опушення, згодом б.-м. оголена й зеленувата чи темно-зелена, або ж білувата від дуже густого опушення до кінця вегетації. Стебло нижче; кінцеві частки листків довгасто-оберненояйцевидні до лінійних або вузьколінійних, 1—5 *мм* завд., 0,3—1,5 *мм* завш., тупі або тупувато загострені; обгортка кошиків еліпсоїдальна або довгасто-яйцевидна, до 2 або до 2,4 *мм* завш. — Лісостепові та північностепові райони . . . . . .

22. Спочатку сірувата, згодом зеленувата або темно-зелена, лучно-солончакова рослина. Найбільш розвинуті листки двоперистороздільні, з 4 парами бокових сегментів; обгортка кошиків довгасто-яйцевидна; 3—4 *мм* завд., 1,5—2 *мм* завш. . . . . **(22). П. лучний — A. praticola** Klok.

— Білувато-шерстиста до кінця вегетації рослина, що росте лише на крейдяних відслоненнях. Найбільш розвинуті листки триперисторозсічені, з 5 парами бокових сегментів; обгортка кошиків еліпсоїдальна, близько 3,5 *мм* завд., 2—2,4 *мм* завш. . . . . **(23). П. крейдяний — A. cretacea** Kotov.

Підрід 1. **Artemisia** Zess.

Характеристика в ключі.

3172 (1). A. absinthium L. — **Полин гіркий.** Корінь міцний, здерев'янілий, утворює паростки; кореневище дуже вкорочене, дерев'янисте, багатоголове. Вся рослина сірувато-сріблясте від густого повстистого опушення, з приємним гіркуватим запахом. Стебла підведені до прямостоячих, близько 50—100 *см* завв.; прикореневі листки в розетці або на вкорочених неплідних пагонах при основі стебла і стеблові до суцвіття довго- або короткочерешкові до майже сидячих, дво- або майже триперисторозсічені чи -роздільні, в обрисі широкояйцевидні, великі (до 10—20 *см* завд.), без вушок при основі черешка, з довгасто-еліптично-ланцетними, тупими або тупуватими кінцевими частками 1—5 *мм* завш.; верхівкові листки трироздільні до суцільних. Загальне суцвіття волотисте, досить широке і густе; кошики на коротких ніжках, б.-м. пониклі, напівкулясті, близько 2—3 *мм* завд. і 3—4,5 *мм* завш.; обгортка до цвітіння повстиста; зовнішні листочки її трав'янисті, лінійні майже не коротші від плівчастих еліптичних внутрішніх; спільне квітколоже опукле, вкрите довгими щетинистими волосками, що легко опадають; серединні квітки жовті; віночок їх близько 1,4 *мм* завд., з випростаними зубцями, голий. ♃. Цв. VII—IX.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 848. DC., Prodr., VI, 125. Ledeb., Fl. Ross., II, 2, 598. Шмальгаузен. Фл. Ср. и Ю. Р., II, 73. Клоков у Визн. росл. УРСР, 549, Поляков во Фл. СССР, XXVI, 515.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 2251. Герб. русск. фл., № 3170.

Рудеральний бур'ян. — По всій Україні досить звичайно.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: майже скрізь Кавказ; Зах. Сибір; Обськ. (південь), Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Схід. Сибір (рідко); Серед. Азія (північ).

Загальне поширення. Більша частина Європи, помірна зона Азії, Північна Африка, занесено в Північну Америку.

Господарське значення. Лікарська рослина. Використовується переважно листя полину гіркого (*Folia absinthii*) або також квітучі верхівки рослини *Herba absinthii*. Ліки у вигляді вивару вживають при малярії та різних шлункових хворобах. Полин гіркий застосовується також у ветеринарії та використовується в лікерному виробництві. Він містить ефірну олію, глюкозид абсентин, білок, крохмаль, смолу, солі різних кислот та інші речовини. Ефірна олія полину гіркого являє собою рідину темно-зеленого кольору з питомою вагою 0,92—0,97. До її складу входить терпеновий алкоголь туйол і кетон туйон. Останнім часом у траві виявлена наявність вітаміну С.

Худоба полину гіркого, звичайно, не їсть. Споживання полину або полинового лікеру шкідливо впливає на організм людини, передусім на нервову систему, і може викликати тяжке отруєння.

Листя полину збирають перед самим цвітінням у кінці травня або на початку червня; рвуть цілком розвинуті листки. Заготовляючи траву, зрізають улиснені верхівки.

3173 (2). A. lanulosa Klok. sp. nova in Addenda, IX, p. 554 — **Полин вовнистий.** Півкущик, що утворює досить щільні дернини; стовбурчики та первинні їх розгалуження здерев'янілі, порівняно тонкі, 2—3 *мм* у діаметрі, вкриті бурою корою; вся рослина сірувата з рудуватим відтінком, рідко білувата від дуже густого шерстисто-повстистого опушення. Квітконосні стебла трав'янисті, з'являються навесні, нечисленні, майже прямостоячі або частіше вигнуті, 6—23 *см* завв.; розгалужені лише в суцвітті; неплідні пагони численні, вкорочені або помітно видовжені (до 10 *см*), густо улиснені; нижні листки на них майже пальчасторозсічені, 8—19 *мм* завд., 5—14 *мм* завш., з черешком 4—12 *мм* завд., в обрисі нирковидні, з 2—12 лінійно-довгастими до оберненояйцевидних частками 2,5—7,5 *мм* завд., 0,8—1,5 *мм* завш.; верхні листки триперисті до непариcто-перисторозсічених 30—45 *мм* завд., 18—38 *мм*

Рис. 59. Полин вовнистий — *Artemisia lanulosa* Klok.

1 — загальний вигляд; *2* — листок; *3* — кошик; *4* — листочки обгортки; *5* — квітка.

завш., з черешком 12—25 *мм* завд., в обрисі нирковидні до серцевидних, з 3—5 сегментами та 9—21 лінійними або лінійно-ланцетними до оберненоланцетних частками; останні 4,5—23 *мм* завд., 0,7—2,5 *мм* завш., найширші в верхній третині, коротко або відтягнуто загострені; стеблові листки сидячі, здебільшого і в суцвітті непаристо-перисторозсічені, з 2—4 парами лінійних бокових часток і лише на верхівці суцвіття пальчасті або трійчасті, в обрисі довгасто-яйцевидні до яйцевидно-ромбічних, 7—15 *мм* завд. Суцвіття вузьке, волотисте; кошики на його гілочках поодинокі або частіше в пучечках, часто пониклі; обгортки напівкулясті, 3,5—6 *мм* завд., 4—6 *мм* завш., дуже густо-шерстисто-повстисті; листочки їх від довгасто- або лінійно-ланцетних (зовнішні) до еліптичних, 3—4,5 *мм* завд., 1—2 *мм* завш.; спільне квітколоже густоволосисте; віночки серединних квіток 2,2—2,5 *мм* завд., до основи мохнато-волосисті. Сім'янки оберненояйцевидні, 1,0—1,1 *мм* завд., 0,5—0,6 *мм* завш., чорнуваті. Рослина з легким ароматичним запахом. ♃. Цв. V—VI.

— *A. lanata* auct. fl. taur., non DC. — *A. caucasica* auct. fl. taur., non Willd. Поляков во Фл. СССР, XXVI, 492 pro min parte.

На кам'янистих схилах і відслоненнях. — На Тарханкутському і Керченському півостровах Криму і в східній гірській частині його нерідко або звичайно.

Т.С. Кримська обл.: Чорноморський рн, Чорноморське (Дзевановський, Котов!, М. Попов, Доброчаєва і Барбарич!), Оленівська Глібівка (Дзевановський!), Джайлівська балка (Дзенс-Литовська!). — **К.С.** Кримська обл.: Приморський рн, г. Опук (Клопотов!, Вульф і Дзевановський!). — **Кр.З.С.** Кримська обл.: Чорноморський рн, Красноярське — Євпаторія (Дзевановський!); Новоселівський рн, Тихонівка (Дзевановський!). — **Кр.З.-Л.С.** Кримська обл.: Кіровський рн, Феодосія (Буш!, Пурінг!, Сарандінакі!, Пачоський!), г. Арміф (Рупрехт!); Старокримський рн, Планерське (Юнге!, !!), Старий Крим. г. Агармиш (Буш!, Котов!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: Білогірськ (Котов!). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Алуштинський рн, Чатир-Даг (Андрєєв!). — **Півд. Кр.** Кримська обл.: Судацький рн, Новий Світ (Ваньков!), Стара (Мейер!), Краснокаменка (!), Судак (Стевен!, Пояркова!), г. Перчем (Каллє!), г. Сокіл (Каллє!), г. Алгакая (Траншель!), Карадаг (Сарандінакі!), хр. Сююро-Кая (Криштофович!, Котов і Карнаух!). г. Зуб (Траншель!, Котов!), хр. Карагач (Траншель!, Котов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим (на Тарханкутському півострові та в південно-східній частині).

Загальне поширення. Ендем Криму.

Примітка. Цей вид заступає в Криму закавказький *A. caucasica* Willd., займаючи в системі проміжне місце між останнім видом і південноєвропейськими *A. pedemontana* Balb. та *A. lanata* DC. Згадані види разом із північнокавказькою *A. Grossheimii* Krasch. та приазовською *A. argentata* Klok. належать до спільного ряду Lanatae Klok., являючи виразну картину взаємного географічного заміщення. До цього ж ряду належить і новоросійська рослина, яку треба відрізнити як окремий вид. Вона трохи ближча до *A. lanulosa* Klok., ніж до *A. caucasica* Willd.

3174 (3). A. argentata Klok. — **Полин посріблений.** Півкущик, що утворює досить щільні дернинки; стовбурчики та їх первинні роз-

галуження дуже здерев'янілі, нерідко порівняно товсті, 3—7 *мм* у діаметрі, вкриті сіруватою корою, вся рослина білувато-сріблясta від густого шерстисто-повстистого опушення. Квітконосні стебла з'являються навесні, нечисленні, від основи підведені, (3) 7—20 *см* завв., розгалужені лише в суцвітті; неплідні пагони численні, дуже вкорочені й густо улиснені; листки на них 6—18 *мм* завд., до 19 *мм* завш., з черешком приблизно рівним пластинці; нижні листки пагона зменшені, суцільні або частіше трійчасті, з короткими суцільними довгастими, довгасто-еліптичними або ж оберненояйцевидними сегментами; безпосередньо вище розміщені трирозсічені з трійчастими боковими сегментами й суцільним верхівковим або коротко-перисторозсічені з 2 парами бокових трироздільних сегментів і суцільним верхівковим; найбільш розвинуті верхні листки виразно перисті з трироздільним верхівковим сегментом, що, як і бокові, має помітний черешок, і неповно дво-трироздільними боковими сегментами (з 3—4-роздільними боковими сегментами другого порядку й суцільною верхівковою часткою); кінцеві частки листків загалом у числі (1) 3—31, від лінійних і лінійно-довгастих до вузько-довгасто-оберненояйцевидних, 3—8 (10) *мм* завд., 0,5—1,8 *мм* завш., найширші частіше в верхній третині, до верхівки досить швидко звужені, коротко загострені або тупуваті; середні стеблові листки сидячі, майже пальчастороздільні, зменшені; верхні листки суцільні, лінійно- або довгасто-ланцетні, до 14 *мм* завд. і 2 *мм* завш.; пластинка всіх розсічених листків в обрисі округла. Суцвіття вузьководолистисте, улиснене; кошики на гілочках його поодинокі або в пучечках, трохи пониклі, широкояйцевидні, близько 3,5—4 *мм* завд. і завш.; обгортки густо-шерстисто-повстисті; листочки їх від лінійних до видовжено-еліптичних; віночки серединних квіток близько 2 *мм* завд., в верхній частині мохнаті; спільне квітколоже густоволосисте. Сім'янки близько 1,5 *мм* завд. ♃. Цв. V.

Klok. (Клоков) в Бот. матер. герб., Бот. ин-та им. В. Л. Комарова, XVI (1954) 364—366; у Визн. росл. УРСР, 542. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 388.

На вапнякових схилах. — По р. Кальміусу, рідко.

Л.З.-Л.С. Донецька обл.: Старо-Бешівський рн, окол. Роздольного (Клеопов!, М. Олексієнко!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн. (півд. схід).

Загальне поширення. Вузький ендем (меотичний).

3175 (4). A. vulgaris L. — **Полин звичайний.** Трав'яниста рослина з багатоголовим дуже вкороченим кореневищем, без неплідних пагонів. Квітконосні стебла прямостоячі, близько 50—150 *см* завв. (і вище), в нижній частині голі, в верхній пухнасті від коротких хвилястих волосків, б.-м. розгалужені; стеблові листки черешкові (найнижчі) або сидячі, перисторозділні, в обрисі довгасто-оберненояйцевидні до яйцевидних, близько 5—10 *см* завд., з овально- або довгасто-ланцетними надрізними або зубчастими сегментами, з відтягнуто загостреними кінцевими частками, з вузько загнутими на спідній бік краями, зісподу білоповстисті, зверху темно-зелені, голі або дуже розсіяно-пухнасті; верхівкові листки трійчасті до суцільних, лінійно-ланцетних. Загальне суцвіття волотисте, звичайно нешироке й не дуже густе; кошики на коротких (близько 1—2 *мм* завд.), спрямованих угору ніжках, випростані або відхилені; обгортки кошиків довгасто-яйцевидні, близько 4—4,5 *мм* завд. і 2 *мм* завш., пухнасті, білуваті й трохи лискучі; листочки обгортки від яйцевидних до видовжено-еліптичних, близько 2—3,5 *мм* завд. і 1 *мм* завш., навіть зовнішні з дуже широкою плівчастою облямівкою; спільне квітколоже (як і в усіх наступних видів) голе; серединні, двостатеві квітки з червонястим угорі віночком близько 2,2 *мм* завд., а віночок крайових, жіночих квіток близько 1,0—1,2 *мм* завд., плівчастий. ♃. Цв. VII—IX.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 848. Ledeb., Fl. Ross., II, 585, p. p. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 76. Клоков у Визн. росл. УРСР, 549. Поляков во Фл. СССР, XXVI, 438.

— *A. vulgaris* γ. *vulgarissima* Bess., Tent. de Abrotanis, № 33, in Nouv. Mem. Soc. Nat. Mesc., 3 (1834) 52. DC., Prodr., VI, 113.

По берегах річок, на вогких луках, як бур'ян по городах і садках. — По всій Україні б.-м. звичайно.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: майже всі райони; Кавказ; Сибір (південь), Серед. Азія (північ).

Загальне поширення. Майже вся Європа, Кавказ, Сибір, Середня Азія, Монголія, Джунгаро-Кашгарія, Північна Америка.

Примітка. Наш вид належить до дуже складного й недостатньо вивченого голарктичного циклу *Vulgares* Rydb., у зв'язку з чим важко точно окреслити географічне поширення *A. vulgaris* L. s. str., розмежувавши її з близькими видами. Поширена на Україні форма ніби цілком відповідає типові цього ліннеївського виду.

Господарське значення. В рослині є ефірна олія в кількості 0,3—0,5%. Вживається як приправа до їжі. Красильна рослина.

3176 (5). A. armeniaca Lam. — **Полин вірменський.** Кореневище дерев'янисте, висхідне. Вся рослина притиснуто-сірувато-повстиста. Квітконосні стебла трав'янисті або лише при основі здерев'янілі, поодинокі або нечисленні, прямостоячі, 25—80 *см* завв.; неплідні пагони короткі, густо улиснені; стеблові листки черешкові до сидячих, перисторозсічені з перисторозділними або (вище по стеблу) суцільними сегментами, в обрисі довгасто-яйцевидні; кінцеві частки листків довгасто-лінійні або лінійно-ланцетні, 0,5—2 *мм* завш., загострені; верхівкові листки нероздільні, лінійні. Загальне суцвіття волотисте, вузьке, щільне, майже безлисте; кошики на помітних ніжках; пониклі, майже кулясті, 3—4 *мм* завд., 3—5 *мм* завш.; обгортка опушена. ♃. Цв. VII—IX.

Lam., Encycl. meth., I (1783) 293. DC., Prodr., VI, 111. Ledeb., Fl. Ross., II, 2, 583. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 78. Клоков у Визн. росл. УРСР, 548. Поляков во Фл. СССР, XXVI, 471.

— *A. canescens* Willd., Sp. pl., III (1800) 1843.

На вапнякових схилах. — Дуже рідко в Лівобережному Степу.

Л.З.-Л.С. Дніпропетровська обл.: Павлоградський рн, Межеріч (Пестушко!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Новомаячківський рн, Дніпряни (Шалит!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: південно-східні лісостепові та почасти степові райони; Кавказ; Зах. Сибір; Серед. Азія (півн.-захід).

Загальне поширення. Наводиться поза межами СРСР для Угорщини на заході і Туреччини на південному сході.

Примітка. Наша форма навряд чи типова, але за браком матеріалу ми її не можемо точніше визначити й докладніше описати. *A. armeniaca* Lam. у тому обсязі, як вона трактується в літературі, є, мабуть, збірним видом і розкладається на кілька географічних рас, ще зовсім не вивчених.

3177 (6). A. repens Pall. — **Полин повзучий.** Кореневище здерев'яніле, тонке, прямостояче. Квітконосні стебла малочисленні, від основи підведені до майже прямостоячих, часто вигнуті, 15—70 *см* завв., при основі дещо здерев'янілі, під час цвітіння оголені, вище, як і ціла рослина, білувато-повстисті, з дуже густим шовковистим тонким опушенням, нижче середини або й від основи розгалужені, з численними вкороченими пазушними гілочками під суцвіттям, спочатку дуже густо улиснені, але під час цвітіння в нижній частині здебільшого позбавлені листя; неплідні пагони, що відходять від кореневища, набагато коротші за стебла, висхідні. Стеблові листки короткочерешкові (нижні) або сидячі, від 2—3-роздільних до двоперисторозсічених, почасти з 2—3-роздільними сегментами другого порядку, в обрисі (крім найнижчих віяловидних) яйцевидні або овальні, близько 1—3 *см* завд., 1—2,5 *см* завш., з б.-м. розвинутими, роздільними або перисторозсіченими вушками при основі; черешок у нижніх листків близько 0,5—1 *см* завд.; бокові сегменти розсічених листків у кількості 1—3 пар (не враховуючи вушок), у нижніх листків зближені; кінцеві частки вузьколінійні до лінійно-ланцетних, 1,5—13 (17) *мм* завд.[1], 0,3—1,2 (2,0) *мм* завш., загострені; верхівкові листки при кошиках лінійні або вузьколінійні, 2—6,5 *мм* завд., 0,3—0,8 *мм* завш., тупі або тупуваті. Загальне суцвіття волотисте, з відхиленими, але б.-м. випростаними гілками першого та другого порядків; кошики почасти сидячі, почасти на трохи зігнутих ніжках до 1—1,5 *мм* завд., б.-м. похилі, яйцевидні до майже кулястих, звичайно дрібні, рідко більші; обгортка й під час цвітіння білуватоповстиста, 2—3,5 *мм* завд., 1,2—2,0 *мм* завш.; листочки її від довгасто- або яйцевидно-ланцетних, трав'янистих, з плівчастою облямівкою до еліптичних або довгасто-оберненояйцевидних, майже цілком плівчастих, 1,5—2,2 *мм* завд., 0,7—1,1 *мм* завш.; спільне квітколоже плоске, голе, віночки серединних, двостатевих квіток 1,5—2,0 *мм* завд., з мохнато-волосистими зубцями, звичайно жовтуваті, рідко червонясто-жовті, крайових маточкових — близько 1,0—1,2 *мм* завд., вгорі волосисті. Сім'янки близько 0,9 *мм* завд. і 0,3 *мм* завш., коричневі. ♃. Цв. VII—VIII.

[1] Усі виміри частіше ближчі до нижньої, ніж до верхньої межі.

Pall. ex Willd., Sp. pl., III (1800) 1840.

— *A. austriaca* γ. *repens* DC., Prodr., VI (1837) 112. — *A. austriaca* var. *Pallasiana* Bess., Tent. de Abrot. in Nouv. Mém. Soc. Nat. Mosc., 3 (1834) № 29. — *A. austriaca* auct. fl. ucr. et ross., non Jacq. Шмальгаузен. Фл. Ср. и Ю. Р., II, 76. Клоков у Визн. росл. УРСР, 549. Поляков во Фл. СССР, XXVI, 498.

На степових схилах, відслоненнях, сухих луках, як бур'ян по відкритих місцях. — За винятком гірських районів та північної частини Полісся, всюди досить звичайно.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Верх.-Дністр., Верх.-Волзьк., Волзьк.-Кам., Волзьк.-Дон., Причорн., Ниж.-Дон., Заволзьк., Ниж.-Волзьк., Крим; Кавказ: Передкавк., Даг.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Схід. Сибір: Анг.-Саян.; Серед. Азія: Дж.-Тарб., Тянь-Шан., Арало-Касп., Прибалх.

Загальне поширення. Євросибірський вид. Поза межами СРСР він з певністю не відомий. Для Ірану та Малої Азії під назвою *A. austriaca* auct. наводиться близький вид *A. orientalis* Willd., в Середній Європі росте справжня *A. austriaca* Jacq.

Примітка. *A. austriaca* Jacq. s. str. (*A. austriaca* var. *Jacquiniana* Bess. l. cit.) поширена в області паннонської флори — в Нижній Австрії, звідки й описана, особливо ж в Угорщині. Цей вид добре відрізняється від нашої рослини багатьма ознаками — менш густим опушенням, довшими кінцевими частками листків, пониклими гілками суцвіття, більшими розмірами кошиків, листочків обгортки та квіток. За нашими вимірами, екземпляри з околиць Відня мають кошики 3,5—4 *мм* завд., 1,5—2,5 *мм* завш.; листочки обгортки в них 1,7—3 *мм* завд., 0,7—1,5 *мм* завш.; двостатеві серединні квітки близько 2,5 *мм*, а крайові жіночі — близько 1,5 *мм* завд.; покривні листки при кошиках загострені й звичайно вужчі. Таких вимірів ніякі наші екземпляри не дають, і весь зовнішній вигляд у них інакший. Треба ще зауважити, що *A. repens* Pall. не цілком монотипна. В північно-західних районах її поширення на Україні трапляються екземпляри з помітно довшими (3—3,5 *мм*) кошиками й яскравіше забарвленими, червонясто-жовтими двостатевими квітками, які втім ніяк не можуть бути ототожнені з *A. austriaca* Jacq. Але, за винятком цих поодиноких у наявних зборах екземплярів, увесь масовий матеріал відзначається дрібнішими кошиками й круглішими обгортками (2—3 *мм* завд.), а квітки в них блідіші, жовтуваті. Різниця між ними та *A. austriaca* Jacq. ще гостріша. Екземпляри з Сивашів та Кримського узбережжя відзначаються густішими волотями та особливо густим опушенням.

Вид описаний з Сибіру. Південносибірські його екземпляри ніби від українських істотно не відрізняються і мають такі ж дрібні кошики.

3178 (7). A. elatior Klok. sp. nova in Addenda, IX, p. 555 — **Полин високий.** Високо здерев'янілий півкущ або кущ. Рослина з міцним ароматичним запахом. Стебла численні, прямостоячі, 40—170 *см* завв., здебільшого високі, з жовтувато-бурою корою, в молодому віці до основи, в дорослому лише вгорі густо опушені дрібними притиснутими волосками, б.-м. розгалужені в нижній частині. Стеблові листки черешкові, дво- або триперисторозсічені, в обрисі яйцевидні або трикутно-яйцевидні, до 10 *см* завд., з черешком близько 1,5—3 *см* завд., у півтора—два з половиною раза коротшим за пластинку і вушками при його осно-

ві, досить густо з обох боків опушені дрібними хвилястими тонкими волосками, в молодшому віці від опушення сивуваті; кінцеві частки пластинки від довгастих до майже нитковидних, здебільшого вузьколінійні, плоскуваті, коротко й часто тупувато загострені, 1—22 *мм* завд., 0,2—1,4 *мм* завш.; верхівкові листки при основі кінцевих гілочок суцвіття суцільні, вузьколінійні, 3—30 *мм* завд., 0,3—1,0 *мм* завш., загострені. Загальне суцвіття волотисте, видовжене й вузьке; квітконоси кошиків 0,5—5 *мм* завд., б.-м. зігнуті, здебільшого дуговидно вниз опущені; кошики еліпсоїдальні до напівкулястих; обгортка 2—2,5 *мм* завд. і завш., досить густо опушена тонкими хвилястими волосками до 0,3 *мм* завд.; зовнішні листочки її лінійно-ланцетні або ланцетні, близько 1—1,5 *мм* завд., 0,2—0,5 *мм* завш., трав'янисті, з плівчастою облямівкою; середні та внутрішні від яйцевидних до еліптичних, близько 1,8—2,2 *мм* завд., 0,9—1,1 *мм* завш., майже цілком плівчасті і прозорі; віночки серединних двостатевих квіток близько 1,2—1,3 *мм* завд., жовті, цілком голі; крайові маточкові квітки нечисленні, з віночком близько 0,7 *мм* завд. Сім'янки довгасто-оберненояйцевидні, близько 1 *мм* завд. і 0,4 *мм* завш., світло-бурі. ♄. Цв. VII—VIII.

— *A. procera* Ledeb., Fl. Ross., II, 2 (1845—1846), 579 et auct. poster., non Willd. s. str. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 78. Клоков у Визн. росл. УРСР, 548. — *A. abrotanum* (haud L.), Поляков во Фл. СССР, XXVI, 456. — *A. procera* β. *Kraschenninnikowiana*, ε. *Ledebouriana*, δ. *Stephaniana*, ξ. *Fischeriana* Bess., Tent. Abr. (1832—1834) 31—40. DC., Prodr., VI, 108.

— *A. paniculata* auct. fl. ross. nonnull. p. p. haud Lam. Поляков в кн.: Маевский, Фл. средн. полосы Европ. ч. СССР (1954) 587.

По берегах річок на алювіальному грунті, також на приморських пісках. Іноді культивується. — У дикому стані поширена понад Дніпром і далі на схід у всіх районах, на захід від Дніпра зустрічається в садках і на городах як культурна або здичавіла рослина.

Л.П. Київська обл.: Київ, Труханів острів (Лоначевський!, !!), гирло Десни (!!). — Чернігівська обл.: Чернігів (Неводовський!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Обухівський рн, Козин (Монтрезор!). — Черкаська обл.: Корсунь-Шевченківський (Шалит!); Канів (Осадча!). — Кіровоградська обл.: Кіровоград (Ліндеман!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Полтава (Монтрезор!). — Харківська обл.: Харків (Налившайко!, Котов!); Чугуїв (Черняєв!, Котов!); Зміївський рн, Зміїв (Котов!, Білик!); Донецька біол. станція Харківського державного університету на Сіверському Дінці (Ширяєв!). — **Д.Л.-С.** Донецька обл.: Краснолиманський рн, Закотне на р. Сіверському Дінці (Козлов!); Амвросіївський рн, Успенка (Котов і Карнаух!); Слов'янський рн, гори Артема — лівий берег р. Сіверського Дінця (!!, Котов!). — Луганська обл.: Краснодонський рн, Підгірний (Котов!); Лисичанський рн, Серебрянка (Котов!, Лавренко!, Гринь і Романова!), Шипилівка (Гринь!, Котов!), Лисичанськ (Підоплічко!); Ново-Світлівський рн, Миколаївка на р. Сіверському Дінці, Червонний Яр (Пострнгань!); Олександрівський рн, Весела Гора (Котов!). — **П.З.-Л.С.** Миколаївська обл.: Великоврадіївський рн, (Осадча!). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Кобеляцький рн, Кобеляки (Монтрезор!), Білики на р. Ворсклі (Цінгер!); Нові Санджари на р. Ворсклі (Монтрезор!). — Харківська обл.: Куп'янськ по р. Осколу (!!); Балаклійський рн, Пришиб (Делявінь!). — Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ (Акінфієв!, Котов!); Новомосковський рн, Новоселівка на р. Самарі (Котов!). — Луганська обл.: Кремінна, на р. Сіверському Дінці (!!), Кремінна, на р. Красній (!!); Біловодський рн, Городище (Шираєвський!, Котов!); Міловський рн, Стрілецький степ (Котов!, Зоз!, Дубовик!), Стрілецький державний кінний завод по р. Крейдяній (Косець!); Станично-Луганське (Пострнгань!). — Донецька обл.: Слов'янський рн, Баннівське (Котов!); Ольгинський рн, Велико-Анадоль (Граф!); Першотравневий рн, Білосарайська коса (Пострнгань!, Котов!); Будьоннівський рн, Шотравневий рн, Білосарайська коса (Пострнгань!, Котов!); Новоазовський рн, Біленьке на Дніпрі (Свистунова!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Веселівський рн, Канкринівка на Дніпрі (Свистунова!).

Поширення по СРСР (у дикому стані). Європ. ч.: Серед.-Дніпр. (схід), Волзьк.-Дон., Заволзьк., Верх.-Волзьк. (південь), Волзьк.-Кам. (південь), Причорн. (схід), Ниж.-Дон., Ниж.-Волзьк.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт.; Серед. Азія: Арало-Касп., Прибалх.

Загальне поширення. Загалом євросибірський вид, наводиться також для Малої Азії. Поза межами СРСР у дикому стані з певністю цей вид невідомий, але в Середній Європі відомий в культурі або як здичавіла рослина і як така може зустрітися в багатьох районах.

Примітка. Наш вид по традиції визначався за *A. procera* Willd., але останнім часом до нього прикладають назву *A. paniculata* Lam. як пріоритетну, ототожнюючи обидва види. Тим часом обидві назви стосуються західноєвропейських дикорослих форм б.-м. відмінних від нашої. *A. paniculata* Lam. описана з Далмації. Вона видана Дерфлером (Herbarium normale editum ab I. Dörfler, № 4893) з класичного місцезнаходження під назвою *A. paniculata* Lam. var. *Visianiana* (Bess.) Maly. Ця ж далматська рослина має ще видову назву. *A. naronitana* Visiani і безперечно відрізняється від нашого євросибірського виду, зокрема дуже коротко-черешковими листками з коротшими і вужчими кінцевими частками пластинки (1—5 × 0,2 — 0,5 *мм*), коротшими ніжками кошиків та більш видовженими їх обгортками (± 3 × 1 — 2,5 *мм*), вся рослина дрібніша. Л. П. Сергієвська та І. М. Крашенинников далматську рослину вважали за особливий близький вид, залишаючи у зв'язку з цим за європейською рослиною традиційну назву *A. procera* Willd. Бессер і Декандоль (DC., Prodr., VI, 94) *A. paniculata* Lam. відносили навіть до іншого підроду *Dracunculus* (Bess.) Rydb., очевидно, розуміючи цей критичний вид зовсім інакше, ніж сучасні автори. Щодо *A. procera* Willd. s. str., то останній вид у Декандоля поданий в дуже збірному вигляді і складається з 8 різновидностей; про них же сам автор робить зауваження, що деякі з них напевно є самостійними видами. Система різновидностей збірного виду подана за Бессером. З них виду Вільденова безпосередньо відповідає α. *Willdenowiana* Bess., яка характеризована такими ознакам: рослина майже без запаху, волоть широка, листочки обгортки з коричневою облямівкою, на верхівці спочатку білошерстисті, пізніше оголені, віночки голі, батьківщина рослини невідома. Наша рослина завжди з міцним запахом (що відзначено й для всіх інших різновидностей, крім типової), і вказані морфологічні ознаки до неї теж не дуже підходять. Загалом треба вважати, що під назвою *A. procera* s. l. або ж *A. paniculata* s. l. справді, як передбачав ще Пірам Декандоль, приховано кілька самостійних географічних рас, мабуть, досить близьких. На території Радянського Союзу з них, крім нашого виду, відома ще *A. proceraeformis* Krasch., поширена між Волгою та Іртишем. З цією расою схожі низькорослі екземпляри *A. elatior* Klok., зібрані на узбережжі Азовського моря, але кінцеві частки листків у них не такі вкорочені.

П. П. Поляков усі згадувані види вважає за синоніми *A. abrotanum* L. (ц. м.), з чим, звичайно, важко погодитись.

3178[1] (8). A. abrotanum L. — **Полин боже дерево.** Високо здерев'янілий півкущ або вже цілком здерев'янілий кущ. Уся рослина з міцним цитроновим запахом. Стебла підведені, 60—150 *см* завв., в нижній частині з бурою корою, в верхній вкриті восковою поволокою, голі, розгалужені; стеблові листки черешкові до сидячих, без вушок при основі, двоперисторозсічені з вузьколінійними загостреними кінцевими частками, зверху сизуваті, голі, зісподу сіруваті від дрібного опушення; верхівкові листки трійчасті або суцільні, вузьколінійні. Загальне суцвіття волотисте, рідкувате, густо улиснене; кошики на помітних ніжках, майже кулясті, дрібні, б.-м. пониклі; обгортка коротковолосиста, зовнішні листочки її довгасто-ланцетні, загострені, з плівчастою облямівкою, внутрішні — оберненояйцевидні, тупі, майже цілком плівчасті, білуваті; квітки жовті. ♄. Цв. VII—X.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 845. DC., Prodr., VI, 108. Клоков у Визн. росл. УРСР, 549.

Іноді культивується по садках та на городах як ароматична рослина, переважно в західних районах.

Поширення по СРСР. Зустрічається де-не-де, переважно в західних районах Європейської частини СРСР, тільки в культурі.

Загальне поширення. Рослина в дикому стані з певністю невідома. В культурі поширена в Південній Європі і Передній Азії.

В систематичному відношенні критично не вивчена.

Господарське значення. Ароматична рослина. Містить недостатньо ще вивчену ефірну олію в кількості до 0,14% на свіже листя, в якій, крім ароматичних речовин, є ще алкалоїд абротин ($C_{21}H_{23}N_2O$). Вживається в народній медицині.

3179 (9). A. pontica L. — **Полин понтійський.** Кореневище повзуче, розгалужене, тонке. Квітконосні стебла нечисленні, від основи підведені до прямостоячих, 25—80 *см* завв., 1—4 *мм* завт., вгорі разом із листям тонко-сірувато-повстисті, в нижній частині оголені, жовтувато-бурі, на час цвітіння безлисті, розгалужені лише в суцвітті, нижче якого з дуже вкороченими пазушними гілочками. Середні стеблові листки густо розміщені, короткочерешкові, перисторозсічені з перистороздільними сегментами або двоперисторозсічені, часто з проміжними частками на стрижні пластинки між сегментами, в обрисі широко-яйцевидно-трикутні, 15—55 *мм* завд., 10—50 *мм* завш., з черешком 5—15 *мм* завд., при основі черешка розвинуті перистороздільні вушка до 12—14 *мм* завд.; кінцеві частки листків від вузьколінійних до лінійно-ланцетних, 0,8—7,5 *мм* завд., 0,3—0,8 *мм* завш., загострені, з білуватим кінчиком, плоскі, зісподу, як і весь листок, тонкоповстисті, зверху б.-м. оголені; вище розміщені листки сидячі; верхівкові при основі гілочок суцвіття другого порядку або на них самих, лінійні, 2,5—18 *мм* завд., 0,5—1,7 *мм* завш., тупуваті. Загальне суцвіття волотисте, порівняно вузьке і густе; головні гілки його майже притиснуті; гілочки другого порядку з одним кошиком, улиснені, 2—10 *мм* завд., дуговидно загнуті вниз, тонкопов-

Рис. 60. Полин понтійський — *Artemisia pontica* L.

1 — нижня частина рослини; *2* — верхня частина стебла; *3* — листок; *4* — гілочка суцвіття з кошиком.

стисті; кошики та обгортки напівкулясті, 2—3,5 *мм* завд., 3—5 *мм* завш.; обгортка сірувата від тонкоповстистого опушення; листочки обгортки від довгасто-лінійно-ланцетних трав'янистих з вузькою малопомітною плівчастою облямівкою до еліптичних майже цілком плівчастих, 2—3,2 *мм* завд., 0,7—1,5 *мм* завш.; спільне квітколоже опукле, конічне, голе; квітки досить численні; віночки серединних квіток 1,5—1,6 *мм* завд., світло-оранжеві. ♃. Цв. VII—IX.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 847. DC., Prodr., VI, 109. Ledeb., Fl. Ross., II, 2, 580. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 77. Клоков у Визн. росл. УРСР, 548. Поляков во Фл. СССР, XXVI, 461.

Рисунки: Jacq., Fl. Austr., I (1773) 60, tab. 99.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 3161, № 3280. Fl. exsicc. Austro-Hung., № 2260.

На узліссях, у степових чагарниках, на схилах і сухих луках. У Лісостепу та в Степу.

З.Л.-С. Одеська обл.: Красні Окни (Монтрезор!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Кременчук (Монтрезор!, Шмальгаузен!); Козельщанський рн, Говтва, по р. Псьол (!). — Сумська обл.: Суми (Калениченко!). — Харківська обл.: Дергачівський рн, Рогозянка (Котов!), Феськи—Дергачі (Лавренко!), Печеніги (Лавренко!); Харківський рн, Кирсанове (Лавренко!). — **Д.Л.-С.** Луганська обл.: Свердловський рн, Провалля (Котов!, Постригань!); Ровеньский рн, Картушине (Гребеньова!); Успенський рн, Кам'янка (Гребеньова!). — Донецька обл.: окол. Донецька, радгосп «Піски» (Котов і Карнаух!), Сніжнянський рн, Мануйлівка (Котов!); Амвросіївський рн, Благодатне (Котов і Карнаух!); Авдіївський рн, Ясинувата (Котов!); Харцизький рн, Харцизьк (Котов!, Страшко!), Нижня Кринка (Степанов!); Мар'їнський рн, Старо-Михайлівка (Карнаух!); Дзержинський рн, Щербинівка (Кривошея!, М. Олексієнко!). — **П.З.-Л.С.** Миколаївська обл.: Первомайськ (Шмальгаузен!); Велнковрадіївський рн, Ново-Михайлівка (Бараненко!). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Нові Санджари (Монтрезор!); Карлівський рн, Карлівка (Шмальгаузен!, Роговнч!), Тагамлик (Монтрезор!). — Харківська обл.: Нововодолазький рн, Біркн (Лавренко!. Котов!); Красноградський рн, Константиноград (Котов', Іллічевський!); Балаклійський рн, Успенський (Лавренко!); Ізюм (Горницький!); Куп'янський рн, Кислівка (Котов!, Лавренко!), Кислівка—Верхня Дуванка, Довгий Ліс, Луганської обл., Нижньодуванського рну (Клоков!); Дворічна—Нижня Дуванка Луганської обл. (Черняєв!). — Луганська обл.: Біловодський рн, Городище (Котов!); Міловський рн, Стрілецький степ (Котов!, Кузнецова!), Ново-Стрільцівка (Котов!); Євсузький рн, Ново-Олександрівка (Котов!, Ширяєв!); Біловодський рн, Лимарівський кінний завод (Котов!, Косець!); Кремінна (Черняєв!); Новоастраханський рн, Олександрівська цілина (Лавренко і Зоз!); Містки (Василенко!). — Дніпропетровська обл.: Ново-Московський рн, Знаменівка (Зоз!). — Донецька обл.: Добропільський рн, Червона Зірка (Олексієв!); Ольгинський рн, Велнко-Анадоль (Граффі, Котов!), Новоазовський рн, Хомутовський степ (Логвина!, Доброчаєва!, Кузнецова!, Гринь!, Карнаух!, Котов!); Володарський рн, Кам'яні Могили (Кузнецова!, Панова!); Старо-Бешівський рн, Войкова Мар'янівка (Клеопов!); Тельманівський рн, Свободний (Клеопов!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: Володимирівський рн, Озерівська с/р, колгосп «Червонний Жовтень» (Гринь!); Снігурівський рн, радгосп «Снігурівський» (Білик!); Баштанський рн, Бармашове (Білик!); Березнеговатський рн, Любомирівка (Білик!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Овер'янівське озеро (Котов!), Асканія-Нова (Пачоський!, Котов!). — Запорізька обл.: Приазовський рн, Приморський Посад (Левіна!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон., Заволзьк., Бессараб., Причорн., Ниж.-Дон., Крим; Кавказ: Передкавк. (чи типова?); Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт., Обськ., Алт. (південь).

Загальне поширення. Південна частина Середньої та Східної Європи і Західного Сибіру. Лісостеповий євросибірський вид.

3180. (10). A. hololeuca M. B. — **Полин суцільнобілий.** Півкущик, б.-м. здерев'янілий у нижній частині, з численними густо улисненими вкороченими неплідними пагонами, утворює дернинки. Вся рослина до кінця вегетації білувата від густого павутинистого опушення, без помітного запаху. Квітконосні стебла нечисленні або іноді поодинокі, підведені, 10—40 *см* завв.; листки на неплідних пагонах або в розетках при основі стебла черешкові, перисторозсічені до неповно двоперисторозсічених, в обрисі яйцевидні, 20—37 *мм* завд., 9—19 *мм* завш., з черешком 10—21 *мм* завд.; бокові сегменти в кількості 2—4 пар, гребінчасто розміщені, прості або почасти 2—5-роздільні; верхівковий сегмент звичайно роздільний; кінцеві частки листків лінійні або лінійно-довгасті, 1,5—8 *мм* завд., 0,7—1,3 *мм* завш., тупі або тупуваті, плоскі, на поверхні вкриті крапчасто-ямчастими залозками; стеблові листки (до суцвіття або в нижній його частині) нечисленні, подібні до прикореневих, до 50 *мм* завд.; верхівкові листки суцільні, лінійні або лінійно-довгасті, 5—9 *мм* завд., 1,2—1,8 *мм* завш., тупуваті. Загальне суцвіття волотисте, широке або вузьке, нещільне; кошики на б.-м. зігнутих ніжках 2—10 *мм* завд., похилі; листочки на ніжках чи при їх основі дуже здрібнені, довгасто-яйцевидно-ланцетні (близько 1 *мм* завд. і 0,6 *мм* завш.); кошики з квітками короткоеліпсоїдальні; обгортка 4—5 *мм* завд., 3—4 *мм* завш., білувато-повстиста; листочки обгортки від яйцевидно-трикутних до еліптичних, 1,5—4 *мм* завд., 1—2 *мм* завш., зовнішні трав'янисті, внутрішні б.-м. плівчасті; спільне квітколоже голе, опукле, порожнисте; квітки досить численні, жовтуваті; віночки 2—2,2 *мм* завд., пухирчасто-ворсинчасті. Сім'янки оберненояйцевидні 1,5—1,7 *мм* завд., 0,5—0,6 *мм* завш., коричнювато-бурі, тонкоборозенчасті. ♃. Цв. VI—VIII.

M. B. ex Bess., Tent. Abrot. in Nouv. Mém. Soc. Nat. Mosc. III (1834) 46. DC., Prodr., VI, 112. Ledeb., Fl. Ross., II, 2, 583. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 79. Клоков у Визн. росл. УРСР, 549. Поляков во Фл. СССР, XXVI, 507.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 3167.

На крейдяних відслоненнях. Тільки в Лівобережному Злаково-Лучному Степу, де спорадично зустрічається понад Дінцем і його притоками та ізольовано на р. Кринці.

Д.Л.-С. Луганська обл.: Лисичанський рн, Лисичанськ—Білогорівка (Зоз!), Білогорівка (Котов!, Зоз!), Шипилівка (Котов!, Гринь!). — Донецька обл.: Слов'янський рн, гори Артема (Бенікє!, Котов!), Сндорове (Шнряєв!, Котов!, Липа!); Краматорська мр, Ново-Білянка (Ширяєв!); Амвросіївський рн, Успенка на р. Кринці (!!, Котов!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Дворічанський рн, Дворічна на р. Осколі (Котов!, !!), Кам'янка — Тополі на р. Осколі (Черняєв!, Котов!), Кам'янка (Лавренко!, Котов!, Котов, Карнаух і Кузнецова!), Тополі (Черняєв!). — Луганська обл.: Сватівський рн, по р. Жеребці (Кло-

ков!), Гончарівка (Білик!); Біловодський рн, Лимарівський державний кінний завод на р. Деркулі (Котов!, Барбарич!), Городище (Черняєв!, Котов!), Біловодськ (Черняєв!, Шираєвський!), по р. Комишній (Черняєв!); Білолуцький рн, Осикове (Ширяєв!); Ново-Псковський рн, Ново-Розсош (Ширяєв!), Закотне, Осипівка (Шираєвський!, Котов!), по р. Айдару (Косець!); Старобільський рн, Старобільськ (Черняєв!), Балакирівка — Бутківка (Шираєвський!); Балакирівка (Сова!), Бутківка (Контрольський!, Шираєвський!), Міловський рн, Стрілецький державний кінний завод по р. Крейдяній (Котов!), Стрільцівка по р. Комишній (Котов!). — Донецька обл.: Амвросіївський рн, Білоярівка на р. Кринці (!!). Амвросіївка (Липа!); Сергіївський рн, Селидівка (Ширяєв!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Волзьк.-Дон., Ниж.-Дон. (захід), Причорн. (півн. схід).

Загальне поширення. Ендем крейдяних відслонень басейну Дону та Кринки.

Примітка. Рідка реліктова рослина, що не показує близьких зв'язків ні з яким із відомих видів роду.

3181 (11). A. annua L. — **Полин однорічний.** Темно-зелена, на час цвітіння цілком гола рослина з приємним ароматичним запахом. Стебла прямостоячі, 30—100 *см* завв., розгалужені вгорі або нерідко й від основи; стеблові листки короткочерешкові (нижчі) або сидячі, двоперистороздільні з перистонадрізаними частками, в обрисі яйцевидні, близько 2,5—7,5 *см* завд., 1,5—5 *см* завш.; листки в суцвітті дрібніші й менш складні до вузьколінійних при кошиках. Загальне суцвіття волотевидне, широке або у дрібніших екземплярів вузьке; кошики на тонких ніжках, б.-м. пониклі, напівкулясті, близько 2 *мм* завд. і 2,5—3 *мм* завш.; обгортка гола; листочки її від лінійних, трав'янистих до округлих, крім середньої лінії, плівчастих; спільне квітколоже тупоконічне; квітки жовті. ☉. Цв. VII—VIII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 847. DC., Prodr., VI, 119. Ledeb., Fl. Ross., II, 2, 592. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 76. Клоков у Визн. росл. УРСР, 548. Поляков во Фл. СССР, XXVI, 489.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 2261. Fl. Hung. exsicc., № 582.

На піскуватих місцях як рудеральний бур'ян. Зустрічається в культурі як ароматична рослина. — В усіх районах, але дуже спорадично.

Пр.Л. Чернівецька обл.: Сторожинець (Котов!); Глибоцький рн (Орлова!). — **П.П.** Житомирська обл.: Чоповицький рн, Шершні (Шварцманн!). — Київська обл.: Київ, Китаїв (Семенкевич!, Лоначевський!), ст. Київ II, біля р. Либеді (Котов!, Оксіюк!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Ніжин (Монтрезор!, Котов!). — Сумська обл.: Путильський рн, Курдюмів (Монтрезор!). — **З.Л.-С.** Хмельницька обл.: Ярмолинецький рн, Голохвасти (Котов!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Вінницький рн, Вінниця (Янківський!), Селище (Сова!). — Черкаська обл.: Монастирищенський рн, Івахни (Кучерява!); Черкаський рн, Будище (Голуб!); Звенигородський рн, Козацьке (Підоплічко!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Лубни (Шмальгаузен!, Котов!). — Харківська обл.: Харків (Наливайко!, Ширяєв!, Котов!, Козлов!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Ізюм (Горницький!, Котов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Причорн. (Бессараб.), Ниж.-Дон., Крим (?); Кавказ; Схід. Сибір: Анг.-Саян., Даур.; Далек. Схід: Зее-Бур., Уссур.; Серед. Азія: Тянь-Шан. Пам.-Ал., Гірськ. Туркм.

Загальне поширення. Помірна зона Східної Азії, в інших районах Євразії та в Північній Америці трапляється як занесена рослина. Вказівки цього виду як тубільної рослини для Балканського півострова дуже сумнівні.

Підрід 2. Dracunculus (Bess.) Rydb.

Характеристика в ключі.

3182 (12). A. dracunculus L. — **Полин естрагон.** Кореневище дерев'янисте. Квітконосні стебла нечисленні, прямостоячі, 40—150 *см* завв., цілком голі, як і вся рослина, жовтувато-бурі, в суцвітті волотевидно розгалужені, нижче з видовженими неплідними гілками. Стеблові листки суцільні, довгасто- або лінійно-ланцетні, коротко й тупувато або відтягнуто загострені; нижні іноді на верхівці надрізані; середні — 2—7 *см* завд., 2,5—7,5 *мм* завш.; верхні зменшені й верхівкові при кошиках близько 1—1,5 *мм* завд. Суцвіття волотисте, на верхівці стебла та головних його гілок порівняно вузьке й густе; кошики на дуже тонких, здебільшого вниз дуговидно зігнутих ніжках, 0,3—6 *мм* завд., звичайно пониклі; кошики та обгортки їх короткоеліпсоїдальні або майже кулясті, 1,8—2,5 *мм* завд., 2,1—2,2 *мм* завш.; обгортка цілком гола, зеленувато-жовтувата, лискуча; листочки її від довгасто-яйцевидно-ланцетних з широкою плівчастою облямівкою, до еліптичних, майже цілком плівчастих, близько 1,3—2 *мм* завд., 0,7—1,3 *мм* завш.; квітки блідо-жовтуваті; віночки серединних квіток 1,5—1,6 *мм* завд. ♃. Цв. VIII—IX.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 849. DC., Prodr., VI, 97. Ledeb., Fl. Ross., II, 2, 563. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 74. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., 979. Клоков у Визн. росл. УРСР, 547. Поляков во Фл. СССР, XXVI, 529.
— *Oligosporus condimentarius* Cass. in Dict. Sc. nat., XXXVI (1826) 26.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 3178 а, в.

Культивується в садках та на городах (але культурна форма відрізняється від дикорослої, див. примітку). — В дикому стані зустрічається по берегах річок та в степових балках, розсіяно в лісостепових та степових районах.

П.Л.-С. Київська обл.: Миронівський рн, Козин (Монтрезор!). — Черкаська обл.: Звенигородський рн, Козацьке (Підоплічко!). — **Л.Л.-С.** Сумська обл.: Лебедин — культурна форма (Залеський!). — Харківська обл.: Харків, університетський сад (Таліев!). — **Д.Л.-С.** Донецька обл.: Слов'янський рн, гори Артема (Котов!), Богородичне (Ширяєв!), Слов'янськ (Лавренко!, Котов!); Харцизький рн, Нижня Кринка (Степанов!); Яма (Козлов!). — Луганська обл.: Краснодонський рн, Попівка (Котов, Карнаух і Кузнецова!); Олександрівський рн, Весела Гора (Котов!); Свердловський рн, Весела Гора (Котов!); Свердловський рн, Провальський степ (Постриганы!, Котов!), Луганськ (Лавренко!, Котов!); Ново-Світлівський рн, Миколаївка (Постриганы!); Лисичанський рн, Серебрянка (Гринь і Романова!, Котов!). — **Л.З.-Л.С.**

Харківська обл.: Шевченківський рн, Горожанівка (Черняєв!); Куп'янський рн, Петропавлівка (Черняєв!, Котов!); Ізюм (Данкова!). — Луганська обл.: Кремінна (Клоков!); Біловодський рн, Лимарівка (Котов!), Деркульська цілина (!); Старобільськ (Ширяєвський!).— Донецька обл.: Краснолиманський рн, Студенок на р. Сіверському Дінці (Черняєв!); Ольгинський рн, Велико-Анадоль (Граффі, Котов!); Старо-Бешівський рн, Ново-Катеринівка (Котов і Карнаух!); Амвросіївський рн, Білоярівка (Лавренко!); Жданов (Шмальгаузен!, Котов!).

Поширення по СРСР. (у дикому стані). Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон., Волзьк.-Кам. (південь), Ниж.-Дон., Причорн., Заволзьк., Ниж.-Волзьк.; Кавказ: Передкавк.; Сибір; Далек. Схід; Серед. Азія.

Загальне поширення. Лісостепова та степова області Євразії, спорадично в суміжних районах лісової області по долинах великих річок, Північна Америка.

Господарське значення. Культурна форма естрагону містить ефірну олію в кількості близько 0,54% на суху вагу і 0,17% на свіжу траву. Листки та стебла вживаються при засолці огірків як пряноші. В народній медицині вживається як протицинготний і сечогінний засіб. Зараз естрагон рекомендують як каротиноносну рослину. За даними ВІЛАР, його свіже листя містить 17 *мг*% каротину.

Примітка. Тут описано нашу дикорослу форму, яка не має помітного запаху. Культурна форма відрізняється від дикорослої наявністю гострого запаху та ширшими листками. За Бессером і Декандолем, вона належить до var. *sativa* Bess., а дикоросла до var. *inodora* Bess. Обидві форми, певно, мають значення окремих самостійних видів. На жаль, не зовсім ясно, до якої (дикорослої чи культурної) форми належить назва *A. dracunculus* L. s. str. І. М. Крашенинников прикладав її до дикорослої, але не згадуючи про культурну. Неясне також і походження культурної запашної форми, яка, можливо, зустрічається і в дикому стані в Середній Європі або на Балканському півострові незалежно від нашої дикорослої раси. Треба ще зауважити, що проф. В. М. Черняєв з приводу нашої дикорослої раси робить на одній етикетці таке істотне зауваження: «A. dracunculus a culta hujus nominis estragon certe distincta, in pratis siccis ad Donetz, Студенок, 5. VI 1867». *A. dracunculus* L. s. l. взагалі є збірним видом, що охоплює кілька, ще критично не вивчених географічних рас.

3183 (13). A. Marschalliana Spreng. — **Полин Маршаллів.** Корінь міцний, здерев'янілий. Квітконосні стебла відходять від дуже вкорочених здерев'янілих багаторічних розгалужень головної осі, однорічні, трав'янисті, б.-м. численні, прямостоячі або майже прямостоячі, 25—105 *см* завв., 2—5 *мм* завт., досить міцні, в нижній частині коротковолосисті, в верхній — сіруваті або білуваті від дрібного прилеглого опушення, в середній — б.-м. оголені (на час цвітіння), бурувато-рудуваті. Прикореневі листки на вкорочених пагонах, черешкові, перисто- або частіше двоперисторозсічені, в обрисі, як і нижні стеблові, яйцевидні або овальні, близько 2—10 *см* завд., з черешком 1,5—5,5 *см* завд., сіруваті або в молодому віці білуваті від дрібного притиснутого опушення з домішкою довших відлеглих волосків; кінцеві частки листків вузьколінійні, близько 3—15 *мм* завд., 0,4—0,7 *мм* завш., загострені;

стеблові листки короткочерешкові або сидячі, перисто- або двоперисторозсічені, при основі з вушками в вигляді вузьколінійних часток, сіруваті або білуваті від прилеглого дрібного опушення; кінцеві частки листків вузьколінійні, 2—25 *мм* завд., 0,5—1,0 *мм* завш., загострені. Загальне суцвіття видовжено-волотисте, близько 13—45 *см* завд., 4—20 *см* завш., з майже прилеглими або (частіше) відхиленими гілками; верхівкові листки при основі кошиків вузьколінійні, близько 1,5—4 *мм* завд., 0,2—0,5 *мм* завш., густо опушені; кошики скупчені на кінцях гілок першого порядку та особливо густо на гілочках другого, сидячі або майже сидячі, з малопомітними ніжками; обгортки яйцевидні або кулясто-яйцевидні, 2—3 *мм* завд., 1,4—2,7 *мм* завш., сіруваті або білуваті від густого прилеглого опушення; зовнішні листочки обгортки ланцетні й яйцевидні, 1—1,5 *мм* завд., 0,3—0,7 *мм* завш., трав'янисті, з плівчастою облямівкою; внутрішні яйцевидно-еліптичні, 1,8—2,5 *мм* завд., 1,0—1,7 *мм* завш., з широкою плівчастою облямівкою по боках і на звуженій верхівці або майже цілком плівчасті; віночки серединних квіток 1,7—1,8 *мм* завд., жовтуваті або блідо-пурпурові; віночок крайових квіток 0,6—0,7 *мм* завд., плівчастий. Сім'янки близько 1 *мм* завд., чорнуваті. ♃. Цв. VIII—IX.

Spreng., Syst. veg., III (1826) 496. Клоков у Визн. росл. УРСР, 547.
— *A. inodora* M. B., Fl. taur.-cauc., II (1808) 295; III, 565, non Mill. Ledeb., Fl. Ross., II, 2, 566, pro max. parte. — *A. campestris* (haud. L.). Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 75, p.p. Поляков у Фл. СССР, XXVI, 553.
Рисунки: Фл. Юго-Вост., VI, фиг. 685.
Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1025 (sub: *A. inodora* M. B.).

На степових схилах, кам'янистих відслоненнях і пісках. — Майже по всій Українській РСР, за винятком гірських районів, у Поліссі розсіяно, в Лісостепу та в Степу досить звичайно.

З.П. Ровенська обл.: Висоцький рн, Іванчиці (Барбарич!); Дубровицький рн, Бережки (Барбарич!); Сарненський рн, Страшів (Барбарич!). — **П.П.** Житомирська обл.: Коростенський рн, Лісовщина — Київська обл.: Києво-Святошинський рн, Ірпінь (!!, Кучерява!). — **Л.П.** Київська обл.: Київ, Труханів острів (Котов!, !!), Дарниця (!!); Броварський рн, Рибне озеро (!!), Літки (!!); Вищедубечанський рн, Старосілля (Котов!, !!), Дубечанське л-во (Кожевникова!). — Чернігівська обл.: Городнянський рн, Хотуничі (Поповнч!); Тупичівський рн, Вихвостів (Левіна!), Тупичів (Харчук!). — Сумська обл.: Глухівський рн, на р. Клевань (Левіна!), Білокопитове (Левіна!), Червоне (Левіна!); Конотопський рн, Вирівка (Левіна!). — **Л.Л.-С.** Чернігівська обл.: Ніжинський рн, Талалаївка—Лосинівка, Безуглівка (Лавренко!).— **З.Л.-С., П.Л.-С., Д.Л.-С., П.З.-Л.С., Л.З.-Л.С., П.З.-С., Л.З.С, П.С.**, б.-м. звичайно. З кримських районів зібрано недостатньо матеріалу, але, мабуть, зустрічається по всіх степових і передгірських районах.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: лісостепові і степові райони; Кавказ: Передкавк. (північ); Зах. Сибір: степові райони.

Загальне поширення. Південь Східної Європи та Західного Сибіру. Поза СРСР зустрічається, мабуть, у північно-східній частині Балканського півострова.

Примітка. За І. М. Крашенинниковим (1946, 1949), *A. Marschalliana* Spreng. (=*A. inodora* M. B.) належить до особливого ряду Inodorae Krasch. разом із казахстансько-монгольською *A. tomentella* Trautv., а також ендемічною для гирла Північної Двіни *A. sericophylla* Trautv. До цього ж ряду, очевидно, належить і наша *A. dniproica* Klok., описана далі. До ряду Eucampestres Krasch. він зараховує, крім самої *A. campestris* L. s. str. і близьких до неї маловідомих північноамериканських видів (*A. caudata* Mich., *A. pacifica* Nuttae та ін.), сибірську *A. commutata* Bess., балтійську *A. bottnica* Lundstr. і кавказьку *A. Sosnovskii* Krasch. Обидва ряди він відрізняє переважно за формою суцвіття. Для *A. Marschalliana* Spreng. та інших видів ряду Inodorae Krasch. І. М. Крашенинников наводить як найхарактернішу ознаку щільні грониовидні скупчення відносно дрібних яйцевидних кошиків на бічних, угору спрямованих гілочках порівняно вузького суцвіття і, крім того, порівняно вузькі й видовжені частки листків. Eucampestres Krasch. щодо суцвіття мають протилежну характеристику. Нам здається, що приналежність *A. Sosnovskyi* Krasch. до Eucampestres Krasch. потребує перевірки, і ми в усякому разі, не можемо погодитися з наведенням цього гірського виду для Сивашів (Бот. матер. герб. XI — 1946 — 176 — 180).

A. Marschalliana Spreng. є загалом дуже мінливою рослиною. Зокрема, в неї дуже варіює форма суцвіття, і саме на морському узбережжі чи біля нього поширені форми з досить широко розхиленими гілками суцвіття, які, втім, ніяк не наближаються через це до *A. campestris* L. s. str., у якої в свою чергу можна знайти форми з вузьким суцвіттям. Форми з широким суцвіттям ми, звичайно, залишаємо в обсязі *A. Marschalliana* Spreng. Відома варіабільність опушення у цього виду ніколи не доходить до цілковитого зникнення волосяного покриву з будь-яких частин рослини, але ступінь його розвитку й помітності дуже неоднаковий. Найгустіше опушені і відзначаються сріблясто-сірим і білуватим кольором південні степові форми. Лісостепові форми відзначаються зеленувато-сірим кольором. Поширені на річкових пісках як у лісостепових, так і в степових районах зеленуваті форми найменш густо опушені, але в них опушення суцільне. Цілком голі й зелені поліські форми відокремлюються також і за іншими ознаками, впадаючи відразу в око. Їх уже не можна залишити в обсязі *A. Marschalliana* Spreng., і вони описані далі як окремий вид.

3184 (14). A. dniproica Klok. sp. nova in Addenda, IX, p. 556 — **Полин дніпровський.** Корінь міцний, здерев'янілий. Здерев'янілі й багаторічні розгалуження головної осі дуже вкорочені; б.-м. численні квіткоиосні стебла, що відходять від них, цілком або майже цілком трав'янисті, однорічні, прямостоячі або майже прямостоячі (при основі трохи дуговидно зігнуті), 45—125 *см* завв., 2—5 *мм* завт., жовтувато-бурі або ще з широкими брудно-пурпуровими збіглостями, цілком голі до самої верхівки, як і вся рослина (форми з послабленим опушенням на листках і у верхній частині стебла, але з голими або голуватими обгортками кошиків є перехідними до *A. Marschalliana* Spreng. і, певно, мають гібридогенне походження). Прикореневі листки (розвинуті на вкорочених неплідних пагонах, що відходять від здерев'янілих розгалужень головної осі стебла) черешкові або довгочерешкові, двоперисторозсічені, в обрисі округло-яйцевидні або оберненояйцевидні, близько 4—12 *см* завд., з черешком 2—7 *см* завд., що до основи розширений у плівчасті піхви; передлистки при основі молодих пагонів мають вигляд яйцевидно-ланцетних плівчастих піхов без зеленої пластинки; кінцеві частки листків вузьколінійні до нитковидних, 4—23 *мм* завд., 0,4—1,2 *мм* завш., загострені або частіше гострокінцеві, з білуватим кінчиком; стеблові листки короткочерешкові до сидячих, перисто- або двоперисторозсічені,

Рис. 61. Полин дніпровський — *Artemisia dniproica* Klok.

1 — загальний вигляд; *2* — листок; *3* — кошик.

в обрисі здебільшого яйцевидні, близько 2—10 *см* завд., при основі з вушками в вигляді одної (у верхніх листків) або кількох (до 3—4) пар вузьколінійних часток; кінцеві частки листків вузьколінійні або частіше нитковидні, до 28 *мм* завд. і 1,5 *мм* завш., гострокінцеві; всі листки зелені й (принаймні в дорослому віці) голі або (лише прикореневі) досить розсіяно опушені (що спостерігається, мабуть, лише у перехідних до *A. Marschalliana* Spreng. гібридогенних форм). Загальне суцвіття видовжено-волотисте, вузьке або досить широке, близько 15—50 *см* завд., 1,5—20 *см* завш., кошики на гілках першого або другого порядку досить густо скупчені, сидячі або майже сидячі, з коротенькими малопомітними голими ніжками до 1—1,5 *мм* завд., верхівкові листки вузьколінійні, близько 2—6 *мм* завд., 0,4—0,5 *мм* завш., голі, здебільшого, присунуті до основи кошика; обгортки кошиків яйцевидні, 2,5—2,8 *мм* завд., 1,5—1,7 *мм* завш., голі; зовнішні листочки обгорток яйцевидні або широкояйцевидні (до трикутно-яйцевидних), 1,5—2 *мм* завд., 0,8—1,8 *мм* завш., з плівчастою облямівкою до 0,5 *мм* завш. по краю; внутрішні листочки еліптичні, близько 2,0—2,2 *мм* завд., 1,0—1,3 *мм* завш., майже цілком плівчасті; віночки серединних квіток близько 1,5 *мм* завд., з ланцетними гострувато зубцями близько 0,3 *мм* завд., голі, при основі білуваті, вище червонуваті (пурпурові), віночок крайових квіток близько 1 *мм* завд., плівчастий. Сім'янки довгасто-обернено-яйцевидні, 0,9—1,0 *мм* завд., 0,4—0,5 *мм* завш., чорнуваті. ♃. Цв. VII—IX.

— *A. campestris* Ledeb., Fl. Ross., II, 2, 1845—6, 565, p.p. et auct. poster, non L. s. str. Шмальгаузен, **Фл. Ср. и Ю. Р.**, II, 75, p.p. Клоков у Визн. росл. УРСР, **547**. — *A. inodora* Ledeb., op. cit., 566, p.p., haud M. B. s. str., pro min. parte. — *A. Marschaliana* auct. pro min. parte, non Spreng. s. str.

На річкових пісках. — По Дніпру та його притоках, переважно в Поліссі. Характерна рослина північного піскового степу.

Р.-О.Л. Тернопільська обл.: Кременець, г. Черча (Заверуха!). — **З.П.** Хмельницька обл.: Славутський рн, Іваиівка (Осадча!). — **П.П.** Житомирська обл.: Чоповицький рн, Шершні (Шварцманн!). — Київська обл.: Київ (Монтрезор!), Києво-Святошинський рн, Ірпінь (!!); Васильківський рн, Дзвонкове (Клеопов!). — **Л.П.** Київська обл.: Київ, Труханів острів (!!), гирло р. Десни (!!), Дарниця (!!); Броварський рн, Рибне озеро (!!), Літківське л-во (Сележинський!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Богуславський рн, Москаленки, Богуслав (Осадча!). — Черкаська обл.: Канів, заповідник (Котов!). — **Л.Л.-С.** Чернігівська обл.: Баришівський рн, Бзів (Зоз!). — Сумська обл.: Конотоп (Левіна!); Охтирський рн, Журавне (Ширяєв!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр. (південь), Серед.-Дніпр. (північ).

Загальне поширення. Обмежується вказаним. Південно-поліський ендем.

Примітка. Цю рослину ми у «Визначнику рослин УРСР» віднесли до типової форми *A. campestris* L. Але, спостерігаючи останній вид в околицях Ленінграда і зібравши звідти по ньому серійний матеріал, ми примушені були переконатися в тому, що київська рослина не може бути віднесена до цього виду, незважаючи на

деяку зовнішню подібність між ними, і багато ближче стоїть до *A. Marschalliana* Spreng. (*A. inodora* M. B., non Willd), від якої вона, втім, гостро й наочно відрізняється за морфологічними ознаками.

A. campestris L. в околицях Ленінграда, на відміну від нашого виду, не цілком гола, а зберігає і в дорослому стані рештки опушення на вузлах стебла. Стебла в неї ніколи не прямостоячі, а при основі б.-м. полеглі, висхідні, часто при однаковій висоті товстіші. Листки загалом схожі, але суцвіття багато рідше, і всі кошики на помітних ніжках до 5 *мм* завд.; обгортка кошиків ширша й майже куляста; листочки обгортки більші (до 2,7 *мм* завд., і 2,2 *мм* завш.); віночки серединних квіток яскравіші, темно-пурпурові й довші (близько 1,7—1,8 *мм* завд.); сім'янки теж помітно довші (1,1—1,2 *мм* завд.). Екземплярів, що їх можна було б віднести до типової *A. campestris* L., після виділення описуваного виду, ми з території Української РСР не бачили. Мабуть, *A. campestris* L. s. str., є атлантично-балтійською географічною расою і, крім Прибалтики, ніде в Радянському Союзі не поширена.

Наш вид дуже близький до степової *A. Marschalliana* Spreng. і треба гадати, безпосередньо від неї походить. Основна різниця між ними в опушенні, що завжди добре розвинуте в степової рослини і цілком зникає в нашої (поліської), але вони відрізняються одне від одного також і в багатьох інших ознаках. Наш вид, зокрема, на зріст вищий, листки в нього тонші. Габітуальна різниця між обома величезна. Наявність екземплярів з проміжними ознаками в ареалі нашого виду мн. схильні пояснювати заходженням дуже поширеної в більшій частині України *A. Marschalliana* Spreng. на поліські піски, де вона природно гібридизує з місцевим видом. Спостерігаючи популяції полину на пісках в околицях Києва, легко розпізнати серед суцільних заростей нашої *A. dniproica* Klok. окремі екземпляри густо опушеної *A. Marschalliana* Spreng. й куртинки проміжних форм з дуже послабленим опушенням. На пісках нижньої течії Дніпра від Дніпропетровська до Херсона ми знаходили лише *A. Marschalliana* Spreng., іноді лише з трохи слабшим опушенням. Така ж картина й на пісках у басейні Дінця. Загалом у географічному відношенні наш вид можна визнати за північно-західний вікаріант до *A. Marschalliana* Spreng., хоч його поширення, звичайно, ще недостатньо виявлене.

3185 (15). A. arenaria DC. — **Полин пісковий.** Високо здерев'янілий півкущ. Квітконосні стебла б.-м. численні, підведені до майже прямостоячих і звичайно, б.-м. викривлені, близько 50—150 *см* завв., 2—2,5 *мм* завт., з жовтувато-буруватою або пурпурувато-бурою корою, спочатку, як і ціла рослина, повстисто-шерстисті, на час цвітіння в нижній частині оголені, у верхній досить густо опушені короткими хвилястими волосками. Листки на неплідних пагонах або нижні стеблові черешкові, перисто- або двоперисторозсічені, в обрисі віяловидні, яйцевидні або широко-трикутно-яйцевидні, 2,5—10,5 *см* завд., з черешком 1—6 *см* завд., при основі черешка розширені, але без вушок; кінцеві частки в кількості 5—22, лінійні або частково довгасто-лопатковидні, 3—28 (40) *мм* завд., 0,7—3 *мм* завш., коротко загострені або тупі з насадженим дрібним вістрям; середні стеблові листки сидячі, з вушками в вигляді одної або кількох пар лінійних часток при основі, перисторозсічені з лінійними частками до 40 *мм* завд. і 2 *мм* завш.; верхні листки при основі гілочок суцвіття лінійні, 4—13 *мм* завд., 0,7—1,0 *мм* завш., без вушок; усі листки спочатку рудувато-сіруваті від опушення, згодом б.-м. оголені, грубенькі й помітно м'ясисті; волоски при основі листків до ±0,5 *мм* завд., вище коротші й більш прилеглі. Загальне суцвіття видовжено-волотевидне з відхиленими гілками, близько 20—40 *см* завд., і 10—20 *см* завш., кошики на гілках і гілочках його досить густо скуп-

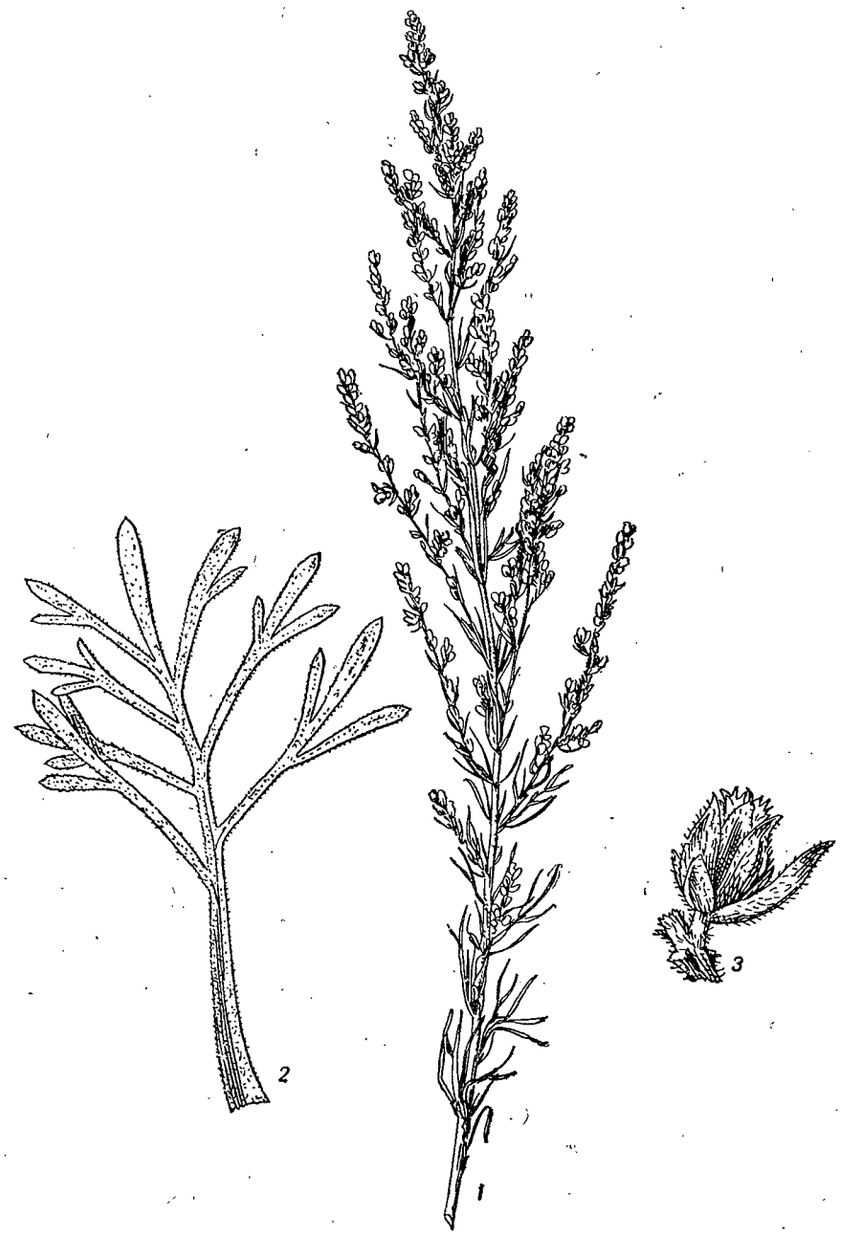

Рис. 62. Полин пісковий — *Artemisia arenaria* DC.

1 — верхівка стебла; *2* — листок; *3* — гілочка суцвіття з кошиком.

чені, сидячі або на малопомітних ніжках до 0,5 *мм* завд., але горизонтально відхилені й почасти пониклі; верхівкові листки при основі кошиків лінійно-ланцетні, близько 2—3,5 *мм* завд., і ±0,5 *мм* завш.; обгортки яйцевидні, 2,5—4 *мм* завд., 2,5—3 *мм* завш., спочатку густо, під час цвітіння розсіяно опушені тонкими хвилястими волосками, зовнішні та середні листочки обгортки яйцевидні або широко-трикутно-яйцевидні, близько 1,2—2 *мм* завд., 1,0—1,7 *мм* завш., по краю з плівчастою облямівкою, на спинці здуті, з м'ясистим зеленим горбочком; внутрішні — еліптичні, близько 2—2,5 *мм* завд., 1,0—1,5 *мм* завш., майже цілком плівчасті; серединні квітки з блідо-рожевим віночком, близько 2 *мм* завд. Сім'янки оберненояйцевидні, 1,2—1,4 *мм* завд., 0,6—0,7 *мм* завш., коричневі. Рослина без запаху. ♃. Цв. VII—IX.

DC., Prodr., VI (1837), 94, emend. Klok. Ledeb., Fl. Ross., 2, 561, p.p. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 75. Клоков у Визн. росл. УРСР, 548.

— *A. Trautvetteriana* Bess. in Mém. Sav. de l'Acad, Sc. Petersb., IV (1845) 464. Поляков во Фл. СССР, XXVI, 537 p.p.

На приморських пісках. — По узбережжю Чорного й Азовського морів спорадично.

Л.З.-Л.С. Запорізька обл.: Ногайський рн, коса Обіточна на Азовському морі (Попович!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Кілійський рн, оз. Сасик (Романова!); Одеса — гирло р. Дністра (Шовіц!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Голопристанський рн, Тендерівська коса (Давидич!); Скадовський рн, о. Джарилгач (Давидич!), Круглоозерка (Лавренко!). — **П.С.** Кримська обл.: Красноперекопський рн, Перекоп (Стевен!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн. (узбережжя), Ниж.-Дон. (узбережжя, дуже рідко), Крим (північ, дуже рідко).

Загальне поширення. Обмежується вказаним. Палеопонтичний ендем.

Примітка. Декандоль, цілком правильно описавши цю рослину під назвою *A. arenaria* DC., не дуже вдало поділив свій вид далі на різновидності, які ведуть своє походження від *A. pauciflora* Bieb. через Бессера. Згодом Бессер *A. arenaria* β. *cernua* (Bess.) DC. перейменував на *A. Trautvetteriana* Bess. Тим часом вид Декандоля заснований передусім на екземплярах Шовіца, зібраних між Одесою і гирлом Дністра, бо тільки до них стосуються й ознаки, наведені в автентичному описі (зокрема, вказівка на густе шовковисте опушення рослини, що згодом рідшає, і на порівняно широкі частки листків). Екземпляри Шовіца Декандоль цитує при описі виду в першу чергу («in arenosis maritimis inter Odessam et Ostia Tyrae, in Tauria, ad Wolgam») і їх же наводить для β. *cernua* (Bess.) DC. Але на цих же екземплярах заснований також і пізніший вид Бессера, що його прийняв у радянський час І. М. Крашенинников, виділивши в монотипний ряд Euxinae Krasch. Після цього законно описана *A. arenaria* DC., фактично зникла, а під її назвою наводяться різні форми, до яких автентичний діагноз Декандоля не має ніякого відношення. Під псевдонімом *A. arenaria* auct. починає виступати добре відома Декандолю при описі його виду *A. Tschernieviana* Bess. (vide Prodr., VI, 95) або вона ж роздвоюється на *A. Tschernieviana* Bess. s. str. і невідомо чим від неї відмінну *A. arenaria* auct. Рослин, що відповідали б описові Декандоля, на Волзі та далі на схід ніби зовсім немає. Поза Україною взагалі відоме лише одне місцезнаходження біля Тамані, де росте цей вид. Це місцезнаходження цитував і Декандоль при своїй α. *nutans* (Bess.) DC.: «ad Wolgam et ins. Taman.» *A. arenaria*

auct. без *A. Trautvetteriana* Bess. на Україні і на нижній Волзі відповідає в основному виду *A. Tschernieviana* Bess. Для Казахстану під цією назвою наводять ще й іншу рослину (Herb. Fl. URSS, n. 3187, sub: *A. arenaria* DC.), гостро відмінну від *A. Tschernieviana* Bess. густим опушенням, а від *A. arenaria* DC., дуже довгими й вузькими частками листків. Під автентичний опис вона ніяк не підходить.

Таким чином, щоб зберегти законну й пріоритетну назву Декандоля, треба лише усунути неправильні географічні вказівки з поширення цього виду і визнати типовими для виду ті екземпляри Шовіца з околиць Одеси, що їх першими цитував сам автор виду. Тоді *A. Trautvetteriana* Bess., залишиться в синоніміці, бо вона й виникла внаслідок повторного опису. Східну ж *A. arenaria* auct. що відрізняється від *A. Tschernieviana* Bess., треба нарешті описати як новий вид.

3186 (16). A. Tschernieviana Bess. — **Полин Черняєва.** Високо здерев'янілий півкущ. Квітконосні стебла б.-м. численні, майже прямостоячі або скоса підведені, 50—150 *см* завв., 2—7 *мм* завт., з червонувато- або жовтувато-бурою корою, б.-м. розгалужені, під час цвітіння голі, як і ціла рослина (малопомітні дрібні волоски помічаються лише де-не-де на вузлах і при основі стеблових листків). Прикореневі (на неплідних пагонах) або нижні стеблові листки черешкові, від двороздільних до двоперисторозсічених, в обрисі віяловидні, 2,5—15 *см* завд., з черешком 1,5—3,5 *см* завд., кінцеві частки в кількості 2—15, вузьколінійні до майже нитковидних, 5—60 *см* завд., 0,4—0,9 *мм* завш., гостроКінцеві; середні стеблові листки короткочерешкові до сидячих, при основі, як і деякі нижні, з вушками у вигляді пари вузьколінійних часток, загалом коротші від нижчих і менш розсічені; верхні листки при основі гілочок суцвіття вузьколінійні, без вушок або з коротенькими вушками при основі. Суцвіття волотисте, близько 25—80 *см* завд., негусте й досить широке, з відлеглими й пониклими на кінцях гілками першого порядку; верхівкові листки при основі ніжок кошиків або на них вузьколінійні, близько 1,5—6 *мм* завд. і 0,4—0,6 *мм* завш., без вушок; ніжки кошиків 0,5—5 *мм* завд., часто нахилені, багато які кошики пониклі; обгортки яйцевидні, 3—4 *мм* завд., 1,8—2,5 *мм* завш., при основі з малопомітним дуже дрібним опушенням; зовнішні й середні листочки обгортки яйцевидні з трохи відтягнутою верхівкою до яйцевидно-еліптичних, 1,2—2,5 *мм* завд., 0,8—1,8 *мм* завш., по краю з б.-м. широкою плівчастою облямівкою, на спинці здуті, з помітним м'ясистим горбочком; внутрішні — еліптичні або довгасто-оберненояйцевидні, 2,1—3,5 *мм* завд., 1,5—1,7 *мм* завш., майже цілком плівчасті; віночки серединних (неплідних) квіток 2—2,2 *мм* завд., з зубцями, близько 0,3 *мм* завд., голі, білуваті або блідо-рожеві. Сім'янки довгасто-оберненояйцевидні, 1,4—1,8 *мм* завд., 0,5—0,6 *мм* завш., чорнуваті. Рослина з дуже неприємним задушливим запахом. ♃. Цв. VIII—X.

Bess. (Бессер), Drac. in Bull. Soc. Nat. Mosc., VIII (1835) 31. DC., Prodr., VI, 95. Ledeb., Fl. Ross., II, 2, 562. Клоков у Визн. росл. УРСР, 547. Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 388.

— *A. arenaria* var. *Tschernieviana* (Bess.) Schmalh. (Шмальгаузен). Фл. Ср. и Ю. Р., II, 75. — *A. arenaria* auct. fl. ross. pro max. parte, non DC. Поляков во Фл. СССР, XXVI, 540.

На пісках. — У степових районах по Дніпру та Дінцю, нечасто.

Д.Л.-С. Луганська обл.: Лисичанський рн, Верхнє (Зоз!); Рубіжне (Котов!). — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ, Чепельський острів на Дніпрі (!!). — Луганська обл.: Верхньо-Теплівський рн, Бахмутівка на р. Айдарі (Постриганъ!); Старобільськ (Шираєвський!, Котов!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Голопристанський рн, Буркути (Гринь!), Тендерівська коса (Левина!); Цюрупинський рн, Козачо-Лагерська арена (Косець!), Великі Копані—Виноградове (Лавренко!). — Запорізька обл.: Веселівський рн, Кінські плавні (Зоз!, Котов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волзьк.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб. (південь); Серед. Азія: Арало-Касп. Вказівки для Азії потребують ще перевірки.

Загальне поширення. Обмежується вказаним.

Примітка. Критичний вид із заплутаною синонімікою (див. примітку до *A. arenaria* DC.). Визначити його за *A. arenaria* DC. s. str., немає ніякої можливості вже через те, що навіть при ототожненні обох видів назва *A. Tschernieviana* Bess. має пріоритет. Порівнюючи нашу рослину з нижньоволзькими автентиками Бессера, ми не знайшли між ними ніяких ознак відмінності. Але на нижній Волзі, крім форм, схожих з українськимн, зустрічаються й різко відмінні від них, що їх теж визначають за *A. arenaria* DC. або іноді й за *A. Tschernieviana* Bess.

Наша рослина безперечно належить до циклу Psammophilae Krasch. Розподіл на ряди в межах циклу ще не можна вважати усталеним. За І. М. Крашенинниковим (1946), нашу рослину треба визнати за *A. arenaria* DC. й віднести до ряду Microlepidae Krasch. Відносно *A. Tschernieviana* Bess. він указує, що вона поширена на пісках по узбережжю Каспійського моря, належить до ряду Divaricatae Krasch. і має відрізнятись від *A. arenaria* DC. рідше розміщеними на гілочках суцвіття й більшими широкоовальними кошиками, з дуже потовщеними на спинці листочками обгортки. Можливо, що тут йдеться про різні форми одиого виду, бо для тих же прикаспійських районів наводиться й *A. arenaria* DC. В кожному разі, наведені ознаки відмінності властиві й українським рослинам, які не можна не віднести до одного виду.

3187 (17). A. tanaitica Klok. — **Полин донський.** Півкущ 25—60 *см* завв., досить високо здерев'янілий, при основі дуже галузистий; здерев'янілі стовбурчики та їх розгалуження досить товсті, з світло-сірою корою; квітконосні стебла трав'янисті, майже прямостоячі або висхідні, при основі червонясті й опушені, як і нижні листки, розсіяними зірчастими волосками, вище зелені й голі; стеблові листки черешкові, трирозсічені або деякі нижні перистоп'ятироздільні, 7—30 *мм* завд., 0,8—1,2 *мм* завш., загострені; приквіткові листки дещо м'ясисті, темно-зелені й, за винятком найнижчих, цілком голі. Загальне суцвіття гроновидно-волотисте, рідко гроновидне або, навпаки, широковолотисте, 3,5—14 *см* завд.; кошики на досить коротких голих ніжках, еліпсоїдальні, 4—6 *мм* завд., 2,5—3 *мм* завш.; листочки обгортки від яйцевидних до видовженоеліптичних, блискучі, голі, з білуватою або світло-буруватою плівчастою облямівкою; найнижчі — дрібні; квітки жовтуваті або червонуваті. ♃. Цв. VI—VIII.

Klok. (Клоков) у Бот. матер. герб. Бот. ин-та им. В. Л. Комарова АН СССР, XVI (1954) 362—364; у Визн. росл. УРСР, 547. Котов в Бот. журн. АН УРСР, X, 2 (1953) 46.

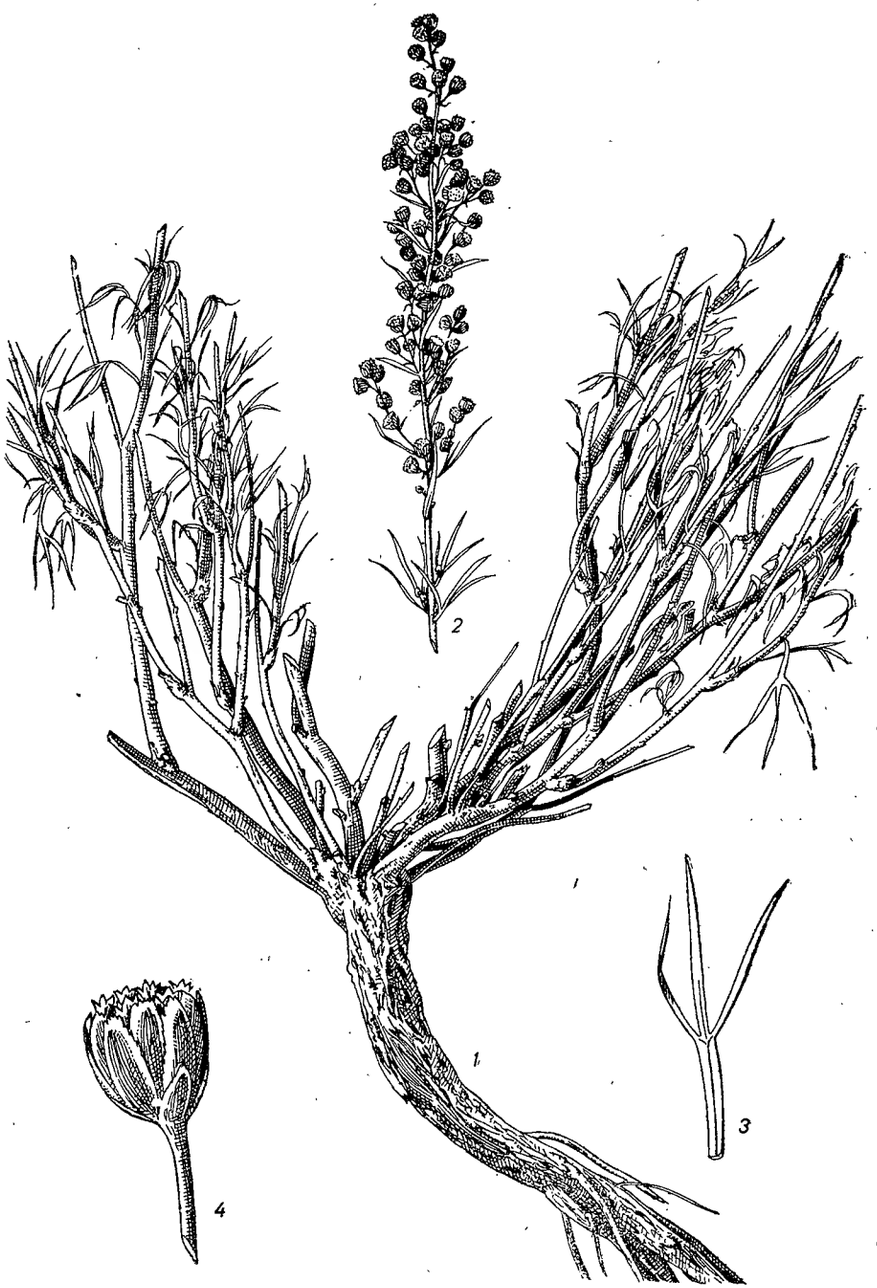

Рис. 63. Полин донський — *Artemisia tanaitica* Klok.

1 — нижня частина рослини; *2* — верхівка стебла; *3* — листок; *4* — кошик.

— *A. salsoloides* auct. fl. ucr., non Willd. Поляков во Фл. СССР, XXVI, 538, pro min. parte.

На крейдяних відслоненнях. — По р. Дінцю з притоками й по р. Кринці. Спорадично в Донецькому Лісостепу та в північній частині Лівобережного Злаково-Лучного Степу.

Д.Л.-С. Донецька обл.: Краснолиманський рн, Закітне (Ширяєв!), Закітне — Крива Лука (Котов!); Слов'янськ, на Сухому Торці (Білик!); Краматорська мр, Біленьке (Ширяєв!). — Луганська обл.: окол. Луганська над р. Дінцем (Підоплічко!); Лисичанський рн, Серебрянка (Лавренко!, Оксіюк!, Гринь і Романова!, Котов!), Шипилівка (Котов!); Краснодонський рн, Підгірний (Підоплічко!, Котов, Карнаух і Кузнецова!); Попаснянський рн, Нижнє над р. Сіверським Дінцем (Підоплічко!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Дворічна (Таліев!, Лавренко!, Котов!, Гринь і Романова!). — Луганська обл.: Євсузький рн, Ново-Олександрівський державний кінний завод на р. Євсузі (Котов!); Ново-Псковськ на р. Айдарі (Косець!); Біловодський рн, Городище (Котов!), Лимарівський державний кінний завод (Котов!, Косець!), Деркульська цілина (Шнраєвський!), Біловодськ на р. Деркулі (Котов, Карнаух і Кузнецова!); Старобільський рн, Старобільськ (Ширяєв!, Білик!), Бутківка (Шираєвський!). Бутківка — Дмитрівка Ново-Айдарського рну (Шираєвський!; Міловський рн, Стрільцівка на р. Комишиній (Котов, Карнаух і Кузнецова!). — Донецька обл.: Сергіївський рн, Селидівка (Ширяєв!); Амвросіївський рн, Білоярівка на р. Кринці (Лавренко!, Котов і Карнаух!), Квашений (Клеопов!), Амвросіївка — Білоярівка (Котов і Карнаух).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Ниж.-Дон. (півн. захід). Загальне поширення. Ендем крейдяних відслонень басейну р. Дону.

Примітка. Цей вид близький до поширеного далі на схід у басейні Волги та на Південному Уралі *A. salsoloides* Willd. і заступає його на крейдяних відслоненнях Донського басейну.

3188 (18). A. scoparia Waldst. et Kit. — **Полин мітлистий.** Дворічна або однорічна озима рослина, що в перший рік утворює розетку прикореневих листків, спочатку негусто-м'яко-волосиста, в дорослому стані майже цілком гола, темно-зелена. Стебла прямостоячі, 30—70 *см* завв., починаючи нижче середини або майже від основи галузисті, з відігнутими гілками; стеблові листки черешкові (нижні) або сидячі, дво-триперисторозсічені, близько 1—5 *см* завд., до 3 *см* завш.; кінцеві частки листків від лінійно-ланцетних або почасти лопатковидних до вузьколінійних або майже нитковидних; верхівкові листки трійчасті з нитковидними частками до суцільних лінійно-нитковидних. Загальне суцвіття широковолотисте; кошики на коротких тонких ніжках, нахилені вниз або пониклі, зібрані на гілках першого порядку в однобічні грона, дрібні; обгортка гола, лискуча, яйцевидна або еліпсоїдальна, 1,5—2,5 *мм* завд., 1,2—2,0 *мм* завш., з яйцевидними, широко-плівчасто-облямованими до цілком плівчастих листочками. ☉; ☉. Цв. VII—VIII.

Waldst. et Kit., Pl. rar. Hung., I (1802) 66. DC., Prodr., VI, 99. Ledeb., Fl. Ross., II, 2, 569. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 75. Клоков у Визн. росл. УРСР, 548. Поляков во Фл. СССР, XXVI, 560. — *Oligosporus scoparius* Less. in Linnaea, IX (1834) 191.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 2258. Герб. русск. фл., № 623, 3177а, в.

Як бур'ян по відкритих місцях. — У південній частині Полісся, в усіх лісостепових та степових районах, у Криму досить звичайно.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: середні та південні райони; Кавказ; Сибір; Далек. Схід; Серед. Азія: всі райони.

Загальне поширення. Помірна зона Євразії.

Підрід 3. **Seriphidium** (Bess.) Rouy.

Характеристика в ключі.

3189 (19). A. taurica Willd. — **Полин кримський. Полинок. Євшан.** Півкущик. Багаторічна головна вісь (кореневище) вкорочена, висхідна, розгалужена; неплідні вкорочені пагони нерозвинуті; квітконосні стебла б.-м. численні прямостоячі, (15)25—60 *см* завв., на всьому протязі білуваті від дуже густого павутинисто-повстистого опушення, під опушенням у нижній частині жовто-бурі; густо улиснені, з сіруватим від опушення або зеленуватим листям. Нижні стеблові листки черешкові, без вушок при основі черешка або з малорозвинутими вушками, 45—70 *мм* завд., двоперисторозсічені, здебільшого з трійчастими сегментами другого порядку, в обрисі яйцевидні або широкояйцевидні (до 40 *мм* завш.), з черешком 20—37 *мм* завд.; кінцеві частки листків нитковидні до вузьколінійних, 1—10 *мм* завд., 0,1—0,5 *мм* завш., тупуваті або тупувато-загострені, деякі помітно розширені у верхній третині; середні стеблові листки сидячі, дво- або просто перисторозсічені; верхівкові трійчасті з майже однаковими частками та ще, крім них, з вушками при основі у вигляді пари коротших вузьколінійних часток. Загальне суцвіття волотисте, з випростаними гілками та гілочками; кошики сидячі або майже сидячі, дуже густо скупчені на кінцях гілок першого та на вкорочених гілочках другого порядку, утворюють на останніх компактні пучечки; покривні листочки при кошиках здрібнені, але трійчасті з майже рівними за довжиною часточками; обгортка еліпсоїдальна, близько 3—3,5 *мм* завд. і 2 *мм* завш., до цвітіння сірувата від тонкошерстистого опушення; листочки обгортки від яйцевидних до еліптичних або довгасто-оберненояйцевидних, 1,2—2,7 *мм* завд., 0,6—1,1 *мм* завш.; середні й внутрішні жовтуваті, лискучі; квітки червонясті або пурпурові; віночок ±1,8—2 *мм* завд. Сім'янки видовжено-оберненояйцевидні, 1,1—1,5 *мм* завд., 0,5—0,7 *мм* завш., бурувато-оливкові. ♃. Цв. IX—X (розкриття кошичків).

Willd., Sp. pl., III (1800) 1837. M. B., Fl. taur.-cauc., II, (1808) 291, emend. Клоков у Визн. росл. УРСР, 548. Станков в кн.: Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 391. Поляков во Фл. СССР, XXVI, 578.

— *A. maritima* var. *taurica* Ledeb., Fl. Ross., II, 2. 574, Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 74.

На солонцюватих місцях та степових схилах. — У Полинковому Степу і по всьому морському узбережжю Кримського півострова нерідко.

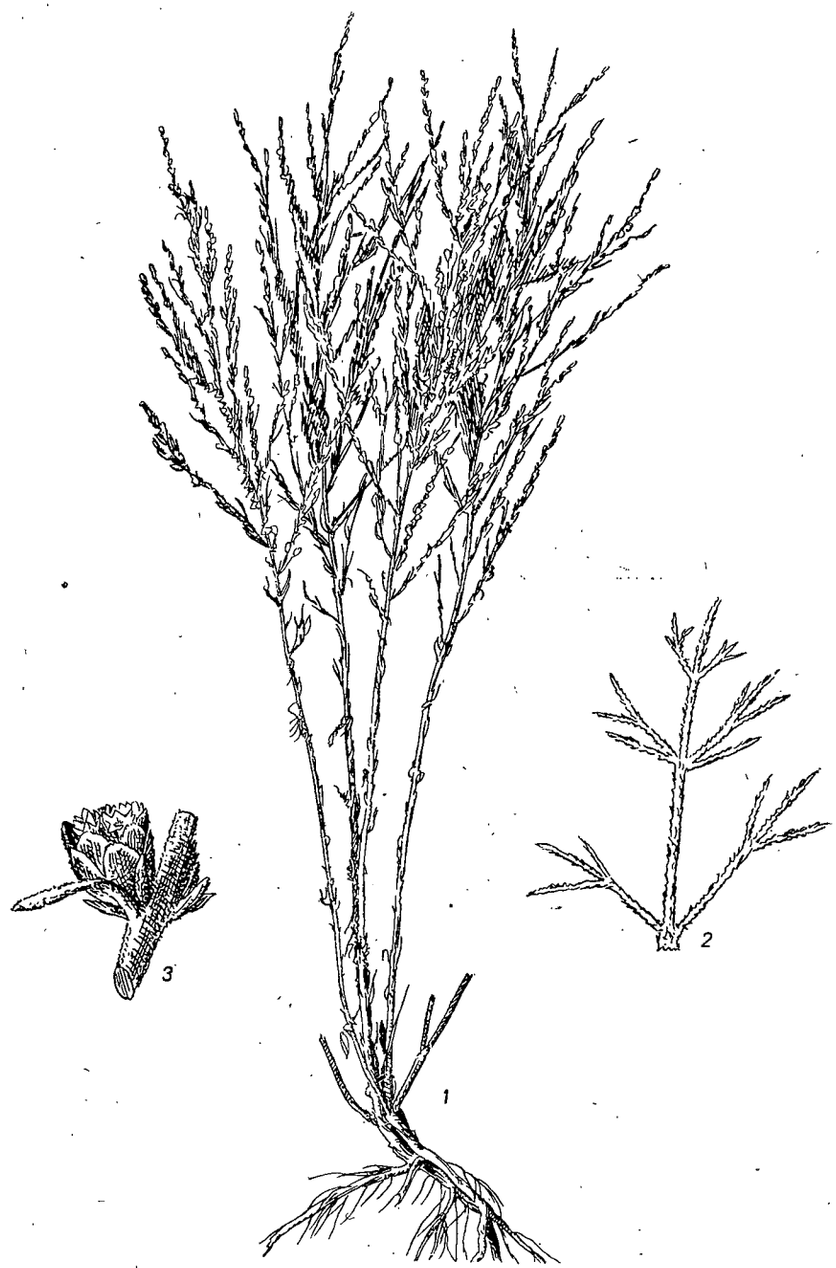

Рис. 64. Полин кримський — *Artemisia taurica* Willd.

1 — загальний вигляд; *2* — листок; *3* — гілочка суцвіття з кошиком.

П.З.С. Дніпропетровська обл.: Томаківський рн, мис Доброї Надії (Григор'єв! — занесено?!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Пачоський!, Дзевановський!). — **П.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Овер'янівське озеро (Котов!), о. Чурюк (Дзевановський!, Левіна!, Котов!), пів-в Тюбек (Левіна!, Котов!); Геніческий рн, Ново-Дмитрівка (Котов!). о. Куюк-Тук (Прянишников!, Прошкіна!, !!), Сергіївка (Наконечна!), Стокопані (!!), Чонгар (Левіна!, Котов!); Сивашський рн, Ново-Михайлівка (Левіна!, Прянишников!, Котов!). — Кримська обл.: — Красно-Перекопський рн, Перекоп (Ізвекова!); Роздольненський рн, Портове (Козлов!). — **Т.С.** Кримська обл.: Чорноморський рн, Весела Долина (Ізвекова!). — **К.С.** Кримська обл.: Ленінський рн, Леніно (Котов!), Кам'янське (Котов!). — **Кр.З.С.** Кримська обл.: Красногвардійський рн, Рівне (Спирін!); Кіровський рн, Білозерка (Козлов!); Сакський рн, Сакське озеро (Дзевановський!). — **Кр.З.-Л.С.** Кримська обл.: Кіровський рн, Феодосія (Гольде!); Старокримський рн, Планерське — Карадаг (Котов!, !!). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Судацький рн, Щебетівка (Козлов!, Котов!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Гурзуф (Котов!, Козлов!), Нікітський ботанічний сад (!!), Піонерське (Спригін! — гібрид з *A. Boschniakiana* Bess.?); Судак (Граффі, Котов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн. (крайній південь), Крим (узбережжя).

Загальне поширення. Обмежується вказаним. Для Кавказу та Нижньої Волги наводяться під цією назвою інші близькі види.

Господарське значення. Рослина містить ефірну олію, що складається з абеїнтолу ($C_{10}H_{16}O$) і терпену ($C_{10}H_{16}$); вона має отруйні властивості і викликає у худоби сильне збудження та судороги. Але, за даними Троїцького, в осінньо-зимовий період та навесні на кримських пасовиськах худоба добре їсть цей полин. Отруєння сіном трапляється зрідка, але допускати в сіні велику домішку полину кримського не рекомендується. За Ларіним, молоді пагони рослини містять: протеїну до 27,1%, жиру 4,8%, безазотистих екстрактивних речовин 35,2% й лише 12,4% клітковини, що свідчить про високу поживність трави.

3190 (20). A. pseudofragrans Klok. sp. nova in Addenda, IX, p. 557 — **Полин несправжньозапашний.** Під цією назвою ми об'єднуємо форми з проміжними ознаками між *A. Boschniakiana* (Bess.) DC. і *A. taurica* Willd., поширені в Степу, переважно, на контакті цих обох видів, але також і поза межами сучасного, звуженого ареалу *A. taurica* Willd. Від *A. Boschniakiana* (Bess.) DC. вони відрізняються випростаними гілками й гілочками, прямостоячими непониклими кошиками та помітно вужчими кінцевими частками листків, а від *A. taurica* Willd., слабшим опушенням на стеблі, ширшими, переважно вузьколінійними, а не нитковидними кінцевими частками листків і суцільними, вузьколінійними, а не трироздільними верхівковими листками. На місці контакту обох видів можна знайти всю гаму переходів між ними, поза контактом ці форми наближаються до *A. Boschniakiana* (Bess.) DC. Гібридогенне походження їх надто ймовірне. Дуже схожі форми спостерігаються, хоч і багато рідше, також і в південній частині ареалу *A. praticola* Klok. 2. Цв. IX—X (розкриття кошичків).

— *A. fragrans* auct. fl. ucr. nonnull., non Willd.

На солонцях і солончаках. — Розсіяно в Степу.

Л.З.-Л.С. Запорізька обл.: Осипенківський рн, Бердянська коса (Постритань!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Одеса (Горницький!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Каховський рн, Чорноморівка (Пачоський!); Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Пачоський!). — **П.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, о. Чурюк (Пачоський!, Дзевановський!); Геніческий рн, пів-в Чонгар, ст. Чонгар (Котов!), о. Куюк-Тук (Прянишников!), Геніческ, початок Арабатської стрілки (Котов!, Білик!). — Кримська обл.: Роздольненський рн, Портове (Козлов!). — **Кр.З.С.** Кримська обл.: Євпаторійський рн, Донузлавське озеро (Дзевановський!); Сакський рн, Сакське озеро (Дзевановський!, Котов!). — **Кр.З.-Л.С.** Старокримський рн, Планерське, оз. Бариколь (Сарандінакі!, Котов!). — **Гр.Кр.** Кримська обл.: Судацький рн, Отузи (Котов і Карнаух!, Козлов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Крим.

Загальне поширення. Обмежується вказаним. Південнопонтичний ендем.

Примітка. Цей вид займає цілком проміжне місце між наступним і попереднім. Він, мабуть, і виникає внаслідок гібридизації між ними (*A. taurica* Willd. × × *A. Boschniakiana* DC.). Але від обох імовірних батьків цей гібридогенний вид досить чітко відрізняється й поширений не лише в смузі їх контакту, а подекуди й поза її межами.

3191 (21). A. Boschniakiana (Bess.) DC. — **Полин бошняківський. Полинок.** Півкущ, у нижній частині помітно здерев'янілий. Вся рослина спочатку білувата або сірувата від густого павутинисто-шерстистого опушення, що б.-м. зберігається й на час цвітіння, іноді ще до цвітіння зеленувата (f. *calvescens* Klok.). Квітконосні стебла малочисленні, від основи підведені, 35—70 *см* завв., листки на неплідних пагонах та нижні стеблові листки черешкові, звичайно двоперисторозсічені, за винятком окремих просто перистороздільних нижніх листків, в обрисі яйцевидні, 15—85 *мм* завд., 7,5—50 *мм* завш., з черешком 7—35 *мм* завд.; сегменти першого порядку в кількості 2—5, рідко суцільні, звичайно просто перисторозсічені або іноді почасти з 2—3-роздільними сегментами другого порядку; кінцеві частки звичайно лінійні до вузьколінійних і лише на окремих (найнижчих стеблових) листках лінійно-довгасті або довгасто-ланцетні, 1—11 *мм* завд., 0,4—1,5 *мм* завш., тупуваті або (здебільшого) дуже коротко-відтягнуто-загострені; середні стеблові листки короткочерешкові з вушками при основі черешка або сидячі, двоперисторозсічені до перистороздільних; верхні — трійчасті зі збільшеною кінцевою часткою і вкороченими боковими при основі листка. Загальне суцвіття досить широковолотисте, довше за вегетативну частину стебла, з дуже відігнутими й поникими на кінцях гілками першого порядку та вниз зігнутими гілочками другого; суцільні покривні листочки при кошиках або при основі верхніх однокошикових гілочок другого порядку, вузьколінійні до лінійно-ланцетних, 1—6 *мм* завд., 0,4—1 *мм* завш.; кошики сидячі або на ніжках 1—3 *мм* завд.; обгортка

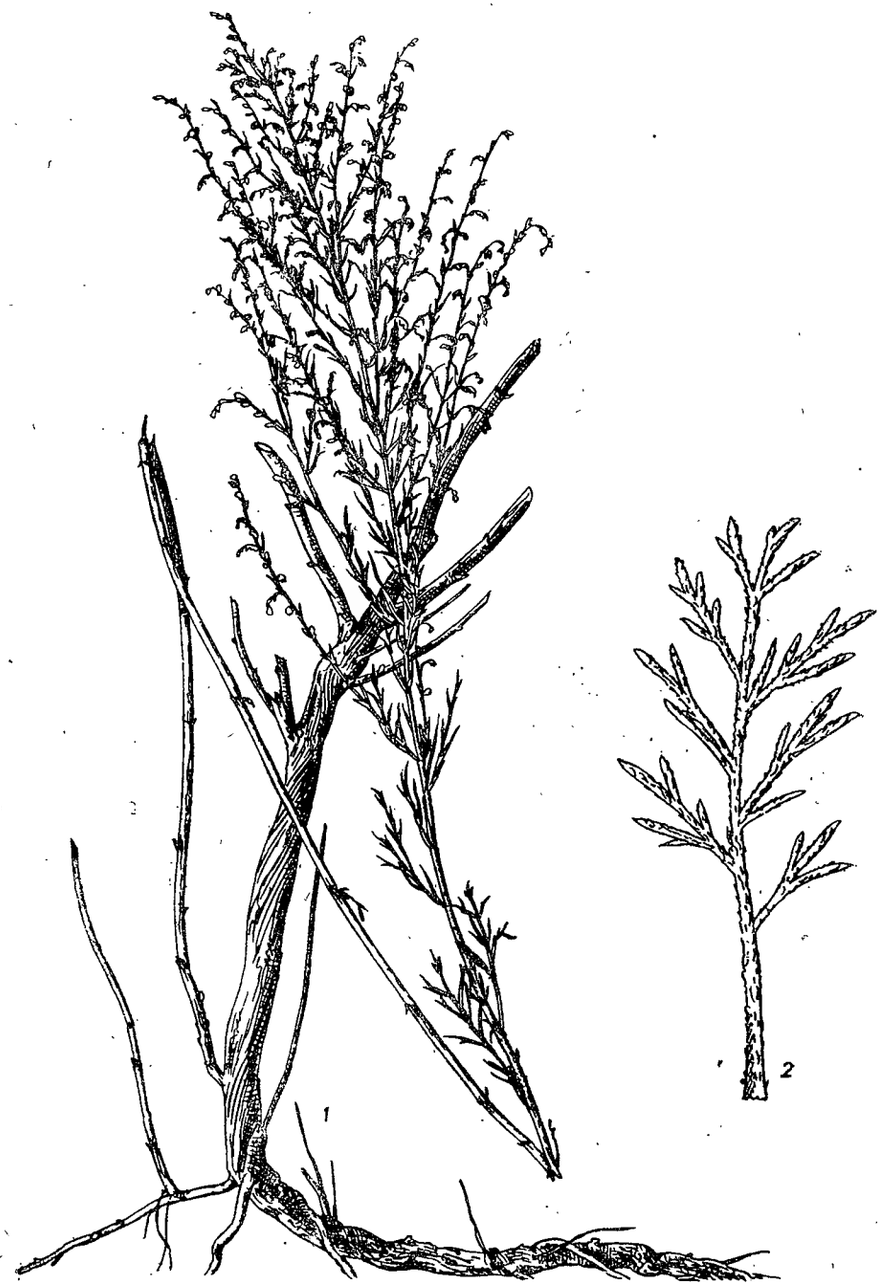

Рис. 65. Полии бошняківський — *Artemisia Boschniakiana* (Bess.) DC.

1 — загальний вигляд; *2* — листок.

еліпсоїдальна, 3,2—4 *мм* завд., 1,7—2,5 *мм* завш., до цвітіння білувата або рідше сірувата від густого опушення; зовнішні листочки обгортки звичайно яйцевидні до широкояйцевидних, 1—1,7(2,5) *мм* завд., 0,6—1,1(1,4) *мм* завш., трав'янисті з плівчастою облямівкою; внутрішні еліптичні або іноді довгасто-оберненояйцевидні, 2—3,5 *мм* завд., 0,8—1,2 (1,6) *мм* завш., майже цілком плівчасті, лискучі; квітки жовтуваті або червонясті до пурпурових; віночок 2—2,2 *мм* завд. Сім'янки оберненояйцевидні, 1,2—1,4 *мм* завд., 0,5—0,7 *мм* завш., коричневі. ♃. Цв. IX—X.

DC., Prodr., VI, 104. Клоков у Визн. росл. УРСР, 548. Станков в кн.: Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 391.

— *A. maritima* var. *Boschniakiana* Bess., Seriph. in Bull. Soc. nat. Mosc., VII (1834) 39. Поляков во Фл. СССР, XXVI, 574. — *A. maritima* α. *nutans* β. *incana* Schmalh., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 74, haud *A. incana* DC. — *A. monogyna* (haud W. K.) Поляков, ц. м. р. р.

На солонцях і солончаках. — По всьому Степу і в Донецькому Лісостепу, досить часто, особливо в приморській смузі.

Д.Л.-С., П.З.-Л.С., Л.З.-Л.С. На південь від течії р. Самари. **П.З.С., Л.З.С., П.С.** Б.-м. звичайно.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Ниж.-Дон., Крим (північ).

Загальне поширення. Обмежується вказаним. Понтичний ендем.

Примітка. Цей вид на контакті гібридизує з *A. praticola* Klok., утворюючи форми з проміжними або мішаними озиаками. На крейдяних відслоненнях по р. Кринці відомі також форми його ніби перехідні до *A. cretacea* Kotov. Перехідні до менш близького виду *A. taurica* Willd. і, мабуть, теж гібридогенні форми відокремлюються більш виразно (*A. pseudofragrans* Klok.). Але добре відомо, що дуже численні види підроду *Seriphidium* (Bess.) Gren. et Godr. взагалі розмежовуються досить невиразно. З іншого боку, *A. Boschniakiana* (Bess.) DC. подібно до багатьох інших видів підроду мінлива й поліморфна, у зв'язку з чим українські флористи її неодноразово відносили до кількох видів, по різному їх визначаючи (*A. salina* Willd., *A. stepposa* Kell., *A. Lereheana* Stechm. і т. ін.). Ми вважаємо, що літоральна й південностепова рослини належать до єдиної географічної раси. М. С. Шалит рослину з Тарханкутського півострова Криму схильний віднести до окремого виду, в чому ми не можемо переконатись через недостатність зібраного звідти матеріалу.

3192 (22). A. praticola Klok. in Addenda, IX, p. 557 — **Полин лучний. Полинок.** Півкущик, здерев'янілий лише в нижній частині. Вся рослина спочатку сірувата від досить густого павутинисто-шерстистого опушення, згодом б.-м. оголена, зеленувата або темно-зелена, з ароматичним гострим запахом. Квітконосні стебла нечисленні до поодиноких, при основі підведені або майже прямостоячі, 15—55 *см* завв.; листки на неплідних пагонах та нижні стеблові черешкові здебільшого двоперисторозсічені, за винятком здрібнених нижніх, що просто перистороздільні, в обрисі яйцевидні, 12—65 *мм* завд., з черешком 5—32 *мм* завд.; найбільш розвинуті листки з 4 парами перистороздільних бокових сегментів і почасти 2—3-роздільними сегментами другого порядку; кінцеві

частки листків довгасто-оберненояйцевидні до вузьколінійних, 1—5 *мм* завд., 0,3—1 і деякі до 1,5 *мм* завш., найширші звичайно біля верхівки, тупі або тупувато загострені; середні стеблові листки сидячі, перисто- або почасти двоперисторозсічені до трироздільних зі збільшеною кінцевою часткою; верхівкові листки при основі гілочок другого порядку лінійні, здрібнені, до ±5 *мм* завд., тупі або тупуваті. Загальне суцвіття волотисте, звичайно довше за вегетативну частину стебла, з б.-м. відігнутими і пониклими на кінцях гілками першого порядку та здебільшого пониклими гілочками другого; покривні листочки при кошиках лінійні, близько 1,5—4,5 *мм* завд., 0,4—0,7 *мм* завш. тупі; кошики сидячі або на ніжках 0,5—2,5 *мм* завд.; обгортка довгасто-яйцевидна, 3—4 *мм* завд., 1,5—2 *мм* завш., до цвітіння зеленувата або темно-зелена, з малопомітним опушенням; зовнішні листочки обгортки яйцевидні або яйцевидно-ланцетні, близько 1—1,5 *мм* завд., 0,7—1 *мм* завш., трав'янисті, з вузькою плівчастою облямівкою; внутрішні — еліптичні або довгасто-еліптичні, близько 2—3,5 *мм* завд., 0,9—1,7 *мм* завш., жовтуваті й лискучі, з широкою плівчастою облямівкою; квітки жовтуваті; віночок 2—2,5 *мм* завд. Сім'янки оберненояйцевидні; до 1,9 *мм* завд. і 0,8 *мм* завш., чорнуваті. ♃. Цв. IX (розкриття кошиків).

Klok. (Клоков) у Визн. росл. УРСР, 548.
— *A. salina* auct. fl. ucr., non Willd., nec Keller. — *A. monogyna* auct. nonnull., non Waldst. et Kit.

На солонцях і солончакуватих луках, переважно в долинах річок. — У Лісостепу та в північній частині Степу нерідко.

П.Л.-С. Одеська обл.: Балта (Бессер!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Лубни (Роговичі!); Кремеичуцький рн, Омельник (Д. Зеров!, Білик!), Литвиненки (Білик!); Градизький рн, Сергіївка на р. Сулі (Білик!). — Харківська обл.: Печеніги (Лавренко!, Цвельов!). — **Д.Л.-С.** Донецька обл.: Слов'янськ (Черияєв!, Козлов!, Котов!, Лавренко!, !!); Артемівськ (Котов!). — **П.З.-Л.С.** Миколаївська обл.: Криве озеро (Монтрезор!, Котов!). — Кіровоградська обл.: Долинський рн, «Веселі Боковеньки», біля Гурівки (Борисова!, Котов!). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Кишеньківський рн, Коваленки (Білик!); Карлівка (Роговичі!); Кобеляцький рн, Грицаївка на р. Ворсклі (Білик!), Павлівка (Роговичі, Ліндеман!, Монтрезор!). — Харківська обл.: Куп'янський рн, Кислівка — Верхня Дуванка Нижньодуванського рну Луганської обл. (!!); Дворічанський рн, Путивикове (Чешко!), Дворічна (Котов!); Зміївський рн, Лиман (Лавренко!); Ізюм (Білик!, Котов!); Зачепилівський рн, Скалонівка (Іллічевський!).—Дніпропетровська обл.: Павлоградський рн, Карабинівка, Булахівка, на р. Самарі (Білик!); Котовський рн, Личкове на р. Орелі (Білик!); Перещепинський рн, Панасівка (Олексієнко!); Новомосковський рн, Знаменівка (Білик!), Новомосковськ (Олексієнко!, Котов!), Орловщина (Білик!, Липа); Царичанський рн, Заорілля на р. Орелі (Білик!). — Луганська обл.: Нижньодуванський рн, Верхня Дуванка (Лавренко!, !!, Котов!); Сватівський рн, Ковалівка (Білик!); Ново-Астрахань (Таліев!), Ново-Айдар на р. Айдар (Білик!); Біловодський рн, Деркульський державний кінний завод (Зоз!, Котов!, Танфільев!), Городище на р. Деркулі (Котов!, Степанов!), Данилівка на р. Деркулі (Котов!); Старобільський рн, Підгорівка (Котов!, Мілютін!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Запоріжжя (Грунер!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон. (захід — тільки в басейні р. Дону), Причорн. (північ), Ниж.-Дон. (північ).

Загальне поширення. Обмежується вказаним. Північнопонтичний ендем.

Примітка. Цей вид близький до угорського, поширеного в басейні Дунаю, виду *A. monogyna* Waldst. et Kit. Останній неодноразово наводився для різних районів Радянського Союзу, але з певністю ніде не відомий, хоч і може десь зустрітися на крайньому заході Української РСР. Він добре відрізняється від нашої рослини вужчими й загостреними кінцевими частками листків та прямими, непониклими гілками й кошиками. Наш вид є східним географічним вікаріантом до угорського. Ще ближчий наш вид до *A. cretacea* Kotov, що його екологічно заступає на крейдяних відслоненнях, тимчасом як поруч у заплавині річки зростає типова *A. praticola* Klok. Тут ми маємо випадок екологічного (едафічного) взаємного заміщення, бо ареал *A. praticola* Klok. багато ширший. На півдні вона стикається з *A. Boschniakiana* Bess., що належить, мабуть, вже до іншого ряду, природно утворюючи в зоні контакту гібридогенні форми з мішаними ознаками.

Зрідка зустрічаються ухильні форми, які відрізняються від типової *A. praticola* Klok. випростаними гілочками та кошиками, але відмінні також і від *A. pseudofragrans* Klok. Таксономічне значення їх ще не зовсім ясне.

С. С. Станков (Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 391) синонімує *A. praticola* Klok. з *A. salina* Willd. Але останній вид описаний з Німеччини, де наші східні форми безумовно не зустрічаються. Він, як і *A. monogyna* W. K., характеризується випростаними гілочками та кошиками.

3193 (23). A. cretacea Kotov in Addenda, IX, p. 571 — **Полин крейдяний. Полинок.** Півкущик, здерев'янілий в нижній частині (дужче, як *A. praticola* Klok.), білуватий від густого павутинисто-шерстистого опушення й зберігає таке опушення в більшій чи меншій мірі до кінця вегетації. Квітконосні стебла нечисленні, висхідні, 15—50 *см* завв.; листки на неплідних пагонах та нижні стеблові звичайно черешкові (але іноді на вкорочених неплідних пагонах сидячі), здебільшого дво- та почасти й триперисторозсічені, за винятком окремих просто перисторозділених нижніх листків на неплідних пагонах, в обрисі яйцевидні або довгасто-яйцевидні, 10—42 *мм* завд., 4—18 *мм* завш., з черешком 5—21 *мм* завд.; сегменти першого порядку в кількості 2—5, рідко суцільні, звичайно перисторозділені до двоперисторозділених, нерідко 2—3-роздільні, іноді майже пальчасторозділені з дуже зближеними частками; кінцеві частки від довгасто-оберненояйцевидних до лінійних, 1—5 *мм* завд., 0,7—1,1 *мм* завш., найширші (здебільшого у верхній третині), тупуваті або тупувато загострені, середні стеблові листки короткочерешкові з вушками при основі черешка у вигляді кількох лінійних часток, двоперисторозділені або (вище) сидячі, просто перисторозділені до трійчастих зі збільшеною кінцевою часткою і вкороченими боковими при основі листка, кінцеві частки до 6 *мм* завд., тупувато загострені. Загальне суцвіття волотисте, довше за вегетативну частину стебла, з б.-м. відігнутими й пониклими гілками першого порядку та (здебільшого) пониклими гілочками другого; гілки іноді загнуті; покривні листочки при кошиках лінійні, 1—3,5 *мм* завд.; 0,4—0,5 *мм* завш.; ко-

шики сидячі або на ніжках 1—2 *мм* завд.; обгортка еліпсоїдальна, близько 3,5 *мм* завд., 2—2,4 *мм* завш., до цвітіння білувата від густого опушення й під час цвітіння з помітним опушенням; зовнішні листочки обгортки широкояйцевидні або яйцевидно-трикутні, близько 1—1,7 *мм* завд., 0,7—1 *мм* завш., зелені (під опушенням), з широкою плівчастою облямівкою; внутрішні — 1,8—3 *мм* завд., 1,1—1,5 *мм* завш., білуваті, лискучі, з широкою плівчастою облямівкою до майже цілком плівчастих; квітки червонясті до пурпурових; віночок близько 2 *мм* завд. Сім'янки оберненояйцевидні. ♃. Цв. IX—X (розкриття кошичків).

Kotov (Котов) in Котов, Карнаух і Опперман, Дикі кормові рослини УРСР (1941) 205; в Бот. журн. АН УРСР, X, 2 (1953) 46. Клоков у Визн. росл. УРСР, 548. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 391.

На крейдяних відслоненнях. — Тільки в Злаково-Лучному Степу по Дінцю та його притоках.

Д.Л.-С. Луганська обл.: Ново-Світлівський рн, Макарів Яр на р. Сіверському Дінці (Постригань!); Краснодонський рн, Підгірний (Котов і Карнаух!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Дворічна (Таліев!, Котов!; Лавренко!, Вісюліна!). — Луганська обл.: Біловодський рн, Біловодськ (Котов!), Городище (Черняєв!, Котов!, Кондратюк!, Степанов! — f. *subpraticola* Klok.); Євсузький рн, Ново-Олександрівський кінний завод на р. Євсузі (Котов!); Старобільськ (Білик! — f. *subpraticola* Klok.; Котов! — f. *subpraticola*), Балакирівка (Кашмеиський!), Титарівка, Бутківка (Шираєвський!); Білокуракине (Кашменський!); Ново-Астраханський рн, Ново-Астрахань (Таліев! — f. *subpraticola* Klok.), Пристін (Мілютін! — f. *subpraticola* Klok.); Ново-Айдарський рн, Колядівка (Ширяєв!); Ново-Псковський рн, Осинівка (!); Міловський рн, Їжачий біля заповідника Стрілецький степ (Саричева і Тамаринська), Стрілецький степ (Лавренко), Стрілецький кінний завод (Еттінген!, Котов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Волзьк.-Дон. (півд. захід), Ниж.-Дон. (півн. захід).

Загальне поширення. Обмежується вказаним. Ендем крейдяних відслонень басейну р. Дону.

Примітка. Форми з дещо послабленим опушенням ніби перехідні до *A. praticola* Klok. ми позначили назвою f. *subpraticola* Klok.; вони можуть мати гібридогенне походження. На крейдяних відслоненнях по р. Кринці на півдні **Д.Л.-С.** зустрічаються форми ніби перехідні до *A. Boschniakiana* Bess.; вони здаються нам ближчими до останнього виду. Загалом же *A. cretacea* Kotov є дуже характерною рослиною з досить сталими морфологічними ознаками й певно окресленим ареалом. Вона відрізняється від усіх інших близьких видів також і за своїм якимось солодшим запахом. На відмінність цього виду від інших звертав увагу ще проф. В. М. Черняєв. Збереглися його збори з етикеткою: «*Artemisia cretacea* mihi (provisora)... in cretaceis. Старобельск. уезд. 1821 і l.», на іншій етикетці його ж зборів є ще таке визначення: «*Artemisia monogyna* var. *cretacea*».

Поза межами Української РСР *A. cretacea* Kotov відома в Білгородській, Воронезькій, Ростовській і Волгоградській областях Російської Федерації. На схід вона доходить до крейдяних відслоиень иа правому березі Волги.

Триба 8. **Senecioneae** Cass.[1]

Обгортки кошиків однорядні або майже дворядні, з коротенькими листочками при основі. Крайові квітки язичкові, рідше всі квітки трубчасті. Лопаті приймочки тупо обрублені на верхівці або загострені. Сім'янки з чубком з простих волосків, рідше крайові сім'янки без чубка.

З 52 родів триби Senecioneae Cass., поширених майже по всій земній кулі, в СРСР росте близько 13 родів, з них в Українській РСР зустрічається 9 родів.

Рід 899. Підбіл. Мати- й -мачуха — **Tussilago** L.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 865.

Кошики поодинокі з майже однорядною обгорткою, при основі якої є ще дрібні зовнішні листочки. Спільне квітколоже голе, плоске. Крайові квітки маточкові, язичкові, розміщені в кілька рядів, фертильні, з нитковидними приймочками. Серединні квітки двостатеві, трубчасті, численні, стерильні. Сім'янки лінійно-довгасті; чубок з довгих простих волосків. — Трав'янисті рослини з павутинисто-повстистим опушенням. Листки виключно прикореневі. Квітконосні стебла прості з недорозвинутими лусковидними листочками, розвиваються до появи прикореневих листків.

Монотипний, палеарктичний рід.

3194 (1). Tussilago farfara L. — **Підбіл звичайний. Мати- й -мачуха.** Рослина з довгим повзучим кореневищем. Прикореневі листки довгочерешкові, черешки 3—28 *см* завд., борозенчасті, павутинисто-повстисті, пластинка листка цупка, округло-серцевидна, 3—11 *см* завд., 4,2—16 *см* завш., з широкою виїмкою при основі, коротко загострена, по краю нерівно-виїмчасто-зубчаста, зверху — зелена, спочатку клочкувато-павутиниста, згодом оголена, зісподу білуватоповстиста. Квітконосні стебла в кількості 4—17, розвиваються до появи листків, 10—20 *см* завд., при плодах до 35 *см* завв., павутинисто-повстисті, вкриті лусковидними, сидячими, стеблообгортними, яйцевидно-ланцетними, часто зовні білуватоповстистими листочками 13—17 *мм* завд., 3,5—7,5 *мм* завш., пофарбованими в бурувато-червонуватий колір. Кошики 1—2,5 *см* у діаметрі (з язичковими квітками), під час цвітіння прямостоячі, до і після цвітіння пониклі; обгортка циліндрична, однорядна, інколи при основі з кількома зовнішніми дрібними листочками; крайові язичкові квітки 14,5—15 *мм* завд., з тупим мілко двозубчастим відгином 0,5 *мм* завш.; серединні трубчасті квітки 8—8,5 *мм* завд., з дзвониковидно розширеною, глибоко надрізаною верхньою частиною віночка, яка переходить у нижню вузьку трубчасту частину. Сім'янки лінійно-

[1] Опрацювала Є. В. Міндерова.

довгасті, 3,5—4 *мм* завд., ребристі, голі, чубок у два-три рази довший за сім'янку, білуватий. ♃. Цв. III—V.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 865. Ledeb., Fl. Ross., II, 2, 470. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 81. Крашенинников — Ильин в Сорн. раст. СССР, IV, 256. Катіна в Визн. росл. УРСР, 549. Куприянова во Фл. СССР, XXVI, 641.
Рисунки: Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 2, Tab. 226. Сорн. раст. СССР, IV, фиг. 468.
Видані зразки: Fl. exsicc. reip. Bohem.-Sloven., № 950!

По берегах річок, на кручах, в ярах, переважно на глинястому грунті. — Звичайно по всій УРСР.

F. tenuifolia Mind. nova. Листки з тоншими, негусто-павутинисто-повстистими черешками; пластинка листка тонка, 6—8 *см* завш., з глибшою виїмкою при основі, зісподу рідше павутинисто-повстиста. Квітконосні стебла товстіші (3,5—5 *мм* у діаметрі), з забарвленими й більшими (13—21 *мм* завд., 5,5—10 *мм* завш.) лусковидними листочками.

Зустрічається на більш вологих місцях і менш поширена, ніж звичайна типова форма виду.

Поширення виду по СРСР. Європ. ч. (всі райони); Кавказ; Зах. і Схід. Сибір; Серед. Азія (виключаючи пустинні райони і Копет-Даг); Далек. Схід.

Загальне поширення. Вся Європа, помірна зона Азії, Північна Африка.

Господарське значення. Відома лікарська рослина. Використовується листя, яке містить гіркий глюкозид тусилягін, слиз, галонову кислоту, а також квітки, що містять два фітостерини, дубильні речовини, аморфний жовтий пігмент. Листки і квітки вживаються як відхаркувальний і пом'якшуючий засіб. Мати-й-мачуха є також доброю ранньою пергоносною і нектароносною рослиною. В зв'язку з великою кількістю нектару і пилку мати-й-мачуха заслуговує спеціального розведення біля пасік. Розводити мати-й-мачуху можна насінням, що достигає у травні—липні, висіваючи його ранньою весною або восени.

Рід 900. Кремена — Petasites Mill.

Miller, Gard. Dict., ed. 4 (1754).

Кошики у верхівкових суцвіттях, різнорідно дводомні. Обгортка однорядна, спільне квітколоже голе. Маточкові (функціонально) кошики з численними нитковидно-трубчастими маточковими крайовими квітками й дуже нечисленними трубчастими тичинковими з недорозвинутою зав'яззю серединними; тичинкові (функціонально) кошики з нечисленними крайовими маточковими і численними серединними тичинковими квітками. Чубок сім'янки з простих білувато-сріблястих волосків. — Трав'янисті рослини з прикореневими крупними листками; квітконосні стебла вкриті лусковидними листочками, з'являються раніше, ніж зелене листя.

До роду належить 14 видів, поширених переважно, в Середній

Європі, які доходять на сході до Західного Сибіру. В СРСР росте 5 видів, з них в Українській РСР — 4 види.

1. В чоловічих кошиках маточкових квіток близько 10; віночок жовтуватий. Листки серцевидно-трикутні, нерівно-виїмчасто-зубчасті; лопаті при основі пластинки загострені, з 2—3 вторинними лопатями . . **(1). К. несправжня — P. spurius** (Retz.) Reichenb.
— В чоловічих кошиках маточкових квіток 1—3. Листки округлі або трикутно-серцевидні, дрібніше зазублені, з округлими лопатями при основі . . . . . 2.
2. Квітки червонуваті або рожево-червонуваті, чоловічі кошики майже сидячі, жіночі на помітних ніжках . . . . . **(2). К. гібридна — P. hybridus** (L.) Gaertn., Mey. et Schreb.
— Квітки білі або жовтувато-білуваті. Всі кошики на ніжках . . 3.
3. Листочки обгортки опушені. Листки округло-серцевидні, зісподу густо-сірувато-повстисті, зверху майже голі . . . . . **(3). К. біла — P. albus** (L.) Gaertn.
— Листочки обгортки голі. Листки трикутно-серцевидні, спочатку білувато опушені, пізніше голі . . . . . **(4). К. судетська — P. Kablikianus** Tausch.

3195 (1). P. spurius (Retz.) Reichenb. — **Кремена несправжня, білокопитник.** Рослина 15—60 *см* завв., з товстим розгалуженим повзучим кореневищем. Прикореневі листки довгочерешкові; пластинка листка серцевидно-трикутна, 4,5—25 *см* завд., 6,5—31 *см* завш., при основі з загостреними лопатями по боках глибокої і широкої виїмки, з країв нерівно-виїмчасто-зубчаста, в молодому віці з обох боків білоповстиста, пізніше зверху зелена, трохи клочкувато-павутиниста або майже гола. Квітконосні стебла 15—60 *см* завв., з'являються до прикореневих листків, ребристі, клочкувато-павутинисті, інколи майже голі, з сидячими, стеблообгортними, яйцевидно-ланцетними до лінійно-ланцетних лусковидними листочками, 6—15 *мм* завд., 1,8—3,5 *мм* завш., пофарбованими в бурувато-червонуватий колір. Кошики функціонально одностатеві, дводомні. Жіночі кошики досить дрібні, 7—10 *мм* завш., на довгих ніжках, зібрані в щитковидне суцвіття; обгортка їх однорядна, листочки її довгасті, 8—9,9 *мм* завд., 1,1—2,9 *мм* завш., з 3, рідше 5—6 жилками, загострені, інколи при основі обгортки є ще кілька зовнішніх лінійних дрібних листочків; крайові маточкові квітки численні, нитковидно-трубчасті, з білим косо зрізаним віночком; маточка з дволопатевою приймочкою, лопаті приймочки короткі, тупі; серединні тичинкові квіти нечисленні, трубчасті, з жовтим віночком і недорозвинутою зав'яззю. Чоловічі кошики зібрані в компактні яйцевидної форми волотисті суцвіття. Крайові маточкові квітки в них нечисленні (до ±10), нитковидно-трубчасті, з білим віночком; серединні тичинкові квітки численні, трубчасті, з жовтим на $^1/_3$ надрізаним віночком. Сім'янки циліндричні, невиразно ребристі, 1,5—2,5 *мм* завд.; чубок сім'янки з простих сріблястих волосків. ♃. Цв. IV—V.

Reichenb., Fl. Germ. excurs. (1831—1832) 279. Ledeb., Fl. Ross., II, 2, 469. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II (1897) 80. Катіна в Визн. росл. УРСР, 550. Куприянова во Фл. СССР, XXVI, 643.

Tussilago spuria Retz., Obs., I, 2 (1779) 29. — *Tussilago tomentosa* Ehrh., Beitr., III (1788) 65. — *Petasites tomentosus* DC., Prodr., V (1836) 207. — *Nardosmia spuria* Less. in Linnaea, IX (1836) 207.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, tab. 897.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 219! Pl. polon. exsicc., № 373, № 539!

На піщаних берегах річок та озер, часто утворює суцільні зарості. — В Поліссі рідко, в Лісостепу і Степу звичайно.

Л.П. Чернігівська обл.: Менський рн, Макошине, Ушня (Левіна!); Куликівський рн, Хибалівка (Прозіна!); Остер (Барбарич!). — **П.Л.-С.** Черкаська обл.: Черкаський рн, Хрещатик (!). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: Харків, найближчі околиці (Котов!, Козлов!, Михайленко!): Чугуїв (Черняєв!); Зміївський рн, Коробові хутори (Черняєв!), Задонецькі хутори (Мілютін!); Печеніги (!). — Полтавська обл.: Опішнянський рн, Хижняківка (Сова!); Полтавський рн, околиці с.-г. станції (Ленченко!); Полтава (Левандовський!); Миргородський рн, Великі Сорочинці (!), Барановка (Монтрезор!, Рогович!). — Сумська обл.: Конотопський рн, Бондарі (Куксин!). — Донецька обл.: Червонолимаиський рн, ст. Святогорськ (Ананьев!). — **Д.Л.-С.** Донецька обл.: Слов'янський рн, гори Артема (Савенков!), Тетянівка (!), Банне (Сова!). — Луганська обл.: Лисичанський рн, Сріблянка (Гринь!, Романова!); Свердловський рн, Провальський степ, по р. Провалля (Постригань!). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ (Акінфієв!), Комсомольський острів (Олексієнко!), Олександрівка (Олексієнко!). — **Л.З.-Л.С.** Луганська обл.: Старобільськ (Котов!, Шираєвський!), Балакирівка (Сова!), Нижньо-Тепле (Постригань!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: Миколаїв (Крижевський!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Запоріжжя (!). — Херсонська обл.: Голопристаиський рн, Стара Збур'ївка (Козлов!), о. Черкаський, Червона Хата (Семенов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Дв.-Печ. (південь), Лад.-Ільм., Верх.-Волзьк., Волзьк.-Кам., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон., Заволзьк., Причорномор.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт.; Серед. Азія: Арало-Касп. (зах.).

Загальне поширення. Скандінавія, Середня і Східна Європа, Балканський півострів (Румунія).

Господарське значення. Добре укріплює прибережні піски, заселює голі піски.

3196 (2). P. hybridus (L.) Gaertn., Mey. et Schreb. — **Кремена гібридна.** Рослина з товстим (4—5 *см* у діаметрі) кореневищем бульбовидно потовщеним на вузлах. Прикореневі листки з довгими, 13—12 *см*, під кінець вегетації до 60 *см* завд., ребристими, павутинисто-клочкуватими, рідше голими черешками; пластинка листків округло-серцевидна або округло-нирковидна, 9—40 *см* завд., 13—45 *см* завш., цупка, з заокругленими лопатями при основі, по боках глибокої, рідше мілкої і широкої виїмки, по краю нерівно-кутасто-виїмчасто-зубчаста, зісподу сірувато-павутинисто-шерстиста, зверху клочкувато-павутиниста, згодом майже гола. Квітконосні стебла, 30—60 *см* завв., з'являються до прикореневих листків, ребристі, клочкувато-павутинисті, інколи голі,

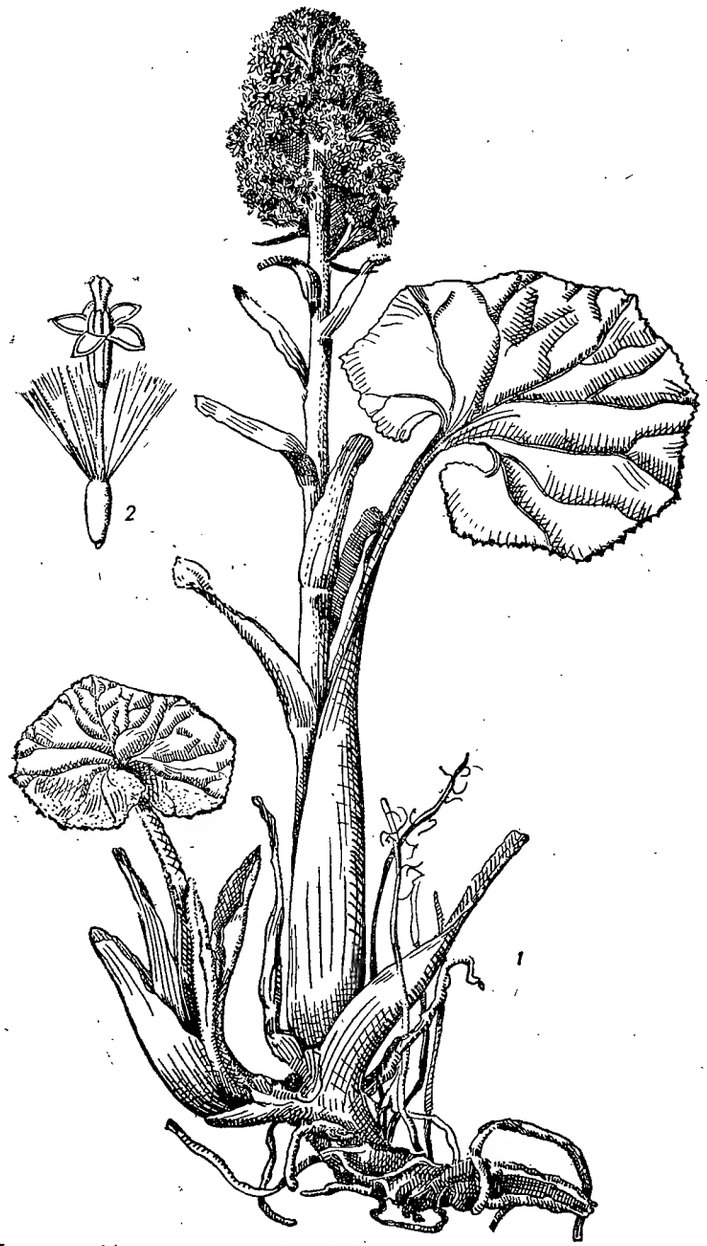

Рис. 66. Кремена гібридна — *Petasites hybridus* (L.) Gaertn., Mey. et Schreb.

1 — загальний вигляд; *2* — квітка.

з сидячими, стеблообгортними, яйцевидно-ланцетними при основі стебла і лінійно-ланцетними у верхній частині стебла лусковидними листочками 2,8—6,7 *см* завд., 1—3,4 *см* завш., листочки на кінці відтягнуті, зеленуваті або червонуваті. Кошики функціонально одностатеві, дводомні. Кошики з маточкових квіток дрібні, 5—6 *мм* завд., 3,7—4 *мм* завш., на досить довгих ніжках, зібрані у видовжені негусті грона; обгортка в них однорядна; листочки її лінійні, 2,7—4 *мм* завд., 1,1—1,9 *мм* завш., з 3—4 жилками, загострені, червонувато-буруваті, інколи при основі обгортки є ще кілька зовнішніх лінійних дрібних листочків; крайові маточкові квітки численні, нитковидно-трубчасті, з червонувато-рожевим, рідше білим віночком; маточки з дволопатевими приймочками, лопаті приймочок яйцевидно потовщені; серединні тичинкові квітки в кількості 1—2, трубчасті. Кошики з тичинкових квіток теж дрібні, верхні майже сидячі, нижні на коротких ніжках, зібрані в густі грона; обгортка їх з крупнішими листочками 5,5—7,9 *мм* завд., 1,1—3 *мм* завш.; крайові маточкові квітки в кількості 1—3, нитковидно-трубчасті, серединні тичинкові квітки численні (30—40), трубчасті, з брудно-рожевим, дзвониковидно розширеним угорі, на $^2/_3$ надрізаним віночком, з недорозвинутою зав'яззю. Сім'янки циліндричні, 2,5—3,5 *мм* завд., чубок з довгих (до 8 *мм*) сріблястих волосків. ♃. Цв. $^2/_2$ III—$^1/_2$ V.

Gaertn., Mey. et Schreb., Fl. Wett., III (1801) 184. Куприянова во Фл. СССР, XXVI, 643.

— *P. officinalis* Moench., Meth., (1794) 568. Ledeb., Fl. Ross., II, 2, 468. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 79. Катіна у Визн. росл. УРСР, 550.

— *Tussilago hybrida* L., Sp. pl., ed. I (1753) 866. — *T. petasites* M. B., Fl. taur.-cauc. II (1808) 305.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 2, Tab. 266.

Видані зразки: Pl. polon. exsicc., № 372! Pl. Finl. exsicc., № 392!

По берегах річок, озер, ставків, рідше по сируватих лісах; утворює часто суцільні зарості. — В Поліссі і в Лісостепу нерідко, в Карпатах і в гірських районах Криму розсіяно.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, Кваси, по берегах потоків, що вливаються в р. Чорну Тису (Івашин!); г. Свидовець, Свидовецький потік (Домін!); Воловецький рн, Боржавські полонини, р. Оса (Івашин!). — **З.П.** Волинська обл.: Володимир-Волинський (Рогович!). — **П.П.** Київська обл.: окол. Києва, Китаєво (Півовонський!). — Житомирська обл.: Житомирський рн, Тригір'я (!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Чернігів (Кречетович!). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Копичинський рн, Яблуневий ліс (Гринь!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Біла Церква (Котов!, Шимаиянський!). — Хмельницька обл.: Грицівський рн, Великі Мацевичі (!). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: Харківський рн, Мерефа (Черняєв!), Харків (!). — Полтавська обл.: Лубни (Августинович!). — **Д.Л.-С.** Донецька обл.: Артемівськ, Орлів ліс (Лавренко!); Сніжнянський рн, між Веселим і Андріївкою (Котов!); Чистяківський рн, Глухівська дача (!!). — **Кр.Л.-С.** Сімферополь (Траутфеттер!, Андреєв!). — **Півд.Кр.** Алушта (Воронов!); Ялтинський рн, Алупка (!), Ялта (Гольде!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Кар.-Лапл. (півд.—захід.), Лад.-Ільм., Прибалт., Верх.-Волзьк., Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Бессараб., Причорн., Ниж.-Дон., Крим; Кавказ.

Загальне поширення. Скандінавія, Атлантична, Середня і Східна Європа, Кавказ, Мала Азія.

Господарське значення. Лікарська рослина. Широко застосовується в народній медицині. Листки рослини прикладають до ран, а відвар з листя використовують від кашлю. Галенові препарати викликають незначне пригнічення центральної нервової системи, поліпшують роботу серця і мають проносні властивості. Крім того, кремена гібридна є раннім медоносом.

3197 (3). P. albus (L.) Gaertn. — **Кремена біла.** Рослина з товстим, 3—7 *мм* у діаметрі, кореневищем. Прикореневі листки з видовженими (19—43 *см*), тонкими черешками; пластинка листків округло-серцевидна, 5,5—10 *см* завд., 6,5—26,5 *см* завш., дуже збільшена під кінець вегетації, тонка, з округлими лопатями при основі по краях глибокої, але не широкої виїмки, по краю нерівно-гостро-зубчаста, з видовженим зубцем на місце закінчення головної жилки, зісподу сіруватошерстисто-повстиста, зверху майже гола, яскраво-зелена. Квітконосні стебла 30—60 *см* завв., з'являються раніше прикореневих листків, ребристі, павутинисто-шерстисті, з сидячими, стеблообгортними, лінійно-ланцетними, павутинисто-шерстистими, лусковидними листочками 3—6 *см* завд., 0,5—2 *см* завш. Кошики функціонально одностатеві, дводомні. Жіночі кошики невеликі, 14—15 *мм* завд., 5—6 *мм* завш., на довгих ніжках, зібрані у видовжено-яйцевидні волоті; обгортка їх однорядна, листочки її довгасто-ланцетні, 10—12 *мм* завд., 0,9—1,8 *мм* завш., загострені, опушені, інколи при основі обгортки є кілька зовнішніх лінійних дрібних листочків; крайові маточкові квітки численні, нитковидно-трубчасті, з білувато-жовтуватим віночком; маточка з дволопатевою приймочкою; лопаті приймочок довгасто-лінійні, загострені; серединні тичинкові квітки в кількості 2, трубчасті, чоловічі кошики крупніші, 17—20 *мм* завд., 4—5 *мм* завш., на видовжених ніжках, зібрані в густі яйцевидні волоті; листочки обгортки коротші й ширші, ніж у жіночих кошиків, 10 *мм* завд., 1,5—2,6 *мм* завш.; крайові маточкові квітки в кількості 3, нитковидно-трубчасті; серединні тичинкові квітки численні, трубчасті з дзвониковидно розширеним угорі, білувато-жовтуватим віночком. Сім'янки циліндричні, 2,3—2,5 *мм* завд., 0,4—0,5 *мм* завш., з помітними реберцями; чубок із сріблястих волосків, у два-три рази довших за сім'янку. ♃. Цв. IV—V.

Gaertn., Fruct. et sem., II (1791) 406. Ledeb., Fl. Ross., II, 2, 469. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 79. Катіна в Визн. росл. УРСР, 550. Куприянова во Фл. СССР, XXVI, 644.

— *Tussilago alba* L., Sp. pl., ed. I (1753) 866.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, tab. 999.

У вогких гірських лісах, по ярах, на вологих луках, біля струмків, по берегах річок. — В Закарпатських, Карпатських і Прикарпатських лісах, нерідко.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Ужгородський рн, між Ужгородом і Домаинцями по р. Уж (!). — **К.Л.** Закарпатська обл.: Рахівський рн, Богдан (Гринь!); Перечинський рн, Тур'я Поляна, по дорозі на полонину Рівна (Доброчаєва!, Гринь!, Чопик!), Тур'ї Ремети, г. Маковиця (Гринь!); Тячівський рн, Великі Вуглини (!!), Угля по р. Малій Углинці (Ігошина!); Свалявський рн, г. Каковець (Малиновський!), Березне, по р. Боржаві (Ігошина!), г. Синян (Ігошина!); Великоберезиянський рн, Люта (Ігошина!). — Станіславська обл.: Жаб'ївський рн, Буркут, г. Чивгин, притока Прилучний (!!). — **Пр.Л.** Львівська обл.: Трускавець (Котов!). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Вінники (Малиновський!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Лад.-Ільм., Прибалт., Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр.; Кавказ.

Загальне поширення. Скандінавія (Данія), Атлантична і Середня Європа, Кавказ, Мала Азія.

Господарське значення. Ранній медонос.

Примітка. В Карпатах зустрічається гібрид *P. albus* (L.) Gaertn. × × *P. hybridus* (f.) Gaertn., Mey. et Schreb. (Домін, 1929).

3198 (4). P. Kablikianus Tausch. — **Кремена судетська.** Рослина з товстим кореневищем. Прикореневі листки довгочерешкові; пластинка листків трикутно-серцевидна або нирковидна, спочатку більш округла, згодом кутаста, по краю нерівнозубчаста, сіроповстиста, згодом майже гола. Квітконосні стебла 30—40 *см* завв., при плодах видовжуються до 80 *см*, з'являються до листків, павутинисто-повстисті, з сидячими, стеблообгортними, лінійно-ланцетовидними або лусковидними листочками. Кошики функціонально одностатеві і дводомні, дрібні, зібрані в яйцевидно- або яйцевидно-довгасті, гроновидні суцвіття; обгортка однорядна, при основі опушена, листочки її оберненоланцетні, рідше майже лінійні, 8—10 *мм* завд., 2—2,5 *мм* завш., загострені, голі. Жіночі кошики в більш видовжених гронах; крайові маточкові квітки в них численні, нитковидно-трубчасті, з білувато-жовтуватим віночком; маточка з дволопатевою приймочкою, лопаті приймочки майже ланцетні, плоскі, загострені; серединні тичинкові квітки в кількості 1—2, трубчасті; чоловічі кошики зібрані в більш плоскі гроновидні суцвіття; крайові маточкові квітки у них в кількості 3, нитковидно-трубчасті; серединні тичинкові квітки численні, трубчасті, з білувато-жовтуватим, дзвониковидно розширеним угорі віночком, надрізаним більш ніж на $^1/_3$. Сім'янки циліндричні, з поздовжніми реберцями; чубок з довгих сріблясто-білих простих волосків. ♃. Цв. IV—V.

Tausch in Lotos (1851) 120. Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, 4. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 632. Domin, Acta Bot. Bohem., VIII (1929) 37 Катіна в Визн. росл. УРСР, 550.

— *Petasites albus* β. *glabratus* Maly, En. pl. imp. Austr. (1848) 108, p. p. (excl. syn., conf.); Čelak, Prodr. Fl. Bohem., 244. — *P. glabratus* Borb. in Term. Közlony Potfüz. (1895) 124. — *P. albus* Sag. et Schneid., Fl. Carp. Centr., II (1891) 218, p. p., non Gaertn.

Рисунки: Reichenb., l. c., tab. 900.

Видані зразки: Fl. Hung. exsicc., № 587!

По берегах гірських річок. — В Карпатах, рідко.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, г. Свидовець (Домін, Попов, Катіна).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати). Загальне поширення. Гори Середньої Європи (Карпати, Судети, Північні Балкани).

Примітка. Л. А. Куприянова у «Флоре СССР» (т. XXVI, стор. 645) зазначає, що на території СРСР цей вид не росте, але нічим не мотивує свого зауваження.

Автору не довелося бачити екземплярів цього виду з території УРСР. Але К. Домін (ц. м.) наводить цей вид для Свидовця. Крім того, К. Домін (ц. м.) та М. Г. Попов (1949) для Радянських Карпат наводять гібриди цього виду — *P. kablikianus* × *P. officinalis* і *P. kablikianus* × *P. albus* (Свидовецький потік).

Виходячи з вказівок таких знавців Флори Карпат, як К. Домін і М. Г. Попов, ми вважаємо за потрібне навести цей вид.

Рід 901. Гомогіна. Підбілок. — Homogyne Cass.

Cass. in Bull. Soc. philom. (1816) 198.

Кошики поодинокі, досить дрібні, з циліндричною однорядною обгорткою, інколи при основі обгортки є кілька зовнішніх дрібних листочків. Спільне квітколоже голе. Крайові нитковидно-трубчасті квітки маточкові, розміщені в один ряд; серединні трубчасті квітки численні, двостатеві; віночок тих і других квіток брудно-пурпуровий, чубок сім'янки з простих волосків. Багаторічні рослини з прикореневими довгочерешковими листками.

Ендемічний високогірний середньоєвропейський рід з 3 видами. З них в СРСР росте лише 1 вид.

3199 (1). H. alpina (L.) Cass. — **Гомогіна альпійська.** Рослина з горизонтальним, довгим, досить тонким, але потовщеним на вузлах кореневищем, часто шерстисто опушеним, вкритим буруватими лусочками. Прикореневі листки часто в розетці, зимуючі, шкірясті, з довгим (3—11 *см* завд.), бурувато-коричневим, волосисто-шерстистим, рідше в нижній частині голим черешком; пластинка листків округло-нирковидна, 1—3,5 *см* завд., 1,2—5 *см* завш., при основі з округлими лопатями по боках досить глибокої виїмки, по краю зарубчаста або зарубчасто-зубчаста, зверху гола, рідше розсіяно опушена, зісподу трохи волосиста, рідше гола. Квітконосні стебла виростають з вузлів кореневища одночасно з листками, вони 7—35 *см* завв., бурувато-червонуваті, повстисто-шерстисті, особливо у верхній частині, з 1—2 сидячими, стеблообгортними довгасто-ланцетними, дрібними, часто бурувато-червонуватими лусковидними листочками. Кошики поодинокі, невеликі, 1—1,5 *см* у діаметрі, з циліндричною однорядною обгорткою; листочки її ланцетні, 9—10 *мм* завд., (1,5)2—3 *мм* завш., кілюваті, по краю і на верхівці або цілком пурпурово-фіолетові, майже голі, з рідкими волос-

ками по краю та з густішим опушенням на верхівці; при основі обгортка з 4—5 дрібними зовнішніми листочками, вдвоє коротшими й вужчими за внутрішні. Крайові маточкові квітки з рожево-червонуватим, косо зрізаним на верхівці віночком, трохи перевищують обгортку; маточка з дволопатевою приймочкою, лопаті приймочки плоскі, тупо зрізані на верхівці; серединні трубчасті квітки 9—11 *мм* завд., з брудно-пурпуровим віночком; стовпчик маточки в них висувається на 2—3 *мм* з віночка. Сім'янки циліндричні, трохи звужені на обох кінцях, 4—5 *мм* завд., з невиразними реберцями, голі; чубок з шовковистих зазублених волосків. 4. Цв. $^2/_2$ V—$^1/_2$ VII.

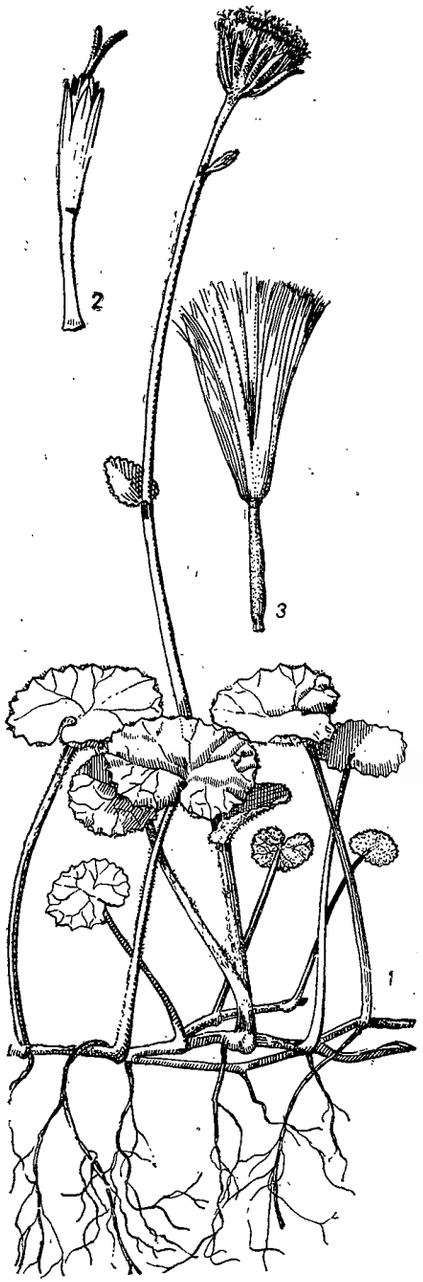

Рис. 67. Гомогіна альпійська — *Homogyne alpina* (L.) Cass.
1 — загальний вигляд; 2 — квітка; *3* — сім'янка.

Cass., Dict. Sc. nat., XXI (1821) 412. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 632. М. Попов. Очерк раст. и фл. Карпат, 245. Катіна в Визн. росл. УРСР, 552. Куприянова во Фл. СССР, XXVI, 655.

— *Tussilago alpina* L., Sp. pl., ed. I (1753) 865. — *Petasites alpinus* Baumg., Enum. Stirp. Transs., III (1816) 92.

Рисунки: Jacq., Fl. Austr., IV, fig. 246. Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, tab. 902.

Видані зразки: Fl. Hung. exsicc., № 884! Fl. Austro-Hung. exsicc. № 2267!

На субальпійських луках і гірських схилах, рідше в гірських лісах, по берегах струмків. — В Карпатах, звичайно.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Мукачівський рн, Пенуготи (Хржановський!); Берегівський рн, Боржава, Стій (Малиновський!, Попов!). — **К.Л.** Закарпатська обл.: Рахівський рн, г. Петрос (Запятова!, Ігошина!, Хржановський!, Гринь!, Грубов!, Рачківська!). полонина Переліски (Запятова!), г. Піп-Іван (Брадіс!, Барбарич!, Гринь!, Котов!, Харкевич!), г. Говерла (Котов!, Доброчаєва!, Білик, Брадіс, Зап'ятова!, Ігошина!), Брескул (Гринь!), Ясиня, г. Близниця (Косець!, Грубов!, Рачковська!, Пояркова!, Рожевич!, Шишкін!), г. Менчул (Попов!), Кваси, г. Стіг (Ігошина!); Воловецький рн, г. Великий Верх, полонина Боржава (Косець!, Білик!, Грубов!, Рачківська!); Перечинський рн, полонина Рівна (Запятова!, Гринь!). — Чернівецька обл.: Путильський рн, Селятин, уроч. Ропачевське (Косець!). — Станіславська обл.: Яремчанський рн, г. Говерла (Катіна!); Жаб'ївський рн, г. Чивчин (!!). — **Пр.Л.** Чернівецька обл.: Вижницький рн, Шепіт, уроч. Ластуп (Косець!), г. Петраші (Котов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати).

Загальне поширення. Гори Європи — від Піренеїв до Карпат і Північних Балкан.

Рід **902. Ерехтитес — Erechtites** Rafin.

Rafin., Fl. Ludov. (1817) 65.

Кошики в волотистих суцвіттях. Обгортки циліндричні, однорядні, рідко з кількома зовнішніми дрібними листочками. Спільне квітколоже голе. Крайові квітки нитковидні, з 3—5 зубцями на верхівці, маточкові, розміщені в кілька рядів; серединні квітки трубчасті, вгорі трохи розширені, чотири-п'ятизубчасті, двостатеві, численні. Приймочка дволопатева, лопаті її тупо обрублені і трохи опушені на верхівці. Сім'янки довгасті, борозенчасті. — Трав'янисті, багаторічні, однорічні, рідше дворічні рослини з суцільними листками.

До роду належить понад 15 видів, поширених у Північній та Південній Америці, в Австралії, Новій Зеландії. В СРСР зустрічаються 2 види.

3200 (1). E. hieracifolius (L.) Rafin. — **Ерехтитес нечуйвітролистий.** Рослина з тонким веретеновидним коренем. Стебла прямостоячі, 30—200 *см* завв., дуже розгалужені, голі або (рідше) опушені. Нижні листки короткочерешкові або майже сидячі, пластинка листків довгаста або довгасто-ланцетна, по краю нерівнозубчаста, зверху гола, зісподу опушена лише по жилках. Середні й верхні листки сидячі, стеблообгортні. Кошики чималі, 12—17 *мм* завд., 5—7 *мм* завш., зібрані в волотевидні суцвіття; обгортка циліндрична, майже дворядна, з зовнішніми дрібними листочками при основі; крайові нитковидно-трубчасті квітки з білувато-жовтуватим віночком, 11—15 *мм* завд., розміщені в кілька рядів; серединні трубчасті квітки значно ширші за крайові. Сім'янки довгасті, 2—3 *мм* завд., коричневі, короткоопушені; чубок з білих шовковистих волосків у чотири-п'ять разів довших за сім'янку. ☉. Цв. VII—IX.

Rafin. ex DC., Prodr., VI (1837) 294. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 696. Попов, Очерк растительности Карпат (1949) 245. Пояркова, Фл. СССР, XXVI, 683.

— *Senecio hieracifolius* L., Sp. pl., ed. I (1753) 866. — *Erechtites praealta* Rafin., Fl. Ludov. (1817) 65. — *S. vukotinovici* Schloss. in Oesterr. Bot. Zeitschr., XXXI (1881) 5.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 2, Fig. 413.

На лісових порубах та по узліссях. — В Карпатах, зрідка як занесена рослина.

К.Л. Закарпатська обл.: Свалява (Вільчинський); Мукачеве (Попов). — **Пр.Л.** Станіславська обл.: Заболотівський рн, Ільїнці — Джуров (Природський).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати). Загальне поширення. Північна Америка (південь), в Європі де-не-де як занесена рослина.

Рід 903. Арніка — Arnica L.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 884.

Кошики поодинокі, великі, з дзвониковидною, майже дворядною обгорткою. Крайові квітки жіночі, фертильні, розміщені в один ряд, язичкові. Серединні квітки двостатеві, численні, трубчасті. Віночок тих і тих оранжево-жовтий. — Багаторічні трав'янисті, часто залозисто опушені рослини, з супротивними, рідше черговими листками, скупченими при основі стебла.

З 32 видів, поширених переважно в Північній Америці, менше в Євразії і Північній Африці, в СРСР росте 8 видів, з яких в УРСР — 1 вид.

3201 (1). A. montana L. — **Арніка гірська.** Рослина з товстим коротким кореневищем. Стебла прямостоячі, (10)20—60 *см* завв., прості або у верхній частині розгалужені, залозисто-волосисті густіше опушені вгорі.

Нижні листки в прикореневій розетці, сидячі, або з дуже коротким черешком; пластинка листків овальна або довгасто-овальна, 4—5 *см* завд., 2—5 *см* завш., коротко загострена або тупа, цілокрая, рідко трохи зазублена, зверху темно-зелена, коротковолосиста (при опаданні волосків від них залишаються сосочки у вигляді коричневих крапок), зісподу світло-зелена, гола і тільки по жилках трохи волосиста; стеблові листки супротивні, в кількості 2—6, довгасто-ланцетні, 3,5—5 *см* завд., 2—3 *см* завш., густо опушені. Кошики поодинокі верхівкові або виходять з пазух верхніх листків, 2—3,5 *см* у діаметрі; обгортка однорядна або майже дворядна, густо опушена, з залозистими волосками; листочки її ланцетні, 11—14 *мм* завд., 2—4 *мм* завш., з 8—9 жилками; зовнішні листочки залозисто опушені, з простими волосками по краю, часто бурувато-червоні або тільки по краю пофарбовані; квітки оранжево-жовті; крайові — язичкові, 1,9—2,3 *мм* завд., 5—6 *мм* завш.; відгин віночка з 9—12 жилками, з 2—4 зубчиками на верхівці; нижня трубчаста частина віночка видовжена, коротко опушена, маточка з дволопатевою приймочкою, лопаті її коротко загострені, серединні квітки трубчасті, з дзвониковидно розширеною, п'ятизубчастою, до $^1/_5$ надрізаною верхньою частиною віночка і коротковолосистою нижньою. Сім'янки циліндричні, 4,5—5 *мм* завд., густо опушені короткими волосками, чубок з зазублених волосків, трохи довших за сім'янку. 4. Цв. VI—VII.

Рис. 68. Арніка гірська — *Arnica montana* L.

1 — нижня частина рослини; *2* — верхня частина рослини; *3* — крайова квітка; *4* — серединна квітка; *5* — сім'янка.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 884, excl. var. β. DC., Prodr., VI, 317. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 82. Катіна в Визн. росл. УРСР, 551. Ильин во Фл. СССР, XXVI, 663.

— *A. plantaginifolia* Gilib., Fl. Lithuan., III (1782) 210. — *Doronicum montanum* Lam., Encycl. meth., II (1790) 312. — *D. oppositifolium* Lam., Encycl. meth., II (1790) 312. — *Arnica alpina* Willd. ex Steud., Nom., ed. I (1821) 70.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, tab. 958.

Видані зразки: Fl. Hung. exsicc., № 589! Fl. exsicc. reip. Bohem.-Sloven., № 287! Fl. poloп. exsicc., № 178!

На субальпійських луках, рідше на галявинах, в гірських лісах. — В Карпатах, нерідко.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Мукачівський рн, перевал Бескид (Хржановський!), г. Темнатик (Попов!). — **К.Л.** Закарпатська обл.: Рахівський рн, Білотиське л-во (Доброчаєва!), г. Бребенискуль (Доброчаєва!), Богдан, Ясиня, г. Піп-Іван (Барбарич!, Котов!), г. Менчул (Попов!), г. Петрос (Гринь!, Ігошина!), Кваси, г. Стіг (Попов!); Воловецький рн, г. Великий Верх (Грубов, Рачківська!, Попов!); Тячівський рн, Лопухів (Гринь!); Перечинський рн, Тур'е-Полянське л-во (Доброчаєва!), полонина Рівна (Ігошина!). — Львівська обл.: Славський рн, г. Лиса (Косець!). — Станіславська обл.: Жаб'ївський рн, г. Чивчин (!!, Катіна), г. Чурус (Катіна!), г. Говерла (Пояркова!, Рожевіч!, Шишкин!, Катіна); Яремчанський рн, ст. Ворохта (Катіна!). — **Пр.Л.** Чернівецька обл.: Старожницький рн, Вашла (Косець!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Прибалт., Верх.-Дністр. (Карпати), Верх.-Дніпр.

Загальне поширення. Гори Середньої і Південної Європи; рівнинні місцезнаходження, мабуть, вторинні.

Господарське значення. Важлива лікарська рослина. Для ліків використовують квіткові кошики, які містять у собі гірку речовину арніцин, жовтувату ефірну олію, жир, смолу, віск, жовтий пігмент, камедь, дубильну речовину, білок, рідше використовується коріння й листя. З квіткових кошиків виготовляють спиртову витяжку, екстракт, водний розчин і використовують їх для примочок при ушибах і пораненнях, а також як внутрішні ліки, що заспокоюють нервову систему, рідше для збудження серцевої діяльності.

Карпатські полонини є найкращим і майже єдиним місцем збору цієї лікарської рослини. Медонос.

Діючі речовини арніки ще не досить вивчені.

Рід **904. Сугайник — Doronicum** L.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 885.

Кошики поодинокі або численні, великі, з напівкулястою обгорткою, що складається з 1—3 рядів майже однакових листочків. Спільне квітколоже голе. Крайові квітки розміщені в 1—3 ряди, маточкові, язичкові, з золотисто-жовтим, оранжево-жовтуватим або жовтувато-білуватим віночком. Серединні квітки двостатеві, численні, трубчасті. Всі сім'янки

або тільки внутрішні з чубком. — Багаторічні трав'янисті рослини з прикореневими черешковими і стебловими сидячими листками.

З 36 видів, поширених переважно в Азії, частково в Середній Європі, в СРСР росте близько 14 видів, з них в УРСР зустрічається 5 видів.

1. Приземкуваті, 20—40 *см* завв., високогірні рослини. Всі сім'янки з чубком . . . . . 2.
— Високі, 50—120 *см* завв., нагірно-рівнинні рослини. Крайові сім'янки без чубка . . . . . 3.
2. Прикореневі та нижні стеблові листки з коротким черешком, довгасто-еліптичні або оберненоланцетні, цілокраї або трохи виїмчасто-зубчасті, з обох боків густоволосисті . . . . . **(4). Сугайник Клузія — D. Clusii** (All.) Tausch.
— Прикореневі та нижні стеблові листки з черешками, у два-три рази довшими за пластинку, серцевидні, рідше округло-серцевидні, глибоко-виїмчасто-зубчасті, зверху розсіяноволосисті, зісподу голі . . . **(5). Сугайник карпатський — D. carpaticum** (Griseb. et Schenk.) Nym.
3 (1). Всі листки з округлою основою пластинки. Прикореневі й нижні стеблові листки довгасті . . . . . **(1). Сугайник довголистий — D. longifolium** Griseb. et Schenk. — Прикореневі й нижні стеблові листки серцевидні або округлосерцевидні . . . . . 4.
4. Стебла на всьому протязі залозисто опушені. Прикореневі листки (звичайно в кількості двох) і нижні стеблові глибокосерцевидні, цілокраї, середні стеблові майже яйцевидні . . . . . **(2). Сугайник отруйний — D. pardalianches** L.
— Стебла в нижній частині розсіяно опушені або майже голі, вгорі залозисто опушені. Два нижніх листки серцевидні, середні стеблові яйцевидно-серцевидні, скрипкоподібні . . . . . **(3). С. австрійський — D. austriacum** Jacq.

3202 (1). D. longifolium Griseb. et Schenk. — **Сугайник довголистий.** Вся рослина залозисто опушена. Кореневище бульбовидне. Стебла прямостоячі, 40—80 *см* завв., прості, рідше розгалужені, ребристі. Прикореневі й нижні стеблові листки довгочерешкові; пластинка їх довгаста або довгасто-еліптична, 8—13 *см* завд., 2,5—4 *см* завш., тупа, цілокрая або по краю дрібно-виїмчасто-зазублена, зверху розсіяно-довго-волосиста, зісподу гола; верхні стеблові листки сидячі, напівстеблообгортні, ланцетні, загострені, густіше опушені, дрібніші. Кошики поодинокі, рідко їх кілька, великі, до 6 *см* у діаметрі, обгортка дворядна; листочки її лінійно-ланцетні, 12—16 *мм* завд., 1—1,5 *мм* завш., тонко загострені, густо-залозисто-опушені; крайові язичкові квітки з жовтим віночком, 20—25 *мм* завд., відгин віночка обернено-ланцетний, 2—3 *мм* завш., дво-тризубчастий на кінці, з 3—4 жилками; нижня трубчаста частина віночка опушена, інколи опушення переходить і на нижню частину відгину; маточка з дволопатевою приймочкою; лопаті при-

ймочки плоскі й широкі, короткі, загострені; серединні трубчасті квітки численні, з верхньою дзвониковидно розширеною, п'ятизубчастою частиною віночка, що переходить у рівну їй нижню трубчасту вузьку частину. Сім'янки довгасті, з 10 реберцями; крайові голі, без чубка, серединні — опушені, з чубком; чубок з простих волосків у два-три рази довших за сім'янку. ♃. Цв. V—½ VI.

Griseb. et Schenk. in Wiegm. Archiv., XVIII (1852) 341. Горшкова во Фл. СССР, XXVI, 680.

— *Doronicum hungaricum* Reichenb. f. Ic. Fl. Germ. et Helv; XVI (1854) 34; Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 81. Катіна у Визн. росл. УРСР, 551.

— *Doronicum plantagineum* Kit. in Schult., Oesterr. fl., II (1814) 502, non L. — **Рисунки:** Reichenb., l. c., tab. 955.

Видані зразки: Fl. Hung. exsicc., № 83. Fl. exsicc. reip. Bohem.-Sloven., № 752, № 952.

По лісах, на узліссях. — В Закарпатті, в Правобережному Лісостепу і в Лівобережному Злаковому Степу, дуже рідко.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Виноградів (Буссек!, Маргитай!). — **З.Л.-С.** Поділля (Шмальгаузен). — **П.Л.-С.** Одеська обл.: Ананьївський рн, Жеребково (Котов!) — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Жеребіївська лісова дача (Пачоський!), Каховка (!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верхн.-Дністр. (Закарпаття), Бессараб., Серед.-Дніпр. (Поділля), Причорн.

Загальне поширення. Середня Європа та південь Східної Угорщини.

3203 (2). D. pardalianches L. — **Сугайник отруйний.** Рослина з повзучим кореневищем, потовщеним на вузлах. Стебла прямостоячі, 50—120 *см* завв., прості або (частіше в верхній частині) розгалужені, на всьому протязі залозисто опушені. Прикореневі листки (звичайно в кількості двох) і нижні стеблові з довгими крилатими черешками; пластинка листків глибокосерцевидна, цілокрая, опушена; середні стеблові листки короткочерешкові, майже яйцевидні, з двома вушками при основі, по краю виїмчасто-зубчасті; верхні листки сидячі, серцевидно-стебло-обгортні, яйцевидно-ланцетні, опушені. Кошиків кілька, рідше вони поодинокі, обгортка та квітконоси залозисто опушені; крайові квітки розміщені в один ряд, язичкові, з золотисто-жовтим віночком, 20—25 *см* завд., серединні квітки численні, трубчасті. Крайові сім'янки голі, внутрішні — опушені. ♃. Цв. VII—IX.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 833, excl. var. β. DC., Prodr., VI, 320. Катіна в Визн. росл. УРСР, 550. Горшкова во Фл. СССР, XXVI, 679.

— *Doronicum cordatum* Lam., Fl. Franç., II (1778) 128, non Schultz.

По гірських лісах, прибережних чагарниках, біля струмків. — В Карпатах рідко.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати).

Загальне поширення. Атлантична і Середня Європа, переважно в горах.

Господарське значення. Лікарська рослина, яка застосовується в народній медицині проти епілепсії, проти припадків і головокружіння.

Примітка. Автор не бачив екземплярів цього виду з території Української РСР і наводить його тільки за літературними даними.

3204 (3). D. austriacum Jacq. — **Сугайник австрійський.** Рослина з вкороченим циліндричним кореневищем. Стебла прямостоячі, 50—120 *см* завд., досить товсті, прості, в нижній частині розсіяноволосисті до майже голих, вгорі густо-залозисто-опушені. Нижні два листки довгочерешкові, серцевидні, з вушками при основі черешка, на час цвітіння зів'ялі; середні стеблові листки короткочерешкові; черешок при основі з серцевидними стеблообгортними вушками, пластинка яйцевидно-серцевидна, скрипкоподібна, 8—17 *см* завд., 4,5—10 *см* завш., збігає на черешок, по краю виїмчасто-зубчаста або невиразно зазублена, зверху коротко опушена, зісподу розсіяно опушена або майже гола, з волосками тільки по жилках; верхні листки сидячі, стеблообгортні, широколанцетні, загострені. Кошики поодинокі, великі, 5—7 *см* у діаметрі, обгортка напівкуляста, дво- або трирядна; листочки її ланцетні, 11—15 *мм* завд., 1,6—3,5 *мм* завш., тонко загострені, з 6—10 жилками, залозисто опушені, крайові квітки

Рис. 69. Сугайник австрійський — *Doronicum austriacum* Jacq.

1 — верхня частина рослини; *2* — крайова квітка; *3* — серединна квітка.

язичкові, з оранжево-жовтим віночком, у два-три рази довшим за обгортку; відгин віночка з 5—7 жилками і 2—3 невиразними зубчиками на кінці; маточка з дволопатевою приймочкою, лопаті приймочки потовщені; серединні трубчасті квітки численні, з дзвониковидно розширеною п'ятизубчастою майже на $^1/_3$ надрізаною верхньою частиною віночка, що переходить донизу в вузьку трубчасту частину. Сім'янки довгасті, 2,5—3 *мм* завд., з 10 поздовжніми реберцями; крайові квітки голі, без чубка; серединні коротко опушені, з чубком.

Jacq., Fl. Austr., II (1776) 18. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 632. Катіна у Визн. росл. УРСР, 551. Горшкова во Фл. СССР, XXVI, 676.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, tab. 957. Jacq., l. c., tab. 130.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 1818! Fl. exsicc. reip. Bohem.-Sloven., № 376!.

На узліссях, по чагарниках, по берегах струмків, в ялинових і букових лісах, на гірських луках. — В Карпатах — часто.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Мукачівський рн, перевал Бескид (Хржановський!); Ужгородський рн, Анталовецька Поляна (Брадіс!). — **К.Л.** Закарпатська обл.: Рахівський рн, Богдан (Брадіс!, Гринь!, Косець!), Ясиня, г. Менчул (Барбарич!), ст. Берлебаш (Барбарич!), г. Говерла (Білик!), Шаульське л-во (Гринь!), Білотиське л-во, Беребенискуль (Доброчаєва!), хр. Чорногорський (Брадіс!), г. Піп Іван (Котов!), г. Свидовець (!), г. Близниця (!), г. Стіг (!), г. Петрос (Грубов і Рачківська!), Луки (Харкевич!); Перечинський рн, Ранове (Запятова!), Тур'ї Ремети, г. Маковиця (Гринь!); Тячівський рн, Лази, Брустур (Брадіс!); Свалявський рн, долина р. Ждимира (Гринь!). — Станіславська обл.: Жаб'ївський рн, г. Чивчин (!!); Яремчанський рн, Ворохта (Пояркова!, Рожевич і Шишкін!); Говерла (Пояркова, Рожевич і Шишкін!). — Львівська обл.: Славський рн, г. Лиса (Косець!). — Чернівецька обл.: Путильський рн, Селятин (Гринь!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати). Загальне поширення. Гори Європи — від Піринеїв до Карпат.

3205 (4). D. Clusii (All.) Tausch. — **Сугайник Клузія.** Рослина з горизонтальним, товстим кореневищем, вкритим рештками відмерлих листків у вигляді рубців. Стебла прямостоячі, 10—31(40) *см* завв., нетовсті, ребристі, внизу розсіяноволосисті або майже голі, вгорі довговолосисті. Прикореневі й нижні стеблові листки з короткими, часто крилатими, рідко видовженими черешками; пластинка довгасто-еліптична або ж оберненоланцетна, 3—6,5 *см* завд., 1,2—2(2,6) *см* завш., тупа або загострена (в залежності від форми пластинки), цілокрая або невиразно-виїмчасто-зубчаста, з обох боків густоволосиста, серединні стеблові листки короткочерешкові або сидячі, пластинка їх довгаста або довгасто-овальна, 3—6(9) *см* завд., 0,7—1,8 *см* завш., верхні листки довгасто-лінійні, дуже дрібні. Кошики поодинокі, великі, 3,5—7 *см* у діаметрі, обгортка їх напівкуляста, дворядна; листочки її ланцетні, 4—16 *мм* завд., 2,9—3,5 *мм* завш., з 5—9 жилками, тонко загострені, густоволосисті; внутрішні багато вужчі, ніж зовнішні; крайові

язичкові квітки розміщені в 1—2 ряди, з золотисто-жовтим віночком, 21—26 *мм* завд., відгин віночка 3,5—5 *мм* завш., з 4—8 жилками і 2—3 зубчиками на верхівці; маточка з дволопатевою приймочкою, лопаті приймочки плоскі, на верхівці тупо обрублені; серединні трубчасті квітки численні, з жовтим віночком (4)4,5—6 *мм* завд., дзвониковидно розширена п'ятизубчаста надрізана на $^1/_4$, верхня частина віночка переходить донизу в вузьку трубчасту частину. Сім'янки довгасті, 4—6 *мм* завд., з 10 товстими реберцями, розсіяноволосисті, усі з чубком з простих зазублених волосків. ♃. Цв. $^2/_2$ VI—IX.

Tausch. in Flora, XI, I (1828) 178, p.p. Cavill. in Ann. Conserv. Jard. Bot. Genève, X, 1220. М. Попов, Очерк раст. и фл. Карпат, 246. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 698. Горшкова во Фл. СССР, XXVI, 674.

— *Arnica Clusii* All., Fl. Pedem. (1785) 205. — *Arnica striaca* Vill., Prosp. (1779) 32. — *Aronicum Clusii* Koch., Synops. fl. Germ. et Helv. (1837) 382. Катіна в Визн. росл., УРСР, 553.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, tab. 954, fig. 11.

Видані зразки: Fl. Hung. exsicc., № 790!, Fl. exsicc. reip. Bohem.-Sloven., № 953!, Fl. exsicc. Austro-Hung., № 1817!

По гірських кам'янистих схилах. — В Карпатах, рідко.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, Білотиське л-во (Котов і Доброчаєва!), г. Піп Іван (Котов і Доброчаєва!, Комендар!, Хржановський!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати). Загальне поширення. Гори Середньої Європи.

3206 (5). D. carpaticum (Griseb. et Schenk) Nym. — **Сугайник карпатський.** Рослина з горизонтальним кореневищем, часто потовщеним на вузлах і вкритим рештками відмерлих листків. Стебла прості, 11—40(50) *см* завв., ребристі, внизу розсіяноволосисті, вгорі густо опушені. Прикореневі й нижні стеблові листки з довгими (4—14 *см*) черешками; пластинка листків серцевидна, рідше округло-серцевидна, 1,8—4(4,7) *см* завд., 2—4 *см* завш., по краю глибоко-виїмчасто-зубчаста, зверху розсіяноволосиста, зісподу майже гола; середні стеблові листки сидячі, стеблообгортні, довгасто-яйцевидні, зверху густіше опушені; верхні 1—2 листки дуже здрібнені. Кошики поодинокі, великі, 4—6 *см* у діаметрі, з напівкулястою дворядною обгорткою; обгортка при основі густоволосиста, зовнішні листки її ланцетні, 9—14(18) *мм* завд., 1—2,5 *мм* завш., тонко загострені, з 5—9 жилками, густо опушені; внутрішні листочки лінійні, вужчі; крайові язичкові квітки розміщені в 2—3 ряди, з золотисто-жовтим або білувато-жовтуватим віночком 15—25 *мм* завд.; відгин віночка 1,6—2,5 *мм* завш., з одним-двома, рідше трьома зубчиками на верхівці, з 4 (5) жилками; маточка з дволопатевою приймочкою, лопаті приймочки плоскі, на верхівці тупо обрублені; серединні трубчасті квітки численні, з жовтим віночком 4,5—5 *мм* завд., верхня частина його дзвониковидно розширена, п'ятизубчаста, на $^1/_4$ надрізана. Сім'янки довгасті, з 10 порожніми реберцями, коротко опушені; чубок з простих зазублених волосків. ♃. Цв. VI—VIII.

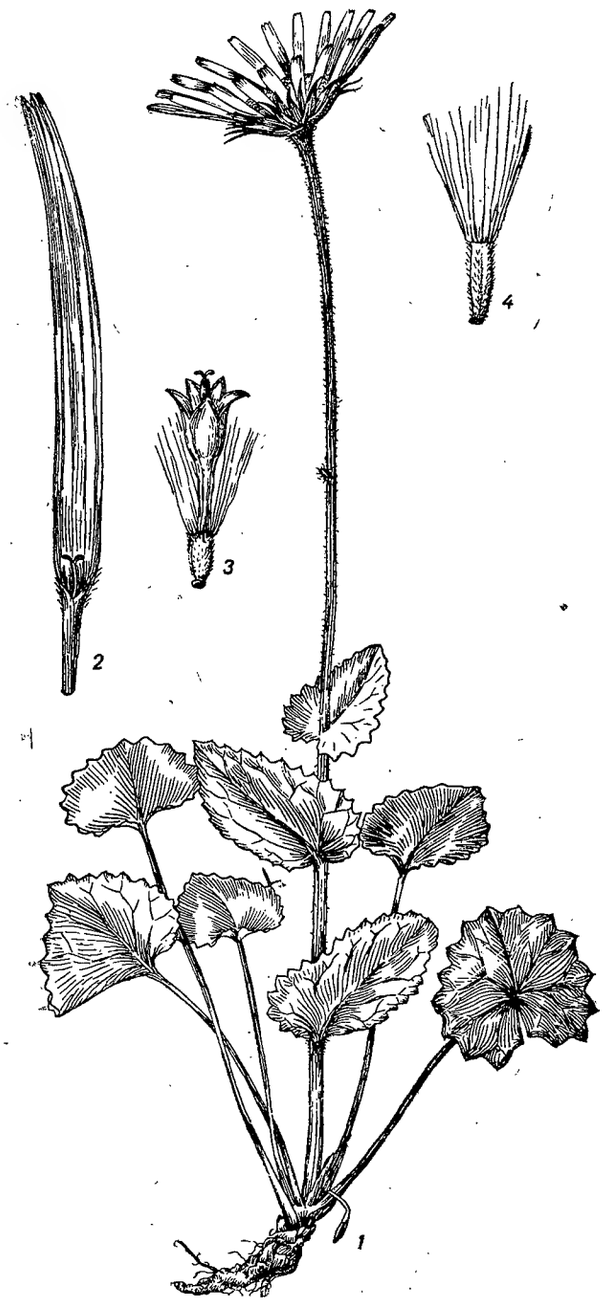

Рис. 70. Сугайник карпатський — *Doronicum carpaticum* (Gris. et Schenk) Nym.

1 — загальний вигляд; *2* — крайова квітка; *3* — серединна квітка; *4* — сім'янка.

Nym., Syll. fl. europ. Suppl. (1865) 1. Горшкова во Фл. СССР, XXVI, 675. — *Arnica scorpioides* Baumg., Enum. Stirp. Fl. Transs., III (1816) 133. — *Aronicum scorpioidis* var. *carpaticum* Griseb. et Schenk., Iter. Hung. in Wiegm. Arch. (1852) 342. — *Doronicum columnae* Fuss. in Verhard. Siebenb. nat. ver., XIX (1868) 193. — *Aronicum carpaticum* (Griseb. et Schenk.), Schur in Verb. Siebenb. Nat. Ver. (1859) 133. Катіна у Визн. росл. УРСР, 552.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 1816!

На субальпійських луках, по кам'янистих схилах, біля струмків.— В Карпатах, часто.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, Ясиня г. Близниця (Гринь!, Косець!, Брадіс!, Харкевич!, Попов!, Запятова!, Барбарич!); Білотиське л-во, г. Піп-Іван (Доброчаєва!), г. Петрос (Запятова!, Попов!), Богдан, Шаульське л-во (Гринь!), Чорногора, г. Говерла (Мондальський!, Хржановський!). — Чернівецька обл., Селятин, уроч. Ропачевське (Косець!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати).

Загальне поширення. Середня Європа (Карпати); Балканський півострів (північ).

Рід 905. Язичник — Ligularia Cass.

Cass. in Bull. Soc. Phylom. (1816) 198.

Кошики зібрані в гроновидне суцвіття. Обгортка дворядна. Спільне квітколоже плоске, голе. Крайові квітки розміщені в 1—2 ряди, жіночі, язичкові; серединні квітки численні, двостатеві, трубчасті. Віночок жовтий або оранжувато-жовтий. Приймочка стовпчика дволопатева; лопаті її догори звужені та на зовнішньому боці опушені ворсинчастими волосками. Сім'янки довгасті, ребристі; чубок з простих волосків. — Багаторічні рослини.

З понад 150 відомих видів роду, поширених в помірній зоні Євразії, в СРСР росте 38 видів, з яких в УРСР зустрічається 2 види.

1. Прикореневі листки з довгим черешком, серцевидно-трикутні; стеблові — з коротким черешком, що розширюється до основи у видовжені здуті піхви. Вся рослина зелена . . . . . **(1). Я. буковинський — L. bucovinensis** Nakai.

— Прикореневі листки з коротшими крилатими черешками, широкояйцевидні або еліптичні, стеблові — сидячі, стеблообгортні. Вся рослина сизувато-зеленувата . . . . . **(2). Я. карпатський — L. carpatica** (Schott., Nym., Kotschy) Pojark.

3207 (1). L. bucovinensis Nakai. — **Язичник буковиський.** Рослина з дуже вкороченим кореневищем. Стебла прямостоячі, 30—95 *см* завд., 5—7 *мм* у діаметрі, прості, борозенчасті, розсіяноволосисті або майже голі. Прикореневі листки з довгим (10—30 *см*) черешком, серцевидно-трикутні, 4—7 *см* завд., 5—8 *см* завш., по краю волосисті; волос-

ки членисті, складаються з 4—6 циліндричних витягнутих клітин і однієї довгої кінцевої; стеблові листки з коротшим черешком, що розширюється при основі у видовжені здуті піхви; верхівкові 2—4 листки сидячі, лусковидні, дрібні. Кошики в кількості 7—10 (18), зібрані в коротеньке й негусте грановидне суцвіття; вісь суцвіття й квітконоси жорстковолосисті й трохи павутинисті; обгортка кошиків вузькодзвониковидна, майже гола, невиразно дворядна, складається з 9 листочків; внутрішні листочки лінійно-ланцетні, 11—13 *мм* завд., 2,3—4(5) *мм* завш., з перетинчастими краями, загострені, на верхівці буруваті і торочкуваті; зовнішні — вужчі, без перетинчастих країв; при основі обгортки є пара вузьких лінійних приквіткових листочків до 13 *мм* завд., 1—1,5 *мм* завш.; крайові язичкові квітки в кількості 6—8, жовті, 17—23(25) *мм* завд., з вузьким лінійним або оберненоланцетним відгином, 3,2—4,5 *мм* завш.; серединні квітки в кількості до 24, трубчасті, з короткою дзвониковидною розширеною частиною віночка, яка переходить донизу в довшу трубчасту частину; стовпчик маточки з дволопатевою приймочкою; лопаті приймочок плоскі, на кінці розширені, тупі або тупувато загострені, з густими довгими волосками на зовнішній поверхні, на внутрішній — голі. Сім'янки довгасто-циліндричні, 4—5 *мм* завд., голі; чубок у півтора-два рази довший за сім'янку, бруднувато-білий. ♃. Цв. ½ VI—VIII.

Nakai in Journ. Jap. Bot., XX (1944) 135. Пояркова во Фл. СССР, XXVI, 818. — *L. sibirica* auct. fl. ucr., non Cass. — *Senecio cacaliaefolius*. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 84, p.p., haud Schultz Bip. — *Ligularia ucrainica* Minder. в Укр. бот. журн., XIV, 2 (1957) 46.

Рисунки: Міндерова, ц. м., рис. 2.

На трав'янистих мохових болотах і вогких луках. — В Ростоцько-Опільських лісах, Західному Поліссі і Волинському Лісостепу дуже рідко.

Р.-О.Л. Львівська обл.: Яворівський рн, Скло (Джаголінський!). — **З.П.** Волинська обл.: Овадніський рн, Верба (Монтрезор!), Замости (Пачоський!). — Вінницька обл.: Літинський рн, між Літином та Межибором (Шмальгаузен). — **В.Л.-С.** Львівська обл.: Броди (Мотика). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Шумський рн, Стара Гута (Мотика).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (північ.), Верх.-Дніпр. (півд. захід.), Серед.-Дніпр. (захід).

Загальне поширення. Крім вказаних районів УРСР, зустрічається в суміжних поліських районах Білорусії, в Польщі та в Румунії.

Примітка. Цей вид раніше визначався як *Ligularia sibirica* (L.) Cass. *L. bucovinensis* Nakai. Відрізняється формою та опушенням пластинки листків, будовою волосків, які облямовують край пластинки, характером зубчастості листків, кількістю кошиків у суцвітті, формою та розміром язичкових квіток, лопатей, приймочок, приквіткових листочків. Цей вид є ближчим до справжньої *L. sibirica* (L.) Cass., ніж до язичника, що росте на північному заході Європейської частини СРСР, описаного нами під назвою *L. Lydiae* Mind.[1]

[1] «Український ботанічний журнал», т. XIV, № 2, (1957).

3208 (2). L. carpatica (Schott, Nym., Kotschy) Pojark. — **Язичник карпатський.** Сизувато-зеленувата рослина з вкороченим кореневищем, що рясно вкрите шнуровидними, кореневими мичками. Стебла прямостоячі, 60—150 *см* завд., прості, ребристі, внизу голі, вгорі опушені. Нижні листки з крилатим, майже стеблообгортним при основі черешком; пластинка листків широкояйцевидна або еліптична, 10—18 *см* завд., 8—12 *см* завш., сиза, цілокрая або трохи зубчаста, гола; інші листки сидячі, стеблообгортні. Кошики зібрані в густе грановидне суцвіття; обгортка циліндрична, дворядна, складається з 12—14 листочків; внутрішні листочки її ланцетні, 7—18 *мм* завд., 2,5—3 *мм* завш., з перетинчастими краями, на верхівці та по краю опушені, зовнішні — вужчі, майже без перетинчастих країв; після достигання плодів усі листочки обгортки зірчасто розпростерті; крайові язичкові квітки в кількості 8—10, віночок оранжево-жовтий, з довгасто-еліптичним відгином; серединні трубчасті квітки численні, з верхньою дзвониковидно розширеною п'ятизубчастою частиною віночка, яка переходить донизу у вузьку трубчасту. Сім'янки довгасті, 6—7 *мм* завд., п'ятигранні, голі; чубок з дуже коротких (до 1 *мм* завд.) жорстких зазублених волосків. ♃. Цв. VI—½ VII.

Pojark. (Пояркова) in Фл. СССР, XXVI (1961) 848.

— *Senecillis carpatica* Schott, Nym., Kotschy, Analect. bot. (1854). Schur, Enum. pl. Transs., 342 (excl. syn.). — *S. glauca* auct. fl. ucr. non Gaertn., nec Ledeb., Катіна у Визн. росл. УРСР, 552. — *Senecio senecillis* auct., non Maxim. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 84. — *Senecillis glauca* ssp. *carpatica* Hayek, Pflanzendecke Oesterr. Ung, I (1945) 420.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, tab. 958.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 2250!

На степових луках, на узліссях. — Дуже рідко в Прикарпатті, в Західному та Правобережному Лісостепу.

К.Л. Закарпатська обл. (Попов). — **Р.-О.Л.** Львівська обл. (Попов). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Трембовля (Пояркова). — **П.Л.-С.** Хмельницька обл.: Базалійський рн, Великі Зозулинці (Кучерява!); Старокостянтинівський рн, Купель (Шмальгаузен!); Поділля (Бессер!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр.

Загальне поширення. Південний захід Європейської частини СРСР, Середня Європа (гори Трансільванії).

Рід **906. Жовтозілля — Senecio** L.[1]

L., Sp. pl., ed. I(1753) 866.

Кошики в щитковидному, щитковидно- або грановидно-волотистому суцвітті, рідше поодинокі. Обгортка дзвониковидна, циліндрична або яйцевидна, складається з одного ряду однакової довжини листоч-

[1] Опрацювала Є. В. Міндерова. Описи видів *S. campester* (Retz.) DC. і *S. capitatus* (Wahlb.) Steud. додав М. В. Клоков.

ків або майже дворядна, з дрібнішими зовнішніми листочками при основі. Спільне квітколоже голе. Крайові квітки язичкові, однорядні, жовті або червонувато-фіолетові, маточкові, інколи нерозвинуті. Серединні квітки трубчасті, двостатеві. Лопаті приймочки тупо обрублені, з вінцем волосків на кінці. Сім'янки без носика, циліндричні, з 5—10 реберцями, голі або опушені. Чубок з білих зазублених волосків. — Трав'янисті (наші види) багаторічні, однорічні або дворічні рослини з цілісними або розсіченими листками.

Найчисленніший рід у родині, що налічує понад 3000 видів, які поширені майже по всій земній кулі. З території Радянського Союзу відомо близько 100 дикорослих видів. З них для Української РСР ми тут наводимо 29.

Крім наведених видів у культурі, переважно кімнатній або оранжерейній, поширене як декоративна рослина жовтозілля багрове — *Senecio cruentus* DC. або *Cineraria cruenta* Mass., більш відоме під назвою цінерарії. Відзначається червоними, фіолетовими, синіми або білими, але ніколи не жовтими язичковими квітками. Виведено багато сортів.

1. Обгортка однорядна, при її основі немає зовнішніх листочків . 2.
— Обгортка дворядна, при її основі є дрібні зовнішні листочки (іноді вони малопомітні) . . . . . 8.
2. Язичкові квітки в кількості 10—18(25). Сім'янки голі . . . . 3.
— Язичкові квітки в кількості 9—15 або відсутні. Сім'янки опушені . . . . . 4.
3. Рослина залозисто опушена. Нижні листки, не зібрані в прикореневу розетку, короткочерешкові, глибоко-виїмчасто-зазублені . . . . . **(15). Ж. арктичне — S. arcticus** Rupr.
— Рослина без залозистих волосків. Нижні листки зібрані в прикореневу розетку, довгочерешкові, майже цілокраї . . . . . **(14). Ж. лучне — S. pratensis** (Hoppe) DC.
4. Квітки жовті. Листочки обгортки зелені . . . . . 5.
— Квітки (всі або іноді лише крайові, язичкові) іншого кольору, червоні, оранжеві або фіолетові. Листочки обгортки чорнуваті або червонуваті . . . . . 7.
5. Черешки прикореневих та нижніх стеблових листків у 2—3 рази довші за пластинку . . . . . **(10). Ж. Черняєва — S. Czernjaëvii** Mind.
— Прикореневі та нижні стеблові листки з черешками, коротшими за пластинку . . . . . 6.
6. Рослина густо опушена, павутинисто-повстиста. Кошики на вкорочених і товстуватих квітконосах . . . . . **(11). Ж. яйлинське — S. jailicola** Juz.
— Рослина негусто клочкувато-павутиниста. Кошики на видовжених і тонкуватих квітконосах . . . . . **(9). Ж. рівнинне — S. campester** (Retz.) DC.

7. Обгортка 6—7 *мм* завд.; крайові, язичкові квітки здебільшого нерозвинуті; серединні, трубчасті червонувато-фіолетові. Листки майже голі . . . . . **(12). Ж. Бессера — S. Besserianus** Mind.
— Обгортки 7—10 *мм* завд.; крайові, язичкові квітки розвинуті, оранжево-червоні; серединні, трубчасті — темно-жовті або оранжеві . . . . . **(13). Ж. головчасте — S. capitatus** (Wahlb.) Steud.
8 (1). Листки суцільні, зубчасті або майже цілокраї . . . . . 9.
— Листки перисто-лопатеві, роздільні або розсічені . . . . . 16.
9. Стеблові листки сидячі або з коротким і широким, крилатим черешком, стеблообгортні . . . . . 10.
— Стеблові листки з черешком або майже сидячі, але не стеблообгортні . . . . . 12.
10. Язичкові квітки звичайно в кількості 5—6, рідко 8. Кошики 4—6 *мм* завш. Листки сизувато-зелені . . . . . **(7). Ж. Швецова — S. Schvetzovii** Korsch.
— Язичкових квіток звичайно 8. Кошики ширші. Листки зелені . . 11.
11. Нижні листки довгасто-еліптичні, звужені в довгий крилатий черешок, верхні — довгасто-ланцетні, порівняно широкі. Сім'янки голі . . . . . **(8). Ж. тіньове — S. umbrosus** Waldst. et Kit.
— Нижні листки довгасто-ланцетні або довгасті, звужені в довгий, але не крилатий черешок, верхні листки лінійно-ланцетні, вузькі. Сім'янки коротко опушені по реберцях . . . . . **(1). Ж. біднолисте — S. paucifolius** Gmel.
12 (9). Листки лінійно-ланцетні, гостропилчасті. Язичкові квітки в кількості 12—20 . . . . . 13.
— Листки довгасто- або яйцевидно-ланцетні, зубчасто-пилчасті. Язичкові квітки в кількості 4—8 . . . . . 14.
13. Листки зверху темно-зелені, голі або трохи опушені, зісподу сірувато-шерстисті до майже голих. Сім'янки голі . . . . . **(2). Ж. багнове — S. paludosus** L.
— Листки зверху павутинисто-шерстисті або клочкувато-павутинисті, зісподу білоповстисті. Сім'янки голі або на верхівці, біля основи чубка, коротко опушені . . . . . **(3). Ж. татарське — S. tataricus** Less.
14 (12). Листки ланцетні або довгасто-ланцетні, загострені, нерівнопилчасті, з загнутими до верхівки листка зубчиками. Язичкові квітки в кількості 5—8 . . . . . **(4). Ж. надрічкове — S. fluviatilis** Wallr.
— Листки довгасті або яйцевидно-ланцетні, з відігнутими зубчиками. Язичкові квітки в кількості 4—5(6) . . . . . 15.
15. Нижні листки звужені в короткий черешок, верхні — сидячі або майже сидячі. Квітконоси товстуваті . . . . . **(6). Ж. діброве — S. nemorensis** L.
— Нижні та верхні листки з короткими черешками. Квітконоси тонкі, майже нитковидні . . **(5). Ж. сараценієподібне — S. sarracenius** L.
16 (8). Однорічні або дворічні рослини. Кошики дрібні, 3—5 *мм* завш.

Усі сім'янки голі або всі опушені . . . . . 17.
— Багаторічні або іноді дворічні рослини (в останньому випадку тільки внутрішні сім'янки трохи опушені). Кошики значно більші . . 21.
17. Рослина гола або трохи павутинисто опушена. Язичкових квіток немає . . . . . **(20). Ж. звичайне — S. vulgaris** L.
— Рослини густо опушені. Язичкові квітки розвинуті . . . . . 18.
18. Рослина залозисто опушена, клейка. Сім'янки голі, рідко трохи опушені . . . . . **(19). Ж. клейке — S. viscosus** L.
— Рослини без залозистих волосків, ніколи не клейкі. Сім'янки опушені . . . . . 19.
19. Зовнішні листочки обгортки в багато разів коротші за внутрішні, іноді ледве помітні. Язичкові квітки трохи перевищують обгортку . . . . . **(18). Ж. лісове — S. sylvaticus** L.
— Зовнішні листочки обгортки в три-чотири рази коротші, ніж внутрішні, завжди добре помітні. Язичкові квітки значно перевищують обгортку . . . . . 20.
20. Низенька (7—20 *см* завв.), дуже розгалужена рослина, звичайно з стрижневим коренем. Усі листки сидячі, дрібні (до 2,5 *см* завд.). Язичкові квітки в кількості 4—8. Тільки на Чорноморському узбережжі в літоральній смузі . . . . . **(17). Ж. чорноморське — S. euxinus** Mind.
— Рослина вища (25—60 *см*), менш розгалужена, звичайно з мичкуватим корінням. Нижні листки черешкові, більші. Язичкові квітки в кількості 9—13. Звичайно по всій УРСР . . . . . **(16). Ж. весняне — S. vernalis** Waldst. et Kit.
21 (16). Листки двоперисторозсічені, з вузькими (до 1 *мм* завш.) загостреними частками. Кошички поодинокі, рідко в кількості 2—3. Великі язичкові квітки жовтувато-оранжеві або червонуваті, в кількості 17—21(29). Низенька (5—20 *см* завв.) високогірна рослина . . . . . **(27). Ж. карпатське — S. carpaticus** Herb.
— Ознаки інші. Високі, рівнинні або низькогірні рослини . . . . 22.
22. Усі сім'янки голі, чубок опадний або неопадний . . . . . 23.
— Всі сім'янки або тільки внутрішні опушені, чубок неопадний . . 24.
23. Нижні листки виїмчасто-зубчасті, верхні глибоко надрізані. Розсіяно або негусто опушена, гірська, карпатська рослина . . . . . **(28). Ж. субальпійське — S. subalpinus** Koch.
— Листки перистороздільні або розсічені. Білоповстиста рослина, культурна або здичавіла (Крим) . . . . . **(29). Ж. приморське — S. cineraria** DC.
24. Усі сім'янки опушені, з неопадним чубком . . . . . 25.
— Крайові сім'янки голі, з опадним чубком, внутрішні густо або розсіяно опушені, з неопадним чубком . . . . . 27.
25. Уся рослина павутинисто-шерстиста. Листки перистороздільні, з широкими (до 10 *мм*) лопатями. Язичкові квітки в кількості 13. Сім'янки до 25 *мм* завд. . . . . **(26). Ж. великозубчасте — S. grandidentatus** Ledeb.

— Уся рослина гола або розсіяно опушена. Листки перистороздільні, з вузькими лопатями. Язичкові квітки в кількості 7—12. Сім'янки дрібніші . . . . . 26.
26. Листки з лінійно-ланцетними лопатями до 6 *мм* завш., надрізаними на дрібніші частки. Язичкові квітки в кількості 10—12. Сім'янки близько 2 *мм* завд. . . **(24). Ж. гірчичнолисте — S. erucifolius** L.
— Листки з лінійними, майже суцільними, багато вужчими (до 2—2,5 *мм* завш.) лопатями. Язичкові квітки в кількості 7—10. Сім'янки 2—2,2 *мм* завд. . . . . **(25). Ж. тонколисте — S. tenuifolius** Jacq.
27 (25). Однорічна або дворічна рослина. Стебла від середини розчепіреногалузисті. Серединні сім'янки розсіяно опушені або майже голі . . . . . **(22). Ж. блукаюче — S. erraticus** Bertol.
— Багаторічні рослини. Стебла розгалужені тільки вгорі. Серединні сім'янки густо опушені . . . . . 28.
28. Нижні листки ліровидно надрізані, середні ліровидно-перисто-роздільні, з довгастими, досить широкими (до 3—6 *мм* завш.) лопатями . . . . . **(21). Ж. Якова — S. Jacobaea** L.
— Всі листки двоперисторозсічені, з лінійними, вузькими (до 0,5—2 *мм* завш.) частками . . . . . **(23). Ж. дніпровське — S. borysthenicus** Andrz.

Секція **1. Crociseris** Reichenb. Багаторічні, опушені, рідше майже голі рослини. Листки суцільні, зубчасті, пилчасто-зубчасті або цілокраї. Суцвіття гроновидно-волотисті або щитковидні. Обгортка майже дворядна. Кошики чималі, з довгими язичковими квітками. Сім'янки голі або опушені.

3209 (1). S. paucifolius Gmel. — **Жовтозілля біднолисте.** Рослина з укороченим кореневищем та численними шнуровидними довгими коренями. Стебла поодинокі або (рідше) їх кілька, прямостоячі, 30—100 *см* завв., прості, рідше розгалужені, ребристі, голі або розсіяноволосисті, при основі одягнуті рештками опалих листків. Прикореневі та нижні стеблові листки довгочерешкові, пластинка їх довгасто-ланцетна або довгаста, 4—13(15) *см* завд., 2,3—5,5 *см* завш., нерівнозубчаста, рідше цілокрая, гола або зісподу розсіяноволосиста; середні та нижні стеблові листки сидячі, стеблообгортні, лінійно-ланцетні, пилчасто-зубчасті. Кошики 8—10 *мм* у діаметрі (без язичкових квіток), зібрані в видовжене гроновидне суцвіття; обгортка майже дворядна, гола; внутрішні її листочки довгасті або довгасто-ланцетні, 8—9,5 *мм* завд., 2,5—4,5 *мм* завш., з перетинчастими краями, по краю та на верхівці війчасті, зовнішні в кількості 7—11, лінійні, в півтора—два рази коротші та вужчі, ніж внутрішні; язичкові квітки в кількості 8, жовті, 17—24 *мм* завд., з довгим, оберненоланцетним відгином, 3—3,5 *мм* завш., трубчасті квітки численні, 8—9 *мм* завд., з видовженою, дзвониковидно розширеною верхньою часткою віночка. Сім'янки довгасті, 4,5—5 *мм* завд., з 9—10

Рис. 71. Жовтозілля біднолисте — *Senecio paucifolius* Gmel.

1 — нижня частина рослини; *2* — верхня частина рослини; *3* — крайова квітка; *4* — серединна квітка; *5* — сім'янка.

реберцями, коротко опушені по реберцях, з чубком жовтувато-білуватих волосків, у півтора раза довшим за сім'янку. ♃. Цв. VII—IX.

Gmel., Reise d. Russl., I (1770) 171. Шишкин во Фл. СССР, XXVI, 733. — *S. kirghisicus* DC., Prodr., VI (1837) 362. Крашенинников во Фл. юго-вост. европ. ч. СССР, VI, 371. — *Senecio racemosus* auct., non DC. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 88. Катіна у Визн. росл. УРСР, 555.

На солончакуватих і солонцюватих луках. — Нечасто в Лісостепу та Степу.

П.Л.-С. Київська обл.: Таращанський рн, Красилівка (Шмальгаузен). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Полтавський рн, Надійне (Рогович!); Оболонський рн, Горошине (Ярмолович!); Чорнобаївський рн, Велика Бурімка (Зоз!). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Первомайський рн, Кам'яний Міст (Шмальгаузен!); Любашівський рн, Богопільський (Шмальгаузен!). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Карлівка (Рогович!). — Донецька обл.: Жданов (Сидоренко!). — Харківська обл.: Куп'янський рн, Подоли (Клоков!), Кислівка, Кочинівський степ (Клоков!, Котов!); Дворічанський рн, Тополі—Лиман Другий (Лавренко!). — Запорізька обл.: Ново-Миколаївський рн, Світла Долина (Котов!). — Луганська обл.: Біловодський рн, Бараниківка (Козлов!), Данилівка (Котов!), Старобільськ (Танфільєв), Лиман—Бутківка (Шираєвський!, Литвинов!); Міловський рн, Стрільцівка (Дохман!); Станично-Луганський рн, Деркульський завод (Зоз!, Танфільєв!); Нижньодуванський рн, Верхня Дуванка (Лавренко!); Троїцьке (Шираєвський!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Білгород-Дністровський (Пачоський!). — Дніпропетровська обл.: Лошкарівка (Григорьев!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Голопристанський ри, Рибальче (Лавренко!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Волзьк.-Дон., Ниж.-Дон., Серед.-Дніпр., Причорн., Верх.-Дністр., Заволзьк., Ниж.-Волзьк., Бессараб.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт. (півд. захід), Алт.; Серед. Азія: Аралo-Касп. (північ), Прибалх. (північ).

Загальне поширення. Південна частина Східної Європи й суміжні райони Сибіру та Казахстану.

Примітка. Цей вид наводився для УРСР під назвою *Senecio racemosus* DC. Однак, за нашими дослідами, останній не росте на території України, а цілком заміняється тут близьким видом *S. paucifolius* Gmel.; *S. racemosus* DC. є виключно гірською рослиною, поширеною на Кавказі, в Ірані та Малій Азії.

3210 (2). S. paludosus L. — **Жовтозілля багнове.** Рослина з повзучим кореневищем. Стебла поодинокі, прямостоячі, 50—200 *см* завв., розгалужені лише в суцвітті, порожнисті, ребристі, сірувато-павутинисто-повстисті, іноді голі. Листки сидячі, лінійно-ланцетні або ланцетні, 5—14,5 *см* завд., 0,8—3,8 *см* завш., загострені, при основі трохи звужені, по краю звичайно глибоко-гостро-пилчасті, зверху розсіяно опушені або цілком голі, зісподу сірувато-шерстисті, рідше майже голі. Кошики на довгих квітконосах, зібрані у волотисто-щитковидне суцвіття; вісь суцвіття й квітконоси білуватоповстисті, з лінійними приквітковими листочками; обгортка кошиків майже дворядна, павутинисто-шерстиста; внутрішні листочки її ланцетні, 6,2—6,5 *мм* завд., 1—1,9 *мм*

завш., кілюваті, на верхівці буруватоторочкуваті, зовнішні листочки в кількості 8—12, лінійні, загострені (майже вдвоє коротші від внутрішніх). Язичкові квітки в кількості 12—18, жовті, 15,5—17 *мм* завд., з лінійно-довгастим відгином 2,5—3 *мм* завш.; трубчасті квітки численні, 6,5—7,5 *мм* завд., з дзвониковидно-розширеною верхньою частиною віночка. Сім'янки довгасті, 2,5—3 *мм* завд., ребристі, голі, рідко трохи опушені; чубок з білих шовковистих волосків, у два-три рази довший за сім'янку. ♃. Цв. VI—½ IX.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 870 s. str. var. excl. Шишкин во Фл. СССР, XXVI, 735. — *S. paludosus* β. *vulgaris* Ledeb., Fl. Ross. II (1845) 640. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 89.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 2, Taf. 268.

По берегах річок та озер, на болотах, вологих луках. — Розсіяно в Західному та Правобережному Поліссі, рідше в Правобережному Злаковому Степу.

З.П. Ровенська обл.: Висоцький рн, Озера (Брадіс!). — Житомирська обл.: Олевськ (Роговичі). — **П.П.** Житомирська обл.: Коростенський рн, Ушомир (Пачоський!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Кілійський рн, Вилкове (Котов!, Кузнецова!). — Херсонська обл.: Херсон (Шмальгаузен).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Лад.-Ільм., Серед.-Дніпр.; Бессараб., Причорн. (захід); Зах. Сибір (південь до басейну р. Обі).

Загальне поширення. Західна Європа від Південної Скандінавії, Англії до Іспанії, Північної Італії; Балканський півострів (північ); Європейська територія СРСР (вказані райони); Західний Сибір (південь).

Примітка. Екземпляри з Одеської області (Одеська обл., Кілійський рн, Вилкове, на березі річки, 15.VII 1948 р., М. Котов та Г. Кузнецова) відрізняються від описаної типової форми виду бурувато-коричнюватим кольором всієї рослини, вужчими листками, густішим павутинисто-клочкуватим опушенням та наявністю темної плями на верхівці листочків обгортки. *S. paludosus* auct. an L., мабуть, є збірним видом, що об'єднує кілька ще не вивчених географічних рас.

3211 (3). S. tataricus Less. — **Жовтозілля татарське.** Рослина з укороченим товстим кореневищем, спрямованим косо вгору. Стебла поодинокі, прямостоячі, 90—100 *см* завв., 0,5—1,3 *см* у діаметрі, розгалужені лише в суцвітті, ребристі, при основі розсіянопавутинисті або голі, одягнуті рештками опалих листків, вище павутинисто-повстисті, густо улиснені. Нижні та середні стеблові листки сидячі, довгасто-ланцетні, 5—14(16) *см* завд., 0,9—2,5(3,8) *см* завш., звужені на кінці та при основі, по краю неглибоко-гостро-пилчасті, зверху клочкувато-павутинисті або павутинисто-шерстисті, зісподу білоповстисті, верхні листки майже лінійні, вузькі. Кошики на довгих, білоповстистих квітконосах, великі, до 1 *см* у діаметрі, зібрані в щитковидне суцвіття; обгортка майже дворядна, павутинисто опушена, при основі павутинисто-повстиста, внутрішні листочки її ланцетні, 5—6,3 *мм* завд., 1,2—2(2,9) *мм* завш., кілюваті, загострені, на верхівці торочкуваті; зовнішні листочки в кількості 12—15, лінійні, вузькі, набагато дрібніші від внутрішніх. Язичкові квітки в кількості 15—20, жовті, 14—17,5 *мм* завд., з обернено-довгастим відгином 2,2—3 *мм* завш.; трубчасті квітки численні, 6—7,5 *мм* завд., з дзвониковидно розширеною верхньою частиною віночка, надрізаною на 1/9—1/10. Сім'янки довгасті, інколи веретеновидні, 3—3,5 *мм* завд., невиразнoребристі, голі або тільки при основі чубка коротко опушені; чубок з білуватих волосків, багато довший за сім'янку. ♃. Цв. VII—IX.

Less. in Linnaea, IX (1834) 192, Шишкин во Фл. СССР, XXVI, 736. — *S. lanatus* S. G. Gmel. R. d. Russl. I (1774) 155, non L. (1768) nec. Scop. (1771). — *Cineraria aurea* L., Sp. pl., ed. II (1763) 1244, non *Senecio aureus* L. (1753). — *S. auratus* DC., Prodr., VI (1837) 348. Катіна в Визн. росл. УРСР, 557. *S. paludosus* L. var. *hypoleucus* Ledeb., Fl. Ross., II (1844) 640. — *S. paludosus* L. β. *auratus* (DC.) Schmalh. (Шмальгаузен) Фл. Ср. и Ю. Р., II (1897) 89.

В чагарниках, на вогких місцях, біля боліт, по берегах річок. — Нерідко в Поліссі, Лівобережному Лісостепу та Степу, рідше в Ростоцько-Опільських лісах.

Р.-О.Л. Тернопільська обл.: Кременець (Черняєв!). — **П.П.** Київська обл.: Київ (Черняєв!, Роговичі, Цингер!); Вищедубечанський рн, Старосілля (Котов!); Броварський рн, Літки (Клоков!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Куликівський рн, Дроздівка (Левіна!); Михайло-Коцюбинський рн, Козероги (Левіна!); Понорницький рн, Карасівка (Куксин!); Менський рн, Максаки, Слобідка (Левіна!); Батуринський рн, Пирогівка (Роговичі); Новгород-Сіверський рн, Горбове (Гомеров!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Полтава (Краснов!); Оболонський рн, Горошине (Ярмолович!), Оболонь (Семенкевич!); Лубни, берег р. Сули (Оксіюк!); Кременчук (Кондратьева!), Суми (Білик!). — Київська обл.: Переяслав-Хмельницький рн, В'юнище (Роговичі). — Черкаська обл.: Канів (!); Чорнобаївський рн, Велика Бурімка (Зоз!); Гельмязівський рн, Прохорівка (Роговичі). — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ (Котов!, Олексієнко!). — Луганська обл.: Мілове (Пачоський!). — **П.З.С.** Дніпропетровська обл.: Нікопольський рн, Покровське (Куксін!). — Запорізька обл.: Верхньохортицький рн, Біленьке (Лавренко!, Зоз!, Свистунова!). — Одеська обл.: Одеса (Ліндеманн!). — Херсонська обл.: Ново-Воронцовка (Пачоський!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Василівський рн, Попове (Лавренко!, Зоз!, Свистунова!). — Херсонська обл.: Каховка (Срединський!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Лад.-Ільм., Верх.-Волзьк., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон, Заволзьк., Причорн., Нижн.-Дон, Нижн.-Волзьк.; Зах. Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт.

Загальне поширення. Середня та Східна Європа, західні райони Сибіру.

3212 (4). S. fluviatilis Wallr. — **Жовтозілля надрічкове.** Рослина з повзучим товстим кореневищем. Стебла прямостоячі, 100—175 *мм* завв., розгалужені переважно в суцвітті, ребристі, внизу голі, у верхній частині коротковолосисті. Листки довгасто-ланцетні або майже ланцетні, (6)8—16(21) *см* завд., (1,2)1,7—3(3,8) *см* завш., нижні з короткими черешками, верхні сидячі, загострені, по краю нерівно-пилчасто-зубчасті і коротковійчасті, з гострими зубцями, загнутими до верхівки

листка і направленими косо вгору, голі, рідше трохи коротко опушені. Кошики численні, чималі, до 2,5 *см* у діаметрі, зібрані в щитковидне суцвіття; обгортка дзвониковидно-циліндрична, майже дворядна, коротковолосиста; внутрішні листочки її лінійно-ланцетні, 5,5—6 *мм* завд., (1)1,5—1,8 *мм* завш., з перетинчастими краями, загострені, на верхівці темно забарвлені, торочкуваті; зовнішні листочки в кількості 4—5, майже однакової довжини з внутрішніми. Язичкові квітки в кількості 5—8, жовті, 17—18 *мм* завд., з лінійно-довгастим, загостреним відгином 2—3 *мм* завш., трубчасті квітки численні, 8—9 *мм* завд., з верхньою дзвониковидно розширеною частиною віночка, зубчики віночка потовщені, вкриті сосочками. Сім'янки довгасті, при основі звужені, 4,5—5 *мм* завд., ребристі, голі; чубок з білих шовковистих волосків, у півтора—два рази довший за сім'янку. ♃. Цв. VI—VIII.

Wallr. in Linnaea, XIV (1840) 646. Шишкин во Фл. СССР, XXVI, 745.

— *S. sarracenicus* Jacq., Fl. Austr., II (1776) 186, non *S. sarracenicus* L. (1753). DC., Prodr., II, 353. Ledeb., Fl. Ross., II, 2, 640. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 89. Катіна у Визн. росл. УРСР, 557.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, tab. CMLXX (sub *S. sarracenicus* L.).

Видані зразки: Герб. русск. Фл., № 1478! Fl. exsicc. Austro-Hung., № 1811! Fl. Roman. exsicc., № 487!

На луках, по берегах річок та струмків, в болотистих чагарниках і вербняках. — Переважно в лісових і лісостепових районах.

К.Л. Станіславська обл.: Городенківський рн, Городниця (Клоков та Артемчук!). — Чернівецька обл.: Заставнівський рн, Лупи (Клоков та Артемчук!). — **З.Л.-С.** Хмельницька обл.: Смотрицький рн, Смотрич — Вишнівчик (Маковецький!). — **П.Л.-С.** Житомирська обл.: Житомир (Нетубський!). — Київська обл.: Біла Церква (Гродзинський!, Шмальгаузен!, Рогович!). — Вінницька обл.: Брацлавський рн, Кержів (Котов!). — **Л.Л.-С.** Сумська обл.: Смілівський рн, Молодівка (Рогович!). — **Д.Л.-С.** Донецька обл.: Ольгинський рн, Велико-Анадоль (!); Харцизький рн, Монахово (Морозова!). — Луганська обл.: Попаснянський рн, Ново-Олександрівка (Гринь!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Великий Бурлук (Скуба!). — Донецька обл.: Жданов (Марков!); Володарський рн, Назарівка, Кам'яні Могили (Клоков!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Волзьк., Волзьк.-Кам. (південь), Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон., Заволзьк. (північ), Причорн. (півд. захід.), Ниж.-Дон.; Зах. Сибір: Обськ. (південь), Верх.-Тоб., Ірт. (півд.-захід), Алт. (півн.-захід).

Загальне поширення. Балканський півострів (північ), Східна Європа, Західний Сибір.

Примітка. Пріоритетна назва *Senecio sarracenicus* Jacq., яку дав Жакен (1776) нашому виду, не може бути збережена через те, що набагато раніше (1753) Лінней використав цей епітет для іншого гірського виду жовтозілля — *S. sarracenicus* L.

3213 (5). S. sarracenicus L. — **Жовтозілля сараценіеподібне.** Рослина з укороченим кореневищем і шнуровидними, товстуватими коренями.

Стебла поодинокі, прямостоячі, 40—110 *см* завв., розгалужені лише в суцвітті, ребристі, голі. Нижні та середні стеблові листки з коротеньким крилатим черешком, рідко майже сидячі; пластинка їх довгасто-ланцетна, 6—20(23) *см* завд., (1,5)2—4,5 *см* завш., по краю війчаста, віддалено-пилчасто-зубчаста, звичайно з непотовщеними зубчиками, гола; верхні листки завжди з помітними короткими черешками, пластинка їх видовжено-ланцетна, вужча. Кошики на тонких, майже нитковидних квітконосах, зібрані в рідкувате щитковидно-волотисте суцвіття; обгортка дзвониковидна, майже дворядна, гола; внутрішні листочки її лінійні, 6,2—7,3 *мм* завд., 1—1,8 *мм* завш., кілюваті, загострені, на верхівці торочкуваті, з чорною плямою; зовнішні листочки в кількості 4—5, лінійні, майже такої ж довжини, як і внутрішні, але вужчі. Язичкові квітки в кількості 4—5, жовті, 17,5—22(24) *мм* завд., з довгасто-лінійним відгином 1,6—2,3 *мм* завш.; трубчасті квітки нечисленні (10—13), світло-жовті, 7,5—10 *мм* завд., з верхньою дзвониковидно розширеною частиною віночка, надрізаною на $^1/_5$—$^1/_7$. Сім'янки циліндричні, 2,5—3,5 *мм* завд., голі; чубок з білуватих волосків, у два-три рази довший за сім'янку. ♃. Цв. VI—VIII.

L., Sp. pl., ed. I (1755) 870. Wallr., in Linnaea, XIV, 645.

— *S. Fuchsii* Gmel., Fl. bad. (1808) 444. DC., Prodr., VI, 353. Катіна у Визн. росл. УРСР, 557. Шишкин во Фл. СССР, XXVI, 745. — *S. nemorensis* L. γ. *Fuchsii* (Gmel.) Schmalh., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 90.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, tab. CML (sub *S. fuchsii* Gmel.).

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 1812!

В гірських лісах, на галявинах. — В Карпатах, нерідко.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Ужгородський рн, Антонівка (Білик!); Мукачівський рн, перевал Бескид, г. Негровець (М. Попов!, Хржановський!). — **К.Л.** Закарпатська обл.: Рахівський рн, Ясиня, г. Менчул (Барбарич!, Брадіс!), г. Петрос, Лопухівське л-во (Барбарич!), г. Свидовець (Барбарич!, Брадіс!), г. Гринь!), хр. Чорногора, г. Говерла (Комендар!, Котов!), г. Озерна, г. Шешул (Комендар!), Богдан (Косець!, Комендар!), г. Піп Іван Мармароський (Барбарич!); Тячівський рн, схили до р. Брустури (Брадіс!), Тересвянський лісгосп, Устьгорнянське л-во (Горохова!); Перечинський рн, Тур'ї Ремети (Косець!, Доброчаєва!, Котов!), г. Маковиця (Гринь!), полонина Рівна (Запятова!), г. Малина-Салаш (Косець!), хр. Шинагорня (Доброчаєва!, Котов!); Воловецький рн, перевал Вереський (Барбарич!). — Станіславська обл.: Жаб'ївський рн, г. Чивчин (!!, Барбарич!, Катіна!); Яремчанський рн, в 11 *км* від Ворохти, р. Озерна (Катіна!). — Львівська обл.: Дрогобич (Барбарич!); Славський рн, г. Лиса (Косець!). — Чернівецька обл.: Путильський рн, Сергії (Барбарич!). — **Пр.Л.** Чернівецька обл.: Глибоцький рн, Новофортовецьке л-во (Косець!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Прибалт. (?), Верх.-Дністр. (Карпати).

Загальне поширення. Гори Середньої Європи.

Примітка 1. У літературі цей вид здебільшого помилково називають *Senecio Fuchsii* Gmel. Назва, яку дав Гмелін (1808), не може бути збережена через те, що раніше (1753) цей вид був описаний Ліннеєм під назвою *S. sarracenicus* L.

Примітка 2. Екземпляри, зібрані М. І. Котовим в околицях Трускавця (по схилу яру біля галявини, 18. IX 1953 р.) і М. Л. Косцем у Глибоцькому районі Чернівецької обл. (уроч. Дроган, буково-ялиновий ліс, 5. VIII 1947), відрізняються від усіх інших низьким ростом, меншою кількістю кошиків, зовнішніми листочками обгортки, вдвоє довшими за внутрішні, відсутністю чорнуватої плями на листочках обгортки, меншою кількістю язичкових квіток (4) і габітуально малоподібні до решти. Таксономічне значення цієї своєрідної форми для нас ще не ясне.

3214 (6). S. nemorensis L. — **Жовтозілля діброве.** Рослина з укороченим горизонтальним кореневищем. Стебла прямостоячі, 50—100 *см* завв., вгорі або (частіше) лише в суцвітті розгалужені, ребристі, голі або іноді розсіяноволосисті. Нижні листки еліптично-ланцетні або частіше яйцевидно-ланцетні, 6,5—18 *см* завд., 1—5,5 *см* завш., звужені до основи в короткий крилатий черешок, на верхівці загострені, по краю війчасті, гостро-зубчасті (зубчики потовщені), з обох боків голі, рідше зісподу розсіяно опушені; верхні листки майже завжди сидячі, довгасто-ланцетні. Кошики на довгих товстуватих квітконосах, зібрані в щільне щитковидно-волотисте суцвіття; обгортка дзвониковидна, майже дворядна, гола; внутрішні листочки її ланцетні, 5,5—6,7 *мм* завд., 0,6—1,8 *мм* завш., кілюваті, трохи загострені, на верхівці з чорною плямою, торочкуваті; зовнішні листочки в кількості 4—5, лінійні, майже вдвоє коротші за внутрішні або дорівнюють їм. Язичкові квітки в кількості 4—5(6), сірчано-жовті, 16—18,5 *мм* завд., з довгим видовженим тупим відгином 1,5—1,7 *мм* завш.; трубчасті квітки в кількості 9—10, жовті, 7—8 *мм* завд., з верхньою дзвониковидно розширеною частиною віночка, надрізаною більше ніж на $^1/_7$. Сім'янки довгасті, 3,5—4,5 *мм* завд., ребристі, голі; чубок з білих волосків, у два-три рази довший за сім'янку. ♃. Цв. VI—VIII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 870. Ledeb., Fl. Ross., II, 2, 641. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 89. Крашенинников и Ильин в. Сорн. раст. СССР, IV, 369. Катіна у Визн. росл. УРСР, 557. Шишкин во Фл. СССР, XXVI, 742.

Видані зразки: Fl. exsicc. reip. Bohem.-Sloven., № 483! Герб. русск. фл., № 1224!

По лісах, на галявинах і в чагарниках, на лісових луках. — В Західному Лісостепу, В Ростоцько-Опільських лісах нечасто, ще рідше в Карпатських лісах.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, г. Шешул (Комендар!), Білотиське л-во, г. Бребенискуль (Доброчаєва!). — Станіславська обл.: Яремчанський рн, Ворохта (Барбарич!). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Винники (Малиновський!). — Тернопільська обл.: Кременець (Шмальгаузен, Роговичі). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Заліщицький рн, Зелений Гай (Гринь!). — Хмельницька обл.: Веньковецький рн, Ушиця (!); Волочиськ (Шмальгаузен!); Хмельницький (Шмальгаузен!); Кам'янець-Подільський (Шмальгаузен!), Каменець-Подільський рн, Цибулівка (Роговичі), Сатанів (Роговичі).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (схід), Верх.-Дніпр. (півд. схід), Серед.-Дніпр. (захід).

Загальне поширення. Середня Європа, Скандінавія, Монголія, Північно-Східний Китай, Сибір.

Секція **2. Doria** Boiss. Багаторічні, майже голі рослини. Листки яйцевидно- або оберненояйцевидно-довгасті або ж довгасто-ланцетні, великі. Суцвіття щитковидно-волотисте. Обгортка кошиків дзвониковидна або яйцевидна, з нечисленними, дрібними зовнішніми листочками. Кошики численні, з 5—6 (8) язичковими квітками. Сім'янки голі, рідко трохи опушені.

3215 (7.) S. Schvetzovii Korsch. — **Жовтозілля Швецова.** Рослина з потовщеним, перегородчастим усередині кореневищем, рясно засаджене численними шнуровидними коренями. Стебла прямостоячі, 50—200 *см* завв., вгорі або лише в суцвітті розгалужені, гранисто-борозенчасті, голі або вгорі розсіяно опушені. Нижні й середні листки дещо м'ясисті, сизувато-зелені, голі; пластинка їх довгаста або довгасто-ланцетна, 9—35 *см* завд., 3—15 *см* завш., при основі звужена в крилатий черешок, по краю нерівнозубчаста або пилчаста, з потовщеними зубчиками, рідше майже цілокрая; верхні стеблові листки по краю дрібнозубчасті. Кошики численні, 4—6 *мм* завш., зібрані в велику, майже зонтиковидну волоть; обгортка дзвониковидна, майже дворядна; внутрішні листочки її в кількості 13, лінійно-довгасті, 4,8—5,5 *мм* завд., 1,1—1,8 *мм* завш., з перетинчастими краями, загострені, на верхівці торочкуваті; зовнішні листочки в кількості 3—5, лінійні, в два-чотири рази коротші від внутрішніх; язичкові квітки в кількості 5—6(8), жовті, 9—13 *мм* завд., з оберненоланцетним або майже еліптичним відгином 2,5—3,5 *мм* завш.; трубчасті квітки в кількості 17—18, з верхньою дзвониковидно розширеною, глибоко надрізаною частиною віночка, що різко відмежована від нижньої трубчастої частини. Сім'янки довгасті або дещо веретеновидні, 4—5 *мм* завд., ребристі, голі; чубок із білуватих волосків, в два або майже в три рази довший за сім'янку. ♃. Цв. VI—VIII.

Korsh. (Коржинский), Tent. fl. Ross. Orient. в Зап. Акад. наук, VII, № 1 (1898) 619. Крашенинников во Фл. юго-востока Европ. ч. СССР, VI, 370. Шишкин во Фл. СССР, XXVI, 733.

— *S. Doria* L. β. *macrophyllus* (M.B.) Schmalh. ex parte, Фл. Ср. и Ю. Р., II (1897) 88. — *S. macrophyllus* auct., non M. B. Катіна у Визн. росл. УРСР, 557.

На сухих, рідше вологих або солончакуватих луках, на крейдяних відслоненнях. — В Лісостепу та Степу.

З.Л.-С. Хмельницька обл.: Староушицький рн, Студениця (Шмальгаузен!), Хмельницький (Шмальгаузен!); Кам'янець-Подільський рн, берег р. Смотрича (Шмальгаузен!), Сатанів (Роговичі); Волочиський рн, Вигода (Роговичі), Ямпіль (Роговичі). — Вінницька обл.: Чернівецький рн, Коси (Роговичі). — **П.Л.-С.** Хмельницька обл.: Старокостянтинівський рн (Шмальгаузен!). — Одеська обл.: Саврань (Роговичі). — Кіровоградська обл.: Гайворонський рн, Могильне (Роговичі). — Київська обл.: Обухівський рн, Козин (Монтрезор!). — Черкаська обл.: Катеринопільський рн, Луківка (Підоплічко!); Звенигородський рн, Козацьке (Підоплічко!). — **Л.Л.-С.** Сумська обл.: Сумський рн, Михайлівка (Лавренко!). — Черкаська обл.: Ковалівський рн, Плужники (К. Зеров!). — **Д.Л.-С.** Донецька обл.: Авдіївський рн, Яковлівка (Котов!), Ясинувата (Котов!, Шмальгаузен!); Артемівський

Рис. 72. Жовтозілля Швецова — *Senecio Schwetzovii* Korsch.

1 — нижня частина рослини; *2* — верхня частина рослини; *3* — віночок крайової квітки; *4* — віночок серединної квітки; *5* — сім'янка.

рн, Часів Яр (Оксіюк!); Дзержинський рн, Щербинівка (Кривоніс!); Єнакіївський рн, Луганська (Постригань!, Оксіюк!); Макіївський рн, Ханженкове (Олексєєв!); Ольгинський рн, Велико-Анадоль (Кравченко!, Постригань!, Котов!); Слов'янськ (Черняєв!); Харцизький рн, Зуївка (Наконечна!), Вербівка, Олександрівка (Рогович!). — Луганська обл.: Луганський рн, Олексіївка (Кожевников!); Лисичанський рн, (Зоз!), Шипилівка (Гринь!); Свердловський рн, Червона Могила, Провальський степ (Постригань!). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Березівський рн, долина р. Тилігулу (Гринь!). — Дніпропетровська обл.: Криворізький рн, Веселі Терни (Кукуш!); П'ятихатки (Оксіюк!). — **Л.З.-Л.С.** Луганська обл.: Міловський рн, Ново-Стрільцівка (Котов!), Стрільцівка (Косець!, Котов!); Ново-Айдарський рн, Ковпаки (Підоплічко!); Біловодський рн, Лимарівка (Котов!). — Дніпропетровська обл.: Новомосковський рн, Орлівщина (Котов!). — Донецька обл.: Амвросіївський рн, Свистуни, Степовий (Клеопов!), Велико-Мішкове (Котов!); Новоазовський рн, Хомутове, Хомутівський степ (Карнаух!, Постригань!, Кузнецова!, Гринь!); Добропільський рн, Криворіжжя (Липа!); Волноваський рн, Андріївка (Лавренко!); Старо-Бешеве (Оксіюк!), Ново-Катеринівка (Котов!), Мар'янівка (Клеопов!). — Харківська обл.: Олексіївський рн, Єфремівка (Заблоцький!); Куп'янський рн, Кислівка, Кочинівський степ (Котов!, Клоков!), Богородичне (Ширяєв!); Дворічанський рн, Кам'янка — Тополі (Клоков!). — Полтавська обл.: Кишеньківський рн, Павлівка (Рогович!). — Дніпропетровська обл.: Магдалинівський рн, Вишневе (Окснер!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Біляївський рн, Яськи (Опперман!). — Херсонська обл.: Херсонський ри, Воронцовка (Муравйов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр.; Волзьк.-Дон. (схід), Заволзьк., Волзьк.-Кам., Ниж.-Волзьк., Бессараб., Причорн., Ниж.-Дон. (північ); Зах. Сибір: Верх.-Тоб.; Серед. Азія: Аралo-Касп. (півн.).

Загальне поширення. Південь Східної Європи. Наводиться для Румунії (Шишкин, ц. м.).

Примітка. Цей вид до останнього часу наводився для Української РСР під помилковою назвою *Senecio macrophyllus* М. В.

3216 (8). S. umbrosus Waldst. et Kit. — **Жовтозілля тіньове.** Рослина з укороченим, майже горизонтальним кореневищем. Стебла прямостоячі, 60—150 *см* завв., тільки в суцвітті розгалужені борозенчасто-ребристі, внизу трохи опушені, вгорі майже голі. Нижні листки з довгими крилатими черешками; пластинка їх довгасто-еліптична, 16—38 *см* завд., 6—12 *см* завш., по краю нерівно-зубчаста або виїмчастозубчаста, гола або зісподу розсіяно опушена; верхні стеблові листки сидячі, ланцетні або довгасті, 5—24 *см* завд., 4—12 *см* завш., з серцевидною стеблообгортною основою. Кошики дзвониковидні, до 8—9 *мм* завш., зібрані в досить щільне щитковидне суцвіття; обгортка невиразно дворядна, гола; внутрішні листочки її в кількості 8, широколанцетні, 5,5—7,5 *мм* завд., 2—2,5 *мм* завш., кілюваті, з перетинчастими краями, на верхівці загострені; зовнішні листочки в кількості 5—6, лінійні, 5,5—6 *мм* завд., 1,5 *мм* завш., кілюваті, але без перетинчастих країв, тонше загострені, на верхівці торочкуваті; язичкові квітки, звичайно, в кількості 8, жовті, 13,5—15(15,5) *мм* завд., з довгим еліптичним або майже довгастим відгином 3—3,5 *мм* завш.; трубчасті квітки численні, 8—9 *мм*

завд., з верхньою, дзвониковидно розширеною частиною віночка, майже рівною нижній. Сім'янки майже циліндричні, до 3—3,5 *мм* завд., з 4—5 реберцями, голі, рідко при основі чубка трохи опушені; чубок із білувато-жовтуватих волосків, у три-чотири рази довший за сім'янку. ♃. Цв. 2/2 VI—IX.

Waldst. et Kit., Descr. et Icon. pl. rar. Hung., III (1806) 232. DC., Prodr., VI, 352. Ledeb., Fl. Ross., II, 2, 638. Катіна в Визн. росл. УРСР, 557. Шишкин во Фл. СССР, XXVI, 734.

— *S. doria* L. γ. *umbrosus* (W. K.) Schmalh. (Шмальгаузен), Фл. Ср. и Ю. Р., II, 89.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, tab. CMLXXIII, fig. II.
Видані зразки: Fl. Hung. exsicc., № 98! Fl. Austro-Hung. exsicc., № 979!

В лісах, на лісових луках, по берегах річок. — Наводиться для Західного Лісостепу, Росточчя та Опілля. Екземплярів з України ми не бачили.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр. (захід).

Загальне поширення. Східна частина Середньої Європи.

Секція 3. **Tephroseris** (Reichenb.) DC. Багаторічні, білоповстисті або незначно опушені рослини. Листки суцільні, зубчасті, рідше майже цілокраї. Суцвіття майже зонтиковидні. Обгортки без зовнішніх листочків. Кошики з язичковими квітками, рідше без них. Сім'янки голі або трохи опушені.

3217 (9). S. campester (Retz.) DC. (s. l.) — **Жовтозілля рівнинне.** Кореневище вкорочене, висхідне. Стебла прямостоячі, близько 20—30 *см* завв., прості, тонкоребристі, при основі часто чорнувато-пурпурові, клочкувато-павутинисті з домішкою почленованих волосків. Прикореневі листки нечисленні, зібрані в розетку, здебільшого довгасто-еліптичні, 2—5 *см* завд. (з черешком), 4—13 *мм* завш.; черешок коротший за пластинку, часто розширений; пластинка з клиновидною основою і тупою або тупуватою (рідше) верхівкою, з країв дрібно- й тупуватозубчаста, негустопавутиниста, переважно зісподу вкрита коротенькими почленованими волосками; стеблові листки до 5,5 *см* завд. і 1,5 *см* завш., нижні — подібні до прикореневих; верхні — лінійно-ланцетні, здрібнені. Кошики в кількості 2—4 на нерівних (1—5 *см* завд.), тонкуватих, павутинисто опушених квітконосах, зібрані у верхівкове зонтиковидне суцвіття; обгортка однорядна, близько 5—7 *мм* завд. і 8—12 *мм* завш., з 15—27 лінійно або довгасто-ланцетних загострених листочків 0,8—1,2 *мм* завш., при основі помітно павутиниста; язичкові квітки в кількості близько 12—14, жовті, 9—12 *мм* завд., 2,5—3 *мм* завш.; трубчасті квітки численніші, 5—8 *мм* завд., жовті. Сім'янки довгасті, 2,5—3 *мм* завд., близько 0,7 *мм* завш., густо опушені напіввідлеглими короткими волосками; чубок 7—8 *мм* завд., білий. ♃. Цв. V—VI.

DC., Prodr., VI (1837) 361, pro min. parte. Ledeb., Fl. Ross., II, 646 ex p. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 85 ex p. Motyka, Rozmieszczenie i ekologia roślin naczyn. na półn. kraw. Zach. Podoła (1947) 359. Шишкин во Фл. СССР, XXVI, 753.

— *Cineraria campestris* Retz., Prodr. Fl. Scand., ed. I (1779) 159.

На степових схилах. — В Ростоцько-Опільських лісах, рідко.

Р.-О.Л. Львівська обл.: Глинянський рн, Словіта (Заверуха!); Краснянський рн, Стінка, г. Лиса (Мотика, ц. м.); Підкамінський рн, Суховоля, г. Макутра (він же).

Поширення по СРСР. Арктика: Аркт. Євр., Аркт. Сиб. (Полярн. Урал, пів-в Ямал); Європ. ч.: Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Верх.-Дністр. (тільки вказані місцезнаходження); Зах. Сибір; Схід. Сибір: Анг.-Саян.

Загальне поширення. Середня й Північна Європа, Західний Сибір.

Примітка. Описана рослина ніяк не може бути, за своїми ознаками, віднесена ні до поширеного на Україні *S. Czernjaëvii* Mind., ні до середньоєвропейського *S. integrifolius* (L.) Clairv. Найближче вона підходить до деяких форм *S. campester* (Retz.) DC., що залишився, мабуть, збірник видомий і в трактовці Б. К. Шишкіна (ц. м.). Місцезнаходження нашої рослини більш як на 1000 *км* відірвані від найпівденніших відомих місцезнаходжень *S. campester* (Retz.) DC., у Ленінградській області й дуже можливо, що вона належить до особливої місцевої раси, не тотожної типовому *S. campester* (Retz.) DC., описаному з Сибіру.

3218 (10). S. Czernjaëvii Mind. — **Жовтозілля Черняєва.** Рослина з укороченим кореневищем, густо вкритим тонкими коренями. Стебла прямостоячі, 24—68 *см* завв., прості, ребристі, при основі часто червонувато-фіолетові, одягнуті темно-бурими залишками відмерлих листків, клочкувато-павутинисті або майже голі. Прикореневі листки скупчені в розетку; пластинка їх довгаста або довгасто-яйцевидна, 2—7(8) *см* завд., (0,9)1,2—3,5 *см* завш., до основи звужена в б.-м. довгий (3,5—11 *см* завд.), іноді червонувато-фіолетовий черешок, на верхівці тупа або заокруглена, по краю злегка виїмчасто-зубчаста, рідко майже зарубчаста або майже цілокрая; середні стеблові листки сидячі, довгасто-ланцетні, загострені, верхні — сидячі, лінійно-ланцетні, притиснуті до стебла. Кошики в кількості 4—10(14) на довгих тонких квітконосах з одним лінійним приквітковим листочком при основі кожного квітконоса, зібрані в зонтиковидне суцвіття; обгортка однорядна, трохи павутинисто-шерстиста; листочки її майже лінійні, 4,5—5,5 *мм* завд., 0,7—1,5 *мм* завш., загострені; язичкові квітки в кількості 9—15, жовті, 7—11 *мм* завд., з еліптичним відгином, 2,3—3 *мм* завш.; трубчасті квітки численні, 5—7,5 *мм* завд., з верхньою дзвониковидно розширеною частиною віночка, що переходить у нижню довгу різко звужену трубчасту частину. Сім'янки видовжені, майже циліндричні, звужені на нижньому кінці в конус, 2,8—3 *мм* завд., ребристі, густо опушені жовтуватими, косо вгору спрямованими волосками; чубок з білих волосків, у два або майже в три рази довший за сім'янку. ♃. Цв. 2/2 (IV) V—VI.

Minderova (Міндерова) в Укр. бот. журн., XIII, № 3 (1956) 55. Шишкин во Фл. СССР, XXVI, 754.

— *S. campester* auct., non DC. s. str. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., 85 (excl. var.). Катіна в Визн. росл. УРСР, 556.

Рисунки: Міндерова, цит. журн., рис. 1, А.

Рис. 73. Жовтозілля Черняєва — *Senecio Czernjaëvii* Mind.

1 — нижня частина; *2* — верхня частина рослини; *3* — кошик; *4* — крайова квітка; *5* — серединна квітка.

На лісових галявинах та по узліссях, по схилах балок, у чагарниках. — В лісових районах та в Лісостепу.

Р.-О.Л. Тернопільська обл.: Кременець (Бессер!, Заверуха!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Біла Церква (Гродзинський!, Рогович!); Києво-Святошинський рн, Козин (Монтрезор!). — Вінницька обл.: Вінницький рн, Лаврівка (Балковський!). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Переяслав-Хмельницький (Рогович!, Пачоський!). — Полтавська обл.: Полтава (Рогович!).— Харківська обл.: Харківський рн, Хорошеве (Черняєв!), Жихар (Черняєв!), Покотилівка (Ширяєв!), Васищеве (Черняєв!), окол. Харкова (Черняєв!, Наливайко!, Котов!, Ширяєв!); Зміївський рн, Коробові хутори (Куксін!); Нововодолазький рн, Борки (Котов!, Козлов!); Чугуївський рн, Чугуїв (Котов!); Дергачі (Черняєв!), Феськи (Лавренко!). — Сумська обл.: Штепівський рн, Василівка (Стахорський!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Дв.-Печ., Лад.-Ільм., Волзьк.-Кам., Верх.-Волзьк., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон; Заволзьк.; Зах. Сибір: Обоськ. (південь), Верх.-Тоб., Ірт., Алт.

Загальне поширення. Східна Європа до суміжних районів Сибіру.

Примітка. *Senecio campester* DC. (et auct.) являє собою збірну групу, що зазначав свого часу сам Декандоль. До недавнього часу було прийнято вважати, що *S. campester* DC. широко розповсюджений від гір Середньої Європи до Тихоокеанського узбережжя Азії і заходить в Японію, Китай, Північну Америку. Дослідами радянських ботаніків — Б. К. Шишкін (1953, 1954, 1961), С. В. Юзепчук (1953) — вже з'ясовано, що принаймні в Криму та в Східному Сибіру росте не типовий *S. campester* (Retz.) DC., а відмінні від нього географічні раси (*S. jailicola* Juz., *S. Sukaczevii* Schischk., *S. Fedorovianus* Schischk. та інші).

3219 (11). S. jailicola Juz. — **Жовтозілля яйлинське.** Рослина з коротким косим кореневищем, одягнутим на верхівці чорнуватими волокнистими рештками торішніх листків і вкритим численними тонкими білуватими корінцями. Стебла звичайно поодинокі, прямостоячі, 12—38 *см* завв., борозенчасті, в нижній частині або на всьому протязі брудно-пурпуруваті, клочкувато-білоповстисто-мохнаті й, крім того, вкриті короткими сосочковидними волосками. Листки від довгасто-яйцевидних або ж -оберненояйцевидних (нижні) до лінійно-ланцетних (верхні); прикореневі та найнижчі стеблові — черешкові, з черешками 1—4,5 *см* завд. і пластинками 1,5—6 *см* завд., 0,8—3 *см* завш.; пластинки їх з майже закругленою або клиновидною основою, раптово стягнутою в крилатий черешок, на верхівці закруглені або звужені, цілокраї або розсунуто-виїмчасто-зубчасті по краю; середні й верхні стеблові листки 1—6 *см* завд., 1,5—10 *мм* завш., поступово зменшені в напрямі до верхівки стебла і звичайно притиснуті до нього (через що стебло в верхній частині виглядає ніби безлистим), сидячі, з вузькою або іноді (нижче розміщені) з розширеною основою; всі листки з обох боків або лише зісподу б.-м. густо-клочкувато-білоповстисто-волосисті, а там, де опушення зникає, помітно коротко- й відлегло-сосочковидно-волосисті; стеблові листки звичайно, а також іноді й прикореневі листки з дещо відігнутими краями. Кошики в кількості 3—8, на вкорочених товстень-

ких квітконосах, одягнутих густою білою повстю, що згодом нерідко зникає, зібрані в компактне, часто майже головчасте суцвіття, чималі, 1—1,5 *см* завд., 1,5—2,5 *см* у діаметрі; листочки обгортки лінійно-ланцетні, догори звужені, на кінці притуплені, зелені з брудно-пурпуровою верхівкою, по краях плівчасто облямовані, на поверхні зовні негусто-повстисті й сосочковидно-коротко-волосисті, біля верхівки оголені; зовнішні листочки дрібні, в три-чотири рази коротші від внутрішніх, нечисленні, звичайно вкриті опушенням; крайові квітки світло-жовті, з відгином до 10 *мм* завд. і 3 *мм* завш., не відігнуті на верхівці. Сім'янки близько 3—4 *мм* завд., ребристі, опушені досить густими, недовгими, трохи звивистими жорсткуватими волосками; чубок із тонких білих волосків близько 10 *мм* завд. ♃. Цв. VI—VII.

Juz. (Юзепчук) в Бот. матер. герб. Бот. ин-та им. В. Л. Комарова АН СССР, XV (1953) 399—400.

— *S. campestris* (*campester*) auct. fl. taur., non DC., — *Cineraria campestris* auct. fl. taur., haud. Retz.

На яйлах. — Тільки в гірській частині Криму.

Г.Кр. Кримська обл.: Алуштинський рн, Бабуган-Яйла (Юзепчук!, Вульф!, Пожидаєва!); Кримський державний заповідник (Троїцький!, Поплавська!, Юзепчук!), яйла біля г. Ай-Петрі (Гольде); г. Ай-Петрі (О. і В. Федченки, Буш, Гольде, Симанська); Беденекір (Гольде); Ялтинський рн, Карабі-Яйла, верхні схили біля Кара-Тау і Тай-Коба (Буш); Чатир-Даг (О. і В. Федченки, Григорьєв, Вульф!, Зеленецький!, Котов!); Демерджі-Яйла (Вульф!); г. Кара-Тау (Привалова!); окол. Ялти, г. Шишка (Білозер!); Нікітська яйла (Котов!); г. Роман-Кош (Іщенко!, Котов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим (гори).

Загальне поширення. Кримський гірський ендем.

3220 (12). S. Besserianus Mind. — **Жовтозілля Бессера.** Рослина з укороченим кореневищем, густо вкритим тонкими корінцями. Стебла прямостоячі, 40—65 *см* завв., прості, борозенчасті, з червонувато-фіолетовими смугами, злегка павутинисто-волосисті або майже голі. Прикореневі та найнижчі стеблові листки з добре розвинутими 1,5—6 *см* завд. черешками; пластинка їх овальна або видовжено-овальна, 2,5—5 *см* завд., 1—3,5 *см* завш., тупо загострена, по краю неглибоко-нерівно-зубчаста або майже цілокрая, гола, рідше злегка павутиниста; середні стеблові листки сидячі або з короткими черешками, обернено-ланцетні або видовжені, верхні листки сидячі, майже лінійні, дрібні. Кошики в кількості 3—6 (10), зібрані в зонтиковидні щитки, досить великі, 10—15 *мм* завш., на товстих, порівняно довгих (2—4 *см* завд.) нерівних квітконосах, при основі яких є вузьколінійні приквіткові листочки; обгортка при основі павутинисто-шерстиста, однорядна; листочки її лінійні або лінійно-довгасті, 6—8 *мм* завд., 1—1,6(2) *мм* завш., кілюваті, червонувато-буруваті, на верхівці темно забарвлені, торочкуваті; язичкові квітки звичайно відсутні, рідко розвинуті; трубчасті квітки численні, 7—10 *мм* завд., червонувато-фіолетові, з дзвониковидно розширеною верхньою частиною віночка, надрізаною до $^1/_6$, що переходить

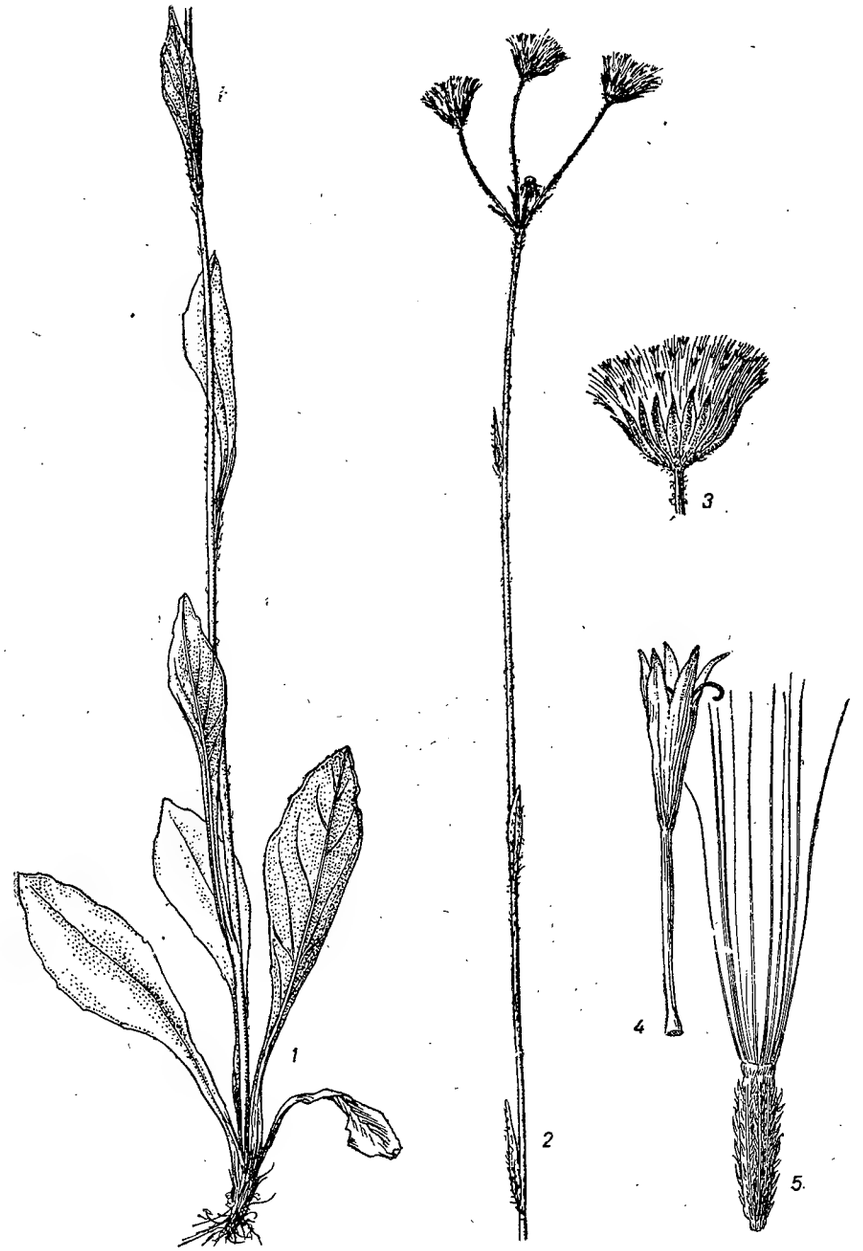

Рис. 74. Жовтозілля Бессера — *Senecio Besserianus* Mind.

1 — нижня частина рослини; *2* — верхня частина рослини; *3* — кошик; *4* — віночок серединної квітки; *5* — сім'янка.

у нижню звужену, звичайно в півтора раза довшу за верхню частину. Сім'янки видовжені, звужені на кінцях, 2,5—3 *мм* завд., ребристі, коричнюваті, густо опушені; чубок з білих шовковистих волосків, у два-три рази довший за сім'янку. 4. Цв. VI.

Minderova (Міндерова) в Укр. бот. журн., XII, № 3 (1956) 58. Шишкин во Фл. СССР, XXVI, 768.

— *S. aurantiacus* β. *flosculosus* Bess. ex DC., Prodr., VI (1837) 362. — *S. campester* β. *aurantiacus* et b. *capitatus* Schmalh. (Шмальгаузен), Фл. Ср. и Ю. Р., II (1897) 85, non *S. aurantiacus* DC., nec *S. capitatus* DC. — *S. aurantiacus* Катіна у Визн. росл. УРСР, 556, non DC.

Рисунки: Міндерова, цит. журн., рис. 2.

На степових схилах та по узліссях. — Волинський Лісостеп, Опілля. Рідко.

Р.-О.Л. Тернопільська обл.: Кременець (Шмальгаузен!, Заверуха!); біля Почаєва (Рогович!). — **В.Л.-С.** Волинь (Бессер!).

Var. **radiatus** Mind. Кошики з язичковими червонувато-фіолетовими квітками.

— *S. aurantiacus* Катіна у Визн. росл. УРСР, 556, non DC., **В.Л.-С.** Волинь (Бессер!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (півн. схід), Верх.-Дніпр. (півд.-захід).

Загальне поширення. Волинський ендем.

Примітка. *S. Besserianus* Mind. був відмічений ще Бессером та Декандолем як різновидність (*S. aurantiacus* β. *flosculosus* Bess. ex DC.), а пізніше ботаніками був забутий. Ми відновили цю форму вже як самостійний вид і дали йому назву на честь Бессера. Шмальгаузен (1897), З. Ф. Катіна (1950) помилково наводили для Волині й Опілля *S. aurantiacus* (Hoppe) DC і *S. capitatus* (Wahlb.) DC., очевидно, приймаючи за них *S. Besserianus* Mind. та його язичкову форму.

3221 (13). S. capitatus (Wahlb.) Steud. — **Жовтозілля головчасте.** Кореневище вкорочене, висхідне. Стебла прямостоячі, близько 25—50 *см* завв., прості, ребристі, в нижній частині або й вище брудно-пурпурові або пурпуруваті, павутинисто-шерстисті з домішкою почленованих волосків. Прикореневі листки зібрані в розетку, еліптичні або здебільшого довгасто-еліптичні, 2—10,5 *см* завд., 0,7—2,5(3) *см* завш., з клиновидною основою, поступово звуженою в коротенький або маловиразний, рідко довший черешок і з тупою, рідше тупуватою верхівкою, з країв дрібнозубчасті або рідше зарубчасто-зубчасті, б.-м. густо павутинисті до павутинисто-шерстистих зісподу, коротковолосисті; стеблові листки сидячі, довгасто-еліптичні або довгасті до лінійно-ланцетних угорі, менш помітно зазублені до цілокраїх і густіше опушені. Кошики в кількості 3—9, на нерівних (1—5 *см* завд.), товстуватих і під кошиком здутих павутинисто-шерстистих квітконосах, зібрані у верхівкове зонтиковидне суцвіття, рідше з додатковими квітконосами нижче зонтика; обгортка однорядна, 7—10 *мм* завд. і 11—12 *мм* завш. (під час цвітіння), чорнувато-пурпурова, при основі павутиниста, складена

з 17—25 лінійно- або довгасто-ланцетних загострених листочків 1,2—2,2 *мм* завш.; язичкові квітки в кількості 10—15 (й більше?), оранжево-червоні, 10—13 *мм* завд., 2,2—3,2 *мм* завш.; трубчасті квітки численні, 7,5—8,5 *мм* завд., темно-жовті або оранжеві. Сім'янки довгасті, близько 3—3,5 *мм* завд., густо опушені; чубок 5,5—6 *мм* завд., коротший за квітки, білий. 4. Цв. V—VI.

Steud., Nomencl. bot., II (1841) 559. Шишкин во Фл. СССР, XXVI, 768.

— *S. capitatus* (Wahlb.) DC. ap. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 2. — *S. aurantiacus* γ. *tomentosus* et β. *capitatus* DC., Prodr., VI (1837) 362. — *S. aurantiacus* b. *lanatus* Rchb., Ic. fl. Germ. et Helv., XVI (1854) 44. — *Cineraria capitata* Wahlb., Flora Carpath. (1814) 271.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 3773!

На вогкуватих луках. — Наводиться для Карпат (Шишкін, ц. м.). Зустрічається, хоч і дуже рідко, в Західному Поліссі.

З.П. Волинська обл.: Турійський рн, біля Турійська (Заверуха!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр.

Загальне поширення. Карпати.

Примітка. Екземплярів з Карпат ми не бачили. Опис складено за численними екземплярами, зібраними Б. В. Заверухою в окол. Турійська 30.V 1961 р. До цього ж виду, мабуть, належить і *S. aurantiacus* вказаний Й. Мотикою (1946) для Старої Гути Шумського району Тернопільської області. Загалом *S. capitatus* (Wahlb.) Steud. є високогірним, субальпійським і альпійським видом і його знижені місцезнаходження на Поліссі виглядають загадково.

3222 (14). S. pratensis (Hoppe) DC. — **Жовтозілля лучне.** Рослина з укороченим кореневищем, вкритим тонкими корінцями, розсіяно-павутинисто-шерстиста, рідше майже гола. Стебла прямостоячі, 35—80 *см* завв., прості, ребристі. Прикореневі та найнижчі стеблові листки довгочерешкові; пластинка їх довгаста, 3—9 *см* завд., 1—3 *см* завш., трохи зубчаста або майже цілокрая; середні стеблові листки сидячі або короткочерешкові, лінійно-ланцетні, 6—12 *см* завд., 0,6—1,1 *см* завш.; верхні листки сидячі, вузьколінійні. Кошики на довгих квітконосах, при основі яких є дрібні вузьколінійні приквіткові листочки, нечисленні (4—8), великі, до 3 *см* у поперечному діаметрі, зібрані в прості щитки. Обгортка однорядна, павутиниста, при основі трохи залозиста, листочки її лінійні, 9—9,5 *мм* завд., 1—1,5 *мм* завш., загострені; язичкові квітки в кількості 15—18 (25), світло-жовті, 15—16(17,5) *мм* завд., з довгим лінійним загостреним відгином, 1,3—1,8 *мм* завш.; трубчасті квітки численні, 7,5—8 *мм* завд., з верхньою дзвониковидною розширеною частиною віночка, надрізаною до $^1/_7$, що поступово переходить у довгу й вузьку трубчасту нижню частину. Сім'янки довгасті, 3—4 *мм* завд., невиразноребристі, голі; чубок з білуватих волосків. 4. Цв. VI—VII.

DC., Prodr., VI (1837) 360. Ledeb., Fl. Ross., II, 2, 644. Катіна у Визн. росл. УРСР, 555.

— *Cineraria pratensis* Hoppe, Neue botan. Taschenb. (1806) 128.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, tab. CMLXXIX, fig. 11.

Видані зразки: Fl. Austro-Hung. exsicc., № 1798!

На гірських схилах у лісовій смузі, рідше на болотистих луках. — В Карпатах і в Ростоцько-Опільських лісах, рідко.

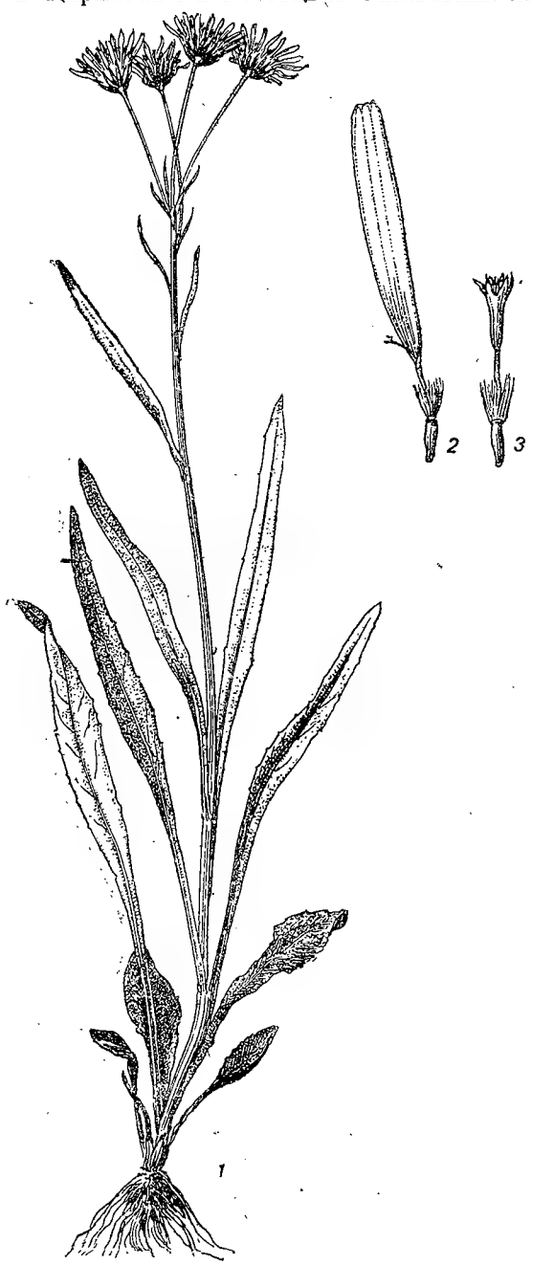

Рис. 75. Жовтозілля лучне — *Senecio pratensis* (Hoppe) DC.

1 — загальний вигляд; *2* — крайова квітка; *3* — серединна квітка.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Мукачівський рн, г. Пікуй (М. Попов!). — **К.Л.** Закарпатська обл.: Раховський рн, Гуцульсько-Мармороські Альпи, г. Петрос (Брадіс!, Запятова!), г. Піп-Іван (Попов!). — **Р.-О.Л.** Львів. — Тернопільська обл.: Кременець (Шафер, Кульчинський, Павловський).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати).

Загальне поширення. Східна частина Середньої Європи (Австрія, Південно-Західна Польща, західні райони Української РСР).

3223 (15) S. arcticus Rupr. — **Жовтозілля арктичне.** Рослина з мичкуватим корінням. Стебла прямостоячі, 25—65 *см* завв., досить товсті (до 2 *см* завт.), порожнисті, прості, рідше розгалужені, ребристі, густопавутинисті і жорстко-залозисті, у верхній частині і в суцвітті мохнаті, трохи клейкі. Нижні листки черешкові, пластинка їх довгасто-ланцетна, 7—17 *см* завд., 1—5,5 *см* завш., по краю глибоко-виїмчасто-зубчаста або майже надрізана, коротко опушена або гола; середні стеблові листки сидячі, напівстеблообгортні, по краю виїмчасто-зубчасті; верхні майже цілокраї. Кошики на коротких мохнатих квітконосах, разом з язичковими квітками до 2 *см* у поперечному діаметрі, зібрані в щільне щитковидно-волотисте суцвіття, обгортка шерстиста, однорядна; листочки її лінійні, 7—10 *мм* завд., 1—1,9 *мм* завш., загострені; язичкові квітки в кількості

20—25, світло-жовті, 7—9 *мм* завд., з довгасто-еліптичним відгином, 1,5—1,8 *мм* завш.; трубчасті квітки у великій кількості, 5—5,5 *мм* завд., з верхньою дзвониковидно розширеною частиною віночка, до $^1/_5$ надрізаною. Сім'янки довгасті, 3—3,5 *мм* завд., з 10 реберцями, голі; чубок із шовковистих жовтувато-білих волосків, у п'ять-шість разів довший від сім'янок. ☉. $^2/_2$ V—VII.

Rupr., Fl. Samojed. cisural. (1845) 44. Шишкин во Фл. СССР, XXVI, 752. — *S. palustris* (L.) Hook., Fl. bor. am. I (1833) 334, non Velloso (1827). Ledeb., Fl. Ross., II, 648. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 84. («*paluster*»). Катіна у Визн. росл. УРСР, 555. — *Othonna palustris* L., Sp. pl., ed. I (1753) 924. — *Cineraria palustris* L., Sp. pl., ed. II (1763) 1243.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, tab. CMLXXXII, fig. II.

Видані зразки: Fl. polon. exsicc., № 374!

На заболочених і вологих луках, на торфовищах. — В Поліссі, Лісостепу та в Степу (рідко).

З.П. Волинська обл.: Ківерцівський рн, Ківерцівське л-во (Барбарич!, Косець!); Цумань (Пачоський!); Заболотівський рн, Тур, біля оз. Турське (Барбарич!); Володимир-Волинський (Шмальгаузен). — Житомирська обл.: Житомир (Пачоський); Барашівський рн, Верби (Пачоський). — **П.П.** Житомирська обл.: Радомишльський рн, Забілоччя (Пачоський). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Городнянський рн, Бутівка, Хотуничі, Петрівка (Левіна!); Коропський рн, Оболоння (Куксін!); Козелець (Шмальгаузен); Остерський рн, Рибне озеро (Шмальгаузен). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Білоцерківський рн, Томилівка (Катіна!, Котов!); Києво-Святошинський рн, Біличі (Шмальгаузен). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: Харків (!); Харківський рн, Безлюдівка, Мерефа (Черняєв!); Печенізький рн, Борщове (Черняєв!), Зміїв (Гарницький!). — Сумська обл.: Сумський рн, Сироватка (Черняєв!). — Полтавська обл.: Пирятинський рн, Сасинівка (!), Пирятин (Шмальгаузен); Полтава (Шмальгаузен). — Черкаська обл.: Золотоніський рн, Щербинівка (Полонська!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Зміївський рн, Лиман (Гребеньова!, Лавренко!). — Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ (Пачоський). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Голопристанський рн, Зубрівка (Пачоський).

Поширення по СРСР. Арктика: Аркт. Європ., Н.-Зем., Аркт. Сиб., Чук., Анад.; Європ. ч.: Прибалт., Лад.-Ільм., Верх.-Волзьк., Волзьк.-Кам., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон., Ниж.-Дон., Заволзьк.; Зах. Сибір; Схід. Сибір.

Загальне поширення. Європа, Північна Азія, Північна Америка.

Примітка. Далекосхідні та північноамериканські рослини навряд чи належать до цього виду.

Секція **4. Annui** Hoffm. Однорічні або дворічні, рідше багаторічні, павутинисто-шерстисті або залозисто опушені, іноді майже голі рослини. Листки перистолопатеві, б.-м. глибоко роздільні або розсічені. Обгортка кошиків циліндрична або дзвониковидно-циліндрична, з зовнішніми дрібними листочками. Кошики з язичковими квітками або останні нерозвинуті. Сім'янки голі або опушені короткими жорсткуватими волосками.

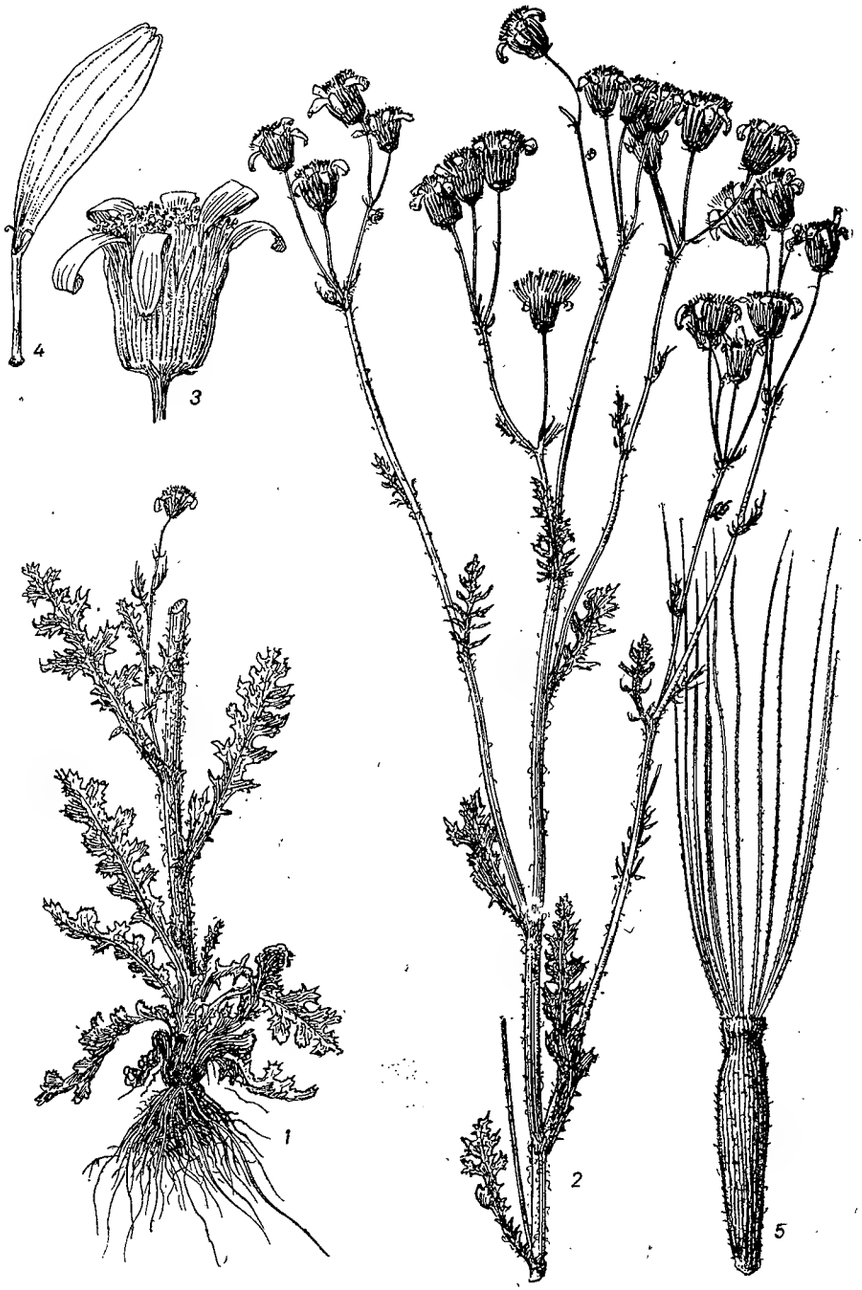

Рис. 76. Жовтозілля весняне — *Senecio vernalis* Waldst. et Kit.

1 — нижня частина рослини; *2* — верхня частина стебла; *3* — кошик; *4* — віночок крайової квітки; *5* — сім'янка.

3224 (16.) S. vernalis Waldst. et Kit. — **Жовтозілля весняне.** Рослина з мичкуватим корінням, б.-м. павутинисто-шерстиста. Стебла поодинокі, рідше їх кілька, прямостоячі, 25—60 *см* завв., прості або розгалужені. Прикореневі та найнижчі стеблові листки довгочерешкові, довгасті або довгасто-оберненояйцевидні, 5—13 *см* завд. (разом з черешками), 0,7—3 *см* завш., по краю нерівно-виїмчасто-зубчасті або виїмчасто-перисто-лопатеві, з трикутними лопатями, на час цвітіння часто вже зів'ялі; середні й верхні стеблові листки сидячі, майже ліровидні, виїмчасто-перисто-лопатеві, 3—9 *см* завд., 0,3—2,5(3,8) *см* завш. Кошики на досить довгих квітконосах, невеликі, до 2(2,5) *см* у поперечному діаметрі (разом з язичковими квітками), зібрані в негусту щитковидну волоть; обгортка дзвониковидна, майже дворядна; внутрішні листочки її лінійно-ланцетні, 5,5—6,5(7) *мм* завд., 0,8—1,5 *мм* завш., тонко загострені, на верхівці трохи торочкуваті, з чорною плямою; зовнішні листочки в кількості 5—11, вузьколінійні, на верхівці з темною плямою, в три-чотири рази коротші від внутрішніх; язичкові квітки в кількості 9—13, золотисто-жовті, 10—11,5(12) *мм* завд., з відігнутим оберненояйцевидним або довгасто-овальним, злегка надрізаним відгином 1,6—2,5(3) *мм* завш. і 4 жилками на ньому; трубчасті квітки численні, 5,3—7 *мм* завд., з верхньою дзвониковидною розширеною частиною віночка, в півтора—два рази коротшою за вузеньку нижню. Сім'янки циліндричні, трохи звужені на кінцях, іноді майже веретеновидні, 2,1—2,9 *мм* завд., невиразноребристі, негусто опушені короткими, майже горизонтально відстовбурченими волосками; чубок з білих шовковистих волосків у три рази довший за сім'янку. ☉, рідко ☉. Цв. IV—IX.

Waldst. et Kit., Descr. et icon. pl. rar. Hung., I (1802) 23. DC., Prodr., VI, 345. Ledeb., Fl. Ross., II, 2, 630. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 86. Крашенинников и Ильин в Сорн. раст. СССР, IV, 261. Катіна у Визн. росл. УРСР, 556. Шишкин во Фл. СССР, XXVI, 783.

Рисунки: Waldst. et Kit., op. cit., tab. 24.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 1803! Pl. polon. exsicc., № 375!, № 46! Герб. русск. фл., № 976!, № 976 a!

Біля шляхів, на полях. — Звичайно по всій Україні, крім Карпат.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: всі райони, крім Арктики; Кавказ; Серед. Азія: Гірськ. Туркм.

Загальне поширення. Європа, Кавказ, Північна Африка.

3225 (17). S. euxinus Mind. — **Жовтозілля чорноморське.** Рослина з стриженим коренем. Стебла прямостоячі, 7—20(25) *см* завв., від основи кущувато-галузисті, павутинисто опушені, особливо в нижній частині. Листки всі сидячі, 1—2,5 *см* завд., глибоко й нерівно перисто надрізані або розділені, з краями трохи загорнутими на спідній бік, голі або негусто-павутинисто-волосисті. Кошики на довгих квітконосах, до 1—1,5 *см* у діаметрі, зібрані в галузисту волоть; обгортка злегка опушена або майже гола, дворядна; внутрішні листочки її лінійні, (4)4,5—5,5 *мм* завд., 0,8—1,3 *мм* завш., загострені, на верхівці без чор-

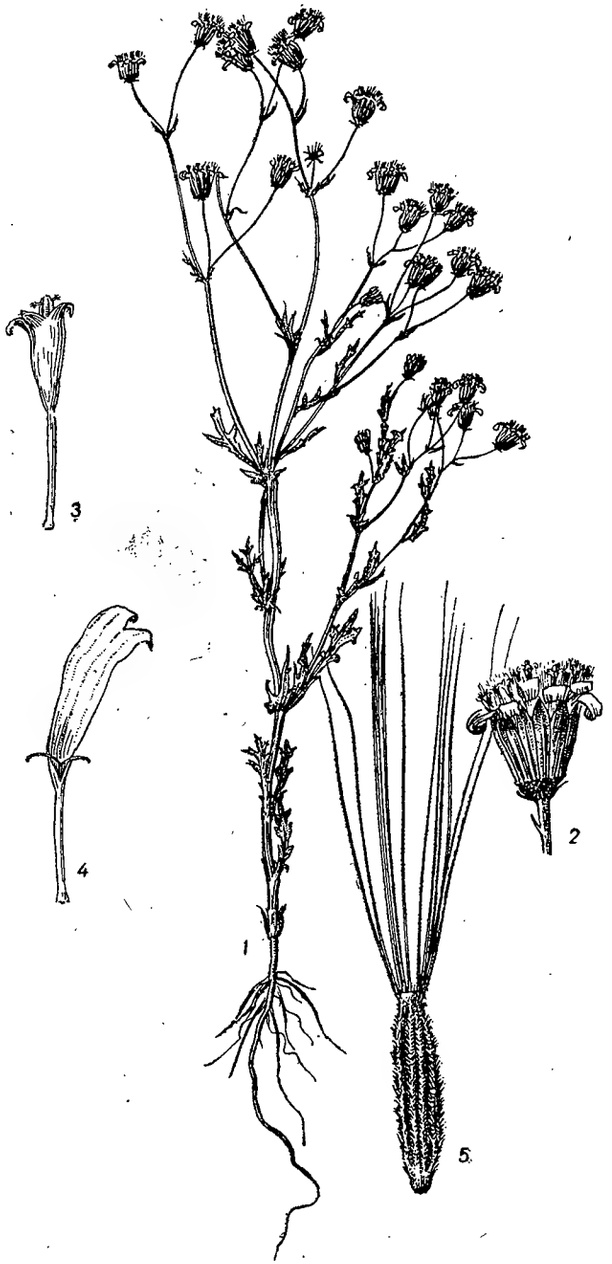

Рис. 77. Жовтозілля чорноморське — *Senecio euxinus* Mind.

1 — загальний вигляд; *2* — кошик; *3* — віночок серединної квітки; *4* — віночок крайової квітки; *5* — сім'янка.

ної плями, кілюваті, часто по краю плівчасті, голі; зовнішні листочки в кількості 3—5, лінійні, набагато дрібніші за внутрішні, на верхівці без темної плями; язичкові квітки в кількості 4—8, блідо-жовті, 8—8,5 *мм* завд., з вузькоеліптичним, глибоко надрізаним відгином 1,8—2 *мм* завш. і з 7—8 жилками; на ньому трубчасті квітки численні, 4,5—6(6,5) *мм* завд. з верхньою дзвониковидно розширеною частиною віночка, що поступово донизу переходить у вузьку трубчасту частину. Сім'янки довгасті, звужені до кінців, 2—2,2 *мм* завд., ребристі, густо опушені білими притиснутими волосками; чубок з шовковистих білих волосків, у два-три рази довший за сім'янку. ☉. Цв. VI—VIII.

Minderova (Міндерова) в Укр. бот. журн., XIII, № 3 (1956) 60.
Рисунки: Міндерова, цит. журн., рис. 4.

На черепашниках та приморських пісках. — Тільки на узбережжі Чорного й Азовського морів, переважно в літоральній смузі.

Л.З.С. Херсонська обл.: Голопристанський рн, Тендерівська коса, Білі Кучугури (Левіна!, Давидович!); Скадовський рн, о. Джарилгач (Левіна!). — **П.С.** Запорізька обл.: Якимівський рн, о. Бирючий (Котов!, Левіна!); Ново-Троїцький рн, о. Чурюк (Левіна!), біля Сиваша (Білик!). — Кримська обл.: Роздільнянський рн, Чонгарський пів-в (Котов!), Сиваш на південь до гирла р. Біюк-Карасу (Циріна!). — **Т.С.** Кримська обл.: Тархаикутський пів-в, балка Кліпча (Дзенс-Літовська!), балка Кіпчак (!). — **К.С.** Кримська обл.: Керченський пів-в, Войкове (Клопотов!), пів-в Казантип (Клопотов), г. Мітрідат (!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Крим.

Загальне поширення. Береги й острови Чорного та Азовського морів. Ендемічна рослина *.

3226 (18). S. sylvaticus L. — **Жовтозілля лісове.** Рослина трохи павутинисто-пухнаста, без залозистих волосків в опушенні. Стебло прямостояче, 20—75 *см* завв., просте, іноді у верхній частині розгалужене. Нижні листки черешкові, пластинка листків глибокоперистороздільна або перистолопатева, 5—7,5 *см* завд., 2—2,8 *см* завш., з великими, довгасто-лінійними, нерівнозубчастими лопатями; верхні листки сидячі, напівстеблообгортні, з вушками при основі. Кошики дрібні, до 3 *мм* завш., зібрані в пухке щитковидно-волотисте суцвіття; обгортка циліндрична, майже дворядна; внутрішні листочки її лінійні, 5,5 *мм* завд., 0,5—0,8 *мм* завш., загострені, злегка кілюваті, на верхівці торочкуваті, з темною плямою; зовнішні листочки дуже короткі, іноді ледве помітні, без плями на верхівці; язичкові квітки в кількості 9—13, світло-жовті, з загнутим назовні тупо обрубленим відгином 0,6—0,7 *мм* завш., трохи більшим за довжину обгортки; трубчасті квітки численні, 5—5,5 *мм* завд., з довгою нижньою трубчастою частиною віночка, злегка розширені на верхньому кінці. Сім'янки довгасті, до 3 *мм* завд., реб-

* Б. К. Шишкін (Фл. СССР, XXVI, 784) вказує, що *S. euxinus* Mind. і *S. rapistroides* DC. навряд чи можна вважати за окремі види. Це питання потребує додаткових досліджень.

ристі, опушені притиснутими волосками, з чубком з сріблясто-білих волосків, в три рази довших сім'янок. ☉. Цв. VI—IX.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 868. Ledeb., Fl. Ross., II, 2, 629. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 86. Крашенинников и Ильин в Сорн. раст. СССР, IV, 262. Катіна у Визн. росл. УРСР, 556. Шишкин во Фл. СССР, XXVI, 782.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, tab. CMLX, fig. 2.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 319. Pl. polon. exsicc., № 377. Fl. exsicc. Austro-Hung., № 1805.

На узліссях та галявинах, рідше як бур'ян на полях. — В Ростоцько-Опільських лісах і Західному Поліссі нечасто, в Правобережному Лісостепу рідко.

Р.-О.Л. Львівська обл.: Перемишляиський рн, Перемишляни (Бродський!). — **З.П.** Житомирська обл.: Словечанський рн, Дивлинське л-во, Дивлинська дача (!). — Ровенська обл.: Рафалівський рн, Озерце (Григора!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Ставищенський рн, Ставище (Шмальгаузен).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Лад.-Ільм., Прибалт., Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Верх.-Волзьк.; Кавказ: Зах. Закавк. (занесене в окол. Батумі).

Загальне поширення. Європа. В Північній Америці занесене.

3227 (19). S. viscosus L. — **Жовтозілля клейке.** Вся рослина залозисто-пухната. Стебла прямостоячі, 20—50 *см* завв., звичайно розгалужені. Листки черешкові, пластинка глибокоперистороздільна з видовженими зубчастими лопатями. Кошики невеликі, до 3,5 *мм* завш., зібрані в рідку щитковидну волоть; обгортка дзвониковидно-циліндрична, майже дворядна; зовнішні листочки її в два-три рази коротші внутрішніх; внутрішні листочки лінійні, на верхівці з темною плямою; язичкові квітки світло-жовті, короткі, закручені. Сім'янки довгасті, голі або розсіяно опушені короткими рідкими волосками; чубок із сріблястих волосків, майже вдвоє довший за сім'янку. ☉. Цв. VI—X.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 868. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 86. Катіна у Визн. росл. УРСР, 556. Шишкин во Фл. СССР, XXVI, 779.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, tab. CMLX, fig. 1.

Видані зразки: Pl. polon. exsicc., № 376! Fl. Roman. exsicc., № 482! Герб. фл. СССР, № 3497! Pl. Finl. exsicc., № 393!

На піщаних місцях. — У нас тільки як занесена рослина.

П.П. Київська обл.: Києво-Святошинський рн, Ірпінь (Клоков!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Дв.-Печ. (захід), Лад.-Ільм., Прибалт., Верх.-Волзьк., Волзьк.-Кам., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр. (занесене); Кавказ.

Загальне поширення. Майже вся Європа, Кавказ, Мала Азія. В Північній Америці занесене.

3228 (20). S. vulgaris L. — **Жовтозілля звичайне.** Рослина майже гола або негусто-павутинисто-волосиста (на молодих частинах). Стебла прямостоячі (12)16—50 *см* завв., прості або розгалужені, ребристі. Нижні й середні стеблові листки короткочерешкові, пластинка їх довгасто-оберненояйцевидна, 2—8 *см* завд., (0,4)1—3 *см* завш., перисто-лопатева або перистороздільна з округлими або видовженими сегментами, по краю нерівно-виїмчасто-зубчаста; верхні листки сидячі, іноді стеблообгортні, глибоко-виїмчасто-лопатеві або майже ліровидні. Кошики нечисленні, невеликі, 4—5,5 *см* завш., зібрані в негусте щитковидно-волосисте суцвіття; обгортка циліндрична, майже дворядна; внутрішні листочки її лінійні, 0,5—7 *мм* завд., 0,6—1 *мм* завш., загострені, кілюваті, на верхівці з темною плямою; зовнішні листочки лінійно-ланцетні, загострені, майже до половини чорні, в чотири-п'ять разів коротші за внутрішні; язичкові квітки відсутні, всі квітки трубчасті, 5—7 *мм* завд., з верхньою, трохи розширеною частиною віночка, яка поступово переходить донизу в довгу трубчасту частину, вдвоє довшу за верхню. Сім'янки довгасті, веретеновидні, 2,5—3 *мм* завд., ребристі, опушені короткими притиснутими волосками, чубок із бруднувато-білих волосків. ☉, ☉. Цв. IV—IX.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 867. DC., Prodr., VI, 341. Ledeb., Fl. Ross., II, 2, 628. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 86. Крашенинников и Ильин в Сорн. раст. СССР, IV, 260. Катіна у Визн. росл. УРСР, 556. Шишкин во Фл. СССР, XXVI, 780.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, tab. CMLIX, fig. 1.

Видані зразки: Fl. exsicc. reip. Bohem.-Sloven., № 378.

Бур'ян біля шляхів і жител, на полях, городах, у парках, на відкритих засмічених місцях. — Майже по всій Україні, на півдні рідше.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: всі райони (на півдні рідшає); Кавказ: Передкавк.; Захід. і Схід. Сибір; Далек. Схід; Серед. Азія.

Загальне поширення. Європа, помірна зона Азії, занесене в Північну Америку.

Господарське значення. Лікарська рослина. Листки і стебла містять від 0,01 до 0,05% алкалоїду сенеціоніну. Рідкий екстракт або настій трави застосовується в гінекологічній практиці; листя містять багато вітаміну С.

Секція **5. Jacobaea** DC. Дворічна або багаторічна рослина, густо-павутинисто-опушена або майже гола. Листки перистороздільні, нижні ліровидні, рідко яйцевидно-серцевидні, глибокозубчасті. Обгортка кошиків з зовнішніми дрібними листочками. Кошики з язичковими квітками. Сім'янки опушені або тільки крайові голі, рідко всі сім'янки голі.

3229 (21). S. jacobaea L. — **Жовтозілля Якова.** Рослина з укороченим розгалуженим кореневищем. Стебла прямостоячі, 25—100 *см* завв., прості, рідше розгалужені, ребристі, червонувато-фіолетові, голі або негусто-павутинисто-опушені. Нижні листки довгочерешкові, пластинка їх довгаста або довгасто-оберненояйцевидна, 2—14(16) *см* завд., 1—6(7) *см* завш., тупозубчаста або ліровидно-надрізана, з тупо за-

округленими боковими лопатями 1—1,5 *см* завд. і збільшеною кінцевою яйцевидною лопаттю, гола або павутинисто опушена; середні стеблові листки сидячі, ліровидно-перистороздільні, з довгастими, 3—6 *мм* завш., нерівнозубчастими сегментами; верхні листки сидячі, майже стеблообгортні, перисторозсічені, з загостреними або тупими, вужчими (0,5—3 *мм* завш.) сегментами. Кошики невеликі, 4—8 *мм* завш., зібрані в густе щитковидно-волотисте суцвіття, обгортка майже циліндрична, при основі павутинисто-шерстиста, майже дворядна; внутрішні листочки її довгасто-ланцетні, 4—5,5 *мм* завд., (1,2) 1,5—2 *мм* завш., з перетинчастими краями, рідше без них, на верхівці загострені, торочкуваті, з бурувато-коричневою плямою; зовнішні листочки в кілька разів коротші за внутрішні; язичкові квітки в кількості 12—15 (18), сірчано-жовті, рідше оранжево-жовті, 11—15,5 *мм* завд., з довгим яйцевидно-довгастим закругленим відгином, 2—2,5 (3) *мм* завш. і 4—5 (6) жилками на ньому; трубчасті квітки численні, 5—6 *мм* завд., з верхньою, трохи дзвониковидно розширеною надрізаною до $^1/_7$—$^1/_8$ верхньою частиною, що поступово переходить внизу в коротеньку трубчасту частину. Сім'янки довгасто-циліндричні або злегка зігнуті, 2—2,5 *мм* завд., тупоребристі, крайові — голі, з опадним чубком, внутрішні — опушені, трохи дрібніші, з неопадним чубком, що майже вдвоє довший за сім'янку. ☉ і ♃. Цв. VII—IX.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 879. DC., Prodr., VI, 350. Ledeb., Fl. ross., II, 2, 635. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 87. Крашенинников и Ильин в Сорн. раст. СССР, IV, 262. Катіна у Визн. росл. УРСР, 556. Шишкин во Фл. СССР, XXVI, 715.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, tab. CMLXIV, fig. II. Сорн. раст. СССР, IV, 263, рис. 469.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 723!

На лучних степах, по сухих, рідше заплавних луках, на схилах, в чагарниках, на лісових галявинах, також у посівах як бур'ян. — Звичайно по всій УРСР.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Лад.-Ільм., Волзьк.-Кам., Прибалт., Верх.-Волзьк., Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон., Заволзьк., Бессараб., Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волзьк., Крим; Кавказ; Зах. і Схід. Сибір; Серед. Азія: Арало-Касп., Прибалк., Дж.-Тарб., Сир.-Дар., Тянь-Шан., Пам.-Ал.

Загальне поширення. Майже вся Європа, Кавказ, Північна Азія; Північна Африка; в Північній Америці як занесене.

Господарське значення. Лікарська рослина, застосовується при шлункових захворюваннях. Листки і стебло містять алкалоїд якобін, що викликає отруєння свійських тварин, особливо коней.

3230 (22). S. erraticus Bertol. — **Жовтозілля блукаюче.** Вся рослина розсіяно опушена або майже гола. Стебла прямостоячі, 30—80 *см* завв., у верхній частині розчепіреногалузисті, рідше прості, розсіяно-павутинисто-шерстисті або майже голі. Нижні листки довгочерешкові, пластинка їх ліровидна, з великим яйцевидним зубчастим верхівковим

сегментом, 1—3,5 *см* завш., та з дрібнішими лінійно-довгастими боковими сегментами, гола або зісподу павутинисто-шерстиста; верхні листки сидячі, напівстеблообгортні, перисторозділні, з клиновидною надрізаною кінцевою часткою 0,5—2,5 *см* завш. і лінійно-довгастими, далеко розсунутими боковими частками. Кошики близько 4 *мм* завш., зібрані у щитковидно-волотисте суцвіття; обгортка циліндрична, гола або тільки при основі трохи павутинисто опушена і майже дворядна; внутрішні листочки її в кількості 13, довгасто-ланцетовидні, 3,1—3,5 *мм* завд., 1,2—1,5 *мм* завш., кілюваті, загострені, на верхівці торочкуваті з темною плямою; зовнішні листочки в кількості 3—5, лінійні, в чотири-п'ять разів коротші від внутрішніх; язичкові квітки в кількості 13, жовті, 7—8,2 *мм* завд., з видовженим оберненояйцевидним відгином віночка 2,5—2,8 *мм* завш.; трубчасті квітки численні, 3,5—3,8 *мм* завд., з верхньою дзвониковидно розширеною частиною віночка, яка поступово переходить у майже рівну їй нижню трубчасту. Сім'янки майже циліндричні, трохи звужені на нижньому кінці, 1,8—2 *мм* завд., гладенькі; крайові — голі, серединні — опушені рідкими короткими волосками або майже голі; чубок з білих волосків; у два і більше разів довший за сім'янку. ☉ і ☉. Цв. VII—VIII.

Bertol., Rar. ital. pl. dec., III (1810) 62. Amoen. Ital. (1819) 92. DC., Prodr., VI, 349. Ledeb., Fl. Ross., II, 2, 634. М. Попов, Очерки раст. и фл. Карпат, 246. Шишкин во Фл. СССР, XXVI, 717.

— *S. barbareaefolius* Krock., F. Siles., II (1790) 421. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 87. Катіна у Визн. росл. УРСР, 556.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVI, tab. CMLXIV, fig. 1.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., 1808. Fl. Roman. exsicc., № 486.

На вологих луках, по чагарниках, на лісових галявинах, у нижньому гірському поясі. — В Карпатах, розсіяно.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Берегівський рн, Куклебаня (!); Виноградівський рн, Юлівці (!!), Палладські хутори (!!), Клинове (!!); Тячівський рн, Драгове, уроч. Манастир (!!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати).

Загальне поширення. Атлантична та Середня Європа; Балканський півострів; Мала Азія; Кавказ; Північна Африка.

3231 (23). S. borysthenicus Andrz. — **Жовтозілля дніпровське.** Рослина з розгалуженим кореневищем. Стебла прямостоячі, 30—100 *см* завв., б.-м. розгалужені, ребристі, нерідко червонувато-фіолетові, павутинисто-шерстисті, іноді при основі білувато-повстисто-павутинисті. Нижні листки черешкові; пластинка їх двоперисторозсічена з вузьколінійними (0,5—2 *мм* завд.) загостреними частками, рідше глибоковиїмчасто-надрізана з лінійно-ланцетними зубчастими (до 3 *мм* завш.) боковими сегментами і кінцевим довгастим загостреним, павутинисто-шерстиста, особливо по головній жилці, рідше оголена; верхні листки сидячі, з ще вужчими лінійними частками. Кошики на павутинисто-шерстистих квітконосах з приквітковими листочками, при основі остан-

ніх невеликі, до 1,5—2 *см* у поперечному діаметрі, зібрані в щитковидно-волотисте суцвіття; обгортка дзвониковидна, павутинисто-шерстиста, особливо при основі, майже дворядна; внутрішні листочки її в кількості 13, лінійно-довгасті, 4—5,5 *мм* завд., 1,5—2 *мм* завш., з перетинчастими краями, загострені або тупі, на верхівці торочкуваті, з невеликою буруватою плямою; зовнішні листочки в кількості 5—7, шиловидні, в 2—3 рази коротші за внутрішні; язичкові квітки в кількості 12—13, жовті або оранжево-жовті, 12—14 *мм* завд., з довгим, майже лінійним відгином, 1,5—2,5 *мм* завш.; трубчасті квітки численні, 5—6 *мм* завд., з верхньою дзвониковидно розширеною частиною віночка, поступово звуженою донизу в рівну їй вузьку трубчасту частину. Сім'янки циліндричні, іноді майже веретеновидні, з ледве помітними реберцями; крайові — голі, близько 2,5 *мм* завд., внутрішні опушені, дрібніші, до 2 *мм* завд., з опадним білуватим чубком, у 2—3 рази довшим за сім'янку. ♃. Цв. $^2/_2$ VI—IX.

Andrz. ex DC., Prodr., VI (1837) 351, nomen in syn.; Андржиевский в Унив. изв. (Киев), № 7 (1862) 95. Катіна у Визн. росл. УРСР, 557. Шишкин во Фл. СССР, XXVI, 718.

— *S. praealtus* Bertol. var. *borysthenicus* Andrz. et Bess. in DC., l. cit., — *S. Jakobaea* γ. *borysthenicus* (Andrz.) Schmalh. (Шмальгаузен), Фл. Ср. и Ю. Р., II (1897) 87.

На піщаних місцях. — В Лісостепу і Степу, переважно в долині Дніпра та Дінця, де звичайно.

З.Л.-С. Хмельницька обл.: Солобковецький рн, Проскурівка (Куксін!). — **П.Л.-С.** Черкаська обл.: Черкаси (Липа!). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Переяслав-Хмельницький (Пачоський!). — Черкаська обл.: Гельмязівський рн, Прохорівка (Лавренко!); Золотоніський рн, Шабельники (Лавренко!). — Полтавська обл.: Кременчук, Деївка (Лавренко!); Миргородський рн, Великі Сорочинці (!). — Харківська обл.: Харків (Котов!), Безлюдівка (Козлов!), Зміївський рн, Коробові хутори (Лавренко!); Дергачівський рн, Дергачі (Козлов!); Печенізький рн, Печеніги, Базаліївка — Леб'яже (Лавренко!). — **Д.Л.-С.** Харківська обл.: Ізюм (Дацков!, Котов!). — Донецька обл.: Слов'янський рн, Богородичне, гори Артема (Котов!). — Луганська обл.: Луганськ (Котов!); Олександрівський рн, Весела Гора (Котов!); Краснодонський рн, Попівка, Підгірний (Котов!); Ново-Світлівський рн, Червоний Яр (Постригань!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Боровський рн, Гороховатка (Сова!); Дворічна (Клоков!); Зміївський рн, Лиман (Левченко!, Котов!), Черкаський Бишкин (Лавренко!); Нововодолазький рн, Борки (Левченко!). — Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ (Гроссгейм!); Межівський рн, Слов'янка (Котов!). — Луганська обл.: Верхньо-Теплівський рн, Бахмутівка (Постригань!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: Миколаїв (Крижевський, Пачоський!); Очаківський рн, Кінбурнська коса (Гринь!). — Херсонська обл.: Херсон (Рябков!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Гола Пристань (Куксін!), Буркути (Гринь!), Буркутські плавні (Свистунова!), Збурівка (Куксін!), Рибальче (Гринь!), Ново-Збурівка (Куксін!), о. Тендер (Левіна!); Цюрупинський рн, Цюрупинськ, Великі Копані, Чалбаськ (Прянишников!); Скадовський рн, коса Джарилгач (Давидович!), Виноградове (Прянишников!). — Запорізька обл.: Василівський рн, Попове (Лавренко!), Кінські плавні (Зоз!); Верхньо-Хортицький рн, Біленьке (Лавренко!); Молочанськ, правий берег р. Молочної (!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Причорн., Волзьк.-Дон., Ниж.-Дон. (півн. захід).

Загальне поширення. Південь Східної Європи. Ендемічна рослина Дніпровсько-Донського басейну.

3232 (24). S. erucifolius L. — **Жовтозілля гірчичнолисте.** Рослина з повзучим кореневищем. Стебла прямостоячі, 50—150 *см* завв., прості, ребристі, трохи павутинисто-волосисті або майже голі, густо улиснені в верхній і середній частинах. Нижні листки короткочерешкові, ліровидно-перисторозсічені, на час цвітіння зів'ялі; середні й верхні стеблові листки сидячі, перисторозсічені, 4—9(12) *см* завд., 2—6 *см* завш., з лінійно-ланцетними, загостреними, косо вгору направленими надрізаними сегментами, зісподу павутинисто-пухнасті, рідше майже голі, зверху голі, рідко злегка павутинисті. Кошики численні, невеликі, 2—2,5 *см* у поперечному діаметрі, зібрані в щитковидне суцвіття; обгортка майже гола або тільки при основі павутиниста, майже дворядна; внутрішні листочки її ланцетні, 4,2—4,5 *мм* завд., 1,1—2 *мм* завш., загострені, на верхівці торочкуваті, зовнішні листочки в кількості 4—5, шиловидні, в два-три рази коротші від внутрішніх; язичкові квітки в кількості 10—12, жовті, 6—7 *мм* завд., з широкоеліптичним відгином, 1,9—2,4(2,9) *мм* завш. і 4—8 жилками на ньому; трубчасті квітки численні, 5,5—6 *мм* завд., з верхньою дзвониковидно розширеною частиною віночка. Сім'янки циліндрично-клиновидні, 1,8—2 *мм* завд., з потовщеними реберцями, опушені короткими, косо вгору направленими волосками; чубок з шовковистих білувато-жовтуватих волосків, у три-чотири рази довший за сім'янку. ♃. Цв. VI—VIII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 862. DC., Prodr., VI, 351. Ledeb., Fl. Ross., II, 2, 633. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 87. Крашенинников и Ильин в Сорн. раст. СССР, IV, 262. Катіна у Визн. росл. УРСР, 556. Шишкин во Фл. СССР, XXVI, 710.

Видані зразки: Fl. exsicc. reip. Bohem.-Sloven., № 954!

На засолених луках, по берегах річок, на степових схилах. — В Лісостепу та в Лівобережному Злаково-Лучному Степу нерідко, заходить у Полісся і в кримські райони.

П.П. Київська обл.: Вищедубечанський рн, Старосілля (Котов!), Київ (Васильєв-Яковлев!, Шмальгаузен). — **Л.П.** Чернігів (Шмальгаузен). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Заліщицький рн, Зелений Гай (Гринь!). — Вінницька обл.: Копайгородський рн, ст. Немерче (Кузнецова!); Чечельницький рн, Старо-Луг (Котов!). — Хмельницька обл.: Деражнянський рн, Яблунівка (Котов!); Кам'янець-Подільський рн, Дерев'яне (Косець!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Біла Церква (Гродзинський!). — Черкаська обл.: Звенигородський рн, Козацьке (Підоплічко!). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: Харківський рн, Рогань (Черняєв!), Харків (Черняєв!, Котов!); Зміїв, біологічна станція (!); Валки (Горницький!); Дергачі (Лавренко!). — Сумська обл.: Охтирський рн, Лутище (!); Сумський рн, Баси (Білоусов!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Гадяцький рн, Млини; Полтавський рн, сільськогосподарська станція (!). — Кіровоград (!). — **Д.Л.-С.** Луганська обл.: Успенський рн, Кам'янка (Арсеньєва!); Слов'яносербський рн, Кримське (Котов!); Краснодонський рн,

Попівка (Котов, Карнаух, Кузнецова!). — Донецька обл.: Авдіївський рн, Скотовата (Морозова!). — **Л.З.-Л.С.** Донецька обл.: Приморський рн, Старий Крим (!); Волноваський рн, Старо-Гнатівка (Котов!). — Полтавська обл.: Карлівський рн, Червонопір'ївське л-во (Зеров!). — Харківська обл.: Борівський рн, Гороховатка (!); Вовчанськ (Заболоцький!); Куп'янський рн, Рочняківка (!). — Дніпропетровська обл.: Межівський рн, Слов'янка (Котов, Карнаух, Кузнецова!); Покровський рн, Велико-Михайлівське л-во (Карнаух і Котов!). — **Кр.З.С.** Кримська обл.: Євпаторія (Зеленецький!); Сацький рн, Михайлівка (Циріна!). — **Кр.Л.-С.** Окол. Сімферополя (Вульф!, Андреєв!), берег р. Біюк-Карасу, Ново-Миколаївка (Циріна!). — **Кр.З.-Л.С.** Старий Крим (!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Дв.-Печ., Прибалт. (Литва), Верх.-Волзьк., Волзьк.-Кам., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон., Заволзьк., Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волзьк., Крим; Зах. Сибір (південь); Схід. Сибір: Анг.-Саян.; Серед. Азія: Арало-Касп. (північ), Прибалх., Дж.-Тарб., Тянь-Шан., Сир.-Дар.

Загальне поширення. Вся Європа, крім Крайньої Півночі та островів Середземного моря; Західний і Східний Сибір; Середня Азія (півн. захід), Монголія. Євросибірський вид.

3233 (25). S. tenuifolius Jacq. — **Жовтозілля тонколисте.** Рослина з укороченим, майже горизонтальним кореневищем. Стебла прямостоячі, 60—130 *см* завв., прості, ребристі, трохи павутинисті, рідше майже голі. Листки сидячі, глибокоперисторозсічені, з лінійними цілокраїми вузькими, 1—2(2,5) *мм* завш., частками, майже голі. Кошики невеликі (до 2 *см* у поперечному діаметрі), зібрані в негусте щитковидне суцвіття; обгортка гола, майже дворядна; внутрішні листочки її яйцевидно-ланцетні, коротші у попереднього виду (±4 *мм* завд.); зовнішні листочки в кількості 4—7, шиловидні, дуже вузькі, в багато разів коротші від внутрішніх; язичкові квітки в кількості 7—10, жовті, довші (12—14 *мм* завд.), ніж у попереднього виду, з оберненоланцетним відгином 1,5—1,8 *мм* завш. і 4 жилками на ньому; трубчасті квітки численні, 5,5—6,2 *мм* завд., з верхньою дзвониковидно розширеною частиною віночка. Сім'янки довгасті, 2—2,2 *мм* завд., ребристі, опушені довшими волосками, ніж у попереднього виду; чубок з шовковистих білувато-жовтуватих волосків, у три-чотири рази довший за сім'янку. ♃. Цв. VII—½ IX

Jacq., Fl. Austr., III (1776) 42. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 399.

— *S. erucifolius* L. var. *tenuifolius* (Jacq.) DC., Prodr., VI (1837) 351. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 88.

Рисунки: Jacq., op. cit., tab. 278.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 178!

На вологих місцях по чагарниках. — В Лівобережному Лісостепу. Нечасто.

Л.Л.-С. Харківська обл.: Рогань (Черняєв!); Зміївський рн, Задонецьке (Гребеньова!); Зміїв (Сверенко!); Харків (Черняєв!). — Полтавська обл.: Зінківський рн, Великі Сорочинці (!). — Київська обл.: Переяслав-Хмельницький (Пачоський!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон. (півн. захід).

Загальне поширення. Середня Європа (схід), Східна Європа (півд. захід).

Примітка. *S. tenuifolius* Jacq. є самостійним видом і добре відрізняється від *S. erucifolius* L. лінійними, вужчими, майже цілокраїми частками листків, рідшим або майже нерозвинутим опушенням, формою та розмірами листочків обгортки, язичкових і трубчастих квіток, довшими волосками на сім'янках, а також фенологічно пізнішим часом цвітіння. Хегі (1929) відрізняє *S. tenuifolius* Jacq. як географічну расу; ряд ботаніків — Декандоль (1837), Ледебур (1846), Шмальгаузен (1897) та інші — як різновидність *S. erucifolius* L. і, нарешті, деякі інші ботаніки — Бессер (1814), Станков (1957) розглядають його як самостійний вид. Вивчення матеріалу по цьому виду дає нам підставу приєднатись до думки останніх авторів і виділити його, як самостійний вид. На думку М. Г. Попова, *S. tenuifolius* Jacq., є гібридом між *S. erucifolius* L. і *S. borysthenicus* Andrz., з чим ми теж не можемо погодитись.

3234 (26). S. grandidentatus Ledeb. — **Жовтозілля великозубчасте.** Рослина з укороченим і потовщеним кореневищем. Стебла прямостоячі, 50—120 *см* завв., у верхній частині розгалужені, ребристі, павутинисто-шерстисті. Нижні стеблові листки короткочерешкові, перистороздільні, на час цвітіння зів'ялі; середні й верхні сидячі, 4—14 *см* завд., перистороздільні, з загостреними цілокраїми або зубчастими сегментами 3—10 *см* завш., зісподу павутинисто-шерстисті, зверху розсіяно опушені, рідше майже голі. Кошики на опушених квітконосах з дрібними лінійними приквітковими листочками при основі останніх, невеликі, до 2 *см* у поперечному діаметрі, зібрані в негусте щитковидне суцвіття; обгортка павутинисто-пухнаста, майже дворядна; внутрішні листочки її довгасті або довгасто-яйцевидні, 5—5,2 *мм* завд., 1,5—2(2,5) *мм* завш., загострені, на верхівці буруватоторочкуваті; зовнішні листочки в кількості 5—8(10), лінійно-шиловидні, дрібні; язичкові квітки в кількості 13, світло-жовті, 11—13(14) *мм* завд., з довгасто-оберненояйцевидним, тупо заокругленим відгином 2—2,5 *мм* завш., 4—5 жилками на ньому; трубчасті квітки численні, 5—6,2 *мм* завд., з верхньою розширеною частиною віночка, що поступово переходить донизу в коротеньку й вузьку трубчасту частину. Сім'янки довгасті, іноді дещо веретеновидні, 2—2,5 *мм* завд., невиразноребристі, густо опушені короткими волосками; чубок з білих волосків, утроє довший за сім'янку. ♃. Цв. VII—IX.

Ledeb., Fl. Ross., II, 2 (184521846) 636.

— *S. arenarius* M. B. (in litt.) ex. Bess., Enum. (1822) 33, № 1082. Катіна у Визн. росл. УРСР, 556. — *S. erucifolius* L. β. *arenarius* (M. B.) Schmalh. (Шмальгаузен), Фл. Ср. и Ю. Р., II (1897) 87.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1779!

На засолених луках, рідше на пісках і вапнякових відслоненнях.— В Донецькому Лісостепу, Лівобережному Злаково-Лучному Степу і в кримських районах, нерідко.

Д.Л.-С. Донецька обл.: Макіївка (Карнаух!); Амвросіївський рн, Білоярівка (Лавренко!), Велике Мошкове (Котов!); Єнакіївський рн, Луганське (!),

Слов'янськ (Лавренко!), Гола Долина — Адамівка (Котов!); Авдіївський рн, Старо-Михайлівка (Карнаух!); Горлівський рн, Байрак (Олексієнко!), Бахмутівка (Оксіюк!); Катиківський рн, Розсипна (Котов!). — Луганська обл.: Успенський рн, Кам'янка (Арсеньєва!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Зміївський рн, Лиман (Лавренко!). — Донецька обл.: Ольгинський рн, Велико-Анадоль (Котов!); Першотравневий, рн, Ялта (!); Приазовський рн, Хомутове, Хомутівський степ (Кузнецова!); Володарський рн, Назарівка, заповідник «Кам'яні Могили» (Кузнецова!). — Луганська обл.: Старобільськ (Зоз!). — Міловський рн, Олександрівський кінний завод № 64 (Котов!). — **П.С.** Кримська обл.: Перекопський вал (Дзевановський!). — **Т.С.** Тарханкутський пів-в (Дзенс-Литовська!). — **Кр.З.С.** Кримська обл.: Феодосія (!); Сацький рн, Саки (!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: Сімферополь (Андреєв!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: Алушта—Сімферополь (Борисова!), г. Агармиш (Зеленецький!), Кара-Даг (Кузнецова!); Балаклавський рн, Балаклава (Олексієнко!), Фруктове (Левандовський!); Севастополь (Кесслер!, Чугаєвич!), Митрофанівка, по р. Альмі (Дзевановський!); Куйбишевський рн, Соколине (Дзевановський!); Сімферопольський рн, Привольне (Б. і О. Федченки!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ласпі (Криштофович!); Судацький рн, Новий Світ (Пояркова!), Судак (Ледебур!, Федоров!, Стевен!); Ялтинський рн, Нікітський боганічний сад (Станков!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Волзьк.-Дон., Заволзьк., Бессараб., Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волзьк., Крим; Кавказ; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт.; Серед. Азія: Арало-Касп. (півн.).

Загальне поширення. Східна Європа, Кавказ. Поза СРСР відоме з Румунії та Туреччини.

Примітка. Цей вид дуже мінливий в залежності від умов зростання. Рослини, зібрані на вапнякових відслоненнях, характеризуються невеликими розмірами (23—47 *см* завв.), густішим опушеиням, стебло в них розгалужене лише в суцвітті, листки дрібніші, довгасті, пилчасто-надрізні, з вужчими (1—3 *мм* завш.) частками, коренева система дуже розвинута. У рослин, які зустрічаються на пісках і солонцях, такі ж ознаки, але самі рослини вищі на зріст. У тих і других рослин значно пізніше наступає цвітіння (в серпні і навіть вересні). Рослини, що виросли на узліссях, в ярах, на луках, характерні більшими розмірами, рідким або майже нерозвинутим опушенням, цвітіння в них наступає значно раніше (липень), а в серпні і вересні вони дають плоди. Назва *S. arenarius* M. B. не може бути закріплена за нашим видом, бо цей видовий епітет був уже використаний раніше Тунбергом (C. Thunberg, 1790) для південноафриканського виду жовтозілля. Отже, за нашим видом повинна зберігатись пізніша назва *S. grandidentatus* Ledeb. Ми, втім, не цілком певні, беручи до уваги поліморфізм виду, що Ледебур і Біберштейн описували під різними назвами ту ж саму рослину.

3235 (27). S. carpaticus Herb. — **Жовтозілля карпатське.** Рослина гола, з довгим, тонким горизонтальним кореневищем. Стебла з полеглої основи підведені, 5—18 *см* завв., звичайно прості, невиразно-борозенчасті, бурувато-червонуваті, в нижній частині густо улиснені. Листки в більшості скупчені при основі стебла, короткочерешкові; пластинка їх двоперисторозсічена, з вузькими, 0,4—1 *мм* завш., тупо закругленими частками; верхні листки сидячі, перисторозсічені, дрібні. Кошики поодинокі, рідко в кількості 2—3, великі, до 2,5—3,5 *см* у поперечному діаметрі; обгортка чашовидна, гола, рідко злегка опушена, майже дворядна; внутрішні листочки її лінійні, 5—6 *мм* завд., 1—1,5 *мм* завш., по краю торочкуваті, бурувато-червонуваті або тільки на верхівці з бурувато-червонуватою плямою; зовнішні листочки в кількості 5—7, лінійні, вузькі, на верхівці з бурувато-червонуватою плямою; язичкові квітки в кількості 17—21(29), жовтувато-червонуваті, (13)16—20 *мм* завд., з довгим тупим відгином (2)2,5—3 *мм* завш. і 3—4 жилками на ньому; трубчасті квітки численні, 7—8,3 *мм* завд., з верхньою довгою, дзвониковидно розширеною частиною віночка, надрізаною до $^1/_6$—$^1/_7$, що поступово звужується донизу в коротку, трубчасту частину. Сім'янки циліндричні, трохи звужені при основі, 3—3,5(4) *мм* завд., невиразно ребристі, голі; чубок з білуватих волосків, удвоє довший за сім'янку. 4. Цв. VII—$^1/_2$ IX.

Herb., Addit. fl. Galic. (1831) 44. Катіна у Визн. росл. УРСР, 556. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, вид. 2, 399. Шишкин во Фл. СССР, XXVI, 750.

— *S. abrotanifolius* Wahlenberg, Fl. Carp. (1814) 226, non L. — *S. monocephalus* Schur, Enum. plant. Transsilv. (1866) 349.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 1807! Pl. Polon. exsicc., № 276!

В горах, по кам'янистих розсипах. — В Карпатах, нечасто.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, хр. Чорногора, г. Петрос, г. Бальцатул (Комендар!), г. Бребенська (Комендар!, Павловська!). — Станіславська обл.: Жаб'ївський рн, хр. Чорногора, г. Піп Іван (Барбарич!), г. Чивчин (!!, Барбарич!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати).

Загальне поширення. Середня Європа (Карпати). Ендем Карпат.

3236 (28). S. subalpinus Koch. — **Жовтозілля субальпійське.** Рослина з коротким, косо висхідним кореневищем. Стебла прямостоячі, 25—70 *см* завв., прості, ребристі, в нижній частині голі або трохи опушені, у верхній клочкувато-павутинисто-повстисті. Нижні листки довгочерешкові, пластинка їх серцевидно-яйцевидна або трикутно-серцевидна, рідше нирковидна, (2,5)3—6(7) *см* завд., 1,5—5,5(6,5) *см* завш., по краю виїмчасто-зубчаста або зубчаста, загострена, гола і тільки зісподу по жилках трохи опушена; середні й верхні листки з короткими крилатими черешками, стеблообгортні, з вушками; пластинка їх яйцевидна або яйцевидно-ланцетна, рідше майже ромбічна, глибоко надрізана; верхівкові листки сидячі, лінійні, цілокраї, вузькі. Кошики великі, 2,5—4,5 *см* у поперечному діаметрі, зібрані в рідке щитковидне суцвіття, рідше поодинокі, обгортка їх широка, чашовидна, майже дворядна; внутрішні листочки її лінійні, 5—6(7) *мм* завд., 1,2—1,8 *мм* завш., по краю торочкуваті, на верхівці з бурою плямою; зовнішні листочки в кількості 4—7, вузьколінійні, 6—9 *мм* завд.; язичкові квітки в кількості 16—26, темно-жовті, 14,3—16 *мм* завд., з довгасто-еліптичним відгином (2)2,5—3,1 *мм* завш.; трубчасті квітки численні, (5)5,5—6,5(6,8) *мм* завд., з верхньою дзвониковидно розширеною частиною віночка, яка поступово звужується донизу в коротку вузьку трубчасту

частину. Сім'янки довгасті, 3—3,5 *мм* завд., з 5 реберцями, світло-коричневі, голі; чубок з білуватих волосків, у два-три рази довший за сім'янку. ♃. Цв. VII—½ IX.

Koch, in Flora, XVII (1834) 614, in textu. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 2, 749. Катіна у Визн. росл. УРСР, 555. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, вид. 2, 401. Шишкин во Фл. СССР, XXVI, 726.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XV, tab. CMLXIX, fig. II.

Видані зразки: Fl. exsicc. reip. Bohem.-Sloven., № 83!

В гірських лісах, на гірських луках. — В Карпатах, звичайно.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, г. Стуг, Гуцульсько-Мармороські Альпи (Брадіс!, Запятова!), Богдан, г. Піп-Іван (Косецы!, Хржановський!, М. Попов!), хр. Чорногора (Козій!, Комендар!), г. Гутин (Комендар!), г. Петрос (Поров!, Хржановський!), г. Свидовець, полонина Млаки (!), г. Говерла (Комендар!), г. Шешул (Комендар!). — Станіславська обл.: Жаб'ївський рн, г. Чивчин (!!, Барбарич!), г. Альбін (Катіна!); Яремчанський рн, г. Говерла (Катіна!). — Чернівецька обл.: Путильський рн, Верхній Ялівець, г. Яворица (Котов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати).

Загальне поширення. Середня Європа (гори), Балканський півострів (північ).

Примітка. Цей вид утворює гібриди, що іноді наводяться в літературі під бінарною назвою *S. kukulensis* Nol.

3236[1] **(29). S. cineraria** DC. — **Жовтозілля приморське.** Вся рослина сріблясто-біло-повстиста (за винятком верхньої поверхні листків). Стебла прямостоячі, 40—80 *см* завв., ребристі, при основі дещо здерев'янілі. Листки близько 6—10 *см* завд., 2—6 *см* завш., перистороздільні до перисторозсічених, з 4—6 парами довгастих, тупих, здебільшого тринадрізаних бокових сегментів, зісподу білоповстисті, зверху в молодому віці такі ж, згодом б.-м. оголені, нижні листки з досить довгими черешками, верхні — короткочерешкові до майже сидячих. Загальне суцвіття золотисто-щитковидне, квітконоси з дрібними лінійними приквітковими листками; обгортка кошиків майже дворядна, повстиста; внутрішні листочки її в кількості 12—13, ланцетні, 6—7 *мм* завд. 1,5—2 *мм* завш.; зовнішні листочки в кількості 5—7, лінійні, дуже дрібні; язичкові квітки жовті, 8—9 *мм* завд., з лінійно-довгастим відгином 1,5—2 *мм* завш. і 3—4 коричневими жилками на ньому; трубчасті квітки жовті, 4—5 *мм* завд., з дзвониковидно розширеною верхньою частиною, коротко надрізаною на 5 зубчиків. Сім'янки циліндричні, 2,5—3 *мм* завд., ребристі, опушені косо відлеглими волосками. ♃. Цв. VI—VIII.

DC., Prodr., VI (1837) 355. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Р., 993. Шишкин во Фл. СССР, XXVI, 720.

— *Cineraria maritima* L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 925. — *Senecio maritimus* Reichenb., Fl. exs., 2 (1830—1832) 244, non L. fil. (1791). Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, вид. 2, 397.

Культивується в садках і на Південному березі Криму дичавіє.

Півд.Кр. Кримська обл.: Куйбишевський рн, Форос (Ганешін!), Батилиман (Б. Федченко!), Гурзуф (!); Ялтинський рн, Ялта (!), Нікітський ботанічний сад (Клоков!).

Поширення по СРСР. Культивується в південних районах і де-не-де дичавіє.

Загальне поширення. Середземномор'я.

Господарське значення. Показна декоративна рослина, невибаглива до умов. Використовується в молодому віці для килимових клумб, а в дорослому — для фігурних.

Триба **9. Calenduleae** Cass.

Крайові квітки маточкові, плідні; серединні — двостатеві, неплідні. Спільне квітколоже голе. Лопаті приймочки сплюснуті і притуплені. Сім'янки без чубка, дуговидно зігнуті.

Рід **907. Нагідки — Calendula** L.[1]

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 921.

Кошики з сплюснуто-напівкулястою, черепичастою, 1—2-рядною обгорткою, з майже рівних, лінійних, загострених листочків. Спільне квітколоже плоске, голе. Крайові квітки маточкові, язичкові, розташовані в 2—3 ряди, плідні; серединні — трубчасті, двостатеві, неплідні; пиляки біля основи з придатками; стовпчик крайових маточкових квіток дволопатевий (іноді трироздільний), стовпчик серединних двостатевих квіток нероздільний, головчастий. Сім'янки зігнуті, внутрішні зігнуті в більшій мірі, ніж зовнішні, зовнішні більші, внутрішні менші, середні з перетинчастими боковими краями, звичайно горбкуваті. — Однорічні або багаторічні трав'янисті рослини з спірально розташованими листками на стеблі. Суцвіття як на головному стеблі, так і на гілках поодинокі.

До роду *Calendula* L. належить близько 15 видів, поширених у середземноморських країнах — від Канарських островів до Іраку включно. В СРСР — 4 види, в УРСР — 2 види: один поширений в культурі як декоративна рослина (*C. officinalis* L.), другий зустрічається зрідка як занесена рослина (*C. arvensis* L.).

1. Кошики близько 15 (до 27) *мм* у діаметрі; нижні стеблові листки лопатковидні, верхні — сидячі, стеблообгортні . . . . . **(2). Н. лікарські — C. officinalis** L.
— Кошики близько 7 *мм* у діаметрі; всі стеблові листки довгасто-ланцетні . . . . . **(1). Н. польові — C. arvensis** L.

3237 (1). C. arvensis L. — **Нагідки польові.** Стебло до 20 *см* завв., висхідне, розгалужене. Всі листки довгасто-ланцетні, гострі, по краю

[1] Опрацював А. І. Барбарич.

дрібнозубчасті. Кошики близько 7 *мм* завш. Язичкові квітки сірчано-жовті. Зовнішні сім'янки з видовженою прямою верхівкою, майже лінійні, на спинці кілюваті, з досить м'якими шипами; серединні сім'янки човникоподібно здуті, з крилатими краями; внутрішні — кільцеподібні, горбочкуваті. ⊙. Цв. V—X.

L., Sp. pl., ed. II (1762) 1303. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 90. Клоков у Визн. росл. УРСР, 558. Васильченко во Фл. СССР, XXVI, 859.
Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XV, tab. 890, IV, 10—12. — Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 2, 804, Fig. 509, Fig. 510.

Зрідка зустрічається як занесена рослина на полях і біля доріг.

З.Л.-С. Хмельницька обл.: Волочиський рн, Тарнорудка (Шмальгаузен).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр. (Гродно, Жілібер, 1791), Серед.-Дніпр. (Тарнорудка); Кавказ: Зах. Закавк. (Грузія), Схід. Закавк. (Азербайджан), Тал. (Ленкорань).

Загальне поширення. Середземноморські країни: — від Канарських островів до Єгипту, Сірії і Південного Ірану на півдні; та від Іспанії до Кавказу на півночі; Середня Європа (до Бельгії, Тюрінгії, Південної Польщі); північніше трапляється як адвентивна рослина.

3237[1] (2). C. officinalis L. — **Нагідки лікарські.** Багаторічна трав'яниста рослина. Стебло (15)30—50(70) *см* завв., прямостояче або іноді висхідне, часто розгалужене, у верхній частині залозисто опушене. Листки чергові, суцільні, цілокраї або з рідкими зубцями по краю, опушені, до 15 *см* завд. і до 5 *см* завш., нижні — лопатковидні, вище по стеблу ланцетовидні або довгасті з серцевидною основою і на верхівці коротко загострені. Кошики з плоским спільним квітколожем. Обгортка з одного-двох рядів лінійних, гострих, війчасто-волосистих листочків. Крайові язичкові квітки від біло-жовтих до яскраво-жовтогарячих, 2—3 *см* завд. і 6—8 *мм* завш., розташовані в 2—3 ряди; серединні — трубчасті, жовті, до 5 *мм* завд. Сім'янки зігнуті, з зовнішнього боку гострогорбкуваті, значна більшість їх човникоподібної форми з крилатими краями, зовнішні з довгим носиком, внутрішні — без носика і крилатого краю. ♃, ⊙. Цв. VI—X.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 921. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 90. Клоков у Визн. росл. УРСР, 558. Яброва-Колаковская В. С., «Ассортимент цветочн. раст. для Черноморск. побережья Зап. Грузии, ч. I, Тр. Сухумск. бот. сада», VIII (1955) 328—330. Васильченко во Фл. СССР, XXVI, 860.
Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XV, tab. 890, I—III, 1—9. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 2, 801, Fig. 507; 803, Fig. 508.

Здавна і широко культивується в садах і на присадибних ділянках, по городах майже по всій УРСР. Розмножуються самосівом. Іноді дичавіють.

Поширення по СРСР. Культивується як декоративна рослина в Європейській частині СРСР.

Загальне поширення. Походить з Південної Європи. Як давня культурна декоративна рослина поширена по всій Середній Європі.

Господарське значення. Декоративна рослина, завдяки тривалому цвітінню (протягом 4—5 місяців) і невимогливості до умов культури, дуже поширена. Відомо багато сортів нагідок. Особливо цінятся махрові сорти, у яких всі квітки в кошику язичкові.

Нагідки чудовий антисептичний засіб; їх препарати викликають швидкий ріст грануляційної тканини і зменшення запалювальних процесів. Нагідки застосовуються у вигляді настойки і мазі як дезинфікуючий і бактеріостатичний засіб при гнійних процесах — карбункулах, фурункулах, незаживаючих ранах і виразках. Застосовуються також у вигляді есенції з трави, зібраної під час цвітіння, або лише із суцвіть або ж самих пелюсток (Flores calendulae). Есенція з нагідок в гомеопатії замінює йодну настойку.

Нагідки містять ефірну олію, гореч, багато каротину, саліцилову кислоту, яблучну кислоту, камедь, білкові речовини, сапоніни і барвники, а також фітонциди (Энциклопедический словарь лекарственных, эфиромасличных и ядовитых растений», М., 1951; С. Е. Землинский, Лекарственные растения СССР, М., 1951).

Останнім часом нагідки завдяки наявності пігментів каротину і лікопіну набувають значення як замінювач мексіканського барвника «аннато» (із *Bixa orellana* L.) для забарвлення харчових жирів (маргарину, масла). У 1960 р. в радгоспі «Ленінградський» під Гатчиною було засіяно 15 *га* нагідок для використання їх як барвника; у 1961 р. значно збільшено промислові площі для забезпечення відповідної промисловості Ленінградської області; тому нагідки запроваджуються в асортимент сільськогосподарських рослин Радянського Союзу (зб. «Растительное сырье», вып. 7, М.—Л., 1961, вып. 7, стор. 21).

Примітка. Епізодично в окремі роки в декоративних насадженнях Києва, подекуди вирощується близький вид диморфотека золотиста (*Dimorphotheca aurantiaca* DC., Prodr., VI (1837) 72. — (*Calendula flaccida* Vent., Jard. Malm. (1804) 20).

Триба **10. Echinopsideae** Cass.

Кошики одноквіткові, зібрані в кулясту голівку з одно-дворядною спільною обгорткою. Кожен кошик має окрему обгортку з одного ряду зовнішніх щетинок і багаторядних листочків. Всі квітки трубчасті, двостатеві, плодючі.

Рід **908. Головатень — Echinops** L.[1]

L., Sp. pl., ed. I (1753) 814.

Кошики кулясті, чималі, без обгортки; кожна окрема квітка в кошику оточена обгорточкою з черепичастих листочків; зовнішні листочки

обгорточки розсічені на вузенькі часточки, середні — лопатковидні, такі ж завдовжки, як і зовнішні; внутрішні листочки обгортки лінійно-ланцетні, а кілем на спинці, довші за середні, по краях щетинисто-війчасті. Всі квітки в кошику трубчасті, двостатеві, з голубуватим або синюватим віночком; пиляки при основі війчасті, лопаті стовпчика лінійні, розхідні. Сім'янки циліндричні, притиснутоволосисті, з невисокою окрайкою зі зрослих при основі щетинок. — Багаторічні, трав'янисті, б.-м. опушені колючі рослини, з перистороздільними листками.

До складу цього роду входить понад 70 видів, поширених в Європі, помірній та субтропічній зонах Азії та в Північній Африці. В СРСР росте 6 видів, з них в УРСР — 4.

1. Внутрішні листочки обгорточок на спинці залозисто опушені . 2.
— Внутрішні листочки обгорточок на спинці голі . . . . . 3.
2. Листки зверху з клейкими залозками, віночки квіток білувато-голубуваті . . . **(1). Г. круглоголовий — E. sphaerocephalus** L.
— Листки зверху шорстко опушені, без залозок; віночки квіток світло-голубі . . . . **(4). Г. банатський — E. banaticus** Rochel.

3 (1). Віночки квіток сині; внутрішні листочки обгорточок синюваті. Листки зісподу білоповстисті . . . . . **(3). Г. руський — E. ruthenicus** M. B.
— Віночки квіток білуваті, внутрішні листочки обгорток блідо-зелені . . . . . **(2). Г. змінений — E. commutatus** Juratzka.

3238 (1). E. sphaerocephalus L. — **Головатень круглоголовий.** Рослина з міцним коренем. Стебло прямостояче, 60—180 *см* завв., просте або у верхній частині розгалужене, білопавутинисте, залозисто опушене. Всі листки зісподу сіруватоповстисті, зверху шорстко-залозисто-опушені; стеблові листки яйцевидно-ланцетні, перистороздільні, з видовженими або трикутно-ланцетними, здебільшого загостреними частками, які закінчуються шипиками; нижні листки при основі звужені в черешок, серединні стеблові — сидячі, верхні — стеблообгортні. Кошики 25—55 *мм* завш., квітки білувато-голубуваті, листочки обгорток тонкощетинисті, внутрішні з них на спинці залозисто опушені, вдвоє довші за зовнішні. Сім'янки 7—8 *мм* завд., циліндричні, притиснуто опушені; окрайок з коротких щетинок. ♃. Цв. VII—VIII.

L., Sp. pl., ed. I (1753), 814. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 91. Клоков в Визн. росл. УРСР, 558. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 491.

Рисуики: Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 2, 803, Fig. 513, 514, Taf. 269, 3.

На узліссях, по чагарниках, по схилах. — В Лісостепу і Степу, зрідка в лісових районах.

Р.-О.Л. Тернопільська обл.: Кремінець (Клоков і Заверуха!). — **З.Л.** Тернопільська обл.: Чортківський рн, Улашківці (Ільїн). — Хмельницька обл.: Кам'янець-Подільський рн, Вербка (Лазаренко!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Миронівка (Підоплічко!); Богуславський рн, Хохітва (!), Москаленки (Осадча!). — Черкаська обл.: Черкаський рн, Яблунівка (Клеопов!), Кам'янка (Клоков!); Лисянський рн, Будище (Д. Зеров!); Корсунь-Шевченківський (Підоплічко!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Кременчуцький рн, Підварок (Зеров!). — **Д.Л.-С.** Донецька обл.: Ямський рн, Серебрянка (Котов!). — **Л.З.-Л.С.** Донецька обл.: Грузько-Ломівська с/р, Ляпине (Клеопов!), Жданов (Клеопов!); Ново-Азовський рн, Хомутівський степ (Кузнецова!); Ольгинський рн, Велико-Анадольський ліс (Кравченко!); Красноармейський рн, Гришине (Клоков!).

[1] Опрацювала О. Д. Вісюліна.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Волзьк.-Кам., Волзьк.-Дон., Причорн., Бессараб., Крим; Кавказ; Середня Азія.

Загальне поширення. Середня, Південна та південь Східної Європи, Кавказ; Сибір, Середня Азія, Північна Африка.

3239 (2). E. commutatus Juratzka. — **Головатень змінений.** Рослина з міцним розгалуженим коренем. Стебло прямостояче, 80—150 *см* завв., розгалужене, сніжно-біло-повстисте. Листки перисторозсічені, до 40 *см* завв., з великозубчастими частками; нижні листки з черешками, верхні — сидячі, напівстеблообгортні. Кошики кулясті, 40—60 *мм* завш.; внутрішні листочки обгорток на $^1/_3$ довші за зовнішні, блідо-зелені; віночки квіток білуваті. Сім'янки 7—8 *мм* завд., щетинки чубка сім'янок до середини зрослі між собою. ♃. Цв. VII—VIII.

Juratzka in Verh. Zool. Bot. Ges. Wien. (1858) 17. Попов, Очерк фл. и раст. Карпат, 251.

Рисунки: Hegi, Ill Fl. Mitt.-Eur., VI, 2, 811, Fig. 515.

На узліссях, по чагарниках. — Лісові райони (Карпати).

Зак.Л. Закарпатська обл.: Хуст, піщана заплава р. Тиси (Попов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр.

Загальне поширення. Східні Карпати, північ Балканського півострова.

Примітка. Східнокарпатська раса лісостепового *E. sphaerocephalus* L.

3240 (3). E. ruthenicus M. B. — **Головатень руський.** Корень стрижневий, розгалужений. Стебло прямостояче, 30—80 *см* завв., здебільшого у верхній частині розгалужене, білуватоповстисте. Листки ланцетні, 10—25 *см* завд., 3—10 *см* завш., звичайно двоперисторозсічені, з ланцетними або лінійно-ланцетними пилчасто-колючими частками. Нижні листки з черешками, верхні — сидячі; всі листки зверху голі, зісподу білопавутинисто-повстисті. Кошики нечисленні, здебільшого їх 2—4, кулясті, 20—50 *мм* завш.; листочки обгорток на спинці голі; зовнішні листочки обгорток на верхівці трикутно розширені; внутрішні втричі довші за зовнішні, синюваті; віночки квіток сині. Сім'янки з чубком, щетинки якого до середини зрослі. ♃. Цв. VII—IX.

M. B., Fl. taur.-cauc., III (1819) 597. Клоков в Визн. росл. УРСР 558. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 491.

Рис. 78. Головатень руський — *Echinops ruthenicus* М. В.

— *E. ritro* Шмальгаузен во Фл. Ср. и Ю. Р., II, 91, nec L.

Рисунки: Визн. росл. УРСР, рис. 295. Станков — Талиев, ц. м., рис. 378. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 2, 812, Fig. 516.

Степи, степові схили, кам'янисті відслонення. — Південні райони Лісостепу, Степ.

З.Л.-С. Хмельницька обл.: Староушицький рн, Стара Ушиця (Косець!, Кузнецова!). — **П.Л.-С.** Полтавська обл.: Лубни (Оксіюк!); Зіньків (Зеров!); Опошнянський рн, Хижняки (Осадча!); Диканька (Осадча!). — **Д.Л.-С.** Донецька обл.: Артемівськ (Оксіюк!); Слов'янський рн, Богородичне (Кондратюк!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Дворічна (Лавренко!, Гринь!); Ізюм (Бенікє!!, Ширяєв!); Куп'янськ (Котов!). — Луганська обл.: Міловський рн, Стрілецький степ (Дохман!, Саричева!), Старобільськ (Ширяєв!). — Луганська обл.: Біловодська (Дубовик!); Лисичанський рн, Шипилівка (Гринь!). — Донецька обл.: Ждановський рн, Юрівка (Клеопов!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: Ново-Троїцький рн, Захарівка (Білик!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Скадовський рн (Куксін!); Цюрупинський рн, Олешківські піски (Лавренко!). — Запорізька обл.: Мелітополь (Шалит!); Якимівський рн, о. Бірючий (Котов!, Карнаух!); Осипенківський рн, Бердянськ (Гринь!). — **П.С.** Херсонська обл.: Сиваш, пів-в Тюбек (Левіна!), Кінбурнська коса (Прянишников!), Гола Пристань (Козлов!); Білосарайська коса (Клеопов!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: Сімферополь (Птицин!, Гринь!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Алуштинський рн, Кримський державний заповідник (Котов!, Гринь!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр., Серед-Дніпр., Волзьк.-Кам., Верх.-Волзьк., Волзьк.-Дон., Бессар., Причорн., Крим, Кавказ: Передкавк., Сибір: Зах. Сиб., Схід. Сиб.

Загальне поширення. Південно-Східна Європа, Сибір.

3241 (4). E. banaticus Rochel. — **Головатень банатський.** Стебло прямостояче, 100—150 *см* завв., у верхній частині розгалужене, білуватоповстисте; листки зверху шорстко опушені, довгасті, перистороздільні, з ланцетними, тонкоколючими і шипикувато-пилчастими, при основі великозубчастими частками; нижні листки з черешками, верхні — сидячі, з стеблообгортними вушками при основі. Кошики до 50 *мм* завш.; внутрішні листочки обгорток на спинці залозисто опушені; віночки квіток світло-голубі. Чубок сім'янки з майже цілком зрослих між собою щетинок. ♃. Цв. VI—VIII.

Rochel ex Schrad., Blumenb., 48. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 92. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 401.

По схилах. — На півдні Криму.

Півд.Кр. Кримська обл.: Ялтинський рн, Ялта (Нетубський!), Нікіта (Граф!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим; Кавказ.

Загальне поширення. Південна Європа, Кавказ.

Триба **11. Cynareae** Less.

Кошики гомогамні, з трубчастими двостатевими квітками, рідше кошики гетерогамні, з розширено-двогубими чи язичковими неплідними

або рідше маточковими квітками. Спільне квітколоже здебільшого зубчасто-щетинисте або вкрите плівками. Пиляки при основі стріловидні. Стовпчики під галузками здебільшого потовщені або з волосистим кільцем.

Рід **909. Безсмертки — Xeranthemum** L.[1]

L., Sp. pl., ed. I (1753) 857.

Кошики з черепичастою обгорткою з плівчастих листочків; внутрішні листочки обгортки довші за зовнішні, забарвлені. Спільне квітколоже вкрите лінійними, тонко загостреними приквітками, що охоплюють квітки. Крайові квітки в кошику з двогубим віночком, неплідні; всі іноді трубчасті, двостатеві, пиляки при основі з плівчастими придатками; приймочка майже цілісна. Сім'янка до основи звужена, притиснутоволосиста, з чубком з одного ряду ланцетно-шиловидних тонко загострених плівок. — Однорічні рослини з цілісними листками і поодинокими кошиками на верхівці стебла та його гілок.

До складу цього роду входить близько 10 видів, поширених переважно в Середземноморській області. В СРСР росте 2 види, які зустрічаються в УРСР.

1. Кошик містить 10—40 квіток; внутрішні листочки обгортки дорівнюють або перевищують (не більше ніж півтора раза) ширину поперечника кошика, бурувато-рожеві, невідігнуті . . . . . **(2). Б. циліндричні — X. cylindraceum** Sibth. et Sm.
— Кошик містить 100 і більше квіток; внутрішні листочки обгортки вдвічі довші за ширину поперечника кошика, рожево-фіолетові, розпростерті . . . . . **(1). Б. однорічні — X. annuum** L.

3242 (1). X. annuum L. — **Безсмертки однорічні.** Рослини павутинисто-шерстисті. Стебло прямостояче, 20—70 *см* завв., здебільшого розгалужене. Листки вузьколанцетні, цілокраї, білувато опушені; нижні листки до основи звужені, всі інші сидячі. Обгортка дзвониковидна; листочки її голі, зовнішні листочки яйцевидні, тупі; внутрішні — вдвічі довші за ширину поперечника кошика, лінійно-ланцетні, рожеві або рожево-фіолетові, відігнуті. Кошик до 12 *мм* завш., містить по 100 і більше квіток. Сім'янки притиснуто опушені, з летучкою з 5 плівок, лише трохи коротших за саму сім'янку. ☉. Цв. VI—IX.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 1201. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 92. Клоков у Визн. росл. УРСР, 599. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 402.

— *X. radiatum* Lam., Fl. Franc., II, (1778) 48. Ledeb. Fl. Ross., II, 1, 658.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 2, 815, Fig. 518. Станков — Талиев, ц. м., рис. 379.

На степах, по степових схилах, по відслоненнях. — На півдні Лісостепу і в Степу звичайно.

[1] Опрацювала О. Д. Вісюліна.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Ниж.-Дон., Ниж.-Волзьк., Бессараб., Причорн.; Кавказ: Передкавк.

Загальне поширення. Південна і Південно-Східна Європа.

Господарське значення. Декоративна рослина, використовують для сухих букетів.

3243 (2). X. cylindraceum Sibth. et Sm. — **Безсмертки циліндричні.** Рослина павутинисто-шерстиста. Стебло прямостояче, 20—50 *см* завв., звичайно розгалужене. Листки вузьколанцетні, цілокраї; нижні листки сидячі. Обгортка видовжено-циліндрична; зовнішні листочки на спинці по середній жилці повстисто опушені, по внутрішній — дорівнюють або не більше ніж в півтора раза перебільшують ширину поперечника кошика, на верхівці рожеві, майже не відігнуті. По краях бурувато-плівчасті. Кошик близько 8 *мм* завш., містить 10—40 квіток. Сім'янки притиснуто опушені, з літучкою з 10—15 тонко-шиловидно-загострених плівок. ☉. Цв. VI—IX.

Sibth. et Sm., Prodr., II 172. Boiss., Fl. orient., III (1873) 446. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 92. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 402.

— *X. inapertum* M. B., Fl. taur.-cauc., 302, non Willd.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 2, 813, Fig. 517.

На степах, по степових схилах. — На півдні Криму.

Півд.Кр. Кримська обл. Досить звичайно.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Бессараб., Крим; Кавказ: Передкавк., Закавк.

Загальне поширення. Південна і Південно-Східна Європа, Кавказ, Мала Азія.

Господарське значення. Декоративна рослина, використовується для сухих букетів.

Рід **910. Одкасник — Carlina** L.[1]

L., Sp. pl., ed. I (1753) 488.

Кошики моногамні, з однаковими квітками. Обгортка багаторядна, зовнішні листочки її мало відрізняються від верхівкових стеблових, а внутрішні плівчасті, забарвлені (світло-жовті та білі), у наших видів під час цвітіння променясто розпростерті. Спільне квітколоже вкрите багатороздільними щетинками. Квітки двостатеві, трубчасто-лійковидні, жовтуваті або темно-пурпурові. Нитки тичинок вільні, пиляки з хвостовидними перистими придатками. Сім'янки круглясто-обернено-клиновидні, в обрисі довгасті, шовковисто опушені, з базальним рубцем. Лусочки чубка сім'янки однорядні, розсічені на перисті щетинки.— Дворічні трав'янисті рослини (наші види) з колючозубчастими листками та зовнішніми листочками обгортки.

Рід ми приймаємо тут в обсязі секції Eucarlina Boiss. (тобто виключаючи другу секцію Буассьє Chamaeleon Cass. pro genus). До

[1] Опрацював М. В. Клоков.

цього роду належить не менше двох десятків видів, поширених переважно в середземноморських країнах. З території Радянського Союзу відомі лише наведені тут 6 видів.

Види роду ми поділили на дві секції слідом за Декандолем і Руї.

1. Листки перисторозсічені або глибоконадрізані, широкі, під час цвітіння розміщені переважно або майже виключно в прикореневій розетці. Квітконосне стебло нерозвинуте або вкорочене, кошики завжди поодинокі й великі, квітки жовтуваті. Щетинки чубка сім'янки з'єднані в пучечки по 4—20 . . . . . 2.

— Листки колючозубчасті або неглибоконадрізані, вузькі, під час цвітіння розміщені переважно по всьому стеблу. Квітконосні стебла добре розвинуті, кошики в кількості 1—21 на стеблині, невеликі; квітки темно-пурпурові. Щетинки чубка сім'янки з'єднані в пучечки по 2—3 . . . . . 4.

2. Стебло завжди непомітне, кошик до 15—20 *см* у діаметрі. Прикореневі листки глибокоперистонадрізані, густопавутинисті, зісподу й під час цвітіння сіруватоповстисті. Чубок сім'янки 20—25 *мм* завд., щетинок його по 13—20 у пучечках . . . . . **(1). О. татарниколистий — C. onopordifolia** Bess.

— Стебло нерозвинуте або б.-м. розвинуте (до 30—50 *см* завв.), кошик 7—13 *см* у діаметрі (з розпростертими внутрішніми листочками обгортки). Прикореневі листки перисторозсічені до перистороздільних, під час цвітіння майже голі або менш густопавутинисті й зісподу неповстисті. Чубок сім'янки 10—15 *мм* завд., щетинки його по 2—7 у пучечках . . . . . 3.

3. Стебло б.-м. розвинуте, 5—55 *см* завв., під час цвітіння клочкувато-павутинисте. Листки до 45 *см* завд. і 15 *см* завш., з сегментами або лопатями до 6—7 *см* завд., під час цвітіння з обох боків густопавутинисті. Сім'янки 3,8—6 *мм* завд. Рівнинна, переважно поліська рослина . . **(2). О. осотовидний — C. cirsioides** Klok.

— Стебло частіше нерозвинуте, рідше розвинуте, але коротше (1—30 *см* завв.). Листки до 35 *см* завд. і 8 *см* завш., з сегментами до 5 *см* завд., під час цвітіння голі або майже голі. Сім'янки 3,5—4 *мм* завд. Гірська, карпатська рослина . . . . . **(3).О. безстебловий — C. acaulis** L.

4 (1). Рослина до цвітіння з рідким павутинистим опушенням, під час цвітіння майже гола. Прикореневі та нижні стеблові листки перистонадрізані, виїмчасто-лопатеві, без помітних черешків. Сім'янки близько 2,5—3 *мм* завд. . . **(4). О. звичайний — C. vulgaris** L.

— Рослини до цвітіння павутинисто-повстисті, під час цвітіння б.-м. густопавутинисті (повсть зберігається принаймні в верхній частині стебел та на деяких листках зісподу). Всі листки по краю колючозубчасті, з нерівними, дрібними або й великими зубцями, але не надрізані, принаймні прикореневі з помітними черешками. Сім'янки близько 3—4 *мм* завд. . . . . .

5. Стебла б.-м. високі, звичайно понад 50 і до 100 *см* завв., не дуже густо улиснені; прикореневі та нижні стеблові листки до 15—25 *см* завд., колючі зубці на листках до 4 *мм* завд. Віночки 9—10 *мм* завд. Поширена в рівнинних, лісових та лісостепових районах рослина . . . . . **(5). О. Біберштейна — C. Biebersteinii** Bernh.

— Стебла нижчі, 15—50 *см* завв., густо улиснені; прикореневі та нижні стеблові листки до 9—13 *см* завд., колючі зубці на листках до 8 *мм* завд. Віночки 7—9 *мм* завд. Гірська кримська рослина . . . . . **(6). О. кримський — C. taurica** Klok.

Секція **1. Heteracantha** Rouy — **Heracantha** DC. p.p. Переважно гірські рослини з нерозвинутим або вкороченим стеблом. Листки зібрані в прикореневу розетку, перисторозсічені до перистороздільних або перистонадрізані, великі. Кошики дуже великі. Квітки жовтуваті. Щетинки чубка сім'янки з'єднані в пучечках по 5—20.

3244 (1). C. onopordifolia Bess. —**Одкасник татарниколистий.** Стебло майже нерозвинуте й непомітне, рослина являє собою розпростерту розетку прикореневих листків, у центрі якої міститься один величезний кошик. Прикореневі листки безпосередньо межують із листками, що підпирають кошик, сірувато-зелені, жорсткі, черешкові, з розширеним при основі черешком, у півтора—три рази коротшим за пластинку, перистонадрізані до перисторозсічених, в обрисі еліптичні або довгасто-еліптичні, близько 6,5—30 *см* завд., 3—9 *см* завш., з обох боків густопавутинисті й зісподу сіруватоповстисті навіть під час цвітіння; бокові лопаті листка в кількості 4—7 пар, яйцевидно-трикутні до ланцетних, на верхівці закінчені колючкою, по краях, разом із верхівковою часткою, нерівно-колючо-зубчасті. Кошик близько 7—8 *см* завд. (з випростаними внутрішніми листочками обгортки), до 15—20 *см* у діаметрі (з відгорнутими горизонтально листочками), диск кошика (без листочків) близько 7—10 *см* у діаметрі; верхівкові листки, що підпирають кошик, дрібніші від прикореневих, близько 9—12 *см* завд. і 4—5 *см* завш., з коротким і широким черешком, перистонадрізані, з п'ятьма парами бокових колючих лопатей до 15 *мм* завд.; зовнішні листочки обгортки яйцевидно-ланцетні, близько 3—7 *см* завд. і 1—3 *см* завш., з дуже коротким і широким черешком, колючозубчасті; наступні за ними листочки в обрисі від яйцевидно- до довгасто-ланцетних, 28—35 *мм* завд. і 5—15 *мм* завш., почасти з вузьким стрижнем, що несе по краях з обох боків прості й розгалужені колючки, почасти звужені до верхівки, з гребінчасто розміщеними по краях простими та 2—4-роздільними колючками, коричнювато-темно-бурі; розміщені далі середні листочки яйцевидно- або лінійно-ланцетні, 2—3,5 *см* завд. і 4—6 *мм* завш., тонко загострені, з колючою верхівкою, з країв жорстковійчасті, буруваті, павутинисті; внутрішні листочки лінійні, близько 6—6,5 *см* завд. і 1,7—4 *мм* завш., біля верхівки ледве розширені, тонко загострені, з внутрішнього боку жовтуваті, блискучі, особливо вгорі, з зовнішнього

(особливо в нижній частині) коричнюваті, з жовтуватою плівчастою облямівкою; віночки близько 17—20 *мм* завд., з зубцями близько 1,5—2 *мм* завд., жовтуваті. Сім'янки довгасті, 4,5—7 *мм* завд., 1,5—2,2 *мм* завш. (під чубком), темно-сірі, густоволосисті, з густим кільцем волосків близько 2 *мм* завд. навколо верхівки; чубок 20—25 *мм* завд.; щетинки його з'єднані в пучечки по 13—20. ☉. Цв. VIII—IX.

Bess. in DC., Prodr., VI (1837) 545, nom in synon. ad. *C. acanthifolia* All. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 641. (descriptio polonica). Клоков у Визн. росл. УРСР, 560. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 402.

— *C. acanthifolia* Bess., Enumer. pl. Volhyn. (1822) 32, non All. — *C. acanthifolia* β. *cynara* Schmalh., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 93, non DC.

На степових і кам'янистих схилах. — Спорадично в Ростоцько-Опільських лісах і в західній частині Лісостепу.

Р.-О.Л. Львівська обл.: Краснянський рн, Гологори (Мельник!). — Тернопільська обл.: Кременець, Залісці (Шмальгаузен); Вишнівець (Шмальгаузен). — Станіславська обл.: Рогатин (Шафер, Кульчинський, Павловський, ц. м.). — **Л.П.** Сумська обл.: Шосткинський рн, (Шафер, Кульчинський, Павловський, ц. м.). — **З.Л.С.** Волинська обл.: Горохівський рн, Звиняче (Шмальгаузен). — **З.Л.С.** Тернопільська обл.: Буданівський рн, Перейма (Шмальгаузен). — **П.Л.С.** Вінницька обл.: Вінниця (сумнівна вказівка у Декандоля (ц. м.) стосується, певно, до *C. cirsioides* Klok.); Ольгопільський рн (Бессер! — тип виду).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (рідко), Серед.-Дніпр. (захід, рідко), Бессараб. (рідко).

Загальне поширення. Подільсько-волинський ендем. Поза межами СРСР зустрічається тільки в Польщі, де теж є дуже рідкою рослиною (відоме з околиць Холма та Пінчова).

Примітка. Дуже рідка ендемічна рослина. Їй багато уваги приділили польські флористи. Шафер (1922, 1923) вважав її за третинний релікт, а Гаєвський (1937) розглядав як подільський неоендем. Але цей вид безперечно є реліктовим і виявляє філогенетичні зв'язки лише з нагірно-середземноморськими представниками роду, зокрема з *C. acanthifolia* All.

3245 (2). C. cirsioides Klok. — **Одкасник осотовидний. Страхополох.** Стебла поодинокі, близько 5—55 *см* завв., звичайно б.-м. розвинуті, рідко дуже вкорочені, прямостоячі, прості, клочкувато-павутинисті, до цвітіння тонкоповстисті, під опушенням брудно-пурпурові, досить густо улиснені, з одним великим кошиком. Листки зібрані в прикореневу розетку та розміщені по стеблу, світло-зелені, жорсткуваті, черешкові, з коричнювато-брудно-пурпуровим, лише трохи розширеним при основі черешком, разів у три коротшим за пластинку, по краях позбавленим колючок або з невеликою їх кількістю, перисторозсічені до перистороздільних або деякі (зовнішні в прикореневій розетці) перистонадрізані, в обрисі довгасто-еліптичні до еліптичних, близько 11—45 *см* завд. і 7—15 *см* завш., під час цвітіння помітно павутинисті з обох боків, в молодому віці досить густопавутинисті до тонкоповстистих; бо-

Рис. 79. Одкасник осотовидний — *Carlina cirsioides* Klok.

1 — загальний вигляд; *2* — сім'янка з чубком; *3* — пучечки щетинок чубка.

кові сегменти або лопаті листків у кількості 4—10 пар, близько 10—68 *мм* завд. і 6—50 *мм* завш., пальчастонадрізані та почасти роздільні, з довгасто-ланцетними колючими лопатями, по краях (разом із верхівковою часткою) колючозубчасті. Кошик близько 4—5 *см* завд. (з випростаними внутрішніми листочками обгортки), близько 9—13 *см* у діаметрі (з відгорнутими горизонтально листочками), диск кошика (без листочків) 4—7,5 *см* у діаметрі; верхівкові листки, що підпирають кошик, почасти схожі з прикореневими та стебловими, до 20 *см* завд. і 9 *см* завш., але здебільшого дрібніші, з широкими черешками та паристими розгалуженими колючками нижче середини, переходові за формою і розмірами до листочків обгортки зовнішнього ряду; останні сидячі, з паристими розгалуженими колючками по краях, на верхівці трохи розширені або звужені, колюче загострені, в обрисі загалом довгасті, 14—50 *мм* завд., 7—15 *мм* завш., здебільшого темно-бурі; колючки їх 2—8-роздільні; середні листочки яйцевидно- або вузьколанцетні, 11—25 *мм* завд. і 2,5—5 *мм* завш. (при основі), тонко загострені, зовні бурувато-коричневі, помітно павутинисті, ширші й коротші з цих листочків вище середини по краях з помітними рясними колючечками; внутрішні листочки лінійні або вузьколінійні, 33—37 *мм* завд. і 2—5 *мм* завш., вище середини трохи розширені й тут з обох боків блискучі, жовтуваті, нижче середини з зовнішнього боку бурувато-темно-пурпурові, з внутрішнього майже такі ж, як і вгорі, на верхівці тонко загострені; віночки 11—13 *мм* завд., з зубцями 1,2—1,7 *мм* завд., жовтуваті. Сім'янки довгасті, 3,8—6 *мм* завд., 1,5—2 *мм* завш., темно-сірі, густоволосисті, на верхівці по краю з кільцем волосків до 2,5 *мм* завд., чубок 14—17 *мм* завд. і щетинки його з'єднані по 5—7 у пучечки. ☉. Цв. VIII—IX.

Klok. (Клоков) у Визи. росл. УРСР (1950) 560; у Бот. матер. герб. Бот. ин-та им. В. Л. Комарова АН СССР, XVI (1954) 355.

— *C. acaulis* (auct., non L.) у Шмальгаузена, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 93. — *C. acaulis* (p. p., non L.) et *C. caulescens* (Stankov, non Lam.), в Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 402.

Видані зразки: Герб. русс. фл., № 1523 (sub *C. acaulis* L. var. *simplex* W. K.).

У розріджених лісах, на сухих луках і степових схилах. — У південній частині Полісся, в Західному та Правобережному Лісостепу, спорадично.

З.П. Житомирська обл.: Житомир, Крошня (Монтрезор!), Соколова Гора (Липський!); Червоноармійський рн, Дібровка (Клеопов!); Дзержинський рн, Ясногород (Монтрезор!). — **П.П.** Київська обл.: окол. Києва, Біличі (Ракочі — тип виду). — **Л.П.** Київська обл.: Бровари (Шмальгаузен. цит. м.), Літківське л-во, Залісся (Сележинський!). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Чортківський рн, Улашківці (Данилевська!). — Хмельницька обл.: Віньковецький рн, окол. Черкасівки (Балківський! — форма з дуже вкороченим стеблом), Женишківці (Балківський!), Сатанів (Деревоїд!). — **П.Л.-С.** Хмельницька обл.: Меджибізький рн, Лисогірка, Меджибіж (Монтрезор!); Хмельницький (Шмальгаузен!); Базалійський рн, Великі Зозулинці (Кучерява!). — Вінницька обл.: Вінниця (Янківський!), Липовецький ри (Бандвізер!); Комсомольський рн, Великі Кутища (!); Немирівський рн, Мухівці (Гринь!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (півн. схід, рідко), Верх.-Дніпр. (спорадично), Серед.-Дніпр. (спорадично), Бессараб. (північ?).

Загальне поширення. Поза межами СРСР зустрічається ще тільки в суміжних районах Польщі.

Примітка. Цей вид цілком заступає на рівнині (принаймні на території Української РСР) *C. acaulis* L., що є типовою гірською рослиною. За своїми ознаками й зовнішнім виглядом він дещо наближається до *C. onopordifolia* Bess. і теж є ендемом та реліктом у нашій флорі. Рідка рослина.

3246 (3). C. acaulis L. — **Одкасник безстебловий.** Стебла поодинокі, близько 1—30 *см* завв., здебільшого дуже вкорочені й непомітні, рідше більш видовжені, прості, під час цвітіння голі або майже голі, до цвітіння розсіянопавутинисті, б.-м. брудно-пурпурові, улиснені, з одним великим кошиком. Листки здебільшого зібрані в прикореневій розетці та при основі кошика, темно-зелені, жорсткі, черешкові, з темно-бурим дуже розширеним при основі черешком, багато коротшим за пластинку і по краях вкритим колючками, перисторозсічені до перистороздільних, в обрисі довгасто-еліптичні, близько 6—35 *см* завд. і 2—8 *см* завш., під час цвітіння голі або майже голі, до цвітіння розсіянопавутинисті; бокові сегменти або лопаті листків у кількості 3—8 пар, близько 12—52 *мм* завд., 10—40 *мм* завш., трійчасто- або пальчастонадрізані, по краях нерівнозубчасті, як і верхівкова частка, з закінченими колючкою зубцями, що, здрібнюючись, переходять у жорсткі колючі війки. Кошик близько 3—4 *см* завд. (з випростаними внутрішніми листочками обгортки) і близько 7—12 *см* у діаметрі (з відгорнутими горизонтально листочками), диск кошика (без листочків) 3—5 *см* у діаметрі; верхівкові листки, що підпирають кошик, почасти не відрізняються за формою та розмірами від листків прикореневої розетки, почасти ж дрібніші й переходять у зовнішні листочки обгортки; останні без черешка, деякі з зеленою листовидною верхівкою, перисто почленованою на сегменти, і розгалуженими колючками, паристо розміщеними нижче по обох краях широкого стрижня, в нижній частині темно-бурі; інші ж (ближче до центра кошика) з паристими розгалуженими й розчепіреними колючками по всьому стрижню та з верхівковою колючкою, темно-бурі або чорнуваті; загалом і ті, і другі 15—50 *мм* завд., 3—18 *мм* завш.; колючки від простих до семироздільних, з жовтуватими кінчиками; середні листочки ланцетні до вузько-лінійно-ланцетних, 14—34 *мм* завд., 3—6 *мм* завш. (при основі), тонко загострені, зовні в нижній, розширеній частині жовтувато-буруваті, з напівплівчастими краями, вище темно-бурі, трохи павутинисті; внутрішні листочки лінійні, 33—38 *мм* завд., 2,2—4,6 *мм* завш., вище середини розширені й тут з обох боків блискучі, сріблясто-білі, нижче — бурувато-коричневі з білуватою плівчастою облямівкою, на верхівці тонко загострені; віночки 9—13 *мм* завд., з зубцями близько 1—1,5 *мм* завд., жовтуваті. Сім'янки довгасті, 3,5—4 *мм* завд. і 1,5—1,7 *мм* завш., сірі, густоволосисті, на верхівці

по краю з кільцем волосків до 2 *мм* завд.; чубок 10—15 *мм* завд., з щетинками, з'єднаними по 4—6 у пучечки.⊙. Цв. VIII—IX.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 828. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 2, 817. Клоков у Визн. росл. УРСР, 559. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 402.

Рисуики: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XV, tab. 10.

На гірських луках і по узліссях. — В лісовому субальпійському та альпійському поясах Карпат на висоті 850—2000 *м* над р. м. Досить звичайно.

К.Л. Закарпатська обл.: Великоберезнянський рн, Чорноголова (Гринь!), хр. Яворник (Котов!, Доброчаєва); Воловецький рн, Скотарське (Білик!), перевал Верецький (Барбарич, Гончаров і Кукало!); Перечинський рн, полонина Руна (Котов!); Свалявський рн, Росош (Косець); Тячівський рн, р. Брустурянка (Гринь!); Рахівський рн, Богдан (Гринь!), хр. Чорногора, г. Петрос (Гринь!), г. Шешул (Барбарич!), Ясиня (Хржановський!), Кобилецька Поляна (Косець!), Гуцульсько-Мармароські Альпи, г. Петрос (Запятова! — дуже негіповий екземпляр). — Станіславська обл.: Жаб'є (Барбарич, Гончаров і Кукало!). — **Пр.Л.** Чернівецька обл.: Вижницький рн, Шепіт (Котов і Омельчук!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати). Загальне поширення. Гори Середньої Європи.

Примітка. Під назвою *C. acaulis* auct. наводяться різні близькі географічні раси з заплутаною синонімікою. Карпатська рослина ніби в усіх ознаках збігається з типовою середньоєвропейською. Рослини з Піренеїв та з гір Франції, які ми переглядали, належать вже до іншої раси. Назва *C. caulescens* Lam. може стосуватися тільки до французької рослини і не повинна прикладатись до форм *C. acaulis* L. s. str. з розвинутим стеблом або до *C. cirsioides* Klok. Рослина, що наводиться під назвою *C. acaulis* L. для західної частини Білорусії, потребує вивчення, бо вона дещо відрізняється і від гірських форм *C. acaulis* L. s. str. і від рівнинної української *C. cirsioides* Klok.

Секція **2. Mitina** (Adans.) DC. — **Mitina** Adans. genus. Степові або нагірно-степові рослини з добре розвинутим квітконосним стеблом. Листки переважно стеблові, колючо-зубчасті, рідко почасти надрізані. Кошики невеликі. Віночки темно-пурпурові. Щетинки чубка сім'янки з'єднані в пучечки по 2—3.

3247 (4). C. vulgaris L. — **Одкасник звичайний.** Вся рослина темно-зелена, до цвітіння з розсіяним павутинистим опушенням, яке згодом майже цілком зникає. Стебла поодинокі, прямостоячі, 20—90 *см* завв., рідко прості, звичайно б.-м. розгалужені, іноді ж галузисті майже від основи, з 1—21 кошиком, густо улиснені, під час цвітіння, як і листки, з малопомітними рештками павутинистого опушення, брудно-пурпурові. Прикореневі та нижні стеблові листки (під час цвітіння звичайно прив'ялі) перистонадрізані, виїмчасто-лопатеві, в обрисі довгасто-обернено-яйцевидні, близько 2,5—10 *см* завд. і 0,5—3 *см* завш., найширші біля початку верхньої третини, звідки поступово звужені до основи (не утворюючи виразно виявленого черешка) та більш раптово до закінченої колючкою верхівки, з колючими лопатями й по всьому краю нерівно-

колючо-зубчасті; середні й верхні стеблові листки сидячі, з широкою стеблообгортною основою, від неглибоконадрізаних і нерівнозубчастих до нерівно-колючо-зубчастих і по краю жорстко-війчастих, в обрисі яйцевидні, еліптичні або довгасто-еліптичні, ще жорсткіші, ніж нижнє листя; верхні листки (до кошика) близько 18—27 *мм* завд., 10—15 *мм* завш. (з зубцями), окремо стрижень листка (без зубців) близько 3,5—8 *мм* завш., колючі зубці 1—4 *мм* завд. Кошик близько 2 *см* завд. (з випростаними внутрішніми листочками обгортки) і 3,5—4,5 *см* у діаметрі (з розпростертими листочками); зовнішні листочки обгортки подібні до верхівкових листків, колючозубчасті, в обрисі довгасто-еліптичні, 9—22 *мм* завд., 5—9 *мм* завш. (з зубцями), з довгасто-ланцетним колючо загостреним стрижнем близько 2—5 *мм* завш., по краях у верхній частині з простими, в нижній з дво-, трироздільними колючками до 4 *мм* завд., зелені; наступні листочки 7—12 *мм* завд., 4—8 *мм* завш., з лінійно-ланцетним стрижнем і по краях з почасти простими, а здебільшого 2—7-роздільними, порівняно тонкими розчепіреними колючками 1—3,5 *мм* завд., буруваті або чорнуваті; середні листочки ланцетні або лінійно-ланцетні, 7—12 *мм* завд. і 1,7—2 *мм* завш. (при основі), тонко загострені, з темно-бурою або чорнуватою верхівкою, на спинці помітно павутинисті; внутрішні листочки вузьколінійні, 16—20 *мм* завд., 1—1,4 *мм* завш., загострені, з внутрішнього боку (зверху) жовтуваті, шовковисті, з зовнішнього на верхівці жовтуваті, нижче коричнюваті; віночки 9—11 *мм* завд., з зубцями близько 1—1,5 *мм* завд., при основі жовтуваті, вище темно-пурпурові. Сім'янки довгасті, близько 2,5—3 *мм* завд., 1—1,1 *мм* завш. (під чубком), притиснутоволосисті, з кільцем волосків навколо верхівки близько 1 *мм* завш.; чубок близько 9—11 *мм* завд., щетинки його з'єднані в пучечки по 2—3. ⊙. Цв. VII—IX.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 828. Ledeb., Fl. Ross., II, 1, 676, р. р. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 93 р. р. Клоков у Визн. росл. УРСР, 560.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XV, tab. 11, 1.

На узліссях, у чагарниках, по трав'янистих схилах. — Рослина відома лише в Прикарпатті. Для інших районів часто наводиться помилково (замість широколистих форм *C. Biebersteinii* Bernh.).

К.Л. Станіславська обл.: Жаб'ївський рн, Зелена (Барбарич, Гончаров і Кукало!). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Нестерівський рн, Крехів (Косець); Золочівський рн, Червоне (Котов і Омельчук).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Прибалт., Верх.-Дністр. Ще недостатньо вияснене.

Загальне поширення. Середня Європа.

Примітка. Для України наводились також форми, що ніби поєднують цей вид із *C. longifolia* Reichenb. (= *C. Biebersteinii* Bernh.) під назвою *C. intermedia* Schur (1866) і *C. brevibracteata* Andrae (1885); їх також сполучають під спільною назвою *C. vulgaris* var. *intermedia* Uechtr. в одну спільну «різновидність». Але *C. intermedia* Schur надто близька до *C. Biebersteinii* Bernh., і ми не могли вияснити, чим саме вона відрізняється від цього лісостепового виду в морфологічному відношенні. Цікаво, що в матеріалі з Закарпатської області ми не

виявили жодного екземпляра *C. vulgaris* L. s. str. і всі переглянуті рослини змушені були віднести до *C. Biebersteinii* Bernh. Наша рослина відповідає середньоєвропейському типові виду. В Західній Європі, крім *C. vulgaris* L. росте ще кілька близьких, переважно нагірних географічних рас. Для території Радянського Союзу Ледебур (ц. м.) наводить досить загадкову форму *C. vulgaris* γ *microcephala* Ledeb. з вдвоє дрібнішими кошиками, описану, за зборами Ейхвальда, з Білостока.

3248 (5). C. Biebersteinii Bernh. — **Одкасник Біберштейна.** Вся рослина сіро-зелена, з б.-м. густим павутинистим опушенням, що зберігається й під час цвітіння. Стебла звичайно поодинокі, прямостоячі, 23—110 *см* завв., рідко прості, звичайно вгорі або іноді й від середини розгалужені, з 1—15 кошиками, під час цвітіння у верхній частині повстисто-павутинисті, нижче б.-м. оголені, рідко оголені до верхівки, але завжди з помітними рештками павутинистого опушення на всьому протязі, під опушенням бруднувато-пурпуруваті, негусто улиснені. Прикореневі та нижні стеблові листки (на час цвітіння прив'ялі) довгасто-ланцетні, 4—25 *см* завд., 6—32 *мм* завш. (з зубцями, без них на 2—6 *мм* вужчі), найширші біля середини, звідки поступово звужені до основи в помітний черешок, на верхівці колючо загострені, по всьому краю дрібно-колючо-зубчасті, іноді з більшими зубцями, але не надрізані на лопаті, б.-м. густопавутинисті й нерідко під час цвітіння зісподу тонкоповстисті, до цвітіння, як і решта листків, звичайно сірувато-повстисто-павутинисті; середні та верхні листки сидячі, довгасто-ланцетні або почасти еліптичні (середні) й нерідко яйцевидно-ланцетні (верхні), з більш розвинутими, ніж у нижніх, колючими зубцями й густіше опушені; верхні листки 17—45 *мм* завд., 7—10 *мм* завш., з колючими зубцями близько 1—4 *мм* завд., поступово переходять у зовнішні листочки обгортки кошика. Кошик близько 2—2,5 *см* завд. (з випростаними внутрішніми листочками обгортки) і близько 4—5 *см* у діаметрі (з розпростертими листочками); зовнішні листочки обгортки подібні до верхівкових листків, довгасто- або лінійно-ланцетні, 15—40 *мм* завд., 6—10 *мм* завш. (з колючками); стрижень листочка (без колючок) близько 1,5—4 *мм* завш., по краю при основі з 3—5 роздільними буруватими колючками до 4 *мм* завд., вище з дрібними колючими зубцями; наступні листочки 9—20 *мм* завд., 2—8 *мм* завш., з вузько-лінійно-ланцетним стрижнем 1—1,5 *мм* завш. і 2—7 роздільними розчепіреними колючками по краю, буруваті до темно-бурих; середні листочки ланцетні або лінійно-ланцетні, 8—15 *мм* завд., 1,4—3,5 *мм* завш. (при основі), тонко загострені, з зовнішнього боку буруваті, на верхівці звичайно темно-бурі, як і всі нижче розміщені листочки, павутинисті; внутрішні листочки вузьколінійні, 15—22 *мм* завд., 0,7—1,6 *мм* завш., біля верхівки часто (але не всі) розширені, на верхівці тонко загострені, з внутрішнього боку й угорі з зовнішнього світло-жовті, шовковисті, зовні коло середини буруваті або пурпурувато-коричневі, з країв, крім верхівки, вкриті тонкими напіввідлеглими війками; віночки близько 9—10 *мм* завд., з зубцями близько 1—1,5 *мм* завд., звичайно темно-пурпурові, дуже рідко жовтуваті. Сім'янки довгасті, 3,1—3,7 *мм* завд., 1,1—1,4 *мм* завш. (біля чубка), сірі, притиснутоволосисті, з кільцем волосків навколо верхівки близько 0,9—1,5 *мм* завш.; чубок близько 10—12 *мм* завд.: щетинки його з'єднані по 2—3 в пучечки. ☉. Цв. VII—IX.

Bernh. in Hornem. Hort. Hafn. Supplem. (1819) 94. Шишкин и Сергиевская во Фл. Зап. Сиб., XI, 2873.

— *C. longifolia* Reichenb., Pl. crit., VIII (1830) tab. 761, non Viv. (1824). Клоков у Визн. росл. УРСР, 560. — *C. vulgaris* (an L.) Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 93 pro max. parte.

Рисунки: Reichenb., l. c., Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XV, tab. 11, II (sub *C. longifolia* Rchb.).

На степових і кам'янистих схилах, у чагарниках, по узліссях і галявинах дубових та дубово-грабових лісів. — У Поліссі та в Лісостепу досить звичайно, в лісових і північностепових районах розсіяно.

К.Л. Закарпатська обл.: Хустівський рн, Драгове (Білик!); Свалявський рн, Дусина (Косець!); Хуст (М. Г. Попов!). — **Р.-О.Л.** Тернопільська обл.: Кременецький рн, Жолоби, біля г. Маслятин (Клоков і Заверуха!), Підлісці, г. Страхова (Заверуха!). — **З.П., П.П., Л.П.** Нерідко. — **З.Л.-С., П.Л.-С., Л.Л.-С.** Нерідко. — **Д.Л.-С.** Спорадично. — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Куп'янськ (!!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: західні, центральні й південні райони, зникає на Крайній Півночі й на півдні; Кавказ; Зах. Сибір (південь); Схід. Сибір (півд. захід, доходить до Саян і Красноярського краю).

Загальне поширення. Середня і Східна Європа, Кавказ, південна частина Сибіру. Європейсько-сибірський лісостеповий вид.

Примітка. Досить мінлива рослина. Варіюють розміри та почасти форма листків. Широколисті форми цього виду часто приймались за *C. vulgaris* L. або за *C. intermedia* Schur. З іншого боку, серед *C. vulgaris* L. зустрічаються рослини, що за формою листків подібні до цього внду. Поява таких форм, на наш погляд, пояснюється відомим явищем заходження ознак. А втім не зовсім ясно, чи монотипна на всьому своєму величезному ареалі *C. Biebersteinii* Bernh., чи, може, ні.

Буассьє кавказькі й взагалі передньоазіатські форми виділяв в окрему «географічну різновидність» *C. longifolia* β. *pontica* Boiss., Fl. or., III (1875) 418, відрізняючи їх від типової паннонської *C. longifolia* Rchb. за ширшими довгасто-ланцетними листками. Декандоль подібні ж форми наводив під назвою *C. vulgaris* β. *sublanata* DC. (DC., Prodr., VI (1837) 546).

З другого боку, рослини з Молдавії, Закарпаття і західних районів Білорусії відрізняються від більшості українських вужчими листками. Але всі помічені відмінності дуже невиразні. Кримську ж рослину, що більш виразно відокремлюється і в морфологічному, і в географічному відношенні, ми виділяємо тут в окремий вид.

3249 (6). C. taurica Klok. sp. nova in Addenda, IX, p. 558 — **Одкасник кримський.** Вся рослина темно-зелена, з помітним під час цвітіння павутинистим опушенням. Стебла поодинокі або іноді їх два, прямостоячі, близько 15—45 *см* завв., прості або звичайно вгорі трохи розгалужені, з 1—4(24) кошиками, павутинисті або (принаймні вгорі) повстисто-павутинисті й під час цвітіння під білуватим опушенням брудно-темно-пурпурові, дуже густо улиснені. Прикореневі (що збереглися на час цвітіння) та стеблові листки від довгасто-ланцетних, звужених до основи або з невиразно виявленим черешком до яйцевидно-ланцетних із стеблообгортною і трохи збігаючою основою, 2—13 *см* завд. і 1—2,5 *см* завш.

Рис. 80. Одкасник кримський — *Carlina taurica* K l o k.

1 — загальнний вигляд; *2* — сім'янка з віночком.

(з зубцями, без яких самий стрижень листка близько 6—12 *мм* завш.), по краях з великими, до 8 *мм* завд., колючими зубцями в кількості 3—6 пар і численними дрібними шипиками, дуже жорсткі, б.-м. густопавутинисті. Кошик 20—24 *мм* завд. (з випростаними внутрішніми листочками обгортки) і 3,5—4 *см* у діаметрі (з розпростертими листочками); зовнішні листочки обгортки 13—20 *мм* завд., 8—12 *мм* завш., закінчені колючкою, з довгасто-ланцетним сірувато-зеленим стрижнем близько 1,5—4 *мм* завш. та з розгалуженими темно-бурими колючками до 6 *мм* завд. по краях, павутинисті; наступні листочки 11—17 *мм* завд., близько 5—10 *мм* завш., з вузьколінійним стрижнем 0,7—1,5 *мм* завш., і 2—7-роздільними темно-бурими колючками по краю, густопавутинисті; середні листочки ланцетні до лінійно-ланцетних, близько 8—15 *мм* завд., 1,5—5 *мм* завш. (при основі), тонко загострені, з зовнішнього боку коричнювато-темно-бурі, густопавутинисті; внутрішні листочки вузьколінійні, близько 16—20 *мм* завд., 0,6—2 *мм* завш., найвужчі при середині, на верхівці тонко загострені, жовтуваті з шовковистим відблиском, з зовнішнього боку при середині темно-пурпурові; віночки близько 7—9 *мм* завд., з довгасто-яйцевидними тупуватими зубцями 1,4—1,8 *мм* завд., темно-пурпурові. Сім'янки довгасті, 3—3,9 *мм* завд., 1—1,4 *мм* завш. (біля чубка), сіруваті від густого притиснутого опушення; чубок 8—10 *мм* завд., щетинки його з'єднані по 2—3. ☉. Цв. VII—VIII.

— *C. vulgaris* β. *sublanata* D C.,Prodr., VI (1837) 546, quoad plantam tauricam. L e d e b., Fl. Ross., II, 1, 676, quoad plantam tauricam, haud caucasicas. — *C. lanata* P a l l. ex D C., l. c., non L.

На гірських схилах у чагарниках і на галявинах до верхньої межі лісу, на лучних степах яйл. — У гірській частині Криму, нерідко.

Кр.З.-Л.С. К р и м с ь к а о б л.: Старий Крим (!!). — **Кр.Л.-С.** К р и м с ь к а о б л.: Сімферопольський рн, Краснолісся (!!). — **Г.Кр.** К р и м с ь к а о б л.: Алуштинський рн, Кримський державний заповідник, кордон Алабач (!!), Нікітська яйла, Гурзуфське Сідло (К о т о в!).

П о ш и р е н н я по С Р С Р. Європ. ч.: Крим (гори).
З а г а л ь н е п о ш и р е н н я. Мабуть, ендем.

П р и м і т к а. Буассьє цю кримську рослину разом з деякими іншими східними формами відрізняв від *C. longifolia* R c h b. і відносив до *C. vulgaris* L., яка, втім, в області його Florae orientalis не росте. Від закавказьких гірських форм, ближчих до *C. Biebersteinii* B e r n h., що їх О. А. Г р о с с г е й м наводив у «Флоре Кавказа» та в «Определителе растений Кавказа» під назвою *C. vulgaris* L., очевидно слідом за Б у а с с ь є, кримська рослина теж помітно відрізняється.

Рід **911. Лопух — Arctium** L.[1]

L., Sp. pl., ed. I (1753) 860, p. p.

Кошики моногамні, з численними однаковими квітками. Обгортка куляста, з черепичасто розміщених, жорстких і міцних листочків.

[1] Опрацював М. В. К л о к о в.

Зовнішні листочки обгортки при основі розширені й притиснуті, на верхівці ж шиловидно загострені й відхилені, на самому кінці гачковидно загнуті всередину; внутрішні — випростані, напівплівчасті, ширші, поступово загострені або на верхівці розширені, без кінцевого гачечка. Спільне квітколоже трохи опукле, вкрите лінійно-шиловидними жорсткоплівчастими приквітками. Квітки двостатеві, віночки їх трубчасто-келиховидні, з п'ятироздільним до середини відгином, звичайно пурпурові; нитки тичинок вкриті сосочковидними волосками, пиляки при основі та на верхівці з придатками; нижні придатки їх шиловидні; лопаті приймочки довгі, лінійні. Сім'янки довгасто-оберненояйцевидні, сплюснуті або нерідко тригранні, тонкоребристі, часто впоперек складчасто-зморшкуваті, голі, з рубчиком майже при самій основі. Чубок сім'янок коротенький, опадний, з зазублено-бородчастих щетинок, що не з'єднані при основі в кільце, жовтуватий. — Дворічні високі трави з розгалуженим стеблом і великими яйцевидно-серцевидними листками, з б.-м. розвинутим павутинистим опушенням на стеблі та на спідній поверхні пластинки листочків.

Цей рід поширений переважно в середземноморських гірських країнах і налічує кілька десятків видів. На його недостатню вивченість звернули недавно увагу С. В. Юзепчук і Є. В. Сергієвська (1957). На всій території Радянського Союзу відомо, мабуть, близько 15 видів роду. Для України ми тут наводимо 7 видів, описуючи 3 нових види з гірської частини Криму, здебільшого за власними зборами.

Види роду вільно гібридизують між собою, утворюючи відносно стабільні гібридогенні форми. Західноєвропейські флористи описали чимало таких форм під бінарними назвами. Наявний в гербаріях матеріал по цьому роду з території Української РСР надто недостатній і не дає змоги твердо встановити наявність і кількість таких гібридогенних видів в українській флорі. Очевидно, для їх інвентаризації потрібно буде провести спеціальні збори та спостереження в природі. Можливо, втім, що гібридизаційні процеси в цьому роді, як і в деяких інших (*Carduus* L., *Cirsium* Adans. тощо), менш інтенсивні на сході, ніж на заході Європи.

1. Всі кошики на порівняно довгих ніжках, утворюють на верхівці стебла та його головних гілок щитковидні суцвіття. Листки здебільшого тупі й на верхівці мало витягнуті . . . . . 2.
— Кошики почасти сидячі й скупчені, почасти на коротких ніжках, утворюють на стеблі та головних гілках гроновидні суцвіття. Листки здебільшого загострені й на верхівці помітно витягнуті . . 5.
2. Обгортка кошиків густопавутиниста; внутрішні листочки обгортки на верхівці перетягнуті й розширені, з насадженим коротеньким вістрям . . . . . 3.
— Обгортка гола або дуже розсіянопавутиниста, внутрішні листочки обгортки поступово відтягнуті в тонке вістря . . . . . 4.
3. Листки грубенькі, зісподу сіруваті від повстисто-павутинистого опушення. Сім'янки дрібно-зморшкувато-ямчасті, з поперечними зигзаговидними темними смужками. Звичайна бур'янова рослина . . . . . **(1). Л. повстистий — A. tomentosum** Mill.
— Листки тонкі, зісподу зелені, розсіянопавутинисті. Сім'янки гладенькі, без темних смужок. Кримська лісова рослина . . . . . **(2). Л. тонколистий — A. leptophyllum** Klok.
4. Кошики великі, близько 3—4,5 *см* у діаметрі; листочки обгортки 11—21 *мм* завд., 0,8—2,3 *мм* завш.; віночок близько 12 *мм* завд.; сім'янки 6—7 *мм* завд. Звичайна бур'янова рослина, 75—180 *см* завв. . . . . **(3). Л. справжній — A. lappa** L.
— Кошики дрібніші, близько 2 *см* у діаметрі, листочки обгортки 8—18 *мм* завд., 0,5—1,4 *мм* завш., віночок 10—11 *мм* завд.; сім'янки 5—6 *мм* завд. Південнокримська рослина, 50—75 *см* завв. . . . . **(4). Л. хаосів — A. chaorum** Klok.
5 (1). Кошики дрібні, близько 17—25 *мм* у діаметрі, з розсіянопавутинистою обгорткою; листочки обгортки 3—18 *мм* завд.; віночок 8,5—11 *мм* завд., з трубочкою 4,5—5 *мм* завд.; сім'янки 5—6 *мм* завд., звичайно помітно тригранні. Звичайна бур'янова рослина . . . . . **(7). Л. малий — A. minus** Bernh.
— Кошики чималі або великі, не менше 27 і до 45 *мм* у діаметрі; листочки обгортки до 22—24 *мм* завд., віночок 11—15 *мм* завд., з трубочкою 6—10 *мм* завд.; сім'янки 5,5—9,5 *мм* завд., звичайно плоскуваті. Лісові рослини . . . . . 6.
6. Кошики близько 3—4 *см* у діаметрі, з павутинистою обгорткою; сім'янки 7—9,5 *мм* завд., 2,5—3,5 *мм* завш.; листки зісподу постійно сіруватоповстисті. В лісових і лісостепових районах, нечасто . . . . . **(5). Л. дібровний — A. nemorosum** Lejeune.
— Кошики близько 27—32 *мм* у діаметрі, з голою обгорткою; сім'янки 5,5—6,5 *мм* завд., 2—2,8 *мм* завш.; листки зісподу білуватоповстисті, після цвітіння оголені. Кримська гірська рослина . . . . . **(6). Л. лисіючий — A. flabrescens** Klok.

3250 (1). A. tomentosum Mill. — **Лопух повстистий.** Стебло міцне, до 100—150 *см* завв., розгалужене переважно вгорі, тонко-ребристо-борозенчасте, при основі тупувато-гранчасте, негустопавутинисте, звичайно брудно-пурпурове або пурпурувате. Листки черешкові, яйцевидні, крім верхніх з серцевидною основою і тупою або тупуватою верхівкою, з країв дрібно-виїмчасто-зубчасті або (рідше) більш помітно зубчасті, з закінченими коротенькою м'якою колючечкою зубцями, зверху темно-зелені, голі, зісподу сірувато- або іноді білувато-повстисто-павутинисті, грубуваті; нижні листки великі, з довгим черешком і глибше серцевидною при основі пластинкою. Кошики на ніжках близько 1—8 *см* завд., зібрані на кінці стебла та головних гілок у щитковидні суцвіття; ніжки кошиків вкриті сосочковидними й почасти залозистими дрібними волосками (під павутинистим опушенням вони непомітні); обгортка куляста, близько 2—3 *см* у діаметрі, з розчепіреними листочками, звичайно

густопавутиниста, сива від опушення, іноді розсіянопавутиниста; листочки обгортки від ланцетно-шиловидних (зовнішніх) до лінійно-ланцетних і довгастих, 5—16 *мм* завд., 0,5—2,7 *мм* завш.; внутрішні листочки майже плівчасті, плоскі, випростані, біля верхівки перетягнуті й розширені, з насадженим коротеньким вістрям, що нерідко міститься в помітній виїмці, вгорі звичайно яскраво-пурпурові; решта листочків з ланцетною, притиснутою основою і відігнутими на всі боки шиловидними, на кінці гачковидно загнутими всередину верхівками, зелені, з жовтуватими кінчиками; всі листочки в нижній частині по краю дрібновійчасті. Віночки 12—14 *мм* завд., з трубочкою 6—7 *мм* завд., пурпурові, перевищують обгортку; пиляки близько 6 *мм* завд. Сім'янки довгасто-оберненояйцевидні, 5—6 *мм* завд., 2—3 *мм* завш., плоскуваті або помітно тригранні, складчасто-зморшкуваті й дрібноямчасті, з тонкими поздовжніми реберцями, бурі, з чорнуватими плямочками або зигзаговидними поперечними смужками; чубок близько 2,5—3 *мм* завд., з бруднувато-жовтуватими зазублено-бородчастими щетинками. ☉. Цв. VII—IX.

Mill., Gard. Dict., ed. 8 (1768), № 3. Клоков у Визн. росл. УРСР, 561. — *A. lappa* var. β. L., Sp. pl., ed. I (1753) 860. — *Lappa tomentosa* Lam., Fl. Fr., II (1778) 27. DC., Prodr., VI, 661. Ledeb., Fl. Ross., II, 748. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 94.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XV, tab. 80, II (sub *Lappa tomentosa* Lam.). Цей рисунок не зовсім схожий з нашою рослиною: листки загострені, суцвіття збіднені.

Біля жител, понад шляхами тощо. — Звичайний майже по всій Україні рудеральний бур'ян. Наводиться для всіх районів, але з Криму його екземплярів ми ще не бачили.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: майже всі райони, Сибір, Кавказ.

Загальне поширення. Помірна зона Євразії.

Примітка. Досить мінлива рослина. Форми з послабленим опушенням на обгортках кошиків визначаються як var. *glaberrimum* Fries або var. *glabrum* Körn. Але цілком голих обгорток, які описуються для згаданих середньоєвропейських «різновидностей», у наших форм ми не бачили.

Західноєвропейські флористи описали під бінарними назвами низку гібридів цього виду з іншими: *A. ambiguum* Nyman (з *A. lappa* L.), *A. mixtum* Nyman (з *A. minus* Bernh.) *A. Neumanii* Rouy (з *A. nemorosum* Lejeune), *A. pubens* Babingt. (з *A. minus* Bernh.?). Вони вказують, що ці гібридні форми досить стабільні. На українському матеріалі, що був у нашому розпорядженні, жодної з цих форм виявити ми не спромоглися. Виявлення їх, очевидно, потребує спеціальних зборів і спостережень.

3251 (2). A. leptophyllum Klok. sp. nova in Addenda, IX, p. 559 — **Лопух тонколистий.** Стебло високе (до 150 *см*), але при однаковій висоті тонше й стрункіше, ніж в інших видів, розгалужене переважно вгорі, тонкоребристо-борозенчасте, розсіянопавутинисте, крім того, переважно вгорі засіяне дрібними сосочковидними волосками, зелене. Листки черешкові, від довгасто- до широкояйцевидних, з серцевидною до закругленої

Рис. 81. Лопух тонколистий — *Arctium leptophyllum* Klok.

1 — верхівка стебла з суцвіттям; *2* — сім'янка з віночком.

основою і тупою до тупувато загостреної верхівкою, а насадженою коротенькою м'якою колючечкою на кінці, з країв віддалено дрібно-зубчасто-виїмчасті, з закінченими коротенькою м'якою колючечкою зубцями, зверху темно-зелені, негусто засіяні по жилках дрібними сосочковидними волосками, зісподу зелені, з дуже розрідженим і малопомітним павутинистим опушенням, тонкі, висушені, майже плівчасті; нижні листки з довгим (27 *см*), опушеним, як і стебло, черешком та великою (37 *см* завд., 27 *см* завш.), при основі досить глибокосерцевидною пластинкою. Кошики на ніжках 1—3,5 *см* завд., зібрані на кінці стебла та головних гілок у щитковидні суцвіття, майже кулясті, 18—24 *мм* у діаметрі (з розчепіреними листочками обгортки); обгортка густопавутиниста, сива від опушення; листочки обгортки від шиловидних (зовнішні) до лінійно- або довгасто-ланцетних і довгастих 3—15 *мм* завд., 0,6—2,7 *мм* завш., всі листочки, крім внутрішніх, з відігнутими й розчепіреними на всі боки, шиловидними, на кінці жовтуватими й гачковидно-загнутими всередину верхівками; внутрішні — майже цілком плівчасті, випростані, плоскі, біля верхівки перетягнуті й розширені, з коротеньким насадженим кінцевим вістрям, що міститься нерідко в мілкій виїмці, на верхівці жовтувато-пурпуруваті, по краю до верхівки, як і середні, пилчасто-шорсткі. Віночки 11,5—15 *мм* завд., з трубочкою 6—8 *мм* завд., пурпурові, помітно перевищують обгортку; пиляки близько 6 *мм* завд. Сім'янки довгасто-оберненояйцевидні, 5,5—6,5 *мм* завд., 2,5—3,4 *мм* завш., плоскуваті або частіше помітно тригранні, гладенькі або вгорі трохи зморшкуваті, з тонкими поздовжніми реберцями, темно-коричневі або чорнуваті, одноколірні, без плямочок і смужок. ☉. Цв. VII—IX.

В нагірних лісах. — У передгірній частині Криму, розсіяно.

Кр.Л.-С. Кримська обл.: Білогірський лісгосп (Гринь!); Сімферопольський рн, Краснолісся (Клоков і К. Попов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим.

Загальне поширення. Мабуть, кримський ендем.

3252 (3). A. lappa L. — **Лопух справжній.** Стебло міцне, високе (близько 75—180 *см*), розгалужене переважно вище середини, ребристо-борозенчасте, негусто- або розсіянопавутинисте до майже голого, звичайно брудно-пурпурове або пурпурувате. Листки черешкові, яйцевидні або здебільшого широкояйцевидні, з серцевидною і лише у верхніх здрібнених листків закругленою основою, з тупою або тупуватою, закінченою коротенькою м'якою колючечкою верхівкою, по краях дуже дрібно зазублені або більш помітно віддалено-виїмчасто-зубчасті, з закінченими коротенькою м'якою колючечкою зубцями, зверху зелені, вкриті (переважно по жилках) малопомітними сосочковидними волосками, зісподу сірувато- або іноді білувато-повстисто-павутинисті, грубуваті; нижні листки часто дуже великі, з довгими черешками, коротшими, втім, за пластинку. Кошики на ніжках 1—15 *см* завд., зібрані на кінці стебла та головних гілок у щитковидні суцвіття; обгортка кошиків сплюснуто-куляста, (2)3—4,5 *см* у діаметрі (з розчепіреними листочками), звичайно гола, рідше трохи павутиниста; листочки обгортки від шиловидних до лінійно-ланцетних, (8)11—21 *мм* завд., 0,8—2,3 *мм* завш. (при основі), за винятком крайніх внутрішніх, з відігнутими й розчепіреними, на кінці жовтуватими й гачковидно загнутими всередину, шиловидними верхівками; внутрішні листочки напівплівчасті, випростані, на верхівці жовтуваті або іноді пурпуруваті, крайні з них повільно й тонко загострені, без гачечка на кінці; всі листочки по краях розсіяно-дрібно-війчасті, на спинці в нижній частині шорсткі. Віночки близько 12 *мм* завд., з трубочкою близько 7 *мм* завд., пурпурові, не перевищують обгортки. Сім'янки довгасто-оберненояйцевидні, 6—7 *мм* завд., 2,2—3 *мм* завш., плоскуваті, з тонкими поздовжніми реберцями, вгорі складчасто-зморшкуваті, достиглі — сірувато-бурі з чорнуватими плямочками; чубок 2,5—3 *мм* завд. ☉. Цв. VII—IX.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 860, p.p. (var. α.). Willd., Spec., III, 1631. Клоков у Визн. росл. УРСР, 561.

— *A. majus* Bernh., Verz. Pflanz. Erfurt. (1800) 154. — *Lappa major* Gaertn., Fruct. et sem., II (1791) 379, tab. 162. DC., Prodr., VI, 661. Ledeb., Fl. Ross., II, 748. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 94.

Рисунки: Reichenb., op. cit., tab. 81, II (sub *Lappa officinalis* All.).

Як бур'ян по затінених місцях, в ярах, у заплавних лісах і чагарниках. — По всій Україні.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: в більшості районів; Сибір, Кавказ.

Загальне поширення. Помірна зона Євразії.

Примітка. В західноєвропейській літературі наводиться гібрид цього виду з *A. minus* Bernh. під бінарною назвою *A. subracemosum* Nyman. Він згадується і в радянській літературі. Певних екземплярів його з території УРСР ми не бачили.

A. lappa L. досить мінливий вид. Варіює в нього ступінь розвитку опушення та (хоч і рідше) розмір кошиків. Найбільш відхиляються від типу в нашому матеріалі екземпляри з околиць Слов'янська, зібрані на березі солоного озера обгортки кошиків у них близько 20 *мм* у діаметрі й помітно павутинисті, але внутрішні листочки обгортки цілком типові й ніякого ухилу в бік *A. tomentosum* Mill. не показують, тому ми й не можемо віднести цю форму до гібридного *A. ambiguum* Nyman (*A. lappa* L. × *A. tomentosum* Mill.).

3253 (4). A. chaorum Klok. sp. nova in Addenda, IX. p. 560 — **Лопух хаосів**[1]. Стебло міцне, але невисоке (50—75 *см*), галузисте, з косо висхідними або розчепіреними гілками, ребристо-борозенчасте, досить густопавутинисте, вгорі, крім того, вкрите м'якими горбочками або й дрібними сосочковидними волосками. Листки черешкові, яйцевидні або широкояйцевидні, у нижніх і середніх з невиразно серцевидною основою, що коротко збігає на черешок, і тупою з насадженою коротенькою м'якою колючечкою верхівкою, по краях дрібно зазублені, з закінченими м'якою колючечкою зубцями, зверху вздовж жилок помітно павутинисті, між жилками вкриті дрібними сосочковидними волосками, зісподу бі-

[1] Вид описано з відомого алупкинського «хаосу» — розсип кам'яних брил дивного вигляду, що лишились від зруйнованого лаколіту. Звідси й назва.

лувато- або сірувато-повстисто-павутинисті, грубуваті, нижні листки чималі, до 33 *см* завд. (з черешком) і 12,5 *см* завш.; черешок до 13 *см* завд., павутинистий. Кошики на ніжках (0,7) 1—6 *см* завд., зібрані на кінці стебла та головних гілок у щитковидні суцвіття, кулясті, близько 20—22 *мм* у діаметрі (з розчепіреними листочками); обгортка без помітного павутинистого опушення; листочки її від шиловидних до вузько-лінійно-ланцетних, 8—18 *мм* завд., 0,5—1,4 *мм* завш., зелені, за винятком крайніх внутрішніх, що випростані й поступово тонко загострені, всі з б.-м. відігнутими й розчепіреними, на кінці жовтуватими й гачковидно загнутими всередину шиловидними верхівками; всі листочки по краю з розсіяними дрібними війками або ще з поодинокими стебельчастими залозками, на спинці в розширеній і притиснутій нижній частині дрібноволосисті. Віночки 10—11 *мм* завд., з трубочкою 4,5—5 *мм* завд., рожево-пурпурові, не перевищують обгортки; пиляки близько 4,5 *мм* завд. Сім'янки довгасто-оберненояйцевидні, 5—6 *мм* завд., 2,3—2,5 *мм* завш., плоскуваті або помітно тригранні, часто трохи зігнуті, з тонкими поздовжніми реберцями, вгорі складчасто-зморшкуваті, достиглі — бурі, з чорнуватими плямочками; чубок 2,5—3 *мм* завд., бруднувато-жовтуватий. ⊙ Цв. VII—IX.

На кам'янистих розсипах. — У південній частині Криму, спорадично.

Півд.Кр.(З.). Кримська обл.: Ялтинський рн, Алупка.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим (Південний берег). Загальне поширення. Можливо, кримський ендем.

3254 (5). A. nemorosum Lejeune. — **Лопух дібровний.** Стебло звичайно високе (близько 75—150 *см* і вище, до 2,5 *м*), галузисте, з видовженими, дуговидно зігнутими головними гілками, ребристо-борозенчасте, негусто- або розсіянопавутинисте до майже голого в нижній частині. Листки черешкові, яйцевидні або широкояйцевидні до яйцевидно-ланцетних, з серцевидною до закругленої у верхніх, ще й не дуже зменшених листків і звуженою тупуватою або часто помітно пригостреною верхівкою, що закінчується коротенькою м'якою колючечкою, по краях віддалено-дрібно-зубчасті, з відтягнутими в дрібну м'яку колючечку зубцями, зверху темно-зелені, вкриті малопомітними сосочковидними волосками, зісподу сіруваті, повстисто-павутинисті; нижні листки з довгими черешками й глибокосерцевидною основою, тонкі пластинки дуже великі. Кошики почасти сидячі або майже сидячі й скупчені по 2—3 на кінці стебла чи гілки, почасти на коротких, близько 2 *см*, або іноді довших, до 5—6 *см*, здебільшого повстисто-павутинистих ніжках, утворюють на верхівках стебла та головних гілок видовжені грониовидні суцвіття; обгортка кошиків куляста або сплюснуто-куляста, 3—4,5 *см* у діаметрі (з розчепіреними листочками), досить густопавутиниста; листочки обгортки від шиловидних до лінійно-ланцетних, 8—23 *мм* завд., 0,8—2,5 *мм* завш. (при основі), за винятком крайніх внутрішніх, з відігнутими й розчепіреними, на кінці жовтуватими й

Рис. 82. Лопух дібровний — *Arctium nemorosum* Lejeune.

1 — верхівка стебла з суцвіттям; *2* — кошик.

гачковидно загнутими всередину шиловидними верхівками; крайні внутрішні листочки випростані, поступово й тонко загострені, без гачечка; внутрішні або іноді й середні листочки на верхівці нерідко пурпуруваті; всі листочки по краях пилчасто-шорсткі. Віночки 11—12 *мм* завд., з трубочкою 6—7 *мм* завд., пурпурові, не перевищують обгортки. Сім'янки довгасто-оберненояйцевидні, 7—9,5 *мм* завд., 2,5—3,5 *мм* завш,. часто зігнуті, з малопомітними поздовжніми реберцями, вгорі при основі нерізко-складчасто-зморшкуваті, достиглі — темно-коричневі, з невиразними чорнуватими плямочками ⊙. Цв. VI—IX.

Lejeune ap. Court. in Mayaz. d'Horticult. (1833) 289. Lejeune et Court., Comp. fl. Belg., 3 (1836) 129. Клоков у Визн. росл. УРСР, 561.

— *Lappa nemorosa* Koernicke ap. Griewank in Arch. Ver. Naturg. Mecklenburg, XXIII (1870) 189. Шмальгаузен, Фл. Ю. н Ср. Р., II, 94. — *L. macrosperma* Wallr. in Linnaea, XIV (1840) 639. — *Arctium macrosperum* Hay., Sched. ad Fl. Stir. exs., Lief. 13 et 14 (1908), № 29; Fl. Steierm., II, 583.

Рисунки: Reichenb., op. cit., tab. 81, 1 (sub *Lappa intermedia* Rchb.).
Видані зразки: Fl. exsicc. reip. Bohem.-Sloven., № 639.

К.Л. Закарпатська обл.: Великоберезнянський рн, Чорноголова (Гринь!).— **Р.О.Л.** Тернопільська обл.: Кремениець (Шмальгаузен!, Заверуха!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Комарівський рн, Берестовець (Лукашов! — нетипові екземпляри). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Борщівський рн, Вовківці (Гринь!), Чортківський рн, Улашківське л-во (Гринь!), Заліщицький рн, Бедриківці (Данилевська).— Хмельницька обл.: Кам'янець-Подільський рн, Гуменці — Шатава Дунаєвецького рну (Кузнецова!). — Вінницька обл.: Ободівське л-во (Гринь!). — **П.Л.-С.** Одеська обл.: Анаиьївський рн, Жеребкове (Котов і Теличко!), Кіровоградська обл.: Голованівський рн, ліс Голочанськ (Гринь!).— Черкаська обл.: Шполяиський рн, ліс Довжин (Гринь). — **Л.Л.-С.** Сумська обл.: Лебединський рн, Василівка (Залеський!). — Харківська обл.: Харків (Черняєв!); Валківський рн, Дергачі (Лавренко!); Дергачівський рн, Руська Лозова (Шидловський!). — **Д.Л.-С.** Донецька обл.: Авдіївський рн, Ясиноватa (Шмальгаузен!, Гринь!). — **Л.З.-Л.С.** Донецька обл.: Волноваський рн, Старогнатівка (Котов!). — Харківська обл.: Лозівський рн, х. Дубинівський (Черняєв!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: Білогірський лісгосп (Гринь!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Лад.-Ільм., Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Волзьк.-Кам. (південь, рідко), Серед.-Дніпр., Верх.-Волзьк. (південь, рідко), Бессараб., Причорн. (північ), Волзьк.-Дон., Ниж.-Дон., Заволзьк. (північ), Крим; Кавказ: Передкавк.

Загальне поширення. Атлантична, Середня і Східна Європа.

Примітка. *A. nemorosum* auct. є збірним видом. Наша рослина, мабуть, не належить до *A. nemorosum* Lejeune s. str., що відрізняється голими обгортками кошиків і поширений в Атлантичній Європі. Можливо, до нашої раси стосується назва *A. austriacum* Teyber in Verh. Zool.-Bot. Ges. Wien, LII (1902) 590. За відсутністю порівняльного західноєвропейського матеріалу ми цього таксономічного питання остаточно розв'язати ще не змогли. Наша рослина варіює незначно, але можна помітити, що західні екземпляри (цитовані з Терионільської області) мають трохи більші сім'янки, ніж східні (з **Л.Л.-С.** і **Д.Л.-С.**).

3255 (6). A. flabrescens Klok. sp. nova in Addenda, IX, p. 560 — **Лопух лисіючий.** Стебло б.-м. високе, розгалужене, з видовженими й дещо

Рис. 83. Лопух лисіючий — *Arctium flabrescens* Klok.

1 — верхня частина стебла з суцвіттям; *2* — кошик; *3* — сім'янка з віночком.

дуговидно зігнутими, тонко-ребристо-борозенчастими головними гілками; реберця їх пурпуруваті, голі, а борозенки білуваті від тонкої, але дуже щільної повсті; гілочки другого-третього порядку вкриті по реберцях сосочковидними волосками. Листки черешкові, широкояйцевидні з серцевидною основою і тупою або тупуватою, закінченою коротенькою м'якою колючечкою, верхівкою, по краях дрібно- або короткозубчасті, з закінченими м'якою колючечкою зубцями, зверху темно-зелені, голі, зісподу білуваті від тонкого, але дуже щільного повстисто-павутинистого опушення, восени оголені, з розсіяними пластівцями повсті. Кошики почасти сидячі або майже сидячі й скупчені по 2—3 на кінці стебла чи гілки, почасти на ніжках до 5 *см* завд., утворюють на верхівках стебла та головних гілок грономовидні суцвіття; обгортка кошиків куляста або сплюснуто-куляста, 27—30 *мм* завд., 28—32 *мм* завш. (з розчепіреними листочками), гола; листочки обгортки від шиловидних до лінійно-ланцетних, 10—22 *мм* завд., 0,6—2 *мм* завш. (при основі), за винятком крайніх внутрішніх, з відігнутими й розчепіреними, на кінці жовтуватими й гачковидно загнутими всередину шиловидними верхівками; внутрішні листочки ширші, напівплівчасті, на верхівці жовтуваті; крайні з них випростані, поступово тонко-загострені, без гачечка; всі листочки по краю з розсіяними війками або вгорі голі. Віночки 11—15 *мм* завд., з трубочкою 6—10 *мм* завд., пурпурові, не перевищують обгортки. Сім'янки довгасто-обернено-яйцевидні, 5,5—6,5 *мм* завд., 2—2,8 *мм* завш., нерідко зігнуті, з тонкими поздовжніми реберцями, вгорі й нерідко нижче впоперек складчасто-зморшкуваті; достиглі — червонувато-коричневі з темними плямочками; чубок 4—4,5 *мм* завд., білуватий. ☉. Цв. VI—VIII.

У гірських лісах Криму. Розсіяно.

Кр.Л.С. Кримська обл.: Бахчисарайський рн, ст. Альма, берег р. Альми (Птицин!). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Буюрнус-Яйла (Котов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим (гори).

Загальне поширення. Мабуть, кримський гірський ендем.

3256 (7). A. minus Bernh. — **Лопух малий.** Стебло близько 50—150 *см* завв., розгалужене переважно вгорі, ребристо-борозенчасте, розсіянопавутинисте, з більш помітним угорі опушенням, де також вкрите сосочковидними волосками й стебельчастими залозками, брудно-пурпурове або пурпурувате. Листки черешкові, яйцевидні або широкояйцевидні, з серцевидною до закругленої або короткоклиновидної у верхніх основою і тупуватою або частіше пригостреною верхівкою, закінченою коротенькою м'якою колючечкою, по краях дрібнозубчасті або виїмчасто-зубчасті, рідше зарубчасто-зубчасті, з закінченими дрібною м'якою колючечкою зубцями, зісподу (принаймні середні й верхні) сіруватоповстисті, нижні нерідко зеленуваті, б.-м. оголені. Кошики почасти сидячі й скупчені по 2—4 на кінці стебла та гілок, почасти розміщені на коротеньких ніжках, утворюють на верхівці стебла та головних гілок видовжені грономовидні суцвіття; обгортка куляста, 17—25 *мм* у діаметрі (з розчепіреними листочками), дуже розсіянопавутиниста; листочки обгортки від шиловидних до лінійно-ланцетних, 3—18 *мм* завд., 0,5—2,3 *мм* завш., за винятком крайніх внутрішніх, що випростані й поступово тонкозагострені, з відігнутими й розчепіреними на кінці жовтуватими й гачковидно всередину загнутими шиловидними верхівками; всі по краях пилчасто-шорсткі; на спинці в нижній частині дрібноволосисті. Віночки 8,5—11 *мм* завд., з трубочкою 4,5—5 *мм* завд., пурпурові, ледве перевищують обгортку; пиляки близько 4,5 *мм* завд. Сім'янки довгасто-оберненояйцевидні, 5—6 *мм* завд., 1,8—2,8 *мм* завш., плоскуваті або часто тригранні, з тонкими поздовжніми реберцями, гладенькі або вгорі невиразнозморшкуваті, достиглі — коричнювато-бурі, нерідко з помітними косими темними ламаними смужками; чубок близько 2 *мм* завд., жовтуватий. ☉. Цв. VI—IX.

Bernh., Verz. Pflanz. Erfurt. (1800) 154. Клоков у Визн. рослин УРСР, 561. — *Lappa minor* Hill., Veg. Syst., IV (1762) 28. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 94.

Рисунки: Reichenb., op. cit., tab. 80, 1 (sub *Lappa minor* DC.).

Біля жител, понад шляхами, на городах, іноді в лісах та між чагарником. Характерний рудеральний бур'ян. — Звичайно майже по всій Україні. Наводиться для всіх районів.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: майже всі райони; Кавказ і Передкавк.

Загальне поширення. Європа.

Примітка. Для Тульської області В. Я. Цінгер наводив близький вид *A. pubens* Babingt. (*Lappa pubens* Bor.), що ніби відрізняється від *A. minus* Bernh. густіше опушеними листками й густопавутнистими обгортками кошнків. Така форма, напевно, росте десь на Україні, але вона навряд чи тотожна згаданому західноєвропейському видові, у якого, крім наведених ознак, ще вдвоє більші кошики з напівкулястою обгорткою. Неясно, чим ця форма відрізняється від *A. mixtum* Nyman (*A. minus* Bernh. × *A. tomentosum* Mill.).

Рід 912. Сосюрея — Saussurea DC.[1]

DC. in Ann. Mus. Par., XVI (1810) 197.

Кошики багатоквіткові, з обгорткою з черепичасто розміщених листочків. Спільне квітколоже плоске, вкрите довгими щетинками або частіше без них. Всі квітки двостатеві, трубчасті, в верхній частині бокальчасто розширені і 5-надрізані. Тичинкові нитки голі, пиляки біля основи з придатками. Лопаті приймочки лінійні, розхідні. Сім'янки гладенькі, з чубком з двох рядів волосків, внутрішніх — перистих, з'єднаних біля основи в кільце, що легко відокремлюється від сім'янок, і зовнішніх — більш коротких, зазублених, біля основи між собою не з'єднаних, рідко останніх не буває. — Багаторічні трав'янисті рослини.

Рід об'єднує понад 125 видів, поширених в помірних і субтропічних

[1] Опрацювала З. Ф. Катіна.

зонах північної півкулі, з них в СРСР зустрічається понад 30 видів, в УРСР росте 5 видів.

1. Листки зверху зелені, зісподу білоповстисті або сіруваті від павутинистого опушення. Гірські рослини . . . . . 2.
— Листки з обох боків зелені або сизо-зелені, зісподу залозисті. Степові та солончакові рослини . . . . . 4.

2. Всі листки сидячі, збігають по стеблу, утворюючи широке крило вздовж всього стебла . . **(1). С. Порчія — S. Porcii** Degen.
— Листки не збігають по стеблу, тому стебло некрилате. Нижні листки з черешками . . . . . 3.

3. Листки зісподу б.-м. павутинисті, сіро-зелені, зверху темно- або буро-зелені. Прикореневі листки яйцевидно-ланцетні або ланцетні, звужені в вузькокрилатий довгий черешок. Квітки пурпурові. Сім'янки 3—4 *мм* завд. . . **(2). С. альпійська — S. alpina** (L.) DC.
— Листки зісподу білоповстисті, зверху яскраво-зелені. Прикореневі листки яйцевидні або яйцевидно-серцевидні, на довгих крилатих черешках. Квітки голубувато-фіолетові або темно-рожеві. Сім'янки 4—5 *мм* завд. . . . . **(3). С. різноколірна — S. discolor** (Willd.) DC.

4 (1). Нижні листки цілісні, велико-виїмчасто-зубчасті або цілокраї, середні трохи збігаючі, з цілісним крилом. Середні листочки обгортки з округлим, рожевим, плівчастим, частіше зубчасто надрізаним придатком, який в два-три рази ширший за самий листочок . . . . . **(5). С. гірка — S. amara** (L.) DC.
— Нижні листки ліровидно-перисторозсічені або двоперисторозсічені; середні збігаючі, з зубчастим крилом. Всі листочки обгортки без придатків . . . . . **(4). С. солончакова — S. salsa** (Pall.) Spreng.

Секція **1. Benedictia** Cass. Листочки обгортки без перетинчастих придатків. Придатки пиляків нешерстисті, з війками або (рідше) майже голі. Чубок дворядний з нерівних волосків.

3257 (1). S. Porcii Degen. — **Сосюрея Порчія.** Стебло просте, прямостояче, крилате, 30—80 *см* завв., голе або слабо опушене. Листки сидячі, збігають по міжвузлях стебла, утворюючи досить широке крило. Нижні і середні листки — ланцетні або еліптично-ланцетні, верхні — вузько-ланцетні, всі листки довгасто загострені, цілокраї або деякі слабо- і віддаленозубчасті, зверху голі, зісподу б.-м. павутинисті, а також з короткими кучерявими волосками. Кошики численні, зібрані у щільне щитковидне суцвіття. Листочки обгортки тупі, з рідкими волосками, на верхівці і по краях шерстисто-війчасті. Квітки лілові. Пиляки сині, майже в два рази довші за тичинкові нитки. Сім'янки коричнюваті, стислі, голі, глибокоборозенчасті. Зовнішні волоски чубка значно коротші за внутрішні перисті волоски. 4. Цв. VIII—IX.

Degen in Magyar. Bot. Lap., III (1904) 311—320. Javorka, Magyar. Flora, III. 1150. Prodan, Fl. Romania, I, 1, 1045. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1953) 720. Wilczynski T. in Mag. Bot. Zap., XXV, 1927 (1928) 65—69. Попов, Очерк растительности и флоры Карпат (1949) 251. Ильинский в Бюлл. Моск. о-ва испыт. природы, отд. биол., т. 2 (3—4) 1945, 80. Липшиц в Тр. Моск. о-ва испыт. природы, VIII (1960), 189.

— *S. serrata* Janka in Oesterr. Bot. Zeitschr. (1858) 200 et auct. transsylv., non DC. — *S. parviflora* Janka in Linnaea, XXX (1859) 585, non (Poir.) DC. — *S. alata* Porcius et Czetz. ap. Porc. Flora phanerog. din fost. distr. alu Naseud. (1881) 118, non DC.

Рисунки: Prodan, ц. м., II, 143, XCVII, 1.

Гірські болота. — В Карпатах.

К.Л. Станіславська обл.: Жаб'ївський ри, верхів'я Черемоша (Вільчинський).

Поширення по СРСР. Європ. ч. Верх.-Дністр. (Карпати).

Загальне поширення. Південно-Східна Європа.

Примітка. К. Домін в статті *Saussurea Porcii* Degen v Podkarpatske Rusi (Veda prirodni, 1932 (XIII) 216—217) наводнть щ цей вид до Чорногори (г. Петрос). Його вказівку повторює М. Г. Попов (ц. м.). Потрібні дальші дослідження щодо поширения цього виду в Радяиських Карпатах.

3258 (2). S. alpina (L.) DS. — **Сосюрея альпійська.** Рослина з циліндричним, вкритим лусками коренем. Стебло прямостояче, 5—30 *см* завв., голе або трохи павутинисто опушене, здебільшого червонувате. Листки зісподу сіруваті або білуваті від павутинистого опушення, зверху

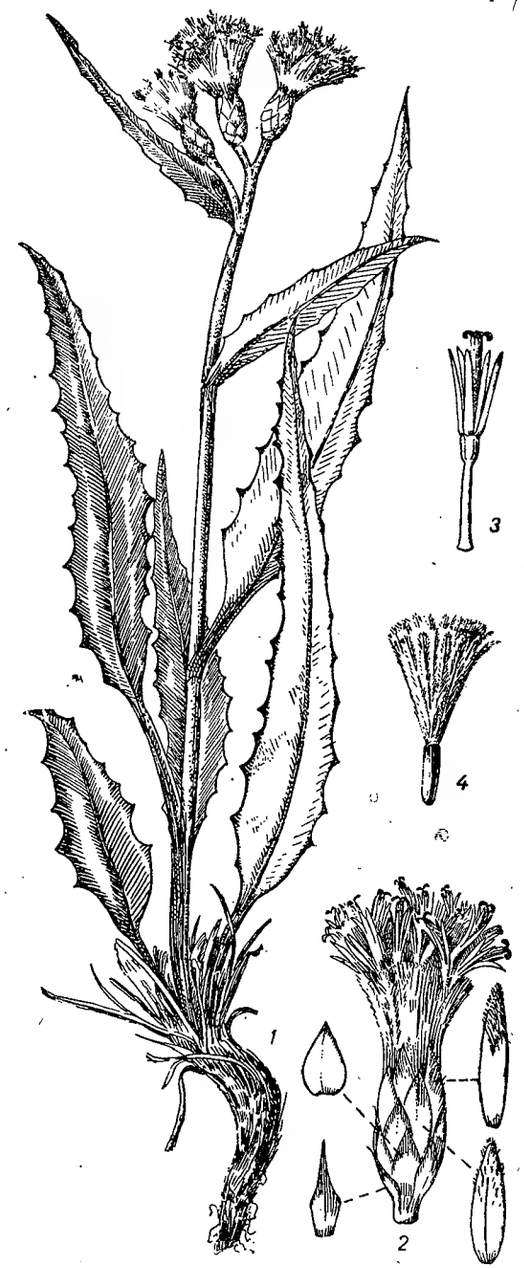

Рис. 84. Сосюрея альпійська — *Saussurea alpina* (L.) DC.

1 — загальний вигляд; *2* — кошичок і листочки обгортки; *3* — віночок; *4* — сім'янка.

зелені, голі, по краю слабо-віддалено-зубчасті або цілокраї; прикореневі листки яйцевидно-ланцетні, поступово звужені в короткий вузькокрилатий черешок, верхні листки від ланцетних до лінійних, сидячі, біля основи звужені. Кошики 15—20 *мм* завд. і 7—10 *мм* завш., зібрані на верхівці стебла в щитковидне суцвіття. Обгортка циліндрично-дзвониковидна. Листочки обгортки звичайно темні, часто з коричнюватофіолетовим відтінком, здебільшого павутинисто-волосисті, без придатків, зовнішні листочки обгортки яйцевидні, 4—5 *мм* завд. і 2—3 *мм* завш., внутрішні більш вузькі, довгасті, 6—10 *мм* завд. і 1,5—2 *мм* завш. Квітки пурпурові, пиляки голубі. Сім'янки 3—4 *мм* завд., буруваті, зовнішні волоски чубка майже в три рази коротші за внутрішні перисті волоски. 4. Цв. VII—IX.

D C. in Annales du Mus. d'hist. nat., XVI (1810) 198; Prodr., VI, 535. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 108, р.р. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., 1003. Polivka, Domin, Podpera, Klič k Uplane kvetene ČSR, 681. Стоянов и Стефанов, Фл.Ълг., 1178. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 2, 839. K. Domin, Acta Bot. Bohem., VI—VII (1928) 29. Попов, Очерк флоры и растительности Карпат (1949), 257. Клоков у Внзн. росл. УРСР, 562. Станков и Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 409. Липшиц в Тр. Моск. о-ва испыт. природы, III (1960) 188.

— *S. alpina* β. *vulgaris* Ledeb.; Fl. Ross., II, 2, (1845—1846) 669, saltem pro max. parte. — *Serratula alpina* L., Sp. pl., ed. I (1753) 816.

Рисуики: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XV, 85, tab. II, 58. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eurp., VI, 2, 839, Fig. 536, Taf. 270, Fig. 2, 2a, 2b.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 3949, № 1331.

На скелях. — В субальпійському і альпійському поясах Карпат.

К.Л. — Закарпатська обл.: Рахівський рн, хр. Чорногора, г. Петрос (Козій, Малиновський, Попов!), під Гутинтемнатипшком (Козій). — Станіславська обл.: хр. Чорногора (Шафер, Кульчинський, Павловський), г. Гаджина (Козій!, Запалович), г. Шпиці (Козій!, Запалович).

Поширення по СРСР. Арктика: Аркт. Євр., Аркт. Сибір; Європ. ч.: Карл.-Лапл., Дв.-Печ., Лад.-Ільм., Прибалт., Верх.-Дністр.; Схід. Сибір: Єніс., Лен.-Кол., Анг.-Саян.; Далек.-Схід; Серед. Азія: Пам.-Ал., Тянь-Шан.

Загальне поширення. Європа (полярно-арктичні і альпійські області), Східний Сибір, Далекий Схід, Середня Азія, Монголія.

3259 (3). S. discolor (Willd.) D C. — **Сосюрея різноколірна.** Рослина з довгим циліндричним коренем. Стебло від 10 до 40 *см* завв., просте, павутинисто опушене. Листки зісподу білоповстисті, зверху зелені, голі або злегка павутинисті, зубчасті; нижні листки з довгими черешками, яйцевидно-ланцетні, при основі серцевидні, верхні— сидячі або вузько збігаючі, цілокраї, лінійно-ланцетні. Кошики дрібні, багаточисленні, у щільному щитковидному суцвітті. Обгортка до 7 *мм* завш. дзвониковидна, павутинисто-шерстиста, з черепичасто розміщених листочків, з яких зовнішні округло-яйцевидні, внутрішні — видовженоланцетні, всі листочки обгортки б.-м. фіолетові, на верхівці шерстистовійчасті. Квітки голубувато-фіолетові або темно-рожеві, вдвоє довші за обгортку, біля основи з двома щетинками. Сім'янки 4—5 *мм* завд., коричневі, голі; чубок дворядний, зовнішні волоски чубка в півтора — два рази коротші за внутрішні. 4. Цв. VII—IX.

D C. in Ann. Mus. Paris, XVI (1810) 199, diss. 43; Prodr., VI, 534. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 109, р.р. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., 1003. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 2, 837. Szaf., Kulz., Pawł., Rośl. polsk., 652. Липшиц в Тр. Моск. о-ва испыт. прнроды, III (1960) 188.

— *Serratula discolor* Willd., Sp. pl., 3 (1800) 641.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XV, tab. 87, I, 1—6. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 2, 836, Fig. 533, C; 837, Fig. 534.

На вапнякових скелях. — В середньому гірському поясі Карпат.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати).

Загальне поширення. Гори Середньої Європи (Альпи, Карпати).

Примітка. Матеріалів щодо *S. discolor* D C. ми не бачили. Опис зроблено на підставі літературних даннх. Конкретні місцезнаходження відомі лише поза межами УРСР. Вказується Кнаппом (Кпарр, 1872) для Східних Карпат, на перевалі Кірлібаба близько Кімполунга, недалеко від кордону з Чернівецькою обл. УРСР. Можливе знаходження цього виду на території УРСР, в Чернівецькій обл.

3260 (4). S. salsa (Pall.) Spreng. — **Сосюрея солончакова.** Рослина з довгим коренем. Стебло поодиноке або їх кілька, 5—75 *см* завв., розгалужене переважно в верхній частині, борозенчасто-жолобчасте, разом з листками коротко- і шорстковолосисте або голе. Листки товстуваті, світло- або сизо-зелені, б.-м. шорсткі від коротких шорстких павутинистих волосків або майже голі, зісподу вкриті численними крапчастими залозками, слабо помітними з верхнього боку, іноді зісподу трохи павутинисто-пухнасті; нижні листки разом з черешками 5—30 *см* завд., 2—12 *см* завш., ліровидно-перисто-розсічені, з великою, при основі майже стріловидною і цілокраєю, рідше зубчастою кінцевою часткою і небагатьма боковими, що поступово зменшуються до основи черешка; стеблові листки довгасті або видовжено-лінійні, цілокраї, сидячі, збігаючі по стеблу з суцільним або часто виїмчасто-зубчастим крилом, верхні — вузькі і слабо збігаючі. Кошики дрібні, до 10 *мм* завш., обернено-конічно-циліндричні, численні, зібрані в густе, розгалужене суцвіття. Обгортка гола або слабопавутиниста, з черепичасто розміщених листочків, з яких зовнішні яйцевидні або широкояйцевидні, внутрішні довгасті, вгорі звужені і тупі, рожево-пурпурові, по краю коротковійчасті, на верхівці клочкувато-пухнасті. Спільне квітколоже з довгими плівчастими щетинками, майже вдвоє довшими за зав'язь. Квітки рожеві; пиляки при основі з лінійними волосистими придатками. Сім'янки гладенькі, вузькі, 2,5—4 *мм* завд., достиглі в два—два з половиною рази коротші за чубок. 4. Цв. VII—IX.

Spreng., Syst. Veg., III (1826) 381. Ledeb., Fl. alt., IV, 22. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 108. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., 1003. Клоков

Рис. 85. Сосюрея солончакова — *Saussurea salsa* (Pall.) Spreng.

1 — загальний вигляд; *2* — кошичок і листочки обгортки; *3* — квітка; *4* — віночок; *5* — сім'янка.

у Визи. росл. УРСР, 562. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 408.

— *S. crassifolia* DC. in Ann. Mus. Paris, XVI (1810) 201. Ej., Prodr., VI, 533. Ledeb., Fl. Ross., II, 665.

— *Serratula salsa* Pall., Reise, I, Anhang. (1771) 502, sine nom. (nomen in Reise, II, 444 et Alter loc.). M. B., Fl. taur.-cauc., II, 266.

По солончаках і солончакових луках. — На крайньому півдні УРСР, переважно в Полиновому Степу.

Л.З.С. Херсонська обл.: Околиці Скадовська (Білик!). — **П.С.** Херсонська обл.: Сивашський рн, Ново-Михайлівка (Свистунова!); Ново-Троїцький рн, Сергіївка (Білик!), Мюбек (Левіна!, Білик!, Котов!), Захарівка (Котов!, Левіна!), біля оз. Овер'янівського (Котов!), о. Чурюк, Петрівка (Котов!), уроч. Чокрак (Левіна!), уроч. Узгун (Котов!), уроч. Камлик (Левіна!, Катіна!), уроч. Асс, на захід від о. Чурюка і Чурюк-Тюба (Левіна!), півострів Тюбек біля Солоного озера (Олексієв і Давидич!), Молоканський півострів, Сиваш (Прянишников!, Котов!); Геніческий рн, окол. Новодмитрівки (Котов!). — **П.С.** Крымська обл.: Джанкойський рн, Столова (Білик і Угляренко!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Волзьк.-Кам., Заволзьк., Причорн., Крим; Кавказ; Серед. Азія; Сибір до Забайкалля.

Загальне поширення. Південь Європейської частини СРСР. Кавказ, Середня Азія, Сибір, Іран, Маньчжурія, Китай.

Секція **2. Theodorea** Cass. Листочки обгортки на верхівці з перетинчастим придатком. Придатки пиляків з війками.

3261 (5). S. amara (L.) DC. — **Сосюрея гірка.** Стебло прямостояче, 15—75 *мм* завв., вгорі розгалужене, рідко просте, ребристе, по ребрах трохи коротковолосисте або голе. Прикореневі і нижні стеблові листки довгочерешкові, овальні або частіше видовжено-овальні, загострені, велико-нерівно-виїмчасто-зубчасті, рідше цілокраї; середні — довгасті, короткочерешкові, при основі з вушковидним, завжди цілокраїм, трохи збігаючим на стебло крилом; верхні листки довгасті, вузькі, до основи звужені, сидячі або майже сидячі, верхівкові — лінійні; всі листки з обох боків майже однаково зелені або зісподу трохи блідіші, з численними залозками, зверху і на жилках часто шорсткі від гострувatих горбків, іноді з домішкою закручених волосків. Кошики дзвониковидні, 10—15 *мм* завд., звичайно зібрані у щільне щитковидне суцвіття і дуже рідко поодинокі. Обгортка з нерівних черепичасто розміщених листочків, б.-м. опушених, іноді, крім того, павутинистих; зовнішні листочки обгортки коротші за внутрішні, ланцетні з темно-зеленим, товстуватим або тринадрізаним і трохи відлеглим придатком, середні листочки видовжено-лінійні, на верхівці розширені в округлий плівчастий, часто зубчасто надрізаний, рожевий придаток, який в два-три рази ширший за самий листочок; внутрішні листочки ланцетні з вузьким придатком або майже без нього. Спільне квітколоже вкрите плівчастими щетинками, які в півтора — два рази перевищують зав'язь. Квітки двостатеві, трубчасті, рожево-пурпурові; пиляки біля основи з нитковидним,

трохи хвилястим придатком. Сім'янки видовжені, голі, гладенькі, 4—4,5 *мм* завд. і 1—1,5 *мм* завш., зовнішні волоски чубка прості, коротші за внутрішні, перисті. ☉. 4. Цв. VII—IX.

DC. in Ann. Mus. Paris, XVI (1810) 200; Prodr., VI, 536. Ledeb., Fl. Ross., II, 2, 664. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 107. Федченко и Флеров, Фл. Европ Росс., 1003. Клоков у Визн. росл. УРСР, 562. Станков — Талиев, Опред. высш. рост. Европ. ч. СССР.

Рисунки: Ledeb., Icon. Plant. Fl. Ross., I (1829) 17, tab. 67. Gmel., Sib. 2, 72, 29, et tab. 30, f. 1, 2, (v. s.).

Видані зразки: Герб. русск. Фл., № 3988!

На солончакових луках. — В Лівобережному Лісостепу і Степу.

Л.Л.-С. Сумська обл.: Охтирка (Черняєв!). — Харківська обл.: окол. Харкова (Черняєв!); Старосалтівський рн, між Старим Салтовом і Хотімлею (Таліев!). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Карлівка (Шмальгаузен, Черняєв!); Кобеляцький рн, Павлівка (Шмальгаузен!). — Харківська обл.: Зачепилівський рн, х. Скалонівка; Дворічанський рн, Лиман Другий (Лавренко і Прошкіна!); Куп'янський рн, Подоли (Білик!); Шевченківський рн, х. Горожанівка (Черняєв!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Волзьк.-Кам., Серед.-Дніпр., Заволзьк., Ниж.-Волзьк., Ниж.-Дон; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт.; Схід. Сибір: Лен.-Кол., Анг.-Саян, Даур; Серед. Азія: Арало-Касп., Тянь-Шан, Киз.-Кум, Кара-Кум.

Загальне поширення. Європейська частина СРСР (півд. схід), Сибір, Середня Азія, Монголія, Китай (на півночі).

Рід 913. Юринея — Jurinea Cass.[1]

Cass., Bull. Philo, (1421) 140.

Кошики гомогамні, багатоквіткові. Обгортка кошиків напівкуляста, чашовидна або майже циліндрична, з черепичастих загострених, але не колючих листочків. Спільне квітколоже щетинисте. Квітки однакові, двостатеві, віночки їх рожеві або пурпурові, перевищують обгортку. Нитки тичинок майже голі; пиляки при основі з дворозділльним придатком. Приймочка дволопатева. Сім'янки клиновидні або ж обернено-пірамідальні, чотиригранні, з зазубленим верхнім краєм, гладенькі або горбочкувато-ямчасті; чубок складається з численних, дуже неоднакових, коротковійчастих або іноді перистих щетинок, з яких звичайно 2—5 набагато перевищують решту. — Багаторічні трави або півкущики з черговими, суцільними або розсіченими листками, здебільшого павутинисто опушені. Кошики поодинокі на кінці стебла чи його гілок або зібрані в волотевидне загальне суцвіття.

Поліморфний і почасти збірний рід, до якого належить не менше 250 видів, що поширені в помірній зоні Євразії від Піренейського півострова на заході до монгольського Алтаю на сході, переважно в гірських країнах. Рід *Jurinea* Cass. відносять до числа первинно ксерофітних древньосередземноморських родів триби Cynareae і пов'язують його походження з іранським генетичним центром нагірно-ксерофітної флори. Для території Радянського Союзу наведено понад 100 видів цього роду, що найбільш різноманітні в Середній Азії. Для Української РСР ми тут наводимо 20 видів, але треба зауважити, що видовий склад юриней Криму ще не виявлений повністю. Українським видам роду без Криму була присвячена наша спеціальна розвідка «Рід *Jurinea* Cass. та його значення в історії розвитку флори Української РСР» (Бот. журн. АН УРСР, 1950, № 4, та 1951, № 1). Українська флора юриней, як показали попередні досліди М. М. Ільїна, монографа цього роду, та наші пізніші досліди, дуже цікава надзвичайно високим процентом ендемізму, почасти дуже давнього, що відзначено тут при окремих видах.

В господарському відношенні наші види досі не використовуються. Вони являють певний інтерес як декоративні рослини; деякі середземноморські види за кордоном здавна вже культивуються як декоративні. В старій літературі були вказівки на те, що деякі юринеї завдяки їх міцному й своєрідному запаху можуть мати промислове значення як джерело для здобуття ефірної олії. Але ці вказівки залишились і досі не перевіреними.

1. Півкущики з дерев'янистою і багаторічною головною віссю та трав'янистими однорічними квітконосними стеблами. Обгортки кошиків видовжені, яйцевидно-циліндричні або довгасто-яйцевидні. Листки завжди суцільні, вузьколінійні або лінійно-ланцетні . . . 2.
— Рослина з цілком трав'янистою надземною частиною, що відмирає на зиму, й дерев'янистим багаторічним коренем. Обгортки кошиків напівкулясті або рідше чашовидні. Листки звичайно перисторозсічені, рідко суцільні і тоді довгасто-еліптичні або широколанцетні . . . 4.
2. Обгортка 3—4,5 *мм* у діаметрі, майже гола. Листки лінійно-ланцетні **(1). Ю. багатокошикова — J. multiflora** (L.) B. Fedtsch.
— Обгортка 6—10 *мм* у діаметрі, повстисто-павутиниста. Листки вузьколінійні . . . . . 3.
3. Кошик із квітками близько 20—23 *мм* завд., обгортка довгасто-яйцевидна, 14—16 *мм* завд., внутрішні листочки її до 14 *мм* завд., ледве висуваються з-під зовнішніх. Віночки квіток 14—18 *мм* завд., рожеві, бліді. Рівнинно-степова рослина . . . . . **(3). Ю. короткоголова — J. brachycephala** Klok.
— Кошик із квітками 25—30 *мм* завд., обгортка яйцевидно-циліндрична, 18—22 *мм* завд., внутрішні листочки її до 20 *мм* завд., далеко висуваються з-під зовнішніх. Віночки квіток 15—20 *мм* завд., рожево-пурпурові, яскраві. Кримська рослина . . . . . **(2). Ю. вузьколиста — J. staechadifolia** (M. B.) DC.

4(1). Сім'янки рясно вкриті горбочками та ямочками, чубок легко відривається від сім'янки цілком. Стебло частіше просте, з одним

[1] Опрацював М. В. Клоков.

кошиком; опушення рослини або цілком павутинисте, або в нижній частині стебла й на верхній поверхні листків мохнато-волотисте. Рослини степів, вапнякових і крейдяних відслонень, цвітуть з травня до середини червня . . . . . 5.

— Сім'янки гладенькі, чубок не відривається цілком від сім'янки. Стебло б.-м. розгалужене; опушення рослини завжди павутинисте без домішки відокремлених довгих волосків. Рослини пісків або ж іноді гранітних відслонень на інших субстратах зустрічаються рідко. Цвітуть з червня ціле літо . . . . . 13.

5. Опушення рослини мішане: в нижній частині стебла на черешках і на верхній поверхні листків цілком чи переважно мохнато-волосисте, з відокремлених і відлеглих довгих волосків; вище по стеблу виключно павутинисте, на спідній поверхні листків переважно повстисто-павутинисте . . . . . 6.

— Опушення всієї рослини виключно павутинисте . . . . . 10.

6. Усі листочки на обгортці кошика щільно притиснуті . . . . . 7.

— Зовнішні та середні листочки обгортки (всі або деякі на кожній обгортці) відігнуті й косо вниз загнуті . . . . . 8.

7. Стеблові листки не збігають основою на стебло. Обгортка кошиків білувата від густого павутинистого опушення; зовнішні листочки її вкорочені, всі листочки обгортки загалом короткі (4—15 *мм* завд.). Поширена в степових районах поза Кримом рослина . . . . . **(4). Ю. павутиниста — J. arachnoidea** Bge.

— Стеблові листки помітно збігають основою на стебла, утворюючи на ньому коротенькі крила. Обгортка зеленувата, з малопомітним павутинистим опушенням; зовнішні листочки її видовжені, всі листочки обгортки взагалі довші (7—19 *мм* завд.). Рідка рослина, відома з певністю лише з Керченського півострова . . . . . **(5). Ю. Ледебура — J. Ledebouri** Bge.

8. Сім'янки обернено-пірамідальні, 4—4,5 *мм* завд., 2,5—3,2 *мм* завш.; щетинки чубка здебільшого горизонтально або трохи вниз відігнуті, всі приблизно однакові. Рослина відома лише з Кременецьких гір . . . . . **(7). Ю. товстосім'янкова — J. pachysperma** Klok.

— Сім'янки клиновидні, дещо сплюснуті, 3—4 *мм* завд., 1,5—1,3 *мм* завш., на верхівці щетинки чубка здебільшого спрямовані вгору, з них 1—2 набагато довші за решту. Рослини інших районів . . 9.

9. Кошик із квітками 22—35 *мм* завд., обгортка кошиків 17—25 *мм* завд., листочки її 4—18 *мм* завд., 1,2—4,5 *мм* завш., віночки квіток 17—22 *мм* завд.; чубок сім'янки 10—13 *мм* завд., білий, блискучий. Бокові сегменти прикореневих та нижніх стеблових листків часто довгасто-ланцетні, до 6,5 *мм* завш. Зустрічається лише в північно-східній частині України (**Л.П.** і північ **Л.Л.-С.**) . . . . . **(6). Ю. несправжньом'яка — J. pseudomollis** Klok.

— Кошик із квітками 20—25 *мм* завд., обгортка кошиків 15—20 *мм* завд., листочки її 7—18 *мм* завд., 0,9—2,5 *мм* завш., віночки квіток 15—18 *мм* завд., чубок сім'янки 8—10 *мм* завд., сірувато-димчастий.

Бокові сегменти прикореневих та нижніх стеблових листків лінійно-ланцетні, до 4 *мм* завш. Росте в Правобережному Лісостепу та Степу між Південним Бугом і Дніпром . . . . . **(8). Ю. вапнякова — J. calcarea** Klok.

10(5). Стебла звичайно розгалужені, з 1—7 гілками. Сегменти прикореневих та нижніх стеблових листків з дуже загорнутими на спідній бік і хвилястими краями. Зустрічається виключно на крейдяних відслоненнях східної частини Лівобережного Злаково-Лучного Степу (по ріках Євсугу та Деркулу) . . . . . **(12). Ю. Талієва — J. Talijevii** Klok.

— Стебла звичайно прості, рідше з 1—2 гілками. Сегменти прикореневих нижніх стеблових листків здебільшого з вузько загорнутими на спідній бік і нехвилястими краями (за винятком одного, виключно кримського, виду) . . . . . 11.

11. Сегменти прикореневих і нижніх стеблових листків звичайно з дуже загорнутими на спідній бік і хвилястими краями. Виключно кримська рослина . . . . **(9). Ю. бруднувата — J. sordida** Stev.

— Сегменти прикореневих і нижніх стеблових листків з вузько загорнутими на спідній бік і рівними або ледве хвилястими краями. Рослини не кримські . . . . . 12.

12. Стебла частіше в кількості 2—5, при основі підведені; прикореневі листки до 25 *см* завд., вкриті зверху гострувати сосочками і через це шорсткі; сегменти їх довгасті, рідко довгасто-ланцетні, до 4,5 *см* завд. і 12 *мм* завш., коротко загострені або подекуди тупі; обгортка кошиків білувата від густого повстисто-павутинистого опушення; чубок сім'янки 10—13 *мм* завд. Рослина кам'янистих степів на вапняках, поширена в Правобережному Злаковому Степу . . . . . **(10). Ю. найм'якіша — J. mollissima** Klok.

— Стебла частіше поодинокі, прямостоячі, прикореневі листки до 14 *см* завд., зверху без рясних сосочків, гладенькі, сегменти їх лінійно- або довгасто-ланцетні, до 3 *см* завд. і 4,2(8) *мм* завш., загострені або гострокінцеві; обгортка кошиків зеленувата, розсіяно-павутиниста; чубок сім'янки 5—10 *мм* завд. Лісостепова, подільська рослина . . . **(11). Ю. дністровська — J. tyraica** Klok.

13(4). Кошики б.-м. численні, у видовженому гроновидно-волотистому або майже щитковидному суцвітті, порівняно дрібні. Обгортка чашовидна, 10—11 *мм* завд. . . . . 14.

— Кошики розміщені на кінцях стебла й гілок його, нечисленні (до 10), порівняно великі. Обгортка напівкуляста, довша . . . 15.

14. Зовнішні та середні листочки обгортки б.-м. відігнуті. Стеблові листки здебільшого не збігають на стебло. Зустрічається на пісках і супісках по Дніпру, Самарі, Осколу, Дінцю . . . . . **(20). Ю. гроновидна — J. thyrsiflora** Klok.

— Всі листочки обгортки щільно притиснуті. Стеблові листки збігають основою на стебло, утворюючи на ньому добре виявлені крила. Пів-

денно-східна рослина, що, можливо, зустрічається десь на Дінці . . . . . **(21). Ю. донська — J. tanaitica** Klok.

15(13). Листки збігають основою на стебло, утворюючи на ньому добре виявлені крила. Піскові рослини південних степових районів . . 16.

— Листки не збігають на стебло . . . . . 17.

16. Зовнішні та середні листочки обгортки загнуті вниз. Принаймні деякі листки на рослині перистороздільні або надрізні . . . . . **(18). Ю. Пачоського — J. Paczoskiana** Iljin.

— Зовнішні та середні листочки обгортки б.-м. відлеглі, але не загнуті вниз. Усі листки суцільні . . . . . **(19). Ю. пухка — J. laxa** (Fisch.) Korsh. ex Iljin.

17(15). Зовнішні та середні листочки обгортки вкорочені й усі гачковидно назад перегнуті; відігнута й униз опущена частина листочків трикутна, 1,5—3 *мм* завд. Сім'янки до 6 *мм* завд. Росте на степових і кам'янистих схилах або на супісках між Південним Бугом і Дніпром . . . **(13). Ю. верболиста — J. salicifolia** Grun.

— Зовнішні та середні листочки обгортки видовжені й відхилені, або коло середини загнуті просто вниз, відігнута частина листочків в останньому разі лінійно-ланцетна й довша. Сім'янки до 4,5 *мм* завд. Піскові або іноді гранітні рослини . . . . . 18.

18. Зовнішні й середні листочки обгортки коло середини ніби переломлені й просто вниз опущені . . . . . 19.

— Зовнішні й середні листочки обгортки відігнуті й загнуті вгору 20.

19. Листки зверху шорсткі від дрібних щетинок, двоперисторозсічені; останні частини їх коротенькі й вузенькі (0,5—2 *мм* завш.), лінійні або вузьколінійні. Обгортка кошика білувата від повстисто-павутинистого опушення. Росте на гранітних відслоненнях, рідше на приморських пісках у приазовській частині Лівобережного Злакового Степу . . . . . **(14). Ю. гранітна — J. granitica** Klok.

— Листки зверху звичайно гладенькі, перисто- або іноді неповно двоперисторозсічені, з довшими й ширшими частками. Обгортка зеленувата, розсіянопавутиниста. Росте на річкових пісках у південно-східній частині Лівобережного Лісостепу та північній частині Лівобережного Злаково-Лучного Степу . . . . . **(15). Ю. харківська — J. charcoviensis** Klok.

20(18). Прикореневі та нижні стеблові листки зверху гладенькі, перисторозсічені, з 2—8 парами довгастих або довгасто-ланцетних бокових сегментів пересічно до ± 10 *мм* завш.; листочки обгортки кошиків до 18 *мм* завд. Поширена на річкових пісках у Поліссі та в правобережних лісостепових районах рослина . . . . . **(16). Ю. несправжньоволошковидна — J. pseudocyanoides** Klok.

— Прикореневі та нижні стеблові листки зверху шорсткі від рясних гострувато щетиночок, перисто- або здебільшого двоперисторозсічені, з більш численними та вужчими, пересічно до ± 6 *мм* завш., сегментами; листочки обгортки до 14 *мм* завд. Зустрічається на суходільних третинних пісках лише в північно-східній частині Лівобережного Злаково-Лучного Степу . . . . . **(17). Ю. волошковидна — J. centauroides** Klok.

Секція **1. Linearifoliae** Boiss. Півкущики з суцільними вузькими листками. Кошики зібрані у волотевидне суцвіття, невеликі; обгортка їх майже циліндрична. Сім'янки гладенькі.

Ряд **1. Multiflorae** Klok. Листки лінійно-ланцетні. Обгортка кошиків майже гола.

Наскільки відомо, монотипний ряд.

3262 (1). J. multiflora[1] (L.) B. Fedtsch. — **Юринея багатокошикова.** Півкущик із багаторічними, дерев'янистими, коротенькими й висхідними розгалуженнями головної вісі. Однорічні трав'янисті стебла відходять від цих розгалужень, нечисленні, прямостоячі, 15—50 *см* завв., тонко-повстисто-павутинисті, розгалужені звичайно лише вгорі (в суцвітті), до суцвіття дуже густо улиснені; листки лінійно-ланцетні, стеблові 2—11 *см* завд., 3—14 *мм* завш., поступово загострені, з б.-м. загорнутими на спідній бік краями, зісподу білувато- або сіруватоповстисто-павутинисті, зверху розсіянопавутинисті, вкриті дуже дрібними гострими щетинками, через що шорсткі й дрібноямчасті; листки в суцвітті здрібнені, вузьколінійні. Суцвіття волотисто-щитковидне, з б.-м. численних кошиків, досить густе; обгортка кошиків яйцевидно-циліндрична, 12—14 *мм* завд., 3—4,5 *мм* у діаметрі, майже гола або при основі трохи павутиниста; листочки її від яйцевидно- до лінійно-ланцетних, тупувато загострені, з випнутою середньою жилкою, поза якою напівплівчасті й плівчасті, всі щільно притиснуті; нижні зовнішні листочки коротенькі, зеленуваті, з білуватими краями, внутрішні — видовжені, вгорі (на відкритій при обгортці частині) пурпурові; віночки квіток пурпурові, 12,5—17 *мм* завд. Сім'янки клиновидні, чотиригранні, з увігнутими гранями, 3,7—4 *мм* завд., 1,8—2,6 *мм* завш., гладенькі, коричнювато-бурі; чубок 9—10 *мм* завд., з 3—5 довшими щетинками. ♃. Цв. VI—VIII.

B. Fedtsch. in Consp. Fl. Turkest. (1911) 295. Клоков у Визн. росл. УРСР, 564. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 409.

— *Serratula multiflora* L., Sp. pl., ed. I (1753) 817. — *Jurinea linearifolia* DC., Prodr., VI (1837) 675. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 109.

На степових і кам'янистих схилах, рідко на плакорі. — В південних лісостепових районах і в Степу, розсіяно.

З.Л.-С. Одеська обл.: Красноокнянський рн, Артирівка (Клеопов!). — **Д.Л.-С.** Донецька обл.: Макіївка, х. Пролетарський (Олексіїв!); Горлівка, х. Чагарі (М. Олексієнко!); Артемівськ (Оксіюк!); Харцизьк (Котов!). — Луганська обл.: Іванівський рн, Микитівка (М. Олексієнко!); Свердловський рн, Провальський степ (Гринь і Романова!, Постригань!). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Дніпропетровський рн, Селецьке на р. Мокрій Сурі (Да-

[1] «Multiflora» буквально означає «багатоквіткова», але в даному разі під квітками розумілись цілі квітучі кошнки, а зовсім не окремі квіткн.

видович!), Сурсько-Литовське (Давидович!); Криворізький рн, Веселі Терни (Кукуш!). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Кобеляки (Краснов!). — Харківська обл.: Красноград (Іллічевський!). — Луганська обл.: Сватівський рн, Ново-Олександрівський кінний завод (Барбарич!), Ново-Олександрівка (Оксіюк!); Біловодський рн, Біловодськ (Котов, Карнаух і Кузнецова!), Городище (Шараєвський!); Міловський рн, Стрілецька цілина, Стрілецький степ (Зоз!, Виноградов!, Саричева!, Гринь і Угляренко!, Бауман!, Добрачева!, Кузнецова!); Ново-Псковський рн, Ново-Розсош (Краснов!). — Донецька обл.: Амвросіївський рн, х. Ново-Петрівський (Полонська!); Старо-Бешівський рн, Старо-Бешеве (Клеопов!), Стнла (Оксіюк!), Роздольне (Клеопов!); Волноваський рн, Краснівка (Клеопов!); Ольгинський рн, Велико-Анадольське л-во (Графф!), Велика Новосілка (Клеопов!); Добропільський рн, Криворіжжя (Липа!); Володарський рн, Назарівка, Кам'яні могили (Панова!, Бауман!, Гринь і Угляренко!); Ново-Азовський рн, Самсонове—Хомутове (Котов і Карнаух!), Хомутівський степ (Конюшок!, Гринь і Угляренко!); Жданов (Клеопов!). — Запорізька обл.: Осипенківський рн, Трояни (Олексієв, Осадча!); Гуляй-Поле (Фінк!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Ново-Іванівський рн, Орієхівка (Білик!); Роздільнянський рн, Кучурган (Опперман!), Павлівка (Клеопов!); Біляївський рн, х. Паліївка (Матюшенко!). — Миколаївська обл.: Очаківський рн, Анжигальська балка (Окснер і Московець!); Варварівка (Котов!); Миколаїв (Катіна!, Ната!); Нова Одеса (Зоз!); Баштанка (Гринь!); Снігурівський рн, колгосп ім. Будьонного (Білик!). — Херсонська обл.: Ново-Воронцовський рн, Великі Гирла (Муравйов!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Окснер!, Лавренко!, Постригань!, Котов!); Іванівський рн, окол. Ново-Дмитрівки (Куксін!). — Запорізька обл.: Якимівський рн, Радивонівка (Ширяєв!); Мелітопольський рн, Троїцьке (Білик!); Василівський рн, Жереб'янки (Сабалдир!). — **П.С.** Херсоиська обл.: Строганівка Чаплинського рну — Володимирівка Генічеського рну (Левіна!); Генічеський рн, о. Куюк-Тук (Левіна!); Ново-Троїцький рн, о. Чурюк-Тюб (Левіна!), о. Чурюк (Левіна!, Котов!), пів-в Тюбек (Олексіїв!, Давидович!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Бессараб., Причорн., Ниж.-Дон, Волзьк.-Дон. (південь), Заволзьк., Ниж.-Волзьк., Крим (?); Кавказ: Передкавк., Закавк.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт., Алт.

Загальне поширення. Південь Східної Європи й Західного Сибіру, Закавказзя. Євросибірський степовий вид палеопонгичного походження.

Примітка. За роз'ясненням М. М. Ільїна в його статті: «Новые сложноцветные» (Изв. Главн. бот. сада, 1928, 84), *J. ambigua* D C. (in Ann. d. Mus. d'Hist., XVI (1819) 186. є формою цього виду з дещо збігаючими листкамн. На практнці ця назва прикладалась до різних іншнх видів.

Ряд **2. Staechadifoliae** Klok. Листки вузьколінійні. Обгортка кошиків повстисто-павутиниста. Палеопонтичний ряд.

3263 (2). J. staechadifolia (M. B.) D C. s. str. — **Юринея вузьколиста.** Півкущик із дерев'янистою, кілька раз розгалуженою головною віссю. Трав'янисті стебла малочисленні або не дуже численні (до 11), здебільшого прямостоячі, 10—45 *см* завв., клочкувато- або повстисто-павутинисті, розгалужені вгорі (в суцвітті) або іноді прості, з одним лише верхівковим кошиком, досить густо улиснені. Стеблові листки вузьколінійні, близько 2—10,5 *см* завд., 1,5—4,2 *мм* завш., гострокінце-

Рис. 86. *А* — юринея вузьколиста — *Jurinea stoechadifolia* M. B.

1 — загальний вигляд; *2* — гілочка суцвіття з кошиком; *3* — сім'янка з віночком.

Б — юринея короткоголова — *Jurinea brachycephala* Klok.

1 — загальний вигляд; *2* — гілочка суцвіття з кошиком; *3* — сім'янка з віночком

ві, з щільно загорнутими на спідній бік краями, зісподу білувато-повстисто-павутинисті, зверху розсіянопавутинисті й шорсткі від дуже рясних шипиковидних щетинок; верхівкові листки здрібнені. Суцвіття волотисто-щитковидне з (1)2—10 кошиків; кошик із квітками близько 25—30 *мм* завд.; обгортка кошиків яйцевидно-циліндрична, 18—22 *мм* завд., 6—10 *мм* у діаметрі, білувато-повстисто-павутиниста; листочки обгортки від яйцевидно-ланцетних до вузьколінійних, 3—20 *мм* завд., 1,5—4,2 *мм* завш., загострені, з плівчастими краями, по краю дуже дрібно-щетинисто-війчасті; всі щільно притиснуті; внутрішні з жовтуватою плівчастою верхівкою, далеко висунутою з-під зовнішніх листочків; віночки квіток 15—20 *мм* завд., рожево-пурпурові. Сім'янки клиновидні, чотиригранні, близько 6—7 *мм* завд., 3—4 *мм* завш., гладенькі, в нижній половині світло-бурі, вище по гранях темно-коричневі; чубок 10—13 *мм* завд., білуватий. ♃. Цв. VI—VIII.

DC., Prodr., VI (1837) 674. Ledeb., Fl. Ross., II, 763, p.p. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 109 p.p. — *Serratula staechadifolia* M. B., Fl. taur.-cauc., II (1808) 266, III, 547 pro max. parte, excl. plantam podolicam.

На кам'янистих степах і відслоненнях. — У південно-східній частині Криму, нерідко.

Т.С. Кримська обл.: Красно-Перекопський рн, Новопавлівка (Котов!). — **К.С.** Кримська обл.: Приморський рн, х. Державіно (Козлов!). — **Кр.З.С.** Кримська обл.: Красногвардійський рн, Тімірязево (Гринь!). — **Кр.З.-Л.С.** Крнмська обл.: Кіровський рн, Феодосія, Лиса гора (!). — **Кр.Л.-С.** Крнмська обл.: Сімферополь (Птицин!, Арциновичі, Котов і Омельчук!); Білогірськ (Котов!!!). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Кримський державний заповідник Грушева Поляна (Котов!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Судакський рн, Судак, мис Алчак (Савенков!), Карадаг, г. Зуб (Котов!), хр. Сюрю-Кая (Котов і Карнаух!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим; Кавказ: Зах. Закавк. (північ).

Загальне поширення. Мабуть, кримсько-новоросійський (або західнозакавказький) ендем.

Примітка. Класичне місцезнаходження цього виду — околиці Білогірська. Екземпляри з Євпаторійського району, що ми їх бачили тільки в пуп'янках, різко відрізняються від решти дуже короткими листками.

3264 (3). J. brachycephala Klok. — **Юринея короткоголова.** Півкущик із дерев'янистою, кілька раз розгалуженою головною віссю. Трав'янисті стебла численні, почасти прямостоячі, почасти від основи підведені, 15—60 *см* завв., сірувато-повстисто-павутинисті, розгалужені вгорі (в суцвітті), до суцвіття досить густо улиснені. Стеблові листки вузьколінійні, близько 3—10 *см* завд., 1—3,5(6) *мм* завш., гострокінцеві, з щільно загорнутими на спідній бік краями, зісподу білувато-повстисто-павутинисті, з випнутою середньою жилкою, зверху розсіянопавутинисті, вкриті дуже дрібними шипиковидними щетинками та крапчасто-ямчастими залозками; верхні листки на гілочках суцвіття здрібнені, майже щетиновидні. Суцвіття волотисто-щитковидне, не дуже

щільне, з 5—18 кошиків; кошик із квітками близько 20—23 *мм* завд.; обгортка кошиків довгасто-яйцевидна, 14—16 *мм* завд., 6—8 *мм* у діаметрі, білувато-повстисто-павутиниста; листочки обгортки від довгасто-яйцевидних до довгасто-ланцетних і лінійних, 3—14 *мм* завд., 1,4—2,8 *мм* завш., тупуваті до тупувато пригострених, з плівчастими краями, по краю дрібно-щетинисто-війчасті; всі щільно притиснуті; внутрішні з білувато-плівчастою верхівкою, що ледве висувається з-під зовнішніх листочків; віночки квіток 14—18 *мм* завд., рожеві, часто бліді. Сім'янки клиновидні, чотиригранні, близько 5—7 *мм* завд., 2—3 *мм* завш., гладенькі, світло-бурі, вгорі на гранях часто коричневі; чубок 10—13 *мм* завд., з 3—5 довшими щетинками, білуватий. ♃. Цв. VI—VIII.

Klok. (Клоков) у Списк. росл. герб. фл. УРСР, II (1961) № 197.
— *J. staechadifolia* auct. fl. ucr., non DC., Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 109, pro max. parte. Клоков у Визн. росл. УРСР, 564.

На кам'янистих, переважно вапнякових або крейдяних відслоненнях. — В південній частині Лісостепу та в Степу, розсіяно.

Д.Л.-С. Донецька обл.: Слов'янський рн, Слов'янськ (Черняєв!, Лавренко!), гори Артема (Котов!), Богородичне (Котов і Кариаух!), Сидорове (Липа!), Белбасівка на р. Сухому Торці (Білик!); Ямський рн, ст. Яма (Оксіюк!, Лазаренко!, Білик!); Олександрівський рн, Весела Гора (Дубовик!); Артемівський рн, Артемівськ (Оксіюк!), Володарське на р. Бахмутці (Котов, Карнаух і Кузнецова!); Горлівка, Зайцево (Олексієнко!), х. Чагарі (вона ж!), Красний Яр (Постригань!); Єнакіївський рн, Луганське (Барбарич!); Добропільський рн, Панківка (Постригань!); Амвросіївський рн, Білоярівка (Клеопов!), Манич (Липа!). — Луганська обл.: Лисичанський рн, Верхнє (Зоз!), Серебрянка (Лазаренко!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Ізюмський рн, Ізюм (Черняєв!, Центилович!), Довгеньке (Черняєв!); Барвінківський рн, х. Дібровня, Курулька (Калениченко!). — Донецька обл.: Краснолиманський рн, Закітне (Котов!); Андріївський рн, Силидівка (Ширяєв!); Жданов (Шмальгаузен!, Вержбицький!); Ждановська мр, Старий Крим (Клеопов!), х. Підгірний (Підоплічко!); Ново-Азовський рн, Хомутове, Хомутівський степ (Клеопов!, Гринь і Углряренко!, Котов!, Білик!, Кузнецова і Дубовик!); Тельманівський рн, Климуші (Клеопов!), Краснівка на р. Кальміус (Клеопов!), є у Волноваському рні, але до Кальміусу не доходить. — Луганська обл.: вище Кремінної на р. Красній (!!), окол. Луганська, Стуколова балка (О. Дубовик, Смолко). — Запорізька обл.: Червоноармійський рн, Яковлеве (Дика!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Березівський рн, р. Тилігул (Гринь!); Одеса (Шестериков! Шмальгаузен!), Одеський рн, Куяльницький лиман (Черняєв!). — Миколаївська обл.: Миколаїв (Янатa!, Пачоський!); Кам'яна балка, кол. Херсонський пов. (Шмальгаузен!). — Херсонська обл.: Ново-Воронцовка (Муравйов!); Бернславський рн, Качкарівка (Пачоський!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцьке (Граффі!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Бессараб. (південь), Причорн., Ниж.-Дон. (захід).

Загальне поширення. Понтичний ендем.

Примітка. При аналізі матеріалу виявилось, що наша рівнинна рослина досить чітко відрізняється від справжньої кримської *J. staechadifolia* (M. B.) DC., передусім набагато коротшими кошиками та блідими квітками. Тим часом припущення деяких

флористів про диференціацію української рівнинної рослини на кілька вікарних географічних рас дослідами не підтверджується.

Секція **2. Molliformes** Klok. et Iljin. — **Pinnatae** Boiss. p. p. Багаторічні трав'янисті рослини з дерев'янистим стрижневим коренем. Стебла розвинуті звичайно, прості, з одним кошиком, рідше розгалужені. Листки в нормі перисторозсічені. Обгортка кошиків напівкуляста. Сім'янки горбочкувато-ямчасті, темно-бурі до чорнуватих, з опадним чубком, що легко відривається від сім'янки цілком.

Рівнинно- або нагірно-степові рослини.

Ряд **1. Arachnoideae** Klok. Опушення мішане: на нижній частині стебла, черешках листків та на верхній поверхні мохнато-волосисте, вище по стеблу, на спідній поверхні листків і на обгортці павутинисте. Стебла звичайно прості. Стеблові листки незбіжні або збігаючі. Листочки обгортки часто всі притиснуті.

Понтично-кавказький ряд.

Крім наведених тут видів, до цього ряду належить ще кавказька *J. blanda* (M. B.) C. A. M. Але склад ряду напевно ще не виявлений повністю.

3265 (4). J. arachnoidea Bge s. str. — **Юринея павутиниста.** Рослина з дерев'янистим, звичайно недовгим і розгалуженим стрижневим коренем, нерідко з прикореневими неплідними пагонами. Стебла поодинокі або нечисленні (1—4), прямостоячі (17)30—90 *см* завв., прості, в нижній частині мохнато-довго-волосисті, вище дрібно-клочкувато-павутинисті. Прикореневі листки черешкові, з коротенькими або недовгими черешками, перисторозсічені, з 3—6 парами бокових сегментів або іноді надрізані чи суцільні, довгасто-еліптичні, близько 7—24 *см* завд., зісподу білувато-повстисто-павутинисті й по середній жилці та з країв відлегловолосисті; сегменти листків лінійно- або довгасто-ланцетні, загострені, з вузько загорнутими на спідній бік, рівними або майже рівними краями; бокові сегменти близько 5—60 *мм* завд., 1—7 *мм* завш., верхівковий до 85 *мм* завд. і 12 *мм* завш.; стеблові листки, крім верхівкових, скупчені в нижній чверті стебла, нижні — подібні до прикореневих, середні — сидячі, але при основі незбіжні; верхівкові листки вузьколінійні, здрібнені або нерозвинуті. Кошик із квітками 15—25 *мм* завд., обгортка його 12—17 *мм* завд., білувата від досить густого павутинйстого опушення, в нижній половині повстисто-павутиниста; листочки обгортки від яйцевидно-ланцетних до вузьколінійних, 4—15 *мм* завд., 1—27 *мм* завш.; зовнішні листочки з темно-бурою верхівкою, стягнутою в коротенький плівчастий кінчик; внутрішні — з плівчастими краями та верхівкою, тонко-відігнуто-загострені, по краю дрібновійчасті; всі листочки на обгортці щільно притиснуті; віночки квіток 13—20 *мм* завд., пурпурові. Сім'янки клиновидні, чотиригранні, 3—4 *мм* завд., 1,8—2,5 *мм* завш., по ребрах і гранях горбочкувато-ямчасті, достиглі — темно-бурі; чубок 9—11 *мм* завд., з 2—3 довшими щетинками, білуватий. ♃. Цв. V—VI.

Bge in Flora, XXIV, 10 (1841) 158. Ledeb., Fl. Ross., II, 1, 766.

— *J. arachnoidea* var. *dubia* Korsh. in Bull. de l'Acad. de Sc. de St.-Petersb., ser. V, t. I (1894). — *J. dubia* (Korsh.) Iljin (Ильин) во фл. Юго-Вост., VI (1936) 394, sub *J. arachnoidea* Bge var. *dubia* Korsh. in syn. Клоков у Визн. росл. УРСР, 565, Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 410. — *J. mollis* Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 110, p.p., non Reichenb.

В степах, на степових і кам'янистих схилах. — У південній частині Лівобережного Лісостепу та в Лівобережному Злаково-Лучному Степу, нерідко.

Л.Л.-С. В південно-східній частині. Харківська обл.: Харківський рн, окол. Харкова (Черняєв!, Савенков!, Козлов!, Котов!); Рогань (Черняєв!), Толчії (Черняєв!); Вовчанськ (Заболоцький!); Богодухівський рн, Ново-Українка (!); Валки (Горницький!); ст. Єзерська (Десятова!). — **Д.Л.-С.** Б.-м. звичайно на неораних степових місцях. — **Л.З.-Л.С.** По всьому району нерідко. — **П.З.С.** В східній частині, рідко. — Миколаївська обл.: Березнеговатський рн, Веселий Кут (Гринь!). — Херсонська обл.: Велико-Олександрівка (Білик!); Ново-Воронцовський рн, Осокорівка (Васильєв!). — Запорізька обл.: Велико-Тарасівка (Кукуш!). — **Л.З.С.** В східній частині по р. Молочній. — Запорізька обл.: Мелітопольський рн, Ново-Богданівка (Пискунов!), Ново-Павлівка (Білик!), Троїцьке (Білик!), Семенівка (Білик!); Великотокмацький рн, Яснівка (Білик!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн. (схід), Ниж.-Дон., Волзьк.-Дон. (південь), Заволзьк. (південь), Ниж.-Волзьк.; Кавказ: Передкавк. (півн. схід), Зах. Закавк. (північ).

Загальне поширення. Вказані райони СРСР. Понтичний степовий вид.

Примітка. З автентичного діагнозу Бунге цілком ясно, що він під назвою *J. arachnoidea* Bge описав саме південностепову расу з укороченими та притиснутими зовнішніми листочками обгортки. У зв'язку з цим позначати саме цю расу назвою *J. arachnoidea* var. *dubia* Korsh. або *J. dubia* (Korsh.) Iljin ніяк не можна. Згадані назви з самого початку були зайві. Взагалі, на наш погляд, робити будь-які таксономічні висновки з цікавих міркувань академіка Коржинського про види цього роду не варто. Його міркування мають значення лише в аспекті викладу еволюційних ідей автора.

3266 (5). J. Ledebouri Bge — **Юринея Ледебура.** Рослина з дерев'янистим стрижневим коренем. Стебла поодинокі або їх 2, прямостоячі, 20—60 *см* завв., в нижній частині (разом із черешками листків) мохнато-волосисті, у верхній — павутинисті, прості або іноді з додатковою гілочкою. Прикореневі листки черешкові, близько 4—20 *см* завд., перисто розсічені, з 2—7 парами бокових сегментів або іноді суцільні, довгасто-еліптичні, зісподу білуватоповстисті, з країв і зверху б.-м. волосисті; сегменти листків лінійно-довгасті або довгасто-ланцетні, загострені, з трохи загорнутими на спідній бік краями; стеблові листки сидячі, з розширеною основою, що збігає на стебло, утворюючи на ньому коротенькі крила; нижні та середні листки перисто-роздільні або нерідко суцільні, довгасто-ланцетні. Кошик із квітками близько 20—30 *мм* завд.; обгортка кошиків напівкуляста, близько 15—20 *мм* завд., зеленувата, з малопомітним павутинистим опушенням; листочки її від довгасто-оберненояйцевидних і яйцевидних, відтягнутих на верхівці

в тонке вістря (нижні зовнішні) до видовжено-ланцетних і лінійних, тонко-гостро-кінцевих (внутрішні), 7—19 *мм* завд., 1,4—2,7 *мм* завш., по краю, крім самого кінчика, дрібновійчасті; всі листки на кошику щільно притиснуті; віночки квіток 12—18 *мм* завд., рожево-пурпурові. Сім'янки короткоклиновидні, чотиригранні, 2,5—3,5 *мм* завд., 1,5—1,8 *мм* завш.. по ребрах і гранях горбочкувато-ямчасті, достиглі — чорнуваті; чубок 8—11 *мм* завд., білий, блискучий. ♃. Цв. V—VI.

Bge in Flora, XXIV, 10 (1841) 158. Ledeb., Fl. Ross., II, 1, 766.

На степових і кам'янистих схилах. — У східній частині Криму, рідко.

П.З.С. Одеська обл.: Одеса (Ліндеман!? — це місцезнаходження потребує підтвердження). — **Кр.С.** Кримська обл.: Керченський півострів, Ленінський рн, мис Тархан (Клопотов!), Мисове (він же!); Приморський рн, Керч (Фішер!), Чокрацьке озеро (Левандовський!), Такильський маяк — Завітне (Клопотов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Бессараб. (ст. Биковець Страшенського рну Молд. РСР); Причорн. (Одеса?); Крим (Керченський півострів).

Загальне поширення. Обмежується вказаним. Мабуть, південнопонтичний ендем.

Примітка. Ми тут відновлюємо цей зовсім забутий вид на підставі вивчення його автентичних екземплярів, що зберігаються в Ленінграді та в Києві. Він добре відрізняється від найближчої до нього *J. arachnoidea* Bge та й усіх інших Arachnoideae Klok. Екземпляри з Молдавії відрізняються від типу хіба що трохи вужчими листочками обгортки. Одеський екземпляр погано зберігся й викликає деякі сумніви. Географічне поширення виду ще не зовсім ясне. Бунге його наводить для Криму та Південної Росії, що до певної міри підтверджується й новішим матеріалом. Взагалі для цього виду потрібні нові спостереження в природі й свіжий гербарний матеріал. Шмальгаузен згадує *J. Ledebouri* Bge серед синонімів *J. mollis* Rchb., розуміючи останній вид надто широко.

На думку М. М. Ільїна, назву *J. Ledebouri* Bge треба прикладати до наступного виду — *J. pseudomollis* Klok. відповідно до роз'яснення 1851 року, де автор справді мав на увазі наш вид. Але первісному розумінню виду це не відповідає.

3267 (6). J. pseudomollis Klok. — **Юринея несправжньом'яка.** Рослина з дерев'янистим, часто розгалуженим стрижневим коренем. Стебла поодинокі або нечисленні (1—5), прямостоячі, (20)40—80 *см* завв., прості або нерідко з 1—2 видовженими гілками, в нижній частині мохнато-волосисті, вище б.-м. павутинисті. Прикореневі листки короткочерешкові, 3,5—25 *см* завд., звичайно перисторозсічені, з 5—7 парами бокових сегментів або нерідко суцільні, довгасто-еліптичні, зісподу сірувато-повстисто-павутинисті й відлегло-волосисті, зверху світло-зелені, б.-м. волосисті; сегменти листків вузьколінійні, лінійно-довгасті або довгасто-ланцетні, 4—55 *мм* завд., 1—6 *мм* завш., загострені, з б.-м. загорнутими краями, по краю майже рівні або помітно хвилясті; стеблові листки, за винятком найнижчих, які не відрізняються від прикореневих, сидячі, з розширеною основою, що трохи збігає на стебло, утворюючи на ньому коротенькі крила, дрібніші, з меншою кількістю

Рис. 87. Юринея несправжньом'яка — *Jurinea pseudomollis* Klok.

1 — загальний вигляд; *2* — листок; *3* — кошик; *4* — квітка; *5* — сім'янка з опалим чубком.

сегментів; верхні, не завжди розвинуті листки вузьколінійні, здрібнені. Кошик із квітками 22—35 *мм* завд.; обгортка його напівкуляста, 17—25 *мм* завд., зеленувата, негустопавутиниста; листочки обгортки 4—18 *мм* завд., 1,2—4,5 *мм* завш., відтягнуті в тонкий плівчастий кінчик, по краю дрібновійчасті; найнижчі зовнішні листочки її лінійно-ланцетні до вузьколінійних, коротенькі; середні — довгасто- або яйцевидно-ланцетні, з темнішими, часто б.-м. відігнутими верхівками; внутрішні — лінійні чи вузьколінійні, з дуже витонченим кінчиком; віночки квіток 17—22 *мм* завд., рожево-пурпурові. Сім'янки клиновидні, чотиригранні, 3,5—4 *мм* завд., 2—2,3 *мм* завш., по ребрах і гранях горбочкувато-ямчасті, достиглі — темно-бурі або чорнуваті; чубок 10—13 *мм* завд., з 1—2 довшими щетинками, білий, блискучий. ♃. Цв. V—VI(IX).

Klok. (Клоков) в Бот. журн. АН УРСР, II, 4 (1950) 48, sub *J. calcarea* Klok. in adnotatiane. Клоков у Визн. росл. УРСР, 565.

— *J. arachnoidea* Клоков у Визн. росл. УРСР, 565, non Bge. — *J. Ledebouri* Клоков в Бот. журн., II, 4 (1950) 46.

Рисунки: Клоков в Бот. журн. АН УРСР, VIII, 1 (1951) 60.

На лучних степах, степових схилах і крейдяних відслоненнях. — У північній частині Лівобережного Лісостепу та в східній частині Лівобережного Полісся по межі з Лісостепом, нечасто.

Л.П. Сумська обл.: окол. Глухова (Сакало!, !!); Червоний рн, Студенок (Сакало!, !!). — **Л.Л.-С.** Чернігівська обл.: Прилуцький рн, Голубівка — Дідовці — Копил (Левенець!). — Сумська обл.: Лебединський рн, Штепівка (М. Попов!), Михайлівська цілина (Ширяєв!, Зоз!, Білик!, Рошаль!, Саричева!); кол. Конотопський пов. (Спригін!). — Харківська обл.: Валківський рн, Гребінники (Андросов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр. (півн. схід), Верх.-Волзьк. (південь), Волзьк.-Дон. (північ.), Волзьк.-Кам. (південь), Заволзьк. (північ).

Загальне поширення. Лісостепова зона Східної Європи. Північнопонтичний ендем.

Примітка. У нашій розвідці «Рід *Jurinea* Cass. та його значення в історії розвитку флори Української РСР» ми цей вид, там намічений, трактували надто вузько, віднісши до нього лише волзькі популяції. Західніші ми віднесли до *J. Ledebouri* Bge. Розшукавши згодом автентичні екземпляри останнього виду, ми переконалися в цілковитій неправильності цього визначення, а також у тому, що східні та західні популяції лісостепової юринеї треба відносити до однієї географічної раси. Ми мали змогу простежити її в природі на маршруті від Десни до Оки. Вона всюди представлена досить різноманітними формами, але зберігає спільну расову єдність. На Кавказі цей вид заступає передусім *J. blanda* (M. B.) C. A. M., але, певно, не вона одна. Ми вже зауважили вище, що М. М. Ільїн відносить цей вид до *J. Ledebouri* Bge.

3268 (7). J. pachysperma Klok. sp. nova in Addenda, IX, p. 562 — **Юринея товстосім'янкова.** Рослина з дерев'янистим стрижневим коренем і невиразно виявленим каудексом або коротеньким висхідним кореневищем. Стебла поодинокі або рідше їх кілька, прямостоячі, близько 35—55 *см* завв., прості або рідше розгалужені, з 1—4 гілками, при са-

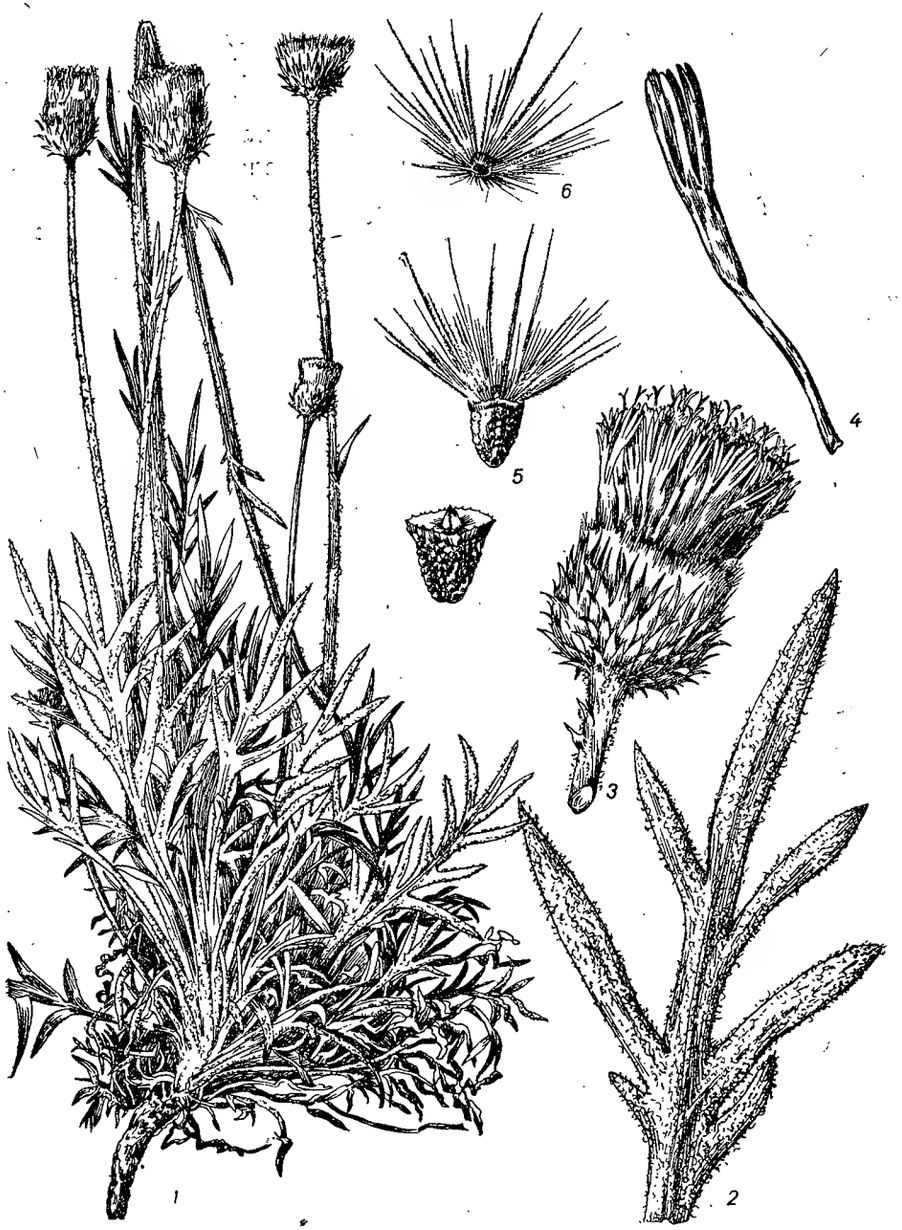

Рис. 88. Юринея товстосім'янкова — *Jurinea pachysperma* Klok.

1 — загальний вигляд; *2* — листок; *3* — кошик; *4* — віночок; *5* — сім'янки; *6* — чубок сім'янки окремо.

мій основі дуже густо-мохнато-волосисті, білуваті від опушення, вище рідкувато-павутинисто-повстисті, сіруваті, улиснені переважно в нижній частині. Прикореневі листки короткочерешкові, 5—30 *см* завд., іноді суцільні, довгасто-ланцетні, до 2 *см* завш. або надрізані, здебільшого перистороздільні, з 4—6 парами бокових сегментів, зісподу білувато-повстисто-павутинисті, з більшою чи меншою домішкою довгих волосків, зверху зелені, спочатку рідкувато-довго-волосисті, з домішкою рудиментів павутинистого опушення, згодом оголені; черешок у півтора—три рази коротший за пластинку; бокові сегменти лінійно- або довгасто-ланцетні, 5—45 *мм* завд., 0,7—6 *мм* завш., тупувато загострені або відтягнуті в мозолистий кінчик, з вузько, але досить щільно загорнутими на спідній бік краями, з країв дрібно-щетинисто-пилчасті, середні іноді надрізані, з 1—3 лопатями; верхівковий сегмент подібний до бокових або нерідко трохи більший, до 60 *мм* завд. і 8 *мм* завш.; нижні та середні стеблові листки сидячі, з коротко збігаючою розширеною основою, іноді з вушками при основі у вигляді пари коротеньких лопатей, перистороздільні до перистонадрізаних або іноді суцільні, довгасто-ланцетні; верхні листки лінійно-ланцетні або здебільшого вузьколінійні, тонко загострені. Кошик із квітками близько 25—30 *мм* завд., обгортка 13—21 *мм* завд., досить густопавутиниста; листочки обгортки довгасто- або лінійно-ланцетні до вузьколінійних, 4,5—19 *мм* завд., 1,1—2,8 *мм* завш., по краю густо вкриті дрібнуватими щетинистими війками; зовнішні та середні листочки тонко-відтягнуто-загострені, у верхній третині відігнуті скоса назовні і вниз; внутрішні поступово звужені в тонке вістря, на верхівці перетинчасті, жовтуваті; віночки квіток 12—17 *мм* завд., рожево-пурпурові. Сім'янки обернено-пірамідальні, з тупою основою, чотиригранні, 4—4,5 *мм* завд., 2,5—3,2 *мм* завш., чорнуваті, по ребрах і гранях ямчасто-горбочкуваті; чубок 10—12 *мм* завд., білуватий, трохи блискучий, щетинки його здебільшого відігнуті горизонтально; окремих набагато довших за решту щетинок у чубку немає. ♃. Цв. V—VI.

На кам'янистих степових схилах. — Тільки на Кременецьких горах у районі Ростоцько-Опільських лісів.

Р.-О.Л. Тернопільська обл.: Кременецький рн, окол. Кременця, г. Страхова (Клоков і Заверуха!, Заверуха!), г. Маслятин (Заверуха!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Кременецькі гори).

Загальне поширення. Вузький ендем Кременецьких гір.

Примітка. Від усіх видів ряду добре відрізняється характерними масивними сім'янками.

3269 (8). J. calcarea Klok. — **Юринея вапнякова.** Рослина з дерев'янистим стрижневим коренем. Стебла поодинокі або їх 2, прямостоячі, близько 45—75 *см* завв., прості, в нижній частині мохнато-волосисті, вище б.-м. густопавутиністі. Прикореневі листки короткочерешкові, 3,5—14 (17) *см* завд., перисторозсічені, з 2—7 парами бокових

Рис. 89. Юринея вапнякова — *Jurinea calcarea* Klok.

1 — загальний вигляд; *2* — кошик на квітконосі; *3* — сім'янка.

сегментів, рідко, як і нижні стеблові, надрізані, зісподу сірувато-повстисто-павутинисті й волосисті, зверху сірувато-світло-зелені, довговолосисті з домішкою рудиментів павутинистого опушення; бокові сегменти листків лінійно-ланцетні, 3—30 *мм* завд., 1—4 *мм* завш., загострені або гострокінцеві, з темним мозолистим кінчиком, загорнуті краями на спідній бік або майже плоскі; середні сегменти іноді трохи надрізані з одною лопаттю; верхівковий сегмент подібний до бокових або іноді набагато довший і ширший, до 60 *мм* завд. і 7 *мм* завш., стеблові листки, крім верхніх, почасти цілком подібні до прикореневих, переважно сидячі, з розширеною основою, що збігає на стебло, утворюючи на ньому малопомітні коротенькі крила, при основі часто з вушками у вигляді пари лінійних лопатей; верхні листки вузьколінійні, здрібнені. Кошик із квітами близько 20—25 *мм* завд.; обгортка кошиків напівкуляста, 15—20 *мм* завд., негустопавутиниста; листочки обгортки від довгасто- або почасти довгасто-яйцевидно-ланцетних до лінійно-ланцетних і вузьколінійних, 7—18 *мм* завд., 0,9—2,5 *мм* завш.; зовнішні листочки відтягнуто загострені, внутрішні поступово звужені в тонке вістря, всі на верхівці брудно-пурпурові, по краю дрібновійчасті; нижні зовнішні й середні листочки на обгортці у верхній третині косо загнуті назовні й подекуди вниз; віночки квіток 15—18 *мм* завд., рожево-пурпурові. Сім'янки клиновидні, сплюснуто-чотиригранні, 3—3,5 *мм* завд., 1,5—1,8 *мм* завш., по ребрах дрібно-горбочкувато-ямчасті й вкриті гострувато-ями, спрямованими вгору шипиками, що сидять на горбочках; чубок 8—10 *мм* завд., з 2 довшими щетинками, сірувато-димчастий. ♃. Цв. V—VI.

Klok. (Клоков) в Бот. журн. АН УРСР, VII, 4 (1950) 47; у Визн. росл. УРСР, 565 (excl. plantas podolicas).

— *J. mollis* auct. fl. ucr., p.p., non Reichenb.

Рисунки: Клоков у Бот. журн. АН УРСР, VIII, 1 (1951) 59.

На вапнякових і степових схилах. — Переважно у Правобережному Лісостепу та Степу між Південним Бугом і Дніпром, розсіяно.

Р.-О.Л. Львівська обл.: Краснянський рн, Стінки (Заверуха!). — **П.Л.-С.** Ровенська обл.: Ровенський рн, Шпанів (Заверуха!). — Київська обл.: Біла Церква, Паліеві Бурти (Клеопов!). — Черкаська обл.: Корсунь-Шевченківський (Підоплічко!); Смілянський рн, Велика Яблунівка (Клеопов!), Мала Смілянка (він же!); Кам'янка (він же!); Звенигородський рн, Козацьке (Підоплічко!); Бабанський рн, Оксанине (Лазаренко!); Умань (Пачоський), Софіївка, Грибок (Кашпуровський!). — Кіровоградська обл.: Ново-Георгіївський рн, Табурище (Рябков!). — **П.З.-Л.С.** Миколаївська обл.: Первомайський рн, Первомайськ (Шмальгаузен!), Голоскове на Південному Бузі (Шмальгаузен!), Мигія (Осичнюк!). — **Л.З.-Л.С.** Запорізька обл.: Червоноармійський рн, Новоупалівка — х. Олександрівський (Ф. Олексієнко!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: Миколаїв (Пачоський!); Варварівський рн, Степове (Котов!), Мала Кореніха—Дідова Хата (Яната!); Новоодеський рн, Троїцьке (Котов і Теличко!). — Херсонська обл.: — Херсон (Ліндеман!); Гаврилівка Ново-Воронцовського рну — Качкарівка Бериславського рну (Пачоський! — тип виду). — Дніпропетровська обл.: Тельманівський рн, Мис Доброї Надії (Григор'єв!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Каховка (Срединський!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр. (південь), Причорн. (захід).

Загальне поширення. Понтичний ендем («бористенський»[1]). Рослина відома лише з наведених місцезнаходжень.

Примітка. Цей вид, разом із попередніми двома та кавказькою *J. blanda* (M. B.) C. A. M., можна відділити від решти Arachnoideae в окремий підряд Blandae Klok.

Ряд **2. Molles** Klok. Опушення на всій рослині виключно павутинисте. Стебла звичайно прості. Стеблові листки б.-м. збіжні. Зовнішні та середні листочки обгортки б.-м. відігнуті й здебільшого загнуті вниз.

Північнобалканський і паннонсько-понтичний ряд.

До цього ряду належить ще паннонська *J. mollis* (L.) Reichenb. та балканські види.

3270 (9). J. sordida[2] Stev. — **Юринея бруднувата.** Рослина з дерев'янистим стрижневим коренем. Стебла поодинокі або часто в кількості 2—3, прямостоячі або при основі висхідні, 25—90 *см* завв., в нижній частині білуваті або навіть сріблясто-білі від густого повстисто-павутинистого опушення, вище б.-м. густопавутинисті, прості або з 1—3(5) гілками. Прикореневі листки короткочерешкові, 4—14 *см* завд., з широким крилатим черешком, звичайно перистороздільні або перисторозсічені, з 4—7 парами бокових сегментів, не дуже рідко надрізані або й суцільні, довгасто-оберненояйцевидні, зісподу звичайно білуваті або білі від густого повстисто-павутинистого опушення, рідко сіруваті, зверху звичайно досить густопавутинисті, зеленувато-сіруваті; сегменти листків — лінійно-довгасті або довгасті, 4—30 *мм* завд., 2,5—8 *мм* завш., коротко загострені або тупуваті, з вузько або часто широко загорнутими на спідній бік краями, по краю дуже хвилясті або навіть кучеряві; середні сегменти нерідко надрізані, 1—4 лопатями; нижні стеблові листки подібні до прикореневих, з розширеною основою черешка, що трохи збігає на стебло; середні — зменшені, сидячі, з основою, що збігає на стебло, утворюючи на ньому коротенькі крила; верхні листки вузьколінійні, малопомітні. Кошик із квітками близько 22—30 *мм* завд., обгортка напівкуляста, при основі ввігнута, 14—22 *мм* завд., сірувата від тонкого повстисто-павутинистого опушення; листочки її від довгасто- до лінійно-ланцетних, 6—20 *мм* завд., 1,5—3 *мм* завш.; зовнішні й середні листочки обгортки гострокінцеві, нижче середини відігнуті назовні й часто вниз, але з кінчиком, спрямованим угору; внутрішні листочки поступово відтягнуті в плівчасте тонке вістря, і ті, і другі по краю дрібновійчасті; віночки квіток 14—18 *мм* завд., пурпурові. Сім'янки клиновидні, з тупим або тупуватим кінцем, чотиригранні, 3,2—4 *мм* завд., 1,4—2 *мм* завш., по ребрах і гранях дуже дрібногорбочкуваті

[1] Цей термін та аналогічні йому — «тираїський», «танаїський» тощо запропонував Є. М. Лавренко. Ми вживали їх і в попередніх томах «Флори УРСР».

[2] «Sordida» — означає буквально «брудна». Такого епітету цей гарний вид аж ніяк не заслуговує.

Рис. 90. Юринея бруднувата — *Jurinea sordida* Stev.

1 — загальний вигляд; *2* — частина листка; *3* — віночок; *4* — сім'янка.

й ямчасті, бурі або темно-бурі; чубок близько 10—12 *мм* завд., з 1—3 довшими щетинками, білуватий. 4. Цв. V—VI.

Stev., Verzeichniss (1857) 227, № 838.

— *Carduus mollis* M. B., Fl. taur.-cauc., II (1808) 272, non L. — *Serratula blanda* M. B. Fl. taur.-cauc. (1819) 549, p. p. quoad synon. — *Carduus mollis* M. B. et plantam tauricam. — *Jurinea mollis* auct. fl. taur., non Reichenb. — *J. arachnoidea* Boiss., Fl. or., III (1875) 574, quoad plantam tauricam, non Bge.

На кам'янистих відслоненнях. — В Криму.

П.С. Кримська обл.: Роздольненський рн, Кропоткіно (Дойч!). — **Т.С.** Кримська обл.: Чорноморський рн, Тарханкутський півострів, Джангульський увал (Дзенс-Литовська!). — **К.С.** Кримська обл.: Приморський рн, Глазовка (Клопотов!), Героївське (Ткачова!). — **Кр.З.С.** Кримська обл.: Чорноморський рн, Кириловка—Пересип (Дойч!); Первомайський ри, Октябрське (Білик і Угляренко! — дуже пригнічені екземпляри з суцільним листям), Вуйково—Кульчак (Дзевановський!); Сацький рн, Тепловка (Буш!). — **Кр.З.-Л.С.** Кримська обл.: Старокримський рн, Старий Крим (Таліев!), Планерське (Буш!, Траншель!); Кіровський рн, Феодосія (Турчанінов!, Сарандінакі!, Котов і Омельчук!), г. Тете-Обі (!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: Сімферополь (О. і Б. Федченки, Андрєєв!, !!); Зуйський рн, Нова Мазанка (Ната); Бахчисарай (Буш!); Білогірський рн, Білогірськ (Котов і Омельчук!, Васильєв!), окол. Білогірська, скеля Ак-Кая (!!), початок р. Сари-Су (Троїцький). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: Севастополь (Семенкевич!, Коржинський!, Ф. Олексієнко!); Балаклавська долина (Буш!), Флотське (Федченко!, Ганешин!); Куйбишевський рн, Куйбишево, Бурун-Кая (Дзевановський!), Соколине (Ф. Олексієнко!), Соколине, г. Бойко (Дзевановський!), долина р. Бельбек (!), долина р. Ласпі (Буш!), Читал-Кая (Буш!), Теке-Кермен (Буш!), Мангуп-Кале (Дзевановський!), Мангуп-Кале, Челени-Бурун (Дзевановський!), Мандир-Кале (Дзевановський!), Качі-Кальйон (Буш!); Бахчисарайський рн, Скалисте—Партизанське (Буш!), Партизанське—Сімферополь (!!); Білогірський рн, Пчелине (Буш!), Олексіївка (Буш!). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Ай-Петрі (Маліев), Алупка—Ай-Петрі, гори (Спригін!); Сімферопольський рн, Синабдаг—Оленяча гора біля кол. Козьмо-Дем'янівського монастиря Алуштинського рну (Ф. Олексієнко!); Алуштинський рн, Кримський державний заповідник, Бабуган-Яйла (Гізенко!), Бабуган (Поплавська!), центральна улоговина (Поплавська!), — Карабі-Яйла (Буш!), Демерджі—Ангарський перевал (Буш!), Демерджі-Яйла (Ф. Олексієнко!); Судакський рн, Щебетовка (Буш!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Сарич—Ласпі (Буш!), Сарич, Комперія (Буш!), Кастрополь (Савенков!), Оползневе (Криштофович!), Сімеіз, г. Кошка (!), Новий Сімеіз (Ганешин!), скеля Діва (Гольде!), Ай-Тодор (Смирнов!), Ореанда (Білоус!), Хрестова гора біля Ореанди (Таліев!), Ялта (!), Ялта, Палікур (!). Масандра (!), над Нікітою (Бородін!, !!), Гурзуф—Нікітський ботанічний сад (Оксіюк!), мис Мартьян (Котов і Омельчук!, !!); Алуштинський ри, Малоріченське (Буш!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Судакський рн, Судак (Стевен!, Мейєр!), Судак — Новий Світ (О. і Б. Федченки!), Єчкі-Даг (Котов і Карнаух!), Карадаг, хр. Карагач (Котов і Карнаух!), Карадаг, Туманова балка (Котов!), окол. Карадагської біостанції (Котов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим.
Загальне поширення. Кримський ендем.

Примітка. Ми досі були схильні визнавати цю кримську чудову рослину за *J. blanda* (M. B.) C. A. M. Але під назвою *Serratula blanda* M. B. (1819) Біберштейн описав кавказьку рослину, належну до ряду Arachnoideae Klok. В автентичному описі сказано, що в неї листки зверху мохнаті (villosi), а не павутинисті.

В поширенні описаного виду вказаний весь Кавказ на першому місці, на другому — Південна Росія до України і зовсім не згадано про Крим, хоч наведений в синоніміці *Carduus mollis* M. B. був описаний саме з Криму, як звичайна там рослина. На Кавказі ж ряд Molles Klok. зовсім не зустрічається, і цей вид є ендемічним для Криму.

3271 (10). J. mollissima Klok. — **Юринея найм'якіша.** Рослина з дерев'янистим стрижневим коренем. Стебла поодинокі або частіше їх кілька (2—5), звичайно при основі б.-м. підведені, рідко прямостоячі, близько 35—70 *см* завв., в нижній частині білуваті від повстисто-павутинистого опушення, вище досить густо-клочкувато-павутинисті, прості або часто з 1—2 гілками. Прикореневі листки, здебільшого, короткочерешкові, 5—25 *см* завд., перисторозсічені, з 3—6 парами бокових сегментів, зісподу білуваті або сіруваті від тонкого павутинисто-повстистого опушення, зверху сірувато-світло-зелені, досить густопавутинисті, вкриті гострувати конічними сосочками й крапчасто-ямчастими залозками; сегменти листків довгасті або лінійно-довгасті, рідше довгасто-ланцетні, близько 7—45 *мм* завд., 1,5—12 *мм* завш., коротко загострені або деякі тупі, з б.-м. загорнутими на спідній бік краями, по краю іноді помітно хвилясті, стеблові листки почасти цілком подібні до прикореневих, почасти сидячі, з розширеною основою, що збігає на стебло, утворюючи на ньому помітні крила; верхні листки вузьколінійні, дуже здрібнені. Кошик із квітками близько 20—30 *мм* завд.; обгортка кошиків напівкулясто-мисочковидна й при основі ввігнута, 15—22 *мм* завд., білувата від густого павутинисто-повстистого опушення; листочки обгортки лінійно-ланцетні, 6—19 *мм* завд., 1,3—2,5 *мм* завш., відтягнуті в тонке й особливо витончене у внутрішніх листочків, часто зігнуте на бік вістря, по краю жорсткувато-дрібно-війчасті; нижні й середні листочки трохи вище середини відігнуті косо вниз; віночки квіток близько 14—21 *мм* завд., рожево-пурпурові. Сім'янки клиновидні, з тупим кінцем, сплюснуто-чотиригранні, 2,5—3,3 *мм* завд., 1,6—2 *мм* завш., по ребрах і гранях зморшкуваті й вкриті дрібними гострувати горбочками та ямочками; чубок 10—13 *мм* завд., білуватий, блискучий. ♃. Цв. V—VI.

Klok. (Клоков) в Бот. журн. АН УРСР, VII, 4 (1950) 49.
— *J. calcarea* Klok. — l. c., 47 pro min. parte.
Рисунки: Клоков в Бот. журн. АН УРСР, VIII, 1 (1951) 61.

На вапнякових схилах і відслоненнях. — У Правобережному Злаковому Степу, місцями звичайно.

П.З.С. Одеська обл.: Болградський рн, Табако (Білик!); Рені (Гагман!); Ново-Іванівський рн, Оріхівка (Котов і Кузнецова!), Задунаївка (вони ж!); Лиманський рн, Приморське (Липський! — тип виду); Одеський рн, Атестове — Холодна Балка (!!), Одеса — схили під Ботанічним садом (!!), Малий Фонтан (Розен!, Пачоський!), окол. Одеси (Щеглеєв!, Пачоський!); Жовтень Жовтневого рну — Розкішне Цибриківського рну (Котов і Кузнецова!). — Миколаївська обл.: Снігурівський рн, на р. Інгульці (Білик!). — Херсонська обл.: Херсон (Пачоський!, Рябков!); Бериславський рн, Мілове (Білик!); Ново-Воронцовський рн, Ново-Воронцовка (Васильєв!, Муравйов!), Золота Балка (Шмальгаузен!), Дудчани (Шмальгаузен!), Верьовчина балка Херсонського окр. (Куксін!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Скадовський рн, радгосп «Перше травня» (Білик!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Бессараб. (південь), Причорн. (півд. захід).

Загальне поширення. Південнопонтичний ендем.

Примітка. Цей вид був спочатку виділений за недостатнім матеріалом, у зв'язку з чим частина його екземплярів у нашій роботі, присвяченій українським юринеям (1950—1951), була віднесена до збірної *J. calcarea* Klok. Наше припущення про існування в даній групі ще одного неописаного виду виправдалось після виділення з *J. calcarea* Klok. s. l. подільської *J. tyraica* Klok. — *J. mollissima* Klok., *J. tyraica* Klok. і *J. sordida* Stev. складають разом дуже тісну групу в межах ряду Molles Klok.

3272 (11). J. tyraica Klok. sp. nova in Addenda, IX, p. 563 — **Юринея дністровська.** Рослина з дерев'янистим, часто розгалуженим стрижневим коренем. Стебла поодинокі та нерідко в кількості 2—3, прямостоячі або при основі підведені, 30—90 *см* завв., в нижній частині сірувато-повстисто-павутинисті, вище клочкувато-павутинисті, прості або часто з 1—2 видовженими гілками; прикореневі листки короткочерешкові, 4—14 (17) *см* завд., перисторозсічені, з 5—9 парами бокових сегментів або іноді й майже двічіперисторозсічені, дуже рідко надрізані або почасти й суцільні, довгасто-еліптичні, зісподу сіруваті або білуваті від повстисто-павутинистого опушення, зверху зеленуваті, розсіянопавутинисті; сегменти листків лінійно- або довгасто-ланцетні, 2,5—30 *мм* завд., 1—4,2 (8) *мм* завш., загострені або гострокінцеві, з темним мозолистим кінчиком, з загорнутими на спідній бік краями, по краю часто трохи хвилясті; середні бокові сегменти нерідко надрізані або роздільні, з 1—4 лопатями; в осінніх листків сегменти часто набагато ширші, ніж у літніх; стеблові листки сидячі, з розширеною основою, що б.-м. збігає на стебло, утворюючи на ньому коротенькі крила; нижні листки перисторозсічені, верхні — суцільні, вузьколінійні, здрібнені. Кошик із квітками близько 25—30 *мм* завд.; обгортка його напівкуляста, близько 15—20 *мм* завд., зеленувата або сірувата від павутинистого опушення, листочки обгортки лінійно-ланцетні, 6—17 *мм* завд., 0,8—2 *мм* завш., відтягнуті в тонке, особливо витончене у внутрішніх листочків, пурпурувато забарвлене напівплівчасте вістря, по краю дрібновійчасті; зовнішні й середні листочки (хоч і не всі) на обгортці б.-м. відігнуті скоса назовні й униз; віночки квіток близько 15—18 *мм* завд., пурпурові. Сім'янки клиновидні з тупим кінцем, чотиригранні або сплюснуто-чотиригранні, 2,5—3,8 *мм* завд., 1,3—2,5 *мм* завш., бурі, по ребрах і гранях зморшкуваті й горбочкувато-ямчасті; чубок 7,5—10 *мм* завд., з 2—3 довшими щетинками, білий, блискучий. ♃. Цв. V—VI.

— *J. calcarea* Klok. в Бот. журн. АН УРСР, VII, 4 (1950) 47, p.p. — *J. mollis* auct. fl. ucr., p.p., non Reichenb.

На вапнякових і степових схилах. — У Західному Лісостепу в басейні Дністра нерідко, на схід доходить до Південного Бугу.

З.Л.-С. Тернопільська обл.: Максимівка, Збаразького рну — Богданівка, Підволочиського рну — Романівка, Великоборківського рну (Міхельсон!); Залізщики (Матусяк!, !!). — Чернівецька обл.: Заставнівський рн, Луки — Стефанешті (!!, Артемчук!), Прилипче (!!, Артемчук!). — Хмельницька обл.: Кам'янець-Подільський рн, Цибулівка (Кузнецова!), Цвіклівці (Клеопов!), Жванець (він же!), Ісаківці (він же!), Привороття (він же!); Новоушицький рн, Калюс (Клеопов!). — Одеська обл.: Кодима (Шмальгаузен!); Красноокнянський рн, Красні Окни (Роговичі!), Артирівка (Клеопов!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Брацлавський рн, Самчинці (Балковський!); Оратівський рн, Рожична (Маркевич!). — Одеська обл.: Піщанський рн, Вільшанський хутір на р. Вільшанці (Котов!). — Кіровоградська обл.: Кіровоград (Бошняк!), Єлисаветградка (Ліндеман). — **П.З.С.** Одеська обл.: Ново-Іванівський рн, Оріхівка (Білик!), Біляївський рн, Мирне (Щеглєєв!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (півд. схід), Серед.-Дніпр. (захід), Бессараб.

Загальне поширення. Західнопонтичний («тираїський») ендем.

Примітка. В нашій роботі про українські юринеї (1950—1951) ми не відрізняли цього виду від *J. calcarea* Klok. Згодом виявилось, що вони належать до різних рядів.

Ряд **3. Cretaceae** Klok. Опушення всієї рослини виключно павутинисте. Стебло звичайно розгалужене. Стеблові листки здебільшого збіжні. Зовнішні та середні листочки обгортки відігнуті вниз.

Донсько-волзький ряд, що складається з облігатних кретофілів (ростуть виключно на крейдяних відслоненнях).

До цього ряду належать ще волзькі *J. cretacea* Bge і *J. Litvinovii* Zing. Склад ряду повністю не вияснений.

3273 (12). J. Talijevii Klok. — **Юринея Таліева.** Рослина з дерев'янистим стрижневим коренем. Стебла поодинокі, рідко їх двоє, прямостоячі, 20—95 *см* завв., на всьому протязі білуваті від повстисто-павутинистого опушення, особливо густого при їх основі, рідко прості, звичайно з 2—5 видовженими чи вкороченими гілками. Прикореневі листки короткочерешкові до майже сидячих, 4—20 *см* завд., перистороздільні до перисторозсічених, з 4—10 парами бокових сегментів, зісподу білувато-повстисто-павутинисті, зверху сіруваті або зеленуваті, павутинисті або тонко-повстисто-павутинисті; сегменти листків лінійні або нерідко довгасто-ланцетні, близько 10—60 *мм* завд., 1,5—10 *мм* завш., б.-м. загострені, з досить широко загорнутими на спідній бік краями, по краю хвилясті й кучеряві; середні сегменти часто надрізані, з 1—4 лопатями; стеблові листки сидячі, з розширеною основою, що помітно збігає на стебло, утворюючи на ньому коротенькі вузькі крила; нижні листки загалом подібні до прикореневих, при основі з вушками; верхні вузьколінійні, дуже здрібнені. Кошики в кількості (1)2—6 на стеблі, з квітками 15—28 *мм* завд., обгортка кошиків напівкуляста, 12—17 *мм* завд., білувата або сірувата від густого клочкувато- або тонко-повстисто-павутинистого опушення; листочки обгортки від довгасто- до лінійно-ланцетних, 2,5—15 *мм* завд., 1—2,5 *мм* завш., внутрішні листочки тонко

Рис. 91. Юринея Таліева — *Jurinea Talijevii* Klok.

1 — загальний вигляд; *2* — віночок; *3* — сім'янка.

загострені, з плівчастою верхівкою, по краю дрібновійчасті; зовнішні та середні на обгортці з б.-м. відігнутою назовні або почасти й униз верхівкою; віночки квіток 11—18 *мм* завд., пурпурові. Сім'янки обернено-пірамідальні, з тупою верхівкою, чотиригранні, близько 3—3,5 *мм* завд., по ребрах і гранях дрібногорбочкуваті й ямчасті, темно-бурі або чорнуваті, з світлішими ребрами; чубок 6—10 *мм* завд., з 2—3 довшими щетинками, сірувато-білуватий. ♃. Цв. V—VI.

Klok. (Клоков) в Бот. журн. АН УРСР, VII, 4 (1950) 47.
Рисунки: Клоков в Бот. журн. АН УРСР, VIII, 1 (1951) 62.

На крейдяних відслоненнях. — Тільки на крайньому сході Лівобережного Злаково-Лучного Степу по ріках Євсугу та Деркулу.

Л.З.-Л.С. Луганська обл.: Осикове на р. Євсузі (Краснов! — ухильна форма з суцільними листками), Біловодськ (Виноградов!, О. Дубовик!, Смолко, Романчук і О. Дубовик!); Міловський рн, Калміківка (Лавренко і Зоз! — тип виду; Смолко і О. Дубовик!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Ниж.-Дон. (півн. захід). Загальне поширення. Східнопонтичний («танаїський») ендем.

Примітка. Опис виду тут розширений на підставі великого гербарного матеріалу, зібраного в околицях Біловодська О. М. Дубовик. В цьому матеріалі виявлено один екземпляр з ознаками ніби переходовими від цього виду до *J. arachnoidea* Bge, що, мабуть, є гібридним. Від *J. Talijevii* Klok. він відрізняється наявністю довгих волосків при основі стебла і майже рівними краями сегментів у прикореневих листків, а від *J. arachnoidea* Bge розгалуженим стеблом з 9 кошиками та збіжними стебловими листками. Домінують у цієї форми ознаки *J. Talijevii* Klok. Наш вид є рідкою рослиною і поза наведеними місцезнаходженнями ще невідомий. Мабуть, зустрічається ще десь східніше по Дону.

Описаний з волзької крейди близький вид *J. cretacea* Bge добре відрізняється від нашого ширококрилатими стеблами та перегнутими вниз біля середини листочками обгортки.

Секція **3. Pinnatae** Boiss. p. p. Багаторічні трав'янисті рослини з дерев'янистим стрижневим коренем, іноді з висхідним коротким кореневищем. Стебла звичайно розгалужені. Листки перисторозсічені або перистороздільні, рідко суцільні. Обгортка кошиків напівкуляста або іноді чашовидна. Сім'янки гладенькі, чубок неопадний і не відривається цілком від сім'янки. Опушення всієї рослини павутинисте, без домішки відокремлених довгих волосків.

Ряд **1. Salicifoliae** Klok. Листки перистороздільні з 2—4 парами бокових сегментів або суцільні, стеблові — незбіжні. Зовнішні та середні листочки обгортки з гачковидно перегнутими вниз верхівками.

Монотипний ряд.

3274 (13). J. salicifolia Grun. — **Юринея верболиста.** Рослина з дерев'янистим стрижневим коренем. Стебла поодинокі або їх кілька, прямостоячі (10)30—50(70) *см* завв., при основі біло-повстисті-павутинисті, вище білуваті або сіруваті від клочкувато-павутинистого опушен-

Рис. 92. Юринея верболиста — *Jurinea salicifolia* Grun.
1 — загальний вигляд; *2* — кошик; *3* — віночок; *4* — сім'янка.

ня, вгорі б.-м. розгалужені. Прикореневі листки черешкові, близько 8—22 *см* завд., перистороздільні, з 2—4 парами бокових сегментів або нерідко й суцільні, довгасто-ланцетні, зісподу білувато-повстисто-павутинисті, зверху розсіянопавутинисті, з дуже дрібними шипиковидними щетинками й укриті крапчасто-ямчастими залозками, сегменти листків довгасті, близько 5—70 *мм* завд., 2—20 *мм* завш., тупі, з дуже коротким і тупуватим насадженим вістрям або коротко загострені; стеблові листки короткочерешкові або сидячі, без вушок при основі, перистороздільні або суцільні; верхівкові листки лінійно-ланцетні, дуже здрібнені. Кошики на стеблі в кількості 2—5, з квітками 17—25(30) *мм* завд., обгортка напівкуляста, близько 12—15 *мм* завд., білувата від повстисто-павутинистого опушення, на фоні якого виразно відокремлюються майже голі, темно-зелені з пурпуровим трикутнички вниз відсунутих кінчиків зовнішніх та середніх її листочків; листочки обгортки від довгасто- до лінійно-ланцетних і почасти вузьколінійних, 4—14 *мм* завд., 1,2—2,5 *мм* завш., тонко загострені; зовнішні та середні листочки коло середини або на верхівці гачковидно назад перегнуті; відігнута частина листочків трикутна, 1,5—3 *мм* завд.; віночки квіток 12—17 *мм* завд., пурпурові. Сім'янки обернено-пірамідальні, чотиригранні, 4,5—6 *мм* завд., близько 2—2,5 *мм* завш., гладенькі, світло-бурі; чубок 10—13 *мм* завд., з 3—5 довшими щетинками, білуватий. ♃. Цв. VII—VIII.

Grun. in Bull. Soc. Nat. Mosc., XVI, 2 (1868) 431. Ильин в Изв. Бот. сада, XXX, 3—4 (1032) 347. Клоков у Визн. росл. УРСР, 564; в Бот. журн. АН УРСР, VIII, 1 (1951) 47. Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 410.

Рисунки: Клоков в Бот. журн. АН УРСР, VIII, 1 (1951) 63.

На степових і кам'янистих схилах, рідше на супісках. — У південній частині Правобережного Лісостепу та в степових районах між Південним Бугом і Дніпром розсіяно, на Лівобережжі рідко (не виходить на схід поза межі древньої долини Дніпра).

Рідкий і реліктовий вид.

П.Л.-С. Київська обл.: Біла Церква (Васильев-Яковлев!, !!); Обухівський рн, Трипілля (Монтрезор!). — Черкаська обл.: Звенигородка (Підоплічко!); Катеринопільський рн, Луківка (Підоплічко!); Смілянський рн, Велика Яблунівка на р. Тясмині (Клеопов!, Постригань!). — Кіровоградська обл.: Кіровоград (Ліндеман!, Окснер!). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Переяслав-Хмельницький (Пачоський!). — Черкаська обл.: Гельмязівський рн, Гельмязів (Зеров!), Сушки на р. Дніпрі (Котов!). — Чернігівська обл.: Срібнянський рн, Сокиринці, х. Біленків (Порецький!); Прилуцький рн, Комишівка, (Левенець!). — Полтавська обл.: Решетилівський рн, Ісачки (Зоз!). — **П.З.-Л.С.** Миколаївська обл.: Первомайський рн, Голоскове на р. Південному Бузі (Шмальгаузен!). — Кіровоградська обл.: Інженерівка Компаніївського рну — Кам'янка на р. Інгулі (Котов!). — Дніпропетровська обл.: Кривий Ріг, на р. Інгульці (Котов!); Дніпропетровськ (Срединський!), Дніпропетровський рн, Волоське на р. Мокрій Сурі (Давидич!), Сурсько-Покровське (Давидич!). — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: вище Дніпропетровська, на р. Орелі (Грунер!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: Миколаїв (Ната!). — Херсонська обл.: Бериславський рн, Качкарівка (Пачоський!); Фірсовка (Пачоський!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Голопристанський рн, Малі Копані (Лавренко!), Чалбаська арена — уроч. Соловйове (Лавренко!), Дніпряни Новомаячківського рну — Каховка (Порецький); Каховка (Порецький, за Ільїним). — Запорізька обл.: Запоріжжя (Соколовський!), Хортиця (Шмальгаузен!); Якимівський рн, Алтагірська лісова дача, на березі Молочного Лиману (Сакало!, !!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Причорн. (між Південним Бугом та Дніпром і р. Молочною).

Загальне поширення. Понтичний («бористенський») ендем.

Ряд. **2. Cyanoides** Klok. Листки перисто- або іноді двоперисторозсічені; стеблові — незбіжні. Зовнішні та середні листочки обгортки відігнуті назовні або від середини гостро перегнуті вниз.

Балтійсько-понтично-каспійський ряд, що складається переважно з облігатних псамофілів.

До цього ряду належать ще *J. Pollichii* Koch, поширена в Північній Німеччині, та каспійські напівпустинні види: *J. cyanoides* DC. і *J. Eversmannii* Bge.

3275 (14). J. granitica Klok. — **Юринея гранітна.** Рослина з дерев'янистим стрижневим коренем. Стебла поодинокі або в кількості 2—3, прямостоячі, 20—75 *см* завв., в нижній частині густо-біло-повстисто-павутинисті, вище б.-м. густо павутинисті, часто до середини білуваті або сіруваті від опушення, звичайно б.-м. розгалужені вище середини, рідко прості. Прикореневі та нижні стеблові листки короткочерешкові, близько 6—22 *см* завд., принаймні в середній частині, двоперисторозсічені, зісподу білувато-повстисто-павутинисті, зверху досить густопавутинисті, вкриті дрібними шипиковидними щетинками й крапчасто-ямчастими залозками, кінцеві частини листків вузьколінійні або лінійні, близько 2—40 *мм* завд., 0,5—2,5 *мм* завш., загострені, з темно-пурпуровими кінчиками, по краю б.-м. загорнуті на спідній бік, здебільшого коротенькі й вузькі; середні стеблові листки сидячі, перисторозсічені, з перисторозсіченими вушками при основі, верхні листки вузьколінійні, здрібнені. Кошики на кінцях стебла та гілок поодинокі, рідко по 2, в кількості до ±10; кошик з квітками близько 20—25 *мм* завд.; обгортка його напівкуляста, близько 12—18 *мм* завд., б.-м. густо-повстисто-павутиниста, часто вся білувата від опушення; листочки обгортки лінійно-ланцетні, 6—16 *мм* завд., 1,5—2,5 *мм* завш., дуже тонко загострені, зовнішні на обгортці косо вниз відігнуті, з гачковидно підведеними кінчиками, середні у верхній половині ніби зламані й просто вниз відігнуті, віночки квіток близько 15—17 *мм* завд., пурпурові. Сім'янки клиновидні, чотиригранні, 3,7—5 *мм* завд., 1,2—2,5 *мм* завш., гладенькі, достиглі — світло-бурі; чубок близько 15—17 *мм* завд., з 3—5 довшими щетинками. ♃. Цв. VI—VII.

Klok. (Клоков) в Бот. журн. АН УРСР, VIII, 1 (1951) 48; у Визн. росл. УРСР, 564. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 410.

Рисунки: Клоков в Бот. журн. АН УРСР, VIII, 1 (1951) 64.

На гранітних або гнейсових відслоненнях, рідше на вапнякових схилах і приморських пісках. — Лише в приазовській частині Ліво-

Рис. 93. Юринея гранітна — *Jurinea granitica* Klok.

1 — загальний вигляд; *2* — верхівка листка; *3* — кошик; *4* — сім'янка з віночком.

бережного Злаково-Лучного Степу та на південній межі Донецького Лісостепу, місцями нерідко.

Рослина поширена по р. Берді, по р. Кальміусу від Красновки до Старо-Бешева й по р. Кальчику (!!).

Д.Л.-С. Донецька обл.: Харцизький рн, Зуївка (Наконечна!), Верхня Кринка (Бівалькевич!); Макіївка, х. Пролетарський (Страшко!); Горлівка, Зайцеве — Трудова (М. Олексієнко!); Авдіївський рн, Ясинувата (Котов!); Мар'їнський рн, Старо-Михайлівка (Карнаух!), х. Булавинів (Клеопов!), Чистякове, Серп і Молот (М. Олексієнко!); Дзержинський рн, с-ще Микитівського радгоспу (М. Олексієнко!). — **Л.З.-Л.С.** Донецька обл.: Великоновосілківський рн, Велика Новосілка (Клеопов!), х. Піддубний (Клеопов!); Волноваський рн, Прохорівка (Клеопов!), Старо-Гнатівка на р. Дубівці (Осадча!), х. Луговий (Клеопов!), Старо-Бешеве (Оксіюк!); Володарський рн, Назарівка, Кам'яні могили (Кузнецова!, Колесникова!, Козлова!, Панова!, Доброчаєва!, Гринь та Угляренко!, Білик!), Куйбишево (Клеопов!); Першотравневий рн, Стародубівка, на р. Берді (Клеопов! — тип виду; Граф!), Білосарайська коса (Клеопов!); Жданов, на р. Кальчик (Клеопов!); Приморський рн, Заможне, на р. Кальміус (Осадча!), Старий Крим (Осадча!), Кременівка (Клеопов!). — Запорізька обл.: Осипенківський рн, Осипенко, на р. Берді (Осадча!), Трояни (Олексіїв!), Дмитрівка (Олексіїв!); Андріївський рн, Софіївка, на р. Кільтичній (Котов і Карнаух!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн. (півд. схід).

Загальне поширення. Східнопонтичний («меотичний») ендем.

3276 (15). J. charcoviensis Klok. — **Юринея харківська.** Рослина з дерев'янистим стрижневим коренем. Стебла в кількості 1—3, прямостоячі, 20—30 *см* завв., в нижній частині білувато-повстисто-павутинисті, вгорі б.-м. розгалужені. Прикореневі та нижні стеблові листки черешкові, 7—26 *см* завд., звичайно перисторозсічені або перистороздільні, з 1—6(9) парами бокових сегментів, іноді надрізані або суцільні, довгасто-еліптичні, зісподу біло-повстисто-павутинисті, зверху розсіяно-павутинисті, гладенькі або майже гладенькі; сегменти листків здебільшого довгасті до видовжено-оберненояйцевидних, близько 5—55 *мм* завд., 2,5—15(20) *мм* завш., коротко загострені, з ледве загорнутими на спідній бік і невиразно-дрібно-хвилястими краями; середні сегменти іноді надрізані; стеблові листки при основі без вушок або з малопомітними дрібними вушками, середні — короткочерешкові до сидячих, б.-м. розсічені або роздільні; верхні листки лінійно-ланцетні до вузьколінійних, здрібнені. Кошики розміщені на кінці стебла та його гілок, у кількості (1)2—7; кошик із квітками близько 20—25 *мм* завд., обгортка його напівкуляста, близько 12—18 *мм* завд., помітно павутиниста, але зеленувата; листочки її від лінійно-ланцетних до вузьколінійних, близько 10—15 *мм* завд., 1—2,5 *мм* завш., тонко загострені; зовнішні й середні листочки на обгортці ніби зламані й назад та вниз перегнуті; віночки квіток близько 15—17 *мм* завд., рожево-пурпурові. Сім'янки клиновидні, чотиригранні, 4—4,6 *мм* завд., ±2 *мм* завш., гладенькі, світло-бурі; чубок 10—15 *мм* завд., з 2—4 довшими щетинками, білий, блискучий. ♃. Цв. VI—VIII.

Klok. (Клоков) у Визн. росл. УРСР, (1950) 564; в Бот. журн. АН УРСР, VIII, 1 (1951) 49. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 410.

— *J. cyanoides* Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 110, non Rchb., pro min. parte. — *J. Eversmanii* auct. fl. ucr. pro max. parte, non Bge.

Рисунки: Клоков в Бот. журн. АН УРСР, VIII, 1 (1951) 65.

На річкових пісках. — У Лівобережному Лісостепу та в північній частині Лівобережного Злакового Степу, досить звичайно.

П.П. Дуже рідко на південній межі. Київська обл.: Київ (Шмальгаузен!), Пуща-Водиця (Зеров!). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Згурівський рн, Лизогубова Слобода — Гречана Гребля (М. Дубовик!); Переяслав-Хмельницький (Пачоський!). — Чернігівська обл.: Прилуцький рн, Переволочна, на р. Удай (Порецький!), Варва, на р. Удай (Порецький!). — Полтавська обл.: Полтава (Іллічевський!); Лубенський рн, Засулля (Шапоренко!). — Сумська обл.: Бобрик (Ширяєв!). — Харківська обл.: Харківський рн, Харків (Котов!, Ширяєв!, Козлов!), Харків — Водяне (Черняєв!), Жихар (Черняєв, Козлов!), Хорошеве (Десятова!), Васищеве (Черняєв!), Рогань (Черняєв!), Безлюдівка (Козлов!), Шубин (Черняєв!), роз'їзд 222 в. (Ширяєв!); Печенізький рн, Печеніги (Осадча!), Печеніги — Баэаліївка — Лебедине на р. Дінці (Лавренко!); Валківський рн, Деркачі (Білецький!), х. Колесників (!!); Зміївський рн, Зміїв—Задонецьке, на р. Дінці (Мілютін!), Задонецьке—Лиман (Лавренко!), проти Коробових хуторів, на р. Дінці (Лавренко), Дудківка (Козлов!); Барвінківський рн, Рижове (Котов!). — **Д.Л.-С.** Донецька обл.: Слов'янський рн, проти гір Артема (Котов!). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Верхньо-Дніпровськ (Шмальгаузен!). — **Л.З.-Л.С.** Луганська обл.: Старобільський рн, Старобільськ (Ширяєвський!), Кам'янка (Ширяєв!), Верхньо-Теплівський рн, Щастя, на р. Дінці (Постригань!); Біловодський рн, на р. Деркул (Барбаричі!). — Дніпропетровська обл.: Новомосковський рн, Новомосковськ (Ф. Олексієнко!), Самарський бір, біля Солоного лиману (!!); Царичанський рн, на р. Орелі (Білик!); Покровський рн, Великомихайлівське л-во, на р. Вовчій (Котов і Карнаух!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: окол. Миколаєва, на р. Інгул (Пачоський! — дуже нетиповий екземпляр, з шорсткими зверху листками).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр. (на схід від Дніпра), Волзьк.-Дон., Заволзьк., Ниж.-Дон. (північ).

Загальне поширення. Східноєвропейський північностеповий вид.

Примітка. Наш вид дуже близький до південно-східної, поширеної переважно в зоні півпустині *J. Eversmannii* Bge, що описана з гори Богдо на Нижній Волзі. В останнього виду нижні листки дуже розсічені, з вужчими частками, стеблові з добре виявленими вушками при основі, всі листки зверху гостро-шорсткі; обгортка кошиків густіше опушена. На територію Української РСР цей вид звичайно не заходить. До *J. Eversmannii* Bge ми у «Визначнику рослин УРСР» відносили дуже рідку й, можливо, гібридну форму нашого виду з помітно шорсткими зверху листками, що відома з заплавини р. Деркулу в Біловодському районі Луганської обл. (Барбарич!). Таксономічне значення її, втім, неясне. Якщо взяти до уваги, що в ряді *Eucyanoides* Klok. існують паралельні раси з відхиленими зовнішніми листочками обгортки (*J. pseudocyanoides* Klok., *J. cyanoides* DC) і відповідно з відігнутими вниз листочками (*J. charcoviensis* Klok., *J. Eversmannii* Bge), можна припустити, що існує також і паралельна до *J. centauroides* Klok. ще неописана раса з відігнутими вниз листочками, до якої й належить деркульська рослина, оскільки вона *J. Eversmannii* Bge не тотожна. На основі зібраного досі матеріалу це питання повністю не розв'язується.

3277 (16). J. pseudocyanoides Klok. — **Юринея несправжньоволошковидна.** Рослина з дерев'янистим стрижневим коренем. Стебла поодинокі або їх кілька, прямостоячі, 20—75 *см* завв., в нижній частині біло-повстисто-павутинисті, вище клочкувато-павутинисті, звичайно б.-м. розгалужені, рідко (недорозвинуті) прості. Прикореневі та найнижчі стеблові листки черешкові, 6—35 *см* завд., звичайно перисторозсічені або перисторозділні, з 2—8 парами бокових сегментів, іноді надрізані або суцільні, довгасто-еліптичні, 3,5—20 *см* завд., 6—30 *мм* завш., зісподу біло-повстисто-павутинисті, зверху темно-зелені, дуже розсіяно-павутинисті до майже цілком голих, гладенькі або майже гладенькі, дрібноямчасті; сегменти листків довгасті або довгасто-ланцетні, 4—85 *мм* завд., 2—15 *мм* завш., коротко загострені до відтягнуто-гострокінцевих, з вузько загорнутими на спідній бік і невиразно-дрібно-хвилястими краями; середні сегменти іноді надрізані, з 1—2 коротенькими лопатями; середні стеблові листки сидячі, при основі без вушок або з малопомітними вушками, менш розсічені або роздільні, нерідко почасти надрізані або суцільні; верхні листки здрібнені, вузько-лінійно-ланцетні. Кошики розміщені на кінці стебла та його б.-м. видовжених гілок, у кількості до 5—6, з квітками близько 18—30 *мм* завд.; обгортка кошика напівкуляста, 14—22 *мм* завд., б.-м. густопавутиниста, в молодому віці білувато-тонко-повстиста; листочки обгортки лінійно-ланцетні до вузьколінійних (деякі нижні зовнішні), 7—18 *мм* завд., 0,9—2,9 *мм* завш., тонко загострені, по краю дуже дрібновійчасті; зовнішні й середні листочки б.-м. відігнуті назовні й дуговидно загнуті вгору; внутрішні листочки прямі, гострокінцеві, з плівчастим кінчиком, пурпуруваті; квітки рожево-пурпурові, віночки їх 14—22 *мм* завд. Сім'янки клиновидні, чотиригранні, 3,7—5 *мм* завд., 1,8—2,5 *мм* завш., з тупувато загостреним кінцем, гладенькі, достиглі — світло-бурі; чубок сім'янки 12—16 *мм* завд., з 1—3 щетинками, білуватий, блискучий. ♃. Цв. VI—VIII.

Klok. (Клоков) у Визн. росл. УРСР, 64; в Бот. журн. АН УРСР, VIII, 1 (1951) 51

— *J. cyanoides* auct. fl. ucr. pro max. parte, non DC., nec Reichenb.

Рисунки: Клоков у Бот. журн. АН УРСР, VIII, 1 (1951).

На борових пісках. — У Поліссі та в північній частині Лісостепу, досить звичайно.

Р.-О.Л. Тернопільська обл.: Шумський рн, Сураж. — Ровенська обл.: Острозький рн, Вілія (Заверуха!). — **В.Л.-С.** на межі з **Р.-О.Л.** Ровенська обл.: Вербський рн, Смага (Котов і Теличко!). — **З.П.** Ровенська обл.: Висоцький рн, Іванчиці (Барбарич!); Сарненський рн, Любиковичі (він же!), Сарни (Запятова!); Дубровицький рн, Бережки (Барбарич!). — **П.П., Л.П.** Звичайно. — **П.Л.-С.** В північній частині району нерідко, на південь доходить до р. Кодими. — Одеська обл.: Любашівський рн, Познанка (Левіна!). — **Л.Л.-С.** Зустрічається в північно-західній частині району, не виходячи поза межі басейну Дніпра. — Київська обл.: Переяслав-Хмельницький рн, Комарівка (Котов і Карнаух!); Бориспільський рн, Вороньків (Клеопов!). — Полтавська обл.: Лубни (Августинович!); Гадяцький рн, Млини (Осадча!). — **Л.З.-Л.С.** Рідко. Дніпропетровська обл.: Новомосковськ (Кожевников!).

Рис. 94. Юринея несправжньоволошковидна — *Jurinea pseudocyanoides* Klok.

1 — загальний вигляд; *2* — кошик; *3* — віночок; *4* — сім'янка.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (північ), Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр. (північ), Верх.-Волзьк., Волзьк.-Кам., (півд. захід), Бессараб. (північ), Волзьк.-Дон. (північ).

Загальне поширення. Північно-східна частина Середньої та центральна Східної Європи. Поза межами СРСР відома з східної частини Польщі.

Примітка. Дуже характерний для борових пісків середньої смуги Європейської частини СРСР вид, поширений, беручи загалом, від Дністра до Волги. В степовій зоні його заступають дуже близькі види *J. charcoviensis* Klok. і *J. centauroides* Klok., а в напівпустинній на зміну згаданим з'являються відповідно *J. Eversmannii* Bge і *J. cyanoides* DC.

3278 (17). J. centauroides Klok. sp. nova in Addenda, IX, p. 564 — **Юринея волошковидна.** Рослина з дерев'янистим стрижневим коренем, іноді з неплідними пагонами у вигляді прикореневих пучків листя. Стебла поодинокі або частіше їх кілька (до 5), прямостоячі, близько 30—60 *см* завв., у нижній частині (разом з черешками прикореневих листків) білуваті від повстисто-павутинистого опушення, вище клочкувато-павутинисті, звичайно б.-м. розгалужені, рідко (недорозвинуті) прості. Прикореневі та найнижчі стеблові листки черешкові, 3—30 *см* завд., перисто- або почасти двоперисторозсічені, з 5—12 парами бокових сегментів, рідко деякі надрізані або суцільні, зісподу біло-повстисто-павутинисті, зверху темно-зелені, розсіянопавутинисті й густо вкриті гострувато-дрібними щетинками, через що шорсткі; сегменти від вузьколінійних до довгасто-ланцетних, 5—55 *мм* завд., 1,5—6 *мм* завш., загострені або тупувато-гострокінцеві, з вузько загорнутими на спідній бік краями; середні сегменти звичайно надрізані до перистороздільних; середні стеблові листки короткочерешкові або сидячі, при основі з коротенькими вушками; верхні листки здрібнені, вузьколінійні. Кошики розміщені на кінці видовжених або вкорочених гілок у кількості до 10, з квітками близько 15—17 *мм* завд., негусто-клочкувато-павутинисті; листочки обгортки лінійно-ланцетні до вузьколінійних, 6—14 *мм* завд., 1,3—2,7 *мм* завш., гострокінцеві, по краю дуже дрібно-щетинисто-війчасті; зовнішні та середні листочки відхилені й дуговидно загнуті вгору; внутрішні прямі, з плівчастою верхівкою, дуже тонко загострені, звичайно пурпуруваті; квітки рожево-пурпурові, віночки їх 15—20 *мм* завд. Сім'янки клиновидні, з тупим кінцем, чотиригранні, близько 3,7—4,7 *мм* завд., 1,7—2,3 *мм* завш., гладенькі, бурі; чубок 11—14 *мм* завд., з 1—4 довшими щетинками, сірувато-білуватий. ♃. Цв. VI—VIII.

— *J. cyanoides* auct. fl. ucr. p.p., non DC., nec Reichenb. Клоков у Визн. росл. УРСР, 564.

На виходах третинних пісків. — Тільки в східній частині Лівобережного Злаково-Лучного Степу, нечасто.

Л.З.-Л.С. Луганська обл.: Біловодський рн, Лимарівська цілина (Лавренко і Зоз!), Деркульська цілина (вони ж!); Міловський рн, Стрілецька цілина і Стрілецький степ (вони ж!, Котов і Карнаух!, О. Дубовик!).

Рис. 95. Юринея волошковидна — *Jurinea centauroides* Klok.

1 — загальний вигляд; *2* — листок; *3* — кошик; *4* — віночок; *5* — сім'янка.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Ниж.-Дон. (північ). Загальне поширення. Східнопонтичний степовий ендем.

Примітка. Як ми вже вказували (1951), наша степова рослина не тотожна казахстанській напівпустинній. Назва *J. cyanoides* DC. може бути на підставі автентичного опису прикладена лише до останньої. Наводимо опис північноказахстанської *J. cyanoides* DC., складений за наявними в Києві екземплярами. Стебел кілька, вони при основі висхідні, близько до 20—55 *см* завв., на всьому протязі (особливо в молодому віці) повстисто-павутинисті, в нижній частині вкриті дуже густою і тонкою повстю; прикореневі та нижні стеблові листки черешкові, 14—21 *см* завд., перисторозсічені, з 5—6 парами бокових сегментів; сегменти лінійні або лінійно-довгасті, 1—6 *см* завд., 1,5—6 *мм* завш., загострені, середні стеблові сидячі, дрібніші; всі листки з загорнутими на спідній бік краями, зісподу білоповстисті, зверху густопавутинисті й в молодому віці тонкоповстисті. Кошик із квітками близько 20—30 *мм* завд., обгортка близько 15—20 *мм* завд., б.-м. густо-повстисто-павутиниста, білувата; листочки її лінійно-ланцетні, 7—15 *мм* завд., 1,2—3 *мм* завш., внутрішні не дуже тонко загострені; віночки квіток 17—22 *мм* завд.; сім'янка 5,5—6 *мм* завд., 2,2—2,5 *мм* завш., з чубком 12—14 *мм* завд.

З наведеного опису видно, що *J. cyanoides* DC. відрізняється від нашого виду набагато густішим опушенням усієї рослини (різниця особливо помітна при основі стебла та на обгортках кошиків) і довшими сім'янками; листки в неї менш розсічені, з більш виловженими сегментами, що дужче по краю загорнуті на спідній бік. Загалом вона звичайно більш ксероморфна, і цілком зрозуміло, що цей напівпустинний чи північнопустинний вид на степових пісках не зустрічається. Так само відсутня на Україні й нижньоволзька напівпустинна *J. Eversmannii* Bge з відігнутими вниз зовнішніми та середніми листочками обгортки, дуже близька до *J. cyanoides* DC.

Ряд **3. Albicaules** Klok. Рослина з б.-м. розвинутим кореневищем. Листки перистороздільні, з 1—5 парами бокових сегментів або частіше суцільні, стеблові — збіжні. Листочки обгортки відігнуті назовні або загнуті вниз.

Понтично-алтайський ряд, з диз'юнктивним поширенням. Облігатні псамофіли.

Крім наших видів, сюди належить алтайська *J. albicaulis* Bge.

3279 (18). J. Paczoskiana Iljin — **Юринея Пачоського.** Рослина з міцним дерев'янистим стрижневим коренем і часто з коротким розгалуженим кореневищем. Стебла звичайно поодинокі, прямостоячі, близько 40—70 *см* завв., при основі білувато-повстисто-павутинисті, вище сіруваті від тонкого повстисто-павутинистого опушення й майже не відрізняються кольором від листя, вгорі розгалужені. Прикореневі листки короткочерешкові, почасти суцільні, довгасто-ланцетні, близько 10—30 *см* завд. і 10—30 *мм* завш., почасти перистороздільні або розсічені, з 1—5 парами бокових сегментів, зісподу сіруваті або білуваті від негустого повстисто-павутинистого опушення, зверху павутинисті, сіруваті або зеленуваті, майже гладенькі, вкриті крапчасто-ямчастими залозками; сегменти розсічених листків лінійно- або (здебільшого) довгасто-ланцетні, 10—75 *мм* завд., 2—14 *мм* завш., загострені; стеблові листки сидячі, перистороздільні або суцільні, збігають основою на стебло, утворюючи на ньому досить довгі вузенькі крила. Кошики в кількості 3—10 на стеблі, з квітками до 25 *мм* завд., обгортка напів-

Рис. 96. Юринея Пачоського — *Jurinea Paczoskiana* Iljin.

1 — загальний вигляд; *2* — віночок; *3* — сім'янка.

куляста, близько 15—20 *мм* завд., білувата або сірувата від тонкого повстисто-павутинистого опушення; листочки обгортки від довгасто- до лінійно-ланцетних, близько 13—17 *мм* завд., 2—3 *мм* завш., поступово загострені в тонке вістря; зовнішні й середні наполовину відігнуті вниз; віночки квіток до 19 *мм* завд., рожево-пурпурові. Сім'янки клиновидні, сплюснуто-чотиригранні, близько 5—6 *мм* завд., гладенькі, світло-бурі; чубок 14—16 *мм* завд., білий, блискучий. ♃. Цв. VI—VIII.

Iljin (Ильин) в Изв. бот. сада, XXX, 3—4 (1932) 345. Клоков у Визн. росл. УРСР, 564; в Бот. журн. АН УРСР, VIII, 1 (1951) 53, Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 409.

На пісках. — В Степу. Відомо кілька ізольованих місцезнаходжень на Південному Бузі, на Дніпрі по обох берегах у районі Запоріжжя та на р. Вовчій.

Ендемічний і реліктовий рідкий вид.

Л.З.-Л.С. Дніпропетровська обл.: Покровський рн, Велико-Михайлівське л-во. на р. Вовчій (Котов і Карнаух!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (Ната!). — Запорізька обл.: Верхньохортицький рн, Біленьке й Лиса Гора (!!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Великі Кучугури між Дніпром та Конкою, нині острівці в південній частині Каховського водосховища (Зоз!, К. Зеров!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн. (тільки вказані місцезнаходження).

Загальне поширення. Південнопонтичний («бористенський») ендем.

Примітка. Описуючи цей вид, М. М. Ільїн згадує про *J. longifolia* DC. (DC., Prodr., VI (1837) 674) і вказує, що конкретний зміст цієї видової назви за відсутністю автентичних зразків не може бути вияснений. *J. longifolia* DC. була описана з нижньодніпровських пісків біля Алешок (тепер Цюрупинськ) і характеризована суцільними довгасто-ланцетними листками, що не збігають на стебло. М. М. Ільїн пише, що на згаданих пісках росте лише *J. laxa* Korsh., у якої листки, хоч і суцільні, але виразно збіжні, утворюють на стеблі добре виявлені крила.

3280 (19). J. laxa (Fisch.)Korsh. ex Iljin — **Юринея пухка.** Рослина з міцним дерев'янистим стрижневим коренем, до 20 *мм* у діаметрі, часто з коротким розгалуженим кореневищем. Стебла поодинокі або їх кілька, прямостоячі, 20—75 *см* завв., при основі біло-повстисто-павутинисті, вище білуваті або сіруваті від досить густого тонкоповстистого або клочкуватого павутинистого опушення, вгорі або від середини розгалужені. Всі листки суцільні, довгасто-ланцетні, крім здрібнених лінійно-ланцетних верхівкових, зісподу біло-повстисто-павутинисті, зверху досить густопавутинисті й здебільшого сіруваті від опушення, гладенькі, вкриті крапчасто-ямчастими залозками; прикореневі листки черешкові, близько 10—40 *см* завд., 3—25 *мм* завш., повільно загострені, стеблові листки сидячі, збігають основою на стебло, утворюючи на ньому недовгі, але досить широкі крила. Кошики в кількості 5—20 на стеблі, з квітками близько 18—25 *мм* завд.; обгортка напівкуляста, близько 12—17 *мм* завд., білувато-повстисто-павутиниста; листочки її лінійно-

Рис. 97. Юринея пухка — *Jurinea laxa* (Fisch.) Korsh. ex Iljin.

1 — загальний вигляд; *2* — кошик; *3* — віночок; *4* — сім'янка.

ланцетні, 6—16 *мм* завд., 1,5—2,5 *мм* завш., тонко загострені; зовнішні та середні листочки відхилені й дуговидно вигнуті вгору; віночки квіток 18—21 *мм* завд., рожево-пурпурові. Сім'янки обернено-пірамідальні, чотиригранні, близько 4,5—6 *мм* завд., 2—3,5 *мм* завш., гладенькі, світло-бурі; чубок 12—16 *мм* завд., з 3—5 довшими щетинками, білий, блискучий. ♃. Цв. VI—VIII.

Korsh. (Коржинский) ex Iljin (Ильин) в Изв. Главн. бот. сада, XXVII, 1 (1928) 84. Клоков у Визн. росл. УРСР, 564; в Бот. журн. АН УРСР, VIII, 1 (1951) 53. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 409. — *Carduus laxus* Fisch. in sched. ex Korsh. в Изв. Акад. наук, сер. V, т. 1 (1894) 102. — *J. longifolia* auct. haud DC. — *J. ambigua* auct., non DC.

На пісках. — В Степу. Тільки на нижньому Дніпрі по обох берегах нижче Каховки. Можливо, зустрічається ще на Керченському півострові.

П.З.С. Херсонська обл.: окол. Білозерки (!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Голопристанський рн, Гола Пристань — Збур'ївка (Куксін!), Стара Збур'ївка (Окснер!), Копані, Чалбаська арена (!), Буркутські плавні (Дзевановський!), на південь від Буркутських плавнів (Свистунова!), Буркути (Гринь!, Котов і Карнаух!); Цюрупинський рн, окол. Цюрупинська (Панас), Козачо-Лагерська арена (Лавренко!), Івано-Рибальча дача (Гринь!), Солоноозерна дача (Зоз!, Гринь!). — **Кр.С.** Кримська обл.: Ленінський рн, берег Азовського моря (Чернова, Новосильцева і Крилова!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн. (тільки по Дніпру), Крим (?).

Примітка. Відірване місцезнаходження на Керченському півострові залишається малозрозумілим. Більш імовірна була б поява тут окремого виду або *J. Paczoskiana* Iljin. Ми віднесли цитований екземпляр до цього виду не без сумніву. Про *J. ambigua* DC. ми кажемо в примітці до *J. multiflora* (L.) B. Fedtsch., а про *J. longifolia* DC. — в примітці до *J. Paczoskiana* Iljin.

Автором описуваного виду є, звичайно, М. М. Ільїн, бо *Carduus laxus* Fisch. так само, як і *Jurinea laxa* (Fisch.) Korsh., є голими назвами.

Ряд **4. Tenuilobae** Klok. Рослини з б.-м. розвинутим коротким кореневищем або каудексом та з неплідними пагонами. Листки звичайно перисторозсічені, стеблові — б.-м. збіжні. Кошики невеликі (дрібніші, ніж у видів попередніх рядів), зібрані у волотевидне суцвіття; обгортка кошиків чашовидна, рідко майже напівкуляста, з притиснутими, відігнутими або вниз загнутими коротенькими зовнішніми листочками.

Понтично-каспійський облігатно-псамофільний ряд.

Крім наведених тут двох видів сюди належать ще східні, каспійські: *J. polyclonos* DC., *J. tenuiloba* Bge і *J. polyclonos* var. *ciscaucasica* D. Sosn., що являє собою, певно, самостійний, ще не описаний вид.

3281 (20). J. thyrsiflora Klok. — **Юринея громовидна.** Рослина з дерев'янистим стрижневим коренем і коротеньким, нерідко малопомітним кореневищем, іноді з прикореневими неплідними пагонами. Стебла в кількості 1—4, прямостоячі, 20—80 *см* завв., при основі біло-

Рис. 98. Юринея грoновидна — *Jurinea thyrsiflora* Klok.

1 — загальний вигляд; *2* — кошик; *3* — віночок; *4* — сім'янка.

повстисто-павутинисті, вище під час цвітіння білуваті від густого павутинистого опушення, при плодах б.-м. оголені, вгорі б.-м. розгалужені. Прикореневі та нижні стеблові листки черешкові, 7—26 *см* завд., перисторозсічені, з (1)3—5 парами бокових сегментів або іноді деякі суцільні, лінійно- чи довгасто-ланцетні, зісподу білувато-повстисто-павутинисті, зверху спочатку сірувато-павутинисті, під кінець вегетації б.-м. оголені; сегменти лінійні або вузьколінійні, близько 10—70 *мм* завд., 1—5 *мм* завш., середні стеблові листки короткочерешкові до сидячих, звичайно перисторозсічені, іноді з розширеною основою і при основі з вушками, що збігають на стебло, утворюючи на ньому невеликі крила. Кошики звичайно б.-м. численні, зібрані у видовжене, грoновидно-волотисте або вузьководолотисте суцвіття, на коротеньких або недовгих, спрямованих вгору квітконосах; кошик із квітками близько 16—20 *мм* завд., обгортка чашовидна, близько 10—11 *мм* завд., тонко-повстисто-павутиниста, згодом б.-м. оголена; листочки її від довгасто- до лінійно-ланцетних і вузьколінійних, 1,5—9 *мм* завд., 0,7—1,5 *мм* завш., б.-м. тонко загострені; зовнішні й середні листочки в нижній своїй частині щільно прилеглі, у верхній б.-м. відігнуті назовні, але ніколи не загнуті вниз; віночки квіток близько 13—15 *мм* завд., з відгином удвоє довшим за нігтик, рожево-пурпурові. Сім'янки обернено-пірамідальні, чотиригранні, достиглі близько 4—4,5 *мм* завд., 2—3 *мм* завш., коричнювато-бурі; чубок 10—12 *мм* завд., з кількома довшими щетинками, білий, блискучий. ♃. VI—VIII.

Klok. (Клоков) у Визн. росл. УРСР, 565; в Бот. журн. АН УРСР, VIII, 1 (1951) 53—54. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 409 (sub *J. polyclonos* DC. in adnotatione).

— *J. polyclonos* auct. fl. ucr., non DC.

Рисунки: Клоков у Бот. журн. АН УРСР, VIII, 1 (1951) 67.

На пісках і супісках. — У Лівобережному Степу по ріках Дніпру, Самарі, Осколу, Дінцю спорадично, але місцями в значній кількості.

Д.Л.-С. Донецька обл.: Артемівський рн, Наталівка (Оксіюк!). — Луганська обл.: Фрунзенський рн, Слов'яносербськ (Черняєв!). — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: окол. Дніпропетровська (!!); Новомосковський рн, по р. Ігрень (Олексієнко!). — Харківська обл.: Боровський рн, Гороховатка, на р. Осколі (Сова!); Ізюмський рн, Ізюм (Черняєв!, Горницький!); Іванівка (Делявін!). — Луганська обл.: Лисичанський рн, Серебрянка (Гринь і Романова!); Кремінна (Ширяєв!); Верхньо-Теплівський рн, Нижньо-Тепле (Підоплічко!). — Харківська обл.: Ковалівка — Петропавлівка (Постригань!); Красноармійський рн, Красний Яр (Постригань!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн. (на Дніпрі), Ниж.-Дон. (від Дніпра до Дону).

Загальне поширення. Східнопонтичний ендем.

Примітка. З зауважень на етикетках гербарію В. М. Черняєва видно, що він чітко відрізняв цей вид, хоч і не дав йому ніякої назви, і від *J. polyclonos* DC. («Nam Serratula polyclonos Hb. M. B. differt foliis basi dilatatis decurrentibus»), і, здається, від *J. tanaitica* Klok. («Specimina Hb. M. B. ex vicinis Fl. Choper et ex Caucaso differunt ab hac foliis basi dilatatis decurrentibus»).

3282 (21). J. tanaitica K l o k. sp. nova in Addenda, IX, p. 565 — **Юринея донська.** Рослина з коротеньким кореневищем та б.-м. розвинутими неплідними пагонами. Стебла звичайно поодинокі, близько 35—55 *см* завв., в нижній частині білуваті від повстисто-павутинистого опушення, у верхній клочкувато-павутинисті, вгорі розгалужені. Прикореневі листки близько 10—25 *см* завд., черешкові, з черешком коротшим за пластинку, перисторозсічені, з 3—5 парами бокових сегментів, зісподу білоповстисті, зверху світло-зелені, майже голі й гладенькі; сегменти листків лінійні або довгасті, загострені, з загорнутими на спідній бік краями, по краю помітно хвилясті; верхівковий сегмент до 10 *см* завд. і 7 *мм* завш., бокові близько 2—8 *см* завд. і 2—5 *мм* завш.; найнижчі стеблові листки подібні до прикореневих, але дрібніші, до 10 *см* завд.; середні — трироздільні, з вузькими сегментами; верхні — вузьколінійні, здрібнені; стеблові листки, за винятком найнижчих, збігають на стебло, утворюючи на ньому широкі крила (до 5—6 *см* завд. і 5—7 *мм* завш.). Кошики досить численні (15—26) на квітконосах до 6—7 *см* завд., зібрані в майже щітковидне загальне суцвіття; кошик із квітками близько 17 *мм* завд.; обгортка чашовидна, близько 10—11 *мм* завд., в нижній половині сірувата від тонкого павутинистого опушення на зовнішніх листочках, у верхній бруднувато-пурпурова завдяки внутрішнім забарвленим листочкам; листочки обгортки від довгасто- до лінійно-ланцетних, близько 2—11 *мм* завд., 0,7—1,4 *мм* завш., б.-м. тонко загострені; внутрішні листочки з плівчастою жовтуватою верхівкою; на обгортці всі листочки щільно притиснуті; віночки квіток близько 13—15 *мм* завд., рожево-пурпурові. Сім'янки клиновидні, чотиригранні, 4—5 *мм* завд., близько 2,5 *мм* завш., з тонко зазубленим верхнім краєм, світло-бурі, по гранях тонкоребристі й борозенчасті, з малопомітними крапчастими ямочками; чубок близько 10 *мм* завд., з 5 довшими щетинками, білуватий. ♃. Цв. VI—VIII. На річкових пісках. — Можливо, зустрічається де-не-де в Лівобережному Злаково-Лучному Степу.

П о ш и р е н н я п о С Р С Р. Європ. ч.: Ниж.-Дон. (піски по середній течії Дону та його притоках).

З а г а л ь н е п о ш и р е н н я. Східнопонтичний («танаїський») ендем.

П р и м і т к а. Цей вид відомий з Воронезької та Ростовської областей Російської Федерації. Не виключена можливість, що він заходить і на крайній схід України. Ми бачили дуже подібну до цього виду гілочку рослини з Кремінної Луганської області, зібраної Г. І. Ширяєвим 12 червня 1902 року.

Рід **914. Будяк — Carduus** L.[1]

L., Sp. pl., ed. I (1753) 821, p. p.

Кошики багатоквіткові з майже кулястою, чашовидною або коротко-циліндричною обгорткою. Листочки обгортки черепичасто розміщені, зовнішні та середні від яйцевидно-ланцетних до вузько-лінійно-

[1] Опрацював М. В. Клоков.

ланцетних, гострокінцеві, колючі, трав'янисті; внутрішні листочки лінійні або вузько-лінійні, плівчасті. Спільне квітколоже щетинисте. Квітки всі двостатеві, однакові, з тонкою трубочкою і довшим за неї, розсіченим на вузьколінійні частки відгином, пурпурові, рідко білі. Нитки тичинок вільні, довговолосисті, пиляки з лінійно-шиловидними придатками при основі. Приймочки зрослі. Сім'янки довгасті або довгасто-оберненояйцевидні, сплюснуті, голі. Чубок багаторядний, з простих зазублених щетинок. — Однорічні, дворічні або багаторічні рослини з колючокрилатими стеблами й черговими колючозубчастими листками.

Дуже компактний природний рід, поширений в помірній зоні Євразії та в Північній Африці. Кількість видів (географічних рас) у ньому б.-м. точно визначити важко, за Гроссгеймом (1934), їх понад 100; найбільша видова різноманітність у середземноморських країнах. Для території Радянського Союзу наведено понад 30 видів. Для Української РСР ми тут наводимо 13 видів.

Питання про видовий склад та точніше визначення окремих видів цього роду було й подекуди залишається дискусійним. Для української флори наводилися в різні часи ще й такі види: *C. pycnocephalus* J a c q., *C. cinereus* M. B. (Ледебур, Шмальгаузен, Станков), *C. arctioides* W i l l d. (Ледебур, Шмальгаузен), *C. multiflorus* G a u d. (Ледебур), *C. glaucus* B a u m g. (Клоков, за польськими авторами; Станков), *C. collinus* W a l d s t. et K i t. (Ледебур). Зростання цих західних видів на території Української РСР давно або вже тепер заперечується. Крім того, в цій обробці ми заперечуємо зростання на Україні ще трьох більш західних видів: *C. personata* (L.) J a c q., *C. acanthoides* L. і *C. hamulosus* E h r h., вважаючи, що їх у нас заступають близькі вікарні види, описані тут як нові.

Залишаються нез'ясованими старовинні видові назви: *C. caesius* A n d r z. і *C. pumilus* P a l l.

1. Стеблові листки (крім іноді найнижчих) зісподу сіруваті чи білуваті до зовсім сивих від густого, повстисто-павутинистого опушення. Кошики звичайно б.-м. скупчені на кінці стебла та головних гілок . . . . . 2.
— Усі листки зісподу позбавлені повстисто-павутинистого опушення, розсіянопавутинисті, кучеряво-коротко-волосисті або майже голі. Кошики поодинокі на кінці стебла та гілок (лише в одного виду б.-м. скупчені) . . . . . 5.
2. Однорічна південнокримська рослина з колючками на листках до 4 *мм* завд.; обгортка кошиків під час цвітіння довгасто-яйцевидна, середні листочки її довгасто-ланцетні . . . . . **(1). Б. білуватий — C. albidus** M. B.
— Дворічні або багаторічні рослини інших районів з колючками на листках до 2—3 *мм* завд., обгортка кошиків під час цвітіння майже кулясті, середні листочки її лінійно-ланцетні . . . . . 3.

3. Багаторічна карпатська рослина. Кошики нечисленні (10—30). Сім'янки 3—4,5 *мм* завд. . . . . (2). **Б. двоколірнолистий — C. bicolorifolius** Klok.
— Дворічні рівнинні рослини. Кошики нерідко дуже численні (до 70 й більше на стеблі). Сім'янки 2,2—3,2 *мм* завд. . . . . 4.
4. Листки зісподу сіруватоповстисті, тонкі. Обгортка кошиків під час цвітіння близько 10—15 *мм* у діаметрі (з розчепіреними листочками), розсіянопавутиниста; зовнішні й середні листочки її 4—11 *мм* завд. . . . . (3). **Б. кучерявий — C. crispus** L.
— Листки зісподу білуватоповстисті, верхні ж зовсім сиві, грубуваті, дещо шкірясті. Обгортка під час цвітіння близько 9—11 *мм* у діаметрі (з лише трохи відлеглими листочками), густопавутиниста; зовнішні й середні листочки обгортки 2,5—9 *мм* завд. . . . . (4). **Б. сивий — C. incanus** Klok.
5. Кошики великі або чималі, здебільшого пониклі, рідше нахилені або іноді й прямостоячі; обгортка 2—3,5 *см* завд.; середні листочки обгортки з довгастою основою і ланцетною або довгасто-ланцетною верхівкою, коло середини перетягнуті й колінчасто відігнуті . . . . . 6.
— Кошики невеликі або чималі, прямостоячі або трохи нахилені; обгортка звичайно коротша; середні листочки її довгасто- або (здебільшого) лінійно-ланцетні, без колінчастого перегину, б.-м. відігнуті . . . . . 8.
6. Листки б.-м. опушені, особливо в молодому віці; до кінця вегетації (принаймні зісподу по середній жилці) кучеряво-коротко-волосисті . . . . . (11). **Б. пониклий — C. nutans** L.
— Листки з обох боків цілком голі . . . . . 7.
7. Нижні листки здебільшого перисторозсічені, до перисторозділних, близько 2,5—10 *см* завш., колючки на листках близько 2—9 *мм* завд., світло-жовті, середні листочки обгортки близько 20—33 *мм* завд., 3—9 *мм* завш. (біля основи відокремленої верхівки); віночок 23—28 *мм* завд.; сім'янка 3,5—4,2 *мм* завд. Кошики звичайно пониклі, але іноді (у низькорослих екземплярів) випростані. Бур'ян . . . . . (13). **Б. Термера — C. Thoermeri** Weinm.
— Нижні листки зубчасті або надрізані до неглибоко-перисто-розсічених, до 3—3,5 *см* завш., колючки на листках близько 1—4 *мм* завд., жовтуваті; середні листочки обгортки близько 15—19 *мм* завд., 2—3,5 *мм* завш. (біля основи верхівки); віночок 19—21 *мм* завд.; сім'янка 3—3,5 *мм* завд. Кошики нахилені. Лучностепова рослина . . . . . (12). **Б. витончений — C. attenuatus** Klok.
8. (5). Кошики здебільшого по кілька скупчені на кінці стебла та гілок; стебло до самих кошиків колючокрилате. Бур'ян. . . . . (5). **Б. дужчий — C. fortior** Klok.
— Кошики поодинокі на кінці стебла та гілок; стебло під кошиком безкриле. Переважно степові рослини . . . . . 9.

9. Стебло та листки досить густопавутинисті; обгортка під час цвітіння звичайно майже напівкуляста з дуговидно відігнутими назовні та вниз листочками, густопавутиниста . . . . . (10). **Б. гачкуватий — C. uncinatus** M. B.
— Стебло (крім верхівки) та листки розсіянопавутинисті або без помітного павутинистого опушення; обгортка під час цвітіння чашовидна, з менш відігнутими назовні листочками, розсіянопавутиниста або гола . . . . . 10.
10. Багаторічна карпатська рослина . . . . . (6). **Б. Кернера — C. Kerneri** Simk.
— Дворічні степові рослини . . . . . 11.
11. Стебло до 50 *см* завв., звичайно просте, рідше з одною гілкою, з 1—2 кошиками. Листки без помітного павутинистого опушення, до 3,5 *см* завш. Обгортка з ледве відігнутими середніми листочками. Кримська рослина . (9). **Б. кримський — C. tauricus** Klok.
— Стебла звичайно вищі (до 70—90 *см*), розгалужені, рідко прості. Листки з б.-м. помітним павутинистим опушенням, до 5—10 *см* завш. Обгортка з дуже відігнутими середніми листочками. Північніші рослини . . . . . 12.
12. Стебло з 1—3 видовженими гілками та з 2—6 кошиками, під час цвітіння під кошиками звичайно на досить значному протязі безкриле. Листки до 15 *см* завд. і 5 *см* завш., від зубчасто надрізаних до перисторозсічених, з обох боків одноколірні, світло- або рідше темно-зелені; частки їх до 28 *мм* завд. і 15 *мм* завш.; обгортка кошиків помітно павутиниста; листочки її 7—18 *мм* завд. і 0,9—2,2 *мм* завш. Подільська рослина . . . . . (7). **Б. дністровський — C. tyraicus** Klok.
— Стебло з 1—7 видовженими гілками та з 1—12 кошиками, під час цвітіння здебільшого лише під самими кошиками позбавлене крил. Листки до 19 *см* завд. і 10 *см* завш., перисторозсічені, зісподу сіруваті, зверху темно-зелені, частки їх до 45 *мм* завд. і 25 *мм* завш.; обгортка кошиків гола або з малопомітними рештками павутинистого опушення, листочки її 6—22 *мм* завд., 0,6—1,9 *мм* завш. Рослина східних степових районів (південь **Л.Л.-С., Д.Л.-С., Л.З.-Л.С.**) . . . . . **(8). Б. несправжньогорбовий — C. pseudocollinus** (Schmalh.) Klok.

Секція 1. **Stenocephali** Rouy. Обгортка кошиків майже циліндрична, довгаста або вузькодзвониковидна.

Середземноморська секція. З її складу С. С. Станков у другому виданні свого визначника наводить для Криму ще *C. cinereus* M. B. і *C. pycnocephalus* Jacq. Перший з цих видів ендемічний для Кавказу, а другий поширений в Південній Європі. З Криму екземплярів їх ми не бачили.

3283 (1) C. albidus M. B. — **Будяк білуватий.** Вся рослина світло-

зелена й сірувата від опушення. Стебла поодинокі, прямостоячі, 10—110 *см* завв. (звичайно близько 50 *см*), прості або частіше розгалужені, з 1—20 кошиками, ребристо-борозенчасті, разом із гілками колючокрилаті, опушені кучерявими волосками й досить густопавутинисті, під кошиками білувато-повстисто-павутинисті. Прикореневі та нижні стеблові листки черешкові, решта — сидячі, всі, за винятком дуже зменшених верхівкових, перистонадрізні до перисторозсічених (переважають останні), з 3—8 парами бокових лопатей, в обрисі довгасто-оберненояйцевидні, близько 3—12,5 *см* завд., 1—5 *см* завш., по краях, разом із лопатями та стебловими крилами, нерівнозубчасті; лопаті й зубці закінчуються жовтуватою колючкою близько 0,5—4 *мм* завд.; всі листки зісподу білувато- або сірувато-повстисто-павутинисті й опушені кучерявими волосками. Кошики здебільшого скупчені на кінці стебла або гілок першого-другого порядку по 2—3, іноді почасти поодинокі, близько 15—20 *мм* завд., разом із квітками, які, втім, не перевищують або майже не перевищують обгортки; обгортка кошиків під час цвітіння довгасто-яйцевидна до келиховидної, близько 5—8 *мм* у поперечному діаметрі в нижній частині і близько 10—20 *мм* у верхній (з розчепіреними верхівками листочків), сірувата від густого (але неповстистого) павутинистого опушення, листочки обгортки від лінійно- й довгасто-ланцетних (зовнішні та середні) до лінійних і вузьколінійних (внутрішні), 5,5—18,5 *мм* завд., 1,2—3,2 *мм* завш., з країв дрібновійчасті; зовнішні й середні щільні, зеленуваті, по краях у нижній частині плівчасто облямовані, на верхівці б.-м. відігнуті, відтягнуто загострені й закінчені жовтуватою колючкою, з випнутою поздовжньою жилкою на спинці; внутрішні листочки майже цілком плівчасті, загострені, на верхівці жовтуваті; квітки темно-пурпурові, віночки їх 13—14 *мм* завд., з трубочкою близько 7—7,5 *мм* завд. Сім'янки довгасто-оберненояйцевидні до майже еліптичних, 4,5—5 *мм* завд., 1,6—2 *мм* завш., жовтувато-бурі, з численними поздовжніми, впоперек тонкозморшкуватими реберцями й тонкими борозенками між ними; чубок близько 12—16 *мм* завд., світло-димчастий. ⊙. Цв. V—VI.

M. B., Fl. taur.-cauc., II (1808) 269.

— *C. tenuiflorus* β. *albidus* DC., Prodr., VI (1837) 626. Ledeb., Fl. Ross., II, 1, 722. — *C. pycnocephalus* β. *albidus* Schmalh., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 98.

На степових і кам'янистих схилах як бур'ян у виноградниках, садках і по відкритих місцях. — У південній частині Криму, нерідко.

Кр.З.С. Кіровський рн, Бойове (Доброчаєва, М. Попов, Барбарич!); Сацький рн, Іванівка (М. Попов, Доброчаєва, Барбарич!). — **Кр.З.-Л.С.** Бахчисарайський рн, Відрадне (М. Попов, Доброчаєва, Барбарич!); Кіровський рн, Феодосія (Сарандінакі!). — **Кр.Л.-С.** Сімферополь (Андрєєв!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: Бахчисарайський рн, між Дачним і Качі-Кальйоном (О. і Б. Федченки); Севастополь (Шпитенков!, Пачоський! О. і Б. Федченки!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Алушта (Пачоський!, Штекер!); Ялтинський рн, мис Аю-Даг (Котов!), Гурзуф (Вовчанецький!, Бородін!), окол. Гурзуфа (!!), Піонерське (Бородін!), Фрунзенське (Котов і Омельчук!), Нікіта (Пачоський!), Масандра (Смирнов!, Станков!), Ялта (Гольде!), Сімеїз (Петунников!), Ласпі (Криштофович!); Судацький рн, хр. Карагач (Котов і Карнаух!), окол. Карадагської біостанції (Котов і Карнаух!), Судак (Савенков!, Срединський!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим.

Загальне поширення. Ендем Криму.

Секція **2. Platycephali** Rouy. Обгортки кошиків кулясті, напівкулясті або широкояйцевидні.

3284 (2). C. bicolorifolius Klok. sp. nova in Addenda, IX, p. 566 — **Будяк двоколірнолистий.** Рослина з розвинутим, короткоповзучим кореневищем. Стебла поодинокі або їх 2, при основі висхідні, близько 40—200 *см* завв., вище середини або на верхівці розгалужені, з недовгими й нечисленними гілками першого порядку, з 10—30 кошиками, разом із гілками дуже вузькокрилаті, ребристо-борозенчасті, опушені кучерявими волосками й павутинисті, вгорі під кошиками білувато-повстисто-павутинисті. Нижні стеблові листки короткочерешкові, решта — звужені до основи, але без певно виявленого черешка; всі листки, крім верхівкових, перистонадрізані до майже розсічених, з 5—6 парами бокових лопатей, в обрисі довгасто-еліптичні або (нижні) ліровидні, з великою верхівковою часткою і 2—3 парами набагато дрібніших бокових лопатей, а середні й верхні яйцевидні до яйцевидно-ланцетних; загалом листки, не рахуючи дуже зменшених верхівкових, близько 3—35 *см* завд. і 0,5—14 *см* завш., закінчуються, як і лопаті їх, жовтуватою або коричнюватою колючкою близько 0,5—2 *мм* завд., по всьому краю нерівно-колючо-зубчасті; крила на стеблі теж лопатеві й колючозубчасті; всі листки зісподу білувато-повстисто-павутинисті або тільки найнижчі на час цвітіння оголені, зверху темно-зелені, шорсткі від недорозвинутих кучерявих волосків, іноді з рештками павутинистого опушення вздовж середньої жилки. Кошики здебільшого майже сидячі, скупчені на кінцях гілок першого-другого порядку по 2—4, рідше почасти поодинокі на вкорочених, але помітних гілочках, близько 17—25 *мм* завд. з квітками; обгортка кошиків близько 15—20 *мм* у діаметрі (з розчепіреними верхівками листочків), помітно павутиниста або гола, часто лілувата; листочки обгортки лінійно-ланцетні, 5—14 *мм* завд., 0,6—2 *мм* завш., зовнішні й середні колючо-гостро-кінцеві до 10—12 *мм* завд., з б.-м. відтягнутими назовні верхівками; внутрішні майже цілком плівчасті, гострокінцеві, рудуваті; квітки пурпурові, віночки їх 12—15 *мм* завд., з трубочкою 3,5—8 *мм* завд. Сім'янки довгасто-оберненояйцевидні, 3—4,5 *мм* завд., 1,1—1,4 *мм* завш., коричнюваті, з темнішими поздовжніми смужками й тонкою поперечною штриховкою; чубок 9—11 *мм* завд., білий. ♃. Цв. VI—VIII.

— *C. personata* auct. fl. ucr. pecnon pol. haud (L.) Jacq., Клоков у Визн. росл., 567. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 405 («personatus»).

В букових і ялинових лісах, на узліссях і галявинах, по берегах річок і біля джерел. — В Прикарпатських і Карпатських лісах, нерідко.

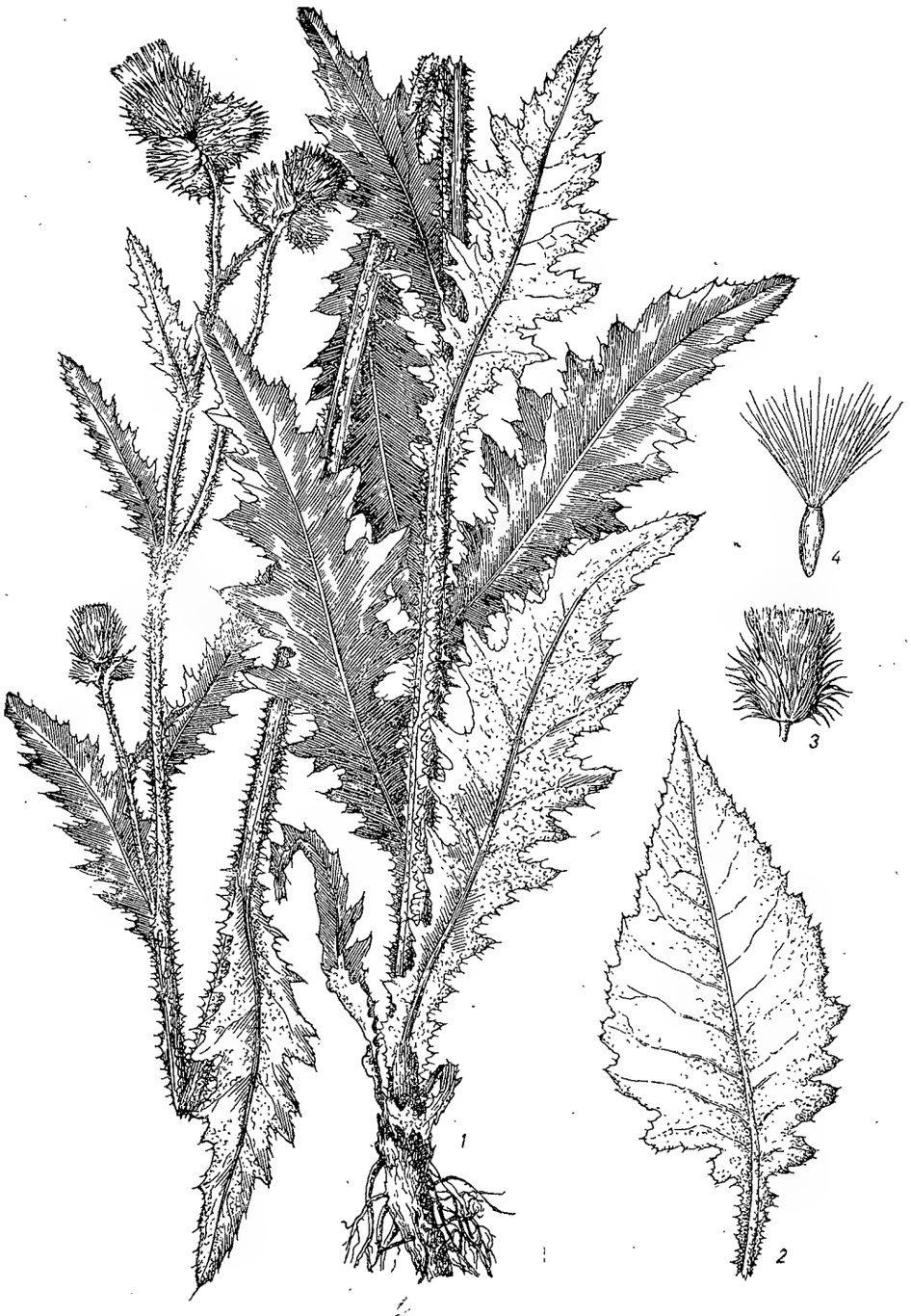

Рис. 99. Будяк двоколірнолистий — *Carduus bicolorifolius* Klok.

1 — загальний вигляд (типова форма); *2* — листок нетипової форми виду; *3* — обгортка кошичка її ж; *4* — сім'янка.

Р.-О.Л. Тернопільська обл.: Кременець (Заверуха!). — **Пр.Л.** Станіславська обл.: Надвірнянський рн, Пнів, г. Городище (Косець!); Яремчанський рн, г. Говерла (Пояркова, Рожевіц і Шишкін!); Коломийський рн, Княж-двір (Котов і Омельчук!). — **К.Л.** Станіславська обл.: Яремчанський рн, Ворохта (Пояркова, Рожевіц і Шишкін, Катіна!). — Львівська обл.: Славський рн, Климець (Барбарич, Гончаров, Кукало!), Климець—Тухолька, перевал Верецький (Ігошина!). — Закарпатська обл.: Рахівський рн, г. Петрос (Запятова!); Свалявський рн, Бередник (Косець!); Воловецький рн, Воловець (Ігошина!), хр. Бескид, перевал Верецький (Хржановський!); Тячівський рн, Лопухів (Гринь!); Хуст, гори Нерговець (М. Попов!); Перечинський рн, Перечин (Ігошина!), Тур'я Пасіка (Ігошина!), Тур'є-Полянське л-во, г. Рівна (Доброчаєва!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати). Загальне поширення. Східні Карпати.

Примітка. Описана східнокарпатська раса дуже добре відрізняється від поширеного далі на захід у горах Середньої Європи *C. personata* (L.) Jacq. багато густіше опушеними зісподу й більш розрізаними листками, що надає всій рослині зовсім іншого вигляду. За нашими вимірами, у *C. personata* (L.) Jacq. помітно довші листочки обгортки (8—16 *мм*) і трохи довші віночки квіток (14,5—16 *мм*). Наш вид представлений в природі двома гостро відмінними формами, з яких ми вважаємо за типову форму з перистонадрізаними листками й павутинистою обгорткою кошиків. Друга форма характеризується ліровидними або суцільними листками та голими обгортками; вона зустрічається ніби частіше. Можливо, її теж треба розглядати як окремий самостійний вид. Ізольоване місцезнаходження біля Кременця належить типовій формі виду. Ми гадаємо, що саме до неї повинні бути віднесені й старовинні вказівки західноєвропейського *C. arctioides* Willd. для Волині (Бессер, Ледебур, Шмальгаузен). Тільки для Волині вказує *C. personatus* Jacq. (*C. arctioides* Vill.) і Станков (ц. м.). Справжній *C. arctioides* Willd. має глибоко розсічені нижні листки, зісподу зелені або зеленуваті. Екземплярів його ми ніде виявити не змогли і вважаємо його зростання на рівнинній території України малоймовірним.

3285 (3). C. crispus L. — **Будяк кучерявий.** Вся рослина темно-зелена, не дуже колюча. Стебла поодинокі, прямостоячі, близько 50—200 *см* завв., розгалужені вище середини або при самій верхівці, з кількома або численними (8—70 і більше) кошиками, разом з гілками вузькокрилаті, тонко-ребристо-борозенчасті, негусто опушені кучерявими волосками й трохи павутинисті, крім верхівки, де під кошиками білувато-повстисто-павутинисті. Прикореневі та нижні стеблові листки черешкові, ліровидні, з великою верхівковою часткою та 1—4 парами багато дрібніших бокових часток, а середні сидячі, звужені до основи, суцільні, нерівнозубчасті або перистонадрізані й зубчасті, в обрисі еліптичні, іноді ж майже всі листки, крім дуже зменшених верхівкових, перисторозсічені, загалом 6—45 *см* завд., 2—13 *см* завш., частки, лопаті й зубці листків закінчуються тонкою жовтуватою колючкою близько 0,5—2 *мм* завд.; крила на стеблі теж колючозубчасті; всі листки тонкі або тонкуваті, зісподу сірувато-тонко-повстисті, зверху голі. Кошики здебільшого скупчені на кінцях гілок першого-другого порядку по 2—10 або почасти на коротких, але помітних гілочках, поодинокі, близько 16—18 *мм* завд. з квітками; обгортка під час цвітіння майже куляста, близько 10—15 *мм* у поперечному діаметрі (з розчепіреними

верхівками листочків), помітно павутиниста; листочки обгортки вузько-лінійно-ланцетні до лінійних, 4—13 *мм* завд., 0,6—1,4 *мм* завш., по краях дрібновійчасті, зовнішні й середні до 10—11 *мм* завд., з б.-м. відігнутими верхівками, закінчуються жовтуватою колючкою; внутрішні на верхівці або майже цілком плівчасті, загострені, жовтуваті; квітки пурпурові, віночки їх 13—17 *мм* завд., з трубочкою 6—8,5 *мм* завд. Сім'янки довгасто-оберненояйцевидні, 2,8—3,2 *мм* завд., 1,2—1,3 *мм* завш., коричнюваті; чубок близько 10—11 *мм* завд., білуватий, дуже ламкий. ☉. Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 821. Ledeb., Fl. Ross., II, 1, 720. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 97. Клоков у Визн. росл. УРСР, 567.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XV, tab. 149, 11.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austr.-Hung., № 221.

В заплавних лісах і чагарниках, по ярах, як бур'ян на городах і в садках, переважно по затінених вогких місцях. — По всій Україні б.-м. звичайно.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: майже всі райони; Сибір: південні райони; Кавказ.

Загальне поширення. Помірна зона Євразії.

Примітка. Західноєвропейські автори описують під бінарними назвами гібриди цього виду з *C. nutans* L., у нас вони ще не помічені.

3286 (4). C. incanus Klok. sp. nova in Addenda, IX, p. 566 — **Будяк сивий.** Вся рослина світло-зелена та білувата від густого опушення. Стебла прямостоячі, близько 80 *см* і вищі, у верхній частині б.-м. розгалужені, з кількома (±5) або численними кошиками, разом із гілками вузькокрилаті, при основі п'ятигранні, вище гранчасті і ребристо-борозенчасті, досить густо опушені кучерявими волосками й павутинисті, під самими кошиками й помітно нижче білуваті від повстисто-павутинистого опушення. Прикореневі та найнижчі стеблові листки черешкові, на час цвітіння не зберігаються; середні й верхні стеблові листки від короткочерешкових ліровидних, з 2—3 парами дуже зменшених бокових лопатей і великою, при основі перисто-лопатевою верхівковою часткою, до сидячих, довгасто-яйцевидних і -ланцетних, перистонадрізаних і нерівнозубчастих, близько 2,5—11 *см* завд., 1—4,5*см* завш.; частки, лопаті й зубці листків закінчуються жовтуватою колючкою близько 0,5—3 *мм* завд.; крила на стеблі також нерівно-колючо-зубчасті; всі листки товстуваті, дещо шкірясті, зісподу білоповстисті, зверху б.-м. густо вкриті дрібними зігнутими волосками. Кошики скупчені на кінцях гілок по 2—5 або почасти поодинокі, близько 17—21 *мм* завд. з квітками; обгортка під час цвітіння майже куляста, близько 7—9 *мм* завш. у нижній частині й близько 9—11 *мм* в середній (з дещо розчепіреними верхівками листочків), досить густопавутиниста; зовнішні й середні листочки обгортки лінійно- або довгасто-ланцетні, 2,5—9 *мм* завд., 0,6—1,3 *мм* завш., закінчуються жовтуватою колючкою; по краях дрібновійчасті, зовні в нижній частині жовтувато-світло-зелені, у верх-

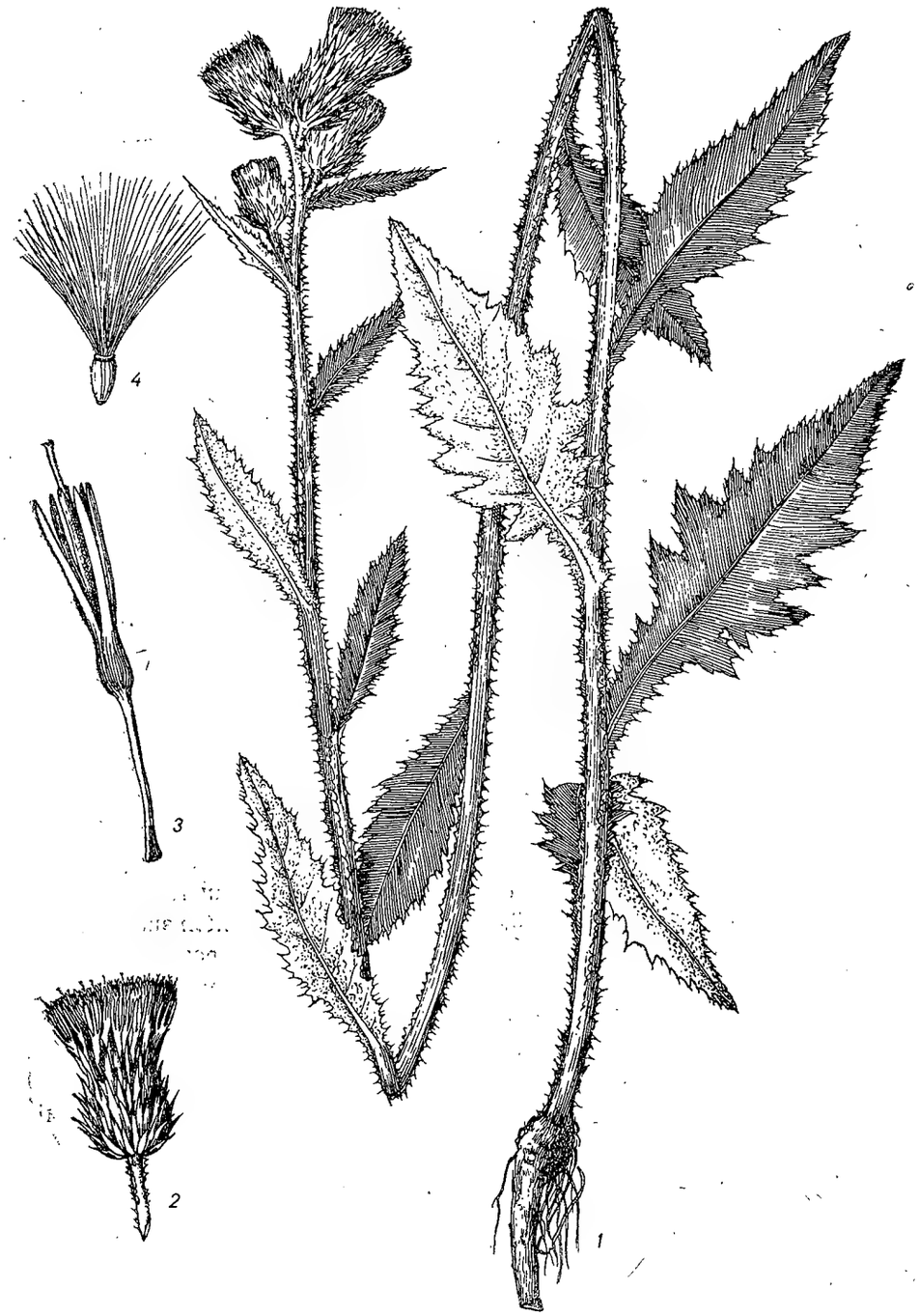

Рис. 100. Будяк сивий — *Carduus incanus* Klok.

1 — загальний вигляд; *2* — кошик; *3* — віночок; *4* — сім'янка з чубком.

ній — синювато-темно-зелені; внутрішні листочки лінійні, 11—12 *мм* завд., 1,3—1,6 *мм* завш., гострокінцеві, напівплівчасті або майже цілком плівчасті, в верхній частині жовтуваті; квітки пурпурові, віночки їх близько 12—15 *мм* завд., з трубочкою 5,5—7 *мм* завд. Сім'янки довгасто-оберненояйцевидні, близько 2,2—2,5 *мм* завд., 1—1,1 *мм* завш. або до 3,7 *мм* завд. й 1,4 *мм* завш. (на тій самій рослині), коричнюваті, з тонкою поперечною штриховкою; чубок близько 9—12 *мм* завд., білувато-димчастий. ☉. Цв. VI—VII.

В заплавних лісах. — Мабуть, зрідка зустрічається в Західному Лісостепу. Певні місцезнаходження відомі лише з Молдавії.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Бессараб., Причорн. (захід?).

Загальне поширення. Не з'ясоване. Можливо, західнопонтичний ендем.

Примітка. Цікавий вид, що габітуально більш нагадує *Cirsium incanum* Fisch., ніж якийсь будяк. Він відомий з двох місцезнаходжень: 1) біля с. Добруш, Саранського пов., рідкий дубово-грабовий молодняк на вогкій низині, 4.VIII 1917, В. М. Андреєв і 2) біля мизи Талче... (нерозб.), 30.VI 1892. Друге місцезнаходження, вказане на етикетці у власному гербарії І. Ф. Шмальгаузена, дуже непевне. Рослина не визначена.

3287 (5). C. fortior Klok. sp. nova in Addenda, IX, p. 567 — **Будяк дужчий.** Вся рослина темно-зелена, дуже колюча. Стебла поодинокі, рідко в кількості 2—3, прямостоячі, близько 25—100 (і більше) *см* завв., рідко прості, з одним кошиком, звичайно б.-м. розгалужені, з кількома або численними кошиками, разом із гілками колючокрилаті, ребристо-борозенчасті, досить густо опушені кучерявими волосками з домішкою пластівців павутинистого опушення, під самими кошиками білувато-повстисто-павутинисті. Прикореневі та нижні стеблові листки короткочерешкові, перистороздільні, в обрисі довгасто-еліптичні, близько 10—30 *см* завд. і 4,5—8,5 *см* завш., з 6—10 парами глибоконадрізаних дуже нерівних часток, 0,5—5,5 *см* завд. (і приблизно стільки ж завширшки); середні стеблові листки сидячі, перистороздільні до перистороздільних, такої ж форми, як і нижчі, з 4—5 парами бокових часток; верхівкові листки дуже зменшені, близько 1,5—2 *см* завд., 6—7 *мм* завш., перистонадрізані; всі листки по краю, разом із частками та лопатями, а також і глибоколопатеві стеблові крила, колючозубчасті; колючки, що закінчують верхівки листків, частки та лопаті їх міцні, близько 2—11 *мм* завд., світло-жовті; на поверхні всі листки з обох боків досить густо, принаймні вздовж жилок, кучеряво-волосисті. Кошики поодинокі на кінцях недовгих гілок першого-другого порядку або частіше скупчені по 2—7, часто, але зовсім не завжди, підперті верхівковими листками, іноді ж квітконоси під кошиком безкрилі, кошик з квітками близько 20—27 *мм* завд.; обгортка напівкуляста, близько 15—30 *мм* у поперечному діаметрі (з розчепіреними верхівками листочків), помітно павутиниста; зовнішні й середні листочки обгортки лінійно-ланцетні, 5—15 *мм* завд., 1—2 *мм* завш., зелені, закінчені

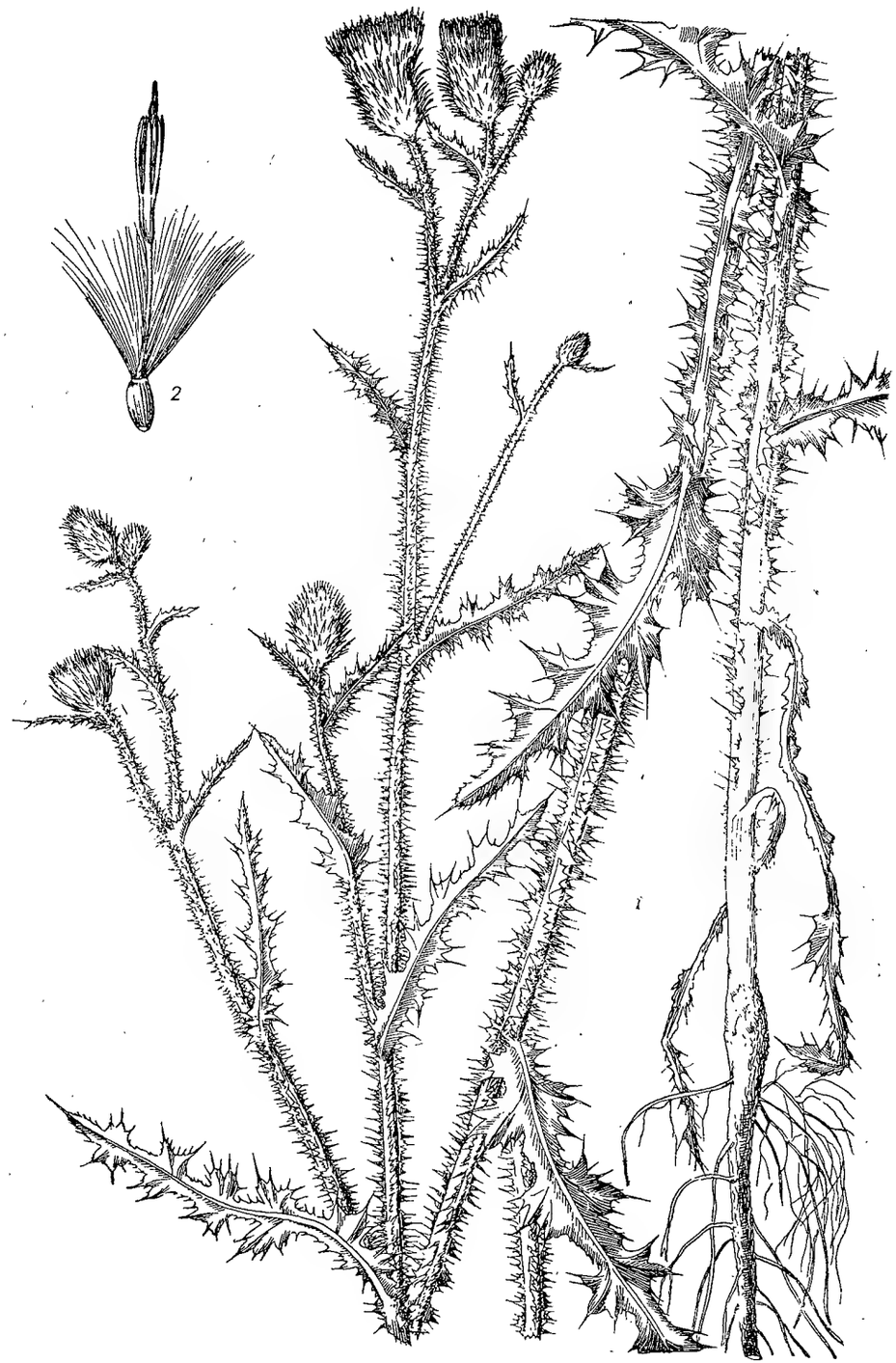

Рис. 101. Будяк дужчий — *Carduus fortior* Klok.

1 — загальний вигляд; *2* — квітка з сім'янкою.

жовтуватою колючкою, по краю дрібновійчасті, б.-м. відігнуті; внутрішні листочки лінійні або вузьколінійні, 9—17 *мм* завд., 0,6—1,7 *мм* завш., тонко загострені, з плівчастою жовтуватою верхівкою, на кінці гачковидно загнуті назовні й униз; квітки пурпурові, віночки їх 14,5—19 *мм* завд., з трубочкою 6,5—10 *мм* завд. Сім'янки довгасто-оберненояйцевидні, 2,8—3,2 *мм* завд., 1,1—1,4 *мм* завш., трохи скривлені (з увігнутими та опуклими боками), рудуваті, з темнішими поздовжніми смужечками; чубок 12—15 *мм* завд., білий.☉. Цв. VI—IX.

— *C. acanthoides* auct. fl. ucr. et ross., non L.

Бур'ян на відкритих місцях. — По всій Україні нерідко. Відомий з усіх районів як б.-м. звичайна бур'янова, переважно рудеральна рослина.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: південні райони; Кавказ; Передкавк.

Загальне поширення. Південь Східної Європи.

Примітка. Справжній західноєвропейський *C. acanthoides* L. відрізняється від нашої рослини менш розрізаними, розсіченими, а не роздільними листками та коротшими й тоншими колючками на них; листочки обгортки у нього помітно коротші: 7—13 *мм* завд., 0,8—1,6 *мм* завш., віночки теж трохи коротші. Екземплярів, що їх можна було б віднести до цього західного виду, з території Української РСР ми не бачили. Весь український матеріал дуже одноманітний.

3288 (6). C. Kerneri Simk. — **Будяк Кернера.** Темно-зелена рослина з малорозвинутими колючками. Стебла звичайно в кількості 2, з висхідною основою, рідше прямостоячі, близько 30—90 *см* завв., прості або з 1—3 видовженими гілками, з 1—4 кошиками, приблизно до середини густо улиснені й досить ширококрилаті; вище, разом із гілками, і, в усякому разі, на значному протязі під кошиками безлисті, але з дуже редукованими малопомітними листочками і позбавлені крил, на всьому протязі ребристо-борозенчасті, в нижній частині розсіяно опушені кучерявими волосками, у верхній — б.-м. густопавутинисті. Прикореневі або найнижчі стеблові листки черешкові, на час цвітіння не зберігаються; середні й верхні сидячі, зі стеблообгортною основою, що збігає у вигляді крил на стебло, перисторозсічені до перисторозділних, з 6—12 парами бокових часток або лопатей, в обрисі довгасто-еліптичні до довгасто-ланцетних, близько 3,5—14,5 *см* завд., 1—5 *см* завш.; частки листків близько 0,5—30 *мм* завд. і 5—22 *мм* завш., дво-тринадрізані й нерівно-колючо-зубчасті, як і весь край листка; частки, лопаті й зубці листків закінчуються жовтуватою колючкою близько 0,3—3 *мм* завд.; стеблові крила теж лопатеві й колючо-зубчасті; всі листки помітно шкірясті, грубенькі, зісподу трохи світліші, опушені переважно по середній жилці кучерявими волосками, іноді з одиничними пластівцями павутинистого опушення, зверху голі або з рештками павутинистого опушення. Кошики поодинокі, на більш видовжених безлистих квітконосах, ніж в інших наших видів, прямостоячі, близько 23—25 *мм* завд. з квітками; обгортка чашовидна, 10—12 *мм* завш. в нижній частині

й близько 20—32 *мм* у поперечному діаметрі в середній (з розчепіреними верхівками листочків), гола, у верхній частині пурпурувата (від забарвлених внутрішніх листочків); зовнішні й середні листочки обгортки лінійно-ланцетні, 7—11,5 *мм* завд., 1,4—2,1 *мм* завш., на верхівці тупуваті, з насадженою колючечкою, по краю дуже дрібновійчасті, як і внутрішні; останні лінійні до вузьколінійних, 14—17 *мм* завд., 1,1—1,8 *мм* завш., на верхівці досить тонко загострені, напівплівчасті або майже цілком плівчасті, на спинці вгорі здебільшого брудно-пурпурові; квітки малинові, віночки їх 17—20 *мм* завд., з трубочкою 7—9 *мм* завд. Сім'янки оберненояйцевидні, трохи нерівнобокі, 4—4,5 *мм* завд. і 1,7—2 *мм* завш., жовтувато-світло-бурі, з дуже тонкими поздовжніми борозенками й поперечною штриховкою; чубок близько 12—17 *мм* завд., блідо-димчастий. ♃. Цв. VI—VIII.

Simonk. in Termesz. Füzet., X (1886) 181 et Enumer. fl. Transsilv. (1886) 337. Клоков у Визн. росл. УРСР, 566.

— *C. defloratus* subsp. *carduelis* var. *Kerneri* (Simk.) Gugb. in Mitteilung der Bayerisch. Bot. Gesellsch., II (1912); Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 2, 854.

— *C. transsilvanicus* Kern. ap. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1953) 713.

На гірських луках, оголених схилах і скелях. — В Карпатах на висоті 750—1800 *м* над р. м., нерідко.

К.Л. Станіславська обл.: Жаб'ївський рн, на р. Чориому Черемоші (Катіна!), Чивчинські гори (Катіна!); Яремчанський рн, Ворохта, Говерлянське л-во (Котов і Омельчук!), — Закарпатська обл.: Рахівський рн, Гуцульсько-Мармароські Альпи, г. Піп-Іван (Брадіс!), г. Петрос (Запятова! Хржановський!), Рахів (Хржановський!), г. Близниця (Брадіс!, Запятова!, Катіна!, Гринь!), Костилівка (Барбарич!), Білотиське л-во, г. Бербенескуль (Доброчаєва!), Боцан (Гринь!, Білик!), хр. Чорногора, г. Говерла (Комендар!), біля г. Стіг (Косець!), Ясиня, г. Менчул (Барбарич!), Гуцульсько-Мармароські Альпи (Маритжай!). — **Зак.Л.** Закарпатська обл.: Іршавський рн, Гребля (Косець!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати). Загальне поширення. Ендем Східних Карпат.

Примітка. Наш вид є найсхідиішою расою з дуже складного західноєвропейського циклу *C. defloratus* L. sensu amplissimo (series Deflorati Klok.). Для України з цього циклу наводився ще *C. glaucus* Baumg. (Клоков у Визн. росл. УРСР, 566), гостро відмінний за суцільними сизо-зеленими листками, але його зростання в Східних Карпатах не підтверджується, а віднесені в київських гербаріях до цього виду екземпляри всі належать до *C. Kerneri* Simk. Ми не знайшли в літературі автентичного опису *C. transsilvanicus* Kern., бо його, мабуть, і не було, тому й не можемо використати цю назву для нашої рослини. Відносно *C. Kerneri* Simk. висловлювалась підозра, що він є гібридогенним утвором. Вважати, втім, цю східнокарпатську расу за гібрид у нас немає ніяких підстав.

3289 (7). C. tyraicus Klok. sp. nova in Addenda, IX, p. 568 — **Будяк дністровський.** Вся рослина світло-зелена. Стебла поодинокі, (20)52—70 *см* завв., рідко прості, звичайно з 1—3 видовженими гілками, з 2—6 кошиками, з яких 1—2 на дуже вкорочених гілочках, недорозвинуті, крім верхівки, вузькокрилаті, досить тонко-ребристо-борозенчасті, по-

Рис. 102. Будяк дністровський — *Carduus tyraicus* Klok.

1 — загальний вигляд; *2* — віночок; *3* — сім'янка з чубком; *4* — сім'янка.

рівняно густо опушені звивистими волосками і де-не-де з рештками павутинистого опушення, нижче середини досить рясно улиснені, вгорі під самими кошиками або частіше на б.-м. значному протязі позбавлені листків і крил, білуваті від нещільного повстисто-павутинистого опушення. Прикореневі та найнижчі стеблові листки зубчасто надрізані або здебільшого перисторозсічені, з 2—13 парами бокових лопатей, в обрисі довгасто-еліптичні, близько 3—15 *см* завд. і 0,5—5 *см* завш.; середні стеблові сидячі, з основою, що збігає у вигляді колючо-зубчастих крил на стебло, загалом схожі з нижніми; верхні листки довгасті або лінійні, швидко зменшені в напрямі до верхівки стебла; лопаті листків близько 3—28 *мм* завд., 2—15 *мм* завш., нерівнозубчасті до надрізаних або іноді майже цілокраї, закінчені, як і верхівка листка та зубці, тонкою жовтуватою колючкою близько 0,5—2,5 *мм* завд.; всі листки одноколірні, з обох боків світло- або (рідше) темно-зелені, грубенькі й дещо шкірясті, помітно або досить густо, особливо зісподу, опушені кучерявими волосками, верхні (або іноді й нижні) листки часто зісподу сіруваті від павутинистого опушення. Кошики трохи нахилені, з квітками близько 25—33 *мм* завд.; обгортка чашовидна, близько 15—20 *мм* завш. нижче середини й близько 25—40 *мм* біля верхівки (з розчепіреними листочками), помітно павутиниста; листочки обгортки вузько-лінійно-ланцетні, 7—18 *мм* завд., 0,9—2,2 *мм* завш., по краях дрібновійчасті; зовнішні й середні на верхівці відтягнуті в коротеньку колючку, б.-м. відігнуті назовні; внутрішні нерідко в верхній частині трохи перетягнуті, з ланцетною тонко загостреною напівплівчастою верхівкою, на кінці гачковидно загнуті; всі листочки вгорі часто коричнюваті; квітки пурпурові, віночки їх 19—24 *мм* завд., з трубочкою 9—11 *мм* завд. Сім'янки довгасто-оберненояйцевидні, 3,7—4,5 *мм* завд., 1,4—1,5 *мм* завш. (вгорі), коричнюваті; чубок 17—20 *мм* завд., білуватий, блискучий. ☉. Цв. VI—VII.

— *C. hamulosus* auct. fl. ucr., non Ehrh. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 98, р. р. Клоков у Визн. росл. УРСР, 566.

На степових схилах, по узліссях. — Переважно в Західному Лісостепу, нечасто.

З.Л.-С. Станіславська обл.: Обертинський рн, Чортовець — Гарасимов (Катіна!). — Хмельницька обл.: Кам'янець-Подільський рн, Ластівці (Котов!). — Одеська обл.: Котовський рн, Любомирка (Шмальгаузен!), Коси Перші (Шмальгаузен!), Коси — Флора Краснокнянського рну (Шмальгаузен!); Любашівський рн, х. Богопільського (Шмальгаузен!); Краснокнянський рн, Чорна (Шмальгаузен!). — **П.Л.-С.** Кіровоградська обл.: Кіровоград (Ліндеман!). — Миколаївська обл.: Кривоозерянський рн, Голоскове на р. Бузі (Шмальгаузен!). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровськ (Щепанський!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: Баштанка (Білик!); Бериславський рн, Качкарівка (Пачоський!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (півд. схід), Бессараб., Серед.-Дніпр. (захід), Причорн. (півн. захід).

Загальне поширення. Подільський ендем.

Примітка. Цей вид дуже близький, з одного боку, до більш західного, панонського *C. hamulosus* Ehrh. s. str., а з іншого — до східнопонтичного *C. pseudocollinus* (Schmalh.) Klok.

C. hamulosus Ehrh. sensu progrio відрізняється від нашого виду тоншими, трав'янистими й менш опушеними листками та набагато дрібнішими сім'янками. *C. hamulosus* Ehrh., разом з *C. tyraicus* Klok., *C. pseudocollinus* Klok., *C. Zingeri* Klok. і *C. tauricus* Klok., описаними в цій нашій обробці українських видів роду, та деякими, ще досі не описаними кавказькими видами, складають дуже тісну групу вікарних географічних рас (ряд Hamulosi Klok.).

3290 (8). C. pseudocollinus (Schmalh.) Klok. — **Будяк несправжньогорбовий.** Вся рослина коротко опушена, сірувато-зелена. Стебла поодинокі, рідше в кількості 2—3, прямостоячі, близько 30—90 *см* завв., прості або частіше розгалужені, з 1—7 видовженими (до 40 *см*) гілками, з 1—12 кошиками, з яких частина на дуже вкорочених гілочках, разом із гілками колючо-крилаті, в нижній частині гранчасті, вище ребристо-борозенчасті, досить густо опушені кучерявими волосками, під кошиками білуваті від повстисто-павутинистого опушення, під час цвітіння оголені від листя й позбавлені крил звичайно лише під самими кошиками, при плодах часто на більш значному протязі. Прикореневі та найнижчі стеблові листки короткочерешкові, разом із середніми сидячими перисторозсічені до перистороздільних, з 8—12 парами бокових лопатей або часток, в обрисі довгасто-еліптичні, близько 5—19 *см* завд., 1,5—10 *см* завш.; верхні листки довгасті, надрізані або зубчасті, з майже цілокраєю верхівкою, зменшені; лопаті листків близько 3—45 *мм* завд., 1—25 *мм* завш., дуже нерівні, надрізані до перисторозсічених і нерівнозубчастих; усі лопаті та зубці листків закінчуються жовтуватою колючкою 0,3—3 *мм* завд.; всі листки з обох боків досить густо опушені кучерявими волосками (близько 1—2 *мм* завд.), на початку цвітіння з помітними рештками павутинистого опушення, в молодому ж віці сірувато-тонко-повстисті, зверху темно-зелені, зісподу помітно світліші, грубенькі й дещо шкірясті. Кошики трохи нахилені, близько 25—30 *мм* завд. з квітками; обгортка чашовидна, близько 14—20 *мм* завш. нижче середини й близько 27—45 *мм* біля верхівки (з розчепіреними листочками), гола або з малопомітними рештками павутинистого опушення, лілувата; листочки обгортки від вузько-лінійно-ланцетних до вузьколінійних, 6—22 *мм* завд., 0,6—1,9 *мм* завш., по краях дрібновійчасті; зовнішні й середні з відігнутими верхівками, на кінці відтягнуті в коротеньку колючку; внутрішні тонко загострені, на кінці загнуті, напівплівчасті; квітки пурпурові, віночки їх 19—25 *мм* завд., з трубочкою 9—11 *мм* завд. Сім'янки довгасто-оберненояйцевидні, (3,5)4—4,7 *мм* завд., (1,3)1,4—1,5 *мм* завш., трохи скошені (один бік майже прямий, другий дуговидний), коричнюваті; чубок (14)16—19 *мм* завд., білуватий, блискучий. ☉, рідко ♃. Цв. VI—VII.

Klok. (Клоков) у Визн. росл. УРСР, 566.

— *C. hamulosus* β.-*pseudocollinus* Schmalh., Фл. Ср. и Ю. Р., II, (1897) 98, p. p.

На степових схилах, рідше на плато. — В Лівобережному Лісостепу на півдні, в Донецькому Лісостепу і в Лівобережному Злаково-Лучному Степу, нечасто.

Л.Л.-С. Окол. Харкова (Черняєв!), окол. Харкова, радгосп «Українка», на р. Немишлі (Лавренко!). — **Д.Л.-С.** Луганська обл.: Свердловський рн, Провальський степ (Постригань!). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Кобеляцький рн, Трояни (Олексіїв!). — Харківська обл.: Ізюмський рн, Кримки — Шандриголове Краснолиманського рну Донецької обл. (Залеський!). — Луганська обл.: Біловодський рн, Лимарівська цілина (Лавренко і Зоз!); Міловський рн, Стрілецький степ (Романчук!, Саричева!, О. Дубовик!, Бауман!). — Донецька обл.: Добропільський рн, Криворізька с/р, колгосп «Червона зірка» (М. Олексієнко!); Ново-Азовський рн, Хомутове, Хомутівський степ (Гришко!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Волзьк.-Дон. (південь), Причорн. (схід), Ниж.-Дон.

Загальне поширення. Східнопонтичний степовий ендем.

Примітка. Північніше, на Середньо-Руській височині, росте вже інший вид цього ж ряду Hamulosi Klok. — *C. Zingeri* Klok. ined. (*C. hamulosus* auct. fl. Rossiae Mediae, non Ehrh.). Відрізняється від *C. pseudocollinus* (Schmalh.) Klok. більш видовженими й взагалі набагато вужчими листками, на більшому протязі безлистими й безкрилими під кошиком квітконосними гілками, також трохи крупнішими кошиками й довшими квітками.

3291 (9). C. tauricus Klok. sp. nova in Addenda, IX, p. 569 — **Будяк кримський.** Вся рослина сірувато-зелена. Стебла звичайно поодинокі, прямостоячі або дещо при основі висхідні, близько 16—47 *см* завв., прості, рідше з одною недовгою гілкою вгорі, з одним, рідше двома кошиками, крім верхівки, колючо-крилаті, тонко-ребристо-борозенчасті, в нижній і середній частинах б.-м. густо-кучеряво-волосисті, у верхній частині під самими кошиками (на початку цвітіння) або значно нижче (пізніше) позбавлені або майже позбавлені крил і листків і білуваті від повстисто-павутинистого опушення. Прикореневі та найнижчі стеблові листки короткочерешкові з колючо-зубчастим черешком, разом із середніми сидячими перистонадрізані до перисторозсічених, з 8—12 парами бокових лопатей, в обрисі довгасто-еліптичні до довгастих, близько 3,5—12,5 *см* завд. і 1—3,5 *см* завш.; лопаті листків дуже нерівні, близько 2—20 *мм* завд. і 2—15 *мм* завш., зубчасті або надрізані й нерівнозубчасті, закінчені, як і зубці, досить міцною жовтуватою колючкою близько 0,5—2,2 *мм* завд.; верхівкові листки з лінійно-ланцетною верхівкою або вузьколінійні, дуже зменшені; всі листки з обох боків кучеряво-волосисті, особливо густо по середній жилці, без помітних решток павутинистого опушення. Кошики прямостоячі, близько 20—25 *мм* завд. з квітками; обгортка під час цвітіння при верхівці трохи стягнута, 12—18 *мм* завш. в нижній частині й 15—30 *мм* угорі (з розчепіреними листочками), дещо павутиниста, лілувата; листочки обгортки вузько-лінійно-ланцетні, 5—16 *мм* завд., 0,7—1,8 *мм* завш., по краях дрібновійчасті; зовнішні й середні лише вище середини й незначно відігнуті, на верхівці відтягнуті в жовтувату колючку; внутрішні напівплівчасті,

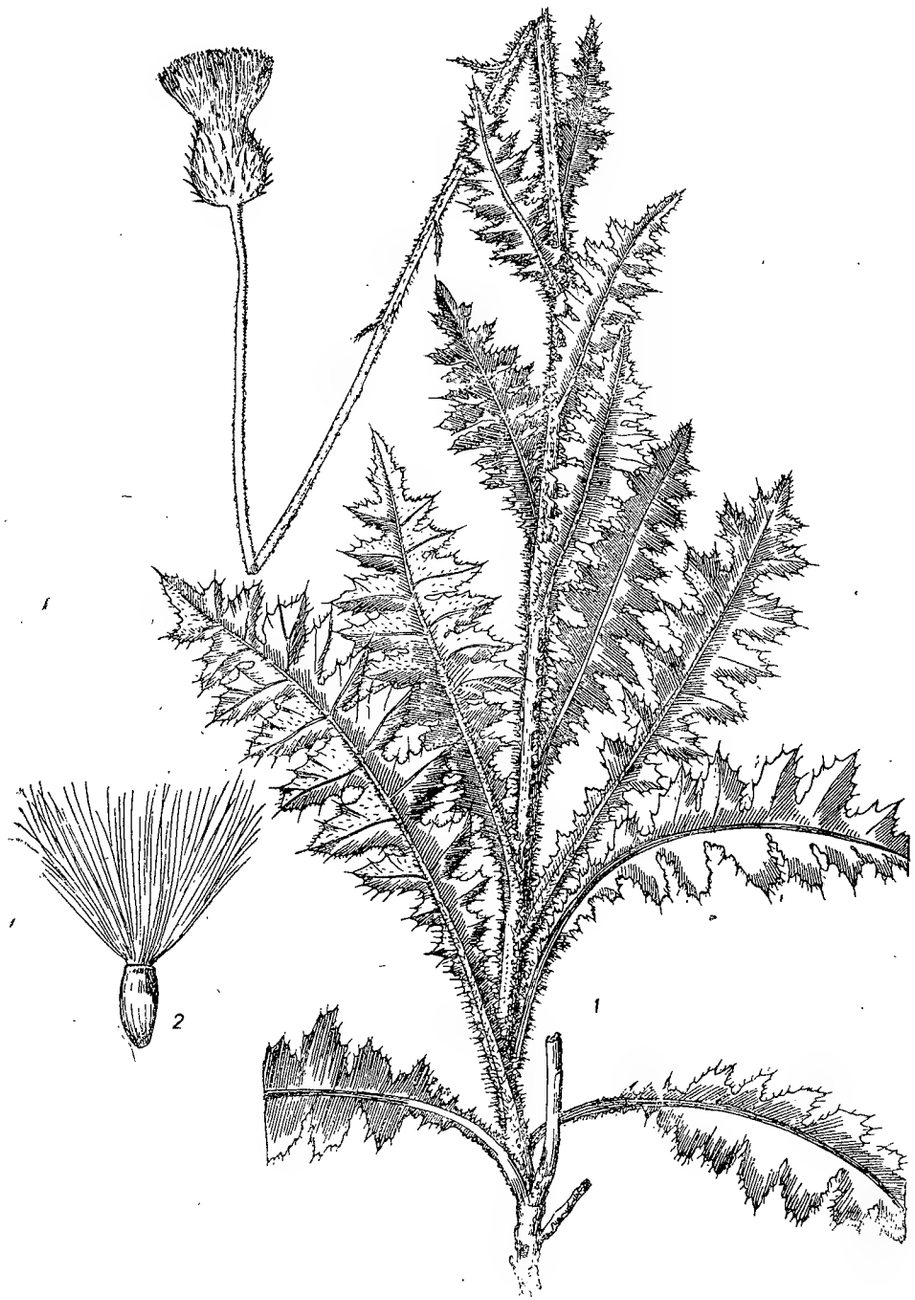

Рис. 103. Будяк кримський — *Carduus tauricus* Klok.

1 — загальний вигляд; *2* — сім'янка.

тонко загострені, на кінці зігнуті назовні й униз; квітки пурпурові, віночки їх близько 19—25 *мм* завд., з трубочкою близько 8—9 *мм* завд. Сім'янки довгасто-оберненояйцевидні або довгасті, 3—3,7 *мм* завд., 1,4—1,8 *мм* завш., на кінці тупі, світло-бурі або дещо коричнюваті, з тонкою поперечною штриховкою; чубок близько 16—18 *мм* завд. ☉, рідше ♃. Цв. VI—VIII.

— *C. hamulosus* auct. fl. taur., non Ehrh. — *C. hamulosus* β. *sordidus* DC., Prodr., VI (1837) 623.

На кам'янистих схилах. — Тільки в Криму, нечасто.

Кр.З.С. Кримська обл.: Первомайський рн, вівцерадгосп ім. Кірова (Угляренко!): Сацький рн, Скворцово (Котов!). — **К.С.** Кримська обл.: Ленінський рн, Андрієво (Крилова і Новосильцева!). — **Кр.З.-Л.С.** Кримська обл.: Сімферополь — Джанкой, 20 *км* від Сімферополя (Білик і Угляренко!); Кіровський рн, Феодосія (Сарандінакі!); Судацький рн, Планерське (Гольде!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: Зуйський рн, Красногорське (Каллє!); Сімферополь (О. і Б. Федченки); Білогірський рн, радгосп «Маріана» (Васильєв!).— **Передг.Кр.** Кримська обл.: Куйбишевський рн, Соколине (Гольде!), р. Бельбек (Гольде). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Куйбишевський рн, Байдарські ворота (Ганешин!), Орлине — Родниківське (Криштофович!), — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Масандра (Станков!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим.
Загальне поширення. Ендем Криму.

3292 (10). C. uncinatus M. B. — **Будяк гачкуватий.** Вся рослина світло-зелена й сірувата від опушення. Стебла поодинокі, прямостоячі, 20—75(150) *см* завв., прості або звичайно трохи розгалужені, з 1—10 кошиками, разом із гілками крилаті, з виїмчасто-лопатевими, майже переривчастими крилами, лише під кошиками позбавлені крил, ребристо-борозенчасті, на всьому протязі досить густопавутинисті. Прикореневі та найнижчі стеблові листки короткочерешкові, перистороздільні, з надрізаними до перисторозсічених і нерівнозубчастими частками в кількості 15—27 (враховуючи й верхівкову), в обрисі довгасто-еліптичні, близько 6—26 *см* завд. і 2—8 *см* завш.; частки листків дуже нерівні, в напрямі до основи листка швидко зменшені, в обрисі округлояйцевидні до трикутних, близько 2—43 *мм* завд. і 2—28 *мм* завш.; стеблові листки (за винятком найнижчих) сидячі, від перистороздільних до перистонадрізаних і зубчастих, в обрисі більш довгасті до лінійних, дуже зменшені верхні, з надрізаними або здебільшого нерівнозубчастими лопатями; частки, лопаті й зубці листків, так само як і стеблових крил, закінчені досить міцною жовтуватою колючкою близько 0,3—5 *мм* завд.; всі листки з обох боків б.-м. густопавутинисті й, крім того, вкриті кучерявими волосками, зісподу ж нерідко сірувато-тонко-повстисті. Кошики поодинокі на кінцях стебла та видовжених або (рідше) також і вкорочених гілок, часто нахилені (17)20—35 *мм* завд. з квітками; обгортка під час цвітіння майже напівкуляста або приплюснутокуляста, з дуговидно відігнутими вниз верхівками листочків, що оточують самий кошик, близько (7)12—26 *мм* у поперечному діаметрі під

відігнутими верхівками і (13) 18—35 *мм* у діаметрі по периферії сітки верхівок, досить густопавутинисті, на початку цвітіння сіруваті від опушення; листочки обгортки від довгасто-ланцетних до вузьколінійних, 5—23 *мм* завд., 0,8—3,3 *мм* завш., тонко загострені, по краях дуже дрібновійчасті; зовнішні й середні листочки закінчені жовтуватою колючкою, внутрішні — м'яким вістрям; лише зовнішні листочки прямі, решта — вище середини або при верхівці колінчасто вигнуті; крайні внутрішні з жовтуватою плівчастою верхівкою, квітки малинові, віночки 17—25 *мм* завд., з трубочкою 8—12 *мм* завд. Сім'янки довгасті або довгасто-яйцевидні, 3—4,5 *мм* завд., 1,3—1,4 *мм* завш., жовтувато- або коричнювато-світло-бурі, з дуже тонкими поздовжніми борозенками й поперечними зморшками; чубок близько 12—18 *мм* завд., білуватий. ☉. Цв. V—VI.

M. B., Fl. taur.-cauc., III (1819) 553. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 97. Клоков у Визн. росл. УРСР, 567.

На степах, солончакових луках і в подах, на степових і кам'янистих схилах, також як бур'ян по відкритих місцях. — В степових районах (частіше на Лівобережжі) та по всьому Криму.

Л.З.-Л.С. Запорізька обл.: Ногайський рн, коса Обіточна (Попович!). — **П.З.С.** Херсонська обл.: Ново-Воронцовка (Муравйов!); Бериславський рн, Кочкарівка (Пачоський!); Білозерка — Херсон (Пачоський!). — Запорізька обл.: Верхньохортицький рн, Новий Кічкас (Шмальгаузен!), о. Хортиця (Шмальгаузен!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Скадовськ (Пачоський!), радгосп «1 Травня» (Білик!); Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Лепченко!, Свистунова!, Левіна!, Клоков!!, Окснер!, Грины!, Ильяшевич!, Білик!); Голопристанський рн, Малі Копані, Чалбаська піскова арена (!). — Запорізька обл.: Якимівський рн, Радивонівка (Білик!), о. Бірючий (Левіна!); Мелітопольський рн, Ново-Павлівка на р. Молочній (Білик!). — **П.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, радгосп «Червоний сивашець» (Білик!), о. Чурюк (Левіна!), Василівка (Свистунова!); Генічеський рн, Атаманська с/р, колгосп ім. Свердлова (Білик!), о. Куюк-Тук (Прошкіна!), Новомихайлівка (Левіна!). — **К.С.** Кримська обл.: Приморський рн, Горностаївка, Городнє (Котов і Омельчук!). — **Г.Кр.** Кримська обл.: окол. Судака, гори (Савенков!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Алуштинський рн, Привітне (Савенков!); Ялтинський рн, Нікіта (М. Біберштейн!, Пачоський!); Ялта (Нетубський!), Кастрополь (Савенков!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн. (південь), Ниж.-Дон., Ниж.-Волзьк., Крим; Кавказ: Зах. Закавк. (північ), Передкавк., Даг.; Серед. Азія: Арал.-Касп. (півд. схід).

Загальне поширення. Обмежується вказаним. Понтично-каспійський степовий ендем.

3293 (11). C. nutans L. — **Будяк пониклий.** Вся рослина темно-зелена. Корінь стрижневий, до кінця витончений. Стебла поодинокі, прямостоячі, (10) 15—100 *см* завв., прості або з 1—2 видовженими гілками, з 1—5 кошиками, з яких деякі іноді на вкорочених гілочках і зменшені, в нижній половині густоулиснені й вузькокрилаті, гранчасті або ребристо-борозенчасті, б.-м. помітно павутинисті, вгорі на значному

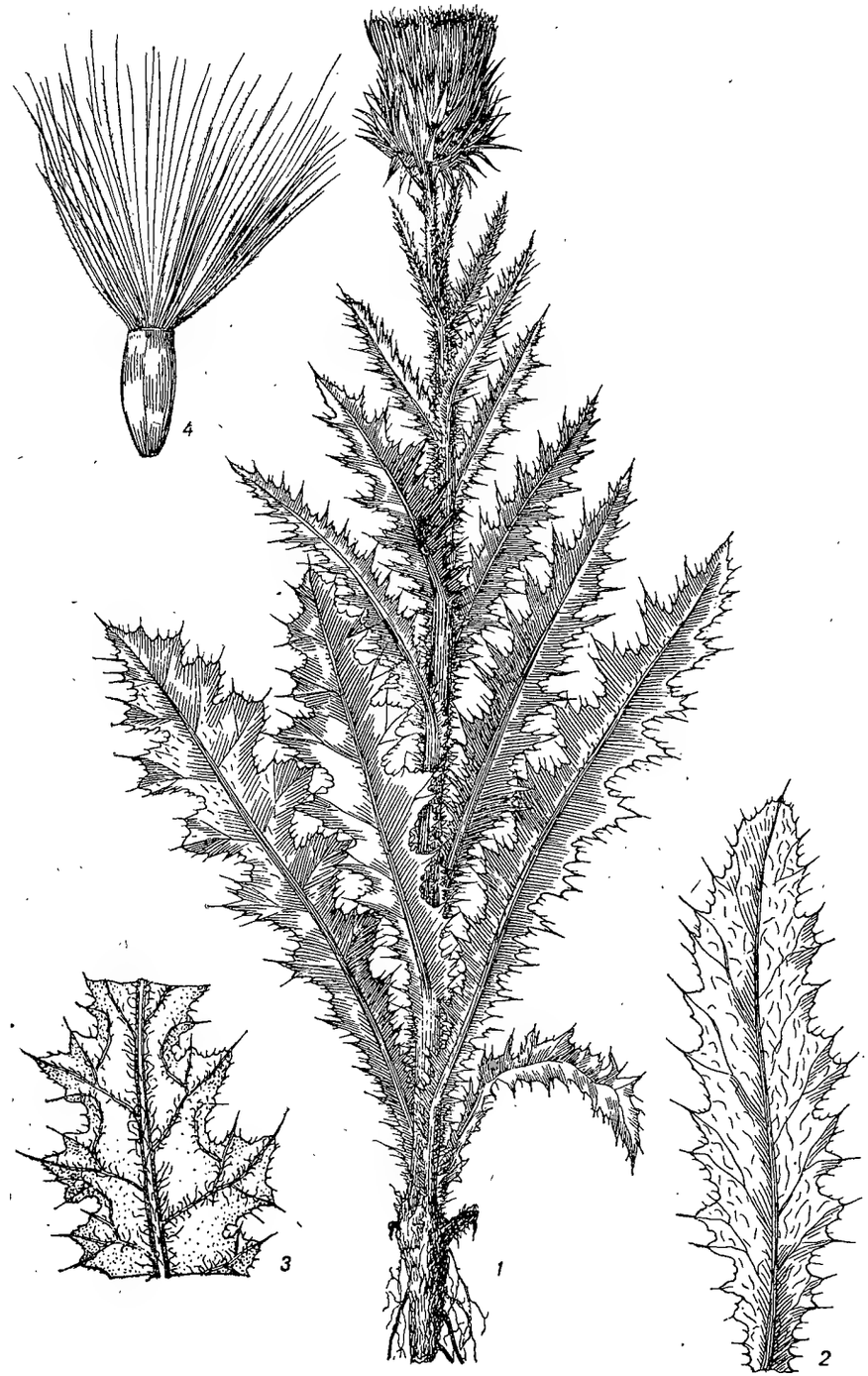

Рис. 104. Будяк пониклий — *Carduus nutans* L.

1 — загальний вигляд; *2* — стебловий листок зверху; *3* — опушення листка зісподу; *4* — сім'янка з чубком.

протязі під кошиками позбавлені листків або з дуже зменшеними верхівковими листками, безкрилі, круглясті, тонкоборозенчасті, сірі від нещільного повстисто-павутинистого опушення; прикореневі й найнижчі стеблові листки короткочерешкові або (стеблові) звужені до основи, без виявленого черешка, як і середні, перисторозсічені, з 6—10 парами бокових лопатей, зрідка майже суцільні (у дуже пригнічених екземплярів), в обрисі довгасто-еліптичні, близько 5—40 *см* завд. і 2—14 *см* завш.; середні стеблові листки сидячі, стеблообгортні, з основою, що збігає на стебло у вигляді колючо-зубчастих крил; верхівкові листки дуже зменшені; лопаті нижніх і середніх листків розрізають половину пластинки глибше ніж до середини, надрізані й нерівнозубчасті, закінчені (разом із зубцями) міцною жовтуватою колючкою близько 2—6 *мм* завд., між зубцями по краях колючо-війчасті; всі листки б.-м. помітно опушені, густіше в молодому віці; на час цвітіння шерстисте опушення з тонких звивистих почленованих волосків зберігається принаймні зісподу по середній жилці, але часто помітне й на поверхні з обох боків, по краях зубців бувають помітні рештки павутинистого опушення. Кошики звичайно пониклі, рідше (у слабших рослин) нахилені; обгортка широкочашовидна, близько 2—3,5 *см* завд. і 3,5—7 *см* у діаметрі, помітно павутиниста; зовнішні листочки обгортки ланцетні, 10—17 *мм* завд., 1,8—4 *мм* завш., на кінці відтягнуті в жовтувату колючку, по краях дрібновійчасті, середні листочки нижче середини здебільшого помітно перетягнуті й колінчасто перегнуті, 12—25 *мм* завд., 2,6—5 *мм* завш., з довгастою основою 4—12 *мм* завд. і 2—4 *мм* завш. та довгасто-ланцетною колючою верхівкою; внутрішні листочки обгортки лінійні або вузьколінійні, 17—25 *мм* завд., 0,9—2,4 *мм* завш., тонко загострені, напівплівчасті або майже цілком плівчасті, по краях дуже дрібновійчасті; квітки пурпурові, віночки 22—26,5 *мм* завд., з трубочкою 11—12,5 *мм* завд. Сім'янки довгасто-оберненояйцевидні, 3—3,2 *мм* завд., 1,2—1,3 *мм* завш., коричневі; чубок близько 18—22 *мм* завд., білий. ☉. Цв. VI—VIII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 821. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 96 р. р. Клоков у Визн. росл. УРСР, 566.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XV, tab. 146, I—II.

Видані зразки: Rehman et Wołoczczak, Fl. polon. exsicc., № 187.

Як бур'ян по відкритих місцях, також на степових схилах. — В західній половині України до Дніпра на схід звичайно або нерідко, на схід від Дніпра зрідка в Лівобережному Поліссі і спорадично в інших місцях.

Р.-О.Л. Тернопільська обл.: Кременець (Заверуха!), уроч. Тартобор (Заверуха!). — **З.П.** Волинська обл.: Володимир-Волинський (!). — **П.П.** Київська обл.: Київ (Лоначевський!, Оксіюк!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Комарівський рн, Берестовець (Лукашов!); Березнянський рн, Синявка (Барбарич!); Городнянський рн, Хотуничі (Левіна!). — **В.Л.-С.** Ровенська обл.: Червоноармійський рн, Михайлівка (Косець!). — **П.Л.-С.** Ровенська обл.: Здолбунівський рн, Новомильськ (Барбарич!). — Житомирська обл.: Попільнянський рн, Андрушки (Оксіюк!). — Київська обл.: Миронівський рн, Козин (Монтрезор!); окол. Києва, Віта-Поштова (Монтрезор!), Ставище (Пачоський!). — Вінницька обл.: Ситківці (Гринь і Михайличеико!); Брацлавський рн, Стадниця (Осадча!), Турбів (Янківський!), Нова Прилука (Левіна!). — Черкаська обл.: Корсунь-Шевченківський рн, Яблунівка (Клеопов!). — Кіровоградська обл.: Кіровоград (Ліндеман!). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Баришівський рн, Бзів (Зоз!); Бориспільський рн, Вороньків — Старе (Клеопов!), Переяслав-Хмельницький (Пачоський!). — Чернігівська обл.: Прилуцький рн, Дідівці — Голубівка — Копил (Левенець!), Дідівці (М. Дубовик!); Срібрянський рн, Іванківці (Зоз!); Ічня (Олексіїв!). — Черкаська обл.: Золотоноша (!). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Кишеньківський рн, Старий Орлик (Цінгер!). — Миколаївська обл.: Вознесенськ (Пачоський!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Одеса (Шестериков!). — Миколаївська обл.: Новоодеський рн, Михайлівка — Білоусівка Вознесенського рну (Катіна!). — **Кр.З.-Л.С.** Кримська обл.: Кіровський рн, Феодосія (Турчанінов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: в західних і південно-західних районах.

Загальне поширення. Середня Європа, західна частина Східної Європи.

Примітка. Досить мінливий вид. Рослини, зібрані на степових схилах, відрізняються від поширених бур'янових форм виду стрункістю, вужчими листками й меншими, часто лише нахиленими, а не пониклими кошиками. Зустрічаються в різних умовах ще дуже низькорослі екземпляри з майже прямостоячими кошиками. На східній межі поширення виду трапляються оголені екземпляри з дуже послабленим (але ж не цілком відсутнім) опушенням на листках. Мабуть, це гібриди з *C. Thoermeri* Weinm.

3294 (12). C. attenuatus Klok. sp. nova in Addenda, IX, p. 569 — **Будяк витончений.** Вся рослина світло-зелена. Корінь стрижневий, у верхній частині близько 5—10 *мм* у діаметрі, помітно товстіший за стебло. Стебла поодинокі, прямостоячі, 31—53 (80) *см* завв., прості або з одною видовженою гілкою, з 1—2, рідко 3—4 кошиками (третій і четвертий на вкорочених гілочках і недорозвинуті), в середній частині вузькокрилатий, при основі та вгорі на б.-м. значному протязі позбавлені крил і листків, в нижній частині ребристо-борозенчасті, майже голі, у верхній — круглясті, тонкоборозенчасті, мохнато-павутинисті або нещільно-повстисто-павутинисті. Листки прикореневої розетки, що відсихають на час цвітіння, з коротким, розширеним при основі черешком, решта — сидячі, з основою, що збігає на стебло у вигляді крил, перисто-велико-зубчасті або перистонадрізані до неглибоко-перисторозсічених, з 4—9 парами бокових зубців або лопатей, в обрисі довгасто-еліптичні або довгасті, близько 1,5—14 *см* завд., 2—33 *мм* завш. (з колючками); лопаті листків розрізають половину пластинки до середини або менше ніж до середини, рідко більше, нерівнозубчасті, закінчені, як і зубці, тонкою жовтуватою колючкою близько 1—4 *мм* завд., крім цих колючок, листки по всьому краю вкриті ще колючими війками; стеблові крила так само колючозубчасті; всі листки з обох боків голі. Кошики нахилені, але не цілком пониклі; обгортка кошика чашовидна, близько 2—2,5 *см* завд., гола або іноді з помітними решт-

ками опушення при основі на зовнішніх листочках обгортки; зовнішні листочки лінійно-ланцетні, близько 10—13 *мм* завд., 2—3 *мм* завш. (при основі), на кінці відтягнуті в жовтувату колючку, по краях дрібно-пилчасто-шорсткі, на спинці вгорі іноді брудно-пурпурові; середні листочки нижче середини перетягнуті (відігнуті назовні і трохи підняті вгору), з довгастою основою та ланцетною, відтягнутою в колючку верхівкою, разом близько 15—19 *мм* завд. і 2—3,5 *мм* завш., в середній частині нерідко пурпуруваті, по краях вузько-плівчасто-облямовані, дрібновійчасті; внутрішні листочки лінійні або вузьколінійні, близько 17—22 *мм* завд. і 0,5—2,2 *мм* завш. у верхній частині, де вони здебільшого помітно розширені, після чого поступово тонко загострені, при основі 0,7—2 *мм* завш., напівплівчасті або майже цілком плівчасті вгорі, по краю дуже дрібновійчасті; квітки темно-пурпурові, віночки їх 19—21 *мм* завд., з тонкою трубочкою 7—10 *мм* завд. Сім'янки в обрисі довгасто-оберненояйцевидні, близько 3—3,5 *мм* завд., коричневі, з тонкими поперечними зморшками; чубок близько 14—19 *мм* завд., білий. ☉. Цв. VI—VII.

— *C. nutans* auct. fl. ucr. pro min. parte. — *C. hamulosus* auct. fl. ucr. nonnull. p.p.

На степових схилах, лучних степах, сухих луках, по узліссях, у борах. — На півдні Лівобережного Полісся та в Лівобережному Лісостепу спорадично, в суміжних районах рідко.

Л.П. Чернігівська обл.: Щорський рн, Старі Боровичі (Трухлін!). — Сумська обл.: Шалигинський рн, Перемога (Левіна!). — **Л.Л.-С.** Чернігівська обл.: Прилуки (Левенець!). — Сумська обл.: Лебединський рн, Михайлівська цілина (Лавренко і Зоз!, Зоз!, Саричева!), Червлене (Ширяєв!), Кулики (!). — Харківська обл.: Зміївський рн, Донецька дослідна станція (Лавренко!); Вовчанськ (Заблоцький!); Чугуїв (Черняєв!); Харків (Черняєв!, В. Шишкін!), Мерефа (Козлов!), Рогань (Черняєв!). — Полтавська обл.: Козельщинський рн, Верхня Мануйлівка (Редькіна!). — **П.Л.-С.** Черкаська обл.: Канів (Липківський!). — **Д.Л.-С.** Донецька обл.: Слов'янський рн, Баннівське (Сова!). — **Л.З.-Л.С.** Луганська обл.: Міловський рн, Їжачий (О. Дубовик!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр. (схід), Волзьк.-Дон., Верх.-Волзьк. (південь), Ниж.-Дон. (північ).

Загальне поширення. Обмежується вказаним. Північнопонтичний лісостеповий ендем.

Примітка. За своїми ознаками цей вид займає проміжне положення в системі між *C. nutans* L. і *C. Thoermeri* Weinm., відрізняючись від степових форм першого виду (відомих, наприклад, з околиць Кременця) майже лише голими листками; крім того, на його молодих листках ніби помічались рештки опушення. Але він росте поза межами поширення *C. nutans* L. і стикається з *C. Thoermeri* Weinm., від якого він у типових випадках відрізняється багатьма ознаками. З цим видом він, мабуть, іноді й гібридизує. Близькі та не цілком тотожні нашому виду форми відомі з Башкирії.

3295 (13). C. Thoermeri Weinm. — **Будяк Термера.** Рослина звичайно темно-зелена. Корінь стрижневий, поступово до кінця витончений.

Стебла звичайно поодинокі, дуже рідко стебел 2—3 (у низькорослих екземплярів — f. *Thoermeri*), прямостоячі, 7—80 і до ±100 *см* завв., звичайно ±50 *см*, прості або частіше з 1—3 видовженими гілками, з 1—7 кошиками (з більшої кількості кошиків деякі на вкорочених гілках і зменшені), в середній частині вузькокрилаті, при основі та вгорі під кошиками на значному протязі позбавлені крил та листків, рідко (у f. *Thoermeri*) зменшені листки та перервані крила доходять майже до основи кошика, в нижній частині тупувато-гранчасті, зеленуваті, голі або з малопомітним опушенням, угорі, особливо в позбавленій листя частині, круглясті, з тонкими борозенками, сіруваті від мохнато-шерстистого й тонко-повстисто-павутинистого опушення. Прикореневі та найнижчі стеблові листки (на час цвітіння здебільшого не зберігаються) коротко-черешкові, найчастіше, як і середні стеблові, глибокоперисторозсічені до майже роздільних, з 6—9 парами бокових лопатей, рідко неглибоко розсічені до надрізаних, в обрисі довгасто-еліптичні, близько 5—25 *см* (і більше) завд. і 2,5—10 *см* завш. (з колючками), решта стеблових листків сидячі, верхівкові листки дуже зменшені; лопаті листків розрізають половину пластинки, звичайно набагато глибше ніж до середини (рідко приблизно до середини) надрізані або великозубчасті й, крім того, нерівно-дрібно-зубчасті, закінчені разом із лопатями другого порядку та зубцями міцною світло-жовтою колючкою близько 2—9 *мм* завд.; крім цих колючок, листки по цілому краю вкриті ще коротенькими колючими війками; крила так само колючозубчасті й колючовійчасті; всі листки з обох боків цілком голі. Кошики здебільшого пониклі, рідше нахилені й лише на вкорочених гілочках прямостоячі (але у f. *Thoermeri* всі кошики трохи нахилені до прямостоячих); обгортка широкочашовидна, близько 3—3,5 *см* завд. і 5—8 *см* у діаметрі, б.-м. помітно павутиниста; зовнішні листочки обгортки ланцетні, 15—21 *мм* завд., 2—5 *мм* завш., іноді з колючками при основі, зелені або пурпуруваті, на верхівці відтягнуті в світло-жовту колючку; середні листочки нижче середини різко перетягнуті, з колінчастим перегином назовні та вниз, після чого вони підняті скоса вгору, 20—33 *мм* завд., 3—9 *мм* завш. (на верхівці), з вужчою довгастою основою і ширшою, довгасто- або яйцевидно-ланцетною верхівкою, відтягнутою в міцну світло-зелену колючку; сама основа 5—14 *мм* завд., 3—6 *мм* завш.; внутрішні листочки лінійні або здебільшого вузьколінійні, 22—35 *мм* завд., 1,4—3,5 *мм* завш., тонко загострені, напівплівчасті або майже цілком плівчасті, по краях дуже дрібно-війчасті, з перегином у верхній частині; квітки пурпурові, віночки 23—28 *мм* завд., з трубочкою 11—15 *мм* завд. Сім'янки довгасто-оберненояйцевидні, 3,5—4,2 *мм* завд., 1,3—1,5 *мм* завш., світло-бурі, невиразно впоперек зморшкуваті; чубок 16—17 *мм* завд., білий. ☉. Цв. VI—IX.

Weinm. in Bull. Soc. Nat., VII (1837). Ledeb., Fl. Ross., II, 1, 717. Ильин во Фл. Юго-Востока, VI, 396. Клоков у Визн. росл. УРСР, 565.

— *C. nutans* f. *Thoermeri* (Weinm.) Schmalh. (Шмальгаузен), Фл. Ср. и Ю. Р., II (1897) 97. — *C. macrocephalus* Ledeb., Fl. Ross., II, 1 (1845—1846) 717, non Desf.

Рудеральний бур'ян, зустрічається також на степових схилах (у низькорослих формах). — В Лівобережному та Донецькому Лісостепу, в Лівобережному Злаково-Лучному Степу та в кримських районах досить звичайно, в Лівобережному Поліссі рідко (і, мабуть, у нетипових, гібридизованих формах). З Лівобережного Злакового Степу немає гербарного матеріалу, але, мабуть, зустрічається й там.

Л.П. Чернігівська обл.: Березнянський рн, Синявка (Барбарич!). — Сумська обл.: Глухівський рн, Заруцьке (Клеопов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: південно-східні райони, Крим; Кавказ.

Загальне поширення. Понтично-каспійський степовий ендем.

Примітка. Типова форма виду — f. *Thoermeri* гостро відрізняється приземим ростом і випрямленими кошиками. Зустрічається рідко і є степовою рослиною: Запорізька обл.: Осипеиківський рн, Трояни (Осадча!). Більш поширена й загальновідома бур'янова високорosла форма виду — f. *pseudomacrocephalus* Klok. За нашими спостереженнями, обидві форми поєднані переходами й географічно не відділені одна від одної; тому ми вважаємо, що вони обидві представляють разом єдину географічну расу, погоджуючись у цьому відношенні з М. М. Ільїним (1932). Але ми вважаємо, що типовий *C. nutans* L. більш поширений на території Української РСР і взагалі в Європейській частині СРСР, як здавалось М. М. Ільїну. С. Г. Тамамшян[1] (1953) заперечує існування *C. Thoermeri* Weinm. і вважає, що під цією назвою описані аномальні форми *C. nutans* L., які не можуть представляти собою окремого виду. Але низькорослі форми на степових схилах, що їх ми спостерігали в Курській області, ніяких аномалій не виявили і справляють враження лише особливої екологічної форми твердого грунту. Заперечення *C. Thoermeri* Weinm. призводить С. Г. Тамамшян, з одного боку, до помилкового залишення цього виду в обсязі *C. nutans* L., а з іншого — до не менш помилкової пропозиції відділити в окремий вид його високорослу форму м'якого грунту — *C. Thoermeri* f. *pseudomacrocephalus* Klok., що теж не є новиною, бо її ще Ледебур відносив не до *C. nutans* L. і не до *C. Thoermeri* Weinm., а до *C. macrocephalus* Desf.

Рід 915. Пікномон — Picnomon Adans.[2]

Adans., Fam., II (1763) 116.

Кошики гомогамні, з однаковими двостатевими квітками. Обгортка кошика щільно оточена верхівковими колючозубчастими листками, яйцевидно-конічна. Зовнішні й середні листочки обгортки шкірясті, з відігнутим придатком у вигляді перисторозгалуженої колючки; внутрішні листочки на верхівці плівчасті. Приймочки на верхівці вільні, розведені. Сім'янки оберненояйцевидні, голі й гладенькі, блискучі; чубок довгий, багаторядний, з довгоперистих білих щетинок, з'єднаних при основі в кільце, опадний. — Однорічні колючі трави.

Монотипний середземноморський рід.

[1] С. Г. Тамамшян, Новые и малоизвестные виды чертополоха, «Бот. матер. герб. Бот. ин-та им. В. Л. Комарова АН СССР», т. XV (1953).

[2] Опрацював М. В. Клоков.

Рис. 105. Будяк Термера — *Carduus Thoermeri* f. *pseudomacrocephalus* Klok.

1 — загальний вигляд; *2—5* — листочки обгортки (від зовнішніх до внутрішніх), *6* — сім'янка з віночком.

3296 (1). P. acarna (L.) Cass. — **Пікномон колючий.** Вся рослина зеленувато-сірувата, нещільно-повстисто-павутиниста. Корінь одноріч-ний, веретеновидний Стебла прямостоячі, близько 10—50 *см* завв., май-же від основи або лише вгорі розгалужені, разом із гілками досить ширококрилаті (крила без зубців, близько 2—5 *мм* завш.). Листки довгасто-ланцетні, нижні й середні близько 4—14 *см* завд., 2—4 *см* завш. (з колючками), перистонадрізані або зубчасті, з закінченими міцними жовтими колючками(близько 5—13 *мм* завд.) лопатями або зубцями, крім того; по всьому краю дрібно-колючо-зубчасті, так само, як і стеблові крила, дуже жорсткі, з вигнутими (особливо зісподу) жилками; верхівкові листочки, що оточують кошик, близько 25—40 *мм* завд., перевищують обгортку, загалом подібні до середніх стеблових. Обгортка кошика яйцевидно-циліндрична, близько 25—32 *мм* завд. і 8—9 *мм* завш. (в нижній частині), білувата від нещільно-повстистого павутинистого опушення; листочки обгортки лінійно-ланцетні до вузь-колінійних, 6—25 *мм* завд., 0,9—1,4 *мм* завш., зовнішні й середні з від-гнутою назовні та вниз у вигляді жовтуватої перисто-розгалуженої колючки верхівкою; внутрішні з прямою плівчастою жовтувато-пурпу-руватою верхівкою, закінченою дрібною колючечкою; квітки пурпурові, віночки їх 18—20 *мм* завд., з дуже тонкою трубочкою, що перевищує теж дуже вузький відгин. Сім'янки довгасто-оберненояйцевидні, 4,8—5,5 *мм* завд., 1,9—2,5 *мм* завш., світло-бурі, з б.-м. розвинутими по-здовжніми чорнуватими смужечками, блискучі; чубок 18—22 *мм* завд., блискучо-білий. ☉. Цв. VI—VIII.

Cass. in Dict. Sc. nat., 40 (1826) 188. DC., Prodr., II, 634. Ильин в Сорн. раст. СССР, IV, 289—290. Гроссгейм, Опред. раст. Кавк., 487.

— *Carduus acarna* L., Sp. pl., ed. I (1753) 820. — *Cirsium acarna* Moench. Meth. Suppl. (1794) 226. Boiss., Fl. or., III, 549.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XV, tab. 89.

К.С. Кримська обл.: Керч (Шмальгаузен). — **Кр.З.-Л.С.** Кримська обл.: Кіровський рн, Феодосія (Таліев!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: Сімферополь (!!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: Севастополь (Шмальгаузен, ц.м.). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялта (Шмальгаузен, ц.м.), Кастрополь (Сабенков!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим; Кавказ: Закавк.; Серед. Азія: південно-західні райони.

Загальне поширення. Середземномор'я, Мала Азія, Іран.

Рід **916. Ляміра — Lamyra** Cass.[1]

Cass. in Dict. Sc. nat., 25 (1822) 218. — Chamaepeuce sect. Lamyra et Platyraphium DC., Prodr., VI (1837).

Кошики гомогамні, з однаковими двостатевими і плодючими квіт-ками. Обгортка кошиків яйцевидна, до верхівки конічно звужена; ли-сточки її багаторядні, черепичасто розміщені, зовнішні й середні при

[1] Опрацював М. В. Клоков.

основі притиснуті, вище раптово звужені в ланцетно-шиловидну ві-дігнуту верхівку; внутрішні напівплівчасті, поступово загострені. Спіль-не квітколоже торочкувате. Віночки глибше середини п'ятироздільні. Нитки тичинок коротковолосисті. Приймочки майже цілком з'єднані. Сім'янки оберненояйцевидні або грушовидні, нестиснуті, з твердою шкуринкою. Щетинки чубка перисті, при основі з'єднані в кільце й відпадають разом. — Однорічні, дворічні або багаторічні трав'я-нисті рослини з зубчастими, надрізаними або перисторозсіченими листками.

Середземноморський рід, до якого належить близько 15 видів. На території Радянського Союзу відомо 3 види роду, з них на Україні зустрічається 1 вид. Рід ми поділяємо на дві секції: Lamyra і Platy-raphium (Cass.) Klok. Перша в Радянському Союзі не зустрічається. Цей рід ближчий до *Cirsium* L., ніж до *Chamaepeuce* Mill. Декандоль сполучав його з останнім родом дуже умовно. Справжні *Chamaepeuce* Adans. s. str., або *Pitilostemon* Cass., — дерев'янисті рослини, кущі, з довгими, лінійними й цілокраїми листками; добре відрізняються так-ож перисто-війчастими нитками тичинок і однорядним чубком. Буас-сьє, визнаючи рід *Chamaepeuce* Adans., види роду *Lamyra* Cass. приєднував до збірного роду *Cirsium* L. на правах окремої секції. В кожному разі, відокремлюючи ці види від роду *Cirsium* L., як прий-нято в сучасній радянській флористиці (Гроссгейм, Станков), їх ніяк не можна залишити в складі роду *Chamaepeuce* Adans.

3297 (1). L. echinocephala (Willd.) Klok. comb. nova. — **Ляміра їжакоголова.** Рослина з міцним здерев'янілим коренем і вкороченим, часто багатоголовим кореневищем або каудексом. Стебла поодинокі або здебільшого їх кілька, дещо висхідні, близько 15—35 *см* завв., прості або здебільшого вгорі коротко розгалужені, білоповстисті, дуже густо улиснені. Листки сидячі, перистороздільні, з вузьколінійним, трохи за-горнутим по краю стрижнем і лінійно-ланцетними, відтягнутими на кін-ці в міцну жовтувату колючку частками, теж по краю помітно загор-нутими наспід, зверху зелені, голі, зісподу білоповстисті. Кошики по-одинокі на кінці стебла або його коротеньких гілок, близько 4—5,5 *см* завд. з квітками; обгортка яйцевидно-конічна, але з розчепіреними листочками, майже куляста, близько 25—30 *мм* завд. і 15—25 *мм* завш. під відігнутими верхівками листочків, з відігнутими верхівками 35—55 *мм* у діаметрі; трохи павутиниста, світло-пурпурова або пурпурува-та; листочки обгортки від довгасто-ланцетних до вузьколінійних, 8—27 *мм* завд., 1—4 *мм* завш. (в нижній частині); зовнішні й середні нижче середини колінчасто перегнуті й майже раптово звужені в ланцет-но-шиловидні, плоскувато-тригранні верхівки 5—18 *мм* завд., дуже ко-лючі; внутрішні листочки напівплівчасті, тонко і м'яко загострені; квіт-ки темно-рожево-пурпурові, віночки їх 30—32 *мм* завд., з трубочкою 15—17 *мм* завд.; відгин віночка до $^2/_3$ п'ятироздільний. Сім'янки гру-шовидні, 6—6,5 *мм* завд., 3,2—4 *мм* завш., темно-бурі, з жовтувато-

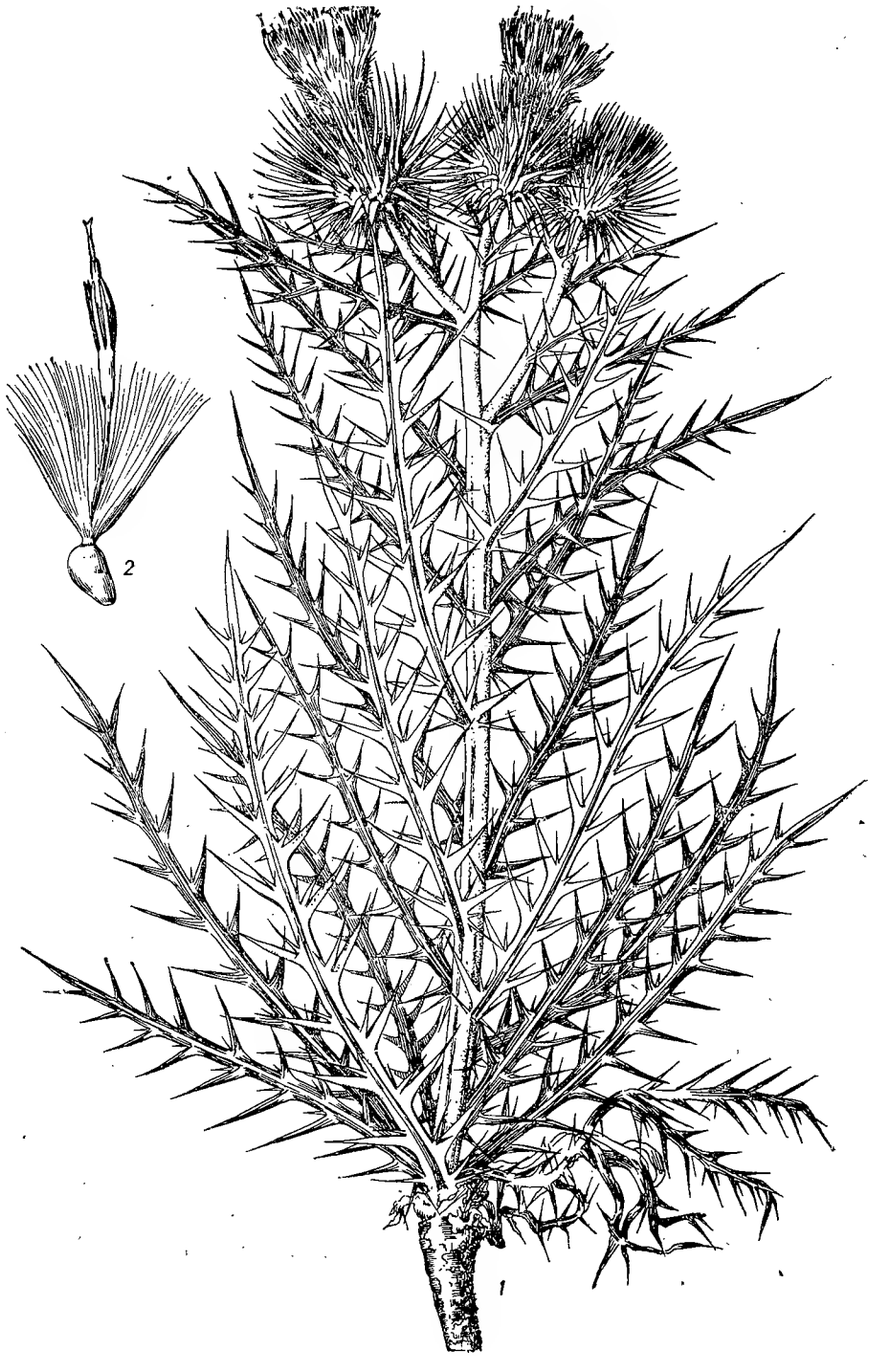

Рис. 106. Ляміра їжакоголова — *Lamyra echinocephala* (Willd.) Klok.

1 — загальний вигляд; *2* — квітка з сім'янкою.

коричнюватими смужками; чубок косо прикріплений на потовщеній верхівці сім'янки збоку, 22—25 *мм* завд., білий. ♃. Цв. VII—IX.

— *Cnicus echinocephalus* Willd., Sp. pl., III (1800) 1685. M. B., Fl. taur.-cauc. II, 280. — *Lamyra angustifolia* Cass. in Dict. Sc. nat., 25 (1822) 221. — *Cirsium echinocephalum* M. B., Fl. taur.-cauc., III (1819) 559; Spreng., Syst., III, 377. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 101. — *Chamaepeuce echinocephala* DC., Prodr., VI (1837) 660. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 406.

На кам'янистих гірських схилах. — У південній частині Криму нерідко.

Кр.Л.-С. Кримська обл.: Сімферополь (Кузнецов!); Білогірськ (Шмальгаузен). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: Сімферопольський рн, Краснопещерна (М. Попов, Доброчаєва, Барбарич!), Краснопілля (!!); Білогірський рн, дорога Красиоселівка — Карасівка. — Кримська обл.: Судак (Каллье!, Савенков!), долина р. Ворон (Войнович!). — **Півд.Кр.** Ялтинський рн, Ялта (Свистунова!), Гурзуф, Піонерське (Котов!), Нікітський ботанічний сад (Клоков!), Алупка (Шмальгаузен), Кастрополь (Савенков!), дорога Алушта — Сімферополь (Зоз!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим; Кавказ: Передкавк., Зах. Закавк.

Загальне поширення. Крим і північно-західна частина Кавказу.

Примітка. Дуже гарна декоративна рослина.

Рід 917. Осот — **Cirsium** Adans.[1]

Adans., Fam., II (1763) 116.

Кошики великі або досить дрібні. Обгортка з черепичасто розміщених ланцетних або лінійно-ланцетних листочків. Спільне квітколоже плоске, вкрите довгими щетинками. Квітки двостатеві або одностатеві з трубчасто-келиховидним віночком; нитки тичинок волосисті або голі; пиляки при основі з зазубленими на кінці придатками; приймочка з короткими зближеними лопатями. Сім'янки довгасті або довгасто-оберненояйцевидні, стиснуті, нереброві, голі; чубок опадний, з багаторядних перистих щетинок, сполучених при основі в кільце. — Багаторічні або дворічні рослини з черговими, звичайно колючими листками, з пурпуровими або світло-жовтими квітками, іноді дводомні.

Поліморфний і безперечно збірний євразійський рід. Задовільної системи його ще немає. Види цього роду досить вільно утворюють між собою гібриди. В Західній Європі описано дуже багато таких гібридогенних форм під подвійними назвами. На нашій території ці форми ще не вивчені й здебільшого не зібрані.

На території СРСР видів цього роду до 100; з них в УРСР відомо 19.

---

[1] Опрацював М. В. Клоков.

1. Листки зверху густо вкриті шипиковидними щетинками . . . 2.
— Листки зверху голі, волосисті або павутинисті, але завжди без шипиковидних щетинок . . . . . 7.
2. Стеблові листки збіжні; стебло з колючозубчастими крилами . . . . . **(4). О. ланцетолистий — C. lanceolatum** (L.) Scop.
— Стеблові листки не збігаючі, стебло безкриле . . . . . 3.
3. Обгортка кошиків гола; зовнішні й середні листочки обгортки вкриті по краях жорсткими війками . . . . . 4.
— Обгортка густопавутиниста, листочки її по краю без війок або з малопомітними дрібними війками . . . . . 5.
4. Зовнішні й середні листочки обгортки по краях вкриті війками близько 0,5 *мм* завд. виключно у верхній частині, відігнуті назовні . . . . . **(3). О. український — C. ucranicum** Bess. ex DC.
— Зовнішні й середні листочки по краях вкриті війками близько 1—2 *мм* завд. до середини або майже до основи, відігнуті назовні й униз . . . **(2). О. війчастий — C. ciliatum** (Murr.) M. B.
5. Кошики дуже великі; обгортка близько 5—6 *см* у поперечному діаметрі (з відігнутими листочками); середні листочки обгортки біля верхівки розширені у вигляді напівплівчастого довгасто-яйцевидного або ланцетного придатка, відтягнутого на кінці в колючку . . . . . **(1). О. польський — C. polonicum** (Petrak.) Iljin.
— Кошики дрібніші; обгортка до 3—4 *см* у поперечному діаметрі, середні листочки від середини поступово загострені . . . . 6.
6. Обгортка кошиків яйцевидно-куляста, 25—38 *мм* у поперечному діаметрі; середні листочки обгортки з довгасто- або лінійно-ланцетною основою майже раптово звужені в не коротшу за основу шиловидну верхівку . . . . . **(5). О. шерстистоквітковий — C. laniflorum** M. B.
— Обгортка яйцевидна, 17—30 *мм* у поперечному діаметрі; середні листочки обгортки від основи поступово звужені в недовгу колючку . . . . . **(6). О. Липського — C. Lipskyi** Klok.
7(1). Відгин віночка приблизно до середини п'ятироздільний, трохи коротший за трубочку. Квітки двостатеві . . . . . 8.
— Відгин віночка майже до основи п'ятироздільний, в кілька разів коротший за трубочку. Квітки одностатеві . . . . . 17.
8. Стебло крилате до верхівки . . . . . 9.
— Стебло безкриле або лише внизу з короткими крилами . . . 10.
9. Листки зверху павутинисті, перистонадрізані або розсічені, з надрізаними лопатями . . . . . **(13). О. болотний — C. palustre** (L.) Scop.
— Листки зверху коротковолосисті, без павутинистого опушення, суцільні або надрізані . . . . . **(7). О. солончаковий — C. elodes** M. B.
10. Стебло нерозвинуте або вкорочене. Переважна частина листків (при наявному стеблі) зібрана в прикореневій розетці. Квітки білувато-жовті . **(19). О. їстівний — C. esculentum** (Sievers) C. A. M.

— Стебло добре розвинуте, б.-м. високе, улиснене. Квітки пурпурові, рідше світло-жовті або жовтуваті . . . . . 11.
11. Кошики скупчені на верхівці стебла та щільно обгорнуті верхівковими листками. Квітки світло-жовті . . . . . **(14). О. городній — C. oleraceum** Scop.
— Кошики нескупчені й позбавлені обгортки. Квітки пурпурові, лише в одного виду жовтувато-білі . . . . . 12.
12. Квітки жовтувато-білі. Стебло вгорі клейке . . . . . **(15). О. клейкий — C. erisithales** (Jacq.) Scop.
— Квітки пурпурові, стебло не буває клейке . . . . . 13.
13. Листки звичайно суцільні, коротко збігаючі, стебла в нижній частині трохи крилаті . . . . . 14.
— Листки звичайно надрізані або розсічені, не збіжні, стебла в нижній частині позбавлені крил . . . . . 15.
14. Корені потовщені, веретеновидні. Зовнішні й середні листочки обгортки відразу звужені у відігнуте вістря. Майже гола рослина . . . . . **(11). О. сірий — C. canum** (L.) All.
— Корені не потовщені, нитковидні. Зовнішні й середні листочки обгортки поступово загострені й притиснуті . . . . . **(12). О. паннонський — C. pannonicum** (L. f.) Gaud.
15(13). Кошики звичайно поодинокі, на довгих ніжках, великі (до 5 *см* завд.). Листки зісподу білоповстисті, нижні майже цілокраї . . . . . **(18). О. різнолистий — C. heterophyllum** (L.) All.
— Кошики звичайно скупчені на верхівці стебла або його гілок по 2—7, дрібніші. Листки зісподу не білоповстисті, всі зазублені . 16.
16. Листки без густого опушення зісподу, з обох боків зелені. Кошики прямостоячі або трохи похилі. Лучно-болотяна рослина . . . . . **(17). О. джерельний — C. rivulare** (Jacq.) Link.
— Листки зісподу сірувато-повстисті. Кошики пониклі. Гірська карпатська рослина . **(16). О. Вальдштейна — C. Waldsteinii** Rouy.
17(7). Листки здебільшого перисторозсічені з надрізаними лопатями, з довгими (до 6 *мм*) і міцними колючками по краях, коротко збіжні, через що стебло помітно крилате . . . . . **(8). О. польовий — C. arvense** (L.) Scop.
— Листки суцільні або рідше надрізані, з короткими (до 2—3 *мм*) слабшими колючками, не збігаючі, стебло позбавлене крил . . 18.
18. Листки зісподу і стебло, принаймні вгорі, білоповстисті. Південна рослина . . . . . **(10). О. сивий — C. incanum** Fisch.
— Листки зісподу майже голі або негустопавутинисті до сірувато-повстистих, як і стебло. Звичайний по всіх районах бур'ян . . . . . **(9). О. щетинистий — C. setosum** M. B.

Секція **1. Lophiolepis** (Cass.) DC. Обгортка яйцевидно-куляста, листочки її черепичасті, притиснуті, звужені на верхівці в лінійно-шиловидний, колючий і по краю колючопилчастий придаток. Крайові квітки часто тичинкові, недорозвинуті. Дворічні або багаторіч-

ні рослини з шипувато-щетинистими на верхній поверхні листками й великими кошиками; стеблові листки стеблообгортні, але не збігаючі.

3298 (1). C. polonicum (Petrak.) Iljin. — **Осот польський.** Стебла прямостоячі, близько 50—200 *см* завв., розгалужені звичайно вище середини, опушені звивистими волосками й, крім того, часто трохи павутинисті. Листки перисторозсічені, з довгастими або довгасто-ланцетними, часто роздвоєними частками, закінченими міцною жовтуватою колючкою, зверху й по краях шипувато-щетинисті, зісподу сірувато-повстисті; нижні листки черешкові, великі; середні й верхні — сидячі, при основі стеблообгортні. Кошики поодинокі на кінці б.-м. видовжених гілок, при основі підперті зменшеними верхівковими листками, великі, близько 5—6 *см* (і більше) завд. з квітками; обгортка широкояйцевидна або сплюснуто-куляста, близько 5—6 *см* у поперечному діаметрі (з відігнутими листочками), густопавутиниста; листочки обгортки від лінійно-ланцетних до вузьколінійних, 11—45 *мм* завд., 0,5—2,7 *мм* завш.; найнижчі листочки при основі обгортки майже прямі, на кінці відтягнуті в колючку, по краях нижче колючки жорсткувато-війчасті; середні відігнуті назовні й униз або (вище розміщені) лише назовні, біля верхівки дещо розширені у вигляді напівплівчастого довгасто-яйцевидного або ланцетного придатка, на кінці відтягнутого в колючку й по краях нерівновійчастого; внутрішні листочки дуже тонко загострені, з волосовидним закінченням, по краях без війок, гладенькі; квітки пурпурові, віночки їх 32—38 *мм* завд., з трубочкою 20—24 *мм* завд. Сім'янки довгасто-оберненояйцевидні, 5—6 *мм* завд., 2—2,8 *мм* завш., жовтувато-бурі, з темно-коричневими поздовжніми смужками; чубок 25—30 *мм* завд., сірувато-димчастий, трохи блискучий. ☉. Цв. VII—IX.

Iljin. (Ильин) в Изв. бот. сада СССР, XXX, 3—4 (1932) 350; во Фл. Юго-Вост., II, 400. Клоков у Визн. росл. УРСР, 568. — *C. eriophorum* auct. fl. ucr. et ross., non Scop.— *C. eriophorum* var. *spathulatum* auct., non Griseb. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 101. — *C. eriophorum* subsp. *decussatum* Petrak. var. *polonicum* Petrak. in Bibl. Bot. H. 78 (1912) 35.

На степових і кам'янистих схилах, у чагарниках, також як рудеральний бур'ян біля шляхів. — В більшій частині районів розсіяно, немає певних вказівок для Криму.

П.П. Київська обл.: Київ (Лазаренко!, Васильєв-Яковлєв!, Монтрезор!). — Київська обл.: Броварський рн, Рудня (Семенкевич!), Бровари (Монтрезор!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Богуславський рн, Михайлівка (Клеопов!), Богуслав (Клеопов, Полонська!); окол. Білої Церкви (Фомін!, Зоз!, Котов!), Олександрія, Паліева гора (Оксіюк!). — Вінницька обл.: Немирівський рн (Гринь!, Михайличенко!); Брацлавський рн, Бугаків (Кучеря!). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Переяслав-Хмельницький (Монтрезор!). — Полтавська обл.: Диканька (Лавренко!). — Сумська обл.: Лебединський рн, Михайлівська цілина (Лавренко!, Зоз!). — Харківська обл.: окол. Харкова (Ширяєв!, Черняєв!, Лавренко!), окол. Харкова, Сокольники (Котов!, Черняєв!, Лавренко!), окол. Артемівки (Козлов!), окол. Рогані (Черняєв!, Лавренко!), по р. Рогані (Черняєв!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: західні й південні райони, в напрямі на схід не переходять за Волгу.

Загальне поширення. Східна Європа. Поза межами СРСР зустрічається ще лише в східній частині Польщі.

3299 (2). C. ciliatum (Murr.) M. B. — **Осот війчастий.** Стебла прямостоячі, до 100 (й більше) *см* завв., розгалужені, негустопавутинисті. Листки перисто- або двоперисторозсічені до роздільних з вузькими довгасто- або лінійно-ланцетними частками, закінченими міцною світло-жовтою колючкою, зверху шипувато-щетинисті, зісподу біло- або білуватоповстисті, з випнутими й оголеними жилками; середні й верхні стеблові при основі стеблообгортні, з вушками; верхівкові листки перистонадрізані, зменшені. Кошики поодинокі на кінці гілок першого-другого порядку, близько 5—6 *см* завд. (з квітками); обгортка кошика яйцевидно-куляста, 3,5—4 *см* у поперечному діаметрі (з відігнутими листочками), гола; листочки обгортки лінійно-ланцетні до вузьколінійних, 8—35 *мм* завд., 0,9—1,5 *мм* завш., зовнішні й середні приблизно від середини дуговидно відігнуті назовні та вниз, на кінці відтягнуті в недовгу жовтувату колючку, по краях нижче колючки й до середини або майже до основи з жорсткуватими війками 1—2 *мм* завд., майже прямі, дуже тонко загострені, нижче досить довгого кінцевого вістря по краях з набагато коротшими й м'якішими війками; квітки пурпурові, віночки їх 27—29 *мм* завд., з тонкою трубочкою 16—17 *мм* завд. Сім'янки оберненояйцевидні, 4,5—5 *мм* завд., 2—2,3 *мм* завш., сплюснуті, коричнево-бурі, чубок 22—25 *мм* завд., сірувато-димчастий, трохи блискучий. ☉ Цв. VII—IX.

M. B., Fl. taur.-cauc., III (1819) 556. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 102. Ильин в Сорн. раст. СССР, IV, 289.

— *Carduus ciliatus* Murr. in Comm. Goett. (1784) 35, tab. 5; DC., Prodr., VI, 635. — *Cnicus ciliatus* Willd., Sp. pl., III (1800) 1667. M. B., Fl. taur.-cauc., II, 275.

На кам'янистих схилах, також як бур'ян біля шляхів. — Наводиться для Криму, звідки ми його екземплярів ще не бачили. Зрідка зустрічається як занесена рослина в північніших районах.

Л.Л.-С. Харківська обл.: Харків (Черняєв!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Ниж.-Дон. (?), Крим (?); Кавказ: Передкавк., Даг., Закавк.

Загальне поширення. Наводиться, крім згаданих районів СРСР, ще для північної частини Ірану.

Примітка. Ще недостатньо вивчений південний вид, поширений на Кавказі. М. М. Ільїн (1932) вважав, що він взагалі поза Кавказом не зустрічається.

3300 (3). C. ucranicum Bess, ex DC. — **Осот український.** Стебла прямостоячі, близько 50—150 *см* завв., вгорі розгалужені, негусто або густувато опушені звивистими почленованими волосками, крім того, часто ще трохи павутинисті, блідо-зелені або іноді брудно-пурпурові. Нижні стеблові листки черешкові, перисторозсічені, з суцільними дов-

гасто-ланцетними або часто двороздільними колючими частками, в обрисі довгасто-еліптичні, великі (до 50 *см* завд. і 25 *см* завш.), середні й верхні листки сидячі, при основі стеблообгортні, з добре виявленими колючо-зубчастими вушками, перисто-розсічені до перистонадрізаних, в обрисі довгасто-яйцевидні; верхівкові листки під кошиком суцільні, довгасто-ланцетні, колючозубчасті, здрібнені; всі листки зверху густо вкриті шипиковидними щетинками до ±1 *мм* завд., зісподу білоповстисто-павутинисті; частки, лопаті й зубці листків закінчені міцними світло-жовтими колючками 1—10 *мм* завд. Кошики поодинокі на кінці стебла та гілок першого-другого порядку, близько 3—4 *см* завд. (з квітками); обгортка кошика яйцевидно-конічна, з широкою, в центрі увігнутою основою, 23—30 *мм* у поперечному діаметрі в нижній частині (з відігнутими верхівками листочків), гола; листочки обгортки від довгасто-ланцетних до вузьколінійних, 4—25 *мм* завд.; 0,9—1,6 *мм* завш., зовнішні й середні на верхівці відігнуті назовні й відтягнуті на кінці в жовтувату колючку, в верхній частині, але нижче колючки, по краях з жорсткими війками близько 0,3—0,5 *мм* завд., внутрішні листки дуже тонко загострені, з відігнутими назовні кінцями, по краях дрібновійчасті; квітки пурпурові, віночки їх 22—29 *мм* завд., з трубочкою 11,5—16 *мм* завд., відгин до $^2/_3$ розсічений. Сім'янки оберненояйцевидні, 4—4,5 *мм*, завд., 1,7—2,2 *мм* завш., трохи сплюснуті, світло-бурі з чорнуватими смужками до майже цілком чорнуватих; чубок 17—22 *мм* завд., білувато-димчастий. ☉. Цв. VII—IX.

Bess. ex DC., Prodr., VI (1837) 635. Клоков у Визн. росл. УРСР, 568, в прим. до *C. serrulatum* M. B.

— *C. serrulatum* auct. fl. ucr., non M. B. sensu proprio. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 101.

На степах, у чагарниках, також як бур'ян по відкритих місцях. — У лісостепових і степових районах нерідко.

Л.Л.-С. Харківська обл.: Харків (Наливайко!, Лавренко!), окол. Харкова (Єфіменко!, Черняєв!), окол. х. Бобрового (Шишкіна!), по р. Рогані (Черняєв!); Валки (Горницький!); Вовчанськ (Заблонський!); Чугуївський рн, Кочеток (Савенков!). — Полтавська обл.: окол. Полтави (Лепченко!); Диканька (Краснов!). — **П.Л.-С.** Кіровоградська обл.: Кіровоград (Черняєв!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Красноградський рн (Масков!); Печенізький рн, окол. Артемівки (Козлов!). — Полтавська обл.: окол. Карлівки (Зеров і Оксіюк!), окол. Карлівки, долина р. Орчика (Д. Зеров!). — Запорізька обл.: Осипенківський рн, Трояни (Олексіїв!). — Донецька обл.: Краснолиманський рн, Святогорськ (Черняєв!); Красноармійський ри (Липа!); Володарський рн, державний заповідник Кам'яні Могили (Щуренко!). — Луганська обл.: Новоастраханський рн, Михайлівка (Шираєвський!), окол. Старобільська (Шираєвський!); Міловський рн, державний заповідник Стрілецький степ (Гринь і Угляренко!). — **Д.Л.-С.** Донецька обл.: Ольгинський рн, Велико-Анадольське л-во (Графф); Слов'янський рн, Маяки (Козлов!), гори Артема (Ширяєв!); дорога Миколаївка—Закітне (Ширяєв!). — Луганська обл.: Ровеньки (Гребеньова!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: Снігурівський рн, Єлизаветівка (Куиуш!, Олексіїв!); окол. Миколаєва (Ната!); Вознесенський рн, Рацинська Дача (Гринь!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Якимівський рн, окол. Вовчанського (Шостенко!, Шалит!); Верхньохортицький рн, Біленьке (Кунуш!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон., Причорн., Ниж.-Дон., Закавказьк., Ниж.-Волзьк.

Загальне поширення. Понтично-каспійський степовий ендем.

Примітка: Декандоль категорично наполягав на тому, що цей вид, добре відомий під назвою *C. serrulatum* auct., зовсім не тотожний справжньому *C. serrulatum* M. B., і відносив останній вид навіть до іншої секції (не до Lophiolepis Cass., а до Eriolepis Cass.). У зв'язку з цим виникає дуже важке таксономічне питання про те, що ж таке є *C. serrulatum* M. B. sensu proprio. Автентичний опис цього виду під назвою *Cnicus serrulatus* M. B. був поданий у другому томі «Florae taurico-caucasicae» (1808, стор. 275), де було наведене й класичне місцезнаходження його: circa Sympheropolin. Маршал Біберштейн прирівнює свій вид до *Cnicus ciliatus* Willd. і вказує, що він нижчий на зріст, має голу обгортку з набагато вужчими, ніж у *C. ciliatus* Willd., листочками, а листочки обгортки у нього зелені, не відігнуті вниз, озброєні на кінці довгою колючкою і по краях вкриті надто дрібними віечками— ciliis minutissimis. У нашої рослини листочки обгортки ніяк не вужчі, ніж у *Cirsium ciliatum* (Murr.) M. B., з коротшими, але добре помітними жорсткими війками по краях, не дуже відігнуті вниз. У додатковому, третьому томі ці види з роду *Cnicus* L. перенесено до роду *Cirsium* L., але *Cirsium serrulatum* M. B. (M. B., Fl. taur.-cauc. III (1819) 557) при цьому перенесенні дещо змінився в бік розширення свого обсягу. В додатковому описі виду обгортка його охарактеризована не як цілком гола, а як лише голувата (calycibus... glabriusculis). Листочки обгортки названі просто війчастими, не підкреслено дрібності віечок, сказано лише, що вони в напрямі до основи листочка зменшуються. Поширення виду вказано набагато ширше: per Rossiam meridionalem usque in Ucrainiam in ruderatis minime rarum est. Очевидно, Маршал Біберштейн до обсягу свого виду включив і українську рослину, яку згодом Бессер і Декандоль почали вважати за окремий вид, відповідно розширивши й діагноз.

Декандоль у шостому томі свого знаменитого Prodromus'a, наводячи *Cirsium serrulatum* Bieb. (стор. 638), вказує, що цей вид був спочатку сплутаний з *C. ucranicum (ucrainicum)* Bess., від якого він добре відрізняється листочками обгортки, по краях незазубленими, блідо-жовто-зеленими, незабарвленими. У зв'язку з усім цим ми вирішили закріпити за нашою рослиною назву *C. ucranicum* Bess. ex DC., бо вона вже напевно до неї стосується. Що ж до *C. serrulatum* M. B. sensu proprio питання залишається відкритим. Поки не з'ясовано конкретний зміст цієї видової назви, використати її ми не маємо змоги. Вид описано з околиць Сімферополя, але гербарного матеріалу по ньому ми досі виявити не спромоглись.

Секція 2. **Eriolepis** (Cass.) DC. Листочки обгортки з цілокраїм верхівковим придатком. Крайові квітки двостатеві, фертильні. Стеблові листки видів збіжні. В іншому, як попередня секція.

3301 (4). C. lanceolatum (L.) Scop. — **Осот ланцетолистий.** Рослина темно- або сірувато-зелена. Стебла прямостоячі, близько 50—150 *см* завв., переважно вгорі розгалужені, з недовгими гілками, досить густо опушені звивистими почленованими волосками, трохи павутинисті, у верхній частині або й нижче крилаті. Нижні листки черешкові, середні й верхні сидячі, з основою, що збігає у вигляді виїмчасто-лопатевих і колючозубчастих крил на стебло; і ті, і другі звичайно перисторозсічені, з ланцетними, часто роздвоєними або (у нижніх листків) над-

різаними та зубчастими частками, зверху шипувато-щетинисті, зісподу негустопавутинисті, зеленуваті або сіруватоповстисті; частки, лопаті та зубці листків і стеблових крил закінчені жовтуватою колючкою 2—10 *мм* завд. Кошики поодинокі на кінці гілок, іноді зближені по 2—3, близько 3,5—4,5 *см* завд. (з квітками); обгортка яйцевидно-куляста, 22—35 *мм* у поперечному діаметрі (з відігнутими листочками), негустопавутиниста; листочки обгортки від ланцетно-шиловидних до вузьколінійних, 3—50 *мм* завд., 1—2,5 *мм* завш., зовнішні й середні з відігнутими назовні й почасти вниз верхівками, на кінці відтягнуті в жовтувату колючку; внутрішні майже прямі, тонко загострені; квітки пурпурові, віночки їх 25—30 *мм* завд., з трубочкою 16—20 *мм* завд. Сім'янки довгасто-оберненояйцевидні, 4—4,5 *мм* завд., 1,7—2,2 *мм* завш., жовтуваті, з темно-коричневими поздовжніми смужками; чубок 22—25 *мм* завд., сірувато-димчастий, деякі щетинки чубка на кінці булавовидно розширені й дуже дрібно зазублені. ☉. Цв. VI—IX.

Scop., Fl. carn., ed. 2 (1772) 130. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 102. Ильин в Сорн. раст. СССР, IV, 288. Клоков у Визн. росл. УРСР, 569.

— *Carduus lanceolatus* L., Sp. pl., ed. 16 (1753) 821. — *Cnicus lanceolatus* Willd., Sp. pl., III (1800) 1666. — *Eriolepis lanceolata* Cass. in Dict. Sc. nat., XLI (1826) 331.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XV, tab. 95, 1.

Біля шляхів та жител як рудеральний бур'ян. — По всій Україні, нерідко.

Поширення в СРСР. Європ. ч.: всі райони; Кавказ; Зах. Сибір (переважно на півдні); Серед. Азія.

Загальне поширення. Європа, Західний Сибір, Мала, Середня й Передня Азія, Північна Африка, як занесена в Північній Америці.

3302 (5). C. laniflorum M. B. — **Осот шерстистоквітковий.** Вся рослина зеленувато-сірувата. Стебла прямостоячі або дещо підведені, до 100—150 *см* завв., розгалужені, сіруваті або білуваті від нещільного повстисто-павутинистого опушення, під опушенням часто пурпуруваті. Прикореневі та найнижчі стеблові листки черешкові, перисторозсічені до перистороздільних, в обрисі довгасто-еліптичні, до 30—40 *см* завд. і 10—11 *см* завш., з надрізаними до розсічених частками; середні й верхні стеблові листки сидячі, при основі стеблообгортні, з вушками, перисторозсічені до надрізаних, в обрисі довгасто-яйцевидні, з надрізаними до суцільних частками або лопатями; всі листки зверху густо вкриті напівпритиснутими шипиковидними щетинками, зісподу білувато-повстисто-павутинисті; частки, лопаті й зубці листків закінчені міцною жовтою колючкою близько 2—10 *мм* завд. Кошики поодинокі на кінці стебла та видовжених гілок або нерідко б.-м. зближені й розміщені частково на вкорочених гілочках, 3—4,5 *см* завд. (з квітками); обгортка кошика яйцевидно-куляста, 25—38 *мм* у поперечному діаметрі (з відігнутими верхівками листочків), густопавутинисті; листочки обгортки від ланцетних і ланцетно-шиловидних до вузьколінійних, 4—30 *мм*

завд., 0,9—2,5 *мм* завш., всі тонко загострені, середні з довгасто- або лінійно-ланцетної основи майже раптово звужені в не коротшу за основу, відігнуту назовні, на кінці жовтувату й колючу шиловидну верхівку; внутрішні листочки напівплівчасті, волосковидно закінчені; квітки пурпурові, віночки 24—35 *мм* завд., з трубочкою 11—18 *мм* завд.; відгин віночка трохи більше ніж до середини п'ятироздільний. Сім'янки довгасто-оберненояйцевидні, 5,2—5,8 *мм* завд., 2,1—2,8 *мм* завш., бурі з чорнуватими смужками до майже цілком чорнуватих, трохи блискучі; чубок 18—25 *мм* завд., білуватий. ♃. Цв. VII—IX.

M. B., Fl. taur.-cauc., III (1819) 557. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 102. — *Cnicus laniflorus* M. B., Fl. taur.-cauc., II (1808) 276.

На кам'янистих схилах. — В південній частині Криму.

Г.Кр. Кримська обл.: Алуштинський рн, г. Роман-Кош (Котов!), державний заповідник, на висоті 680—900 *м* (Гринь!); Ялтинський рн, г. Ай-Петрі (Котов!), державний заповідник, Грушова Поляна (Котов!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Судацький рн, Кара-Даг, схили Берегового хребта (Котов!); Ялтинський рн, Гурзуф, окол. Гурзуфа, Данилівка, Красно-Кам'янка (Котов!), дорога Ялта—Долломси (Котов!), Нікітська яйла, Нікітський ботанічний сад (!!), Нікіта (Граффі), Кастрополь (Савенков!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим (південь); Кавказ: Закавк.

Загальне поширення. Південний Крим і Закавказзя.

3303 (6). C. Lipskyi Klok. sp. nova in Addenda, IX, p. 570 — **Осот Липського.** Рослина загалом зеленувато-сірувата. Стебла до 100 *см* завв., лише вгорі розгалужені, на всьому протязі клочкувато-павутинисті до нещільноповстистих. Листки перистонадрізані до перисторозсічених, з частками й лопатями, закінченими міцною світло-жовтою колючкою, зверху густо вкриті шипиковидними щетинками, зісподу білувато-повстисто-павутинисті; нижні листки черешкові, середні й верхні — сидячі, при основі стеблообгортні, з надрізаними або колючозубчастими вушками. Кошики на кінці недовгих гілок першого порядку поодинокі, або їх кілька, зближені, близько 3—4 *см* завд., з квітками; обгортка яйцевидна, близько 17—30 *мм* у поперечному діаметрі (з відігнутими листочками), білувата від густопавутинистого або нещільноповстистого опушення; листочки обгортки лінійно-ланцетні до вузьколінійних, 5—22 *мм* завд., 0,7—1,8 *мм* завш.; зовнішні й середні з відігнутими назовні та почасти й униз і закінченими світло-жовтою або жовтуватою колючкою верхівками; внутрішні тонко загострені, лише на кінці б.-м. відігнуті або хвилясто-вигнуті; всі по краях дрібно-пилчасто-шорсткі; квітки пурпурові, віночки їх 23—26 *мм* завд., з трубочкою 10—12 *мм* завд., помітно довшою за відгин, відгин віночка менш ніж до середини п'ятироздільний. Сім'янки довгасто-оберненояйцевидні, близько 5—5,5 *мм* завд., 2,3—2,5 *мм* завш., коричнювато-бурі, з невиразними темно-пурпуровими поздовжніми смужками; чубок близько 19—24 *мм* завд., жовтуватий, трохи блискучий. ☉. Цв. VI—IX.

— *C. arachnoideum* auct. fl. taur., non M. B. sensu proprio. — *C. arachnoideum* var. *incana* Lipsky ap. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 102.

На гірських скелях, по узліссях і між чагарниками. — В південно-східній частині Криму, рідко.

Півд.Кр. Кримська обл.: Судак (Савенков!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим (південний схід); Кавказ: Зах. Закавк. (Новоросійськ).

Загальне поширення. Треба гадати, кримсько-новоросійський ендем.

Примітка. Справжній передкавказький *C. arachnoideum* M. B. дуже добре відрізняється від кримсько-новоросійської рослини майже голими стеблами й зеленими зісподу, теж майже голими листками, також більшими й менш густопавутинистими кошиками. Наша рослина описана акад. В. І. Липським з околиць Новоросійська як «різновидність», але вона є у відношенні до *C. arachnoideum* M. B. вікарною географічною расою. Зростання *C. arachnoideum* M. B. sensu proprio на території Криму малоімовірне; мабуть, його тут цілком заступає *C. Lipskyi* Klok. Треба зауважити, що по цій рідкій рослині зібрано ще дуже мало гербарного матеріалу.

Секція **3. Orthocentrum** (Cass.) DC. Кошики яйцевидні. Листочки обгортки довгасто-яйцевидні, часто війчасті, відтягнуті в пряму колючку, на обгортці черепичасто розміщені й притиснуті. Віночок п'ятироздільний, з майже рівними лопатями. Нитки тичинок голі. Чубок сім'янки рудуватий. Дворічні або багаторічні трави з павутинистим або шерстистим опушенням і збіжними стебловими листками.

3304 (7). C. elodes M. B. — **Осот солончаковий.** Вся рослина темно-зелена. Коріння мичкувате, корені численні, почасти трохи потовщені. Стебла прямостоячі, 25—100 *см* завв., звичайно високі, вгорі розгалужені, з виїмчасто-лопатевими крилами до 2 *см* завш., ребристо-борозенчасті, опушені разом із листками короткими звивистими волосками з домішкою де-не-де окремих пластівців павутинистого опушення. Листки суцільні, колючозубчасті або перистонадрізані, від довгасто-оберненояйцевидних до ланцетних, товстуваті; прикореневі та найнижчі стеблові короткочерешкові, решта — сидячі, при основі збіжні, не рахуючи зменшених верхніх, 5—35 *см* завд. і 1—6 *см* завш.; всі листки по краях колючовійчасті; лопаті й зубці листків, а також і стеблових крил закінчуються жовтуватою колючкою близько 1—7 *мм* завд. Кошики поодинокі на гілках першого або (переважно) другого порядку; ніжки їх під самим кошиком позбавлені крил; кошик із квітками 18—26 *мм* завд.; обгортка широкояйцевидна, близько 7—10 *мм* у поперечному діаметрі, помітно клочкувато-павутиниста; листочки обгортки від яйцевидно-ланцетних до вузьколінійних, 7—12 *мм* завд., 0,8—2 *мм* завш.; зовнішні й середні листочки на кінці відтягнуті в жовтувато- або темно-коричневу б.-м. відігнуту колючку; внутрішні з б.-м. вигнутою, плівчастою, коричнюватою, досить тонко загостреною верхівкою; квітки рожево-пурпурові, віночки їх близько 18—20 *мм* завд., з трубочкою близько 8 *мм* завд.; відгин віночка більш як до середини п'ятироздільний. Сім'янки довгасто-оберненояйцевидні, близько 3,2—3,5 *мм* завд. і 1,5—1,6 *мм* завш., коричнювато-світло-бурі; чубок близько 12—13 *мм* завд., білуватий. ☉. Цв. VII—IX.

M. B., Fl. taur.-cauc., III (1819) 555. DC., Prodr., VI, 642. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 103, p.p. (excl. synon.) Клоков у Визн. росл. УРСР, 569.

На солончаках і солончакуватих луках. — В лісостепових і степових районах, розсіяно.

Л.Л.-С. Харківська обл.: Харківський рн, Лизогубівка (Черняєв!). — Полтавська обл.: Лубенський рн, Березоточа (Шмальгаузен); Оболонський рн, Драчки (Брадіс!); Семенівка (Білик!). — **П.З.-Л.С.** Миколаївська обл.: Вознесенськ (Шмальгаузен). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Куп'янський рн, Подоли (!!, Лавренко!); Зміївський рн, Лимаи, р. Гнилиця (Лавренко!). — Дніпропетровська обл.: Новомосковський рн, Самарський бір (!!). — Луганська обл.: Станично-Луганський рн, Болотенка на Сіверському Дінці (Підоплічко!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: Миколаїв (Яната!). — Одеська обл.: Кілійський рн, Вилкове (Шмальгаузен). — Херсонська обл.: Херсон (Шмальгаузен). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Голопристанський рн, Іваново-Рибальча дача (!!), Солоноозерна дача (Гриньї), о. Тендер на Чорному морі (Давидович!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Бессараб. (південь), Причорн., Серед.-Дніпр. (південь), Ниж.-Дон.; Кавказ: Передкавк.

Загальне поширення. Обмежується вказаними районами. Південнопонтичний ендем.

Секція **4. Cirsium.** Кошички яйцевидні. Листочки обгортки черепичасті, ланцетні, притиснуті, зовнішні закінчені коротенькою колючкою, внутрішні з плівчастою тупуватою верхівкою. Квітки одностатеві; віночок з дуже довгою трубочкою і коротеньким, майже до основи п'ятироздільним відгином, рожево-пурпурові; нитки тичинок шорсткі. Сім'янки довгасті, невиразно тригранні; чубок сім'янки багато перевищує зів'ялий віночок, що залишається при плодах. Дводомні багаторічні коренепаросткові рослини з сидячими або коротко збігаючими стебловими листками.

Примітка. Кассіні тільки види цієї секції відносить до роду *Cirsium* Adans. s. str., що, мабуть, і правильно. Декандоль виділяє їх у ранзі секції під назвою *Cephalonopsis* DC., інші автори вживають назву *Breea* Less. pro gen.

3305 (8). C. arvense (L.) Scop. — **Осот польовий.** Рослина з глибоко зануреним головним коренем і горизонтальними боковими коренями, звичайно темно-зелена. Стебла прямостоячі або від основи підведені, близько 40—100 *см* завв., вище середини розгалужені, опушені короткими звивистими волосками і вгорі негустопавутинисті, буруваті або бруднувато-пурпуруваті. Прикореневі та найнижчі стеблові листки звужені до основи, але без певно виявленого черешка; середні стеблові — сидячі й при основі короткозбігаючі, утворюють на стеблі недовгі й вузькі колючозубчасті крила; і ті, і другі перисторозсічені або почасти надрізані, з надрізаними або зубчастими лопатями, що закінчуються, як і зубці їх, міцною жовтуватою колючкою близько 2—6 *мм*

завд., в обрисі від довгасто-еліптичних до ланцетних, майже голі або розсіяно опушені короткими звивистими волосками, переважно зісподу по середній жилці; верхні листки нерідко трохи павутинисті. Кошики з квітками 12—23 *мм* завд.; обгортка довгасто-яйцевидна, при квітках 7—8 *мм* у поперечному діаметрі, при плодах до 25 *мм* завд. і 11 *мм* завш., негусто-клочкувато-павутиниста, бурувата або бруднувато-пурпурувата; листочки обгортки від яйцевидно-ланцетних до вузьколінійних, 3—24 *мм* завд., 0,6—2,3 *мм* завш.; зовнішні й середні загострені, з коротенькою або дрібною відігнутою колючечкою на кінці, звичайно багато темнішою за самий листочок; внутрішні листочки з довгасто- або яйцевидно-ланцетною плівчастою рудувато-бурою верхівкою; при плодах обгортка з усіма листочками розростається; квітки рожево-пурпурові, віночки їх 12—18 *мм* завд., з трубочкою 10—15 *мм* завд. і відгином близько 3 *мм* завд.; у зів'ялих віночків, що залишаються біля сім'янки, трубочка більш видовжена. Сім'янки довгасті, 3,2—3,4 *мм* завд., близько 1,2 *мм* завш., коричнювато-світло-бурі; чубок 23—28 *мм* завд., бруднувато-сірий. ♃. Цв. VI—X.

Scop., Fl. carn., od. 2 (1772) 126. DC., Prodr., VI, 643. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 100, p.p. Ильин в Сорн. раст. СССР, IV, 284. Клоков у Визн. росл. УРСР, 569.

— *Serratula arvensis* L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 820. — *Breea dioica* Less., Syn. (1832) 10. — *Cirsium horridum* Stank. в кн.: Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 408. — *C. arvense* α. *horridum* Koch., *Syn.* (1833) 400. Ledeb., Fl. Ross., II, 2, 735.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XV, tab. III, I, 1—8. Сорн. раст. СССР, IV, фиг. 476.

Як бур'ян на городах, біля ставків, по шляхах. — У всіх лісових районах і в Поліссі, досить звичайно.

Пр.Л. Чернівецька обл.: Чернівці (!!); Глибоцький рн, Петричанка (Горохова!). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Львів (!!). — **П.П.** Київська обл.: Київ (!!); Димерський рн, Глібівка (Барбарич!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Чернігівський рн, Мохнатин (Ширяєв!); Вищедубечаиський рн, Дубечанське л-во, Жукинська дача (Радде — Фоміна!); Городнянський рн, болото Замглай (Липа!). — **П.Л.-С.** Хмельницька обл.: Старокостянтинівський рн, Сахнівці, на р. Случ (Осадча!); Вовковинецький рн, Клопотівці (Котов!). — Вінницька обл.: Шпиківський рн, Шпиків — Даньківка (Котов!). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Баришівський рн, Бзів (Зоз!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Прибалт., Лад.-Ільм., Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр. (захід). В інших районах тільки як занесена рослина.

Загальне поширення. Західна й Середня Європа, на схід до Дніпра.

3306 (9). C. setosum M. B. — **Осот щетинистий.** Коренепаросткова сірувато-світло-зелена рослина, з дуже глибоко зануреним, до 2—3(6) *м* завд., головним коренем і численними міцно розвинутими боковими коренями. Стебла близько 60—130 *см* завв., вгорі розгалужені, ребристо-борозенчасті, трохи павутинисті. Листки довгасто-еліптичні

або довгасті, звужені до основи й сидячі або (прикореневі й найнижчі стеблові) з невиразним черешком, суцільні або нерідко перистонадрізані до неглибокорозсічених, з закінченими жовтуватою колючкою до 2—3 *мм* завд. лопатями, крім того, по всьому краю дрібно-зубчасто-шипуваті, зісподу негусто- або розсіянопавутинисті до майже голих. Кошики з квітками близько 15—20 *мм* завд.; обгортка яйцевидна, при квітках 7—10 *мм* у поперечному діаметрі, при плодах до 24 *мм* завд. і 12 *мм* завш., розсіяно або помітно клочкувато-павутиниста, бурувата, рідше пурпурувата; листочки обгортки від яйцевидно-ланцетних до вузьколінійних, 2—22 *мм* завд., 0,8—2 *мм* завш.; зовнішні й середні загострені, з темнішою або іноді чорнуватою, на самому кінці нерідко гачковидно загнутою верхівкою; внутрішні листочки з довгастою або довгасто-яйцевидно-ланцетною, плівчастою, коричнювато-бурою верхівкою; квітки рожево-пурпурові, віночки їх 10—18 *мм* завд., з трубочкою 7—15 *мм* завд. і відгином близько 3 *мм* завд. Сім'янки довгасті, 2,8—3,2 *мм* завд. і 1—1,2 *мм* завш., коричнювато-світло-бурі; чубок 21—26 *мм* завд., бруднувато-сірий. ♃ Цв. VI—X.

M. B., Fl. taur.-cauc., III (1819) 560. DC., Prodr., VI, 643. Ильин в Сорн. раст. СССР, IV, 284.

— *C. arvense* auct. fl. ucr. pro max. parte.

Рисунки: Сорн. раст. СССР, IV, фиг. 477.

Злісний бур'ян у посівах, також серед чагарників, на порубах і на луках. — По всій Україні, звичайно.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: всі райони; Кавказ; Сибір (на півдні); Серед. Азія: Арал.-Касп.

Загальне поширення. Східна Європа, Південний Сибір, Кавказ. Наводиться для помірної зони всієї Азії, що навряд чи відповідає дійсності (на Далекому Сході і в Середній Азії відомі інші близькі види).

3307 (10). C. incanum Fisch. — **Осот сивий.** Коренева система, як у *C. setosum* M. B,. до якого цей вид дуже подібний, відрізняючись набагато густішим опушенням. Стебла близько 30—100 (і більше) *см* завв., вище середини розгалужені і по всій довжині з укороченими пазушними гілочками, тонко-ребристо-борозенчасті, густопавутинисті або (принаймні вгорі) білуватоповстисті. Листки звужені до основи й сидячі, іноді з дрібними вушками при основі, суцільні, великозубчасті або перистонадрізані, довгасто-еліптичні (в обрисі) або довгасто-ланцетні, до 10—17 *см* завд. і 3—7 *см* завш., з зубцями та лопатями, закінченими коротенькою (до 3 *мм* завд.) жовтуватою колючкою, крім того, по всьому краю пилчасто-шипуваті, зверху розсіянопавутинисті, зісподу білуватоповстисті. Кошики з квітками 15—20 *мм* завд.; обгортка яйцевидна або широкояйцевидна, при квітках 8—9 *мм* у поперечному діаметрі, при плодах до 25 *мм* завд. і 10 *мм* завш., помітно, але негусто павутиниста, бурувата або брудно-пурпурувата; листочки обгортки від яйцевидно-ланцетних до вузьколінійних, 3—19 *мм* завд., 1—2 *мм* завш.,

з темними кінчиками; квітки рожево-пурпурові, віночки їх 12—18 *мм* завд., з трубочкою 9—14 *мм* завд. і відгином 3—4 *мм* завд. Сім'янки довгасті, 3—3,5 *мм* завд., близько 1,3 *мм* завш., коричнювато-світло-бурі; чубок близько 22—25 *мм* завд., бруднувато-сірий. ♃. Цв. VI—IX.

Fisch., Cat. Hort. Gorenk., ed. 2 (1812) 35, nomen nudum. M. B., Fl. taur.-cauc., III (1819) 561, descriptio. DC., Prodr., VI, 643. Клоков у Визн. росл. УРСР, 570. — *C. arvense* δ. *incanum* Ledeb., Fl. Ross., II, 735. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 107.

В плавнях Дніпра, по берегах річок, як бур'ян на городах і в посівах. — В Лівобережному Злаковому Степу й на крайньому півдні Лівобережного Злаково-Лучного Степу, також у кримських районах, місцями звичайно.

П.З.-Л.С. Дніпропетровська обл.: Криворізький рн, балка Довжик (Рижутін!). — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл., Дніпропетровський рн, Чаплі (Лепченко!). — **П.З.С.** Херсонська обл.: Херсон (Шмальгаузен), Херсонські плавні (Зоз!). — Дніпропетровська обл.: Нікопольський рн, окол. Покровського (Куксін!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Верхньорогачинський рн, Ушкалка (Куксін!); Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Лавренко!, Постригань!); Цюрупинський рн, Козачо-Лагерська арена (Косець!); Попове—Біленьке (Кукуш!); Голопристанський рн, Івано-Рибальча дача, Солоноозерна дача (Гринь!); Генічеський рн, пів-в Чонгар (Котов!). — Запорізька обл.: Верхньохортицький рн, Біленьке (Кукуш!); Якимівський рн, Олександрівка (Ната!); Мелітопольський рн, дорога Круглий під — Цимбальський під (Ната!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: Білогірський рн, Мічурінське (Котов!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Гурзуф (Ширяєв!); Судацький рн, окол. Планерського (Котов і Карнаух!). — **К.С.** Кримська обл.: Приморський рн, Героївське (!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: південні та південно-східні райони; Кавказ: Передкавк., Зах. Закавк.; Зах. Сибір (південь); Серед. Азія (півн. захід). Не цілком з'ясоване.

Загальне поширення. Поза межами СРСР не виявлене.

Секція **5. Onotrophe** (Cass.) DC. Обгортки кошиків яйцевидні або кулясті, зовнішні листочки їх гострокінцеві або закінчені коротенькою колючкою; внутрішні завжди без колючки. Віночки з майже однаковими лопатями відгину. Нитки тичинок волосисті. Багаторічні рослини дуже різноманітного вигляду.

3308 (11). C. canum (L.) All. — **Осот сірий.** Сизувато-світло-зелена рослина з косим кореневищем і веретеновидно потовщеними, 2—10 *мм* у діаметрі, коренями. Стебла прямостоячі, близько 50—100 *см* завв., прості або частіше вгорі розгалужені, з нечисленними видовженими гілками, тонко-ребристо-борозенчасті, клочкувато-павутинисті до повстисто-павутинистих під кошиками, в нижній частині улиснені й під листками крилаті. У верхній — безлисті або лише з дуже здрібненими верхівковими листками. Листки довгасто-ланцетні до видовжено-еліптичних, з поступово загостреною і закінченою коротенькою колючкою верхівкою, по краях дрібнозазублені до майже цілокраїх і вкриті тонкими жовтуватими колючками та шипиковидними щетинками, загалом

0,5—6 *мм* завд.; рідше, крім того, ще й надрізані, з трикутно-ланцетними, закінченими видовженою тонкою колючкою лопатями, зверху вкриті коротенькими звивистими волосками або майже голі, іноді з поодинокими пластівцями павутинистого опушення, зісподу так само або густіше опушені, по середній жилці нерідко шерстисто-павутинисті; прикореневі листки черешкові, близько 20—50 *см* завд. і 3—7 *см* завш.; нижні й середні стеблові сидячі, при основі збіжні. Кошики поодинокі на кінці стебла та гілок, близько 25—35 *мм* завд. з квітками; обгортка під час цвітіння широко-яйцевидно-конічна, близько 15—18 *мм* у поперечному діаметрі, при плодах до 22 *мм* у діаметрі, трохи павутиниста; листочки обгортки від довгасто-яйцевидно-ланцетних до вузьколінійних, 6—20 *мм* завд., 0,7—2,8 *мм* завш., по краях дрібновійчасті; зовнішні й середні на кінці відтягнуті в коротеньку назовні та вбік відігнуту колючку, внутрішні — з жовтуватою або пурпуровою тонко загостреною плівчастою верхівкою (придатком); квітки пурпурові, віночки їх 21—23 *мм* завд., з трубочкою 10—12 *мм* завд. і відгином глибше як до середини п'ятироздільним. Сім'янки довгасті, 3—4,2 *мм* завд., 1,3—1,6 *мм* завш., сіруваті або рудуваті; чубок близько 14—16 *мм* завд., білуватий, трохи блискучий. ♃. Цв. VI—IX.

All., Fl. pedem., I (1785) 151. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 103 (ап M. B.) Клоков у Визн. росл. УРСР, 562 (ап Moench.).

— *Carduus canum* L., Mant. (1771) 105. — *Cnicus canus* Willd., Sp. pl., III (1800) 1664.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XV, tab. 97; 98, 1; 99.

На луках, особливо засолонених. — Майже по всій Україні.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Ужгородський рн, Середнє (Білик!). — **П.П.** Київська обл.: окол. Києва (Сациперов!), окол. Києва, Біличі (Зеров!). — **Л.П.** Київська обл.: окол. Києва, Дарниця (Васильев-Яковлєв!); Броварський рн, Літківське л-во (Сележинський!). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Струсівський рн, степ Панталиха (Гринь!). — **П.Л.-С.** Черкаська обл.: Корсунь-Шевченківський рн, Яблунівка (Клеопов!); Звенигородський рн, Козацьке (Підоплічко!), Звенигородка (Підоплічко!), Неморож (Підоплічко!); Чигирин (Зеров!); Бабанський рн, Оксанино, Бабанка (Лазаренко!). — Київська обл.: Біла Церква (Оксіюк!); дорога Острів — Ходорів (Мондальський!). — Кіровоградська обл.: Кіровоград (Ліндеман!); дорога Кіровоград — Лозоватка (Окснер!). — **Л.Л.-С.** Черкаська обл.: Золотоніський рн, на р. Супій (Зеров і Оксіюк!), Піщане (Полинська!); Ірклiївський рн, Скородистик (Котов, Кузнецова і Карнаух!). — Київська обл.: Переяслав-Хмельницький (Монтрезор!). — Полтавська обл.: Полтава (Іллічевський!); Полтавський рн, Курилехівка (Іллічевський!); Лубенський рн, Мацківці (Брадіс!), Лубни (Лоначевський!); Хорол (Полонська!); Зіньків (Зеров!). — Сумська обл.: Суми (Черняєв!). — Чернігівська обл.: Прилуки (Левенець!). — Харківська обл.: Харківський рн, Лизогубівка (Черняєв!), Мерефа (Котов!, Козлов!), Пісочин на р. Уді (Козлов!), окол. Харкова (Котов!, Ширяєв!), Жихар (Савенков!), Артемівка на р. Мерефі (Козлов!); Зміївський рн, Артюхівка (Шостенко!), Зідьки на Дінці (Шостенко!); Дергачівський рн, Рогозянка на р. Уді (Шостенко!); Валківський рн, Деркачі (Білик!); Нововодолазький рн, Рокитне (Козлов!); Чугуївський рн, Земляний Колодязь, Кочеток (Білик!). — **Д.Л.-С.** Донецька обл.: Єнакіївський рн, Ольховатка (!). —

Л.З.-Л.С. Полтавська обл.: Карлівка (Цінгер!). — Луганська обл.: Старобільськ (Ширяєв!); Станично-Луганське (Клеопов!). — Донецька обл.: Краснолиманський рн, Святогорськ (Липа!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: Миколаїв (Ната!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: центральні та південні райони; Кавказ; Зах. Сибір: південні райони.

Загальне поширення. Більша частина Європи, крім півночі, Кавказ, південь Західного Сибіру.

3309 (12). C. pannonicum (L. f.) Gaud. — **Осот паннонський.** Рослина дуже подібна до попереднього виду, від якого відрізняється непотовщеними, нитковидними або шнуровидними коренями, коротше збігаючими стебловими листками, трохи дрібнішими кошиками, цілком притиснутими листочками обгортки та димчастими чубками сім'янок. ♃. Цв. VI—IX.

Gaud., Helv., VI, 363. Клоков у Визн. росл. УРСР, 569.
— *C. canum* γ. *pannonicum* Schmalh., Фл. Ср. и Ю. Р., II (1897) 104. — *Carduus pannonicus* L. f., suppl. (1781) 348.

На луках, степових схилах. — Відоме з Лівобережного Лісостепу (в нетипових формах). Наводиться для різних районів, здебільшого помилково.

Л.Л.-С. Сумська обл.: Лебединський рн, Михайлівська цілина (Білик!). — Харківська обл.: Дергачівський рн, Семенівка (Черняєв!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: наводиться для різних районів, здебільшого замість *C. canum* (L.) All.

Загальне поширення. Середня Європа.

Примітка. Окремі екземпляри, що їх можна віднести за морфологічними ознаками до цього виду, навряд чи цілком йому тотожні. Можливо, цей західний вид на територію Української РСР і не заходить.

3310 (13). C. palustre (L.) Scop. — **Осот болотний.** Рослина з мичкуватими коренями, зелена або темно-зелена. Стебла прямостоячі, (20)50—120 і до 200 *см* завв., прості або вгорі розгалужені, ребристо-борозенчасті, досить густо опушені звивистими волосками, з домішкою павутинистого опушення, густішого вгорі під кошиками, колючокрилаті. Листки довгасто-еліптичні (в обрисі) й довгасті до лінійних, перисторозсічені або перистонадрізані до зубчастих, з надрізаними або зубчастими лопатями, зверху негусто опушені звивистими волосками, зісподу вкриті густішими й довшими звивистими волосками та б.-м. павутинисті до сіруватоповстистих, помітно світліші, ніж зверху; прикореневі листки короткочерешкові, чималі, але не дуже великі (до 15—25 *см* завд. і 3—7 *см* завш.); стеблові листки сидячі, при основі далеко збіжні, збігаючи, утворюють майже по всій довжині стебла виїмчасто-лопатеві й зубчасті крила; лопаті й зубці листків та стеблових крил закінчені тонкуватою бурувато-світло-жовтою колючкою близько 1—5 *мм* завд.; крім того, краї листків ще вкриті коротенькими шипуватими вій-

ками. Кошики звичайно щільно скупчені по кілька на кінці стебла або також його головних гілок, рідше деякі на помітних коротеньких ніжках, невеликі, з квітками близько 15—20 *мм* завд.; обгортка яйцевидна, досить густопавутиниста, бурувато-пурпурувата; листочки обгортки від довгасто-яйцевидно-ланцетних до вузьколінійних, 3—12 *мм* завд., 0,6—2 *мм* завш.; зовнішні по краях довгастовійчасті, решта — дрібно-шипчасто-шорсткі; зовнішні і середні з дещо відігнутими назовні верхівками, у верхній частині темніше забарвлені, на кінці відтягнуті в дуже коротку тоненьку колючку; внутрішні напівплівчасті, жовтуваті, загострені; квітки пурпурові, віночки їх 12—15 *мм* завд., з трубочкою 5—7 *мм* завд.; відгин віночка менш як до середини п'ятироздільний. Сім'янки довгасто-оберненояйцевидні, 2,7—3,1 *мм* завд., 1,1—1,5 *мм* завш., білуваті; чубок 10—12 *мм* завд., сірувато-димчастий, трохи блискучий. ♃, ☉. Цв. VI—IX.

Scop., Fl. carn., ed. 2 (1772) 120. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 102. Клоков у Визн. росл. УРСР, 569.
— *Carduus palustris* L., Sp. pl., ed. I (1753) 822.
Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XV, tab. 100.

На болотах і заболочених луках. — У більшій частині Української РСР, крім Степу та кримських районів.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Виноградівський рн, Вовчанське (Гринь!). — **К.Л.** Закарпатська обл.: Хустівський рн, Кошелеве (Білик!); Перечинський рн, Лумшур (Брадіс!), Тур'я Поляна (Доброчаєва!); Рахівський рн, г. Петрос (Хржановський!); Великоберезнянський рн, на р. Малій Бистриці (Гринь!); Свалявський рн, Березник (Косець!). — Станіславська обл.: Яремчанський рн, Ворохта (Котов і Омельчук!). — **Пр.Л.** Львівська обл.: Трускавець (Котов!). — Чернівецька обл.: Вижницький рн, Петраші, г. Вихід (Катіна!), Розтоки, г. Вихід (Котов і Теличко!). — **З.П.** Ровенська обл.: Висоцький рн, Золоте (Барбарич!). — Волинська обл.: Шацький рн, Пулемець (Барбарич!), острів на оз. Світязьке (Барбарич!). — **П.П.** Київська обл.: окол. Києва (Семенкевич!), окол. Києва, Святошино (Гринь!); Біла Церква (Котов!). — Житомирська обл.: Коростишівський рн, Стрижівка, на р. Тетерів (Кривошия!). — **Л.П.** Київська обл.: окол. Києва, Дарниця (Семенкевич!). — **В.Л.-С.** Ровенська обл.: Червоноармійський рн, Сестрятин (Котов і Омельчук!). — **П.Л.-С.** Хмельницька обл.: Летичів (Котов!); Чорний Острів (Козлов!). — Вінницька обл.: Гайсинський рн, Губник (Котов!). — **Л.Л.-С.** Сумська обл.: Суми (Калениченко!).

Поширення в СРСР. Європ. ч.: в більшій частині районів, крім степового півдня та Криму; Зах. Сибір.

Загальне поширення. Більша частина Європи, Західний Сибір. Євросибірський лісовий вид.

3311 (14). C. oleraceum Scop. — **Осот городній.** Рослина з горизонтальним кореневищем. Стебла прямостоячі, близько 50—150 *см* завв., прості або вгорі коротко розгалужені, ребристо-борозенчасті, розсіяно-клочкувато-павутинисті. Прикореневі та нижні стеблові листки черешкові, перисторозсічені до перистонадрізаних, в обрисі еліптичні, великі (до 40—50 *см* завд. і 25—30 *см* завш.), з довгасто- або яйцевидно-

ланцетними частками; середні стеблові — сидячі, з широкостеблообгортною основою та чималими вушками, перисторозсічені до перистонадрізаних; верхні листки суцільні, яйцевидно-ланцетні, великозубчасті, всі листки по краю нерівно-пилчасто-зубчасті, з частками, лопатями й зубцями, закінченими тонкою білуватою колючкою близько 1—3 *мм* завд., майже голі, з малопомітними рештками павутинистого опушення зісподу по середній жилці, зверху темно-зелені, зісподу світліші. Кошики майже сидячі або на дуже коротких павутинистих ніжках, скупчені по кілька на кінці стебла або гілок першого порядку й оточені обгорткою з верхівкових листків; останні від яйцевидно- до довгасто-ланцетних, 1,5—8 *см* завд., 0,7—5,5 *см* завш., колючозубчасті, кошик із квітками близько 2,5—4,5 *см* завд.; обгортка близько 12—17 *мм* у поперечному діаметрі, негусто, але помітно павутиниста; листочки обгортки від довгасто-ланцетних до вузьколінійних, 7,5—22 *мм* завд., 1—2,2 *мм* завш., всі на спинці дрібнопухнасті; зовнішні й середні листочки закінчені жовтуватою або білуватою колючкою, з майже притиснутими або трохи відігнутими верхівками, внутрішні — з плівчастими, тонко загостреними жовтувато-коричнюватими верхівками, на кінці більш викривлені або почасти вниз загнуті; квітки блідо-жовті, віночки їх 17—22 *мм* завд., з трубочкою 7—10 *мм* завд.; відгин більш як до середини п'ятироздільний, нитки тичинок довговолосисті. Сім'янки довгасті, близько 4—4,5 *мм* завд. і 1,4—1,6 *мм* завш., жовтуваті або коричнюваті; чубок близько 16—17 *мм* завд., сірувато-димчастий. ♃. Цв. VI—IX.

Scop. Fl. carn., ed. 2 (1772) 124. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 105. Клоков у Визн. росл. УРСР, 569.

— *Cnicus oleraceus* L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 826.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XV, tab. 103.

На вогких луках, у заболочених чагарниках, вільшняках, по берегах річок тощо. — Майже по всій Україні, за винятком кримських районів. Але зборів цього виду з районів Степу в гербаріях майже немає.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, окол. Богдан (Гринь!, Білик!); Тячівський рн, Широкий Луг (Косець!). — **Пр.Л.** Станіславська обл.: Коломийський рн, уроч. Княж-двір (Котов і Омельчук!). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Яворівський рн, Яворівське л-во, окол. Волі-Старицької (Косець!). — Тернопільська обл.: Почаїв (Монтрезор!); Бережанський рн, окол. Нараєва (Данилевська!), окол. Бережан, заплава р. Золотої Липи (Гринь!); Кременецький рн, Веселівка (Монтрезор!). — **З.П.** Ровенська обл.: Олександрійський рн, окол. Кам'яної Гори (Котов і Омельчук). — Житомирська обл.: окол. Житомира (Д. Зеров, Т. Оксіюк). — Хмельницька обл.: Славутський рн, Цвітоха (Осадча!, Морозова!). — **П.П.** Київська обл.: Київ, окол. Києва (Д. Зеров!), окол. Києва, Голосіеве (Семенкевич!, Васильєв!, Ната! В. і М. Клокови!), окол. Києва, Сирець (Семенкевич). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: окол. Теребовлі (Гринь). — Хмельницька обл.: Чемеровецький рн, Ямпільчик (Клеопов!); Кам'янець-Подільський рн, Гуменці, окол. Гуменців (Косець). — Вінницька обл.: Копайгородський рн, Немерче (Кузнецова!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Богуславський рн, Хохітва (Клеопов!), Богуслав (Полонська, Клеопов); Біла Церква (П. Оксіюк, М. Гродзінський). — Хмельницька обл.: окол. Летичева, берег р. Вовк (Єлін!, Котов!), окол. Ріжнів (Козлов!); Красилівський рн, окол. Западинців (Козлов!); Меджибізький рн, окол. Терешівців (Козлов!). — Вінницька обл.: окол. Вінниці, П'ятничанський ліс (Брубахер, Янківський), Вінниця, берег р. Південного Бугу (Клеопов!), Вінниця, р. Десна (Левіна!); Літинський рн, окол. Микулинців (Д. Зеров!). — Черкаська обл.: Канів (Монтрезор), окол. Канева (Котов!); Золотоніський рн, Деньги (Полонська!); Васильківський рн, Дзвінкове (Клеопов); Звенигородський рн, Звенигородка, Немерож (Підоплічко!); Ладижинський рн, окол. Винограда (Д. Зеров!, Клеопов!); Корсунь-Шевченківський рн, Яблунівка (Клеопоз!); Сміла (Тржебінський!). — **Л.Л.-С.** Сумська обл.: Сумський рн, Харківщина (Калениченко!, Лавренко!). — Харківська обл.: Харків (Черняєв, Ширяєв!), окол. Харкова (Паршина, Ширяєв), Покотилівка (Котов!), окол. Хорошевого (Десятова-Шостенко!); Зміїв (Лавренко); Валки (Горницький!, Лавренко!); Нововодолазький рн, Бірки (Лавренко, Котов!). — Полтавська обл.: окол. Зінькова (Д. Зеров!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Куп'янськ (Лавренко!), Подоли (Клоков, Пискунов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: в більшій частині районів, за винятком Крайнього Півдня і Крайньої Півночі; Зах. Сибір: в південних і центральних районах.

Загальне поширення. Європа, Західний Сибір. Євросибірський лісовий вид.

3312 (15). C. erisithales (Jacq.) Scop. — **Осот клейкий.** Рослина з потовщеним горизонтальним кореневищем і тонкими, шнуровидними або нитковидними коренями. Стебла прямостоячі, прості або вгорі трохи розгалужені, досить тонко-ребристо-борозенчасті, опушені короткими або недовгими й почленованими волосками, під кошиками сіруваті від такого опушення, улиснені переважно в нижній частині, вгорі лише з малопомітними, здрібненими, лінійно-ланцетними верхівковими листочками; листки перисто-роздільні, з довгасто-ланцетними, закінченими коротенькою жовтувато-бурою колючкою частками, в обрисі довгасто-еліптичні, зверху негусто-коротко-волосисті, темно-зелені, зісподу по жилках густіше опушені, сизувато-світло-зелені, прикореневі й найнижчі стеблові листки черешкові, близько 15—55 *см* завд., 5—25 *см* завш.; середні стеблові — сидячі, при основі стеблообгортні, з великими колючозубчастими вушками; частки листків надрізані, з закінченими колючкою лопатями, й дрібно-колючо-зубчасті або лише дрібнозубчасті, крім того, по всьому краю коротко-шипувато-війчасті. Кошики нечисленні, на видовжених або вкорочених ніжках, іноді скупчені по два на кінці безлистих гілок, здебільшого похилі, близько 20—30 *мм* завд. з квітками; обгортка яйцевидно-чашовидна, 9—17 *мм* у поперечному діаметрі, іноді з рештками клочкувато-павутинистого опушення; листочки обгортки від довгастих або яйцевидно-довгасто-ланцетних до вузьколінійних, 5—17 *мм* завд., 0,8—2,7 *мм* завш., по краях дрібновійчасті, густіше вгорі; зовнішні й середні листочки обгортки з відігнутою, відтягнутою на кінці в жовтувате вістря верхівкою, на спинці клейкі; внутрішні з жовтуватою, плівчастою, яйцевидно- або довгасто-ланцетною, вигнутою верхівкою; квітки світло-жовті (або іноді червонуваті),

віночки їх 15—21 *мм* завд., з трубочкою 6—9 *мм* завд. і дуже нерівно п'ятироздільним відгином. Сім'янки довгасто-обернено-яйцевидні, 3,2—4,5 *мм* завд., 1,5—1,7 *мм* завш., світло-бурі; чубок 13—16 *мм* завд., білувато-димчастий. 2|. Цв. VI—VIII.

Scop., Fl. carn., ed. 2 (1772) 125. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 105. Клоков у Визн. росл. УРСР, 569.

— *Carduus erisithales* Jacq., Enum. Vindob. (1773) 146 et 279.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XV, tab. 106.

По узліссях, на лісових луках, на вогких скелях. — В лісових районах і в північній частині Західного Лісостепу.

Р.-О.Л. Тернопільська обл.: Почаїв (Шмальгаузен); дорога Кременець — Вишневець (Шмальгаузен); Великодедеркальський рн, Новосілки (Клоков і Заверуха!). — **К.Л.** Львівська обл.: Сколівський рн, Коростів (Косець!). — Закарпатська обл.: Хустівський рн, Данилова (Грины!); Рахівський рн, г. Менчул (Хржановський); хр. Свидовець, г. Близниця (Запятова!, Грины!, Брадіс!, Хржановський!). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Збаразький рн, Новий Роговець, Збаразьке л-во (Грины!); Чортківський рн, Улашківці (Грины!, Данилевська!). — **П.Л.-С.** Хмельницька обл.: Волочиський рн, Порохня (Козлов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Прибалт., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр. (захід).

Загальне поширення. Середня Європа (переважно в горах).

3313 (16). C. Waldsteinii Rouy — **Осот Вальдштейна.** Стебла до 200 *см* завв., прості або вгорі розгалужені, тонко-ребристо-борозенчасті, клочкувато-павутинисті, буруваті або бурувато-пурпуруваті. Листки від округло-яйцевидних черешкових до яйцевидно-довгастих сидячих, перистонадрізані та нерівнозубчасті, з закінченими коротенькою жовтуватою колючкою лопатями й зубцями, крім того, по всьому краю коротко-шипувато-війчасті, зверху голі або розсіянопавутинисті, зісподу сіруватоповстисті; стеблові листки з округлими, колючозубчастими вушками. Кошики здебільшого скупчені по 3—7 на верхівці стебла або ще й поодинокі на кінцях гілок, близько 22—37 *мм* завд. з квітками, пониклі; обгортка яйцевидна або напівкуляста, близько 17—25 *мм* завш., бурувата, помітно павутиниста; листочки обгортки від довгасто-яйцевидно- або довгасто-ланцетних до вузьколінійних, 4—22 *мм* завд., 0,9—2,8 *мм* завш., по краях дрібновійчасті; зовнішні й середні листочки з відігнутою і закінченою дуже коротенькою колючою верхівкою; внутрішні листочки з загостреною війчастою верхівкою; квітки пурпурові, віночки їх 20—23 *мм* завд., з трубочкою 7—9 *мм* завд., відгин віночка менш як до середини п'ятироздільний. Сім'янки довгасто-обернено-яйцевидні, 4,4—5,4 *мм* завд., 1,9—2 *мм* завш., жовтуваті або рудуваті; чубок 18—22 *мм* завд., сірувато-димчастий, трохи блискучий. 2|. Цв. VII—VIII.

Rouy, Fl. de Fr., IX (1905) 84.

— *C. pauciflorum* Spreng., Syst., III (1826) 375. Клоков у Визн. росл. УРСР,

569. — *Cnicus pauciflorus* W. K., Icon. pl. rar. Hung., II (1805) 175, tab. 161.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XV, tab. 102. W. K., l. c.

На узліссях і галявинах, по берегах річок. — Тільки в Карпатах.

— **К.Л.** Чернівецька обл.: Путильський рн, Шурденський перевал (Барбарич!). — Закарпатська обл.: Рахівський рн, хр. Чорногора, г. Шешул (Комендар!), Гуцульсько-Мармароські Альпи (Брадіс і Запятова!); хр. Чорногора, г. Петрос (Грины!); Тячівський рн (Грины!). — Станіславська обл.: Яремчанський рн, р. Прут (Катіна!), Ворохта, Говерлянське л-во (Котов і Омельчук!). — **Пр.Л.** Чернівецька обл.: Вижницький рн, Шепіт (Котов і Омельчук!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати).

Загальне поширення. Східна частина Середньої Європи.

3314 (17). C. rivulare (Jacq.) Link. — **Осот джерельний.** Темно-зелена рослина з горизонтальним кореневищем і майже нитковидними корінцями. Стебла прямостоячі, здебільшого 60—120 *см* завд., прості або вгорі розгалужені, ребристо-борозенчасті, трохи павутинисті, лише під кошиками білуватоповстисті, улиснені, переважно в нижній частині; прикореневі та найнижчі стеблові листки короткочерешкові, перисторозсічені; в обрисі еліптичні та довгасто-еліптичні, близько 1,5—4,5 *см* завд. і 6—12 *см* завш., з ланцетними або довгасто-ланцетними, надрізаними або зубчастими лопатями, зверху голі, зісподу по жилках дрібноклочкувато-павутинисті або почасти вкриті короткими звивистими волосками; лопаті й зубці листків закінчені коротенькою тонкою колючкою, крім того, листки по всьому краю шипикувато-війчасті; середні стеблові листки сидячі, при основі стеблообгортні, з вушками, загалом подібні до нижніх, але дрібніші. Кошики скупчені на верхівці стебла по 2—4 або рідше поодинокі на кінці видовжених чи коротких гілок, прямостоячі або похилі, близько 20—30 *мм* завд.; обгортка під час цвітіння чашовидна, близько 8—13 *мм* завш., при плодах до 25 *мм* завд. і 16 *мм* завш., іноді з малопомітними рештками павутинистого опушення, бруднувато-пурпурувата; листочки обгортки від яйцевидно- або довгасто-яйцевидно-ланцетних до вузьколінійних, 6—18 *мм* завд., 0,9—2,2 *мм* завш., поступово загострені й гострокінцеві, в нижній частині коротко опушені, вище по кілевій жилці клейкі, по краях дрібновійчасті; квітки пурпурові, віночки їх 16—19 *мм* завд., з трубочкою 7—9 *мм* завд., відгин віночка до середини п'ятироздільний. Сім'янки довгасті, 3,7—5,2 *мм* завд., 1,5—2 *мм* завш., білуваті; чубок близько 14—15 *мм* завд., сірувато-димчастий. 2|. Цв. V—VI.

Link., Enumer. Berol., 2, 301. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 105. Клоков у Визн. росл. УРСР, 569.

— *Carduus rivularis* Jacq., Fl. austr., 1 (1772) 57, tab. 91.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XV, tab. 104.

На заболочених луках і болотах. — В лісових та лісостепових районах.

Пр.Л. Львівська обл.: Самбір (!). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Пере-

мишлянський рн. Борщів на р. Гнилій Липі (Косець!). — Тернопільська обл.: Кременецький рн, Лішня (Данилевська!), на р. Ікві (Данилевська!).— **З.П.** Ровенська обл.: Костопільський рн, Берестовець (Котов!); Олександрійський рн, Кам'яна Гора (Котов!), Мощинське л-во (Котов!); Любоміль (Барбарич!); Голобський рн, Кашівка (Барбарич!); Киверцівський рн, Киверцівське л-во (Барбарич!). — Житомирська обл.: Черняхів (Малишко!, Чорноголовко!); Новоград-Волинський рн, Лебедівка (Козаченко!). — **П.П.** Житомирська обл.: Коростишів (Котов і Теличко!). — Київська обл.: окол. Києва, Боярка — Будаївка (Окснер!), окол. Києва, Біличі (Семенкевич!), Київ (Цінгер!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Тупичівський рн, Бурівка (Левіна!), Тупичів (Дзюбенко!); Городнянський рн, Дроздовиця (Левіна!). — Київська обл.: окол. Києва, Дарниця (Семенкевич!, Котов!); дорога Дарниця — Бровари (Зеров!), дорога Дарниця — Рибне озеро (Котов!). — Сумська обл.: Шалигінський рн, Чернове, на р. Клевені (Левіна!). — **З.Л.-С.** Вінницька обл.: Станіславчицький рн, Слобода-Носковецька, Кацмазів (Білик!). — **В.Л.-С.** Ровенська обл.: Червоноармійський рн, Сестрятин (Котов!). — **П.Л.-С.** Ровенська обл.: Здолбунівський рн, Копиткове (Барбарич!). — Київська обл.: Білоцерківський рн, Томилін (Катіна!). — Хмельницька обл.: Старокостянтинів (!); Летичівський рн, Райкове, на р. Південному Бузі (Козлов і Котов!); Чорноострівський рн, на захід від Чорного Острова (Козлов!). — Вінницька обл.: Вінниця (Левіна!). — **Л.Л.-С.** Сумська обл.: Суми (Калениченко!, Ходунов!); Лебединський рн, Куличка на р. Пслі (Стахорський), Лебедин, Курилівка (Ширяєв!). — Харківська обл.: Харків (Шмальгаузен, ц. м.). — Полтавська обл.: Диканський рн, Почепи (Шкорбатова!). — Черкаська обл.: Золотоніський рн, Мицалівка на р. Золотоношці (Полонська!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Балаклійський рн, Шевелівка (Семенкевич!). — Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ на р. Самарі (Шмальгаузен, ц. м.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон. (захід), Причорн. (північ).

Загальне поширення. Середня й західна частина Східної Європи. Поза межами Радянського Союзу зустрічається переважно в горах.

3315 (18). C. heterophyllum (L.) All. — **Осот різнолистий.** Рослина з кореневищем і повзучими підземними пагонами. Стебла прямостоячі, до 100—150 *см* завв., прості або лише вгорі трохи розгалужені, тонкоребристо-борозенчасті, клочкувато-павутинисті. Листки звичайно довгасто-ланцетні, відтягнуто загострені, по краях дрібно-колючо-зубчасті й шипувато-війчасті, рідше деякі (переважно стеблові) перистонадрізані, з ланцетними, закінченими дуже коротенькою колючкою лопатями, зверху по середній жилці трохи павутинисті або майже голі, темно-зелені, зісподу білуватоповстисті; прикореневі листки довгочерешкові, великі (до 80 *см* завд. і 15 *см* завш.), з вузькокрилатим черешком; найнижчі стеблові з коротшим і ширше крилатим черешком; середні та верхні сидячі, при основі стеблообгортні, з округлими вушками. Кошики поодинокі на кінці стебла та гілок або іноді скупчені по 2—3 на верхівці стебла, здебільшого на довгих безлистих ніжках, рідше на коротких ніжках, звичайно прямостоячі, великі, близько 4—5 *см* завд. з квітками; обгортка кошиків на початку цвітіння майже куляста, згодом розтулена, 18—25 *мм* завш., при основі бурувата або брудно-пурпурувата,

гола; листочки обгортки від довгасто-яйцевидних або яйцевидно-ланцетних з дрібною насадженою колючкою до лінійно-ланцетних або вузьколінійних, загострених, 6—28 *мм* завд., 0,9—4 *мм* завш., по краях дрібновійчасті; зовнішні й середні з відігнутим назовні кінчиком; внутрішні листочки з ланцетною або яйцевидно-ланцетною, плівчастою і рудувато-пурпуруватою верхівкою (придатком), відокремленою перетяжкою від зеленої частини листочка; квітки пурпурові; віночки їх 25—35 *мм* завд., з трубочкою 12—18 *мм* завд.; відгин віночка трохи менш як до середини п'ятироздільний. Сім'янки довгасті, 3—3,8 *мм* завд., 1,2—1,4 *мм* завш., жовтувато-буруваті, чубок 20—25 *мм* завд., сірувато-димчастий, трохи блискучий. 4. Цв. VI—VIII.

All., Fl. pedem., I (1785) 152, tab. 34. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 104. Клоков у Визн. росл. УРСР, 569.

— *Carduus heterophyllus* L., Sp. pl., ed. I (1753) 824.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XV, tab. 107.

В заболочених лісах, на вогких луках. — В Лівобережному Поліссі, Лісостепу і в Лівобережному Злаково-Лучному Степу на півночі. Рідка рослина.

Л.П. Сумська обл.: Середино-Будський рн, Кам'янка (Барбарич!). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: окол. Харкова, Ващенківський бір (!), дорога Жихар—Безлюдівка (Наливайко!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Зміївський рн, Кам'янка (Клоков!!); Ізюм (Горницький!). — Луганська обл.: Ново-Айдарський рн, Співаківка (Горницький!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: в ряді районів; Кавказ: Передкавк. (захід); Сибір: у більшості районів.

Загальне поширення. Поза межами СРСР поширений в Західній Європі, з одного боку, і в Північній Монголії — з другого. Загалом євросибірський вид.

Примітка. Загальне поширення цього виду заслуговує на спеціальне вивчення. Українські місцезнаходження його, мабуть, реліктові.

Помічено, ніби гібриди цього виду з *C. lanceolatum* (L.) Scop. гостро відмінні від типу шипувато-щетинистими зверху листками, але за формою та розмірами прикореневих листків цілком з ним схожі. Зібрано лише прикореневі листки (Харків, приміська смуга, на NS від х. Козенкова, схил яру, 11.VIII 1932, Єфіменко).

3316 (19). C. esculentum (Sievers) C. A. M. — **Осот їстівний.** Рослина з дуже вкороченим кореневищем і тонкими або іноді потовщеними коренями, звичайно світло-зелена, близько 4—40 *см* завв. Стебло майже нерозвинуте, і тоді рослина має вигляд розетки, листя з сидячими кошиками в центрі або (рідше) б.-м. видовжене, до 30—40 *см* завв., товсте, круглясте, досить густо опушене звивистими волосками, бруднувато-пурпурувате. Листки здебільшого зібрані в прикореневу розетку, перистонадрізані або неглибоко розсічені, в обрисі довгасто-еліптичні, близько 10—30 *см* завд. і 2,5—7 *см* завш., до основи поступово звужені в невиразно виявлений, широкий і шипувато-зубчастий черешок, з обох боків розсіяно опушені звивистими волосками, густіше зісподу по середній жилці, по всьому краю вкриті жовтуватими колюч-

ками 1—8 *мм* завд.; лопаті листків широкояйцевидні або півкруглі, б.-м. зазублені до надрізаних; середні листки у стеблових форм сидячі, при основі коротко збіжні; верхівкові листки притулені до кошиків, зменшені. Кошиків кілька (5—10), скупчених в центрі прикореневої розетки або на верхівці стебла, близько 35—40 *мм* завд. з квітками; обгортка яйцевидна, близько 10—20 *мм* у поперечному діаметрі, гола, жовтувато-бура; листочки обгортки від яйцевидно-ланцетних до лінійно-ланцетних і вузьколінійних, 9—26 *мм* завд., 0,8—5,2 *мм* завш., на кінці відтягнуті в жовтувату колючку або вістря близько 0,5—2,5 *мм* завд., по краях угорі дрібновійчасті; зовнішні й середні з трохи відігнутою назовні верхівкою, тонкуваті й перетинчасті; квітки білувато-жовтуваті, віночки їх 24—31 *мм* завд., з трубочкою 13—17 *мм* завд. і відгином нерівно, але загалом менш як до середини п'ятироздільним. Сім'янки оберненояйцевидні, близько 3,5—4,5 *мм* завд. і 1,5—1,7 *мм* завш., коричнювато-світло-бурі; чубок 22—30 *см* завд., білуватий, трохи блискучий. ♃. Цв. VII—IX.

C. A. M. in Beitr. Pfl. Russ. Reich., IV (1847) 43 et in Flora, XXXII (1849) 747. Клоков у Визн. росл. УРСР, 569.

— *Cnicus esculentus* Sievers in Pall., N. Nord. Beitr., VII (1793—1796) 362. — *C. acaule* β. *sibiricum* Ledeb., Fl. Ross., II (1845—46) 743. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 106.

На солончакуватих луках. — В південній частині Лівобережного Лісостепу і в Лівобережному Злаково-Лучному Степу, нерідко.

Л.Л.-С. Полтавська обл.: Полтава (Іллічевський!), Полтава, на р. Ворсклі (Лепченко!, Оксіюк!), окол. Полтави (Соколовський!, Данилевська!); Семенівка (Білик!); дорога Семенівка — Очеретувате (Зоз!). — Харківська обл.: Харківський рн, Рогань (Котов!, Козлов!), Жихар (Котов!), Артемівка на р. Мерефі (Козлов!), Основа на р. Уді (Лавренко!); Вовчанськ (Заблоцький!); Печеніги (Лавренко!); Валківський рн, Щербинівка (Лавренко!); Чугуївський рн, Земляний Колодязь (Білик!); Липецький рн, Руські Тишки (Козлов!). — **Д.Л.-С.** Луганська обл.: Лисичанськ, на р. Дінці (Липа!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Куп'янський рн, Подоли (!!, Лавренко!); Вовчанський рн, колгосп ім. Куйбишева, на р. Вовчій (Білик!). — Луганська обл.: Станично-Луганський рн, Деркульський державний кінний завод на р. Деркул (Лавренко!); Біловодський рн, Городище, на р. Деркул (Котов!). — **П.С.** Запорізька обл.: Якимівський рн, о. Бірючий (Левіна!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: південно-східні райони; Зах. Сибір: південні райони; Схід. Сибір: південно-західна частина; Серед. Азія: переважно північні райони.

Загальне поширення. Поза межами СРСР наводиться для Північної Монголії.

Примітка. Наш опис дещо розходиться з описами цього виду, складеними на матеріалі з більш східних районів. Б. К. Шишкін і Л. П. Сергієвська вказують для цього виду у «Флоре Западной Сибири» (т. XI, стор. 2894) лілово-пурпурові квітки, чого в нашої рослини ніколи не буває. Дуже можливо, що східноєвропейська раса відрізняється від типової сибірської.

Рід 918. Артишок — Cynara Vaill.[1]

Vaill. ex L., Gen., ed. I (1737) 244.

Квітки зібрані у великі кошики. Обгортка майже куляста. Листочки обгортки багаторядні. Віночок трубчастий, 5-роздільний. Сім'янка гола, стиснута або чотирикутна зі зрізаною верхівкою. — Багаторічні трав'янисті рослини, іноді колючі, з великими лопатевими листками.

До роду належить 11 видів, поширених в країнах Середземномор'я і на Канарських островах. В СРСР та УРСР зустрічається в культурі 1 вид.

3316[1] (1). C. scolymus L. — **Артишок.** Стебло 1—1,5 *м* завв., з великими перисторозсіченими листками. Квітки сині, синьо-фіолетові або рідше білі, зібрані у великі (до 12 *см* у діаметрі) кошики з черепичасто розташованими, м'ясистими при основі листочками обгортки. ♃. Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 827.

— *C. scolymus* β. *mutica* De Vis., Fl. Dalm., II (1847) 46. — *C. cardunculus* L. β. *sativa* Moris, Fl. Sard., II (1840—1843) 61.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XV, tab. 884.

В СРСР культивується переважно в південних районах як багаторічна культурна рослина; в районах Києва, Москви, Ленінграда та ін.— як однорічна рослина з попереднім вирощуванням розсади в теплицях і дальшою висадкою її у відкритий грунт (²/₂ IV—¹/₂ V). Коли підземні частини рослини на зиму прикривають шаром гною і перегною завтовшки 25—30 *см*, вони можуть добре перезимовувати і наступного року давати рясний врожай і навіть достигле насіння.

У дикому стані рослина невідома. Ймовірно батьківщиною її є країни Середземномор'я.

Господарське значення. Дуже м'ясисте спільне квітколоже і нижні частини листочків обгортки (до розкривання кошиків), а іноді й товсті корені вживаються в їжу у відвареному і консервованому вигляді. Артишоки містять: води 86,5%, азотних речовин — 2,5%, цукру — 1%, декстрину — 2%, клітковини — 1,3%, попелу (золи) — 1,3%. Кількість цукру в м'ясистих частинах листків обгортки становить близько 2,2%.

Рід 919. Розторопша — Silybum Vaill.[2]

Vaill. ex Adans., Fam., II (1763) 116.

Квітки трубчасті, всі двостатеві, зібрані у великі кошики, здебільшого поодинокі. Обгортка черепичаста, з шорстких відігнутих колючовійчастих листочків, витягнутих на кінці в довгу міцну колючку. Спільне

[1] Опрацював А. І. Барбарич.

[2] Опрацював А. І. Барбарич.

квітколоже густо вкрите довгими голими щетинками, м'ясисте. Нитки тичинок зовні опушені, в нижній своїй частині зрослися в трубку. Сім'янки оберненояйцевидні, стиснуті, без реберець, голі, з чубком з багаторядних зазублених волосків, з'єднаних при основі кільцем, легко відокремлюються від квітколожа. — Трав'янисті, колючі, однорічні або дворічні рослини з черговими листками.

До цього роду належать 2 види, поширені в дикорослому стані на Канарських островах, країнах Південної Європи і далі на схід до Ірану, в Алжирі. В СРСР та УРСР зустрічається 1 вид в культурі або здичавіло.

3317 (1). S. marianum Gaertn. — **Росторопша плямиста.** Рослина 1—1,5 *м* завв., колюча, гола або злегка шерстиста, під суцвіттям нерідко білуватоповстиста, з веретеноподібним коренем. Стебло прямостояче, просте або розгалужене у верхній частині, некрилате, борозенчасте. Листки шкірясті, з жовтуватими колючими зубцями, по жилках білоплямисті, рідше зелені; нижні при основі звужені в черешок, широкоеліптичні, перистолопатеві, хвилясті, з трикутними лопатями; стеблові — сидячі із стеблообгортною основою, суцільні, самі верхні листки ланцетні, перистолопатеві, іноді перистороздільні, з віночком пурпуровим, трубчастим. Кошики близько 5 *см* у діаметрі. Листочки обгортки зелені, з яйцевидною основою і ланцетною верхньою частиною, колючі, внутрішні лінійно-ланцетні, суцільні. Всі квітки двостатеві. Сім'янки 6—7 *мм* завд., довгасто-яйцевидні, трохи стиснуті, гладенькі, блискучі, з темними довгастими плямами на жовтому фоні. ☉, ☉. Цв. VI—VIII.

Gaertn., Fruct. et sem., II (1791) 378, tab. 168. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 96. Клоков у Визн. росл. УРСР, 561.

— *Carduus marianus* L., Sp. pl., ed. I (1753) 823. — *Cirsium maculatum* Scop., Fl. carn., ed. II (1772) 130. — *Carthamus maculatus* Lam., Encycl., I (1783) 638.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XV, tab. 882. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 2, 917, Fig. 615; 918, Fig. 616.

Зрідка культивується в садах і по городах як лікарська рослина, а також трапляється як здичавіла.

З.П. Житомирська обл.: Баранівський рн, Явне (А. і О. Барбаричі!).

Поширення по СРСР. Здичавіло подекуди в середній і південній частинах Європейської частини СРСР, зокрема в Білоруській РСР (Мінська, Могильовська, Брестська області), в районі Москви, Дагестану і Закавказзя.

Загальне поширення. Південна Європа, Північна Африка.

Господарське значення. Декоративна рослина. Використовувалася в минулому в народній медицині від жовтухи і при захворюваннях селезінки. Тепер застосовується в гомеопатії при захворюваннях печінки (препарати з достиглих плодів у вигляді настойки на суміші спирту з водою). Насінини містять в собі жирну олію і тирамін (оксифенілацетиламін).

Рід **920. Татарник — Onopordon** L.[1]

L., Sp. pl., ed. I (1753) 827.

Кошики гомогамні, з численними однаковими квітками. Обгортка кошика з черепичасто розміщених, шкірястих, цілокраїх, закінчених колючкою листочків. Спільне квітколоже м'ясисте, ямчасто-ніздрюване, з перетинчастими, по краю війчасто-зубчастими ямочками. Квітки трубчасті, двостатеві, пурпурові, з глибокоп'ятироздільним відгином віночка. Нитки тичинок вільні, голі; пиляки при основі дволопатеві, з шиповидними придатками. Приймочки майже до верхівки з'єднані. Сім'янки чотиригранно-оберненояйцевидні, трохи сплюснуті, з поздовжніми реберцями й поперечними зморшками; чубок багаторядний, опадний, з війчасто-зазублених або перистих щетинок, сполучених при основі в кільце. — Здебільшого високі трави, з колючокрилатим стеблом і черговими колючозубчастими листками.

Середземноморський рід, що налічує до 15—20 видів. Для території Радянського Союзу наводиться 4 види, з них на Україні зустрічається 2 види.

1. Вся рослина сірувата або білувата від шерстисто- або повстисто-павутинистого опушення . . **(1). Т. звичайний — O. acanthium** L.
— Рослина зелена, клейка від густого залозистого опушення . . . . . **(2). Т. кримський — O. tauricum** Willd.

3318 (1). O. acanthium L. — **Татарник звичайний.** Вся рослина зеленувато-сіра або білувата від павутинистого опушення, іноді сизувата. Стебла прямостоячі, близько 50—150 *см* завв., розгалужені, на всьому протязі з 2—3 широкими, колючозубчастими крилами. Прикореневі листки короткочерешкові, перистонадрізані до перисторозсічених, в обрисі довгасто-еліптичні, з колючозубчастими частками; стеблові — сидячі, часто надрізані з колючими лопатями або колючозубчасті, довгасто-еліптичні, довгасті або (вгорі) довгасто-ланцетні, при основі збіжні; колючки, що закінчують лопаті та зубці листків, міцні, жовті. Кошики поодинокі на кінці стебла та головних гілок або зближені по кілька; обгортка кулясто-дзиговидна, вище середини перетягнута, близько 3—4 *см* у поперечному діаметрі, трохи павутиниста; листочки обгортки з яйцевидної або довгасто-яйцевидної основи відтягнуті в міцну зеленувату колючку, по краях пилчасто-шорсткі; зовнішні й середні з відігнутими верхівками; квітки пурпурові. Сім'янки оберненояйцевидні, близько 4—6 *мм* завд., 2,5—2,8 *мм* завш., помітно сплюснуті й невиразночотиригранні, з 3—5 поздовжніми реберцями та косими поперечними зморшками між ними, сіруваті або сірувато-коричневі, з темно-бурими плямочками; чубок удвоє довший за сім'янку, рудуватий, з зазублено-війчастих щетинок. ☉. Цв. VI—IX.

[1] Опрацював М. В. Клоков.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 827. Ledeb., Fl. Ross., II, 761. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 95. Клоков у Визн. росл. УРСР, 561.
Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XV, tab. 82.

По шляхах, біля жител. Рудеральний бур'ян. — По всій Україні.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: в більшій частині районів, крім півночі; Кавказ; Серед. Азія.
Загальне поширення. Європа, Мала Передня й Середня Азія; занесено в Північну Америку.

3319 (2). O. tauricum Willd. — **Татарник кримський.** Рослина темно-зелена, густо-залозисто-опушена. Стебло до 100 (і більше) *см* завв., розгалужене, з нешироkими крилами. Листки переважно довгасто-ланцетні, перисторозсічені й колючозубчасті, з міцними жовтуватими колючками. Кошики великі; обгортка з розчепіреними листочками близько 4—6 *см* у поперечному діаметрі; листочки обгортки довгасто-ланцетні, поступово звужені до верхівки, з майже тригранною колючкою на кінці, залозисто опушені; квітки пурпурові. Сім'янки обернено-яйцевидні, сплюснуті, близько 4—4,5 *мм* завд. і 2,5 *мм* завш., сіруваті, буруваті або темно-коричневі, з 3—6 поздовжніми реберцями на кожному боці, косо впоперек зморшкуваті; чубок утроє довший за сім'янку. В іншому, як *O. acanthium* L. ☉. Цв. VI—IX.

Willd., Sp. pl. III (1800) 1687. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 96. Ильин в Сорн. раст. СССР, IV, 276.
Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XV, tab. 83, II.

Біля шляхів і жител, дуже рідко в посівах. — В південній частині Криму.

Кр.Л.-С. Кримська обл.: Сімферополь (!!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: Севастополь (Шмальгаузен). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський р-н: Нікіта (Шмальгаузен); окол. Судака (Барбарич!).

Поширення в СРСР. Європ. ч.: Крим.
Загальне поширення. Південна Європа, Мала Азія.

ДОДАТОК IX

ADDENDA IX.

ДІАГНОЗИ НОВИХ ВИДІВ РОСЛИН, ОПИСАНИХ В XI ТОМІ «ФЛОРИ УРСР»

DIAGNOSES PLANTARUM NOVARUM IN TOMO XI «FLORAE RSS UCR. COMMEMORATARUM»

1. Achillea inundata Kondr. species nova. — *A. millefolium* β. *magna* Schmalh., Фл. Ср. и Ю. Р., II (1897) 64, non *A. magna* L. — *A. millefolium* Клоков in Визн. росл. УРСР, (1950) 543, non L.

Planta herbacea robusta caulibus 60—110 *cm* altis, haud dense pilis mollibus obtectis. Folia radicalia necnon caulina inferiora petiolata, usque ad 35—45 *cm* longa, superiora sessilia, basi auriculata, brachyblastis axillaribus dense foliatis additis; lamina foliorum 0,5—4 *cm* lata, binnatipartita vel in foliis superioribus saepissime pinnatifida, rachide lato, segmentis obovatis, lobulis terminalibus late triangulatis, apiculatis, parce pubescens, planiuscula. Corymbus compositus 8—22 *cm* latus, ramis usque ad 19—22 *cm* longis; involucrum ellipsoideo-ovoideum, 4—6 *mm* longum, phyllis parce pubescentibus; ligulae flosculorum marginalium ca. 3 *mm* longae et 2,5 *mm* latae, denticulis saepe obsoletis. Achenia ca. 1,5 *mm* longa, ala ca. 0,5 *mm* lata munita.

Floret VII—IX. Habitat in pratis inundatis vel locis humidis regionum silvo-steppacearum et steppacearum partis europaeae URSS.

Typus. RSS Ucr., prope Kioviam, in pratis sabulosis ad ostium Desnae fl., 11.IX 1957, M. Klokov, E. Kondratjuk, G. Kuznetzova. In Herbario Instituti botanicae Academiae Scientiarum RSS Ucr., Kioviae, sicut et omnes ceterae hoc Addendo descriptae species, asservatur.

Affinitas. Ab *A. millefolio* L. s. str. rachide foliorum multo latiore (nunquam 0,6—1 *mm* lato), lobulis eorum terminalibus late triangulatis (non anguste lanceolatis), dimensionibus partium omnium majoribus necnon habitu toto recedit; *A. euxino* Klok. litorali magis proxima, foliis in vivo planiusculis valde latioribus, ligulis flosculorum marginalium subduplo longioribus atque habitu toto differt clarissime, sicut et ab omnibus aliis plus minusve affinibus.

2. Achillea birjuczensis Klok. species nova. Nomen in Визн. росл. УРСР (1950) 544; in Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, ed. 2 (1957) 382.

Caules solitarii vel 2—3-ni, erecti vel ascendentes, 10—30 *cm* alti, saepissime simplices, ob pubescentiam lanuloso-tomentosam vel partim villosam canescentes, foliosi. Folia caulina pinnati- vel subbipinnatisecta, ambitu oblonga vel oblongo-lanceolata, 1—6 *cm* longa, 2—12 *mm* lata, lanuloso-villosiuscula, sub pube obsolete foveolato-glandulosa; folia inferiora petiolata, petiolo ca. 1—2 *cm* longo, basi haud auriculáto; cetera brevipetiolata usque ad sessilia, basi sine auriculis vel nonnulla basi lobulis paucis oblongo- necnon lineari-lanceolatis auriculata; media in axillis ramulos abbreviatos foliosos gerentia; segmenta foliorum subremota vel arcte appropinquata, apud folia apicalia sub corymbo integra, oblongo-obovata vel bi-trifida, apud cetera tri-multifida, saepissime pinnatifida usque ad -secta, lobis inferioribus saepe bi-trifidis, ambitu ovata vel saepius oblongo-ovata; lobuli terminales segmenti in numero 3—13, oblongo- vel lineari-lanceolati, apice glabri; laterales 0,5—2,5 *mm* longi, apicalis 1,5—4 *mm* longus et 0,6—0,9 *mm* latus; segmenta infima foliorum saepissime abortiva. Corymbus compositus densus, compactus, supra convexus, ca. 1—3 *cm* longus et 1,5—4 *cm* latus, ramulis incrassatis, lanuloso-villosis; calathidiorum pedunculi 1—4 *mm* longi, 0,6—0,8 *mm* diametro; involucrum oblongo-ovoideum 3,5—4,5 *mm* longum, 2—3 *mm* latum, lanuloso-villosum, phyllis 1,2—4,5 *mm* longis; ligulae flosculorum marginalium transversim ovalia 0,9—1,6 *mm* longa, 1,5—2,0 *mm* lata, sulphureae; corollae flosculorum tubulosorum 2,2—2,5 *mm* longae, flavae. Achenia lanceolato-ovata ca. 1,5 *mm* longa et 0,5 *mm* lata.

Floret VI—IX. Habitat in sabuletis litoralibus maeoticis.

Typus. RSS Ucr., insula maeotica Birjuczij ostriv dicta, steppa sabulosa litoralis, 17 VI 1954, Parnasskij.

Affinitas. A proxima *A. micrantha* Willd. (*A. Gerberi* Willd. necnon M. B.) pubescentia totae plantae densiore et squarrosa (haud adpressa), foliis magis dissectis, segmentis eorum pinnatifidis (non tri-, vel palmatifidis), lobulis segmenti terminalibus 7—13 (non 3—5), corymbo densiore, compacto (haud laxiusculo) supra convexo (haud plano), pedunculis calathidiorum brevioribus et triplo crassioribus (1—4 *mm* longis et 0,6—0,8 *mm* diametro, non 1—6 *mm* longis et 0,2—0,3 *mm* diametro), involucro longiore (3,5—4,5 *mm*, non 2—4 *mm* longo) magis villoso, ligulis flosculorum marginalium latioribus necnon notis aliis recedit. Ab *A. leptophylla* M. B. steppicola caulibus simplicibus (nunquam valde ramosis), corymbo magis compacto, involucro oblongiore (nunquam semigloboso) differt.

3. Artemisia lanulosa Klok. species nova. — *A. lanata* auct. fl. taur., non DC.; *A. caucasica* auct. fl. taur., non Willd.

Suffruticulus, caespites densiusculos formans; trunculi ramiscum comparative tenues, 2—3 *mm* diametro, cortice brunneo; tota planta

rufescenti-cinerea, raro albida ob pubescentiam densissimam lanuginoso-tomentosam. Caules floriferi herbacei, haud numerosi, suberecti, saepe curvati; stolones steriles numerosi, abbreviati vel usque ad 10 *cm* elongati, foliosi; folia eorum basalia petiolata, subpalmatim dissecta, ambitu reniformia, 8—19 *mm* longa, 5—14 *mm* lata, petiolo 4—12 *mm* longo, segmentis 2—12 lineari-oblongis necnon obovatis 2,5—7,5 *mm* longis, 0,8—1,5 *mm* latis; folia superiora ternato-pinnata usque ad impari-pinnatisecta, 30—45 *mm* longa, 18—38 *mm* lata, petiolo 12—25 *mm* longo, segmentis primariis 3—5, segmentulis terminalibus 9—21 linearibus vel lineari-lanceolatis necnon oblanceolatis 4,5—23 *mm* longis, 0,7—2,5 *mm* latis, in triente superiore latissimis, acutatis; folia caulina sessilia, impari-pinnatisecta, segmentis lateralibus utroque 2—4, solum apicalia palmata vel ternata, ambitu oblongo-ovata vel ovato-rhomboidea, 7—15 *mm* longa, segmenta eorum linearia. Inflorescentia anguste paniculata, calathidiis in ramulis eae solitariis vel aggregatis, saepe nutantibus; involucrum calathidii semiglobosum 3,5—6 *mm* longum, 4—6 *mm* latum, densissime lanuginoso-tomentosum, phyllis oblongo- vel lineari-lanceolatis (externa) necnon ellipticis 3—4,5 *mm* longis, 1—2 *mm* latis; receptaculum commune dense pilosum; corollae flosculorum disci 2,2—2,5 *mm* longi, usque ad basin dense villosae. Achenia obovata 1,0—1,1 *mm* longa, 0,5—0,6 *mm* lata, nigrescentia. Planta paulum aromatica.

Floret V—VI. Habitat in rupestribus tauricis.

Typus. RSS Ucr., Tauria montana orientalis, prope Stationem biologicam karadagensem, jugum vulcanicum Karagacz dictum, in rupestribus, 28. V 1948, M. Kotov et E. Karnauch.

Affinitas. Ab *A. caucasica* Willd. foliis majoribus et magis dissectis, in stolonibus sterilibus longiore petiolatis et partim pinnatisectis (non omnibus ternatis vel palmatis), segmentulis terminalibus latioribus (non 0,5—1 *mm* latis), involucris majoribus (usque ad 6 *mm* longis vel latis, non usque 5 *mm* longis et 4 *mm* latis) atque notis aliis abhorret. *A. argentata* Klok. maeotica a specie taurica pubescentia totae plantae argentata, foliis, calathidiis et flosculis minoribus, corollis flosculorum solum apice villosis recedit.

4. Artemisia elatior Klok. species nova. — *A. procera* β. Kraschenninikowiana, ε. Ledebouriana, δ. Stephaniana, ξ. *Fischeriana* Bess., Tent. Abrot. (1832—1834) 31—40. DC., Prodr., VI, 108. — *A. procera* Ledeb., Fl. Ross., II, 2 (1845—1846) 579 et auct. poster., non Willd. s. str. — *A paniculata* auct. fl. ross. nonnull. p. p. haud Lam.

Suffrutex alte lignescens vel frutex. Planta valde aromatica; Caules numerosi, 40—170 *cm* alti, saepissime elati, cortice flavescenti-fusco, juvenales usque ad basin, adulti solum superne pilis minutis adpressis dense obrecti, inferne plus minusve ramificati. Folia caulina petiolata, bi-tripinnatisecta, ambitu ovata vel triangulari-ovata, usque ad 10 *cm* longa, petiolo ca. 1,5—3 *cm* longo, lamina 1,5—2,5-plo breviore, utrinque densiuscule pilis minutis undulatis tenuibus pubescentia, juventute ob pubescentiam

cana; lobuli terminales laminae oblongi usque ad subfiliformes, saepissime anguste lineares, planiusculi, breviter et saepe obtusiuscule acutati, 1—22 *mm* longi, 0,2—1,4 *mm* lati; folia apicalia basi ramulorum inflorescentiae terminalium integra, anguste linearia, 3—30 *mm* longa, 0,3—1,0 *mm* lata, acutata. Inflorescentia communis elongato-paniculata, angusta; calathidia in pedunculis recurvatis dense puberulis, ellipsoidea necnon semiglobosa; involucrum 2—2,5 *mm* longum vel latum, sat dense pilis tenuibus undulatis usque ad 0,3 *mm* longis pubescens; phylla externa ei linearilanceolata vel lanceolata, ca. 1—1,5 *mm* longa, 0,2—0,5 *mm* lata, viridia, paleaceo-marginata; media necnon interna ovata vel elliptica, ca. 1,8—2,2 *mm* longa, 0,9—1,1 *mm* lata, fere tota paleacea et pellucida; corollae flosculorum disci hermaphroditorum ca. 1,2—1,3 *mm* longae, luteae, glaberrimae; marginales femineae haud numerosae, corolla ca. 0,7 *mm* longa. Achenia oblongo-obovata ca. 1 *mm* longa et 0,4 *mm* lata, brunneola.

Floret VII—VIII. Habitat saepissime ad ripas fluviorum.

Typus. RRS Ucr., ditio Luganskiensis, distr. Cretaceus, reservatum steppae virgineae Striletzjkyj step dictum, in fossa steppacea, 1. IX 1956, Z. Saryczeva.

Affinitas. *A. procera* Willd. s. str. (*A. procera* α. *Willdenowiana* Bess.) haud aromatica, paniculam habet amplam, phylla involucri cinnamomeo-marginata, apice initio albo-lanulosa, postea glabrata. *A. paniculata* Lam. s. str. (*A. paniculata* var. *Visianiana* Maly, *A. naronitana* Visiani) a nostra foliis brevissime petiolatis, lobulis eorum brevioribus et angustioribus (1—5 × 0,2—0,5 *mm*), calathidiis breviore pedunculatis, involucris oblongioribus (±3 × 1—2 *mm*) differt; tota planta minor. Species utraeque occidentales, nostra orientalis, transborysthenica, ponticocaspica.

5. Artemisia dniproica Klok. species nova. — *A. campestris* Klok. in Визн. росл. УРСР (1950) 546—547, non L.

Radix robusta lignescens. Axis principalis plantae lignescens perennisque, valde abbreviatus, ramosus; caules floriferi herbacei, annui, erecti vel suberecti 45—125 *cm* alti, 2—5 *mm* diametro, flavescenti-brunneoli, interdum purpureo-striati, usque ad apicem sicut et tota planta glabri (formis ad *A. marschallianam* Spreng. transgressivis certe hybridogenis exclusis). Folia radicalia in stolonibus sterilibus abbreviatis petiolata bipinnatisecta, ambitu rotundato-ovata vel obovata, ca. 4—12 *cm* longa, petiolo 2—7 *cm* longo, basi in vaginam paleaceam dilatato; prophylla basi stolonorum juvenalium ovato-lanceolata vaginiformia; lobuli terminales foliorum radicalium subfiliformes 4—23 *mm* longi et 0,4—1,2 *mm* lata, saepissime acuminati, apice albidi; folia caulina brevipetiolata vel sessilia, pinnati- vel bipinnatisecta, ambitu saepissime ovata, ca. 2—10 *cm* longa, basi lobulis anguste linearibus uni-(superne) vel tri-quadriparibus auriculata; foliorum caulinorum lobuli anguste lineares vel saepius filiformes usque ad 28 *mm* longi et 1,5 *mm* lati, acuminati; folia omnia saltem adulta glaberrima vel radicalia sola interdum pilosiuscula (apud

formas probabiliter hybridogenas). Inflorescentia communis elongato-paniculata, compressa vel ampliuscula, ca. 15—50 *cm* longa et 1,5—20 *cm* lata; calathidia in ramis vel ramulis densiuscule congesta, sessilia vel subsessilia pedunculis brevissimis glabris usque ad 1—1,5 *mm* longis; foliola fulcrantia basi calathidiorum anguste linearia, ca. 2—6 *mm* longa et 0,4—0,5 *mm* lata, glabra; involucrum calathidii ovatum 2,5—2,8 *mm* longum, 1,5—1,7 *mm* latum; involucri phylla externa ovata vel late ovata necnon triangulato-ovata, 1,5—2 *mm* longa et 0,8—1,9 *mm* lata, margine usque ad 0,5 *mm* paleacea; phylla interna elliptica 2,0—2,2 *mm* longa et 1,0—1,3 *mm* lata, fere tota paleacea; corollae flosculorum medianorum ca. 1,5 *mm* longae, denticulis lanceolatis acutiusculis ca. 0,3 *mm* longis, glabrae, basi albidi, supra rubescentes vel interdum purpureae; corollae marginalium ca. 1 *mm* longae, paleaceae. Achenia oblongo-obovata 0,9—1,0 *mm* longa, 0,4—0,5 *mm* lata, nigrescentia.

Floret VII—IX. Habitat in sabulosis borysthenicis septentrionalibus.

Typus. RSS Ucr., ditio Kioviensis, distr. Vyshcze-Dubecznensis, in pineto ad pag. Litky, 16. IX 1904, I. Selezhinskij.

Affinitas. *A. campestris* L. vera nodis caulis necnon foliis radicalibus parciuscule pubescentibus, caulibus basi supinis ascendentibus, nunquam erectis, saepe crassioribus, inflorescentia valde laxiore, calathidiis omnibus pedunculatis pedunculo usque ad 5 *mm* longo; involucro latiore subgloboso, phyllis involucri majoribus, usque ad 2,7 *mm* longis et 2,2 *mm* latis, corollis flosculorum disci longioribus atripurpureis, acheniis longioribus (1,1—1,2 *mm* longis) a nostra differt et in Ucrainia abest. A proxima *A. Marschalliana* Spreng. silvo-steppacea vel steppacea species nostra meridionali-polessica glabritie plena distinctissima.

6. Artemisia pseudofragrans Klok. species hybridogena nova. — *Subgenus Seriphidium* (Bess.) Gren. et Godr.

Species haec formas transgressivas inter *A. tauricam* Willd. et *A. Boschniakianam* (Bess.) DC. amplectatur. A prima caulibus parciore pubescentibus, lobulis foliorum latioribus, saepissime anguste linearibus, non filiformibus, foliis apicalibus integris, anguste linearibus, haud tripartitis; a secunda ramis ramulisque erectis neque nutantibus, lobulis foliorum terminalibus angustioribus differenda.

Floret IX—X. Habitat in salsis ponticis.

Typus. RSS Ucr., peninsula syvashica Czongar, in salsugineis, 8. X 1927, M. Kotov.

Affinitas. Species haud non certe hybridogena: *A. Boschniakiana* (Bess.) DC. × *A. taurica* Willd.

7. Artemisia praticola Klok. species nova. Nomen in Визн. росл. УРСР (1950) 548. — Subgenus *Seriphydium* (Bess.) Gren. et Godr. — *A. salina* auct. fl. ucr. non Willd., nec Keller. — *A. monogyna* auct. nonnull. non Wald-st. et Kit.

Suffrutex basi solum lignescens. Tota planta initio incanescens ob pubescentiam densiusculam arachnoideo-lanulosum, postea plus minusve

glabrata, virescens vel atrivirens, acriaromatica. Caules floriferi haud numerosi necnon solitarii, basi assurgentes vel suberecti, 15—55 *cm* alti: folia in surculis sterilibus atque caulina inferiora petiolata, saepissime bipinnatisecta, basalibus diminutis pinnatifidis exceptis, ambitu ovata, 12—65 *mm* longa, petiolo 5—32 *mm* longo; folia maxima segmentis pinnatifidis ab utroque latere 4, segmentulis partim bi-trifidis; lobuli foliorum terminales oblongo-obovati usque ad anguste linearos 1—5 *mm* longi, 0,3—1 et nonnulli 1,5 *mm* lati, sub apicem latissimi, obtusi vel obtusiuscule acutati; folia caulina media sessilia pinnati- vel partim bipinnatisecta necnon tripartita; folia apicalia basi ramulorum linearia, diminuta, usque ad 5 *mm* longa, obtusa vel obtusiuscula. Inflorescentia communis paniculata, saepissime caulis parte vegetativa longior, ramis primariis plus minusve reflexis, apice nutantibus, ramulis saepissime nutantibus; calathidiorum folia fulcrantia linearia, ca. 1,5—4,5 *mm* longa et 0,4—0,7 *mm* lata, obtusa; calathidia sessilia vel in pedunculis 0,5—2,5 *mm* longis; involucrum oblongo-ovoideum 3—4 *mm* longum, 1,5—2 *mm* latum, ad anthesin virescens vel atrivirens, pubescentia obsoleta; involucri phylla externa ovata vel ovato-lanceolata, ca. 1—1,5 *mm* longa et 0,7—1 *mm* lata, margine anguste paleacea; interna elliptica vel oblongo-elliptica, ca. 2—3,5 *mm* longa, 0,9—1,7 *mm* lata, lutescentia, margine lata paleacea; flosculi lutescentes, corollae 2—2,5 *mm* longae. Achenia obovata, ca. 1,9 *mm* longa et 0,8 *mm* lata, nigrescentia.

Floret IX. Habitat in salsis vel pratis salinis borysthenico-tanaiticis silvo-steppaceis.

Typus. RSS Ucr., ditio Poltavica, distr. Kobeljakiensis, in salsugineis pratosis ad fl. Vorsklo, 17. IX 1933, H. Bilyk.

Affinitas. Species affinis pannonica *A. monogyna* W. K. a nostra lobulis foliorum angustioribus acutatis, ramis necnon calathidiis erectis, haud nutantibus, distinctus. Nostra est eae species vicaria orientalis. Ab *A. cretacea* Kotov maxime proxima pubescentia parciore, foliis minus dissectis, involucro calathidii virescenti, haud albido-lanuloso, et oblongo-ovoideo, haud ellipsoideo, recedit. Haec est nostrae species edaphico-vicaria.

8. **Carlina taurica** Klok. species nova. — Sect. Mitina (Adans.) DC. — *C. vulgaris* auct. fl. taur., non L. Planta biennis atrivirens arachnoidea. Caules solitarii vel bini, erecti ca. 15—45 *cm* alti, simplices vel saepius plus minusve ramificati calathidiis 1—4 (24), arachnoidei vel tomentoso-arachnoidei, sub pubescentiam albidam sordido-atripurpurei, densissime foliati. Folia radicalia necnon caulina ab oblongo-lanceolatis basi attenuatis vel obsolete petiolatis usque ad ovato-lanceolata amplexicaulia basi subdecurrentia, ca. 2—13 *cm* longa et 1—2,5 *cm* lata (dentibuscum), grosse dentata dentibus pungentibus usque ad 8 *mm* longis utrinque 3—6, margine aculeolata, rigidissima, sat dense arachnoidea. Calathidium 20—24 *mm* longum, ca. 3,5—4 *cm* latum; involucri phylla externa 13—20 *mm* longa, 8—12 *mm* lata, pungentia, rachide oblongo-lanceolata ca. 1,5—4 *mm* lata cinereo-viridi et aculeis marginalibus ramosis usque ad 6 *mm* longis, arachnoidea; seriei secundae phylla 11—17 *mm* longa, ca. 5—10 *mm* lata, rachide anguste lineari 0,7—1,5 *mm* lata et aculeis 2—7-partitis; seriei tertiae lanceolata vel lineari-lanceolata ca. 8—15 *mm* longa, 1,5—5 *mm* lata (basi), acuminata, extus cinnamomeo-atribrunnea, dense arachnoidea; seriei quartae interna anguste linearia, ca. 16—20 *mm* longa, 0,6—2 *mm* lata, ad medium angustissima, acuminata, sericeo-flavida, extus ad medium atripurpurea; corollae flosculorum ca. 7—9 *mm* longae, dentibus oblongo-ovatis 1,4—1,8 *mm* longis, atribrunneae. Achenia oblonga 3—3,9 *mm* longa et 1—1,4 *mm* lata (apice), canescenti-puberula; pappus ca. 8—10 *mm* longus, setis 2—3-ne coalitis, fumosus.

Floret VII—VIII. Habitat in declivibus montanis tauricis.

Typus. RSS Ucr., Tauria montana, in reservato silvatico, prope speculam Alabacz dictam, declivium ad margines silvae, 1. VIII 1955, M. Klokov.

Affinitas. A proxima *C. vulgari* L. medieuropaea pubescentia valde densiore, foliis inferioribus margine grosse dentatis sed non incisis, acheniis usque ad 4 *mm* (non 3 *mm*) longis recedit; a *C. Biebersteinii* Bernh. (*C. longifolia* Reichenb.) caulibus humilioribus, valde densiore foliatis, foliis radicalibus necnon caulinis inferis subsessilibus, nunquam manifeste petiolatis, dentibus foliorum duplo longioribus, corollis brevioribus differt.

9. **Arctium leptophyllum** Klok. species nova.

Planta biennis elata, comparative gracilis. Caulis usque ad 150 *cm* altus, praecipue superne ramificatus, costulatus, parce arachnoideus, superne papillosus, viridis. Folia omnia petiolata, ovata, basi cordata necnon rotundata, apice obtusa vel obtusiuscula, aculeolo molli insidente, remote emarginato-denticulata, dentibus molliter aculeolatis, subtus parcissime arachnoidea, viridia, supra in nervis haud dense papillosa, atrivirentia, tenera, in sicco subpaleacea; folia infima petiolo longo sicut caulis pubescenti, lamina magna profundiuscule basi cordata. Calathidia in pedunculis 1—3,5 *cm* longis apice caulis necnon ramorum primariis corymbiforme disposita, subsphaerica 18—24 *mm* diametro; involucrum dense arachnoideum, canum; phylla ei a subulatis externis usque ad lineari- vel oblongo-lanceolata necnon oblonga, 3—15 *mm* longa et 0,6—2,7 *mm* lata; omnia internis exceptis cacuminibus deflexis divaricatis, apice flavescentibus hamulosis; phylla interna subpaleacea erecta plana, sub apicem dilatata, apiculo insidente terminata, apice haud raro emarginato flavido- purpurescentia, margine usque ad apicem sicut et media serrulato-scabrida; corollae flosculorum 11,5—15 *mm* longae, tubulo 6—8 *mm* longo, purpureae, involucro praestantes. Achenia oblongo-obovata 5,5—6,5 *mm* longa, 2,5—3,4 *mm* lata, planiuscula vel saepius subtriquetra, laevia vel superne rugulosa, longitudinaliter costulata, atricinnamomea vel nigrescentia, monochroa.

Floret VII—IX. Habitat in silvis praemontanis tauricis.

Typus. RSS Ucr., Tauria praemontana, prope pag. Krasnolissja, in silva, 16. VII 1959, M. Klokov.

Affinitas. Ab *A. tomentoso* Mill. ruderali foliis teneribus subtus parcissime arachnoideis, viridibus (nunquam duriusculis, subtus tomentoso-arachnoidis, canescentibus), acheniis laevibus (non ruguloso-foveolatis), monochrois (striis obscuris transversalibus nullis) distinctissimum.

10. Arctium chaorum Klok. species nova.

Planta biennis haud elata sat robusta. Caulis ca. 50—75 *cm* altus, ramosus ramis ascendentibus necnon divaricatis, costato-sulcatus, densiuscule arachnoideus necnon gibberulosus vel papillosus. Folia petiolata ovata vel late ovata, basi subcordata, apice obtusa aculeolo molli insidente, denticulata, duriuscula, subtus tomentoso-arachnoidea, cana vel canescentia, supra per nervos arachnoidea, inter eos papillosa; folia inferiora usque ad 33 *cm* longa (petioliscum) et 12,5 *cm* lata, petiolo usque ad 13 *cm* longo, arachnoideo. Calathidia in pedunculis 1—6 *cm* longis, apice caulis ramorumque corymbiforme disposita, globosa, ca. 20—22 *mm* diametro; involucrum glabrum; phylla ei subulata necnon lineari-lanceolata 8—18 *mm* longa et 0,5—1,4 *mm* lata, viridia, exceptis internis erectis et lente acuminatis in parte superiore plus minusve deflexo-divaricata, apice hamulosa; omnia margine ciliatiuscula, haud raro glandulis stipitatis immixtis, dorso in parte inferiore adpresse pilosiuscula; corollae flosculorum 10—11 *mm* longae, tubulo 4,5—5 *mm* longo, roseo-purpureae, involucro haud praestantes; antherae ca. 4,5 *mm* longae. Achenia oblongo-obovata 5—6 *mm* longa et 2,3—2,5 *mm* lata, planiuscula vel triquetra, saepe subincurvata, costulata, sub apicem plicato-rugulosa, maturitate brunnea maculis parvis nigrescentibus ornata; pappus 2,5—3 *mm* longus sordido-flavidus.

Floret VII—IX. Habitat in rupestribus tauricis meridionalibus.

Typus. RSS Ucr., Tauria meridionalis, Alupka, in rupestribus loco «chaos» dicto, 3. VIII 1957, M. Klokov.

Affinitas. A proximo *A. lappa* L. calathidiis haud magnis et dimensionibus partium omnium minoribus necnon habitu toto discrepat; ab *A. minore* Bernh. inflorescentia corymbosa (nunquam racemosa), involucris haud arachnoideis, foliis obtusioribus abhorret.

11. Arctium flabrescens Klok. species nova.

Planta biennis elata. Caulis ramosus; rami primarii elongati, subarcuati, tenuiter costato-sulcati, in costis purpureis glabri, inter eos per sulcos albido-tomentelli; rami secundarii-tertiarii in costis papillosi. Folia petiolata, late ovata, basi cordata, obtusa vel obtusiuscula, molliter apiculata, subtus solidissime tomentello-arachnoidea, autumno plus minusve glabrescentia, flocculoso-tomentella, supra glabra, atrivirentia. Calathidia partim sessilia vel subsessilia apice caulis ramorumque 2—3-ne congesta, partim in pedunculis usque ad 5 *cm* longis, cacumine caulis ramorumque primariorum racemiforme disposita; involucrum globosum vel complanato-globosum, 27—30 *mm* longum et 28—32 *mm* latum, glabrum; involucri phylla subulata necnon lineari-lanceolata 10—22 *mm* longa, 0,6—2 *mm* lata (basi), intimis exceptis in parte superiore deflexo-divaricata, apice flavido hamulosa; phylla interna latiora, semipaleacea, apice flavescentia; intima erecta, lente acuminata; phylla omnia margine toto ciliatiuscula vel superne glabra; corollae flosculorum 11—15 *mm* longae, tubulo 6—10 longo, purpureae, involucro haud praestantes. Achenia oblongo-obovata 5,5—6,5 *mm* longa, 2—2,8 *mm* lata, saepe curvata, tenuiter costata, apice vel infra transversim plicato-rugulosa, maturitate rubescenti-cinnamomea obscure maculata; pappus 4—4,5 *mm* longus albidus.

Floret VI—VIII. Habitat in silvis montanis tauricis.

Typus. RSS Ucr., Tauria praemontana, prope st. Alma, ad fl. Alma, 22 VII 1914, N. Ptitzyn.

Affinitas. Ab *A. austriaco* Teyber calathidiis minoribus, involucris glabris, acheniis brevioribus, foliis subtus aestate solide albido-tomentellis, autumno glabratis (non constanter canescenti-tomentosis) recedit. *A. nemorosum* Lejeune s. str. planta atlantico-europaea est.

12. Jurineae Cass. sectio **Molliformes** Klok. et Iljin nova. — Grex *Molliformes* Klok. in Укр. бот. журн., VII, 4 (1950) 41 (ucrainice). — Sect. *Pinnatae* Boiss. p. p.

Plantae herbaceae perennes radice palari lignosa. Caules saepissime simplices calathidio unico, interdum ramificati. Folia pinnatisecta. Involucrum semiglobosum. Achenia gibberoso-foveolata, atribrunnea vel nigrescentia, pappo caduco.

Typus sectionis: *J. arachnoidea* Bge.

A *Pinnatis* Boiss. propriis acheniis gibberoso-foveolatis, nunquam laevibus et pappo caduco, non persistenti differendae.

13. Series Arachnoideae Klok. in Укр. бот. журн., VII, 4 (1950) 44 (ucrainice).

Pubescentia mixta: in caulis parte inferiore, petiolis et paginis foliorum superioribus villoso-pilosa, superne in caule, in paginis foliorum inferioribus necnon involucro arachnoidea. Caules saepissime simplices. Folia caulina haud raro decurrentia. Involucri phylla saepe omnia adpressa.

Typus seriei: *Jurinea arachnoidea* Bge. Series pontica, steppacea.

14. Jurinea pseudomollis Klok. in Укр. бот. журн., VII, 4 (1950) 48. — *J. Ledebourii* Bge in Mém. d. sav. étrang., VII (1851) 369, num. 769, non in Flora, XXIV, 10 (1841) 158 nec apud Ledeb., Fl. Ross. II, 1, 766. — *J. Ledebourii* Klok. an Bunge, l. c.

A *J. arachnoidea* Bge et *J. Ledebourii* Bge phyllis involucri externis necnon mediis omnibus vel in calathidio quoque nonnullis reflexis et nunquam omnibus adpressis abhorret.

J. Ledebourii Bge (1841) taurica *J. arachnoideae* Bge. s. str. affinis

ab ea foliis caulinis decurrentiribus alas breves in caule formantibus, involucro virescenti obsolete arachnoideo, phyllis ei longioribus (7—19 *mm*, non 4—15 *mm* longis) recedit.

15. Jurinea pachysperma Klok. species nova. — Sectio *Molliformes* Klok., series *Arachnoideae* Klok.

Planta perennis caudice vel rhizomate abbreviato ascendenti evoluto. Caules solitarii vel rarius nonnulli, erecti, ca. 35—55 *cm* alti, simplices vel interdum ramificati ramis 1—4, basi densissime villoso-pilosi et ob pubescentiam albidi, supra parciuscule arachnoideo-tomentosi, canescentes, praecipue in parte inferiore foliati. Folia radicalia brevipetiolata 5—30 *cm* longa, interdum oblongo-lanceolata usque ad 2 *cm* lata, integra vel incisa, saepissime pinnatipartita segmentis lateralibus ab utroque 4—6, subtus albida, tomentoso-arachnoidea pilis longis immixtis, supra viridia, initio parciuscule longipilosa, postea glabrata; petiolus eorum lamina 1,5—3-plo brevior; segmenta lateralia lineari- vel oblongo-lanceolata 5—45 *mm* longa et 0,7—6 *mm* lata, obtusiuscule acutata, saepe apice attenuato calloso, margine anguste sed arcte revoluta, setosiusculo-serrulata, intermeda in folio haud raro incisa lobis 1—3; segmentum terminale usque ad 60 *mm* longum et 8 *mm* latum; folia caulina inferiora sessilia, basi breviter decurrentia, interdum auriculata, pinnatipartita necnon incisa vel interdum oblongo-lanceolata integra; folia superiora lineari-lanceolata vel anguste linearia, acuminata. Calathidium floribuscum ca. 25—30 *mm* longum; involucrum 13—21 *mm* latum, densiuscule arachnoideum; involucri phylla oblongo- vel lineari-lanceolata usque ad anguste linearia 4,5—19 *mm* longa et 1,1—2,8 *mm* lata, margine dense setuloso-ciliatula; phylla externa necnon media attenuato-acuminata, in triente superiore oblique reflexa; interna sensim attenuato-acuminata, apice membranacea, flavida; corollae flosculorum 12—17 *mm* longae, roseo-purpureae. Achenia obpyramidalia, basi obtusa, tetraquetra, 4—4,5 *mm* longa, 2,5—3,2 *mm* lata, nigrescentia, ex toto foveolato-gibberosa; pappus 10—12 *mm* longus, albidus, parum nitens, setis subaequalibus saepissime divaricatis.

Floret V—VI. Habitat in decliviis lapidoso-steppaceis volhynensibus.

Typus. RSS Ucr., ditio Ternopoliensis, prope opp. Kremenetz in Montibus Kremenetzensibus, mons Masljatyn dictus, in declivibus calcareo-sabulosis, 9. VIII 1960, M. Klokov et B. Zaverucha.

Affinitas. Acheniis valde crassioribus, setis pappi aequalibus, nunquam nonnulis longissimis, et divaricatis, haud suberectis, ab omnibus *Arachnoideis* Klok. recedit.

16. Series Molles Klok. in Укр. бот. журн., VII, 4 (1950) 49 (ucrainice).

Pubescentia ex toto arachnoidea. Caules saepissime simplices. Folia caulina plus minusve decurrentia. Involucri phylla externa necnon media deflexa vel saepe reflexa.

Typus seriei: *Jurinea mollis* (L.) Reichenb. Series pannonico-pontica.

17. Jurinea tyraica Klok. species nova. — Sectio *Molliformes* Klok., series *Molles* Klok. — *J. calcarea* Klok. in Укр. бот. журн., VII, 4 (1950) 47 pro min. parte.

Planta perennis radice palari lignosa, saepe ramosa. Caules solitarii vel haud raro 2—3-ni, erecti vel basi ascendentes 30—90 *cm* alti, inferne tomentoso-arachnoidei, canescentes, superne flocculoso-arachnoidei, simplices vel ramis 1—2 elongatis aucti. Folia radicalia brevipetiolata 4—14(17) *cm* longa, pinnatisecta segmentis lateralibus utroque 5—9 vel interdum subbinnatisecta, rarissime incisa vel integra, oblongo-elliptica, subtus ob pubescentia tomentoso-arachnoidea canescentia vel cana, supra virescentia, parce arachnoidea; segmenta foliorum lineari- vel oblongo-lanceolata 2,5—30 *mm* longa et 1—4,2(8) *mm* lata, acutata vel acuminata, apice calloso, obscura margine revoluta et haud raro crispula; folia caulina basi dilatata plus minusve decurrentia, inferiora pinnatifida, superiora integra, anguste linearia, diminuta. Calathidium floribuscum ca. 25—30 *mm* longum; involucrum ei semiglobosum, ca. 15—20 *mm* latum, virescens vel canescens, arachnoideum; involucri phylla lineari-lanceolata 6—17 *mm* longa et 0,8—2 *mm* lata, attenuato-acuminata, apice subpaleacea, purpurella; phylla externa necnon media omnia vel multa oblique reflexa; corollae flosculorum ca. 15—18 *mm* longae, purpureae. Achenia cuneata, apice obtusa, tetraquetra vel complanato-tetraquetra, 2,5—3,8 *mm* longa, 1,3—2,5 *mm* lata, brunnea, rugulosa necnon gibberoso-foveolata; pappus 7,5—10 *mm* longus, setis 2—3 longissimis, albus, nitens.

Floret V—VI. Habitat in declivibus calcareis vel steppaceis in regioribus ucrainicis inter Tyraim et Hypanim dispositis.

Typus. RSS Ucr., ditio Czernovytziensis, distr. Zastavnensis, prope pag. Prylypcze, loco demisso «vertep» dicto, in declivio steppaceo, 15. V 1952, M. Klokov et J. Artemczuk.

Affinitas. A *J. calcarea* Klok. notis seriei abhorret. A proxima *J. mollissima* Klok. meridionali caulibus saepissime solitariis erectis (non saepius 2—5-nis ascendentibus), foliis radicalibus usque ad 14 (non 25 *cm*) longis, supra laevibus (non scabriusculo-papillosis), segmentis eorum lineari- vel oblongo-lanceolatis usque ad 3 *cm* longis et 4,2(8) *mm* latis (non saepissime oblongis, usque ad 4,5 *cm* longis et 12 *mm* latis), acutatis vel acuminatis (non breviter acutatis vel obtusis), involucro virescenti, parce arachnoideo (non albido ob pubescentia tomentoso- arachnoidea densa), achenii pappo 5—10 *mm* (non 10—13 *mm*) longo differenda.

18. Series Cretaceae Klok. in Укр. бот. журн., VII, 4 (1950) 50 (ucrainice).

Pubescentia solum arachnoidea, densa. Caules saepissime ramosi.

Folia caulina decurrentia. Involucri phylla externa necnon media reflexa.

Typus seriei: *Jurinea cretacea* Bge. Series tanaitico-volgica cretophila.

19. Sectionis Pinnatae Boiss. p. p. series **Salicifoliae** Klok. in Укр. бот. журн., VIII, 1 (1951) 47 (ucrainice).

Folia pinnatifida segmentis lateralibus utroque 2—4 vel integra, caulina brevipetiolata vel sessilia, haud decurrentia. Involucri phylla externa necnon media arcuatim refracta.

Typus seriei: *Jurinea salicifolia* Grun.

Series monotypica.

20. Sectionis Pinnatae Boiss. p. p. series **Eucyanoides** Klok. in Укр. бот. журн., VIII, 1 (1951) 48 (ucrainice).

Folia pinnati- vel bipinnatisecta, caulina necnon decurrentia. Involucri phylla externa necnon media paulum deflexa vel refracta.

Typus series: *Jurinea pseudocyanoides* Klok.

Series baltico-pontico-caspica psammophila.

21. Jurinea centauroides Klok. species nova. — Sectio *Pinnatae* Boiss. p. p., series *Eucyanoides* Klok. — *J. cyanoides* auct. fl. ucr. p. p. non DC, nec Reichenb. Caules 1—6, erecti, ca. 30—60 *cm* alti, inferne petioliscum ob pubescentiam tomentoso-arachnoideam densam albida, superne flocculoso-arachnoidea, saepissime ramificata. Folia radicalia necnon caulina inferiora petiolata 7—30 *cm* longa, pinnati- vel partim bipinnatisecta segmentis lateralibus utroque 5—12, raro nonnulla incisa vel integra, subtus albitomentoso-arachnoidea, supra atrivirentia, parce arachnoidea et setuloso-scabrida; segmenta eorum linearia necnon oblongo-lanceolata 5—55 *mm* longa et 1,5—6 *mm* lata, acutata vel obtusiuscule acuminata, margine anguste revoluta, intermedia in folio saepissime incisa necnon pinnatipartita; folia caulina media brevipetiolata vel sessilia basi breviter auriculata; folia superiora anguste linearia, diminuta. Calathidia apice ramorum usque ad 10, floribuscum ca. 20—25 *mm* longa; involucrum semiglobosum ca. 15—17 *mm* latum, haud dense flocculoso-arachnoideum, canescens; involucri phylla lineari-lanceolata necnon anguste linearia 6—14 *mm* longa et 1,3—2,7 *mm* lata, acuminata, margine minutissime setuloso-ciliatiuscula; externa mediaque deflexa et arcuatim ascendentia; phylla interna erecta, apice paleacea, tenuissime acuminata, saepissime purpurella; corollae flosculorum 15—20 *mm* longae, roseo-purpureae. Achenia cuneata, basi obtusa, tetraquetra, ca. 3,7—4,7 *mm* longa et 1,7—2,3 *mm* lata, laevia, brunnea; pappus 11—14 *mm* longus, setis longissimis 1—4, griseo-albidus.

Floret VI—VIII. Habitat in sabulosis tertiariis denudatis donetzicis.

Typus. RSS Ucr., ditio Luganskiensis, distr. Miloviensis, steppa virginea reservata Striletzjkyj step dicta, 1. VII 1959, O. Dubovyk.

Affinitas. Species kasachstanica deserticola *J. cyanoides* DC.

a nostra steppacea pubescentia totae plantae valde densiore (praecipue ad basin caulium et in phyllis involucri), foliis minus dissectis, segmentis eorum longioribus et magis in margine revolutis, acheniis longioribus (5,5—6 *mm* longis) recedit.

22. Sections Pinnatae Boiss. p. p. series **Albicaules** Klok. in Укр. бот. журн., VIII, 1 (1951) 52 (ucrainice).

Rhizoma plus minusve evoluta. Folia pinnatifoda segmentis lateralibus utroque 1—5 vel saepius integra, folia caulina longiusule decurrentia, alas manifestas in caule formantia. Involucri phylla deflexa vel reflexa.

Typus seriei: *Jurinea albicaulis* Bge.

Series pontico-altaica, disjuncta.

23. Sectionis Pinnatae Boiss. p. p. series **Tenuilobae** Klok. (lapsu uno loco: «tenuifoliae») in Укр. бот. журн., VIII, 1 (1951) 53 (ucrainice).

Plantae rhizomate vel caudice evoluto. Folia saepissime pinnatisecta, caulina plus minusve decurrentia. Calathidia parviuscula saepe numerosa inflorescentiam paniculatam formantia; involucrum crateriforme, phyllis externis brevibus adpressis, deflexis vel recurvatis.

Typus seriei: *Jurinea tenuiloba* Bge.

Series pontico-caspica psammophila.

24. Jurinea tanaitica Klok. species nova. — Sectio Pinnatae Boiss. p. p., series *Tenuilobae* Klok.

Planta perennis rhizomate brevi et surculis sterilibus evolutis. Caules saepissime solitarii, ca. 35—55 *cm* alti, inferne ob pubescentiam tomentoso-arachnoideam albidi, superne flocculoso-arachnoidei, apice ramosi. Folia radicalia petiolata, ca. 10—25 *cm* longa, petiolo lamina breviore, pinnatisecta, segmentis lateralibus utroque 3—5, subtus albitomentosa, supra laete viridia, glabriuscula et laevia; foliorum segmenta linearia oblongaque, acutata, margine revoluta et manifeste crispula; segmentum terminale usque ad 10 *cm* longum et 7 *mm* latum, lateralia ca. 2—6 *cm* longa et 2—5 *mm* lata; folia caulina inferiora radicalibus minora, usque ad 10 *cm* longa; media trifida segmentis angustis; superiora anguste linearia, diminuta; caulina exceptis inferis decurrentia, in caule alas usque ad 5—6 *cm* longas et 5—7 *mm* latas formantia. Calathidia numerosa (15—26) in pedunculis usque ad 6—7 *cm* longis, inflorescentiam paniculato-corymbosam componentia; calathidium floribuscum ca. 17 *mm* longum; involucrum crateriforme ca. 10—11 *mm* longum, inferne ob pubescentiam tenuiter tomentoso-arachnoideam in phyllis externis cinerea, superne sordido-purpurea ob phylla interna colorata; involucri phylla oblongo- vel lineari-lanceolata, ca. 2—11 *mm* longa et 0,7—1,4 *mm* lata, acuminata, omnia adpressa; corollae flosculorum ca. 13—15 *mm* longae, roseo-purpureae. Achenia cuneata, tetraquetra, 4—5 *mm* longa, ca. 2,5 *mm* lata, laete brunnea; pappus ca. 10 *mm* longus, setis longissimis 5, albidus.

Floret VI—VIII. Habitat in sabulosis tanaiticis.

Typus. Ditio Kamenskiensis, prope pag. Oblivskaja, in sabulosis ad fl. Czir, 25. VIII 1928, A. Gael.

Affinitas. A. *J. polyclonos* DC. phyllis involucri adpressis, a *J. thyrsiflora* Klok. caulibus late alatis primo aspectu abhorret.

25. Carduus bicolorifolius Klok. species nova. — Sectio *Platycephali* Rouy. — *C. personata* auct. fl. ucr. necnon polon. haud (L.) Jacq.

Planta perennis rhizomate breviter repenti. Caules 1—2 basi ascendentes ca. 40—200 *cm* alti, supra medium vel apice ramificati, ramis primariis haud longis et paucis, angustissime alati, costato-sulcati, pilis crispulis pubescentes necnon arachnoidei, superne sub calathidiis tomentoso-arachnoidei, albidi. Folia caulina inferiora brevipetiolata, cetera sessilia vel subsessilia, basin versus angustata; omnia exceptis apicalibus pinnatim incisa vel subpinnatifida lobis lateralibus utroque 5—6, ambitu oblongo-elliptica (forma speciei typica); haud raro folia inferiora lyrata, segmento terminali magno, lobis lateralibus utroque 2—3 parviusculis atque media necnon superiora ovata vel ovato-lanceolata (f. *lyrifolia* Klok.); folia caulina exceptis apicalibus diminutis ca. 3—35 *cm* longa et 0,5—14 *cm* lata, spina flavida vel cinnamomescenti 0,5—2 *mm* longa sicut et lobi eorum terminata, toto margine inaequaliter aculeolato-dentata; alae caulinae etiam lobatae necnon aculeolato-dentatae; folia omnia subtus ob pubescentiam tomentoso-arachnoideam albida vel solum infima glabrata, supra atrivirentia, scabriuscula. Calathidia 10—30, saepissime subsessilia, apice ramorum 2—4-na, rarius partim in ramulis abbreviatis solitaria; calathidium floribuscum ca. 17—25 *mm* longum; involucrum ca. 15—20 *mm* diametro, arachnoideum (f. typica) vel glabrum (f. *lyrifolia* Klok.) saepe lilacina; involucri phylla lineari-lanceolata 5—14 *mm* longa, 0,6—2 *mm* lata; externa mediaque usque ad 10—12 *mm* longa, aculeati-acuminata, plus minusve deflexa; phylla interna subpaleacea rufescentia acuminata; corollae flosculorum 12—15 *mm* longae, tubulo 3,5—8 *mm* longo, purpureae. Achenia oblongo-obovata, 3—4,5 *mm* longa, 1,1—1,4 *mm* lata, cinnamomescentia, longitudinaliter obscure striata; pappus 9—11 *mm* longus, albus.

Floret VI—VII. Habitat in silvis montanis carpaticis.

Typus. RSS Ucr., ditio Stanislavensis, pag. Knjazh-dvir, in reservato Taxi ad ripam dextram fl. Prut, 7. VII, 1957, M. Kotov et T. Omeljczuk.

Affinitas. Species proxima medieuropea *C. personata* (L.) Jacq. a nostra orientali-carpatica pubescentia valde parciore, foliis concoloribus minus dissectis, phyllis involucri longioribus (8—16 *mm*), flosculis sublongioribus recedit et toto habitu valde discrepat.

Speciei forma *lyrifolia* Klok. a typica foliis lyratis vel integris et involucris glabris clarissime differt; ad speciem propriam probabiliter pertinet.

26. Carduus incanus Klok. species nova. — Sectio *Platycephali* Rouy.

Planta biennis laete viridis vel ob pubescentiam densam albida. Caules erecti, ca. 80 *cm* et ultra alti, superne plus minusve ramificati, anguste alati, basi pentaquetri, supra costato-sulcati, pilis crispulis densiuscule pubescentes necnon arachnoidei, sub calathidiis tomentoso-arachnoidei, albidi. Folia radicalia atque caulina infima petiolata, marcescentia; caulina media superioraque a brevipetiolatis lyratis, lobis lateralibus valde diminutis utroque 2—3, segmenti terminali maxima, basi pinnatilobulato usque ad sessilia oblongo-ovata vel -lanceolata pinnatim incisa, inaequaliter dentata, ca. 2,5—11 *cm* longa et 1—4,5 *cm* lata; segmenta, lobi dentesque foliorum spina 0,5—3 *mm* longa flavida terminati; alae caulinae etiam aculaeto-dentatae; folia omnia crassiuscula, subcoriacea, subtus albitomentosa, supra pilis minutis curvatis obsita. Calathidia pauca vel numerosa, apice ramorum 2—5-na vel partim solitaria, floribuscum ca. 17—21 *mm* longa; involucrum subglobosum 7—9 *mm* basi, 9—11 *mm* ad medium latum, densiuscule arachnoideum; involucri phylla externa necnon media lineari- vel oblongo- lanceolata 2,5—9 *mm* longa et 0,6—1,3 *mm* lata, spinula flavida terminata, margine ciliatiuscula, extus inferne laete flavescenti-viridia, superne cyanescenti- atrivirentia; phylla interna linearia 11—12 *mm* longa et 1,3—1,6 *mm* lata, acuminata, subpaleacea, superne flavescentia; corollae flosculorum ca 12—15 *mm* longae, tubulo 5,5—7 *mm* longo, purpureae. Achenia oblongo-obovata ca. 2,2—2,5 *mm* longa, 1—1,1 *mm* lata vel usque ad 3,7 *mm* longa et 1,4 *mm* lata (in planta una), cinnamomescentia, transversim striolata; pappus ca. 9—12 *mm* longus, albido-fumaceus.

Floret VI—VII. Habitat in silvis inundatis moldavicis.

Typus. Moldavia, distr. Sorokoanus, in querceto-caprineto juvenali, loco humido, 4. VIII 1947, V. Andrejev.

Affinitas. Species haec habitu *Cirsio incano* Fisch. similis a proximo *C. crispo* L. vulgatissimo foliis subtus albido-tomentosis, duriusculis, subcarnosis (non canescentibus, teneribus), involucro minore, dense (haud parce) arachnoideo, phyllis ei brevioribus, externis subadpressis (nunquam deflexis) discrepat.

27. Carduus fortior Klok. species nova. — Sectio *Platycephali* Rouy. — *C. acanthoides* auct. non L.

Planta biennis, tota atrivirens, spinosissima. Caules solitarii, rariter 2—3, erecti, ca. 25—100 (et ultra) *cm* alti, saepissime ramosi, aculeato-alati, costato-sulcati, pilis crispatis densiuscule pubescentes flocculis arachnoideis immixtis, sub calathidiis ipsis tomentoso-arachnoidei. Folia radicalia necnon caulina inferiora brevipetiolata, pinnatipartita, ambitu oblongo-elliptica, ca. 10—30 *cm* longa et 4,5—8,5 *cm* lata, segmentis lateralibus utroque 6—10, profunde incisis, inaequalibus 0,5—5,5 *cm* longis vel latis; folia caulina media sessilia pinnatipartita vel pinnatisecta, segmentis lateralibus utroque 4—5; folia apicalia diminuta, ca. 1,5—2 *cm*

longa et 6—7 *mm* lata, pinnatifida; folia omnia segmentibuscum lobisque aculeato-dentata, spinis laete flavis 2—11 *mm* longis terminata, utrinque densiuscule, praecipue per nervos, crispato-pilosa. Calathidia pauca vel saepius numerosa apice ramorum haud longis solitaria vel saepius 2—7-na, saepe cum foliis fulcrantibus, interdum pedunculata; calathidium floribuscum ca. 20—27 *mm* longum; involucrum semiglobosum ca. 15—30 *mm* latum, arachnoideum; involucri phylla externa mediaque lineari-lanceolata 5—15 *mm* longa et 1—2 *mm* lata, viridia, spinula flavida terminata, margine ciliatiuscula, plus minusve deflexa; phylla interna linearia 9—17 *mm* longa et 0,6—1,7 *mm* lata, tenuiter acutata, superne flavescenti-paleacea, apice uncinatim recurvata; corollae flosculorum 14,5—19 *mm* longae, tubulo 6,5—10 *mm* longo, purpureae. Achenia oblongo-obovata 2,8—3,2 *mm* longa et 1,1—1,4 *mm* lata, parum incurvata, rufescentia striis obscuris longitudinalibus ornata; pappus 12—15 *mm* longus, albus.

Floret VI—IX. Planta ruderalis orientali-europaea.

Typus. RSS Ucr., dit. Ternopoliensis, opp. Kremenetz, Montes Kremenetzenses, in declivitate, 11. VIII 1960, M. Klokov et B. Zaverucha.

Affinitas. *C. acanthoides* L. medieuropaeus a nostro foliis minus dissectis, spinis brevioribus tenuioribusque, involucri phyllis manifeste brevioribus (7—13 *mm* longis), corollis flosculorum subbrevioribus differendus.

28. Carduus tyraicus Klok. species nova. — Sectio *Platycephali* Rouy. — *C. hamulosus* auct. fl. ucr. non Ehrh.

Planta biennis, tota laete viridis. Caules solitarii (20)50—70 *cm* alti, simplices vel saepissime ramis elongatis 1—3 aucti, calathidiis 2—6, nonnullis vulgo abortivis, excepto cacumine anguste alati, costulato-sulcati, pilis tortuosis densiuscule pubescentes flocculis arachnoideis paucis immixtis, infra medium foliosi, superne nudi, ob pubescentiam tomentoso-arachnoideam parciusculam albidi. Folia radicalia necnon caulina inferiora brevipetiolata, inciso-dentata vel saepius pinnatisecta, lobis lateralibus utroque 2—13, ambitu oblongo-elliptica, ca. 3—15 *cm* longa et 0,5—5 *cm* lata; folia caulina media sessilia, basi decurrentia; superiora oblonga vel linearia, diminuta; foliorum segmenta ca. 3—28 *mm* longa, 2—15 *mm* lata, inaequaliter dentata usque ad incisa vel interdum subintegerrima, sicut et dentes necnon apex folii spinula tenui flavida ca. 0,5—2,5 *mm* longa terminata; folia omnia concoloria, utrinque laete viridia, rarius atrivirentia, rigidiuscula, subcoriacea, pilis crispatis praecipue subtus densiuscule pubescentia; folia superiora saepe vel interdum atque inferiora subtus canescenti-arachnoidea. Calathidia parum declinata, floribuscum ca. 25—33 *mm* longa; involucrum crateriforme, ca. 15—20 *mm* sub medium et ca. 25—40 *mm* sub apicem (phyllis divaricatis) latum arachnoideum; involucri phylla anguste lineari-lanceolata 7—18 *mm* longa et 0,9—2,2 *mm* lata, margine ciliatiuscula; superne saepe cinnamomescentia; phylla externa mediaque apice attenuato-aculeata, plus minusve

deflexa; interna in parte superiore saepe parum constricta, subpaleacea, acuminata et apice hamulosa; corollae flosculorum 19—24 *mm* longae, tubulo 9—11 *mm* longo, purpureae. Achenia oblongo-obovata 3,7—4,5 *mm* longa, 1.4—1,5 *mm* lata (superne), cinnamomescentia; pappus 17—20 *mm* longus, nitententi-albidus.

Floret VI—VII. Habitat in decliviis steppaceis inter Tyraim et Borysthenem.

Typus. RSS Ucr., Podolia, Rashkov ad Borhysthenem, 4—6. VII 1889, I. Schmalhausen.

Affinitas. Species proxima pannonica *C. hamulosus* Ehrh. foliis tenerioribus herbaceis minus pubescentibus et acheniis multo minoribus a nostro differens.

29. Carduus tauricus Klok. species nova. — Sectio *Polycephali* Rouy. — *C. hamulosus* auct. fl. taur. non Ehrh.

Planta biennis vel interdum perennans, tota cinereo-viridis. Caules saepissime solitarii, erecti vel suberecti, ca. 15—50 *cm* alti, simplices vel interdum ramo unico haud longo addito, calathidio saepissime unico, cacumine excepto aculeato-alati, costulato-sulcati, infra medium densiuscule crispato-pilosi, superne nudi vel subnudi, ob pubescentiam tomentoso-arachnoideam albidi. Folia radicalia atque caulina inferiora brevipetiolata petiolo aculeato-dentato, sicut et media sessilia pinnatim incisa vel pinnatifida lobis lateralibus utroque 8—12, ambitu oblongo-elliptica necnon oblonga, ca. 3,5—12,5 *cm* longa et 1—3,5 *cm* lata; lobi foliorum valde inaequales, ca. 2—20 *mm* longi et 2—15 *mm* lati, dentati vel inciso-dentati, dentibuscum spinula rigidiuscula flavida ca. 0,5—2,2 *mm* longa terminati; folia apicalia lineari-lanceolata vel anguste linearia, valde diminuta; folia omnia utrinque, praecipue ad nervum medium, crispato-pilosa, flocculis arachnoideis nullis. Calathidia erecta, floribuscum 20—25 *mm* longa; involucrum 12—18 *mm* in parte inferiore, 15—30 *mm* sub apicem (phyllis divaricatis) latum, parce arachnoideum, purpurascens; involucri phylla anguste lineari-lanceolata 5—16 *mm* longa, 0,7—1,8 *mm* lata, margine ciliatiuscula; phylla externa mediaque solum superne parum deflexa, apice in spinulam flavidam attenuata; interna semipaleacea, acuminata, apice decurvata; corollae flosculorum ca. 19—25 *mm* longae, tubulo ca. 8—9 *mm* longo, purpureae. Achenia oblongo-obovata vel oblonga, 3—3,7 *mm* longa, basi obtusa, laete brunnea vel cinnamomescentia, transversim striolata; pappus ca. 16—18 *mm* longus.

Floret VI—VIII. Habitat in declivibus lapidosis tauricis.

Typus. RSS Ucr., Tauria praemontana, prope pag. Skvortzovo, in calcareis, 6. VII 1956, M. Kotov.

Affinitas. A proximis *C. hamuloso* Ehrh., *C. tyraico* Klok. et *C. pseudocollino* (Schmalh.) Klok. caulibus humilioribus, saepissime simplicibus, foliis haud arachnoideis brevioribus, calathidiis saepissime unicis vel rarius binis (et nunquam numerosioribus), phyllis involucri parum (nunquam valde) deflexis abhorret.

30. Carduus attenuatus Klok. species nova. — Sectio *Polycephali* Rouy.

Planta biennis, tota laete viridis. Radix apice ca. 5—10 *mm* diametro, caule crassior. Caules solitarii, erecti, ca. 30—50(80) *cm* alti, simplices vel ramo unico elongato addito, calathidiis 1—2, raro 3—4 nonnullis abortivis, ad medium anguste alati, inferne et superne nudi, in parte inferiore costato-sulcati, subglabri, superne teretes, tenuiter sulcati, villoso-arachnoidei vel parciuscule arachnoideo-tomentosi. Folia rosulae radicalis brevipetiolata, petiolo basi dilatato, marcescentia, cetera sessilia, basi decurrentia, pinnatim grandidentata necnon pinnatifida, lobis lateralibus utroque 4—9, ambitu oblongo-elliptica vel oblonga, ca. 1,5—14 *cm* longa et 2—33 *mm* lata (aculeiscum); lobi inaequaliter dentati, dentibuscum spinula flavida tenui ca. 1—4 *mm* longa terminati, margine aculeato-ciliati sicut et alae caulinae; folia omnia utrinque glaberrima. Calathidia declinata sed haud nutantes; involucrum crateriforme, ca. 2—2,5 *cm* longum, glabrum vel basi paulum arachnoideum in phyllis externis; involucri phylla externa lineari-lanceolata, ca. 10—13 *mm* longa, 2—3 *mm* lata (basi), apice in spinula flavida attenuata, margine serrulato-scabrida; phylla media infra medium constricta, deflexa et paulum ascendentia, basi oblonga, superne lanceolata, apice aculeata, ca. 15—19 *mm* longa et 2—3,5 *mm* lata, ad medium saepe purpurascentia, per margines membranaceos ciliatiuscula; phylla interna linearia vel anguste linearia, 17—22 *mm* longa et 0,5—2,2 *mm* lata sub apicem, basi 0,7—2 *mm* lata, apice sensim acuminata, subpaleacea, superne in margine minute ciliatiuscula; corollae flosculorum 19—21 *mm* longae, tubulo 7—10 *mm* longo, atripurpureae. Achenia ambitu oblongo-obovata, ca. 3—3,5 *mm* longa, cinnamomea, transversim rugulosa; pappus ca. 14—19 *mm* longis, albus.

Floret VI—VII. Habitat in declivibus steppaceis vel pratis siccis ucrainicis orientalibus.

Typus. RSS Ucr., ditio Sumensis, distr. Lebediniensis, reservatum steppaceum Michajlivsjka tzilyna dictum, 9. VII 1958, Z. Saryczeva, M. Trochimenko, G. Hirczenko.

Affinitas. A *C. nutanti* L. foliis glaberrimis differt, a proximo *C. Thoermeri* Weinm. foliis angustioribus et minus dissectis, spinis foliorum duplo brevioribus, phyllis involucri mediis 1,5-plo brevioribus et valde angustioribus, corollis acheniisque brevioribus, calathidiis haud nutantibus atque habitu toto abhorret.

31. Cirsium Lipskyi Klok. species nova. — Sect. *Eriolepis* (Cass.) DC. — *C. arachnoideum* auct. fl. taur. non M. B. — *C. arachnoideum* var. *incana* Lipsky apud Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II (1897) 102.

Tota planta virescenti-canescens. Caules usque ad 100 *cm* alti, superne solum ramificati, flosculoso-arachnoidei necnon tomentosi. Folia pinnatim incisa usque ad pinnatisecta, segmentis lobisque spina laete flava robusta

terminatis, subtus albida ob pubescentiam arachnoideo-tomentosam, supra dense aculeata; folia inferiora petiolata, superiora sessilia, basi amplexicaulia, auriculis aculeato-dentatis additis. Calathidia apice ramorum primariis haud longis solitaria vel subaggregata, ca. 3—4 *cm* floribuscum longa; involucrum ovatum, ca. 17—30 *mm* phylliscum divaricatis latum, ob pubescentiam dense arachnoideam vel subtomentosam albidum; involucri phylla lineari-lanceolata usque ad anguste linearia 5—22 *mm* longa et 0,7—1,8 *mm* lata; externa mediaque cacumine recurvato, apice pungenti et flavido; phylla interna tenuiter acutata, apice solo plus minusve recurvata; omnia phylla margine serrulato-scabrida; flosculi purpureae, corolla 23—26 *mm* longa, tubulo 10—12 *mm* longo, limbo eo breviore, supra medium pentapartito.

Achenia oblongo-obovata, ca. 5—5,5 *mm* longa et 2,3—2,5 *mm* lata, cinnamomeo-brunnea, striis longitudinalibus atripurpureis obsoletis; pappus ca. 19—24 *mm* longus, flavidus, subnitens.

Floret VI—IX. Habitat in declivibus montanis tauricis necnon novorossicis.

Typus. RSS Ucr., Tauria orientali-meridionalis, prope Sudak, in declivio, VII 1912, M. Savenkov.

Affinitas *C. arachnoideum* M. B. verum ciscaucasicum a nostro taurico-novorossico caulibus fere glabris, foliis sibtus viridibus glabriusculis, calathidiis majoribus parciore arachnoideis clarissime differt. Nostrum ei species vicaria occidentalior est.

32. Artemisia cretacea Kotov in Котов, Карнаух і Оперман, Дикі кормові рослини УРСР (1941) 205 ucrainice; in Бот. журн. АН УРСР, X, 2 (1953) 46— subgen. *Seriphidium* (Bess.) Rouy.

Suffruticulus. Tota planta dense arachnoideo-lanulosa, ad anthesin ob pubescentiam albida. Caules floriferi pauci, ascendentes, 15—50 *cm* alti; folia in stolonibus sterilibus et caulina infera saepissime petiolata, bipinnati- vel partim tripinnatisecta, ambitu ovata vel oblongo-ovata, 10—42 *mm* longa, 4—18 *mm* lata, segmentis primariis 2—5, lacinulis terminalibus oblongo-obovatis necnon lineribus 1—5 *mm* longis, 0,7—1,1 *mm* latis, intriente superiore latissimis, obtusiusculis vel subacutiusculis; folia caulina media brevipetiolata, basi auriculata, bipinnatipartita vel sessilia, pinnatipartita; superiora trifida lobulis lateralibus basi folii abreviatis. Inflorescentia communis racemosa, vegetativa caulis longior, ramis primariis plusminusve recurvatis, secundariis nutantibus; folia fucrantia calathidiorum linearia 1—3,5 *mm* longa, 0,4—0,5 *mm* lata; calathidia sessilia vel in pedunculis 1—2 *mm* longis; involucrum ellipsoideum ca. 3,5 *mm* longum, 2—2,4 *mm* latum, ad anthesin albidum et postea manifeste lanulosum; involucri phylla externa late ovata vel ovato-triangularia ca. 1—1,7 *mm* longa, 0,7—1 *mm* lata, sub pubescentia viridia, late marginata; phylla interna 1,8—3 *mm* longa, 1,1—1,5 *mm* lata, albida, nitida, sub-

membranacea; flosculi rubescentes necnon purpurei, corolla ca. 2 *mm* longa. Achenia obovata.

Floret IX—X. Habitat in cretaceis tanaiticis.

Typus: RSSUcr., dit. Luganskiensis, prope opp. Starobilsjk, in cretaceis ad fl. Ajdar, 16. X 1932 (fl.), M. Kotov. In Herbario Instituti botanicae Ac. Sci. RSSUcr. Kioviae asservatur.

Affinitas. *A. praticolae* Klok. maxime affinis sed pubescentia densiore primo aspectu abhorret; ab *A. Boschniakiana* DC. lacinulis foliarum terminalibus oblongo-obovatis, nunquam anguste linearibus, brevioribus et latioribus differenda.

ПОКАЖЧИК УКРАЇНСЬКИХ НАЗВ ДО XI ТОМА «ФЛОРИ УРСР» [1]

Агератум 9, 11, **16**
„ Гаустона **16**
Аденостилес 9, **20**
„ сіролистий **20,** 21
Айстра 14, 36
„ альпійська 37, **45,** 46
„ американська 37, **40**
„ вербовидна 37, **38**
„ віргінська 37, **38**
„ заміщуюча 37, **43,** 44
„ степова 37, **41,** 42
Амброзія 6, **150**
„ полинолиста . . . 150, 151, 153
„ трироздільна . . . 150, **152,** 153
Анацикл 11, **229**
„ булавовидний 229, **230**
„ лікарський **229**
Апозерис 14
Аргирантемум 12, **265**
„ кущовий **265**
Арніка 10, **360**
„ гірська 6, **360,** 361
Арнозерис 14
Артишок 6, 7, **549**
Ахіrофорус 14
Баркгаузія 15
Безсмертники 7, **418**
„ однорічні 418
„ циліндричні 418, **419**
Безсмертник 110
Білокопитник 351
Білотка 7, **90**
„ альпійська **90,** 91
Блощиця 13, **135**
„ болотна 136, **139**
„ простерта 136
„ різачкова 136, **137,** 138
Бомбицилеиа 9, **78**
„ пряма **78,** 89
Будяк 8, 494
„ білуватий 495, **497**
„ витончений 496, **517**
„ гачкуватий 497, **513**
„ двоколірнолистий . . 496, **499,** 500
„ дністровський . . . 497, **507,** 508
„ дужчий 496, **504,** 505
„ Кернера 497, **506**
Будяк кримський 497, **511,** 512
„ кучерявий 496, **501**
„ несправжньогорбовий . . 497, **510**
„ пониклий 496, **514,** 515
„ сивий 496, **502,** 503
„ Термера 496, **518,** 521
Волошка 7
Гайлардія 10, **197**
„ великоцвіта **198**
„ Лоренца **198**
„ красива **197**
Галінсога 10, **191**
„ дрібноцвіта **192**
„ чотирипроменева . 192, **193,** 194
Гвайюла 161
„ сріблята **162**
Гедіпноїс 14
Геліопсис 12, **165**
„ шорсткуватий **165**
Гіркуша 15
Гірчак 6, 8
Головатень 6, **413**
„ банатський 414, **417**
„ змінений 414, **415**
„ круглоголовий **414**
„ руський . . . 414, **415,** 416
Гомогіна 8, **357**
„ альпійська **357,** 358
Гринделія 11, **22**
„ розчепірена **23**
Грудна травка 9, **80**
Грудниця 10, **56**
„ звичайна 57
„ шерстиста 57, **59**
Далматська ромашка 290
Дендрантема 12, **304**
„ Завадського 304, **306**
„ індійська **304**
„ шовковицелиста . . 304, **305**
Деревій 11, **235**
„ аспленієлистий . . 236, **248,** 249
„ бірючанський 237, **261**
„ благородний . . . 235, **253,** 254
„ голий 237, **257,** 258
„ дрібноквітковий . . . 237, **256**
„ заплавний 237, **244,** 245
„ Кітайбеля 235, 237, **263**

[1] Склали М. Я. Страшенко та Л. Г. Оляніцька.

Деревій кримський 237, **259**
„ м'яколистий 237, **259**
„ паннонський . . . 236, **242**, 243
„ подовий 236, **255**
„ розсунутий 236, **248**
„ скупчений 237, **264**
„ стиснутий 236, **246**, 247
„ судетський 236, **252**
„ східнокарпатський . . . 235, **251**
„ тисячолистий . . . 236, **237**, 238
„ чорноморський 237, **250**
„ Шура 235, **251**
„ щетинистий . . . 236, **239**, 240
Диморфотека 10
Едельвейс 7, **90**
„ альпійський **90**, 91
Ерехтитес 13, **359**
„ нечуйвітролистий **359**
Ехінацея 12, **171**
„ пурпурова **171**
Євшан 340
Жабник 9, 80
„ малий 81, 83
„ німецький 80, **81**
„ польовий 81, **84**
„ шерстистоголовий 81, 82
Жовтий осот 15
Жовтозілля 9, 13, **371**
„ арктичне 372, **394**
„ багнове 373, **377**
„ Бессера 373, **390**, 391
„ біднолисте . . . 373, **375**, 376
„ блукаюче 375, **402**
„ валунове **375**
„ великозубчасте 375, **407**
„ весняне 374, 396, **397**
„ гірчичнолисте 375, **405**
„ головчасте 373, **392**
„ дніпровське 375, **403**
„ дібровне 373, **382**
„ звичайне 374, **400**
„ карпатське 374, 408
„ клейке 374, **400**
„ лісове 374, **399**
„ лучне 372, **393**, 394
„ надрічкове 373, **379**
„ приморське 374, **410**
„ рівнинне 372, **386**
„ сараценіеподібне . . . 373, **380**
„ субальпійське 374, **409**
„ татарське 373, **378**
„ тіньове 373, **385**
„ тонколисте 375, **406**
„ Черняєва . . . 372, **387**, 388
„ чорноморське . . 374, **397**, 398
„ Швецова . . . 373, **383**, 384
„ яйлинське 372, **389**
„ Якова 375, **401**
Жоржина 11, **181**, 182, 183
Засінта 14
Земляна груша 173, 174
Злиика 9, 13, 66
„ альпійська **66**, 74
„ видовжена 67, **73**
„ гостра 67, **69**
„ канадська 66, **67**
„ однокошикова 66, **68**
„ подільська 66, **70**, 71
„ східна 67, **75**
Золотушник 13, **24**
Золотушник альпійський . . 25, **28**, 29
„ звичайний 25, **26**
„ злаколистий 25, **32**
„ канадський 25, **31**
„ кримський 25, **27**
„ пізній 25, **30**
„ яйлинський 25, **27**
Інтибелія 15
Іммортель 110
Іранська ромашка 291
Кавказька ромашка 291
Кануфер 6, 287
Карпезій 9, **140**
„ пониклий **141**, 142
Кипарисна трава 201
Китайська айстра 13, 35
Козелець 14
Кок-сагиз 6
Колуфер 287
Кореопсис 11, **179**
„ великоцвітий . . . 179, **180**, 181
„ віночковий **181**
„ Друммонда **181**
„ красильний 179, **180**
„ ланцетолистий **181**
„ серцевиднолистий **181**
Королиця 13, **269**
„ звичайна 270, **272**
„ круглолиста 270, **271**
„ Раціборського 270, **273**
Космос 11, **190**
„ роздільнолистий **190**
Котячі лапки 7, 85
„ „ дводомні **86**
„ „ карпатські . . 86, 88, **89**
Кремена 8, **350**
„ біла 351, **355**
„ гібридна 351, **352**, 353
„ несправжня **351**
„ судетська 351, **356**
Крем'яник 12, **145**
„ гарний **145**, 146
Крупина 10
Ксименезія 12, **177**
„ енцеліевидна **177**, 178
Лагозерис 15
Латук 15
Левкантемела 12, **274**
„ пізня 275
Лисосім'яник 7
Лопух 9, 431
„ дібровний 433, **438**, 439
„ лисіючий 433, **440**, 441
„ малий 433, **442**
„ повстистий 433
„ справжній 433, **436**
„ тонколистий 433, **434**, 435
„ хаосів 433, **437**
Любочки 15
Ляміра 8, **522**
„ їжакоголова **523**, 524
Мадія 12, **195**
„ посівна **195**
Майорці 10, **163**, 164
Маргаритка 10, **33**
„ багаторічна **33**
Маруиа 9, 12, **283**
„ альпійська 284, **291**
„ бальзамічна 284, **286**
„ велика 284, **287**

Маруиа великолиста **285**
„ дівоча 284, **289**
„ Клюза 285, **293**, 294
„ партенієлиста 284, **288**
„ цинерарієлиста 284, **290**
„ щиткова 285, **292**, 293
Мати-й-мачуха **349**, 350
Міцеліс 15
Молокан 15
Нагідки 10, **411**
„ лікарські 6, 411, **412**
„ польові 411, **412**
Нетреба 6, **154**
„ західна 155, **157**
„ звичайна 154, **156**
„ каліфорнійська . . . 155, **158**, 159
„ колюча 154, **155**
Нечуй-вітер 15
Німецька ромашка 229
Нотобазис 8
Одкасник 7, **419**
„ безстебловий 420, **425**
„ Біберштейна 421, **428**
„ звичайний 420, **426**
„ кримський 421, **429**, 430
„ осотовидний . . . 420, **422**, 423
„ татарниколистий . . . 420, **421**
Оман 13, **110**
„ блошиний **132**, 133
„ британський 112, **130**
„ верболистий 112, **126**
„ високий 111, **113**, 114
„ дивиновидний 111, **134**
„ звичайний 111, **113**
„ мечолистий 111, **118**, 119
„ німецький 112, **120**
„ очний 112, **127**, 128
„ пісковий 112, **125**
„ шершавий 112, **116**
„ шорсткий 112, **122**, 123
Осот 6, 8, 525
„ болотний 526, **540**
„ Вальдштейна 527, **544**
„ війчастий 526, **529**
„ городній 527, **541**
„ джерельний 527, **545**
„ їстівний 526, **547**
„ клейкий 527, **543**
„ ланцетолистий 526, **531**
„ Липського 526, **533**
„ паннонський 527, **540**
„ польовий 527, **535**
„ польський 526, **528**
„ різнолистий 527, **546**
„ сивий 527, **537**
„ сірий 527, **538**
„ солончаковий 526, **534**
„ український 526, **529**
„ шерстистоквітковий 526, **532**
„ щетинистий 527, **536**
Острогін 6
Паленіс 12, **143**, 144
„ колючий **143**, 144
Партеніум 11
Пижмо 9, 11, **296**
„ деревієлисте 296, **303**
„ звичайне . . . 296, **297**, 298, 299
„ кучеряве 297, **300**, 301
„ одеське 297, **299**, 300
„ Пачоського 296, **302**
Підбіл 13, **349**
„ звичайний **349**
Підбілок 8, 357
Пікномон 8, **520**
„ колючий **522**
Піретрум 283
Повняки 199
Полин 9, **307**
„ боже дерево 309, **322**
„ бошняківський . 312, **343**, 344, 345
„ високий 309, **319**
„ вірменський 310, **317**
„ вовнистий 309, **313**, 314
„ гіркий 309, **312**
„ дніпровський 311, **330**, 331
„ донський 310, **337**, 338
„ естрагон 310, **327**
„ звичайний 309, **316**
„ крейдяний 312, **347**
„ кримський 311, **340**, 441
„ лучний 312, **345**
„ Маршаллів 311, **328**
„ мітлистий 310, **339**
„ несправжньозапашний . . . 311, **342**
„ однорічний 309, **326**
„ пісковий 311, **333**, 334
„ повзучий 310, **318**
„ понтійський . . . 310, **322**, 323
„ посріблений 309, **315**
„ суцільнобілий 310, **325**
„ цитварний 6
„ Черняєва 311, **336**
Полинок 340
Поросинець 14
Празелень 14
Пренант 15
Псефелус 7
Птарміка 12
Рагадіолюс 14
Рапонтікум 8
Римська ромашка 228
Розторопша 8, **549**
„ плямиста **550**
Роман 11, **202**
„ австрійський 204, **226**
„ високий 204, **225**
„ Зефірова 203, **214**, 219
„ карпатський 204, **205**, 206
„ крейдяний 203, **218**
„ литовський 227
„ напівкрасильний . . 203, **213**, 214
„ неплідний 204, **207**
„ однокошиковий . . . 203, **216**, 217
„ польовий 205, **209**
„ руський 205, **210**, 211
„ собачий 204, **227**
„ сумнівний 203, **223**, 224
„ Траншеля 204, **208**
„ чагарниковий 204, **221**
„ яйлинський 204, **220**
Ромашка 9, 12, **276**
„ запашна . . 6, **276**, 277, 280, 281
„ обідрана 277, **278**, 279
„ Цвельова 277, **279**
Рудбекія 12, **168**
„ волосиста 169, **170**
„ красива 169, **171**
„ розсічена **169**
Сантоліна 7, **201**
„ кипарисовидна **201**

Сафлор 6, 8
Серпій 7, 10
Сигезбекія 10, **166**
„ східна **166**, 167
Сідач 9, 17
„ коноплевий **18**
Сильфій 12, **160**
„ пронизанолистий **160**
Скерда 15
Складноцвіті 5
Сколімус 14
Скорзонера 14
Слиногін 229
Солонечник 13, 47
„ естрагановидний 48, **54**, 55
„ крапчастий . . . 48, **51**, 53
„ Новопокровського . . **48**, **50**
„ російський . . . 48, 49, 52
Солончакова айстра 14, **60**
„ „ звичайна . . **61**, 62
„ „ паннонська 61, **63**, 64
Соняшник 5, 12, **172**
„ бульбистий 173, **174**
„ десятипелюстковий 173, **176**, 177
„ однорічний **173**
Сосюрея 10, **443**
„ альпійська 444, **445**
„ гірка 444, **449**
„ Порца **444**
„ різноколірна 444, **446**
„ солончакова . . . 444, **447**, 448
Стенактис 13, 76
„ однорічний **76**
Стокротки 10, **33**
„ багаторічні **33**
Страхополох 422, 423
Сугайник 13, **362**
„ австрійський 363, **365**
„ довголистий **363**
„ карпатський . . . 363, **367**, 368
„ Клуза 363, **366**
„ отруйний 363, **364**
Сухоцвіт 7, **91**
„ болотний 92, **94**
„ жовтувато-білий . 92, **96**, 97
„ лісовий 93, **97**
„ малий 92, **102**
„ норвезький 93, **100**, 101
„ російський 92, **93**
Тау-сагиз 6
Татарник 8, **551**
„ звичайний **551**
„ кримський 551, **552**
Тринція 14
Триплеуроспермум 12
Триреберник 281
„ непахучий 281, **282**
Топінамбур 6, 173, 174, 175
Феопапус 7
Хамемелюм 11, 228
„ римський **228**
Хартолепіс 7
Хондрила 15
Хрестовий корінь 8
Хризантема 12, **266**
„ дрібноквіткова 304
„ кілювата 267
„ китайська 305
„ посівна 267, **268**
„ увінчана 267, **268**
„ великоквіткова 305
Цефалоринхус 15
Циклахена 9, **148**
„ нетреболиста **148**
Цикорій 6, 14
Цинія 10, **163**
Цицербіта 15
Цмин 7, **103**
„ запашний 104, **107**, 108
„ пісковий **104**, 107
„ приквітковий 104, **110**
„ черешковий 104, **109**
„ щитконосний 104, **105**, 106
Череда 9, 11, **183**
„ поникла 184, **185**
„ промениста 184, **186**
„ східна 184, **189**
„ трироздільна . 184, **187**, 189, 190
Чихавка 230
„ дніпровська 231, **232**
„ звичайна 231, **232**
„ хрящувата 231, **233**
„ язиколиста 231, **234**
Чорнобривці 10, **198**, 200
„ відзначені 199, **200**
„ прямостоячі **199**
„ розлогі **199**
Чорнощир **148**, 149
Юринея 10, 450
„ багатокошикова 451, **455**
„ бруднувата 453, **469**, 470
„ вапнякова 453, **466**, 467
„ верболиста **454**, **476**, 477
„ волошковидна . . . **455**, **485**, 486
„ вузьколиста 451, **456**, 457
„ гранітна 454, **479**, 480
„ гроновидна 453, **491**, 492
„ дністровська 453, **473**
„ донська 454, **494**
„ короткоголова . . . 451, 457, **458**
„ Ледебура 452, **461**
„ найм'якіша 453, **472**
„ несправжньоволошковидна 454, **483**, 484
„ несправжньом'яка . 452, **462**, 463
„ павутиниста 452, **460**
„ Пачоського 454, **487**, 488
„ пухка 454, **489**, 490
„ Таліева 453, **474**, 475
„ товстосім'янкова . 452, **464**, 465
„ харківська 454, **481**
Язичник 13, **369**
„ буковинський **369**
„ карпатський 369, **371**

ПОКАЖЧИК
ЛАТИНСЬКИХ НАЗВ І СИНОНІМІВ ДО XI ТОМА «ФЛОРИ УРСР» [1]

Achillea L. 11, 231, **235**, 262
„ *alpina* Lerchenf. 234
„ asplenifolia Vent. . 236, **248**, 249
„ birjuczensis Klok. 237, 250, **261**, 262, 263, 554
„ „ *A. euxina* Klok. . . 263
„ *borysthenica* Klok. 232
„ *Cancrini* Grun. 257
„ *cartilaginea* Ledeb. 233
„ „ „ ssp. *borysthenica* Sakalo 232
„ coarctata Poir. . . 237, **264**, 265
„ compacta Willd. . . . 237, **264**
„ *compacta* W. K. 263
„ *dentifera* DC. 248
„ „ β. *distans* Heuff. . . 248
„ distans Waldst. et Kit. 236, **248**
„ euxina Klok. . . 237, **250**, 263
„ *Gerberi* Willd. 257, 554
„ „ var. *bipinnata* Schmalh. . . . 262
„ „ „ *leptophylla* (M. B.) Schmalh. . . . 259
„ „ „ β. *leptophylla* (M. B.) Schmalh. . . . 257
„ glaberrima Klok. 237, **257**, 258, 263
„ „ „ × A. leptophylla M. B. . 263
„ *hänkeana* Tausch. 253
„ inundata Kondr. 237, **244**, 245, 553
„ Kitaibeliana Soo. . 235, 237, **263**
„ *leptophylla* Klok. 260
„ leptophylla M. B. 237, **259**, 260, 261, 262, 263, 554
„ *leptophylla* var. *taurica* M. B. . 260, 261
„ „ f. *desertorum* Pacz. 260
„ „ „ *granitica* Pacz. . 259
„ *lingulata* Waldst. et Kit . 234
„ *magna* Hänke 253
„ *micrantha* auct. 256
„ micrantha Willd. 237, **256**, 262, 263, 554
Achillea micranthoides Klok. 236, **255**, 256, 263
„ millefolium L. . . . 236, **237**, 238
„ *millefolium* var. *alpestris* Wim. et Grab. . . 253
„ „ „ *lanata* Koch. 242
„ „ „ *magna* Schmalh. 244, 553
„ „ „ *rubra* Sadl. . 250
„ „ „ *setacea* Koch. 240
„ „ „ subsp. *sudetica* (Opiz.) Weiss. . . 253
„ nobilis L. 235, **253**, 254
„ *ochroleuca* Ehrh. 264
„ „ Waldst. et Kit. 264
„ *odorata* Willd. 240
„ pannonica Scheele 236, 239, **242**, 243, 250, 256
„ *pectinata* Willd. 264
„ *ptarmica* L. 231, 232
„ „ „ var. *cartilaginea* Schmalh. 233
„ „ „ „ *salicifolia* Феденко і Флеров 233
„ *salicifolia* Bess. . . . 232, 233
„ Schurii Schultz Bip. . 235, **251**
„ *sericea* Janka 264
„ setacea Waldst. et Kit. . . 236, **239**, 240
„ stricta Schleich. . 236, **246**, 247
„ sudetica Opiz. . . 236, 248, **252**
„ *tanacetifolia* All. s. str. . . . 253
„ „ „ var. β. *distans* Rochel. . . 248
„ „ „ *stricta* Koch 246
„ taurica M. B. 237, **259**, 260, 261, 262
„ *tomentosa* L. 265
Achyrophorus Scop. 14
Acroptilon Cass. 8
„ *picris* C. A. M. 6
Adenostyles Cass. 9, **20**
„ alliariae (Gouan.) Kerp. **20**, 21

[1] Склали В. В. Протопопова, С. С. Смолко і Л. Г. Оляніцька.

Adenostylinae O. Hoffm. 20
Agathyrsus D. Don. 15
Ageratinae O. Hoffm. 16
Ageratum L. 9, 11, **16**
„ Houstonianum Mill. **16**
„ *mexicanum* Sims. 17
Albicaules Klok. 487, 565
Alpinaster Tamamsch. 45
Altissimae Fed. 225
Ambrosia L. 6, **150**
„ *aptera* DC. 151
„ artemisiifolia L. 150, **151**
„ *maritima* L. 150
„ *psilostachya* DC. 151
„ *senegalensis* DC. 150
„ trifida L. 150, **153**
Ambrosieae Cass. 147
Amelliae Tamamsch. 40
Amellus Nees. 39
Anactidea DC. 280
Anacyclus L. 11, 229
„ clavatus (Desf.) Pers. 229, **230**
„ officinarum Hayne . . . 229
„ *tomentosus* DC. 230
Analiticae Fed. 207
Annui O. Hoffm. 395
Antennaria Gaertn. 7, 85
„ *carpatica* Bluff. et Firig. 89
„ carpatica (Wahlenb.) R. Br. 86, 88, **89**
„ dioica (L.) Gaertn. . . **86**
„ *villifera* Boriss. 89
Anthemideae Cass. 202
Anthemidinae O. Hoffm. 202
Anthemis L. 9, 11, **202**
„ *agrestis* Wallr. 210
„ altissima L. 204, **225**
„ arvensis L. 205, **209**, 227
„ *arvensis* L. β. *ruthenica* Шмальгаузен 212
„ austriaca Jacq. . 204, 225, **226**
„ carpatica W. K. . . 204, **205**, 206
„ *clavata* Desf. 230
„ *coelopoda* Boiss. 225
„ *collina* var. *intermedia* Sosn. 222
„ *cota* L. 225
„ cotula L. 203, **227**
„ cretacea Zefir. 203, 213, **218**, 219
„ dubia Stev. 203, 221, 222, **223**, 224
„ dumetorum Sosn. 204, **221**, 222, 223
„ *foetida* Lam. 227
„ *fruticulosa* auct. 207, 208
„ „ M. B. 208, 209
„ jailensis Zefir. . 204, **220**, 221
„ *lithuanica* (DC.) Trautv. . 227
„ *millefolia* L. 302
„ monantha Willd. 203, 213, **216**, 217, 219, 220
„ *monantha* Zephyr. 215
„ *monantha* Willd. var. *orientalis* Zephyr. 220
„ *montana* Ledeb. 208
„ „ f. *Kitaibelii* Spreng. 207
„ *nobilis* L. 228
„ *pontica* d'Urv. 212
„ *rigescens* auct. 221, 222
„ „ Willd. 220, 221, 222, **223**, 225
Anthemis ruthenica M. B. 205, **210**, 211, 225
„ *saxatilis* M. B. **208**
„ *sterilis* auct. **209**
„ sterilis Stev. . . . **204**, **207**, **208**
„ subtinctoria Dobrocz. 203, **213**, 214, 216, 219, 220
„ *tinctoria* L. 203, 215, 220
„ Tranzscheliana A. Fed. . 204, **208**
„ *triumfetti* Ledeb. 222
„ Zephyrovii Dobrocz. 203, 213, 214, **219**, 220
Aposeris Neck. 14
Arachnoideae Klok. . . . 460, 561, 562
Arctium L. 9, **431**
„ ambiguum Nyman . . 434, 437
„ *austriacum* Teyber 440
„ chaorum Klok. . . 433, **437**, 560
„ flabrescens Klok. 433, **440**, 441, 560
„ lappa L. . 433, 434, **436**, 437, 460
„ „ „ var. β. 434
„ „ „ × *A. tomentosum* Mill. 437
„ leptophyllum Klok. 433, **434**, 435, 559
„ *macrospermum* Hay. . . . 440
„ *majus* Bernh. 437
„ minus Bernh. 433, 434, 437, **442**, 443
„ *minus* Bernh. × A. *tomentosum* Mill. 434, 443
„ *mixtum* Nyman . . . 434, 443
„ *nemorosum* auct. 440
„ nemorosum Lejeune 433, 434, **438**, 439, 440, 561
„ *Neumanii* Rouy 434
„ *pubens* Babingt. . . . 434, 443
„ *subracemosum* Nyman . . . 437
„ tomentosum Mill. **433**
„ „ „ var. *glaberrimum* Fries 434
„ „ „ *glabrum* Körn. . 434
Arenaria Kirp. 104
Argyranthemum Webb. ex Sch. Bip. 12, 265
„ frutescens (L.) Sch. Bip. **265**
Armenae Tzvel. 54
Arnica L. 10, **360**
„ *alpina* Willd. ex Steud. . . 362
„ *Clusii* All. 367
„ montana L. 6, **360**, 361
„ *plantaginifolia* Gilib. . . . 362
„ *scorpioides* Baumg. 369
„ *stiriaca* Vill. 367
Arnoseris Gaertn. 14
Aronicum carpaticum (Griseb. et Schenk) Schur . . . 369
„ *Clusii* Koch 367
„ *scorpioides* var. *carpaticum* Griseb. et Schenk. . 369
Artemisia L. 9, **307**, 308
„ Less. 308, 312
„ abrotanum L. 309, **322**
„ absinthium L. 309, 312
„ annua L. 309, **326**
„ *arenaria* auct. 335, 336

Artemisia arenaria DC. 311, **333**, 334, 335, 336, 337
„ *arenaria* var. *Tschernieviana* (Bess.) Schmalh. . . 336
„ *arenaria* β. *cernua* (Bess.) DC. 335
„ argentata Klok. . 309, **315**, 555
„ armeniaca Lam. . 310, **317**, 318
„ *austriaca* auct. 319
„ „ Jacq. 319
„ „ „ var. *Jacquiniana* Bess. 319
„ „ „ var. *Pallasiana* Bess. 319
„ „ „ γ. *repens* DC. . 319
„ Boschniakiana (Bess.) DC. 312, **343**, 344, 345, 557
„ „ Bess. . 347, 348
„ „ Bess. DC. f. *calvescens* Klok. 343
„ *bottnica* Lundstr. 330
„ *campestris* L. . 330, 332, 333, 557
„ „ Ledeb. 332
„ „ Schmalh. . . 329
„ *canescens* Willd. 317
„ *caucasica* auct. . . . 315, 554
„ „ Willd. . . 315, 555
„ *caudata* Mich. 330
„ *cina* Berg. 6
„ *commutata* Bess. 330
„ cretacea Kotov 312, 343, **347**, 348, 558
„ „ „ f. *praticola* Klok. . **348**
„ „ „ f. *subpraticola* Klok. . 348
„ dniproica Klok. 311, **330**, 331, 333, 556
„ dracunculus L. . 6, 310, **327**, 328
„ „ „ var. *inodora* Bess. 328
„ „ „ „ *sativa* Bess. 328
„ elatior Klok. 309, **319**, 321, 555
„ *Grossheimii* Krasch. . . . 315
„ hololeuca M. B. . . . 310, **325**
„ *incana* DC. 343
„ *inodora* Ledeb. 332
„ „ M. B. . . 329, 330, 333
„ *lanata* auct. 315, 554
„ „ DC. 315
„ lanulosa Klok. 309, **313**, 314, 315, 554
„ *Lercheana* Stechm. . . . 343
„ *maritima* var. *Boschniakiana* Bess. . . 343
„ „ „ *taurica* Ledeb. . . 340
„ „ „ *nutans* β. *incana* Schmalh. 343
„ *Marschalliana* auct. 332
„ Marschalliana Spreng. 311, **328**, 330, 332, 333, 556, 557
„ *matricarioides* Less. . . . 280
„ *monogyna* auct. . . . 346, 557
„ „ Waldst. et Kit. 347, 558
Artemisia *naronitana* Visiani . 321, 556
„ *orientalis* Willd. 319
„ *pacifica* Nuttae 330
„ *paniculata* auct. . . . 320, 555
„ „ Lam. . . . 321, 556
„ „ Lam. var. *Visiniana* (Bess.) Maly . 321, 556
„ *pauciflora* Bieb. 335
„ *pedemontana* Balb. 315
„ pontica L. 310, **322**, 323
„ praticola Klok. 312, 342, **345**, 347, 557
„ *procera* Ledeb. . 320, 321, 555
„ „ Willd. . . . 321, 556
„ „ „ α. *Willdenowiana* Bess. 321, 556
„ „ „ β. *Kraschenninnikowiana*,
„ „ „ ε. *Ledebouriana*,
„ „ „ ς. *Stephaniana*,
„ „ „ ζ. *Fischeriana* Bess. 320, 555
„ *proceraeformis* Krasch. . . 321
„ pseudofragrans Klok. 311, **342**, 557
„ repens Pall. . . 310, **318**, 319
„ *salina* auct. 346, 557
„ „ Willd. 347
„ *salsoloides* auct. 339
„ „ Willd. 339
„ scoparia Waldst. et Kit. 310, **339**
„ *sericophylla* Trautv. . . . 330
„ *Sosnovskii* Krasch. 330
„ *stepposa* Kell. 343
„ tanaitica Klok. . 310, **337**, 338
„ taurica Willd. 311, **340**, 341, 342, 343, 557
„ *tomentella* Trautv. 330
„ *Trautvetteriana* Bess. . 335, 336
„ Tschernieviana Bess. 311, 335, **336**, 337, 343
„ vulgaris L. . . . 309, **316**, 317
„ *vulgaris* γ. *vulgatissima* Bess. 316
Arvenses Fed. 209
Aster L. 14, **36**, 37
„ *acer* Шмальгаузен . . . 54
„ „ var. *discoideus* Шмальгаузен 50
„ „ var. *typicus* 53
„ alpinus L. 37, **45**, 46
„ „ „ var. *albus* hort. . . 47
„ „ „ „ *superbus* hort . 47
„ amelloides Bess. 37, **43**, 44, 45
„ amellus L. . . 37, **41**, 42, 43
„ *amellus* var. *bessarabicus* DC. 43
„ „ β. *amelloides* (Bess.) Schmalh. . . . 43
„ *annuus* L. 77
„ *britannicus* Allioni . . . 130
„ *chinensis* L. 36
„ *dracunculoides* Lam. 54
„ *dysentericus* Scop. 139
„ *ensifolius* Scop. 118

Aster *helenium* Scop. 113
„ *hirsutus* Scop. 117
„ ibericus Stev. **40**, 45
„ *laevis* L. 38
„ *linosyris* Bernh. 58
„ Novae-Angliae L. . . . 37, **40**
„ Novi-Belgii L. 37, **38**
„ *pannonicus* Jacq. 65
„ *parviceps* (Burg.) Mackenzie et Buch. 38
„ *pulicarius* Scop. 137
„ *punctatus* W.K. 52
„ *salicifolius* Scholl. 39
„ *salicinus* Scop. 126
„ salignus Willd. . . . 37, **38**
„ *tripolium* L. 63
„ „ β. *pannonicus* Reichenb. . . 65
„ „ β. *pannonicus* Beck. 65
„ *villosus* Шмальгаузен . 59
Astereae Cass. 22
Asterinae O. Hoffm. 35
Balsamita (Mill.) DC. 286
Barkhausia Moench. 15
Bellidinae O. Hoffm. 33
Bellis L. 10, **33**
„ perennis L. **33**
„ „ „ f. *monstrosa* hort. 34
„ *silvestris* Cyrill. 35
Benedictia Cass. 444
Bidens L. 9, 11, **183**
„ cernuus L. **184**, 185, 187
„ *cernuus* β. *radiatus* Ledeb. . 187
„ „ var. „ 187
„ orientalis Vel. 184, **189**, 190
„ radiatus Thuill. . . . 184, **186**, 187
„ tripartitus L. . . 184, **187**, 190
„ *tripartita* L. var. *integra* C. Koch 189
„ *tripartita* L. var. *orientalis* (Vel.) Stojan. et Steph. 189
„ *tripartita* L. var. *pumila* Roth. 189
Blandae Klok. 469
Bombycilaena (DC.) Smoljan. . 9, 78, 80
„ erecta (L.) Smoljan. **78**, 79, 80
Brachyglossa Vierh. 69
Bracteata Dobrocz. 109
Breea Less. 535
„ *dioica* Less. 536
Breviligulatae (Beck) Gorschk. . . 131
Britannicae Gorschk. 130
Buphthalmum speciosum Schreb. . . 147
„ *spinosum* L. 145
Caenotus Nutt. 67
Calendula L. 10, **411**
„ arvensis L. 411, **412**
„ *flaccida* Vent. 413
„ officinalis L. . . 6, 411, **412**
Calenduleae Cass. 411
Callistephus Cass. 13, **35**
„ chinensis (L.) Ness . . . **35**
„ „ var. *tubiflorus* hort . . . 36
Callistephus chinensis var. *liguliflori* hort . . . 36
„ „ „ *simplicifloris* hort . . . 36
„ „ „ *simplicifloris* f. *elata* . 36
„ „ „ *simplicifloris* f. *nana* . 36
„ „ „ *simplicifloris* f. *neutra* . 36
„ *hortensis* Cass. 36
Calolepis Kirp. 96
Campylorrhyncha Wallroth. . . . 157
Carduoideae Kitam. 6, 15
Carduus L. 8, 432, **494**
„ *acanthoides* auct. . . . 506, 567
„ „ L. . . 495, 506, 568
„ *acarna* L. 522
„ albidus M.B. 495, **497**
„ *arctioides* Vill. 501
„ „ Willd. . . . 495, 501
„ attenuatus Klok. . 496, **517**, 569
„ bicolorifolius Klok. 496, **499**, 500, 566
„ *caesius* Andrz. 495
„ *canum* L. 539
„ *ciliatus* Murr. 529
„ *cinereus* M.B. 495, 497
„ *collinus* W.K. 495
„ crispus L. 496, **501**
„ *defloratus* L. 507
„ *defloratus* ssp. *carduelis* var. *Kerneri* (Simk.) Gugl. . 507
„ *eriophorum* ssp. *decussatum* Petrak. var. *polonicum* Petrak. 528
„ *eriophorum* var. *spathulatum* auct. 528
„ *erisithales* Jacq. 544
„ fortior Klok. 496, **504**, 505, 567
„ *glaucus* Baumg. . . . 495, 507
„ *hamulosus* auct. 509, 511, 513, 518, **568**, 569
„ „ Ehrh. . . 495, 510, 569
„ „ β. *pseudocollinus* Schmalh. . . 510
„ *hamulosus* β. *sordidus* DC. . . 513
„ *heterophyllus* L. 547
„ incanus Klok. 496, **502**, 503, 566
„ Kerneri Simk. . . 497, **506**, 507
„ *lanceolatus* L. 532
„ *laxus* Fisch. 491
„ *macrocephallus* Desf. . . . 520
„ „ Ledeb. . . 519
„ *marianus* L. 550
„ *mollis* M.B. 471, 472
„ *multiflorus* Gaud. 495
„ *nutans* auct. 518
„ nutans L. 496, 502, **514**, 515, 518, 520
„ „ f. Thoermeri (Weinm.) Schmalh. . . . 519
„ *palustris* L. 541
„ *pannonicus* L. f. 540
„ *personata* auct. . . . 499, 566
„ *personata* (L.) Jacq. . . 495, 501
„ *personatus* Jacq. 501
„ pseudocollinus (Schmalh.) Klok. 497, **510**, 511

Carduus *pumilus* Pall. 495
„ *pycnocephalus* Jacq. . . 495, 497
„ „ β. *albidus* Schmalh. . 498
„ *rivularis* Jacq. 545
„ tauricus Klok. . . 497, **511**, 512, 569
„ *tenuiflorus* β. *albidus* DC. . . 498
„ Thoermeri Weinm. 496, 517, **518**, 520
„ „ „ f. *pseudomacrocephalus* Klok. . 520, 521
„ *transsilvanicus* Kern. . . . 507
„ tyraicus Klok. 497, **507**, 508, 510, 568
„ uncinatus M.B. . . . 497, **513**
„ *Zingeri* Klok. 510, 511
Carlina L. 7, **419**
„ *acanthifolia* All. 422
„ „ Bess. 422
„ „ β. *cynara* Schmalh. 422
„ *acaulis* auct. 424, 426
„ acaulis L. 420, **425**, 426
„ „ „ var. *simplex* W.K. 424
„ Biebersteinii Bernh. 421, 427, **428**, 429, 431
„ *brevibracteata* Andrae . . . 427
„ *caulescens* Lam. 426
„ „ Stankow . . . 424
„ cirsioides Klok. . . 420, **422**, 423, 426
„ *intermedia* Schur. . . . 427, 429
„ *lanata* Pall. 431
„ *longifolia* Reichenb. . . . 427, 429, 431, 559
„ „ „ β. *pontica* Boiss. . 429
„ onopordifolia Bess. . . 420, **421**, 425, 429, 431
„ taurica Klok. . 421, **429**, 430, 558
„ vulgaris L. . . . 420, **426**, 428, 429, 431
„ „ „ var. *intermedia* Uechtr. 427
„ „ „ γ. *microcephala* Ledeb. 428
„ „ „ β. *sublanata* DC. .
Carpaticae Boriss. 87, 89
Carpesium L. 9, **140**
„ cernuum L. **141**, 142
Carthamus L. 8
„ *maculatus* Lam. 550
„ *tinctorius* L. 6
Caspicae Gorschk. 127
Catipes DC. 86
Centaurea L. 7
Cephalonopsis DC. 535
Cephalorrynchus Boiss. 15
Chamaemelum Mill. 11, **228**
„ *cota* C.A. Mey. 225
„ *inodorum* Vis. 283
„ nobile (L.) All. **228**
Chamaepeuce Adans. 523
„ Mill. 523
„ *echinocephala* DC. . . . 525
Chamomilla discoidea Gay. 280
„ *inodora* Gilib. 283
Chartolepis Gass. 7
Chondrilla L. 15
Chrysanthemum L. 12, **266**, 268
„ *alpinum* L. 292
„ *balsamita* L. 286
„ „ Шмальгаузен . . . 287
„ carinatum Schousb. . 267
„ *chamomilla* Patze, Meyer, Elkan. 279
„ coronarium L. . . 267, **268**
„ *corymbosum* L. 294
„ *frutescens* L. 266
„ *indicum* auct. 305
„ „ L. 305
„ *inodorum* L. 283
„ *leucanthemum* L. . . . 273
„ „ var. *subalpina* Schur. 274
„ *macrophyllum* W.K. . . 286
„ *millefoliatum* L. . . 301, 302
„ „ „ var. *achilleifolium* (M.B.) Schmalh. 303
„ *morifolium* Ramat. . . 305
„ *Roxburghii* Cass. . . . 268
parthenifolium (Willd.) Pers. 288
„ *parthenium* (L.) Pers. . 289
„ „ var. *parthenifolium* (Willd.) Schmalh. 288
„ *rotundifolium* W.K. . . 272
„ segetum L. . . . 267, **268**
„ *serotinum* L. 276
„ *suaveolens* Aschers. . 280
„ *subcorymbosum* Schur. . 295
„ *tanacetum* Vis. . . . 297
„ *Zawadskii* Herb. . . . 306
Chrysocoma biflora L. 50
„ *graminifolia* L. 33
Cicerbita Wallr. 15
Cichorium L. 14
„ *intybus* L. 6
Cichoroideae Kitam. 6
Cineraria campestris auct 390
„ „ Retz. . . . 387
„ *capitata* Wahlb. . . . 393
„ *cruenta* Mass. 372
„ *palustris* L. 395
„ *pratensis* Hoppe . . . 393
Cinerariifolia (Heyw.) Tzvel. . . . 290
Cirsium 535
„ Adans. 8, **525**, 535
„ *acarna* Moench. 522
„ *arachnoideum* auct. . . . 534, 570
„ „ M.B. . . . 534, 571
„ „ var. *incana* Lipsky . . 534, 570
„ *arvense* auct. 537
„ arvense (L.) Scop. . . 6, 527, **535**
„ „ α. *horridum* Koch. . 536
„ „ δ. *incanum* Ledeb. . 538

Cirsium canum (L.) All. . 527, **538**, 540
„ „ γ. *pannonicum* Schmalh. 540
„ ciliatum (Murr.) M. B. 526, **529**, 531
„ *echinocephalum* M. B. 525
„ elodes M. B. 526, **534**
„ *eriophorum* auct. 528
„ erisithales (Jacq.) Scop. 527, **543**
„ esculentum (Sievers) C. A. M. 526, **547**
„ heterophyllum (L.) All. . 527, **546**
„ *horridum* Stank. 536
„ incanum Fisch. . 504, 527, **537**
„ lanceolatum (L.) Scop. 526, **531**, 547
„ laniflorum M. B. 526, **532**
„ Lipskyi Klok. . 526, **533**, 534, 570
„ *maculatum* Scop. 550
„ oleraceum Scop. . . . 527, **541**
„ palustre (L.) Scop. . . 526, **540**
„ pannonicum (L. f.) Gaud. . . . 527, **540**
„ *pauciflorum* Spreng . . . 544
„ polonicum (Petrak) Iljin 526, **528**
„ rivulare (Jacq.) Link. . 527, **545**
„ *serrulatum* auct. . . . 530, 531
„ „ M. B. . . . 530, 531
„ setosum M. B. . . . 527, **536**, 537
„ ucrainicum Bess. ex DC. . . 526, **529**, 531
„ Waldsteinii Rouy . . . 527, **544**
Cnicus L. 531
„ *acaule* β. *sibiricum* Ledeb. . 548
„ *canus* Willd. 539
„ *ciliatus* Willd. 529, 531
„ *echinocephalus* Willd. . . . 525
„ *esculentus* Sievers 548
„ *lanceolatus* Willd. 532
„ *laniflorus* M. B. 533
„ *oleraceus* L. 542
„ *pauciflorus* W. K. 545
„ *serrulatus* M. B. 541
Compositae P. F. Gmelin 5
Conyza britannica Morison ex Rupr. 130
„ *squarrosa* L. 132
„ *thapsoides* Willd. 138
Conyzoides DC. 141
Coreopsis L. 11, **179**
„ *cardaminifolia* Torr. et Gray 181
„ *coronata* Hook. **181**
„ *Drummondii* Torr. et Gray 181
„ grandiflora Hogg. 179, 180, **181**
„ *lanceolata* L. 181
„ tinctoria Nutt. . . 179, **180**
Corvisartia (Merat) Dumort. . . 112
Cosmos Cav. 11, **190**
„ bipinnatus Cav. **190**
Cota (J. Gay ex Cass.) Rupr. . . 213
Cota altissima Gay ex Guss. 225
„ *austriaca* J. Gay ex Guss. . . 226
Cotulae Fed. 226
Crepis L. 15
Cretaceae Klok. 474
Crinitaria (Cass.) Kem. Nat. . . 57
Crinitaria biflora (L.) Cass. 50
„ *linosyris* (L.) Less. . . . 58
„ *villosa* Cass. 59
Crupina Cass. 10
Cyanoides Klok. 479
Cyclachaena Fresen 9, **148**
„ xanthifolia (Nutt.) Fresen **149**
Cynara Vaill. 6, 7, **549**
„ *cardunculus* L. β. *sativa* Moris. 549
„ scolymus L. 6, **549**
„ *scolymus* β. *mutica* De Vis. . 549
Cynareae Less. 417
Dahlia Cav. 11, **181**
„ pinnata Cav. **182**
„ *purpurea* Poir. 182
„ *rosea* Cav. 182
„ *variabilis* (Willd.) Desf. . . 182
Dendranthema (DC.) Des Moul. . . 12, **304**
„ indicum (L.) Des Moul. **304**
„ morifolium (Ramat.) Tzvel. 304, **305**
„ Zawadskii (Herb.) Tzvel. 304, **306**
Dimorphoteca Vaill. 10
„ *aurantiaca* 413
Dioicae Boriss. 86
Divaricatae Krasch. 337
Donia squarrosa Pursh. 23
Doria Boiss. 383
Doronicum L. 13, **362**
„ austriacum Jacq. . . 363, **365**
„ carpaticum (Griseb. et Schenk.) Nym. . 363, **367**, 368
„ Clusii (All.) Tausch. . . 363, **366**
„ *columnae* Fuss. 369
„ *cordatum* Lam. 364
„ *hungaricum* Reichenb. . 364
„ longifolium Griseb. et Schenk. **363**
„ *montanum* Lam. 362
„ *oppositifolia* Lam. 362
„ pardalianches L. . . . 363, **364**
„ *plantagineum* Kit. . . . 364
Dracunculus (Bess.) Rydb. 308, 321, 327
Bess. 308
Echinacea Moench. 12, **171**
„ *angustifolia* DC. 172
„ *pallida* (Nutt.) Britt. . . 172
„ *paradoxa* (Norton) Britt. 172
„ purpurea (L.) Moench. . . 171
Echinops L. 6, **414**
„ banaticus Rochel. . . 414, **417**
„ commutatus Juratzka 414, **415**
„ *ritro* L. 417
„ ruthenicus M. B. . 414, **415**, 416
„ sphaerocephalus L. . . **414**, 415
Echinopsideae Cass. 413
Ensifolia Gorschk. 118
Enula Duby 116
Erechtites Rafin. 13, **359**
„ hieracifolius (L.) Rafin. . **359**
„ *praealta* Rafin. 359
Erigeron L. 9, 13, **66**
„ acer L. 67, **69**, 73
„ *acer* L. γ. *elongatus* Шмальгаузен 73
„ „ β. *podolicus* Шмальгаузен 72
„ *acre* β. *confertum* Boiss. . 75

Erigeron alpinus L. 66, **74**
„ *annuus* Pers. 77
„ *bonariensis* L. 67
„ canadensis L. 66, **67**
„ elongatus Ledeb. . . 67, 73
„ orientalis Boiss. . . 67, **75**
„ podolicus Bess. 66, **70**, 71, 73
„ uniflorus L. 66, **68**
Eriolepis (Cass.) DC. 531, 570
„ *lanceolata* Cass. **532**
Eucampestres Krasch. 330
Eucyanoides Klok. 482, 564
Euerigeron (DC.) M. Pop. 67
Eupatorieae Cass. 16
Eupatorium L. 9, 17
„ ageratoides L. f. Suppl. . 19
„ cannabinum L. . . . **18**, 19
„ „ var. *inciso-serratum* Novopokr. 19
„ *kirilovi* Turcz. 18
„ *ponticus* Pall. 18
„ *syriacum* Jacq. 18
„ *urticaefolium* Reichard . 19
Eupulicaria Hoffm. 135
Eutomia Elliot 32
Euxanthium DC. 156
Filago L. 9, **80**
„ arvensis L. 81, **84**
„ eriocephala Guss. 81, 82
„ germanica L. 80, **81**, 82
„ *germanica* var. *eriocephala* Boiss. 83
„ *germanica* var. *lanuginosa* DC. 83
„ minima (Smith.) Pers. 81, **83**
Gaillardia Foug. 10, **197**
„ *grandiflora* hort. 198
„ *Lorenziana* hort. 198
„ pulchella Foug. **197**
Galatella 48, 53
Galatella Cass. 13, 37, **47**
„ *biflora* Nees ab Esenb. 50, 51
„ dracunculoides (Lam.) Nees ab Esenb. . 48, 51, **54**, 55
„ *dracunculoides* (Lam.) Nees ab Esenb. var. *discoidea* DC. 50
„ *linosyris* Reichenb. . . . 58
„ Novopokrovskii Zefir. 48, **50**
„ punctata (W. K.) Nees ab Esenb. . . . 48, **51**, 52, 53
„ punctata (L.) Nees . 48, 51
„ *rigidula* Novopokr. . . . 50
„ rossica Novopokr. . . . 48, 49, **52**, 53, 54
„ *villosa* Reichenb. 59
Galinsoga Rutz et Pav. . . . 10, **191**
„ *hispida* Szaf. 193
„ parviflora Cav. **192**
„ *parviflora* γ. *hispida* DC. . 193
„ quadriradiata Rutz et Pav. 192, **193**, 194
Genuini Nees 38
Georgina variabilis Willd. 182
Germanicae Gorschk. 120
Gifola (Cass.) DC. 81
Glabrata Widder. 157
Gnaphalium L. 7, **91**
„ *arenarium* L. 105
Gnaphalium *carpaticum* Wahlenb. . . 89
„ *dioicum* L. 87
„ *graveolens* M. B. 107
„ *lanatum* hort 109
„ *leontopodium* L. 91
„ luteo-album L. . 92, **96**, 97
„ *minimum* Smith. 84
„ norvegicum Gunn. 93, **100**, 101
„ petiolatum L. 109
„ rossicum Kirp. . 92, **93**, 94
„ *sibiricum* Kirp. 94
„ silvaticum L. 93, 97
„ „ var. *norvegicum* (Gunn.) B. Fedtsch. et Fler. . . 100
„ supinum L. 92, **102**
„ uliginosum L. . . . 92, **94**
„ *uliginosum* var. *tomentosum* auct. 94
„ *uliginosum* L. a. *stricta*, b. *pumila*, c. *racemosa* et d. *intermedia* Sukacz. . . 94
Grindelia Willd. 11, 22
„ squarrosa (Pursh.) Dunal. 23
Gymnoclines (Cass.) DC. 285
Hamulosi Klok. 510, 511
Harpalium rigidum Cass. 177
Hedypnois Tourn 14
Helenieae Cass. 196
Heliantheae Cass. 147, 149
Helianthus L. 5, 12, **172**, 177
„ annuus L. **173**
„ *cultus* Wenzl. 174
„ decapetalus L. . . . 173, **176**
„ *rigidus* Desf. 177
„ *ruderalis* Wenzl. 174
„ tuberosus L. . . . 6, 173, **174**
„ „ var. albus Cock. 175
„ „ „ Alexandrii Cock. . . 175
„ „ „ fusiformis Cock. . . 175
„ „ „ neibrascensis Cock. . . 175
„ „ „ purpurellus Cock. . . 175
„ „ „ purpureus Cock. . . 175
„ „ „ typicus Cock. . . 175
Helichrysum DC. 7, **103**
„ arenarium (L.) DC. . **104**, 107
„ *arenarium* DC. 107
„ bracteatum (Vent.) Willd. . . . **104**, **110**
„ corymbiformis Opperm. 104, **105**, 106
„ graveolens (M. B.) Sweet . . **104**, **107**, 108
„ *graveolens* (M. B.) DC. . 107
„ petiolatum (L.) DC. **104**, **109**
Heliopsis Pers. 12, **165**
„ scabra Dun. **165**
Heracantha DC. 421
Heteracantha Rouy 421
Hieracium L. 15
Hirtae Gorschk. 116

Hispida Widder 161
Homogyne Cass. 8, **357**
„ alpina (L.) Cass. . . . **357**, 358
Hypochoeris L. 14
Indica Tzvel. 304
Inodora Pobed. 281
Inodorae Krasch. 330
Inthybellia DC. 15
Inula L. 13, **110**, 135
„ aspera Poir. . . 112, **122**, 123, 126
„ britannica L. 112, **130**
„ *campestris* Bess. . . 127, 129, 130
„ conyza DC. . . . 111, **132**, 133
„ *cordata* Pacz. 125
„ „ Шмальгаузен . . . 124
„ *decurrens* M. Pop. 131
„ *dysenterica* L. 139
„ ensifolia L. . 111, **118**, 119, 120, 121, 127
„ germanica L. 112, **120**, 122
„ *glabra* Gilib. 126
„ glandulosa Willd. 135
„ grandis Schrenk 113
„ helenium L. 111, **113**, 114
„ hirta L. 112, **116**, 120, 127
„ *magnifica* Lipsky 113
„ *media* M. B. 122
„ *montana* M. B. 127
„ *multicaulis* Fisch. 132
„ oculus Christi L. 112, **127**, 128, 129, 130
„ *prostrata* Gilib. 137
„ *pulicaria* L. 137
„ sabuletorum Czern. . . . 112, **125**
„ salicina L. . . 112, 120, 122, 125, **126**
„ *salicina* β. *aspera* Beck. . . . 124
„ *Schmalhausenii* Pacz. 125
„ *squarrosa* Ledeb. 124
„ „ (L.) Bernh. 132
„ *suaveolens* Pall. 127
„ thapsoides (Willd.) DC. . 111, **134**
„ *vulgaris* Горшкова 132
Inuleae Cass. 77
Ismelia (Cass.) DC. 267
Iva xanthifolia Nutt. 153
Jacobaea DC. 401
Jurinea Cass. 10, **450**, 451, 464
„ *ambigua* auct. 491
„ „ DC. 456, 491
„ *albicaulis* Bge 487, 565
„ arachnoidea Bge s. str. . . . 452, **460**, 462, 476, 561
„ *arachnoidea* Boiss. 471
„ „ Bge var. *dubia* Korsch. . . . 461
„ *blanda* (M. B.) C. A. M. . . . 460, 464, 469, 471
„ brachycephala Klok. . 451, 457, **458**
„ calcarea Klok. 453, 464, **466**, 467, 472, 473, 474, 563
„ centauroides Klok. 455, 482, **485**, 486, 564
„ charcoviensis Klok. 454, **481**, 482, 485
„ *cretacea* Bge . . . 474, 476, 564
„ *cyanoides* auct. . . 484, 485, 564
„ „ DC. 479, 482, 485, 487, 564
„ „ Шмальгаузен . 482
Jurinea *dubia* (Korsch.) Iljin . . 461
„ *Eversmannii* auct. 482
„ „ Bge 479, 482, 485, 487
„ granitica Klok. . . 454, **479**, 480
„ laxa (Fisch.) Korsh. ex Iljin . . . 454, **489**, 490, 491
„ Ledebourii Bge 452, **461**, 462, 464, 561
„ „ Клоков . 464, 561
„ *linearifolia* DC. 455
„ *Litwinowii* Zing. 474
„ *longifolia* auct. 491
„ „ DC. 489, 491
„ *mollis* auct. 468, 473
„ „ (L.) Reichenb. . . . 462, 469, 471, 563
„ „ Шмальгаузен . . 461
„ mollissima Klok. . 453, **472**, 473, 563
„ multiflora (L.) B. Fedtsch. . . . 451, **455**, 491
„ pachysperma Klok. 452, **464**, 465, 562
„ Paczoskiana Iljin 454, **487**, 488, 491
„ *Pollichii* Koch. 479
„ *polyclonos* auct. 493
„ „ DC. . . 491, 493, 566
„ „ var. *ciscaucasica* D. Sosn. . . . 491
„ pseudocyanoides Klok. . . . 454, 482, **483**, 484, 564
„ pseudomollis Klok. 452, **462**, 463, 561
„ salicifolia Grun. . . 454, **476**, 477
„ sordida Stev. 453, **469**, 470, 473
„ *staechadifolia* auct. 459
„ staechadifolia (M. B.) DC. . . . 451, **456**, 457, 459
„ Talijevii Klok. 453, **474**, 475, 476
„ tanaitica Klok. 454, 493, **494**, 565
„ *tenuiloba* Bge 491, 565
„ thyrsiflora Klok. . . 453, **491**, 492
„ tyraica Klok. . . . 453, **473**, 563
Lactuca L. 15
„ *sativa* L. 6
Lagoseris M. B. 15
Lampsana L. 14
Lamyra Cass. 8, **522**, 523
„ *angustifolia* Cass. 525
„ echinocephala (Willd.) Klok. **523**, 524
Lanatae Klok. 315
Lappa intermedia Reichenb. . . . 440
„ *macrosperma* Wallr. . . . 440
„ *major* Gaertn. 437
„ *minor* DC. 443
„ *nemorosa* Koernicke . . . 440
„ *officinalis* All. 437
„ *pubescens* Bor. 443
„ *tomentosa* Lam. 434
Leontodon L. 15
Leontopodium R. Br. 7, **90**
„ alpinum Cass. . . **90**, 91
Leucanthemella Tzvel. 12, **274**
„ *linearis* (Matsum.) Tzvel. 275
„ serotina (L.) Tzvel. . **275**

Leucanthemopsis (Giroux) Tzvel. . 291
Leucanthemum Mill. 13, **269**
„ *alpinum* (L.) Lam. . . 292
„ *balsamita* (L.) Stank. 287
„ *leucanthemum* (L.) Rydb. 273
„ Raciborskii M. Pop. et Chrsh. . . . 270, **273**
„ rotundifolium (W. K.) DC. **270**, 271
„ *segetum* (L.) Stank. 269
„ *serotinum* (L.) Stank. 276
„ *subalpinum* (Simonk.) Tzvel. 274
„ vulgare Lam. . . 270, **272**
Ligularia Cass. 13, **369**
„ bucovinensis Nakai . . . **369**
„ carpatica (Schott., Nym., Kotschy) Pojark. . . . 369, **371**
„ *Lydiae* Mind. 370
„ *sibirica* auct. 370
„ „ (L.) Cass. 370
„ *ucrainica* Minder. 370
Linearifoliae Boiss. 455
Linosyris O. Hoffm. 57
Linosyris Cass. 10, 37, **56**
„ villosa DC. 57, **58**
„ vulgaris Cass. **57**
Lophiolepis (Cass.) DC. 527, 531
Macroglossae Vierh. 74
Madia Molina 12, **195**
„ sativa Molina **195**
Maruta (Cass.) Boiss. 226
Matricaria L. 9, 12, **276**
„ *chamomilla* L. . . . 6, 279, 280
„ *deflexa* Gilib. 279
„ *inodora* L. 283
„ *latifolia* Gilib. 289
„ matricarioides (Less.) Porter ex Britton . 277, 278, 280
„ *parthenium* L. 289
„ recutita L. **277**, 278
„ Tzvelevii Pobed. . . 277, **279**
Micropus L. **80**
„ *erectus* L. 78
„ supinus L. **80**
Millefoliata Sosn. 299
Mitina (Adans.) DC. 426, 558
Molliformes Klok. et Iljin 460, 561, 562, 563
Molles Klok. . . 469, 472, 473, 562, 563
Multiflorae Klok. 455
Mutisieae Cass. 16
Mycelis Cass. 15
Myriactis Less. 33
Nardosmia spuria Less. 352
Notobasis Cass. 8
Novae-Angliae Tamamsch. 40
Obconicae Novopokr. 51
Oglifa (Cass.) DC. 83
Oligosporinae P. Pol. 308
Oligosporus Cass. 308
„ *arenarius* (DC.) P. Pol. . 308
„ *campestris* (L.) Cass. . . 308
„ *condimentarius* Cass. . . 327
„ *dracunculus* (L.) P. Pol. . 308
„ *scoparius* Less. 339
Oligosporus scoparius (W. K.) P. Pol. 308
„ *Trautvetterianus* (Bess.) P. Pol. 308
Omalotheca Endl. 102
Onopordon L. 8, 551
„ acanthium L. **551**, 552
„ tauricum Willd. . . 551, **552**
Onotrophe (Cass.) DC. 538
Orthocentrum (Cass.) DC. 534
Orthotryncha Wallr. 156
Othonna palustris L. 395
Pallenis Cass. 12, **143**
„ spinosa (L.) Cass. . . **143**, 144
Pallescentes Novopokr. 48
Paniculatae A. Gray 30
Parthenifolia Sosn. 288
Parthenium (Briq.) Tzvel. 287
Parthenium L. 11, **161**
„ argentatum A. Gray . . **162**
Petasites Mill. 8, **350**
„ albus (L.) Gaertn. . . 351, **355**
„ „ „ × P. hybridus (L.) Gaertn., Mey et Schreb. . 356
„ *albus* Sag. et Schneid. . 356
„ „ β. *glabratus* Maly . 356
„ *alpinus* Baumg. 358
„ *glabratus* Borb. 356
„ hybridus (L.) Gaertn., Mey. et Schreb. . . 351, **352**, 353
„ kablikianus Tausch. . . . **351**
„ „ × *P. albus* . . 357
„ „ × *P. officinalis* . 357
„ *officinalis* Moench. . . . 354
„ spurius (Retz.) Reichenb. **351**
„ *tomentosus* DC. 352
Petiolata Dobrocz. 109
Phaeopappus Boiss. 7
Phalacrachena Iljin 7
Picnomon Adans. 8, **520**
„ acarna (L.) Cass. **522**
Picris L. 15
Pinnatae Boiss. p. p. 460, 476, 561, 564, 565
Pitilostemon Cass. 523
Platycephali Rouy . . . 499, 566, 568
Platyraphium (Cass.) Klok. . . . 523
Plicata Kirp. 107
Prenanthes L. 15
Psammophilae Krasch. 337
Psephellus Cass. 7
Ptarmica Neck. 12, **230**
„ borysthenica Klok. et Sakalo 231, **232**
„ cartilaginea Ledeb. 231, **233**, 234
„ *integrifolia* Gilib. . . . 231
„ lingulata DC. 231, **234**
„ vulgaris Blakw. ex DC. 231, **232**
Pulicaria Gaertn. 13, 135
„ dysenterica (L.) Gaertn. 136, **137**, 138, 139, 140
Pulicaria *dysenterica* var. *uliginosa* Hohenack. 140
„ *dysenterica* β. *uliginosa* Шмальгаузен . 140
„ *dysenterica* β. *microcephala* Boiss. 140
„ *germanica* Presl. 121

Pulicaria prostrata (Gilib.) Aschers. **136**
„ uliginosa Stev. . . . 136, **139**
„ *vulgaris* Gaertn. 137
Pyrethrum 292
Pyrethrum Zinn. 9, 12, 283
„ *achilleifolium* M. B. . . . 303
„ „ ssp. *wisockianum* Pacz. ex Zefir. . 303
„ alpinum (L.) Schrank. . 284, **291**
„ „ ssp. *cuneifolium* (Murr.) Tzvel 292
„ „ „ *tatrae* (Vilrh.) Tzvel. . 292
„ balsamita (L.) Willd. 284, **286**
„ *Baumannii* Stev. 302
„ *carneum* M. B. 291
„ cinerarifolium Trev. . 284, **290**
„ Clusii Fisch. ex Reichenb. . . . 285, 293, **294**
„ corymbosum (L.) Willd. 285, **292**, 293
„ *discoideum* M. B. 302
„ *frutescens* (L.) Willd. . . 266
„ macrophyllum (W.K.) Willd. **285**
„ majus (Desf.) Tzvel. 284, 287
„ *millefoliatum* Willd. . . 302
„ *millefoliatum* var. *macrocephalum* Ledeb. 301
„ *odessanum* Klok. . . . 301
„ parthenifolium Willd. 284, **288**
„ parthenium (L.) Sm. 284, **289**
„ *roseum* M. B. 291
„ *rotundifolium* W.K. ex M. Pop. 272
„ *subcorymbosum* Schur. . . 295
„ *tanacetum* DC. 287
„ *tauricum* Zelenetzky . 294
„ *uliginosum* W.K. 276
„ *Zawadskii* (Herb.) Nym. . 307
Rhagadiolus Tourn. 14
Rhaponticum Hall. 8
Rigescentes Fed. 220
Rotundifolia Tzvel. 270
Rudbeckia L. 12, **168**
„ hirta L. 169, **170**
„ laciniata L. **169**
„ *purpurea* L. 172
„ speciosa Wender . . 169, **171**
Rumata Fed. 205
Salicifoliae Klok. 476
Salicinae Gorschk. 122
Santolina L. 7, **201**
„ chamaecyparissus L. . . 201, **202**
„ *incana* Lam. 202
„ *viridis* Willd. 202
Saportanae Fed. 205
Saussurea DC. 10, **443**
„ *alata* Porcius 445
„ alpina (L.) DC. . . . 444, **445**
„ *alpina* β. *vulgaris* Ledeb. 446
„ amara (L.) DC. . . **444**, **449**
„ *crassifolia* DC. 449
„ discolor (Willd.) DC. . . 444, **446**, 447
„ *parviflora* Janka . . . **445**
Saussurea Porcii Degen. **444**
„ salsa (Pall.) Spreng. . 444, **447**, 448
„ *serrata* Janka 445
Scolymus L. 14
Scorzonera L. 14
„ *tau-sahyz* Lipsciz et Bosse 6
Senecillis carpatica Scott., Nym., Kotschy 371
„ *glauca* ssp. *carpatica* Hayeck. 371
Senecio L. 9, 13, **371**
„ *arcticus* Rupr. 372, 394
„ *auranthiacus* DC. . . . 392, 393
„ „ (Hoppe) DC. 392
„ „ β. *flosculosus* Bess. ex DC. 392
„ „ „ *lanatus* Reichenb. . 393
„ „ γ. *tomentosus* et β. *capitatus* DC. 393
„ *auratus* DC. 379
„ *aureus* L. 379
„ *barbareaefolius* Kroc. . . 403
„ Besserianus Mind. . . . 373, **390**, 391, 392
„ borysthenicus Andrz. . 375, **403**
„ *campester* auct. 387, 390
„ campester (Retz.) DC. . . 371, 372, **386**, 387, 389
„ „ DC. 389
„ *campester* β. *auranthiacus* et b. *capitatus* Schmalh. . . . 392
„ capitatus (Wahlb.) Steud. 371, 373, **392**, 393
„ „ (Wahlb.) DC . 392, 393
„ carpaticus Herb. . . . 374, **408**
„ cineraria DC. 374, **410**
„ cruentus DC. 372
„ Czernjaevii Mind. 372, **387**, 388
„ *doria* L. β. *macrophyllus* (M.B.) Schmalh. 383
„ *doria* L. γ. *umbrosus* (W.K.) Schmalh. 386
„ erraticus Bertol. . . 375, **402**
„ erucifolius L. 375, **405**
„ euxinus Mind. 374, **397**, 398, 399
„ *Fedorovianus* Schischk. . 389
„ fluviatilis Wallr. . . . 373, **379**
„ *Fuchsii* Gmel. 381
„ *glauca* auct. 371
„ grandidentatus Ledeb. . 375, **407**
„ *hieracifolius* L. 359
„ *integrifolius* (L.) Clairv. . 387
„ jacobaea L. 375, **401**
„ jailicola Juz. 372, **389**
„ *kirghisicus* DC. 377
„ *lanatus* S. G. Gmel. . . . 379
„ *macrophyllus* auct. . . . 383
„ *macrophyllus* M. B. . . . 385
„ nemorensis L. 373, **382**
„ *nemorensis* L. γ. *Fuschii* (Gmel.) Schmalh. . . 381
„ *paludosus* auct. 378
„ paludosus L. 373, **377**
„ *paludosus* L. β. *auratus* (DC.) Schmalh. 379

Senecio *paludosus* L. β. *vulgaris* Lebed. 378
„ *paludosus* L. var. *hypoleucus* Ledeb 379
„ *palustris* (L.) Hook. . . . 395
„ paucifolius Gmel. 373, **375**, 376, 377
„ pratensis (Hoppe) DC. . . 372, **393**, 394
„ *racemosus* auct. 377
„ „ DC. 377
„ rapistroides DC. 399
„ sarracenicus L. . . 373, **380**, 381
„ „ Jacq. 380
„ Schwetzovii Korsh. . . 373, **383**, 384
„ *senecillis* auct. 371
„ sylvaticus L. 374, **399**
„ subalpinus Koch. . . . 374, **409**
„ *Sukaczevii* Schischk. . . . 389
„ tataricus Less. . . . 373, **378**
„ tenuifolius Jacq. . . 375, **406**, 407
„ umbrosus Waldst. et Kit. 373, **385**
„ vernalis Waldst. et Kit. . 374, 396, **397**
„ viscosus L. 374, **400**
„ vulgaris L. 374, **400**
„ *vukotinovici* Schloss. . . 359
Senecioneae Cass. 349
Serratula L. 7, 10
„ *alpina* L. 446, 447
„ *arvensis* L. 536
„ *blanda* M. B. 471
„ *discolor* Willd. 447
„ *multiflora* L. 455
„ *salsa* Pall. 449
„ *staechadifolia* M. B. . . . 458
Seriphidinae P. Pol. 308
Seriphidium Bess. 308
„ (Bess.) Rouy 308, **340**, 343
„ (Bess.) P. Pol. . . . 308
„ *cina* (Bergm. ex Pol.) P. Pol. 308
„ *maritimum* (L.) P. Pol . 308
„ *monogynum* (W.K.) P. Pol. 308
„ *tauricum* (Willd.) P. Pol. 308
Siegesbeckia L. 10, **166**
„ *caspica* Fisch. et Mey . 168
„ *iberica* Willd. 168
„ orientalis L. **166**, 167
Silphium L. 12, **160**
„ perfoliatum L. **160**
Silybum Vaill. 8, **549**
„ marianum Gaertn. . . . **550**
Sinensia Tzvel. 305
Siphonoglossa Botsch. 68
Solidagininae O. Hoffm. 22
Solidago L. 13, **24**
„ alpestris W.K. . . 25, **28**, 29
„ canadensis L. 25, **31**
„ graminifolia (L.) Elliot 25, **32**
„ jailarum Juz. 25, **27**
„ serotina Ait. 25, **30**
„ taurica Juz. 25, **27**
Solidago virgaurea L. . . . 25, **26**, 27, 28
„ *virgaurea* ssp. *alpestris* Gaud. 30
Sonchus L. 15
„ *aryensis* L. 6
Staechadifolia Klok. 456
Stenactis Cass. 13, **76**
„ annua Nees. **76**
Stenocephali Rouy 497
Synchaeta Kirp. **98**, 102
Tagetes L. 10, **198**
„ erecta L. 198, **199**
„ patula L. 198, **199**
„ signata Bartl. . . 198, 199, **200**
Tanacetum L. 9, 11, **296**, 297
„ achilleifolium (M.B.) Schultz. Bip. . . 296, **303**
„ *alpinum* (L.) Schultz. . 292
„ *balsamita* L. 6, 287
„ *cinerariifolium* (Trev.) Schultz. Bip. 291
„ *corymbosum* (L.) Schultz. 294
„ *Gmelinii* Schultz. Bip. . 306
„ *incanum* Ledeb. 301
„ *indicum* (L.) Schultz. Bip. 305
„ millefolium (L.) Tzvel. 297, 300, **301**, 302
„ odessanum (Klok.) Tzvel. 297, **299**, 300, 303
„ Paczoskii (Zefir.) Tzvel. 296, **302**, 303
„ *parthenifolium* (Willd.) Schultz. Bip. 288
„ *sinense* (Sabine) Schultz Bip. 305
„ *subalpinum* (Schur) Simonk. 274
„ *subcorymbosum* (Schur) Simonk. 295
„ vulgare L. . . . 296, **297**, 298
„ *Zawadskii* (Herb.) B. Pawl. 307
Taraxacum L. 15
„ *kok-sahyz* Rod. 6
Telekia Baumg. 12, **145**
„ speciosa (Schreb.) Baumg. **145**, 146
Tenuilobae Klok. 491, 565
Tephroseris (Reichenb.) DC. . . . 386
Theodorea Cass. 449
Thrincia Roth. 14
Thyrsiflora A. Gray 26
Tinctoriae Fed. 213
Tragopogon L. 14
Trimorpha (Cass.) M. Pop. 69
Tripleurospermum Schultz. Bip. 12, 281
„ inodorum (L.) Schultz Bip. . . **281**, 282
Tripolium Nees. 14, **60**
Tripolium pannonicum (Jacq.) Dobrocz. 61, **63**, 64, 65
„ vulgare Ness. . **61**, 62
„ „ L. . . . 65
„ *vulgare* β. *pannonicum* DC. 65
Tubiflorae DC. 15
Tussilago L. 13, **349**
„ *alba* L. 355

Tussilago *alpina* L. 358
„ farfara L. **349**
„ „ f. *tenuifolia* Mind. . 350
„ *hybrida* L. 354
„ *petasites* M. B. 354
„ *spuria* Retz. 352
„ *tomentosa* Ehrh. 352
Urolepis Boriss. 87
Verbesina encelioides A. Gray 179
Virgaurea DC. 25
Vulgares Rydb. 317
Vulgaria Tzvel. 272, 297
Xanthium L. 6, **154**
„ californicum Greene . . . 154, **158**, 159, 160
„ *italicum* Moretti . . 158, 160
„ occidentale Bert. . . . 154, **157**
„ *orientale* Kotov 160
Xanthium spinosum L. 154, **155**
„ strumarium L. 154, **156**
Xanthoglossa (DC.) Sch. Bip. . . . 299
Xanthophtalmum (DC.) Schultz Bip. Tzvel. 268
Xeranthemum L. 7, 418
„ annuum L. **418**
„ *bracteatum* Vent. . . . 110
„ cylindraceum Sibth. et Sm. 418, **419**
„ *inapertum* M. B. 419
„ *radiatum* Lam. 418
Ximenesia Cav. 12, **177**
„ encelioides Cav. . . **177**, 178
Zacyntha Tourn. 14
Zawadskiana Tzvel. 306
Zinna L. 10, **163**
„ elegans Jacq. **164**, 165
„ „ var. *dahliaeflora pleno* hort 164
„ „ „ *grandiflora robusta plenissima* hort 164
„ „ „ *pannonica flore pleno* hort . . . 164
„ „ „ *pumila flore pleno* hort 164
„ *haageana* Regel. 164

ОПРАЦЮВАЛИ:

Таблиця для визначення родів	О. Д. Вісюліна
Триба I. Eupatorieae	Д. М. Доброчаєва
Триба II. Astereae	Д. М. Доброчаєва
Рід Adenostyles	Є. В. Міндерова
Триба III. Inuleae	Д. М. Доброчаєва
Триба IV. Ambrosieae	М. І. Котов
Триба V. Heliantheae	Д. М. Доброчаєва
Триба VI. Helenieae	Д. М. Доброчаєва
Триба VII. Anthemideae	
Роди: Santolina, Anthemis, Chamaemellum, Argyranthemum, Chrysanthemum, Leucanthemum, Leucanthemella, Matricaria, Tripleurospermum, Pyrethrum, Tanacetum, Dendranthema	Д. М. Доброчаєва
Роди: Ptarmica, Achillea	Є. М. Кондратюк
Рід Artemisia	М. В. Клоков
Триба VIII. Senecioneae	Є. В. Міндерова
Триба IX. Calenduleae	А. І. Барбарич
Триба X. Echinopsideae	О. Д. Вісюліна
Триба XI. Cynareae	
Рід Xeranthemum	О. Д. Вісюліна
Роди: Carlina, Arctium	М. В. Клоков
Рід Saussurea	З. Ф. Катіна
Роди: Jurinea, Carduus, Picnomon, Lamira, Cirsium	М. В. Клоков
Роди: Cynara, Silybium	А. І. Барбарич
Рід Onopordon	М. В. Клоков
Додаток IX. Діагнози нових видів рослин, описаних в XI томі «Флори УРСР», склав	М. В. Клоков
Покажчик українських назв до XI тома «Флори УРСР» склала	М. Я. Страшенко
Покажчик латинських назв і синонімів до XI тома «Флори УРСР» склали	Л. Г. Оляніцька В. В. Протопопова С. С. Смолко

ЗМІСТ

	Стор.
Передмова	4
Родина Складноцвіті — Compositae	5
Додаток IX. Діагнози нових видів рослин, описаних в XI томі «Флори УРСР»	553
Покажчик українських назв до XI тома «Флори УРСР»	573
Покажчик латинських назв і синонімів до XI тома «Флори УРСР»	577

Флора УССР, т. XI

(На украинском языке)

Редактор *Н. П. Скуцька*

Технічний редактор *О. М. Лисовець* Коректори *В. С. Дворкіна, О. Д. Яковенко*

БФ 40067. Зам. № 494. Вид. № 672. Тираж 1000. Формат паперу 70×108/16. Друк. фіз. аркушів 37. Умовних друк. аркушів 50,69. Обліково-видавн. аркушів 44,4.
Підписано до друку 29. XII. 1962 р. Ціна 2 крб. 37 коп.

Друкария Видавництва АН УРСР, Львів, Стефаника, 11.